

STUDIER

I

ENGELSK OG TYSK HANDELS HISTORIE

EN UNDERSØGELSE AF KOMMISSIONSHANDELENS PRAKSIS OG THEORI I ENGELSK OG TYSK HANDELSLIV

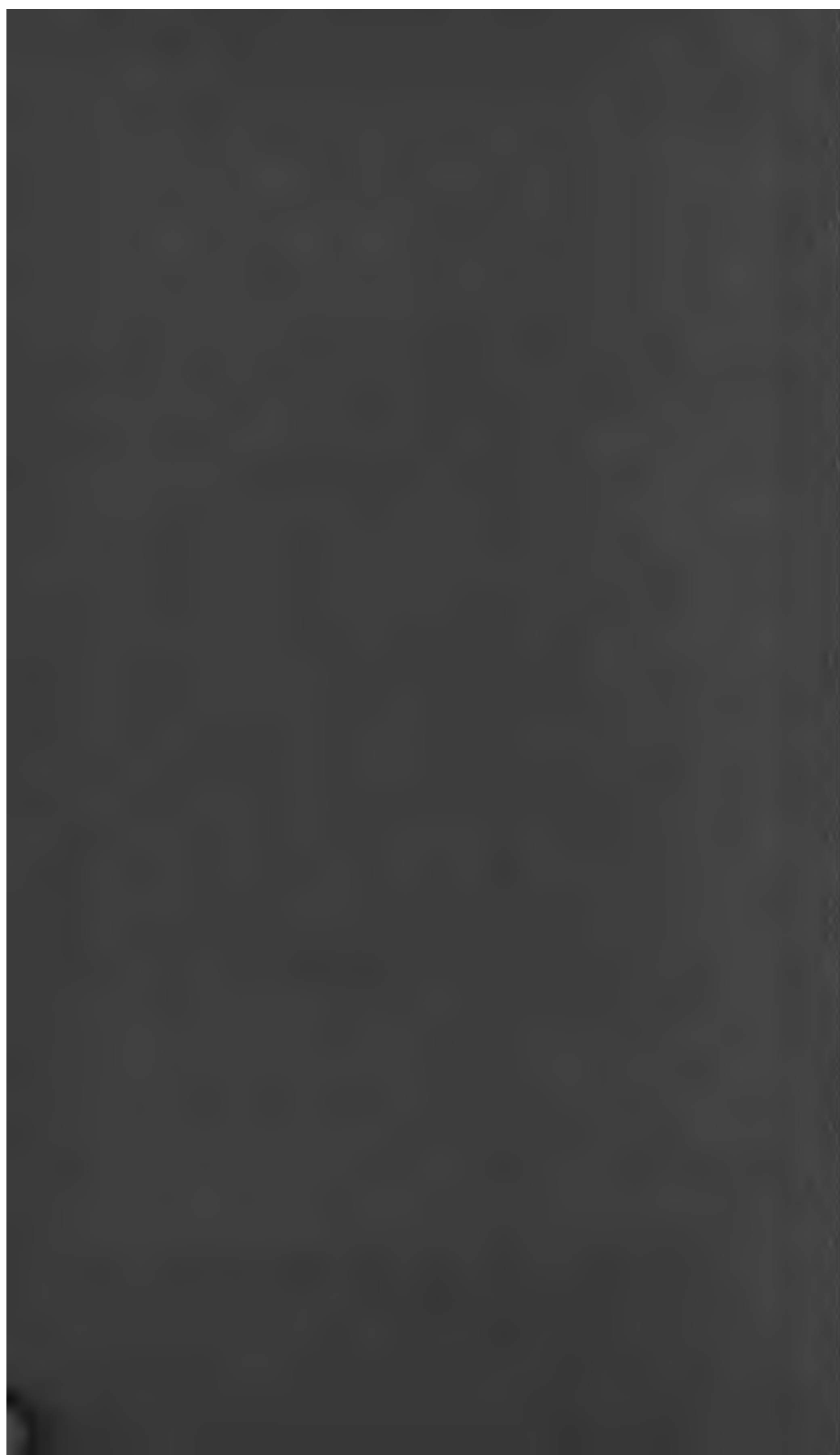
1350—1850

AF

ERIK ARUP

I KOMMISSION HOS
GYLDENDALSKE BOGHANDEL - NORDISK FORLAG
KØBENHAVN MDCCCCVII

STUDIER

I

ENGELSK OG TYSK HANDELS HISTORIE

STUDIER

I

ENGELSK OG TYSK HANDELS HISTORIE

EN UNDERSØGELSE AF KOMMISSIONSHANDELENS
PRAKSIS OG THEORI I ENGELSK OG TYSK HANDELSLIV
1350 – 1850

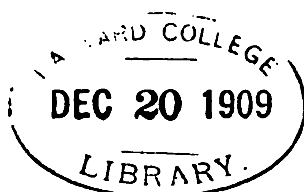
AF

ERIK ARUP

I KOMMISSION HOS
GYLDENDALSKE BOGHANDEL · NORDISK FORLAG
KØBENHAVN MDCCCCVII

Denne Afhandling er af det filosofiske Fakultet antaget til at forsvares for den filosofiske Doktorgrad.

København, 16. Maj 1907.

P. F. V.
J. L. Heiberg,
Dec. h. a.

KØBENHAVN — GRÆBES BOGTRYKKERI

Instituti nostri historia in numero fontium ideo recenseri meretur, quia inde discere licet, quonam modo illud formatum sit, quid ei proprium quidue contrarium mercatores duxerint, quid in primis in illo secuti sint. Hac via deuenimus ad observantiam quam dicere solent JCti interpretatiuam, item ad jus analogicum. Dolemus autem istam viam, admodum spinosam sane, tam intentatam hucusque mansisse.

BREULS (1800).

Der Kommissionshandel und der Kommissionär sind Produkte einer langen wirtschaftsgeschichtlichen Entwicklung, die, soviel ich zu sehen vermag, noch wenig erforscht ist.

SCHLOSSMANN (1902).

Det er i overensstemmelse med dette arbejdes oprindelige plan, at det kun omhandler indkøbs- og salgskommission i varehandelen, medens veksel- og børskommission ganske er ladt ude af betragtning, og at det standser ved midten af det 19. aarh., da dybt indgribende ændringer i varehandelens praksis indtræder, og da retsudviklingen har naaet en foreløbig afslutning. Under udarbejdelsen har en begrænsning til engelsk og tysk handelsliv vist sig nødvendig og formentlig hensigtsmæssig; paa den anden side har jeg maattet udvide fremstillingen til en mere almindelig handelshistorisk skildring, dels for at lade de økonomiske aarsagers indflydelse klarere fremtræde, dels som en naturlig følge af, at kommissionshandelen i virkeligheden er en saa udbredt og fremherskende handelsform i det her betragtede tidsrum.

Med et par ord maa jeg angive mit forhold til enkelte af de arbejder, der her er benyttet, navnlig til dem, der er fremkommet, medens disse studier blev foretaget (beg. 1904—beg. 1907). Disse studier er ikke fremkaldt af Schlossmanns værk, thi dette blev mig først bekendt i slutn. af 1905, da planen til dette arbejde længst var lagt og en væsentlig del af materialet allerede indsamlet under et ophold i London 1904—5. Det blev dog af betydning for mig dær at se, at tvivl, der ved studiet af det historiske materiale var blevet vakt med hensyn til den i tysk retsvidenskab herskende opfattelse af kommissionshandelen, saaledes som denne fremtræder i Grünhuts klassiske værk, ogsaa fra et rent juridisk synspunkt ansaas for begrundede. Daenells klare og grundige arbejde overflødiggjorde en studierække, som jeg allerede havde arbejdet mig ret langt frem i. Til Keutgens afhandling i Vierteljahrschrift für Social- und Wirtschaftsgeschichte III, 1906, 278—324, 401—514, 567—632: Hansische Handelsgesellschaften, vornehmlich des 14. Jahrhunderts er endelig mit forhold det, at dennes fremkomst først blev mig bekendt, da dette arbejde i beg. af 1907 afsluttedes og indgaves til det filosofiske

fakultet. Jeg foretrak derfor at lade min fremstilling forblive uberørt af den; da jeg ved senere gennemlæsning med glæde har kunnet konstatere fuldstændig overensstemmelse med dens kritiske del og antydning i den af gensidighedsforklaringen, men derimod uoverensstemmelse i den positive opfattelse af Johan Wittenborgs forretningsførelse, har jeg kun forsaavidt fraveget denne beslutning, som jeg s. 48 anm. 1 nøjere har angivet min opfattelse med hensyn til spørgsmaalet om de lybske societeters karakter af aabne selskaber. Øresundstoldregnskaberne har jeg kunnet benytte paa enkelte punkter; nyere afhandlinger af Baasch, Bothe og navnlig Silberschmidt (Zts. für das ges. Handelsrecht 53, 521—44) har jeg dels kun lige kunnet nævne, dels maattet forbigaa.

Disse studier vilde jeg ikke kunne have gennemført, hvis ikke længere ophold i London, Hamburg og Berlin var blevet mig muliggjort, herfor bringer jeg min tak til Ministeriet for Kirke- og Undervisningsvæsnet, Universitetet, den Hielmstjerne-Rosencroneske stiftelse og det Finneske legat.

Kammerherre Bille, den danske gesandt i London, beder jeg modtage min tak for redebon bistand.

For megen hjælpsom imødekommenhed under mine studier takker jeg mr. Hubert Hall, Record Office, London, Dr. Ernst Baasch, Commerzbibliothekets bibliothekar, Hamburg, og det Kongelige Bibliotheks og Universitetsbibliothekets embedsmænd.

Endelig maa jeg bringe personlige venner en tak: Dr. phil. M. Mackeprang, der først henledte min opmærksomhed paa Ditlev Enbecks regnskabsbog, hr. overretssagfører V. Byrdal og hr. direktør V. Hassing, med hvem jeg i samtaler har drøftet enkelte punkter af dette arbejde.

Slangerup 22. novbr. 1907.

ERIK ARUP.

Fortegnelse over Arkivalia og Literatur.

A. Arkivalia.

1. Malmø Byarkiv.

Ditlev Enbecks Regnskabsbog, hvoraf beskrivelse findes 404.

2. Hamburgs Commerzbibliothek.

De Hoepske Handelsbøger udgør 7 foliobind, mærkede A—G. Om Hoep henvises til 421 ff.

A indeholder f. 1—25 Jacob Schrøders journal, trykt Zts. für hamb. Gesch. 8, 153 ff. dernæst f. 26—138 Hoepske regnskabsoptegnelser fra aarene 1572 —1593.

B paa hvis bind læses: Matteys Hoep 1582, indeholder: 72 upag. blade med salgslister for aarene 1563—66; derefter 2 sider med register og 2 sider med afskrifter af lægeraad for forskellige sygdomme hos heste; saa 199 foliopaginerede blade med regnskaber fra aarene 1584—88 (1592), deriblandt regnskab for forvaltning af midler, tilhørende Lucie Schrøder, Jacob Schrøders enke og børn. (f. 45—49).

C er upagineret, indeholder først kopier af Hoeps breve fra London for aarene 1566—69; dernæst en side med paaskrift: Uttkoppeye & breuen in Hamborch 1572 adi 18. Martz, hvorefter følger ganske faa breve fra 1572, dernæst nogle faa fra 1577 og 79, derefter en række breve fra 1580erne; begyndende bagfra er endelig indført breve fra 1568 og 1586.

D er upagineret, indeholder 4 sider optegnelser om klædekøb 1568 2. oktbr. — 1569 4. apr.; paa 19 sider: lister over varer, afskibede fra London 1570, og over varepartier, modtagne i Hamburg 1572; derefter optegnelser og regnskaber fra 1580erne.

E f. 1 et par indførsler fra 1565; f. 2—85: regnskaber over køb og salg for egen regning 1573—79; f. 88—103: regnskaber fra 1581—83.

F Optegnelser for aarene 1573—83.

G f. 1—11 findes indførsler fra 1588. f. 12 findes skrevet: In dem namen der hilligen 3 foldyheit fange ick an ditt bock a° 1570. Got der Amechtige (!) de geue my gelucke, segen vnd gedegent. Amen, amen, amen. f. 13—196 regnskabsoptegnelser 1590—93; f. 196[1]—199: indførsler 1593—95 og 1601; f. 200 —319 blanke; f. 319[1]—322[1] registre og løse notitser.

Om disse haandskrifters historie henvises iøvrigt til Zts. für hamb. Gesch. 8, 140.

3. London. Record Office.

Levantkompagniets Arkiv, der i Record Office betegnes som: State Papers, Foreign Archives 107—218. Hvor jeg har henvist til dette arkiv, har jeg nøjedes med betegnelsen R. O. med vedføjet nummer. Arkivet afleveredes til Record Office ved Levantkompagniets opløsning i 1825 og senere. Nr. 107 og 108 er dets to originale charters af 1605 og 1661; nr. 109—218 er 110 foliobind. Disse falder i to hovedgrupper, af hvilke den ene dannes af bøger, der har tilhørt kompagniet i London, den anden af dem, der har tilhørt faktoriet i Constantinopel; nogle faa skriver sig maaske fra andre faktorier. Af de londonske bøger er den vigtigste række en „court book“ d. v. s. forhandlingsprotokol for kompagniets almindelige forsamlinger (general courts) og raadsmøder (courts of assistentes); den findes for aarene 1611—1706 (nr. 147—156). Dernæst findes af kompagniets korrespondance: copies of outgoing letters, d. e. kopibog over breve fra kompagniet til gesandter, konsuler, kasserere etc. for aarene 1606—1825 (nr. 110—125), indgaaede breve (letters received) findes derimod kun for aarene 1797—1825 (nr. 126—142). Fremdeles omfatter Londonafdelingen regnskabsbøger (ledger 1619—1803 nr. 157—165; book of entries 1669—1710, nr. 166—168, imposition book 1731—1813 nr. 169—173; account book 1698 decbr.—1699 juni, 1732—44, 1765—66, 1779, og 1804—13, nr. 201—206; journal 1787—99 nr. 213; invoice book 1787—95 nr. 214 og waste book 1770—1803 nr. 215). Nr. 109 er et samlingsbind, indeholdende papirer af meget forskellig art, deriblandt kgl. breve, instruktioner o. s. v. fra aarene 1580—1804. En register book nr. 143—146 indeholder formularer for faktorers, marinefaktorens, kassereres, skibskaptejners og andres edsaflæggelser; instruktioner til konsuler o. s. v., afskrifter af tarifer, af petitioner til parlament, statsraad o. s. v., undertiden import- og eksportlister; af nr. 146 er dog kun tre blade tilbage. Af Constantinopelafdelingen er den vigtigste række chancery register, hvoraf nr. 174 omfatter aarene 1648—51; nr 175: 1656—68; nr. 176: 1675—79; nr. 177: 1693—99; nr. 178—80: 1701—1717; nr. 181: 1722—26; nr. 182: 1730—35; nr. 183—84: 1746—1770; nr. 185—189: 1772—1793; nr. 190—197: 1797—1834; nr. 198: 1822—25; nr. 199: 1828—29; nr. 200: 1832—33. Deres indhold er meget broget og skiftende med tiderne; de er ikke blot protokoller for nationsforsamlingens møder og retsprotokoller, men i dem indføres alt, hvad der ifølge kompagniets ordrer eller en faktors eller skibskaptejns ønske skulde offentlig bevidnes eller bekendtgøres. Senerehen synes man dog at have udskilt enkelte dele deraf. Først afskrifterne af kompagniets ordrer, der samledes i en særlig order book; der er heraf bevaret tre, nr. 209—211, hvoraf den første (1662—1726) formentlig og den sidste (1744—1818) sikkert skriver sig fra faktoriet i Constantinopel, medens den anden maaske snarest har tilhørt faktoriet paa Cypern. I det 18. aarh. udskilte man ogsaa en særlig forhandlingsprotokol for nationsforsamlingen; af denne minute book er bevaret 1816—1824 nr. 212. Endelig hører formentlig til Constantinopelafdelingen en „treasurers account book“ for 1721—26, nr. 207 og 1802—1805, nr. 208; en book of firmans d. v. s. særlige tilladelser fra den tyrkiske regering eller tyrkiske embedsmænd, nr. 216 og et samlingsbind „atti“ nr. 217. Nr. 218 er en index til arkivet.

Det vil heraf ses, at arkivet er højst ufuldstændigt; ikke blot er Smyrna-, Aleppo- og Kairofaktorierne aldeles ikke repræsenterede, men selv kompagniarkivet fra London er meget ufuldstændigt. Mest at beklage og mest forbavsende er savnet af en court book for tiden fra 1706 lige til 1825; man skulde synes, at kompagniet, da det afleverede, maa have haft en forhandlingsprotokol i det mindste for de sidste aar; men eftersom afleveringen var frivillig, har man formentlig blot med tak modtaget, hvad man fik, uden at spørge efter resten.

Under udgivelsen af Calendar of State Papers har man en tid forsøgt at medtage dele af Levantkompagniets arkiv; da de fortaler, der findes til denne hovedkilde til engelsk historie, kun i meget ringe grad giver oplysning om det, de burde oplyse om, maa man selv søge at udfinde motiverne hertil. Jeg tror, at optagelsen alene skyldes en af redaktørernes, mrs. Greens, personlige initiativ. Efter mr. Lemons død overtog mrs. Green redaktionen af Dom. Ser. Elizabeth (fra 1591); den og rækken Dom. Ser. James I førtes af hende videre efter mr. Lemons plan, men i tre bind addenda 1547—1625 optoges register af forskellige state papers, der

af ham var holdt udenfor, deriblandt af Levantkompagniets papirer. Regester heraf er paa samme maade blevet optagne i et addenda-bind 1625—49 til rækken Dom. Ser. Charles I, redigeret først af Bruce, senere af Hamilton. Men i Dom. Ser. Commonwealth, der redigeredes af mrs. Green, er Levantregesterne indgaaede som bestanddel af selve hovedrækken, og det samme er tilfældet for aarene 1660—70 af Dom. Ser. Charles II, d. v. s. det tidsrum af denne række, for hvilket mrs. Green ligeledes var redaktør. I fortalen til bindet 1660—61 finder man saa mrs. Greens motivering; blandt de deri registrerede aktstykker nævnes: papers and entry books relating to the Levant company; its affairs though carried on chiefly in seaports in the East, Aleppo, Smyrna etc. relate chiefly to transactions between a great trading company at home and its own agents or factors abroad and therefore though the volumes remain in their integrity, the papers and entries considered domestic are incorporated in the Calendar. — Men med aaret 1671 overtoges redaktionen af Blackburne Daniell, og i fortalen bemærkes nu blot: the Levant papers are no longer included. — Af mrs. Greens ovenfor anførte ytring vil det ses, at det overhovedet kun er et udvalg af, hvad Levantkompagniets arkiv for denne tid indeholder, der er registreret; regesterne er vistnok udelukkende tagne fra copies of outgoing letters, der i Cal. State Pap. betegnes Levant papers vol. I—V (maaske dog ogsaa fra enkelte andre bind f. e. R. O. 109); selvfølgelig har man ikke kunnet bringe court book indenfor Cal. State Pap.s ramme. De regester, der iøvrigt findes om Levantkompagniet i disse og andre rækker af Cal. State Pap., er hentede fra dokumenter, der ikke har tilhørt Levantkompagniets arkiv.

Levantkompagniets arkiv er hidtil ikke blevet benyttet, end ikke af Hewins; J. Th. Bents afhandling i English historical Review 5: The English in the Levant, er meget fejlfuld og bringer intet nyt; Rosedales: Queen Elizabeth and the Levant Company, London 1904, dækker med sin fordringsfulde og misvisende titel og sin pragtfulde udstyrelse over et fuldstændigt værdiløst indhold.

I Record Office har jeg desuden benyttet enkelte utrykte aktstykker, der citeres State Pap.

4. *London. British Museum.*

Harleian manuscripts nr. 306 og Additamenta nr. 18913.

B. Trykte Kilder.

Hertil regner jeg British Museums uvurderlige samling af pamflets, stridsskrifter og tracts, smaapieser. Af disse har jeg benyttet følgende, der her anføres i kronologisk orden:

I.	357 b. 6 (31) 1718 efter novbr.:	Observations on the late management of the Levant company.
	357 b. 6 (40) 1719 29. jan.:	The case of the Levant company.
	357 b. 6 (49) 1719:	An account of the number of woollen cloths of all sorts, exported by the Levant company from England to Turkey in forty-six years from Christmas 1671 to Christmas 1717.
	357 b. 6 (37). 1719 (3. febr.?):	The case of several members of the Levant company complaining of the restraint of their trade.
	357 b. 6 (41). 1719 ($^{29}/_{1}$—$^{5}/_{3}$):	Remarks on the case published by the Levant company.
II.	1887 b. 60 (12) 1720:	The case of the Levant company relating to the importation of Turky goods from the neutral ports in Italy.
	816 m. 13 (125) 1720:	An answer to the false suggestions of the Italian merchants.

	357 b. 3 (126) 1720:	The farther case of the Italian merchants importing goods of the growth of Asia by way of Italy.
	816 m. 13 (126) 1720:	The farther answer of the Turkey merchants to the cases of the Italian merchants.
	816 m. 13 (119) 1720:	Extracts of letters from Livorno, dated 1716 13 March.
III.	816 m. 13 (145) 1720?:	Reasons for passing The Turky companies bill to discourage the great importations of thrown silk.
	816 m. 13 (94) 1721?:	The case of the Levant company in relation to the bill now depending before this honourable house for performing quarentine.
IV.	213 i. 2 (59) 1744 febr.:	The case of the governor and company of merchants of England trading to the Levant seas.
	213 i. 2 (58) 1744 febr.:	An historical view of the conduct and proceedings of the Turky company (hertil knyttet 357 b. 6 (37): The case of several members, genoptrykt.
	357 c. 12 (32) 1744 Marts:	A bill intituled an act for enlarging and regulating the trade to the Levant seas.
	357 c. 12 (36) 1744 marts:	The case of the governor and company of merchants trading to the Levant seas.
	357 c. 12 (39) 1744 marts:	Reasons against the bill now depending in parliament intituled etc.
	357 c. 12 (38) 1744 marts:	Short reasons in behalf of the Levant company.
	357 c. 12 (35) 1744 april:	Short remarks on the Turkey trade now under the consideration of the right honourable the house of lords.
	357. c. 12 (33) 1744 april:	Reasons for passing the bill intituled etc. now depending before the house of lords, humbly offered to the consideration of their lordships. Hertil knyttet:
	357. c. 12 (34) 1744 april:	A proof of the Turkey trade as appears by the custom-house accounts.
	104. h. 11 1753:	Reflections on the expediency of opening the trade to Turkey. With an appendix; skrevet 1755.
	104. h. 4. 1754:	Some remarks on a late pamflet intituled reflections etc.
	B. 718 1791:	A comparative estimate of the advantages Great Britain would derive from a commercial alliance with the Ottoman in preference to the Russian empire.

C. Literatur.

(I denne fortegnelse er kun optaget de bøger og afhandlinger, som jeg har citeret uden angivelse af den fulde titel; det spærrede tryk angiver den afkortelse, der er benyttet).

A. D. HGB betyder Das allgemeine Deutsche Handels-Gesetzbuch. Berlin 1862.
Agats Der hansische Baienhandel. Inaug.-diss. Heidelberg 1904.
Anderson The law of Execution. London 1889.

Ad. Anderson An historical and chronological deduction of the Origin of Commerce from the earliest accounts to the present time I—II. London 1764.
Ashley An Introduction to English economic History and Theory I—II. London 1888—93.
Ashley Surveys, historic and economic. London 1900.
Baasch Der Kampf des Hauses Braunschweig-Lüneburg mit Hamburg um die Elbe. Quellen und Darstellungen zur Geschichte Niedersachsens. Bd. 21. 1905.
Baasch Hamburgs Seeschiffahrt und Waarenhandel. Zts. für hamb. Gesch. 9, 295—420.
Baasch Zur Geschichte des hamburgischen Heringshandels. Hans. Gbl. XII, 1906, 61—100.
Bad. HR betyder Das badische Handelsrecht v. 1809.
v. Below Die Ursachen der Rezeption des Römischen Rechts in Deutschland. Historische Bibliothek Bd. 19. München u. Berlin 1905.
v. Below Die Untergang der mittelalterlichen Stadtwirtschaft (über den Begriff der Territorialwirtschaft). JNS 76, 449 ff, 593 ff. Jena 1901.
v. Below Über Theorien der wirtschaftlichen Entwickelung der Völker, mit besonderer Rücksicht auf die Stadtwirtschaft des deutschen Mittelalters. Hist. Zts. 86, 1—77, 1901.
v. Below Zur Geschichte der Handelsbeziehungen zwischen Südwestdeutschland und Italien. Hist. Zts. 89, 215—248. 1902.
v. Below Die Entstehung des modernen Kapitalismus. Hist. Zts. 91, 432—485. 1903.
Bender Grundsätze des deutschen Handlungsrechtes. Darmstadt 1824.
Benoit Recherches sur la politique coloniale de Colbert. Diss. Paris 1902.
Bent The English in the Levant. Engl. Hist. Rev. 5, 654—64. 1890.
Biedermann Geschichte der Leipziger Kramerinnung 1477—1880. Leipzig 1881.
Blackstone Commentaries on the Law of England. I—IV. Oxford 1765.
Blackwell The Law relating to Factors. London 1897.
Bohn Der wohlerfahrene Kaufmann. 5. Ausg. Hamburg 1789. (1. udg. 1719).
Boyle and Dendy: The Records of the Merchant adventurers of Newcastle upon Tyne I. Publications of the Surtees Society vol. 93. Edinburgh 1895.
Breit Das Selbsteintrittsrechts des Kommissionärs. Leipzig 1899.
Breuls Dissertatio de contractu commissionis ad merces coëmendas datæ. (Vom Commissions-einkauf contracte). Goettingae 1800.
Bruns Die Lübecker Bergenfahrer und ihre Chronistik. Hansische Geschichtsquellen N. F. Bd. 2. Berlin 1900.
Bücher Die Entstehung der Volkswirtschaft. 5 Aufl. Tübingen 1906.
Büsch Theoretisch-praktische Darstellung der Handlung I—II. Hamburg 1792.
Büsch Versuch einer Geschichte der hamburgischen Handlung. Hamburg 1797.
Bunge Liv-Esth-Curländisches Urkundenbuch. Reval 1853 ff.
Corbett England in the Mediterranean. I—II. London 1904.
Th. Cunningham The Merchants Lawyer or the law of trade in general. 2 edit. London 1762.
Cunningham The Growth of English Industry and Commerce I—II. Cambridge 1890—92.
Daenell Die Blütezeit der deutschen Hanse I—II. Berlin 1905—06.
Daenell Der Ostseeverkehr und die Hansestädte. Hans. Gbl. X, 1902, 3—47.
Dendy The Records of the Merchant adventurers of Newcastle upon Tyne II. Publications of the Surtees Society vol. 101. Edinburgh 1899.
Dumont Corps universel diplomatique du droit des gens. I—VIII. Amsterdam 1726.
Ehrenberg Hamburg und England im Zeitalter der Königin Elisabeth. Jena 1896.
Ehrenberg Das Zeitalter der Fugger I—II. Jena 1896.
Ehrenberg Grosse Vermögen I. Jena 1905.
Ehrenberg Grosse Vermögen II: Das Haus Parish in Hamburg. Jena 1905.
Ehrenberg Hamburger Handel im 16. Jahrh. i Koppmann: Aus Hamburgs Vergangenheit. Hamburg u. Leipzig 1885.

Ehrenberg Zur Geschichte der Hamburger Handlung im 16. Jahrh. Zts. für hamb. Gesch. 8, 139—182.
Ellison The cotton trade of great Britain. London 1886.
H. v. Eyben De constitutione et juribus factorum seu institorum, factorn, buchhaltern etc. Gissæ 1659 og Disputatio altera de factoribus et nominatim de actionibus, quæ dantur in præponentem et factorem ipsum. Gissæ 1661 i Samlede Skrifter. Strassburg 1708, 260 ff. og 286 ff.
Faber Dissertatio exhibens partem generalem doctrinae de mercatura procuratoria Tubingae 1829.
Fechner Der Zustand des schlesischen Handels vor der Besitzergreifung durch Friedrich den Grossen. JNS 44, 209—236 (i anm. fejlagtigt 65).
Forbonnais Questions sur le commerce des Français au Levant. Marseille 1755.
Frahne Die Textilindustrie im Wirtschaftsleben Schlesiens. Inaug.-diss. Tübingen 1905.
Gen. Acts betyder General Acts.
Goldschmidt Universalgeschichte des Handelsrechts I. Stuttgart 1891.
Goldschmidt Handbuch des Handelsrechts. 1 Aufl. 1868. 2 Aufl. 1875.
Grünhut Das Recht des Commissionshandels. Wien 1879.
Hach Das alte Lübische Recht. Lübeck 1839.
Hakluyt The principal navigations and discoveries of the English Nation. I—III. London 1599—1600.
Der Stadt Hamburg Gerichtsordnungen und Statuta. Hamburg 1842.
HGB betyder Handels-Gesetzbuch des deutschen Reichs v. 1897.
HR betyder Hanserecesse.
HUB betyder Hansisches Urkundenbuch.
Hartmeyer Der Weinhandel im Gebiete der Hanse in Mittelalter. Jena 1905.
Hartwig Der Lübecker Schosz bis zur Reformationszeit. Leipzig 1903. SSF. 21, 6.
Hasse Geschichte der Leipziger Messen. Preisschriften der fürstlich Jablonowskischen Gesellschaft zu Leipzig. Bd. 25. Leipzig 1885.
Heller Die Handelswege Inner- Deutschlands im 16., 17. und 18. Jahrhundert und ihre Beziehungen zu Leipzig. Dresden 1884.
Hewins English Trade and Finance, chiefly in the 17. century. London 1892.
Heyd Geschichte des Levantehandels im Mittelalter. I—II 1879.
Hitzigrath Die Kompagnie der Merchant Adventurers und die englische Kirchengemeinde in Hamburg 1611—1835. Hamburg 1904.
Hirsch Handels- og Gewerbsgeschichte Danzigs. Leipzig 1858.
Hornung Entwicklung und Niedergang der hannoverschen Leinwandindustrie. Hannover 1905.
JGVV betyder Schmollers Jahrbuch für Gesetzgebung, Verwaltung und Volkswirtschaft.
JNS betyder Conrads Jahrbücher für Nationalökonomie und Statistik.
Inama-Sternegg Deutsche Wirtschaftsgeschichte I—III. Leipzig 1879—1901.
Keutgen Urkunden zur städtischen Verfassungsgeschichte. Berlin 1901.
Keutgen Der Grosshandel im Mittelalter. Hans. Gbl. X, 1901, 88—141.
Klefeker Sammlung der Hamburgischen Gesetze und Verfassungen. I—XII. Hamburg 1765—73.
Klöden Beiträge zur Geschichte des Oderhandels I—VI. Berlin 1845—51.
Koppmann Rec. af Mollwos udgave af Hermann og Johan Wittenborgs handelsbog. Hans. Gbl. X, 1900, 187—208.
Lappenberg Urkundliche Geschichte des Hansischen Stahlhofes zu London. Hamburg 1851.
Lassen Haandbog i Obligationsretten I—II. København 1892—97.
Lavisse et Rambaud. Histoire générale. Paris 1893 ff.
Law Rep. betyder The Law Reports 1865 ff.
Lepa Über den Ursprung des Kommissionshandels. Zts. für das ges. Handelsr. 26, 438—82.
Levin Über das Kommissionsgeschäft im Hansagebiete. Inaug.-diss. Berlin 1887.
Lingelbach The Merchant Adventurers of England, their Laws and Ordinances. Translations and Reprints from the original sources of European history, publ. by the Department of History of the University of Pennsylvania. Sec. Ser. vol. II. Philadelphia 1902.

Lingelbach The internal organisation of the Merchant Adventurers of England. Transactions of the Royal Historical Society. New. Ser. 16, 19—67.
Lingelbach The Merchant Adventurers at Hamburg. Amer. Hist. Rev. 9, 265 ff.
Lohmann Die staatliche Regelung der englischen Wollindustrie vom 15. bis zum 18. Jahrhundert. Leipzig 1900. SSF 18, 1.
Ludovici Kaufmanns Lexicon. Leipzig 1756.
LUB betyder Lübeckisches Urkundenbuch.
Lünig Deutsches Reichsarchiv. I—XXIV. Leipzig 1713—22.
Mc. Culloch Dictionary of Commerce. London 1844.
Malynes Consvetudo vel Lex Mercatoria. London 1629.
Marperger Neu eröffnetes Handelsgericht oder wohlbestelltes Commercien-Collegium. Hamburg 1709.
Marquart Tractatus politico-juridicus de jure mercatorum et commerciorum singulari. Francofurti 1662.
Martineau Le commerce Français dans le Levant. Paris 1902.
Masson Histoire du commerce Français dans le Levant au 18. siècle. Diss. Paris 1896.
Meder Handelbuch, darin angezeigt wird welchergestalt in den fürnembsten Handelsstetten Europe allerley Wahren anfencklich kaufft, dieselbig wider mit Nutz verkaufft etc. Nürnberg 1558.
Mettingh (J. C. Koch præses). Dissertatio de mercibus in commissionem datis Giessae 1766.
Molloy De jure maritimo et navali. London 1744.
Mollwo Das Handlungsbuch von Hermann und Johann Wittenborg. Leipzig 1901.
Moriz-Eichborn Das Soll und Haben von Eichborn & Co. in 175 Jahren. Breslau 1903.
Mylius Corpus Constitutionum Marchicarum. Berlin, Halle 1737.
Naudé Die Getreidehandelspolitik I—II (Acta Borussica) Berlin 1896—1901.
Naudé Deutsche städtische Getreidehandelspolitik vom 15. bis 17. Jahrhundert. 1889. SSF 8, 5.
Nirrnheim Das Handlungsbuch Vickos v. Geldersen. Hamburg 1895.
Noack Das Stapel- und Schiffahrtsrechts Mindens. Quellen und Darstellungen zur Geschichte Niedersachsens Bd. 16.
Noradounghian Recueil d'Actes internationaux de l'Empire Ottoman. I—IV. Paris 1897—1903.
Roger North The life of the honourable sir Dudley North London 1744; heri Dudley North A relation of divers Turkish avanias.
Nübling Ulms Baumwollweberei im Mittelalter. 1890. SSF 9, 5.
(Orth) Nöthig und nützlich erachtete Anmerkungen über die sogenannte erneuerte Reformation der Stadt Frankfurt a/M. 1731 mit 4 Forsetzungen 1742—57.
Pauli Lübeckische Zustände im Mittelalter I—III. Lübeck, Leipzig 1847—78.
Pirenne Geschichte Belgiens übers. v. F. Arnheim I—III. Gotha 1899—1907.
Poehls Darstellung des gemeinen deutschen und des Hamburgischen Handelsrechts. Hamburg 1828.
Pollock Principles of Contract. London 1885.
Pollock The Revised Reports being a republication of such cases in the English Courts of Common Law and Equity from the year 1785 as are still of practical utility. London 1891 ff.
Postlethwayt J. Savarys Universal Dictionary of trade and commerce translated. London 1751 og 1774,
Pringsheim Beiträge zur wirtschaftlichen Entwickelungsgeschichte der vereinigten Niederlande im 17. und 18. Jahrh. 1891. SSF 10, 3.
Quandt Die Niederlausitzer Schafwollindustrie. 1895. SSF 13, 3.
Rehme Die Lübecker Handelsgellschaften in der ersten Hälfte des 14. Jahrh.s Zts. für das ges. Handelsr. 42, 367—410. 1894.
Riedel Codex diplomaticus Brandenburgensis. Berlin 1838—68.
Rymer Foedera. I—XX. London 1704—35.
Sartorius Geschichte des hanseatischen Bundes. I—III. Göttingen 1802—08.
Sattler Die Handelsrechnungen des deutschen Ordens. Leipzig 1887.
Savary Le Parfait Négociant, I—II. Paris 1679.
Schäfer Das Zeitalter der Entdeckungen und die Hanse. Hans. Gbl. IX, 1897, 1—15.

Schanz Englische Handelspolitik gegen Ende des Mittelalters I—II. Leipzig 1881.
Schaube Handelsgeschichte der Romanischen Völker des Mittelmeergebiets bis zum Ende der Kreuzzüge. Handbuch der mittelalterlichen und neueren Geschichte ed. G. v. Below u. F. Meinecke Abt. 3. München, Berlin 1906.
Schlossmann Die Lehre von der Stellvertretung I—II. Leipzig 1900—2.
Schmidt Handelsgesellschaften in den deutschen Stradtrechtsquellen des Mittelalters. Gierkes Untersuchungen zur deutschen Staats- und Rechtsgeschichte Bd. 15. Breslau 1883.
Schmoller Studien über die wirtschaftliche Politik Friedrichs des Groszen und Preuszen überhaupt 1680—1786. JGVV 8, 1—61, 345—421, 999—1091; 10, 1—45, 327—373. 674—727; 11, 1—58, 789—883. 1884—87.
Schulte Geschichte des mittelalterlichen Handels und Verkehrs zwischen Westdeutschland und Italien I—II. Leipzig 1900.
Schulte Die Fugger in Rom 1495—1523. I—II. Leipzig 1904.
Sellers The Acts and Ordinances of the Eastland Company. London 1906.
Seuffert Deutsches Konkursprozesrecht. Leipzig 1899. Binding: System. Handbuch des deutschen Rechtswissenschaft 9, 3.
Siegel Corpus juris cambialis I—II. Leipzig 1742.
Sieveking Aus venetianischen Handlungsbüchern. JGVV 25, 1489 ff. 1901.
Silberschmidt Die Commenda. Inaug. Diss. 1884.
Silberschmidt Kumpanie und Sendeve. Archiv für bürg. Recht. 23, 1. Berlin.
Sombart Der moderne Kapitalismus I—II. Leipzig 1902.
Sperander (Friedr. Gladow) Sorgfältiger Negotiant und Wecksler. 2. Aufl. Rostock, Leipzig 1712.
Spreckelsen Disputatio de institoribus mercatorum sive factoribus 1645.
SSF betyder Staats- und socialwissenschaftliche Forschungen ed. Schmoller.
Statutes of the Realm. I—IX. London 1810—22.
Staub Kommentar zum Handelsgesetzbuch. I—II. Berlin 1900.
Stein Beiträge zur Geschichte der deutschen Hanse. Giessen 1900.
Stein Handelsbriefe aus Riga und Königsberg von 1458 und 1461. Hans. Gbl. XI, 1898, 59 ff.
Stieda Hansisch-venetianische Handelsbeziehungen. 1894.
Stobbe Geschichte der deutschen Rechtsquellen. I—II. Braunschweig 1860—64.
Stolze Die Entstehung des Gästerechts in den deutschen Städten des Mittelalters. Inaugdiss. Marburg 1901.
Storck (Roth præses) Specimen juridicum de commerciis institoria, von factorey oder Commiszionhandlung. Vitembergae 1682.
Story The Law of Agency. 8th edit. Boston 1874.
Strieder Die Inventur der Firma Fugger aus dem Jahre 1527. Zts. für die ges. Staatsw. Ergheft 17.
Sumner The Spanish dollar and the Colonial shilling. Amer. Hist. Rev. III, 607—619.
Techen Die Bürgersprachen der Stadt Wismar. Hansische Geschichtsquellen N. F. Bd. 3. Leipzig 1906
Thesaurus juris provincialis et statutarii I—II. Gieszen 1756.
Toeche-Mittler Der Friedrich-Wilhelm Kanal und die Berlin—Hamburg Flussschiffahrt. Leipzig 1892. SSF 11, 3.
Treitschke Rechtsgrundsätze vom Commissionshandel. Leipzig 1839.
Vanselow Zur Geschichte der pommerschen Städte unter der Regierung Friedrich Wilhelms I. Balt. Studien N. F. 7, 89—161.
Wagner Idea mercaturæ. Bremen 1661.
Weber Zur Geschichte der Handelsgesellschaften im Mittelalter. Stuttgart 1889.
Weissenborn Die Elbzölle und Elbstapelplätze im Mittelalter. Inaug. Diss. Halle 1900.
Wilda Art. Commissionshandel i Weiskes Rechtslexikon II, 707—719. Leipzig 1840.
Zimmermann Blüthe und Verfall des Leinengewerbes in Schlesien. 2 Aufl. Oldenburg und Leipzig.
Zimmermann Die Kolonialpolitik Frankreichs. Berlin 1901.
Øresundstoldregnskaber ɔ: Tabeller over Skibsfart og Varetransport gennem Øresund 1497—1660. I. ed. Ellinger Bang. København, Leipzig 1906.

FØRSTE KAPITEL.

Den europæiske Kommissionshandels ældste Former.

1. I en ældre tid, da studiet af handelens former endnu ikke var saa indtrængende, var det en almindelig antagelse, at kommissionshandelens opstaaen væsentligst var betinget ved udviklingen af postforbindelserne; først derved, mente man, fik købmænd paa een plads et tilstrækkeligt sikkert middel til at overdrage købmænd paa andre pladser udførelse af forretninger. Man var da ikke tilbøjlig til at anse den for ældre end fra det 15.—16. aarhundrede og fandt denne opfattelse bestyrket ved, at man mente først fra den sidste halvdel af det 16. aarh. at finde retsregler, der bestemt tog sigte paa den.[1]

Denne antagelse er nu forladt. Omend alle vil være enige om, at postvæsenets udvikling har haft en meget stor betydning for kommissionshandelens udbredelse og udvikling, har dog nøjere undersøgelser vist, at den som eksisterende handelsform er langt ældre. I overensstemmelse hermed antager man ikke mere, at handelens første periode, hvor dens eneste form er proprehandelen, nogetsteds har strakt sig over synderlig lange tidsrum. Saasnart søforbindelserne er saa udviklede, at en egentlig fragtfart kan opstaa, saasnart nogenlunde faste handelsveje gør hyppigere rejser mulige, bliver det ret hurtigt ønskeligt og nødvendigt for den enkelte købmand at handle med forskellige varer paa forskellige steder, men paa samme tid; derved udelukkes den personlige varetagelse, det bliver nødvendigt for ham at udføre en stor del af sine forretninger ved stedfortrædere. Hvorlænge end proprehandelen hævder sin plads ved siden af denne udvikling, er dog dermed i handelslivet indført det motiv, der afføder nye handelsformer. Igennem dem skal stedfortrædelsen muliggøres, og hvormeget end deres udformning paavirkes af alle omgivende samfundsforhold, dannes de dog overalt over to grundforhold:

[1] Lepa Zts. für Handr. 26, 438—41. Denne opfattelse blev oprindelig fremsat af Büsch Darstellung I, 207—8 og støttet ved v. Martens betragtning af de genuesiske statuter af 1588/89; den behersker endnu helt Grünhuts historiske indledning. Goldschmidt 331 anm. 107: eingehende gesetzliche Regelung — nicht wie Grünhut meint, „erste sichere Spuren einer Normirung" — im Genues. Statut 1588/89. IV c. 14.

enten bliver stedfortræderen selv deltager i forretningens kapital, berettiget til gevinst og ansvarlig for tab, og et handelsselskab er dannet[1], eller han paatager sig blot udførelsen af en handel eller en række af handler for en andens regning og risiko mod et vederlag i en eller anden form — og en kommissionshandel opstaar.

Men der er grund til straks her et øjeblik at standse ved spørgsmaalet: hvad udkræves der, for at man overhovedet kan sige, at der foreligger en kommissionshandel? Det vilde være meget let, hvis man kunde nøjes med som svar paa dette spørgsmaal at henvise til en række almindeligt antagne retsregler, der samlede gav et fuldstændigt og uomskifteligt billede af kommissionshandelens væsen, eller til en af retsvidenskaben almindeligt antagen, bestemt formuleret definition, der angav alle de og netop de for kommissionshandelen særegne kendemærker. Men de om kommissionshandelen gældende retsregler er trods al indbyrdes overensstemmelse ikke overalt de samme, og ikke alle landes retsvidenskab har formuleret bestemte ensartede definitioner af kommissionshandelen og fæstnet dem i lovgivningen. Og saavel retsregler som definitioner formuleres for samtiden, præges af øjeblikkets krav; omend man kan paavise, hvorledes mangen retsregel, meget i en definitions udformning kun lader komme til bevidst udtryk, hvad der længe har været skjult tilstede, gør dog det, at de er formede med en øjeblikkelig anvendelighed for øje, dem uanvendelige som rettesnor for den historiske betragter. Det synes ikke lovgiverens, ikke dommerens, næppe retsvidenskabens formaal at lade det man kunde sige evige i kommissionshandelens væsen komme til sin fulde ret, det maa være historikerens sag.

2. Og historikeren vilde i meget høj grad lade sig lede paa afveje, hvis han vilde mene det nødvendigt til løsningen af sin opgave at tage sit udgangspunkt i et eller andet lands samlede sum af nugældende retsregler, saa at han først da turde konstatere et kommissionsforhold, hvor han kunde paavise, at dette var udformet i fuldstændig overensstemmelse med disse retsregler, saa at han blot gjorde historien den indrømmelse, at disse retsregler ikke behøvede endnu at være bragte i bestemt form af lovgivningen eller retsvidenskaben, men var skjult d. v. s. i praksis virksomme. Bedre end ved mange ord vil dette illustreres ved et enkelt eksempel. Dr. Mollwo, der har gjort sig fortjent ved udgivelsen af en vigtig kilde til den ældste kommissionshandels historie, finder, at der heri forekommer en gruppe af købmænd, der for andre købmænd udfører handelsforretninger i en form, der paa alle væsentlige punkter er ganske lig den, der kendetegner moderne kommissionsforretninger. Alligevel vægrer han sig ved at betegne dem som kommissionærer og det alene af den grund, at ejendomsretten over den vare, de indkøber for deres kommittenter, umiddelbart ved erhvervelsen gaar over til disse, medens den nu tilkommer kommissionæren indtil dennes tradition af

[1] Handelsselskaber tjener til opnaaelse af meget forskellige formaal; det vil være indlysende, at jeg her kun har kunnet medinddrage dem, forsaavidt netop stedfortrædelsens motiv har været af afgørende betydning ved deres dannelse, og forsaavidt de staar i meget nøje forbindelse med former af kommissionshandelen.

varen til kommittenten. Disse købmænds stilling maa derfor forklares saaledes, at de „vel i alle forhold til tredjemand fuldstændig svarer til den moderne kommissionær, men at de overfor deres kommittenter kun er handelsfuldmægtige med prokura for en bestemt række af forretninger, hvis afvikling i det enkelte er dem overladt[1]". Hvis man da her vilde stille sig paa Mollwos standpunkt og tillige indrømme ham, at retsreglen: „ved indkøbskommission forbliver ejendomsretten over den indkøbte vare hos kommissionæren indtil dennes tradition af varen til kommittenten", uden forbehold og uomtvisteligt er anerkendt af den moderne tyske handelsret[2], saa vilde man ikke som kommissionshandler kunde anerkende handelsforretninger fra ældre tid, der iøvrigt i enhver henseende svarede til moderne kommissionsforretninger, naar man tydeligt kunde se eller slutte, at denne retsregel ikke tænktes virkende ved deres udførelse. Man vilde have forskellige tidspunkter at vakle imellem: det tidspunkt, da denne retsregel kan siges at have naaet almindelig anerkendelse; det tidspunkt, da den første gang anerkendes af en domstol; maaske ogsaa det, da den første gang fremsættes, saa at den i det mindste kan antages fra da af at være skjult tilstede; men hvilket man end valgte, vilde man kun føres et kort spand af tid tilbage; forlangte man en domstols anerkendelse, næppe udover midten af det 19. aarh. — alle handelsforretninger fra før den tid, men iøvrigt af ganske samme art, vilde ikke kunne anerkendes som kommissionsforretninger. Dette standpunkts meningsløshed er da indlysende i dette meget grelle tilfælde; men de efterfølgende studier vil vise, at ganske det samme gælder om en ikke ringe mængde af andre retsregler, der nu regnes endog til kommissionshandelsrettens fasteste bestanddele.

3. Kan man da ikke finde et fast standpunkt i en enkelt retskreds' samlede sum af retsregler, kunde man vente at finde det ved at tage sin tilflugt til en af retsvidenskaben fast formuleret og helst tillige af lovgivningen anerkendt almindelig definition. Det vilde da være naturligst at vælge den, der efter grundig overvejelse fandt optagelse i den almindelige tyske handelslovbog af 1861 som dennes art. 360: Kommissionär ist derjenige, welcher gewerbemäszig in eigenem Namen für Rechnung eines Auftraggebers (Kommittenten) Handelsgeschäfte schlieszt. Ikke blot har nemlig denne definition i en i denne forbindelse uvæsentlig omredaktion hævdet sin plads i den nye tyske handelslovbog[3], men den hviler paa code de commerce, hvis art. 96 lyder: le commissionaire est celui qui agit en son propre nom ou sous un nom social pour le compte d'un commettant, og den er herfra ogsaa gaaet over i en række andre landes handelslove i en i det væsentlige

---

[1] Mollwo indl. 62.

[2] Spørgsmaalet, om indkøbskommissionæren erhverver umiddelbart for kommittenten, forblev efter langvarig drøftelse ubesvaret i A. D. HGB; Grünhut er nærmest tilbøjlig til at besvare det bekræftende, ubetinget for den specielle vares vedkommende; Grünhut 428--52. De højeste tyske domstole har dog i det mindste siden midten af det 19. aarh. stedse hævdet, at indkøbskommissionæren erhvervede for sig selv (Grünhut 433 anm. 9 og 442); efter emanationen af BGB synes denne opfattelse at have vundet saa godt som almindelig anerkendelse. Staub II, 1421—24, anm. 27--36 cf. I, 233, anm. 37. I dansk ret synes man principielt at hævde, at ejendomsretten straks ved varens tradition til kommissionæren gaar over til kommittenten, Lassen II, 750—52.

[3] HGB. § 388: Kommissionär ist, wer es gewerbsmässig übernimmt, Waaren oder Wertpapiere für Rechnung eines anderen (des Kommittenten) in eigenem Namen zu kaufen oder zu verkaufen.

uforandret form. Men hvor megen autoritet denne definition derfor end er omgivet af, hvormeget den end stræber at indskrænke sig til den aller knappeste og nøjeste begrebsbestemmelse, er den dog ikke tilfredsstillende. Allerede inden den var blevet ophøjet til lovparagraf, advarede Goldschmidt imod saaledes at gøre kontraheringen i eget navn til kommissionshandelens væsentligste kendemærke[1]; i den nyeste tid har derpaa Schlossmann ved en skarp og gennemført kritik blottet den indre modsigelse, hvorover den er konstrueret. Modsigelsen fremkommer derved, at man paa den ene side har villet udsondre kommissionæren som en særlig købmandstype, hvis virksomhed bestaar i, at han „erhvervsmæssig" udfører handelsforretninger for andre købmænds regning, og for hvis virksomhed en række særlige retsregler kommer i anvendelse, medens man paa den anden side har villet gøre besvarelsen af, hvorvidt der foreligger en kommissionsforretning eller ej, afhængig af, om den, der for en anden har udført denne bestemte forretning, har kontraheret i eget navn eller ej; og dette sidste standpunkt er yderligere blevet betonet ved en bestemmelse om, at de for kommissionshandelen særligt gældende retsregler ogsaa kommer i anvendelse, hvor en købmand, der ikke er kommissionær, overtager at afslutte en handelsforretning paa den angivne maade[2]. Med rette siger Schlossmann, at ved denne modsigelse mister definitionen og den deri tilstræbte opstilling af en særlig kommissionærtype al betydning. Thi naar kommissionæren ikke ved udførelsen af den enkelte forretning paa særlig maade berettiges og forpligtes som følge af, at denne enkelte forretning udgør en del af hans almindelige erhvervsvirksomhed, men hans særlige ret og pligt er en konsekvens af udførelsesmaaden, kontraheringen i eget navn, saa er det fuldstændig ligegyldigt, om han ogsaa ellers pleier at afslutte forretninger i eget navn for fremmed regning, og om han har gjort sig denne virksomhed til et erhverv[3].

Den virkelige ret, saaledes som den fremtræder i de af de højeste tyske domstole fældede domme, kan da heller ikke siges at have accepteret dette sidste standpunkt; i dem fremtræder ganske vist den samme modsigelse, men paa anden maade nuanceret. Ogsaa i dommene fastholdes den theoretiske sondren mellem kontrahering i fremmed og i eget navn. Men idet man gaar ud fra, at det ikke ved forretningens afslutning behøver udtrykkelig at være angivet, om den ene part kontraherer i fremmed eller eget navn, men en af disse udførelsesmaader kan være stiltiende underforstaaet, f. e. ved at de to parter tidligere har afsluttet saadanne forretninger paa en af disse maader, eller kontraheringens form kan fremgaa af de forretningsafslutningen ledsagende omstændigheder — og disse tilfælde vil i praksis være langt de fleste [illegible] saa afgør man tilfælde, der i et og alt frembyder ganske samme sagforhold, paa ganske forskellig maade. Den forretning, en kommissionær [illegible] i dette ords

[illegible]

særlige tekniske betydning — afslutter med tredjemand, vil, selvom han endog har meddelt denne kommittentens navn, af domstolene blive regnet for at være afsluttet af kommissionæren „stiltiende“ i eget navn. Den samme forretning, afsluttet paa en i den ydre form ganske overensstemmende maade, men af en handelsagent, vil blive paadømt som af agenten afsluttet i sin principals, altsaa i fremmed navn[1].

Sagen er, at bag denne sondring mellem kontrahering i fremmed og i eget navn og bag denne fremhævelse af betydningen af, om en forretning er afsluttet paa den ene eller anden maade, ligger den juridiske theori[2] om, at en retshandel, der udføres af en stedfortræder for en anden, maa medføre retsvirkninger enten for stedfortræderen, eller for den, for hvem han handler, at det første er tilfældet, naar han har afsluttet retshandelen i eget navn, det andet, naar han har sluttet i fremmed navn. Retsvidenskaben har opstillet denne theori efter en iagttagelse af, at i de tilfælde, hvor en retshandel medførte retsvirkninger for den, for hvem stedfortræderen havde handlet, havde stedfortræderen i reglen paa en eller anden maade udtrykkelig nævnt denne andens navn; deri, at han havde sluttet i fremmed navn, saa man da aarsagen til, at retshandelen affødte retsvirkninger for den, for hvem han handlede; og disse ydre momenter ved udførelsen: kontraheringen i fremmed navn eller i eget navn, ophøjedes til de afgørende skelnemærker. Gennem en af filologisk-juridisk ræsonnement og skarpe iagttagelser af det praktiske liv sammensat, gennemført kritik af hele denne theori naar Schlossmann til det resultat, at den saakaldte kontrahering i fremmed navn i virkeligheden kun er et udtryk for det rent negative: kontrahering paa den betingelse, at retsvirkningerne ikke skal træffe stedfortræderen. Det positive, at retshandelen medfører retsvirkninger for den, for hvem stedfortræderen har afsluttet, maa begrundes ad anden vej[3]. Ikke i den formelle kontrahering „i eget navn“, men i kommissionærens hele stilling, i hans og kommittentens interesser af forskellig art er det da begrundet, at den af kommissionæren som kommittentens stedfortræder for denne udførte retshandel medfører retsvirkninger for kommissionæren. At det er denne, der berettiges og forpligtes overfor tredjemand, maatte af mange grunde synes ønskeligt; for kommissionæren som følge af hans selvstændighed, en vis standsfølelse som købmand, hans interesse i ikke at gøre sine medkontrahenter bekendt med kommittenterne og i at have sikkerhed for eventuelle forskud; for kommittenten, fordi det netop kan være af betydning for ham, at han er ukendt, paa grund af den store vanskelighed ved at have at gøre med mange ham ubekendte kontrahenter o. s. v.; endelig ogsaa af rent handelstekniske grunde f. e. samlet indkøb til forskellige kommittenter o. lign.[4]

Ud fra en foreløbig tilslutning til denne opfattelse, hvis berettigelse maa fremgaa af hele den følgende fremstilling af de historiske kends-

---

[1] Schlossmann I, 143 -160 cf. Grünhut 329.

[2] Udformet særlig af Savigny: Das Obligationenrecht. Berlin 1851 II, 60 og Ihering i Jahrbücher f. die Dogmatik des bürg. Rechts I, 273 ff.

[3] Schlossmann I, 81 ff. II, 328 ff.

[4] Schlossmann II, 315—22. Selv disse af Schlossmann fremhævede motiver er dog langt fra de oprindeligste, men som det vil fremgaa af det følgende, senere og afledede; desuden ikke alle af særlig styrke.

gerninger, vil da paavisningen af den formelle kontrahering i eget navn ikke være en nødvendig forudsætning for konstateringen af en kommissionsforretning, som den maatte være det, hvis den tyske handelslovbogs definition af kommissionæren lagdes til grund for den historiske betragtning; det vil være tilstrækkeligt at paavise, at en købmand udfører handelsforretninger for andre saaledes, at han selv ved dem berettiges og forpligtes.

4. Med rette bemærker Schlossmann videre, at „kommissionærens væsen ikke saaledes lader sig udtømmende karakterisere ved en kort formel. Kommissionshandel og kommissionær er produkter af en lang økonomiskhistorisk udvikling, hvorunder mangfoldige, hverandre krydsende interesser af retsordningen har fordret og erholdt tilfredsstillelse i fællesskab".[1] Det er disse studiers formaal at søge at fremdrage hovedtrækkene af denne udviklings forløb; det er derunder opgaven at vise, hvorledes og hvorfor kommissionshandelen indenfor bestemte omraader og indenfor bestemte tidsrum i det enkelte har særpræget sig, og i hvilket forhold de fæstnede retsregler staar til den historiske udvikling. Her maa det til nøjere afgrænsning af emnet være nok at fremdrage det grundforhold, hvorover kommissionshandelen som særlig handelsform er bygget, og som ingensinde helt tilsløres. Det er ovenfor angivet, men kan her lidt nøjere afgrænses: kommissionshandelens oprindelige og simpleste motiv er stedfortrædelsens ønskelighed eller nødvendighed; den af kommittenten til salg overgivne eller for kommittenten indkøbte vare tilhører denne; ved kommissionsforretningens udførelse forpligtes og berettiges kommissionæren; for udførelsen modtager kommissionæren af kommittenten et vederlag. Angivelsen skal ikke have en fastere form, fordi det vel maa fastholdes, at den netop kun er en angivelse af grundforholdet, ikke en absolut definition; den kan ikke have det, fordi dette grundforhold ikke altid fremtræder i sin fulde renhed. Det maa indrømmes, at hvor det ikke helt er tilstede, er dette et vidnesbyrd om, at kommissionshandelen har en tendens til at glide over i andre handelsformer. Hvad der hindrer dette, er kommissionærens selvstændighed; det afgørende er, at denne bevares, at stedfortræderen vedbliver at udøve sin handelsvirksomhed „ikke som en handelsmedhjælper, fast ansat i en købmandsforretning, heller ikke som en handelsagent, hvem een eller nogle faa købmænd har betroet udførelsen af visse forretninger saaledes, at dette er almindeligt bekendt, i det hele taget ikke som et mere eller mindre fast indføjet, tjenende led af en fremmed forretningsvirksomheds organisme"[2], men som en selvstændig købmand. Derfor maa man til kommissionshandelens grundbetingelser ogsaa regne netop denne kommissionærens selvstændighed, der ytrer sig ikke blot i den grad af frihed, hvormed han udfører forretninger for andre, men ogsaa deri, at han hyppigt driver sin kommissionsforretning med egen kapital, og mest af alt i, at han ved siden af sin kommissionsforretning driver forretning for egen regning, saa at kommissionernes udførelse blot glider ind som en del af hans hele, selv-

[1] Schlossmann II, 316—17.
[2] Schlossmann 317.

stændige handelsvirksomhed. Derfor kan man med en vis berettigelse endog sige, at man i omfanget og styrken af kommissionærens egenhandel i forhold til hans kommissionsforretning har en gradmaaler for kommissionshandelens evne til at bevare sig som saadan; jo mere den indskrænkes, desmere tendens til at glide over i andre, man kan sige, lavere handelsformer, jo mere den udvides, desmere har som regel også kommissionsforretningerne tendens til at antage egenhandels form. Atter her er da det afgørende kommissionærens hele stilling i det økonomiske liv.

5. Fordi muligheden af stedfortrædelsens realisation overalt ret hurtigt synes at fremkalde en kommissionshandel i en eller anden udformning, kan en saadan vel allerede antages hos Fønikere og Grækere[1]; bestemtere lader den sig paavise hos Romerne og derefter indenfor de to handelsomraader, hvori den middelalderlige europæiske handel bevægede sig: Middelhavshandelen og Nord-Østersøhandelen. Da disse studier kun tager sigte paa udviklingen i Nordeuropa, skal her blot for fuldstændigheds skyld nævnes, i hvilken udformning man har paavist kommissionshandel hos Romerne og i Middelhavshandelen[2].

Romerrigets handelshistorie er endnu ikke tilfredsstillende behandlet[3]. Man mente længe at kunne paastaa, at den romerske handel ikke kunde have naaet et meget fremskredent standpunkt; man fremhævede, at dette krigerfolk betragtede det fredelige handelserhverv som en uværdig beskæftigelse, endog ligefrem forbød de højere samfundsklasser en saadan erhvervsvirksomhed; men navnlig henviste man til, at en særlig romersk handelsret kun var lidet udviklet, og at instituter, der er uundværlige for en højt udviklet handel f. e. vekslen, forsikring, aktieselskabet o. s. v. syntes ukendte i Romerretten[4]. Vistnok maa man nære betænkelighed ved at forestille sig Romerriget i hele dets territoriale udstrækning til enhver tid, som en økonomisk enhed i samme forstand som de moderne stater; der er næppe tvivl om, at navnlig dets vestlige provinser før og efter rigets forholdsvis kortvarige blomstringstid var opløste i mindre økonomiske enheder. Men sikkert er det dog, at i blomstringstiden omfattede den romerske handel hele dets omraade, var den en verdenshandel. Det viser sig da ogsaa, at Romerrettens mangelfulde udvikling paa dette omraade kun er tilsyneladende. Da den store handelstid begyndte, kunde Romerne træde den i møde med en i det fineste udformet borgerlig ret, der navnlig ved sin gennemførte abstraheren var i stand til at lade sig udvide til at finde anvendelse paa ganske nye omraader uden at brydes, uden at opstillingen af nye regler blev en nødvendighed. Romerne har vel kendt retsinstituter og enkelte retsregler, der særlig tog sigte paa handelsvirksomhed, men deres energiske abstraktions- og centralisationstrang modsatte sig tanken om en handelen regulerende særlig retsgren[5]; et højt udviklet handelsliv kunde frit røre sig indenfor de borgerlige retsreglers abstrakte formulering. Nøjere undersøgelse viser dette paa mange omraader, men indenfor det her omhandlede ses det skarpt ved den maade, hvorpaa mandatsreglerne lod sig overføre paa kommissionærens forhold til kommittenten. Hovedpunktet er her, at mandatsreglerne, der ikke forudsatte nogen betaling eller provision for udførelsen, viste sig fyldestgørende, hvor en saadan betaling netop var betingelsen for udførelsen, hvor altsaa en egentlig kommissionshandel fandt sted[6].

---

[1] Lepa Zts. f. Handr. 26, 443. Schmoller JGVV 16, 734.

[2] For disse omraaders vedkommende forholder jeg mig blot refererende, uden at forsøge nogen kritik hverken af formel eller reel art.

[3] E. Specks omfangsrige arbejde: Handelsgeschichte des Altertums I—III (Leipzig 1900—1906), der i fremragende grad er blottet for enhver skarpsindig problemstilling og besvarelse, byder ogsaa paa dette omraade intet nyt, intet udover hvad der siden Goldschmidt har været almindelig bekendt: se f. e. II, 527; III, 2 B., 1133—43.

[4] Goldschmidt 66, anm. 53.

[5] Goldschmidt 71 og anm. 72.

[6] Goldschmidt 78 anm. 93.

Paa Justinians tid synes provision for mandatsudførelse i almindelig brug; man tillod retsforfølgning til opnaaelse af provisionens erlæggelse; man drøftede endog det spørgsmaal, om ikke provision maatte præsumeres, hvor en saadan ikke i forvejen var aftalt[1]. Saa vel synes mandatsreglerne at have fyldestgjort kommissionshandelens behov, at endogsaa kommissionærens selvindtrædelsesret kunde rummes indenfor dem[2]. Naar dog kommissionshandelen næppe naaede en meget stor betydning i det romerske handelsliv, beroede dette paa, at det romerske samfunds konstruktion tillod en langt nemmere udvej til opnaaelsen af samme formaal; den mand, der ønskede at anlægge en del af sin kapital i handelsforetagender, overdrog den som peculium til en slave, ligesom han ogsaa paa andre maader kunde gøre denne til sin stedfortræder[3].

6. I Romerrigets sidste aarhundreder vender Vesteuropa efterhaanden tilbage til stedse mere primitive omsætningsforhold. I Middelhavets handelsomraade ligger lavpunktet i det 5.—6. aarh.;[4] derefter begynder langsomt en fremgang, fordi forbindelsen med Constantinopel aldrig helt var bleven afbrudt; men et virkeligt opsving kommer først, da det arabiske handelsomraade ved erobringer breder sig gennem Nordafrika helt hen til Spanien. Den store handelsomsætning, der herindenfor finder sted, kalder paany handelsvirksomheden til live i de italienske byer; snart begynder paa Middelhavet, der en tid havde været renset for handelsskibe ved Vandalernes røvertog, atter en udstrakt søhandel. Jo mere den byzantinske handels aktivitet tabte sig, des mere steg den italienskes[5]; fordi forbindelserne saa hurtigt kunde mangfoldiggøres og næsten udelukkende var søforbindelser, opstod snart en fragtfart og dermed alle betingelser for en forladen af proprehandelen.

Allerede i det 10. aarh lader da nye handelsformer, der tillader stedfortrædelsen, sig bestemt dokumentere. Disse nye handelsformer sammenfattes under betegnelsen commenda eller (i venetianske kilder) collegantia; de nævnes første gang i et venetiansk dokument fra aaret 976, og fra Venezia kendes dernæst en række dokumenter herom fra aarene 1073—1139 og 1156—1182; fra Genua er de bevarede i notarernes protokoller, af hvilke den ældste fra aarene 1155—1164 indeholder 432 indførsler derom; dertil kommer fra det 13. aarh. dokumenter fra Marseille og indførsler af genuesiske notarer i Armenien og paa Cypern[6]. Retsregler om commenda findes i Tranis søret og kgr. Jerusalems lovbog, der er daterede 1063 og 1099, men i virkeligheden er betydeligt yngre[7]; udførlige bestemmelser indeholder Pisas lovbog, der forefindes i en redaktion af 1233, men hvoraf den saakaldte sædvaneret, der ogsaa omfatter reglerne om commenda, angives at være samlet 1160[8], og i statuterne for den genuesiske koloni i Pera, der formodentlig tilhører det 13. aarh.; for Venezia findes bestemmelser derom i den borgerlige lovbog af 1242 og søretten af 1255, der imidlertid begge sandsynligvis hviler paa ældre love[9].

Commendaet forekommer i alt fald fra den sidste halvdel af det 11. aarh. i kilderne i to hovedformer. I den ene er det et handelsselskab og dennes særlige betegnelse er da ogsaa societas (maris): den ene deltager (socius stans) indskyder $\frac{2}{3}$ af selskabsformuen, den anden (socius tractans, tractator) $\frac{1}{3}$, med den samlede selskabsformue gør tractator forretninger paa een eller flere fremmede pladser; selskabets varighed

[1] Lepa. Zts. f. Hand. 26, 443—44.
[2] Goldschmidt l. c.
[3] Lepa l. c. 442. Silberschmidt 9—19, 140.
[4] Jeg tror ikke, at Schaube (indl.) har ret i at betragte det 9. aarh. som „die Zeit der tiefsten Depression, die der Handel des Mittelmeergebietes . . . . erfahren hat"; cf. Hartmann: Die wirtschaftlichen Anfänge Venedigs. Vierti. f. Soc.- u. Wirtsgesch. II, 434—442.
[5] Heyd I, 64, 104 ff.
[6] Goldschmidt 258 anm. 84. Silberschmidt 37 ff. Weber 30 anm. 30. Schaube 107—8.
[7] Silberschmidt 47—49, 62—63. Goldschmidt 178.
[8] Om dennes bestemmelser Weber 97 ff.
[9] Silberschmidt 44 ff.

er som regel indskrænket til een mere eller mindre bestemt handelsrejse; ved hjemkomsten og selskabets opløsning faar hver deltager halvdelen af gevinsten, medens de hæfter pro rata for tab. Den anden hovedform, det egentlige commenda, er en kontrakt, hvorved commendator overgiver commendataren varer eller penge, for at han dermed for commendators regning og risiko skal gøre forretninger paa andre pladser, hans løn derfor er sædvanligt ¼ af gevinsten (quarta proficui). Der tillægges saaledes her hans arbejde ganske samme værdi som i societetet[1]. Bestemt udsondrede fremtræder begge former lige tidligt i kilderne, og der kan derfor herske tvivl om, hvilken der maa opfattes som den oprindeligste[2]; sikkert er det, at societas maris i det 12. aarh. er den herskende form, medens derefter det egentlige commenda vinder stedse større udbredelse og i midten af det 13. næsten helt har fortrængt societetet fra den store Middelhavshandel; det var nu bleven den form, hvorigennem stedfortrædelsen her saa godt som udelukkende realiseredes. Det kan ogsaa iagttages, at commendatarens stilling nu var bleven en langt friere end tidligere; stod han oprindeligt i et udpræget afhængighedsforhold til een bestemt commendator, saa at han f. e. behøvede dennes tilladelse til medtagelse af varer udover dem, der af denne var ham betroede, var det nu almindeligt, at han saavel modtog commendaer fra flere commendatorer, som ogsaa at han i udstrakt omfang handlede for egen regning, ligesom den egentlige forretningsledelse mere bestemt var gledet over til ham[3]. Ikke ganske med urette har man derfor betegnet commendataren som den middelalderlige sydeuropæiske kommissionær. I et væsentligt punkt var dog hans stilling forskellig fra kommissionærens; medens denne faar en bestemt løn for sit arbejde, uanset om forretningen bringer kommittenten tab eller gevinst, var commendatarens eventuelle løn stadig quarta proficui. Ved denne commendatarens delagtighed i gevinsten holdtes commendaforholdet indenfor societetets form, og som socius opfattedes han da ogsaa af samtiden[4].

Men det vil af denne dobbeltsidighed let forstaas, at commendaet i den følgende tid har kunnet udvikle sig i to retninger; dels har det — særlig gennem societetets overførelse til landhandelen og dets udstrækning til at gælde en vis aarrække — dannet udgangspunktet for kommanditselskabet, hvor socii stantes hæfter blot med deres kapitalindskud i den af den oprindelige tractator selvstændigt ledede forretning; dels er det gledet over til at antage egentlig kommissionshandels form, idet commendatarens quarta proficui er bleven ombyttet med et af forretningens økonomiske resultat uafhængigt bestemt vederlag[5]. Ogsaa denne form forekommer tidligt i Genua, hvor der i notarprotokollerne findes indførsler derom fra 1153, 1224 og senere; da der i en del af indførslerne i det hele taget er udeladt en bestemt angivelse af, hvorledes commendatarens arbejde skal lønnes, kan man nok være i tvivl om, hvorvidt disse gælder commenda eller muligvis kommission[6]. Endnu i det 12.—13 aarh. synes denne kun spredt at forekomme[7]; men det tør antages, at den i løbet af det 14. aarh. har vundet stor udbredelse i praksis, og at vederlaget bestemtere har antaget skikkelse af provision. Sikkert er det, at i den første halvdel af det 15. aarh. finder man i den italienske handels praksis fastslaaet en provision af 1 % for

---

[1] Silberschmidt 91, 106, 110. Weber 15—25. Schaube 110—11.

[2] Silberschmidt 31—32 anser ud fra almindelige formodninger om udviklingens forløb det egentlige commenda for den ældste form, societetet for den afledede; ham følger Weber 22, idet han dog 114—15 tilbageviser S.'s formodning om, at commendaet har udviklet sig til societas under paavirkning af societas inter patrem et filium et inter fratres facta. Silberschmidt 32—35. Schaube 111 dømmer alene ud fra det foreliggende historiske materiale, særligt iøjnefaldende er eksemplet 499: i 1248 er af 72 kontrakter, der alle gælder samme Marseilleskib, 68 commendakontrakter, 4 sølaan og 1 societas. Som overgangsform kan maaske anses de tilfælde, hvor den kapital i penge eller varer, commendator vil medgive, overstiger commendatarens saa meget, at kun for en del deraf — nemlig for det dobbelte af commendatarens kapital — et societet kan indgaas, medens resten maa medgives i commenda. Weber 23, anm. 15. Schaube 155 (a. 1157).

[3] Weber 21; eksempler fra praksis hos Schaube 155, 162 (a. 1156—57) — 207, 499, 501, 549 (a. 1248): commendatarer med commendaer fra 4, 5, 7, 13, 14 forskellige commandatorer.

[4] Lepa Zts. f. Handr. 26, 452 ff. Weber 20, 162 anm. 40.

[5] Weber 106 ff., 160—63. Goldschmidt 264 ff.

[6] Silberschmidt 72—73.

[7] Schaube nævner, saavidt jeg kan se, kun eet eksempel herpaa 322 (a. 1158). Paa grund af den meget nære forbindelse mellem Sydtyskland og Italien og den deraf følgende nøje overensstemmelse i handelsformer maa herunder henføres Schulte II, nr. 339 (a. 1320).

vekselforretninger, 2 % for udførelse af salgskommissioner[1], og Jakob Badoer, Constantinopel, hvis regnskabsbog for aarene 1436—39 er bevaret, afgiver det første sikre eksempel paa en italiensk købmand, hvis forretningsførelse paa engang omfatter udførelse af kommissioner og forsikringer, spedition, societets- og egenhandel[2]. Maaske burde man da snarere tale om commendaets fortrængning af kommissionshandelen end om dets overgliden til dennes form; dog er det muligt, at opgivelsen af commandaets faste grundforhold ($^1/_3+^2/_3$) og praksis' anvendelse af mere indviklede forholdstal ($^1/_3+^2/_9+^4/_9$)[3] efterhaanden har ført over til kommissionshandelen. Herpaa kunde det tyde, at medens i det 12. aarh. i Genua udtrykket implicita bruges saavel om commendaet med quarta proficui som om kommission, gaar det senere over til at blive den specielle, tekniske betegnelse for denne sidste, og det bruges saaledes i de genuesiske statuter af 1588/89, hvis lib. IV cap. 12: de societatibus seu rationibus mercatorum indeholder retsregler om det aabne selskab og kommanditselskabet, medens det følgende cap. 13: de accommendis et implicitis giver detaillerede bestemmelser om kommissionshandelen[4].

7. Ogsaa indenfor det nordeuropæiske handelsomraade faar man tidligt bestemte vidnesbyrd om stedfortrædelsen i handel; til nøjere forstaaelse af de former, hvori den fremtræder, vil en redegørelse for disses rent kommercielle baggrund, en kort skitse af selve dette handelsomraades tilblivelseshistorie være nødvendig.

Det er bekendt, at den økonomiske opløsningsproces, der hidførte Romerrigets fald, fortsattes i middelalderens første aarhundreder; kraftigst og hurtigst foregik den i rigets nordvestlige del, der derved bragtes ned til det økonomiske standpunkt, som indtoges af de fremtrængende og sejrende Germaner i disses eget hjemland. Byerne forlodes efterhaanden; kun forsaavidt de blev sædet for en biskop, en greve eller en hertug, holdtes endnu en lille rest af beboerne tilbage; den handel, der i dem havde fundet sted, standsede næsten helt; over Britanien og Gallien bredte sig den landbokultur og naturaløkonomi, hvortil Germanerne øst for Rhinen var naaet ved deres overgang til fast bosidden. Den enkelte husholdning blev en økonomisk enhed, der jo mindre den var, var desmere isoleret; ved sin egen bedrift dækkede den alle sine fornødenheder; dens næringsmidler var det korn, den selv avlede og det sparsomme kvæg, den selv opdrættede; dens nydelsesmidler var de drikke, den selv tilberedte af egen malt og honning; dens beklædning skind af de dyr, som fældedes paa jagt, og stoffer, som vævedes af eget hør, hamp eller uld. Den enkelte husholdnings produktion og konsumtion dækkede hinanden[5].

Ved denne udvikling blev da alle det daglige livs fornødenheder handelen unddraget. Selv paa handelslivets laveste punkt var der dog i de tidlige middelaldersamfund to momenter, der hindrede, at det helt ebbede ud. Det ene var storgodsdannelsen; ved den skabtes større husholdningsenheder, hvori vedligeholdtes og bredte sig særlige for-

---

[1] Sieveking JGVV 26, 194, anm. 5 (a. 1422); 196 (a. 1436—39); 198—99. En provision for indkøbskommission synes ikke paavist for beg. af det 15. aarh.; derimod for det 16. aarh. Meder f. e. 45 cf. Lepa Zts. f. Handr. 26, 480—82.

[2] Sieveking JGVV 26, 207. Særlig bemærkelsesværdig er den l. c. 196 omtalte forretning, hvor Badoer for en kommittent sælger varer mod 2 % provision og samtidig gør indkøb paa engang for kommittentens og egen regning, idet han skaffer sig en ekstrafortjeneste ved for kommittentens part at beregne en højere, for sin egen part en lavere indkøbspris end den virkelig betalte.

[3] Sieveking JGVV 26, 205—6 cf. 193, særlig om fordelingen i praksis.

[4] Silberschmidt 73—74. Goldschmidt 259 anm. 86.

[5] Bücher 92 ff. Inama-Sternegg I, 132 ff., 177.

nødenheder, der kun kunde tilfredsstilles ved handel; silketøjer, pelsværk, guldsmedearbejder og som bekendt først og fremmest krydderier, særlig peber, maatte derfor stadig, omend i smaa kvantiteter, bringes til Vesteuropa fra Byzans og Orienten, formodentlig af Syrer og Jøder, der vel allerede i Romertiden var denne handels formidlere[1]. Det andet moment var den kristne kirke; dens kultus, der var opstaaet i Orienten, krævede præste- og helgendragter, som kun Byzantineren og Araberen kunde tilvirke dem, dertil vin, røgelse, voks og kostbarheder[2]. Men den første betingelse for, at handelen atter kunde faa et betydeligere omfang, var dog, at den kunde drage nogle af det daglige livs almindelige fornødenheder ind under sig; det blev muligt, saasnart enkelte sider af husholdningsbedriftens produktionsvirksomhed udløste sig og konstitueredes som særlige erhverv. I et for handelen betydningsfuldt omfang fandt en saadan udløsning først sted for uldvæveriets vedkommende[3]. Paa forhaand havde fremstillingen af uldstoffer efter sin art tilbøjlighed til at sondre sig ud fra husholdningsbedriften; medens bearbejdelsen af hamp og hør og hele fremstillingen af linnedet lige til det færdige stof var et passende kvindearbejde, synes den besværlige fodvalkning af uldtøjerne at have maattet kræve mænds arbejde; og jo mere valkemøllen kom i brug, og uldtøjernes farvning fik den største betydning, des mere maatte uldtøjstilvirkningen antage en industriel og koncentreret karakter, d. v. s. blive et byerhverv, saa at kun selve uldproduktionen og højst fremstillingen af uldgarn og grove ufarvede uldtøjer (vadmel) blev husholdningsbedriften forbeholdt[4]. Denne naturlige tendens forstærkedes i den tidlige middelalder ved de romerske traditioner. Allerede i Romertiden var de belgiske Nervier og Atrabater berømte for deres uldvævning, og deres dygtighed havde foranlediget oprettelsen af kejserlige fabrikker[5]; det samme gjaldt England, hvor Romerne i Yorkshire og Winchester havde oprettet tekstilfabrikker, særlig af hensyn til de romerske soldaters beklædning[6]. Ingen af disse steder gik den derved erhvervede højere teknik ganske tabt under folkevandringens storme; bedst bevaredes den i Nordfrankrig. Herfra bredte uldstoftilvirkningen sig mod nord til Flandern, ogsaa til Frisland, hvor den dog foreløbig næppe naaede ud over en højere udvikling indenfor husholdningsdriften.

8. Derimod har Friserne deres store betydning ved først at have skaffet den nordfranske tekstilindustri afsætning i Rhinegnene og ved saaledes her at have fremkaldt et nyt handelsliv[7]. Hvad der drog dem ned ad Rhinen, var Elsasservinen, den ønskede de i bytte for de nordfranske og engelske tøjer. Friserne havde erhvervet eller bevaret netop tilstrækkelig sømandsdygtighed til at være bærerne af en saadan mellemhandel: de holdt sig til Zuydersøen og vandet mellem fastlandet og den frisiske og nordtyske kyst; de sejlede op ad de talrige vandforbindelser

[1] Schulte I, 77—78.
[2] Schulte I, 70, 74.
[3] Bortset fra de virksomheder, der var stærkt stedsbundne og derfor til en vis grad paa forhaand eller stedse udløste, som f. e. udvinding af salt og metaller og tildels ogsaa smedehaandværket, cf. ndnfr. 13.
[4] Schulte I, 113—14, 117—18. Keutgen Hans. Gbl. X, 1901, 87.
[5] Schulte I, 71.
[6] Schanz I, 435.
[7] Til det følgende Klumker: Der friesische Tuchhandel zur Zeit Karls des Grossen und sein Verhältnis zur Weberei jener Zeit. Leipz. Inau.-diss. 1899, 49 ff.

mellem Rhinens, Maas og Scheldes mundinger og vovede sig over kanalen til det nære England.

Mest fandt de engelske og nordfranske tøjer købere ved deres prægtige røde og blaa farver; det bragte de velstaaende lag af befolkningen til at foretrække at lade deres kapper forfærdige af disse købte stoffer hellere end af de grove ufarvede tøjer, deres egne gaarde eller fæstebønder kunde levere. Særlig i slutningen af det 8. aarh. og paa Karl den stores tid tog den frisiske tekstilhandel et stærkt opsving. I denne og den følgende tid voksede stadig købernes kreds, det var ikke længer blot de rige, der købte, eller de, der kun vanskeligt selv kunde fremstille uldtøjet i deres egen husholdning; større kredse af landbefolkningen vænnede sig til ved køb at dække deres behov; de solgte deres uld eller garn og købte det færdige stof. Uldstoffer fandt mere anvendelse, fortrængte efterhaanden de linnede stoffer ogsaa fra underbeklædningen. Alt dette krævede en forøget produktion og en udvidelse af den til at omfatte ogsaa tarveligere stoffer; men uldtøjernes sejr over linnedstofferne i beklædningen var uomtvistelig, og denne sejr lovprises i det interessante digt: kampen mellem faaret og hørren, der maaske er forfattet i midten af det 11. aarh. af Reichenauermunken Hermann[1].

Medens tekstilindustrien hidtil havde haft sit hovedsæde i nordfranske byer, naaede i samme aarhundrede de flanderske byer frem i første række. Selve landets saltholdige jordbund maatte naturligt føre til en stærk faareavl, og under paavirkning af de franske nabobyer fulgte let uldvæveriets udløsning fra husholdningsdriften og dets koncentration i en række hurtigt opvoksende byer, fremfor alle Brügge, Yperen, Arras, Gent, Ryssel, Doornik; snart kom hertil de brabantske Brüssel, Mecheln, Løwen og Huy. Hurtigt viste det sig, at Flanderns egen uldproduktion ikke kunde yde tilstrækkeligt raastof, og den for de følgende aarhundreders historie saa betydningsfulde engelske uldimport begynder[2]. Med den stigende efterspørgsel og stigende produktion fik den frisiske mellemhandel stedse større fasthed og omfang; medens den i den første tid havde sine hovedpladser først i bispebyen Utrecht, senere i Duurstede, der hvor Ijssel forlader Rhinen, og atter lidt senere det sydligere Tiel ved Waal, førte handelen snart Friserne længere og længere op ad Rhinen. Efterhaanden blev det ikke blot for kortere besøg, saa fast blev i det 10. og vel navnlig det 11. aarh. denne handel, at Friserne bosatte sig i de byer, hvor de var sikre paa et opland, der kunde aftage deres klæde; overalt i Rhinbyerne finder vi dem, i Duisburg, Birten, Køln, Worms og Mainz, hvor det kvarter, hvori de boede, var byens anseligste[3]. Som de trængte frem langs Rhinen, saaledes ogsaa langs Weseren; ja, de trængte ogsaa fra floderne frem til opvoksende handelspladser inde i landet. Deres tidligere vandrehandel omformedes saaledes til en fast handel; de indvandrede Frisere smeltede sammen med byernes øvrige befolkning; og naar man finder, at efter 1100 Frisere sjeldnere og sjeldnere nævnes, tilsidst ganske forsvinder, medens der nu i de allerfleste nordtyske byer er opstaaet en særlig klasse

[1] Herom Schulte I, 119 og anm. 1, men navnlig Keutgen Hans. Gbl. X, 1901, 134—8.
[2] Schulte I, 124 [illegible].
[3] Mon. Germ. SS. I, 403 (a. 886): Optima pars Mogontiae civitatis, ubi Frisiones habitabant.

klædehandlere (gewandschneider), der selv i en by som Køln regnes blandt de fornemste, er der sikkert god grund til at formode, at netop de indvandrede Frisere i maaske den største del af de da eksisterende nordtyske byer har udgjort klædehandlergildernes kerne[1]. Endnu en vigtig følge maa man utvivlsomt tillægge denne frisiske indvandring: med den fulgte selve tekstilindustrien; netop fra Mainz findes — fra 1099 — den ældste efterretning om et væverlav i en tysk by; i løbet af det 12. aarh. voksede særlig den kølnske tekstilindustri op til at faa stor betydning for den indre tyske handel[2].

9. Den frisiske mellemhandel har da haft en afgørende betydning for fremvæksten af et nordeuropæisk handelsliv og bevirket, at byerne blev en vigtig faktor i det tyske samfunds bygning. Frisernes besøg krævede, at der dannedes en virkelig købmandsstand, de kunde træde i forbindelse med, og hvis første opgave det var at foretage opkøbet af vinen. I det 11. aarh. begyndte de selv at glide ind som et led af en tysk handelsstand, i det 12. forøgedes befolkningen yderligere ved hele denne bevægelse, særlig ved den begyndende tyske tekstilindustri. Langsomt fuldbyrdedes da i løbet af disse aarhundreder i Nordvest- og Sydtyskland den betydningsfulde udsondring af en forholdsvis stor befolkning, der for en række af sine første fornødenheder var henvist til at søge tilførsel fra de omgivende landdistrikter; den tilstrækkelige forsyning af selve bymarkedet blev en ny opgave for handelen; i stedse større kredse begyndte de landlige husholdninger at arbejde ud over deres egen konsumtion med bymarkedet eller fjernere markeder for øje, samtidig med at bønderne lærte i byerne at købe varer, som de før havde fremstillet slettere hjemme, eller som de før slet ikke havde kendt. I stigende grad blev da efterhaanden ogsaa forsyningen af de omgivende landdistrikter en opgave for en bys købmænd, og en bydannelse fandt let sted i midten af et frugtbart og let tilgængeligt landdistrikt.

Den tyske handels første periode kendetegnes derfor ikke blot ved, at de gamle byer langs Rhinen og i Sydtyskland atter fyldes med indbyggere; bydannelsen breder sig ogsaa i landet mellem Rhinen og Elben udover det af Karl den store erobrede Sachsen. Men stærkere end den frisiske handel, stærkere end udløsningsprocessens fortsættelse, der gjorde f. e. ogsaa ølbryggeriet til et særligt byerhverv, hvilket byer som Bremen og Hamburg skyldte deres første opvækst, virkede her en særlig aarsag, den nemlig, at i beg. af det 10. aarh. de rige Harzbjergværker aabnedes; en begivenhed, hvis økonomiske følger endnu ikke er tilstrækkeligt efterforskede og endnu næppe tilstrækkeligt vurderede. I de følgende par aarhundreder udvandt man her i rigelig mængde kobber og sølv; Goslar voksede op som denne produktions hovedmarked[3]. Det var naturligt, at den i Harzen udvundne malm søgte til metalindustriens centrer i Ardennernes nærhed. Thi fra tidlig tid havde smedene i Dinant og Huy været berømte for deres broncearbejder, hvortil Ardennernes kobber og tin afgav raamaterialerne; det er klart, at da her en højere

[1] Keutgen Hans. Gbl. X, 1901, 90—91.
[2] Schulte I, 121, 123.
[3] Beck: Geschichte des Eisens. Braunschweig 1901, I, 758 angiver, at sølvbjergværkerne i Harzen aabnedes under Otto den store, først Rammelsberg, hvis drift dog atter var standset 1005—1016, cf. Stieda Hans. Gbl. VII, 1893, 135 ff (Rec. af C. Neuburg: Goslars Bergbau bis 1552. Hannover 1892) og Weiland: Goslar als Kaiserpfalz Hans. Gbl. V, 1884, 3—36.

teknik var kommen til udvikling, maatte det blive handelens opgave at tilføre disse centrer raastof i saa stort omfang som muligt fra nyopdagede fundsteder. Som det engelske tin førtes til Dinant, saaledes nu ogsaa Harzens kobber; netop den vigtigste vestøstlige handelsvej i denne tid blev „Hellweg“, der fra Mellemrhin (Køln) over Dortmund og Soest førte til Harzen[1]. Men navnlig maa sølvudvindingen have haft den største betydning for det vaagnende handelsliv; der maa derved være opstaaet en forholdsvis pengerigelighed, hvis magt til at fremkalde dristigere handelsforetagender man let kan danne sig en formodning om. Det er bekendt, at i denne tysk handels første periode er det Køln, der er den førende by; Kølnerne blev Frisernes arvinger; de optraadte tidligt i Brügge, men navnlig var det dem, der overtog forbindelsen med England; i London ejede de i det 12. aarh. et eget hus og havde faaet deres organisationsret anerkendt; de havde dannet en hanse, hvori de havde ret til at optage andre byers borgere, og hvori særlig borgere fra westfalske byer fandt optagelse. Interessant er det nu, at netop Dortmund og Soest hæver sig til at indtage en fremragende stilling ved siden af Køln. Dortmunderne gaar ogsaa ad de gamle veje mod vest, men dem og Soesterne i fællesskab tilkommer æren for dristigere og mere konsekvent end andre tyske købmænd at have søgt fastere forbindelser mod øst.

10. Hvad der fra første færd og den længste tid af middelalderen fortrinsvis drog tyske købmænd mod øst, var de to vigtige og kostbare varer: vokset og pelsværket, allerede i det 10. og 11. aarh. gik købmænd fra Rhinen og Westfalen, ogsaa her følgende Friserne, til Hedeby og Stargard og derfra til Visby. Det var i denne retning ogsaa Dortmunderne og Soesterne gik; som vidnesbyrd om den store betydning, de havde for denne forbindelses fæstnelse, er det tilstrækkeligt at henvise til den fremtrædende stilling, de senere indtager i de tyske købmænds samfund i Visby. Soest synes dog paa visse maader at have indtaget en anseligere stilling end Dortmund. Alle de aarsager, der her er fremhævede som de væsentligste til fremkaldelsen af et rigere handelsliv, var for denne bys vedkommende virkende; fra Rhinen havde Friserne søgt frem til den; den var midtpunkt for et frugtbart og udstrakt opland; dertil kom saa, at den var det østligste betydelige knudepunkt paa handelsvejen fra Rhinen til Harzen[2]. Dens overlegenhed ytrer sig deri, at det var dens ret, der i løbet af det 12. aarh. overførtes til en række andre westfalske byer, først (1124) til Medebach, og at det ogsaa var dens ret, der dannede grundlaget for den ældste lybske ret[3].

Det er fra dette Soesterrettens omraade, at man i det 12. aarh. finder de ældste retslige vidnesbyrd om, at stedfortrædelsen er begyndt at trænge sig frem i handelslivet. I den ældste byret for Soest af 1120 lyder § 30: Item si quis concivi suo bona sua ad negociandum commiserit presentibus viris idoneis, si inficiari voluerit, convinci possit[4]. Den samme bestemmelse, blot i udvidet og forstærket form genfindes

---

[1] Pirenne I, 195–96. Schulte I, 148. Kunze: Zur Geschichte des Goslarer Kupferhandels Hans Gbl. VIII, 1894, 139–40. Cf. særlig HUB III, nr. 601 (a. 1103); I, nr. 61 (a. 1203). Stein 22.

[2] Ilgen: Zur Orts- und Wirtschaftsgeschichte Soests im Mittelalter Hans. Gbl. IX, 1899, 115–46. Keutgen Urkunden nr. 139 § 13.

[3] Stobbe I, 505, 544 ff.

[4] Keutgen Urkunden nr. 139; om affattelsestiden 139 anm. 2.

for Medebach fra aaret 1165; den begynder: qui pecuniam suam dat alicui concivi suo, ut inde negocietur in Datia vel Rucia vel in alia regione ad utilitatem utriusque, assumere debet concives suos fideles, ut videant et sint testes huius rei[1]. Her er det angivet, i hvilken retning de rejser gik, der mere end andre fremkaldte stedfortrædelsen; ikke enhver Soester eller Medebacherkøbmand, der i Visby eller allerede 1165 endog i Novgorod vilde købe pelsværk og voks, foretog selv den lange og farefulde rejse dertil; den, der vilde vove denne fart, overtog ogsaa under en eller anden form at udføre handelsforretninger dær for sine medborgere.

11. 1143 grundlægges saa Lübeck som en naturlig mellemstation paa handelsrejserne fra disse westfalske byer til Visby — dens første indbyggere er formodentlig netop Westfalere — og samtidig begynder den store kolonisationstid, hvor tyske bønder og borgere trænger frem over Elben mod øst; i indlandet lige til Siebenbürgen, langs Østersøens kyst lige til Dorpat og Reval. Det er denne store kolonisation, der danner epoche i den tyske handelshistorie; ved den dannedes først det nordeuropæiske handelsomraade, ved den skabtes den store mellemhandel mellem øst og vest. Til de kostbare varer voks og pelsværk kom nu ravet, og saa alle de rige Østersølandes naturprodukter: hør og hamp, tømmer og korn, skind, huder, talg, saltet fisk; alle disse varer samledes i de nygrundlagte byer og ombyttedes dær eller i Brügge først og fremmest mod tøjer, flanderske eller engelske, men ogsaa mod vin, metalarbejder, krydderier. Jo mere denne store mellemhandel spændte sig ud over Østersøen, des mere steg Lübecks betydning og magt; om denne unge by som centrum svingede linjen Soest-Visby og foldede sig ud til linjen Novgorod-Brügge; dertil havde Lübeck fæstnet sin stilling ved den rige skaanske sildefangst, der erstattede den manglende industrielle virksomhed. Det 13. aarh.[2] ser kampen mellem den gamle og den ny tid og omsvingets fuldbyrdelse. Først og friest træder Lübeck frem som ledende by paa de vestlige hovedmarkeder; hurtigt har den afbrudt de nøjere forbindelser med Soest og andre westfalske byer og er ved hjælp af Hamburg, der først nu ret vokser op som Lübecks hjælper, traadt i direkte forbindelse med vesten. 1226 driver Lübeck som den første af alle Østersøstæder handel paa England; henimod midten af aarhundredet baner det sig ved toldprivilegier fra greven af Holland og bispen af Utrecht vej til Brügge, og da grevinde Margrete af Flandern i 1252 her tilstaar alle „det romerske riges købmænd“ fælles privilegier, fremtræder disse købmænd delte i tre grupper: ved siden af Køln, hvortil nu ogsaa Dortmund, Soest og andre westfalske byer slutter sig, og ved siden af de tyske købmænd, der besøger Gotland, fremtræder nu de lybske borgere som en tredje, lige betydende gruppe. I London forsøgte Køln en kamp ved at nægte Lübeckerne optagelse i deres „hanse“ uden mod særlig høje afgifter; men i 1266 fik Hamburg, 1267 Lübeck af den engelske konge ret til at danne egen hanse ganske saa frit som Køln; 1282

[1] Keutgen Urkunden nr. 141, § 15.

[2] Til det følgende Koppmann HR I, 1, indl. 25 ff. Stein: Über die ältesten Privilegien der deutschen Hanse in Flandern Hans. Gbl. X, 1902, 51 ff. Daenell I 57 58.

er striden endt ved en sammensmeltning til een fælles organisation. I Østersøen har Lübeck længere maattet anerkende den fælles organisation i Visby som ledende eller ligeberettiget; endnu 1280 slutter disse to et lige forbund paa ti aar. Men snart efter opstod der strid om Novgorod; de domme, der her fældedes, havde man hidtil kunnet appellere til Visby; nu ønskede man i stedet for appel til Lübeck. Trods Visbys protest vedtoges denne forandring paa et møde af sachsiske og vendiske købmænd i Rostock 1293; 1296 gav Lübeck Novgorod en ny skraa, udarbejdet i overensstemmelse med lybsk ret, og 1299 besluttede de vendiske og westfalske stæder, at der for fremtiden ikke mere paa Gotland skulde findes noget fælles segl, fordi „dermed kunde blive beseglet, hvad der ikke behagede de andre stæder“.[1]

12. I denne Novgorodskraa af 1296 findes et nyt vidnesbyrd om stedfortrædelsens fremtrængen og her i en langt bestemtere form; det hedder i den: bi viftich marken silueres si geboden jewelikeme kopmanne dydeschen, dat he nien gut in kumpanie hebbe mit den rvcen vnde ouc der rvcen gut nicht ne vœre to sendeue. Likerwis salet wesen, ofte jemen voeret walen ofte vleminge ofte der engêlschen gut in kumpanie, ofte to sendeue.[2] I denne bestemmelse møder man da første gang som særlig form for stedfortrædelsen dette sendeveforhold, hvori i den nyere tid forskellige forskere mere eller mindre bestemt har villet se et kommissionsforhold. Men inden jeg gaar over til en nøjere betragtning af dette og det første her angivne stedfortrædelsesforhold og de derom udtalte anskuelser, maa jeg kort berøre Hansekøbmændenes organisationer i udlandet, fordi man hyppigt har henvist særligt til de saakaldte „hanseatiske kontorer“ som de pladser, hvor sendeveforholdet kraftigst skulde være kommet til udvikling.[3]

13. Som „kontorer“ betegnedes senere Hansehandelens fire hovedorganisationer i udlandet: Novgorod, Bergen, Brügge og London.[4] Men det var som bekendt ikke Hanseaternes eneste organisationer i udlandet, tværtimod, overalt hvor deres handel førte dem hen, i en række mindre engelske, nederlandske og nordiske byer, overalt, kort sagt, hvor de nordtyske købmænd kom til en by, hvis nationalitet ikke var tysk, søgte de at danne en egen organisation, som i sine formaal og sit væsen ikke var forskellig fra organisationerne paa de fire hovedpladser.[5] Organisationens første formaal var saa vidt muligt at sikre sine medlemmer, at de paa den plads, hvor den havde sit sæde, under udøvelsen af deres handelsvirksomhed kunde være deres egen ret undergivne i alt fald i indbyrdes civile stridigheder; købmanden kunde ikke finde sig i at blive dømt efter retsregler, han ikke kendte, af dommere, han ikke havde tillid til. Allerede til udøvelsen af den saaledes tilstaaede — eller hvor

[1] F. Frensdorff: Das statutarische Recht der deutschen Kaufleute in Novgorod. Abhandlungen der kgl. Ges. der Wissenschaften zu Göttingen, Bd. 33 (1886), særlig 26 ff. HR I, 1, 42.

[2] LUB. I, 703 4.

[3] Særlig Levin II, 20 ff. og Lepa Zts. f. Handr. 26, 458 ff.

[4] Til det følgende Daenell, særlig II, 340 ff.

[5] Som hanseatiske kontorer nævner Daenell II, 154, 391: Novgorod, London, Brügge, Bergen — Lynn, Boston, Hull, Ipswich, Yarmouth — Sluys, Amsterdam, Stavoren — Oslo, Tønsberg, København, Malmø (?) — Polozk, Kowno og Wilna. Af engelske faktorier har han dog I, 58 desuden nævnt: York, Norwich og Bristol; Schanz II, 28 har hertil Newcastle. Det vides, at tyske købmænd navnlig i det 13. aarh., men ogsaa senere kom til en del andre engelske byer, saaledes Scarborough, Colchester, Southampton, Sandwich, Falmouth og Plymouth, og man vilde vistnok kun med ringe sikkerhed kunne paastaa, at de

privilegiet fra landsherren endnu manglede — selvtagne jurisdiktion blev det nødvendigt at vælge forstandere, enten blot en eller flere oldermænd, undertiden ogsaa ved siden deraf et raad, hvis medlemmer kunde fungere som bisiddere. Men dertil søgte man ved privilegier at faa ordnet en række andre spørgsmaal, der let kunde give anledning til strid med de indfødte myndigheder, saaledes særlig arve- og gældsforhold; endelig ogsaa i dem at faa indsat faste told- og afgiftstarifer, der helst skulde indeholde begunstigelser, og indrømmelser af forskellig art, som hvert markeds lokale forhold gjorde ønskelige. At hævde disse privilegier, at repræsentere organisationen overfor de stedlige myndigheder paalaa den valgte styrelse, der tillige maatte have ret til af organisationens medlemmer at kræve afgifter, der kunde tjene til dækning af de nødvendige udgifter, og til at bestyre de derved indkomne summer. Dette sidste ogsaa, fordi organisationernes medlemmer de fleste steder ikke blot retsligt dannede en fra den indfødte befolkning udsondret gruppe, men ogsaa hyppigst søgte at erhverve grundejendom, i alt fald til en fælles kompagnibygning. Foruden bestyrelsen af denne kompagniets fælles ejendom og fælles formue havde da oldermændene endelig ogsaa at opretholde ordenen her indenfor, at hævde vedtagne fællesregler herom og, for saa vidt saadanne fandtes, om medlemmernes hele handelsvirksomhed.

Af vigtighed er det nu at fremhæve disse organisationers oprindelige selvstændighed og i alt fald rent kommercielle uafhængighed. Hver enkelt af dem havde til omraade alene den bestemte plads, hvor den havde sit sæde; medlemsret kunde kun opnaas af den, der personlig indfandt sig dær for at drive handel, og medlemsoptagelse fandt følgelig kun sted dær; medlemsret kunde kun udøves, havde overhovedet kun betydning, saalænge opholdet varede; hvor en købmand gjorde gentagne rejser til samme plads, var medlemsret og pligt hvilende i tidsrummene mellem opholdene. Organisationerne var fra først af sammenslutninger af alle nordtyske købmænd, der søgte til samme plads[1]; og selvom mange af dem særprægedes ved, at alle eller de fleste af deres medlemmer var hjemmehørende i een eller nogle faa byer, kunde dog oprindelig

ikke ogsaa i en eller anden af disse byer, naar de regelmæssigere besøgte den, har dannet eller en tid haft en organisation. I det mindste synes deres optræden i Danmark at vise, hvor overordentlig stærk organisationstrangen var. For Danmark har Daenell kun de „vendiske faktorier“ i København og Malmø, sikkert er det dog, at der ogsaa fandtes tyske kompagnier, utvivlsomt af ganske samme art som disse, i Rønne (Nyrop: Danmarks Gilde- og Lavsskraaer fra Middelalderen. Kbhvn. 1899—1900. I, 535, 558, 610, 782) Cimbrishamn (Nyrop l. c. I, 557) Ystad (Nyrop l. c. I, 758—61), Køge (Nyrop l. c. I, 786, 789) og Landskrona (Hans. Gbl. VI, 1889, 215—17 cf. VII, 1894, 139) om end de spor, de har efterladt sig, nu kun er svage; yderst svage for Landskronas vedkommende, hvor kompagniet dog i 1477 siges at have bestaaet i 150 aar. (HR III, 1, 55, § 20). Men netop denne overleveringens svaghed og tilfældighed viser, hvor yderst varsom man maa være med at erklære, at tyske købmænd ikke har dannet en organisation paa en plads, de i længere tid hyppigt har besøgt, selvom dokumenter derom ikke er bevarede, og med angivelser af tidspunktet for et kontors eller kompagnis oprettelse. Og disse smaa danske kompagnier viser endvidere, at organisationen kunde have en ganske privat karakter, og at alligevel det første formaal: den egne jurisdiktion, tydeligt fremtræder, idet det indskærpes medlemmerne, ogsaa under bestemt bødestraf, ikke med deres indbyrdes stridigheder at henvende sig til den fremmede øvrighed, men at lade dem paadømme af kompagnidomstolen. Nyrop l. c. I, 527 § 9, 529 § 6, 539 § 27.

[1] Ogsaa paa dette punkt er de danske kompagnier af interesse; skønt netop de i fremtrædende grad saaledes særpræges, tabes dog heller ikke hos dem organisationens altomfattende karakter af syne; det er „vniuersi mercatores de civitatibus Teutunicorum, qui velificant ad opidanum scilicet Elenboghen“, der 1329 anmoder det lybske raad om at give det societas, de allerede har dær, fastere regler, og disse begynder: A. 1329 . . . . confederata est hec societas . . . . inter Theutonicos, terram Schone visitare solentes. Selv om kompagniet i København hedder det: 1382 . . . so hebben de koplude van der Wysmer vnd van deme Sunde vnd van Stettyn vnd vort alle de gemeyne kopman vth den dudeschen steden to Copenhauen gemaket etc.

enhver nordtysk købmand finde optagelse som medlem; disse medlemmer valgte selv deres styrelse og gav sig selv regler. Heri indtraadte der ganske vist nogen forandring, da Hanseforbundet i det 14. aarh. havde faaet fastere form; da søgte dette dels at forbeholde de udenlandske organisationer alene for købmænd fra Hansebyerne, dels paa forskellig maade at kontrollere deres virksomhed. Men som forbundet selv væsentligst var en politisk forbindelse, saaledes var det ogsaa væsentligst de udenlandske organisationers handelspolitik, det ønskede at øve indflydelse paa[1]; selve deres karakter og konstruktion forandredes ikke derved. Rent kommercielt set vedblev de at være selvstændige, og dette viste sig særligt deri, at der ingen organisk forbindelse var mellem købmandssammenslutningerne i hjembyerne og organisationerne i udlandet; den købmand, der fortrinsvis drev handel paa Flandern, var i hjembyen medlem af det stedlige Flandernfarerlav, under sine ophold i Brügge medlem af Brüggerkontoret, der tillige omfattede købmænd fra alle andre byer; men mellem de forskellige byers lav og kontoret bestod ingen direkte forbindelser, end mindre øvede lavene som saadanne indflydelse paa kontorets styrelse.

Trods al indbyrdes forskellighed har da alle hanseatiske organisationer i udlandet i det væsentlige samme karakter, og henvisningen særlig til kontorpladserne som kommissionshandelens arnesteder indeholder kun det rigtige, at det naturligvis er blandt de Hansekøbmænd, der foretog handelsrejser til et eller andet fremmed marked, hvad enten dette nu var en udenlandsk plads eller en anden Hanseby, man maa søge de første kommissionærer.

14. Thi da nu ved aar 1300 det nordeuropæiske handelsomraade var endelig dannet, var de opgaver, der derved stilledes den nordtyske handelsstand, saa store og forskelligartede, at de ikke mere kunde løses ved, at hver enkelt mand arbejdede for sig. Stedfortrædelsen blev nu ikke mere blot ønskelig, men nødvendig. Fra nu af træder for langt de fleste byer den egentlige forsyningshandel, byens import- og dertil svarende eksporthandel, ganske i skygge for den store mellemhandel mellem øst og vest; den er det, der fra nu af helt behersker den nordeuropæiske handel. Men heri kunde kun den købmand deltage, der kunde støtte sig til gode forbindelser, først og fremmest paa hovedpladserne i øst og vest. Den stigende nødvendighed af at vedligeholde disse forbindelser og handlernes forøgede antal og værdi tvang da ogsaa forretningerne i hjembyerne til en udvidelse; det blev snart nødvendigt for hver købmand, der som chef for en større forretning nu kun vanskeligt selv kunde rejse bort, at antage handelsmedhjælpere, der kunde sendes afsted, undertiden for selv at afslutte handler paa det huses vegne, i hvis tjeneste de stod, iøvrigt for at holde huset i rapport med dets forbindelser.

Fra tiden omkring 1300 bliver ogsaa de kilder, der giver oplysninger om de forskellige maader, hvorpaa stedfortrædelsen realiseredes, flere og bedre. Disse kilder falder i tre grupper. Den første er den, vi allerede har lært at kende, den udgøres af byretterne, af hvilke nu særlig den lybske ret paa grund af dens store

[1] Daenell I, 19, 23, 35—38, II, 390 ff.

udbredelse faar interesse; dernæst af de forskellige bestemmelser for de hanseatiske kontorpladser; endelig maa til denne gruppe ogsaa regnes Hanserecessernes almindelige bestemmelser om handelsforhold. Men hertil kommer nu to nye grupper. Den ene er byernes gældsbøger[1]. Eftersom handelens udvikling krævede almindeligere tilstaaelse af kredit, indførte — i slutningen af det 13. aarh. – de fleste nordtyske byer bøger, hvori al kontraheret gæld kunde protokolleres; det var ingen tvungen sag, men indførslen ydede den sikkerhed, at saadan officielt anerkendt gæld ikke kunde fragaas for retten. I disse bøger kunde blandt anden gæld ogsaa indgaaede societeter indføres; i den lybske gældsbog, den saakaldte Nieder-Stadtbuch, er for tidsrummet 1311—1360 disse indførsler udsondrede under en særlig rubrik „societates"; og særlig herfra var det, Pauli hentede sit materiale, da han som den første i „Lübeckische Zustände" søgte at trænge dybere ind i de hanseatiske handelsformers udvikling. Senere har Rehme offentliggjort hovedmassen af indførslerne i denne rubrik[2]. Men den vigtigste kildegruppe har dog de i de sidste aar udgivne handelsbøger vist sig at være; først ved deres hjælp har det været muligt bestemtere at angive indholdet af de handelsformer, om hvilke byretterne saa godt som kun havde haft navnet at meddele, og af hvilke gældsbøgerne kun gav et usikkert omrids. Desværre er kun faa af disse private købmænds regnskabsbøger bevarede og kun ganske faa af de ældste udgivne[3]. Til dem slutter sig rester af handelskorrespondancer, der hist og her er bevarede[4].

15. Resultatet af den videnskabelige drøftelse, der har ledsaget udgivelsen af dette nye materiale, kan sammenfattes deri, at man i det nordeuropæiske handelsomraade har fundet stedfortrædelsen realiseret dels som i det sydeuropæiske ved handelsselskaber, dels ved det førnævnte „sendeveforhold", en handelsform, om hvis rette opfattelse der har staaet og vel endnu staar strid. Da sendeveforholdet imidlertid i den ældste tid aldrig forekommer som eneste forbindelse mellem to købmænd, men stedse ved siden af et eller flere societetsforhold, vil det være nødvendigt kort at angive hver af disse formers indhold.

Den regelmæssige og hyppigst forekommende form for handelsselskabet[5] er den, at to købmænd ved lige store indskud sammenskyder en kapital, hvormed den ene af dem (societetets tractator[6]) paa begges

---

[1] Gældsbogen i Hamburg nævnes i byretten af 1270, VII, 3: so wat schult vor deme gantzen rade bekant wert, vnde an der stad schultbock gescreuen wert, dar ne geit nen tuch enbouen. (Lappenberg: Hamburgische Rechtsalterthümer. Hamb. 1845 I, 39). I Lübeck førtes i det mindste allerede 1277 en særlig gældsbog (liber debitorum, des stades scultboc, senere: der stat nedderste bok), af denne er det ældste bevarede bind formentlig paabegyndt 1305 (cf. Rehme: Das Lübecker Ober-Stadtbuch. Hannover 1895, 4—5, 11) og den fortsættes derefter næsten uden afbrydelse lige til nutiden. Udvalgte indførsler er offentliggjorte af Pauli, Rehme (se følg. anm.) og Bruns, desuden i LUB, særlig bd. V ff. Af andre byers gældsbøger er udgivne: Das älteste Rigische Schuldbuch (1286—1362) ed. Hildebrand. St. Petersburg 1872. Kieler Stadtbuch (1254—89) ed. Hasse 1875. Lüneburgs älteste Stadtbuch und Verfestungsregister (heri gældsbog 1290--1382) ed. Reinecke 1903.

[2] Rehme Zts. f. Handr. 42, 367—410. Ved Rehme nr. 1—72 henvises til de 396—410 aftrykte indførsler i Niederstadtbuch.

[3] Af nordtyske handelsbøger fra d. 14. og 15. aarh. er foruden Wittenborgs udgivne: Johan Tølners Handlungsbuch (a. 1345—1350) ed. Koppmann. Geschichtsquellen der Stadt Rostock I, Rost. 1885. Das Handlungsbuch Vickos v. Geldersen (a. 1367—1392) ed. Nirrnheim. Hamb. u. Leipz. 1895. Dertil kan nævnes: Aus dem Geheimbuche des Lübecker Krämers Hinrich Dunkelgud ed. Mantels: Beiträge zur Lübisch-Hansischen Geschichte Jena 1881, 341—69. Nævnte, men uudgivne er: Bernt Paals (a. 1497—1503) og Gotteke v. Tellechtens (1481—1506) i Reval. Zts. des Ver. f. lüb. Gesch. 5, 210. Om sydtyske, franske og italienske handelsbøger se H. Sieveking: Aus venetianischen Handlungsbüchern. JGVV (1901) 25, 1489 ff og Strieder: Die Inventur der Firma Fugger aus dem Jahre 1527. Zts. f. d. ges. Staatswissenschaft. Ergh. 17 (1905), særl. indl. 10, anm. 1.

[4] Stieda: Hansisch-Venetianische Handelsbeziehungen im 15. Jahrh. Rostock 1894 og ndnfr. 34 ff.

[5] Rehme Zts. f. Handr. 42, 369. Mollwo indl. 51. Koppmann Hans. Gbl. X, 1900, 197--98 (A og B), 202. I det følgende betegnes Hermann Wittenborgs regnskabsbog som Mollwo I, Johans som Mollwo II, og de dertil føjede tal henvise da til vedkommende indførsels paragrafnummer.

[6] „Societetets tractator" skal her kun forstaas som betegnelse for den parthaver, der rejser ud for at omsætte selskabets kapital paa et fremmed marked; der tør navnlig ikke heri indlægges en forestilling om, at kun tractator har arbejdet, medens den hjemmeblivende parthaver kun yder sit kapitalindskud. Alene hvor selskabets formaal kun var den ene omsætning paa et fremmed marked, præsterede tractator alene arbejdet; saa snart hensigten var, at der skulde finde en længere række af omsætninger sted, skifte-

vegne skal drive handel paa en fremmed plads. Meget ofte er indskudene dog ikke lige store, men forholder sig som 1 til 3 eller 1 til 4, undertiden ogsaa som 3 til 2, 4 til 3 o. s. v., endogsaa som 9 til 2; selskabet kan selvfølgelig ogsaa bestaa af flere end to deltagere[1]. Kun sjeldent findes det anført, hvorledes gevinst og tab skal fordeles; hvor det findes, ses gevinsten ved selskaber med to lige store indskud at skulle deles lige[2], ved ulige indskud ofte i forhold til indskudenes størrelse, medens tabet formentlig altid fordeltes i forhold til indskudene[3]. Den tekniske betegnelse for selskabet er vera societas, dog findes denne ikke altid brugt[4]; den dertil svarende plattyske betegnelse var i det 14. aarh. almindeligst kumpenie, i det 15. almindeligst wedderlegginge (af contraposicio[5]).

Et spørgsmaal er det nu, om man ved siden af denne regelmæssige form for societetet kan paavise andre former, der er væsensforskellige derfra. Sikkert er det, at det ret hyppigt forekommer, at en af parthaverne, som regel den, der ikke er selskabets tractator, foruden sit indskud til forøgelse af selskabets kapital tilskyder et beløb, om hvilket det oftest udtrykkeligt bemærkes, at det ikke skal deltage i gevinst eller tab, men som skal tilbagebetales ham forud for opgørelsen og selskabets opløsning. Heri kan man dog ikke se nogen ny form; der ydes blot selskabet af den ene parthaver et rentefrit laan[6].

---

vis paa fremmede pladser og i hjembyen, overtog selvfølgelig socius stans disse sidste og ydede da derved ganske samme maal af arbejde som tractator. Det efterfølgende vil vise, at udviklingen meget snart og meget stærkt gik i denne retning; de ældste bestemte eksempler er allerede Rehme nr 12. (a. 1313), nr. 19 (a. 1316) nr. 44 (a. 1331), men navnlig nr. 50 (a. 1342), hvor paagældende societet har bestaaet i fem aar, og nr. 59 (a. 1350) sammenholdt med nr. 63 (a. 1354), der begge gælder samme societet; ligeledes Pauli I, 228 nr. 103 B. (a. 1366). Saaledes bortfalder ved nøjere betragtning i alt fald Rehmes indvending Zts. für Handr. 42, 393: Dadurch, dasz nicht ein bestimmter socius Unternehmer ist, unterscheidet sich die offene Geselschaft wesentlich von der wedderleginge.

[1] Mollwo indl. 52. I Hermann Wittenborgs selskaber er forholdet oftest 2 til 1. Mollwo I, 1, 3, 7, 14, 38.

[2] Typisk – og derfor kun een gang anført (Rehme l. c. 369) – saaledes Rehme nr. 9 (a. 1312): Thidemannus Zimeze habuit 17 marcas argenti, ad quas ei posuit Alvinus Grope 17 marcas argenti ad dimidiam acquisicionem in societate.

[3] Den eneste bestemmelse, der i den lybske ret codex II (a. 1294) gælder societetet, er art. 197, Hach 348, der netop omhandler gevinst- og tabsfordelingen: Wederleghet iemen den anderen in cumpanie, so wane se schichten scholen, is dar houetghut vnde winninge, so schal he to uoren up boren dat he to voren heuet ut gheleghet, dat andere scholen se like delen, is dar min den houetgut, so scholen se dat schichten alse se it to samene geleghet hebbet na marc tale. I codex III (a. 1348), 183, Hach 439, der gentager denne bestemmelse, udelades ordene: like delen . . . se dat. I 11 tilfælde af vera societas hos Rehme er gevinstfordelingen angivet, af disse er i de 7 indskudene ulige store, i fire (nr. 26, 46, 56, 61) skal gevinsten fordeles i forhold til indskudene, medens den i tre skal deles lige (nr. 16, hvor der rigtignok ogsaa er bestemt lige fordeling af tab, nr. 57 og 62). Hos Johan Wittenborg finder fordeling altid sted „na pennichtalen“ (Mollwo II, 56). Bruns, indl. 104, anm. 12 mener, at udeladelsen i cod. III, 183 er en afskrivningsfejl; det er dog vist rimeligere deri at se et noget ubehændigt forsøg paa at bringe lovens ord i overensstemmelse med almindelig praksis.

[4] Af 44 indførsler hos Rehme, der utvivlsomt gælder vera societas, bruges denne betegnelse i 28. I 5 tilfælde findes ingen særlig betegnelse brugt (nr. 2, 7, 12, 16 og 30, af hvilke dog kun nr. 16 er en indførsel om et selskabs oprettelse), i 7 blot societas (nr. 5, 9, 19, 44, 46, 58, 68); i nr. 26: societas recta, i nr. 47: societas justa, i nr. 66: vera societas mercimonialis, i nr. 69: societas mercimonialis. Desuden bruges betegnelsen societas ogsaa om nr. 8, 28, 37 og 43, vera societas ogsaa om nr. 64 cf. ndnfr. 21 anm. 2 og 6. Hos Bruns forekommer: societas (mercimonialis, mercatorialis), reposicio societatis, societas contraposicionis, societas et contraposicio (saaledes ogsaa LUB II, nr. 873 a. 1345) etc., uden at det er muligt at se indre grunde til denne betegnelsernes vekslen.

[5] Rietschel JNSt. 77, 150 anm. 1 gør rigtigt opmærksom paa, at Johan Wittenborg stedse bruger udtrykket kumpenie (Mollwo II, 3, 231, 232, 269–348: rekte kumpenie), ikke, som Mollwo indl. 51 angiver: wedderlegginge. Medens man ogsaa i Novgorod i midten af det 14. aarh. bruger betegnelsen kumpanige – HUB III, nr. 69 § 1 (a. 1346) – synes paa denne tid wedderlegginge kun i brug i Brügge – HUB III, nr. 160 (a. 1350), nr. 574 § 8 (a. 1354) nr. 575 § 9 (a. 1360—61) — først fra slutn. af 14. aarh. bruges det i den lybske gældsbog, og i sidste halvdel af det 15. aarh. er det overalt den almindelige betegnelse. Bruns og LUB XI passim.

[6] Koppmann Hans. Gbl. X 1900, 198–99 (C). Rehme nr. 7, 29, 42, 54, (que nec perdere debent nec lucrari) 60, 61, 66. Molwo II, 3: de schelen nicht winnen unde nicht verlesen. Bruns 158–59, nr. 11 (a. 1428), 174, nr. 34 (a. 1463), 203, nr. 65 (a. 1521). I disse Bergenselskaber blev efterhaanden

Men dernæst finder man tilfælde, hvor selskabskapitalen ganske vist dannes ved, at to deltagere gør ligestore indskud, men hvor den ene deltager laaner sit indskud af den anden. Heri har Mollwo villet se en fra vera societas forskellig form for et societet, idet efter hans mening den ene deltager alene indskyder kapitalen, den anden sit arbejde, medens de deler gevinst og bærer risiko i et fastslaaet eller aftalt forhold[1]. Koppmann vil dog ikke anerkende denne opfattelse; selskabets karakter forandres ikke derved, at den ene deltager laaner sit indskud af den anden; derved stiftes blot mellem de to deltagere et selskabet uvedkommende gældsforhold. Han anfører, at der i den lybske gældsbog findes tre eksempler paa selskaber af denne art; i det ene af disse siges, at selskabskapitalen skal forvaltes „sub fortuna et eventu amborum", det vil sige, at gevinst og tab skal fordeles lige; hvis tractator taber hele selskabskapitalen, skal han ikke desmindre betale den anden deltager halvdelen deraf, nemlig det laante indskud; hvis der er gevinst, skal socius stans først have hele selskabskapitalen udbetalt, medens gevinsten, som sagt, skal fordeles lige. Fordi saaledes gevinst og tab regelmæssig bæres lige, ser Koppmann ikke heri nogen ny form[2].

16. Det mener han derimod at have fundet vidnesbyrd om i ni andre tilfælde i den lybske gældsbog[3], hvor den ene deltager overalt siges at have indskudt den hele kapital[4]; her, mener han, kan man med rette tale om, at den ene deltager indskyder kapitalen, den anden kun sit arbejde. Sagen er, at medens det i de fleste af disse tilfælde siges, at gevinsten skal deles lige, er det i eet bestemt, at det eventuelle tab alene skal bæres af den kapitalindskydende part[5], og dette, mener Koppmann, har været reglen i alle saadanne tilfælde. Han finder dette bekræftet ved, at selskabet i det eneste af de ni tilfælde, hvor det udtrykkeligt siges, at det eventuelle tab skal bæres af begge deltagere, betegnes som et vera societas[6]; den dertil føjede sætning: sic ambo inter se concordabant tyder ogsaa paa en afvigelse fra

---

laanene meget store, langt overstigende selve selskabskapitalen; fra det 16. aarh.s beg. finder man da ogsaa eksempler paa, at den laangivende parthaver betinger sig renter, saaledes lader Heyne Bremer 1511 vel 100 mk. staa som rentefrit laan i to aar, men forlanger af 1500 mk. 6 % p. a. Bruns 196, nr. 58.

[1] Mollwo indl. 52 ff. Mollwos udgangspunkt er to selskaber i de wittenborgske regnskabsbøger I, 6 og II, 236, særlig det sidste; men han sammenstiller dem, som Koppmann formelt med rette fremhæver, ikke med de tre af denne her nævnte tilfælde fra den lybske Niederstadtbuch, men med de ni andre, som Koppmann opstiller som en særlig gruppe. Om I, 3 se Koppmann l. c. 200—1, om II, 236 videre ndnfr. 23.

[2] Koppmann l. c. 199—200 (D). Rehme nr. 8, 28, 37. I nr. 28 hedder det: Nicolaus de Verda habet 10 marcas denariorum sibi a Constantino filio Hinrici mutuo traditas, ad quas ipse Constantinus sibi tradidit alias 10 marcas denariorum, cum quibus negociabitur in societate, et lucrum equaliter divident. Si vero Nicholaus fortuna adversante totam hanc pecuniam perdiderit, nichilominus ipse debet Constantino persolvere 10 marcas denariorum. Si vero lucratus fuerit, extunc ipse Constantinus preanticipabit suas 20 marcas denariorum et lucrum, ut dictum est, equaliter divident inter eos.

[3] Rehme nr. 10, 14, 18, 20, 22, 33, 36, 40, 64. Heraf er nr. 20 typisk; cf. ovfr. 20, anm. 2.

[4] Rehme nr. 10: Notum sit, quod Arnoldus de Wildeshusen tradidit Godeconi de Werinchhusen intra manus 54 marcas denariorum ad dimidiam acquisicionem et fortunam, ad quas ipse Godeco nichil posuit — oftest som nr. 20: Godeco de Duderstadt tradidit Bernardo Benninch 16 marcas denariorum, cum quibus negociabitur et lucrum divident equaliter inter eos.

[5] Rehme nr. 36: Notum sit, quod Johannes Bard habet in bonis ad valorem 32 marcarum denariorum sibi per dominam Gretam relictam Morkerken traditarum, cum quibus super eventu dicte domine negociabitur, et mediam partem lucri sibi assignabit.

[6] Rehme nr. 64: Notum sit, quod . . . . . Arnoldus Lowe inante posuit in vera societate 800 aureos Lubicenses contra quos Rodolfus Wittenborch nichil posuit, sed recepit eosdem 800 aureos a dicto Arnoldo, cum quibus debet negociari et mercimonia ad utilitatem ipsorum amborum exercere . . . . et quidquid inde Deus lucro dederit, hoc ipsis ambobus pertinebit pari sorte, dampnum autem, si quod advenerit, quod Deus avertat, ambo hoc equanimiter sustinebunt, sic enim ambo presentes ad librum inter se benevola concordabant voluntate. Koppmann l. c. 201—2.

det sædvanlige, han foreslaar at betegne dette sidste tilfælde som et quasi-vera societas.

Der er imidlertid næppe nogen grund til at følge Koppmann i denne sondring; ser man bort fra det ene tilfælde, hvor den kapitalindskydende part alene skal bære det eventuelle tab, er alle otte tilfælde kun i indførslens form forskellige fra de tre før nævnte. I alle tilfælde giver den ene part hele kapitalen, forskellen er blot, at det i de tre første tilfælde er angivet, at halvdelen af denne kapital skal betragtes som den anden parts laante indskud, medens en saadan tilkendegivelse ikke findes i de sidste tilfælde. Men denne forskel i indførslerne er kun ganske formel; thi i alle andre henseender er forholdet mellem de to parter ganske det samme. Hvis man i det ene af de tre tilfælde vil forstaa „sub fortuna et eventu amborum" som en tilkendegivelse af, at ogsaa tabet skal bæres lige, saa maa man paa ganske samme maade forstaa „sub amborum ipsorum eventu et fortuna" og „sub fortuna et eventu utriusque" [1], der findes tilføjet i to af de sidste tilfælde — og det af Koppmann som quasi-vera societas betegnede tilfælde er da ikke enestaaende; reglen vil, hvor intet bestemt derom findes angivet, være, at begge parter skal bære tabet, det eneste tilfælde (nr. 33), hvori det modsatte er bestemt, er det, der danner undtagelse. At forskellen kun er formel, bliver ganske klart, naar man til sammenligning tager et tilfælde fra Rigas gældsbog: Siffridus Westphalus habet de bonis Johannis Wiman xx mrc. arg. et dimidiam in societate quas idem Siffridus ducit. Si perduntur quod absit, dimidium sibi solvet [2]. Dette tilfælde er ganske analogt med det ovenfor [3] anførte; tractator skal i begge tilfælde, hvis hele kapitalen tabes, i alt fald erstatte halvdelen; kun er denne halvdel i det ene tilfælde betegnet som hans laante kapitalindskud, i det andet ikke.

Men hvad enten denne formalitet ved indførslen i gældsbogen var iagttaget eller ej, fandt i alle tilfælde ved selskabsopløsningen det samme sted: den kapitalindskydende part modtog, ganske som ved rentefrit laan til societas vera, forud den indskudte selskabskapital, derpaa deltes gevinsten lige. Forsaavidt selskabet sluttede med tab, maa det antages, at tractator var pligtig at erstatte den kapitalsindskydende part halvdelen af dette tab; forsaavidt hele kapitalen tabtes, havde han følgelig at tilbagetale halvdelen af selskabskapitalen, eller, om man vil, sit laante indskud.

Hertil kommer, at kun under denne forudsætning kan det egentlige formaal med selskabets dannelse antages at være naaet. Thi naar socius stans i disse tilfælde foretrak societetsformen, var det utvivlsomt for derigennem at faa bedre hold paa tractator, for i tilfælde af dennes

[1] Rehme nr. 22, 40. Ganske saaledes Bruns 179, nr. 40 (a. 1478): Hermen Meerveldt har af Hans Lepper modtaget 100 mk. lub. in wedderlegginge unde selschup . . . unde wes mit sodanen hundert marken wunnen werd, dat schall komen to erer beyder gewin, vorlust unde eventure.

[2] Hildebrand: Das älteste Rigische Schuldbuch (1286–1352). Petersburg 1872, 76, nr. 1329 (a. 1289), her citeret efter Lewin 34, anm. 114. Ganske saaledes Bruns 187, nr. 51 (a. 1491): Hans Wulff har af Hans Kyncke' modtaget 776 mk. 12 sk. lub. in selschop, gevinsten skal deles lige. Hvis hele kapitalen tabes, so schal Hans Wulff Hanse Kyncke' de helffte van sulker vorschreven summen geldes alleweil weddergeven unde vornogen.

[3] 21 anm. 2. Rehme nr. 28.

grove forsømmelighed at kunne gøre krav gældende imod ham; hvilket socius stans ikke vilde have opnaaet, hvis ikke halvdelen af selskabskapitalen betragtedes som et laan fra ham til tractator. Der synes da saaledes ikke at være nogen grund til at sondre[1]; vil man det, maa man sondre mellem det egentlige vera societas og selskaber med laant indskud, for hvilke da Koppmanns betegnelse quasi-vera societas synes meget passende.

Om disse selskaber er der iøvrigt grund til at bemærke, at hvad der gør det meget betænkeligt alt for skarpt at pointere forskellen mellem dem og det egentlige vera societas er selve det eksempel i Johan Wittenborgs regnskabsbog, hvorover Mollwo har bygget sin theori om selskaber, hvor den ene part indskyder kapitalen, den anden arbejdet[2]. Forholdet er det, at Johan Wittenborg i juli 1357 køber en anvisning paa 20 ℔ grot à 6 ℳ 13 β 6 ₰, betalbar i Brügge; af disse laaner han Bertold Wittenborg, der laa paa rejse dertil, de 10 ℔, imod hvilke 10 ℔ han for sit vedkommende indskyder de andre 10 ℔ „in kumpenie up unser twigher win unde vorlus". Anvisningen danner altsaa kapitalen i et quasi-vera societas. Men fortsættelsen er det interessanteste; thi her meddeler Johan Wittenborg: des dede he mi 41 lub. guldene vor de 10 punt grot, de ic eme lenet hebe unde he hevet hir ligende in der Beckergroven to Sconenberges hus Prus molt unde solten wis (sc. visch); unde dat ander scal he mi bitalen vor de 10 punt grot, dat dar noch achterstellich is boven de 41 guldene. Naar man saa ser, at den følgende indførsel angaar betalinger til Johan Wittenborg fra Bertolds onkel for salget af 1½ last 6 skp. malt og af „den dors" (sc. dorsch) og for henved 7 last malt, som Johan Wittenborg selv har solgt, kan man ikke være i tvivl om, at denne malt og fisk netop er den, som omtales i den foregaaende indførsel. For laanet paa de 10 ℔ grot betalte Bertold saaledes straks 41 lub. gylden og gav for resten af beløbet Johan anvisning paa denne malt og fisk, der ved salget viste sig at indbringe 48 ℳ 6 β 6 ₰, mæglergebyr fradraget, foruden at han yderligere forpligtede sig til at betale, hvad der maatte komme til at mangle. Med andre ord: for et laan paa 68 ℳ 7 β gav Bertold penge og varer til et beløb af 74 ℳ 6 ₰. Om da de 10 ℔ grot i det hele taget er et laan, er en skønssag; men sikkert er det, at Bertold ikke er en mand, der „kun har sin arbejdskraft at raade over"[3], og som derfor kun ved laan kan skaffe sig kapital til et societas. Overhovedet betegner datiden som laan enhver udbetaling i rede penge, der ikke er følgen af køb og salg eller andre forpligtelser, selvom der mod den staar fordringer, der ved en opgørelse vilde gøre udlaaneren til skyldner[4]. Men lige saa sikkert er det, at var dette societet bleven indført i Niederstadtbuch, var der kommen til at staa: Bertoldus tenetur Johanni in 10 ℔ grot, ad quas ei posuit idem Johannes 10 ℔ grot in societate; og vi vilde have haft et eksempel til paa et quasi-vera societas. Ved bedømmelsen af disse selskaber er det da rimeligt at paapege muligheden af et saadant bagved liggende sagforhold[5].

17. Endmere afvigende har meningerne om „sendeveforholdet" været. Pauli (1847) sammenlignede det med det sydeuropæiske commenda, idet han antog, at den, der udførte forretninger som følge af en

---

[1] Koppmann har ganske overset Rehme nr. 43 og 48, der afgiver eksempler paa overgangsformer mellem de af ham udsondrede tre forskellige grupper.

[2] Mollwo II, 236—37. Ved beregningen er den lybske gylden regnet til 10 sk; det var dens nominelle værdi, hvortil den formentlig skulde tages i Lübeck. Foretager man beregningen efter dens faktiske værdi i 1359, da den vel stod lavest: 9 sk. 3 pf., faar man i stedet for 74 mk. 6 pf.: 71 mk. 10 sk. 3 pf., saa at hovedresultatet ikke derved forandres. Cf. Mollwo indl. 77—78. — Formentlig ud fra samme betragtning som den, der her er gjort gældende, betegner Rietschel JNSt. 77, 150, anm. 1 dette selskab som et vera societas.

[3] Koppmann l. c. 199.

[4] f. e. Mollwo II, 24, 30, 162.

[5] Det kan saaledes formodes bag Rehme nr. 8, hvor der til indførslen: notum sit, quod Gerardus Make tenetur Gerardo de Tigno in 75 marcis denariorum, ad quas ei posuit idem Gerardus 75 marcas denariorum in societate, er tilføjet, vel kun kort tid efter: Qui Gerardus dixit, quod sibi sint de dictis debitis 43 marce denariorum persolute.

„sendevekontrakt“, lønnedes med andel i den ved forretningernes udførelse indvundne gevinst[1]; Lepa (1881) nøjedes med i almindelighed at henvise til sendeveforholdet som en forløber for den senere kommissionshandel[2]. Først Levin (1887) søgte at skelne mere bestemt mellem de enkelte handelsformer; han fremhævede societetet, saa i det ovenfor omtalte quasi-vera societas det egentlige commenda, men hævdede dernæst om sendeveforholdet, at det overalt i kilderne stilledes i den mest bestemte modsætning til societetet, og at der ikke forelaa et eneste bevis for, at den sendevebefuldmægtigede som løn for sit arbejde modtog andel i gevinsten. Omend det ikke lod sig bevise, at sendeveforholdet var et rent kommissionsforhold, maatte det dog nærmest opfattes saaledes; heller ikke lod det sig for det nordeuropæiske som for det sydeuropæiske handelsomraade bevise, at kommissionshandelen havde udviklet sig af commendaforholdet[3]. I modsætning til Levin opfattede derimod Rehme (1894) bestemt sendeveforholdet som et societet. I de af ham udgivne indførsler i den lybske gældsbog traf han gentagne gange notitser om, at varer eller penge af en mand medgaves en anden in sendeve; han mente at disse tilfælde maatte være identiske med dem, hvor den ene deltager i et societet indskyder den hele kapital, og betegnede derfor alle disse tilfælde som sendeveselskaber[4]. Men at denne opfattelse ikke kunde være rigtig, paaviste Mollwo (1901); intetsteds i Niederstadtbuch, hvor sendeveforholdet forekommer, kaldes det et societet, det stilles tværtimod stedse i modsætning dertil; men hvad der navnlig gør det umuligt at opfatte det som et societet, er, at ejendomsretten over den in sendeve medgivne vare, ja endog ejendomsretten over den derfor indkøbte returvare, stedse forbliver hos den, der medgiver varen, ligesom ogsaa han alene bærer risikoen. Sendeveforholdet er dog intet rent kommissionsforhold, det er et tjenesteforhold, forsaavidt som det regelmæssig kun forekommer mellem en principal og hans handelsknægt, der for udførelsen af sendeveforretninger lønnes med kostpenge; det staar kommissionshandelen nær, forsaavidt den sendevebefuldmægtigede afslutter handler for sin principals regning, men i eget navn, er forskelligt derfra derved, at ejendomsretten ved indkøb under alle omstændigheder tilhører principalen. Overfor medkontrahenten svarer da den sendevebefuldmægtigede ganske til den moderne kommissionær, overfor sin principal er han blot en handelsfuldmægtig med prokura for en bestemt række af forretninger, hvis afvikling i det enkelte er ham overladt[5]. Koppmann[6] er enig med Mollwo i, at sendeveforholdet ikke er et societet; og de betragtninger, hvorved endnu Silberschmidt[7] i sin iver efter i det nordeuropæiske handelsomraade at genfinde netop de

[1] Pauli I, 138, 140. Pauli følger Schmidt (1883), der opfatter sendeve som commenda, men som [illegible] anser sendeve for identisk med wedderlegginge [illegible] et enkelt udslag af den mangel paa fast sondren, der [illegible] hans arbejde saa [illegible] Schmidt 44, [illegible]

[2] Lepa [illegible] Handr. [illegible], 464.

[3] Levin [illegible]

[4] Rehme [illegible] Handr. 42, [illegible] Bruns, hvis bog om de lybske Bergerfarere udkom i 1900, og som [illegible] følger ganske Rehme, der endogsaa har gennemset de paagældende [illegible]

[5] Mollwo [illegible] 54 [illegible] Mollwo slutter [illegible] JNSt 77, 150.

[6] Koppmann Hans. [illegible]

[7] Silberschmidt Arch. f. bürg. Recht 23, 1 [illegible]

samme handelsformer, som han har paavist i det sydeuropæiske, søger at hævde, at muligheden for, at sendevebefuldmægtigede lønnedes ved gevinstandel, ikke er ganske udelukket, er i sig selv saa svage, at man sikkert ganske kan se bort derfra[1]. Derimod er Koppmann og Silberschmidt enige om, at sendeveforholdet ikke kan opfattes som et tjenesteforhold; „sendevekontrakter“ indgaas ikke blot mellem principal og k ægt, men ogsaa mellem to ganske selvstændige købmænd[1].

Som det heraf vil ses, hersker der en ikke ringe uenighed om den rette bestemmelse af sendeveforholdets karakter, ogsaa en del uklarhed i forestillingerne om dets praktiske udformning; det samme gælder ogsaa forestillingerne om sendeve- og societetsforbindelsernes benyttelse i praksis. Grunden hertil maa sikkert for en stor del søges deri, at det væsentligst har været juridiske forfattere, der har beskæftiget sig med disse spørgsmaal; thi ganske vist ere kilderne spredte og mangelfulde, men de er ogsaa blevet benyttede paa en spredt og ufuldstændig maade; man har plukket eksempler ud af dem alle og søgt at sammenstille disse spredte eksempler i stedet for at forsøge ud af en enkelt af dem, den mest oplysende og fuldstændigste, at tegne et helhedsbillede af en middelalderlig købmands forretningsforbindelser, saa godt det lader sig gøre, og saa søge dertil at knytte de oplysninger, andre kilder yder.

18. Det forekommer mig, at denne vej kan benyttes, at den giver udsigt til bedre forstaaelse, og at netop en af de i den nyeste tid fremdragne kilder fortrinligt egner sig til saaledes at afgive grundlaget for en mere samlet skildring. Denne kilde er Johan Wittenborgs regnskabsbog; den viser en betydelig hanseatisk købmand, der i en udstrakt maalestok anvender saavel societeter som sendeveforbindelser i sin forretningsvirksomhed, og det synes mig, at man i hans regnskabsbog netop finder udførlige eksempler paa de vigtigste af de tilfælde, hvori disse forbindelser i den middelalderlige nordeuropæiske handel kom til anvendelse.

Som det første eksempel maa da fremdrages Johan Wittenborgs forhold til Bertold Wittenborg. Bertold kan opstilles som typen paa den hanseatiske handelsknægt; som „min knægt“ betegnes han udtrykkeligt et par gange af Johan Wittenborg[3], og i den største del af det tidsrum, regnskabsbogen spænder over, omtrentlig aarene 1346—1359, har han utvivlsomt staaet i fast tjenesteforhold til Johan.

Hans virksomhed som knægt bestaar først og fremmest deri, at han for Johan Wittenborg udfører forretningsrejser, som denne uden en saadan stedfortræder selv maatte have udført. Af disse rejser maa først nævnes Skaanerejserne. Rejsen op til Skanør og Falsterbo for at salte sild og sælge eller købe varer paa Skaanemarkedet var jo en ganske fast bestanddel af enhver større lybsk købmandsforretning; regelmæssig, aar efter aar, maatte den lybske købmand selv eller en af ham udsendt stedfortræder tilbringe august maaned og formodentlig største delen af september i Skaane. Denne del af forretningsvirksomheden har Johan Wittenborg nu ganske overdraget til Bertold; i virkeligheden var den jo ogsaa den del deraf, der med mindst risiko lod sig overdrage til en yngre medhjælper, de forretninger, der skulde

---

[1] Silberschmidt l. c. 32–36, hvor af beviser intet findes ud over de ganske svage betragtninger (34–35) over LUB II, nr. 517 og HUB III, 39 nr. 76.

[2] Silberschmidt l. c. 19—20, 28 29 Koppmann l. c.

[3] Mollwo II, 3, 30.

udføres, var ret simple, ved Skaanefiskerierne foregik alt efter en nu allerede gammel og velkendt praksis, forholdene ovre paa det lybske fed var ganske hjemlige; at rejsen aar for aar gentoges, maatte snart give den unge handelsmedhjælper en ikke ringe rutine. Af regnskabsbogen kan med sikkerhed ses, at Bertold har gjort rejsen til Skaane hvert aar i aarene 1351—53 og 1357—58; formodentlig ogsaa i 1350[1]. Af den maade, hvorpaa Johan Wittenborg udstyrer ham til disse rejser, ser man klart deres dobbelte formaal: indkøbet og nedsaltningen af silden og salget af medførte varer paa Skaanemarkedet. Som regel medgives der saaledes Bertold tønder og salt; en enkelt gang faar han ikke mindre end 17 last tønder med, i 1358 salt for omtrent et beløb af 20 ℳ. Om dette salt bemærker Johan udtrykkeligt: dar he mi mede harinch solten scal, og det er jo ogsaa efter de faktiske forhold klart, at disse varer medgaves ikke til forhandling, men netop til brug; benyttedes ikke alle tønderne eller alt saltet, fik det undertiden lov at staa aaret over i Skaane til næste fiskesæson[2]. Des interessantere er det, at Johan i begge de her nævnte tilfælde betegner disse varer som Bertold medgivne „to sendeve". Men desuden faar han ogsaa med to sendeve varer, som han skal sælge paa markedet; det er mest krydderier: peber, muskat og særlig store kvantiteter ingefær; dertil linnede og flamske tøjer; en enkelt gang faar han ogsaa penge med til indkøb af smør[3]. Penge faar han naturligvis ogsaa med til at købe silden for, og ved hjemkomsten finder der da regelmæssig en afregning sted

Skaanerejsen var Bertold Wittenborgs faste hverv; men desuden er han et par gange bleven sendt til Brügge for at indkøbe udenlandske tøjer og krydderier. Ved disse lejligheder medgives der ham som regel to sendeve penge i flandersk mønt; en enkelt gang skal han selv først købe flandersk mønt i Hamburg, en anden gang sendes der, efter at han er rejst, flere flanderske penge til ham[4]; ved hans sidste rejse til Flandern 1357 køber Johan Wittenborg derimod anvisninger, betalbare til ham i Brügge, hos lybske købmænd[5]. Der er ingen grund til deri, at der til disse rejser medgives ham penge i stedet for varer, at se et senere udviklingstrin[6]; det var kun en naturlig følge af den lybske købmands stilling i det nordeuropæiske handelsliv. Lübeck og dets opland havde af sig selv ikke varer, hvormed det kunde købe paa de store varemarkeder i øst og vest; selv silden synes endnu paa dette tidspunkt slet ingen rolle at spille som eksportartikel; man maa antage, at al den sild, Johan Wittenborg lod salte i Skaane, afsattes i Lübeck selv eller maaske i tyske byer i indlandet, ikke een tønde af den ses at være sendt til Flandern eller Østersølandene. Hvad den lybske købmand vilde købe dær, maatte han købe for rede penge; og ganske som Wittenborg stedse sender flanderske mønter eller anvisninger til Brügge, ganske saaledes sender han næsten altid sølv til Østersølandene. Det var disse og Flandern, der kunde bytte vare mod vare[7]; Lübeck var kun en mellemhandelsplads, og først naar den lybske købmand paa et af disse markeder for rede penge havde købt en vare, kunde han ved at føre den til det andet bytte vare mod vare.

Jeg antager, som jeg senere nøjere skal redegøre for, at Bertold indtil aaret 1358 er vedbleven at staa i tjenesteforhold til Johan Wittenborg, er vedbleven at være Johans „knægt". Ser man foreløbig bort fra en undersøgelse af dette tjenesteforholds natur, er det mest iøjnefaldende træk ved hans stilling i disse aar, at han i hele denne tid, ved siden af at han rejser og udfører forretninger for sin principal, tillige driver forretning for egen regning og i forbindelse dermed i societet med sin principal. Det er ikke mindst denne side af hans virksomhed, der afføder Johan Wittenborgs indførsler om ham i regnskabsbogen. Straks de første indførsler drejer sig om societetsforbindelser mellem de to; Johan indfører, at han og Bertold hver har indskudt 5½ ℳ i et „kumpenighe", dertil har han yderligere anbragt 4½ ℳ som et rentefrit laan i dette societet, hvis hele driftskapital altsaa blev paa

[1] Mollwo II, 61, 71, 73, 243, 278 — 21, 24, 26 (1350?).
[2] Mollwo II, 21, 278, 347.
[3] Mollwo II, 75, 278.
[4] Mollwo II, 30, 60, vel ogsaa 53.
[5] Mollwo II, 234, 36.
[6] Silberschmidt: Archiv f. b. R. 23, 15, 18, 61.
[7] Ogsaa her kan man tilføie: af denne grund, og ikke fordi man i Riga paa overgangen fra 13. til 14. aarh. staar paa et tidligere udviklingstrin, medgives der herfra stedse varer, ikke penge; Levin 39—41 (efter Rigas gældsbog).

15½ ℳ. Maaske tør man med Koppmann antage, at bruttoudbyttet har været 22½ ℳ, saa at Bertold derved har faaet sin egen kapital forøget til 9 ℳ, som han da atter anbringer i et nyt societet, hvori Johan ligeledes indskyder 9 ℳ; dette nye societet synes at have givet hver parthaver en nettogevinst af 3 ℳ[1]. Disse societeter tilhører formodentlig den første tid, hvor Bertolds egen kapital endnu kun er ringe; paa denne maade maatte den dog efterhaanden vokse, og i de følgende indførsler finder man nu i stigende grad vidnesbyrd om hans egenhandel. I denne virksomhed finder han stedse understøttelse fra sin principals side; ikke blot ved en saadan gentagen indgaaelse af lejlighedssocieteter, men som det synes ogsaa ved direkte laan, der ikke altid, som i det ovenfor nævnte tilfælde, ses at være dækkede ved tilsvarende modydelser. Saaledes ses det klart, at Bertold paa sine Skaanerejser ikke blot har udført sin principals forretninger, men ogsaa sine egne; den første gang han rejser dertil, køber han saaledes en last salt for 8 ℳ 15 ß, selv betaler han de 4 ℳ, medens Johan laaner ham de 4 ℳ 15 ß, dertil yderligere 1½ ß[2]. Meningen er sikkert, at Bertold vil bruge denne last salt til selv at nedsalte sild i Skaane med; og fra de følgende rejser finder man da ogsaa indførsler om, at Bertold fra Skaane hjemsender partier af sild, der tilhører enten ham selv alene eller i societet med Johan; denne modtager dem og betaler for dem fragt og andre omkostninger[3]. Ogsaa med øl handler Bertold for egen regning, og i det mindste i eet af de tøjer, han tager med til salg i Skaane, tilkommer der ham selv ⅛[4]. Kun ved disse spredte indførsler lader Bertolds egenhandel sig forfølge; men paa dens stigende omfang tyder de større laan, Johan Wittenborg tilstaar ham, til Skaanerejsen 1357 saaledes ikke mindre end 32½ ℳ[5]. Ikke blot fandt han da saaledes stedse pekuniær støtte hos sin principal, men hans stigende egenhandel medførte ogsaa som sin naturlige konsekvens, at principalen kom til for sin knægt at udføre stedse flere forretninger netop af samme art, som denne udførte for ham. Fra at modtage varer for ham og udlægge de derpaa løbende omkostninger føres principalen naturligt over til ogsaa at sælge varer for sin knægt; i forholdet mellem Johan og Bertold Wittenborg viser regnskabsbogen dette tilfælde første gang i 1357, da Johan som ovenfor omtalt for Bertold sælger en del af den malt, som denne ved sin rejse til Flandern har efterladt i Lübeck; med den senere afregning for øje indfører han det ved salget betalte mæglergebyr[6].

Selve tjenesteforholdets natur synes ikke at kunne give anledning til megen tvivl. Det var købmandsknægtens pligt at udføre de rejser og de forretninger, hans principal paalagde ham; til gengæld fik han fast løn og kost. Naar han var hjemme, spiste han ved sin principals bord og boede vel som regel ogsaa i hans hus; naar han sendtes ud paa forretningsrejser, fik han i stedet herfor kostpenge. Betalingen af disse kostpenge giver dog ikke saa ofte, som man kunde vente det, anledning til indførsel i regnskabsbogen; overensstemmende med middelalderlig bogholderibrug opføres de som regel kun, naar de atter skal refunderes principalen af en anden, i hvis ærinde knægten er sendt af sted, eller af en selskabsformue.

19. Alt dette bortfaldt naturligvis i det øjeblik, tjenesteforholdet ophørte; saa bortfaldt knægtens pligt til at udføre rejser og forretninger for principalen, og dennes pligt til at yde ham kost og løn. Men derfor behøvede ikke forretningsforbindelserne mellem dem at ophøre; tværtimod vilde de sikkert blive fortsatte i en i det ydre ret uforandret skikkelse. Thi i de aar, der var gaaet, havde knægtens handel i societet med

[1] Mollwo II, 3. Koppmann Hans. Gbl. X, 1900, 198.
[2] Mollwo II, 24.
[3] Mollwo II, 59.
[4] Mollwo II, 53, 75.
[5] Mollwo II, 243. Iøvrigt allerede 1352: 43 mk. 12 sk. II, 71.
[6] Mollwo II, 237.

principalen og for egen regning skabt en fast forretningsforbindelse mellem dem, der ikke ophørte, fordi tjenesteforholdet opløstes. Snarere kan man sige, at dette blot nu skubbedes tilside, fordi det ikke længere var nødvendigt. Vistnok havde der i det 14. aarh. endnu ikke fæstnet sig nogen almindelig regel for, hvorlænge tjenesteforholdet, læretiden i udvidet forstand, skulde vare; men det tør dog formodentlig nok antages, at de 7—8 aar, der senere, navnlig i England, blev den staaende regel, allerede nu var det almindelige i storhandelens praksis;[1] det maa antages, at efter dette tidsrums forløb havde den unge købmands egenhandel naaet et saadant omfang, at han kunde ønske for fremtiden at arbejde som selvstændig købmand.

Denne overgang fra knægt til selvstændig købmand antager jeg som sagt for Bertolds vedkommende finder sted i 1358; jeg mener, at man har et direkte vidnesbyrd derom i den fra dette aar bevarede interessante overenskomst mellem Johan og Bertold, der vel har været fremdraget af tidligere forfattere, men som det synes mig ikke har fundet sin rette forklaring. Overenskomsten lyder: A. d. 1358 dat si witellic, dat Bertolt hadde 80 ℔ min 1 ℔; dar dede ic eme also wele intege in kumpenige up unser twiger win unde vorlus, des scal ic eme weder gheven wrighe kost, vant he hir to hus is in miner kost, des scal he mi weder weren sendewe sunder kost, want ich es to donde hebe, want he doch ut tut to der se.[2] Det er klart, at denne overenskomst først og fremmest betyder tjenesteforholdets ophør; Bertold har ikke længere nogen pligt til at gøre sendeverejser for Johan, denne ikke længere nogen pligt til at yde ham underhold, hverken naar han er hjemme eller paa rejse. Men maaske paa grund af familieforholdet, maaske fordi Bertold endnu nødigt helt har villet opgive dette tjenesteforhold, der baade bød ham tilstrækkelig lejlighed til at gøre forretning for egen regning og tillige gav ham en fast indtægt, træffes der en særlig aftale. Bertold skal vel begynde for sig selv; han har 79 ℔, dertil skyder nu Johan ligesaa meget, saa han faar en selskabskapital paa 158 ℔ at arbejde med;[3] men dog skal han, naar han paa sine rejser kommer hjem til Lübeck, som hidtil have frit underhold hos Johan, til gengæld skal han saa paa de steder, hvor hans egne forretninger føre ham hen, udføre sendeveforretninger for Johan – men naturligvis nu uden vederlag. Pointet i denne aftale er ikke, at han skal udføre sendeveforretningerne uden kostpenge, men at der paalægges ham en pligt til at udføre dem, forsaavidt det kan forenes med hans egen forretningsvirksomhed, skønt han nu som selvstændig havde ganske fri raadighed over, om og for hvem han vilde udføre sendeveforretninger.

At det er tjenesteforholdets ophør, der er grundlaget for denne aftale, derpaa tyder ogsaa andre omstændigheder. Endnu i efteraaret 1355 var Bertold af Johan bleven sendt til Flandern, og ved denne lejlighed havde Johan medgivet ham „twe olde scilde to tereghelde"; det noteres, sikkert fordi denne udgift, der vel kun var en del af de samlede rejseudgifter, skal bæres ikke af Johan personlig, men af det 20 mks societet, han havde indgaaet med Bertold. Endnu i 1358 udfører Bertold Skaanerejsen, formodentlig netop i kraft af den ovenfor anførte aftale; i 1359 er det Johan Wittenborgs nye knægt Winke, der har overtaget den; denne nye knægt nævnes overhovedet første gang 1358 14. aug., da Johan giver ham 9 lybske gylden 17 s i societet mod lige saa stort indskud fra hans side.[4] Ogsaa havde Bertold jo nu i 1358 været i Johans tjeneste mindst i 8 aar.

Fra nu af iagttager man da ogsaa, at Bertolds rejseliv antager en anden karakter; hans rejser bliver mere udstrakte og langvarige, de mister deres regelmæssighed og fører ham til nye egne. Efter paaske 1358 synes han saaledes at

[1] Herpaa tyder ogsaa bestemmelsen i recessen af 1447 18. maj om, at en mand kunde opnaa rettigheder som Hansekøbmand ved 7 aars tjeneste hos en saadan med derpaa følgende optagelse som borger i en Hanseby. HR II, 3, nr. 288 §§ 72–73.

[2] Mollwo II, 232.

[3] Dette societet er dog maaske blot en fornyelse af et tidligere fra 1357. Mollwo II, 231.

[4] Mollwo II, 347, 279.

være rejst til Preussen, medtagende 6 ℔ i sendeve for Johan Wittenborg; formodentlig medfører han derfra for sin egen og Arnold Bardewicks regning den malt, som disse to efterlader i Lübeck, da de saa i begyndelsen af august rejser sammen til Skaanemarkedet[1]. Her udfører Bertold de sædvanlige forretninger for Johan Wittenborg, men rejser derpaa direkte videre til England, atter sammen med Bardewick. Om deres forretninger i England findes der i regnskabsbogen intet andet vidnesbyrd end indførsler om, at Johan Wittenborg efter deres ordre til Radeke Lange betaler 30 ℔ gr., som de i England har optaget hos Radekes broder.[2] Efter et halvt aars tid at have opholdt sig i England, maa Bertold derfra være rejst til Danzig, hvorfra han i 1359 til Johan Wittenborg sender følgende varepartier: 7 last rug, deraf for Johans regning 3 last, for egen 4; 1 pakke med 16 engelske tøjer, 4 for Bardewicks regning, 8 for Johans, 4 for egen; et parti klipfisk, formodentlig ogsaa for egen regning, og endelig 8 last 7 skp. rug, deraf 3 last 7 skpr. for Johans regning, 5 last for Bardewicks.[3] Allerede af denne lille oversigt ser man, hvorledes Bertolds forretning var ifærd med at antage et større omfang, hvorledes han nu ikke blot handlede i societet med og udførte forretninger for Johan Wittenborg, men i Arnold Bardewick havde fundet en ny god forbindelse — da blev hans virksomhed afbrudt, inden aarets udgang afgik han ved døden i Danzig.[4]

20. Den tid, hvori Bertold staar i frit forretningsforhold til sin principal, er meget kort, vil man klargøre sig, hvorledes det videre vilde have udviklet sig, kan man vende sig til den næste type, regnskabsbogen frembyder: Arnold Bardewick.

Den faste og stadige forretningsforbindelse, der bestod mellem ham og Johan Wittenborg, den omstændighed, at han var dennes svoger, gør det højst sandsynligt, at han har begyndt sit forretningsliv paa ganske samme maade som Bertold, med at være Johan Wittenborgs handelsknægt. Men det maa straks fastslaas, at han intetsteds i regnskabsbogen fremtræder som endnu staaende i dette tjenesteforhold;[5] allerede de første indførsler viser ham som den, der allerede har opnaaet den frie stilling, hvormed Bertolds karriere slutter, som selvstændig købmand. Endda er han maaske naaet endnu et skridt videre. Bertold anvender det første aar af sin selvstændighed til at rejse rundt til de nordeuropæiske hovedmarkeder, som han endnu ikke kender, sikkert for at knytte forretningsforbindelser og for bedre at vælge, hvor han vil slaa sig ned for en længere tid; Arnold gør vel rejser, men han har allerede valgt Dorpat som det marked, hvor han for en tid vil drive sin forretning. Han rejser der over i 1352, formodentlig i efteraaret eller vinteren og bliver saa derovre til foraaret 1355; ved pinsetid i dette aar vender han hjem til Lübeck, hvor han formodentlig bliver til slutningen af september, da han rejser tilbage; atter i 1356 er han paa besøg i Lübeck, men rejser paany tilbage i september og bliver nu i Dorpat et aar, til han 1357 2. septbr. vender hjem.[6] Og nu synes det at være hans hensigt for fremtiden at foretage sine forretningsrejser fra sin hjemby; tidligt paa foraaret 1358, før paaske, rejser han til Aachen; ved pinsetid deltager han i en stor societetsforretning sammen med Johan Wittenborg, Johan Laurencius og Albrecht Woltvogel; i august rejser han som sagt sammen med Bertold til Skaane og England — derefter taber man hans spor.[7] I de fem aar fra 1352—1357 var da Arnold lybsk „ligger“ i Dorpat, hvor han drev forretning i et slags kompagniskab med en anden lybsk ligger, Thideman Wise, saaledes at denne overtog udførelsen af de Arnold betroede forretninger, naar denne var paa rejse til Lübeck, og ogsaa udførte forretninger i fællesskab med

[1] Mollwo II, 269, 280.
[2] Mollwo II, 304, 307.
[3] Mollwo II, 350, 351.
[4] Mollwo 83, indførslen i N. St. B. nr. 63. (a. 1359 31 decbr.)
[5] Mollwo indl. 7 opfatter i dette som i en række lignende tilfælde med urette forholdet til Johan Wittenborg som et tjenesteforhold.
[6] Mollwo II, 78, 165, 167--69, 205, 250: A. [13] 57, 5 dage vor user lesten vrowendage, do quam Arnolt to hus van Darpete.
[7] Mollwo II, 274—75, 239—40, 280—81.

ham og for ham.[1] Her interesserer mest de oplysninger, regnskabsbogen giver om forholdet mellem Johan Wittenborg og Arnold Bardewick netop i de fem aar, denne drev forretning som ligger. Det første, der høres derom, er, at Johan Wittenborg medgiver Arnold, da han rejser afsted i 1352, henved 3½ fjerding sølv og 39 sølvpenninge „to sendeve"; han skal herfor remittere væselskind ved pinsetid 1353.[2] Det er denne forretning, der er typisk ikke blot for forretningsforbindelsen mellem Johan Wittenborg og Arnold Bardewick, men i det hele taget for omsætningen mellem Lübeck og de østlige byer; fra Lübeck sendes helst sølv, i nødsfald rede penge, der i Preussen og Rusland ombyttes med skind, voks eller korn. Lignende og større partier ædelmetal sender Johan Wittenborg til Arnold eller dennes kompagnon Thideman Wise i 1355 som det synes baade ved pinsetid og i september, ligeledes i 1356 med Arnold selv, der denne gang foruden sølv dog ogsaa faar 228 alen linned med „to sendeve".[3] Om remisserne for disse sendevesendelser finder man sjeldnere indførsler;[4] hvad der var at betale i omkostninger for dem, var jo en direkte udgift for Johan Wittenborg selv, der derfor som regel ikke noteredes; heller ikke salget af returvarerne nødvendiggjorde indførsler undtagen, naar sendeve og remisse tilhørte et societet[5], eller undertiden, naar de solgtes paa kredit. Dog finder man en enkelt notits om, at Johan 1357 efter paaske modtog 7 stkr. voks og i løbet af sommeren pelsværk, alt som remisser „van deme sendewe, dat ic Arnolde mede dede" i septbr. 1356. Der angives den pris, hvortil disse varer er købte i Dorpat eller Novgorod, men anføres ingen betalte omkostninger.[6]

Naar Arnold da fra Johan Wittenborg modtog sølv i sendeve, betød det altsaa, at han for denne skulde sælge sølvet og købe voks eller pelsværk, han skulde gøre de deraf flydende udlæg mod naturligvis senere at faa dem refunderede; det blev saa Johan Wittenborgs egen sag at faa de modtagne returvarer solgte og atter sølv indkøbt til en ny sending. Men hvad der, saa vidt jeg har kunnet se, hidtil er forblevet ganske upaaagtet af de forfattere, der har underkastet Johan Wittenborgs regnskabsbog et studium, er det faktum, at ganske den samme kæde af køb og salg foregaar ogsaa i omvendt orden, for Arnold Bardewicks regning og med Johan Wittenborg som dennes stedfortræder i Lübeck; forholdet er netop det, at regnskabsbogen paa en meget tydelig maade vidner om Johan Wittenborgs virksomhed som stedfortræder; mangfoldige forretninger finder i den deres plads netop kun,

---

[1] Mollwo opfatter Thideman Wises stilling ganske som Arnold Bardewicks; han er Johan Wittenborgs sendevebefuldmægtigede d. v. s. han staar som prokurist i et tjenesteforhold til Wittenborg; indl. 62—63. Koppmann l. c. 206 mener, at han er en i Lübeck selvstændig købmand, idet han henviser til Mollwo II, 83. Ingen af dem rammer helt det rette; Thideman Wise er ligesom Bardewick en selvstændig købmand, der driver forretning som ligger i Dorpat. Mollwo II, 83 volder det nogen vanskelighed helt tilfredsstillende at forklare, særlig naar dette sted sammenholdes med II, 135, der er fra omtrent samme tid: 1354 før 29. septbr. Jeg antager, at Thideman Wise i sommeren 1354 er paa et af disse korte besøg i Lübeck; han og Wittenborg danne da et vera societas paa 200 mk., hvilke 200 mk. medgives Thidemans knægt som sendeve til Reval. Derefter rejser Thideman selv til Dorpat, formodentlig i september, som ogsaa Bardewick plejer, og kort derpaa sender Wittenborg ham 25 mark lødig sølv m. m. til sendeve med hans Broder Gerwin (II, 135). I de følgende aar opholder Thideman sig i Dorpat (II, 208); da Arnold er hiemme i Lübeck i 1355, sender Wittenborg sendevevarer til Thideman „bi Arnolde Bardewick (II, 146, 168; bi kan det sidste sted betyde „med", men synes det første at maatte betyde f. e. „gennem" „med A. B. som mellemmand", da Arnold dengang og senere er i Lübeck); i 1357 gør Wittenborg indførsler om remisser, som Arnold og Thideman har sendt (II, 217: so untfinc ic 7 stucke wasses, de mi Arnolt sende u n d e Thideman Wise van deme sendeve, dat ic Arnolde mede dede; 242: do sanden Thideman Wise u n d e Arnolt); efter Arnolds endelige hjemrejse sender Wittenborg 1358 og 59 varer i sendeve til Wise (II, 268, 343), der samtidig har udført salg og indkøb for Arnold (II, 318).

[2] Mollwo II, 78.

[3] Mollwo II, 146, 168, 205

[4] Oftest slet ikke, undertiden blot: dat is weder comen an wasse Mollwo II, 83, eller endog uden angivelse af returvarens art: dat is weder comen ane dat gordel II, 143. Cf. II, 103, 105, 106, 179, 198.

[5] Saaledes Mollwo II, 292, 319—21

[6] Mollwo II, 217.

fordi de udføres for andres regning og derfor opnoteres for den paafølgende afregnings skyld.

I forholdet til Arnold Bardewick er dette aldeles slaaende. I 1353 før 29. septbr. modtager saaledes Johan Wittenborg „van Arnoldes wegene“ — hvad der efter middelalderlig plattysk sprogbrug altid betyder „for Arnolds regning“[1] — en tønde pelsværk; deraf sælger han den største del 25. novbr. for 193 ℳ paa kredit til paaske 1354, hvorfor han lader dette salg indføre i den lybske gældsbog, et lille parti sælger han omtrent samtidig for 3½ ℳ, et resterende simmer væselskind vistnok først ved paasketid for 2 ℳ. Han noterer de derpaa løbende og af ham udlagte omkostninger: 8 β 4 ₰ (sølv) i fragt, 4½ β i mæglergebyr.[2] Før fastelavn 1354 køber han for Arnolds regning 50 mr. 8½ lod sølv, som han sender ham efter paaske; provenuet af pelsværket har ikke helt slaaet til, thi han maa laane ham yderligere 42 lybske gylden til at betale sølvet med. Imidlertid har han allerede 1354 2. febr. atter modtaget en tønde pelsværk, som han sælger for 183 ℳ 10 β 5 ₰, hvorved han i mæglergebyr betaler 5 β.[3] Forretninger af denne og lignende art udfører nu Johan Wittenborg stadig i hele den tid, Arnold Bardewick opholder sig som ligger i Dorpat. I oktbr. 1355 sælger han for ham 8 sk.℔ voks, i juli 1356 7½ simmer hermelin at betale 24. juni 1357, før pinse 1357 køber han til ham 25 mr. 3 lod sølv, som han sender til ham i forskellige partier; i septbr. s. a. sælger han for ham et større parti pelsværk, at betale 1358 25. juni, et kreditsalg, han ogsaa lader indføre i den lybske gældsbog, og saa fremdeles.[4] Dette, at Johan Wittenborg udfører forretninger for Arnold Bardewick, fortsættes ogsaa efter dennes endelige hjemkomst fra Dorpat; særlig udførligt er saaledes regnskabet over salget af de 14 last malt, som Arnold og Bertold efterlader i Lübeck, da de rejser til Skaane; størsteparten deraf sælges af Johan Wittenborg for dem, han modtager betaling paa deres vegne, hvorved han har stor ulejlighed med en af debitorerne, der endogsaa gør et flugtforsøg, og han sørger endog for at anbringe en del af provenuet for Bertolds vedkommende i en forretning.[5] Ligeledes, da han 14. aug. afregner med Arnold, overgiver denne ham 79 ℳ i guld, med ordre om derfor at købe en vægt sølv og sende den til Preussen; kommer der til at mangle noget i købesummen, lover Johan at udlægge det manglende.[6] Saaledes ser man da Johan Wittenborg optræde som stedfortræder baade for Arnold Bardewick og Bertold; for den sidstes vedkommende som alt bemærket allerede medens denne endnu er hans knægt; og at dette vilde være bleven fortsat i stigende omfang, efter at Bertold var bleven selvstændig, er klart alene deraf, at det er til ham, Bertold i 1359 sender de omtalte varepartier fra Danzig for sin egen og Arnolds regning; meningen er naturligvis, at Johan Wittenborg skal sælge disse partier for dem i Lübeck eller anden steds og sende remisser for provenuet; denne noterer da ogsaa omhyggeligt alle udlæg og omkostninger ved modtagelsen af disse varer, for at han senere kan bringe dem i afregning.

21. Det er af ikke ringe interesse, at det saaledes ud af Johan Wittenborgs regnskabsbog lader sig paavise, at i forretningsforbindelserne mellem ham paa den ene side, Arnold Bardewick og Bertold Wittenborg paa den anden, er forholdet ikke et ensidigt, saaledes at de stedse udfører forretninger for ham, men et vekslende eller om man vil gensidigt, saaledes at begge parter udfører forretninger for hinanden, fordi der er en ikke ringe mulighed for, at i denne paavisning ligger gemt svaret paa det spørgsmaal, der ligger bagved den hele diskusion om den

---

[1] Cf. Mollwo II, 106, 124, 209.
[2] Mollwo II, 126.
[3] Mollwo II, 127, 132.
[4] Mollwo II, 188, 180 cf. 209, 175, 273; paa lignende forretninger tyde 167, 208 o. fl.
[5] Mollwo II, 280, 300.
[6] Mollwo II, 281.

rette opfattelse af det saakaldte sendeveforhold, spørgsmaalet: hvad var den saakaldte „sendevebefuldmægtigedes“ vederlag for den overdragne forretnings udførelse? Deraf, at kilderne haardnakket synes at lade dette spørgsmaal ubesvaret, er den hele strid opstaaet. Overfor deres tavshed er det, at Pauli og Rehme har formodet, at hans vederlag var en kvotadel af gevinsten, saa at „sendeveforholdet“ maatte opfattes som et commenda- eller societetsforhold; medens Mollwo, følgende Levins paavisning af sendeveforholdets forskellighed fra et societetsforhold, ud af Wittenborgs regnskabsbog og særlig ud af aftalen mellem Bertold og Johan Wittenborg har ment at kunne læse, at kostpenge er den regelmæssige løn for den, der foretager en forretningsrejse som følge af en „sendevekontrakt“; hvilket bestyrker ham i hans opfattelse af sendevekontrakten som en kontrakt mellem herre og tjener.

Ogsaa Arnold Bardewick, mener Mollwo, staar i et afhængighedsforhold til Johan Wittenborg, og ogsaa han faar regelmæssig kostpenge, naar han rejser ud i „sendevekontrakt“ med ham, kost og logis hos ham, naar han er hjemme i Lübeck[1]. Dette beror i aller højeste grad paa en misforstaaelse; Arnold har ganske vist kost og logis hos Johan Wittenborg, naar han er i Lübeck — men han maa rigtignok betale derfor. Da han saaledes rejser til Dorpat i efteraaret 1352, har han i de foregaaende $1^{3}/_{4}$ aar boet hos Johan Wittenborg, hvorfor denne noterer, at Arnold for sin kost i denne tid er ham skyldig 18 ℳ, altsaa 10 ℳ for et aar[2]. Formodentlig har han da ogsaa paa sine kortere besøg i aarene 1355 og 1356 haft sit ophold hos ham; men betalingen herfor har ikke sat sig noget mærke i regnskabsbogen, han har afgjort dette mellemværende med det samme. Atter da han 1357 3. septbr. vender hjem, tager han bolig hos Wittenborg; da denne afregner med ham 1358 14. aug., anfører han derfor, at Arnold er ham skyldig for et aars kost, han tilføjer, at Arnold for sin kost i denne tid skal give ham 14 ℳ; men da det jo kun var et knapt aar, og Wittenborg har sat sin pris betydeligt op, er han saa forsigtig at bemærke, at hvis Arnold synes, det er for meget, skal han selv være med til at fastsætte betalingen derfor[3]. Endelig findes der en notits om, at Wittenborg i 1355 har laant Arnold 1 lybsk gylden „to teregelde“, maaske til en kortere rejse; men i alt fald var det jo et laan, der da ogsaa opføres blandt anden gæld fra Arnold til Wittenborg[4]. Dette er alt, hvad der i regnskabsbogen findes om Arnolds kost; det vil ses, at det er nøjagtigt det modsatte af, hvad Mollwo har læst ud deraf; det er sikkert, at Arnold selv har maattet betale sit ophold, baade naar han var hjemme i Lübeck, og naar han var ude; ikke eet sted i alle de mange opgørelser mellem Arnold og Johan findes mindste spor af, at denne har betalt ham kostpenge for udførelsen af sendeveforretninger. Wittenborg er i dette forhold simpelthen Arnolds vært, der mod betaling giver ham kost og logis.

22. Som det alt er fremhævet, kan Arnold Bardewicks forhold til Wittenborg sikkert betragtes som en fortsættelse af Bertold Wittenborgs forhold til ham; aftalen mellem Bertold og Johan af 1358 maa derfor ses i belysning heraf: regelmæssigt vilde fra det øjeblik, tjenesteforholdet opløstes, deres indbyrdes forhold være bleven ganske som Arnolds og Johans. Kost og kostpenge er en følge af tjenesteforholdet og har ikke nogen forbindelse med udførelsen af sendeveforretninger[5]. Den form, hvori sendeveforretningerne mellem Arnold Bar-

[1] Mollwo, indl. 58.
[2] Mollwo II, 97, 126.
[3] Mollwo II, 281.
[4] Mollwo II, 165.
[5] Derimod er det en selvfølge, at et societet maatte afholde de udgifter, der var nødvendige til opnaaelse af dets formaal, derunder ogsaa rejse- og kostpenge til tractator, i alt fald for saa vidt hans rejse eller ophold paa fremmed plads alene eller væsentlig var nødvendiggjort ved societetet og til fordel

dewick og Johan Wittenborg finder sted, er den regelmæssige; der kunde naturligvis træffes særlige aftaler, som i Bertolds tilfælde, men hvor disse som i et enkelt stort eksempel, der senere vil blive omtalt[1], gaar ud paa betaling af kostpenge for udførelse af sendeveforretninger, dær er netop dette et kendemærke paa et tjenesteforhold.

Saaledes synes da straks heller ikke Johan Wittenborgs regnskabsbog at bringe os nærmere til besvarelsen af spørgsmaalet om, hvad der var lønnen for udførelsen af sendeveforretninger. Naar den sendevebefuldmægtigede, som Mollwo overfor Rehme har paavist, ikke til løn for sit arbejde fik del i gevinsten, naar Arnold Bardewick, Bertold Wittenborg og de andre selvstændige købmænd, der udfører sendeveforretninger for Johan Wittenborg, heller ikke til løn faar kostpenge, naar man intetsteds i det 14. aarh. finder nogen antydning af den senere tids provision, hvad var da deres løn? Man maa enten indrømme, at kilderne her ganske lader os i stikken, eller man maa søge en besvarelse atter ud fra en betragtning af forholdet mellem Arnold Bardewick og Johan Wittenborg, der dog er lagt saa aabent frem for os. Forholdet imellem dem er ganske klart. Arnold Bardewick medfører, naar han rejser, eller faar tilsendt sølv og penge, der tilhører Johan Wittenborg; han køber derfor i Dorpat pelsværk eller voks og sender dette tilbage til Johan; han maa have udlagt de ved forsendelsen og omsætningen paaløbende omkostninger. Til gengæld modtager Johan Wittenborg pelsværk eller voks, der tilhører Arnold Bardewick, han betaler deraf fragt og andre forsendelsesomkostninger, han sælger varen for ham og køber for provenuet sølv, som han sender ham, han udlægger de ved salget og købet paaløbende omkostninger, yder ham i forbindelse hermed ogsaa undertiden laan. Men ikke blot det; han varetager i det hele taget Arnolds interesser i Lübeck. Han bestyrer hans ejendomme for ham, modtager betaling af de dær boende lejere, sørger for ejendommenes vedligehold og for, at Arnolds beviser for hans adkomst til dem er i orden. Han betaler skat for ham, han tilbagebetaler smaalaan, Arnold har optaget. Da Arnolds fader dør, kort efter at han er rejst fra Lübeck, besørger han fuldstændig hans begravelse og betaler alle udgifter derved; senere hen betaler han regelmæssigt hvert aar for læsningen af sjælemesse over ham[2]. Alt dette maa dog sikkert betragtes som frivillige ekstraydelser, der naturligt følger af slægtskabsforholdet, disse udlæg opføres i regnskabsbogen, fordi Arnold senere skal tilbagebetale dem; hvad deres egentlige forretningsforbindelse angaar, saa kommer her alene i betragtning, at ligesom Arnold udfører Johan Wittenborgs forretninger i Dorpat, saaledes udfører denne hans i Lübeck, og omtrent i samme omfang. Er det ikke rimeligt, netop heri

---

for det; paa samme maade vilde jo ogsaa socius stans kunde forlange godtgjort særlige udlæg. At man netop paa dette punkt skarpt sondrede mellem societet og sendeve, synes mig at fremgaa af en indførsel hos Mollwo. 1358 havde Johannes Laurencius og Johan Wittenborg sammen købt et parti tøjer og sendt det til Hinseke Laurencius i Danzig, men ikke, fordi denne var parthaver i deres societet, men som sendeve. Hinseke har formentlig sendt sin broder afregning og deri beregnet sig 14 mrk. i kost; thi senere indfører Wittenborg, at Johannes skylder ham 7 mrk. prus, de to unrechte rekent worden up dat want vor sines broders kost to Danseke. Mollwo II, 289, cf. 292.

[1] Nemlig ordenshandelen, se kap. III, afsnit 2.

[2] Mollwo II, 88—90, 97, 120, 126 27, 131, 165, 167, 172, 207, 210, 238, 305, 309, 328.

at se Arnolds vederlag? Hans løn er ikke nogen bestemt betaling, fastsat paa den ene eller anden maade, hans vederlag bestaar netop i denne forbindelsens gensidighed.

Jeg skal her blot fremsætte denne opfattelse for senere at nævne de grunde, der taler for, at i den indeholdes det rette svar paa det fundamentale spørgsmaal. Kun et par ord maa her tilføjes om denne opfattelses forhold til kilderne. Fra disse kan der til støtte for den strengt taget kun hentes et argumentum e silentio. Det kan nu vel ikke undre, at der i kilder af officiel art, som f. e. den lybske gældsbog, hvis indførsler blot skal tjene til bevis for en gælds rigtighed, intet findes om lønnen til den, hvem sendeve betroes; kun den, der i sendeveforholdet ser et commenda- eller societetsforhold, kunde vente i den undertiden at finde en notits om hans del i gevinsten, fordi dette som regel anføres ved indførslerne om societeter. Adskillig mere grund er der til at lægge vægt paa, at man heller ikke i de private kilder, i regnskabsbøgerne eller, som det snart skal vises, i handelskorrespondancer nogetsteds finder det ringeste spor af, at den, hvem sendeve betroes, modtager eller har ret til en bestemt løn. Disse kilder har ganske vist en stor mangel: paa en enkelt undtagelse nær finder man intetsteds i dem opført en egentlig afregning. Dette gælder saaledes alle opgørelserne i Johan Wittenborgs regnskabsbog; notitserne derom angiver blot det endelige resultat, f. e. hvad Johan Wittenborg efter opgørelsen endnu skylder Arnold Bardewick og omvendt; afregningerne selv er ikke indført, og dermed er de vigtigste beviser for den her fremsatte opfattelses rigtighed os berøvet. Derfor maa man indskrænke sig alene til en fremhævelse af kildernes tavshed, af at der ikke i dem findes et eneste sted, hvor en købmand bliver det formodede honorar skyldig, hvor dette kræves, eller hvor der er strid derom.

Men hvad enten man i gensidigheden vil se stedfortræderens eneste vederlag eller ej, bliver dog selve denne gensidighed en sikker kendsgerning. Alene derved maa opfattelsen af sendeveforbindelsernes udbredelse, betydning og form meget forandres. Det hele materiale til forstaaelsen deraf udvides derved i en betydelig grad; til studiet af den hanseatiske stedfortræders stilling tjener ikke blot Bertold Wittenborgs, Arnold Bardewicks og andres forhold til Johan Wittenborg, men ogsaa dennes forhold til dem.

23. Johan Wittenborgs regnskabsbog viser først og fremmest, at den nordeuropæiske handel i det 14. aarh. for en stor del fandt sted netop paa den maade, at den ene købmand overgav sine varer til en anden, for at denne for hans regning og risiko skulde sælge varen paa et fremmed marked og for provenuet indkøbe og sende ham returvarer. Men inden jeg gaar over til en bestemtere paavisning af, at man i sendeveforbindelserne, som de her fremtræder, netop har den ældste nordeuropæiske kommissionshandel for sig, og derfor foreløbig blot præsumerer dette, vil det være heldigst straks at tage op til nøjere betragtning en kilde, der giver et helhedsbillede af handelsforbindelserne mellem hanseatiske købmænd, og som er et aarhundrede yngre. Det er en samling handelsbreve[1] fra købmænd i Riga til købmænd i Lübeck og Brügge fra aaret 1458, der ved et tilfælde — danzigske udliggeres erobring af tre handelsskibe fra Riga[2] — er blevet bevarede. Thi disse breve viser, at gennem et aarhundrede, hvor den hanseatiske handel indenfor den ramme, det 13. aarh. havde dannet, var vokset i indre

[1] Stein Hans. Gbl. IX, 1898, 59 ff.
[2] Stein l. c. 62.

styrke, havde omsat stedse forøgede varemængder og havde bevæget sig paa en stedse fastere og bestemtere maade, havde hanseatiske købmænd lært netop i sendeveforbindelserne at se den handelsform, der fortrinligst svarede til dette stedse kraftigere handelslivs behov, og som tillod dem paa den mest hensigtsmæssige maade at løse deres opgave.

Rigasamlingen omfatter ialt tyve breve, af hvilke de fem er skrevne i slutningen af maj, de femten i løbet af de seks første dage af juni 1458; men med rette gør udgiveren opmærksom paa, at disse breve kun udgør en del af den korrespondance, som to skibe af en større flaade medførte, og at man derfor kan formode, at af saadanne breve indløb der til en større handelsby vel i hundreder, til en by som Lübeck i tusinder om aaret[1]. Kun over en ganske snæver kreds af købmænd og deres forretningsforbindelser kastes der da ved disse breve et skarpt lys, men utvivlsomt er de typiske for de mængder af breve, der er gaaet tabt.

Brevskriverne er købmænd i Riga, adressaterne for størstedelen købmænd i Lübeck. Og vigtigt er det straks at gøre opmærksom paa, at dette ikke betyder købmænd, der er paa forretningsrejse, der for en kortere eller længere tid opholder sig henholdsvis i Lübeck eller Riga, men at det betyder købmænd, der er fast bosatte dær, er borgere, undertiden endog raadsmedlemmer i byen, og hvis familier kan paavises som velkendte indenfor borgerstandens kerne. Rigakøbmændene Gendena, v. Retem, Man, v. d. Wele, Ghünter, v. d. Wege bærer navne, der viser, at de tilhører de mest ansete familier af det rigaske borgerskab; Heinrich Mey er medlem af byens raad og gik netop samtidig med disse breves afsendelse som byens gesandt til Danzig. Om adressaterne, der bærer navne som Greverode, Burman, Dikman, Lidink, Brekelveld, Kastorp, Bremer kan man bestemt paavise, at de er lybske borgere eller medlemmer af bekendte lybske familier. Adressaterne i Brügge, der ogsaa tilhører kendte hanseatiske købmandsslægter, som Bischoff og Durkop, er derimod naturligvis liggere[2].

Her er det særlig forretningsforholdet mellem lybske og rigaske borgere, der er af interesse, fordi det er følgen af en betydningsfuld udvikling. Det var ikke længere som paa Wittenborgs tid nødvendigt for en købmand i Lübeck, der vilde sælge og købe varer i Riga, at overgive sin ejendom til en medborger, der gik paa forretningsrejse dertil eller at sende sin egen knægt afsted med den; han kunde nu have sine faste forretningsforbindelser med selve Rigas borgere, han behøvede blot at indlade sine varer paa et skib, der gik i fragtfart til Riga og medgive skipperen brev til den Rigakøbmand, med hvem han stod i forretningsforbindelse; i Riga modtog denne saa varerne og udførte hans ordrer. Ganske paa samme maade havde Rigakøbmanden sine forbindelser i Lübeck blandt selve de lybske borgere. Heller ikke til Brügge behøvede nogen af dem at sende varer med egne knægte, her var der en fast kreds af selvstændige købmænd, der drev forretning som liggere og var villige til at paatage sig kommissioner for købmænd i Hansebyerne.

Om forbindelserne mellem disse købmænd maa det nu især fremhæves, at de var særdeles mangfoldige, og at navnlig gensidigheden er stærkt fremtrædende.

Denne lille kreds af købmænd forekommer indbyrdes i mange kombinationer. Philip Bischoff i Brügge er kommissionær for Rigakøbmændene Heinrich Gendena, Heinrich v. d. Wele, Andreas v. Retem, og særlig med Ruthger Mant i Riga er

[1] Stein l. c. 63, 69.
[2] Stein l. c. 64—65.

hans forbindelser mange; han er kommissionær for Ruthger Mant „propper" og for societeterne Ruthger Mant & Merten Buck, Ruthger Mant & Albert Bischoff, Lübeck, Ruthger Mant & Herman Rodelinchhusen, desuden er han vist nok selv i societet med Ruthger Mant, for hvilket societet Reynolt v. d. Weye synes at være kommissionær[1]. Ruthger Mant er paa sin side kommissionær for Philip Bischoff og Jacob Riicherdes i Brügge og for Albert Bischoff, Philips broder, i Lübeck[2]; ligesom ogsaa Heinrich Gendena i Riga udfører kommissionsforretninger for begge brødrene Bischoff og desuden er „købmand" d. v. s. kommissionær for den tyske orden i Riga[3]; foruden Albert Bischoff udfører baade Arnt Molderpass og Herman Kolleman kommissioner for ham i Lübeck[4]. Evert Vrye i Riga har som kommissonær i Lübeck Arnt Molderpass, i Brügge Hans Lyndenhusen, i Reval Tydeman Roper[5]. Albert Bischoff er kommissionær saavel for Heinrich Gendena som for Rigakøbmændene Heinrich Mey og Andreas v. Retem, denne sidste er atter kommissionær for Hans Burman i Lübeck[6]. Man vilde kunne fortsætte saaledes. Men der er særlig grund til at dvæle ved gensidigheden, ved at det er et gennemgaaende træk, at den købmand i Riga, der sender varer i kommission til en købmand i Lübeck eller Brügge, omvendt som regel kan ses ogsaa at modtage varer fra ham i kommission. Det finder, foruden i de allerede nævnte tilfælde, sted f. e. mellem en unævnt købmand i Riga og Herman Dikman i Lübeck, mellem Peter Man, Riga, og Hans v. d. Pelle, Lübeck, mellem Hans v. d. Wege, Riga og Johan Brekelveld, Lübeck[7]. Med andre ord: saa hyppigt tillader selv dette saa ufuldstændige materiale den bestemte paavisning af dette træk, at man sikkert tør paastaa, at kommissionshandelens gensidighed har været grundlaget for hele dens udformning indenfor det nordeuropæiske handelsomraade.

24. I meget nær forbindelse med denne paavisning af gensidigheden staar jo imidlertid spørgsmaalet om kommissionærens vederlag. Det mulige svar paa dette spørgsmaal maa man vente at finde, hvor disse breve giver meddelelse om afregninger mellem kommittent og kommissionær. Af brevene fremgaar det klart, at det er kommissionærens pligt at give sin kommittent afregning. Naturligvis er der ikke tale om afregning for hver enkelt kommission, men fra tid til anden ved passende lejlighed, eller naar en række af kommissioner, der paa en eller anden maade udgør et hele, er udførte, har kommittenten krav paa en regnskabsopgørelse.

Undertiden afkræver derfor kommittenten kommissionæren afregning; saaledes har Jakob Riicherdes i Brügge fordret hurtig afregning fra Ruthger Mant i Riga, han svarer, at han gerne har villet sende ham den og undskylder sig med, at han „god weit" ikke har haft tid dertil, men nu skal han med det første tilstille ham den[8]. Andreas v. Retem lover Hans Burman, at han efter nu at have givet ham en foreløbig oversigt over alt, hvad han har remitteret til ham, vil sende ham afregning[9]; i et andet brev til Albert Bischoff meddeler han som kommittent denne, at han har modtaget den afregning, som Albert har sendt ham, og at han er vel tilfreds dermed[10]. Et sted er en saadan mindre afregning opført i et brev fra Heinrich

---

[1] Stein l. c. Heinrich Gendena: 75, 79, 84; Heinrich v. d. Wele: 94; Andreas v. Retem: 78, 88; Ruthger Mant og hans selskaber: 101 03; Ruthger Mant & Philip Bischof: Item Bernt van Wyntem hadde unsser selsschop gevrachtet 400 soltes; des is hir 200 gekomen; dar wil ek em boschet van schryven 101; Item Philippus ik late scheppen van Reval ut Bernt van Wyntem unsser selsschop 1 stro wasses ... dit stro wasses hebbe ih bovalen Reynolt van der Weye 103.

[2] Stein l. c. 103, 98–100, 80.

[3] Stein l. c. 80, 75, 63.

[4] Stein l. c. 81 75, 79, 82.

[5] Stein l. c. 73 74.

[6] Stein l. c. 81, 89, 77–85.

[7] Stein l. c. 91 92, 93, 104 5.

[8] Stein l. c. 98 99.

[9] Stein l. c. 86: Item de rekenschopp de wyl ik juu in kort nasenden, wes ik vore jwen dyngen vorkofte unde wes ik juu dar wedder up gesant hebbe juu propper allene tohorende.

[10] Stein l. c. 77.

Gendena til Albert Bischoff: Gendena har for ham til ordensmesteren solgt 5½ sk℔, 1 lis℔ humle, ialt 88½ ℳ, dernæst har han af mesteren (altsaa for Albert Bischoffs regning) modtaget 1950 (alen) graat preussisk lærred, deraf har han solgt 1250 for ialt 66¼ ℳ; tilsammen 144¾ ℳ. Derimod har han betalt 8 sc. for at faa lærredet hentet fra slottet og har sendt Albert først et stykke voks, der med omkostninger og primpenge[1] beløb sig til 74 ℳ 16 sc., derpaa et sk℔ 4 mr℔, der paa samme maade beløb sig til 69 ℳ 19 sc., tilsammen 144½ ℳ. Følgelig skylder han endnu ¼ ℳ og de 700 (alen) lærred; deraf har han leveret Ruthger Mant de 200 for Albert Bischoffs regning og vil udlevere de resterende 500, naar de affordres ham[2].

Denne regnskabspligt paahvilede da enhver købmand, saasnart han udførte kommissionsforretninger for en anden[3]; den blev ikke lettere derved, at man sondrede og meget skarpt maatte sondre mellem de forskellige rækker af kommissionsforretninger efter, for hvis regning de udførtes. Dette gjaldt saaledes først og fremmest med hensyn til kommissionshandelens gensidighed; her holdt man bestemt ude fra hinanden de to rækker af forretninger, der deraf fulgte; og de to købmænd, der gensidig tjente hinanden som kommissionærer, havde hver især at tilstille den anden afregning.

Dette fremgaar ogsaa tydeligt af det brev, hvori Heinrich Gendena har indført sin afregning til Albert Bischoff; han fortsætter nemlig med, at da denne har meddelt ham, at han paa sin side efter sit regnskab har at fordre hos ham 72 ℳ 1 ß 5 ₰, giver Gendena ham for sin regning anvisning paa et beløb af omkring 88 ℳ hos Arnt Molderpass i Lübeck, deraf skal han gøre sig betalt og for det overskydende købe og sende ham 6 tdr. stokfisk[4]. Men ikke blot i dette saa udbredte forhold var det ved afregningen nødvendigt at sondre mellem, hvad man havde modtaget fra en købmand som kommitteret vare og hvad som remisse, der maatte ogsaa skarpt sondres mellem, hvad man modtog for en mands egen regning og hvad for regning af et eller flere af de societeter, hvoraf han var medlem[5]. Det er klart, at der heraf tit maatte opstaa store vanskeligheder ved afregningen; saaledes som man oplyses derom i et brev fra Ruthger Mant til Philip Bischoff. Denne har til Ruthger Mant 1457 4. novbr. sendt en afregning over alt, hvad han har modtaget for dennes egen regning (eyn rekenschop van mynen propper dingen), udenfor denne afregning er altsaa holdt alt, hvad Philip Bischoff har modtaget fra og sendt til ham for regning af en af de mange selskabsforbindelser, hvori Ruthger Mant stod. I denne afregning har Philip Bischoff opført som Ruthger Mant propper tilhørende af et fad pelsværk, han havde modtaget c. 1. oktbr., 1004 rødt Smolensk pelsværk og nogle andre skind og dertil bemærket, at der i dette fad desuden var 5000 sort Smolensk pelsværk for regning Ruthger Mant & Merten Buck. Derfor gør Mant ham nu opmærksom paa, at der i fadet ialt var 7000 sort Smolensk pelsværk, hvoraf de 5000 ganske rigtigt tilhørte ham og Merten Buck i kompagni, men de 2000 ham alene; han spørger derfor, om Philip Bischoff har glemt disse 2000 i afregningen, eller om han ogsaa har krediteret selskabet for dem. Paa samme maade er Ruthger Mant paa sin side som kommissionær for Philip Bischoff i tvivl om flere varesendingers rette postering. Han spørger ham derfor, hvem han skal kreditere for de hundrede stk. salt, han modtog i aaret 1455 med een skipper og de 100 andre, han modtog samme aar med en anden, ogsaa om, hvem to piber vin af 1456 tilhørte. I juli 1456 har han ydermere modtaget 1 pakke kogemanske tøjer,

---

[1] En sædvanemæssig afgift til mandskabet (eller skipperen), senere: kaplak.

[2] Stein l. c. 80. Kun hvis man antager, at de 8 scot for lærredet allerede er fradragne paa kreditsiden, kan afregningen nogenlunde komme til at stemme.

[3] Forsaavidt societetet angik, indskærpedes regnskabspligten H R I, 6 nr. 398 § 6 (a. 1417) og senere; dog gjaldt denne bestemmelse næppe de ganske selvstændige købmænd.

[4] Stein l. c. 81: Item, ersamen leve Albert, so gy dan my schryven, dat gy myner to achter syn also van rekenschopp wegen 72 mark und 1 s. 5 d, item darop sal juu Arnt Molderpas geven van myner wegen 88 mark Lub. off darby . . . dar kortet juu 72 mark aff und kopet my vor dat ander gelt 6 tonen goden rotscheren . . . und sendet see my.

[5] Sondringen fremtræder klart Stein l. c. 86, cf. ovfr. 36 anm. 9.

som Philip har sendt ham, halvdelen for sin egen regning og halvdelen for regning Ruthger Mant & Merten Buck. Mant meddeler Bischoff, at han vel har solgt hans del, men at han ikke vil sende ham remisser derfor, før han ved, hvem saltet og og vinen tilhører. Han har nemlig i aar remitteret til ham for begge dele, da han stod i den formening, at alt dette var for Philips regning. Nu har Philip imidlertid skrevet til ham, at det ikke alt var for samme regning, saa nu maa han først sende ham rigtig besked[1].

Den rent regnskabsmæssige side af sagen frembød saaledes store vanskeligheder, tilmed fordi selve bogføringen ikke stod paa et meget højt trin. Der var her anledning til mange misforstaaelser, særlig naar saaledes det samme colli indeholdt varer for forskellig regning; i nogen grad tjente dog handelsmærkerne, der som bekendt i den klassiske Hansetid spillede en meget betydelig rolle, til støtte for den regnskabsmæssige udsondring, der var nødvendig. Det vilde være fristende at opstille en almindelig regel om, at de varer, en købmand afsendte som kommittent, for egen regning, og de han modtog som remisser herfor fra sine kommissionærer, alle var mærkede med hans eget mærke[2]; medens de, han selv som kommissionær afsendte, var mærkede med vedkommende kommittents mærke. Brevene viser, at denne fremgangsmaade vel ikke kan siges at være en absolut fast sædvane, men at den dog almindeligt har været fulgt. Det punkt, hvor der er nogen vaklen, er naturligvis med hensyn til remisserne; efter hvad brevene herom oplyser, kan man vistnok paastaa, at der ikke i dem findes noget eksempel paa, at kommissionæren giver dem sit eget mærke, men flere bestemte eksempler paa, at han giver dem vedkommende kommittents, dog ogaaa at han mærker dem paa anden maade.

25. Men det vil af denne gennemgang ses, at brevene med hensyn til hovedspørgsmaalet forholder sig ganske som regnskabsbogen: de er tavse — og det, endskønt de ellers giver saa mange værdifulde oplysninger om det 15. aarh.s kommissionshandel, og endskønt der dog i et af dem er bevaret netop det, der overalt saa stærkt savnes: en afregning, der ganske vist kun er af et beskedent omfang. Har da nu Heinrich Gendena holdt sin kommissionærløn, sine kostpenge eller sin provision, uden for denne afregning? Er det ret vel tænkeligt, at Albert Bischoff betalte Heinrich Gendena, der ikke stod og formodentlig aldrig havde staaet i nogetslags tjenesteforhold til ham, f. e. aarlige kostpenge for udførelse af kommissionsforretninger? Eller tvinges man ikke til, i gensidigheden alene at se købmandskommissionærens vederlag?

En betragtning af de forhold, hvorunder datidens købmænd arbejdede, gør det ikke usandsynligt, at de kunde mene at finde et tilstrækkeligt vederlag for deres arbejde for andre netop i gensidigheden, deri, at den, der udførte en andens kommissionsforretninger eo ipso havde ret til at forlange eller vente, at denne anden til gengæld paa sin plads vilde udføre kommissionsforretninger for ham og i det hele taget varetage hans interesser. Gensidigheden havde i datiden en ikke ringe reel værdi; den gensidige kommissionshandel tilfredsstillede utvivlsomt som handelsform paa en fortrinlig maade forretningslivets behov.

Aarsagen hertil er først og fremmest den, at handelen i det 15.

---

[1] Stein l. c. 101 3: Item ok hebbe ik juwe coggemanns vorkofft, man ik sende juu nicht upp nene parsele, er ik weit, so weme solt unde win tohoret; wente ik scheppede juu to jare was upp alle parselen, so ik hadde gemeint, dat et juu alle toqueme; aldus schryve gy, dat et aver eyn rekenschopp nicht en geit; aldus schryvet my boschet, dat ik es anich werde.

[2] At kommissionæren mærker remisser med kommittentens mærke, ses af Ruthger Mants brev til Jacob Riicherdes i Brügge, Stein l. c. 99: Ik hebbe juu boryven laten 3 stro wasses, gemerket aldus myt juwe merke. Ik byn dusser merke noch nicht wol enbeynnen. Ik weit nicht, off et upp deme wasse ok so recht steit. Buten upp dat was ist aldus gemerket, unde bynnen up dat wasz aldus.

aarhundrede ikke havde skiftet karakter siden den egentlige proprehandels dage, men blot iværksattes paa en i det ydre derfra forskellig maade. I proprehandelens tid bestaar købmandens virksomhed deri, at han anlægger sin kapital i en eller anden vare, med den drager han til det marked, hvor denne vare er særlig begæret, ombytter den med en anden, der dær er i overflod, men som er efterspurgt paa det marked, hvorfra han er udgaaet, saa at han blot vender hjem med denne nye vare, eller paa et andet, til hvilket han da drager for dær at foretage ganske samme forretning. Den kreds, hvori han saaledes kommer til at bevæge sig, kan være snævrere eller videre, den kan dannes ved en stadig frem- og tilbagerejsen mellem to bestemte markeder eller lægge sig som en cirkel igennem flere; det karakteristiske for hans virksomhed er dog netop det, at han følger varen. Og dette ikke blot taget i almindelig, rent legemlig forstand; hans hele gerning er bestemt ved og underordnet den naturlige varestrøm, der fremkaldes ved, at hver enkelt vare stedse søger fra det marked, hvor den er i overflod, til det, hvor den er begæret. Denne af naturen selv bestemte varestrøm er det, han følger; han erhverver sig en vis andel deraf, og følger den saa ogsaa personlig i dens givne cirkulation, idet han blot stræber ved de stadig gentagne ombytninger at forøge sin andel af den cirkulerende varemængde, d. v. s. sin kapital.

Netop paa dette punkt er det 15. aarh.s handel ikke forskellig fra den tidligere tids; ogsaa nu bestaar hver enkelt købmands virksomhed blot i at erhverve sig andel i den naturlige varestrøm og stræben efter denne andels forøgelse blot ved at lade den gennem stadige ombytninger følge den naturlige varecirkulation. Kun den forandring er der indtraadt, at arbejdet nu er fordelt paa en anden maade mellem købmændene indbyrdes; i stedet for at hver enkelt købmand personlig udfører alle de ombytninger, som hans egen andels cirkulation nødvendiggør, udfører han nu som regel blot ombytningen paa den plads, hvor han selv er fast bosat; paa alle andre pladser udføres de for ham af andre købmænd, med hvem han staar i forbindelse, og for hvem han saa paa sin bestemte plads udfører de ombytninger, der nødvendiggøres ved deres andeles cirkulation. Theoretisk opstillet er forandringen blot den, at medens købmanden før udførte f. e. ti ombytninger af den samme andel paa varestrømmens ti forskellige markeder, saa udfører han nu ti ombytninger af ti forskellige andele paa det samme marked. Men heri var der da heller intet moment, der kunde berettige ham til at forlange et særligt vederlag for ombytningen af de ni andele, der ikke var hans egne; tværtimod, alle vandt ved denne ny arbejdsdeling; arbejdet i sig selv blev mindre, fordi den personlige medfølgen ophørte; omkostningerne formindskedes med rejseudgifterne[1]; ombytningerne foretoges med større udsigt til gevinst, fordi hver enkelt købmand erhvervede sig et nøjere kendskab til sit specielle marked; og selve cirkulationen foregik hurtigere ved

---

[1] En, ganske vist meget overdreven, illustration til det her udviklede giver det konstruerede regneeksempel hos Leonardo Pisani (Liber Abbaci ed. Buoncompagni 1857 I, 258), der af Sombart endog er benyttet som motto: Quidam pergens negotiando lucam fecit ibi duplum; et expendit inde d. 12. Qui egrediens inde perrexit florentiam; fecitque ibi duplum et expenderet d. 12. Cum rediret pisas et ibi faceret duplum et expenderet d. 12, nil ei proponitur remansisse. Cf. Sombarts videre udvikling I, 226 - 27 og 231.

hjælp af denne arbejdsdeling. I praksis vilde de kredse, hvori proprehandelen ofte havde bevæget sig, have en stedse stærkere tendens til at opløse sig i forbindelser mellem to og to pladser, hvorved ogsaa ombytningernes antal og hurtighed forøgedes; heraf fulgte, at man i praksis sjeldnere finder en kreds af købmænd, der paa flere forskellige pladser udfører forretninger for hverandre, men hyppigst finder dem parvis forbundne.

Den første arbejdsdeling indenfor handelen i det nordeuropæiske handelsomraade ytrer sig da saaledes, at hver købmand faar sin bestemte plads at handle paa; den fremkalder en markedsspecialisering, eller hellere bør man sige en geografisk specialisering af handelen, der er den reelle baggrund ikke blot for den gensidige kommissionshandel, men ogsaa for den vigtige udsondring af købmændene i lav. Derimod ser man saa godt som ingen spor af en varespecialisering, den arbejdsdeling, hvorefter hver enkelt købmand overvejende eller udelukkende handler i sin bestemte vare. Ogsaa heri maa man utvivlsomt se en aarsag til, at kommissionshandelen i det nordeuropæiske handelsomraade var gensidig og ulønnet. Varespecialiseringen forudsætter en bestemt vares koncentration i en forholdsvis mindre gruppe af købmænds hænder. Men til en saadan varigere koncentration savnede disse købmænd ganske magt, der stod ikke store kapitaler bag dem, i alt fald ikke i forhold til varepriserne, der var derfor ikke hos dem nogen stærk tilbøjlighed til under almindelige forhold at opkøbe en bestemt vare i større omfang for egen regning; de havde ikke kapital nok til, at de maaske for længere tid turde binde en betydelig del deraf i en spekulation. Derfor gjorde de ikke — og kunde de ikke gøre noget forsøg paa ved ekstraordinær anvendelse af kapital at forandre eller beherske den naturlige varestrøm; de nøjedes med at lade deres kapital følge den.

Heller ikke var de naturlige forhold — alene bortset fra ravhandelen — gunstige for en saadan koncentration; de virkede ikke til at lette eller fremskynde den. Intetsteds fandt man en vare saaledes af naturen koncentreret paa en enkelt plads, at købmændene dær kunde tænke paa at basere deres forretning paa opkøbet og videreforhandlingen af denne bestemte vare. I det hele taget var der ikke givet købmanden megen mulighed for at øve indflydelse paa prisdannelsen; netop dette forhold var det, der senere fremkaldte en saa stærk tilstrømning til de store messer; her var der dog rigt udvalg, og den skærpede konkurrence bød nogen mulighed for køberens indflydelse. Handelen var da forsaavidt berøvet sit spekulative moment; avancen var ikke at søge i opkøb og salg af en bestemt vare, men alene i alle varers flytning og udveksling; nøje forbundne var derfor forretningsmæssigt set salget af den paa et marked efterspurgte vare med købet af den paa samme marked rigelige vare, ikke køb og salg af samme vare paa forskellige markeder. Men en gennemført varespecialisering har en tendens til at fremkalde et afhængigheds- og underordningsforhold mellem de købmænd, der sælger en bestemt vare, og dem, der opkøber den paa første haand; jo mere absolut koncentrationen er, des mere magt skaber den; sælgerne, videreforhandlerne har ved anskaffelsen af varen intet valg, de er nødte til at henvende sig til dem, i hvis haand den er koncen-

treret og aftage den paa de betingelser, disse fastsætter. Det, at en kraftig varekoncentration hverken ad naturens eller kapitalens vej paa dette tidspunkt lod sig skabe i det nordeuropæiske handelsomraade, var da et værn mod en saadan forskydning, et værn for alle hanseatiske købmænds ligestilling.

Men det er ogsaa klart, at netop denne form, den gensidige, ulønnede kommissionshandel, forudsætter den nøjeste ligestilling imellem parterne, ligestilling først og fremmest i deres evne til at remittere varer, der med fordel og let kunde afsættes paa den anden parts plads. Netop dette var tilfældet i det nordeuropæiske handelsomraade, hvor Østens varer var lige saa begærede i Norden og Vesten, som Brügges og Lübecks varer var det paa Østersøpladserne; handelen her var jo netop en udpræget varemellemhandel. Men ogsaa en ligestilling i kapital; den samlede kapital, der omsattes i en saadan gensidig kommissionshandelsforbindelse, maatte helst i et nogenlunde lige forhold være fordelt mellem begge parter, eller hvor kredsen var større, maatte alle deltageres andele helst være nogenlunde lige store; hvor det var tilfældet, fik gensidigheden netop i fuldeste maal ogsaa den rent materielle værdi, som gjorde den ulønnet. Saasnart dette forhold forrykkedes, saasnart den ene deltager ikke var i stand til at remittere salgbare varer, men maatte indskrænke sig til at remittere rede penge, og endmere, saasnart den kapital, der omsattes i en saadan forbindelse, saa godt som kun tilhørte den ene part, maatte forandringer i formen indtræde. Samledes paa den plads, hvor en købmand drev forretning, kun i ringe maal varer, der egnede sig til afsætning paa andre markeder, eller var ved hans kapitals utilstrækkelighed den kvantitet af varer, han kunde omsætte og lade omsætte for egen regning uforholdsmæssig ringe i forhold til dem, han havde at omsætte for andres, saa var han ude af stand til at drage den fulde materielle nytte af gensidigheden, og han vilde da naturligt enten opgive kommissionsvirksomheden eller forlange et eller andet bestemt vederlag derfor.

Men i forstærket grad gjorde dette motiv sig gældende, hvor forrykkelsen af ligestillingen var fremkaldt ved en varekoncentration. Thi den ulønnede gensidighed kunde til en vis grad bære en forskydning, fordi den nu engang var den traditionelle form, hvorunder forretningsforbindelser knyttedes, og fordi faste forbindelser paa andre markeder var af saa stor betydning selv for den, der kun drev sin egenhandel med ringe kapital; han vilde altid have at tage i betragtning, at det var absolut nødvendigt for ham paa andre pladser at have forbindelser, der vilde sælge og købe for ham, og at konkurrencen, selv om han virkelig havde et langt større arbejde at udføre for dem, ikke let tillod ham at rejse krav om et bestemt vederlag. Men den koncentrerede varehandel vilde se hele dette spørgsmaal under et andet synspunkt. For den var den størst mulige afsætning af den koncentrerede vare det første formaal; remissernes art blev mindre væsentlig i forhold dertil, og navnlig spillede for den gensidigheden kun en ringe rolle, snarest var den tilbøjlig til at frigøre sig for de forpligtelser, den paalagde. Jo mere varen var koncentreret, jo mere det derigennem blev muligt at øve indflydelse paa dens pris, des

lettere bar den blandt andre salgsomkostninger ogsaa et fast vederlag til forsælgerne; og unægtelig bød betalingen af et vederlag langt større mulighed for en forøgelse af forbindelserne og dermed af afsætningen.

26. Det forekommer mig da, at en betragtning af den nordeuropæiske handels vilkaar i det 14. og 15. aarh. gør det meget sandsynligt, at grunden til kildernes haardnakkede tavshed med hensyn til kommissionærens løn netop er den, at han ingen løn fik, og at gensidighedens store praktiske og materielle betydning tilfulde forklarer, at alligevel kommissionshandelen i denne tid spillede en saa fremtrædende rolle. Jeg har straks gjort opmærksom paa, med hvilket forbehold udtrykkene kommissionær og kommissionshandel i dette arbejde benyttes; her maa det da nøjere præciseres, med hvilken ret jeg mener, de kan anvendes om disse i Johan Wittenborgs regnskabsbog og Rigabrevene saa stærkt fremtrædende forretningsforbindelser.

Uomtvisteligt er det, at ejendomsretten over de sendte eller betroede varer til enhver tid (indtil salget har fundet sted) forbliver hos den, der sender og betror dem[1]; ogsaa returvarerne er fra det øjeblik, de er købte, hans ejendom[2]. Forsendelsen og salget af den betroede vare, indkøbet og forsendelsen af returvaren finder sted for ejerens regning og risiko[3]. Varen sendes af ejeren med eller til en købmand med ordre til denne om for ejerens regning at sælge den, som regel er med denne ordre om salg forbunden ordre om indkøb af returvarer. I selve de faktiske forhold, hvorunder disse handler fandt sted, var det nu givet, at dette køb og salg alene kunde have retsvirkninger for den, hvem købet og salget var overdraget, og for den, med hvem han sluttede. Det meste af, hvad der sammenfattes i den moderne sætning om, at „kommissionæren alene berettiges og forpligtes“, var i datiden en praktisk selvfølge, der ikke behøvede at formuleres i en retsregel. Forbindelsen mellem kommittenten og kontrahenten var i enhver, rumlig og retslig, henseende for fjern og løs til, at tanken om, at der mellem dem kunde hidføres „direkte obligatoriske forbindelser“, kunde opstaa.

I det hele taget var spørgsmaalet om, hvorvidt en købmand handlede for egen eller for fremmed regning, ganske betydningsløst, saa længe de forretninger, han gjorde, var ganske enkle. Saa længe og overalt hvor afslutningen, udførelsen og — ved betalings erlæggelse i penge eller varer — fuldbyrdelsen af en handel med en fremmed købmand, en gæst, fulgte slag i slag eller retttere foregik under eet, var der hverken nogen grund for denne til at gøre opmærksom paa et muligt stedfortrædelsesforhold, ej heller for medkontrahenten til at rejse spørgsmaal derom. Varen var ved afslutningen af et salg i stedfortræderens haand; senere indsigelser med hensyn til dens kvalitet eller kvantitet vilde som regel undgaas ved, at varen forud var tilstrækkelig besigtiget af køberen, men maatte i alt fald af medkontrahenten gøres gældende mod den tilstedeværende sælger, og denne vilde da ikke kunne skyde

[1] Rehme nr. 21: eidem Conrado pertinentes, nr. 24, nr. 30, nr. 51: de quibus 100 marce . . . domino B. pertinent et negociantur in sendeve. LUB II, nr. 517.

[2] HUB IV, nr. 141 (a. 1365).

[3] Mollwo II, 83: a. 1351 do dede ich tho sendeve Henneken Laurencius . . . dat ghelt, dat dede he in Ludeken Buxtehuden in sine kisten in sin scip up min eventure; cf 83, 179, 240, 267.

en fjerntboende kommittent frem for sig[1]; stedfortræderen fuldbyrdede med det samme handelen, indkrævede købesummen eller forlangte den samtidig købte returvare leveret til sig.

Her var da den ganske simple og naturlige grundregel: at en handel forpligter dem, der afslutter den[2], ubetinget herskende. Men jo mere handelens fæstnelse førte med sig, at man ved kredittilstaaelse udskød forretningens endelige fuldbyrdelse, betalingserlæggelsen, til et senere tidspunkt, des mere maatte medkontrahenten være interesseret i, des mere maatte selve handelslivets sikkerhed fordre, at denne grundregel fastholdtes. Thi hvor fjernt det laa datiden at mene, at henvisningen til at søge sin ret i en fremmed by indeholdt spor af betryggelse, kan bedst ses af, at den i praksis fandt den ganske modsatte fremgangsmaade mere fyldestgørende, idet den endogsaa lod alle købmænd fra samme by eller land saa at sige hæfte solidarisk; hvor en af dem undlod at opfylde sine forpligtelser, holdt de skadelidte sig med deres hjembys billigelse til de andre eller hvilken som helst af dem, og overlod det saa til dem eller ham i hjembyen at søge regres hos rette vedkommende. Det var en praktisk udvej, der ganske vist var for summarisk og vakte for store forstyrrelser til, at den ikke hurtigt skulde blive hindret ved indbyrdes aftaler og snart ved sin egen ubillighed komme ud af brug, men hvis faktiske eksistens tilstrækkeligt viser, hvor meget en saadan henvisning vilde regnes værd[3]. Naar nu dog kredittilstaaelse blev et stedse almindeligere led af en forretnings afslutning, blev det des nødvendigere, at den tilstedeværende købmand, der sluttede og udførte handelen, ogsaa forpligtedes derved; thi til hans forhold kunde medkontrahenten have noget kendskab og afpasse sin kredittilstaaelse derefter. Heri maa man se den væsentligste aarsag til, at kommissionshandelen i saa høj grad fortrængte proprehandelen og saa stærkt gled over til liggerne, der dog for længere tid opholdt sig paa en bestemt plads, og endnu mere til de fast bosatte købmænd. Thi at disse selv forpligtedes og berettigedes, er ikke blot indlysende ved en betragtning af, hvad datidens handelsliv maatte kræve og af, at deres egenhandel og societetshandel havde et saa betydeligt omfang, at de naturligt maatte afslutte alle deres forretninger paa samme maade, men det lader sig endogsaa bevise, at Johan Wittenborg som kommissionær saaledes formelt sluttede „i eget navn“; i tre tilfælde, hvor han lader salg, han har foretaget som kommissionær for Arnold Bardewick, indføre i den lybske gældsbog, forpligtes køberen alene over ham selv som kreditor[4].

---

[1] Goldschmidt Zts. f. Handr. I, 389—90 cf. HUB II, nr. 154 § 11 (a. 1309) og nr. 266 (a. 1315) § 7 . . . sed si de lanis vel quibuscumque mercaturis, que ante venditionem, permutationem, cambium vel deliberationem de eis factam monstrata non fuerint sive vise, oriatur questio, conquerens hujusmodi audiatur et per ordinationem scabinorum et mercatorum hujusmodi questio terminetur. Et skarpt eksempel fra praksis paa, at køberen gør kommissionæren ansvarlig for fejl ved varen: LUB X, nr. 365; XI, nr. 241, 243, 266 (a. 1467).

[2] Schlossmann II, 330—31.

[3] Cf. Levin 49, anm. 159

[4] Mollwo II, 126: Ic hebe untfangen van Arnoldes wegene 1 tunen werkes . . . dar was inne 4 mille onige . . . de 4 mille hebe ic vorcoft up paschen Godeken van Dulmen vor 200 m. minus 1 m., dat is geschreven in des stades scult boc. Indførslen nr. 39 i N. St. B. Mollwo 80: 1353 Katherine (novbr. 25): Godekinus de Dulmen tenetur domino Johanni Wittenborch 200 m. d. lub. minus 7 m. proximo pascha persolvendas. Det andet tilfælde er indførslen nr. 52, 1357 9. oktbr. Mollwo 82 cf. Mollwo II,

I denne ganske naturlige ordning kan man imidlertid kun se en ren praktisk nødvendighed, ingenlunde bevidsthed om, at der her var et spørgsmaal, hvis besvarelse rummede store vanskeligheder, end mindre et forsøg paa endelig at løse dem; rigtigere vilde det utvivlsomt være at sige, at spørgsmaalet nu som før ikke blot forblev uløst, men næppe engang fremsattes. Thi nu som før vilde i de aller fleste tilfælde stedfortrædelsesforholdet forblive ganske uoplyst; i de meget faa tilfælde, hvor det oplystes, særlig konkurstilfælde, forblev berettigelsens og forpligtelsens omfang ganske ubestemt[1]; thi disse faa tilfælde var kun af yderst ringe interesse for handelens regelmæssige gang. Det eneste for medkontrahenten vigtige punkt var det, at kommissionæren regelmæssigt forpligtedes; til berettigelsen knyttede der sig kun liden interesse. Det tør nok siges, at saasnart stedfortrædelsesforholdet blev bekendt, syntes det det naturligste, at den, for hvem forretningen i virkeligheden var udført, ogsaa berettigedes. Kommissionæren havde i og for sig ingen stor interesse i selv at berettiges[2]; medkontrahenten kun interesse i at faa sikkerhed for, at hans betaling befriede ham for hans forpligtelse. Han kunde derfor være villig til at yde betaling til en anden end den, han havde sluttet med — f. e. hvis vedkommende ligger var rejst hjem, eller hans kommissionsforretningers afvikling af kommittenten overdraget til en anden, en handelsknægt, som af andre grunde udsendtes, eller en anden fast kommissionær — naar blot der ydedes ham sikkerhed i saa henseende. Det opnaaedes da bedst derved, at det ved en mere eller mindre officiel erklæring tilkendegaves tredjemand, at et stedfortrædelsesforhold forelaa, og her vilde da fuldmagten, der udenfor det egentlige handelsliv allerede var i almindelig brug, komme i anvendelse ogsaa herindenfor[3].

Men tillige vilde efterhaanden en række tilfælde, ogsaa uden at en saadan erklæring forelaa, særlig udsondre sig, de nemlig, hvor en handelsknægt afsluttede forretninger for sin principals regning. Ogsaa for handelsknægtens oprindelige optræden som kommissionær har man et direkte bevis i Johan Retlages testamente[4]. Men eftersom handelsforbindelserne antog større fasthed, og selve personkendskabet derved udvidedes, vilde en saa aabenlys kendsgerning som en handelsknægts tjenesteforhold i visse kredse i det mindste vanskeligt forblive uoplyst; da det nu tillige var vel bekendt, at en handelsknægts egen- og socie-

272—73. Det tredje er indførslen nr. 46, 1356 1 septbr., Mollwo 81, der ikke, som Mollwo anm. 4 angiver, hører til II, 163, men til II, 180 cf. 209; Wittenborg har her foretaget samlet bortsalg af varer, der tildels tilhører ham selv, tildels Arnold Bardewick.

[1] Dette synes mig meget klart at fremgaa af det lybske raads dom L U B XI, nr. 545 (a. 1470) i anledning af Hinrik Hasselbeks konkurs: sodanne schulde de Hinrick Hasselbeke waraftigen unde propper schuldich ys unde gemaket hefft vor der bedrechliken kopenschop van Hollen wegene, schal Hasselbeke betalen van zineme egenen propperen gude, aver de schulde de Holle bedrechliken gemaked hefft unde Hasselbeke eyn vorhandeler inne gewest is, sodanne schulde mogen Hollen schuldenere sick vorhalen an Hollen guderen unde an allen eren affgedrogen guderen, wor ze der bekomen konen unde ock an Hasselbeken guderen, de overbliven, wan zine egene propperen schulde betalet sin.

[2] Kun i L U B X, nr. 79 (a. 1461) har jeg fundet et svagt udtryk for, at kommissionæren kunde have et selvstændigt krav paa at berettiges overfor medkontrahenten.

[3] Specielle fuldmagter findes i mængde i L U B og hos Bunge; som udprægede eksempler LUB X, nr. 532, XI, nr. 487. Hirsch 227 og anm. 947 omtaler saadanne fuldmagter, men det er selvfølgelig ganske misforstaaet, naar han mener heraf at maatte slutte, at liggeren almindeligt eller altid udførte forretninger paa grundlag af en fuldmagt.

[4] L U B II, nr. 517.

tetshandel kun var af ringe omfang, vilde tredjemand ud af det kendte tjenesteforhold almindeligt præsumere et stedfortrædelsesforhold. Og her vilde da, som allerede ovenfor anført, den naturlige forestilling om, at den, hvis ejendom omsattes, ogsaa maatte være den, der berettigedes og forpligtedes, gennembryde eller i alt fald komme i strid med den lige saa naturlige og stærkt nødvendige grundregel, at en handel medførte virkninger for dem, der afsluttede den. Det forekommer mig, at denne brydning meget tydeligt fremtræder i Herman Wittenborgs indførsel: notum sit, quod Michel famuli (sic) Johanni de Dulmen tenetur mihi 13 m. d. ex parte Johanni de Dulmen[1]. Tjenesteforholdet var her Wittenborg bekendt, thi Johan von Dulmen var en lybsk borger, med hvem Wittenborg ofte gjorde forretninger; denne forretning havde handelsknægten afsluttet, men for principalens regning; Wittenborg gør da vel handelsknægten til sin debitor, men med en bemærkning om stedfortrædelsesforholdet, idet han formentlig subsidiært vilde have holdt sig til Johan v. Dulmen. Ganske paa samme maade vilde medkontrahenten paa den fremmede plads, hvem tjenesteforholdet var bekendt, have stillet sig; men da principalens subsidiære hæftelse for ham blev ret illusorisk, og da hans tilbøjelighed til at tilstaa en saa flygtig og kapitalsvag gæst som handelsknægten personlig kredit ikke kunde være stor, maatte dette føre til, at det blev stedse vanskeligere for handelsknægten at afslutte handeler, der krævede kredittilstaaelse fra medkontrahentens side. At han dog endnu i det 15. aarh. fandt anvendelse som kommissionær — maaske dog kun under forudsætning af, at tjenesteforholdet ikke var bekendt — og at medkontrahenterne da endnu stadig ansaa ham for at have forpligtet sig selv, kan ses deraf, at det berettes, at i aaret 1422 blev Kølnerkøbmanden Johan Knechtekens varer, som hans handelsknægt Jacob v. Wyswyller medbragte til Danzig i salgskommission, her beslaglagt af en af Wyswyllers kreditorer[2].

Men naar handelsknægtens virksomhed som kommissionær saaledes indskrænkedes, medførte dette, at han en tid kun kunde anvendes til rent underordnede hverv; thi handelsforbindelserne maatte vinde endnu mere fasthed, inden den opfattelse kunde vinde almindelig udbredelse, at en købmand trods den utilstrækkelige eller ganske svigtende retsbeskyttelse turde vove at afslutte forretninger, der ikke med det samme fuldbyrdedes, med en stedfortræder for en fjerntboende købmand, naar han ved afslutningen som følge af, at stedfortræderens tjenesteforhold var ham bekendt, maatte gaa ud fra, at ikke denne, men principalen derved forpligtedes.

Johan Wittenborgs regnskabsbog viser da, at man i midten af det 14. aarh. i det nordeuropæiske handelsomraade finder en handelsform, der nøjere undersøgt er karakteriseret ved alle de for kommissionshandelen væsentlige kendemærker, og at følgelig Lepa og Levin med rette i sendeveforbindelserne har set den ældste nordeuropæiske kommissionshandel; Rigabrevene, at netop denne handelsform i løbet

---

[1] Mollwo I, 51.
[2] Hirsch 191-92.

af det følgende aarhundrede vinder meget stor udbredelse. Datiden har ikke nogen fast afgrænset, teknisk betegnelse derfor. „Sendeve" — eller som det senere siges „sendegud" — betyder blot varer eller penge, der af ejeren sendes til eller betroes til en anden[1]; man kan ikke engang med Silberschmidt sige, at det betyder det sendte og „til forhandling" betroede gods, de tønder og det salt, Bertold medtager til Skaane, skal han ikke sælge, men benytte til sildesaltningen; højst vil man kunne sige, at sendeve betegner gods, der af ejeren er en anden tilsendt og betroet i et eller andet forretningsøjemed, og selve udtrykket benyttes overhovedet kun en kort tid i kilderne. For paa denne maade at overgive sin ejendom til en anden bruges i ældre tid udtrykket „to sendeve don" eller det endnu farveløsere „sin gud senden"; i det 15. aarh. begynder udtrykket „sin gud bevelen" at komme i almindeligere brug, og heraf danner sig betegnelsen „bevelhebber", der bliver den egentlige nordtyske betegnelse for kommissionæren. Hele terminologien kommer imidlertid kun svagt til udvikling, og snart trænger fremmede betegnelser sig ind.

27. Men medens nu kommissionshandelen som handelsform fremtræder i ganske samme skikkelse i det 15. som i det 14. aarh., er der med hensyn til dens anvendelse i praksis, som allerede berørt, indtraadt visse betydningsfulde forskydninger. Først den, at kommissionshandelen havde trængt societetet tilbage, forsaavidt som dette væsentligst havde haft stedfortrædelsens realisation til formaal. I det mindste er dette det indtryk, Rigabrevene give, og naturligt er det ogsaa at antage, at eftersom tilliden i alle handelsforhold viste sig at have en langt større reel værdi, end det oprindelig kunde formodes, og jo mere det blev selvstændige købmænd, hvis kommercielle ligestilling med kommittenterne bød større garanti, der paatog sig at udføre kommissioner, des mere er den friere og lettere anvendelige kommissionshandel bleven foretrukket for den stivere societetshandel. Nu som før frembød denne dog fremfor kommissionshandelen den sikkerhed, der laa i, at den pekuniære interesse var fælles, og ligesom den derfor som en art yderligere garanti bevaredes selv i forbindelserne mellem de ganske selvstændige købmænd, omend i relativt stærkt formindsket omfang, saaledes bevirkede hensynet hertil, at udviklingen ikke indenfor alle Hansehandelens omraader gik i denne retning. Kommissionshandelen vandt frem i den store, let bevægelige mellemhandel mellem øst og vest, omvendt var der mere afgrænsede omraader, hvor netop societetshandelen blev den herskende form og som saadan selv undergik forandringer.

Dette synes navnlig at kunne iagttages i den lybske handel paa Bergen. Handelen paa Bergen havde efter sin natur en udpræget tilbøjlighed til at fæstnes og nærme sig monopolet. Den var meget enkel; korn, mel, malt og øl skulde ombyttes med fisk; med lethed

---

[1] Mollwo lægger megen vægt paa ordet „sendeve"s forbindelse med „senden": senden kann einen andern nur jemand, der in einem Autoritätsverhältnis zu jenem steht; indl. 57. Koppmann gør herimod med rette opmærksom paa, at senden i sendeve ikke gælder en person, men godset (ve, glsachs: fehu; glnord: sendifê), der sendes. Hans Gbl. X, 1900, 203–4. Silberschmidt Archiv f. bürg. Recht 23, 17: das gesendete und zum Handel anvertraute Gut; 20: Sendeve ist eben das Gut, welches zum Handelsbetrieb anvertraut wird. Ovfr. 26.

trængte derfor de vendiske stæder, der raadede over disse varer, i løbet af det 15. aarh. næsten alle andre Hanseater ud[1]. Men den kom navnlig hurtigt til at hvile paa en omfattende kreditydelse; de fattige nordlandske handelsmænd, „Nordfarerne“, forsynedes det ene aar med varer mod skriftlige forpligtelser (nordervarerrullen) om næste aar at yde betaling i fisk. Da nu disse forpligtelser næppe nogensinde fuldt indfriedes, men delvis overførtes fra aar til aar, dannedes der omkring hver Bergenforretning en kreds af „kopnoten“, der var bundet til den bestemte forretning ved deres gældsforhold; et forhold, der fra midten af det 15. aarh. yderligere fæstnedes ved bestemmelser om, at Nordfarerne først, naar de fuldt havde indfriet deres forpligtelser, turde sælge til hvem de vilde[2]. Det vil forstaas, at til et forretningsliv af denne karakter egnede de kortvarige societeter med tilknyttet kommissionshandel sig ikke; den fuldstændige afregning og afslutning af et societet efter eet eller faa aars virksomhed var i betragtning af den store mængde udestaaende fordringer næsten en umulighed[3], ligesom ogsaa et societet med en mindre kapital kun vilde gøre ringe fyldest. For en udstrakt kommissionshandel var ikke blot Nordfarernes gældbundethed til hinder, men der maatte derved ogsaa indrømmes kommissionæren ret til i et ganske usædvanligt forhold at tilstaa kredit. Selvom man derfor endnu i midten af det 15. aarh. kan finde eksempler paa en kommissionshandel at et endog betydeligt omfang og ogsaa senere finder spor deraf[4], gik udviklingen dog i retning af en stadig udvidelse af societeterne. Endnu i slutn. af det 14. aarh. synes en lybsk Bergenkøbmand oftest interesseret i flere societeter[5], i det 15. bliver det stedse almindeligere, at han kun er interesseret i eet, men med en des større kapital; selskabets formue kommer til at bestaa ikke blot i varer, men navnlig i et betydeligt fond af Nordfarerruller og anden udestaaende gæld[6], i alt fald fra midten af det 15. aarh. udvides den til regelmæssigt at omfatte forretningsejendom eller i det mindste forretningslokaler i Bergen[7]; i slutn. af samme aarh. faar man eksempler paa, at selskabet ogsaa omfatter fordringer og grund-

---

[1] Bruns indl. 51—55, 70 § 84, 9 § 19.

[2] Bruns indl. 67—69. HR. II, 3, nr. 312 § 21 (a. 1447); 7, nr. 393 § 3 (a. 1476).

[3] Som eksempler paa, hvor vanskelig opgørelsen af et selskabs aktiver og passiver var, og hvorledes disse beregninger ofte viste sig forkerte og maatte gøres om, kan anføres Bruns 175, nr. 37 (a. 1473); 130, anm. 1 (a. 1494); 146, anm. 4 (a. 1520, 1524); 123, anm. 4 (a. 1524, 1526); 209, nr. 71 (a. 1530).

[4] Bruns 167—69, nr. 27 (a. 1458); 170—71, nr. 29 (a. 1460).

[5] F. e. Bruns 11, nr. 6 (a. 1359); 13, nr. 10 (a. 1367); 16, nr. 16 (a. 1369); 23, nr. 28 (a. 1376); fra 15. aarh.: 69, nr. 103 (a. 1436); 88, nr. 137 (a. 1451).

[6] Bruns 158, nr. 10 (a. 1427); cf. 176, nr. 37 (a. 1473): 44 kopnoten skylder i nordervarrullen 8843 fisk og en td. stokfisk, 100 fisk à 10 mk. lub, „in schulden mit den buren“ har selskabet udestaaende 115 mk. dansk; 177, nr. 38 (a. 1475): unde sinen uthganden schulden, beide zuderwart unde nordewart . . . uhtgenomen des Dudeschen copmans, der Iszlander, Veroore unde Heltin schulde . . . 159, nr. 12 (a. 1428) og anm. 3 (a. 1425): Nordfarerruller pantsættes. Til udestaaende gæld maatte ogsaa regnes de summer af selskabskapitalen, der overlodes i wedderlegginge til selskabets handelsknægte i Bergen, f. e. 157, nr. 7 (a. 1396): debitis et societatibus Bergis Norwegie existentibus et ex eorum societate factis; 71, nr. 108 (a. 1438) o. fl.

[7] I ældre tid, formentlig til midten af 15. aarh., er det vistnok det almindeligste, at forretningsejendom i Bergen holdes udenfor selskabet, f. e. 17, nr. 16 (a. 1369); 42, nr. 62 (a. 1406); 69 nr. 103 (a. 1436); 88, nr. 137 (a. 1451) — maaske 18, nr. 18 (a. 1372); 158, nr. 11 (a. 1428); 175, nr. 35 (a. 1464); 180, nr. 42 (a. 1472); 182, anm. 1 (a. 1481). — Salg af huse eller forretningslokaler uden forbindelse med societas: 163, nr. 20 (a. 1448); 173, nr. 31 (a. 1460); 175, nr. 35 (a. 1461); 89, anm. 2 (a. 1467); 178, nr. 39 (a. 1477); 199, nr. 60 (a. 1515); 205, nr. 68 (a. 1528). — Selskabet omfatter forretningsejendom: 158, nr. 9 (a. 1424); 164, nr. 22 (a. 1452); 61, anm. 4 (a. 1458); 172, nr. 30 (a. 1460); 134 anm. 3 (a. 1498); 140, anm. 2 (a. 1511); 199, anm. 2 (a. 1514); 138, anm. 1 (a. 1521); 123, anm. 4 (a. 1524). — Forretningsejendom i Bergen, vurderet til 478 mk., indskydes som del af selskabsformuen, 200, nr. 61 (a. 1515).

ejendom i Lübeck og saaledes har naaet sin fuldeste udfoldelse[1]. Paa overgangen til det 16. aarh. synes da den lybske handel i Bergen fordelt mellem saa og saa mange societeter med deres bestemte forretningslokaler og faste, gældbundne kundekreds; det er betegnende, at udtrykket „selschop" nu kan bruges om selve forretningen i Bergen, undertiden om forretningens lokalitet, undertiden hvor forretningen faktisk kun har een indehaver, og at der kan tales om gæld, der tilkommer forretningen i betydning af forretningsejendommen eller forretningslokalerne[2]. Det 15. aarh. igennem bliver saaledes societeterne stedse mere det faste og bestaaende, næsten aldrig finder en fuldstændig afregning og opløsning af et selskab sted, ligesom det sikkert stedse er blevet vanskeligere at oprette nye; men andelene i de engang bestaaende sælges eller gaa i arv, saa at man kan forfølge det samme societet med dets skiftende indehavere gennem en længere aarrække[3].

---

[1] Hans Vreters og Claus Borstels selskab omfatter 1495: gudere unde schulde, de nu gekoft unde in de selschup gebracht syn . . . an sulver unde copenscap, visch unde ware, de syn denne hyr in Dutsche landt edder Norwegen, ock de staven, huszere unde hoff in Norwegen mit alle stavenware unde reschup dar sulvest synde mit norderfarerrullen unde allen schulden in Norwegen unde Dutzschen lande uthstande, ock eyn sosteynde parth schepes in Symon Joensz schepe; fremdeles: husz unde hoff hyr bynnen Lubeke belegen myt syner tobehoringe . . . nichtes butenbescheyden. Bruns 189, nr. 53. 1497 medregnes til et selskab et hus i Altenfähre i Lübeck: wente sodane husz uth der selscup is gebuwet; 189, anm. 1; cf. 148, anm. 1 (a. 1526). Om Hans Vreters og Claus Borstels selskab bemærker B r u n s, at dette er det første sikre eksempel paa et aabent (ansvarligt) selskab mellem to u b e s l æ g t e d e parthavere, der omfatter begges h e l e formue. At det virkelig er et societas ommium bonorum, synes mig dog ikke med tilstrækkelig sikkerhed at fremgaa af de to salgskontrakter; cf. som modsætning erklæringerne 18, nr. 20 og 152, nr. 1 (a. 1372): ommia bona, que frater meus et ego habemus, pertinent nobis equaliter, proprie loquendo half unde half, ratione reposicionis societatis, quam invicem contraximus, ogsaa 121, nr. 188 (a. 1477). M. h. t. dette og andre selskabers karakter af aabent selskab lægger Bruns hovedvægten paa b e g g e parthaveres deltagelse i arbejdet (indl. 106); da dette oftere fremgaar altfor uomtvisteligt af dokumenterne, tvinges han derved til at anerkende flere tilfælde af aabent selskab, end der ret vel lader sig forene med R e h m e s erklæring (Zts. f. Handr. 42,373) om dettes sjeldne forekomst. Men Bruns kunde her roligt være gaaet adskilligt videre, thi det tør om disse Bergenselskaber paastaas, at de i denne henseende a l l e var aabne selskaber; tractator solgte i Bergen korn, malt etc. mod fisk, socius stans i Lübeck fisk mod korn, malt etc.; cf. ovrf. 19 anm. 6. Rehme — og derfor ogsaa Bruns — overser derimod, at til det aabne selskabs karaktermærker hører ogsaa begge parthaveres hæftelse for selskabets gæld med hele deres formue. At nu ogsaa dette gjaldt Bergenselskaberne, synes mig ganske sikkert; til bevis herfor tjener særligt 180—82, nr. 43 og gældsforpligtelsen 179, nr. 46, ligesom det ogsaa oftere forekommer, at en udtrædende parthaver, der overdrager den anden eller en nyindtrædende sin del af selskabets aktiver og passiver, samtidig forbeholder sig regres til ham eller til selskabet, hvis han i fremtiden skulde blive krævet for gæld, stiftet af selskabet; saal. 156, nr. 6 (a. 1391): si eciam dictus Hildebrandus decederet aut hujusmodi debita ipsi Arnoldo aut aliis ejusdem societatis creditoribus non persolveret, tunc ipse Arnoldus regressum habere debet ad societatem memoratum; cf. 166, nr. 23 (a. 1459); 184, nr. 48 (a. 1437). — Det vil ses, at ved disse betragtninger udviskes den skarpe grænse, som Rehme og Bruns søger at fastholde mellem societeter, der kan opfattes som aabne selskaber og det almindelige wedderlegginge. Nøjere at bestemme dettes karakter ved sammenligning med moderne fuldt udprægede societetsformer falder udenfor dette arbejdes rammer og er i sig selv ikke meget frugtbart. Det er min anskuelse, at man i vera societas har en primær grundform, der, eftersom den bringes i anvendelse paa det økonomiske livs yderst forskellige omraader, naturligt omformes og udpræges efter disses behov. Men paa dette punkt behøves en langt mere omfattende undersøgelse, hvortil S c h m i d t s à priori bestemmelse af de hanseatiske societeter som aabne selskaber kun vil yde liden støtte.

[2] De szelsschup, szo gedachte Marcus to Bergen in Norwegen hefft, B r u n s 203, nr. 65; 204 nr. 66 (a. 1521); dat he syne selschop to Bergen in Norwegen in den Belgarden belegen, 207, nr. 70 (a. 1530); cf. 141, anm. 4 (a. 1528); 147, anm. 2 (a. 1520); 1511 24. oktbr. optager Hans Witte to andre i det selschop, som han hidtil alene har haft i Bergen 133, anm. 5; buten norderfarer edder jenige schult, de vorhen by den husen gewesen, id sy denne watterley, dat dem staven mochte tokamen 199, nr. 60 (a. 1515).

[3] Eksempler: A) 1472 er Robeke Richardes „kaufgeselle" i Bergen; Bruns 113, anm. 2. 1482 indehaves selskabet af ham og Klaus Reppenhagen, der 13. marts køber Robekes part; 1499 optager Klaus Hans Hoppensted, der 1505 har betalt ham 1200 mk., som Klaus har ladet staa som rentefrit laan; 132, anm. 1; derefter arves formentlig Klaus Reppenhagens part af hans søn af samme navn, til hvem Hans 1514 sælger sin part af selskabet; 134, anm. 2. B) 1495 8. maj køber Claus Borstel Hans Vreters part af det ovfr. anm. 1 omtalte selskab; om købet opstaar strid og 1496 køber i stedet for Hans Vreter Claus Borstels part; 188—92, nr. 53; heller ikke dette køb fuldbyrdes, thi kort efter dør Hans Vreter og 1498 sælger hans eksekutorer (hans part af) selskabet til Bernd Tribbenitz; 191, anm. 4; 1504 indehaves selskabet af Claus Borstel, Bernd Tribbenitz og Hans Westerhusen, 28. febr. testamenterer Bernd sin part til denne sidste og Henning Wedege, 128—29, nr. 199, til hvilke ogsaa Claus 1505 sælger sin part, 128, anm. 3; 1514 testamenterer Henning sin part til Tyle Keyser, 131—32, nr. 205, 1518 er denne og Hermann Wulf indehavere, 1529 sælger Hermann sin part til Tyle Keyser, 132, anm. 3. — Over kortere aarrækker lader flere selskaber sig let forfølge gennem Bruns opgivelser, mere tvivlsom er følgende C) 1406

Men bortset fra saadanne undtagelser[1] trængtes utvivlsomt societetet tilbage i betydning af kommissionshandelen; dog var det endnu stedse et denne ledsagende moment, der især bevarede sin betydning, fordi det kunde bruges af en mere kapitalkraftig købmand som middel til at give tilstrækkelig kapitalkraft til en yngre, mindre formuende, med hvem han ønskede at etablere en fast kommissionshandel.

28. Den anden betydningsfulde forskydning finder sted indenfor om man vil kommissionshandelens personel; om end den ovenfor er fremhævet, maa den dog her betragtes noget nøjere. Man kan udskille kommissionærerne i Johan Wittenborgs regnskabsbog i tre grupper.

Først handelsknægtenes. Det er unge købmænd, der staar i et fast tjenesteforhold til en principal, og hvis væsentligste pligt i dette tjenesteforhold netop er at udføre rejser med sendeve for deres principal; de udsendes med hans varer som regel til et enkelt bestemt marked for dær at sælge dem og købe andre, som de skal hjembringe; rejsen kan dog ogsaa udstrækkes til flere markeder, og de kan faa flere varer eftersendt, naar de er paa rejse; men deres virksomhed omfatter dog som regel kun en enkelt bestemt forretning eller en ret afgrænset række af forretninger, efter hvis afslutning de vender tilbage til principalen for saa atter at udsendes efter hans ordre. Ved siden af denne deres udførelse af kommissioner for deres principal har de ret til at drive handel for egen regning, hvorved deres principal lejlighedsvis paa sin side udfører kommissioner for dem; tillige støtter han dem i deres stræben efter kapitalerhvervelse ved societeter, der i dette forhold mest har betydning som skabende et tillæg til handelsknægtens løn. Hvorvidt det var dem tilladt paa deres rejser ogsaa samtidig at udføre kommissioner for andre end deres principal, kan maaske være tvivlsomt. Sikkert er det, at de, som ogsaa naturligt var, kunde faa overdraget kommissioner for et societet, hvori deres principal var parthaver; et enkelt sted i Johan Wittenborgs regnskabsbog kunde tyde paa, at en handelsknægt ogsaa lejlighedsvis kunde udføre kommissioner for andre købmænd.[2] Fordi udførelsen af kommissioner var en følge af tjenesteforholdet, kan man maaske betegne handelsknægten, naar han benyttes hertil, som tjenestekommissionær.

Imidlertid maa det bemærkes, at Johan Wittenborg i sin tjeneste har flere knægte, om hvilke man aldrig hører, at de udsendes paa denne maade, og med hvem han heller ikke ses at have indgaaet societeter, men som blot anvendes til ganske underordnede hverv;[3]

---

er Lambert Schulte og Johan Russenberch indehavere af et selskab, 20. maj køber Johan Lamberts part; 59, anm. 5; 1450 overdrager Johan selskabet til Everd Haleholtscho; 88, anm. 2; 1451 er denne og Everd Rughe indehavere; 88, nr. 37; 1479 er den sidste afløst af Tonies Haleholtscho, til hvem Everd Haleholtscho 21. oktbr. testamenterer sin part; 122, nr. 190; 1483 er Tonies og Hermen den Ruwen indehavere; 123—24, nr. 192; 1524 sælger Tonies' arvinger selskabet til Evert Prange og Hans Eggerdes; 123, anm. 4. — Undertiden forenes ved køb to selskaber, saaledes 143, anm. 2 (a. 1520), maaske 139, anm. 2 cf. 140, anm. 1 (a. 1518). — Det var meget at ønske, at dr. Bruns, der havde et saa stort materiale til sin raadighed, havde haft blik for og forsøgt nøjere at forfølge hele denne betydningsfulde udvikling.

[1] Maaske vilde saaledes den samme udvikling kunne konstateres for Danzigs handel i Kowno, Hirsch 164, 166, anm. 499, 228.

[2] Gereke Woghe, der udfører en kommission for Johan Wittenborg, er maaske Albrecht Wllenpunds handelsknægt. Mollwo II, 106, 194.

[3] Mollwo II, 275: Hinse; II, 97, 126: Sasseke.

de, der udsendes med sendeve, er øjensynligt kun dem, der er traadt i hans tjeneste med det bestemte formaal derigennem at arbejde sig op til selvstændig købmandsvirksomhed. Af de grunde, der ovenfor er udviklede, blev det nu i løbet af det følgende aarhundrede stedse vanskeligere at anvende handelsknægten som kommissionær, og principalen maatte føle sig saa meget mindre opfordret dertil, som varen derved belastedes med hans rejseudgifter, og den fast bosatte købmand eller ligger saa meget bedre vilde kunne udføre kommissionen. Forsaavidt knægten sendtes afsted med varen, blev derfor hans virksomhed nu som regel indskrænket til blot at aflevere denne til principalens forretningsforbindelse paa vedkommende plads. Saaledes lukkedes efterhaanden i praksis markederne for tjenestekommissionæren; men ogsaa officielt synes i det mindste paa eet marked handelsknægtens virksomhed som kommissionær i denne tid at være bleven forbudt. Det var London, hvor Hansekøbmændene til gennemførelse af Hanserecessen af 1447 18. maj vedtog, at oldermanden til enhver, der begærede optagelse, skulde rette ogsaa det spørgsmaal, om han var en tjenesteknægt hos den købmand, hvis varer han havde i kommission, og om han tjente for løn som en handelsknægt eller ej? Kun hvis han dertil kunde svare, at han ikke var nogen tjenesteknægt, men stod paa egne ben, fri for alle tjenesteforpligtelser, kunde han opnaa optagelse.[1] I det store og hele kan da sikkert tjenestekommissionæren siges at være forsvunden i løbet af det 15. aarh.

29. Den næste gruppe dannes af de unge købmænd, der efter endt lære- og tjenestetid er begyndt at drive egen forretning, blot endnu ikke med fast bopæl i deres hjemby. Dem er det, der fremfor alle har fordel af de privilegier, Hanseforbundet rundt om havde erhvervet, og som efterhaanden kommer til at danne grundstammen i de hanseatiske kompagnier i udlandet, særlig paa kontorpladserne. De rejser om til de fremmede markeder og optræder dær som gæster, men navnlig tager de for en længere eller kortere aarrække fast ophold paa en bestemt fremmed handelsplads, bliver liggere dær. Derved, at liggerkommissionæren virker paa en fremmed plads og alene derved er hans stilling forskellig fra købmandskommissionærens, thi hans forretningsforbindelser med kommittenterne er i ganske samme form: et til grund liggende societet forbundet med en række af gensidige kommissionsforretninger. Fra tjenestekommissionæren adskiller han sig derimod ved, at han, for at tale med de londonske købmænd, staar paa egne ben og er fri for enhver tjenesteforpligtelse, at han i hele sin forretningsførelse er ganske uafhængig, kan foretage sine forretningsrejser, hvorhen og som han vil, kan modtage kommissioner, fra hvem han vil.

Imidlertid skal hermed kun være angivet det synspunkt, hvorfra liggerkommissionærens stilling principielt maa ses; dermed skal blot

[1] Item won ienich man des rechten begerende is so schal de olderman int erste den man fragen, ofte he ein borger baren sy in eyner hensestad . . . . item ofte he gemedet knecht sy des mannes, des welken he de guder hanteret, vnd ofte he vmme lon denet also eyn gemedet knecht ofte nicht? Item is dat den sake, dat sodane man, de des kopmans recht begerende is . . . . . (nen) gemedet knecht en is, sunder frig vp sinen voten steit, leddich van allen loften, so mach me em dat recht vorlenen. Lappenberg 107 cf. HR II, 3, nr. 288 §§ 47, 72.

være sagt, at derudaf, at en ung Hansekøbmand indtager en liggers stilling, kan der paa forhaand ikke sluttes andet, end at han driver forretning ganske som enhver anden selvstændig købmand, med samme frihed og med samme ret. Men allerede det, at de, der drev forretning som gæster eller liggere, som regel var unge, kapitalsvage købmænd, der netop paa denne maade begyndte en selvstændig forretningsvirksomhed, bevirkede, at de hyppigst til at begynde med var særlig knyttede til een bestemt købmand i deres hjemby, oftest den mand, der tidligere havde været deres principal, som regel paa den maade, at denne ved et societet havde forøget deres driftskapital og derved sikret sig, at de vilde udføre kommissionsforretninger for ham paa de pladser, hvortil deres rejser førte dem, eller maaske paa en enkelt bestemt plads. Men ogsaa for deres egenhandel var i alt fald een saadan fast forbindelse med en købmand i deres hjemby en nødvendighed. Thi han udførte paa sin side for dem de kommissionsforretninger i hjembyen, som deres egenhandel nødvendiggjorde; de maatte vide, at de i hjembyen havde en paalidelig mand, som modtog de varer, de hjemsendte, solgte dem og sendte de ønskede remisser; kom de selv paa deres rejser hjem, var han deres vært og ydede dem mod betaling kost og logis. Der var i dette forhold givet en mulighed for en ret stærk afhængighed; men voksede den unge købmands egenhandel i omfang og kapitalstyrke, kunde nye forbindelser i hjembyen eller andre byer knyttes og den oprindelige forbindelse løsnes, om det fandtes ønskeligt. Omvendt kunde afhængigheden forstærkes ved særlige aftaler; de unge købmænd vilde som regel være villige til at gaa ind paa de fleste forslag, der bød dem større økonomisk tryghed, selv om prisen derfor var større afhængighed, og kommittenten vilde undertiden have interesse af at betone denne. Thi hvilke fordele han end havde af, at hans kommissioner udførtes af ganske selvstændige købmænd, saa stod dog den paa en eller anden maade afhængige kommissionær ganske anderledes til hans disposition; kommittenten risikerede ikke saa let, at han afbrød forbindelsen; det blev maaske muligt at øve nogen indflydelse paa hans hele forretningsførelse, saa han ikke vovede sig ind i foretagender, der satte kommittentens ejendom i fare; denne kunde forlange, at kommissionæren fortrinsvis skulde varetage hans interesser og vanskeliggøre konkurrence ved at indskrænke eller hindre hans forbindelser med andre kommittenter.

Saadanne særlige aftaler kunde naturligvis have meget forskellige former og indskrænke kommissionærens selvstændighed i meget forskellig grad. Af denne art er aftalen mellem Johan og Bertold Wittenborg, hvorved denne faar løfte om frit ophold i Lübeck mod pligt til at udføre kommissioner for Johan; et videre skridt i samme retning vilde det have været, om Johan ogsaa havde tilsagt Bertold kostpenge paa den fremmede plads. Der er dog næppe grund til at antage, at særlige aftaler om kostpenges ydelse selv i det 14. aarh. under almindelige forhold har haft nogen stor udbredelse; forsaavidt de var forekommet, maatte de forsvinde, jo mere almindeligt det blev, at fastbosiddende købmænd paatog sig udførelsen af kommissionsforretninger; thi for dem

var gensidigheden vederlag nok, og konkurrencen maatte da hurtigt føre til, at ogsaa liggeren maatte opgive at faa kostpenge tilstaaet.[1] Den indskrænkning i selvstændighed, som en mod kostpenge overtaget pligt til at udføre kommissioner for en bestemt kommittent paalagde liggeren, vilde iøvrigt være ret betydningsløs.

Med betydeligt mere virkning kunde kommittenten til dette formaals opnaaelse anvende societetet. Han kunde ved dettes indgaaelse forlange, at den unge købmand deri anbragte hele sin kapital og derved, indtil dette societet afregnedes og opløstes, afskære ham fra egenhandel uden for det og fra i den tid at opnaa kommissionsforbindelser med andre købmænd, eftersom disse regelmæssigt som forudsætning herfor vilde kræve indgaaelse af et societet; medens det derimod vilde staa denne ene kommittent selv frit for at benytte ham som kommissionær.[2] Han vilde kunne afkræve den unge købmand et løfte om, at han ikke uden at have indhentet tilladelse vilde indgaa societet med — og i forbindelse hermed udføre kommissionsforretninger for — andre købmænd, saalænge denne societetsforbindelse bestod.[3] Meget oplysende i denne henseende synes følgende indførsel i den lybske gældsbog, af 1453 25. marts,[4] mig at være:

Hans van der Helle vor dem boke hefft bekand, dat he to ziner genuge hefft entfangen in wedderlegginge van Gerde vnde Hinrike Peppen, broderen, van islikeme hundert vnde achtentich mark lub. penninge, dar de erbenomede Hans hefft entegen zines egenen geldes negentich mark lubesch; hijrmede desulue Hans schal vnde wil kopslagen vpp erer aller win vnde vorlust vnde euentur vnde desulue Hans schal vnde wil anders nyne wedderlegginge mit jemande hebben binnen sesz jaren negest volgende vnde ock van en binnen der tijd nicht scheden sunder der vorscreuen Gerde vnde Hinrik willen. Unde wenner se sodane zelschopp sliten vnde scheten, so scholen Hinrik vnde Gerd, en islik van en besunderen negentich mark touoren wedder affnemen vnde wes dar danne ouer is, dat scholen Gerd Hinrik Peppe vnde Hans van der Helle tosamene lyke delen.

Pekuniært set bydes der ved denne aftale Hans v. d. Helle ikke

[1] Ogsaa indenfor societetet træffes der i det 15. aarh. meget almindeligt aftale om, at der ikke skal ydes kostpenge til nogen af societetets parthavere, ganske naturligt fordi dette nu ofte indgaas mellem købmænd og liggere, der allerede er fast bosatte hver paa sin plads; saal. LUB VIII, nr. 26. (a. 1441). Ganske samme aftale, blot i anden form, er det, naar det i Bergenselskaberne bestemmes, at socius stans aarligt skal have en vis sum forud af selskabet til sit underhold; Bruns 203, nr. 65 (a. 1521); 203, anm. 3, (a. 1520); 207, nr. 69 (a. 1520) o. fl.

[2] Rehme nr. 2, 5, 7, 15, 35, 68, maaske nr. 25 og 56; nr. 30 (a. 1323) afgiver et eksempel paa, at tractator, der erklærer ingen kapital at have udenfor societetet, tillige af socius stans benyttes som kommissionær. Mollwo 84 85, nr. 71 (a. 1380). Bruns 159, nr. 13 (a. 1431); 160, nr. 15 (a. 1433); men iøvrigt var det i Bergenselskaberne formentlig langt oftest tilfældet, at tractator i Bergen havde anbragt hele sin kapital i societetet; „geselle" er netop betegnelsen for en ung købmand, der saaledes ved et societet, maaske tillige med et særligt dertil knyttet løfte, er traadt i et fastere forretningsforhold til een bestemt købmand i hjembyen.

[3] Rehme nr. 55 (a. 1347), hvor tractator vel ikke erklærer, at han ingen kapital selv har udenfor societetet, men dog at han extra istam societatem nullam habebit pecuniam absque scitu ipsius Ghunteri memorati (sc. socius stans). Da Lyppolt Rosener som parthaver med Tymme Dragun i et Bergenselskab er kommen i betydelig gæld til denne, træffes 1530 12. apr. mellem dem aftale om denne gælds afvikling og dertil bestemmes: dat he sick na desser tidt na Tymmen schrifften und breven aller gebor schicken und holden und darbaven nichtes handelen will edder ock susts an ander orde effte jegen buten synem vorlove effte weten wes schepen edder senden, id sy denne, dat Tymme von synen nastanden gudern und der selschop halven gentzlich vornoget . . sy. Bruns 209, nr. 71.

[4] LUB IX, nr. 128.

ubetydelige fordele; han faar sin egen lille kapital paa 90 ℔ femdoblet, og endda er de $^2/_5$ af societetsformuen kun et rentefrit laan. Det er rimeligt at antage, at der ved siden af societetet mellem ham og hans to societærer har bestaaet en gensidig kommissionsforbindelse. Egenhandel udenfor societetet nægtes ham i alt fald ikke; men bestemmelsen om, at han ingen andre societeter maatte indgaa i de seks aar, maa have hindret ham i at opnaa gensidigt kommissionsforhold med andre end netop hans to societærer.[1]

Ad denne vej kunde da en kommittent, om han ønskede det, binde en ligger til sig, saa at liggeren alene udførte kommissioner for ham. Men der er ikke megen sandsynlighed for, at en saa stærk afhængighed er bleven gennemtvunget i ret mange tilfælde; de her anførte overenskomster er dem, der synes mig at gaa videst i denne retning. Der udkræves langt flere bestemte eksempler, for at man kan antage, at liggerens stilling som regel har været saa afhængig. Naar man derfor har indrømmet den mulighed for en stærk afhængighed, der laa i kapitalens magt, maa man ganske opgive de hidtil herskende noget uklare forestillinger om, at liggeren stod i et vist tjenesteforhold til sin kommittent, at han var „en dispositionsberettiget handelsmedhjælper“[2] og i Hansehandelens klassiske tid regelmæssigt kun kunde udføre kommissionsforretninger for een principal — forholdet er tværtimod det omvendte, at han principielt var en selvstændig købmand, hvis frie stilling kun undertiden indskrænkedes ved særlige aftaler, aldrig saa meget, at hans egenhandel berøvedes ham, formodentlig kun i sjeldne tilfælde saa meget, at det vanskeliggjordes for ham at træde i gensidig kommissionsforbindelse med flere end den ene kommittent, med hvem han havde en særlig aftale.

30. Den tredje gruppe endelig dannes af de selvstændige og fast bosatte købmandskommissionærer. Denne gruppe kommer i Johan Wittenborgs regnskabsbog kun svagt til syne, den eneste købmand, han kan ses at have benyttet som kommissionær, er Laurenz v. d. Burse i Brügge,[3] og dens eneste betydelige repræsentant i denne kilde er derfor Johan Wittenborg selv. At denne gruppe i det følgende aarhundrede naar frem til at blive den mest betydende, at det er den, der gør den ulønnede, gensidige kommissionshandel til den hanseatiske storhedstids særegne, klassiske handelsform, er ovenfor paavist; her skal blot frem-

---

[1] En lignende aftale som den heranførte findes Pauli III, 95. Gert Langerbeen og Cord Graverde danner et wedderlegginge, hvori hver indskyder 871 mrk.; dertil yder Cord selskabet et rentefrit laan paa 400 mrk. (dette tilskud er her udtrykkeligt betegnet: 400 marc lub. geleneden geldes) „ok to erer beider besten mede to kopslagende, wellike 400 mark voran afgan scholen Corde to entfangende, wanner se de wedderlegginge under sik sliten unde scheden willen“. Men til gengæld har saa Cord faaet indsat en klausul om, at „Gerd schal noch en wil mit nemande anders selschup hebben, id en sy mit des erscreven Cordes vulbord unde willen, so sik Gerd des vorwillekord heft.“ Paa et samtidigt kommissionsforhold tyder slutningsbemærkningen om, at en pakke tøjer, der er mærket med begges mærker, tilhører Cord propper. Cord er lybsk borger, om Gerd siges, at han er „van Münster in Westvalen“, formodentlig altsaa borger dær.

[2] Hirsch 227—28.

[3] Til ham sender Wittenborg med Johan Witte 87 scilde (Mollwo II, 20), med Claus Ditmerscen 106 scilde „to sendeve“ (II, 29); resultatet af en regnskabsopgørelse findes II, 34; forbindelsen er fortsat lige til Hansaens afbrydelse af al handel med Flandern 1358 1. maj, thi II, 295 indfører Wittenborg: Dat si witellic is dat de Vlamesce reyse weder kumut, so hebbe ic Wittenborch mit Lawerse van der Borse $7^1/_2$ punt grot, dat golt do 9 m. lub. d. Af forbindelser med borgere i andre byer findes, saavidt man kan se, kun, at Wittenborg 1357 sender Bardewick selv med „Ecgert Poppen, en borger to Darpete, in siner bisasien“ II, 175.

hæves den store betydning, det har, at købmandskommissionæren i man kan sige det indre hanseatiske handelsomraade i denne tid fortrænger tjeneste- og liggerkommissionæren. Thi dermed er den kommissionærtype skabt, der trods alle svingninger er vedblevet at være den herskende i tysk handel; hele den tyske kommissionshandel er siden da netop præget af, at den udføres af i enhver henseende selvstændige købmænd, i hvis hele forretningsførelse udførelsen af kommissionsforretninger for andre blot indgaar som et led. Deraf opstaar en tendens til at lade udførelsen af kommissioner ganske antage egenhandelens form.

31. Det er derfor af vigtighed at fastslaa et par hovedtræk af kommissionærens virksomhed og hele stilling paa denne tid; Rigabrevene og andre spredte kilder giver dog nogle faktiske oplysninger herom. Selve overdragelsen af kommissionen fandt sted uden nogen formalitet; den fremgik end ikke som resultat af et foregaaende tilbud og dettes accept; hvor engang forbindelsen er indledet, forudsættes kommissionærens villighed til at overtage alle kommissioner, som kommittenten maatte betro ham, ogsaa til blot at tjene ham som speditør. Overdragelsen finder sted blot ved afsendelsen af varen, konsigneret til kommissionæren, som regel dog vel ledsaget af meddelelse til denne om dens afsendelse og en opfordring til at sælge den og oftest til for provenuet at indkøbe andre varer.

Men det mest fremtrædende træk er den overordentlig store, man kan sige ubegrænsede handlefrihed, der indrømmes kommissionæren ved kommissionens udførelse. Det var en nødvendig følge af selve de praktiske forhold; i virkeligheden var kommittenten ganske ude af stand til i det enkelte at foreskrive kommissionæren, paa hvilken maade han skulde disponere; det fremmede markeds tilstand i det øjeblik, varen ankom, var ham for ubekendt, han maatte overlade alt til kommissionærens omhyggelighed, stole paa, at denne vilde præstere diligentiam quam in suis rebus. Denne udstrakte handlefrihed stemmede ganske vist godt overens med kommissionærens hele selvstændige stilling, men den blev utvivlsomt ogsaa yderligere betonet derved. Allerede i Johan Wittenborgs regnskabsbog fremtræder klart kommissionærens handlefrihed. Det eneste punkt, hvor kommittenten kunde øve nogen indflydelse, var med hensyn til remissen, og her gives der da undertiden ordre om, hvilke returvarer han ønsker; men saadanne ordrer er holdte i den største almindelighed, indskrænke sig til lige at angive returvarens art, uden nøjere bestemmelse om pris, kvantitet eller lignende; endda synes de ikke altid overholdte.[1] Og samtidig frembyder regnskabsbogen et næsten forbløffende eksempel paa kommissionærens handlefrihed. Det er ovenfor nævnt, at Arnold Bardewick 1358 14. aug. overgav Johan Wittenborg 79 ℳ med ordre om derfor at købe en vægt sølv og sende denne til Preussen. Tiden gik, uden at han fik denne kommission udført, det var imidlertid blevet saa sent paa efteraaret, at han mente ikke at turde risikere at sende sølv afsted for vinterstormenes skyld. Samtidig havde han som kommissionær for Bertold Witten-

[1] Mollwo II, 104, 152, 171, 198, 234, 235, 302.

borg solgt et parti malt. Kort før 1. novbr. køber han 200 ℔ preus., der i Preussen skal betales til Henrik Laurencius, denne skal derfor remittere byg og malt i fasten 1359. Af disse 200 ℔ danner han nu uden videre paa egen haand et societet; 140 ℔ beholder han for sig selv, 40 ℔ bestemmer han for Arnold i stedet for den vægt sølv, han skulde have sendt, og 20 ℔ anbringer han deri som Bertolds part, af provenuet af maltsalget; og han tilføjer saa udtrykkeligt: des scolen se er eventure stan mit mineme na pennichtalen! En ikke ganske ringe fravigelse fra en instruktion og en ikke lidt dristig handlen som negotiorum gestor.[1]

Omtrent samme forhold viser Rigabrevene. Om de betingelser, hvorpaa salget skal finde sted, gives der kun sjeldent nøjere instruktion; den kommitterede vare sendes blot med en opfordring til at sælge, der næsten er gaaet over til at antage skikkelse af en fast formular: got latet ju myt leve tor hant kamen, so do myn beste darby int vorkopen.[2] Den eneste antydning, der findes til en udvidelse af instruktionen paa dette punkt, er, at kommittenten undertiden angiver, hvad den sendte vare „staar i“; i saadanne tilfælde ligger det nær heri at se en limitumpris.[3] Undertiden gives der forskrifter for, paa hvilken maade varen helst skal opbevares.[4] Fyldige er instruktionerne dog som regel kun med hensyn til, paa hvilken maade og i hvilke varer der skal remitteres; endda er de ret ubestemte f. e.: moge gy my dar brede Pepersche vor kopen, dar wolde ik ju umme bydden, oft Ipersche; doch boven all ramet des besten, men Tynssche, Kogemanssche, der en sendet my nycht. Tomessche, gute Engelsche, de gut weren, de mochte men jo slyten.[5] I det hele taget er det jo indlysende, at instruktionerne, hvor udførlige de end er, aldrig kunde faa mere end demonstrativ betydning.[6] Ganske vist gjorde man sig paa begge sider ihærdige anstrængelser for at give meddelelser, man afsendte ganske ligelydende breve med forskellige skibe, skrev ofte, meddelte priser og politiske begivenheder, der kunde faa indflydelse paa handelens gang — men mange af disse breve naaede aldrig eller først sent adressaten. Heraf fulgte, at kommittenten ikke kunde vente eller forlange ufortøvet meddelelse om kommissionens udførelse; ofte finder man, at han endog i lange tidsrum lades ganske uvidende om sine varers skæbne, om de i det hele taget har naaet deres bestemmelsessted, eller hvor de befinder sig.[7]

---

[1] Mollwo II, 281, 302.

[2] Stein, Hans. Gbl. IX, 1898, 73; Evert Vrye til Arnt Molderpass. Ganske saaledes Helnrich Gendena til Philip Bischof: De almechtige leve Got geve, dat juu dusse parsselle alle myt leve tor hant kommen. So doet dat beste in dat verkopen, so ik wol weit, dat gii gerne doen; 75. De leve Got latet juu mit leve tor hant komen, dot wol, provet dat beste int vorkopen; 94.

[3] Saaledes Stein l. c. 76: Wetet, dat ik juu sende . . . . . my tohorende 3 stro wasses . . . it schippunt steyt 68 mark. Item . . . under mynem merke 4 stro wasses . . . elk schippunt hirvan steyt 69 mark . . . dyt was . . . vorkopet. Ogsaa 95. Med denne kommittentens angivelse af en pris, hvori varen „staar“, maa ikke forveksles de tilfælde, hvor det er kommissionæren, der angiver returvarens indkøbspris f. e. 80, 85.

[4] Særlig udførligt Heinrich v. d. Wele om opbevarelse af et lispund rhabarber. Stein l. c. 94—95.

[5] Stein l. c. 73.

[6] Cf. Levin 45, anm. 147.

[7] Saaledes: Vortmer Arnt, gude vrunt, als ume dat tymmer sabelen, dat ik ju to vorjaren mede dede, dar en hebbe ik noch gene tydynge off, wer gy et vorkofft hebben of nycht, off gy et Hans Lyndenhusen hebben gedan. Ok secht my Kort Schryckelman, dat he ju 2½ tymmer slychter treussen heve

Derfor var det ham ogsaa umuligt at kontrollere kommissionærens virksomhed selv paa et saa vigtigt punkt som med hensyn til den pris, hvortil han for hans regning havde solgt eller købt. Ved kontrollens umulighed maa det forklares, at det ikke synes kommittenten meget magtpaaliggende at faa disse priser angivne; naar kommissionæren sender remisser, angiver han i de aller fleste tilfælde blot disses art og vægt, ikke nogen pris; den blev vel saa først kommittenten bekendt ved en afregning, der, som vi ovenfor har set, maaske først fandt sted aar efter. Det er da indlysende, at der maatte vises kommissionæren en ganske ubetinget tillid fra kommittentens side, og at der her var et meget svagt punkt, er sikkert; men al handelsvirksomhed maatte i det hele taget i datiden udøves under saa mange farer og var forbunden med saa stor risiko, at denne sikkert endnu ansaas for forholdsvis ringe; den kommittent, der paa dette punkt kom til at nære tvivl om sin kommissionærs hæderlighed, maatte afbryde forbindelsen med ham — eller gensidigheden gjorde det jo eventuelt muligt for ham at øve repressalier. Ad rettens vej kunde næppe noget opnaas; det er formodentlig i slutningen af det 15. aarhundrede, at den lybske ret endelig formulerer en retssætning, der ganske bestemt tager sigte paa kommissionshandelen; det er en sætning, der ganske nøje maler et billede af denne faktiske tilstand, og som mere er et godt raad end en retsregel: deit ein borger einem andern borgere offte gaste gudt mede to der sewerth to vorkopende to sinem besten, de genne de dat gudt vorkopen schall, de is mechtich to donde vnde to latende in aller mathe, vnde de em dat gudt belouet hefft, de mot em ock de rekenscopp belouen; darvmme se ock malck tho wen he sin gut belouet offte beuelet.[1]

Denne kommissionærens udstrakte handlefrihed præger ogsaa paa andre punkter hans handlen; næsten overalt er hans udførelse af kommissioner ganske gleden ind i hans egenhandel. Der er saaledes ingen tvivl om, at han kunde overlade kommissionens udførelse til en anden, enten ved at lade den konsignerede vare sende videre til en anden af kommittentens forbindelser, eller ved en ligefrem substitution.[2] Hans ret til at tilstaa kredit ses allerede af Johan Wittenborgs regnskabsbog; han sælger gentagne gange Arnold Bardewicks varer paa kredit, men er som regel saa forsigtig at lade disse kreditsalg indføre i byens gældsbog.[3] Det samme viser Rigabrevene. Andreas v. Retem giver i et brev Hans Burman i Lübeck fortegnelse over vareremisser og løfte om snarlig afregning; han tilføjer: item so hebbe gy hir noch an schult by 25 mark, it steyt by eyn wyssen manne; han har altsaa solgt paa kredit, forsikrer blot sin kommittent om, at manden er god nok[4]. Ogsaa

gedan, de ik eme hyr dede, de my tohorden. Dot wol, wan Got gevet, dat dyt dynck ju tor hant kamet etc. Stein l. c. 73 74.

[1] Hach 554. Denne retssætning findes ganske vist kun i to redaktioner af den ældre lybske ret, men den optages 1586 i den reviderede. Om dens alder, forsaavidt denne lader sig bestemme ved de codices, hvori den findes (S og B c) se Hach 119—22, 135—42.

[2] Bunge V, nr. 2444 (a. 1420); LUB XI, nr. 356 (a. 1468).

[3] Ovfr. 43 anm. 4.

[4] Stein l. c. 86. Afslutningen af denne handelsforbindelse LUB XI, nr. 85, 96, 105, 110 (a. 1466) viser skarpt de næsten uovervindelige vanskeligheder, som rettens vej frembød.

Heinrich Gendena remitterer for humle og lærred, som han har solgt, men endnu ikke modtaget betaling for[1]. I Gendenas afregning kan man maaske endogsaa se et interessant tilfælde af selvindtrædelse i den forstand, at en kommittents salgskommission forbindes af kommissionæren med en anden kommittents indkøbskommission; som kommissionær for Albert Bischoff i Lübeck har Gendena til ordensmesteren solgt et parti humle, men om Gendena vides det netop, som før nævnt, at han var ordenens kommissionær i Riga.

32. I det nordeuropæiske handelsomraade, i alt fald indenfor Hansehandelen, er da den ældste kommissionshandels udformning bestemt ved gensidigheden og manglen af et bestemt, direkte vederlag. Dog ogsaa dette maa kun forstaas principielt; dermed siges, at kommissionæren ikke havde nogen anerkendt ret til et særligt vederlag for selve kommissionsforretningens udførelse. Det er umuligt at sige noget om, i hvor stor udstrækning kommissionæren benyttede sig af de store muligheder, han havde for at udnytte sin virksomhed til pekuniær fordel for sig selv; som den lybske ret meget rigtigt men meget selvopgivende siger, var kommittenten jo nødt til at anerkende hans afregning, og hvilken fordel han her beregnede sig selv, var vel mindre afhængigt af hans personlige hæderlighed end af en almindelig uofficiel usance. At kommissionæren f. e. ved prisangivelsen skaffede sig selv fortjeneste, maatte i alt fald synes nogenlunde berettiget, hvor gensidighedsvederlaget var absolut udelukket; et saadant tilfælde synes at foreligge i Vicko v. Geldersens regnskabsbog[2], og der vil senere blive lejlighed til at vise, hvorledes man i en række særlige kommissionsforbindelser imødekom denne naturlige tendens. Det er, som sagt, overalt hvor gensidigheden ikke mere helt gør fyldest, at kommissionæren begynder at søge sig særligt vederlag; og saaledes maa det forklares, at det er fra Brügge, den store verdenshandelsplads, hvortil alle havde varer at konsignere, man har det første sikre vidnesbyrd om et særligt kommissionærvederlag i provisionens form indenfor den hanseatiske handel. I aaret 1431 siges det om en Danziger ligger i Flandern Hans Klusener, at hans „principaler“ havde truffet aftale med ham om, „dat se ere guder an em wolden sendn, de touorstaende vnd to warende vnd er beste darby to doende, daruor woldn se em sulk recht vnd vrundsc. doen van jtczlikem ℔ grot, alse dat to Brugg wonlik vnd recht js“[3]. Dette tilfælde er nu imidlertid ikke blot det ældste, det er tillige det eneste, der findes fra hele det 15. og størstedelen af det 16. aarh. paa, at der er indrømmet en hanseatisk kommissionær provision. Der er da god grund til at nære betænkelighed ved at give det for stor en rækkevidde. I ordene ligger, at det at give provision er en for Brügge særegen sædvane, og man tør sikkert mene, at i dem ligger ogsaa den yderligere indskrænkning, at denne sædvane er særegen for de ikkehanseatiske købmænd i Brügge. Paa dette punkt kan der maaske for-

[1] Gendena skriver udtrykkeligt: Dat en tegen dat ander gerekent, dat ik juu gesant hebbe und dat ik vor den hopen und levant untfangen sal, so blyve ik juu etc. Stein l. c. 80.

[2] Nirrnheim indl. 27: Vicko v. Geldersen udfører indkøbskommission for bisp Otto af Verden §§ 545—50.

[3] Hirsch 228 anm. 952.

modes en overførelse af italienske handelssædvaner; men iøvrigt er tilfældet jo ikke meget oplyst; det ses ikke, hvorfor ydelsen af et særligt vederlag her har været nødvendigt; i alt fald foreligger her en særlig aftale, der blot i dette tilfælde adskiller sig fra alle andre særlige aftaler mellem Hansekøbmænd derved, at den gaar ud paa den ellers usædvanlige ydelse af provision. Man maa indrømme, at i 1431 viser saaledes provisionen sig første gang indenfor den hanseatiske handel, men kun i Brügge og kun i dette ene tilfælde, — der vil senere blive lejlighed til nøjere at paavise, hvormange grunde der taler for, at ydelse af provision end ikke paa de vestlige hovedpladser var eller i den nærmest følgende tid blev almindelig indenfor den hanseatiske kommissionshandel, men at denne endnu i mere end et aarhundrede bevarede sin oprindelige udformning, stedse var gensidig og ulønnet.

33. Jeg har i hele dette første afsnit talt om det nordeuropæiske handelsomraade, men dog maattet nøjes med at hente alle eksempler fra den hanseatiske handel. Til det nordeuropæiske handelsomraades købmænd hører imidlertid allerede tidligt ogsaa Englænderne, og om den engelske kommissionshandel antager jeg, at den i den ældste tid har haft en udviklingsgang, der nogenlunde falder sammen med den hanseatiske, i alt fald for saa vidt angaar den egentlige engelske aktivhandel til udlandet. Denne antagelse er ikke mere end en paastand; men ingen udtalelse om de ældste engelske handelsformer har stor udsigt til at blive mere end det. Ikke blot synes alle kilder af privat oprindelse ganske at mangle — i alt fald er mig bekendt endnu ingen fremdragne — men selv kilder af mere eller mindre officiel natur er saa lidet talrige og fyldige, at de næsten intet meddeler derom. Selv stapelkøbmændenes og merchant adventurers ældste historie er ret uoplyst og synes ved manglen paa samtidige kilder at maatte forblive saaledes; de forskere, der i den nyeste tid har søgt at sprede noget lys herover, har næsten helt maattet lade sig nøje med tilbageslutninger fra kilder, der tilhører det 16. eller endog beg. af det 17. aarh.[1] Ved disse tilbageslutninger er der den store vanskelighed, at den engelske handel i løbet af det 15. og 16. aarh. undergaar en gennemgribende forandring, der ganske

[1] Saaledes Schanz I, 327—51, der først nøjere undersøgte disse kompagniers ældste historie; til skildringen af merchant adventurers er hans hovedkilder Wheelers i aaret 1601 trykte treatise of commerce (Schanz I, 333) og en af kompagniet til den engelske regering indgiven petition (trykt som Urk. Beil. nr. 134 Schanz II, 582—88), der tidligst er fra tiden efter 1564, da det havde opnaaet sit første charter, maaske endog yngre end 1586, tiden for det andet charter. Begge disse kilder er imidlertid i højeste grad tendensskrifter, betragter i alt fald udviklingen ganske fra den senere tids standpunkt. Ehrenberg har i sin: Hamburg und England im Zeitalter der Königin Elisabeth, Jena 1896; givet en meget værdifuld og interessant skildring af kompagniets handelsvirksomhed paa overgangen fra det 16. til det 17. aarh.; men for den ældre tid og for spørgsmaal om kompagniets organisation henholder han sig ganske til Schanz. En meget vigtig kilde til kompagniets historie, paa mange maader den vigtigste, er det af Schanz først omtalte haandskrift Brit. Mus. Add. 18913, der indeholder: the lawes, customes and ordinances of the fellowshippe of merchantes adventurers of the realm of England collected and digested into order by John Wheeler, secretairie to the said fellowshippe anno domini 1608 and sithence continued; af dette haandskrift har W. E. Lingelbach givet et, ganske vist noget skødesløst, aftryk i de af Pennsylvaniauniversitetet udgivne: Translations and reprints from the original sources of European history. Sec. ser. vol. II 1902. Ved benyttelsen af dette haandskrift er det ogsaa lykkedes ham at gøre en meget interessant iagttagelse med hensyn til kompagniets organisation, som han har offentliggjort i en afhandling i Transactions of the Royal Historical Society. New ser. vol. 16, 19—67; helt har han dog ikke selv set rækkevidden af denne iagttagelse. Desuden har Lingelbach ydet bidrag til kompagniets senere historie i Hamburg i Am. Hist. Rev. IX, 265—87. 1904. Af nyere arbejder over de engelske kompagniers historie i almindelighed er P. Bonnassieux: Les grandes compagnies de commerce. Paris 1892. kun en meget løs og ufuldstændig oversigt, Cawston and Keane: The early chartered companies (1296—1858). London 1896. væsentligst kun et forsvarsskrift for det sydafrikanske Chartered Company.

omformer hele dens væsen og alle dens former, saa at man fra kilderne har at slutte tilbage til helt andre forhold. Denne omstændighed er næppe hidtil blevet taget tilstrækkeligt i betragtning; men holder man sig den stadigt for øje, vil tilbageslutningerne ikke være uden værdi.

Det er bekendt, at engelske købmænd optraadte før end og samtidig med de hanseatiske næsten overalt i det nordeuropæiske handelsomraade; de kom til Flandern, til Island, Bergen, Skaanemarkedet, Visby, selv til Preussen næsten lige saa tidligt som Hanseaterne; alt tyder paa, at de i det 14. aarh. snarest blev trængt tilbage paa flere punkter af disse[1]. Med undtagelse alene af Skaanemarkedet, hvor de forsvandt, mistede de dog ellers ingensinde helt fodfæste, og snart begyndte de atter at arbejde paa at fæstne deres stilling. Ser man bort fra stapelkøbmændene, hvis opgave var af ganske særlig art, og som, navnlig efterat Calais siden 1363 var blevet den saa godt som faste stapelplads[2], indtog en særstilling, er der ingen grund til at antage, at den ældste engelske aktivhandel ikke var ganske af samme natur som den hanseatiske, at ogsaa dens formaal indenfor det nordeuropæiske handelsomraade var at deltage i den store mellemhandel imellem øst og vest og det paa ganske samme maade som Hanseaterne selv. Derfor er det, at Englænderne søger at skaffe sig fast fod netop paa de yderpunkter, hvortil ogsaa Hanseaterne søger, at de i den ældste tid er saa ivrigt betænkte paa at hævde deres stilling f. e. i Bergen og Danzig. Deres naturlige nærhed ved det nordeuropæiske hovedmarked, deres lettere adgang til forbindelser med Sydvest-Frankrig og selv den pyrenæiske halvø, deres egne engelske tøjer bød dem her visse fordele fremfor Hanseaterne; paa den anden side var disse dog de overlegne, saalænge den store mellemhandels regelmæssige vej var over Lübeck og Hamburg, inden man endnu ret vovede sig til den direkte søforbindelse mellem øst og vest.

Det tør da nok antages, at den ældste engelske handel dreves i væsentlig samme varer[3] og paa ganske samme maade som den hanseatiske, og man kan søge en ikke ringe støtte for denne antagelse deri, at den afsatte ganske samme ydre organisationsformer. Paa de udenlandske pladser, som de engelske købmænd regelmæssigt besøgte for kortere eller længere tid, dannede de et kompagni med egen valgt bestyrelse, og de søgte hos vedkommende landsherre at opnaa privilegier, der anerkendte deres ret til at organisere sig paa denne maade og til indenfor kompagniet at øve egen jurisdiktion. Disse engelske kompagniers tilblivelseshistorie adskiller sig i sit ydre forløb fra de hanseatiske blot

---

[1] Daenell I, 60.

[2] Cunningham I, 291—92. I ti aar — 1353—63 — havde stapelen, der tidligere havde været i Brügge; Pirenne I, 303; da været henlagt til England selv, og lejlighedsvis, særlig paa grund af krigen, førtes den tilbage dertil, saaledes i 1369, 1390 og 1392. I, 291 anm. 3. 1384—88 var stapelen i Middelburg. Daenell II, 271.

[3] Hvor mangelfulde end kilderne til den ældste engelske handel er, kan det dog spores, at mellemhandelen for den spillede en langt større rolle end senere. Saaledes bemærker Hirsch 116, at Englænderne „i ældre tid“, d. v. s. 1372, ogsaa til Danzig indførte ikkeengelske varer som Rhinskvin og harnisk til stridsheste. Selv Wheeler, der fremhæver, at „the woollen cloth manufactory of the realm“ var merchant adventurers væsentligste vare, indrømmer, at de i ældre tid havde „a more varied commerce, trading in cloth, kersie and all other as well English as forreigne commodities vendible abroad. Lingelbach indl. 18.

derved, at det tidligt bliver sædvane for dem tillige at søge deres organisationer stadfæstede af den engelske regering; det vilde være tilstrækkeligt at søge en forklaring af denne sædvane i Englands større nationale enhed, rigtigere og bedre er det dog vist at henvise til, at den engelske regering ved dens organisation af stapelen tidligt var kommen ind paa til en vis grad at drage handelssager ind under sin myndighed, saa at det var blevet en sædvane for de engelske købmænd at henvende sig til den.

34. Hvor stor ligheden mellem disse tidlige engelske kompagniers organisation og de hanseatiskes var, vil fremgaa ved en betragtning af de to vigtigste: kompagniet i Danzig og i Flandern-Brabant. I løbet af det 14 aarh. besøgte engelske købmænd i stigende tal Danzig, i alt fald i 1380'erne har de sluttet sig sammen i et kompagni under en valgt gubernator, eller som han af Danzigerne kaldes: alderman, og under forhandlinger med højmesteren søger de denne deres organisationsret, som de paastaar er dem indrømmet fra gammel tid, officielt stadfæstet, hvad de opnaar i 1388; hvorefter de til yderligere bekræftelse i 1391 lader valget af en gubernator, John Bebys fra London, stadfæste af den engelske konge[1]. I stadfæstelsesbrevet af 17. jan.[2] indrømmes der først de engelske købmænd „in terra Pruciæ et in partibus de Lescone, Sounde et in dominiis de Hanse commorantes" ret til aarligt at samles og vælge en gubernator; dernæst bestemmes dennes magtomraade nøjere: han skal med fuldstændig retfærdighed og hurtigt afgøre alle retstrætter, som maatte opstaa mellem de engelske købmænd dær, søge at bilægge stridigheder mellem dem og de indfødte købmænd, sørge for at disse faa erstatning for overgreb fra Englændernes side, endelig har han magt til med de engelske købmænds samtykke at udstede „statuta, ordinationes et consuetudines", der kan tjene til bedre organisation. Iøvrigt forbeholder kongen sig ret til aarligt at stadfæste valget af governor. I den nærmest følgende tid skærpedes dog paany modsætningerne mellem Preussen og England, 1398 opfordredes alle engelske købmænd til at forlade Preussen, og derefter herskede nærmest aaben krigstilstand[3]. Under denne søgte de engelske købmænd atter støtte hos den engelske regering, og 1404 6. juni[4] opnaaede de en ny stadfæstelse af deres organisation. Denne stadfæstelse adskiller sig fra den af 1391 derved, at den ikke knytter sig til stadfæstelsen af valget af en bestemt governor, men i almindelighed stadfæster de i Preussen etc. handelsdrivende engelske købmænds rettigheder; bortset fra de forandringer, der nødvendiggøres derved, og fra tilføjelsen af to nye bestemmelser er den almindelige stadfæstelse af 1404 iøvrigt ordret overensstemmende med den specielle af 1391.

En ganske lignende udvikling kan paavises for organisationen af de engelske købmænd i Nederlandene; kun at den her ikke alene til udgangspunkt har den faktiske sammenslutning, men langt tidligere kan

[1] Hirsch 98, 100–1. Daenell I, 66.
[2] Rymer VII, 693. Med rette fremhæver Daenell I, 75, anm. 1 imod Schanz dette dokuments store betydning for udviklingen af de engelske købmænds organisationer.
[3] Hirsch 101 ff.
[4] Rymer VIII, 360.

paaberaabe sig de af landsherrerne tilstaaede privilegier. Ser man bort fra de beretninger, der langt senere gives af merchant adventurers selv om deres kompagnis origines, fordi de dels tydeligt gaar ud paa at tildele kompagniet en saa høj alder som muligt, dels ganske naturligt ser dets første udvikling i lys af dets senere udformning, er det dokumentmæssigt sikkert, at hertug Johan af Brabant, greve af Flandern 1286 tilstod de engelske købmænd et privilegium, der af hans efterfølgere stadfæstedes og vistnok udvidedes 1305, hvorefter det saaledes udvidede privilegium paany stadfæstedes i 1315 og derpaa af de efterfølgende hertuger og grever i løbet af det 14. aarh.[1] Ved disse privilegier var de engelske købmænds organisationsret fuldt anerkendt, de maatte vælge en „consul“ til deres forstander, og der var dem indrømmet fuldt selvstyre og egen jurisdiktion, undtagen i sager, der gik ud paa lemlæstelse eller dødsstraf. Det var stapelkøbmændene, der havde opnaaet og udnyttede disse privilegier; men da stapelen 1353 henlagdes til England, viste det sig, at der var engelske købmænd, der vedblev at søge Flandern; de følte nu manglen af et fast retsgrundlag, og 1359 26. febr. lykkedes det dem da af greven af Flandern at opnaa et særligt privilegium, som de straks 1. juli lod stadfæste af regeringen[2]. Forholdet mellem disse købmænd og stapelkøbmændene i det følgende halve aarhundrede er ganske uoplyst; men det er rimeligt at antage, at eftersom deres handelsvirksomhed fik en fra stapelkøbmændenes forskellig karakter, sondrede de sig bestemtere ud; efterhaanden tiltog de sig de ældre privilegier, som stapelkøbmændene nu ikke kunde udnytte, og 1407 5. febr.[3] gav Henrik 4 disse „mercatores regni nostri Angliæ ac aliorum dominiorum nostrorum in partibus Holandiæ, Selandiæ, Brabantiæ et Flandriæ ac in quibuscumque aliis partibus transmarinis commorantes“ et stadfæstelsesbrev, der er ordret overensstemmende med det, der 1404 var givet til de engelske købmænd i Preussen. Dette charter af 1407 omfatter foruden Flandern og Brabant ogsaa Holland og Seeland. Her havde merchant adventurers næppe endnu opnaaet privilegier af landsherren; men som de i Flandern var søgt til Brügge og i Brabant i stigende tal søgte til Antwerpen, saaledes søgte de nu ogsaa til Middelburg i Seeland; 1408 fik de af grev Vilhelm 6 af Holland og Seeland et særligt beskyttelsesbrev for deres handel i denne by, og støttende sig til chartet fik de i 1413 deres organisationsret og egne jurisdiktion anerkendt af ham[4].

I denne sammenhæng maa det endnu nævnes, at et med de to før nævnte af 1404 og 1407 ganske enslydende charter 1408 1. marts tildeltes „mercatores regni nostri Anglie in partibus Norwegii, Swethie et Dacie commorantes“[5].

---

[1] Schanz I, 8 og anm. 7.
[2] Cunningham I, 543—45.
[3] Rymer VIII, 464.
[4] Schanz II, 159—61 Urk. Beil nr. 1.
[5] Rymer VIII, 511. Genoptrykt efter originalen af Sellers 141—42, der imidlertid hellere burde have genoptrykt brevene til Danzigkompagniet, eftersom det er dette, der direkte fortsættes i Eastland company. Der blev næppe nogensinde gjort et virkeligt forsøg paa at føre denne særlige fællesorganisation af de engelske købmænd i de nordiske riger ud i praksis; chartet af 1408 er alene en regeringsforanstaltning, der formentlig staar i forbindelse med Erik af Pommerns engelske giftermaal i 1406.

35. Det er et nøjere studium af disse tre charter i forbindelse med, hvad der ellers vides om disse ældste engelske kompagniers tilblivelseshistorie, der viser, at de var dannede ganske i overensstemmelse med de samtidige hanseatiske kompagnier. Landsherrernes privilegier saavel som charterne gjaldt alle engelske købmænd, der for deres handels skyld tog længere ophold i eller kom til vedkommende by eller land. Charterne og de deri indrømmede rettigheder gives til „omnes et singulos mercatores Anglicos, in iisdem partibus commorantes“ eller „ad loca prædicta de cætero venientes et declinantes“, eller til „mercatores (ibidem commorantes) et alias de dicto regno nostro ad partes prædictos venturos“; de er end ikke begrænsede til købmænd fra England alene, men omfatter ogsaa „mercatores aliorum dominiorum nostrorum“ d. v. s. f. e. fra Irland. Som de hanseatiske kompagnier i udlandet som regel omfattede købmænd fra alle Hansebyer, saaledes var ogsaa købmænd fra alle den engelske konges byer berettigede til optagelse. Paa dette punkt er det danzigske kompagnis forhold bedst oplyste; det bestod af købmænd fra London, Lynn, Boston, Hull og en række andre engelske byer[1].

Formaalet for organisationen var ganske det samme: retten til at vælge forstandere, en eller flere, der kunde give visse fælles bestemmelser med købmændenes samtykke og fremfor alt den egne jurisdiktion.

Men vigtigst for denne sammenligning er det, at ogsaa disse ældre engelske kompagnier kun omfattede de engelske købmænd i udlandet; at kompagniorganisationens omraade kun var selve den udenlandske plads, ikke strakte sig til hjemlandets byer. Først ved at indfinde sig paa den udenlandske plads kunde den engelske købmand blive medlem, i hjembyen var han medlem af en anden handelsorganisation. Som den hanseatiske købmand var den engelske, der kom til Antwerpen eller Danzig og dær optoges som medlem af kompagniet, i sin engelske hjemby medlem af en for denne by særlig handelsorganisation; i alt fald af vedkommende bys købmandsgilde, i dem af dem, hvor en nøjere specialisering var indtraadt, f. e. særlig i London, hyppigst af the mercers[2]. Mellem kompagnierne i udlandet og de hjemlige handelslav bestod overhovedet paa dette tidspunkt ingen organisk forbindelse; de udenlandske kompagnier var ganske selvstændige nyskabninger. Det er en selvfølge, at eftersom kompagniet kun eksisterede paa den udenlandske plads, eftersom der alene dær kunde finde medlemsoptagelse sted, var ogsaa kun den udenlandske plads dets bestyrelses sæde. Selv under den store omdannelse af kompagnierne i det 16. aarh., der senere skal skildres, vedbliver dette oprindelige forhold for merchant adventurers vedkommende at være virkende. Paa dette punkt har tilbageslutningens vanskelighed vist sig; de forskere, der først nøjere undersøgte merchant adventurers historie, gik ud fra, at kompagniet i London havde i alt fald en hovedstyrelse[3]. I den nyeste tid har Lingelbach

[1] Daenell I, 66, anm. 1.
[2] Schanz I, 339 40.
[3] Ret ubestemt dog Schanz I, 341. Derimod Ehrenberg Hamburg 28: Die Gilde hatte eine doppelte Organisation, zu Hause und in Antwerpen. Der Hauptvorstand in London bestand aus dem Governor nebst seinen Deputies und Assistants, während in Antwerpen nur ein Deputy oder Courtmaster

paavist, at selv efter kompagniets omdannelse vedbliver dets hovedstyrelse at have sit sæde „beyond the seas“ d. v. s. paa fastlandet[1]; i denne henseende bestaar da dette ene, mest ansete kompagnis omdannelse blot i en udvidelse. Men netop denne omstændighed bestyrker den her fremsatte opfattelse af de ældste engelske kompagniers organisation.

Hvor handelen afføder saa ganske ensartede ydre organisationsformer, er det tilladt at formode, at ogsaa de indre former har været overensstemmende[2]. Stærkt fremtrædende er jo ogsaa i de engelske kompagnier handelens geografiske specialisering[3]; naar chartet til de engelske købmænd i Preussen tillige omfatter Skaane, ser man ganske tydeligt, hvorledes denne handelsrejse foretoges, hvorledes den endnu eventuelt kunde afbrydes ved et ophold paa Skaanemarkedet. Saaledes er disse kompagnier egentlig formede over proprehandelen; den absolute selvstændighed, der ogsaa fra den engelske konges side indrømmes dem, den absolute mangel paa kontrol fra hjemlandets side forudsætter en høj grad af uafhængighed og selvstændighed hos kompagniets enkelte medlemmer. Forsaavidt som da den egentlige proprehandel ogsaa indenfor den engelske handel i løbet af dette tidsrum maa antages tildels at være opgivet, at være veget tilbage for en handel ved stedfortrædere[4], kan en deraf udviklet kommissionshandel sikkert kun antages at have fundet sted i en form, der indrømmede kommissionæren en lignende grad af selvstændighed som indenfor den hanseatiske handel; særligt maa den sikkert have været forbundet med en betydelig egenhandel. Det vil da ogsaa senere ses, at da denne selvstændighed ophører, er det, kompagnierne omdannes.

Men det tør paastaas, at det 15. aarh. igennem bevarede de engelske kompagnier i alt ydre denne form. De opnaaede, særlig i Antwerpen 1446 6. aug.[5], betydeligt udvidede privilegier, de fik deres organisationsret andre steder anerkendt af landsherrerne; men deres egen organisation vedblev af have samme form, i denne tid indtraadte ikke deri væsentlige forandringer, den ene engelske konge efter den anden stadfæstede det 15. aarh. igennem merchant adventurers charter af 1407 uden tilføjelser og uden ændringer[6]. Fra det 16. aarh.s begyndelse ser man, at nu er det gamle charter ikke længere tilstrækkeligt; nu kræves der nye bestemmelser, der langsomt vokser frem til en

---

mit der nöthigen Zahl von Assistants die „Court“ bildete. Das Hauptvorstand in London hatte sehr weitgehende Befugnisse: er durfte selbst die Statuten ändern. Die Court in Antwerpen dagegen durfte sie nur ausführen, ungehorsame Mitglieder strafen, Streitigkeiten schlichten u. dergl. — Cunningham II, 121 omtaler „the principal court at London“, dog gælder hans udtalelse, som det synes, kun tiden efter restaurationen, hvor den er mere berettiget, omend formelt urigtig.

[1] Lingelbach Transact. Roy. Hist. Soc. 16, 51–61.

[2] Herfor kan ogsaa anføres, at man finder eksempler paa, at engelske købmænd staar i societetsforbindelse med hanseatiske paa ganske samme maade som disse indbyrdes, Hirsch 192; og at de engelske købmænd endog 1379 søgte optagelse i Hanseforbundet. Daenell I, 52.

[3] Som i de tyske byer danner den geografiske specialisering ogsaa i engelske undertiden grundlaget for købmændenes lav; saaledes findes i Lynn 1422 Preussen- Skaane- Bergen- og Bordeauxfarere. Daenell I, 75.

[4] Af saadanne nævnes i det ovfr. 61 anm. 2 anførte brev af 1359 i alt fald handelsknægten: pur destourber noz marchantz ne lour vallettes ou servantz, qils ne peussent franchement et peisiblement vendre et achater lour marchandises.

[5] Schanz II, 163–70, Urk. Beil. nr. 5.

[6] Schanz II, 544–47. Sidste uforandrede stadfæstelse af Henrik 7 1500, 9. novbr. Urk. Beil. nr. 118.

fuldstændig omdannelse af kompagniorganisationen, som saa bryder igennem i de Elisabethske kompagnier.

36. Sagen er, at i dette tilsyneladende saa stilfærdige 15. aarh. var der begyndt en bevægelse, som i det 16. ganske skulde omskabe den engelske handel og alle dens former; fra nu af følger den engelske handel en udviklingsretning, der indtil en langt senere tid har været udpræget forskellig fra — man kan med forbehold sige — alle andre europæiske landes handel, der i alt fald staar i skarp modsætning til den tyske handels videre udvikling. Dette modsætningsforhold i udviklingen kommer ogsaa tydeligt frem indenfor det her behandlede specielle omraade; selv om det i det praktiske handelsliv er blevet udvisket under handelens mægtige udvikling siden midten af det 19. aarh., har det dog afsat sine faste monumenter i de om kommissionshandelen fæstnede retsregler. Thi her staar endnu ret skarpt overfor hinanden to typer af kommissionærer, den engelske og den tyske; udviklede paa meget forskellig maade, bestemte ad meget forskellige veje er de blevet de store forbilleder for næsten alle andre landes samlede retsregler indenfor dette omraade. Derfor er det af størst interesse at søge at forstaa, hvorfor netop indenfor disse to retskredse, den engelske og den tyske, to saa forskellige typer har fæstnet sig, og i hvilket forhold den i retsreglerne fæstnede type staar til den historiske udvikling; og ud fra denne betragtning maa det da synes forsvarligt at forbigaa mange momenter, der har deres rent historiske interesse, saaledes særligt udviklingen i Nederlandene og Frankrig.

For at lade modsætningsforholdet i det historiske forløb stærkest komme til sin ret, skal da i de følgende afsnit først den engelske kommissionshandels udvikling, derpaa den tyskes nøjere forfølges.

ANDET KAPITEL.

Den engelske Kommissionshandel.

Første Afsnit: Almindelig historisk Udvikling.

37. Det er efter midten af det 16. aarh., i den store Elisabethske tid, at den engelske handel vokser ud over det nordeuropæiske handelsomraades snævre rammer, at den fra at have været væsentlig blot en gren af den nordeuropæiske handel bliver noget for sig selv, forfølger sine egne maal og skaber sine egne former. Vil man derfor søge aarsagerne til, at der har dannet sig en særlig engelsk type for kommissionshandelen, maa man først søge at forstaa, hvad den store Elisabethske organisationstid betyder ogsaa indenfor dette omraade.

Nyorganiseringen af den engelske handel i det 16. aarh. var en naturlig følge af det store gennembrud, der fandt sted i den engelske klædeindustri og handel i det 15. og beg. af det 16. aarh., det bevirker, at den engelske aktivhandel mere og mere forandres saaledes, at dens saa godt som eneste opgave bliver salget af det engelske klæde. Men det tager tid, inden denne svingning er ganske fuldbyrdet; derfor er det, at den engelske aktivhandel, naar man alene fæster blikket paa dens ydre omraade, ikke synes at have vundet synderligt i omfang eller styrke i løbet af det 15. aarh.; i dette aarhundrede som i de to foregaaende bevæger den sig indenfor de samme rammer, hvis yderpunkter foruden Danzig og Bergen er den sydvestfranske kyst og den pyrenæiske halvø, særlig Portugal. Sikkert var det for en stor del den hanseatiske handels overlegenhed i denne tid, der holdt den engelske aktivhandel tilbage; men den væsentligste aarsag til den tilsyneladende stilstand er dog maaske nok at søge deri, at det er i det 15. aarh., engelsk handelsvirksomhed samler sig om et eneste punkt: om det at skaffe de engelske tøjer indgang og fast stilling paa selve det nordeuropæiske hovedmarked, i de nederlandske byer. Det var et maal, der først kunde naas efter en aarhundredlang kamp, en opgave saa vanskelig, at den kun kunde løses ved, at alle den engelske handels bedste og mest

foretagsomme mænd samlede sig derom. Derfor var det vel, at det stolte navn: merchant adventurers, som man tidligere finder brugt som fællesnavn for alle engelske købmænd, der drev aktivhandel, hvad enten det var til Preussen, til Skandinavien eller til Nederlandene, i løbet af den følgende tid fortrinsvis bliver deres navn, der er de førende i denne kamp[1]. Selve denne kamp og den endelige sejr gav den engelske handel en styrke, som den hanseatiske aldrig naaede. Hanseaterne havde forholdsvis let opbygget deres handelsvælde: de var gaaet til hidtil uopsøgte egne, af hvis rige naturprodukter de havde kunnet tage saa frit, de vilde, og hvortil de havde kunnet bringe varer, der ikke tilbødes billigere eller bedre af andre. Men derfor varede deres handelsvælde heller ikke længere, end til andre fandt deres veje og skabte dem konkurrence. Englænderne derimod maatte grundlægge deres handelsmagt ved at besejre Nordeuropas mest fremskredne industri; derfor havde de ogsaa, da denne sejr var vunden, i deres tekstilindustris frembringelser en vare, der aabnede den ganske verden for deres handel.

38. Kampens ydre forløb er i korthed følgende. Omend Englænderne allerede i slutn. af det 13. aarh. havde opnaaet privilegier i Antwerpen, var dog utvivlsomt i dette og det følgende aarhundrede Brügge den plads i Nederlandene, hvortil de fortrinsvis søgte, fordi Brügge i denne tid var det store verdensmarked. Men fra beg. af det 15. aarh. ser man, at de engelske købmænd begynder i større tal at søge til Antwerpen; 1407 havde de erhvervet sig et eget hus dær, 1430 søgte de engelske købmænd, der endnu foretrak Brügge, at dæmme op for denne bevægelse, men den fortsattes, og særlig i aarene 1442—44 synes Antwerpen afgjort at være bleven Englændernes hovedplads; Antwerpen selv søgte ved de udvidede privilegier af 1446 6. aug. at holde dem fast. Aarsagen til denne forskydning var, at salget af engelsk klæde var kommet til at spille en større rolle for de engelske købmænd; medens dette var absolut forbudt i Flandern, havde det indtil 1434 været tilladt i Brabant, og ogsaa privilegierne af 1446 tillod dets salg i Antwerpen. Det havde imidlertid snart vist sig, at det engelske klæde med lethed kunde optage en konkurrence med det nederlandske; en derved fremkaldt stærk beskyttelsesbevægelse havde i 1434 faaet gennemført et forbud, der gjaldt hele Burgund, og dette forbud fornyedes i 1447 trods de nys erhvervede privilegier[2].

Men den engelske regering havde i sin haand et mægtigt vaaben: den engelske uldeksport; endnu paa denne tid var den engelske uld Europas bedste, den nederlandske tekstilindustri hvilede helt paa tilførslen deraf, arbejdede saa godt som udelukkende med dette raastof; et nederlandsk forbud mod engelsk klæde kunde derfor altid fra engelsk side virkningsfuldt besvares med en almindelig handelsafbrydelse. Allerede 1452 15. apr. tillades da paany salget af engelsk klæde i Antwerpen, efter en sidste kamp 1464—66 gjorde Brabant ikke mere noget

---

[1] Schanz I, 332.
[2] Schanz I, 9—10, 441—43.

forsøg paa at hindre det; i 1470 maatte selve Flandern, den nederlandske tekstilindustris hovedland, bøje sig og tillade salget af engelske tøjer i Brügge. Ganske vist gjaldt disse indrømmelser kun salg en gros og til fremmede, men de kom snart til at gælde alle nederlandske byer, og dette fik almindelig gyldighed ved intercursus magnus af 1496. Endnu søgte da den nederlandske industri at forbeholde sig konsumtionen i nederlandene selv; men omend forbud mod detailsalg af engelsk klæde hævdedes i traktaterne, lod det sig næppe opretholde i praksis og blev næppe overholdt i Antwerpen, der var mindre interesseret i at beskytte den nederlandske tekstilindustri end i at erhverve sig Brügges stilling som verdensmarked. I 1506 naaede Englænderne da ogsaa traktatmæssigt videre, nu indskrænkedes forbudet mod detailsalg til alene at gælde Flandern; ganske vist tog det ti aar at skaffe denne traktat anerkendelse, men fra da af var ogsaa kampen afgjort, sejren Englændernes[1].

Fra midten af det 15. aarh. drog da saaledes Englænderne de fremmede købere til sig; fra det 16. aarh.s begyndelse begyndte de at arbejde paa at knuse den nederlandske tekstilindustri i selve dens hjemland. For denne var det 15. aarh. en ustandselig tilbagegangstid, Yperns[2] og de andre nederlandske industribyers skæbne var beseglet; de engelske tøjer havde erobret hovedmarkedet og derved alle de markeder, der hidtil var blevet forsynede derfra.

39. I England selv mærkedes kampens mere og mere sejrrige forløb først og stærkest ved den stadige stigen af eksporten af uldtøjer. Indtil det 14. aarh. havde den engelske tekstilindustri væsentligst alene arbejdet for hjemmemarkederne, eksporten havde kun været af meget ringe betydning; siden den nederlandske industris stærke fremvækst havde England endog importeret en del finere stoffer derfra. Heri begynder der langsomt en forandring i det 14. aarh., i dettes første aar vinder den nyopvoksende kamgarnsindustri i Norfolk større betydning, midt i aarhundredet giver indvandring af nederlandske vævere hele den engelske uldindustri nyt liv. Det første spor af, at klædeeksportens stigning mærkes, er det, at der i 1347 paalægges den nye og større afgifter[3]. Endnu i midten af aarhundredet er den dog af ringe omfang, hvis man kan fæste lid til en meget senere angivelse af eksport og import i aaret 1354, udførtes der det aar $8061^{1}/_{2}$ stk. kamgarnstøjer og $4774^{1}/_{2}$ stk. klæde, medens der importeredes 1831 stk. fine tøjer[4]. For den sidste halvdel af det 14. aarh. kan enkelte tal angives; fra Hull udførtes 1362—69 i aarligt gennemsnit 1442 stk. klæde, 1377—99: 2984; fra Boston i gennemsnit af aarene 1361/62, 63/64 og 71/72:

[1] Schanz I, 444—45, 18 ff., 27—32, 107—8. Ashley II, 217—18.

[2] Om Ypern meddeler endnu Schanz I, 32—33, at denne bys indbyggerantal fra 1408 til 1486 sank fra 80 à 100,000 til 5 à 6000. Pirenne har i sin afhandling: Les dénombrements de la population d'Ypres au XV siècle, Viertjschr. f. Soc- und Wirtsgesch. 1, 1ff. paavist, at disse tal er lige saa overdrevne som andre angivelser om middelalderlige byers størrelse, hvorpaa man indtil den nyeste tid har troet; Ypern havde i 1412 10736 indb., i 1437 9390, i 1491 maaske kun 7626; derefter synes indbyggerantallet atter at være steget til 9563 i 1506.

[3] Ashley II, 193, 204 ff.

[4] Meddelelsen skriver sig fra Misseldens Circle of commerce, trykt 1623. Ashley II, 204. Schanz II, 18. De vedføjede værdiangivelser viser meget skarpt den engelske tekstilindustris underlegne stilling, hvad varens kvalitet angik; engelsk klæde vurderes til 40 s. pr. stk., engelsk kamgarnstøj til 16 s. 8 d, medens værdien af hvert stk. importeret tøj angives til £ 6.

2001 stk. aarligt, 1377—99: 2522; fra London i 1358/59: 725 stk., 1360/61: 1548; eksporten af kamgarnstøjer synes kun at have været af betydning for London, der i de to nævnte aar udførte henholdsvis 3142 og 7384 stk., medens den saavel for Boston som for Hull er ganske forsvindende[1]. For hele det 15. aarh. er der saa godt som ingen statistiske angivelser fremdragne, der kan vise eksportens stigende omfang; det kan alene nævnes, at Hanseaterne i London, der i 1307 kun fortolder 6 stk klæde, 1358/59: 280 og 1360/61: 587, i 1422 derfra udfører 4464 stk., i 1461 6159, i 1500 21,389 og derefter i Henrik 8.s regeringstid gennemsnitlig aarlig 23,389 stk.[2]. Heraf synes man da at se en jævn fremadskriden indtil 1460erne, derefter en meget stærk stigning; omend denne for en del skyldes den hanseatiske handels koncentration i London, kan man dog ikke undgaa at bemærke, at den i tid falder sammen med sejren i Nederlandene i 1470. Først fra beg. af det 16. aarh., da kampen var afgjort, faar man paalideligere tal for den samlede engelske tøjeksport; den er da i stadig og stærk stigen, af ufarvede tøjer, der udgjorde 95,7 % af den hele tøjeksport, udførtes i aarene 1509/10—1522/23 aarligt 84,789 stk., 1523/24—1531/32: 91,394 stk., 1532/33—1537/38: 102,647 og i Henrik 8.s sidste aar 1538/39—1546/47 endog 122,354 stk. aarligt. Overfor denne stærke stigen betyder det kun lidet, at eksporten af kamgarnstøjer er i tilbagegang; 1509/10—1527/28 udføres endnu aarligt 6185 stk., men 1528/29—1537/38 kun 3476 stk., i den sidste periode 1538/39—1546/47 kun 1601 stk.[3]. Omkring aar 1500 var da den engelske klædeeksport 17—18 gange saa stor, som den havde været halvandethundrede aar tidligere; det var, hvad sejren i Nederlandene rent statistisk betød.

40. Men sejren betød mere end det; i den laa, som det allerede er sagt, at det engelske klæde overalt i verden vilde være sejrrigt. Herpaa og herpaa alene hviler i løbet af de følgende halvandethundrede aar det handelsvælde, som England opbygger. Det viste sig, at da nu først den nederlandske tekstilindustri var overvunden, kunde ingen anden i den følgende tid optage en konkurrence med den engelske, ikke den tyske, der altid havde været underlegen, selv ikke den italienske, der hidtil havde behersket Middelhavsmarkederne. Derfor er det, at eksporten stadig kan vedblive at stige; endnu i den første halvdel af det 16. aarh. kan den nøjes med at arbejde paa erobringen ogsaa af den nederlandske konsumtion, men jo mindre dær bliver at erhverve for den, des mere maa den engelske handel være betænkt paa til fordel for klædesalget at udnytte de markeder, hvortil den i sin første aktive periode var naaet, og paa at opsøge nye. Da saa kort efter midten af det 16. aarh. Nederlandene, og særlig Antwerpen, pludselig mister sin betydning som verdensmarked, bliver opsøgningen af nye markeder en bydende nødvendighed, den er det, der ligger bag den store kompagnidannelse i den Elisabethske tid.

[1] K. Kunze: Hanseakten aus England 1275—1412. Hansische Geschichtsquellen VI (Halle 1891), indl. 43, anm. 3 og 360—63.
[2] Schanz II, 28, anm. 1.
[3] Schanz II, 17—18, 20.

Med rolig dristighed kunde den engelske handel give sig ind i denne nye udvikling. Næppe nogen vare, selv ikke metalvarerne, naaede endnu klædet, det vigtigste beklædningsstof, i magtgivende betydning for handelen, overalt var der opvokset et stort og stadigt masseforbrug deraf, som let lod sig udvide, i alt fald i Nordeuropa. Denne vare beherskede England nu ganske, og det netop indenfor de sorter deraf, der var genstand for massekonsumtionen; overalt kunde den engelske købmand være sikker paa at finde afsætning af sit klæde saa godt som helt i de kvantiteter, konsumtionen overhovedet kunde aftage. Derfor er det, at den engelske købmand det 16. aarh. igennem er gennemtrængt af en sejrsbevidsthed, der hyppigt vækker bitterhed hos andre landes købmænd, der taler om hans stolthed og arrogance, medens de dog alle maa anerkende den grund, hvoraf den er oprunden. Stærkest lyder klagerne herover i slutn. af det 16. aarh. i Tyskland; de gælder saavel de engelske købmænds rent personlige optræden som hele deres maade at gøre forretninger paa. Hele den stramme ordenshaandhævelse blandt Englænderne indenfor „the mart town", faktoriet, vækker misstemning. Købmænd af andre nationer indtager deres maaltider hos deres værter, de engelske købmænd spiser i fællesskab hos to eller tre engelske værter, hvor daarlig plads der end er, naturligvis „forat de des bedre og ubemærket kan drive deres hemmelige engelske monopolistiske praktiker. Har man handlet med een Englænder, og staar i begreb med at afslutte en forretning med en anden, saa ved han straks besked med den tidligere handel, naar man igen kommer til ham efter spisetid". Megen harme vakte den fornemme maade, hvorpaa de engelske købmænd behandlede deres kunder; de behøvede ikke at rejse fra by til by for at skaffe deres tøjer afsætning, de kunde tvinge kunderne til at opsøge de faa pladser, de valgte til deres stapelpladser, og for bedre at kunne øve kontrol indskrænkede de disses antal saa meget som muligt; endda holdt de selv her ikke altid deres varer til salg, men saa vidt muligt kun bestemte dage i ugen, de saakaldte „show days" eller „toeneeltage", som regel mandag, onsdag og fredag i hver uge[1]; paa andre dage kunde der kun afsluttes handler om tøjer, der var besigtigede en af disse dage. Ved saadanne forholdsregler skærpede de konkurrencen mellem køberne og søgte derved at holde prisen oppe, foruden at de, hvor det lod sig gøre, indbyrdes traf bestemte aftaler om priserne; netop derfor vakte særlig toeneeldagene, „denne kolossale hoffærdighed, at de kun lader deres tøjer bese tre dage i ugen, ligesom store herrer og potentater, der paa grund af deres mange forretninger plejer at bestemme sig særlige audiensdage" [2], saa stor harme, at Englænderne dog ogsaa, i det mindste da stemningen mod dem i Tyskland var bitrest, maatte opgive at fastholde dem.

Hele den faste ordning af den engelske handel, der ytrer sig i saa mange andre forholdsregler: fastsættelsen af de betingelser, hvorpaa salg af engelsk klæde overhovedet maatte afsluttes, den stærke modstræben

---

[1] Lingelbach 88—90.
[2] Ehrenberg Hamburg 211—12.

mod kredittilstaaelse, de kraftige bestemmelser mod købere, der ikke havde overholdt deres forpligtelser, særlig selve reguleringen af eksporten, der som regel kun var tilladt paa de af kompagnierne valgte og charterede skibe (appointed ships) til de af kompagniet fastsatte tider, lader sig kun forstaa og forklare ud fra, at den engelske handel ved det engelske klædes sejr over den nederlandske tekstilindustri havde vundet et faktisk verdensmonopol over den vare, der dannede dens basis. Og herudfra maa det ogsaa forklares, at det lykkedes de engelske kompagnier at gennemføre og nogle af dem gennem aarhundreder at hævde det nationalitetsprincip, som Hanseforbundet forgæves havde søgt at skaffe anerkendelse. Principielt var det en grundlov for dem, at ingen engelsk købmand maatte give sine varer i kommission til en købmand af fremmed nationalitet, saalidt som han maatte give dem i kommission til et ikke-medlem, og ligeledes paalagde merchant adventurers ordrer medlemmerne visse indskrænkninger med hensyn til udførelse af kommissionsforretninger for fremmede[1]. Men om alle disse forholdsregler maa det hævdes, at det er ikke den engelske købmands eller den engelske nations særlige medfødte karakter, der skaber denne skrappe ordning, saaledes at monopolet opnaas igennem den[2]; det er tværtimod det allerede tilkæmpede faktiske varemonopol, der muliggør ordningen, hvorved saa den engelske handels karakter særpræges, og den engelske købmand faar sin særegne maade at føre sin forretning paa.

41. Men det er da vel værd lidt nøjere at undersøge selve den sejr, der fik saa gennemgribende betydning for al engelsk handel, at paapege dens omfang og begrænsning og at søge dens indre aarsager. I virkeligheden var sejren, i det øjeblik den vandtes, stærkt begrænset. Den var ikke fremkaldt ved den engelske tekstilindustris overlegne teknik, hvad selve fremstillingen af varen angik. Hvor lidet den ældste engelske tekstilindustri magtede af sig selv at gøre tekniske fremskridt, ses bedst af den skæbne, tilvirkningen af kamgarnsstoffer havde. I kamgarnsstofferne er selve vævets struktur efter stoffets færdigbehandling synlig; fremstillingen af finere stoffer beror her for en stor del paa, at det lykkes at opfinde og teknisk muliggøre nye kombinationer af kæde og islæt, saa at selve vævningen skaber nye mønstre. Men det var en opgave, som den ældste engelske kamgarnsindustri, der havde sit sæde i Norfolk, ikke formaaede at løse; i det 16. aarh. er den i stadig tilbagegang[3], indtil den stærke indvandring af nederlandske vævere under Elisabeth fremkalder en forandring. I tilknytning til den gamle, hensygnende kamgarnsindustri skaber disse nu de saakaldte „new

---

[1] Lingelbach 94—95, 92—93. Der indrømmes medlemmerne ret til at sælge ikke-engelske varer for fremmede kommittenter, bosatte i fremmede lande. I øvrigt maa det bemærkes, at selv i engelsk handel lod nationalitetsprincipet sig ikke opretholde, hvor handelsforbindelserne var mere udviklede og nationaliteten beslægtet; netop samtidig med, at merchant adventurers i princip hævdede forbudet mod at benytte fremmede som kommissionærer, særlig til salg af engelsk klæde, giver kompagniets medlemmer i stor udstrækning deres klæde i kommission til hamburgske købmænd, hvorom henvises til 3. kap., 1. afsnit.

[2] Se herimod Ehrenbergs svævende betragtninger over „natur, folk og regering“, l. c. 12 ff., 35 ff. og den paafølgende lidet opbyggelige polemik mellem ham og Høhlbaum Hans. Gbl. VIII, 1895, 183—95; 1896, 212—21.

[3] Lohmann 85—87.

draperies"; dels indførte de nemlig nye, udenlandske vævemønstre, farver og farvemetoder, dels benyttede de ikke uldgarn alene, men vævede kamgarnet sammen med silke eller linnedgarn. „The new drapery" var da modevarer, lettere og finere stoffer, der egnede sig til afsætning paa de sydlige markeder, den engelske handel samtidig opsøgte. Først fra det 17. aarh.s begyndelse faar derfor disse stoffer større betydning for den engelske handel; indtil 1750 er endnu Norwich hovedsædet for denne industri, fra da af overfløjes Norfolk af Nordengland, særlig af West Riding i Yorkshire, hvor denne industrigren siden 1700 havde gjort stærke fremskridt[1]. Men for det 15. og 16. aarh. spiller de engelske kamgarnstoffer kun en ringe rolle; det blev ovenfor nævnt, at de under Henrik 8. kun udgør 4 % af den samlede engelske klædeeksport.

Indtil henimod 1600 var da den engelske tekstilindustri alene indskrænket til fremstillingen af kartegarnstoffer, „the old drapery". Den stærke valkning udvisker her selve vævets mønster; stoffets finhed afhænger af dets efterbehandling, hele appreturprocessen og farvningen. Men heller ikke dette omraade havde den engelske tekstilindustri i det 15. og 16. aarh. formaaet at bemægtige sig; trods alle anstrengelser, i beg. af det 17. aarh. ogsaa fra regeringens side[2], vedblev kontinentet at bevare sin overlegenhed, særlig hvad farvningen af klædet angik, formodentlig indtil den sidste halvdel af det 17. aarh. I det 15. og 16. aarh. var forholdet det, at England væsentligst udførte sit ubearbejdede, højst blot valkede, ufarvede tøj til Nederlandene, hvor det da behandledes færdigt af de flanderske og brabantske appretører og farvere[3]. I Henrik 8.s tid havde Englands eksport af farvede tøjer det ganske betydningsløse omfang af 0,3 % af den samlede tøjeksport[4]. I det 16. aarh. indtraadte der heri den forandring, at Flandern og Brabant ikke længere alene besørgede denne færdigbehandling; det fik den største betydning for den engelske handels retning, at de hamburgske „wantsnider" og Englandsfarere i aaret 1530 ved tilkaldte haandværkere fra Antwerpen indførte farvning og appretering (opkradsning, overskæring og presning) af de engelske tøjer i Hamburg selv. Denne industri tog i Hamburg et stærkt opsving; antallet af „stal", der er noget større end selve de farvede tøjers antal, var i aarene 1536—40 ca. 1270 aarligt, men voksede derefter hurtigt, saa at det aarlige gennemsnit for aarene 1541—50 er 3837, for 1551—60: 4185; 1561—70: 6519; 1571—80: 13,545; 1581—90 endog 14,768; derefter falder det 1591—1600 noget, til 11,739, for atter 1601—10 at stige til 13,543[5]. Man forstaar, at Hamburg herved maatte faa en stedse stigende betydning for den engelske eksporthandel; men en tid fandt ogsaa i øvretyske byer, senere navnlig i Holland, i stort omfang færdigbehandling og farvning af engelske tøjer sted; og det maa antages, at først i løbet af det 17. aarh. lykkedes det den engelske tekstilindustri ogsaa paa dette om-

[1] Ashley II, 237—42. Cunningham II, 36—38. Lohmann 87—92.
[2] Saaledes Wm. Cockaynes patent Cunningham II, 164—65.
[3] Lohmann 79.
[4] Schanz II, 17.
[5] Ehrenberg Hamburg 77—78, antallet af stal beregnet efter statistiken 327—28.

raade at gøre tekniske fremskridt, der bragte den paa højde med, hvad udlandets hidtil havde formaaet.

42. Saaledes nøjere betragtet indskrænker da Englands sejr sig til alene at gælde fremstillingen af det ufærdige, ufarvede klæde, og det er da ogsaa, som allerede nævnt, eksporten heraf, der i det 15. og 16. aarh. er i stadig stigen. Spørger man derfor om sejrens indre aarsager, vil det ses, at man ikke blandt dem kan nævne en overlegenhed i selve tekniken; den er bleven vunden ikke ved varens forbedrede kvalitet, men ved prisens reduktion. Formentlig var det engelske halvfabrikat bedre end det tilsvarende udenlandske, men det afgørende maa sikkert have været, at det i forhold til sin kvalitet var billigere[1]; det forklarer ogsaa bedst den forholdsvis hurtige og absolute sejr. Aarsagerne til prisreduktionen ligger nær. Den første er, at den nederlandske industri var henvist til at arbejde med samme raastof som den engelske, og at dette raastof var den engelske uld; det er da indlysende, at den engelske væver maatte have selve sit raastof billigere end den nederlandske. Dette naturlige fortrin fremhævedes ved en meget kraftig toldbeskyttelse; paa Henrik 7.s og Henrik 8.s tid beløb eksporttolden af uld sig for stapelkøbmændene til 33 %, for ikke stapelkøbmænd til 70 % af værdien, medens eksporttolden af klæde for engelske og hanseatiske købmænd kun var henimod 2 % af værdien, for fremmede købmænd ikke helt 8 %; et forhold, der vedvarede lige til 1557. Og hertil kommer saa transport og lagringsomkostninger, stapelkøbmandens avance[2], svind og ødelæggelse af varen ved forsendelsen. I meget høj grad maatte derved raastoffet fordyres for den nederlandske industri, i ganske kolossal maalestok for den italienske, der ønskede at bringe sin højt udviklede teknik i anvendelse ved at arbejde med verdens bedste raastof[3]. Dette forhold gav den engelske tekstilindustri et mægtigt forspring, hvor maalet var klædeprisens reduktion.

Ganske i samme retning virkede den anden aarsag: kapitalens forøgede indflydelse paa selve produktionen. Det er ikke her stedet at forsøge en udredning af det meget vanskelige spørgsmaal om den oprindelige kapitaldannelse[4], blot indenfor England; jeg maa nøjes med at nævne et par af de faktorer, der kan antages at have øvet en betydeligere indflydelse til dannelse af kapital i den engelske købmands haand. Vistnok havde England stedse haft en meget stor avance paa det gennem aarhundreder fortsatte salg af uld til kontinentet; det maa antages, at kontinentet for en stor del havde maattet dække sine uldindkøb ved betalinger i rede penge, og at det samme var tilfældet, jo

---

[1] Daenell I, 73, anm. 2. Hirsch 250—52.

[2] Schanz I, 441.

[3] Schulte I, 593. Allerede ved forsendelsen fra produktionsstedet til den engelske kyst stiger ulden med 50 % af indkøbsprisen. 100 pd. uld, der føres fra England til Firenze, stiger med 262—319 % af indkøbsprisen, og heraf er kun en meget ringe del sælgerens avance; de 100 pd. købes i England for 10½ flor. gylden, sælges i Firenze for 38 à 44 fl., heraf er 13½ fl. transportudgifter, 12 fl. tab ved svind og ødelæggelse af varen, kun 2 à 8 fl. avance. Sombart I, 222.

[4] Sombarts dristige theori om grundrentens afgørende betydning for den oprindelige kapitaldannelse er i den nyeste tid fra flere sider blevet meget skarpt kritiseret, saaledes af v. Below: Die Entstehung des modernen Kapitalismus. Histor. Zts. 91 (1903), 432 ff.; I. Strieder: Zur Genesis des modernen Kapitalismus. Leipz. 1904; A. Nuglisch: Zur Frage der Entstehung des modernen Kapitalismus JNSt. 83 (1904), 238–51; R. Häpke: Die Entstehung der groszen bürgerlichen Vermögen im Mittelalter JGVV. N. F. 29 (1905), 1051–87 og flere andre.

mere den engelske klædeeksport tiltog i omfang[1]. Begge varer var af naturen selv gjort til saa godt som et monopol for den engelske handel, og det kan næppe betvivles, at monopolet har givet sig udslag i en særlig høj avance, saa at den engelske købmand mere end maaske andre landes købmandsstand har formaaet at samle sig kapital ved selve sin handel. Men det kan dog ikke helt overses, at netop England med sin stedse voksende tekstilindustri, der fremkaldte en hurtig befolkningsforøgelse først i byerne, senere i visse landdistrikter, har frembudt særlig gunstige betingelser for en kapitalaccumulation gennem grundrentens stigning[2].

Sikkert er det, at der i midten af det 16. aarh. i den engelske købmandsstands haand var samlet en ikke ringe kapital, der forlangte anvendelse. Og denne kapital var ret jævnt fordelt over større kredse af købmænd[3]; den blev derfor ikke som de enkelte, langt rigere tyske handelshuses kapitaler absorberet af den store pengehandel, der syntes at love en langt større profit end varehandelen[4]; den store pengehandel havde overhovedet sit sæde paa kontinentet, selv den engelske regering optog sine laan i Antwerpen, og først Thomas Gresham kunde udkaste den dristige tanke at lade den financiere sine foretagender i England selv. Disse forhold tilsammen bevirkede, at den opsamlede købmandskapital i England søgte anvendelse og i alt fald til slutn. af det 16. aarh. vedblev fortrinsvis at søge anvendelse i varehandelen. Den stigende almindelige velstand havde forøget konsumtionen af en række varer; kapitalen i den driftige købmands haand brugtes til at skaffe disse varer hentede til England af Englænderne selv eller til saa dristige spekulationsforetagender som farten til Archangel (1554), der dannede udgangspunktet for forbindelsen med Rusland. Denne stærkere aktivitet, der saaledes var begyndt allerede før Elisabeths thronbestigelse, fik efter 1560 end mere kraft, fordi den støttedes ved den pengerigelighed, der nu endelig viste sig at være den betydningsfuldeste følge af Amerikas opdagelse. Møntforringelserne ophørte, og det engelske pengevæsen fæstnedes; de stedse stigende priser lovede godt udbytte af selv de dristigste handelsforetagender; kapitalen i de foretagsomme købmænds hænder forøgedes, der begyndte endog at danne sig en særlig klasse af pengekapitalister, hos hvem det var lettere at opnaa laan til driftskapital[5]. Derfor er det, at i Elisabeths tid kommer til fuldt gennembrud i den engelske varehandel det kapitalens herredømme, der allerede længe havde arbejdet sig frem ogsaa indenfor produktionen, og som dær havde fremkaldt overgangen fra haandværk til hjemmeindustri.

Selve hjemmeindustriens gennembrud falder udenfor dette arbejdes rammer. Den er trængt igennem som herskende bedriftsform i den

---

[1] Cunningham II, 13. Schanz I, 488, 494 ff. At Englænderne føre „viele tausend alte vollwichtige Reichsthaler aus Deutschland“ er henimod 1600 ogsaa et af de tyske klagepunkter imod dem. Ehrenberg Hamburg 212.

[2] Sombart I passim, men for Englands vedkommende særlig 309—11.

[3] I midten af det 14. aarh. er der i England kun 169 rige købmænd, i 16. aarh. mere end 3000 — dog beror denne sidste angivelse paa Wheelers udsagn, hvis tilforladelighed maaske er omtvistelig. Schanz I, 328—29. Til sammenligning mellem engelsk og tysk kapitalfordeling i det 16. aarh. cf. Ehrenberg Hamburg 2.

[4] Sombart I, særlig 263 ff.

[5] Cunningham II, 5, 12—14.

første halvdel af det 15. aarh.; men selve gennembrudet har saa godt som ingen dokumentmæssige spor efterladt sig, den første lov, der søger at regulere den, og som er given 1464, viser allerede systemet i fuld virksomhed med alle dertil knyttede misbrug[1]. Derfor er det vanskeligt at afgøre, hvorfra den kapital kom, der skabte hjemmeindustrien, fra hvilke befolkningsklasser den kapitalistklasse udgik, der tog klædetilvirkningen i sin haand. Det synes rimeligt at antage, at det for en stor del var de engelske købmænd, der fortrinsvis drev handel med klæde, som nu ogsaa overtog produktionen deraf; og det saa meget lettere, som disse købmænd synes mest at være udgaaede fra valkernes og overskærernes kreds; den kapital, de havde vundet ved deres handel, fandt da her anvendelse[2]. Det er sikkert, at selv italienske købmænd i England anvendte deres indvundne kapital paa denne maade; maaske tog ogsaa uldkøbmændene, stapelkøbmændene, del i denne udvikling. For en del var det da købmandskapital, der her fandt et nyt virkefeldt; men ogsaa haandværkere medvirkede, og landejendomsbesiddere, der havde en stor uldproduktion, lod selv deres uld forarbejde[3]. Denne kapitalens overtagelse af produktionen maatte virke til en formindskelse af produktionsomkostningerne; ogsaa blev det denne nydannede arbejdsgiverklasses sag at gennemføre varens ensartethed samtidig med dens tilpasning efter større og fremmede markeders krav; derfor er det, at i løbet af det 15. aarh. bliver varieteterne stedse talrigere, medens kontrollen med den færdige vare mere og mere glider bort fra staten; dens medvirkning var paa dette punkt ikke længere saa nødvendig som i haandværkets dage[4].

43. Saaledes havde da ogsaa handelen og den derved indvundne kapital indflydelse paa tekstilindustriens omdannelse og udvikling; i denne sammenhæng har dog den omdannede indflydelse, som denne industriens kraftige vækst øvede paa den engelske handel, alene interesse. Thi der finder her en stadig vekselvirkning sted, indtil endelig i det 16. aarh. tekstilindustrien næsten helt bemægtiger sig den engelske eksporthandel.

Den engelske aktivhandels karakter i den ældste tid var som den øvrige nordeuropæiske handel væsentligst geografisk specialiseret; den engelske købmand handlede fortrinsvis til et enkelt bestemt marked, men i alle mulige varer, deriblandt ogsaa i engelske tøjer[5]. Det første tegn paa klædetilvirkningens voksende betydning for engelsk handel er det, at den derindenfor fremkalder en varespecialisering; som ovenfor berørt, danner der sig i de forskellige engelske byer en særlig klasse af købmænd, drapers, der alene er klædekøbmænd. I London faar the drapers company sit første charter i 1364, i 1415 talte det over 100 medlemmer; og samtidig dannede der sig lignende sammenslutninger i

---

[1] Lohmann 3. Ashley II, 227. 4 Edw. 4, cap. 1.
[2] Ashley II, 212, 226, særl. bem. om Winchcombe 230.
[3] Lohmann 6 8. Ashley II, 234.
[4] Saaledes, forekommer det mig, maa den vekslende lovgivning paa dette omraade i det 15. aarh. forklares. Ashley II, 223—25.
[5] Ashley II, 210: if men dealt in cloth at all, they dealt in it together with half a dozen other commodities; they were merchants, and not dealers in one particular article.

andre engelske byer[1]. Vistnok var disse kompagnier i deres oprindelse væsentlig af samme natur som de tyske gewandschneiderlav, idet ogsaa de ved sammenslutningen vilde opnaa monopol paa detailsalg af klæde i byen selv; men den store forskel var der, at medens de tyske klædehandlere maatte basere deres forretning paa dette detailsalg og den deraf følgende import, højst kunde udvide den til at omfatte ogsaa mellemhandel i klæde, kunde de engelske kaste sig ind i en kraftig eksporthandel til udlandet. Den tyske gewandschneider maatte tilpasse sin import, d. v. s. sit opkøb, efter lokalmarkedets og mellemhandelens aftagningsevne, den engelske draper kunde kaste al den kapital, han raadede over, ind i opkøbet; afsætningen var, temporære standsningsperioder fraset, sikker nok. Medens varespecialiseringen i Tyskland kun faar betydning for lokalmarkederne, trænger den ad denne vej ind i den engelske aktivhandel til udlandet. Og det gør den i det 15. aarh. i den grad, at den ganske ophæver betydningen af den begyndende lokale varespecialisering i engelske byer. Det ses bedst for Londons vedkommende, hvor denne lokale varespecialisering var mest fremskreden. Ved siden af klædehandlerlavet havde der her dannet sig andre lav eller, som de i England kaldes, kompagnier; the mercers f. e. havde overtaget handelen d. v. s. importen og detailsalget i London og mellemhandelen til andre engelske byer af silkevarer[2], the grocers paa samme maade krydderihandelen i London. Men ogsaa disse købmænd kom mere og mere ind paa at dække deres import ved eksport af engelsk klæde, og snart blev denne side af deres handelsvirksomhed den, der for dem selv var den betydningsfuldeste, for the mercers endogsaa i den grad, at netop de kom til at øve den største indflydelse paa selve organisationen af den engelske klædeeksport til udlandet[3].

44. Stedse mere steg paa denne maade det engelske klædes betydning for den engelske handel; mere og mere samlede denne sig om den ene opgave: at opkøbe og afsætte de engelske tøjer. I løbet af det 16. aarh. tabte alle andre engelske eksportvarer absolut og relativt terræn overfor klædet; uldeksporten, der paa Edward 3.s tid havde beløbet sig til c. 30,000 sække aarlig, sank til et aarligt gennemsnit af 6769 sække under Henrik 7., 5781 i Henrik 8.s tid, forbødes ganske i 1614[4]; eksporten af huder var snarest i tilbagegang, medens tineksporten formodentlig holdt sig paa omtrent samme standpunkt[5]. For det 16. aarh. kan man endogsaa rent talmæssigt vise klædeeksportens eminente og stigende betydning; det lader sig beregne, at i Henrik 8.s tid udgjorde den 70,86 % af Englands samlede eksport, medens eksporten af uld beløb til 8,11 %, af tin til 4,18 %, af huder til 0,66 %, og eksporten

---

[1] Ashley, II, 212, 214.
[2] Om de varer, hvori the mercers handlede, se Boyle-Dendy indl. 57.
[3] Ashley II, 216—217. Indenfor det fælles købmandsgilde i Newcastle kan man allerede 1341—42 iagttage den samme begyndende varespecialisering; gildet omfatter da tre særafdelinger: the drapers, the mercers og the boothmen d. v. s. kornkøbmænd; inden 1516 kom hertil endnu the spicers. Men naar denne bevægelse dermed standsede, og naar gildet trods denne ikke sprængtes ud i lav, men vedblev at være den fælles organisation, er der hertil den samme aarsag som overalt: at eksporthandelen for alle engelske købmænd fik den overvejende betydning, og for alle havde ganske den samme karakter. Boyle-Dendy, indl. 23—24, 36 ff.
[4] Schanz II, 15—16, Lohmann 72.
[5] Schanz II, 20—21.

af alle andre varer udgjorde 16,19 %[1]. Vender man sig herfra til en betragtning af den eksportstatistik, der er bevaret for aaret Michaelis 1564—1565, finder man, at uld, tin og huder har holdt sig stationære, idet eksporten af uld og uldskind udgør 8,46 %, af bly, raat og bearbejdet tin samt jern 4,76 %, af huder, læder etc. 1,42 % af den samlede eksport; klædeeksporten derimod er steget til 81,61 %, eksporten af alle andre varer gaaet ned til 3,75 %; og det er yderligere betegnende for den engelske handels standpunkt umiddelbart før den store kompagnidannelses tid, at reeksporten af fremmede varer kun udgjorde omtrent 1 % af den samlede eksport[2]. Da i slutn. af det 16. og beg. af det 17. aarh. eksporten af uld saa godt som ophører, har England, som det senere skal nøjere paavises, ved siden af sit klæde i virkeligheden kun to eksportvarer: tin og kaninskind, og begge spiller en ret underordnet rolle; det er med sit klæde alene, at den engelske handel erobrer verdensmarkederne.

Tekstilindustriens betydning for den engelske aktivhandel var da først og fremmest den at fremkalde en varespecialisering i største stil, den engelske aktivhandel kom mere og mere, tilsidst udelukkende til at hvile paa salget af det engelske klæde; de engelske købmænd var alle, hvilke udenlandske markeder de end handlede til, hvilke varer de end dær tog i bytte og importerede til England, klædehandlere, for hvem opkøbet af engelsk klæde i England og afsætningen deraf paa de fremmede markeder var den vigtigste side af deres handelsvirksomhed. Denne varespecialisering fremtræder end mere absolut, naar man betænker, at i 1564—65 var produktionen af the new drapery endnu ikke begyndt, endnu var det saa godt som udelukkende de ufærdige, ufarvede engelske tøjer, der eksporteredes. Saalænge nu de fremmede markeders aftagningsevne var stedse stigende, saalænge nye markeder kunde opsøges, saalænge konkurrence ikke blot var umulig, men den, der endnu var, stedse trængtes tilbage, saalænge vilde den engelske købmand føle sig tilskyndet til at anvende sin kapitalforøgelse til forøget opkøb af klæde; og blandt de engelske købmænd indbyrdes vilde den kapitalstærkere søge at tilrive sig en uforholdsmæssig stor andel af produktionen og at trænge de kapitalsvagere ud ved underbud. Derfor forlægges i al engelsk handel tyngdepunktet fra det fremmede marked til England selv; det er ikke mere vareombytningen paa det fremmede marked, der mest beslaglægger købmandens opmærksomhed; den gaar let og sikkert for sig og kan overlades til andre; det er om opkøbet i England selv, at kampen staar, og her har den, der har den største kapital, mest udsigt til sejr.

45. Men klædeeksportens stigen og hjemmeindustriens gennembrud har endnu en betydningsfuld virkning for den engelske aktivhandel; den

[1] Beregnet efter Schanz II, 31—33. Alle de forbehold, Schanz tager med hensyn til sine angivelser, maa naturligvis gentages ved en paa grundlag af dem udført beregning, og særlig med hensyn til posten: alle andre varer, der hviler paa en omstændelig og omtrentlig vurdering cf. Schanz II, 34, anm. 2.

[2] Ehrenberg Hamburg 8. Ved sammenligningen maa det bemærkes, at statistiken for Michaelis 1564—65 giver de værdier, hvortil varerne klareredes, medens Schanz' beregninger søger at angive deres virkelige værdi. Formentlig spiller dog denne forskel kun ringe rolle ved en procentvis beregning og sammenstilling.

fremkalder en stærk koncentration. I den ældre tid, da klædeproduktionen fandt sted i de engelske byer, hvor vævere, valkere o. s. v. var sammensluttede i lav, der oftest producerede blot for byen og dens opland, i nogle byer ogsaa for fremmede købere, der kom til byen eller gjorde indkøb paa de store aarsmarkeder rundt om i landet, da importhandelen, forsyningen af de forskellige byer og deres opland, endnu spillede en betydelig rolle for de engelske købmænds handel, da fremmede købmænd ikke søgte til England alene for at købe tøjer, men ogsaa for at købe andre raaprodukter og for at forsyne de engelske markeder, kunde en række engelske byer blive sæde for en betydelig handel med udlandet[1]. Men jo mere klædeproduktionen vandt frem, jo mere den arbejdede blot med en udvidelse af produktionen for øje, jo mere det var de engelske klædeeksportører, der som en naturlig følge af deres overlegne stilling mere og mere tilrev sig importen til forsyning, des mere søgte det engelske klæde fra de mindre markeder til det større, der bød bedre afsætningsvilkaar, fordi dær opkøberne var stadig tilstede i størst mængde, og fordi der dær opkøbtes fortrinsvis for eksport til de fremmede markeder. Det er bekendt, at hjemmeindustriens gennembrud medfører produktionens udvandring fra byerne til visse landdistrikter; dær var der billigere levevilkaar, lettere adgang til vandkraft, og dær kunde man unddrage sig lavenes regulerende myndighed. Og klædemagerne, de smaakapitalistiske arbejdsgivere, der samlede og skulde afsætte disse landdistrikters produktion, var ikke bundne til et lille lokalt bymarked; de søgte til det største, til London, og derhen førte ogsaa klædehandlerne i andre byer den del af deres produktion, de ikke kunde afsætte i byen selv.

London havde fra den ældste tid selv været sædet for en betydelig klædeproduktion, indvandringen af nederlandske vævere i Edward 3.s tid var mest kommet denne by tilgode; dertil søgte ogsaa i stort tal de fremmede købmænd. Tidligt var den da et hovedmarked for engelsk klæde; nu steg dens betydning stadig og stærkt. I 1397 erhvervedes Blackwell hall og indrettedes til marked for alt klæde, der fra landdistrikterne og andre engelske byer tilførtes London; her og kun her maatte det sælges til klædeeksportørerne; i fire hundrede aar var den det store centralmarked for engelsk klæde[2]. Samtidig med at klædehandelen mere og mere blev grundlaget for al engelsk handel, koncentreredes den stedse mere i London; her fandt det store klædeopkøb sted, og derfor koncentreredes selve den engelske handel stedse mere i landets hovedstad. Det er vidnesbyrd om denne stigende koncentration, at Hanseaterne opgiver deres andre engelske pladser og samler sig i London. For det 16. aarh. lader ogsaa denne stigende koncentrationsbevægelse sig talmæssigt forfølge gennem de forskellige byers toldydelser. I Henrik den 7.s tid yder London af landets samlede toldindtægter de 49,5 %; Southampton, der var hovedsædet for en betydelig vinim-

---

[1] Betegnende for denne tidligere tilstand er the ordinance of the staple af 1353, hvorved Newcastle, York, Lincoln, Norwich, Westminster, Canterbury, Chichester, Winchester, Exeter og Bristol gøres til stapelsteder, medens London ikke nævnes. Cunningham I, 290.

[2] Ashley II, 197—204, 214—15.

port, 18,9 %; derefter følger Boston med 6,4 %, Newcastle med 5,1 %, Ipswich med 4,5 %, Bristol med 3,4 %. I Henrik 8.s tid er Londons andel stegen til 66,1 %, Southampton gaaet ned til 9,1 %, Newcastle har holdt sig paa 5 %, Boston er sunken ned til 3,4 %, ingen anden engelsk by naar op til 3 %, selv Bristol har kun 2,9 %. Og denne bevægelse fortsattes; i 1581—82 beherskede London 86,4 % af Englands samlede aktivhandel til udlandet[1]. Den engelske handels opgave var da i slutn. af det 16. aarh. salget af engelsk klæde til udlandet; klædeopkøbet, og dermed selve den engelske aktivhandel var koncentreret i London; de kapitalstærke Londonerkøbmænd beherskede gennem deres klædeopkøb den engelske handel.

46. Det ses da let, hvorledes denne udvikling ganske forandrede alle de grundforhold, hvorover de middelalderlige handelsformer var byggede. For den engelske købmand var markedet hjemme og markederne ude ikke længere i den forstand ligestillede; gensidigheden havde for ham ikke længere nogen praktisk betydning; han var ikke tvungen til en ganske passiv følgen med den naturlige varestrøm. Det engelske klædes uovertræffelige godhed gjorde det muligt for ham at aabne nye markeder, at øve en stærk indflydelse paa salgsprisen[2]; den betydelige kapital, hvormed han drev sin forretning, gjorde det yderligere muligt for ham at koncentrere varen i sin egen magt og at nedslaa al konkurrence. Det, at han saaledes beherskede varen og markederne, maatte gøre det ønskeligt for ham at drive sin forretning paa en ganske uafhængig og selvstændig maade, at kunne dirigere den ganske efter eget forgodtbefindende; den stigende konkurrence mellem engelske købmænd indbyrdes maatte forstærke dette ønske hos de dygtigste. Det opnaaedes ved at lade afsætningen af klædet og det eventuelle indkøb af returvaren paa det fremmede marked udføre ikke af ganske selvstændige købmænd, hvis virksomhed han ikke saa helt havde magt til at kontrollere og dirigere, men ved mænd, der stod i et vist afhængighedsforhold til ham. Den stedse stigende efterspørgsel og deraf følgende betydelige avance paa klædet bar med lethed den forøgelse af salgsomkostningerne, som en bestemt løn repræsenterede.

Denne overgang maatte ligge nærmest i forbindelserne mellem London og Antwerpen. Saa nær laa disse to pladser hinanden, at den londonske købmand alene derved lettere sattes i stand til at øve større indflydelse paa afslutningen af forretninger for hans regning, selvom han ikke personlig var tilstede. Derfor opgav Londonerkøbmanden sikkert hurtigt ganske proprehandelen; men i stedet for at komme ind paa at give sine forretninger i Antwerpen i kommission til selvstændige mænd, der var borgere i byen, foretrak han som stedfortrædere at benytte sine handelsknægte og unge engelske købmænd, der drev forretning som liggere dær; og mere og mere gik Londonerkøbmændenes

---

[1] Schanz II, 28—30.

[2] Ehrenberg Hamburg 31 bemærker med hensyn til merchant adventurers, at Nederlænderne og Hanseaterne vel beskyldte dem for at træffe aftaler om deres varers salgspris, men at der intet findes derom i deres statuter. I disse findes dog en bestemmelse om prisen paa uld, Lingelbach 122, og det vil nedenfor ses, at aftaler om klædets salgspris i alt fald til visse tider af det 17. aarh. praktiseredes i Levantkompagniets faktorier.

bestræbelser ud paa at bringe ogsaa disse i saa stærk afhængighed som muligt.

Medens nu udredningen af disse stedfortræderes stilling i handelslivet og dette navnlig med hensyn til forholdet til tredjemand, naturligt maa henskydes til det næste afsnit, skal til forstaaelse af det følgende blot dette ene punkt: den stærkere afhængighed her nøjere belyses. Men eftersom alle kilder, der kunde give oplysninger om det indre forhold mellem den engelske kommittent og kommissionær, for det 15. og størstedelen af det 16. aarh. ganske synes at mangle, er det atter kun ved en tilbageslutning, man kan danne sig et begreb om udviklingen i løbet af dette tidsrum. Kun ved et studium af den af Wheeler først i 1608 foretagne kodifikation af merchant adventurers love og ordrer vinder man nøjere indblik i disse forhold; omend flere af disse love og ordrer er fra ældre tid, stammer dog sikkert hovedmassen deraf fra slutningen af det 16. aarh.

47. Det punkt, hvortil den engelske udvikling her er naaet, ligger dog ikke ret langt fra det, hvorved fremstillingen af den hanseatiske ovenfor standsede; forbindelseslinier lade sig i alt fald let drage. Af stedfortrædere møder man atter her først handelsknægten. Men hans stilling er paa mange maader bleven ændret; han kaldes ikke længere, som i det ovenfor anførte brev af 1359, „valet", knægt[1]; han betegnes „lærling", apprentice, og hans tjenestetid er blevet bestemt fastsat til 8 aar; utvivlsomt har den almindelige ordning af lærlingeforholdene under Elisabeth ogsaa her øvet sin indflydelse, derved er forholdet mellem principal og knægt blevet fastere reguleret. I lærlingeforholdet laa, at lærlingen efter endt tjenestetid selv skulde blive købmand; medens man i ældre tid blot i praksis iagttager en vis forskel i knægtens stilling, saaledes at nogle anvendes som kommissionærer, andre ikke, er da nu disse to grupper fast afgrænsede, idet lærlingene er de knægte, der kan udføre forretninger for deres principal paa fremmede pladser; i lærlingekontrakten skal det udtrykkeligt angives, at han har taget tjeneste hos principalen for selv at blive merchant adventurer. Men det er karakteristisk for den afvigende udviklingsretning, at medens det hanseatiske kontor i London udstøder handelsknægten, er det engelske kompagni villigt til at optage lærlingen efter blot to aars tjenestetid; naar han er fyldt 21 aar og har tjent som lærling i to aar, kan han nemlig indfinde sig paa kompagniets hovedplads paa fastlandet og blive optaget som medlem, hvorved han sættes i stand til at udføre forretninger dær for sin principal[2].

Men samtidig var der indtraadt en langt vigtigere ændring i lærlingens stilling: hans ret til at drive handel for egen regning var blevet betydelig indskrænket. Til de egne, hvor merchant adventurers var privilegeret, maatte en lærling overhovedet ikke drive handel for egen regning, før han havde gjort tjeneste i syv aar; derefter kunde han, naar hans principal anmodede derom paa hans vegne

---

[1] Ovfr. 63, anm. 4.
[2] Lingelbach 35—36, 41, 43. Tilsvarende bestemmelser for Eastland company Sellers 16—18.

og opnaaede kompagniets tilladelse dertil, faa ret til for resten af tjenestetiden, det vilde altsaa regelmæssigt sige i det sidste aar deraf, aarligt at afskibe 100 stk. tøjer for egen regning[1]. At der paa dette punkt er tale om en indskrænkning af et ældre friere forhold[2] ses ikke blot af, at kompagniet paa overgangen fra det 16. aarh. til det 17. aarh. er meget optaget af at lovgive netop herom[3], men end mere deraf, at der dog indrømmes lærlingen ret til at anbringe sin kapital i principalens forretning, saaledes at denne kan drive handel dermed til fordel for ham, og af, at kompagniet ikke mener at kunne tiltage sig ret til at forbyde lærlingens egenhandel til egne, hvor det ikke er privilegeret; enhver lærling kan for egen regning handle „i stapelen", til Spanien eller andre egne, dog skal han dertil have sin principals tilladelse[4]. Men ogsaa retten til at udføre forretninger for andre end principalen, der dog formodentlig i ældre tid idetmindste i praksis indrømmedes handelsknægten, nægtede man nu indenfor merchant adventurers bestemt lærlingen, maaske dog først ved den store ordre om alle disse forhold af 1608 19. maj; den bestemte, at en lærling kun maatte udføre forretninger for sin principal og dennes societetsforbindelser, medmindre principalen havde givet ham skriftlig tilladelse til ogsaa at tjene andre; i tilladelsen skulde disse andre udtrykkelig være nævnt ved navn, og tilladelsen skulde først indføres i kompagniets bøger[5].

48. Alle disse indskrænkninger skulde jo imidlertid bortfalde, naar lærlingen efter endt tjenestetid blev en fuldtberettiget selvstændig købmand. Men hertil krævedes en ny og endelig medlemsoptagelse, der kun kunde finde sted, efterat lærlingen havde præsteret bevidnet certifikat fra sin principal om, at han havde tjent ham tilfredsstillende; optagelsen skulde da regelmæssigt finde sted inden et aar efter tjenestetidens udløb paa en almindelig forsamling af kompagniet i den by paa kontinentet, hvor dettes hovedstyrelse havde sit sæde[6]. Forskellen mellem den foreløbige optagelse „within termes" og denne udtrykker ordrerne selv saaledes, at lærlingen ved den sidste „shall be fully free and may trade for himself" [7]. Fra nu af indtog han da formelt ganske samme frie og selvstændige stilling som i ældre tid den egentlige ligger. Men særlig den store ordre af 1608 19. maj afgiver vidnesbyrd om, at hans stilling i praksis ofte formede sig anderledes. Heri nævnes nemlig en særlig gruppe af stedfortrædere, der betegnes „covenant servants"; deres stilling er ikke ganske bestemt defineret, men lader sig dog bestemme af dens og andre lignende ordrers omtale deraf. En covenant servant ses da at være et fuldtberettiget medlem af kompagniet, der ved en særlig kontrakt (covenant) har forpligtet sig til for et vist bestemt tidsrum at udføre forretninger for een bestemt principal; denne

---

[1] Lingelbach 49 cf. 68.
[2] Den gradvise indskrænkning af lærlingens ret til egenhandel kan iagttages i Newcastlegildets ordrer af 1515, 1554 og 1574. Boyle-Dendy 6--8.
[3] I kodifikationen findes optaget mindst tre ordrer herom, af hvilke den sidste og største er givet i Middelburg 1608 19. maj. Lingelbach 40—41, 49, 101—105.
[4] Lingelbach 103—4, cf. 49, 101.
[5] Lingelbach 104.
[6] Lingelbach 49 f.
[7] Lingelbach 43.

har at underrette kompagniet om, at han har antaget vedkommende som sin covenant servant. Det er klart, at kontrakten kan indeholde særlige bestemmelser og forbehold, hvorved der indrømmes vedkommende ret til f. e. at drive handel for egen regning eller for andre foruden principalen[1]; men forsaavidt det ikke er tilfældet, anser kompagniet ham for ved denne kontrakt at have bragt sig selv „in state and qualidie of an apprentice", saa at alle bestemmelser, der gælder lærlinges handelsvirksomhed, ogsaa gælder hans; hvilket altsaa vil sige, at den indenfor kompagniets privilegier, d. v. s. de egne, hvor kompagniet var privilegeret, principielt var indskrænket til udførelsen af forretninger for principalen og hans societetsforbindelser alene. Som fællesbetegnelse for lærlinge, covenant servants og selvstændige liggere, der paa en fremmed plads udfører forretninger for een principal eller flere købmænd, er nu udtrykket „faktor" begyndt at komme i almindelig brug[2].

Saaledes var der da skabt en mellemform, der vel forekom i forskellige afskygninger, men hvis kernepunkt var, at stedfortræderen paa den udenlandske plads var fastere knyttet til een bestemt købmand i England. Det var under de forandrede forhold en ganske naturlig udvikling; lærlingen, der var udsendt af sin principal, fortsatte paa den udenlandske plads sit tjenesteforhold, formodentlig blot som regel noget mere selvstændigt, som covenant servant; og det kan vistnok antages, at udviklingen mere og mere gik i den retning, at han vedblev at staa i et saadant fast forhold, saa længe han opholdt sig som „faktor" i udlandet, og først gjorde brug af sin fulde medlemsret, naar han vendte hjem til England for dær selv at begynde en ganske selvstændig forretning. Men det tør ogsaa antages, at denne udvikling ikke var lige kraftig i alle forbindelser mellem England og kontinentet, men at det atter her var Londonerkøbmændene, der gik i spidsen.

49. Men endnu en væsentlig ændring i faktorens forhold er i løbet af dette tidsrum indtraadt som en naturlig konsekvens af denne hans forandrede stilling. Societetsforbindelserne mellem principal og faktor er, saa vidt man kan se, bortfaldne, omtales i alt fald ikke mere; i stedet for var traadt, at principalen, som ovenfor nævnt, kunde gøre sin lærlings kapital frugtbringende ved at anvende den i sin egen forretning. Gensidigheden var ophævet, og dette medførte nødvendigheden af et vederlag til stedfortræderen. Men herom kan intet andet siges, end at i alt fald fra det 16. aarh. var provisionen faktorens anerkendte ret i engelsk handel; hvornaar den er trængt igennem, er usikkert, dog kan man endnu i ordren af 1608 19. maj se spor af en ældre tilstand, hvor lærlinge og covenant servants modtager fast løn, i alt fald bemærkes det gentagne gange „whether he serve for wages or without"[3]. Men i saa fald maa paa dette tidspunkt provisionen meget

---

[1] Lingelbach 102: vnless by some clause in his covenant he may trade for or with other men besydes his maister to his owne vse and thereto bee also qualifyed by the orders of the fellowshippe.

[2] Den selvstændige ligger defineres i ordren Lingelbach 181: euerie brother of the fellowshippe takinge factorie of more then twoe men, thoughe he have no doeinges for himself, shall pay whole impositions, and yt ys to bee vnderstood that factorie taken of standinge partners in one companie ys but taken of one man.

[3] I en ordre, der formentlig er noget ældre, dog ikke tidligere end 1600, skelnes mellem 1. a bro-

hurtigt være trængt igennem ikke blot for covenant servants, men ofte ogsaa for lærlinge, der benyttedes som faktorer; meget virkede vel hertil, at den engelske handel indtil nu havde været koncentreret i Antwerpen, hvortil provisionen formentlig var overført fra Brügge, men mest den omstændighed, at den var en under de givne forhold fortrinlig lønningsmaade, paa engang uden risiko og ansporende for faktoren.

50. Saaledes kan man da forfølge, hvorledes koncentrationen virker omskabende paa den engelske handels former; det er ogsaa den, der omskaber handelens ydre organisationer, kompagnierne. Vistnok kan man bestemtere end hidtil antaget paavise dette indenfor merchant adventurers. Med rette har de, der tidligere har behandlet dette kompagnis historie, fremhævet, at loven af 1497 deri betegner et vendepunkt, men selve betydningen af denne lov er næppe bleven helt forstaaet[1].

Den er fremkaldt ved en petition til underhuset fra merchant adventurers, bosatte i forskellige engelske byer udenfor London. I den fremstilles det, at ligesom disse købmænd har ret til frit at rejse med deres varer til Spanien, Portugal, Bretagne, Frankrig, Danzig etc. og til dær frit at sælge og købe, uden at der af andre Englændere forlanges nogen afgift af dem, saaledes har de ogsaa indtil den sidste tid frit kunnet rejse til Flandern, Holland, Seeland og Brabant og dær kunnet købe og sælge, som de vilde. Men i den sidste tid har the mercers og andre merchant adventurers, der er bosatte borgere i London, til deres egen fordel, men imod enhver Englænders frihed og imod loven dannet en egen sammenslutning og indbyrdes truffet aftale om, at ingen Englænder, der kommer til de markeder, dær maa købe og sælge, før han har betalt en afgift til deres organisation; betaler han den ikke, beslaglægges hans varer. Denne afgift opkrævedes først under paaskud af et broderskab, S. Thomas af Canterburys, og var oprindelig kun 1 nobel, derfor fandt man sig deri i nogle faa aar; men senere blev den sat op til 100 s. flamsk, og nu forlanger disse Londonerkøbmænd af enhver engelsk købmand første gang, han kommer dertil, £ 20 i afgift, inden de vil tillade ham at sælge sine egne varer dær og gøre indkøb. Følgen er, at alle købmænd, der ikke tilhører denne londonske organisation, trækker sig tilbage fra de markeder, saa at det engelske klæde ikke mere finder afsætning i mange egne, hvor det før solgtes, men maa føres til London, hvor det saa sælges til priser langt under dets virkelige værdi, medens de andre engelske byer gaar til grunde.

Denne petition skildrer sikkert begivenhederne kronologisk rigtigt, men, som det fremgaar af dens sidste sætning, uden tilstrækkelig forstaaelse af deres indre sammenhæng, og, som naturligt er, ikke helt loyalt. Med rette tager den til udgangspunkt, at der var sket store forandringer indenfor det gamle fælles engelske kompagni i Nederlandene, og at disse forandringer skyldtes Londonerne. Eksporthandelens stedse stærkere koncentration i London maatte medføre, at londonske købmænd og liggere kom til at udgøre majoriteten indenfor kompagniet i Nederlandene; de fik efterhaanden derved kompagniets styrelse i deres magt og søgte nu at give det en fastere organisation, der paa engang bedre svarede til den londonske handels særlige behov, og som kunde sætte det i stand til at optræde med større myndighed saavel overfor de nederlandske øvrigheder som overfor dets egne medlemmer. The mercers, det londonske silkekræmmerlav, synes at have været de ledende for denne bevægelse og til opnaaelse af deres formaal først at have benyttet deres særegne St. Thomas broderskab, hvortil der formentlig var knyttet en slags søforsikring[2]; maaske fik de først alle londonske købmænd i Nederlandene til at bidrage hertil og senere gennemført i selve kompagniet, at alle, der kom dertil

---

ther, bound to serve for wages, beinge no trader himself, 2. a brother, bound to serve for wages, beinge a trader og 3. a brother bound to serve without wages and bee none occupyer. Lingelbach 181.

[1] Stat. of the Realm. 12 Henry 7, c. 6.

[2] Schanz I, 341 anm. 2.

for at drive handel og derfor eo ipso havde krav paa at optages som medlemmer, skulde bidrage til dette broderskab; sikkert er det i alt fald, at der blev vedtaget en indtrædelsesafgift af en nobel, d. v. s. 6 s. 8 d, der skulde erlægges af alle. Denne afgift vakte heller ingen modstand, men dermed var der dog opstillet en betingelse for at opnaa medlemsret og derigennem indført en kontrol med, hvem der optoges som medlemmer. Og netop med hensyn til dette punkt fandt Londonerkøbmændene det ikke tilstrækkeligt at blive staaende herved. De gik i spidsen for den bevægelse, hvorved proprehandelen forlodes, og salg og køb i Nederlandene overlodes til for størstedelen meget afhængige stedfortrædere, for dem blev det nu af vigtighed at faa fastslaaet, hvem der kunde opnaa ret til saaledes at optræde som stedfortrædere. Dertil fandt de et meget simpelt middel; de overførte til kompagniet de bestemmelser, der allerede var velkendte indenfor købmandslavene i London og andensteds; de betingelser, der stilledes for opnaaelse af medlemsret indenfor lavet, opstilledes i tillempet form som betingelse for at kunne virke som stedfortræder paa den fremmede plads d. v. s. for at blive optaget som medlem af kompagniet. Grundbetingelsen blev derfor, at medlemsret fortrinsvis kun kunde opnaas af den, der var søn eller lærling af et medlem, og dertil var knyttet nøjere bestemmelser med hensyn til alder og tjenestetid; men gennemførelsen i praksis krævede en række kontrolbestemmelser; den søn eller lærling, der søgte optagelse, maatte møde med beviser for, at alle disse betingelser var opfyldte, lærlingen særlig med sin lærlingekontrakt eller certifikat derom. Disse kontrolbestemmelser blev stedse flere, og indskrænkende betingelser, der ogsaa var velkendte fra lavene, tilknyttedes; til alle bestemmelser føjedes selvfølgelig bøder: 40 s., 48 s., £ 5, £ 20 for ikke-opfyldelse[1]. Den mand, der mødte med alle papirer i orden og ret som medlems søn eller lærling, fandt optagelse for 6 s. 8 d.; den, hvis papirer ikke var i orden, maatte finde sig i at betale den foreskrevne bøde.

I alt dette var der nu i og for sig intet, der kunde møde modstand hos noget købmandslav i nogen engelsk by, det hele var jo kun en overførelse af regler, som alle hævdede. Nogen vanskelighed kunde det vel fremkalde, at det var londonske regler, der var blevet overførte, hvorfra der i andre engelske byer kunde findes mindre afvigelser[2]; men den eneste betydelige vanskelighed var den at faa hele dette system til at arbejde let i praksis. I de nære og stadige forbindelser mellem London og Nederlandene gik det let nok; men den købmand i en fjernere engelsk by, der lejlighedsvis sendte sin lærling til Nederlandene for at gøre forretninger, fandt til sin forbavselse, at kompagniet nu ikke engang havde nøjedes med at forlange de 6 s. 8 d, men at han var bleven pure afvist, fordi han ikke havde medført de nødvendige bevisligheder, eller at han havde maattet betale 100 s. fl. eller endog £ 20, fordi de ikke var i den rigtige form. Og endnu uheldigere stillet var formentlig den købmand, der endnu fastholdt proprehandelen og personlig indfandt sig med sine varer; kunde han ikke bevise, at hans fader havde været medlem eller at han selv havde tjent otte aar hos et medlem, vilde det være meget vanskeligt for ham at blive optaget. Det hele system var endnu ikke indarbejdet, og deraf rejste sig den misstemning i alle engelske byer udenfor London, der førte til den ovenfor anførte petition. Parlamentet stillede sig for saa vidt paa de misfornøjedes side, som det ved lov bestemte, at enhver engelsk købmand frit kunde drage til Nederlandene og handle dær, dog mod at betale kompagniet 10 £ sterl. d. v. s. £ 6. 13 s. 4 d.

Denne lov fremkaldte da den sondring mellem „den gamle“ og „den ny hanse“, hvoraf der endnu ses spor i kodifikationen af merchant adventurers ordrer[3]. Den gamle hanse bestod af dem, der var mødt

---

[1] Reglerne er i kodifikationen samlede i kap. 2: admissions into the fellowshippe. Lingelbach 34—52. De vigtigste tilfælde, i hvilke £ 20 bøden skal erlægges, er herefter: naar en lærlingekontrakt paa otte aar er postdateret, naar en lærlingekontrakt paa mere end otte aar er over seks maaneder postdateret, naar et medlem, der selv ikke mere driver handel, har antaget en lærling og forlanger ham optaget, naar lærlinge antages ud over det normerede antal.

[2] Saaledes for Newcastle, se nedenf. 85 anm. 3, for York og Hull Lingelbach Transact. Roy. Hist. Soc. N. S. 16, 27.

[3] Lingelbach 34. Euerie persone admitted into the freedome of the fellowshippe of merchants adventurers of the realm of England shall pay at suche his admission yf he come in one the old Hanse, as yt ys termed, 6 s. 8 d. sterling. And yf he come in one the new Hanse tenn markes sterlinge. For-

med de bevisligheder, der udkrævedes, og som derved havde opnaaet ret til at forlange lærlinge og sønner optagne som medlemmer paa samme vilkaar. Den nye hanse bestod af dem, der uden at indlade sig paa nogen redegørelse for deres ret, blot forlangte optagelse mod at betale 10 ℔; men det var da klart, at den ret, de kunde kræve, kun var en rent personlig ret, og at de navnlig ikke derudaf kunde udlede noget krav paa at faa sønner eller lærlinge optagne som medlemmer i den gamle hanse. Netop dette punkt fremkaldte i løbet af det 16. aarh. gentagne klager fra den nye hanse, engang søgte kompagniet i denne anledning ansete juristers raad, og disses erklæring kaster lys tilbage over de ældre tilstande. Den gik ud paa, at kompagniet ikke kunde nægte nogen engelsk undersaat ret til at drive handel i Nederlandene, naar han betalte 10 ℔, men det kunde forlange, hvilken afgift det vilde, for at optage ham som medlem (af den gamle hanse), og at han skulde komme personlig dertil med sine egne varer og ikke handle dertil ved hjælp af en servant eller en faktor[1]. Disse jurister viser meget god forstaaelse af udviklingen, naar de særlig fremhæver proprehandelen som den ret, der ikke kunde fratages den nye hanses medlemmer. Thi man maa ikke lade sig forvirre af betegnelserne; i virkeligheden var det jo „den nye hanse", der repræsenterede kompagniets ældste organisation.

51. Medens denne strid stod paa, skred imidlertid kompagniets omdannelse videre. Det har i denne forbindelse mindre betydning, at kompagniets hovedstyrelse udvides, idet det 1505 28. septbr. faar ret til foruden en governor at vælge 24 „assistentes", der skal være raadgivende for ham eller hans stedfortræder (deputy); dog bekræftes i samme brev kompagniets ret til at udstede ordrer og statuter, derunder utvivlsomt ogsaa saadanne, der paalægger medlemmerne til bestridelse af kompagniets voksende udgifter at udrede afgifter (imposicions) af deres varer, og til at straffe dem, der viser sig uvillige til at adlyde ordrerne, med bøder eller fængsel[2]. Vigtigere er derimod Henrik 7.s aabne brev af 1505 24. jan. Indtil slutn. af det 15. aarh. havde kompagniet jo overhovedet kun omfattet de engelske købmænd, der drev handel i Nederlandene. Ved den særlige londonske sammenslutning indenfor kompagniet, der havde dannet sig i St. Thomas af Canterburys navn, var der skabt en forbindelse mellem købmændene i London og købmændene i Antwerpen; hvad enten en købmand drev forretning i London eller i Antwerpen, hvad enten han opholdt sig det ene eller det andet sted, var han medlem af dette broderskab. Og eftersom dette meget hurtigt kom til at beherske hele det gamle kompagni, kom dette til at betyde, at medlemmerne af kompagniet fandtes saavel i London som i Antwerpen, hvor de end opholdt sig eller drev forretning, var de kompagniets myndighed undergivet; fra de udenlandske pladser udvidedes

---

bindelsen mellem denne sondring og 12 Henry 7 c. 6 er bemærket af Lingelbach Transact. Roy. Hist. Soc. N. S. 16, 32—34, der dog ikke mener, at materialet tillader at sige noget bestemt om forskellen i de to medlemgruppers stilling i kompagniet.

[1] Schanz II, 582—88 Urk. Beil nr. 134: that the complaynantes should come thether in person with their owne goodes and not to trade thither by servante or factor. l. c. 587.

[2] Schanz II, 549—53 Urk. Beil. nr. 121.

kompagniet til ogsaa at omfatte London. Det er dette, der finder sit udtryk i det anførte brev af 1506 24. jan.[1]; thi herved gives der governoren ret til at sammenkalde almindelige forsamlinger af alle merchant adventurers saavel i London som andensteds, og det nye i dette brev er jo utvivlsomt netop det, at kompagniet nu ogsaa eksisterer som kompagni i London, ogsaa dær kan afholde møde af sine medlemmer. Derved var der givet kompagniet store udviklingsmuligheder; det løste sig ud fra den jordbund, hvori det var vokset op, blev fra en lokal sammenslutning af engelske købmænd paa en fremmed plads til en national organisation. Denne omformning og udvidelse af kompagniet støttedes ved, at det nye system, der havde fremkaldt sondringen mellem den gamle og den nye hanse, efterhaanden indarbejdedes i praksis, saa at denne sondring kun blev et overgangsstadium. Havde det oprindelig næsten alene været Londonerne, der med lethed havde kunnet opfylde dets krav, kom snart de andre byers købmandslav med; indregistreringen af lærlingekontrakten, medgivelsen af de behørige bevisligheder blev snart almindelig, og dermed fik den gamle hanse stedse stærkere tilgang fra de andre engelske byer. Merchant adventurers gjorde dem næppe overgangen vanskelig. Dette ses særligt af dets optræden overfor det gamle købmandsgilde i Newcastle; da Newcastlekøbmændene var uvillige til at betale visse afgifter, som kompagniet 1518 1. juli havde vedtaget skulde svares af alle tilførte varer, fik de 1519 29. juni disse afgifter afløste med en aarlig sum af £ 8[2]; formentlig havde Newcastlegildet allerede dengang tiltraadt den nye ordning[3], saaledes at det fra nu af medgav de lærlinge, der udsendtes derfra, de behørige certifikater til kompagniet i Antwerpen, hvor de derfor stedse senere fandt optagelse som medlemmer af den gamle hanse[4]. Det samme gennemførtes sikkert endnu lettere overfor mindre byer som York og Hull, og saaledes bragtes et stedse nøjere samarbejde til veje.

52. Paa grund af hele denne udvikling havde da allerede det charter, kompagniet 1564 fik tilstaaet af Elisabeth, en ganske anden karakter end de ældre; det stadfæster ikke engelske købmænds erhvervede privilegier paa en særlig fremmed plads, men inkorporerer kompagniet som en almen organisation under navnet „governor, assistants and fellowship af merchants adventurers of England“, i hvilken organisation paa visse betingelser enhver engelsk borger kan optages, der

---

[1] Schanz II, 553—55 Urk. Beil. nr. 122.

[2] Dendy 3. Denne overenskomst er optaget i kodifikationen blandt: orders concerning the brethren of Newcastle, Lingelbach 124. Cf. Dendy 29–31.

[3] Det er formentlig selve den oprindelige overenskomst herom, der er optaget i kodifikationen umiddelbart før den ovfr. nævnte af 1519: the brethern of Newcastle shall cause their apprentyces to bee orderlye enrowled and suche enrollment to bee endorsed with the daye, monthe and year of the date thereof vpon the indenture vpon pain of fourtie shillinges; and yf anie apprentyce shalbe enrowled at Newcastle, the governour there shall keep register thereof and yearly send over note of those which shalbe there so enrowled. Men der var herved den vanskelighed, at Newcastlekøbmændene regelmæssigt plejede at antage flere lærlinge end Londonerkøbmændene, og at lærlingetiden dær almindeligt var ti aar. Derfor maatte der til denne overenskomst knyttes en yderligere bestemmelse om, at: none of the brethern of Newcastle shall take anie more apprentyces to be free of this fellowshippe then ys permitted to other brethern elswhere vpon the penalties therefore ordayned, neither shall anie apprentyce to bee bound for lesse tyme then tenn yeares service by indenture orderly made except suche apprentyce may otherwise bee free of the fellowshippe by patrimonie vpon pain of twentie poundes sterlinge. Lingelbach 123–24.

[4] Dendy 5–140 passim, særlig 47–48, 76–79, 107—8: nor any moneys payd for freedomes but 6 s. 8 d., the onely badge of members of the old Hance .... 200 free men and all of the old Hance.

driver handel en gros (som merchant) i eller til de egne, hvortil kompagniet har ret til at drive handel, nemlig landet mellem Somme og Skagen[1]. Men samtidig med at betone kompagniets karakter af en fælles organisation af engelske købmænd, hvad enten disse opholdt sig i England eller i udlandet, sanktionerede chartet direkte og indirekte de regler, kompagniet havde opstillet for optagelse i den gamle hanse, og snart kunde man gaa endnu et skridt videre.

Det er let at indse, at en udvikling, hvorved Londonerkøbmændene kom til at staa som en kreds af principaler overfor en kreds af stærkt afhængige faktorer, der udgjorde hovedmassen af kompagniets medlemmer i Antwerpen og paa de andre udenlandske pladser, maatte fremkalde en stærk tendens til at forlægge kompagniets tyngdepunkt d. v. s. dets hovedstyrelse fra den udenlandske hovedplads til London, naar denne by først engang var medinddraget under kompagniet. Alligevel var dog indenfor merchant adventurers traditionerne saa stærke, at en saadan forlæggelse af tyngdepunktet ikke formelt fandt sted; om end man lejlighedsvis og ogsaa i kodifikationen kan se Londons store indflydelse[2], forblev dog, som allerede nævnt, hovedstyrelsens sæde lige til 1688 paa kontinentet[3]. Men i London oprettedes en lokalafdeling, i spidsen for hvilken stod en deputy og et raad af associates; ogsaa paa kontinentet havde kompagniet allerede tidligere haft lignende lokalafdelinger. Det var ad denne vej, man gik videre, da man mente endelig at kunne hidføre en fuldstændig forening. Efter ansøgning fra kompagniet blev formentlig loven af 1497 tilbagekaldt[4], derved ophævedes den nye hanse, til gengæld havde kompagniets nye charter af 1586 til maal at indordne alle de engelske byer, hvis købmænd drev handel som merchant adventurers, som lokalafdelinger indenfor det; overalt hvor der var et tilstrækkeligt antal af saadanne købmænd, fik kompagniet ret til at oprette en underafdeling[5]. Det var sikkert regeringens hensigt at sørge for, at denne ret ogsaa blev en pligt, men den endelige gennemførelse stødte dog paa mange vanskeligheder, der f. e. for Néwcastles, endnu mere for Bristols vedkommende aldrig helt blev overvundne.

53. Gennem kampe var der dog i merchant adventurers kompagni skabt en organisation, der kunde blive og blev det store forbillede for de mangfoldige kompagnier, den kraftige ekspansion under Elisabeth kaldte til live. Om disse kompagniers nødvendighed og betimelighed har der fra første færd staaet en heftig strid, der endnu ikke er ophørt, men fra den praktiske verden er ført over i den videnskabelige, hvor den dog mest er dens sag, der ønsker at forsvare bestemte økonomiske

---

[1] Lingelbach. Transact. Roy. Hist. Soc. N. S. 16, 22—24.

[2] Saaledes Lingelbach 35, 56, 186. Governorvalget 1542: Schanz II, 573—74 Urk. Beil nr. 132 cf. Lingelbach Transact. Roy. Hist. Soc. N. S. 16, 59—60.

[3] Lingelbach l. c. 51 ff. 1600 10. jan.: and that the saide brethren do not nor will repaire to this towne of Myddlebroughe, where att this tyme the aucthorytie and government of the companye, as in the cheife courte, solie remayneth. 1619 31. marts: you are to take notice thatt all those books are att the cheife courte, which is now att Hambrough. Boyle-Dendy 109, 125.

[4] Schanz I, 350, anm. 2. Cf. Thom. Greshams brev af 1553 16. apr. mod „den nye hanse" Burgon The life of Sir Thomas Gresham London 1839. I, 463—64.

[5] Lingelbach Transact. Roy. Hist. Soc. N. S. 16, 62 ff.

læresætninger af en noget forældet karakter[1]. Sikkert er det, at store dele af den engelske købmandsstand og regeringen med den ansaa kompagnidannelsen for heldig og nødvendig. Dels fordi der maatte en fælles organisation til at hævde de særlige privilegier, hvorpaa handelen til fremmede lande endnu hvilede, fordi dette og forhandlinger herom nødvendiggjorde ansættelse og lønning af særlige repræsentanter, konsuler, undertiden endog gesandter, og dette overlodes endnu ganske til de private købmænd selv. Men ogsaa for handelens egen skyld, for at formindske risiko, idet et større antal skibe kunde afsendes samtidig, og for at regulere eksport og afsætning, saa at ikke enkelte mænd ved ubetimelige varesendinger og uheldig forretningsførelse ødelagde markedet eller maaske endog paadrog sig de fremmede myndigheders vrede. Forlængst var det gaaet over i den engelske nations og den engelske regerings bevidsthed, at paa klædesalget hvilede Englands handel, Englands rigdom, Englands politiske magtstilling. Derfor var det bedst, at det blev stillet under et kompagnis regulerende og beskyttende magt, ved inkorporationen gaves der da kompagniet eneret paa klædeeksporten til visse bestemte egne og oftest paa importen af returvarer derfra; men paa den anden side gik saa ogsaa alle regeringens bestræbelser ud paa, at de for klædeeksporten betydningsfulde kompagnier blev saa rummelige som muligt, at saa vidt muligt enhver engelsk en gros købmand, der ønskede det, kunde blive optaget som medlem. Snart lærte regeringen, at her gjaldt det navnlig om at holde kompagniet aabent for tilgang af købmænd fra andre engelske byer end London, hvis købmænd i saa godt som alle tilfælde var dem, der tog initiativet. I den første tid raabte mange, der maaske allerede længe havde drevet handel til egne, der nu underlagdes et kompagni, op imod det; senere kunde det lykkes et kompagnis medlemmer at indsnævre det til at tjene faas interesser, atter saa rejste raabet mod kompagnierne sig og kunde da, hvor klagerne var berettigede, ofte ogsaa, hvor de maaske ikke var det, føre til kompagniets ophævelse. Men hvor kompagniets skiftende bestyrelse ikke forbrød sig for stærkt mod dets aand, dær vedblev kompagniet trods alle angreb at bestaa, til endelig handelens videre udvikling gjorde det til en død og indholdsløs form, saa at det af sig selv opløstes og bortfaldt.

54. Ved kompagniernes dannelse lagdes til grund den nedarvede geografiske specialisering, og fra midten af det 16. aarh. delte da en række betydelige engelske kompagnier Europa imellem sig. „The Russia or Muscovy company", der fik sit første charter allerede i 1555 og det følgende aar sanktioneredes ved en lov, havde eneret til handelen paa Rusland, Armenien, Medien, Hyrcanien, Persien og det kaspiske hav[2]; „Eastland company" fik 1579 17. aug. monopol paa handelen „i eller gennem Sundet til Norge, Sverige, Polen, Lifland, Preussen, Pommern øst for Oderen, til byerne Riga, Reval, Kønigsberg, Elbing, Braunsberg, Danzig, København og Helsingør, samt til Finland, Gotland,

---

[1] Heraf er ogsaa præget det iøvrigt saa udmærkede arbejde af Hewins, der giver en kortfattet, men dog den hidtil bedste fremstilling af de engelske kompagniers historie.

[2] Hewins 32—33.

Øland og Bornholm[1]; derefter fulgte merchant adventurers, der i 1564 havde faaet sit omraade bestemt til at omfatte alle byer og havne mellem Skagen og Somme[2], men nu i chartet til Eastland company fik dette nøjere defineret saaledes, at begge disse kompagniers medlemmer maatte handle til hele Danmark undtagen København og Helsingør, Mecklenburg, Jylland, Schlesien, Mähren, Lübeck, Wismar, Rostock, Stettin, Stralsund og hele Oderfloden, medens Holsten, Hamburg og Elben forbeholdtes merchant adventurers alene. Hvad Middelhavet angaar, synes der en tid at have bestaaet et spansk kompagni[3], ogsaa inkorporeredes i 1585 et Marokko kompagni, men begge synes ret tidligt atter forsvundne. 1581 gaves derimod et charter til et „Turkey company", og 1584 inkorporeredes et „Venice company"; men 1592 7. jan. forenedes disse to kompagnier til et Levantkompagni, hvis omraade i et nyt charter af 1605 14. decbr. bestemtes som omfattende: signoriet Venezia, byen Ragusa og alle andre stater ved Adriaterhavet, alle den tyrkiske sultans besiddelser og alle andre punkter i Middelhavet undtagen Carthagena, Alicante, Valencia, Barcelona, Marseille, Toulouse, Genua, Livorno, Neapel, Civita vecchia, Palermo, Messina, Malta, Majorca, Minorca, Korsica og alle andre punkter paa den spanske, franske eller toscanske kyst[4]. Kun til Frankrig, den pyrenæiske halvø og Italiens vestkyst kunde derefter en engelsk købmand drive handel uden at være nødt til at indtræde i et kompagni.

55. Af alle disse kompagnier havde alene Eastland company traditioner, der omend mindre kraftige end merchant adventurers, dog kunde øve nogen indflydelse ved dets organisation.

Derfor indtager dette kompagni en slags mellemstilling; i dets charter faar dets hovedstyrelse: governor, deputy og 24 assistents sit sæde i London[5], men denne hovedstyrelse skal vælge et medlem til at være kompagniets governor, „in the parts beyond the sea"; denne governor maa vælge tolv af de dær bosatte købmænd til assistents og skal have fuld myndighed til at styre kompagniet dær, dog indenfor de grænser, som hovedstyrelsen i London bestemmer[6]; ogsaa kan kompagniets almindelige forsamling sammenkaldes saavel i „the east parts" som i London eller andensteds i England[7]. Det gøres til en pligt for kompagniet at optage som fuldtberettiget medlem enhver købmand, der er bosat i Bristol, Exeter, Barnstable, Lynn, Dartmouth, Plymouth, Bridgewater, Seaton og Totness, og som siden 1568 1. jan. har handlet til Østersølandene, mod en indtrædelsesafgift af £ 6. 13 s. 4 d. (d. v. s. 10 mark).[8]

56. Alle de andre var ganske traditionsløse. Deraf fulgte natur-

---

[1] State Pap. Dom. Eliz. 131, nr. 70; nu i udtog trykt hos Sellers 142—51. Dog var Narva undtaget.

[2] Saaledes ogsaa Lingelbach 53: between the Somme in Fraunce and the Schage in Dutchland.

[3] Schanz II, 351 anm. 1. Ehrenberg Hamburg 33. Ad. Anderson I, 467.

[4] Om disse kompagniers charters se videre ndnfr. 90 ff.

[5] Sellers indl. 31.

[6] and further . . we . . do graunt to the said governor, assistants and fellowship of marchaunts of Eastland . . that (they) . . may . . name, chuse and appoint . . . one or mo[re] of ther said fellowship to be their governor or governors in the parts beyond the see, the which governor . . . shall haue full power . . to elect . . twelve of the discreetest merchaunts there resident of the said fellowship to associate the said governor . . . as assistaunts in that place, where the said governor . . . in the said parts beyond the sees shalbe resident, and shall haue full power . . . to governe in the said dominions within such bounds and lymitts, as to them by the said governor and assistants of the said fellowship resident in England . . . shalbe prescribed and assigned. State Pap. Dom. Eliz. 131, nr. 70; forbigaaet i Sellers aftryk.

[7] Sellers 145.

[8] Sellers 147 cf. indl. 60 ff. Saaledes gjordes det ogsaa til en pligt for det russiske kompagni at optage købmænd fra York, Newcastle, Hull og Boston. Hewins l. c.

ligt, at de endnu mere end de ældre kompagnier, hvis form de iøvrigt ganske optog, tilpassede sig efter de nye handelsforhold. Alt det nye pointeres i dem skarpere. Hovedstyrelsen er i London, alene dær, og den har en uindskrænket myndighed til at give ordrer om alle kompagniets og dets udenlandske pladsers forhold. Det er kun en svag reminiscens fra ældre tiders tilstande, naar det kan iagttages, at i alt fald i disse kompagniers første tid har lokalstyrelserne paa de udenlandske pladser, som nu kaldes „faktorierne“, en vis myndighed til at træffe bestemmelser om rene handelsforhold; ogsaa herfra fortrænges de efterhaanden, og hovedstyrelsen alene tiltager sig hele den lovgivende og handelsregulerende myndighed, „konsulerne“, der her træder i stedet for governoren, er ganske uden selvstændighed overfor den, alene dens tjenere. Eftersom den almindelige forsamling af kompagniets medlemmer nu kun sammenkaldtes i London, fandt ogsaa kun her medlemsoptagelse sted, derfor bortfaldt ganske den foreløbige optagelse af lærlinge „within termes“, den afløstes af en præsentation af lærlingen for den almindelige forsamling i London, inden han sendtes ud; blev han efter tjenestetidens udløb paa den fremmede plads, maatte han vente med at blive optaget som medlem, til han atter kom til London. Tyngdepunktet i de nyskabte kompagnier var da mere udpræget end i de omskabte forlagt fra den udenlandske plads til London, hvad styrelsen angik; det var en naturlig følge af, at kapitalforskellen her gjorde sig end stærkere gældende og af, at principalerne hjemme og faktorerne ude her stod mere bestemt overfor hinanden som to fast afgrænsede kredse indenfor kompagniet. De markeder, disse kompagnier fik ret til at handle paa, var fjerne og ukendte, maatte til dels først opsøges; rejserne dertil var længere og farefuldere, skibene maatte være større og bedre udrustede, risikoen forøgedes — alt dette gjorde, at de maatte i alt fald begynde som mere udprægede kapitalistforetagender[1]. Medlemmerne i London var da i disse nye kompagnier gennemgaaende kapitalkraftigere; de samme aarsager bevirkede, at de, der drev handel paa de udenlandske pladser, gennemgaaende var kapitalsvagere. Handelen her skulde først skabes ved, at købmænd drog ud hjemmefra til ukendte og farlige egne; til at gøre saadanne forsøg krævedes ungdom og dristighed, derfor var det alene lærlinge og ganske unge købmænd med ringe egen kapital, der vovede sig ud hertil.

Men disse aarsager virkede kun med fuld styrke i de nye kompagniers første tid, i slutn. af det 16. og beg. af det 17. aarh., da ogsaa varekoncentrationen i de londonske købmænds hænder havde sin største betydning som grundlag for den engelske handel. Jo mere denne fæstnede sig paa de nye markeder, jo mere importvarerne derfra kom til at faa selvstændig betydning for omsætningen indenfor kompagniet,

---

[1] Derimod bøjede de ældre kompagnier sig kun nødtvungent for kapitalens stærkere indflydelse, en modstræben, der indenfor merchant adventurers finder sit udtryk deri, at kompagniet ved en ordre bestemte hvert medlems „stint“ d. v. s. det maksimumskvantum tøjer, han aarlig maatte afskibe; stinten voksede ikke i forhold til hvert medlems kapital, men i forhold til, hvor mange aar han havde været medlem af kompagniet. En stor ordre om stint af 1609 findes Lingelbach 67—70. Cunnningham I, 372 og anm. 5. Et svagt tilløb til stintning findes i Novgorodskraaens bestemmelse 1346: Vortmer dat nen man hebben sal to Nogarden des jares mer wan dusent mark. Keutgen Urkunden nr. 436 § 6.

des større muligheder var der for, at faktorerne paa den udenlandske plads paany kunde arbejde sig frem til større selvstændighed.

57. Det er denne udvikling, der i det følgende skal udredes ved studiet af et enkelt af disse nye kompagnier, nemlig Levantkompagniet; thi om alle kompagnierne tør det paastaas, at det overalt har været ensartede aarsager, der har bestemt udviklingen, omend til forskellig tid og i forskellig grad.

Levantkompagniet udmærker sig fremfor de andre kompagnier ikke blot derved, at det efter sin endelige inkorporation i 1605 vedblev at bestaa lige til aaret 1825, da det selv vedtog sin opløsning, men navnlig ved, at medens der af de andre kompagniers arkiver kun hist og her, særlig i Newcastle, findes bevaret brudstykker af ordresamlinger og korrespondancer, er Levantkompagniets arkiv ret vel bevaret, idet det af kompagniet selv afleveredes ved opløsningen og nu findes i Record Office i London. Dette forhold gør det naturligt at lægge et studium af udviklingen indenfor dette kompagni, der dog nøjest kan forfølges, til grund, og blot hist og her jævnføre det indvundne med, hvad brudstykkerne fra de andre kompagnier viser. Men denne udvikling maa betragtes fra to sider, dels udefra, rent historisk, idet den for en stor del bestemtes ved Levanthandelens almindelige forløb og den stilling, den engelske handel i Levanten nødtvungen eller frivillig maatte indtage dertil, dels indefra, idet man følger forandringerne i principal og faktors d. v. s. i kommittents og kommissionærs indbyrdes forhold til hinanden; thi omend begivenhederne i Levanthandelens ydre historie øver deres store indflydelse herpaa, er dog udviklingen af dette indre forholds form ogsaa dels en egenudvikling, dels bestemt ved andre aarsager. I dette afsnit skal da Levantkompagniets og den engelske Levanthandels historie udredes, forsaavidt den har betydning for udviklingen af den engelske kommissionshandel derindenfor, medens i det følgende udviklingen af forholdet mellem principal og faktor indenfor dette kompagni vil blive betragtet i forbindelse med den almindelige udvikling af den engelske kommissionærtype og de derom fæstnede retsregler. Kun vil det til bedre forstaaelse af, hvorledes de historiske begivenheder øver deres indflydelse, her være nødvendigt at behandle enkelte sider af kompagniets virksomhed, særlig dets skibsfartpolitik, noget udførligere.

58. Levantkompagniets dannelseshistorie belyser paa en interessant maade de forskellige faser af de store Elisabethske kompagniers tilblivelse og de kræfter, der derved var i virksomhed.

Fra den sidste halvdel af det 15. aarh. havde engelske skibe vel opsøgt Kreta og Pelopones' vestkyst for at hente Malvasiervin[1], men kun nu og da vovede nogen engelsk skipper sig videre til tyrkisk omraade; dog synes allerede paa Henrik 7.s tid skibe fra London, Bristol og Southampton at være naaet til Chios, og i 1553 opnaaede en Englænder, Anthony Jenkinson, et privilegium paa ikke at betale mere told i Aleppo end Franskmændene og Venetianerne[2]. Men medens handelen til venetiansk omraade — navnlig efter at de regelmæssige venetianske flaadefarter til Southampton endelig ganske var ophørte i 1533[3] — tiltrak mange engelske købmænd trods alle de vanskeligheder, det venetianske signori beredte dem, synes handelen til Tyrkiet i lang tid at have forekommet dem alt for farefuld.

I 1570erne begyndte Londonerkøbmænd at arbejde paa at knytte regelmæssigere handelsforbindelse med Tyrkiet, og 1580 lykkedes det at opnaa en officiel handelstilladelse af sultan Murad 3. Paa basis heraf fik denne gruppe købmænd, hvis betydeligste medlemmer var alderman Edward Osborne, Thom. Smith, Rich. Staper og Will. Garrett,

---

[1] Hakluyt, II, 96
[2] Hakluyt, II, 126.
[3] Schanz I, 170.

1581 11. septbr. tilstaaet et charter[1], der gav dem og hvilke andre købmænd, de medoptog, dog ialt ikke over tolv, og deres faktorer eneret paa handelen til Tyrkiet for et tidsrum af syv aar; alle andre, der handlede dertil, skulde forbryde skib og ladning, halvt til kronen, halvt til kompagniet, der til gengæld i de sidste seks aar skulde eksportere saa mange varer, at kronen deraf fik en toldindtægt paa £ 500.

Det var et charter af den slags, som regeringen under den voksende aktivhandel havde udstedt mange af, til en enkelt bys købmandsstand eller til andre mindre grupper af købmænd; regeringen saa endnu ikke eller var endnu ikke bleven gjort opmærksom paa, hvor stor betydning Tyrkiet kunde faa som marked for det engelske klæde, og fandt sig derfor ikke interesseret i at gøre kompagniets omfang videre end ønsket af ansøgerne. Det var en fjern og farefuld handel, som i alt fald kun faa udenfor ansøgerne syntes at tage del i, og som kunde fortjene støtte; desuden fandt regeringen, at det var heldigt at faa kompagniet til at ansætte og lønne en gesandt i Constantinopel[2]. Dette „Turkey company" var et joint-stock kompagni[3]; det synes at have udfoldet en ikke ringe virksomhed, der begyndte septbr. 1582 og kom til afslutning septbr. 1587; i disse fem aar benyttede det til 27 farter 19 skibe, hvoraf 14 var fra 100—160 tons, 2 paa 200, 1 paa 250 og 2 paa 300; og det angiver selv at have betalt £ 11359 6 s. i told. De sidste skibe afgik i septbr. 1587[4], derefter standsede dets handel, først paa grund af den spanske armada, senere ved dets charters udløb.

59. Imidlertid havde en anden gruppe af Londonerkøbmænd, af hvilke de mest fremtrædende var Thom. Cordell, Edw. Holmeden, Will. Garway og Paul Banninge, maaske i 1584, opnaaet paa samme maade at blive inkorporerede som et Veneziakompagni[5]. Dettes og det tyrkiske kompagnis interesser og virksomhed laa hinanden saa nær, at kollision ikke var undgaaet; og saa at paa den anden side tanken om en sammenslutning naturligt maatte dukke op. I 1590 begyndte de da ogsaa at bestorme regeringen med petitioner om at blive inkorporerede i eet kompagni[6]. Men nu syntes disse handelsforetagender at blive af en saadan betydning, at regeringen dog ønskede nøjere at gennemdrøfte sagen, før den skred til udstedelse af et nyt charter.

Den bestyrkedes i denne holdning ved at modtage ansøgninger fra købmænd udenfor kompagnikredsene, der ønskede at blive medoptagne i det nye kompagni, der skulde startes. Det var mest folk, der hidtil havde handlet paa Frankrig og Spanien, hvortil al handel nu var umuliggjort; enkelte kunde dog anføre, at de havde handlet ogsaa paa Levanten i over 14 aar, og at dette jo i det hele taget ikke var en nyopdaget handel, men tværtimod havde været mere søgt af Englænderne for 50 aar siden end nu[7]. Indenfor de tidligere charterindehavere var meningerne om en udvidelse delte, nogle vilde slet ingen nye have med, andre vilde have fire, Thom. Cordell og de venetianske købmænd i det hele taget syntes derimod villige til paa rimelige betingelser at optage enhver, der ønskede det; alligevel enedes de dog alle om at anmode regeringen om, at deltagernes antal maatte blive indskrænket til 19; de henviste til, hvor store udgifter, de allerede

[1] Hakluyt II, 146—50. Ad. Anderson I, 423—24.

[2] Trods nogen protest fra kompagniets side Cal. State Pap. Dom. Eliz. 1581, 37 maatte det afholde alle udgifter ved udsendelsen af Wm. Hareborne, der 1582—88 opholdt sig som engelsk gesandt i Constantinopel. State Pap. Dom. Eliz. 233 nr. 13 cf. Hakluyt II, 157 ff., 289—90.

[3] Cal. State Pap. Dom. Eliz. 1592 jan., 169—70: that the company trade in those dominions with one joint capital stock as in the time of their former patent.

[4] State Pap. Dom. Eliz. 233 nr. 31.

[5] I State Pap. Dom. Eliz. 233 nr. 14, der er dateret 1590 16. juli, angiver de selv at have haft privilegium i seks aar.

[6] Cal. State Pap. Dom. Eliz. 1581, 37 (nr. 34, der ikke kan være fra 1581); 1590 marts, 657; 1591 juni, 58.

[7] Cal. State Pap. Dom. Eliz. 1591 18. juni, 58 (nr. 41—43).

havde haft, men navnlig til Marokkohandelen, hvor resultatet af at tvinge for mange ind i kompagniet havde været, at priserne paa engelsk klæde var saaledes faldne, og prisen paa det marokkanske sukker saaledes steget, at al handel var bleven umuliggjort[1].

Regeringen stillede sig paa det standpunkt, at alle ansete og dygtige købmænd, der ønskede det, og i alt fald de, der havde drevet Levanthandel, skulde optages, for at kompagniets samlede kapitalstyrke kunde øges og de flaader, det afsendte, være større og derfor bedre kunde forsvare sig i disse farefulde tider; med hensyn til kompagniets form synes regeringen at have fundet det mest hensigtsmæssigt, at den tyrkiske handel dreves i joint-stock, medens den venetianske blot var reguleret[2]. I chartet af 1592 7. jan.[3] tales der ikke om dette sidste punkt, men med hensyn til kompagniets udvidelse satte regeringen sin vilje igennem.

Det udstedtes til 53 navngivne mænd, deriblandt medlemmerne af de to gamle kompagnier, og ydermere bestemtes, at to købmænd, der ikke havde villet inkorporeres, dog skulde optages, hvis de besluttede sig dertil inden to maaneder, „eftersom vi er blevet underrettede om, at de tidligere har handlet dertil“, og at atten andre Londonerkøbmænd skulde have ret til i de følgende ti maaneder efter chartets udstedelse at forlange optagelse mod at betale £ 130; endelig forbeholdt dronningen sig ret til at udnævne to personer til medlemmer af kompagniet. Kompagniet selv kunde optage medlemmers sønner og faktorer. Det fik for tolv aar eneret paa handelen til Venezia og Tyrkiet og over land derfra til Indien; som repressalier mod den told, Venetianerne havde lagt paa engelske varer, forbødes det disse og alle andre fremmede nationer at indføre korender og Kretavin til England, medmindre de først havde opnaaet kompagniets tilladelse; denne bestemmelse ophørte dog, hvis Venetianerne ophævede deres toldpaalæg. Chartet kunde til enhver tid tilbagekaldes med atten maaneders varsel.

Denne sidste bestemmelse benyttede man sig af, da man nogle aar efter mente det bedst at forlange nogle penge af kompagniet; regeringen var kommen i tanker om, at chartet ikke var ganske lovligt; alligevel vilde den dog ikke anlægge sag mod kompagniet, men gaa ind paa at give det et nyt charter paa 15 aar. Dette udstedtes 1600 13. decbr.[4] og var i alt væsentligt ligelydende med det foregaaende; kun udvidedes indførselsforbudet til ogsaa at omfatte olier fra Kreta og Grækenland, medens kompagniet saa til gengæld maatte love at betale ikke mindre end £ 4000 aarlig, saa længe det blev opretholdt. Kun kan man maaske se regeringens bestræbelser for at holde kompagniet aabent fortsatte ogsaa i dette charter, idet der gives det ret til som medlemmer at optage ikke blot medlemmers sønner og faktorer, men ogsaa enhver anden, som flertallet indenfor kompagniet maatte anse det for hensigtsmæssigt at optage.

60. Elisabeths død i 1603 gjorde det nødvendigt at søge fornyelse af chartet, men i parlamentet fortsattes monopolstormen af 1601[5] i 1604 med heftige angreb paa kompagnierne, mest dog paa merchant adventurers[6].

Det synes imidlertid, at angrebene mest fremkaldtes ved kapitalens stedse voksende magt og indflydelse i al handelsvirksomhed, og at de kun rettedes mod kompagnierne, fordi den almindelige mening var, at disse begunstigede kapitalisterne,

---

1 Cal. State Pap. Dom. Eliz. 1591 juni, 59.
2 Cal. State Pap. Dom. Eliz. 1591 3. aug., 14. aug., 30. aug., 1592 jan., 169—70.
3 Brit. Mus. Harleian mss. nr. 306 f. 65 ff. Hakluyt II, 295—303; Ad. Anderson I, 440—41.
4 Brit. Mus. Harleian mss. nr. 306, f. 75—80.
5 Bevægelsen mod monopolerne var begyndt allerede 1597. Ehrenberg Hamburg 201—2, 206. Hewins 5—7.
6 Hewins 30—31, Ehrenberg Hamburg 212.

og fordi deres handelseneret ganske sloges i hartkorn med alle de andre forhadte monopoler. Man indrømmede, at det var nødvendigt, at de købmænd, der deltog i en handel, ogsaa deltog i de udgifter, der var nødvendige til dens opretholdelse; man vilde ikke opløse kompagnierne, men blot ophæve deres monopol; man mente derved navnlig at opnaa en mere ligelig fordeling af rigdommen. Kompagniernes talsmænd søgte at forsvare deres handelseneret med, at ved monopol kunde kun forstaas en forrettighed for en enkelt person; men med rette fremhævede de, at hvis al handel var ganske ureguleret, vilde de rige ved at undersælge de fattige drive dem ud af handelen og saaledes skabe sig et monopol ex facto. Dette sidste argument gjorde dog ikke nogensomhelst virkning, et lovforslag mod al handelseneret vedtoges i underhuset, hvor kun 40 stemte imod det, men blev imidlertid forkastet af overhuset.

Under disse forhold maatte regeringen bestyrkes i sine bestræbelser for at gøre kompagniet saa rummeligt som blot muligt; og dette præger ganske det nye charter, der udstedtes 1605 14. decbr. efter langvarige forhandlinger[1].

Det tidligere kompagni var stiftet paa initiativ af Londonerkøbmænd, og hvor meget det end var blevet udvidet, var det dog kun købmænd fra London, der var blevet optagne; i chartet af 1600 kaldes kompagniet da ogsaa: governour and company of merchants of London, tradinge to the Levant seas. Regeringens bestræbelser havde derfor nu haft til maal at faa dette kompagni i lighed med de andre store europæiske kompagnier udvidet til at omfatte hele England. Derfor var der udgaaet indbydelser til alle købmænd i engelske havnebyer, der maatte ønske optagelse, til et møde i Guildhall i London for at drøfte, hvorledes Levanthandelen bedst burde organiseres; og her var det da blevet besluttet at faa skabt en for alle engelske købmænd fælles organisation af Levanthandelen til opretholdelse af kapitulationerne, d. v. s. de af sultanen tilstaaede privilegier, og til fælles bestridelse af omkostningerne ved ansættelsen af en gesandt i Constantinopel og konsuler paa alle de tyrkiske pladser; pengene hertil skulde skaffes til veje ved, at ethvert medlem ved sin indtrædelse betalte en vis sum, og forøvrigt ved, hvilke afgifter kompagniet maatte paalægge de varer, der sendtes til og fra Tyrkiet; særligt fandtes hertil passende en konsulatsafgift paa 1, 2 eller 3 %.

Det var da ved dette kompagnis oprettelse ingenlunde hensigten at skabe et monopol, det fralagde chartet sig i kraftige udtryk: vi har besluttet herefter ikke at henføre denne handel til et begrænset antal købmænd eller til nogen enkelt by eller plads i vore riger, heller ikke vil vi finde os i, at den i nogen grad bliver et monopol, men vi vil gøre den aaben for alle vore undersaatter, der er købmænd, og som er villige til at deltage i denne handel paa saadanne rimelige betingelser, som nødvendigvis maa stilles, for at den kan opretholdes[2]. Derfor skulde for fremtiden — bortset fra de særlige regler, der gjaldt medlemmers sønner og faktorer — enhver virkelig købmand (d. v. s. en gros handler) paa forlangende optages i kompagniet, naar han betalte £ 25, hvis han var under 26 aar, ellers £ 50, og lovede at adlyde kompagniets ordrer; til yderligere sikkerhed var der indsat en paragraf om, at enhver, der maatte forlange optagelse paa de rette betingelser, men blev den nægtet, alligevel i kraft af dette charter erklæredes for medlem af kompagniet. Hovedstyrelsen: governor, deputy og 18 assi-

[1] R. O. 107, cf. Ad. Anderson I, 468.

[2] Wee have resolved hereafter not to appropriate the said trade of the signorie of Venice and Turky to any lymited nombre of marchant nor to anie one cittie towne or place within these our realmes and domynions nor to suffer the same to be vsed or enioyed in anie degree of monopoly but to laye open the same to all our loving subiects, vsing onely the trade of marchandize, whoe are willing to enter into the said trade vppon such reasonable tearmes and condícions, as shall necessaryly belong to the supporte of the same.

stants skulde vel være bosatte i London, men i enhver by, hvor der fandtes medlemmer af kompagniet, kunde disse danne en underafdeling, for hvilken der da paa kompagniets almindelige forsamling skulde vælges en deputy til at være governorens stedfortræder i vedkommede by. Paa ethvert punkt i chartet søgte man at undgaa ethvert skin af, at der her tilstodes et monopol; kompagniet var alene en handelen regulerende og ordnende institution, men „eftersom nogle af vore undersaatter, der ikke er oplærte til handel, men fuldstændig uvidende saavel om de simpleste handelsregler, som om love og sædvaner i Levanten, om toldafgifter, pengesorters kurs, vægt og maal, ved deres uvidenhed og mangel paa kendskab vilde kunne begaa mange taabeligheder til skade for os og sultanen“, erklæres kompagniets medlemmer for eneberettigede til Levanthandelen, medens det forbydes alle andre at handle dertil; de, der gør det, skal betale en bøde af 20 % til kompagniet. Dette charter var ikke givet paa noget bestemt aaremaal, men „for alle tider herefter“.

61. Levanthandelens historie i det første og det andet Levantkompagnis tid falder naturligt i flere afsnit, af hvilke det første omfatter tiden *1592—1631.*

Om det første kompagni vides ikke synderligt mere, end hvad man kan se af en bevaret fortegnelse over de ordrer, det udstedte[1].

Man havde opgivet joint-stock principet for den tyrkiske handel, men interessant er det, at man i dette kompagni, der dog havde en saa udtalt kapitalistoprindelse, straks besluttede sig til en „stintning“ af medlemmerne. Formodentlig har stintens størrelse som hos merchant adventurers[2] været bestemt efter, hvor mange aar en mand havde haft medlemsret; herpaa tyder det, at dette princip er lagt til grund for de nøjere bestemmelser om faktorernes stint. Stintningens formaal var jo at sætte bestemte skranker for kapitalens indflydelse; men hvor svage disse skranker føltes at være, viser sig deri, at selve den første ordre af 1592, der angav hvert medlems stint, tillige indeholdt bestemmelser om, at den, der overskred sin stint eller tillod nogen anden at afsende varer paa sin stint, undtagen hans lærlinge for en værdi af £ 100 om aaret, skulde forbryde en tredjedel af det gods, han havde fragtet over sin egen stint eller paa anden mands stint[3]. I en kort efter følgende ordre sattes ogsaa en maksimalgrænse for, hvormange varer et medlem aarlig maatte afsende, idet det bestemtes, at ingen maatte have over £ 4000 om aaret i stint[4].

Saadanne bestemmelser viser, at der var en ikke ringe forskel i kapitalbesiddelse mellem kompagniets medlemmer, det vil ogsaa i det følgende kompagnis historie ses, at der var en stærk modsætning mellem en mindre, kapitalkraftig og energisk kreds, der i fornødent fald kunde staa ganske paa egne ben, og saa den store masse, der intet formaaede, uden hvor kompagniet optraadte som helhed, og som undertiden modarbejdede de store, undertiden saa sin fordel ved at tjene dem. Thi det viste sig snart umuligt at opretholde det absolute forbud imod, at et med-

---

[1] Brit. Mus. Harleian mss. nr. 306, f. 72—74. Overskriften er blot: Standinge ordenaunces bothe penall and otherwise. Der gives i fortegnelsen korte indholdsangivelser af 59 ordrer, der formodentlig er kronologisk ordnede, eftersom den første har aarstallet 1592, medens nr. 56 lyder: The ship called the Costlie censured to have broken the acte made the 17th of august 1598 in going into the Archipellago. Den er derimod ikke en fuldstændig fortegnelse over alle kompagniets ordrer; den her citerede akt af 1598 17. aug., der maa have været en skibsfartordning, findes saaledes ikke; nr. 55 lyder: an exposition of former acts touching the restraint of trade to Aleppo vntill the present be sent; men heller ikke disse „former acts“ findes angivne i fortegnelsen.

[2] Cf. ovfr. 89 anm. 1.

[3] Nr. 1: A proporcion of stints rated by committies in anno 1592 with a penaltie, that he that exceedeth his stinte or shall suffer anie other to shippe vppon his stinte excepte his seruants and for the valewe of one hundred poundes per annum, shall forfeyte the thirde parte of the goodes adventured over his stinte or ventured vppon another mans stinte shalbe forfeyted(!). Endnu værre var det naturligvis, naar et medlem laante sit navn til et ikke-medlem til afskibning af varer paa sin stint; herfor fastsætter allerede den tredje ordre som straf 5 aars suspension af retten til at handle.

[4] Nr. 4: noe man of the companie shalbe allowed for his stinte aboue £ 4000 per annum.

lem handlede paa et andet medlems stint; det synes senere at være blevet tilladt, naar det skete under den form, at den, der afskibede varen, handlede som forretningsfører, maaske som parthaver med eller faktor for den, paa hvis stint han afskibede. Saaledes synes ordre 47 at maatte forstaas; den bestemmer, at alle, der er mistænkte for at have overskredet deres stint og undskylder sig med at have afskibet paa andre mænds stint, for hvem de har at handle, skal give kompagniet paalidelig underretning om, hvad de har afskibet for andre, og hvad for dem selv, ellers skal alle de varer, de har afsendt, regnes for at være afskibet paa deres egen stint.

Formodentlig afsendte dette kompagni flere skibe ad gangen i een flaade; men at medlemmerne ikke var indskrænkede til alene at sende varer med saadanne kompagniskibe, kan man se af, at det var dem tilladt i det mindste med visse indskrænkninger selv at fragte skibe. Dette ses af ordrer om, at ingen maatte fragte noget fremmed skib til eller fra Tyrkiet under en bøde af £ 5 pr. ton, om, at fremmede maatte afsende varer i engelske skibe, der var fragtede af kompagniet eller et af dets medlemmer fra Spanien til Zante, Venezia og alle dele af signoriet, uden at betale konsulatsafgift, og om, at ingen maatte fragte noget skib til Alexandria uden at underrette kompagniet derom og tilbyde det fragt deri mindst en maaned før dets afgang, under en bøde af £ 500.

At fastholdelsen af stintningen stadig voldte store vanskeligheder, kan man maaske se et bevis for deri, at fire medlemmer ved den tredjesidste ordre indsættes til „stinters“[1]. En ny stintning af medlemmerne maa altsaa være besluttet; men maaske er denne ordre en følge af det ny charter af 1600 13. decbr. — sikkert er det, at man efter 1605 opgav stintningen.

62. Med aaret 1611 begynder efterretningerne om det andet Levantkompagni, og man faar her straks klar oplysning om, hvorledes udsendelsen af kompagniskibe foregik.

Paa en almindelig forsamling af kompagniet 3. septbr. besluttes det, at man vil udsende to skibe med tilsammen 400 tons gods; det ene skal kun fragtes ud, det andet baade ud og hjem. Der nedsættes en komite paa ni medlemmer til at forhandle med ejerne af fire skibe, som er blevet kompagniet tilbudte, og til at vælge to af dem. Kompagniets reder (husband) paahvilede det at ordne alle detailler ved skibenes udsendelse, og derfor opfordres alle medlemmer, der vil medsende varer, til næste lørdag at indfinde sig i hans hus og dær tegne sig for saa megen tonnage, som de agter at indlade. 10. septbr. meddeles det, at der er blevet tegnet 554 tons til eksport; da dette er for meget til to skibe, og kompagniet ikke vil udsende flere, besluttes det at nedsætte den samlede sum til 386 tons, saaledes at hver tegnet varemængde reduceres i samme forhold; dermed skal alle være tilfredse[2]. 2. oktbr. beslutter saa kompagniets almindelige forsamling, at da det nu har valgt „Alathia“ og „Exchange“ til at gaa med dets varer til Levanten, skal de ældre ordrer opretholdes, saaledes at fra nu af til 1. juli maa ingen andre skibe end disse to fragtes til Constantinopel, Aleppo eller nogen anden plads øst for Zante med engelske varer eller penge for at hjembringe silke, indigo, galæbler eller andre varer (bomuld undtaget), og at ogsaa efter 1. juli ingen skibe maa afgaa til Levanten uden først at have opnaaet kompagniets tilladelse, under en bøde af 20 % at hæve af alle varer, saadanne utilladte skibe maatte medføre[3]. Først i november kom skibene afsted, efter at det havde vist sig, at der maatte tilføjes et tredje for at faa alle varerne indladede; den mængde, der var tildelt hvert medlem,

[1] Nr. 57: mr. Cordell, mr. Anderson, mr. Power and mr. Leate appointed stinters.

[2] R. O. 147, 98.

[3] It is with general consent thought fitt (out of necessity to seeke the preuention of former inconveniences happening by the disorderly and vndue proceedinges vsed to the hinderance and losse in the voyage of such shippes as are fraighted forth for the generall good of this society) that the former orders heretofore sett downe to this purpose should be obserued and maintained, and therefore it is agreed vpon at this court, that no shippes except those two now to be sent shalbe fraighted eiter for Constantinople, Aleppo or any other place to the eastward of Zaunt withe any English commodities or money to be reladed home with any silke, indico, galles or other commodities (cotton wool excepted) vntill July next, and that then also no shippes shall go out but by order and leaue first from the company obtained, vpon the penalty of forfeiting 20 per cent vpon all goods whatsoeuer to be rated there according to the rate of con suladge. R. O. 147, 99[1].

[4] R. O. 147, 103[1].

maatte dog ikke forøges[4]. Straks her ser man den modsætning mellem de smaa og de store Levantkøbmænd, som før er omtalt, og som var den væsentligste aarsag til kompagniets stærkt vekslende skibsfartpolitik i den første halvdel af det 17. aarh., selvom ogsaa allerede nu bestræbelserne for at regulere priserne i Levanten, d. v. s. holde dem oppe paa en vis højde, momentvis gør sig gældende. De store Levantkøbmænd var nemlig for størstedelen selv tillige skibsejere, eller de var i alt fald i stand til at afsende saa store varepartier, at de, især naar et par af dem slog sig sammen, med lethed kunde fragte et skib. Derfor var de tilhængere af en saa fri skibsfartpolitik som muligt, helst saaledes, at det stod enhver frit for at sende varer afsted, naar og hvorledes han ønskede, i det mindste saaledes, at „private skibe", som disse af enkeltmand eller nogle medlemmer i forening fragtede skibe kaldtes, maatte gaa i Levantfart ved siden af kompagniskibene. Disse havde deres tilhængere blandt kompagniets mindre kapitalbesiddende, ikke skibsejende medlemmer; ikke blot fordi de opnaaede billigere fragter, naar det var kompagniet, der paa alles vegne sluttede certeparti med skibsejerne, men ogsaa fordi det saa lettere lod sig gøre at skaffe de varer, der afsendtes, en god pris i Levantmarkedet, idet beslutningen om at afsende kompagniskibe altid ledsagedes af mere eller mindre omfattende forbud mod privat skibsfart. Og det er klart, at den mand, der kun havde mindre varepartier at afsende, var mere interesseret i at opnaa en god avance, end de, der med større afsendelser kunde nøjes med en mindre. Deraf da denne kamp mellem kompagniskibe og fri skibsfart, som vi her skal følge, fordi det synes af ikke ringe interesse at fremhæve dette sagforhold overfor de stærke angreb, der senere i tiden og af moderne forfattere rettes netop mod den skibsfartpolitik, der gav sig udslag i kompagniskibene.

Modsætningen er som sagt stærkt fremme allerede i 1611. Det er klart, at intet øjeblik var gunstigere til afsendelse af et privat skib end umiddelbart før afsendelsen af kompagniskibene, naar al anden eksport var standset. Det var, hvad Henry Garway, der i disse aar vistnok kan betragtes som storkøbmændenes fører, og andre medlemmer indsaa; 6. novbr. oplystes det, at de havde brudt den nylig vedtagne akt ved at lade og afsende et skib til Levanten. De undskyldte sig med, at de ikke havde været vidende om aktens vedtagelse og anmodede kompagniet om overbærenhed i denne sag. Dette bestemte, at der skulde afkræves 10 % ved skibets ankomst til Levanten, og raadet (the court of assistents), til hvem afsenderne appellerede, bekræftede denne beslutning. Alligevel vilde overtræderne ikke bøje sig, og de synes at have været indflydelsesrige nok til at fremtvinge et gunstigere forlig, thi 18. novbr. besluttede kompagniet, at da de kun havde afsendt 40 baller klæde og kersies, skulde de have lov til at landsætte disse paa Scio, sælge saa mange af dem, de kunde, dær og saa indlade resten paa kompagniskibene til Tripolis[1].

Da nu akten af 1611 2. oktbr. var ved at udløbe, toges spørgsmaalet om ordningen af skibsfarten atter op til forhandling paa kompagniets almindelige forsamling 1612 25. juni; referatet af dette møde afgiver vidnesbyrd om, hvor stærkt de to partier stod mod hinanden. Nogle medlemmer, siges der, erklærede, at den bedste maade at skabe almindelig tilfredshed paa, vilde være at gøre al skibsfart fri, saa at hvert medlem af kompagniet kunde handle til Levanten saaledes, som det passede ham bedst. Herimod blev der fra anden side opponeret, idet det blev fremhævet, hvor mange uheldige, uretfærdige og farlige følger en saadan ordning vilde faa. Alligevel viste det sig ved afstemningen ved haandsoprækkening, at flertallet ønskede den gamle akt suspenderet; man blev saa enig om, at fri skibsfart skulde være alle tilladt indtil 1613 2. juli, men at efter den dag den tidligere akt igen skulde træde i kraft[2].

---

[1] R. O. 147, 102[1], 104[1].

[2] Whereas heretofore vpon due consideracon there haue beene divers actes made and sett downe to prevent disorder and confusion in the course of trade vsed by this company, which was done by restraint of all shipping, that at any tyme was fraighted by any of the company either for Constantinople, Aleppo or other places towards the eastward of Zant without speciall leaue first obtained at a generall court ..... Now forasmuch as the last act made to the purpose aforesaid is expired in this present month of July, and the company entering into consultacon at this meeting for the setting forth of ther shipping according to their custome at this time of the yeare it was propounded by some of this society, yat the most convenient course (to giue generall contentement) was to sett all shipping free and euery one of this fellowshipp to trade into the priviledges at his pleasure, to which opinion though some opposition was made shewing the

Den sejr, „frihandelsmændene“, om man kan kalde dem saaledes, havde vundet, var saaledes ret ringe, i alt fald stærkt tidsbegrænset, og tillige vedtog forsamlingen, at kompagniet selv alligevel skulde afsende et skib omkring 25. septbr., hvorpaa saa de medlemmer, der foretrak dette, kunde indlade deres gods til en fastsat fragt, men naturligvis uden de dermed sædvanlig følgende indskrænkninger i den private skibsfart[1]. Frihandelsmændenes sejr fortsattes dog det følgende aar, idet kompagniet 1613 5. maj besluttede en forlængelse af akten til 1614 2. juli[2]. Paa dette tidspunkt udløb den da uden at være bleven fornyet; da kompagniet 6. juli samledes, viste det sig imidlertid, at to købmænd i tillid, sagde de, til, at den stadig var gældende, allerede havde lejet to skibe, som de dog nu stillede til kompagniets disposition. Dette besluttede da efter ordren af 1611 2. oktbr. at give disse to skibe lov til at afgaa, selv vilde det i august afsende to skibe, hvortil der indbødes til tegning som sædvanlig. Naar disse fire skibe var afsejlede, skulde der være fri skibsfart indtil 1615 2. juli, men derefter kun til Middelhavet vest for Zante, til Levanten maatte kun gaa kompagniskibe og de skibe, der først havde opnaaet særlig tilladelse dertil af kompagniet, under en bøde af 20 %. 1615 28. april bekræftedes disse beslutninger[3].

63. Saaledes havde kompagnifartens tilhængere atter faaet magten, og deres stilling befæstedes ved efterretninger fra Levanten om, at store partier klæde og kersies var usolgte, fordi Venetianerne og andre fremmede importerede store mængder deraf paa alle tider af aaret, saa at markederne overfyldtes. Derfor indskærper kompagniet 1616 28. febr. sine ordrer: intet skib skal af kompagniet eller dets medlemmer direkte eller indirekte sendes med klæde, kersies eller andre engelske varer til Constantinopel, Scio, Smyrna eller Scanderoon indtil næste april uden den almindelige kompagniforsamlings tilladelse[4].

Denne ordre, der i praksis betød næsten fuldstændig afbrydelse af handelen, var det dog ikke helt let at faa overholdt; da kompagniets reder 2. aug. tilbød det et skib, som han selv tænkte at sende til Livorno, tillod det, at dets medlemmer fragtede deri for Levanten, dog at det ikke førte engelske uldmanufakturer dertil[5]. I septbr. maatte 20 % bøden opkræves af 18 baller klæde, der var sendt fra Zante til Constantinopel, og i løbet af foraaret 1617 blev overtrædelserne sikkert flere, skønt overgreb fra de tyrkiske embedsmænds side mod de engelske købmænd i Constantinopel gjorde handelen dertil farlig[6]. 30. juli stillede „frihandelsmændene“ forslag om atter at tillade fri skibsfart, dette forslag forkastedes vel af den almindelige forsamling; men det er af det følgende klart, at oppositionen nu ikke mere vilde adlyde; som tidligere finder man nu atter mr. Henry Garway i spidsen, han maa have været fast bestemt paa at sende et skib afsted, thi 20. aug. maa kompagniet efter mange medlemmers klage beslutte, at al skibsfart skal være fri til 1618 2. juli, men saa heller ikke længere, og at Henry Garways skib, der nu er rede til at afgaa, skal indtage 200 baller klæde eller saa for dem af kompagniets medlemmer, der hurtigst kan faa dem indladede, og saa aflade sit klæde paa Scio[7]. Man ser, at denne kompagnibeslutning kun meget slet dækker over den mangel paa respekt, der fra en saadan „frihandelsmands“ side vistes kompagnibeslutningerne. Kort efter indløb dog endnu mere foruroligende breve fra gesandten i Constantinopel, og nu syntes afbrydelse af handelen en nødvendighed; 24. septbr. besluttedes, at trods den nylig vedtagne akt om fri skibsfart skulde det ikke tillades noget skib at føre nogen slags varer direkte eller indirekte til Levanten. I et aar var handelen saaledes ganske afbrudt, alene med undtagelse af, at kompagniet i marts atter modtog et medlems tilbud om at lade et skib, han

---

inconveniences preiudice and danger, that might happen in permitting shippes to goe forth in that manner, notwithstanding the matter being put to question it appeared by ereccon of handes, that the former actes agreed on for the setting forth of ioint shipping should now be suspended, which this court gaue way vnto and did order, that it shalbe lawfull for any of the company to trade freely into . . the . . . privyledges from henceforth vntill our lady day next comyng, but then it is . . . . thought fitt, that the said former actes of restraint of shipping shall againe take place. R. O. 147, 112.

[1] R. O. 147, 114.

[2] R. O. 147, 125.

[3] R. O. 147, 141, 149.

[4] R. O. 147, 166.

[5] R. O. 147, 168. 11. septbr. tillodes dog en eksport af indtil 10 stk. klæde. 147, 170.

[6] R. O. 147, 169, 180.

[7] R. O. 147, 180[1]—181.

vilde sende til Livorno, gaa videre til Levanten[1]; — grunden til kompagniets modtagelse af saadanne tilbud var vistnok her som i lignende tilfælde, at det frygtede for, at skibet vilde blive sendt videre alligevel, og saa foretrak at benytte det som en slags sikkerhedsventil.

De tyrkiske overgreb i Constantinopel havde tilført Henry Garways strid med kompagniet et personligt moment; en af hans slægtninge, der var faktor i Tyrkiet, havde faaet paalagt en „avania", som Henry Garway forlangte, at kompagniet skulde betale; dette vægrede sig derved, og saaledes bragtes striden mellem de to parter til en krise[2]. 1618 24. septbr. havde kompagniet fundet det rigtigst at fastholde afbrydelsen af handelen, indtil gesandten kunde give meddelelse om, paa hvilke betingelser den kunde genoptages, men 6. oktbr. maatte den almindelige forsamling udtale, at da nogle medlemmer alligevel afsendte skibe, og da særlig Henry Garway og hans kreds ikke vilde lade være dermed, uden at kompagniet paatog sig den omtalte avania, hvilket vilde være en opfordring for andre til at handle paa samme maade og saaledes gøre ordren om handelens afbrydelse uvirksom, besluttede den „af grunde, som kompagniet selv bedst kendte", at fri skibsfart til Levanten skulde være alle kompagniets medlemmer tilladt, indtil anden beslutning toges[3].

64. Tydeligere kunde kompagniet ikke bekendtgøre sin egen magtesløshed, og i de følgende aar nød det da ogsaa alle en fri konkurrences velsignelser. Saaledes i 1619; da tilbød baade Garway og Freeman kompagniets medlemmer paa samme tid fragt paa skibe, som den ene vilde afsende til Smyrna og Constantinopel, den anden til Aleppo. Mange indlader paa Freemans skib; men pludselig forandrer han beslutning; nu skal hans skib ogsaa gaa til Smyrna. Det var til stor skade for dem, mente de, der havde indladet i hans skib, at begge saaledes kom til at gaa til samme plads paa samme tid; de fik sammenkaldt en almindelig forsamling, men intet kunde formaa Freeman til at forandre sin bestemmelse, og forsamlingen maatte saa „beslutte", at Freeman skulde have lov til at gøre, som han vilde, „omendskønt det i høj grad mishagede adskillige medlemmer af kompagniet"[4]. Det eneste, kompagniet i disse aar kunde gøre, var at anbefale, at skibene dog i det mindste om muligt fulgtes ad for større sikkerheds skyld. Det var slemt nok, at de menige medlemmer saaledes ganske var i skibsejernes magt, men snart viste sig nye og langt værre ulemper. Det viste sig, at skibsejerne ogsaa vilde være i stand til at tilrive sig selve handelen, idet de, fordi de havde fragten saa langt billigere, kunde byde saa langt højere priser ved indkøbet af Levantvarer og saaledes tilrive sig størsteparten af dem. Det fandt særlig sted i handelen med galæbler, og i foraaret 1625 lød der saa stærke klager fra faktorerne i Tyrkiet over den maade, hvorpaa priserne dreves i vejret, medens skibene laa i havn for at indtage ladning, at stemningen indenfor kompagniet mod „frihandelsmændene" blev kraftig nok til at fremkalde en samlet optræden mod dem[5].

1625 6. apr. vedtager da kompagniet, at alle skibe, der for fremtiden sendes herfra (d. v. s. fra London) eller fra nogen anden plads til Constantinopel, Smyrna, Scio eller Scanderoon eller nogen anden Levantplads med klæde, tin, kaninskind eller nogen anden vare, der er engelsk manufaktur, først skal foreslaas for og af kompagniet vælges til at gaa i samlet flaade, saa at ethvert medlem kan faa tonnage ud og hjem i forhold til omfanget af hans handelsvirksomhed, og at, hvis noget kompagnimedlem indlader klæde eller nogen anden engelsk vare herfra for

[1] R. O. 147, 182. 148, 9.

[2] Ved avania forstaas en tyrkisk øvrighedspersons vilkaarlige paabud om betaling af en pengesum eller selve denne pengebøde. Cf. Masson I 23. Det engelske kompagni sondrede stedse stærkt mellem „nationale" og personlige avanier; de første var paabud til hele faktoriet om at udrede pengesummer, eller paabud til et enkelt medlem af faktoriet, men i anledning af en sag, der havde almindelig interesse, kun disse vilde kompagniet betale, og det gav senere nøje regler for, paa hvilken maade det skulde afgøres, om en avania skulde anses for national eller for personlig. Cf. Cal. State Pap. Dom. (Addenda) James I 1618 20 maj.

[3] . . . this court aduising which way to meete with some vndue courses, that are vsed by some of the brethren of this society in sending forth shippes contrary to order, and obseruing that mr. Henry Garraway and company would not desist therein, vnless this company would take the avania in question vppon them, whose example might giue encouragement to others to do the like and so the orders for restraint to be of no force, it was now resolued and ordered for some reasons best knowne to the company, that henceforward libertie of sending shipping shalbe free into any the priviledges of Turkey vntill order be taken to the contrary. R. O. 148, 15.

[4] R. O. 148, 30.

[5] R. O. 148, 120, 126.

Levanten eller fra Livorno, Messina eller nogen anden plads i den vestlige del af Middelhavet for direkte eller indirekte at føre det dertil imod denne akts sande mening, skal der deraf betales 20 %. Herfra undtages udtrykkelig fremmede varer som peber, krydderier og lignende; disse maatte hvert medlem afsende, paa hvilken tid og paa hvilket skib han fandt for godt[1].

Denne ordre er interessant ved sit maadehold paa forskellig vis; man gjorde ikke skridtet tilbage meget voldsomt. Enhver, der ønskede og havde midler dertil, kunde stadig uden at søge tilladelse sende skibe afsted med fremmede varer; kun med eksporten af engelske varer forbeholdt kompagniet sig overtilsynet, i den skulde hvert medlem have en rimelig andel. Ikke netop saaledes, at kompagniet alene ordnede eksporten, men det regulerede den derigennem, at enhver, der vilde sende et skib afsted med disse varer, først maatte have tilladelse af kompagniet, der derved kunde drage omsorg for, at det om muligt ikke kom til at gaa alene, og at ogsaa andre medlemmer fik lejlighed til at afsende varer med samme skib i passende omfang og til en rimelig fragt. Men naturligvis førte dette snart til, at man genoptog de særlige forholdsregler til beskyttelse af de skibe, der var fragtede af hovedmassen af kompagniets medlemmer, af dem nemlig, der afgik om efteraaret eller vinteren, paa hvilken tid hovedeksporten fandt sted. Det blev tilfældet allerede i 1625; 23. novbr. var der blevet tilbudt kompagniet to skibe, men 22. decbr. oplystes det, at mr. Symonds paatænkte, før disse afgik, at afsende to skibe med penge til at opkøbe Levantvarer for, og da dette vilde være til stor skade for de andre kompagnimedlemmers opkøb, besluttedes det efter en heftig diskussion, at der af mr. Symonds skibe eller andre, der maatte blive afsendt med varer eller penge i samme ærinde til skade for kompagniet, skulde tages 20 %[2]; med andre ord: fra det øjeblik kompagniet havde valgt skibe, maatte der heller ikke sendes skibe i ballast for at hente Levantvarer, før kompagniets skibe var afgaaede.

65. Akten af 1625 6. apr. med denne tilføjelse bekræftedes nu de følgende aar, 1626 27. septbr. og 1627 2. aug. Og til denne sidste vedtagelse føjedes en yderligere bestemmelse, der vel ikke efter ordlyden, men dog sikkert i praksis var en betydelig indskrænkning. Den gik ud paa, at da der nu var store kvantiteter klæde at sende afsted, havde man, for at markederne ikke skulde blive overfyldte og prisen saaledes synke stærkt, besluttet, at efterat disse af kompagniet antagne skibe var afgaaede c. 29. septbr., maatte indtil 29. septbr. 1628 intet andet skib afgaa til nogen tyrkisk havn med engelske varer (tin undtaget) uden kompagniets tilladelse paa en almindelig forsamling, under en bøde af 20 %[3]. I praksis betød denne tilføjelse sikkert, at medens der før — bortset fra tidsrummet mellem kompagniskibenes antagelse og affart — altid blev givet tilladelse til at afsende skibe med engelske varer, blot at andre medlemmer maaske fik lov at indlade paa dem, saa vilde saadanne tilladelser ikke blive givet i de kommende tolv maaneder.

Denne akt, der saaledes indskrænkede eksporten af engelske varer til alene at finde sted paa kompagniskibe, forlængedes 1628 29. decbr. til at gælde til 1629 29. septbr.; men inden dens udløb fandt der 1629 9. juli et af disse pludselige omslag sted; nu gjordes skibsfarten atter ganske fri[4]. Snart lød imidlertid

[1] R. O. 148, 127.

[2] Whereas it was made knowne at this courte, that mr. Thomas Symonds and others did purpose to send the Clement and Job to Scanderoon, before the companies shipps could be readie, with money to buy vp the commodities of those parts beforehand, which would be a great preiudice to the company in their intended voyage if it should be permitted, and therefore thought fitt some course should be thought vpon to prevent the same, and after long dispute thereof betweene the companie and owners it was in the end propounded whether the dispute should be put to question or noe, and by ereccon of hands it was concluded to be a question, soe the question being put whether the court would sufferr any shippe to goe before the shipps appointed by the companie or not it was concluded against the owners and ordered, that if the Clement and Job or any other shipp should goe to Scanderoon or any other port of Turkey with money or any other commodities to prevent such shipps in making their retournes, as now are or hereafter shalbe appointed by the companie, that then they shall forfeite by way of a broke 20 p. c. for the vse of the companie. R. O. 148, 135[1]—136.

[3] R. O. 148, 153, 171.

[4] R. O. 148, 192[1]. Upon long debate ordered: that the said act of restraint shalbe disannulled and dissolued and that from henceforth it shalbe free for everie member of this companie to shipp cloth and other commodities vnto any place within the companies priviledge, at what tyme and in what measure and vppon what shippinge they shall thinke fitt. R. O. 148, 204. I dette tilfælde er dog sikkert aarsagen til forandringen at søge udenfor kompagniet; under den haardnakkede krise, som netop 1629 hjemsøgte klædeindustrien, vilde kompagniet formentlig frigøre sig for ethvert skin af, at det ved sine ordrer vanskeliggjorde eksporten og derigennem formindskede opkøbet. Cf. Lohmann 18.

atter de sædvanlige klager over uregelmæssig tilførsel og som følge deraf stærkt faldende priser. Paa en almindelig forsamling 1631 20. jan. havde stemningen atter vendt sig: grunden til handelens tilbagegang var utvivlsomt, at enhver havde lov til at sende varer, paa hvilken tid han behagede; midlet derimod var, at kompagniet atter gav ordre om flaadefart, fastsatte en vis fragt saa lav som muligt, begrænsede varigheden af skibenes ophold i Levanthavne og fastsatte hver købmands „stint", hvor store kvantiteter han aarlig maatte afsende — ved dette sidste punkt tilføjede man dog „om det muligvis kan lade sig gøre" og viste derved, at kompagniet nu selv i sine mest konservative øjeblikke nærede stærk tvivl om at kunne gennemføre en fast stintning[1].

1631 9. marts vedtoges saa en stor ordre om kompagniskibe: intet privat skib skal for fremtiden fragtes af noget medlem af kompagniet fra London eller anden engelsk havn eller fra Livorno, Venezia, Zante eller andre pladser direkte eller indirekte til Constantinopel, Smyrna, Scanderoon eller nogen anden tyrkisk havn med klæde eller andre engelske varer (tin undtaget) under en bøde af 20 %, men disse varer skal alene sendes med kompagniskibe i flaadefart. — Denne akt blev 17. novbr. bekræftet, og ved den lejlighed blev dens rækkevidde nøjere defineret, idet det bestemt blev udtalt, at den kun tog sigte paa eksporten af engelske varer, medens derimod importen til England af Levantvarer nu som før var ladt ganske fri, saa at enhver, der nu havde et skib i Levanten eller for fremtiden sendte et skib dertil, der ikke medførte engelske varer, i Constantinopel, Scanderoon etc. eller hvorsomhelst i Levanten maatte indlade varer for England uden derved at bryde denne akt. Yderligere fastsloges dette ved en erklæring til gesandten af 1633 20. febr. om, at det aldrig havde været kompagniets mening, at 20 % bøden skulde kræves af nogen slags fremmede varer, der sendtes til Levanten, eller nogenslags gods eller vare, der indladedes dær paa hvilketsomhelst skib og til hvilkensomhelst tid[2]. Kompagniet var derved naaet til en ordning af skibsfarten, som nu ikke blev fraveget i henved tyve aar, og som i det hele taget vedblev at være grundlaget for dets virksomhed lige op til 1744, selvom den kunde gennembrydes af kortvarigere perioder af fri skibsfart, perioder, der hyppigst fremkaldtes af rent politiske grunde, sjeldnere af hensyn til handelens gang.

At det først nu naaede dertil, og at det i denne første del af det 17. aarh. førte en saa vekslende skibsfartpolitik, dertil er grunden allerede fremhævet; det var den store indflydelse, som skibsejerne blandt kompagniets medlemmer hidtil havde udøvet. Denne indflydelse tabte sig imidlertid efterhaanden, sikkert fordi det i aarenes løb var blevet lettere for kompagniet at skaffe sig skibe af tilstrækkelig tonnage til disse lange farter, det var ikke længere afhængigt af enkelte mænds tilbud. Alligevel mærkes dog endnu skibsejernes indflydelse, og først paa denne tid bringes den ganske til ophør. Under den udvikling, der stillede kompagniet friere i valget af skibe, skiftede nemlig skibsejerne taktik: havde de før 1625 været „frihandelsmænd", var de vistnok i slutn. af 30erne tilhængere af kompagnifarten, men saaledes, at de søgte at sikre sig, at det var deres skibe, kompagniet valgte. 1631 5. oktbr. frigjorde kompagniet sig for skibsejernes supre-

[1] That the company should againe establish an order for [illegible] shipping, sett a certaine fraight as neere as may bee [illegible] the goodness of the ship or ships, [illegible] the time of their departure hence and stay abroad and (if possible) may bee done [illegible] each particular adventurer, what quantity he shall [illegible] ship. S. O. [illegible]
[2] S. O. [illegible]

mati ogsaa i denne form; paa den dag foreslog nemlig governoren, at eftersom forskellige medlemmer af kompagniet i de senere aar havde lidt under at maatte betale meget høj fragt ud og havde maattet finde sig i at bringe sine varer hjem med kompagniskibene paa meget ugunstige betingelser, skulde der nu vælges nogle af kompagniets medlemmer, der ikke var interesserede i rederiforretning til at forhandle med hvilke skibsejere, de fandt for godt, og til at leje skibe paa saadanne betingelser med hensyn til fragt og alle andre omstændigheder, som var mest til gavn for hvert enkelt medlem af kompagniet. Dette forslag behagede den almindelige forsamling i høj grad, den billigede det og besluttede, at denne fremgangsmaade altid for fremtiden skulde anvendes[1].

66. Der kan da heller ikke være tvivl om, at hele denne ordning af skibsfarten var i alle maader heldig og vis. For kompagnifarten talte nu som før, at den samlede flaade bød større sikkerhed mod sørøvere, krigstilstand og søulykker — og det var dog af nogen vægt i en tid, hvor Barbareskernes sørøverier florerede, og den engelske sømagt endnu tøvede med at vende sig fra Oceanet til Middelhavet[2]. Men endda forekommer dette mig et underordnet moment; hovedgrunden er at søge i selve de naturlige betingelser for handelen mellem England og Levanten. Omsætningen paa Levantmarkederne var ikke paa alle tider af aaret lige livlig og omfangsrig; øver aarstiderne endnu paa mange varemarkeder en ikke ringe indflydelse, saa var dette i langt højere grad tilfældet før den kolossale omdannelse af alle kommunikationsmidler; langt den betydeligste del af omsætningen fandt da sted indenfor en vis begrænset tid af aaret. Saalænge tilførslen af peber fra Indien spillede en hovedrolle i Levanthandelen, havde hovedomsætningen fundet sted i september—oktober og marts maaned, naar peberskibene var ankomne[3]; derefter rettede afsendelsen af de venetianske flaader sig. Paa ganske samme maade var det bestemmende forhold nu de persiske karavaners ankomst til Smyrna; de bragte silke og droguer, og af dem ankom de første i januar med den fineste silke (eng. sherbaffee, fr. sourbaffi), de fleste i februar— marts med den grovere ardasse-silke; i august—september kom der atter nogle, men derefter ingen før den følgende januar[4]. Derfor fandt ogsaa nu den væsentligste omsætning sted i foraarsmaanederne, selvom den ikke mere var saa stærkt begrænset som før. Paa den tid var der rigeligt forraad af Levantvarer, og den engelske købmand, der ikke vilde spekulere, men have sit klæde og tin ombyttet med et passende kvantum Levantvarer, maatte rette sig derefter. Hvad enten derfor kompagniet svor til frihandel, eller det holdt fast ved kompagniskibe, saa skete aar efter aar akkurat det samme: i løbet af efteraarsmaanederne, maaske først lige før jul afgik to eller fire eller flere skibe med

---

[1] The governour moved, that whereas diuers particular members of the company have of late yeares suffered much by payment of extraordinary fraights outwards and being tyed to disadvantageous conditions in their returnes homewardes in the generall shipps, that for redresse thereof some of the company not interessed in shipping might be nominated and desired to treat with the owners of such shippes, as they should think fitt for this intended voyadge, and to entertaine and hyre a shipp vpon such conditions of fraight and all other circumstances requisite as may be most benefitiall and commodious to euery particular member of the company, that shall now shipp any goods outwards or haue any returns home. Which motion this assembly did very well like and approue of and doe order, that the same course be alwaies hold hereafter. R. O. 148, 243.

[2] Masson 24—47. Corbett I, særlig 66—82.

[3] Heyd II, 443—47.

[4] Savary II, 459—60.

hovedmassen af den engelske eksport til Levanten[1]. Spørgsmaalet om fri skibsfart eller kompagniskibe var da væsentligst blot et spørgsmaal om den maade, hvorpaa denne engelske eksport skulde foregaa; om skibene skulde afgaa enkeltvis, eftersom de fik indladet, eller i samling, om de private skibsejere skulde kunne diktere fragt- og andre betingelser, eller om kompagniet skulde træffe aftale paa alles vegne. Og her synes det mig da, at kompagnifarten paa alle maader frembød de største fordele.

Men dertil kom, at saaledes som skibsfartsordningen i aarenes løb var bleven bestemtere udformet, gav den sikkert nu den private foretagsomhed og spekulationslyst tilstrækkeligt vidt spillerum. Det medlem, der vilde spekulere i opkøb af Levantvarer udenfor den egentlige omsætningstid, kunde saaledes frit sende et skib afsted med fremmede varer eller tin, eller han kunde — hvad vi trods det staaende forbud mod eksport af penge eller ædelmetal fra England allerede har set eksempel paa — sende et skib afsted i ballast med penge eller snarere vel, for at omgaa forbudet, med en veksel til sin faktor. Saaledes var alene engelske varer undtagen tin forbeholdt kompagniskibene d. v. næsten alene sige: klæde og andre uldmanufakturer.

De dybere aarsager til denne ordning var dels det, at en jævn og stadig stigende eksport af engelske uldmanufakturer nu og altid, saalænge kompagnierne blev bestaaende, ansaas for deres nationale opgave, det, der udgjorde deres egentlige eksistensberettigelse, saa at intet angreb var farligere for kompagniet, lettere fandt støtte hos regering og folkemening end det, der kom fra klædemagere og vævere, der var misfornøjede med, at kompagniet ikke aftog varer nok, eller at dets opkøb var altfor ujævne og uregelmæssige. Dels var der sikkert ogsaa her en aarsag i selve handelens gang; der kan næppe være tvivl om, at forbruget af Levantvarer i England langt lettere lod sig udvide end forbruget af engelsk klæde i Levanten. Thi vel lykkedes det Englænderne i aarenes løb at trænge de italienske og franske tekstilstoffer tilbage, men fremgangen maatte ske langsomt; vi har set, at det mindste forsøg paa at forcere den, at en kort tids ujævnhed i tilførslen straks demoraliserede markedet. Derimod høres der paa denne tid og senere i det 17. aarh. ingen klager over, at der ikke i England opnaaedes en passende pris for Levantvarer.

67. Retsgrundlaget for kompagniets handel i Tyrkiet var de „kapitulationer“, som William Hareborne 1580 havde faaet tilstaaet af sultan Murad 3., og som 1593 stadfæstedes og i enkelte punkter nøjere præciseredes[2].

I disse kapitulationer tilsagdes der først og fremmest engelske skibe og købmænd sikkerhed og retsbeskyttelse. Overalt i Tyrkiet, til lands og til vands, skulde de engelske købmænd trygt kunde handle; i tilfælde af skibbrud skulde der ydes dem hjælp (art. 1—7); alle engelske undersaatter fritoges for kopskat, og fandt man en engelsk undersaat som slave, kunde gesandten forlange ham sat i frihed (art. 12—13). Men deres vigtigste indhold var iøvrigt ordningen af de engelske købmænds retsstilling i Tyrkiet. Ubetinget indrømmede den tyrkiske regering dem egen jurisdiktion, alle trætter mellem Englændere indbyrdes skulde, uden at de tyrkiske embedsmænd blandede sig deri, afgøres af deres egen gesandt eller konsul

[1] Cf. om den venetianske skibsfarts regelmæssighed i det 16. aarh. Meder I[1]: und gemeinlich vmb Liechtmess gehen die naue in Soria nach der wollen bey 8 oder 9 naue . . . so gehen hinweg die naue in Soria zum andernmal nach wollen gewonlich in Julio, sind gemeinlich 8 oder 9. etc.

[2] Hakluyt II, 143--45; en afskrift R. O. 143, 430 33[1]. Cf. Noradounghian I, 35 nr. 181, 37 nr. 193, 147—50. De i teksten anførte artikeltal henviser til Noradounghians aftryk af de engelske kapitulationer af 1675 l. c. 146—69.

(art. 16); og gesandten havde ret til at ansætte konsuler i Aleppo, Alexandria, Tripolis di Barbari, Tunis, Tripolis di Soria, Scio, Smyrna, Ægypten og andre steder (art. 14). Retstrætter mellem Englænderne og tyrkiske undersaatter søgte kapitulationerne at forebygge derved, at ethvert køb og salg, ethvert betalingsløfte kunde forlanges officielt bevidnet ved en af kadien udstedt hodjet, som, hvis der senere opstod strid, skulde lægges til grund ved domsafsigelsen; hvis klageren ikke havde udtaget en saadan hodjet, men kun støttede sit krav paa tvivlsomme vidneudsagn, skulde hans klage afvises (art. 9). I alle tilfælde, hvor en klage over en engelsk købmand saaledes kun støttedes ved tvivlsomme vidneudsagn, skulde de tyrkiske dommere henvise sagen til den engelske gesandts afgørelse (art. 10); og den tyrkiske dommer maatte i det hele taget ikke foretage en sag, hvori en Englænder var part, uden at der var en tolk tilstede (art. 15). Den ene Englænder maatte ikke arresteres og straffes for den andens brøde (art. 11); og ligeledes, hvis en Englænder flygtede paa grund af gæld eller gik fallit, maatte der kun forlanges betaling af den virkelige debitor, og ingen anden Englænder maatte arresteres eller blive afkrævet betaling paa grund af den bortflygtedes eller fallentens gæld, medmindre dennes kreditor kunde fremlægge en formel skriftlig kautionsforpligtelse (art. 8). Af egentlige handelsbegunstigelser fandtes i kapitulationerne kun en eneste, men det var til gengæld en mestbegunstigelsesklausul: alle privilegier, der var tilstaaet Franskmændene, Venetianerne og andre venskabelige magter, skulde have gyldighed ogsaa for Englænderne (art. 18), en bestemmelse, der havde mest betydning derved, at den nedsatte importtolden til 5 %.

Franskmændene, der allerede 1535 havde faaet tilstaaet kapitulationer, som 1569 og 1581 fornyedes[1], saa naturligvis kun ugerne en ny handelsmagt dukke op i Levanten; men det gamle venskab mellem Frankrig og Tyrkiet var nu stærkt i færd med at kølnes, og medens Englands fjendtlige forhold til Spanien var en anbefaling for det hos den tyrkiske regering, vaktes dennes mishag i høj grad ved Frankrigs fred med Spanien i Vervins (1598). Denne storpolitiske forskydning fuldbyrdedes straks efter Henrik 4.s død ved Frankrigs forbund med Spanien; Tyrkiet ansaa Spaniens ven for sin fjende, og følgen af den franske politiks skiften var derfor yderligere begunstigelser til den franske handels konkurrenter. I det første tiaar af det 17. aarh. opnaaede Englænderne betydelige udvidelser af kapitulationerne (art. 21—46), af hvilke den vigtigste var, at importtolden nedsattes fra 5 til 3 % (art. 34)[2]; Hollænderne, der allerede 1598 ved Frankrigs hjælp havde faaet en foreløbig handelstilladelse, fik 1612 tilstaaet kapitulationer, der ogsaa for dem fastsatte importtolden til 3 %[3], saaledes at disse to nationer fra nu af lige til 1673 paa dette punkt var stærkt begunstigede frem for Franskmændene, der vedblev at betale 5 %[4]. Til de engelske kapitulationer føjedes nye bestemmelser i 1624 (art. 47—53), 1641 (art. 54), 1662 (art. 55—71) og 1675 (art. 72—75)[5] — men derefter undlod kompagniet at søge dem stadfæstede eller udvidede; den tyrkiske regering var ikke længere saa velvillig overfor England og havde, som kompagniet skrev i 1685, faaet for vane, saa snart den blot saa kapitulationerne, at fremsøge stridspunkter for at afpresse kompagniet penge[6].

---

1 Noradounghian I, 29 nr. 153; 33, nr. 170; 35, nr. 182; 83—93.
2 Noradounghian I, 38, nr. 199 (a. 1603); 39, nr. 206 (a. 1606), 150—157.
3 Noradounghian I, 37, nr. 197, 40 nr. 212; Dumont V, 1, 558—59; 2, 205—14, særlig art. 17.
4 Noradounghian I, 144, art. 5.
5 Noradounghian I, 45 nr. 236, 48 nr. 250, 39 nr. 256, 52 nr. 271, 157—69. Dumont VII, 1, 297—305.
6 R. O. 145, 137—38.

I øvrigt kunde den engelske handel ogsaa nøjes med kapitultionerne i den form, de ved den sidste udvidelse havde faaet.

68. Det første Levantkompagni dannedes som omtalt ved en sammenslutning af det tyrkiske med det venetianske kompagni, og af de førnævnte ordrer fra dette kompagnis tid kan man da ogsaa se, at handelen til venetiansk omraade for det spillede en ikke ringe rolle. Men skønt importen af søde vine og korender endnu i beg. af det 17. aarh. var af en vis, som bekendt ogsaa indrepolitisk betydning for England, har jeg dog ment ganske at kunne se bort fra denne side af det andet Levantkompagnis virksomhed. Dette nøjedes nemlig, hvad dets privilegier til handel paa venetiansk omraade angik, med i de første par aartier lejlighedsvis at benytte Zante som mellemstation paa vejen til Tyrkiet, idet det iøvrigt udskilte handelen paa Morea som en særlig virksomhed, der gaves i forpagtning til forskellige efter hverandre følgende interessentskaber, der saa drev denne handel i joint-stock[1].

Det tyrkiske kompagni maatte jo som en begynder i Levanthandelen arbejde forsøgsvis; det er derfor let forstaaeligt, at det uden selv at træffe noget valg blot opsøgte de pladser, hvortil de andre kristne nationer, d. v. s. Venetianerne og Franskmændene, dengang handlede. Hvad Venetianerne havde bevaret af handel og interesser i Levanten, var endnu i beg. af det 17. aarh. stillet under overopsyn af deres paa tre aar udsendte bailo i Constantinopel, under ham stod to konsuler i Aleppo og Alexandria, under disse atter en slags vicekonsuler paa Cypern og Scio, i det syriske Tripolis, Smyrna og Rosette. Franskmændene havde i Constantinopel en gesandt, konsuler i Tripolis di Soria, Scio, Satalie, Alexandria, Zante og Patras, desuden i det 16. aarh. i Algier, Tunis og Tripolis i Afrika[2]. Af disse pladser angiver det tyrkiske kompagni at have handlet til Algier og Tripolis i Afrika, til Patras, Constantinopel, Scio, Aleppo, Tripolis i Syrien og Alexandria, desuden til Angora, Kairo og andre steder[3]. Allerede i det første Levantkompagnis tid, da der blev oprettet faste faktorier, iagttages en indskrænkning af handelen til færre pladser; nu nævnes Patras, der var Moreahandelens faktori, Constantinopel, Scio, Alexandrette (Scanderoon), Tripolis i Syrien og Alexandria[4]. Senere hen opgaves ogsaa Alexandria og dermed ganske den ægyptiske handel; med de andre pladser fandt der forandringer sted. Foruden paa Scio oprettedes et faktori i Smyrna, og skønt Scio endnu nævnes i 1625, mistede faktoriet her dog snart ganske sin betydning overfor Smyrna, hvor der foruden for den persiske silke var et langt bedre marked for de egentlige lilleasiatiske produkter, særlig bomuld og gedeuld. Paa den syriske kyst havde Scanderoon og Tripolis mest betydning som havnebyer for Aleppo og Hamah, gennem disse byer gik den store karavanvej til Damaskus og videre til Ægypten og Arabien; i Aleppo stødte karavanvejen fra Mosul og Persien til. Kompagniet synes nu en tid at have vaklet mellem disse pladser, og i begyndelsen at have foretrukket Tripolis; men Aleppo var dog eller blev vel stedse mere et hovedmarked for silke; allerede det første Levantkompagni ansatte temmelig tidligt en konsul dær og kort efter en marinefaktor i Scanderoon, d. v. s. en fast lønnet speditør, der skulde modtage det importerede gods og sørge for dets videreforsendelse til Aleppo og omvendt føre tilsyn med tilførsel og indladning af Levantvarer. I Scanderoon byggede det første kompagni ogsaa et magasin til modtagelse og opbevaring af varerne, og i 1613 flyttedes endelig scalaen fra Tripolis til Scanderoon[5], hvad blot vil sige, at fra nu af var Scanderoon det anerkendte landingssted for kompagniets skibe.

69. Kompagniet havde da gennemført en indskrænkning af handelen til de tre faktorier i Constantinopel, Smyrna og Aleppo; en ord-

[1] R. O. 147, 149, 151, passim. Endnu 1667 7. maj besluttes joynt-stock for Moreahandelen 152, 341, 44 etc.
[2] Masson 127—28, indl. 14—15.
[3] State Pap. Dom. Eliz. 233, nr. 13.
[4] Brit. Mus. Harleian mss. nr. 306, ordre 14.
[5] Heyd I, 185 ff. Allerede 1612 var Franskmændene gaaet fra Tripolis til Alexandrette Masson 380—81. Brit. mus. Harleian mss. nr. 306 ordre 33: For the buildinge of a magasen at Scandaroona to keepe the companies goodes safe an imposition is graunted of 1/4 of a dollar vppon euerie baie, and the same to be built vppon the common charge and not by the factor marina.

ning, der bevaredes i løbet af det 17. aarh., og som jo falder ganske i traad med de andre engelske kompagniers sammendragning af deres handel til en enkelt eller nogle faa „mart towns".

I spidsen for faktorerne stod i Smyrna og Aleppo konsuler, i Constantinopel gesandten, der tillige var konsulernes overordnede, saa at f. e. disses domme kunde appelleres til ham. Disse udnævntes og lønnedes af kompagniet, der ogsaa havde at betale lønninger til det nødvendige underordnede personale: sekretæren (cancellier), to eller tre dragomen d. v. s. officielle tolke, der tillige skulde tjene som mæglere og derfor oppebar mæglerprovision, et par janitsjarer (politibetjente), endelig ogsaa, i det mindste i Constantinopel, en præst. Lidt senere fik gesandt og konsul ved sin side en kasserer (treasurer), der havde at oppebære faktoriets indtægter, afholde udgifter og aflægge regnskab til kompagniet hvert halve aar; denne kasserer valgtes paa to aar blandt de ældre faktorer. Til bestridelse af de betydelige udgifter, som foraarsagedes ved hele denne organisation og ved gaver og bestikkelser til de tyrkiske myndigheder, havde kompagniet sin ret til at hæve afgift (imposition) af alle ind- og udgaaende varer i England og konsulatsafgift (consulage) af alle ind- og udgaaende varer i Tyrkiet. Disse opkrævedes paa den maade, at der for hver vare fastsattes en vis gennemsnitsværdi; en enkelt afgift i England var 1 %, en enkelt konsulatsafgift 2 % af denne fastsatte værdi. Listerne over varerne og deres antagne værdi maatte naturligvis fra tid til anden forandres efter variationer i varearterne og deres pris; hyppigst kunde kompagniet ikke nøjes med enkelte afgifter, men maatte kræve dobbelte eller tredobbelte afgifter (1, 2, 3 %) eller dobbelt konsulatsafgift (4 %). Hvis indtægterne heraf ikke slog til, eller hvis særlige omstændigheder anbefalede en anden fremgangsmaade, gik man over til at paalægge alle varer ved importen i Tyrkiet en ekstraskat (leviation), der i sin enkelte form var ½ daler pr. stk. klæde og 1 % af alle andre varer, men som naturligvis ogsaa kunde fordobles eller tredobles (1 daler pr. klæde og 2 %, 1½ daler pr. klæde og 3 % etc.). Var endelig kompagniets gæld vokset meget — og det hændte ikke sjeldent — eller stødte der ekstraordinære udgifter til, som f. e. en national avania[1], optog kompagniet laan hos sine medlemmer, enten et frit laan eller et tvangslaan, der rettede sig efter værdien af medlemmers og faktorers ejendom eller af de varer, de indførte. Betalingen mellem faktorierne indbyrdes eller mellem dem og kompagniet i England fandt sted ved veksler. — Men det maa erindres, at kompagniets ret til at hæve disse afgifter kun gjaldt England og „dets privilegier" d. v. s. det venetianske og tyrkiske landomraade; da det snart blev almindeligt ikke at lade skibene gaa direkte fra England til Tyrkiet, men at lade dem anløbe italienske havne, opstod der derved muligheder for svig, som gjorde den i forvejen ret vanskelige kontrol end vanskeligere.

En kontrol var nødvendig, dels for at sikre kompagniet dets afgifter, dels for at hindre, at ikke-medlemmer (interlopers) drev handel, enten med egne skibe eller paa medlemmers private skibe, eller paa kompagniskibene, hvor deres varer kunde komme med ved at blive indladede, efter at medlemmerne havde ladet deres varer, eller ved at et medlem lod dem indlade i sit navn (hvilket kaldtes to coulour an unfreemans goods); en form, der gjorde det meget vanskeligt at opdage svigen, og som derfor ogsaa straffedes meget haardt.

Kontrollen udøvedes paa den maade, at hvert medlem, der ønskede at sende varer paa privat skib eller kompagniskib til Levanten, skulde indgive til kompagniets reder en skriftlig faktura derover, faa den indført i kompagniets bøger og modtage den igen forsynet med kompagniets segl. Toldkontoret havde ordre til kun at indføre og modtage told af varer for Levanten, der ledsagedes af en saadan forseglet faktura, og i selve chartet havde kompagniet forbeholdt sig ret til til enhver tid at forlange denne ordre indskærpet og overholdt. Kompagniets reder sendte

[1] Cf. ovfr. 98 anm. 1.

saa med skibene eller — senere — pr. post lister over de saaledes indladede varer til kassererne i faktorierne, der havde at hæve konsulatsafgiften deraf; fandtes der flere varer ombord, skulde der af disse tages den for ikke-medlemmers varer fastsatte bøde af 20 %. Paa samme maade sendte kassererne eller marinefaktoren i Scanderoon lister over det dær indladede gods til kompagniets reder, og atter her var toldkontoret pligtigt til ikke at indføre gods, før det var blevet konfereret med disse lister. Men naturligvis kunde dette ikke altid strengt overholdes uden for stor tvang paa medlemmernes handlefrihed, og nogle almindelige regler, som kompagniet vedtog i 1615, bestemmer da ogsaa, at hvis et medlem lod sit gods indføre af rederen og senere forandrede fakturaen i toldkontoret eller gjorde tilføjelser til den uden at sørge for, at hans indførsel i kompagniets bog blev paa samme maade forandret inden ti dage efter, skulde der af saadant urigtigt indført gods svares tredobbelt afgift. Allerede her tages der ogsaa hensyn til en mulig omladning i en havn udenfor „privilegierne“, idet det bestemtes, at hvis et medlem lod indføre gods og angav som bestemmelsessted en plads i det vestlige Middelhav („the straits“ i modsætning til „the bottom“, den syriske bugt), saa at der ingen afgift betaltes deraf, men senere lod det føre derfra til en plads, hvor kompagniet var privilegeret, skulde der betales dobbelte afgifter af alt gods, der dær blev solgt, undtagen hvis han inden seks maaneder gav rederen nøjagtig liste over det solgte gods, saa skulde der kun betales den afgift, som almindeligt erlagdes paa indførselstiden. Disse undtagelsesregler udvikledes senere mere.

70. Kompagniet som helhed foretrak alle dage den direkte fart fra England til Levanten og kun langsomt indrømmede det italienske mellemstationer en plads i sit system. Da det saaledes i 1614 udsendte to skibe, hvoraf kun det ene skulde fragtes baade ud og hjem, lød certepartierne paa, at de to skibe skulde gaa sammen til Scio, derfra skulde det ene gaa til Constantinopel, det andet til Scanderoon, hvor det skulde blive i 20 dage, saa til Constantinopel (30 Dage), saa tilbage til Scanderoon, hvor det skulde blive i 50 dage for at indtage ladning, og saa hjem. Senere i tiden blev det almindeligt, at kompagniskibene deltes i to partier, hvoraf det ene gik til Scanderoon, det andet til Smyrna og Constantinopel. Tanken om at knytte handelsforbindelser ogsaa med Italien dukkede dog snart op hos enkelte af kompagniets medlemmer, der paa Italiens vestkyst søgte erstatning for opgivelsen af handelen til Venezia. Grunden hertil var ikke blot, at der i Italien var et salg for engelske varer, og at særlig den engelske klædeindustri med held kunde tage kampen op med den florentinske, men ogsaa, at der i Italien kunde købes silketraad, og at de italienske byer i det hele taget ved den forbindelse, de stadig vedligeholdt med Levanten, altid havde forraad af Levantvarer til salg; det var af betydning for de engelske importører, særlig naar kompagniet afbrød eller vanskeliggjorde den direkte handel paa Levanten. Det samme gjaldt ogsaa Marseille, hvortil de engelske købmænd ogsaa fra tid til anden søgte[1]. Derfor finder man tidligt lejlighedsvise forbindelser med Neapel eller Messina, men særlig med Livorno. Allerede i 1613 ansøgte en mand om at blive kompagniets konsul dær, men dette kunde da endnu svare, at da det ikke havde synderlig handel til den plads, fandt det det bedst at lade alt bero ved det gamle. Saa tidligt som 1615 lod dog kompagniet selv et af sine skibe anløbe Livorno, og baade i 1616 og 1618 modtog det tilbud fra medlemmer om at lade skibe, de vilde sende til Livorno, gaa videre til

[1] 1626 stilles der forslag om at ansætte en konsul i Marseille. R. O. 148, 155[1].

Levanten; 1624 finder man saa ogsaa en konsul ansat dær[1]. Alligevel fik i denne periode forbindelsen med Livorno endnu ikke megen betydning, undtagen maaske lige i de sidste aar i et særligt forhold, som nedenfor skal nærmere omtales.

71. Betragtningen af den vareomsætning, der var Levanthandelens formaal og grundlag, frembyder først og fremmest den interesse, at den engelske handel her meget skarpt ses kun at have de samme tre varer at arbejde med, som i slutn. af det 16. aarh. saa godt som udelukkende dannede grundlag for den ogsaa i Tyskland, nemlig klæde, kaninskind og tin[2]. Kompagniets faste grundvold var klædeeksporten.

Efter det tyrkiske kompagnis angivelse var det i dets tid kun „the old drapery"s sorter, kartegarnsstoffer, der udførtes; dels det almindelige klæde, dels kersies, d. v. s. de lettere, flonellignende, kiprede stoffer, der særlig fremstilledes i Devonshire; blot var de tøjer, der førtes til Levanten, alle farvede[3]. Snart maa dog ogsaa eksporten af kamgarnstøjer (worsteds) og „the new drapery"s sorter være optaget af Levantkompagniet; i det 17. aarh. gik disse i handelen i Levanten under navnet „nims" eller „nin-londrins", medens kartegarnsstofferne solgtes under betegnelsen „londras"[4]. Om eksportens størrelse har jeg ikke fundet anden angivelse for denne periode, end at en engelsk købmand i 1613 anslaar den til 2, 3 à 4000 stk. om aaret; til sammenligning tjener, at han anslaar Eastland companys aarlige eksport til 8 à 9000 stk., Russia company's til 2500 stk. og det spanske kompagnis til c. 3000 stk.[5] Heraf ses i alt fald, at Levantkompagniet paa dette tidspunkt kun spillede en meget beskeden rolle i det engelske handelsliv. Ogsaa i Levanten maatte det i denne første tid have mange vanskeligheder at kæmpe med; og dog synes man ogsaa her ganske tydeligt at kunne iagttage, hvor hurtigt og absolut det engelske klædes overlegenhed gør sig gældende.

I Levanten var der et behov for tilførsel af fremmede tekstilstoffer, der, formodentlig paa grund af dens egen industris tilbagegang under Tyrkernes herredømme, i det 16. aarh. var stigende. Venetianerne havde været de nærmeste til at tilfredsstille dette behov; men den italienske tekstilindustri med dens højt udviklede teknik var mest lagt an paa fremstillingen af luksusstoffer, guldbrokade, silkestoffer, atlask og fløjl; for en udvidet produktion af almindelige beklædningsstoffer var dens raastof ikke godt nok, eller ogsaa blev det, hvis det skulde hentes fra England, for dyrt. Medens den derfor hele det 17. aarh. igennem kunde bevare markedet for disse finere stoffer, selvom det ikke mere var italienske købmænd, der afsatte dem i Levanten, var dens salg af almindelige stoffer kun ringe, omkring 1600 indskrænket alene til Constantinopel, og de, der bragtes paa markedet, var af ringere udseende og kvalitet end de konkurrerende nationers. Netop paa dette omraade havde derfor Franskmændene kunnet tage affære; i det 16. aarh. var det en hovedopgave for den franske handel i Levanten at afsætte franske tøjer, særlig fra Nordfrankrig, hvor den gamle tekstilindustris centrum nu var Rouen[6]. Men

---

[1] R. O. 147, 133[1], 135, 139, 152, 168. 148, 9, 119[1].

[2] Af engelske importvarer til Tyskland omtaler Ehrenberg Hamburg 268–294 udførligt klædet; han bemærker: neben den imposanten Ziffern der Tucheinfuhr fallen die übrigen Waaren nur wenig ins Gewicht, nævner derefter kaninskind og tin. l. c. 294—95. Lige begyndende, af et ganske minimalt omfang er eksporten af kul og kanoner. 295–96.

[3] State Pap. Dom. Eliz 233 nr. 13: kersies of all sortes and collers, clothes of all sortes and cullors, tynn in barrs, wrought pewter (arbejder af en komposition, hvis væsentligste bestanddel er tin, oftest tin og bly), blacke conyskyns. – Om kersies Ehrenberg Hamburg 269; produktionen deraf i Devonshire siges begyndt 1505. Schanz I, 450, anm. 1.

[4] Brit. Mus. Pamfl. 357. b. 6 (31): londras i. e. coarse cloths, nims i. e. worsters cf. Savary II, 452—56.

[5] State Pap. Dom. Jam. I, 72, nr. 70. Dette aktstykke er en betænkning, forfattet af en købmand, der næppe, som det Cal. Stat. e Pap. formodes, er medlem af Eastland company, men vistnok af det russiske kompagni, afgivet 1613 i anledning af sir Wm. Cockaynes patent. Det er muligt, at hans tal er noget lave, da han anslaar den samlede aarlige produktion af farvede tøjer til 18 à 20,000 stk., af ufarvede til kun 80,000; rimeligt er det dog vel, at han bedre forstod at vurdere disse kompagniers aarlige eksport end den aarlige produktions omfang.

[6] Masson 128, 119, indl. 32–33. Det er forbløffende, at Masson 119 kan bemærke: jusqu'en 1620, comme le remarquait Colbert en 1663, les Hollandais et les Anglais ne fabriquaient point de draps, toutes les laines d'Espagne et d'Angleterre étaient manufacturées en France —.

det er betegnende, at fra 1590erne indtræder der en tilbagegang i denne franske eksport, der i løbet af et halvt aarhundrede bragte den ganske til ophør. Grundene hertil søgte man fra fransk side i den franske industris tilbagegang under religionskrigenes ødelæggelser og i de franske producenters bedragerier med hensyn til raastoffets og farvestoffernes kvalitet og klædets bredde; rimeligere er det dog at se aarsagen dertil i det engelske klædes sejrrige fremtrængen. Det var netop fremfor det franske egnet til at tilfredsstille den tyrkiske middelklasses behov. Men derfor var det dog i den første tid ikke sikkert, at denne sejr alene eller særligt vilde komme den engelske handel til gode. Thi Englænderne havde skarpe konkurrenter i Hollænderne, der ikke blot selv havde skabt en ikke ganske ubetydelig eller for det engelske klæde ufarlig tekstilindustri paa basis af tilførsel af engelsk og spansk uld[1], men som til Englændernes store forbavselse endog var i stand til at undersælge dem i Danzig og Tyrkiet i selve det engelske klæde. Man formodede, at aarsagen hertil var, at Hollænderne bedre end Englænderne forstod at strække klædet; snarere er den dog at søge i Hollændernes allerede nu lavere fragttakster[2].

72. Den engelske eksport af kaninskind spillede vistnok kun en ganske forsvindende rolle; tineksporten var endnu i de første aartier kun løst knyttet til kompagniets handelsvirksomhed og blev først senere paa en ejendommelig maade et fast led deraf.

I alt fald en del af tinudvindingen var i 1611 bortforpagtet til et selskab af købmænd, af hvilke den førnævnte mr. Freeman vistnok var een; da han tillige var medlem af kompagniet, var han en passende mellemmand mellem tinforpagterne og det eller de af dets medlemmer, der ønskede at eksportere tin. I 1610 har kompagniet afsendt et parti tin i joint-stock[3]; da der saa skal sendes skibe afsted i 1611, nedsætter kompagniet 10. septbr. en komite paa 3 à 4 medlemmer til at forhandle med ham derom; 2. oktbr. har det besluttet at medsende 80 tons tin, 60 til Constantinopel, 10 til Scio og 10 til Aleppo; de medlemmer, der vil tage en del deraf, skal tegne sig hos rederen; tegnes der for meget, skal der finde reduktion sted; tegnes der for lidt. vil mr. Freemann selv overtage det manglende. 21. oktbr. anerkendes tegningen, men man synes at have anset denne tineksport for en ret hasarderet forretning; i alt fald maatte mr. Freemann, der vilde sende de 10 tons til Aleppo, 27. novbr. love, at intet deraf skulde blive solgt af hans faktorer før to maaneder efter kompagniskibenes ankomst, forat ikke salget af det tin, der endnu var usolgt og tilhørte kompagniet, derved skulde vanskeliggøres[4]. Det

[1] Den hollandske uldindustri begynder i slutn. af det 14. aarh. og var af en vis betydning i det 15., da Leyden blev dens hovedsæde, 1447 nævnes som produktionssteder ogsaa Amsterdam og Schiedam, dertil Delft, Gouda, Haag, Hoorn, Enkhuysen, Monnikendam og Naarden. Daenell I, 268, 431–32, II, 73–74. Under det almindelige opsving i slutn. af det 16. og beg. af det 17. aarh. synes ogsaa den at have gjort betydelige fremskridt, det engelske uldeksportforbud af 1614 var særlig rettet mod den hollandske industri. En statistik over tøjproduktionen i Leyden 1640—1788 viser dog ret smaa tal; for tiden 1687–1718, da produktionen er størst, noget over 20,000 stk. om aaret; med 1718 begynder en stadig og voldsom tilbagegang. Pringsheim 72—3.

[2] State Pap. Dom. James I, 72 nr. 70 . . . „but where it is reported the Netherlanders stretch yt 8 or 10 yards, I hould yt not possible without spoile of the cloth; butt here may be a fallax as thus, the strainger cometh to the markett in Dansicke and Turkye, where the Englishe is, and hath cloth longer then owr marchaunts clothes are, and soe they owtsell them by length 3 or 4 yards“, simpelthen, fordi Hollænderne kun køber tøjer, der holder 28 yards „in the water“.

[3] 1611 april (datoen ulæselig) læses paa kompagniets almindelige forsamling breve af 1610 6. decbr. fra „the factors of the tynn“, d. v. s. de faktorer, hvem kompagniet havde overdraget tinsalget, i Aleppo „giuing aduertisement, how they haue disposed off that commodity, and how the state of the business stands there. And because it is found of late, that diuers persons haue sent ouer much tynn to be vented in those parts, whereby the company is like to be much preiudiced, it is . . . ordered, that letters be written both to Constantinople and Aleppo signifieng the resolucon here, that no tynn shalbe sold in either of those places other then iointly for the company (as it was iustly intended) vnder penalty of 20 p. c. R. O. 147, 95. Atter 3. septbr. læses breve fra tinfaktorerne i Aleppo. R. O. 147, 98.

[4] R. O. 147, 98[1], 99, 101, 106. Samme form havde kompagniet i 1607 givet sin tineksport; tegningslisten er bevaret R. O. 109 (upagineret), den begynder: We whos names are heare vnderwritten doe geue our names for the takeinge of the tyne and farme of prehemtion of his maiestie beinge don vppon good advice and deliberacon at a general court holden at sir Thomas Lowes house the 6 day of june 1607. For 1/8 tegner sig John Spencer, Robart Sandy, Will. Harryson og Will. Garway, for 1/16 Richard Staper, Thom. Cordellh, Nic. Leatt, Hugh Hammersley, Morris Abbott, John Mvn og Rob. Offley; til slut staar: F. for 1/8 parte, hvilket formentlig betyder Freeman. Der var da tegnet 1/16 for meget.

viste sig dog snart, at tineksporten var en god forretning, som det kunde være ønskeligt baade for tinforpagterne og kompagniet at se udvidet; allerede 1611 søgte endnu en af tinforpagterne optagelse i kompagniet og blev medlem[1]. I 1616 tilbød tinforpagterne kompagniet, at de vilde sikre det salg af tin til eksport mod, at de selv fik ret til at eksportere til Levanten for egen regning; men kompagniet stod fast paa, at de kun kunde faa tilladelse dertil ved at blive medlemmer; og 18. novb. optoges saa 6 mænd, „all farmers and ioynt partners of the tinne“[2]. For fremtiden søgte da nyindtrædende forpagtere ogsaa optagelse i kompagniet, og saaledes var der fuldbyrdet en sammenslutning, der gjorde tin til en fast eksportartikel til Levanten; formodentlig var det en følge af den indflydelse, tinforpagterne nu udøvede i kompagniet, at dette i ordrerne af 1627 2. aug. og 1631 9. marts undtog tin fra de engelske varer, der kun maatte udføres i kompagniskibe.

73. Denne eksport af engelske varer bar da ganske Levanthandelen; helt maa det dog ikke overses, at ogsaa mellemhandelen havde nogen betydning. Det er et kraftigt vidnesbyrd om den forandring, opdagelsen af søvejen til Indien havde fremkaldt, at det engelske Levantkompagni efter 1600 kunde tilføre Tyrkiet peber og krydderier. Der var i slutn. af det 16. aarh. en kort periode, hvor de indiske varer i nogen grad atter tog deres vej til Europa over Ægypten og Syrien, det var, da Portugals magt ikke mere helt strakte til til at hævde dets monopol og særlig efter dets underkastelse under Spanien i 1580[3]. Derfor kunde det tyrkiske kompagni, hvis virksomhed netop faldt i 80erne, blandt de varer, det havde hjembragt fra Levanten, ogsaa nævne alle slags krydderier, og det første Levantkompagni endnu kryddernelliker, muskatblomme, kanel og muskatnød[4]. Men Hollændernes genopdagelse af søvejen og stiftelsen af det engelsk-østindiske kompagni standsede ganske denne kortvarige og svage renæssance, og efter 1600 findes med undtagelse alene af indigo ikke en eneste indisk vare blandt dem, der nævnes som importvarer; de er alle af lilleasiatisk, persisk, syrisk eller græsk oprindelse.

Vigtigst for kompagniets importhandel var tilførslen til England af de to raastoffer: raasilken og bomulden.

En ikke ubetydelig silkeindustri fandtes allerede 1455 i London, og Cromwell havde søgt at at skabe en lignende i Southampton; bomuldsindustrien var vel nok et aarhundrede yngre og synes først at være opstaaet i Manchester og Bolton tidligt i Elisabeths tid; det er vel ogsaa et tegn paa dens ret ringe betydning, at endnu det tyrkiske kompagni fra Levanten kunde importere blaa og hvide bomuldstøjer[5]. Men begge disse unge industrier var nu i en saadan udvikling, at de behøvede en langt stærkere tilførsel af raastof; en trang, der for silkeindustriens vedkommende gav sig udslag i forsøg paa dyrkning af morbærtræer[6]; det maatte være en naturlig opgave for Levantkompagniet at tilfredsstille det stigende behov. Silken kom væsentligst fra egnene syd for det kaspiske hav og fra Persien; for den tyrkiske silke blev i det 18. Aarh. Aleppo hovedstapelpladsen. For de bedste sorter bomuld var i middelalderens slutning Hamah hovedmarkedet, dog ogsaa Aleppo[7]; den før nævnte flytning af scalaen fra Tripolis til Scanderoon hænger da maaske sammen med, at Aleppomarkedet ogsaa i bomuld fik større betydning end Hamah. De næstbedste sorter kom fra Lillearmenien og naaede vel Englænderne paa markedet i Smyrna; ogsaa andre steder i Lilleasien avledes der bomuld. Vigtig for den engelske industri og handel var ogsaa importen af de fortrinlige farvestoffer, særlig indigo og galæbler, dertil alun. Endelig importeredes varer af tyrkisk tilvirkning: grogramstoffer (tøjer af silke og kameluld), hvid sæbe og alle slags droguer; endelig annis, malurt og gedeskind.

---

[1] Adrian Moore, one of the farmers of the tynne, søgte optagelse 1611 18. novbr., optoges 1612 5. febr. R. O. 147, 105, 107.

[2] R. O. 147, 167[1], 170[1]. Tilbudet er af 2. aug.; optagelsen gælder Clement Harby, John Harby, Henry Andrewes, Thomas Harvey, Daniel Harwey og Francis Colliwoode.

[3] Masson indl. 16.

[4] Brit. Mus. Harleian mss. nr. 306, ordre 51: cloues, mases, cynnamon, nutmegge.

[5] Schanz I, 456–57. Cunningham I, 384, II, 344–45. State Pap. Dom. Eliz. 233, nr. 13.

[6] Cunningham II, 183–84.

[7] Heyd II, 572–75.

74. Det ses saaledes, at Levanthandelen snart ved importen af raasilke og bomuld fik en ny og selvstændig betydning for Englands erhvervsliv, foruden at den stedse var meget vigtig for eksporten af engelske uldtøjer. Nu at holde denne import i nøje overensstemmelse med eksporten, saaledes at raastofferne stedse kunde købes for det engelske klæde, det var det maal, som Levantkompagniet nu og langt den længste del af sin levetid stræbte imod. Heri var det i god overensstemmelse med de herskende anskuelser i England, hvor netop i løbet af det 17. aarh. theorierne om den gunstige handelsbalance udformedes. Derfor fremhæver Thom. Mun i 1621 den engelske Levanthandel i forhold til andre nationers. England kan dække sine indkøb med klæde og tin, medens de andre maa dække deres balance ved pengeeksport, saaledes sender Marseille til Levanten kun faa varer, men aarlig £ 500,000, Venezia mange varer og £ 400,000, Holland faa varer og £ 50,000, Messina £ 25,000[1]. Theoriens taabelighed fremtræder klart, hvor den som her ses paa baggrund af et saa let overskueligt faktisk forhold; anvendt herpaa betød den, at de unge engelske industrier skulde have tilpasset deres behov for raastof efter muligheden for at sælge engelsk klæde til Tyrkerne. Der var her en modsætning, som i aarenes løb stedse mere uddybedes, til den sprængte kompagniet selv.

Endnu langt stærkere kom allerede nu dette modsætningsforhold frem i den franske Levanthandel, der i stedse ringere maal kunde tilføre Levanten varer, fordi efterspørgslen efter det franske klæde formindskedes, medens den franske silkeindustri i beg. af det 17. aarh. sikkert i stærkt stigende omfang forlangte tilførsel af raastof. Derfor var det, at Franskmændene allerede i 1590erne begyndte at dække deres indkøb i Tyrkiet med rede penge og i kapitulationerne af 1597 fik denne import gjort afgiftsfri[2]. Det var saa meget mere fristende at søge denne udvej, som Tyrkerne, hvis egen regering kun udmøntede en sølvmønt af meget ringe værdi, den senere saakaldte asper, der tilmed havde et slet præg og blev stærkt forfalsket og beklippet, med stor begærlighed og til en meget god kurs tog de vestlige Middelhavslandes større sølvmønter, fremfor alle Spaniens[3]. I virkeligheden var hele den første halvdel af det 17. aarh. igennem den spanske sølvdaler (peso duro), pjasteren à 8 realer (engelsk: the weighty piece of eight), den egentlige handelsmønt i Levanten[4]; den var det derfor, Franskmændene fra 1590erne opkøbte i Spanien og sendte til Levanten til dækning af deres indkøb. Men allerede i denne første periode mærkes det samme modsætningsforhold ogsaa i den engelske handel; virkeligheden svarede ikke helt til Mun's fremstilling, der var aar, hvor ogsaa England maatte dække sin balance ved rede penge.

Ganske vist søgte Levantkompagniet at hindre direkte eksport af ædelmetal fra England selv; det første kompagni bestemte saaledes, at den, der sendte rede

---

[1] Ad. Anderson II, 7.
[2] Masson indl. 19, 33.
[3] Masson 492—93. Dudley North: The third avania, hos Roger North 79.
[4] Sumner Am. hist. Rev. 3, 607—19.

penge eller ædelmetal ud af riget, skulde miste sin medlemsret; men en anden ordre tillod dog import af penge til Tyrkiet fra fremmede lande, dog kun saaledes, at hvis et medlem sendte et større beløb i penge end halvdelen af hans stint, skulde han af det overskydende betale 10 %[1]. Ogsaa det andet kompagni søgte at hindre, at dets medlemmers handel i Levanten kom til at bestaa i en ombytning af penge mod vare. Atter naturligvis skarpest, naar pengene eksporteredes fra England selv; i 1615 fastsatte ogsaa det som straf herfor tab af medlemsret, fordi eksport af penge var forbudt ved lov, og mange medlemmer led tab ved, at kompagniets skibe standsedes og maatte losse igen paa mistanke om pengeeksport[2]. Alligevel faar man dog det indtryk, at saadanne ordrer mest var beregnede for regeringen og offentligheden. Under fremstillingen af kompagniets skibsfartpolitik er det set, at import af penge til Levanten stadig omtales som gængse trafik, at skibsfartsordrerne nævner penge jævnsides med engelske varer, at et medlem i 1625 endog sender to skibe afsted i ballast med penge til at opkøbe Levantvarer for; i 1627 2. aug. forbyder kompagniet private skibe at gaa fra Livorno til Levanten med penge og saaledes drive priserne dær i vejret[3]. Aarsagerne var atter her, at Englands behov for levantinske raastoffer i denne periode var stærkere end Tyrkiets behov for engelsk klæde, at handelen for at tale i datidens sprog hyppigt gav en for England „ugunstig" handelsbalance, der maatte dækkes med penge, og at derfor forbud mod pengeeksport fra England ikke overholdtes eller blev omgaaet. Og da forbindelserne med Italien og formodentlig ogsaa Spanien, hvor i alt fald de private engelske skibe vistnok ofte anløb Cadiz[4], blev fastere, kunde der med lethed herfra til Levanten sendes penge, der næppe altid var et ved salg af engelske varer fremkommet provenu.

75. Tilbage staar for denne periode at omtale visse punkter vedrørende selve forretningsafslutningerne paa Levantpladserne. Her maa man først erindre om kompagniets grundform, at det ikke var et jointstock kompagni, hvor medlemmerne drev forretning for fælles kapital og regning, men et reguleret kompagni, hvor hvert enkelt medlem handlede for egen regning, og hvor faktorerne derfor kun overfor deres principaler havde at staa til regnskab for det økonomiske resultat af deres virksomhed[5]. Alligevel var dog afslutningen af en handel ikke overladt den enkelte faktors eller principals forgodtbefindende; det var jo netop et formaal ved handelens organisering i et kompagni, at dette skulde udøve en kontrol, regulere handelen saaledes, som alle medlemmers tarv syntes at fordre. Derfor gaves der forskrifter for, paa hvilke betingelser en handel maatte afsluttes eller rettere, paa hvilke den ikke maatte afsluttes. Herved opstod der let en kollision mellem kompagniet som helhed og den enkelte principals eller faktors interesse, der ofte gjorde det umuligt at faa disse forskrifter overholdte. Det var meget vanskeligt at trække de rette grænser mellem en regulering til gavn for alle og den enkeltes handlefrihed; denne omstændighed og, som ovenfor nævnt, mindelser om de udenlandske pladsers selvstændighed i ældre tid, gjorde, at det i det mindste for de tidligere perioder af kompagniets historie er mindre korrekt at tale om en regulering af betingelserne for den enkelte handels afslutning fra kompagniets side — i virkeligheden overlod det denne regulering til faktorierne selv og

---

[1] Brit. Mus. Harleian mss. nr. 306 ordre 50 og 25.
[2] General ordinances § 9. R. O. 147, 147[1].
[3] R. O. 148, 172.
[4] Masson, 125 efter Savary.
[5] Hewins 29.

nøjedes med at stadfæste de beslutninger, faktoriet havde vedtaget herom, og derved give dem større autoritet.

Det laa da i faktorernes egen haand, naar de samledes til „nationsforsamling“ af hele faktoriet, at bestemme, hvor der i denne henseende skulde reguleres; de forskrifter, de vedtog, drejede sig særlig om to punkter. Det ene var de priser, hvortil der maatte købes og sælges, særlig den pris, hvortil det engelske klæde maatte sælges. Det var kun naturligt, at faktorerne bestræbte sig for at holde denne pris høj; det maa blot huskes, at det dog ikke alene var i egen eller mere i principalernes interesse, bagved laa ogsaa hensynet til og frygten for klædemagerne hjemme i England, der vilde raabe ligesaa højt op, naar der var nedgang i den pris, kompagniet kunde byde, som naar det købte færre varer. Det maatte gælde om at holde et nogenlunde fast opkøb og en nogenlunde fast pris, ogsaa fordi den købmand, der som faktoren sælger til detailhandlerne, altid vil søge at imødekomme detailhandelens bestemte ønske om faste priser. Vistnok vil det derfor i det hele taget være retfærdigere at sige, at faktorernes bestræbelser gik ud paa at holde faste priser, ikke paa at holde høje priser. Naar man senere saa heftigt angreb kompagniet paa dette punkt, er det kun rimeligt at bemærke, at det kan konstateres, at enhver hindring eller afbrydelse af handelen af hensyn til prisen altid havde sin grund i et derom udtalt ønske fra faktorernes side. Ved de i forhold til nutiden ringe tilførsler og ringe omsætning lod alle markeder sig dengang let demoralisere, og det var lettere at søge gennemført en fast aarlig tilførsel, der svarede til konsumtionen; det søgtes opnaaet gennem skibsfartpolitiken. Men man kan sikkert paastaa, at det ikke lod sig gøre at drive det engelske klædes pris i vejret ad den vej; det viste sig hver gang, at en afbrydelse eller indskrænkning af tilførslen fra det engelske kompagnis side, der varede længere end Levantmarkedets tilstand berettigede, øjeblikkelig medførte forøget tilførsel af Venetianere, Hollændere eller senere Franskmænd.

Naturligvis greb faktorerne undertiden til tvangspriser. I 1612 16. apr. vedtog forsamlingen i Aleppo, at ingen faktor i de næste fire maaneder maatte sælge blaat kirsey under 25 daler pr. stk. under bøde af 10 dl. pr. stk. solgt til lavere pris. Denne ordre fornyedes 22. juli at gælde til 16. decbr., men bøden fordobledes, vel fordi den lavere bøde ikke havde hindret overtrædelser. Naturligvis hindrede den højere bøde det heller ikke; mange brød ordren, men slap for at betale bøden, blot fordi de tilstod; kun een vilde ikke tilstaa, og han dømtes saa af konsulen; sagen var, at der var indskrevet i markedsbogen, at han havde solgt 100 kersies ganske rigtigt til 25 dl. stk., hans mægler meddelte imidlertid, at han kun havde faaet betaling for 88[1]. Saa opgaves for en tid forsøg paa ad denne vej at regulere priserne, dog kun for at dukke op igen i krisetider.

Det andet punkt var salg paa kredit. Mange handler i Levanten var dengang og senere byttehandler, omtuskning af engelsk klæde mod

---

[1] R. O. 147, 125[1].

silke og bomuld; var handelen vare mod penge, saa fandt faktorerne, naar de alle var forsamlede og skulde stemme derom, at kontant betaling var det eneste rette. Det vedtog faktoriet i Constantinopel allerede 1612 14. febr. og fik sin beslutning stadfæstet af kompagniet 29. apr.; sikkert var principalerne glade over, at faktorerne saaledes vilde fri dem for risiko. Men ordren maatte atter og atter indskærpes, allerede 9. oktbr.; saa i 1613 26. novbr. gav kompagniet selv en ny stor ordre herom og fastsatte en bøde af 10 %, denne indskærpedes paany 1616 21. febr.[1] Naturligvis overtraadtes den; men alligevel synes dog salg paa kredit i denne periode at have været undtagelser.

76. Men var det vanskeligt at regulere og bestemme grænserne for reguleringen, naar faktori og kompagni stod sammen over for den enkelte faktor eller principal, var det endnu vanskeligere, naar faktorerne kom til at staa med fælles interesser over for principalerne som korporation. Saa var et samarbejde mellem nationsforsamlingen og den almindelige kompagniforsamling umuligt; saa kom det øjeblik, hvor kompagniet udstedte sine ordrer, som saa faktorierne havde at rette sig efter og gennemføre. Og denne modsætning viste sig, saa snart handelens gang gav faktorernes egenhandel et betydeligere omfang.

Hvorledes faktorernes ret til handel for egen regning i det enkelte bestemtes, vil blive paavist i det følgende afsnit. Her er det nok at bemærke, at man ingensinde indenfor Levantkompagniet, end ikke i dettes ældste tid, finder en saa stærk indskrænkning af denne ret som den, der kan iagttages hos merchant adventurers for lærlinges og covenant servants vedkommende. Allerede som lærling havde her faktoren ret til at drive egenhandel for et ikke ringe og for hvert aar stigende beløb; og indskrænkningen med hensyn til beløbets størrelse bortfaldt naturligvis, naar han efter endt tjenestetid optoges som medlem eller opnaaede en foreløbig medlemsret. Men kompagniet var ikke tilsinds at anerkende denne ret i ubegrænset omfang; for det var et saadant medlems stilling som faktor altid det principale, og hvor der kunde tænkes kollision mellem hans faktorpligter og hans medlemsrettigheder, maatte de sidste vige. En saadan større kollision finder man første gang i aarene omkring 1630, og hvad der den gang skete, har betydelig interesse, fordi det er et lille forbillede for, hvad der et aarhundrede senere eller mere skulde gentage sig i et langt større omfang og med langt større kraft.

Der er ingen tvivl om, at Levanthandelen i det hele taget i disse aar var i en kraftig fremgang. Faktorerne tjente da godt ved deres provision, de samlede sig kapital, og det des hurtigere, jo mere de kom ind paa at modtage kommissioner ikke blot fra en enkelt principal, men fra flere, en udvikling, om hvis nærmere gang der ogsaa maa henvises til det følgende afsnit. Denne kapital anvendte de til at udvide deres handel for egen regning; snart saa de, at deres kapital med størst udbytte lod sig anvende, naar de forlod den engelske Levanthandels slagne vej og anbragte den i den særlige Middelhavshandel. Siden slutningen

[1] R. O. 147, 108[1], 120, 134, 163[1].

af det 16. aarh. behøvede som bekendt Italien en ikke ringe tilførsel af korn[1]; verdenshandelen i korn begynder netop med, at Italiens og Spaniens behov dækkedes af Østersøprovinserne, først ved direkte handel, senere ved indirekte over Amsterdam. Men kunde det betale sig at tilføre Italien korn saa langvejs fra, er det klart, at det gav endnu bedre fortjeneste at tilføre det fra Tyrkiet. Thessaliens og Macedoniens sletter var rige kornkamre, og saaledes kom de engelske faktorer ind paa at anbringe deres kapital i kornhandel til Italien. Det var en handel, som rummede mange farer; ikke blot var den sikkert i fremtrædende grad en spekulationshandel, som let kunde ødelægge sin mand; men hvad værre var: korneksport fra Tyrkiet var forbudt og kunde kun finde sted mod en særlig tilladelse; undlod en faktor at skaffe sig denne, eller ønskede blot de tyrkiske myndigheder et paaskud til angreb paa og pengeafpresninger af kompagniet, vilde denne handel let give anledning dertil. Principalerne hjemme i England maatte synes, at denne handel laa ganske udenfor kompagniets omraade og interesser; de maatte ængstes for tyrkiske overgreb og frygte for deres faktorers solvens. Begivenhederne synes at have stadfæstet denne sidste frygt; der er sikre vidnesbyrd om, at den tidligere opgang i 1630 efterfulgtes af en krise, der medførte falliter blandt faktorerne, utvivlsomt fremkaldte ved kornhandelsspekulationer.

77. Da derfor kompagniet i 1631 20. jan. samledes for at drøfte aarsagerne til og træffe forholdsregler mod handelens tilbagegang, nøjedes det ikke blot med som før omtalt at beslutte tilbagevenden til kompagniskibe, men det fremhævede, at der var andre grunde end den fri skibsfart: prisen holdtes ikke oppe, men hver faktor fik lov at sælge til hvilken pris, han vilde; principalerne led skade ved faktorernes egenhandel, fordi disse saa begunstigede salget af deres egne varer og anvendte principalernes kapital i deres egne foretagender; derfor skulde der atter fastsættes en pris paa klæde, og enhver, der solgte derunder, straffes med en bøde paa 20 %, og der skulde vedtages en ordre mod faktorernes egenhandel[2]. Denne ordre kom 2. marts[3] og lød: da kompagniets handel i Levanthavnene i den sidste tid er kommet ind i et uheldigt spor ved den frihed, faktorerne dær har taget sig til at fragte skibe helt eller delvis fra havn til havn for deres egen regning, hvortil de ikke blot anvender deres principalers kapital til disses øjensynlige skade og deres egen vinding, men hvorved de sætter al den ejendom,

---

[1] Naudé I, 148—49, 308—9.

[2] R. O. 148, 226. Her kommer uviljen mod faktorernes egenhandel stærkest frem: by permitting the factors to trade for themselves and to bee merchants, by which the principall hath a double preiudice and loss, first in that the factors preferr the sale of their own commodities and secondly that they make vse of their principalls monnie to their own proper benefitt . . .

[3] R. O. 148, 231[1]: And for that of late tyme a great inconvenyence hath come to this company in the trade in the ports of Levant (which is likely to encrease if the same bee not timely preuented) namely by a libertie the factors and servants resident there haue assumed to themselves by fraighting of shipps (wholly or in part) from port to port for their owne accompts, wherein they doe not only employ the estates of their principalls to their apparent loss and to their own proper gaine and benefitt but to the hazarding and endangering of the whole estate vnder their charge by any accydent, that may happen by this their trading or pretences the Turks may make vpon them, it is therefore thougt fitt and ordered, that noe factor or servant resydent at Constple, Smirna or other ports of Turkey shall fraight any shipp or shipps in part or in whole or lade any goods for Ligorne, Venice or any other places, nor any the factors resident at Ligorne, Venice, Zant etc. shall lade or shipp any goods for any the ports of Turkey for his or their owne accompt directlie or indirectlie vnless in the ioynt shipping and that only to and from England . . .

de har under deres varetægt, i fare ved de uheld, der kan ramme dem i deres handel, eller ved Tyrkernes mulige krav paa dem, er det besluttet: at ingen faktor i Constantinopel, Smyrna eller andre tyrkiske havne maa fragte noget skib helt eller delvis eller indlade varer til Livorno, Venezia, Zante eller andre pladser, heller ikke maa faktorer i Livorno, Venezia, Zante etc. afskibe gods til tyrkiske havne, direkte eller indirekte, for deres egen regning undtagen i kompagniskibe og det alene til og fra England, under en bøde af 20 %. Hvis en faktor, der overtræder denne ordre, er medlem af kompagniet, skal han miste sin medlemsret, hvis han ikke er medlem, skal han ved ordre af kompagniet erklæres for ude af stand til nogensinde at kunne optages som medlem; desuden skal han hjemsendes til England, og ethvert medlem, der benytter ham som faktor for fremtiden, skal betale 20 % af alt gods, han konsignerer til ham. — Yderligere vedtog raadet 4. apr. i betragtning af den store fare, som truede kompagniet, dets handel og ejendom derved, at engelske skibe sendes fra Livorno, Messina og andre steder til Archipelaget og tyrkiske havne for at indlade korn, at henvende sig til statsraadet med anmodning om, at dette ved proklamation eller paa anden maade vilde forbyde alle kongens undersaatter, medlemmer af dette kompagni eller andre, saaledes at afsende skibe for at indlade korn, medmindre de først har opnaaet tilladelse i Constantinopel, og saadanne skibes ejere og befragtere forpligter sig til at bringe kornet alene til England og ikke til nogen anden plads. Endelig 15. juni besluttede man at afkræve alle faktorer en ed om at ville overholde kompagniets ordrer[1] — og saaledes kan man med rette sige, at kompagniet satte baade himmel og jord i bevægelse for at hindre faktorernes egenhandel i at gaa uden for de for den engelske Levanthandel fastsatte rammer. Virkelig blev denne faktorernes kornhandel en episode, der først langt senere finder sin fortsættelse, men formodentlig var nok falliterne mere aarsag dertil end ordrerne.

1631—1661.

78. I alt fald de første tyve aar af denne periode var utvivlsomt, hvad man vilde kunne kalde kompagnihandelens klassiske tid; en tid, hvor handelen uden at forstyrres af omvekslinger var i en stadig og stærk fremgang indenfor de engang fastsatte grænser, og hvor fremgangen var jævn og regelmæssig, først i de sidste ti aar blev den saa voldsom, at den truede med at sprænge alle rammer og næsten kompagniet selv.

Der fandt i disse aar, saavidt man kan se, ingen forandringer sted i arten af de varer, der udveksledes, der kom blot faa og ret uvæsentlige tilføjelser til. Kilderne er ganske vist meget sparsomme med oplysninger herom; men man kan dog se, at den engelske eksport af bly i 50erne er begyndt at blive af større betydning, siden dette sammen med tin undtages i en ordre om kompagniskibe af 1655 16. aug. Fra 1658 er bevaret et inventarium af en Constantinopelfaktors varelager; det ses, at næsten alt, hvad han har i konsignation fra principaler i England, er engelsk klæde, kun en enkelt har ogsaa sendt ham ure og tænger; for egen reg-

[1] R. O. 148, 234—35, 238.

ning har han derimod, foruden klæde, bly, blyhvidt, mønje og staal; for en engelsk faktor i Aleppo har han i kommission 137 hvalrostænder, og for en engelsk købmand, der formodentlig driver forretning i Italien, nogle partier fine italienske tøjer[1]. For Levantvarernes vedkommende var der næppe heller sket nogen forandring.

Det var indenfor afsætningen af selve det engelske klæde, at den store fremgang fandt sted. Det er ikke muligt at belyse denne fremgang ved tal; det eneste, der kan anføres, er, at kompagniet i en petition til underhuset, formodentlig fra 1643, angiver sin aarlige import til Tyrkiet til over 20,000 stk. tøj, farvede og appreterede[2]. Dette tal er næppe overdrevet, det betegner en mægtig fremgang siden 1613, og det maa snarest antages, at fremgangen er fortsat i 50erne for saa at standse omkring 1660. Det var den franske tekstilindustri, der maatte undgælde derfor; fra 1620 i rivende tilbagegang var salget af fransk klæde i Levanten ganske ophørt henimod aarhundredets midte; alene Hollænderne kunde afsætte 6—7500 af deres „londrini" i Smyrna og Constantinopel[3].

79. Til denne faste og rolige udvikling svarer periodens skibsfartpolitik; ogsaa indenfor den finder man en fast og rolig fremadskriden.

Et vigtigt motiv til beslutningen af 1631 9. marts havde været, at markederne ved den foregaaende frihandelsperiode var blevet overfyldte; ved at beslutte, at klæde for fremtiden kun maatte eksporteres i kompagniskibe, gjorde kompagniet sig til herre over tilførslen, og fordi der ikke var noget bestemt tidspunkt fastsat for kompagniskibenes afgang, kunde det standse al tilførsel for en tid, indtil markederne var lettede. For Aleppos vedkommende skete nu dette allerede i løbet af foraarsmaanederne 1631; i et brev af 16. juni meldtes fra faktoriet, at forraadet af klæde var gaaet betydeligt ned. Det var da klart, at der maatte sendes nyt forraad til den næste foraarskampagne; 5. oktbr. besluttede kompagniet at sende et skib dertil ved juletid. Paa dette tidspunkt havde man vistnok ingen lignende meddelelser faaet fra de andre faktorier, tværtimod mente man det bedst endnu ikke at sende skibe til Smyrna og Constantinopel, der ingen tilførsel behøvede[4]; senere maa de dog vistnok være indløbne, thi kort tid efter (20. oktbr.) vedtog man at sende skibe til Constantinopel omkring 1. april[5].

Imidlertid var det jo ikke meningen blot at raade bod paa den øjeblikkelige uheldige tilstand for saa ved en frigivelse af skibsfarten atter at styrtes ud i de samme kalamiteter; tanken var, at kompagniet skulde tage i sin haand at sørge for en regelmæssig og helst aar for aar stigende tilførsel. For at opnaa dette maatte der gives dets skibsfart fasthed og regelmæssighed; derfor fremkom der nu et forslag om, at kompagniskibene ikke mere skulde afgaa til ubestemt tid, eftersom kompagniet hver gang besluttede, men at der bestemt hvert aar skulde sendes skibe til Levanten, for at hvert medlem kunde have mere vished for, hvor store kvantiteter han skulde afsende, og markederne ikke mere som før til enkelte tider overlæsses med varer; dette forslag billigedes, og det bestemtes, at der jul 1632 skulde sendes eet skib til Aleppo og eet til Smyrna og Constantinopel og saaledes hvert aar for fremtiden[6]. I de følgende aar gik da alle bestræbelser ud paa at organisere en saadan aarlig kompagnifart, og man bekræftede gang efter gang ordrerne

[1] R. O. 151, 256. 175, 47—56. Inventariet optages paa grund af faktoren John Eriseys død, 1658 22. maj.

[2] R. O. 143, 313.

[3] Masson 132, 126 efter Savary II, 447—48 og 508. Endnu Savary kan 1679 udbryde: N'est-ce pas une chose estonnante et honteuse toute ensemble, que les negocians François ayent détruit et ruïné dans le Levant le commerce des draps, qui est une des plus considerables manufactures de France . . . Efter Savarys angivelse, der vel gælder midten af det 17. aarh., solgte Englænderne i Smyrna 12,000 stk. klæde aarligt. Savary II, 452, 455.

[4] R. O. 148, 243. Man vil ikke sende skibe til Constantinople, Smyrna and those places, needing noe supply.

[5] R. O. 148, 244.

[6] R. O. 148, 244[1].

om, at klæde og andre engelske varer kun maatte sendes i kompagniskibe[1]. Alligevel var det meget vanskeligt at faa tilførslen bragt i saadan fast form. Bestemmelsen om aarlig afgang ved juletid var vistnok uheldig og lod sig ikke overholde, medlemmerne selv havde ikke rigtig tillid til, at den aarlige fart vilde blive overholdt, og sendte derfor saa store kvantiteter med, at der næppe kunde sælges tilstrækkeligt deraf inden næste kompagnifart, saa opsættelser syntes nødvendige. Dertil kom, at man ogsaa maatte sikre kompagniskibene en god tilbagefragt; det var en altfor god spekulation for medlemmerne at sende private skibe ud i ballast med penge, umiddelbart før de aarlige kompagniskibe afgik, opkøbe Levantvarerne og sælge dem i England før kompagniskibenes tilbagekomst, saa at disse fandt ringe forraad i Levanthavnene og behovet tilfredsstillet ved hjemkomsten. Skønt derfor kompagniet endnu i foraaret 1633 havde erklæret fri skibsfart for al eksport fra Levanten, maatte det dog af denne grund allerede 20. oktbr. s. a. ordre, at ingen private skibe (undtagen de, der paa den tid allerede var ude i saadan fart) maatte gaa fra England, Livorno, Neapel etc. for at indlade varer i Constantinopel, Smyrna, Aleppo, Cypern etc. under en bøde af 20 %, og bestemme, at denne ordre skulde staa i kraft ikke blot til det aars skibe var afgaaet, men ogsaa for fremtiden, medmindre saadanne private skibe først havde opnaaet den almindelige kompagniforsamlings tilladelse[2]. Man synes ikke at kunne se, at denne ordre senere ophævedes, men pointet var jo at hindre konkurrencen med den aarlige kompagnifart; formodentlig gaves der da tilladelse til private skibe udenfor de kritiske tider, og rimeligvis bortfaldt den, da den aarlige kompagnifart først var tilstrækkelig sikret.

Men vigtigst var det at faa medlemmerne selv til at nære tillid til den aarlige fart og benytte den paa rette maade. En for stærk eksport, fremkaldt af medlemmernes tvivl om, at der igen om et aar vilde gives dem lejlighed til eksport, lod sig i virkeligheden ikke redressere ved en noget senere affart det følgende aar; den mindste forsinkelse gav, som kompagniet vel vidste og selv udtalte, Franskmænd og andre fremmede lejlighed til at forsyne Tyrkiet med klæde[3]. Alligevel synes det dog, som om der i de første aar, i det mindste efter kompagniets mening, stadig afskibedes for meget; saaledes i januar 1634, da der var tegnet 2500 baller klæde til Constantinopel og Smyrna og 1800 til Aleppo; kompagniet maatte da skaffe fire skibe, men var ogsaa betænkelig ved eksportens størrelse[4]. Vistnok var det ogsaa en fejl, at man stadig i disse første aar søgte at lægge eksporten paa et andet tidspunkt af aaret end den sædvanlige Mikkelsdagstid; i 1634 foresloges det at vende tilbage hertil, men forslaget blev ikke vedtaget. Trods alle vanskeligheder fastholdtes dog tanken om den aarlige sejlads; 1636 11. jan. vedtog man den paany, kun fastsatte man ikke datoen, men bestemte den til at finde sted mellem 25. marts og 24. juni. Denne tid var dog næppe heldig, særlig ikke for Constantinopels vedkommende.

I 1638 naaede man endelig til en ordning, der sikrede, at der hvert aar vilde blive afsendt skibe paa samme tid: 17. febr. vedtog man, at der aarligt skulde gaa skib til Constantinopel og Smyrna mellem 1. og 10. aug., til Scanderoon mellem 1. og 10. april, og dertil føjede man, at hvis kompagniet forinden disse tider endnu ikke havde valgt skibe, skulde det være ethvert medlem tilladt at tilbyde kompagniet

---

[1] Saaledes 1631 17. novbr.; 1634 30. aug.; 1635 8. juli og 27. oktbr. R. O. 148, 245[1]. 149, 156—57, 184—85, 200—1.

[2] R. O. 149, 86. 1631 17. novbr. havde kompagniet ligeledes udtalt: that notwithstanding the generall shipping any man, that hath a ship abroad or shall send hereafter any ship not carrying any English commodities, may lade those shipps with any goods in Constantinople, Scanderoon, Aleppo for England without breach of the said act.

[3] 1634 9. jan.: Then the court fell into discourse about the trade and of the inconveniencyes likely to ensue by the soe long forbearance of sending shipps and goods into the severall ports in Turkey, whereby the French and other strangers haue the advantage and take occacon to supply those places with commodities, which will redound to the great preiudice of this company and their trade, if some speedy course be not thought of . . . Kompagniskibene, der skulde have afgaaet ved juletid, var endnu ikke kommet afsted. R. O. 149, 104.

[4] Hvis hver balle, som det var almindeligt, har indeholdt 10 stk., vilde dette altsaa være en eksport paa ikke mindre end 43,000 stk. R. O. 149, 112.

skibe i passende tid til eksport af klæde og andre varer, dog at de overholdt den af kompagniet fastsatte tid for indladning og afgang. Denne tilladelse ser man benyttet i den følgende tid, saaledes i april 1641[1]; og ved denne ordning var da kompagniet endelig naaet til en regelmæssig eksport.

80. Denne ordning synes at finde sin retfærdiggørelse i de 20,000 stk. klæde, som kompagniet i 1643 triumferende kan erklære som sin aarlige eksport, og i, at denne utvivlsomme opgang fandt sted uden kriser, medens den foregaaende periode med dens vekslende skibsfartpolitik var endt med krisen i 1630. Heller ikke er den genstand for nogen strid; der er ingen modstand mod den indenfor kompagniet, den fremkalder ingen angreb paa det udefra. Naturligvis kan man sige, at alt dette var ikke skibsfartordningens skyld, men fremgangens, at i tider, hvor der tjenes penge, er tilbøjligheden til kritik svagere — dog maa det i det mindste indrømmes, at kompagniets politik i 30erne og de første aar af 40erne nøje passede til fremgangen. Bagved disse aars politik, ja, man kan sige bagved hele kompagnidannelsen, laa bestræbelser, som menneskene aldrig helt vil høre op med at anse for tildels berettigede, bestræbelser for at afpasse tilførsel eller produktion efter konsumtionen; lade hin stige eller falde med denne og saaledes hindre ødelæggende kriser. Det gennemførte det engelske Levantkompagni indenfor sit omraade i disse aar med held.

Ved saadanne forsøg er der store vanskeligheder. Det er vanskeligt i tilbagegangstider at indskrænke tilførsel eller produktion eller at formindske omkostningerne derved saaledes, at de svarer til den ringere pris, der kan opnaas. Det er maaske end vanskeligere i fremgangstider at modstaa fristelsen til ved knap tilførsel eller produktion at søge at opnaa en meget højere pris. Jeg tror, at i disse aar undgik kompagniet denne fristelse; at dets tilførsler ret vel holdt skridt med den forøgede konsumtion. Hvis dette ikke havde været tilfældet, vilde ikke blot den fremmede konkurrence, som kompagniet selv vidste, det havde udenfor sine døre, have fremkaldt veklager fra faktorerne; men der vilde have vist sig andre tegn: medlemmerne selv vilde have vidst, at tilførslerne var for smaa, og de energiske af dem vilde paa alle maader have omgaaet kompagniets bestemmelser eller søgt at faa dem forandrede; folk udenfor kompagniet vilde snart have opdaget, at der her var en gunstig lejlighed til at tjene saa godt, at de kunde betale de bøder, kompagniet krævede, hvis de da ikke kunde snige sig fra dem. Naar man kommer lidt ind i 40erne, ser man, at dette, hvortil der i den foregaaende tid kun har været svage tilløb, nu sker i stedse stigende omfang; et bevis for, at nu svarer kompagniets tilførsler ikke længere til forøgelsen i konsumtionen.

81. For utilfredse medlemmer var der en sikker vej, det var den over Italien, Livorno var nu blevet en fast anløbsplads for kompagniets skibe.

[1] R. O. 149, 209, 297—98. 150, 10—11.

Som skema for disses farter kan man sikkert tage certepartiet med Aleppo-skibet jul 1631, det skulde gaa til Livorno og blive dær i 15 à 20 dage for at losse og indtage ladning, saa gaa til Zante (3 dage), derfra til Scanderoon (30 dage), til Cypern (40 dage), atter til Scanderoon (50 dage) og saa direkte hjem til London[1]. De fordele, de italienske markeder bød kompagniet som supplement til Levant-markederne, er allerede fremhævede; at Livorno blev Italiens hovedplads, skyldtes meget den toskanske storhertug Ferdinand I's (1587—1609) iver for denne sag. Mest droges de fremmede købmænd til Livorno, fordi dens havn var bleven gjort fri, saa at de fremmede skibe kun havde ganske ringe afgifter at udrede; ikke blot vaagede storhertugen med stor omhyggelighed over havnens frihed og dens neutralitet i krigstilfælde[2], men Thom. Mun beretter, at han endogsaa af sin egen formue ydede de fremmede købmænd driftskapital mod lav rente; Mun selv havde han saaledes for et aar ydet et meget stort endog rentefrit laan, som denne straks havde anvendt til opkøb af Levantvarer. Men derved havde han ogsaa opnaaet, at Livorno fra at være en fattig lille flække i 1630erne var vokset op til en smuk og anselig by[3].

Allerede fra slutningen af 1620erne havde der da fortrinsvis i Livorno, men ogsaa i andre italienske byer som Genua, Neapel, Messina dannet sig større kolonier af engelske købmænd, der dels drev ren italiensk handel, d. v. s. solgte engelsk klæde og betydelige kvantiteter fisk og købte italienske varer, dels deltog i den særlige handel mellem Levanten og Italien ved f. e. at føre italienske tøjer til Tyrkiet, korn fra Tyrkiet til Italien, dels endelig med stor iver kastede sig ind i mellemhandelen med Levanten over Italien, idet de tildels for rede penge opkøbte Levantvarer og førte dem til Italien, hvorfra de atter fordeltes. Derved fik den engelske handel med Levantvarer betydning udover det at tilføre England dem, i saa store kvantiteter opkøbte de engelske købmænd dem, at de kunde overtage forsyningen af mere end de engelske markeder. Ikke blot sendte de dem videre ud over Nord-europa, men det vigtigste er, at ogsaa forsyningen af Frankrig, hvor behovet dog sikkert, mest ved silkeindustriens voksende betydning, var stigende, i stedse større omfang overtoges af de engelske købmænd, idet disse dels fra London sendte Levantvarer til de nordfranske markeder, dels og navnlig fra Livorno over Marseille importerede store kvantiteter deraf til Sydfrankrig[4]. Dette forhold, at forsyningen af Frankrig viste stedse større tendens til at glide over til fremmede importører, er det, der forklarer, at den franske Levanthandel, der dog allerede i den foregaaende periode var bleven indskrænket til alene at have karakter af opkøb af varer i Levanten for rede penge, endda i denne tid er i en stadig tilbagegang; den franske import fra Levanten angives for aarene 1620—35 til 7 à 8 mill. livres aarligt, for 1635—48 til ca. 4 mill. og for tiden formodentlig i midten af 50erne til højest $2^1/_2$ à 3 mill. livres[5]. Omend disse tal næppe er helt paalidelige, afspejler de dog en stærk tilbagegang; af hvad de franske købmænd saaledes i denne tid mistede, tilrev de fremmede sig i det mindste en stor del.

Disse fremmede importører var dels italienske købmænd, snart

[1] R. O. 148, 244[1].
[2] Corbett I, 247 ff.
[3] Ad. Anderson II, 41 cf. Masson 124.
[4] Brit. Mus. Pamf. 1887 b. 60 (12).
[5] Masson 130—32. Om paalideligheden se app. 6.

ogsaa armeniske og jødiske, der havde bosat sig i Livorno og andre italienske byer og dær drev forretning[1]; fortrinsvis dog vel Hollændere og Englændere. Og for disse sidste havde den udvidelse af opkøbet i Levanten, der muliggjordes ved den italienske mellemhandel, den særlige betydning, at de fremfor alle andre var istand til at dække deres opkøb ved varer; de kunde sende det engelske klæde, og ogsaa de andre fremmede købmænd, der deltog i denne mellemhandel, selv Hollænderne, vilde, naar de søgte at dække deres opkøb med varer, til dels være henviste til det[2]. For England betød da den italienske handel forøget afsætning af engelsk klæde, dels i Italien selv, dels til videreforhandling derfra til Levanten; naturligt vilde fremmede købmænd i Italien ofte henvende sig til de engelske faktorer i Levanten, fortrinsvis naar det gjaldt salg af engelsk klæde dær; hele den engelske Levanthandel maatte derved vinde forøget omfang og styrke.

82. Fra første færd maatte da det engelske Levantkompagni betragte denne udvikling som en betydelig vinding for det selv; dets medlemmer deltog selv i stor udstrækning i mellemhandelen og havde deres forbindelser, deres kommissionærer, ligesaavel i Italien som i Levanten; de solgte deres klæde saavel i Italien som i Levanten og lod deres Levantvarer, naar konjunkturerne var særlig gunstige i Frankrig, gaa dertil over Marseille, benyttede i det hele taget det franske marked som supplement til det engelske. Kun den ene vanskelighed var der, at Livorno, som i det hele taget det vestlige Middelhav, laa udenfor kompagniets privilegier, og at som følge deraf handelen dertil ikke var pligtig til nogen slags afgift til det og ikke var underkastet dets regulerende myndighed. Eftersom forbindelserne mellem London-Livorno og Livorno-Levanten blev stedse stærkere, blev det mere og mere naturligt, at den købmand, der ikke fandt, hvad han søgte paa Livornomarkedet, søgte det i Levanten, og omvendt, at den, der ikke fandt købere nok til sit klæde i Livorno, sendte det videre til Levanten. Men saa kom vanskeligheden: af det klæde, der havde været stillet til salg i Livorno, men derpaa som usolgt omladedes til Levanten, var der ikke betalt afgift til kompagniet ved eksporten fra England. Herfra og til med velberaad hu at lade sit klæde til Levanten omlade i Livorno for at undgaa eksportafgiften var der kun et skridt.

Det første eksempel paa, at denne omvej blev benyttet i større omfang, er fra 1631; da meldtes det 5. decbr. til kompagniet, at to private skibe nylig havde bragt store kvantiteter klæde til Livorno i den hensigt at faa det omladet paa kompagniets skib og bragt til Scanderoon for saaledes at undgaa afgiften; kompagniet besluttede da, at hvis ikke ejerne gav dets kasserer eller reder en fortegnelse over alt dette klæde og gav erklæring om deres hensigt at afskibe det til Tyrkiet og betale de sædvanlige afgifter, skulde der af alt saaledes indladet klæde og gods kræves 20 % ved ankomsten til Tyrkiet. Aaret efter hører man, at konsulen i Aleppo har beslaglagt klæde, der var kommet med kompagniskibe fra Livorno, og som han derfor mente skulde betale 20 %, men da ejeren angav, at han tidligere

[1] 1630 9. decbr. the gouernor moved, that consideracon should bee had of what was written about the trade of the Armenians to Ligorne, and that the owners or masters of shipps should bee prohibited for taking in of strangers goods, but nothing resolued. R. O. 148, 224[1].

[2] R. O. 151, 106. 1631 2. febr. And some discourse happening herevpon concerning the great charge levyed vpon cloth at Constantinople, occasioning the Hollanders to fall vpon a great trade thither with English cloth . . .

havde erklæret det for sin hensigt at sende dette klæde videre fra Livorno og tilbød at betale al skyldig afgift af det, lod kompagniet sig nøje hermed og paalagde ham blot at betale, hvad han ellers skyldte af afgifter, og en bøde paa 5 s.[1] I 1639 finder man saa det første eksempel paa, hvorledes kompagniet mente, at eksport af klæde over Livorno regelmæssigt skulde finde sted; 24. febr. ansøgte Wm. Garway det om tilladelse til at afskibe 85 stk. klæde fra Livorno til Aleppo med løfte om at betale afgiften deraf, hvad kompagniet tillod ham[2].

Det kan dog nok betvivles, om hensynet til at undgaa eksportafgiften i denne første tid spillede nogen væsentlig rolle. Man nærer stærk tvivl derom, naar man ser, at 30ernes hovedtilfælde er i 1631, netop paa det tidspunkt, da kompagniet ønskede at indskrænke tilførslen for at lette markederne. Den vigtigste grund for medlemmerne var da snarest den, at de paa et eller andet tidspunkt ansaa kompagniets tilførsler for for ringe. Og naar de havde givet deres faktorer ordrer til at indlade i Livorno og saa tilbød kompagniet at betale afgiften, var det sikkert en vanskelig sag at ville forlange 20 %'s bøden.

83. Men var kompagniet endelig uvilligt, saa var der andre udveje; faktorerne i Levanten stod i nøje forretningsforbindelse med mange fremmede; Jøderne i de tyrkiske byer havde efterhaanden udviklet sig til et fast mæglerkorps, faktorerne havde deres kundekreds af armeniske eller tyrkiske købmænd. Der behøvede blot en aftale mellem den engelske faktor og hans mægler eller kunde, saa lod principalen klædet konsignere til denne istedetfor til faktoren paa et engelsk eller fremmed skib, der gik i fragtfart mellem Italien og Tyrkiet — og saa fik kompagniet ikke en penny i afgift. Eller man brød uden videre kompagniets ordrer og sendte skib afsted fra England uden dets tilladelse.

Dette begynder i 40erne; 1641 29. maj maa det indskærpes, at der af alt klæde paa et utilladt skib skal betales 20 %; 19. aug. indskærpes det atter, da kompagniet er blevet underrettet om, at store mængder klæde er sendt med forskellige skibe til Livorno, rimeligvis for at blive omladet til Constantinopel eller Smyrna[3]. Til alt uheld skulde det da ske, at kompagniet netop nu paany kom i strid med de tyrkiske myndigheder og naturligvis saa vilde gribe til det sædvanlige kampmiddel: handelsafbrydelsen. Derfor samledes det 1642 3. juni for at drøfte, om der skulde sendes et kompagniskib til Smyrna og Constantinopel eller ikke? Under diskussionen fremhævedes det da, at selvom man ikke valgte noget kompagniskib, vilde der efter al sandsynlighed blive sendt akkurat lige saa stor en mængde klæde afsted under paaskud af, at det var indladet i Genua eller Livorno og konsigneret til fremmede, saa at kompagniet blot vilde opnaa at miste sine afgifter uden dog at kunne gennemføre handelsafbrydelsen; lykkedes det at holde handelen afbrudt, saa vilde blot klædemagerne rejse klager derover, fordi de ved et saadant overgreb fra kompagniets side ikke fik deres klæde solgt[4]. Med hensyn til denne sidste indvending viste imidlertid anstillede forespørgsler, at størstedelen af det klæde, som vilde blive sendt med et eventuelt kompagniskib, allerede var købt af klædemagerne, saa at det ved handelsafbrydelsen foraarsagede tab vilde

---

[1] R. O. 148, 246. 149, 31—32.

[2] R. O. 149, 359. 1642 1. septbr. R. O. 150, 61.

[3] R. O. 150, 18, 27 . . . that great quantities of cloth laden on the Mary and other ships bound for Ligorne and from thence suspected may be carried for Smyrna or Constantinople, for which respect it was again concluded that 20 per cent be levied on all that went thither . . .

[3] R. O. 150, 52—53 . . . Whether a generall ship should be sent for Constantinople and Smirna or not? In debate thereof it was alledged, that if noe generall ship were appointed, there would notwithstanding in likelyhood be sent as great a quantity of cloth pretended to be taken in at Genoa and Legorne and consigned to strangers, as would frustrate the company both in their duties and ayme of keeping the markets bare of cloth, as if there went a generall shipp, or els that the clothiers would perhaps complaine, that trade was stopped and their cloth by such an inhibicon of the company left vpon their hands . . .

falde alene paa kompagniets medlemmer, og da der for øjeblikket ingen mangel var paa klæde i Tyrkiet, kunde dette indkøbte klæde ligesaagodt afvente et marked i England som i Smyrna og Constantinopel. Derfor besluttede kompagniet at søge parlamentets hjælp til en ordning af striden med Tyrkiet og iøvrigt, at der intet kompagniskib skulde vælges for nogen tyrkisk havn før næste 1. aug.; men hvis der saa mellem 1. og 5. aug. endnu intet kompagniskib var valgt, skulde ethvert medlem have ret til at foreslaa for kompagniet, lade og afsende et skib overensstemmende med kompagniets ordrer; alt klæde, der afsendtes i mellemtiden, paa hvilken maade det end skete, skulde betale 20 %.

I en tid, hvor efterspørgslen efter engelsk klæde var stadig stigende, lod en saadan ordre sig imidlertid ikke overholde, hvor mange grunde der end talte derfor. 1643 29. april meddeltes det, at et skib, der var bestemt for Livorno, havde indtaget store mængder klæde, formodentlig for under fremmedes navne at bringe det til Smyrna. Kompagniet vidste ikke andet raad, end at anmode sin reder om at tale med kaptejnen og se at faa at vide, til hvilke havne han skulde gaa og hvornaar, for at det saa enten kunde se at faa skibet standset eller give ordre om at kræve 20 % af klædet eller — erklære det for et frit (tilladt) skib og saaledes faa sine eksport- og konsulatsafgifter deraf[1]. Det sidste alternativ viser tilstrækkeligt kompagniets magtesløshed.

84. Tilførslerne lod sig overhovedet i 40erne ikke mere standse eller regulere, efter at kompagniet selv 1642 havde slaaet sin aarlige kompagnifart i stykker. De følgende aar viser blot en stadig vaklen mellem bødeindskærpelser og tilladelser for at redde afgifterne.

1645 27. oktbr. vedtages det, at fordi utilladte skibe hyppigere og hyppigere bringer klæde til Tyrkiet trods alle ordrer derimod, skal der foruden de 20 % af klædet betales en mulkt af 500 dl. af hvert saadant skib, 2. decbr. at der, hvad enten de fører klæde eller ej, desuden skal kræves en konsulatsafgift af 1 dl. pr. ton[2]. Samtidig gik omladningerne i Livorno fort; et forslag om, at alt gods til Livorno ligesom det til Tyrkiet skulde indføres i kompagniets bøger og ejerne være forpligtede til at betale afgift af alt det, som de ikke kunde vise salgssedler for fra Livorno, blev vedtaget 1645 24. apr., men saa atter tilbagekaldt 8. maj[3]. Saaledes var der ikke stort andet for kompagniet at gøre end at erklære alle skibe, der blev afsendte, for kompagniskibe[4].

Det var en formsag, at det 1649 10. maj vedtog at opgive den aarlige kompagnifart og at gøre skibsfarten fri, dog naturligvis med anmeldelsespligt for skib og varer[5]. I 50erne var da skibsfarten fri, og kun undertiden dukkede forslag om kompagnifart atter op. I 1654 vedtog man 25. aug. i principet aarlig kompagnifart, men udsatte at tage nærmere bestemmelse om tidspunktet for dens begyndelse, 1655 16. aug., at engelske varer undtagen tin og bly kun maatte eksporteres i kompagniskibe; men da private skibe stadig afgik uden hensyn hertil, maatte man atter 1656 3. septbr. erklære skibsfarten fri[6].

[1] R. O. 150, 91. And last of all it was alleadged, how the ship Talent bound for Ligorne had taken in good quantities of cloth with an intent (as was presumed) to carry it for Smirna vnder strangers names, for which case the husband was desired to speak with the master and know, for what ports he was bound and when he would depart, that the company might the better direct themselues in seeking to haue him stayed or make him a free ship and so reserue their duties of imposicons and consulage or els order 20 p. c. to be taken on such cloth, as shee should carry thither.

[2] R. O. 150, 192 93, 196 97.

[3] R. O. 150, 171—72. It was by the court declared, that any goods designed for Ligorne (as well as Turkey) should according to former custome be fairly entred into the companies books, and the imposition rest vppon the proprietors account, till the company were by a certificate from Ligorne satisfied of their sale there.

[4] I R. O. 151 finder man saaledes den ene gang efter den anden, at et privat skib bliver „voted a generall ship".

[5] R. O. 151, 31 32.

[6] R. O. 151, 216 17, 256, 289. 1658 15. juli blev der atter stillet forslag om kompagnifart. .I c. 333.

85. At forsøgene ikke var kraftigere, havde dog utvivlsomt ogsaa sin grund i de politiske forhold i England. Med republikens proklamation ophørte i virkeligheden gyldigheden af kompagniets charter, og selvom man fra tid til anden gjorde tilløb til at faa det stadfæstet, maatte dog saadanne bestræbelser vise sig frugtesløse, fordi udviklingens omskiftelser gjorde det vanskeligt at afgøre, hvor den myndighed var, som man skulde henvende sig til. Da endelig protektoratet kom, fulgte der med det en stor reorganisationsperiode, hvor mangfoldige af det engelske samfundslivs vigtigste former underkastedes en fornyet drøftelse fra grunden af. Ganske særligt var dette tilfældet med alle handelssager, og saaledes genoptog da protektoratet og den af protektoren nedsatte committee of trade atter til drøftelse det fundamentale spørgsmaal, om den engelske handel var bedst tjent med at fastholde kompagniorganisationen, eller om denne helst burde opgives[1]. Alle bestaaende kompagnier maatte indgive lange beretninger om deres virksomhed for at støtte deres ansøgninger om at faa charterne fornyede; og resultatet af drøftelsen blev, at man besluttede at opretholde dem[2]. Men protektorens død kastede paany England ud i indre kampe, og først efter restaurationen kunde protektoratets beslutning blive fuldbyrdet af den nye kongemagt.

Det er klart, at i en periode, hvor selve kompagniets fortsatte eksistens var meget tvivlsom, fandt det sig ikke stærkt opfordret til at gøre de rettigheder gældende, det besad i kraft af et udløbet charter, eller til at fastholde den regulering af handelen, det ansaa for den bedste. Alle vidste, paa hvor svage fødder det stod, og fremfor alle vidste faktorerne det. Slutningen af 50erne er derfor en fuldstændig opløsningsperiode, der navnlig viste sine virkninger indenfor kompagniets finanser. Faktoriernes kasserere aflagde ikke mere regnskab; faktorerne brugte dets penge til festligheder og gaver; der førtes ingen kontrol mere med opkrævelsen af kompagniets afgifter; faktorerne undlod at anmelde det gods, de modtog eller afsendte, eller de hævdede, at de ikke var pligtige til at svare afgift af det gods, de modtog eller afsendte for egen regning[3]. Denne tiltagende løshed i kompagniorganisationen i forbindelse med omsætningens stadige stigen bevirkede ogsaa, at folk, der ikke havde medlemsret, begyndte at gøre forretninger i Levanten.

---

[1] 1652 1. maj retter committee of trade dette spørgsmaal ogsaa til Levantkompagniet; R. O. 151, 154. Dettes svar findes Cal. State Pap. Dom. Comm. 1652 maj, 271; dog bør formentlig ogsaa hertil henføres Cal. State Pap. Dom. Comm. 1650 marts, 71—72, hvis tidsangivelse for kompagniets bestaaen: 74 aar ogsaa passer bedre med 1652 end med 1650.

[2] Formentlig 1656—57; for East India company Hewins 67.

[3] Kompagniet søgte at dæmme op herimod ved 1651 6. marts at vedtage en række regulations of trade, hvoriblandt bestemmes: hverken gesandten, konsulerne eller faktorerne har myndighed til at træffe bestemmelser om anvendelsen af kompagniets penge, undtagen i tilfælde af en national avania eller anden pludselig paakommende nød; pengene maa derfor ikke anvendes til fester, saaledes heller ikke i anledning af 5. novbr. Faktorerne skal ogsaa betale alle afgifter af „such goods, as they owne for their proper account"; og i Smyrna skal de indbetale 2800 daler, som de skylder paa denne konto; en ordre, der dog 17. septbr. paany maa indskærpes: also that the factors be enjoined peremptorily to make good the 2800 dollars for arreares of the leviations and to continue to pay future consulage and leviations equally with the company. Fremdeles bestemmes, at factors having not in many yeares given satisfaction to their principalls may for that cause be well esteemed insolvent and therefore . . . not be permitted to vote in court, till they have satisfied their principalls here. Endelig maa her gentages en ordre af 1650 12. novbr., der mere end nogen anden vidner om opløsningen: factors betaking themselves to forraine protection the ambassador be written to that having first secured the estate in their hands to send them home into England. R. O. 151, 88, 112—13, 129—30. Cf. Cal. State Pap. Dom. passim for disse aar, særlig Comm. 1649 18. juni 193—95; 1656 19. decbr. 206.

I hele den foregaaende tid hører man ikke meget om saadanne „interlopers"; kun i opgangstiden før 1630 og umiddelbart efter er der formodentlig forekommet nogle tilfælde af saadanne privilegiebrud, eftersom det 1633 20. oktbr. vedtages, at der af interlopers gods skal kræves 20 %, da det har vist sig, at det til at hindre deres handel ikke er tilstrækkeligt som hidtil at forlange tredobbelte afgifter[1]. Vistnok har der i den følgende tid ikke været megen anledning til at bringe denne bestemmelse i praktisk anvendelse; i alt fald synes den at være ganske glemt i 1650, da særlige omstændigheder igen kalder den til live; 1. novbr. nægter kompagniet en mand optagelse, men da det frygter for, at han alligevel skal drive handel som interloper, vedtager det, at en faktor, der modtager gods fra ikke-medlemmer, skal svare kompagniet tredobbelt eksportafgift og tredobbelt konsulatsafgift deraf eller ogsaa 20 %, eftersom konsulen i hvert tilfælde maatte bestemme[2]. Dette viser, at endnu til denne tid maa Levanthandelen have været saa godt som ganske fri for interlopers; paa den anden side er der ikke tvivl om, at interlopers handel i det følgende tiaar tiltog stærkt; naar man ikke hører saa meget derom fra 50erne, som man kunde vente, maa det bero paa kompagniets passivitet; sikkert er det, at under reorganisationen i 60erne var afbrydelsen af interlopers handel en sag af højeste vigtighed for kompagniet.

86. Imidlertid er det af betydning at klargøre sig, hvem disse interlopers var. Det vilde være meget fejlagtigt at antage, at der i England selv var en større eller mindre mængde af købmænd, der drev handel paa Levanten i opposition til kompagniet; dertil var adgangen til det for let at opnaa[3]. De i England hjemmehørende interlopers var for størstedelen skibsejere, hvis skibe charteredes af kompagniet eller gik i fragtfart mellem England, Italien og Levanten, og som saa benyttede sig af lejligheden til selv at gøre en forretning, eller det var skibskaptejnerne og mandskabet, der udnyttede deres pacottilleret paa den maade, at de tog varer med for ikke-medlemmer[4]; end ikke officerer

[1] R. O. 149, 86. 3 % var indtil da afkrævet ucertificeret gods, der tilhørte medlemmer cf. 106.

[2] R. O. 151, 82.

[3] Det er i det hele taget ikke rigtigt eller tilstrækkeligt med Hewins 64—68 at tale om interlopers i al almindelighed, som om der stedse og overalt i engelske byer var købmænd, der holdtes eller holdt sig udenfor kompagnierne og søgte at gennemføre deres handelsforetagender i principiel modstand mod dem. Dette vil fra tid til anden have været rigtigt m. h. t. joint-stock kompagnierne, særlig East India company, nemlig hvergang aktierne i disse selskaber var saaledes opkøbte og beslaglagte, at tilgang hindredes; men det maa dog ikke overses, at der da hvergang skaffedes luft ved oprettelsen af nye kompagnier, der saa smeltede sammen med det allerede bestaaende. Hvad de regulerede kompagnier angaar, forholder sagen sig anderledes; de købmænd, der af dem betegnes interlopers, er for hovedmassens vedkommende den samlede købmandsstand i visse bestemte engelske byer. Sagen var, at kompagniorganisationerne aldrig blev helt gennemført i praksis saaledes, som regeringen havde tænkt sig det; i nogle byer vilde købmændene ikke opløse deres egen organisation for at danne underafdelinger af de Elisabethske kompagnier, dels fordi de mente at have et bedre retsgrundlag for deres handel i de særlige privilegier, der var tilstaaet deres byorganisation, dels fordi tiltrædelsen af de Elisabethske kompagnier forlangte opgivelse af al detailhandel. Sellers indl. 61. Derfor var det for merchant adventurers og Eastland company allerede vanskeligt at underordne en by som Newcastle, men navnlig viste det sig umuligt overfor de sydvest-engelske byer, særlig Bristol (desværre er jeg for sent bleven opmærksom paa et arbejde af J. Latimer: History of the Merchant Venturers of Bristol), Exeter (cf. dog Lingelbach 76—77), Southampton o. a. Hvor disse kompagnier taler om og bekæmper interlopers, mener de da dermed disse bestemte byers samlede købmandsstand, og selv Newcastle finder det i 1639, da Bristolkøbmændene atter rettede et heftigt angreb mod merchant adventurers: more conducing to the common good of trade and the mainetayning of our generall priviledgs to ioyne with the marchants of London rather then with these interlopers. Dendy 137. Men denne staaende strid berørte saa godt som slet ikke Levantkompagniet, fordi den længste tid alene Londonerkøbmænd deltog i handelen til Tyrkiet. Lige i de første aar af dets tilværelse havde det 1606 og 1618 ff. sammenstød med Southampton (Hewins 45, Cal. State Pap. Dom. Jam. I, Add. 1618 jan. 598, 1624 23. apr. 663, og senere) der importerede vin, og 1617 med Bristol og Exeter (R. O. 147, 178—80) der importerede korender, og Lord Treasurer afgjorde da striden saaledes, at de, der ønskede at fortsætte hermed, maatte indtræde som medlemmer af kompagniet; men formentlig har denne importhandel snart mistet sin betydning for disse byer, thi senere hører man ikke tale om sammenstød. Først den efter midten af det 18. aarh. stigende bomuldsimport skulde paany vække Bristols lyst til at deltage i den tyrkiske handel.

[4] 1638 28. jan. bestemmes, at skibskapteiner og mandskab ikke maa sælge deres varer ombord paa skibet til Jøder eller andre; deres varer skal behandles ganske som medlemmers, skal bringes i land, betale afgifter og sælges af en faktor. R. O. 143, 379. 1680 9. febr: „The Concord" has brought home a good parcell of galls for accounts of the owners, who are many of them not free of the company, and yet we find, that the broke of 30 % hath not been taken nor demanded vpon their shares, as our orders

eller mandskab paa konvoyerende krigsskibe var til at stole paa i denne henseende[1], og navnlig kunde det befrygtes, at lærlinge, der gik ud til Levanten, og som regelmæssigt havde ret til at medtage varer for en vis sum for egen regning, paa grund af manglende kapital skaffede sig disse varer i kommission fra ikke-medlemmer[2]. Alt dette var dog kun rene lejlighedsforretninger, og selvom de i den følgende tid under den ringere kontrol fra kompagniets side tog til[3], indeholdt de dog ikke nogen virkelig fare for det og lod sig da ogsaa senere let standse ved en noget fastere optræden. Enhver i England bosat købmand, der ønskede at drive en regelmæssig handel paa Levanten, vilde søge og, hvor ikke ganske særlige omstændigheder gjorde sig gældende, let opnaa optagelse i Levantkompagniet.

Naar man derfor efter 1660 hører saa megen tale om interlopers og deres for kompagniet fordærvelige handel, er det af alt ganske klart, at dermed menes fortrinsvis de i Italien bosatte engelske købmænd. Et øjeblik havde kompagniet, som det senere skal paavises, tænkt paa at indordne dem under sin myndighed paa samme maade som faktorerne i Tyrkiet; det havde dog meget hurtigt opgivet denne tanke igen; og efter at have fastslaaet, at import af Levantvarer til England fra Italien var afgiftspligtig[4], nøjedes det i 40erne og 50erne med at lade den engelske handel udvikle sig, som den vilde, uden at det fandt sig opfordret til at gribe ind i en udvikling, der i det hele forekom det heldig. Det betragtede dem da i denne tid nærmest som fremmede købmænd; saa længe de til de engelske faktorer i Levanten konsignerede penge eller fremmede varer til opkøb af Levantvarer, var deres handel kun til gavn. Men det var kun altfor naturligt, at disse engelske købmænd i Italien, der selv var faktorer for principaler hjemme, ogsaa til Levanten for egen eller principals regning sendte engelsk klæde; det blev sikkert en stedse almindeligere trafik i opløsningstiden — og da derfor kompagniet efter 1660 skred til reorganisation, fandt det, at de italienske købmænd nu i ikke ringe omfang drev handel som interlopers, og det betegnede dem derfor i ordrerne saaledes.

87. Det er i det hele karakteristisk for denne periode, at i den forrykkes tildels forholdet mellem faktorer og principaler, i den naar faktorerne i Levanten frem til en langt mere selvstændig stilling overfor

---

do require, and for the prevention of the like in the future we have now ordered, that no factor shall enter any goods for any commander or seaman, but that they do it themselves upon their oathes, that our dutyes may be taken accordingly, and if at any time they shall refuse to make their entryes upon oath, their goods are to be looked upon as the goods of unfreemen and the broke of 20 % levyed thereupon. R. O. 209, 17—18. Om dette forhold findes mange ordrer, særlig vigtige er ordrer af 1714 18. decbr. og 1717 17. decbr. R. O. 209, 136—39, 171—74. Cf. Sellers indl. 82—83.

[1] 1673 11. juli maa der saaledes udstedes en ordre om, at der af varer indladede paa de konvoyerende engelske krigsskibe skal tages 20 %. R. O. 209, 8—9.

[2] 1672 28. novbr. til konsulen i Smyrna: we inclose unto you a list of entries here made upon the five general ships; whereof some part concerns young men now coming over, who are to satisfie you by oath that the same are for their own account, and not for interlopers, of whom if any be found you are to levy the broke of 20 %. R. O. 113, 322. 1673 23. decbr. 113, 384 og saaledes senere. For de foregaaende aar Cal. State Pap. passim.

[3] En petition mod interlopers handel indgives af kompagniet 1652 maj. Cal. State Pap. Dom. Comm. 271, cf. 1650 6. decbr. 459, 460 o. fl.

[4] 1645 25. marts: Mr. Benj. Albyn having imported some bales of silk from Ligorne, which he had bought there, and doubting whether impositions were due to the company vpon all goods of the growth or manufacture of the companies priviledges from what place soeuver brought, as hath been accustomed . . . R. O. 150, 160. Som følge heraf synes det rigtignok snart at være blevet almindeligt at importere persisk eller tyrkisk silke fra Italien som italiensk (Calabria-)silke 152, 266.

deres i kompagniet forsamlede principaler end nogensinde før. Aarsagen hertil var dels, at faktorerne nu atter var kapitalkraftigere, saa at de som i 1630 igen i større omfang drev handel for egen regning. Det mærkedes allerede i slutningen af 40erne; der var eksempler paa genoptagelse af handelen til Italien, og i 1649 vakte det bestyrtelse hos kompagniet, at en faktor for sin regning havde ladet et skib med frugt og huder, hvilke varer begge var undergivne forbud mod eksport, saa at hans handel derved udsatte kompagniet for de største farer[1]. Ved denne tid synes faktorernes egenhandel ret at være brudt igennem; og ikke blot handlede de med den kapital, de virkelig besad, men de optog laan, og hvad værre var, de sendte ikke deres engelske principaler remisser i forhold til, hvad der var konsigneret til dem, saa at de paa denne maade handlede med disses kapital. Herom overbevistes principalerne paa det føleligste ved en saadan faktors fallit; undertiden skete det saa tilmed, at deres konsignerede gods beslaglagdes til dækning af den fallerede faktors gæld, og det var vanskeligt at overbevise de tyrkiske myndigheder om, at dette stred mod kapitulationerne. Derfor indskærpedes det gesandt og konsuler, at der skulde holdes et vaagent øje med faktorernes forretningsførelse; kom der et privat skib fra England eller Livorno konsigneret til en faktor, skulde de kalde ham for sig og forlange at se hans kommission og at faa at vide, om det var for regning af faktorer i Livorno eller principaler hjemme, og saa underrette kompagniet derom; alle handler og laan skulde registreres i sekretærens bøger og kompagniet ligeledes have ekstrakter heraf hvert halve aar[2]. Men saadanne forholdsregler kunde naturligvis ikke standse den naturlige udvikling i en tid, hvor kompagniets autoritet var svag, og hvor det sikkert gav god fortjeneste at spekulere selv med laant kapital.

88. Den selvstændighed, en betydeligere egenhandel skabte, var dog mest af betydning for den enkelte faktor, der kunde arbejde sig op dertil; af mere almen betydning var det, at de engelske faktorer i Levanten nu i stigende omfang modtog kommissioner fra andre end deres principaler i England; det at disse ikke længere alene var deres kommittenter, maatte i høj grad virke til at løsne faktorernes afhængighedsforhold overfor dem. Det var ikke blot de opblomstrende engelske kommissionshuse i Italien, der optraadte som kommittenter overfor faktorerne i Levanten[3]; de modtog ogsaa kommissioner fra fremmede købmænd, atter særlig i Italien. Det er ovenfor bleven fremhævet, at det

---

[1] R. O. 151, 33. Det lykkedes i det hele taget næppe kompagniet for ret lang tid at opretholde forbudet mod faktorernes egenhandel til Italien i praksis. I kompagniets instruktioner til gesandten sir Sackville Crow af 1639 12. juli fremhæver det: That the factors be not permitted to vse any private trade to Ligorne Messina etc., more then they can show order and commission for from their principalls, and to that purpose each factor and servant is to be required to declare to the treasurer, what and for whose account they doe so lade. R. O. 143, 289. Men i lignende instruktioner til sir Thom. Bendysh af 1647 3. apr. hedder det: We haue of late sustained extraordinary losse by the factors exorbitant trading into Italy . . . In particular we request your lordship, that any private ship coming to Constple from England, Ligorne or elsewhere consigned to any of the factors or others of the nation some course be taken for calling him or them, to whom she comes consigned, before you and see his commission, and for whose account she comes, namely whether for account of the factors at Ligorne or of the principalls here? And vpon satisfaction received herein to licence those interessed to proceed according to their commission, giving vs particular and speedy advice both for whose account any such ship comes and to whom consigned. R. O. 143, 398—99.

[2] Cal. State Pap. Dom. Comm. 1649 15. apr. 89 91.

[3] Cal. State Pap. Dom. Comm. 1650 novbr., 413.

strengeste nationalitetsprincip selv i engelsk handel kun en kort tid hævdes i theorien og næppe nogensinde helt i praksis; det er et spørgsmaal, om Levantkompagniet egentlig nogensinde havde nægtet faktorerne ret til at modtage kommissioner fra købmæd af fremmed nationalitet; omend det for den ældste tids vedkommende kunde synes en naturlig konsekvens af andre bestemmelser, er det i alt fald ikke muligt at angive nogen ordre eller noget tidspunkt, hvor kompagniet formelt tilstod faktorerne denne ret; den synes opstaaet eller erhvervet ganske sædvanemæssigt.

Det synes dog rimeligt at antage, at der bestaar en forbindelse mellem faktorernes erhvervelse af denne ret og de engelske skibes fragtbesørgelse af gods for fremmede købmænd; dette har natuligt medført, at saadant gods ogsaa konsigneredes til engelske faktorer. Og fragtbesørgelsen lader sig følge gennem den langvarige strid om kompagniets ret til konsulatsafgift af det i engelske skibe indladede fremmede gods. En saadan afgift havde kompagniet allerede tidligt krævet, men spørgsmaalet fik først betydning, da der i 1625 opstod strid mellem den engelske og venetianske konsul i Aleppo om retten til konsulatsafgift af venetiansk gods i engelske skibe. Der anstilledes nu undersøgelser over, hvorledes de andre nationer forholdt sig i saadanne tilfælde[1], og da det viste sig, at de franske og venetianske konsuler forlangte afgift af engelsk gods i deres nationers skibe, udstedtes der 1627 novbr. en kongelig deklaration, der hævdede samme ret for Englands vedkommende[2]. I et par aar opkrævedes nu denne afgift til fordel for kompagniet, men i 1632 erklærede gesandten pludselig, at kompagniet ingen ret havde til den, at den tilkom kongen, og at den af kongen var blevet ham selv tilstaaet[3]. Heraf udspandt sig da striden, der ved en statsraadsordre af 1641 afgjordes saaledes, at afgiften tilkom kongen, medens den ved en parlamentsordre af 1644 4. marts tillagdes kompagniet[4]. Da gesandten i løbet af 30erne ved alle midler søgte at skaffe sig disse indtægter, paatænkte kompagniet allerede 1633 helt at forbyde engelske skibe at tage fremmedes gods ombord; denne tanke bragtes noget senere delvis til udførelse, idet kompagniet 1636 3. marts vedtog at forbyde engelske skibe at indtage ladning for fremmede fra tyrkiske havne til Livorno, Marseille etc.[5] Ordren er ret interessant ved sine motiver. Denne fragtbesørgelse af fremmed gods maatte kompagniet jo i det store og hele anse for en heldig udvikling; den gav det, om striden med gesandten førtes til en heldig afslutning, forøgede afgiftsindtægter, den var til gavn for den engelske skibsfart og støttede denne i konkurrencen med andre nationers fragtfart. Alligevel motiveres denne ordre vel væsentligst af hensynet til striden med gesandten, men dog ogsaa ved den fare, der kunde opstaa for kompagniets handel ved, at fremmede i stigende grad benyttede engelske skibe. Det synes naturligt at antage, at der i disse ord skjuler sig en vis uvilje mod, at de engelske faktorer modtog kommissioner fra fremmede. Ordren var vistnok virkningsløs; 1643 16. jan. meddelte konsulen i Aleppo, at da gesandten havde hørt, at der her var hævet 1600 daler i fremmedes konsulatsafgift (for 1642?), havde han trukket paa ham og kassereren for dette beløb, men de havde nægtet at acceptere hans tratte[6]. Da det efter 1644 vel nok var kompagniet, der fik indtægterne, opvejede dette vistnok betænkelighederne; en endelig afgørelse til fordel for dette fik striden dog først ved chartets stadfæstelse i 1661.

Formentlig var det da særlig i disse aar, at faktorernes udførelse af kommissioner for fremmede fik et større omfang.

---

[1] Cal. State Pap. Dom. Ch. I. Add. 1625 20. septbr.; 1626 30. jan.; 1628 maj, 281.
[2] Cal. State Pap. Dom. Ch. I. Add. 1627 novbr. 235.
[3] R. O. 109 (upag.). Cal. State Pap. Dom. Ch. I. 1631, 239 (vol. 206, nr. 61); 1632, 502 (vol. 230, nr. 58). Den gesandt, der først for sig forlangte strangers consulage, var sir Peter Wyche, men fordringen fastholdtes med iver af hans efterfølger sir Sackville Crow; cf. Cal. State Pap. Dom. Ch. I. 1639, 20. apr., Ad. Anderson II, 48—49.
[4] Cal. State Pap. Dom. Ch. I. 1631 20. marts; 1644 7. marts. Ved denne sidste ordre sanktionerede parlamentet i det hele taget Levantkompagniet. Ad. Anderson II, 76.
[5] R. O. 149, 86, 220—21, 227.
[6] R. O. 150, 81.

89. Disses selvstændighed var da af alle disse grunde stor og voksende, og den viste sig i alle deres dispositioner. De gunstige tider for Levanthandelen havde ogsaa forøget den hollandske handel; henimod 1650 lyder der stedse stærkere klager over deres konkurrence, navnlig over deres import af engelsk klæde. Hollændernes overlegenhed i fragtkampen blev i disse aar mere og mere følelig; grunden dertil var, at det hollandske Levantkompagni var opbygget efter andre principer end det engelske og navnlig manglede hele det kostbare officielle apparat. Derfor kunde Hollænderne nøjes med langt mindre afgifter af trafiken; disse lavere afgifter og fragttakster opvejede langt, at Hollændernes skibe var tungere og brugte mere tid[1]. Det laa da nær ogsaa for de engelske faktorer at benytte hollandske skibe i stedet for engelske, og skønt ogsaa dette fra kompagniets synspunkt var ganske ulovligt, fandt det dog sikkert i voksende omfang sted i løbet af 50erne. Det er muligt, at her dybere aarsager var medvirkende. Vistnok standsede den stærke fremgang; fra midten af 50erne holdt tilførslen af engelsk klæde sig formentlig stationær, maaske var der endog en lille tilbagegang[2]. Under disse forhold, hvor tilmed saa godt som al regulering fra kompagniets side var ophørt, og hvor derfor konkurrencekampen var haard ogsaa mellem de engelske faktorer indbyrdes, betød selv en ringere nedsættelse af transportomkostningerne en stor vinding. Maaske bør da ogsaa faktorernes bedragerier overfor kompagniet ses fra dette synspunkt; i slutningen af 50erne havde de vel nok kun valget mellem enten at benytte hollandske skibe eller at søge at slippe fri for at betale kompagniets afgifter.

90. Iøvrigt kan der om handelens gang i denne periode bemærkes, at man nu og da finder bestræbelser for at komme ud over dens koncentration paa de tre pladser alene.

Man søger ud for at naa opkøb af raastoffer paa første haand eller dog paa første marked; ofte gaar saaledes kompagniets skibe fra Scanderoon til Cypern for dær at indtage bomuld i stedet for at afvente den paa markedet i Aleppo[3]; i slutningen af 30erne paatænktes det at faa en faktor eller konsul anbragt i Brussa til opkøb af raasilke; omend dette ikke gennemførtes, blev dog Brussa jævnligt besøgt af engelske opkøbere[4], ligesom ogsaa Angora, der var hovedmarkedet for gedeuld og grogramtøjer og -garn, og hvor der i midten af aarhundredet synes at have været fast bosatte engelske købmænd[5]. Kompagniet var i det hele mod disse udvidelser og navnlig mod at aabne et nyt marked i Ægypten, skønt der stadig kom forslag derom fra faktorierne; endnu 1658 nægter kompagniet at ansætte en konsul; da saa alligevel en faktor, der havde bosat sig dær, skaffede sig konsultitlen fra gesandten, vilde kompagniet slet ikke vide af ham at sige, og dette første forsøg viste sig iøvrigt ogsaa at ende sørgeligt med mandens fallit faa aar efter[6].

---

[1] Pringsheim 26—27. Af hver skibslast forlangtes siden 1630 20 stuiver „lastgeld"; ved importen til Holland svaredes af Levantvarer 1 %, altsaa ganske som den engelske imposition; dette synes at have været alle de afgifter, der paahvilede den hollandske Levanthandel. Og endda nedsattes 1659 lastgelden til det halve. — Naudé I, 431.

[2] Maj 1652 angiver kompagniet selv sin aarlige eksport til 20,000 stk. klæde ganske som i 1643. Cal. State Pap. Dom. Comm. 1650 marts, 71.

[3] R. O. 149, 336.

[4] R. O. 149, 336 cf. 143, 375 (a. 1638).

[5] R. O. 148, 188 (a. 1628). 154, 54-55 (a. 1677). Savary II, 495—96.

[6] R. O. 149, 327 (a. 1638); 394 (a. 1640); 1658 22. septbr.: the company disownes the settlement of a consul and factory in Egypt in respect of the manifold hazards, they are thereby subject to; 151, 339; 1663 21. decbr.: and as for him, who remaynes there under that title, as the company had noe hand in his settlement, so are they noe way concerned in his debts; 152, 187; cf. Cal. State Pap. Dom. Comm. 1659 25. novbr.

Fra tid til anden dukkede bestræbelserne for at fastslaa en minimumspris for klædet atter op.

1633 19. novbr. overvejede kompagniet betimeligheden af at vedtage en ordre om at holde prisen oppe paa 1½ daler pr. pike (= ¾ yard), men besluttede at overlade dette til konsulens og faktorernes større kendskab til markedet. Dog greb nu kompagniet selv ogsaa ind i disse forhold; 1638 28. juni ordrede det en minimumspris af 130 @ per pike (1 daler = 80 @), og denne minimumspris fastholdt faktoriet i Constantinopel endnu i 1643[1].

Ogsaa ordrerne mod kreditsalg vedblev; men viser dog nogen vaklen, 1632 2. juli forbød faktorerne at give længere kredit end 3, 4 eller 6 maaneder i det højeste; 1638 forbydes al kreditgiven ved klædesalg, og 1644 vedtog faktoriet i Smyrna, at klæde kun maatte sælges mod rede penge, eller, hvis det solgtes vare mod vare, først maatte leveres, naar køberen havde leveret, under en bøde af 10 daler pr. stk. klæde[2].

Hvorledes disse ordrer overholdtes, ser man af de eneste handler, jeg, trods kompagniets gentagne ordrer derom, har fundet registreret i den constantinopolitanske sekretærs bøger. De er fra aug. og oktbr. 1649, priserne er i aug. 135—138 @ pr. pike, i oktbr. 132 @; af handlerne i aug. andrager den ene 11,462 dal., hvoraf 5154 dal. skal betales straks, resten i 5 maaneder, den anden 7991 dal., hvoraf 4500 skal betales med 1500 batman silke à 30 dal., resten i 7 maaneder, i oktbr. er betingelserne: halvdelen straks, halvdelen inden 3 maaneder[3]. Dette synes at vise, at en moderat kredit for en del af købesummen var almindelig, og giver formodning om, at minimumsprisen var sat saa lavt, at den ret let kunde overholdes.

1661—1718.

91. Denne periode er i enhver henseende den interessanteste i kompagniets historie. Der fuldbyrdes i den en forandring indenfor hele Levanthandelens gang, der baade verdenspolitisk og handelshistorisk er af den største interesse. Men denne forandring sker langsomt, og forskellige forhold, særlig tidsrummets store krige, tilslører dens fremadskriden og virkelige aarsager, der derfor først sent erkendes af det engelske Levantkompagni, egentlig først i deres fulde omfang i 1744 efter mange aars bitre erfaringer. I hele den første tid synes kompagniet slet ikke at bemærke forandringen; medens den langsomt fuldbyrdes, er det optaget af en stor reorganisation, der fremkalder den heftigste brydning mellem det selv og dets faktorer, der dels ikke er tilsinds uden kamp at opgive den i den foregaaende tid opnaaede selvstændighed, dels hurtigere end principalerne og langt kraftigere mærker forandringen. Fremstillingen af denne periodes historie kan derfor ikke skride ganske kronologisk frem; man maa først betragte kompagniets reorganisation for derefter at se, hvori forandringen bestod, og hvorledes den efterhaanden fik indflydelse paa kompagniets politik.

[1] 1631 28. juni bekræfter kompagniet en i Aleppo vedtagen prisordre af 1631 29. marts. R. O. 148, 238[1]. Ordren 1633 19. novbr., R. O. 149, 91, gentaget 1634 4. marts 149, 129. 1638, 28. juni: Noe cloth shalbe sold directly or indirectly vnder the rate of 130 aspers per pike . . . nor that any cloth be putt off in barter for any commoditie whatsoever, nor that they deliver any cloth vpon trust, nor vpon rebate of interest, and this act to stand still in force vntill the companie shall otherwaies determine it. R. O. 143, 375—80 § 8. 1643 23. decbr., R. O. 150, 110; stadfæstet af kompagniet 1644 19. marts l. c. 113.

[2] R. O. 149, 17. 150, 113.

[3] R. O. 175 (første, upaginerede sider).

92. Meget hurtigt maa kompagniet have faaet vished for, at protektoratets beslutning om at opretholde kompagnierne ikke vilde blive ændret af den nye kongemagt[1]; thi allerede inden det endnu havde faaet sit charter stadfæstet, begyndte det reorganisationen med 1660 30. novbr. at bestemme, at fra nu af maatte engelske varer atter kun udføres i kompagniskibe, under den sædvanlige bøde af 20 %[2]. Man vilde da vende tilbage til kompagnifarten, og endda synes det, som om man straks har villet lade den omfatte eksporten af alle engelske varer; men under den videre forhandling om dens ordning kom man dog tilbage til kun at gøre den tvungen for engelske uldmanufakturers vedkommende. Vendte man paa dette punkt tilbage, saa viste det sig dog, at det ikke lod sig gøre i alt at genindføre en tidligere tilstand, og at det kunde være heldigt at ændre den; forhandlingerne herom tilendebragtes først i løbet af to aar. 1661 12. novbr. vedtoges atter bestemmelsen om, at lister over alt ind- og udført gods først skulde indføres og underskrives af kompagniets reder, før det kunde fortoldes; 1662 20. aug. undtoges tin fra de varer, hvis eksport kun maatte finde sted paa kompagniskibe; 2. oktbr. forkastedes et forlag om, at der af rede penge skulde svares en konsulatsafgift af 1 %; 28. oktbr. vedtoges, at saalænge kompagniskibe var i tyrkisk havn, maatte andre skibe ikke indtage ladning dær[3], og endelig 19. decbr. vedtoges en stor samling ordrer for hele skibsfarten[4]. Hovedpunktet var det gamle, at engelsk klæde kun maatte tilføres Tyrkiet paa kompagniskibe, medens alle andre varer maatte tilføres paa private skibe; med alt gods skulde følge certifikat fra rederen. Nyt var det derimod, at man ved forskel i afgiftspligten søgte at begunstige kompagniskibene: certificeret gods paa kompagniskibe fritoges baade for konsulatsafgift i Tyrkiet og eksportafgift i England, medens det paa private skibe skulde betale 1 % i England og kun slap for konsulatsafgiften; paa samme maade skulde der ved eksporten fra Tyrkiet til England af gods indladet paa kompagniskibe kun betales 2 %, medens der af private skibe forlangtes 4 %. Var varerne ikke certificerede, skulde der af klæde, indført paa private skibe, hvad enten det tilhørte medlemmer eller ej, naturligvis betales 20 % bøden; var det indført paa kompagniskibe, skulde 20 %bøden kun svares af ikke-medlemmer, medens medlemmer slap med at betale 3 % (d. v. s. tredobbelt eksportafgift)[5]. Af andet gods, der ikke var certificeret, skulde der paa private skibe betales 2 % i konsulatsafgift ved importen til Tyrkiet.

93. Det er af interesse at iagttage, at kompagniet nu, da det med den største kraft arbejder paa at genvinde sin tabte regulerende myndighed, indtager en i det hele velvillig holdning overfor den italienske mellemhandel.

---

[1] Cal. State Pap. Dom. Comm. 1660 18. apr.

[2] R. O. 152, 7. Uppon motion made for renewing the ancient way of generall shipping it is resolved and ordered, that from this day forward noe cloth or other commodity of English product, growth or manufacture shalbe carried into the companys priviledges in any other ships but such only, as the company shall from time to time appoint.

[3] R. O. 152, 72, 74 76, 86. 209, 1.

[4] R. O. 152, 102 3. Dog sendes de først til kompagniets juridiske raadgiver til gennemsyn, inden de 1663 10. marts endelig konfirmeres. R. O. 152, 126. 209, 1 6.

[5] Cf. ovfr. 124 anm. 1.

Dette fik et meget tydeligt udtryk i en klausul, som blev tilføjet selve navigationsakten ved dens fornyelse i 1660, sikkert ikke uden at kompagniets mening først var hørt og, efter hvad det selv senere paastaar, endog paa dets direkte opfordring. Medens navigationsakten i almindelighed bestemte, at varer af asiatisk, amerikansk og afrikansk oprindelse kun maatte importeres direkte til England paa engelske skibe, og at tyrkiske varer kun maatte tilføres England paa skibe, der var byggede i England eller Tyrkiet, tillod denne klausul import til England af Middelhavs- og Levantvarer fra de havne og pladser i „the straits" og Levanten, hvorfra de hidtil sædvanlig var blevet afskibede, selvom de ikke var producerede i de lande, hvor disse havne eller pladser var beliggende, og forlangte med hensyn til skibene blot, at de skulde være byggede i England, og at kaptejnen og $^3/_4$ af mandskabet skulde være engelsk, ikke at de ogsaa skulde tilhøre Englændere[1]. Med en ringe indskrænkning i valget af de skibe, der førte varerne til England, kunde da købmændene i Livorno og andre italienske havnebyer fortsætte deres mellemhandel med Levantvarer; heller ikke var det kompagniets hensigt at afbryde forbindelserne mellem dem og faktorerne i Levanten; i skibsfartordningen blev der netop taget et passende hensyn dertil, idet gods indladet til Italien paa private skibe blot skulde betale 2 % konsulatsafgift; kun hvis det senere paa samme skib bragtes videre til England, skulde der dær (foruden importafgiften) betales de manglende 2 %.

Men denne kompagniets velvilje strakte sig ikke til mellemhandelen i engelsk klæde. Saa mange af dets medlemmer stod imidlertid nu i forbindelse baade med købmæd i Italien og med faktorer i Levanten, saa almindelig var det blevet, at de lod det klæde, de ikke fik solgt i Italien, føre videre til Levanten, at kompagniet selv, da der var gaaet et par aar, maatte indrømme, at denne indirekte handel med engelske tøjer over Italien nu havde taget et saadant omfang, at den ikke lod sig hindre[2]. Kompagniet maatte her nøjes med 1663 19. marts at give erklæring om, paa hvilken maade den alene kunde tilstedes: et kompagniskib, der anløb Livorno, maatte føre engelsk klæde derfra til Tyrkiet, naar ejeren deraf anmeldte det og fik sin faktura derpaa underskrevet før skibets afgang fra England, saa at certifikat kunde følge med skibet[3]. Det var den gamle, meget besværlige form for klædeeksport fra Livorno; men kompagniet mente, at den nu lod sig indskrænke, fordi 20 % bøden vilde hindre afskibning af engelsk klæde, der var engelsk ejendom, i fremmede skibe; imidlertid skulde det faa at mærke, at disse fremmede skibe var en større vanskelighed nu end i tidligere tider[4].

[1] Stat. of the Realm. 12 Charl. II c. 18: Provided alwayes that this act or any thing therin contained extend not, or be meant to restraine and prohibite the importation of any the commodityes of the Straights or Levant seas loaden in English built shipping and whereof the master and three fourths of the mariners at least are English from the usuall ports or places for lading of them heretofore within the said Straights or Levant seas, though the said commodityes be not of the very growth of the said places. Om navigationsaktens bestemmelser Mc. Govney: The navigation acts as applied to European trade Am. Hist. Rev. IX, 724—34, hvis fortolkning af sect. 4 dog maaske er noget for snæver.

[2] Cal. State Pap. Dom. Ch. II. 1663 16. septbr.

[3] R. O. 152, 128. It was propounded by, whether goods now remaining at Ligorne might not be laden vppon the general ship for Aleppo arriving at Ligorne without breach of the companys orders? And resolved in the affirmative and that aswell in this as in any other case hereafter a general ship arriving at Ligorne may carry cloth from thence into Turkey, provided the same be here regularly entred and subscribed in due form by the proprietor before the ships departure, and the husbands certificate carried with the ship.

[4] Hvor almindeligt det havde været, at selv medlemmer benyttede hollandske skibe, kan ses af et eksempel: 1662 15. juli: mr. Wm. Sherrington having 26 clothes brought from Ligorne to Smyrna vpon a Dutch ship, whereon the broke of 20 % is levyed, he now appeared and affirming, that having lately begun to discontinue trading he was ignorant of the companies orders in that behalfe, which he had not before nor should now have transgressed, if he had known the same. R. O. 152, 67.

Naturligvis mente kompagniet ogsaa, at disse ordrer vilde være tilstrækkelige til at hindre, at en engelsk købmand i Italien, der ikke var medlem, for egen regning opkøbte engelsk klæde og sendte det til Levanten. Det var netop for at formindske fristelsen til at indlade sig paa en saadan trafik, at kompagniet havde gjort det regelmæssigt eksporterede klæde ganske afgiftsfrit; men iøvrigt var jo enhver købmand, der indlod sig herpaa, at behandle som „interloper", der skulde svare 20 %.

94. Selve det at udarbejde og vedtage en saadan skibsfartordning var imidlertid den mindste del af den reorganisation, der tiltrængtes; vanskelighederne begyndte først, naar den skulde gennemføres i faktorierne. Ikke blot gik stemningen hos faktorerne naturligt nu imod enhver fornyelse af kompagniets myndighed; men selve de embedsmænd, der skulde gennemføre dets krav overfor faktorerne, var i aller højeste grad upaalidelige, og navnlig gjaldt dette kassererne og marinefaktoren, der havde tilladt og selv deltaget i den tidligere tids besvigelser, mangelfulde opkræven af afgifter og bortødslen af kompagniets midler. En fuldstændig personveksel var her nødvendig, og kompagniet maatte endog gribe til at udsende nye kasserere til alle faktorier i stedet for som sædvanligt at lade dem vælge af og blandt faktorerne[1]. Konsulerne kunde det dog, hvor lunkent nogle af dem end stillede sig overfor den nye retning, bringe til at lystre ved stadige paamindelser; men vigtigt var det at faa faktorernes store masse til at adlyde og navnlig til at betale de skyldige afgifter; et punkt, der nu blev saa meget vigtigere, som den nye skibsfartordning i finansiel henseende lagde hovedvægten paa afgifterne i Tyrkiet og formindskede dem, der blev betalt i England. Til at fremkalde denne lydighed sørgede det da ogsaa for at skaffe sig et særligt tvangsmiddel; blandt de faa nye bestemmelser, som tilføjedes chartet ved dets stadfæstelse i 1661, var den vigtigste den, at kompagniet nu fik formel ret til at afkræve faktorerne en ed om at ville overholde dets ordrer.

Allerede 1660 17. oktbr. underrettede kompagniet faktorerne om, at det vilde afkræve dem en ed om betaling af de skyldige afgifter, og i et brev til den nye gesandt, jarlen af Winchilsea, af maj 1661 udviklede det udførligere, hvorfor dette var saa nødvendigt: faktorerne havde i lang tid besveget det for dets afgifter, derved var kompagniet blevet næsten ruineret og maatte nu forlange saa høje afgifter af engelske varer, at det selv var skamfuld derover. Derfor var det en absolut nødvendighed, at faktorerne under ed anmeldte deres gods; var de blot ærlige, vilde man kunne optage konkurrencen med Hollænderne, som, fordi de havde meget lavere afgifter, nu kunde tilrive sig handelen[2]. Men kompagniet fik straks en forsmag paa, hvor heftig kampen med faktorerne vilde blive. Den eneste af dets embedsmænd, der straks stillede sig paa dets side, var konsul Baker i Smyrna; saa snart han

[1] Cal. State Pap. Dom. Ch. II. 1661 18. marts, 21. oktbr. Blandt dem, der udsendtes, var Wm. Hedges, der gik som kasserer til Constantinopel; han vedblev at fungere som kasserer her indtil 1670, da han afløstes af Dudley North.

[2] Cal. State Pap. Dom. Ch. II. 1660 17. oktbr.; 1661 18. maj.

begyndte en strengere kontrol med afgiftserlæggelsen, rejste hele faktoriet sig til modstand; endogsaa de ved konsulatet ansatte underordnede embedsmænd gjorde fælles sag med faktorerne. Da striden var heftigst, kom den nye gesandt til byen; han var en engelsk adelsmand, og faktorerne tog ham paa rette maade; uden betænkning ofrede de £ 600 af kompagniets penge til festligheder til hans ære, og under disse betroede de ham, at denne konsul Baker var en farlig mand, en ægte republikaner, der havde talt meget heftige og nedsættende ord om kongen[1]. Det syntes gesandten var en altfor alvorlig sag, her maatte der handles efter konduite, og af egen magtfuldkommenhed afsatte han saa konsul Baker og udnævnte en af faktorerne til konsul[2]. Kompagniet blev naturligvis meget opbragt; baade til faktorerne og gesandten sendtes der meget alvorlige skrivelser; det forestilledes gesandten, at han ingen magt havde til saaledes at afsætte kompagniets konsuler, og at han derfor maatte genindsætte Baker; han havde ladet sig føre bag lyset af faktorerne og maatte anvende al sin indflydelse paa at hindre saadan strid, der blot gavnede Hollænderne, som stod bagved. Men inden videre kunde foretages, døde pludselig konsul Baker i efteraaret 1661 — hans familie mente endog, at han ikke var død nogen naturlig død, men at faktorerne var skyld deri[3] — dødsfaldet bevirkede i alt fald, at gesandten uden al for stor ydmygelse kunde slutte forlig med kompagniet og passe paa for fremtiden at holde sig paa den rigtige side.

95. I oktbr. 1661 oversendte kompagniet saa edens ordlyd[4]. Den lød paa, at faktoren forpligtede sig til stedse at indgive en fuldstændig, detailleret og underskrevet fortegnelse over alle de varer fra England og alle de varer og penge fra andre pladser, der direkte eller indirekte kom i hans besiddelse eller disposition eller blev afladede af ham som faktor for andre eller for hans egen regning, og til at betale al konsulatsafgift, bøde eller andre afgifter, han til enhver tid var skyldig deraf til Levantkompagniet i kraft af dets charter eller ordrer[5]. Til denne oversendelse af eden knyttedes to ordrer; den ene af 24. oktbr. om, at faktorer, der ikke aflagde den, ikke mere maatte benyttes som faktorer af kompagniets medlemmer under en bøde af 20 %; den anden

---

[1] Cal. State Pap. Dom. Ch. II. 1661 18 maj; 21. oktbr.; 27. decbr. Om samtidige forhold i Hamburgfaktoriet, hvor der virkelig af religiøse og politiske grunde var en stærk misstemning mod den nye kongemagt se Hitzigrath 19—22.

[2] Efter at have modtaget en klage fra faktoriet over konsulen, sammenkaldte gesandten 1661 13. apr. en nationsforsamling i Constantinopel, der raadede ham til at fjerne Baker; gesandten opsatte dog foreløbig sagen, men efter en ny klage fra Smyrna, underskrevet af 31 faktorer, afsatte han 11. juni Baker og udnævnte Ant. Isaacson til konsul, hvem han endog 1. novbr. gav befaling til at modtage og aabne alle Bakers breve. R. O. 175, 145—48, 162—63.

[3] Baker døde „without the precincts and iurisdiction of Smyrna". 1662 31. jan. befalede gesandten undersøgelse om de nærmere omstændigheder ved hans død. R. O. 175, 187—88. Cal. State Pap. Dom. Ch. II. 1662 22. apr.

[4] Cal. State Pap. Dom. Ch. II. 1661 21. oktbr.; 118.

[5] You sweare, that you shall from time to time giue a true, perfect and particular account or manifest in writing vnder your hand of all such goods and merchandizes from England and all such goods, monies and merchandizes from other places as shall directly or indirectly either come to your hands and disposall or shall be laden away by you as factor for others or for your owne account. And you shall duly pay vnto the companies treasurer for the time being all such consulage, brokes or other duties, as shall be due vpon the same to the Levant company by vertue of their charter and the said companies orders made therevpon. All which you shall performe to the best of your power, as long as you shall remaine factor in Turky. So help you God. R. O. 175, 165—66. 144, 263.

af 18. novbr. om opkrævelse af konsulatsafgift af fremmedes gods[1]. Det synes, at eden ikke har vakt nogen modstand i Constantinopel[2]; des stærkere var modstanden i Smyrna og Aleppo, hvor den skulde aflægges i slutn. af jan. 1662. I Aleppo aflagdes den kun af 23, medens vistnok ca. 30 nægtede den; i Smyrna aflagde kun 10 den, medens de andre stillede alle mulige betingelser eller kom med udflugter; 7 var dristige nok til at forlange halvdelen af konsulatsafgiften derfor, 10 vilde nøjes med 10 % deraf; 9 vilde aflægge eden, hvis alle de andre aflagde den; 10 vilde slet ikke sværge, men alligevel indgive rigtige lister, 3 vilde sværge paa, at deres lister var rigtige indenfor 8 %[3]. Imidlertid synes det dog, som om flere af disse i løbet af sommeren er blevet bragt til at aflægge eden, siden kompagniet i septbr. takker konsulen for, at han nu har formaaet de fleste af dem dertil; alligevel var resultatet kun lidet tilfredsstillende[4].

De kort efter udstedte ordrer viste, hvor nøjagtige opgivelser man forlangte; listerne skulde afgives til kassereren, og denne skulde igen give faktoren kvitteringer for den betalte konsulatsafgift for hver enkelt principals gods særskilt; deri skulde være angivet godsets indhold, kvalitet og kvantitet tilligemed dets mærker og numre; denne kvittering skulde nemlig senere tjene faktoren til bevis ved afregningen med principalen. En ligesaa detailleret liste over alt det indladede gods skulde følge med hvert skib, dertil regnskab for betalte afgifter[5]. I januar 1663 forlangte kompagniet atter eden aflagt, men endnu mødte den stærk modstand[6]; tillige maa det vistnok formodes, at 20 % bøden af konsignationer til en faktor, der nægtede eden, under disse forhold aldeles ikke lod sig praktisere; 20. apr. besluttede derfor kompagniet, at der nu blot skulde forlanges 2 % (en ekstraordinær konsulatsafgift) af alle varer, en saadan faktor modtog eller afsendte, og ligeledes 2 % af penge. Denne bestemmelse lod det saa træde i virksomhed overfor de 22 faktorer i Aleppo og kort efter ogsaa overfor de 29 faktorer i Smyrna, der endnu nægtede[7]. Det kan antages, at denne betydelige nedsættelse af bøden, der gjorde det muligt virkeligt at faa den betalt,

---

[1] R. O. 152, 299 cf. Cal. State Pap. Dom. Ch. II. 1661 28. oktbr. R. O. 175, 163—64. Ordren af 18. novbr. udtaler, at — whereas the Levant company hath recommended to the consul of Smyrna (etc.) a particular and distinct charge from time to time to collect by way of consulage within one month next after the landing or lading of any goods . . . by any of the English nation or by any stranger in English shipping or by any English or others for them in strangers bottomes 2 % inwards and 2 % outwards — saa faar han nu udtrykkelig ordre — to demand and leavie 2 % by way of consulage vpon whatsoever goods shall be imported or exported vpon strangers bottomes as aforesaid. —

[2] 1662 20. febr. aflagde 6 faktorer ed, 24. febr. 4; faktoriet i Constantinopel bestod dengang vistnok af 13 faktorer. R. O. 175, 194.

[3] Cal. State Pap. Dom. Ch. II. 1661 29. jan. 491 92. Indtil 1753 begynder det engelske aar 25. marts; ved en fejltagelse er disse to beretninger opførte under 1661 i stedet for under 1662.

[4] Cal. State Pap. Dom. Ch. II. 1661 1. septbr. 474.

[5] R. O. 209, 1—6 §§ 11 og 12.

[6] Cal. State Pap. Dom. Ch. II. 1663 22. jan.; 13. apr.; 30. juli.

[7] R. O. 152, 133 34, 144. — Det er jo klart, at saalænge saa mange af faktorerne nægtede at aflægge eden, lod 20 % bøden sig slet ikke praktisere, ej heller forbudet mod at give de faktorer, der nægtede, kommissioner; det vilde have betydet en fuldstændig afbrydelse af handelen for sikkert de fleste principaler. Disse konsignerede da ogsaa glat væk varerne til de genstridige faktorer, i hvilken anledning kompagniet 1663 22. juli beordrede: Notice being given of an interest in some of the company to evade the penalty lately imposed vpon the factors not taking the oaths by consigning their goods to themselves or assignees, it is thought fitt further to order, that any factor who shalbe founde to colour or conceale goods inwards or outwards in the behalfe of any other factor, who is declared incapable of employment, shall not only bee lyable to the same penalty as that other factor but shall pay vpon the same goods another consulage extraordinary over and aboue that chargeable vpon the principal, who shall thus indirectly give employment to such offending factors. R. O. 152, 152.

har virket, men formodentlig blev stemningen ogsaa beroliget ved selve den nye skibsfartordning; der var ved den sat en saadan præmie paa den regelmæssige handel ved kompagniskibe, at alle faktorer, hvis væsentligste forretning endnu bevægede sig i de gamle baner, ikke kunde finde synderlig anledning til længere at nægte eden, naar de blot var sikre paa, at den blev gennemført for alle. Dertil kom ogsaa særlige omstændigheder; i Aleppo havde førerne for edens modstandere været Hawley Bishop og Stanton, men en skønne dag i slutn. af 1664 forsvandt de begge derfra med alt, hvad de havde, og som var dem betroet; kreditorerne var for størstedelen Tyrkere, hvorover kompagniet kom i stor frygt for en avania[1]. I løbet af 1664/65 svækkedes da overalt modstanden mod eden, i sommeren 1665 vedblev alene i Smyrna tre faktorer, nemlig Charles og Jos. Edwards og Charl. Brandon at nægte den[2].

96. Spørgsmaalet var: hvad tilsigtede kompagniet at opnaa ved eden udover en vis kontrol med afgiftsbetalingen. Hvorledes vilde det ved dens hjælp regulere faktorernes sædvanemæssige handelsforbindelser? I virkeligheden greb den ind i meget komplicerede forhold. Lettest var det at forstaa dens virkning med hensyn til forbindelserne mellem faktorerne og engelske ikke-medlemmer. De lejlighedsvise forbindelser mellem dem og ikke-medlemmer fra England selv skulde ganske afbrydes, heller ikke voldte denne afbrydelse stor vanskelighed. Men de interlopers, der særlig skulde rammes, var jo netop de engelske ikke-medlemmer i Italien. Her var sagen straks vanskeligere, fordi det netop ikke var meningen at afbryde alle forbindelser mellem dem og faktorerne; tværtimod, de maatte til faktorerne konsignere alle slags varer og penge, de maatte ved dem lade Levantvarer opkøbe og importere dem til England; kun eet maatte de ikke, det var: tilsende dem engelsk klæde. Naturligvis var det ikke let at opretholde en saa unaturlig undtagelse; det lod sig ikke som overfor søfolk eller tilfældige spekulanter gøre med eder og bøder alene.

Netop 20 % bøden viste sig virkningsløs, hvor det drejede sig om større varemængder. For at anspore til angivelse og opkrævelse havde kompagniet bestemt, at 1/3 af bøden skulde tilfalde angiveren, 1/3 konsulen eller, i Constantinopel, gesandten, 1/3 kompagniet selv. Men dette benyttedes paa den maade, at en faktor, der saaledes regelmæssigt modtog klæde fra en interloper, betalte konsulen en vis mindre affindelsessum for hans tredjedel, saa selv angav og saaledes tjente den anden tredjedel, saa at han kun fik 1/3 af bøden at betale. Først i 1674 opdagede kompagniet denne praksis og fik sat en stopper derfor ved at bestemme, at nu skulde det have hele bøden[3].

97. Vanskeligst var det imidlertid at se, hvilke indskrænkninger eden og den nye ordning i det hele taget vilde fremkalde i faktorernes eller engelske købmænds benyttelse af fremmede skibe og som følge deraf i faktorernes handelsforbindelser med købmænd af fremmede nationer. Ordningen og den dertil knyttede ed var jo dog i hovedtrækkene taget fra ordningen i 40erne. Men den gang var forholdene

---

[1] Cal. State Pap. Dom. Ch. II. 1665 15. marts, 17. apr.
[2] R. O. 152, 299.
[3] R. O. 113, 419, 423, 426—27. 209, 6—7.

endnu ret simple; den gang fragtedes gods til engelske faktorer som regel kun i engelske skibe og det, hvad enten det var engelske eller fremmede kommittenter, der afladede det. Nu var alt dette forandret; saavel engelske som fremmede købmænd afladede nu gods til faktorerne ogsaa i fremmede skibe. Det var klart, at dette ikke i ubegrænset maal kunde finde sted, enkelte former stred alt for bestemt mod hele meningen med kompagniorganisationen. Det kunde ikke tilstedes, at engelske principaler tilsendte engelske faktorer engelsk klæde i fremmede skibe; hvis ikke i saadanne tilfælde 20 % bøden opkrævedes, skrev kompagniet selv i 1662, vilde snart det meste engelske klæde komme paa hollandske skibe[1]. Men det stod ikke i kompagniets magt at forbyde andre nationers købmænd at drive handel i engelske tøjer, at opkøbe dem af merchant adventurers i Holland eller af engelske købmænd i Italien og saa sende dem til Tyrkiet i fremmede skibe, konsignerede til deres egne faktorer eller til Armeniere eller Jøder. Men hvis de nu sendte dem i engelske skibe? eller konsignerede dem til engelske faktorer? Her kom tvivlsomme tilfælde frem; og det er sikkert, at kompagniet i de første aar efter 1660 ikke var ganske klar over, hvorledes det skulde stille sig til disse spørgsmaal, som det egentlig slet ikke havde forudset. Saaledes skriver det selv 1663 23. decbr.: det er fast bestemt paa, at der skal forlanges konsulatsafgift af fremmedes gods i fremmede skibe, hvis det er konsigneret til Englændere; men der er mere tvivl med hensyn til bøden, og konsulerne maa derfor søge vejledning i særlige tilfælde; hovedreglen er, at engelsk klæde, indladet paa fremmede skibe i Livorno eller andetsteds, for fremmed regning, men konsigneret til Englændere kun skal betale 2 %; men hvis det er indladet paa engelske skibe og konsigneret til fremmede, skal det betale bøde[2]. Det sidste fandt paa dette tidspunkt sikkert kun sted i meget sjeldne tilfælde; den fremmede købmand sendte vel næsten altid engelsk klæde til en fremmed faktor i fremmede skibe; men da det efter kompagniets grundprincip var absolut utilstedeligt, at engelske principaler konsignerede varer til fremmede faktorer, var det her tilbøjligt til at udvide denne regel til at gælde alt engelsk klæde i engelske skibe. Spørgsmaalet var i 60erne ganske uden praktisk betydning, og kompagniet tabte det derfor snart af syne; da senere tilfældene i praksis blev flere, havde hos kompagniet hensynet til beskyttelsen af engelsk fragtfart, af en udvidet afsætning af engelsk klæde og vistnok ogsaa af de engelske faktorers forbindelser med fremmede kommittenter bragt det til ganske at glemme det theoretiske standpunkt, det et øjeblik havde indtaget, saa at det ikke straks søgte at hindre disse tilfælde ved at paalægge dem bøde.

---

[1] 1662 1. septbr.: gesandten anmodes om at være: assistant to get their consulage as also for recovery of our duties and brokes upon goods unduly imported thither, either upon English or Duch ships; which last way begins to be much in vse on purpose to conceale our duties, although to the apparent prejudice of the English navigation. But we hope, they will be soon wearied from that practice. S. d. til konsulen i Smyrna: We have not as yet seen the entries of goods imported thither by the Duch ships, which if they concerne English factors, faile not to levy the broke . . . that they may see we are not in jest . . . if brokes be not strictly taken, most English comodities will come by Duch ships, whereon noe leviation is paid. R. O. 112, 404—5, 407—8.

[2] Cal. State Pap. Dom. Ch. II. 1663 23. decbr.

98. I den ovenfor anførte udtalelse rørte kompagniet da ogsaa ved det, der var den egentlige kerne i modstanden mod eden: spørgsmaalet om konsulatsafgift af fremmedes ejendom. Det er ovenfor fremstillet, hvorledes kompagniet endelig havde erhvervet sig en ubestridt ret dertil, og at det var tilsinds at gøre sig den saa frugtbringende som muligt; men ogsaa her greb de sidste ti aars udvikling ind. Før havde konsulatsafgiften af fremmede kun været afgiften af det fremmede gods, der besørgedes i engelske skibe, og som vel for størstedelen havde været konsignerede til engelske faktorer. Men nu var det sikkert i langt større omfang blevet sædvane, at fremmede købmænd, der konsignerede varer til engelske faktorer, sendte dem i hollandske skibe. Naar det nu forlangtes i eden, at faktoren skulde give nøjagtige lister over alt det gods, han modtog og afsendte som faktor eller for egen regning, vilde det saa ogsaa sige: det han modtog fra eller sendte til fremmede i fremmede skibe? og skulde der saa ogsaa forlanges konsulatsafgift deraf? havde kompagniet virkelig ret til at gaa saa vidt?

Netop dette spørgsmaal var det, som hovedføreren for edens modstandere i Smyrna, Jos. Edwards, stillede i kompagniet, straks efter at eden anden gang var bleven affordret faktorerne i beg. af 1663. Hans brev læstes 28. juni, men kompagniet besluttede at udsætte undersøgelsen deraf, og først da gesandten havde gentaget det[1], kom endelig 21. decbr. svaret: at forlange konsulatsafgift af fremmedes gods i fremmede skibe, konsigneret til Englændere, er ingen ny ting, men en gammel og stadig anvendt praksis; hvis den i de senere aar er gaaet ud af brug, saa er blot kompagniet ogsaa her blevet sin ret berøvet; kompagniet kan ikke finde det rimeligt eller heldigt, at de, der lever under engelsk beskyttelse, og derved dog er forpligtede til at fremhjælpe engelske interesser og engelsk handel fremfor fremmedes, alligevel skal forblive fritagne for at betale afgifter til kompagniet og derved bidrage til omkostningerne ved den beskyttelse, de selv nyder godt af — foruden andre skadelige følger, der deraf kunde opstaa —; af hvilke grunde kompagniet anser sig for berettiget til at forlange afgift af alt gods, konsigneret til Englændere, hvorledes det end kommer til dem[2]. Man kan vistnok formode, at de „andre skadelige følger“, kompagniet frygtede, var en for stærk forbindelse mellem dets faktorer og fremmede og faktorernes deraf følgende større uafhængighed af kompagniet; men det er paa den anden side klart, at vilde det ikke ganske ophæve faktorernes ret til at modtage kommissioner fra fremmede principaler —

[1] R. O. 152, 149 . . . a letter from mr. Jos. Edwards to the ambassador, which moved some question concerning the companies leviation of consulage, and whether the same were due vpon all goods brought by strangers ships, although belonging to strangers. 152, 174: 1663 25. novbr. læses gesandtens brev: Whether the Levant company expects, that consulage should be levyed vpon strangers goods in strangers vessells, consigned to Englishmen?

[2] R. O. 152, 187: To raise consulage vpon strangers goods in strangers shipps consigned to Englishmen is noe new thing but of ancient and constant practice, and if it hath bin of late yeares disvsed, the company haue bin the more injured: who cannot judge it either rationall or safe, that such as live vnder the English protection and so are ingaged to promote the English interest and trade before that of strangers, should notwithstanding remayn exempted from paying the companies duties or contributing towards the charge of their own protection, besides other mischievous consequences dependent therevpon, for which reasons the company hold it fitt to levy their duties vpon all goods, however they come, consigned to Englishmen.

hvad der vilde være en umulighed — maatte det forlange denne afgift for ikke at drive hele denne handel bort fra de engelske skibe.

99. Man vil af dette forstaa, hvor meget der laa i denne strid om eden. Det var ikke et spørgsmaal alene om atter at bøje svigagtige faktorer ind under kompagniets myndighed; det var et spørgsmaal om hele faktorernes forretningsførelse. De 2 %, som nu forlangtes af fremmed gods, der konsigneredes til dem, kunde betyde, at de mistede en stor mængde kommissioner fra fremmede, fordi de nu ikke længere kunde konkurrere med andre faktorer eller Levantens indfødte købmænd. Den, der i den foregaaende frie tid maaske netop havde baseret hele sin forretning paa kommissioner fra fremmede, maatte føle hele sin eksistens truet derved; det var ikke let at skaffe nye forbindelser for de gamle, han efterhaanden maatte miste. Men det var heller ikke let for den faktor, der i den foregaaende tid sædvanlig havde faaet foruden mange andre varer og penge ogsaa engelsk klæde tilført paa fremmede skibe fra fremmede eller selv engelske principaler, nu at skulle sende dem afregninger med højere afgiftsomkostninger (2 eller 6²/₃ eller endog 20 %). Det vilde sikkert være uretfærdigt at mene, at det var faktorernes større eller mindre ærlighed, der bestemte deres stilling til eden, snarere kan man deraf aflæse arten af deres forretning. De, der som disse Smyrnafaktorer, hvis første mand var Jos. Edwards, væsentligst modtog kommissioner fra fremmede, de nægtede haardnakket at aflægge eden, eller selvom de maaske endelig lod sig bevæge til at aflægge den, vedblev de at nægte at betale konsulatsafgiften af fremmedes gods i fremmede skibe. Endnu i 1670 skyldte saaledes Edwards disse afgifter for 3—4 aar, og kompagniet maatte 1. septbr. give konsulen ordre om at anvende alle midler til at faa dem inddrevet; det kunde ikke se, at han havde nogen fornuftig grund til at nægte at betale, eftersom hans firma havde betydelig fortjeneste af sin handel, som dog dreves under kompagniets beskyttelse, men uden at dette havde nogen fordel deraf; tværtimod tjente disse huses forretningsførelse sandsynligvis snarere til formindskelse af engelsk handel og skibsfart[1]. Og samme stilling som mr. Edwards indtog alle faktorer, der modtog kommissioner fra fremmede, kun i mindre haardnakket form, fordi disse kommissioner ikke spillede en saa afgørende rolle for dem; men det var overalt vanskeligt at inddrive denne konsulatsafgift.

Der dukkede da ogsaa op tanker om at faa den i det mindste nedsat; men kompagniet stillede sig afvisende, fordi det, selvom det ikke vilde forbyde, saa dog heller ikke vilde begunstige denne side af dets faktorers virksomhed. En anmodning om nedsættelse drøftedes saaledes i 1669; kompagniet indrømmede, at der var grunde, der talte derfor, dels den faktiske, at det var vanskeligt at faa den betalt, dels den mere vægtige, at de engelske faktorer nu var meget afhængige af, i hvor høj grad de benyttedes af fremmede; men det mente dog, at en nedsættelse kun vilde gavne enkelte mænd, men skade den engelske handel og fremhjælpe handelen med Italien; endelig vilde den sætte de

[1] Cal. State Pap. Dom. Ch. II. 1670 1. septbr.

engelske privilegier i Tyrkiet i fare, hvis faktorerne vilde fortolde de fremmede principalers gods som engelsk og saaledes besvige sultanen for hans retmæssige told. Skulde det i det hele taget tænke sig en nedsættelse, kunde det kun være af det fremmede gods, der importeredes i engelske skibe; det var rimeligt, at engelsk fragtfart beskyttedes, saa konkurrenter ikke undergravede den ved billigere takster; forsaavidt fik konsulen myndighed til at nedsætte den for de engelske skibes vedkommende, dog kun saa meget som nødvendigt krævedes[1]. Denne indrømmelse var i praksis næppe synderlig meget værd.

100. De faktorer endelig, der kun i ny og næ fik kommissioner fra fremmede, deriblandt ogsaa engelsk klæde, hjalp sig paa anden maade. Det blev ovenfor omtalt, hvorledes i 60erne og de første aar af 70erne 20 % bøden ikke var saa absolut effektiv. Og der var flere veje. Der var i disse foregaaende aars stærke udvikling vokset op et ikke ringe interessefællesskab mellem de forskellige nationers faktorer, der her ude i Levantens byer boede side om side og drev ensartede forretninger. Her gennembrød handelens aand alle de nationale principer, hvorpaa kompagnierne hvilede; faktorerne af forskellige nationer kom til at føle et stærkere interessefællesskab indbyrdes end med købmændene i deres respektive hjemlande. De ydede hinanden tjenester, saaledes ogsaa i dette tilfælde: engelske faktorer lod formelt engelske uldmanufakturer paa hollandske skibe konsignere til gode venner blandt de hollandske faktorer; saa kunde der ikke blive tale om konsulatsafgift eller bøde. Eller man benyttede sig af den fremtrædende stilling, Jøderne havde faaet i Orientens omsætningsliv. Det er allerede nævnt, hvorledes de ganske havde fortrængt de officielle mæglere, dragomen, fra de virkelige mæglerforretninger; omend disse fra tid til anden skreg op derimod, nøjedes de dog som regel med deres embedsmandsmæssige stilling uden virkelig at ville gøre mæglergerning[2].

Jøderne havde for sig monopoliseret mæglererhvervet, og Dudley North, der i disse aar gik ud til Levanten, fortæller morsomt derom: „den første Jøde, der taler et par ord med en nyankommen faktor, regner ham for fremtiden for sin særlige ejendom og kalder ham „sin“ købmand. Fra det øjeblik af er der ingen anden Jøde, der vil prøve paa at berøve ham, hvad han har erhvervet; hellere vilde han begaa røveri. Og købmanden kan lige saa lidt ryste sin Jøde af sig, som han kan trække huden af kroppen paa sig. Han kan heller ikke undvære ham; det eneste fornuftige, han har at gøre, er at faa det mest mulige ud af ham og saa aldrig tro ham paa hans æresord. Der er ikke ringe fordel ved disse Jøder, fordi de tjener som almindelige mæglere, saavel i smaa som i store handler. Hvis købmanden ønsker nogetsomhelst, hvor ubetydeligt det end er, saa lad ham blot sige det til sin Jøde, og han vil finde det, hvis det i det hele taget er paa jorden; det er en stor fordel, for der er masser af folk, der trænger til hinanden og ønsker at komme i forbindelse med hinanden, og det er Jøderne mestre for at besørge[3]“.

Ogsaa i et forhold som det her omtalte kunde da disse Jøder være til stor nytte; den faktor, der ønskede at faa engelsk klæde tilsendt paa hollandske skibe, lod det blot konsignere til sin jødiske mægler.

---

[1] Cal. State Pap. Dom. Ch. II. 1669 6. septbr. 479.

[2] En tid synes de jødiske mæglere ogsaa, som naturligt var, at have gjort forsøg paa at opnaa den officielle mæglerstilling som dragomen, men kompagniet standsede 1713 25. febr. disse forsøg ved en ordre: that no person whosoever being a Jew shall vpon any pretence whatsoever be admitted a druggerman in our service either at Constantinople, Smirna or Aleppo. R. O. 209 113—14. Cf. Masson 490—91.

[3] Roger North 123.

101. At begge disse udveje benyttedes af faktorerne, derpaa fik kompagniet et kraftigt bevis i 1670. I dette aar bragte nemlig hollandske kompagniskibe et meget betydeligt kvantum engelsk klæde til Smyrna, der i al uskyldighed var konsigneret, den største del til Hollændere, en mindre (40 stk.) til en Jøde, Cain Gargreia. Det blev imidlertid opdaget, at disse 40 stk. klæde i virkeligheden tilhørte en engelsk faktor, mr. Serles, og engelske købmænd i Livorno, og der blev saa afkrævet 20 %. I denne sag handlede konsulen hurtigt nok; men det kom senere frem, at der ogsaa kunde næres mistanke i det mindste med hensyn til 83 stk. klæde, der vel var konsignerede til en Hollænder Vangor i Smyrna, men som en engelsk faktor Adderley i virkeligheden syntes at være interesseret i, formodentlig fordi det havde vist sig, at det var ham, der disponerede over dem. Og i dette tilfælde var konsulen langt mindre ivrig efter at opspore sagens rette sammenhæng; endnu i juni 1671 maatte kompagniet indstændigt opfordre ham til at foretage nøjere undersøgelser: alle saadanne hemmelige tilførsler maatte standses, de var altfor skæbnesvangre for den legitime handel, som dog alle kompagniets medlemmer i forening maatte beskytte. Endnu synes konsulen dog ikke at have ladet sig bevæge til skarpere optræden; derimod kom det frem, at Adderley ikke havde aflagt den almindelige faktored. Først da kompagniet paakaldte gesandtens hjælp, blev det til noget; han forlangte, at Adderley ved ed skulde fralægge sig delagtighed i denne forretning, og da han nægtede at aflægge denne ed, paalagdes der ham 20 % bøden; den blev kort derefter ogsaa inddrevet, hvad kompagniet billigede, eftersom hans brøde nu syntes saa sandsynlig. Dette synes endelig at have sat fart i konsulen, der nu ogsaa afkrævede 20 % bøden af 61 stk. klæde, der var konsignerede til John Congrue, men som var afladede af en Hollænder i Livorno[1].

Man vil af kompagniets optræden i denne sag se, at det i tiden siden 1663 var gaaet et skridt videre, at det nu forlangte 20 % bøden af alt engelsk klæde, der konsigneredes til engelske faktorer af fremmede principaler. I virkeligheden var dette standpunkt ogsaa mere rationelt end det vaklende i 1663; det var urimeligt, at der af engelsk klæde, der sendtes fra fremmede købmænd i fremmede skibe til engelske faktorer, kun skulde svares 2 %; medens der skulde betales 20 % af det, naar det sendtes paa ganske samme maade af engelske købmænd, eller endog af kompagniets egne medlemmer. Og dertil kom, at de mange svigagtige konsignationer til fremmede krævede en enkelt fast og streng regel for at standses. Men dette vilde sige, at kompagniet nu indskrænkede faktorernes ret til handelsforbindelser med fremmede principaler til ikke at omfatte engelsk klæde; hvilket betød en i øjeblikket kraftig indskrænkning af fremmede kommissioner, fordi de engelske faktorer vel nok havde bedst hold paa de kunder, der var til engelsk klæde.

102. Dette i forbindelse med den stadige forlangen fremmed konsulatsafgift, som selv mr. Edwards i sommeren 1671 endelig maatte be-

---

[1] R. O. 113, 359—60, 263—64, 297—98, 300, 304.

kvemme sig til at betale, bragte stemningen hos faktorerne saa højt op, at der dukkede planer op hos dem om ganske at sige sig løs fra kompagniet. I slutn. af 1671 rettede nemlig konsulen i Smyrna, der selv stedse viste sig ret lunken overfor gennemførelsen af kompagniets politik, paa faktorernes vegne det spørgsmaal til det, om en faktor, naar han opgav sine kommissioner og kun handlede for egen regning, var fritaget for forpligtelsen til at aflægge ed[1]? At dette spørgsmaal kunde stilles, er meget interessant og oplysende. Man tør ikke lægge ind deri, at faktorerne ansaa kompagniet for overflødigt, de vidste sikkert fuldt saa godt som nogen, at det var nødvendigt som en fælles repræsentation overfor sultanen, som den fælles erhverver og hævder af de fællesrettigheder, hvorpaa faktorernes hele tilværelse som købmænd i Tyrkiet beroede. Men det er et kraftigt vidnesbyrd om, at Levanthandelen nu var saaledes fæstnet, at i det mindste de mest fremtrædende af faktorerne nu ikke længere var afhængige af forbindelsen med moderlandet. Det var et dristigt og snildt spørgsmaal, thi det var klart, at faktorerne kun vilde komme til at opgive kommissionerne fra deres engelske principaler. Naar de fritoges for eden, hvem vilde da kunne kontrollere, om det gods, fremmede konsignerede til dem, var for disse fremmedes eller deres egen regning?

Men det er ogsaa kun naturligt, at alt, hvad faktorerne fik ud af denne dristighed, kun var en skærpelse af eden. Kompagniet erklærede straks en saadan tanke for en fuldstændig misforstaaelse; dets mening var ingen anden end at alle, der handlede i Tyrkiet under dets beskyttelse, hvad enten det var som faktor eller som principal, skulde overholde ordren om beedigede anmeldelser; for at undgaa en saadan mistydning havde det nu forandret edens ordlyd og ordrede, at den saaledes forandrede ed paany skulde aflægges af alle, baade af dem, der ikke før havde aflagt ed og af dem, der mente sig fritagne for den tidligere ed under paaskud af ikke mere at drive forretning i egenskab af faktorer[2]. Kompagniet maatte ogsaa ellers i den følgende tid tage særlige forholdsregler for at slaa denne tanke til jorden[3].

103. Men kompagniet maa ogsaa samtidig have indset, at det maatte søge at gøre saa meget som muligt for de faktorer, der endnu holdt fast ved den gammeldags form for forretningsførelse — og det var ganske vist endnu langt flertallet — og at det maatte søge at skaffe alle faktorerne erstatning ved, saa meget det stod i dets magt, at lette og udvide forbindelserne med moderlandet. Allerede 1671 5. juni nedsattes derfor konsulatsafgiften af private skibe til 2 %, saa at disse dog paa dette punkt i det mindste ligestilledes med kompagniskibe og fremmede skibe. Og det hørte efter det raad, der gaves det i et brev fra

---

[1] Whether a factor, giving over his commissions and trading with his owne estate, be thereby acquitted for the obligation of his oath?

[2] The factor is obliged to reckon for all goods consigned to him either for his own or other mens account . . . our meaning is no other, then that all persons trading under the English protection in Turkey, whether factor or principal, should comply with that order and give their entries vpon oath. R. O. 113, 301 cf. 298. Eden kom nu til at lyde: You swear, that all statutes, acts and ordinances, which are or shall bee made by the governor (or his deputy) and company of merchants of England trading into the Levant seas and made known unto you, you will truely hold and keep to your power [and that] you shall from time to time give etc. (som ovfr. 133 anm. 5). R. O. 209, 46.

[3] Herom i det følgende afsnit.

Smyrna: kompagniets handel arbejdede under uheldige forhold, fordi der til enkelte tider blev importeret saa store mængder af klæde paa engang, og ellers fandt hemmelig import deraf sted fra Livorno under Hollænderes og andres navne; det bedste middel til at ophæve disse ulemper var en stadig aarlig kompagnifart, saaledes som det i tidligere tid var skik[1].

Det var tanken om ved en fast reguleret import at holde indførslerne i overensstemmelse med konsumtionen, der her atter dukkede op. Kompagniet havde vedtaget dette allerede i 1664, men det synes dengang ikke at være blevet ført ud i praksis[2], nu gjorde det alvor deraf, og 1672 6. marts vedtoges en stor ordre herom: aarlig skulde der vælges skibe til Scanderoon før 1. marts, der skulde afgaa før 1. juni, til Smyrna og Constantinopel før 1. maj til afgang før 1. oktbr. Man søgte at vise, hvor alvorligt dette var ment: ordren om aarlig fart skulde ikke kunne tilbagekaldes i fem aar, og hvis kompagniet ikke til de angivne tider havde valgt kompagniskibe, skulde det være ethvert medlem tilladt at tilbyde skibe, og alle medlemmer maatte derpaa indlade deres gods, der skulde blive modtaget ombord, eftersom det bragtes til skibsside, blot at godset blev certificeret som ellers og afgifterne betalt, og skibene afgik til den af kompagniet bestemte tid. Saadanne skibe skulde da i et og alt regnes for kompagniskibe og ikke betale højere afgifter end de sidst afgaaede kompagniskibe[3]. — I de nærmest følgende aar fremkaldte blot krigen med Holland en forandring i skibenes afgangstid, der maatte henlægges til september, fordi man ikke kunde faa konvoy om sommeren; men iøvrigt fastholdtes den aarlige kompagnifart, og loven derom fornyes 1679 23. maj paa fem aar[4].

104. Kompagniet kunde smigre sig med, at denne rigeligere og fastere tilførsel i forbindelse med dets konsekvente reorganisationspolitik paany havde bragt handelen ind i de rette baner; thi virkelig hører man i 70erne og senere ikke mere tale om de hemmelige og utilladelige importer fra Livorno. Dog var der tegn, der maatte kunne advare det mod for rask at drage denne slutning. Modstanden mod de fremmedes konsulatsafgift tabte sig ikke; det betød, at forbindelserne med disse stadig spillede en betydelig rolle for faktorerne. Havde Edwards end bøjet sig i 1671, saa var der samtidig en anden faktor, mr. Langley, der nægtede at betale den, og allerede i marts 1672 var Edwards paany i restance[5]; det betød, at hvormeget end kompagniet saa hen til svundne

---

[1] R. O. 153, 101, 132.

[2] R. O. 152, 205, 229: til Aleppo 30. juni uden at anløbe Livorno, til Smyrna og Constantinopel 1. jan.

[3] R. O. 153, 151, 156. Ordren skulde være traadt i kraft 1673 1. marts, men 27. jan. udsættes dens ikrafttræden, formentlig paa grund af krigen med Holland; 1673 17. febr. vedtages andre afgangstider, saalænge krigen varer, men saasnart den er ophørt, skal ordren træde i kraft og være gyldig for fem aar. 153, 233, 240 42. Den motiveres udtrykkeligt ved hensynet til Italien; 1672 11. marts skriver kompagniet til Smyrna: we have resolved upon a course of annual shipping to be constantly undertaken, which may be a means to prevent that indirect and secret way of conveying cloth from Ligorne and to abate the great quantities, wherewith the markets are usually glutted there. 113, 300.

[4] R. O. 154, 147. Det synes, som om ogsaa parlamentet paa dette tidspunkt har ønsket at fastholde kompagniet ved den aarlige kompagnifart, thi 1679 19. maj vælger dette en komite til at forhandle med house of commons i anledning af the bill for annuall shipping, having bin twice read. 154, 142.

[5] 1671 13. juni skiver kompagniet til konsulen: we are well satisfied, that mr. Edwards house have now at last engaged to pay the duty of strangers goods on strangers vessels, since they left off with mr. Langley, and so continue for the future, which we expect you to see be done, and yet, since that would be

tider og mente, at deres tilbageførelse atter vilde befæste den engelske handels storhed og førsterangsplads i Levanten, havde dog Levanthandelen uhjælpelig skiftet karakter: kampen førtes blot paa helt andre marker og paa en anden maade end før.

I beg. af 80erne gik det op for kompagniet, at vilde det bevare sin stilling, maatte det kaste sig ind i kampen dær, hvor den nu stod, og derfor var det, at det 1683 21. marts vedtog, at „i betragtning af handelens nuværende omstændigheder“ skulde det være kompagniets medlemmer tilladt at sende klæde og uldmanufakturer til Tyrkiet med hvilketsomhelst skib, der afgik fra Gravesend efter næste 29. septbr.[1]. Saaledes maatte det vende tilbage til fri skibsfart, men ganske vist saa det i forhold til tiden i 60ernes begyndelse ud, som havde kompagniet vundet en stor sejr, naar det nu i den ordre af 22. novbr. s. a., der traf nøjere bestemmelser om den frie fart, kunde befale, at alt engelsk klæde og uldmanufaktur, der blev importeret til Tyrkiet, hvor det end kom fra, paa hvilke skibe det end tilførtes, for hvis regning det end var, medlemmers, ikke-medlemmers eller fremmedes, skulde betale 20 %, hvis det kom i en Englænders besiddelse eller disposition og ikke var ledsaget af certifikat fra kompagniets reder[2]. Men sandheden var, at selve det engelske klæde havde ikke mere den alt overskyggende betydning i Levantens omsætning, som det før havde haft. Det var ikke blot det, at der ikke længere for det lod sig købe saa mange Levantvarer som før, nej, det trængtes selv tilbage, andre varer dukkede op, efterspørgslen efter det tog af, det begyndte at blive undersolgt og gaa ud af kurs. Det var den virkelige grund til kompagniets tilsyneladende sejr. Havde det nu som før været en absolut nødvendighed for den fremmede købmand, der vilde købe Levantvarer, at have engelsk klæde at give i bytte, tør det nok betvivles, at det var lykkedes kompagniet at hindre sine faktorer i at modtage det fra andre end principalerne hjemme i England. Men sagen var, at det engelske klæde kunde undværes — og det var den for den engelske handel mest skæbnesvangre følge af forandringen i Levanthandelen.

105. For at skildre denne forandring maa vi atter vende tilbage til denne periodes første aar. Da sker der det, at Frankrig pludselig optræder som meget aktiv opkøber af Levantvarer. I den store engelske ekspansionstid i slutn. af det 16. aarh. havde Frankrig været sønderslidt af religionskrigene; medens den første halvdel af det 17. aarh. for England var fæstnelse af det vundne og en ret uafbrudt fremgang til det højdepunkt, som republikens tid var ogsaa i dets handelshistorie,

---

a wrong to them, in case mr. Langley should not equally make good the same, therefore the order and rule formerly given you for levying the duty vpon mr. Edwards you are to observe in reference to mr. Langley, and that not only for the future but for what arrears are owing upon that account either by mr. Edwards, mr. Langley or others. R. O. 113, 263—64, 303.

[1] R. O. 154, 362. The generall court took into consideration the matter of generall shipping and after much debate whether to continue them or to lay the trade open it was (in respect of the present circumstances of trade) resolved, that it shalbe lawfull and free for the members of the company to send cloth and woollen manufactures into Turky by any ships, that shall depart from Gravesend after Michaelmas day next.

[2] R. O. 154, 384. 209, 19 § 1. Selv her tabte dog ikke kompagniet et af formaalene for kompagnifarten af syne, idet det sikrede medlemmers ret til at faa deres varer indladede paa de private skibe til de af kompagniet fastsatte fragttakster.

havde det for Frankrig været et slidsomt arbejde paa atter at lægge folkets økonomiske grundvold fast; i midten af aarhundredet kunde dets ekspansionstid begynde; der var da samlet en kapital, der søgte nye virkefelter. Dem fandt den dels i den kraftigere udvikling af de franske industrier, særlig silkevæveriet, dels i den forstærkede tilførsel af raastoffer, der var et nødvendigt supplement dertil. Denne udvikling finder sted med en overraskende fart og kraft; havde England, omend i stød, saa dog i det hele arbejdet sig jævnt fremad i aarhundreder, er det, som om Frankrig først begynder sin ekspansion, da det er sikker paa en hurtig sejr, fordi det ved en haard skole, ved et energisk indre arbejde har vundet en dyb indre styrke.

106. I de sidste aar af 50erne begynder dets aktion i Levanthandelen, og det var ikke netop kræsent i sine midler. Dudley North skildrer dets entrée, der skulde fremkalde en fuldstændig omvæltning i Levantens pengevæsen.

Som tidligere nævnt havde den spanske pjaster hidtil været Levantens vigtigste handelsmønt, medens de tyrkiske aspers blot fungerede som skillemønt. Imidlertid var der efterhaanden kommet en vis usikkerhed; ikke blot udmøntedes den spanske daler i noget vekslende finhed, men de i Levanten omløbende dalere blev stærkt beklippede, ligesom ikke faa falske dalere var i omløb; mere og mere toges de kun efter vægt[1]. Da var det, at en fransk skibskaptejn, siger Dudley North[2], bragte et parti franske 5-sousstykker til Smyrna, her vandt de saa stor bifald blandt købmændene ved deres smukke præg, at de blev taget til en kurs af 8 stykker paa den fuldvægtige spanske daler, hvad der gav en gevinst af 40—50 % . Følgen heraf var naturligvis, at de franske købmænd nu begyndte at sende store mængder af femsousstykker til Levanten, de lod selv udmønte anselige beløb deraf, og derved sattes de i stand til at opkøbe store mængder af Levantvarer til priser, som de andre nationers købmænd ikke kunde byde; ligesom de ogsaa ligefrem ved opkøb fortrængte alle andre kurserende mønter. Naturligvis søgte da de andre nationer at bringe denne nye mønt i miskredit, og skønt Tyrkerne ikke havde mindste forstand paa at bedømme de forskellige mønters virkelige finhed, men blot tog hensyn til det smukke præg og udseende, lykkedes det dem at faa den drevet ned til en kurs af 10 stykker paa den spanske daler. Skønt endnu denne kurs var altfor høj, vilde de franske købmænd dog ikke saaledes lade deres gevinst forringes, de satte til modvægt mere legering til, og da dette ikke lod sig gøre i den kongelige franske mønt, fandt de en fransk adelsdame, som havde ret til at slaa mønt, og hvis vaaben stærkt lignede de tre franske liljer[3]. Hun skaffede dem atter mængder af denne falske mønt, og Tyrkerne kunde ikke opdage, at den var falsk, da præget var omtrent det samme, og de ikke kunde læse indskriften. Men saa tog Italienerne affære; storhertugen af Toscana, Genua, Monaco, ja alle smaastaterne i Italien lod slaa saadanne falske femsousstykker, som kun vanskeligt kunde skelnes fra de ægte. Ganske vist faldt deres kurs stadig, saa at der nu gik 11 à 12 stykker paa en spansk daler[4], men hvert kursfald besvaredes af udmønterne med en formindskelse af møntens ædelmetalindhold, saa at den tilsidst næsten blot var en forsølvet kobbermønt.

Englænderne, for hvem denne udvikling var til stor skade, gjorde alt, hvad der stod i deres magt for at drive kursen paa disse penge ned. Men det hjalp

[1] Om den spanske pjaster W. G. Sumner: The Spanish dollar and the colonial shilling. Amer. Hist. Rev. III, 607 619.

[2] Dudley North: The third avania, hos Roger North 79—81.

[3] Denne franske adelsdame, som Dudley North betegner som madame de D– , var sikkert „la grande mademoiselle" Anne Marie Louise d'Orléans, hertuginde af Montpensier, der 1650 1681 var fyrstinde af det endnu suveræne Dombes, og som saadan havde ret til at slaa mønt. Dombes nævnes som et af udmøntningsstederne, og de femsousstykker, der beskrives Masson 18 anm. 1, stammede formentlig fra mønten i Dombes.

[4] Kompagniet erklærer Cal. State Pap. Dom. Comm. 1659 18. novbr.: the true French louis (not the falsified ones) ought to be reduced to their real value of 12 a dollar.

ikke meget, fordi de var meget populære paa grund af deres gode udseende; tilsidst kom dog deres ringe værdi ved slid tydeligt for dagen. Nu mente man almindeligt, at hele denne trafik vilde ruinere de kendte franske importører, fordi det kunde ventes, at den tyrkiske regering vilde tvinge dem til at omveksle store mængder deraf. Men da den daværende storvezir var meget velvillig og kun lidet aktiv, kom de respektive ihændehavere til selv at bære tabet, da det endelige krach kom; de fleste bragte da blot deres sousstykker til mønten, fik dem smeltet og solgte sølvet. Men den store mængde sølv, der derved fremkom, gjorde kurserne paa de møntede penge, der ellers var i omløb, usikre og faldende, og det saaledes, at den spanske daler nu kun regnedes for lige med den hollandske liondollar[1], skønt den virkelige forskel i deres værdi var ca. 18 %. Nu blev det derfor en god forretning at opkøbe Levantvarer for liondollars, og da de engelske faktorer lettere kunde skaffe disse, kastede de sig ind i denne handel med lige saa stor iver som de andre købmænd. Dette er Dudley Norths forklaring, og selvom den aarsagssammenhæng, den opstiller, maaske paa nogle punkter kan kritiseres, ser man dog tydeligt nok begivenhedernes gang.

Det er muligt at paavise, i hvor kort tid denne udvikling blev gennemløbet. Den franske import af 5-sousstykker begyndte i 1656[2]; marts 1659 er det tidspunkt, da de falske femsousstykker fra Italien begynder at vise sig. Paa denne tid beklager nemlig kompagniet den stigende import af franske femsousstykker fra Marseille; den foraarsager den engelske handel store tab, da priserne paa alle Levantvarer derved drives stærkt i vejret samtidig med, at det er muligt at sælge dem ligesaa billigt i Frankrig som i Tyrkiet; det opfordrer derfor faktorerne til at gøre alt for at bringe disse sousstykker ned til en kurs, der svarer til deres virkelige værdi. Samtidig opfordrer det faktorerne i Livorno til at anmode storhertugen om at forbyde, at der til Tyrkiet gennem hans land føres falske „Lovises", der i store mængder udmøntes i Monaco i Italien[3]. I aarene 1666—68 er det, at liondollaren fortrænger de spanske mønter, selvom disse sidste endnu regnes for de fineste, som det kommer frem ved en ordre af 1666 septbr. om, at alle kompagniets afgifter, salærer etc. i Constantinopel for fremtiden skal betales i liondollars, undtagen gesandtens honorar, der skal betales i spanske daler.

107. De tyve aar fra 1660 til 1680 var da en stor spekulationstid i Levanten, i 60erne var spekulationens middel de franske ægte og falske mønter, i 70erne de ægte og falske liondollars. Men ved siden deraf er der det væsentlige moment: den opblomstrende franske industris stedse stærkere trang til raastoffer. Maaske kan der være lidt tvivl om aarsagssammenhængen. Man kan se møntspekulationerne som det første og væsentligste; man kan mene, at det ligefrem var den i penge opsparede franske kapital, der søgte sig et nyt virkefelt, og at det saa var den deraf følgende stærke tilførsel af raastof, der gav den franske industri dens opblomstren. Dudley North, der levede med i tiden, synes at se alt i møntspekulationerne. Men det forekommer mig sandsynligt, at dette alene beror paa den ringere indsigt i de dybere

[1] Den hollandske rigsdaler havde paa begge sider løvehoveder og kaldtes derfor af Tyrkerne aslani, løvedaler, liondollars, eller aboukelb, „hundedaler"; 5-sousstykkerne kaldtes af Tyrkerne timmin. Masson 492–95. Løvedaleren udmøntedes siden 1606 i Amsterdam specielt for Levanthandelen. Noback: Vollständiges Taschenbuch der Münz- Maass- und Gewichts-Verhältnisse. Leipzig 1851 I, 22.

[2] Masson 18.

[3] R. O. 151, 355–56, 357. Cal. State Pap. Dom. Comm. 1659 26. marts; 1. apr.

aarsager, som ofte fremtræder i en samtidig forklaring; at der er langt mere grund til at antage den franske industris behov som første aarsag, og i møntspekulationerne alene at se ledsagende symptomer. Derfor taler ikke blot det, at den franske industri allerede i begyndelsen af 70erne har naaet et standpunkt, der indgyder England selv en kraftig frygt; men ogsaa netop Norths egen skildring: fordi de kun saa de franske møntspekulationer, ventede de, at den franske handels opsving vilde ophøre med disses sammenstyrtning; men netop det modsatte skete, opsvinget vedblev, skønt dets væsentligste symptom bortfaldt, fordi den virkelige aarsag vedblev at virke.

Denne udvikling afspejler sig nu i kompagniets politik. Allerede Norths skildring viser, at Englænderne som helhed stod fjendtlige, men magtesløse overfor den første franske aktion. Deres eneste politik var at faa de franske mønter drevet ned i kurs. Derfor vedtog faktoriet i Smyrna 1667 15 maj en bestemmelse om, at ingen faktor dær maatte sælge nogen engelsk vare for falske penge; og denne bestemmelse fulgtes 1668 16. juni af en større ordre fra kompagniet selv: ingen faktor i Tyrkiet maatte herefter sælge klæde eller andre varer for anden mønt end fuldvægtige dalere, 8 stykker af Sevilla og Mexico mønt; i denne mønt skulde han gøre afregning med sine principaler, og hvis han i betaling modtog anden mønt til mere end dennes virkelige værdi, skulde tabet derved bæres af ham selv, men principalen være fri for al agio ved reduceren af modtagen mønt til vægtig mønt. Alligevel søgte naturligvis de engelske faktorer at faa del i gevinsten ved disse forretninger, og den samme ordre bestemmer derfor videre, at hvis nogen faktor for egen regning importerer til Tyrkiet eller modtager i konsignation fra andre nogen slags falsk eller undervægtig mønt, maa han selv svare til en eventuel avania eller andre farlige konsekvenser uden at søge eller vente bistand fra gesandt eller konsul[1]. Engelske faktorer kunde jo faa fransk mønt i kommission fra deres forbindelser i Italien, der snart kastede sig ind i denne trafik, eller maaske ogsaa fra franske købmænd; i 1673 opfordrer saaledes kompagniet til kontrol med, at faktorerne ikke importerer falske penge og ikke giver deres navn til fransk pengeimport[2]; saadan „colouring" var naturligst en følge af en fremmed konsignation til en engelsk faktor.

108. I virkeligheden var kompagniets holdning overfor pengeimport til dets faktorer i Tyrkiet ganske neutral; kun fordi en saa stor del af importen var falsk, vilde det reservere sig overfor mulige ubehageligheder fra de tyrkiske myndigheders side.

Det var i god overensstemmelse med dets meninger om denne sag i hele den foregaaende tid; selvom det officielt havde hævdet, at penge ikke maatte eksporteres fra England til Tyrkiet, havde det dog i praksis tilladt selv dette. Det havde direkte begunstiget pengekonsignationer andenstedsfra; forslag, selv om en saa moderat konsulatsafgift som 1 % af penge, var stedse blevet forkastede; kun var der 1663 20. apr. blevet forlangt en konsulatsafgift af 2 % for penge, konsignerede til faktorer, der nægtede at aflægge ed[3]. Men selve disse forslag og ordrer viser, at pengesendinger stadig havde fundet sted, og der var intet i kompagniets holdning, der kunde gøre det betænkeligt for principaler eller faktorer at kaste sig ind i møntspekulationerne, da disse begyndte at drives med de hollandske liondollars, som det var saa langt lettere at skaffe. Nu tog pengekonsignationerne fart, og pengeoversendelser fra England til Tyrkiet til opkøb af Levantvarer finder sted, man kan sige under selve kompagniets segl, som naar dette 1673 11. jan. paa

[1] R. O. 152, 353, 370, 381 82.
[2] Instruktion til konsulen i Aleppo R. O. 113, 372—75. En ordre herimod maa udstedes endnu 1715 17. jan. 209, 139 40.
[3] Cf. ovfr. 131.

anmodning af to Londonerkøbmænd, hvoraf den ene ganske vist var mr. Josiah Child, giver kassererne i Smyrna og Aleppo ordrer til at tilstaa to købmandshuse dær hver en kredit paa indtil 2500 ld.; for de beløb, der hæves deraf, skal de tage 4-maaneders veksler, betalbare til kompagniets hovedkasserer i London[1].

Derfor er det klart, at i spekulationerne i liondollars var, som North siger, de engelske købmænd lige saa dybt interesserede som alle andre; det er klart, at under den stigende efterspørgsel efter Levantvarer var denne maade at føre handelen paa, der tilmed var præmieret ved kursgevinsten og ved at være fritaget for konsulatsafgift, langt nemmere og fordelagtigere. Men snart kom ogsaa handelen i liondollars paa afveje; som kursen sank med den stigende import, søgte importørerne at indvinde det tabte ved ogsaa at lade liondollars udmønte med for ringe ædelmetalindhold. Saaledes kom med de hollandske skibe i 1670 foruden den ovenforomtalte import af engelsk klæde ogsaa en stor sending liondollars af for ringe lødighed, og selve den engelske konsul i Smyrna var Hollænderne behjælpelig med at faa den indført[2]. Atter blev da kompagniet ængsteligt for følgerne, og det saa meget mere, som man nu i Tyrkiet efter de erfaringer, man havde gjort med de smukke franske penge, var meget mistænksom overfor al import af nyslagen mønt. Da derfor kompagniet 1675 10. septbr. havde faaet underretning om, at der nylig var importeret store mængder af ikke fuldt lødige penge fra Holland, for at de skulde blive solgt i London og saa eksporteres til Tyrkiet med aarets kompagniskibe, beslutter det, at alle penge, der importeres til Tyrkiet paa engelske skibe eller paa fremmede, konsignerede til Englændere, skal tages i forvaring af gesandten eller konsulerne; befindes de fuldvægtige, skal de udleveres til faktorerne, hvis ikke opbevares, indtil der kommer ordrer om reeksport fra dem, der har sendt dem[3].

109. Den samme almindelige kompagniforsamling, der vedtog denne bestemmelse, har tillige stor interesse, fordi paa den bryder hos kompagniet igennem en ny opfattelse af den italienske mellemhandel. Ogsaa dette var fremkaldt ved de ganske forandrede forhold.

Den engelsk-italienske handels hidtidige betydning er ovenfor angivet; den havde sit særlige omraade, men Italien var tillige en taalt mellemstation for handelen fra England til Tyrkiet, en anerkendt for den fra Tyrkiet til England; den engelsk-italienske handel virkede som en slags sikkerhedsventil, trængte England til Levantvarer, kunde de let hentes fra Italien, var tilførslerne fra Tyrkiet vel store, kastedes overskudet ind i Frankrig. I løbet af 60erne steg nu tilførslerne af Levantvarer til Europa i det hele taget stærkt, langt stærkest for Frankrigs vedkommende, men dog ogsaa for Englands; bomulden tabte relativt terræn, medens det utvivlsomt var i denne tid, at raasilken naaede op til at indtage den første plads blandt eksportvarerne fra Levanten; ved siden heraf forøgedes ogsaa op-

---

[1] R. O. 113, 346. To mr. Rich. Hardy, treasurer at Smyrna. At the request of mr. Josiah Child and mr. Tho. Papillon of London merchants these are to desire and order you to furnish mrs. Harrington, Hampton & Co. with what moneys they shall require for their occasions to the value of 2500 ld. or what part thereof the said H. H. & Co. shall from time to time desire, taking bills of exchange for the same at 4 s. 6 d. the ld., payable four monthes after date unto Charles Thorold esq., treasurer to the Levant company. And for so doing this shalbe your warrant and authorize you to place it to the account of your very loving friends Jo. Joliffe, governor etc. The like to mr. Hunt, treasurer at Aleppo, for paying 2500 ld. to mr. Th. Smith.

[2] R. O. 113, 271—72, 298—99.

[3] R. O. 153, 393.

købene af mohairgarn, d. v. s. garn af Angoragedens uld, der fandt anvendelse til fabrikation af en slags knapper, der vare stærkt paa mode i slutn. af det 17. og beg. af det 18. aarh., og i det hele af gedeuld, der væsentlig var hattefabrikationens raastof; endelig ogsaa af parfumer og droguer. Dertil kom, som det nedenfor skal omtales, i 70erne og 80erne ganske nye eksportvarer.

Af stor betydning var det nu, at under denne udvidelse overtog de franske købmænd i større omfang forsyningen af Frankrig selv, særlig for Sydfrankrigs vedkommende. Frankrig blev Levantvarernes vigtigste salgsmarked; købmændene i Italien, indfødte, engelske og andre fremmede, supplerede de franske købmænds virksomhed; de sendte falske femsousstykker fra Italien til Tyrkiet; den stadige efterspørgsel og kursgevinsten tillod dem at drive priserne paa Levantvarer i Tyrkiet i vejret og endda at undersælge de engelske kompagnimedlemmer i Frankrig og maaske allerede i England. Hertil svarede, at de franske købmænds og den store franske ministers bestræbelser for at drive de fremmede ud af forsyningshandelen til Frankrig nu traadte bestemtere frem. Marts 1669 udstedte Colbert et edikt, der havde et dobbelt formaal. Marseille erklæredes for en frihavn; denne by skulde nu søge at fortrænge Livorno som den store stapelplads for Levantvarer; alle friheder tilstodes de fremmede, der for fremtiden vilde søge dertil. Men samtidig bestemtes, at Levantvarer kun maatte importeres til Frankrig over Marseille og Rouen; i alle andre havne skulde der deraf betales 20 %, selv om de importeredes af en fransk købmand paa et fransk skib; den samme bestemmelse ramte ogsaa alle Levantvarer, der ikke importeredes direkte til Marseille fra Levanten, men fra en mellemhandelsplads, f. e. Livorno. Endelig skulde der af alle Levantvarer ligeledes svares 20 %, hvis de importeredes paa fremmede skibe, selvom det var for fransk regning[1]. Medens saaledes importen til Rouen og den direkte import til Marseille for fremmed regning lodes aaben, blot den fandt sted paa franske skibe, skulde importen til Marseille over Livorno absolut standses. Selvom nu disse skarpe bestemmelser ikke i praksis opretholdtes med synderlig styrke, fordi det syntes Colbert det vigtigste formaal at samle Levantvarerne i Marseille[2], var det dog klart, at Livorno i kompagniets øjne maatte miste sin betydning som mellemhandelsplads for forsyningshandelen til Frankrig; det var langt lettere for de engelske købmænd at deltage deri direkte end over Livorno.

Livorno blev fra nu af for den engelske Levanthandel alene en konkurrent til den direkte tilførsel til England, ja det kunde endog befrygtes, at forholdet nu vilde blive det ganske omvendte af det tidligere, at det for fremtiden vilde blive de franske købmænd, der lejlighedsvis kastede deres for store tilførsler over Livorno ind paa selve det engelske marked.

110. Medens den italienske mellemhandel saaledes for kompagniet mistede sin egentlige betydning og berettigelse, saa faktorerne i hele denne udvikling, i de stigende indkøb, de forøgede forretninger for Englændere og fremmede i Italien, kun fremgang. Denne modsætning i opfattelsen kom glimtvis frem allerede i 1669; der var dengang tale om en fornyelse af de engelske kapitulationer, og efter opfordring meddelte faktoriet i Smyrna, at det kunde ønske bestemmelser indsat om, at handeler, afsluttede i Livorno eller andre kristne byer mellem Englændere og Armeniere eller Jøder, hvoraf der nu fandtes mange i italienske byer, ikke skulde paadømmes i Tyrkiet, og at dokumenter, opsatte i Livorno etc., skulde have beviskraft for tyrkiske domstole. Men kompagniet gav gesandten ordre til ikke at tage hensyn hertil, da saa-

[1] Masson 164—67.
[2] Masson 170—73.

danne bestemmelser ikke vilde gavne Englands handel med Tyrkiet, men blot vilde skabe en livligere forbindelse mellem Tyrkiet og Italien[1].

I de umiddelbart følgende aar forstærkedes sikkert kompagniets uvilje mod den italienske mellemhandel; skønt kompagniet nu selv opkøbte Levantvarer for rede penge i stigende grad, kunde det dog næppe konkurrere med Livorno. Og nu begyndte det i det hele taget at anse den store pengeimport til Tyrkiet for skadelig; det mærkede nemlig tilbagegang i salget af de engelske uldmanufakturer. Derfor var det, at det den nævnte dag, 1675 10. septbr., tog i betragtning den store og øjensynlige skade, dets handel led ved ikke-medlemmers import til Tyrkiet af store mængder af penge, hvoraf der ingen afgift betaltes; derved fik disse lejlighed til at udvælge markedets bedste varer og dem, der gav mest fortjeneste, hvad der var til stor hinder for salget af de af kompagniet eksporterede uldmanufakturer. For at forebygge dette og hindre interlopers i at snige sig ind i dets handel besluttes: at alle penge og varer, der indføres i Tyrkiet fra en hvilkensomhelst plads af Englændere, der ikke er medlemmer af kompagniet, skal svare 20 %, og at alt gods, der eksporteres fra Tyrkiet for saadanne ikke-medlemmers regning, ogsaa skal betale 20 %, medmindre det er købt for penge eller varer, der allerede har betalt denne bøde ved importen eller for den betalte fragt, i hvilke tilfælde der kun skal svares de sædvanlige 2 %[2]. Men ikke alle var for denne optræden overfor de italienske købmænd, der dog i praksis betød en afbrydelse af deres handel og satte dem i klasse med interlopers fra England selv; der var nemlig nogle af de tilstedeværende, der udtalte tvivl om, hvorvidt kompagniet i det hele taget havde ret til saaledes at forlange 20 % af gods, der tilhørte engelske ikke-medlemmer, naar disse boede og førte forretning i fremmede lande. Men en undersøgelse af chartet 11. novbr. beroligede i saa henseende; dær saa man, at kompagniet havde ret til at forlange 20 % af engelske undersaatter, der drev handel til dets privilegier, uden hensyn til, hvor de var bosatte[3].

111. Denne vished gav kompagniet et fast grundlag for dets opfattelse i den følgende tid af den stilling, den italienske mellemhandel burde indtage i dets omsætning; havde det tidligere i det hele anset den for gunstig, saa det ikke alt for smaaligt havde skelnet mellem, om den dreves af medlemmer eller ikke-medlemmer, vilde det nu kun vedblivende

---

[1] Cal. State Pap. Dom. Ch. II. 1669 6. septbr. 477.

[2] R. O. 153, 393—94. The court then taking into their further consideracon the great and apparent damage sustained in their trade by the great quantities of money sent into Turkey by unfreemen without any dutyes paid upon the same, whereby they have had the opportunity to pich and choose the best and most beneficiall commodityes in the markets to the great prejudice and hindrance of the sale of the manufactures of the nation exported by this company, for the effectuall prevention thereof and discouragement of all interlopers from intermedling with their trade (in pursuance of the power granted them by his majestie in their charter) resolved and ordered: That all moneys and goods brought into Turkey from any place whatsoever for accompts of Englishmen not beeing free of this company shalbe lyable to pay 20 %, and that all goods carried out of Turky for accompt of such unfreemen shall pay the like 20 %, unless they bee bought with money or with the proceed of goods, upon which money or goods the same broke hath bin leavyed at the importacon or else with such money, as hath bin earned by the respective ships, on which the said goods are laden, for freight made by them into Turkey, in either of which cases they are to pay only the usuall dutyes of 2 %.

[3] Sagen henvises til raadet, it being scrupled by some in court, whether the company had a power to impose the aforesaid penalty of 20 % upon the estates of Englishmen living in and trading from forraine parts. R. O. 153, 394, 396.

beskytte den, forsaavidt den paaviselig var kompagniets mellemhandel, kun dreves af medlemmer eller medlemmers faktorer.

Dette viste sig ved de følgende ordrer, der tog sigte paa den: i 1677 bestemtes saaledes, at der af alle varer, der indladedes paa et engelsk skib til en plads nord for Cap Finisterre undtagen England skulde betales en ekstrakonsulatsafgift, d. v. s. 2 %, medens pladser syd for Cap Finisterre, d. v. s. Italien, beholdt deres ligestilling med England[1], og i den store skibsfartordning af 1683 22. novbr. kom denne politik klart frem; i dens § 5 bestemmes, at varer købte af kompagniets medlemmer i Tyrkiet ikke, selvom de landsættes og genindlades i Livorno eller andre steder, skal betale højere importafgift i England, naar de kommer dertil for samme regning, end der paa samme tid betales af gods, der er bragt direkte dertil fra Tyrkiet, medens langt højere importafgifter fastsættes for Levantvarer, der er opkøbte i Livorno eller andensteds[2].

Snart efter skulde der imidlertid ske en begivenhed, der skulde styrke kompagniets betænkeligheder ved selve pengeimporten til Tyrkiet. Det havde altid frygtet en avania deraf, og netop for at undgaa denne havde det ikke nøjedes med undersøgelsen af de importerede penges fuldlødighed ved dets egne konsuler, men anbefalet disse at formaa tyrkiske embedsmænd til at være tilstede ved denne undersøgelse, for at de med egne øjne kunde overbevise sig om pengenes ægthed. Men det var, som North meget stærkt fremhæver, at sætte disse Tyrkeres redelighed paa en for stor prøve; og da kompagniskibene i 1677 importerede ikke mindre end 206,000 daler, deraf 198,000 i nye liondollars, tillod storveziren sig at tilegne sig en god portion deraf, uagtet pengene ved undersøgelsen fandtes gode nok[3]. Dette i forbindelse med forestillingen om, at den stærke pengeimport hindrede salget af engelsk klæde, bestemte da endelig kompagniet til 1678 4. juni at fastsætte en konsulatsafgift af 2 % af importerede penge undtagen spansk mønt (d. v. s. af liondollars) for derved at lægge lidt baand paa pengeforsendelserne til Tyrkiet[4]. 1684 23. decbr. blev denne bestemmelse fornyet med samme motivering, dog først efter en del diskussion[5].

112. Men hvor betydningsfulde end disse forandringer i eksporthandelen fra Levanten var, overskyggedes de dog ganske af den ene store forandring, der fandt sted indenfor importen dertil. Denne ene forandring var, at Franskmændene nu ikke blot bragte rede penge, men snart ogsaa deres klæde til Levanten, og at de efterhaanden saa sig istand til dermed at undersælge det engelske.

---

[1] R. O. 176, 348. 154, 42. 1677 5. juli. Forudgaaende forhandlinger 25. og 29. juni, hvorunder gøres opmærksom paa, at ifølge kapitulationerne kan kompagniet ikke forlange mere end 2 % i konsulatsafgift af fremmedes ejendom; l. c. 38—39. — 154, 385 § 6 cf. 209, 20.

[2] R. O. 154, 384 § 5: That goods bought by the members of this company in Turkey and paying the companies duties there altho the same be landed and reladen at Leghorn or any other place yet coming into England for the same account shall pay noe greater duties then are paid on the same time on goods brought directly from Turkey. But that goods of Turkey bought at Leghorn or elsewhere shall pay noe less then the whole imposition of 3 d. pr. pound of silk and so pro rato on all other goods.

[3] R. O. 176, 330. cf. Dudley North l. c.

[4] R. O. 209, 13: For the putting some discouragement upon the sending money into Turkey, whereby the vent of cloth and other native commodities of this kingdom is much hindred, it is resolued and ordered, that a consulage of 2 % shall be levied upon money imported into Turkey except Spanish money, and that if any avania happin upon any sort of money whatsoever it shall be born by the particular persons concerned in the money.

[5] R. O. 154, 418—19: The consulage upon lyondollars was taken into consideration and after much time spent in the debate thereof the court apprehending the sending money into Turkey to bee prejudiciall and obstructious to the vent and consumption of the woollen manufactures and native commodities of this kingdom did agree to advise the company, that their rule for imposing 2 % consulage upon lyondollars bee continued.

Med meget klarsyn og stor fasthed havde Colbert arbejdet frem mod dette maal. I beg. af 60erne havde uldindustrien i Nordfrankrig, i Sedan, Abbeville, Elbeuf og andre steder, taget et stærkt opsving; fra 1666 rettede Colbert da særlig sine bestræbelser mod i Sydfrankrig at fremkalde en uldindustri, der arbejdede med forsyningen af Levantmarkederne for øje.[1] De naturlige betingelser var især i Languedoc gunstige; denne provins producerede selv megen uld, og med lethed lod spansk uld sig importere; hvad der aldrig helt var lykkedes de flanderske byer, da deres uldindustri angrebes af den engelske: at forene indenlandsk og spansk uld, det lykkedes nu Franskmændene; af ²/₃ spansk og ¹/₃ indenlandsk uld skaffede de sig et fortrinligt raamateriale; ogsaa uldtilførsler fra Levanten kom snart til at spille en rolle.[2] Allerede 1667 formaaede han købmænd i Marseille til at gøre et forsøg med eksport af fransk klæde fra Carcassonne; samtidig understøttede han paa enhver maade den virksomhed, som Varennes havde paabegyndt i Saptes ved hjælp af indkaldte vævere, der snart lærte de franske arbejdere den overlegne hollandske teknik. I 1669 gik han dernæst videre, idet han indførte en eksportpræmie paa 10 livres for hvert stykke fransk klæde, der sendtes til Levanten.[3] Alligevel syntes det dog vanskeligt at bevæge købmændene i Marseille til at købe til eksport, de var endnu mest tilbøjlige til at gøre deres opkøb i Levanten med femsousstykker eller, da disse jo netop nu endelig tabte al værdi, med spanske dalere som i tidligere tid. Colbert forbød ingenlunde denne pengeeksport, omend han nu og da søgte at indskrænke den; men da Marseillanerne ikke saa ivrigt, som han ønskede det, støttede hans planer, fik han 1669—70 oprettet et Levantkompagni, hvis særlige opgave det skulde være at skaffe det franske klæde indgang paa Levantmarkederne.[4] Kompagniet sluttede straks kontrakt med Saptes og Carcassonne om levering af klæde og eksporterede i 1670 656 stk., i 1671 615 stk. Disse partier fandt dog ikke helt let afsætning; Hollænderne, der mest truedes af den franske konkurrence, fordi Saptes i denne første tid særlig søgte at efterligne de hollandske tøjer, synes at have været forberedte paa ved alle midler at holde det franske klæde ude; de store hollandske tilførsler i 1670 staar formentlig i forbindelse hermed, og desuden satte Hollænderne nu deres priser saa stærkt ned, at kompagniet, fordi det havde at aftage klædet fra de franske fabriker til en bestemt pris ifølge dets kontrakt, ikke kunde reducere sine priser saa stærkt[5].

113. Saadanne kunstgreb kunde dog i længden ikke hindre det franske klædes salg, og i løbet af 70erne arbejdede den franske industri videre i godt haab om, at det skulde lykkes den at fremstille en vare, der ikke alene var billigere, men ogsaa ligesaa god eller bedre end det engelske klæde. Det første var paa forhaand givet, allerede nu var Franskmændene paa det rene med, at de kunde levere deres klæde i Levanten billigere end baade Hollænderne og Englænderne; langt senere lærte ogsaa det engelske Levantkompagni at indse, at Franskmændene med fordel kunde sælge klæde saa godt som det bedste engelske til saa lav en pris, at kun grovere engelsk klæde, fremstillet af en uld, der ikke var 9 d. værd pundet, kunde konkurrere dermed[6]. I tekniken gjordes i denne tid stadige fremskridt; nøje vaagedes der over, at klædet afpassedes efter købernes smag; omhyggeligt foreskrev Savary i 1679, hvilke farver der burde vælges ved sammensætningen af tøjballerne til de forskellige Levantpladser. I spidsen for fremskridtene gik fabriken i Saptes, der 70erne igennem arbejdede paa at efterligne de hollandske „londrini", og som vistnok fra 80ernes begyndelse var i stand til at fremstille et endnu bedre klæde

---

[1] Masson 204—7.
[2] Brit. Mus. Pamf. 357 c. 12. (36) cf. Ad. Anderson II, 137—38.
[3] Masson 184, 204 og anm. 2.
[4] Masson 202—4. Kompagniet selv fik tilladelse til at eksportere rede penge til et beløb af en mill. livres aarligt „à condition que ladite somme diminuerait tous les ans, jusqu'à ce qu'elle pût faire son commerce par le moyen des manufactures de France.
[5] Masson 186—187 „les Hollandais, pour empêcher que les draps de France ne s'établissent en Levant, baissaient tous les jours les prix de ceux, qu'ils y portaient de telle sorte, qu'au prix que la Compagnie les achetait des manufactures il y avait considerablement à perdre.
[6] Savary II, 449: Il est certain que les Negocians François peuvent restablir le commerce des draps de France à Smirne et dans toutes les autres Eschelles du Levant et particulierement ceux qui se manufacturent à Sapte et à Carcassonne, parcequ'ils sont semblables aux Londrines et Nin-Londrins, et pourveu qu'ils gardent la fidelité dans les largeurs et dans les teintures ils ruineront celuy d'Hollande, parce qu'on les peut donner à meilleur marché et que l'on a la facilité d'assortir les couleurs dans trois ou quatre mois au lieu qu'il en faut une année entiere aux Hollandais. Brit. Mus. Pamf. 357 c. 12 (35).

af denne art[1]. Men fra første færd var man dog ogsaa begyndt at fremstille de engelske klædesorter; Carcassonne arbejdede særlig med fremstillingen af de saakaldte „ninlondrins“; i Nismes efterlignede man allerede 1672 de engelske perpetuanos[2]. Samtidig begyndte man ogsaa at eksportere grovere stoffer, pinchinats og vigans, der fremstilledes i Provence; ligesom man i Languedoc begyndte fremstillingen af „londras“, som hidtil havde været Englændernes bedste salgsvare; større opsving tog tilvirkningen heraf dog maaske først 1688, da selve Saptes optog den[3].

De franske klædesorter vandt stadig terræn. Formodentlig havde det franske klæde allerede naaet at overgaa det hollandske i kvalitet omkring 1680, eftersom salget af hollandsk klæde i midten af 80erne var i stærk tilbagegang; man kan vistnok antage, at det samme maal naaedes med hensyn til de engelske klædesorter i løbet af 90erne. Fra da af var, som det engelske kompagni — ogsaa først langt senere — maatte indrømme, det franske klædes overlegenhed som handelsvare i Levanten fastslaaet; spindingen var finere, farverne lysere, mere iøjnefaldende; ganske vist var det engelske klæde solidere, men det var snarest til skade for det i Levantens varmere klima; skønt man i England havde forsøgt at fremstille en lettere vare, ogsaa at arbejde med en blanding af engelsk og spansk uld, var det dog ikke lykkedes at fremstille klædesorter, der passede saa godt for Levantmarkedet som det franske, og som var lige saa billige[4].

114. Naar man ser, hvor hurtigt denne franske uldindustri indenfor dette særlige omraade naaede sine store maal, forstaar man, med hvilken hurtighed og kraft den franske industri i det hele taget siden 1661 havde arbejdet, og hvorledes denne kraftige udfoldelse meget snart maatte vække de hidtil førende handelsnationers agtpaagivenhed. Derfor var Hollænderne allerede 1670 paa deres post i Levanten og søgte at afbøde det slag, der truede. Handelen er sikkert nok saa fint mærkende som nogen anden menneskelig virksomhed, og mest hvor dens forløb i en lang aarrække har været en stadig fortsat fremgang; dær behøves der ikke en saa voldsom forandring som et omslag til tilbagegang, dær er er en standsning af fremgangen, ja blot et aars mindre fremgang end den tidligere tids, tilstrækkelig til at fremkalde depression. Derfor behøver man ikke at tænke sig, at den franske tekstilindustri allerede omkring 1670 havde bevirket mere end maaske en formindsket fremgang for den engelske handel. Men det var tilstrækkeligt til at fremkalde depression i England, der jo rigtignok angrebes netop dær, hvoraf al dets handels storhed hidtil var runden. Den engelske handel følte maaske blot, at der her var en mulighed for fare; — dog dette var nok til, at den tabte troen paa sin egen styrke og vækst og rejste et raab om beskyttelse mod faren. Allerede i 1673 begyndte da den populære agitation til opnaaelse af beskyttelse mod

---

[1] Masson 191 anm. 1. Savary II, 448.

[2] Savary II, 453. Masson 187, 194. „Perpetuanos“ hørte til „the new drapery“; Ehrenberg Hamburg 355, anm. 65; det franske navn for dette stof var „cadis“.

[3] Savary II, 455. Masson 296.

[4] Brit. Mus. Pamf. 357 c. 12 (36) . . . and though it may want the substance of ours, it has appearance and serves many purposes better. Many attempts have been made to imitate this cloth, large patterns and even the yarn it is made of have been brought into England, but the fineness of the materials and of the spinning have been unsurmountable difficulties.

den franske fare; og da frygten herfor hurtigt voksede i styrke, naaede man allerede i 1678 frem til forbud mod alle fremmede tøjers import til England. Det var Whiggerne, der nu og senere førte beskyttelsen igennem, og dette gennembrudsaar forbigaas derfor i tavshed af deres store, men frihandleriske historieskriver; samtidige og det 18. aarh.s Englændere vidste dog meget vel, at dette var det store vendepunkt[1], at fra nu af og i det følgende hundrede aar havde den engelske handelspolitik kun eet maal: defensionen overfor Frankrig, at fra nu af skred det, med kun ringe svingninger, skridt for skridt frem til beskyttelse af den ene position efter den anden, ikke i kraft af noget sammenhængende beskyttelsessystem, men eftersom man mente dem truede af Frankrig eller troede derved at kunne styrke sit forsvar overfor dets angreb. Der er heri en grundforskel mellem den franske og engelske beskyttelse i denne og den følgende tid, og de sammenfattes alt for meget under den intetsigende fællestitel: merkantilisme.

115. Omtrent paa samme tid faar man ogsaa indenfor Levantkompagniet det første vidnesbyrd om, at det er paa sin post overfor det franske klæde; 1675 26. maj udsteder kompagniet en staaende ordre om, at for fremtiden maa ingen fremmed uldmanufaktur tilføres Tyrkiet paa kompagniskibe fra England eller nogen anden plads, som de anløber paa deres vej[2]. Ogsaa de ovenfor anførte ytringer om ringere salg af engelsk klæde viser, at man var begyndt at spore virkningerne af det franske klædes fremgang i Levanten.

De franske Levantkompagniers historie giver et billede, der er absolut modsat virkeligheden. Thi disse ikke mindre end fire efter hverandre følgende kompagnier[3], hvis opgave netop var klædeeksport, og som regelmæssigt begyndte deres virksomhed med at afslutte en stor leveringskontrakt med Saptes, Clermont eller Carcassonne, havde kun en krank lykke. Men de var ogsaa slet ledede, og navnlig var de oftest stiftede i bestemt modsætning til købmændene i Marseille, der dog fra gammel tid havde den største del af den franske Levanthandel i deres hænder, og som netop derfor ikke ønskede kompagnierne fremgang, næppe en gang var til at bevæge til at deltage deri. Fra midten af 90erne opgav da ogsaa den franske regering alle planer om kompagnidannelser[4]. Men den store nytte gjorde disse kompagnier, at de bragte selve Marseillekøbmændene til at indse fordelene ved og betydningen af den franske klædeeksport til Levanten; selvom kompagnierne faldt, var disse nu beredte til at fuldføre deres arbejde.

Manglen paa alle officielle tal[5] giver den statistik over eksporten af engelsk klæde, der her er vedføjet, en vis værdi. Om dens paalidelighed henvises til de dertil knyttede bemærkninger; i det hele taget tror jeg, at den giver et nogenlunde tilforladeligt billede, om ikke ved de enkelte tals absolute nøjagtighed, saa dog af bevægelsens gang i det store. Den viser

---

[1] „The real starting-point in the history of Whig policy in the matter of trade is the great prohibition of 1678. It is an illustration of the way in which historical events even of real importance drop out of the current tradition of later ages that this measure, regarded by so many English writers far into the eighteenth century as a turning point in the economic fortunes of their country, is to-day as good as forgotten.“ Ashley Surveys 271—73.

[2] R. O. 153, 365.

[3] Masson 178—200.

[4] Kun i 1753 dukkede paany planer om et Levantkompagni op; Bonnassieux 179—80; hvilket fremkaldte Forbonnais modskrift 1755.

[5] Lohmann: Die amtliche Handelstatistik Englands und Frankreichs im 18. Jahrh. Sitzungsberichte der kgl. preus. Akademie der Wissenschaften. Berlin 1898, 2, 859—92, særlig 868.

for hvert af 5-aarene 1675—79 og 1680—84 en svag tilbagegang i forhold til det foregaaende; fra 21,038 stk. i aarligt gennemsnit for tiden 1670—74 synker eksporten til 20,352 stk. i 1675—69 og 19,375 stk. i 1680—84. Men derefter følger der for de næste fem aar 1685—89 et brat fald til 12,027 stk. aarlig[1]. Selvom der nu nok er særlige grunde til dette sidste meget lave tal — saaledes den, at der ingen eksport synes at have fundet sted i 1688—89 — kan man dog ikke undlade at sætte dette i forbindelse med, at endnu de fleste af disse aar var fredsaar, hvor den franske klædeeksport kunde finde sted uden at hindres i sin frie udfoldelse af den engelske sømagt. Ogsaa ser man, at den franske Levanthandel efter en forbigaaende depression 1684—87 netop tog et særligt stærkt opsving i aarene 1688—94, d. v. s. saalænge den var nogenlunde beskyttet mod de engelske kaperier; havde den franske import af Levantvarer i Colberts tid aarligt beløbet sig til ca. 6 mill. livres, steg den i disse aar til et aarligt gennemsnit af 7,7 mill.[2] Derfor tør man ogsaa formode, at, naar det efter 1683 lykkedes kompagniet at indskrænke eksporten af engelsk klæde til kompagniskibene og at hævde forbudet mod, at faktorerne modtog engelsk klæde fra fremmede principaler, var det ikke saa meget kompagniets fasthed som det franske klædes fremtrængen, der gjorde gennemførelsen af disse ordrer mulig.

116. Der er ingen tvivl om, at vedtagelsen af fri skibsfart i 1683 netop var fremkaldt ved „disse handelens nuværende omstændigheder"; idet man gik ud fra, at det var pengeimporten og navnlig den italienske, der hindrede salget af det engelske klæde, ventede man, at nu, da denne sidste var saa godt som hindret, vilde en friere skibsfart bringe forøget tilførsel og forøget salg. Man fik at se, at dette hjalp ikke, at den franske konkurrence ikke alene derved lod sig knække. Men saa kom det store politiske omslag i 1688; William 3. paa Englands throne, det betød saa godt som permanent krigstilstand med Frankrig og den franske handels voldelige undertrykkelse; naar nu alle kræfter anspændtes, naar disse aar benyttedes til at fæstne og udvide den engelske handels stilling, maatte vel Frankrig baade kunde standses politisk og besejres kommercielt. Derfor begynder med 1689 en hidtil ukendt liberal æra i den engelske Levanthandels historie.

117. Indenfor den egentlige skibsfartpolitik viser denne liberalisme sig ved, at kompagniet i hele denne tid principielt foretrækker fri skibsfart, og alene af hensyn til søens usikkerhed i krigsaarene undertiden anser det for nødvendigt, at skibene afgaar i samlet flaade under ledsagelse af konvoy.

Dette var tilfældet 1690—1692, 1696, 1703 og derefter fra 1706—1712. Naturligvis vedtog man saa nogle nye ordrer; men det er dog betegnende for, hvorledes kompagniskibsfarten alene fremkaldtes af de øjeblikkelige tilstande og den tilfældige mulighed af at opnaa konvoy, at farterne 1695, 1703 og 1706 foretages, skønt ordre om fri skibsfart var gældende. Ordrerne om kompagnifart er desuden i denne tid saa liberale som muligt, særlig den af 1706 16. apr.; den bestemmer kompagnifart

[1] Tillæg nr. 1.
[2] Masson 286.

i det mindste een gang aarligt til alle tyrkiske pladser og fremhæver navnlig, at skibenes antal skal være tilstrækkeligt, saa at der, hvis de først antagne skibe ikke kan indlade alt det gods, medlemmerne ønsker at afskibe, skal antages flere; og begrebet gods indskrænkes ikke til alene at betyde uldmanufakturer, hvert medlem har ret til for hver balle klæde, han afskiber, at forlange indladet en ton kintalage d. v. s. 7 piggs bly eller 7 barrels tin à 3 cwts. hver. Alle medlemmers gods skal modtages, uden at der vises særlige hensyn[1].

Kompagnifart betød da i disse aar ingenlunde, at kompagniet ønskede at indskrænke tilførslerne; tværtimod, det ønskede i hele denne tid netop at gøre tilførslerne saa store som muligt, for at de kunde dække saa stor en del som muligt af Levantvarekøbene.

118. Dernæst opgav kompagniet i det mindste med visse forbehold sine tidligere bestræbelser for at holde Levanthandlen fast til de tre engang valgte pladser; det indsaa, at det her maatte give større frihed, for at de engelske faktorer kunde komme Franskmændene i forkøbet ved at gøre opkøb nærmere produktionsstederne eller snarere, for at de i det hele taget kunde følge med i den franske handels hastige udvikling.

Medens den engelske og hollandske Levanthandel stedse havde været stærkt koncentreret, den hollandske endogsaa saa godt som til Smyrna alene, havde de franske købmænd fra gammel tid opsøgt mange tyrkiske pladser, langs Syriens kyst, hvor Seïde (Sidon) var deres hovedplads, paa øerne, i Grækenland og i Ægypten; under deres handels tilbagegang holdt de fast ved de fleste af disse; selv Ægypten, hvor de fremmede blev haardere behandlet end noget andet sted, opgav de ikke. Da nu fremgangen kom, udfoldedes overalt paa disse gamle franske pladser den største aktivitet, og nye opsøgtes, saaledes paa øerne i Archipelaget og f. e. Salonici (1685)[2]. De engelske faktorer søgte at følge med i denne bevægelse, og kompagniet gav tildels efter; allerede 1683 bestemtes, at Englændere, der havde bosat sig paa andre pladser i Tyrkiet end Constantinopel, Smyrna og Aleppo, vel selv maatte tage al risiko og bære alle omkostninger, men dog kunde forlange den ivrigste beskyttelse af de engelske konsuler og vicekonsuler. Saadanne vicekonsuler udnævntes nu, særligt i byerne paa Syriens og Palæstinas kyst, og 1689 22. febr. bestemtes, at afgifterne her skulde være lige saa store som i Aleppo med et tillæg af 1 %, der tilfaldt den ulønnede vicekonsul[3].

Den vigtigste udvidelse var dog Ægypten.

Her havde Franskmændene i 1685 opnaaet en toldnedsættelse fra 30 % til 3 % foruden andre betydningsfulde handelstilladelser, der nedenfor skal omtales[4]; derved tog deres handel et mægtigt opsving, og nu maatte det engelske kompagni nødtvungent tage under overvejelse oprettelsen af det faktori i Ægypten, som det saa vedholdende havde modsat sig. 1690 21. febr. besluttede det at søge et faktori

---

[1] Strengt taget behøvede kompagniet jo ikke at genoptage kompagnifartsystemet, d. v. s. forbudet mod eksport af klæde paa private skibe, fordi det selv charterede skibe til afgang paa samme tid og under konvoy, dog var der naturligvis hos kompagniet en stærk tilbøjlighed til at beskytte denne store eksport, hvori hovedmassen af medlemmerne havde del, ved, naar flaadefart dog var nødvendig, saa ogsaa at genoptage eksportforbudet eller i det mindste ordrer, der stillede kompagniskibene gunstigere end private skibe. Saaledes synes det efter krigens udbrud i 1689 gradvis at være gledet over til virkelig kompagnifart; R. O. 155, 92 ff., særl. 177, 179, 187, 197; 1692 11. jan. stilles der forslag om fri skibsfart, at begynde seks maaneder efter kompagniskibenes afgang; 155, 198; men først 1694 19. apr. vedtages atter fri skibsfart, hvilket bekræftes 24. oktbr.; 155, 300, 303. Denne ordre synes derefter at have været gældende til 1706, da der paa kompagniets almindelige forsamling 19. marts rejses diskussion om, whither — in consideration of the many losses lately sustained by this company and of the great danger that running gallies are lyable to this warr time — it be not necessary for the better security of the trade to appoint general shipping as heretofore. R. O. 156, 225, 227—28, 240.

[2] Masson 435.

[3] R. O. 154, 385 § 8. 155, 83.

[4] Masson 218.

oprettet i Kairo; foreløbig blev det dog ikke til noget, maaske fordi faktorerne og de italienske købmænd foretrak Alexandria; mod handel hertil advarede kompagniet dog atter og atter[1]. Engelske faktorer i Kairo valgte sig saa selv i 1696 en konsul, og da denne i 1697 tilbød at overtage denne stilling paa egen risiko mod at faa ³/₄ af konsulatsafgiften, indvilligede kompagniet i faktoriets oprettelse.

I 1698 synes Englænderne at have opnaaet samme toldbegunstigelse som Franskmændene[2], og nu stillede kompagniet sig endog særdeles liberalt overfor det nye faktori, idet det 1700 24. apr. gav de ægyptiske faktorer tilladelse til at modtage alle slags varer fra engelske købmænd i Italien og deraf kun betale enkelt konsulatsafgift; kun af engelske varer skulde der, naar de sendtes af ikke-medlemmer, betales 20 %. Men i december maatte det da ogsaa indskærpe, at denne særlige frihed kun gjaldt de ægyptiske faktorer og ingen andre[3]. Faktoriet synes i begyndelsen ikke at have haft held med sig, selve konsulen maatte nogle aar efter opgive sin forretning med tab, ved hvilken lejlighed kompagniet udtalte, at det stadig var i tvivl, om et faktori i Ægypten i det hele taget var gavnligt og vilde kunne betale sig — alligevel blev det dog fra denne tid bestaaende.

Paa andre punkter, hvor ogsaa Franskmændene førte an, var kompagniet derimod stadig imod enhver udbredelse af handelen. Een grund var, at det ikke ønskede, at en saadan udbredelse skulde skade selve hovedmarkederne i Smyrna og Aleppo. Det var særlig den stigende efterspørgsel efter raasilke, der havde en tendens til at drive opkøbet ud fra disse hovedpladser til førstehaandsmarkederne; men det er klart, at konkurrencen paa denne maade vilde kunne føre til en opløsning af selve hovedmarkederne. Særlig førte derfor kompagniet i 90erne og senere en stadig kamp mod opsøgning af Erzerum eller endog markeder i Persien; i 1689, 91 og 93 paalagde det 20 % bøden af alle penge, varer og veksler, der sendtes dertil eller kom derfra[4]. I ordren 1693 3. aug. gjorde dog kompagniet nogen indrømmelse, idet det tillod opkøb paa mindre førstehaandsmarkeder i selve hovedmarkedernes egentlige distrikt; saaledes tillodes det faktorerne i Aleppo at opkøbe varer i Adoni, Byas, Bylam, Antiochia, Eglin, Latichia, Killis og Azas; faktorerne i Constantinopel og Smyrna at gøre opkøb i Angora, Beibizar, Doroclea, Adrianopel, Brussa, samt Scio og andre øer i Archipelaget[5]. En anden grund til kompagniets fortsatte modstand mod handelsudbredelsen var, at det ikke ønskede engelsk klæde solgt paa markeder som Adrianopel eller Salonici, hvor det ikke kunde kontrollere, at det solgtes paa rette maade; men dette vil senere blive omtalt i anden sammenhæng.

[1] Allerede 1668 havde engelske købmænd i Livorno opfordret gesandten til hos sultanen at skaffe tilladelse til handel til Alexandria, uden at denne kom til at bære den avania, der var blevet paalagt i anledning af det tidligere, mislykkede faktori; cf. ovfr. 128 anm. 6; men kompagniet havde beordret ham ikke at tage hensyn til denne opfordring, eftersom the trade of Alexandria is of small consequence to the English and the scale not proper for their ships or for the vent of our nations commodities. R. O. 152, 407. Saadanne forbud og advarsler gentager kompagniet stadig gennem 70erne og 80erne. Beslutningen af 1680 21. febr. gøres dog afhængig af, at man kan opnaa samme begunstigelser som Franskmændene. R. O. 155, 132.

[2] Masson 301, 305. R. O. 145, 332–33. Kompagniet angiver, at en konsul først udsendtes 1697, men Masson støtter sin angivelse — 1696 — paa samtidige breve. Først 1697 5. maj vedtager dog kompagniet endelig oprettelsen af faktoriet. R. O. 155, 406, 453–54.

[3] R. O. 156, 21, 50. Resolved, that the factors in Egypt may receive all manner of goods from English residing in Italy paying only one single consulage unless such as are of the growth or manufacture of England ... This order has relation to the factors residing in Egypt only, exclusive to all residing at the other scales in Turky.

[4] R. O. 389, 26, 45–46. 1693 3. aug.: upon consideration had of the order restraining the trade into all places except the establisht factories, it was resolved, that the order against the trade to Erzerome and the places adjacent bee confirmed and further to prohibit the buying of any goods of the growth of Persia or which are usually brought from thence, untill they come to the market of Aleppo ... 155, 260, 389, 50–51. Indskærpet forbud mod handel til Persien 1711 2. jan. 389, 133.

[5] R. O. 155, 281. Opkøbet i Beibizar synes dog allerede 1677 tilladt af kompagniet 154, 54–55. I tiden 1701–11 gives der endog handelstilladelse til en engelsk faktor i Adrianopel 389, 98–100.

En følge af denne udbredelse af handelen var, at omsætningen mellem de engelske faktorer paa de forskellige tyrkiske pladser indbyrdes eller mellem dem og andre nationers faktorer dær tog et stærkt opsving, og det saa meget mere, som baade det hollandske, franske og engelske Levantkompagni var enige om at indrømme denne omsætning betydelige lettelser.

Saaledes gav det engelske kompagni 1689 31. maj ordre om, at der af penge, der var sendt for hollandsk regning fra Constantinopel til Smyrna, ingen konsulatsafgift skulde forlanges, og at denne i det hele taget ikke skulde afkræves de frankiske nationer i Tyrkiet, da disse ikke forlangte afgift af Englænderne; derimod skulde det være konsulerne overladt at bestemme, hvad der skulde forlanges af Armenier, Jøder og andre fremmede. Og allerede ordren 1683 22. novbr. havde bestemt, at det skulde være tilladt at sende engelsk klæde fra den ene tyrkiske plads til den anden[1].

119. Ogsaa paa et andet omraade havde kompagniet hidtil med stor forsigtighed holdt faktorerne tilbage; det var med hensyn til opkøb og afskibning af en række varer, hvis eksport, fordi de fleste af dem var vigtige levnedsmidler, var forbudt i Tyrkiet, og en tilladt eksport derfor let kunde give anledning til en avania.

Saaledes indskærpede endnu en ordre af 1681 24. oktbr., at før skibskapteiner fik tilladelse til at indlade gods i Tyrkiet, skulde de afgive beediget erklæring om ikke at ville indlade ris, korn, kaffe, sæbe eller frugt; ogsaa eksport af olie og salt var som regel forbudt. Dog opretholdtes disse forbud ikke længere saa strengt af den tyrkiske regering eller pashaerne. Da saaledes de engelske kapitulationer for sidste gang stadfæstedes i 1675, fik gesandten indsat en tilladelse til en aarlig eksport af to skibsladninger frugt til den engelske konges hofholdning[2]. Af kongen overdroges eksportretten aaret efter ved patent til kompagniet, der derpaa i nogle aar drev eksporten af frugt, væsentligst rosiner og korender, for egen fælles regning[3], indtil den 1684 17. oktbr. gjordes fri for alle kompagniets medlemmer mod en ekstrakonsulatsafgift af 4 %. Naturligvis har man dog efter denne tid ikke holdt sig indenfor grænserne af de to skibsladninger, og med vanlig forsigtighed fralagde kompagniet sig da ogsaa her ansvaret for en eventuel avania. Med samme forbehold gav ordren af 1683 22. novbr. ogsaa eksporten af sæbe fri[4].

Maaske fulgte kompagniet ogsaa i disse tilfælde, i alt fald for sæbeeksportens vedkommende, blot Franskmændenes eksempel[5]; thi det blev hurtig dem, der i første række kom til at drage fordel af den tyrkiske regerings større liberalitet. Siden aarhundredets begyndelse havde forholdet mellem Frankrig og Tyrkiet været meget køligt; naturligt maatte det under den franske handels fremgang være den franske regering magtpaaliggende at faa genoprettet den en gang saa venskabelige forbindelse. I 1673 gjordes det første skridt; 5. juni blev de franske kapitulationer fornyede, og herved opnaaede Franskmændene en toldnedsættelse fra 5 % til 3 %, saa at de nu i denne henseende stod lige med Englænderne og Hollænderne[6]. Dog først efter Kara Mustafas fald blev forholdet

[1] R. O. 154, 385 § 9. 155, 98.
[2] Ad. Anderson II, 158. Noradounghian I, 168 § 74.
[3] R. O. 153, 431. 1686 5. septbr. foreslaar raadet: that the trade of fruit from Turkey bee annexed to the Morea trade, and to the intent that any member of the company, who hath not subscribed in that stock, may now if he please be concerned in both, that stock is to bee againe laid open; R. O. 153, 434, 438; men 1676 7. septbr. besluttes, at frugteksporten skal finde sted for kompagniets regning, og de enkelte medlemmer udelukkes derfra. Ledelsen overlades til raadet — 153, 440 — der f. e. 1676 10. oktbr. og 1680 19. aug. vedtager indkøbsordrer. 154, 4, 209. Endnu 1683 9. maj bekræftes beslutningen om eksport for kompagniets regning. 154, 366.
[4] R. O. 154, 405, 385 § 10.
[5] Om sæbefabrikationen i Marseille Masson 361.
[6] Masson 215 ff. Noradounghian I, 136—145, nr. 13; særlig 144 § 5.

virkeligt venskabeligt, og nu opnaaede den franske gesandt i aarene 1685—87 meget store friheder med hensyn særlig til den ægyptiske handel, nemlig ret for de franske skibe til at føre korn, ris og kaffe først fra Alexandria til Constantinopel, men dernæst ogsaa fra Alexandria til Frankrig.

Det er bekendt, at kaffe allerede da var en kendt drik i London, hvortil den først skal være bleven bragt i 1652 af en mr. Edwards; hvad der hidtil var kommet til England, var dog importeret dertil uden kompagniets tilladelse. Ogsaa Savary nævner kaffen som eksportvare fra Ægypten[1]. Fra nu af tog eksporten et stort opsving; i 1700 opgøres importen til Frankrig fra Ægypten til ialt 1,863 mill. livres, deraf 1,076 alene for kaffe[2]. Det var da klart, at ogsaa det engelske kompagni maatte opgive sin modstand; 1697 21. marts instruerede det konsulen om, at det vel ikke vilde ligefrem tilbagekalde sit forbud mod eksport af kaffe, men at han dog ikke skulde søge at hindre saadan eksport, naar den blot skete paa vedkommende faktors egen risiko[3]; kaffehandelen var sikkert ogsaa den væsentligste grund til oprettelsen af faktoriet i Ægypten. Lister over kompagniets import i aarene 1699—1707 viser ogsaa en stadig og stor import af kaffe og frugter, ligeledes en ret betydelig, omend meget vekslende import af sæbe[4]. I det nye aarhundrede blev kaffehandelen vanskeligere; nu og da, som 1703 og 1706, blev eksport atter forbudt, ligesaa i 1712. Alligevel fortsattes eksporten i alt fald paa basis af specielle, dyrt købte tilladelser, og endnu 1714 udgjorde af en samlet fransk import fra Ægypten paa 5,578 mill. livres kaffen de 3,448 mill. livres[5]. Aarsagen til forbudene var sikkert, at selve den tyrkiske konsumtion vanskeligt kunde dækkes, og at priserne derfor var meget varierende.

Riseksporten fra Ægypten spillede derimod ikke nogen betydelig rolle; hvad Frankrig angaar, nævnes den slet ikke i 1700 og beløb sig 1714 kun til en værdi af 76,000 livres. 1699 underrettedes det engelske kompagni om, at gesandten havde skaffet en faktor tilladelse til aarlig at udføre 2000 kilows; kompagniet var ikke tilfreds hermed, fordi det, som det skrev til gesandten, altid havde været skik, at saadanne tilladelser erhvervedes til fordel for hele kompagniet, ikke for enkeltmand. Formodentlig paa grund af denne tilladelse ser man i listerne en import af 648 kurve ris i 1699, 194 i 1700, 34 i 1701 og derefter ikke mere; risimporten til England har da næppe været nogen lukrativ forretning[6].

120. Særlig fik korneksporten, som allerede omkring 1630 havde været af betydning for de engelske faktorers handel, hurtigt en meget stor værdi for Frankrig i den pfalziske arvefølgekrig, men endnu mere under den spanske; Salonici, som Franskmændene havde søgt til allerede 1685, blev nu et hovedmarked for korn, som Franskmændene desuden hentede fra Morea og Archipelaget. I det for Frankrig saa ulykkelige aar 1709 befaledes det endog, at alle franske skibe i Levanten skulde lade korn udgøre $^3/_4$ af deres ladning[7]. Det er forstaaeligt, at de engelske faktorer ikke holdt sig tilbage fra at deltage i denne kornhandel, og man hører da ogsaa, at de efter aarhundredskiftet har begyndt større forretninger i olie, salt og korn. Dette kom frem, da kompagniet i 1702, som senere nærmere skal omtales, forlangte gennemført en ordre mod kreditsalg; konsulen i Aleppo meddelte da, at faktorerne dær havde afsluttet handler i disse varer paa kredit, og dem kunde de ikke uden de største tab undlade at udføre, da de jo var let fordærvelige. Dette gav kompagniet anledning til at drøfte denne sag, og resultatet

---

[1] Ad. Anderson II, 88. Savary II, 535 ff.
[2] Masson 409 anm. 3.
[3] R. O. 209, 60.
[4] R. O. 145, 337—40.
[5] Masson 413—14, 409 anm. 3.
[6] R. O. 156, 4. 145, 337—40.
[7] Masson 344—45.

var en ordre af 1703 15. juli, hvorved man tillod faktorerne at sælge det korn, olie og salt, der var i deres besiddelse, inden denne ordre naaede dem, og ogsaa det, der efter den tid blev leveret dem ifølge kontrakter, afsluttede før dette tidspunkt; men det forbødes dem absolut for fremtiden at drive handel i disse varer, ogsaa under form af, at ældre kontrakter udvidedes eller modtog tilføjelser[1]. Formodentlig forklares ved denne tilladelse til at disponere over olie, der var i faktorernes besiddelse, den pludselige import af 59 tons olie, som findes i listerne for aaret 1703. Forbudet indskærpedes 1704 23. oktbr.[2]; men man kan vistnok tvivle om,. at det helt blev overholdt, og 1710 24. apr. anmodede faktoriet i Smyna paany om, at kompagniet vilde give dets faktorer tilladelse til at handle i korn, ris, olie og salt, saaledes som de andre frankiske nationer gør. Dette argument bestemte formodentlig kompagniet til her som paa andre punkter at give efter; 1710 15. aug. kom tilladelsen til handel og eksport, dog naturligvis paa faktorernes egen risiko i tilfælde af avania[3]. Derefter tog handelen i disse varer sikkert et stærkt opsving, og i 1712 gav kompagniet nøjere regler for kornhandelen[4]; da paa denne tid den tyrkiske regering saa endelig ophævede forbudene mod eksport af ris, korn, kaffe, sæbe og frugt, ophævede ogsaa kompagniet 1715 20. septbr. som følge heraf ordren af 1681 24. oktbr.[5]. Der er megen grund til at dvæle ved denne udvikling indenfor Levanthandelen, fordi disse varer, der indtil da ingen rolle havde spillet, i det 18. aarh., da raastofeksporten sank ned til at blive næsten betydningsløs — lige indtil det store opsving i bomuldseksporten begyndte — fik langt den største betydning for Levanthandelen, og de fleste af dem endnu den dag i dag yder de største kvantiteter til eksport fra Levanten[6].

121. Men det viste sig ogsaa snart, at Franskmændene ikke blot fandt nye varer at udføre, men ogsaa nye at tilføre Levanten. Og paa dette punkt var det endog langt vanskeligere for det engelske kompagni at følge med.

---

[1] 1703 6. juli udtalte kompagniets raad: that their factors trading in the aforesaid commodities viz. corn, oyle and salt being the provisions of the country is not only dangerous and may be prejudiciall to themselves and their estates in particular, but may also be of ill consequence to the trade in generall, and therefore that they ought not to be permitted to medle or traffique therein. Hertil slutter kompagniets almindelige forsamling sig 15. juli, og 10. aug. skrives til konsulen: Being very sensible, that their tradeing in corn, oyle and salt may be of ill consequence to our trade in generall and to themselves in particular, we do therefore expressly prohibit and forbid their medling therein and do order, that no one do sell or traffique directly or indirectly in those commodityes but to dispose of what he shall have actually in possession. R. O. 156, 150—52. 209, 79—80.

[2] R. O. 156, 177. 209, 81. Dog gentages: we do give liberty to our factors to sell such corn, oyle and salt as they were actually possest of before the arrival of our orders under 1703 10. aug. against dealing in the said commodityes, and likewise such as shall be deliverd to them upon contracts then made, but we expressly forbid, that any new bargain or additional engagements of that kind be made, or that any more money or goods be advanced to engraft upon the contracts then made upon any pretence whatsoever. Man ser, hvorledes faktorerne søgte at omgaa forbudet.

[3] R. O. 209, 95—96. A letter from the factory at Smirna of the 24 april last was read, desiring liberty to sell their goods for trust there, and that the company will give leave to their factors to deal in corn, rice, oyle and salt as other Frank nations do, which being taken into consideration it is resolved, that the company will adhere to their order against trusting, but give leave to their factors at the severall scales to deal in and export such provisions, provided it be at their own charge and hazard in case of avanias and pretences.

[4] R. O. 209, 106 ff. 1712 14. maj. Senere klager de engelske købmænd i Italien over, at kompagniet paalagde korneksporten fra Tyrkiet en afgift af en ld. pr. ton, on pretence of their being liable to a fine by the Grand Vizier, which never happen'd. Brit. Mus. Pamf. 357 b. 3 (126).

[5] R. O. 209, 149—50. Fuldstændig et analogon til de engelske faktorers korneksport fra Tyrkiet har man omtrent samtidig (1723) i de engelske faktorers korneksport fra Danzig til Rusland. Naudé II, 265.

[6] Martineau 80—81.

Englænderne havde egentlig kun de varer, de hele tiden havde haft; i en tarif fra Smyrna af 1677 nævnes saaledes foruden klædet kun tin, bly, brasilietræ og peber som importvarer, saa at der her næsten ikke var sket nogen som helst forandring fra kompagniets første dag. Og der sker heller ikke nogen synderlig forandring i tiden til den næste tarif fra Smyrna 1689; her nævnes kaninskind og mønje, der jo imidlertid heller ikke var nogen nyhed, metalvarehandelen er lidt udvidet, med tinplader og staal, og der nævnes ingefær og cochenille[1]. Franskmændene fandt derimod en fortrinlig importvare i sukkeret; det var en af det første Levantkompagnis fortjenester, at det var begyndt at sende skibe til de franske vestindiske øer efter raasukker og 1671 havde oprettet et raffinaderi i Marseille, hvorfra sukkeret sendtes videre til Tyrkiet. Dette var hidtil blevet forsynet med ægyptisk sukker; men da Tyrkerne nu vænnede sig til at bruge sukker i deres kaffe, steg konsumtionen stærkt og dermed den franske import. Her kunde England aldeles ikke konkurrere[2]. Det gjorde forsøg derpaa, idet det søgte at indføre det brasilianske sukker „cassonades“ fra Portugal, en vare, som iøvrigt ogsaa Franskmændene benyttede. Dette forsøg gjordes vistnok første gang i større omfang i aaret 1700, men man faar da straks en forestilling om, hvor umuligt det var. Sagen kom til drøftelse i kompagniet, fordi dette da lige, 10. apr., havde ophævet en ekstraskat (leviation) af 3 %, nu foresloges det, at der af alt det sukker, der var indført før den dag, skulde svares 3 % foruden 2 % konsulatsafgift. Men importøren paaviste, at skulde der afkræves saa store afgifter af det sukker, der førtes fra Lissabon til Tyrkiet, vilde denne handel fra Portugal ganske ødelægges og sukkerhandelen fuldstændig komme i Franskmændenes hænder; han slap ogsaa med at betale de 3 %. Selvom disse forsøg nu fortsattes i den følgende tid, kunde de ikke blive til nogen støtte mod Franskmændene; det engelske kompagni maatte selv senere indrømme, at det ikke havde kunnet sælge sukkeret saa billigt som de[3].

122. Der kan da ingen tvivl være om, at hvormeget end kompagniet søgte at følge med, var det i al varehandel Franskmændene underlegne. Men det er klart, at kompagniet ogsaa i denne tid har villet optage konkurrencen med dem med hensyn til importen af rede penge. Dette viser sig derved, at det i alle sine afgiftsopkrævninger stillede pengeimport gunstigere end vareimport.

Fordi liondollars i 80erne og iøvrigt ogsaa senere var næsten den eneste pengesort, der importeredes, havde man i 1678 deraf forlangt den almindelige konsulatsafgift af 2 %, men 1689 12. apr. tilbagekaldtes denne ordre, og fra nu af forlangtes der kun 1 % af penge, hvor de end kom fra, England eller andre lande[4]. Men hertil kom ganske vist den ekstraskat (leviation), som kompagniet i de fleste af disse aar maatte forlange for at faa gæld betalt. Her stilledes i begyndelsen penge og varer lige, saa at der indtil 1693 af begge forlangtes 1½ %, fra 1693 til 1700 10. apr. 3 %[5]; derpaa atter fra 1702 26. oktbr. til 1706 18. juli 1½ %; men nu sattes afgiften af varer op til 3 %, medens penge kun skulde betale 2 %, og saaledes blev det, indtil 1713 2. juli afgiften for begge nedsattes til 1 % og 1714 14. oktbr. atter helt hævedes[6].

Selvom pengeimport saaledes begunstigedes, hjalp dette næppe kompagniet meget i konkurrencen; ogsaa Franskmændene vedblev nok at

[1] R. O. 145, 25, 27—28, 175—78.
[2] Masson 187, særl. anm. 2, 517—18.
[3] R. O. 156, 47, 49.
[4] R. O. 155, 90.
[5] R. O. 209, 51 (1693 27. novbr.). 156, 17 (1700 10. apr.). — I tiden 1700 10. apr. til 1702 26. oktbr. betaltes altsaa af penge kun 1 % konsulatsafgift; endda synes man at have været tilbøjlig til at undtage pengeimport fra England herfra cf. R. O. 156, 45, 47, 50; saaledes formentlig ogsaa efter 1714 14. oktbr. — Samme konsulatsafgift: 1 % fastsattes for Ægypten 1701 17. juli. 156, 70.
[6] R. O. 209, 79, 84, 119—20, 136.

sende penge, deres store sejre vandt de dog ikke længere paa dette omraade, men i den egentlige varehandel.

123. Det er af enkelte træk, der er fremhævede i det foregaaende, klart, at til denne liberale politik hørte ogsaa, at kompagniet virkelig i denne tid havde tanke for i det hele at styrke faktorernes stilling paa forskellig maade, blot det ikke kom i for stærk modstrid med kompagniets egne interesser. Saaledes viste det ogsaa nu i det mindste nogen eftergivenhed i det store stridsspørgsmaal fra 60erne og 70erne, spørgsmaalet om fremmedes konsulatsafgift. Denne eftergivenhed var dog nok motiveret ogsaa ved den stadige modstand fra faktorernes side mod denne afgift; atter i 1687 beklager kompagniet sig over, at de er meget i restance med betalingen deraf og meget uvillige til at betale den; konsulen skal sørge for, at de giver godslister og betaler afgift af, hvad de indlader paa fremmede skibe ligesaa fuldt som af, hvad de indlader paa engelske[1]. Men saa 1697 21. maj erklærede kompagniet, at da det ønskede at yde al rimelig støtte til faktorerne i deres handel med fremmede, vilde det overlade det til konsulen at raadføre sig med dem med hensyn til en nedsættelse af fremmedes konsulatsafgift, dog at den ikke nedsattes til mindre, end hvad fremmede nationer krævede af engelsk ejendom paa deres skibe. Formodentlig som resultat af en saadan forhandling udstedte kompagniet 3. decbr. s. a. en ordre om, at alle varer, der konsigneredes af fremmede til en engelsk faktor paa fremmedes skibe og for fremmed regning, naar det ikke var engelsk klæde eller andre varer, producerede i Storbritanien og Irland, kun skulde betale en konsulatsafgift af 1 %, og at der ligeledes kun skulde betales 1 % af alle varer, der afladedes af Englændere paa fremmede skibe og for fremmed regning[2]. Dermed var da sikkert endelig denne strid afsluttet paa en ogsaa for faktorerne antagelig maade.

124. Men der var enkelte punkter, hvor selv ikke konkurrencens nødvendighed kunde bringe kompagniet til at opgive principer, hvis opretholdelse det fandt nødvendigt til sikring af dets d. v. s. af de engelske principalers interesser. Det væsentligste af disse punkter var spørgsmaalet om faktorernes ret til at tilstaa kredit. Det var et vigtigt spørgsmaal i Levanthandelen; utvivlsomt gjaldt allerede dengang om den, hvad der er sagt i den nyeste tid: det er landets sædvane aldrig at handle pr. kontant, krediten er der mere end andre steder selve handelens grundvold[3]. Vi har ogsaa set, at de engelske faktorer, der kom fra et land, hvor alle handelsformer var langt mindre fremskredne, stedse selv havde næret store betænkeligheder ved paa dette punkt at følge landets sædvane; men at baade de og kompagniet, der i princip her havde været enige i den foregaaende tid, dog var blevet drevne

---

[1] R. O. 209, 23.
[2] R. O. 209, 61—62.
[3] Martineau 36. Det er meget interessant at sammenholde Martineaus bemærkninger om dette punkt i Levanthandelen i vore dage, hvor Tyskerne trænger frem, med datidens forhold: Nos commerçants, dit-on, ne font pas des crédits assez longs; d'ordinaire les délais de paiement sont de trois mois à compter du jour de l'expédition de la marchandise . . . Les Allemands procèdent tout autrement, ils ne craignent pas de faire des crédits de six mois, neuf mois et même un an, à dater de la réception de la marchandise . . . Les Anglais, qui font le plus d'affaires dans le Levant, accordent encore moins de crédit que nous-mêmes èt la clientèle ne les abandonne pas. l. c. 44.

noget ind derpaa. Ogsaa denne sag blev nu et vaaben i den franske konkurrences haand; der er ingen tvivl om, at Franskmændene var langt villigere til at tilstaa kredit, det er klart ikke blot af, hvad der skete indenfor det engelske Levantkompagni, men ogsaa af dettes egne udtalelser i en skrivelse af 1709, hvor det tager hele sagen op til en grundigere drøftelse. Allerede 1672 20. novbr. havde da kompagniet set sig foranlediget til at forny tidligere ordrer mod kreditgivning i den skarpeste form: for fremtiden maatte intet klæde eller andre varer sælges af faktorerne paa kredit. Men at det næppe nu længere var faktorerne, der ønskede en saadan ordre udstedt, derfor er det et bevis, at man ogsaa her fandt det nøvendigt at gribe til det tvangsmiddel, man havde i eden; den var omfattende, faktoren maatte sværge paa, at han hverken for egen eller nogen anden Englænders regning direkte eller indirekte vilde sælge eller barattere paa kredit, og at han ikke vilde levere varer eller tillade, at de kom ud af hans besiddelse, før han havde modtaget betaling for dem i penge eller varer. Ordren motiveredes naturligvis ved, at de engelske principaler ikke vilde paatage sig risikoen ved kreditsalg; men næppe alle kompagniets medlemmer var enige om denne ordres hensigtsmæssighed, mange af dem fandt, at det vilde være mere fordelagtigt at rette sig efter tidens krav; thi det bestemtes tillige, at hvert medlem af kompagniet i England ved sin underskrift og ed skulde erklære, at han ikke vilde give ordre til eller tillade noget kreditsalg i Tyrkiet[1].

125. Kompagniet udtalte i den følgende tid gentagne gange, at det havde set gode virkninger af denne ordre, der havde formindsket tab i Levanthandelen[2]. Men faktorerne følte i høj grad, hvor hæmmende den virkede paa deres omsætning, og atter og atter opfordrede de kompagniet til at tage den tilbage. De anførte som grunde, at den alligevel ikke lod sig bogstavelig overholde; undertiden var de uforsigtige nok til at vise, hvorledes den blev omgaaet. Saadanne henvendelser førte kun til udvidelse og skærpelse. Da kompagniet saaledes i 1700 havde faaet at vide, at nogle faktorer vel ikke tilstod kredit, men dog modtog deposita eller pant for betaling, vedtog det 4. apr. en skarpere definition af handel paa kredit: hvis nogen faktor solgte eller leverede varer paa nogensomhelst andre betingelser end købesummens erlæggelse, hvis de var solgt mod penge, eller hvis ved salg mod varer disse ikke først var leverede eller stod til modtagerens fulde disposition, ganske som om de var købt for rede penge, inden den solgte vare leveredes, havde han brudt ordren og eden. Dette var kompagniets svar paa en henvendelse

[1] R. O. 209, 7—8. Eden lød: You swear, that you shall not sell or barter in Turkey for your own or any other English account any cloth or other goods upon trust directly or indirectly to yourself or others, nor deliver or suffer the same to be delivered out of your possession, till you have received payment for it in money or goods, all which you shall observe so long as you remain in Turkey, unless the Levant company shall sooner annull their order in this behalf. So help you God. Cf. 113, 322, 336. For fremtiden aflagde da faktoren ved ankomsten til faktoripladsen to eder, saaledes f. e. fra Constantinopel: 1677 27. jan.: mr. Richard Norbrooke tooke the usuall oath of factors and the oath against trusting in the presence of his excellencie administered by me Thomas Coke cancellier. R. O. 176, 183.

[2] Eden havde straks vakt modstand i Aleppo, hvor man havde søgt at indskrænke dens rækkevidde, men 1671 23. decbr. vedtog kompagniet dens opretholdelse og dens gyldighed for alle forretningsafslutninger. Endnu 1674 fortsattes dog modstanden i Aleppo. R. O. 113, 379, 389, 408, 411, 429.

fra faktoriet i Smyrna[1]; men det vakte her stor bevægelse, og nu meddelte man kompagniet, at ganske samme trafik, salg mod pant, var almindelig sædvane blandt faktorerne i Constantinopel. Dette synes at have gjort stærkt indtryk paa kompagniet, der straks 1701 24. oktbr. vedtog en ny ed, som det selv fandt var saa omfattende som overhovedet muligt. Det er den ogsaa, den aflægges ikke blot „i den almægtige guds nærværelse“, men paa selve det hellige evangelium, den er af en drabelig længde, den opregner en hel liste af tyrkiske betegnelser for sikkerhedsstillelse. Straffen for at nægte eden forhøjedes fra en ekstraafgift af 2 % til 4 % af alt gods, sendt til eller fra en faktor, hvad enten det var for fremmed eller egen regning[2]. Men eden er ogsaa saa omfattende, at den giver oplysning om, hvor langt faktorerne maatte drives ud i uærlighed ved at skulle adlyde saa ødelæggende en ordre. Den lader ane, at hvor faktoren selv havde aflagt ed, lod han kreditsalg foretage af sine undergivne, eller han modtog sikkerhed under en eller anden tyrkisk betegnelse, der ikke netop betød pant, eller benyttede en saa jesuitisk udvej som metalreservationen. Eller der grebes til saadanne midler, som at faktorer i Smyrna og Constantinopel konsignerede varer til Adrianopel til deres medhjælpere eller andre, der ikke var berettigede til kompagniets handel, for dær i fred at kunne sælge dem paa kredit. Men kompagniet var bestemt paa at gennemtvinge ordrens gennemførelse; det udstrakte kravet om edsaflæggelse ogsaa til lærlinge og handelsmedhjælpere, det føjede til 4 % bøden suspension af retten til at handle for egen regning; da det hørte om forsendelserne til Adrianopel ordrede det, at der af alt saaledes konsigneret gods skulde kræves 10 %, og hertil føjedes trusel om hjemsendelse, hvis nogen alligevel forsøgte derpaa[3].

126. Naar kompagniet dog nu kort efter veg noget tilbage fra et saa udpræget standpunkt, var det næppe, fordi det ogsaa her vilde vise nogen liberalisme; snarere var det, fordi der blev lagt pres paa det fra anden side, vistnok fra board of trade[4]. Disse ordrer var ogsaa for skrigende uretfærdige og anmassende, til at de kunde forsvares i denne form. Man kunde forstaa, at de engelske principaler ikke vilde tage noget tab, der muligt kunde foraarsages ved en faktors for store tillidsfuldhed; men naar man overhovedet indrømmede faktoren ret til at handle for egen regning, var det ubilligt ikke at tillade ham selv at bestemme, paa hvilke betingelser han vilde afslutte handler for egen regning, selvom han maaske derved kunde komme til at lide tab, der kunde svække hans hele stilling. Dette maa være blevet kompagniet betydet, og da yderligere konsulen i Aleppo i et brev af 1703 20. jan. erklærede, at hvis ikke kompagniet her gjorde indrømmelser, vilde det

---

[1] R. O. 209, 68—69. 156, 15. Ogsaa Kairofaktoriet havde anmodet om tilbagekaldelse, 156, 19.

[2] R. O. 156, 84—88. 209, 73—76. Mod den nye ed protesterede straks Smyrnafaktoriet, men kompagniet besluttede atter 1702 28. apr. at fastholde den. 156, 102 3.

[3] R. O. 209, 76—77. Ordren mod handelen i Adrianopel er af 1702 23. oktbr. 156, 115. 209, 78.

[4] I apr. 1703 sammenstiller kompagniet en statistik over sin eksport siden 1670 — cf. tillæg nr. 1 — og hertil er føjet: Mylords. By the foregoing particulars of our exportations of the woollen manafactures it doth plainly appear, that the trade therein hath been considerably encreased since the yeare 1672, when the oath against trusting first took place, which wee humbly conceive is the matter referred to your lordships consideration. London 1703 20. apr. R. O. 145, 308.

være vanskeligt at faa faktorerne til at overholde eden[1], ændrede det i en ny ordre af 1703 15. juli sine bestemmelser; paa fornyet anmodning af faktorerne tillod det dem nu at sælge varer, producerede i Tyrkiet, Persien og Indien, og som ikke egnede sig til forsendelse til England, paa kredit, naar de solgte for egen regning, dog undtoges herfra korn, olie og salt[2]. Denne indrømmelse gjorde kompagniet kun forsøgsvis, for, som det sagde, at vise sin villighed til at prøve, hvilke virkninger denne eftergivenhed vilde faa. Indrømmelsen var ikke stor, men kompagniet kunde jo i virkeligheden ikke strække sig længere uden helt at opgive sit standpunkt. Det kunde ikke udstrække denne tilladelse til ogsaa at gælde engelske eller overhovedet europæiske varer, selv ikke naar faktorerne her ogsaa handlede for egen regning; det vilde have været at stille de engelske principaler saa langt ugunstigere end deres egne faktorer i Levanthandelens heftige konkurrence. Da derfor aaret efter tilladelsen gentoges (1704 23. oktbr.) indskærpedes det udtrykkeligt, at faktorerne ikke maatte sælge klæde, peber, cochenille eller nogen slags vare fra noget kristent land paa kredit eller mod noget slags pant, for hvis regning det end var[3].

127. Men faktorerne kunde ikke føle sig tilfredse med denne ordning. Den sondring, den opstillede, maatte synes dem kunstig, og det praktiske handelsliv maatte bringe dem til at ønske fuld frihed paa dette punkt, om de da skulde kunne optage konkurrencen, de hæderlige og dygtige af dem maatte føle, at dette var af største interesse ikke blot for dem selv, men ogsaa for deres principaler. Kun faa aar efter dukker da spørgsmaalet op igen, atter i 1709 anmodede faktorerne kompagniet om paany at tage sagen under overvejelse, under henvisning til, at eden alligevel ikke overholdtes af alle, og at Franskmændene vandt frem ad denne vej. Men kompagniet motiverede i sit svar af 19. aug. udførligt, hvorfor det ikke kunde og ikke vilde give efter paa dette punkt, omend det forstod, at faktorerne havde mange grunde til at ønske en forandring; det kunde kun anbefale streng undersøgelse i alle tilfælde, hvor en faktor var mistænkt for overtrædelse[4].

Herved blev det i de følgende aar[5]; faktorerne synes næsten i hver

[1] . . . intimating thereby that he had administered the new oath against trusting to severall of the factors at Aleppo, who had quantities of corn, oyle and salt by them, with the limitation of selling the said goods upon trust (being perishable commodities) till the company shall further explain themselves therein. And that without such a limitation of selling the goods of the growth and product of Turkey, Persia and India for theire owne account upon trust, it will be difficult to induce the factors there to comply with the said oath. R. O. 156, 149. Dette konsulens brev var formentlig kun en gentagelse af et tidligere af 1702 9. novbr., hvori dette samme krav stilledes; 1703 6. maj havde kompagniet besluttet pure at afslaa det — 156, 143 — men 10. juni genoptog det ikke des mindre drøftelsen af denne sag.

[2] Om disse tre varer cf. ovfr. 159. Bortset fra disse tre ordredes: that the factors may be allowed to dispose of the other merchantable commodities of the growth and product of Turkey, Persia and India which are not proper to be sent to England upon trust for their own account, so long as the company shall not see cause to disallow the same, to make an experiment of the effects which that indulgence may produce. R. O. 156, 150—52. I brevet til konsulen af 1703 10. aug., hvori ordren forkyndes, pointeres dette sidste: ordren skal faa lov at gælde during such time as we shall see convenient, and they make good use thereof . . . which we expect shall oblige them to a strict and entire observance of the oath against trusting in all other particulars thereof. R. O. 209, 79—80.

[3] R. O. 156, 176. 209, 81.

[4] R. O. 209, 87—89. 1710 30. aug. kom en ny ordre: declaring, that consigning goods to any person not free of the company or that hath not been of trade is a direct breach of the companys order, and that no person do take out or apply teskerees or warrant to colour goods sold to natives or others not qualified to trade by the company. R. O. 179, 747—48.

[5] Undtagen, at faktorerne, efterat de 1710 15. aug. havde faaet tilladelse til at handle i korn, ris, olie og salt, ogsaa maatte have ret til at sælge disse varer paa kredit for egen regning. R. O. 145, 310—13.

skrivelse til kompagniet at have fremsat samme opfordring; da intet frugtede, greb de atter til ulovlige udveje. Man sendte atter varer til medhjælpere eller endog fremmede, fra Constantinopel til Adrianopel, fra Smyrna til Salonici[1]. Saa traf kompagniet 1716 8. aug. strengere forholdsregler: den faktor, der handlede paa kredit i andre end i de tilladte tilfælde, mistede nu ganske konsekvent sin ret til at handle for egen regning; havde han endnu ikke opnaaet denne ret, erklæredes han for udelukket fra at opnaa den; alt gods, der sendtes til eller fra ham, skulde svare 6 % ekstra. Alle skulde paany aflægge eden; enhver mægler, der angav en faktor, fik tilstaaet 2 % af den paagældende vares værdi. Imidlertid har der sikkert atter været lidt vaklen i principalernes rækker, thi hvert medlem af kompagniet skulde paany afgive en erklæring om ikke at ville ordre eller anerkende noget kreditsalg og inskærpe sine faktorer dette; den samme erklæring skulde alle nye medlemmer afgive ved deres optagelse[2].

128. Denne erklæring blev vel ogsaa nok afgivet af alle; maaske mest beredvilligt af den, der i sit stille sind var besluttet paa ikke at overholde en ordre, der under handelens daværende tilstand var næsten selvmorderisk. Thi trods alle erklæringer og eder finder man i denne tid et frafald i kompagniets egne rækker, der maatte true selve dets eksistens; i virkeligheden er det i opløsning, idet ikke længere blot de utilfredse faktorer, men selve de engelske principaler forbryder sig mod dets mest fundamentale principer. Og det synes naturligst at antage, at det netop var kompagniets stædige fastholden af ordren mod kreditsalg sammen med den stigende vanskelighed ved at faa engelsk klæde afsat i Levanten, der fremkaldte denne opløsning.

Den viste sig derved, at principalerne søgte forbindelser med købmænd udenfor kompagniet, der havde lettere ved at afsætte det engelske klæde, fordi de ikke som den engelske faktor var bundne ved eden mod kreditsalg. Det første tilfælde heraf fandt sted i Constantinopel i 1678 og vakte megen opsigt. 1. apr. ankom hertil et kompagniskib, ombord paa hvilket Dudley North, der dengang var faktoriets kasserer, fandt 3 baller klæde, certificerede i England, men ikke afladede; kaptejnen meddelte, at de var konsignerede af købmand i London og medlem af kompagniet James Bruce „til ham selv eller ordre“. De blev beholdt ombord, men da North saa nogen tid efter kom for inden skibets afgang at kontrollere dets manifest, saa han, at de tre baller var fjernede, og fik at vide, at de nogle dage før var leverede til sign. Giovanni Falerc, en fransk købmand i Constantinopel, som den, der havde mr. Bruces ordre. North gav da straks indberetning til gesandten om dette alvorlige præcedens[3]. Følgen heraf var naturligvis en ordre fra

---

findes kompagniets instruktioner til Will. Sherard, der 1705 udnævntes til konsul i Smyrna; heri er optaget indskærpelse af eden mod kredittilstaaelse og tilladelsen til kredittilstaaelse ifølge ordren 1704 23. oktbr. med forbudet mod handel i korn, olie og salt; men dette sidste er indklamret med rødt blæk og i marginen bemærket: left out of the instructions to consul John Cooke.

[1] Derfor indskærpes 1716 5. jan. ordrerne af 1702 23. oktbr. og 1710 30. aug. R. O. 179, 747—48. Cf. ovfr. 156. Gentaget 20. marts. R. O. 180, 1—2.

[2] R. O. 209, 156—59.

[3] R. O. 176, 367—77. Det er betegnende, at det engelske firma Hiett, Jacob & Greene havde fortoldet klædet for Falerc, fordi denne kort tid før havde maattet betale meget høj told af engelsk klæde,

kompagniet af 13. septbr., hvori dette for at hindre den utilbørlige og uregelmæssige praksis at konsignere gods til fremmede paalagde 20 % bøden paa alle varer og penge, der af et medlem af kompagniet konsigneredes til andre end engelske faktorer i Constantinopel, Smyrna eller Aleppo[1].

129. Man vil af dette første eksempel se, at et saa sorgløst og aabenbart højforræderi dog ikke lod sig praktisere. I det hele taget var overtrædelse af dette grundprincip ikke muligt uden dog en vis medvirken eller medviden fra faktorernes side. Derfor forekommer det mig et stærkt tegn paa, hvor liden vægt de engelske faktorer selv, eller i det mindste nogle af dem, nu lagde paa opretholdelsen af den engelske klædehandel som monopol for kompagniet, at konsignation til fremmede dog senere lod sig gennemføre i ikke ringe omfang, ja helt fast organisere.

Det synes, som har man i dette tilfælde ikke som i 60erne, da det gjaldt tilførslen af engelsk klæde fra fremmede og ikke-medlemmer i Italien, saameget benyttet de jødiske mæglere, men derimod væsentligst Armeniere, der var knyttede til faktorierne som dragomen. Dem tilstod man „barsats", det vil sige, de stilledes under kompagniets beskyttelse og fik derved i det hele ret som de engelske faktorer, særlig vistnok ret til egen en-gros handel i engelsk klæde. Principalen i England sluttede kontrakt med en saadan Armenier om at levere ham et vist parti klæde i Tyrkiet til en vis pris og gav saa sin faktor ordre om at levere det; Armenieren kunde saa sælge det paa kredit, saa meget han lystede. Denne trafik hører man første gang om i 1699, da kompagniet i en ordre af 8. marts forbyder den; saadan kontraktafslutning skal for fremtiden regnes for brud paa medlemseden, og af det klæde, en faktor leverer i kraft af en saadan kontrakt, skal 20 % bøden hæves[2]. Men den standsede ikke denne praksis; 1701 27. novbr. klagede derfor Smyrna over, at tyrkiske undersaatter, hvem faktoriet tilstod beskyttelse, drev handel i klæde selv fra England til Tyrkiet til stor skade for faktorerne, og i aug. 1702 kan konsulen dær meddele en afregning over klæde, der var købt af Serkies Chellaber, en Armenier i Smyrna[3]. Han er formodentlig den samme som den Serkies di Giorgio i Smyrna, som kompagniet nævner i en ordre af 1706 18. juli som staaende i fast forretningsbindelse med svogeren Zakariah i Livorno og broderen Arctoon di Giorgio i London; det viser, hvorledes denne uretmæssige trafik nu saaledes var fast organiseret, og opfordrer faktoriet til at tilbagekalde alle barsats for dragomen undtagen for dem, der virkelig anvendtes som saadanne, og navnlig tage dem fra alle, der var det mindste mistænkte for saadanne underhaandsforretninger[4]. Men med kompagniskibene 1710 sendtes atter ikke mindre end 600 stk. klæde og andre varer, som det formodedes i virkeligheden for Arctoon di Giorgios regning, og 20. decbr. befaler derfor kompagniet at lade ordren af 1699 8. marts paany læse, saa at alle faktorerne kunde forstaa, at det at importere saadant klæde og derefter levere det paa kontrakt var et brud paa deres ed til kom-

---

som han havde modtaget paa fransk skib fra Marseille; det engelske firma undskyldte sig med, at det derved havde ment at gavne engelsk klædehandel.

[1] R. O. 209, 13.

[2] R. O. 209, 63—64. Whereas this company has been informed, that some persons have and do make private contracts with the Armenians and other strangers or not free of the company for the delivering cloth at a certain price in Turkey, which is highly prejuditial to their trade and stands to the overthrow of their privileges ... it is resolved, that all such practises in the future shall be deemed and taken as a breach of the oath of a freeman of this company, and that if any factor after the notifycation thereof .... shall deliver or know to be deliverd any goods upon such contract without discovering the same ... bee deemed and taken as a breach of his oath.

[3] R. O. 156, 90, 109.

[4] R. O. 209, 83—84. There is also another mischief crept into our trade and like to prove of very ill consequence, which is occasioned by your allowing barsatz for druggermen to such that by that protection undermine us in the cloth trade, and to shew you an instance thereof wee need only acquaint you, that there are severall persons so protected setled in proper stations on purpose to carry out that clandestine traffique viz. Arctoon di Giorgio here in London, Serkis di Giordio in Smirna and Zakariah, brother in law to the said Serkis, at Leghorn ...

pagniet; om de 600 stk. klæde skal streng undersøgelse anstilles, og 20 % bøden hæves deraf, om svigen opdages. Men denne praksis, der nu var saa vel organiseret, lod sig næppe standse heraf, skøndt kompagniet 1711 9. maj fornyede ordren mod kontraheren i England og levering og betaling i Tyrkiet og 16. novbr. formulerede en erklæring, som enhver faktor skulde afgive om alt gods, han modtog eller afsendte, og som gik ud paa, at det paagældende gods efter hans bedste overbevisning var for medlemmers regning[1].

Der havde før været spredte tilfælde af, at Armeniere saaledes havde sneget sig ind langs kompagniets handelslinie over Italien til England[2]; men de havde aldrig før sat sig saa fast som nu, da de direkte droges til og understøttedes af kompagniets egne medlemmer. Nu var de fast etablerede i England, i Livorno, i Tyrkiet, og overalt var de den levendegjorte modstand mod kompagniet; de var redskaber for en organiseret omgaaelse af alle ordrer. Ingen kunde gribe dem; de gjorde det muligt for alle, der vilde handle mod ordrerne, at gøre dette saaledes, at ordrernes bogstav opfyldtes.

130. Stærkest mærkedes det i Italien. Mere og mere vendte kompagniets uvilje sig mod den italienske handel, i den saa det mere og mere hovedaarsagen til dets handels uheldige gang.

Det anerkendte ganske vist endnu Italien som mellemhandelsplads, og endnu under den spanske arvefølgekrig mente det at kunne drage fordel af det som saadant, idet det 1704 23. oktbr. reducerede konsulatsafgiften af gods og penge indladet paa fremmede skibe (men naturligvis for engelsk regning) fra Livorno til Tyrkiet og omvendt til 1 %, saalænge krigen varede[3]. Men i det hele var misstemningen mod det voksende, særlig fordi det mere og mere udpræget blev hovedmarkedet for Levantvarer, særlig for raasilke; saa store forraad samledes der nu her, at de italienske købmand til enhver tid kunde trykke priserne ned paa det engelske marked.

Og det italienske marked kunde ikke længere forsvares med, at det skaffede England en forøget omsætning af klæde i Levanten ved at forsyne Frankrig med raasilke, der var opkøbt for det engelske klæde. Frankrig blev nu forsynet af sine egne købmænd, og hvis de engelske købmænd ikke allerede ganske var trængte ud af det franske marked, blev dette i alt fald lukket for dem ved et fransk edikt af september 1701, der forbød import af tyrkiske varer til Frankrig for engelsk regning. Tværtimod, det stigende salg af fransk klæde i Levanten gjorde det naturligt at antage, at den silke, der sendtes til England fra Livorno, i virkeligheden var købt for fransk klæde; det, at Livorno var frihavn, og den korte afstand gjorde det let for franske købmænd at føre raasilke, der ikke var blevet afsat i Frankrig, fra Marseille til Livorno og dær sælge det til de engelske købmænd, der saa sendte den til England.

Saaledes opfattede kompagniet nu silkehandelen fra Italien ikke som en del af eller supplement til dets egen handelsvirksomhed, men som en fremmed konkurrence, der maatte hindres eller helst standses. I den før nævnte ordre af 1704 23. oktbr. undtog det derfor netop silke fra at nyde del i reduktionen til 1 %, af

---

[1] R. O. 209, 101—5. I A. B. do affirm by the oath I have taken to the Levant company, that the goods aboue mentioned are to the best of my knowledge for account of the freemen of the said company or of such, as have the companys liberty to trade.
[2] Cf. ovfr. 120 anm. 1.
[3] R. O. 209, 82. 156, 177.

den skulde der stadig svares 2 % i konsulatsafgift; og 1703 13. aug. paalagde man yderligere al raasilke, der sendtes fra Tyrkiet til Italien, en ekstraafgift af 2 %[1]. Men jo mere man følte denne italienske konkurrence i det engelske marked, des nærmere laa den tanke at gøre skridtet helt ud og faa klausulen i navigationsakten hævet. Denne tanke havde allerede været fremme i 1679; men fra aaret 1700 drøftedes den stadig af kompagniet, der nu fandt en yderligere støtte derfor i den mulighed, at fransk prisegods under krigen kunde blive solgt i Livorno og saa ført til England[2]. I 1705 indgav kompagniet da en petition til parlamentet om, at klausulen maatte blive hævet[3]: ved dens hjælp er Livorno nu blevet et marked for tyrkisk gods, og de af vore Levantvarer, der tages som prise af Franskmændene, og andre, som disse selv har importeret fra Asien, sælges dær og bringes til England af Jøder og andre, ikke blot for deres egen, men, som man nok tør formode, for fransk regning, hvilket ogsaa tjener til stor støtte for deres tekstilindustri, idet det, den indbringer, sælges i England, naar der her er godt marked, hvad der følgelig er til skade for vor egen tekstilindustri og vil blive Levanthandelens ruin, om det ikke i tide forebygges. De italienske købmænd modarbejdede naturligvis denne petition og synes at have udspredt det rygte, at en saadan lov kun sigtede til nogle faa medlemmers private fordel; da man derfor 1706 18. jan. lod kompagniets almindelige forsamling spørge, om den ikke ansaa en saadan lov for at være til fordel for hele kompagniet og handlen i almindelighed, svarede alle tilstedeværende jo, nemine contradicente[4]. Men foreløbig blev en saadan lov ikke gennemført.

131. Ogsaa i dette forhold ses „Jøder og andre", d. v. sikkert sige Armeniere, at spille en rolle. De satte nyt liv i de italienske købmænds kamp mod kompagniet, der vel ogsaa for disse fik fornyet interesse, da det franske marked lukkede sig for dem. Ved deres hjælp synes disse saaledes at have genoptaget eksporten af engelsk uldmanufaktur til Tyrkiet. De jødiske og armeniske købmænd i Levanten og Italien havde hidtil benyttet franske skibe; men de mange tab, som de derved under krigen kom til at lide, bragte dem til at foretrække de engelske[5]. Trods kompagniets vaklen i 60erne, havde fremmede dog endnu ret til at sende engelsk klæde konsigneret til fremmede i engelske skibe; da nu ogsaa de engelske købmænd i Italien saa sig afskaarne fra at benytte fremmede skibe, søgte de hjælp hos Jøderne og Armenierne, der saa ogsaa afskibede engelsk klæde, som i virkeligheden tilhørte engelske ikke-medlemmer i Italien. Det lod sig gøre uden mindste besvær; fra England sendtes klæde til den engelske købmand i Italien; naar skibet kom hertil, blev det udladet og indladet paa samme skib for Armenierens regning og konsigneret til dennes forbindelse i Tyrkiet; eller man udførte ikke en gang den formalitet at omlade, man nøjedes med blot at ombytte konossementer.

Kompagniet forsøgte atter at standse ved ordrer; 1707 23. maj ordrede det, at engelsk uldmanufaktur, sendt fra Italien eller andre ikke-engelske havne til Tyrkiet, af fremmede paa engelske skibe, foruden de sædvanlige 2 % skulde betale

[1] R. O. 179, 62.
[2] R. O. 154, 142—43. 156, 13—14.
[3] R. O. 145, 318. That by virtue of the said clause Leghorn is now become a mart for Turky goods, and our Turky goods taken as prize by the French and those of French importation from Asia are sold there and fraudulently brought into England by Jews and others not only for their own but (as is humbly conceived) for French account, likewise to the great encouragement of their manufacture by selling the proceed thereof, when good markets offer here, and consequently to the discouragement of our own, and if not in time prevented to the ruin of the Levant trade. — Beslutning om indgivelse af denne petition blev taget 13. septbr.; R. O. 156, 205—6.
[4] R. O. 156, 221.
[5] Masson 345—46.

5 ld. pr. stk. klæde. Ordren syntes at være rettet mod de fremmede og undskyldtes ogsaa med krigstiden og med, at en saadan afgift ikke var mere end, hvad andre nationer lod Englænderne betale paa deres skibe under forskellige betegnelser — men at den ogsaa ramte de engelske købmænds handel, ses ikke blot af, at samme ordre indskærper, at hvis engelsk klæde importeres paa denne maade af engelske undersaatter, skal den sædvanlige 20 % bøde hæves, men ogsaa af, at netop dette paalæg var et af de italienske købmænds vigtigste anklagepunkter mod kompagniet. At ogsaa de engelske faktorer i Tyrkiet var interesserede i denne trafik, kan man slutte deraf, at det var paa grund af modstand fra deres side, at denne afgift aaret efter, 1708 13. aug. maatte nedsættes til 2 ld. pr. stk. klæde[1].

Men det viste sig snart, at denne praksis at omlade eller ombytte konossement i Italien lod sig bruge i langt større omfang. Faktorerne indladede i Tyrkiet Levantvarer paa engelske skibe til en fremmed købmand i Italien, i Livorno omladedes de, eller der blev blot byttet konossement, og de sendtes videre paa samme skib, men nu i den italienske købmands navn. Paa den maade slap varen ikke blot for 20 % bøden, men betalte som regel ogsaa mindre afgifter end kompagnimedlemmers gods. 1712 26. august forlangte kompagniet en erklæring af faktoren, der indladede Levantvarer til fremmede i Italien, om, at disse varer virkelig efter hans bedste overbevisning var for fremmedes regning, og at ingen engelsk undersaat var direkte eller indirekte interesseret i dem, og at de heller ikke var bestemte for England[2] — men hvad hjalp disse erklæringer? Man kunde endnu tro, at saadanne illegitime forbindelser kun vilde kunne bestaa i krigstid, saalænge de direkte tilførsler fra England var uregelmæssige og forbundne med fare; ønsket om at umuliggøre dem var vel ogsaa nok et motiv for kompagniet til efter krigens slutning at gøre skibsfarten friere end nogensinde. Men det kan ikke nytte at ville konkurrere, naar man kun vil gøre det med visse forbehold. Det synes da, som om den rigelige skibslejlighed efter krigen kun har tjent til at forøge den ulovlige handel; det var ikke længere nok at passe paa i Livorno, konossementsombytninger fandt nu ogsaa sted i Messina og Venezia.

132. Og nu blev hele denne trafik des mere følelig, syntes des mere faretruende, fordi aarene umiddelbart efter krigen blev en stor skuffelse for kompagniet. Lige siden 1689 havde det været optaget af tanken om og troen paa at kunne besejre Frankrig; det var umuligt andet, end at det engelske klæde, der havde aarhundreders ry, maatte kunne fortrænge det franske. Det var da hele denne periode forhaabningsfuldt og ganske særligt ved udbrudet af den spanske arvefølgekrig; 1702 26. novbr. besvarede det en forespørgsel fra handelskomiteen: dets handel var god og havde været det siden den sidste krig; det, der nu mest syntes at true den, var den stærkt stigende import af alle sorter raasilke fra Indien, derved maatte importen af tyrkisk raasilke nødvendigvis gaa tilbage. „Den franske handel i Tyrkiet synes derimod at blive ført ganske paa samme maade som tidligere; hovedparten deraf er i penge, nogle huer og noget papir af deres egen fabrikation og nogle fremmede varer som peber, sukker, indigo og deslige; remisserne derfor er særlig silke, bomuldsgarn, bomuld, droguer og gedeuld. I de sidste aar har de importeret anselige kvantiteter klæde og perpetuanos, og de vedbliver at udvide deres uldmanufaktur, dog tvivler vi ikke om, at vi, naar handelen er fri og aaben, nok skal faa bugt med deres forhaab-

---

[1] R. O. 209, 85–86. 179, 62. Brit. Mus. Pamf. 357 b. 3 (126), hvor afgiften omtales, som om den endnu (1720) stadig var 5 ld.

[2] R. O. 209, 110–11. I declare by the oath I have taken to the Levant company, that the goods aboue mentioned are to the best of my knowledge and belief for account of foreigners, and that no subject of Great Britain is directly or indirectly concerned in them, nor are the said goods designed for England.

ninger om at forsyne Tyrkiet med uldmanufaktur ved at undersælge dem, saaledes som vi tidligere har gjort. Den hollandske klædehandel til Tyrkiet er nu reduceret til det halve af, hvad den var for 20 aar siden, og hidtil har vi ikke tabt grund i denne branche; men en mere virksom forhindring af uldeksport fra England vilde være en videre vanskelighed for de nationers handel"[1]. Endnu i 1709 er tanken i det væsentlige den samme, omend tonen er blevet lidt mere afdæmpet: hvilke fordele Franskmændene end i den senere tid havde haft i deres klædehandel — hvoraf der dog maaske gik mere ry end det hele var værd — saa var det dog bekendt, at Hollænderne og andre nationer til sine tider havde haft lige saa store, men dem hører man nu ikke tale om; kompagniet tvivlede ikke om, at det ved sine varers godhed vilde bevare sin overlegenhed ogsaa over Franskmændene i fredstid[2].

133. Men det var et forfængeligt haab; den statistik, der kan fremskaffes, tyder netop paa, at tilbagegangen i den engelske klædehandel vedblev og snarere forstærkedes. Og naar kompagniet mente, at det i fredstid lettest vilde kunne trænge det franske klæde tilbage, viser statistiken, at netop dette var en stor misforstaaelse; kun i krigsaar ses der nogen fremgang trods den langt uregelmæssigere tilførsel. For krigsaarene 1690—94 viser saaledes statistiken en fremgang til 15,524 stk. aarlig, i 1695—99 falder tallet for den aarlige tilførsel til 13,698 stk. Netop aarene efter freden i Ryswijk, 1698—1700, var glimrende aar for den franske handel, hvis aarlige import fra Levanten pludselig steg til omtrent 11 mill. livres; i disse aar blev det Englændernes tur til at gøre Hollændernes forsøg paa ved stærk prisreduktion at forhindre salget af fransk klæde[3]. 1700—1704 er der en fremgang til 17,551 stk., hvad der forklarer kompagniets tillidsfuldhed i 1702; for disse aar har man dog ogsaa tallene for den franske klædeeksport, den beløb sig til 12,366 stk. aarlig og stod altsaa ikke mere ret langt tilbage for den engelske[4]. 1705—09 er der for Englænderne atter stærk tilbagegang til 12,719 stk., 1710—14 fremgang til 16,389 stk., et tal, der dog væsentlig skyldes den mægtige eksport paa 35,637 stk. i 1712[5].

134. Thi sikkert følte kompagniet, da krigen nærmede sig sin afslutning, at nu skulde den sidste store kamp staa. Man mente, at Frankrig var udmattet, at krigen faktisk havde udtømt dets klædeforraad i Levanten og vel ogsaa hjemme, nu gjaldt det for kompagniet om at være beredt til at kaste saa store mængder af klæde ind paa det tomme tyrkiske marked, at det tilfredsstillede efterspørgslen og tilrev sig for-

---

[1] R. O. 145, 305—6.

[2] R. O. 209, 89. And wathever advantage the French have had in their cloth sales lately, which perhaps make more noise and appearance then they really deserve, we have known the Dutch and other nations to have had as considerable, who now make no figuer therein, and we doubt not but by the goodness of our commodityes to have the same advantage over them too in time of place. — Den forandring er der dog indtraadt, at kompagniet ikke længere mener at kunne undersælge, men sætter sit haab til det engelske klædes bedre kvalitet. Atter her er det interessant at sammenligne fortid og nutid: à tort ou à raison cette clientèle, qui n'est pas riche, veut de la „camelote" et du bon marché. Nos fabricants ... prétendent imposer leurs produits, qui sont meilleurs ... mais on ne fabrique pas pour les musées. Nos concurrents étrangers le savent bien, lorsqu'ils offrent aux Levantins de la marchandise, qui flatte l'æil. Nos concurrents et surtout les Allemands ne discutent jamais les goûts de la clientèle, la clientèle a toujours raison. Martineau 39—40.

[3] Masson 295—96, særlig 296 anm. 1.

[4] Masson 514.

[5] Tillæg nr. 1.

bindelserne, før Franskmændene kom til kræfter, og at det samtidig fik knust denne stadig generende illegitime handel over Italien. Det var sikkert derfor, at den store eksport i 1712 fandt sted, man vilde være beredt til den kommercielle aktion, der paa dette omraade skulde forfølge den politiske sejr over Frankrig; og saa snart freden i Utrecht var sluttet, bestemte kompagniet, at skibsfarten skulde være fri og aaben for alle medlemmer fra 1713 30. septbr. Men resultaterne svarede ikke til forventningerne; i 1713 var der kun blevet eksporteret 13,378 stk., i 1714 eksporteredes kun 11,537 stk., i 1715 kun 12,348[1]. Hvad var grunden til dette ringe resultat? Naturligvis vendte misstemningen sig nu straks mod den italienske handel; den maatte nu ved alle midler standses.

Saa udstedte kompagniet ordrer; 1715 22. juni gav det en skildring af konossementsombytningerne i Livorno, Messina eller Venezia og befalede nu for at hindre dette, der var til saa stor skade for kompagniets handel, at hvis der var indladet engelsk klæde eller uldmanufaktur paa skibe, der var fragtede fra England til Tyrkiet, og disse saa paa vejen dertil anløb enten Livorno, Messina eller Venezia for at losse eller indlade gods, skulde der af alt det klæde, de bragte til Tyrkiet, opkræves 20 %, selvom det var for medlemmers regning og var blevet rigtigt certificeret i England; og ligeledes skulde skibe, der var fragtede fra Tyrkiet til London med raasilke eller mohairgarn, og som paa samme maade anløb Livorno, Messina eller Venezia, betale 2 % ekstra af silken og mohairgarnet. Man skulde synes, at denne ordre maatte have været tilstrækkelig til at afbryde den italienske handel, men den var det næppe; thi den efterfulgtes af endnu skarpere: 1716 18. oktbr. bestemtes, at hvis noget engelsk skib bragte til Tyrkiet fra England eller nogen italiensk eller overhovedet europæisk havn bly, tin eller engelsk klæde for fremmedes eller ikke-medlemmers regning, skulde der svares 20 % af al raasilke, mohairgarn eller andre varer, der indladedes derpaa af faktorer i Tyrkiet, og 1717 15. novbr. bestemtes endelig, at hvis noget medlem importerede engelsk klæde til Tyrkiet fra Livorno, Messina eller Italien overhovedet, skulde der deraf svares 20 %[2].

Saaledes naaede kompagniet til at opgive Italien ganske selv som mellemhandelsplads; og det havde forbudt fremmede principaler i det hele taget at indlade nogen engelsk vare paa engelsk skib. Tilbage stod blot ogsaa at faa det engelske marked lukket for Levantvarer fra Italien; saa havde unægtelig den direkte forbindelse England—Tyrkiet sejret.

135. Hvis kompagniet imidlertid havde ventet, at det dermed havde ophævet hovedaarsagen til den engelske klædeeksports tilbagegang, saa tog det fejl og indsaa snart, at det havde taget fejl. Den italienske handel var i den form, den i de sidste aar havde antaget, til stor skade for kompagniet derved, at den brød alle dets grundprinciper og skabte det en betydelig konkurrence paa det engelske marked; men den betød næppe meget for den engelske klædehandel, dertil var den for skrapt overvaaget. Et par aar senere vilde de italienske købmænd ganske vist paastaa, at de i eet aar havde ladet 3163 lange tøjer og 912 korte farve i farver, der passede for Tyrkiet; men da erklærede kompagniet, at det kunde sikkert bevise, at hele importen paa engelske og fremmede skibe af engelsk klæde til Tyrkiet fra Livorno ikke havde overskredet 500

---

[1] R. O. 209, 116. Tillæg nr. 1.
[2] R. O. 209, 142—44, 159—61, 169—70.

stk. om aaret i 6 aar siden 1712[1]. Det samme indtryk faar man ogsaa, naar man ser statistiken; ganske vist steg eksporten jul 1716 til 22,771 stk., medens Frankrig i dette aar eksporterede 15,485 stk., 1717 7. decbr. og 1718 4 jan. afgik der skibe til Levanten med 20,234 stk.[2]. — men denne store eksport var fremkaldt ved et haab om, at forholdene nu skulde være væsentligt forbedrede; det viste sig, at det engelske klæde ikke kunde afsættes, og fra faktorerne lød der klager over den alt for hyppige tilførsel og raad om at vende tilbage til kompagniskibene. Saa besluttede kompagniet at tage alle de forhold, der havde fremkaldt denne for dets handel saa ugunstige situation, op til samlet drøftelse og at udforme en fast politik, der kunde bringe bedring.

1718—1825.

136. Det første, der syntes kompagniet nødvendigt, var foreløbig at standse yderligere tilførsel til Tyrkiet af engelsk klæde; paa en almindelig forsamling af kompagniet 1718 26. marts besluttedes derfor med stor majoritet: at handelen med engelsk uldmanufaktur for fremtiden alene skulde føres ved kompagniskibe. 23. apr. holdtes atter møde, og her anmodede John Eyles kompagniet om tilladelse til, eftersom han intet klæde havde faaet afsendt med de sidste skibe, at afskibe 500 stk. klæde, som han havde købt. I forsamlingen var der stemning for at tilstaa denne anmodning, naar han vilde beedige, at dette klæde var købt før 26. marts. Men da saa flere medlemmer, som før havde stemt for kompagniskibe, ogsaa vilde have tilladelse til at afsende mindre partier, blev man enig om, at det var bedre at fastholde ordren uden vaklen[3]. Man gav den dog en noget anden form, end en saadan ordre havde haft i tidligere lignende tilfælde. Grunden dertil var, at Kompagniet nu saalænge havde anstillet undersøgelser over handelens tilbagegang, at det var naaet til erkendelse af aarsagerne dertil, men rigtignok til en ganske fejlagtig erkendelse. Det er almenmenneskeligt, naar alt nu ikke gaar, som det burde, og dog i en tidligere tid har gaaet heldigt og fremad, at sammenligne nutiden med fortiden og finde aarsagerne til nutidens misère i det, hvori den mest iøjnefaldende er forskellig fra fortiden. Den vej var kompagniet gaaet; det vilde ikke endnu indrømme for sig selv, eller det kunde ikke indse, at grunden til tilbagegangen var det franske klædes overlegenhed; det mente, at aarsagen var at søge i, at handelen havde antaget en anden form end i tidligere tider. Denne dets tankegang kommer frem allerede nu, men fremsættes klart i ordren af 11. decbr. s. a.: handelen mellem England og Tyrkiet gik heldigt i mange aar, før afslutningen af den sidste fred, til stor fordel for samfundet, idet de engelske uldmanufakturer og produkter udveksledes mod raasilke og mohairgarn, medens det er klart

---

[1] Brit. Mus. Pamf. 816 m. 13 (125).

[2] Masson 515. Tillæg nr. 1. Brit. Mus. Pamf. 357 b. 6 (40). Lavisse et Rambaud VI, 248: En Languedoc la fabrication des soieries et celle des draps languirent par suite de la substitution des articles anglais ou hollandais aux articles français dans le Levant! Netop det modsatte er det rigtige.

[3] R. O. 209, 175—76. 210, 11—12. Brit. Mus. Pamf. 357 b. 6 (40). 1744 meddeles, at det ene medlem, der ønskede at eksportere, var sir John Eyles. Brit. Mus. Pamf. 213 i. 2 (58). Ganske urigtigt Hewins 48 49: many members of the Company expecting the trade to continue in the same manner, prepared their cargoes for the following year; but on March 26 th. 1718 the Company decided etc. Hewins følger her som overalt oppositionens stridsskrifter, forstærkende deres udtryk.

for alle, at der kun blev sendt meget lidt fremmed ædelmetal eller spanske dalere dertil for at understøtte handelen og bringe den liv. Men senere blev kompagniets medlemmer for at sikre deres handel og for, saa meget de kunde, at hindre og modarbejde importen af Levantvarer fra Livorno og fra Marseille over Livorno drevet ind paa at sende anseelige partier fremmed sølv til Tyrkiet for at fremhjælpe afsætningen af deres uldmanufakturer mod raasilke og andre varer. Derfor er handelen i de sidste aar blevet drevet i stor udstrækning i klæde og penge, i langt større kvantiteter og til langt større værdi, end landet har kunnet aftage, saa at markederne er blevet overfyldte; følgen heraf har været, at de engelske varer er faldne i pris, medens priserne paa raasilke og alle andre varer er stegne stærkt i Levanten og faldne i England, hvad der har været til stor skade for kompagniet. For at der nu kan gives faktorerne tid til at afhænde de varer, der er blevet konsignerede til dem, med fordel og faa priserne paa returvarer reducerede[1], er det besluttet, at der skal svares 20 % af alt klæde eller anden uldmanufaktur og af alt møntet eller umøntet guld og sølv, der importeres til Tyrkiet af noget medlem fra England eller nogen europæisk havn, paa andre end kompagniskibe, der afsendes efter kompagniets nærmere bestemmelse. Men tillige vedtoges, at man ikke vilde tage denne nærmere bestemmelse før 23. oktbr.

137. Der kan nu ikke være tvivl om, at saa godt som alle, saavel kompagnimedlemmer hjemme som faktorer ude i Tyrkiet, fandt denne afbrydelse af tilførslen og beslutningen om kompagniskibe heldig.

Dette viser breve fra faktorerne, der afsendtes i løbet af sommeren, og hvori udtalelserne er saa meget mere at lide paa, som de senere aftryktes i et af oppositionens indlæg. Men de er ganske vist alle enige om, at afbrydelsen ikke maa strække sig ud over det halve aar, og at de maa have kompagniskibene til næste marts—april, da salget er bedst; ellers vil Armeniere, Hollændere og ikke-medlemmer bringe engelsk klæde til Tyrkiet, eller Franskmændene vil importere deres. Een faktor anser i det hele kun kompagnifarten for heldig, hvis man virkelig sørger for at holde markederne vel forsynede. De ønskede med andre ord blot den ringere og tilfældige tilførsel afbrudt, der fandt sted under fri skibsfart i løbet af sommeren; den store eksport om efteraaret eller før jul mente de ikke at kunne undvære uden skade. Det var naturligvis en skønssag, om det var heldigt at udstrække afbrydelsen længere, og det er klart, at her kunde private interesser gøre sig gældende. Den principal, der vidste, at hans klæde endnu laa usolgt hos faktoren, vilde naturligvis stemme for en forlænget afbrydelse, og det er jo nok muligt, at han netop i forventning herom havde givet faktoren ordre til at vente med at sælge; det er naturligt at tænke sig saadanne motiver til en meddelelse fra Constantinopel af 20. novbr.: mr. L. — — har sit varehus her og i Adrianopel vel fyldt med klæde. Han er den eneste mand her paa pladsen, der har noget klæde af betydning i sit varehus[2]. Men det har dog kun kunnet være de færreste medlemmer, hvis stilling er blevet bestemt ved saadanne motiver; disse private interesser maatte jo være mindre stærkt virkende, jo flere der var til at paavirkes.

138. Det er dog rimeligt, at en stor del af kompagniets medlemmer har anset en afbrydelse, der næsten ingen afbrydelse var, for

[1] Hewins 49: The reason they alleged for this course was that it was intended to raise the value of English manufacture abroad and silk at home . . . .

[2] Brit. Mus. Pamf. 357 b. 6 (31). — Er mr. L. maaske mr. Lethicullier?

for ringe et middel til at gennemføre den store revolution i hele handelens gang, som nu var blevet kompagniets maal. Og dertil kom saa en uforudset begivenhed; i slutn. af oktbr. var kvadrupelalliancen i færd med at begynde krig mod Spanien. Det var den officielle grund til, at kompagniet 6. novbr. besluttede at udsætte valget af skibe i to maaneder[1]. Dette betød imidlertid, at kompagniskibene ikke vilde kunne naa til Tyrkiet i foraarsmaanederne, og var derfor i praksis det samme som at forlænge afbrydelsen et aar; ialtfald kunde man næppe vente større salg af klæde før til september—oktober.

Men denne beslutning blev heller ikke vedtaget uden opposition. Det er ret interessant, at det af den følgende offentlige drøftelse kan ses, af hvem denne opposition bestod; et senere flyveskrift er undertegnet af navnene: P. Delme, John Lock, R. Radcliffe, Edw. Radcliffe, James Lock, John Hanger og Joseph Eyles[2]; maaske tør man herudfra prøve at se lidt af dens motiver. Det er iøjnefaldende, at det er en lille gruppe medlemmer, som det af navnene tør formodes, for en del i nært slægtskab. Men særligt bemærkes Joseph Eyles navn; han var vistnok broder til John Eyles, og begge disse havde for ganske kort tid siden, i alt fald endnu i 1714, været faktorer i Constantinopel[3]. Utvivlsomt har denne afbrydelse været meget uvelkommen for John Eyles, der allerede et halvt aar havde haft sine 500 stk. klæde liggende uden at kunne faa dem eksporterede. Men ligesom det næppe er retfærdigt at paastaa, at kompagniets majoritet vedtog forlængelsen alene for private interessers skyld, saaledes vil det sikkert ogsaa være uretfærdigt at mene, at alene saadanne motiver bestemte oppositionen. Retfærdigere er det vistnok at opfatte det som en faktoropposition indenfor kompagniet. Thi det tør sikkert paastaas, at faktorerne ikke alle ansaa den vej, ad hvilken kompagniet nu vilde gaa, for den rette; de kunde ikke mene, at det var heldigt at indskrænke Levanthandelen til det ringe volumen, der kunde dækkes af den direkte eksport af engelsk klæde og de faa andre engelske varer; de var ogsaa imod en forlænget afbrydelse. Det var paa dette sidste punkt, at deres tidligere kaldsfæller, der var avancerede til principaler, nu og i den følgende tid rettede hovedangrebet paa kompagniet; men naar de i deres slutningsreplik til det udtaler, at nationen skylder det liden tak for at have indskrænket klædeeksporten ved en bøde paa 20 % og eksporten af ædelmetal ved en bøde paa 10 %[4], tør man nok derudaf læse en opposition mod hele kompagniets reorganisationsprogram, hvis gennemførelse betød og blev en mægtig indskrænkning af den store og dog ret frie handelsvirksomhed, som faktorerne i saa lang tid havde udøvet.

139. Striden om handelsafbrydelsen og udformningen af kompagniets skibsfartordning forløb nu videre paa følgende maade. Oppositionen formaaede en af ministrene, mr. Craggs, til at intervenere; efter hans opfordring holdt kompagniet

---

[1] Brit. Mus. Pamf. 357 b. 6 (40) (37).
[2] Brit. Mus. Pamf. 357 b. 6 (37); da det genoptrykkes 1744, er underskrivernes navne tilføjede Brit. Mus. Pamf. 213 i. 2 (58). Hewins 49: Many members thought these proceedings a great hardship . . .
[3] R. O. 179, 600.
[4] Brit. Mus. Pamf. 357 b. 6 (41).

atter møde 4. decbr. og bestemte, at det 8. jan. vilde vælge skibe — med andre ord: det fastholdt sin beslutning. At vælge skibe var efter kompagniets aarhundredgamle forretningsgang en sag, der tog tid; og kompagniet fandt ingen anledning til at bryde den for at fremskynde arbejdet. 8. jan. var der tilbudt det 8 skibe; nu nedsattes en komite til at inspicere dem og afgive rapport 22. jan.; oppositionen paastod dog, at denne beslutning kun havde een stemmes majoritet[1]. 22. jan. afgaves rapport — men nu besluttede man, at skibene ikke skulde afgaa før først i juli, fordi man mente, at der til den tid vilde være sluttet fred med Spanien, hvad der vilde give billigere fragt og assurance; oppositionen mente, at det betød, at de ikke skulde naa Tyrkiet før foraarsmaanederne 1720, medens kompagniet erklærede, at de, der var misfornøjede, vilde have, at eet eller flere skibe skulde afgaa straks, men at det med stor majoritet vedtoges, at de skulde afgaa sammen 1. juli, saa at alle medlemmer blev behandlet ens d. v. s. at ikke de, der allerede havde varer beredt til eksport, fik fordel af den lange afbrydelse ved at sende før dem, der endnu ikke havde gjort indkøb[2]. Men nu bragte oppositionen sagen ind for parlamentet, og en heftig polemik fandt sted. Saa synes den da at have faaet sin vilje, forsaavidt som kompagniet 12. febr. „efter nogle medlemmers ønske, der havde anskaffet større partier uldmanufaktur og andre varer for Tyrkiet“ bestemte, at to kompagniskibe skulde afgaa til Smyrna og Constantinopel 15. marts, og at, hvis medlemmerne ønskede det, andre kompagniskibe skulde afgaa til Scanderoon, Smyrna og Constantinopel 1. juli. Dermed stilledes da saa oppositionen tilfreds[3].

140. Imidlertid havde kompagniet allerede 6. febr. vedtaget aarlig kompagnifart — sikkert ikke af hensyn til parlamentets mulige indgriben, men fordi dette jo var den eneste mulige løsning[4]. 24. febr. kom den endelige skibsfartordning[5], der i sine enkelte bestemmelser var ganske overensstemmende med den sidste meget frie ordre om kompagniskibe af 1706; de skibe, der udsendtes i sommeren 1719, indordnedes som dette aars kompagniskibe, og de næste skulde derfor først afgaa 1720 omkring 29. septbr. og saaledes aarligt; og her tilføjedes saa den fra tidligere tid kendte bestemmelse om, at hvis kompagniet ikke havde valgt skibe, maatte medlemmerne sende klæde med ethvert skib, der afgik direkte til Tyrkiet i oktober, naar det blot blev regelmæssigt certificeret.

I en ny ordre af 5. marts[6] gik man imidlertid videre, idet man nu privilegerede kompagniskibene mere end nogensinde før. Til styrkelse af den aarlige kompagnifart bestemtes, at heller ikke silke eller mohairgarn maatte sendes fra Tyrkiet til England paa andre end kompagniskibe; sendtes disse varer paa private skibe, skulde de i Tyrkiet betale 6 % mere og i England dobbelt saa store importafgifter, som kompagniskibe betalte. Alle andre varer maatte medlemmerne og faktorer indlade i Tyrkiet paa hvilke skibe, de vilde, naar blot kaptejnen stillede kaution for, at han ikke vilde indlade mohairgarn eller silke for ikke-

[1] Denne angivelse kan næppe være rigtig, eller afstemningen kan næppe have gældt, hvorvidt kompagniet skulde vælge skibe straks, ubesete og uden foregaaende forhandling med rederne; det fulgte kun her sin sædvanlige fremgangsmaade. Maaske har en saadan afstemning drejet sig om en kortere tid f. e. 8 dage i stedet for 14, til rapportens affattelse. Overfor de 6 medlemmers opposition staar 53 medlemmers tilslutning til kompagniets politik; Hewins 50: Fifty-three members of the Company were found foolish enough or interested enough (!) to issue a circular giving their support to this policy.

[2] Brit. Mus. Pamf. 357 b. 6 (37) (40).

[3] R. O. 210, 12—13.

[4] For beslutningen: that the trade of this company be for the future carried on to all parts of Turky by a general annuall shipping, anfører kompagniet selv som motivering: since it was not intended by the company, that the restraint should be continued longer than was absolutely necessary to encourage their members to carry on and prosecute the trade with the greatest cheerfullness and vigour, after the many discouragements they have for some time past lain under.

[5] R. O. 209, 179—85. 210, 13—15.

[6] R. O. 210, 23—24.

medlemmer. Man kan ikke tænke sig kompagniets opfattelse af den eneste rette form for Levanthandelen udtrykt skarpere end ved disse aarlige kompagniskibe, der var privilegerede til at bringe det engelske klæde ud og føre silken og mohairgarnet hjem.

141. Men til denne rette form hørte jo ikke pengeimporten til Tyrkiet; tværtimod, den var aarsagen til al ulykken, den gjaldt det nu om at standse. Allerede 1718 11. decbr. havde man formet en ordre herom[1], hvis første bestemmelse lød, at der af alt møntet og umøntet guld og sølv, som af medlemmer importeredes til Tyrkiet fra England eller nogen anden plads skulde betales 10 %. Ved en saa stor afgift at hindre import af ædelmetal in natura var let nok; vanskeligheden var at hindre pengetilførsel i form af veksler og anvisninger uden at gribe alt for forstyrrende ind i hele vekselomsætningen, som ikke kunde hæmmes uden skade for handelens tilvante gang. At forhindre principaler og faktorer eller faktorerne i Tyrkiet og Ægypten i indbyrdes at afgøre deres mellemværender ved veksler, vilde være umuligt og taabeligt; hvad det gjaldt om, var at træffe forholdsregler imod, at virkelige pengetilførsler antog vekslens form. Derfor bestemtes, at intet medlem af kompagniet maatte remittere til nogen plads i Tyrkiet ved veksler eller paa anden maade nogen pengesum, undtagen saadanne veksler var udstedte af eller trasseringsretten overført fra et andet medlem[2], og at alle summer, der remitteredes fra Ægypten til Tyrkiet, skulde være fra engelske faktorer, bosatte i Ægypten, og være fremkomne ved salg af engelske uldmanufakturer eller andre engelske varer (importerede dertil fra England). Den faktor, der saaledes remitterede, skulde enten afgive en erklæring i overensstemmelse hermed eller ogsaa betale 10 %. Lettere var det at hindre pengetilsendelser fra folk udenfor kompagniet; derom bestemtes, at der af enhver saadan tilførsel til medlemmer eller faktorer i Tyrkiet skulde betales 10 %, og at i dette særlige forhold skulde ethvert medlem, der ikke var bosat i England eller Tyrkiet, regnes for ikke-medlem, saa at der ingen veksler eller pengeordrer maatte modtages fra ham, uden at der betaltes 10 %[3].

142. Kompagniet kom imidlertid snart ved nøjere eftertanke paa det rene med, at i denne form lod ordren sig ikke gennemføre. For det første var den for uretfærdig mod de kompagnimedlemmer, der var bosatte i Italien; det lod sig ikke gøre saaledes at berøve dem en del af deres medlemsrettigheder. Men dernæst vilde den ogsaa virke for ødelæggende paa faktorernes forbindelser med fremmede principaler; som den nu var affattet, syntes den ganske at ville forbyde faktorerne at modtage pengekonsignationer eller -ordrer til opkøb af Levantvarer fra fremmede — og deri havde dog i lange tider en væsenlig del, om ikke langt hovedparten, af alle forretninger mellem fremmede principaler og engelske faktorer bestaaet. Derfor maatte man allerede 1719 5.

---

[1] R. O. 209, 177—79. 210, 8—10.

[2] Unless the said bills shall be giuen by or the right transferd from some other member of the company.

[3] And no freeman or factor abroad shall receiue any money from such as are not of their body, and that in this particular any member of the company not residing in England or Turkey shall be esteemed as an unfreeman, from whom no bills or orders for money shall be taken under the said penalty of 10 %.

marts give ordren en hel ny form[1]. Den skærpedes for saa vidt, som bødebestemmelserne forhøjedes fra 10 % til 20 % — hvad der jo kun var rimeligt, naar man ønskede, at de skulde virke prohibitivt. Med denne forandring bibeholdtes de to første bestemmelser om medlemmers senden penge in natura eller ved veksler. Men forbudet mod at modtage pengetilsendelser fra købmænd udenfor kompagniet defineredes nu bestemt som kun gældende enhver engelsk købmand, der ikke var medlem eller havde kompagniets handelstilladelse, og gjordes blot herindenfor skarpere ved en tilføjelse om, at dette gjaldt, for hvis regning det end var, modtagerens eller et andet medlems eller faktors. Saaledes gav man de kompagnimedlemmer, der drev forretning udenfor England eller Tyrkiet, deres ret tilbage, og til denne bestemmelse knyttedes yderligere en længere redegørelse, der viste, at det ikke var kompagniets hensigt herved at afbryde forbindelsen mellem faktorerne og fremmede eller hindre vekselomsætningen i Levanten selv. Det udtaltes nemlig, at det ikke var meningen hermed at forbyde faktorerne paa de forskellige tyrkiske pladser til andre faktorer i Tyrkiet at remittere pengesummer, der bona fide var fremkomne ved omsætningen af enhver anden vare end møntet eller umøntet guld og sølv, ved veksler paa personer, der ikke var medlemmer af kompagniet eller dets faktorer; blot skulde i saadanne tilfælde veksler eller ordrer paa penge ledsages af den samme erklæring, som blev forlangt af veksler fra Ægypten, med nøje angivelse af beløb, dato etc., og kun hvis en faktor modtog en saadan tratte paa udlændinge uden denne erklæring, skulde han betale 20 %[2]. — Bestemmelsen om de ægyptiske veksler fastholdtes, kun vedføjedes den ledsagende erklærings ordlyd[3] og ligeledes ordlyden af en anden erklæring, der for at hindre omgaaelse af denne ordre som helhed skulde afgives af alle faktorer i Tyrkiet ved godsafskibning[4].

Ved disse ændringer sikredes dog kun vekselomløbet i Levanten selv; kun indirekte, ved forklaringen om, at ogsaa veksler paa udenlandske købmænd maatte være i omløb blandt faktorerne, var det angivet, at kompagniet ikke tænkte sig forbindelsen med disse afbrudt. Men da det heller ikke var meningen, at ordren i sin helhed skulde synes at tage sigte paa dette forhold, føjedes her endnu en forklaring til, hvori det udtaltes, at ingen bestemmelse i denne ordre skulde hindre nogen faktor i Tyrkiet i at modtage sendinger af møntet eller umøntet metal

[1] R. O. 209, 185—93. 210, 16—23.

[2] Tho it is not hereby designed or understood, that the factors either of Constantinople, Smyrna, Aleppo, Tripoly, Cyprus etc. should be debarred remittance of money by B/E or otherwise (to other factors at any place in Turkey) any sums of money, that are bona fide the produce of any other commodity than gold or siluer either in coyn or in bullion, upon persons who are not free of the company or haue their liberty of trade or are factors of the said company: but in that case such bill or bills of exchange, order or orders for money shall be accompanyed with the same affirmation hereafter mentioned as is directed to be sent from Egypt, expressing therein the amount of such bill or bills, order or orders, of whom taken, to whom payable and upon whom such bills or orders shall bee drawn, with their dates etc., and that any factor or factors receiuing any B/E upon foreigners without such affirmation shall pay a broke of 20 %.

[3] I affirm by the oath I haue taken to obey the Leuant companys orders, that the aboue mentioned money I haue now sent to A. B. is the proceed of woollen manufactures or other products of Great Britain, that I haue receiued from England, and not the proceed of siluer or gold either in coyn or bullion.

[4] I affirm by the oath I haue taken to the Leuant company, that the goods aboue-mentioned are to the best of my knowledge for account of freemen of the said company or such, as haue the said companys liberty of trade, and that no part of the said goods are the proceed of gold or siluer either in coyn or in bullion or of bills of exchange or orders for money from such as are not free of this company nor haue their liberty of trade.

fra nogen købmand, der ikke var medlem af kompagniet, i Italien, Spanien eller andre lande (England undtaget), dog saaledes, at ingen del deraf anvendtes til opkøb af mohairgarn eller nogen slags silke, at alle varer, der opkøbtes derfor, uden undtagelse blev tilbagesendt til Italien, Spanien eller andre lande (England undtaget)[1], og at faktoren gav en detailleret anmeldelse af, hvilke værdier han returnerede for saadanne sendinger, saa at det deraf kunde ses, at ingen del deraf var blevet anvendt for hans egen eller andre medlemmers eller faktorers regning.

143. Man vil da se, at ogsaa ind i denne ordre strakte sig kompagniets kamp mod Italien som marked for de levantiske raastoffer; saa meget det laa i dets magt, skulde det nok sørge for at holde det italienske marked blottet derfor. Men paa dette punkt var dets magt kun ringe, kom raasilken og mohairgarnet ikke paa engelske skibe dertil, saa kom det paa franske og hollandske, kompagniet kunde hindre, at de italienske købmænd førte raasilken direkte fra Tyrkiet til England paa dets egne skibe, men det kunde ikke hindre, at den dog stadig importeredes til England fra Italien i mængder, der i alt fald efter dets mening var for store. Saa besluttede det at genoptage den tidligere agitation for en tilbagekaldelse af navigationsaktens klausul; og maalet var at faa den tilbagekaldt inden den regelmæssige aarlige kompagnifart i 1720 begyndte. Kompagniet indgav derfor en petition om tilladelse til at lade forelægge et lovforslag, „der skulde forhindre importen af tyrkiske varer fra alle pladser i Middelhavet undtagen direkte fra Tyrkiet“[2].

De italienske købmænd vilde dog ikke uden kamp miste den ret, hvorpaa en saa betydelig del af deres omsætning hvilede; de kastede sig ind i en heftig polemik mod kompagniet, hvor de angreb det for alle de overgreb, det havde tilladt sig mod den italienske handel i det hele taget, og ogsaa søgte at vække misstemning mod det ved paany at bebrejde det dets afbrydelsespolitik. Men kompagniets hovedargument var paastanden om, at en stor del af den silke, de italienske købmænd indførte til England, var importeret til Livorno fra Marseille og i virkeligheden var købt i Levanten for fransk klæde. Det henviste til, at i aarene 1715—17 var der importeret fra Livorno 14—1500 baller raasilke mere end i aarene 1699—1701, „da Franskmændene endnu ikke havde gjort saa store fremskridt i deres klæde og uldmanufaktur som nu“; det paastod, at i alt fald 80 à 100 baller af den aarlige raasilkeimport fra Livorno til England sikkert var remisser for fransk klæde solgt i Tyrkiet[3]. I modsætning hertil paastod de italienske købmænd dels, at kompagniet i 1714 havde drevet prisen paa raasilke op til 32 s., dels at importen af raasilke fra Marseille til Livorno kun var ringe, og at prisen paa silke i de sidste tre aar (1717—19) altid havde været fra 1 s. 3 d. til 2 s. 6 d. lavere i London end i Livorno, saa at det var umuligt at købe silke i Livorno for rede penge og importere den uden tab[4]. Men disse argumenter var jo ikke rigtigt overbevisende, da, selv prisernes korrekthed forudsat, ingen mente, at handelen i raasilke over Marseille og Livorno til England fandt sted ligefrem ved opkøb i Livorno; ialtfald var det engelske parlament nu i den grad paa vagt overfor enhver mulighed for fransk indtrængen, at dette kompagniets hovedargument var tilstrækkeligt til at skaffe det sejr; i selve loven optoges det som dens motiv.

Det ses dog af lovens affattelse, dels at man kun har villet ramme den

---

[1] And it is hereby provided, that nothing contained in this order shall restrain any of our factors in Turkey from receiuing any coyn or bullion from any not free of this company in Italy, Spain or other parts (England excepted), so that no part of the proceed thereof be inuested in mohairyarn or any sort of silk (except ardassine), but be fully returned to Italy, Spain or any other parts (England excepted).

[2] Brit. Mus. Pamf. 1887 b. 60 (12): to prevent the importation of Turky goods from any other ports or places in the Streights or Levant seas but from Turky directly.

[3] Brit. Mus. Pamf. 816 m. 13 (125) (126).

[4] Brit. Mus. Pamf. 357 b. 3 (126).

franske indtrængen og har taget hensyn til indsigelser fra importørerne af droguer[1], dels at man har redigeret den i nøjere overensstemmelse med navigationsaktens almindelige bestemmelser. Loven tilbagekaldte nemlig ikke klausulen, men nøjedes med for raasilkens og mohairgarnets vedkommende at indskrænke den deri givne tilladelse til alene at gælde de tyrkiske Middelhavshavne, saa at disse to varer, skønt asiatiske, dog maatte importeres direkte herfra. Det lykkedes at faa denne lov vedtaget saa betids, at den kunde træde i kraft fra 29. septbr. 1720[2] — netop den dag, da de første regelmæssige kompagniskibe skulde afgaa.

144. Med den yderste konsekvens havde kompagniet saaledes gennemført en handelsordning, der unægtelig var i højeste grad reaktionær, eftersom den ikke blot førte forholdene fra kompagniets ældste tid tilbage, men endda nu i virkelig praksis vilde gennemføre, hvad der dengang kun formelt havde været anset for det rette.

Man har ment, at denne ordnings virkelige motiv var, at de faa ledende kompagnimedlemmer i London vilde gøre Levanthandelen til et monopol for sig selv, at disse faa overtog ledelsen af dets politik til skade ikke blot for de nationale interesser, men ogsaa for de mindre indflydelsesrige medlemmer[3]. Naturligvis er det umuligt ganske at benægte, at personlige motiver har haft deres del i resultatet, men de har i alt fald kun i ringe grad kunnet være bestemmende. Den nævnte opfattelse hviler for det første paa en ganske urigtig forestilling om kompagniets sammensætning; det var ikke et mindretal af dets medlemmer, der var bosat i London, men det havde fra første færd været og var stedse udelukkende et Londonkompagni, saa godt som alle dets medlemmer var Londonerkøbmænd. Og det var ikke, fordi det var uvilligt til at optage medlemmer fra andre engelske byer, med en enkelt undtagelse har jeg overhovedet ikke truffet noget eksempel paa, at medlemsoptagelse er blevet nægtet, og netop i aarene 1716—19 blev der optaget et større antal nye medlemmer end i de nærmest foregaaende og paafølgende aar, gennemsnitlig over 10 medlemmer om aaret[4]. Paa dette omraade, hvor en monopoliserende tendens med mest styrke kunde have gjort sig gældende, lader den sig saaledes ikke efterspore; formodninger om dens betydelige indflydelse kan da alene skyldes den kendsgerning, at angrebene paa kompagniet nu og senere fortrinsvis gælder dets skibsfartordning og navnlig stadig fremdrager de lejlighedsvise handelsafbrydelser. Handelsafbrydelsen var en ganske temporær fornoldsregel; der var i 1718 enighed indenfor kompagniet om dens berettigelse, og det var kun spørgsmaalet om dens varighed, der vakte strid; den var i det hele taget et middel, som det engelske kompagni vel havde kunnet anvende til fordel for alle sine medlemmer i det 17. aarh., saalænge Tyrkerne var nødtvungne købere af det engelske klæde, men som i 1718—19 viste sig uvirksomt, og som fra da af ikke mere kom i anvendelse. Man maa holde sig for øje, at, bortset fra spørgsmaalet om handelsafbrydelsens varighed, var der ikke i eller udenfor kompagniet i 1718—20 nogen skarp misstemning imod dets politik undtagen hos de engelske købmænd, der drev handel paa eller i Italien, og som ønskede tillige i stor udstrækning at deltage i den tyrkiske handel; deres konkurrence havde Levantkompagniet unægtelig med held søgt at indskrænke paa alle maader. Jeg tror, at det er rigtigere at sige, at Levantkompagniets handelsvirksomhed saavel i disse aar som før og senere almindeligt ansaas for heldbringende for England, fordi det stedse lod hensynet til salget af det engelske klæde i Levanten være det afgørende[5]. Og særlig var for-

[1] Hewins 52.

[2] Gen. Acts. 6 George I c. 14: Enacted that from and after the 29th Septbr. 1720 the clause or proviso in the act for encouraging and encreasing of shipping and navigation 12 Car. II which allows ..... as to the importation of raw silk and mohair yarn of the product or manufacture of Asia shall be and is repealed, excepting only as to the ports and places in the Streights or Levant seas which are within the dominions of the grand seignior.

[3] Hewins 52—55.

[4] R. O. 209, 162—63, 194. — 1698—1701 optages gennemsnitlig 9,7 nye medlemmer om aaret, 1701—10: 7,8; 1710—13 5,0. R. O. 209, 71—72, 98—100, 118—19.

[5] Cunningham II, 282.

budet mod import af ædelmetal, der dog mest af alt skadede kompagniets handel, saa nøje i overensstemmelse med den herskende tankegang, at den før anførte ytring er det eneste tegn paa en misstemning derimod. Var der maaske i visse faktorkredse ønsker om en fortsættelse af den liberalere politik, holdt dog oppositionen indenfor kompagniet kun sammen i kravet om, at handelsafbrydelsen ikke blev mere langvarig end nødvendigt; iøvrigt var stemningen sikkert selv blandt faktorerne overvejende for den politik, kompagniet valgte;[1] ogsaa de var i denne tid trætte af den frugtesløse konkurrencekamp. Og den almindelige mening i England gik ud paa, at importen af fremmede varer dertil kun burde fremkomme som provenu af salget af engelske varer; at en friere handelsordning, der tillod opkøb af dem for rede penge, som endog vilde foranledige eksport af rede penge fra England selv, og som tilmed netop derved syntes at skade salget af engelsk klæde, var absolut forkastelig. Endnu var jo importøren og eksportøren forenet i samme engelske købmands person, handelen endnu ikke fuldtud vare-specialiseret.

Atter vilde man da nu drage den egentlige opgave i forgrunden og indskrænke opkøbet væsentligst til det omfang, et regelmæssigt, fordelagtigt og forhaabentligt derfor atter stigende salg af engelsk klæde vilde tilstede. Desuden stod det jo endnu medlemmer frit for at afsende private skibe med andre varer end klæde til Levanten og at lade dem tage returfragt derfra, blot ikke i morhairgarn og silke.

145. I mere end tyve aar fastholdt kompagniet derfor denne ordning, blot med en kort afbrydelse af fri skibsfart i 1730[2]. Men de gunstige virkninger, det havde ventet sig heraf, udeblev, fordi hele ordningen hvilede paa saa ganske urigtige forudsætninger. Den engelske kompagnifart kunde ikke ophæve det franske klædes overlegenhed; nedgangen i salget af engelsk klæde vedblev ustandseligt, for 1720erne mangler alle tal, men 1734—38 eksporteres aarligt 14,820 stk., 1739—43 aarligt kun 7664 stk., og endda var det saa vanskeligt at faa disse partier afsat, at de engelske faktorer i Aleppo, formodentlig som følge af den ubetimeligt store eksport paa 21,574 stk. i 1738, maatte gribe til at sælge klæde en detail, hvad der foranledigede de indfødte klædehandlere til at forlange, at der skulde afkræves dem de paa detailsalg hvilende afgifter[3]. Salget af fransk klæde var derimod stadig stigende; var den franske eksport 1715—20 naaet op omtrent paa højde med den engelske, overgik den den nu langt; i 1739 erklærede det engelske kompagni selv, at Franskmændene aarlig solgte 12000 stk. klæde i Constantinopel, 7000 stk. i Smyrna og 5000 stk. i Aleppo; i alt 24000 stk., i 1744, at Franskmændene var saa fuldstændig herre over handelen med visse klædesorter, at de endogsaa undertiden var i stand til at remittere betydelige summer i guld[4]. Og maaske endnu mere gjorde Frankrigs over-

[1] Kompagniet erklærer i det mindste, at det kan give beviser for, at selv faktorerne har billiget dets ordrer. Brit. Mus. Pamf. 357 b. 6 (40). Formentlig ligger der dog netop i denne fremhævelse af faktorernes almindelige tilslutning et vidnesbyrd om, at oppositionen var udgaaet fra visse faktorkredse.

[2] R. O. 117 (upag.) 1730 1. septbr.: We having determined, that the method for carrying on our trade by general ships for this year be suspended, have given liberty to our members to export the woollen manufactures by any private ship or ships as often as they shall think proper . . . Formentlig medførte den frie skibsfart som sædvanligt for stor eksport cf. Ad. Anderson II, 329.

[3] Brit. Mus. Pamf. 357 c. 12 (34) - (36): But as a proof beyond all contradiction that the markets have been kept supplied beyond the real demand, the factors at Aleppo were about three years since so much at a loss to get rid of their cloth, that they universally had recourse to the expedient of selling it by retale, which exposed them to disagreeable discussions with the government, of whom the shopkeepers required, that the English merchants warehouses should be made liable to a portion of the duties levied on the shops, where cloth is sold.

[4] Brit. Mus. Pamf. 357 c. 12 (12 (34) — (36): By these advantages the French are entirely in possession of the cloth trade for certain uses, and they can sell it to such profit as to be able sometimes to make considerable returns in gold.

legenhed over England sig gældende paa andre vareomraader. Det var netop i disse aar, at Frankrig begyndte at drage den fulde nytte af sine vestindiske kolonier; ved deres hjælp kunde de nu fuldstændig overtage Tyrkiets forsyning med sukker og indigo, og navnlig var det af betydning, at medens de franske købmænd tidligere havde søgt til Ægypten for dær at hente kaffe, var det nu omvendt dem, der til Tyrkiet førte store mængder af vestindisk kaffe. Paa disse omraader kunde Englænderne aldeles ikke følge med;[1] de kunde blot noget forøge deres eksport af tin, bly og metalarbejder, særlig ure.

146. Naar kompagniet dog lige til 1744 kunde finde det formaalstjenligt at fastholde ordningen af 1718—19, var det, fordi den indre modsigelse, som denne ordning dækkede over, af forskellige grunde ikke kom til at træde stærkere frem i dette tidsrum. Den indre modsigelse fremkom som allerede fremhævet derved, at kompagniets hele virksomhed, og det særlig, naar den stod i kompagnifartens tegn, hvilede paa den forudsætning, at engelske industriers behov for tyrkiske raastoffer kunde svare ganske nøjagtigt til Tyrkiets behov for engelsk klæde. I dette tidsrum skete der nu det, at nedgangen i det engelske klædesalg ledsagedes af en nedgang dels i Englands behov for tyrkiske raastoffer, hvad der særlig gjaldt bomulden og mohairgarnet, dels i Tyrkiets evne til at fremskaffe dem, hvilket mest viste sig for den persiske raasilkes vedkommende.

Bomuldsimporten til England synes 1697—1702 at have naaet et højdepunkt, men faldt derefter meget stærkt til 1710 for atter i 1720 at naa akkurat samme omfang som 1697[2]. Men umiddelbart derefter fandt der formentlig atter en betydelig nedgang sted; Englands behov for bomuld var i virkeligheden dengang næppe stærkt, i alt fald forekom det jo paa det tidspunkt kompagniet vigtigere at sikre kompagniskibene de to andre varer. Af disse blev i tiden 1720—44 ogsaa efterspørgslen efter mohairgarn i England stedse ringere, senere angives aarsagen hertil at være den, at mohairknapper gik af mode[3].

Stærkest var omkring 1720 efterspørgslen efter silke, og denne forøgedes sikkert, da regeringen 1722 tilstod silkeindustrien en ikke ubetydelig eksportpræmie;[4] langt de fleste af kompagniets ordrer af 1720- og 30erne gælder da ogsaa opkøbet af raasilke i Levanten og de forholdsregler, der bør træffes for at sikre varens bedst mulige kvalitet. Hovedmassen af den silke, der kom til eksport paa Levantmarkederne, havde hidtil været persisk silke fra egnene syd for det kaspiske hav; den fineste sort, sherbaffee, kom fra den persiske provins Ghilan, for de grovere ardassorter var Shamakhi i Kaukasus og Enzeli ved det kaspiske hav hovedmarkederne[5]. Alle disse egne og byer kom nu i aarene 1722—23 som følge af Peter den stores krig med Persien under russisk herredømme; ved freden beholdt Rusland, foruden Derbent og Baku, provinserne Ghilan, Mazanderan og Asterabad d. v. s. hele vest- og sydkysten af det kaspiske hav. Naturligvis maatte først krigene, dernæst det russiske herredømme i høj grad besværliggøre silkeeksporten til Smyrna; den persiske silke, der kom paa markedet i Smyrna i slutn. af 20erne, var af meget slet kvalitet, om den overhovedet var ægte;[6] silken tog sin vej dels

[1] Kompagniets motiver til kodifikationen 1744: The flourishing state of the French colonies in America has also been a great furtherance to the increase of their Levant trade, for they have altogether for some time past supplied that country with sugar and indigo and have also sent thither great quantities of coffee, which is a commodity they formerly bought there with ready money. R. O. 211, 57.

[2] Cunningham II, 693. Ellison 15—16.

[3] Brit. Mus. Pamf. 357 c. 12 (36), 213 i. 2 (59), 357 ç. 12 (33).

[4] Cunningham II, 339.

[5] Savary II, 459—64.

[6] R. O. 117 (upag.) 1729 26. septbr.: We have examined the musters of silk sent us from your place (Smyrna) and find them of so ordinary a quality, that the first sorts ought to be deemed only as

til Rusland, dels — særlig i 30erne, da Persien havde faaet en del af de tabte provinser tilbage — til Balsora. I begge disse retninger var Levantkompagniets engelske konkurrenter beredte til at modtage den, det russiske kompagni i Rusland, det østindiske i Balsora. Faktorerne i Levanten søgte ganske vist at følge efter; som de i 1690erne havde villet gaa til markedet i Erzerum for at komme produktionsstederne nærmere, saaledes søgte de nu fra Aleppo at knytte forbindelse med Balsora. Men ikke blot kom Levantkompagniet herved i strid med det østindiske kompagni, ogsaa den tyrkiske regering gjorde ophævelser; den vilde ikke lade kapitulationerne have gyldighed for en engelsk import fra Persien. 1731 30. juli forbød derfor kompagniet al handel mellem Balsora og Aleppo under en bøde af 20 %; heller ikke kommissioner maatte faktorerne modtage derfra[1]. Maaske haabede det ogsaa derved at drage silken tilbage til Levantmarkederne; da det 1734 15. aug. reviderede og samlede alle sine ordrer om silkehandelen, satte det i spidsen for ordren som en grundregel, at ingen faktor maatte direkte eller indirekte, selv eller ved andre købe nogen persisk silke, før den var ankommen til hans scala[2].

Jo mere den persiske silke svigtede, desmere maatte kompagniet lægge vægt paa et saa stort opkøb som muligt af tyrkisk silke. Hvor nødvendigt det blev paa denne maade at skaffe erstatning, ses af, at kompagniet med hensyn hertil viste en liberalitet, som endog gik ud over, hvad det havde vovet sig frem til i den store kamptid. Ikke blot opretholdtes tilladelsen til at købe Brussasilke, silke fra landsbyerne i nærheden af Smyrna og fra øerne i Archipelaget paa selve produktionsstederne; men da det snart blev nødvendigt ogsaa at skaffe sig silke fra Cypern, Antiochia, Latachia, Tripoli di Soria, Beirut, Sidon, Acri og andre steder, og da der kun paa faa af disse steder var engelske faktorer, tillod kompagniet i sin ordre af 1734 15. aug. medlemmerne og faktorerne overalt paa disse steder, hvor der var et selvstændigt europæisk d. v. s. fransk faktori, at give deres indkøb af silke i kommission til dettes medlemmer; dog med tilføjelse af et forbud imod, at de nøjedes med at købe „paa anden haand“ af nogen Europæer, undtagen det var en Englænder[3]. Tvunget af nødvendigheden gjorde kompagniet selv her for første gang brud paa sit grundprincip ikke at benytte købmænd af fremmed nationalitet som kommissionærer.

Trods alle disse anstrengelser, og skønt Franskmændene ikke her beredte kompagniet nævneværdig konkurrence, vistnok fordi de forsmaaede den mindre gode tyrkiske silke, viste dog ogsaa kompagniets silkeimport til England sig i stadig tilbagegang; i aarene 1734—38 importerede det gennemsnitligt 176,700 lbs., 1739—43 aarlig kun 126,575 lbs.[2]

---

seconds, the seconds for thirds, and the thirds are so very bad, that they ought not to be sent home under the denomination of sherhaffee.

[1] R. O. 117 (upag.) Denne ordre udstedtes dog efter faktoriets eget ønske.

[2] R. O. 210, 85—86. I denne ordre samledes alle ordrer om silkehandelen siden 1693, saaledes indgik en større ordre af 1732 16. juni — R. O. 210, 64—65 — deri som § 7; hvilken § dog ændredes 1735 3. oktbr. R. O. 210, 91—92.

[3] R. O. 210, 85—86. § 8. That any factor may buy silk at Cyprus, Latachia, Tripoly, Sidon or Acri or at any other scale where there may be a Frank settlement ..... but by no other hands than those of the Franks establish'd at each respective scale. And all such silk as likewise any other goods as shall be bought by the French or any other Franks not under British protection establish'd at any of the licens'd scales by commission from any of our members or factors shall be enterd with our officers in the same manner ... as if they had been bought by Englishmen. § 10. No factor shall directly or indirectly either by himself or by any other person ... for him ... buy silk of any kind at second hand of any Frank, except he be a member of this company or the son or servant of a member.

[4] Brit. Mus. Pamf. 357 c. 12 (36) (34).

147. Den nærmeste følge af kompagniets handelspolitik blev da en øjeblikkelig og siden yderligere fortsat indskrænkning af den engelske Levanthandels omfang. De uheldige forhold, hvorunder den engelske Levanthandel var kommet til at arbejde, vilde utvivlsomt efterhaanden have nødvendiggjort en saadan indskrænkning; men kompagniets politik fremskyndede denne udvikling, gjorde med eet slag indskrænkningen til en kendsgerning. Kompagniet foretrak at drage sin handel sammen, saa den kom til at hvile paa det nedarvede og sikre grundlag, fremfor ved stadige udvidelser at fortsætte den voldsomme konkurrence, hvis heldige udfald var mere end usikkert. Men denne indskrænkning havde da ogsaa straks sine følger; alle vidste, at fra nu af vilde der ikke være store forretninger at gøre i handelen imellem England og Levanten. De foregaaende aars stærke tilgang af nye medlemmer hørte øjeblikkeligt op; i 1720erne og 30erne optages gennemsnitlig kun 5 nye medlemmer om aaret, fra 1744—48 kun 3[1], ogsaa faktorierne skrumpede ind, særlig Smyrna og Aleppo.

Men vigtigst var det, at de faktorer, der blev og endnu stadig gik derud, ganske maatte forandre deres hele forretningsførelse. Hvad der tidligere mere havde været et ledsagende moment ved den store forretningsudvidelse, som kompagniet i slutn. af det 17. aarh. forsøgte, det blev nu efter 1720 en nødvendighed. Dette indsaa kompagniet selv meget klart, det fremhævede senere: at barathandelen i silke mod klæde havde sine store vanskeligheder; man maatte afvente klædets detailsalg i butikerne i Smyrna og Aleppo, og naar disse var tilstrækkeligt forsynede, vilde det være umuligt at sælge klæde for rede penge; faktorerne kom derved ofte i forlegenhed for at skaffe penge til at betale udlæg og omkostninger med. For at hjælpe herpaa var man da for nogle aar siden begyndt at sende sølv, men dette havde blot haft til følge, at silkepriserne steg saa stærkt, at man ikke uden grund paastod, at der vilde kunne købes lige saa megen silke for klædet alene som nu for klæde og sølv tilsammen. Derfor havde kompagniet 1718 forbudt sølvsendingerne; men havde saa maattet overlade det til faktorerne selv at kæmpe sig gennem vanskelighederne med at skaffe penge saa godt de kunde; mange søgte da at hjælpe sig ved at sende varer til Constantinopel med ordre om at sende provenuet deraf til andre pladser for at støtte omsætningen dær[2]. Med andre ord: kompagniet indsaa, at faktorerne nu i højere grad maatte drive deres forretning med egen kapital, og at deres egenhandel var en væsentlig betingelse for deres evne til heldigt at udføre de kommissioner, de modtog fra deres engelske principaler. Det kendte ogsaa denne egenhandels natur, vidste, at den bestod deri, at de engelske faktorer nu stærkere end nogensinde før deltog i den omsætning, der fandt sted indenfor Tyrkiet selv. Constantinopels forsyning med levnedsmidler var et af dens betydeligste omraa-

[1] R. O. 209, 207–8, 210, 220, 225, 227, 229. 210, 67, 151.

[2] Brit. Mus. Pamf. 357 c. 12. (36) . . . . . that the cloth alone sent out to Turkey would buy as much silk as cloth and silver together. Upon this the company forbid the exporting more silver ever since 1718, and the factors were left to strive as they could with the difficulties of raising money, and which many helped by sending effects to Constantinople and ordering the produce of them to other scales to assist the circulation of affairs there.

der; hvede og andet korn købtes i Salonici og Volo, kaffe og ris i Ægypten, sæbe paa Kreta o. s. v., alt førtes det til Constantinopel. For at udføre disse transporter charterede faktorerne engelske skibe, og snart var det et ikke ringe antal, der saaledes gik i stadig fragtfart mellem de forskellige tyrkiske havne; efterhaanden blev de benyttede ikke blot af de engelske faktorer, men ogsaa af tyrkiske og græske købmænd. I nært sammenhæng med denne faktorernes egenhandel stod det, at ogsaa omfanget af deres kommissioner for fremmede kom til forholdsvis at spille en endnu større rolle; den stærkere handel fra den ene tyrkiske by til den anden medførte flere kommissionsforretninger fra kommittenter i selve disse tyrkiske byer, medens lignende for købmænd i Italien og andre europæiske lande ogsaa stadig forekom i ikke ringe omfang.

Hele denne udvikling lader sig imidlertid ikke nøje forfølge i denne første tid, fordi den kun sætter sig svage spor i de fra denne tid alene bevarede chancery books fra faktoriet i Constantinopel; man kan blot se, at kompagniet nu og da tog hensyn til den i sine ordrer, som naar det 1732 28. marts indskærpede, at der ikke skulde kræves større konsulatsafgift af fremmedes gods ladet paa engelske skibe fra den ene tyrkiske havn til den anden, end Franskmændene samtidig forlangte[1]. Og dog var hele denne udvikling af den største betydning for faktorernes stilling overfor kompagniet. Medens deres engelske kommissioner stedse blev færre, og det stedse voldte dem mere bryderi at faa dem udført, steg i forhold hertil deres egenhandel og deres kommissionsforretninger for fremmede kommittenter; og disse forretninger var det langt lettere for dem at udføre. Mere og mere droges de ind i det særlige levantinske handelsliv, svagere blev det interessefællesskab, der knyttede dem til moderlandet og kompagniet. Dette maatte give dem en ganske anden selvstændighed overfor kompagniet, end de nogensinde før havde haft, end ikke i Levanthandelens mest glimrende dage. Dengang var de dog endnu faktorer, der ved siden af kommissionshandelen for deres principaler havde ret til at drive handel for egen regning, dengang havde de endnu maattet lade formen for deres egenhandel bestemme af kompagniet i overensstemmelse med den form, dette tillod for deres kommissionsforretninger; nu blev de væsentlig at betragte som ganske selvstændige købmænd, der ved siden af drev kommissionshandel; den maade og de betingelser, hvorpaa de vilde afslutte deres egenforretninger, blev bestemmende ogsaa for deres kommissionsforretninger.

148. Derfor var det, at hvor reaktionært kompagniet end udformede sin politik i 1718—19, kunde det dog ikke tage de særlige indrømmelser tilbage, som det i den foregaaende tid havde gjort faktorerne; de ikke blot opretholdtes, men modtog nye betydningsfulde tilføjelser. Havde kompagniet allerede i det 17. aarh. maattet opgive koncentrationen paa de tre tyrkiske hovedpladser alene, kom der nu yderligere nye pladser til; de engelske faktorer paa Cypern udfoldede i denne tid en ikke ringe virksomhed, og selv Salonici maatte tilsidst anerkendes;[2]

---

[1] R. O. 117 (upag.)
[2] I tiden 1710—13 gives der handelstilladelse til faktorer paa Cypern og i Tripolis; R. O. 209,

endda var der jo, som ordren om silkehandelen viser, ikke engelske faktorer paa alle pladser, hvor det havde været ønskeligt.

Men navnlig maatte naturligvis nu kompagniet opgive enhver tanke om i det enkelte at foreskrive faktorerne, hvorledes de skulde afslutte handler, det maatte nu overlades til deres egen bestemmelse. Da saaledes kompagniet 1734 udstedte sin store ordre om silkeopkøbet, hvorved dette endnu underkastedes saadanne detaillerede bestemmelser, tilføjede det, næsten undskyldende og beroligende, en erklæring om, at det nu iøvrigt ogsaa formelt tilbagekaldte alle tidligere ordrer om den maade, hvorpaa opkøb maatte finde sted paa de forskellige tyrkiske pladser, saa at faktorerne nu havde fuldstændig frihed til at købe alle varer (silke alene undtaget), hvor og paa hvilken maade de fandt bedst[1].

Og paa dette tidspunkt fandt da endelig ogsaa den langvarige strid om faktorernes ret til at tilstaa kredit sin afslutning. Jeg har ovenfor fremhævet, hvor vanskeligt det maatte blive at fastholde det absolute forbud mod faktorens kredittilstaaelse som kommissionær, efter at man først havde indrømmet ham det berettigede i hans krav om ret hertil med hensyn til hans handel for egen regning, hvorledes den grænse, der 1703 blev draget, maatte synes ganske vilkaarlig. Jo mere nu hans egenhandel forholdsvis steg i betydning og omfang, jo mere hans fremmede kommittenter indrømmede ham ret til at tilstaa kredit, des mere absurd maatte de engelske kommittenters afvisende holdning forekomme, og det saa meget mere, som alle disse ordrer jo aldrig var blevet overholdte bogstavelig i praksis. Sikkert var forlængst disse ordrer i praksis ganske forglemte, da kompagniet i 1744 reviderede og kodificerede alle sine tidligere ordrer og da besluttede at udelade ordren mod faktorernes kredittilstaaelse, idet det for fremtiden henviste dem til at følge de instruktioner, de herom maatte modtage fra hver især af deres principaler[2].

149. I hvor høj grad faktorerne i denne tid kom til at betragte sig selv ikke som kompagniets udsendinge, men hver for sig som selvstændige købmænd, derom vidner den ligegyldighed, de stadig viste overfor kompagniorganisationen, saaledes som denne var udtrykt i faktoriernes særlige forfatning; de var næsten ikke til at bevæge til at paatage sig de pligter og hverv, der deraf fulgte. Kun meget faa gav møde, naar faktoriet sammenkaldtes til nationsforsamling; konsulen i Aleppo søgte at raade bod herpaa ved at indhente hver enkelt af de fraværendes mening om de foreliggende sager, en fremgangsmaade, som kompagniet højligt misbilligede. De nægtede at revidere kassererens regnskaber eller at bekræfte dem med deres underskrift, naar de var

---

118 19; og disse pladser nævnes i ordren af 1719 5. marts jævnsides med de tre gamle faktorier, cf. ovfr. 177 anm. 2. Saavidt jeg har kunnet se, er det dog først i 50erne, at der gives handelstilladelse til engelske faktorer i Salonici. R. O. 210, 159.

[1] R. O. 210, 87: Further ordered: all former orders relating to the manner of buying goods at the seueral scales in Turkey be hereby revoked, so that our factors abroad are at liberty to buy all goods (silk excepted) where and in what manner soever they shall think fit.

[2] R. O. 117 (upag.): brev til Smyrna 30. aug.: Some time since we had occasion to revise all our orders, and among those we thought proper to continue, the oath against trusting at your place is left out, which you are to communicate to the factory, that the repeal thereof may be known to them, and that henceforward the several factors are to follow the directions of theire principals with regard to their trusting their goods.

reviderede og skulde sendes til kompagniet; en ny, almindelig ordre angaaende nationsforsamlingen, som kompagniet i denne anledning 1733 13. febr. udstedte, bragte næppe synderlig forandring i disse forhold, der var tegn paa en begyndende opløsning[1].

150. Faktorerne havde da i denne tid opnaaet en meget høj grad af frihed i deres hele handelsvirksomhed; alligevel maatte de dog utvivlsomt føle sig hæmmede ved opretholdelsen af kompagnifarten. Da de persiske karavaner udeblev, mistede silkeopkøbet den tids- og stedsbestemthed, som havde gjort det nødvendigt, at der til bestemt tid og i et par bestemte tyrkiske havne laa engelske skibe rede til indladning; en friere disposition over forhaandenværende tonnage maatte blive ønskelig. Kompagniskibenes monopolisering af klæde-, silke- og mohairgarnsfragterne maatte vanskeliggøre fragtfarten mellem England og Levanten; private skibe maatte gaa frem og tilbage med ringe ladning eller i ballast; det skulde næppe hjælpe meget, at kompagniet 1728 29. jan. havde ophævet den ekstraordinære konlulatsafgift af 2 % af varer, indladede til en anden havn end London nord for kap Finisterre[2]. Faktorerne maatte ønske ogsaa i forbindelserne med England at kunne disponere friere, og det samme ønske maatte næres af mange medlemmer i England selv.

Thi kompagnifarten havde jo aldeles ikke virkeliggjort de forhaabninger, man i 1718—19 havde sat til den; trods den tog det engelske klædesalg jo stadig af; der var grund til at forsøge, om dog ikke en friere skibsfart vilde vise sig mere formaalstjenlig nu, da man grundigt havde faaet udryddet opkøbet af Levantvarer for rede penge. Man kan se, at kompagniet i disse aar er naaet til en rigtigere forstaaelse af, hvad der var den egentlige aarsag til dets handels tilbagegang; det fandt endnu stadig forsendelsen af rede penge skadelig og unødvendig; men det forstod, at det var det franske klædes ubestridelige og uovervindelige overlegenhed, der var det afgørende moment. Kompagniet havde resigneret; saalænge dette forhold ikke forandredes, ventede det sig ingen fremgang, alle andre forholdsregler var betydningsløse, spørgsmaalet om kompagnifart eller fri skibsfart ret underordnet, medens kompagnifarten endnu syntes at byde visse fordele ved billigere fragt, større sikkerhed i krigstilfælde o. s. v. I en saadan tankegang og ikke i en monopoliserende tendens maa man søge grunden til, at kompagniet i saa lang tid ingen forandring foretog, og at der behøvedes et vist pres paa det udefra for at bringe det til at tage sig sammen til en beslutning derom.

151. I slutn. af 1743 fandt Levantkompagniet sig paany sat under offentlig debat. Bevægelsen udgik fra klædefabrikanterne, der var misfornøjede med, at kompagniet aar for aar aftog mindre engelsk klæde.

Naar kompagniet forklarede dette stedse forringede klædeopkøb ved, at det engelske klæde blev for dyrt i Levanten, at Franskmændene dær kunde sælge klæde til 6 s. yarden, der var lige saa godt, som det Englænderne maatte forlange 11 s. for, og det skønt den uld, Franskmændene benyttede, kostede dem 2 s. pr.

[1] R. O. 117 (upag.): breve af 1731 30. juli, 1732 15. decbr., 1733 13. febr.
[2] R. O. 117 (upag.): brev af 1730, 2. juni.

lb., medens den engelske kun kostede 9 d., mente klædefabrikanterne, at dette forhold i det mindste kunde blive stærkt afhjulpet ved, at klædeeksporten ikke udelukkende fandt sted fra London; thi herved belastedes klædet med transporten til London, omkostningerne til kommissionær, skriver, magasinering, omemballering, dragerløn, told og havneudgifter, der alt var højere i London end i nogen anden engelsk havn; ogsaa paamønstring og skibenes forsyning med levnedsmidler var dyrere dær end andetsteds. Eksporten burde kunne finde sted fra enhver engelsk havn, saa nær produktionsstedet som muligt; enhver engelsk købmand burde kunne optages i kompagniet mod et ringe indtrædelsesgebyr; man burde ikke fastholde kravet om, at medlemmerne alene skulde være grosserere, og ogsaa i Tyrkiet burde salget ikke koncentreres til nogle faa pladser men kunne finde sted overalt. Disse ønsker formuleredes i petitioner, der fra forskellige egne af landet indsendtes til parlamentet[1], og i underhuset fremsattes et lovforslag, der gik ud paa, at fra og med 1744 24. juni skulde enhver britisk undersaat, der begærede optagelse, optages og nyde alle privilegier som medlem inden 28 dage efter sin begæring, naar han betalte £ 20 i indtrædelsesgebyr og aflagde sædvanlig medlemsed; paa disse vilkaar skulde mænd fra enhver engelsk havneby og ethvert andet sted i riget optages, og nægtedes der nogen optagelse, skulde han alligevel betragtes som medlem. Sønner og lærlinge skulde dog kun betale 20 s. ved optagelsen. Efter 24. juni skulde det være ethvert medlem tilladt til enhver tid fra enhver britisk havn eller plads at eksportere alle slags varer, der var producerede i Storbritanien, dets kolonier eller Østindien (hvis eksport ikke var forbudt ved lov), i ethvert britisk skib, der opfyldte navigationsaktens fordringer, til enhver havn eller plads indenfor kompagniets privilegier, og paa samme maade derfra at importere alle ikke forbudte varer, der var købte i barathandel for uldmanufakturer eller andre eksporterede varer (møntet og umøntet guld og sølv undtaget) eller for provenuet ved salget af saadanne varer, eller for provenuet af skibsfragt, konsulatsafgift eller kommissionærprovision — alt mod at betale told og de afgifter, der var nødvendige til kompagniets opretholdelse[2].

152. Om petitioner og lovforslag erklærede nu kompagniet[3], at det var forundret over at se disse klager fremsatte af klædefabrikanterne, eftersom disse hverken det foregaaende aar eller dette havde kunnet tilfredsstille kompagniets efterspørgsel; tværtimod var prisen paa klæde, der egnede sig for Levantmarkederne, siden sidste aar sat mindst 20 % op. Kompagniet vilde paa ingen maade modsætte sig dette lovforslag, hvis det virkelig, som forslagsstillerne mente, kunde forøge handelen paa Levanten. Men det maatte sætte sit charter og sin virksomhed i det rette lys. Det var en fuldstændig misforstaaelse, at kun Londonerkøbmænd kunde blive medlemmer, og at kun London kunde være eksporthavn. Bestemmelsen om, at enhver, der ønskede optagelse, og som boede indenfor en omkreds af 20 miles omkring London, først skulde være borger dær, var i sin tid indsat efter kongens ønske og forhindrede ikke, at enhver mand fra enhver havneby eller anden engelsk by kunde optages og til enhver tid paa forlangende var blevet optaget som medlem[4]; ingen af ansøgerne havde heller nogensinde begæret op-

---

[1] Brit. Mus. Pamf. 357 c. 12 (35). 104 h. 11.
[2] Brit. Mus. Pamf. 357 c. 12 (32).
[3] Brit. Mus. Pamf. 357 c. 12 (36). 213 i. 2 (59).
[4] Det er sikkert, at kompagniet havde fuldstændig ret i denne paastand. Kravet om denne bestemmelse fremkom fra byen London selv allerede 1627 — R. O. 148, 167[1] — og maa opfattes som et led af de bestræbelser, byen under sin stærke vækst i løbet af det 17. aarh. rettede mod at skaffe sig myndighed over de forstadskvarterer, der voksede op udenfor byens ældste omraade. Cunningham II, 172—73. Byen vilde ikke, at en mand, der drev forretning som Levantkøbmand i London, skulde kunne unddrage sig sin borgerpligt ved at tage bopæl i et forstadskvarter; i 1636 foresloges en deling af forstædernes grund mellem London og Westminster, selvom dette ikke blev udført, var spørgsmaalet dog sikkert stedse fremme, og 1661 12. febr. opnaaede London en kgl. proklamation: That all charters now passing or hereafter to be granted by his majestie to any corporation of merchants of London, shall have this proviso inserted, that noe person inhabiting in or within twenty miles of London shall enjoy any benefit of that grant or be admitted into the societie and priviledges thereof, untill he has taken the freedome of the city. R. O. 152, 14. Følgelig indsattes en dertil svarende bestemmelse ogsaa i Levantkompagniets charter af 1661, og byen var meget ivrig for at sørge for denne bestemmelses overholdelse. 1674 klagede saaledes lordmayoren til kompagniet over, at det tilsidesatte den, men dette svarede 12. septbr.: that since his majesties renewal or our charter wee have not admitted any one merchant, who had not either first taken his freedom of this city or else inhabited twenty miles distant from it; af disse sidste var der siden 1661 optaget fire, bosatte i Windsor, Cornwall, Maidenhead og Stringfield i Essex, af de to sidste havde kom-

tagelse og faaet den afslaaet[1]. Ogsaa var det udtrykkeligt erklæret, at eksport kunde finde sted fra enhver som helst havneby[2]. Men kompagniet, der arbejdede paa grundlag af kapitulationer, som paa mange punkter stillede de engelske købmænd gunstigere end selve sultatens undersaatter, og som derfor ofte vakte misstemning i Tyrkiet, maatte optræde med stor forsigtighed og holde en vis justits over sine medlemmer. Det maatte derfor finde begrænsningen til en-gros handel heldig, fordi let en mindre købmands uheldige adfærd kunde give de tyrkiske myndigheder anledning til de største overgreb. Lovforslaget gik paa visse punkter alt for vidt. Det gav alle britiske undersaatter lige ret til at blive medlem og medtog saaledes de engelske Jøder; Tyrkerne kunde dog ikke have anden opfattelse, end at kapitulationerne kun gjaldt de kristne Englændere og vilde betragte Jøderne som tyrkiske undersaatter. Deraf vilde megen strid opstaa. Det tog ingen reservation med hensyn til, hvem de engelske varer maatte gives i salgskommission til i Levanten, og satte derved alle slags fremmede paa lige fod med indfødte medlemmer; det var at bortgive kommissionærprovisionen til fremmede, og sikkert vilde de franske faktorer derved finde lejlighed til at sende Levantvarer til England, som var købte for deres manufakturer. Endelig maatte kompagniet ogsaa bemærke, at der dog var tilfælde af pest eller toldstrid, hvor det kunde være nødvendigt at holde et skib tilbage. Kompagniet gav dernæst en skildring af de virkelige aarsager til Levanthandelens tilbagegang; det eneste effektive middel herimod var at fremstille klæde, der var ligesaa godt og billigt som det franske; for øjeblikket var Levantmarkederne alle mere end tilstrækkeligt forsynede, uden at der var udsigt til større salg; man maatte ikke vente, at nogen af dette forslags bestemmelser vilde foranledige salget af en eneste yard engelsk klæde mere end før[3].

153. 1744 16. febr. henvistes lovforslaget til et udvalg[4], og formodentlig modtog det her en ændring om, at de varer, der eksporteredes til Levanten, skulde konsigneres til derværende britiske undersaatter, der var medlemmer af kompagniet eller medlemmers sønner eller lærlinge, saalænge de forblev under den britiske gesandts og de britiske konsulers beskyttelse og opsigt og holdt sig kompagniets ordrer efterrettelige. Derimod synes udvalget ikke at have taget hensyn til kompagniets indsigelser med hensyn til de engelske Jøder og til detailhandelen. 13. marts kom forslaget til anden behandling i underhuset[5], hvorefter det endelig vedtoges og oversendtes til house of lords.

Men medens det var til behandling i udvalget, havde klædefabrikanterne fundet støtte hos nogle af kompagniets egne medlemmer. Disse indgav en historisk fremstilling af kompagniets skibsfartspolitik, uddragen af kompagniets egne bøger, idet de derved mente at kunne paavise, at en væsentlig aarsag til handelens tilbagegang var at søge i, at kompagniet gentagne gange havde

pagniet endog forlangt erklæring om, at de vilde søge borgerskab i London, hvis de bosatte sig og drev handel dær. Iøvrigt var der optaget nogle „noblemen and gentlemen of quality", men dem gjaldt bestemmelsen jo ikke. R. O. 113, 412—13. Maaske standsede dette svar ikke klagerne fra byen; i alt fald fandt kompagniet 1685 31. marts i anledning af, at en mand, der havde udtjent sin lærlingetid og som boede over 20 miles borte fra London, men ikke havde borgerskab, søgte optagelse, det fornødent at raadspørge sin juridiske konsulent: 1) whether a person clayming his freedome of the Levant company without being first admitted to the freedome of London and dwelling more than 20 miles distant can be denyed his freedom of this company? 2) whether if such a person bee admitted . . . he may by himselfe or his factors trade from London? or shalbee restrained to trade only from other ports of England and not from London? R. O. 154, 432. Svaret læses 21. juli; dets ordlyd gengives ikke, men det maa have bestemt benægtet saavel det første som sidste del af det andet spørgsmaal; thi det besluttes at optage manden næste gang han søger, og foreløbig at give ham 6 maaneders handelstilladelse; derpaa optages han 1. septbr. uden nogen indskrænkning af medlemsret. R. O. 154, 446, 449. Ganske urigtigt derfor Hewins 48: the Turkey merchants strove to restrict the enterprise of the many in the interests of the London section.

[1] Brit. Mus. Pamf. 213 i. 2 (59): it is certain, that none of the petitioners for the bill applied for their freedom of the company and were refused.

[2] Netop dette var jo en hovedbestemmelse i chartet, og de ovfr. anm. 4 anførte spørgsmaal af 1685 viser, hvor lidt kompagniet da selv tænkte at hindre afskibning fra anden havn end London. Gentagne gange fremtræder det ogsaa i kompagniets ordrer, at andre havne var ganske ligestillede med London; f. e. 1631 9. marts: That noe particular ship . . shall . . bee fraighted by any member . . . from the port of London or from any other port within his majesties dominions. R. O. 148, 231.

[3] Brit. Mus. Pamf. 357 c. 12 (36): At present the markets are all full with little appearance of any considerable vent, nor is there the least reason to think, that anything in this bill would procure the sale of a single yard of cloth.

[4] Brit. Mus. Pamf. 213 i. 2 (58).

[5] Paaskrift paa Brit. Mus. Pamf. 213 i. 2 (53): Second reading of the Turkey bill is Tuesday 13. March.

hindret dets medlemmers handelsvirksomhed ved at paalægge deres varer en afgift af 20 %, hvis de sendtes til Tyrkiet paa andre tider eller i andre skibe, end kompagniet bestemte; 20 % bøden virkede som et forbud. Man kan tydeligt se en forbindelse mellem denne opposition indenfor kompagniet selv og den tilsvarende opposition fra 1719; et af stridsskrifterne fra den tid optryktes paany med tilføjelse af ophavsmændenes navne og knyttedes som et tillæg til den historiske fremstilling[1]. Dette vidner om, at visse kredse indenfor kompagniet ogsaa var imod fortsættelsen af dets hidtidige politik; jeg tror, at denne opposition nu som før mest repræsenterede faktorernes anskuelser.

Da lovforslaget i overhuset 7. maj foresloges henvist til udvalgsbehandling, blev hele sagen imidlertid udsat en maaned[2]. Dette betød formentlig, at man var bleven klar over, at der ikke var nogen grund til at lovgive om denne sag. Det var jo ikke selve kompagniorganisationen, klagerne vilde tillivs; tværtimod, alle var enige om, at saalænge den engelske handel hvilede paa kapitulationerne, saalænge denne handel selv havde at bære udgifterne til gesandt, konsuler og hele det øvrige officielle apparat, foruden til forefaldende avanier, maatte den være organiseret og underkastet en særlig ledende og bestemmende myndighed. Selve lovforslaget gik derfor ikke udenfor de grænser, der var givne ved kompagniorganisationen. Desuden var det jo godtgjort, at de væsentligste fordringer var meget vel overensstemmende med den bestaaende organisation, ja allerede var indrømmede i chartets egne bestemmelser; det stod enhver frit for blot at bringe dem i praktisk virksomhed. Tanken om at lade engelske Jøder faa del i privilegierne, gjorde næppe den gang nogen Englænder særlig ivrig for en lovgivning om denne sag[3]. Hvad der udkrævedes, var blot en forandring af kompagniets skibsfartordning, og den var det selv villigt til at foretage, selvom det ikke formodede store resultater deraf. Sagens udsættelse vilde da sige, at den overlodes til kompagniet selv.

154. Dette vedtog da, formentlig allerede i maj 1744, en ordre om fri skibsfart, 30. aug. kunde det give faktorierne meddelelse herom[4]. Men dernæst besluttede det at revidere alle sine ordrer og at kodificere dem, det ønskede at fastholde; hertil nedsatte det en komite 19. juni, hvis forslag endelig vedtoges paa tre almindelige forsamlinger af kompagniet 9., 12. og 19. oktbr[5]. Den nye ordresamling ledsagedes af en motivering, hvor kompagniet først paany fremsatte sin opfattelse af aarsagerne til Levanthandelens tilbagegang og paaviste, at den ikke kunde tilskrives den handelspolitik, det havde fulgt. Da det imidlertid under parlamentets forhandlinger havde vist sig, at man stærkt misbilligede en midlertidig indskrænkning af klædeeksporten til Tyrkiet, der een gang ved en særlig lejlighed var blevet foretaget, og at kompagnifarten med det dertil knyttede forbud mod at eksportere klæde og importere silke og mohairgarn paa andre end kompagniskibe ogsaa misbilligedes af mange, havde kompagniet nu for at imødekomme den offentlige mening revideret sine ordrer og derfra fjernet alt, der indeholdt den mindste antydning af en indskrænkning i hvert medlems frie handelsvirksomhed. Tiden vilde maaske nødvendiggøre ændringer i ordrerne, men kompagniet vilde gøre det til en fast grundsætning for sin ledelse aldrig paa nogen maade med hensyn til tid eller sted at hindre eller indskrænke medlemmerne i deres frie og lovlige eksport og import. Selvom omstændighederne

---

[1] Cf. ovfr. 174 anm. 2. Denne historiske fremstilling har siden været hovedkilden til kompagniets historie, særlig efterat den var blevet saa godt som ordret aftrykt af Postlethwayt.

[2] Paaskrift paa Brit. Mus. Pamf. 357 c. 12 (32): Pass'd the commons, and councel having been heard and witnesses examin'd for and ag[ains]t the bill before the lords, the debate which arose on proposing to commit it was (upon the question) adj[ourne]d for a month. Contents 30, proxies 5 = 35. Not contents 25, proxies 8 = 33. 7th May 1744.

[3] Cunningham II, 283 anm. 2.

[4] R. O. 117 (upag.)

[5] R. O. 211, 1.

skulde gøre det tilraadeligt at anvende skibe af en vis styrke eller at afsende skibe paa een gang under konvoy, vilde kompagniet dog fastholde sin grundsætning om ikke at udøve nogen tvang og tillade enhver, der maatte ønske det, at afsende varer til og fra Tyrkiet paa hvilken maade, han selv fandt for godt[1].

155. Hvor lidet denne forsikring betød eller af kompagniet opfattedes som et brud paa dets traditioner, ses bedst af den nye ordning, som denne viser sig i kodifikationen. Kompagniet vendte nemlig blot ganske simpelt tilbage til skibsfartordren af 1683 12. novbr., der ordret optoges.

Paany lød grundreglen: af alt engelsk klæde og uldmanufaktur, hvorfra, paa hvilke skibe, for hvis regning, medlemmers, ikke-medlemmers eller fremmedes det end kommer, der importeres til Tyrkiet og Ægypten og kommer i nogen Englænders disposition eller besiddelse uden certifikat fra kompagniets reder om, at det er for regning af medlemmer eller saadanne, der har kompagniets handelstilladelse, skal der svares 20 °/o. Og hertil føjedes, at der ligeledes skulde betales 20 °/o af alle varer, der eksporteredes fra Tyrkiet og Ægypten til Storbritanien for regning af britiske undersaatter, der ikke var medlemmer, medmindre de var købte for varer eller for provenuet ved salget af varer, ved hvis import 20 °/o afgiften var blevet opkrævet, thi i saa fald skulde de blot svare den konsulatsafgift, der paa den tid betaltes af medlemmer[2]; en lempelse, der i praksis næppe var af stor værdi. Ligeledes fastholdtes næsten ordret ordren af 1719 5. marts mod import af møntet eller umøntet ædelmetal, og i ordren af 1734 15. aug. foretoges blot den rettelse, at der for fremtiden kun maatte gives indkøbsordrer om silke til engelske faktorer[3]; øjensynligt var kompagniet bange for, at den frie skibsfart skulde medføre for mange engelske indkøbskommissioner til franske faktorer. Ogsaa faktorernes pligt til at anmelde modtaget og afskibet gods og de dertil knyttede beedigede bekræftelser fastholdtes[4].

Af medlemmers import til Tyrkiet skulde der svares 2 daler pr. stk. klæde, af alle andre varer 4 °/o; af deres eksport 7 °/o og ved importen til England yderligere 2 °/o. Bestemmelserne om al anden konsulatsafgift er interessante, fordi de viser omfanget af faktorernes handelsforbindelser. Af varer, der fra Livorno eller nogen anden kristen havn udenfor England importeredes til Tyrkiet eller Ægypten eller omvendt derfra eksporteredes paa britiske skibe skulde der svares 2 °/o, hvad enten importen eller eksporten fandt sted for britiske undersaatters eller fremmedes regning. Hvis saadan import og eksport fandt sted paa fremmede skibe, skulde der svares 1 °/o af britiske undersaatters ejendom; og ligeledes 1 °/o af fremmedes varer, for saa vidt de var konsignerede til britiske faktorer eller af disse afskibedes

[1] Kompagniets motiver til kodifikationen 1744: In the course of the proceedings before the two houses of parliament it appeared, that exceptions were taken to a temporary restraint once laid upon a particular occasion on the exportation of cloth to Turkey, and that even the regulation for annual general ships with a prohibition to export cloth or other woollen manufactures or to import silk or Mohairyarn on other than by such general ships was not approved on by many. The company have been desirous of making the best use they could of these discoveries of the sentiment of the publick in a matter of so great concern, and in deference thereto and to remove all pretences for complaints of clogs put upon the trade by them they have entered upon this review now taken of their regulations, and in forming them anew they have from the same motives dropt every thing, that could carry the least appearance of a restriction upon any of their members in his trade. Time may bring on a necessity of making some changes in these orders, but the company will lay it down as a fix'd rule of their conduct never to restrain or impede their members in any manner from exporting the manufactures or produce of this kingdom or such other goods as may be lawfully exported, at such times and places and in such lawful vessels as they may think fit, or from importing in like manner all goods and merchandise from all places within the limits of the companys charter. R. O. 211, 57—58.

[2] R. O. 211, 13—15. Sect. 8 (Brokes on non-entries and unfreemen). Med kompagnifarten bortfaldt naturligvis ogsaa bestemmelsen om eksporten af silken og mohairgarnet. Cf. R. O. 117 (upag.) brev af 1744 30. aug.

[3] R. O. 211, 15—19. Sect. 9 (Against carrying coin or bullion to Turkey) og 10 (Order relating to silk). Dennes § 4 lød: That no commissions for silk shall be given to any but Englishmen under the company's rules, men forandres 1745 3. maj til: That no commissions for silk shall be given to any but Englishmen, who must be freemen or sons or servants of freemen, and that what silk shall be bought by Englishmen so qualify'd shall be purchased according to the regulations made by the company in that behalf. 211, 60—61. 210, 132.

[4] R. O. 211. 11—13. Sect. 5 (Entries and affirmations).

for fremmed regning. Af import af møntet eller umøntet ædelmetal skulde der betales 1 %, naar den fandt sted for fremmedes regning paa engelske skibe, medens al eksport heraf for fremmede eller britiske undersaatters regning var fri for enhver afgift[1]. Paa en mærkelig maade stilledes saaledes fremmede skibe gunstigere end britiske, vistnok alene, fordi kontrollen med disse var lettere, men der var dog ogsaa for Smyrnas vedkommende i det mindste vedføjet en tilladelse for faktoriet til at nedsætte konsulatsafgiften for de britiske skibe, hvis samtidig andre nationers skibe indtog ladning dær, dog ikke under 1 [illegible]. Med hensyn til britiske skibes fragtfart mellem tyrkiske havne bestemtes, at der af tyrkiske undersaatters ejendom og af andre fremmedes ejendom ikke skulde forlanges højere konsulatsafgift, end de andre europæiske nationer til enhver tid forlangte. Endelig bestemtes, at der ikke skulde svares importafgift i England af Levantvarer, som medlemmerne bona fide havde købt i Livorno, heller ikke af varer, som efter at have været afladede i Livorno sendtes videre til Storbritannien. I denne sidste bestemmelse kan man maaske se en bestræbelse hos kompagniet for ikke at stille sine medlemmer ugunstigere i importen af Levantvarer end konkurrenter i England selv.

156. Der er grund til at antage, at de armeniske og jødiske købmænd, der i de første aar af det 18. aarh. saa stærkt havde deltaget i mellemhandelen over Italien til Tyrkiet, ikke opgav deres handelsvirksomhed i Italien og England, fordi det engelske klæde, silken og mohairgarnet unddroges dem; de optog i stedet for bomuldsimporten fra Tyrkiet til England[2]. Paa forhaand maatte de her have et stort forspring for de engelske købmænd ved deres langt bedre tyrkiske forbindelser, men hertil kom særlige omstændigheder. Hele det 18. aarh. var Tyrkiet hjemsøgt af pest; den brød ud næsten aarlig, paa forskellige steder og ofte med stor voldsomhed; allerede i 1720 var den engelske regering blevet saa betænkelig ved den smittefare, der var forbundet med importen af tyrkisk silke og bomuld, at den fik vedtaget en lov, der gav regeringen ret til at lade alt gods ødelægge, der kunde mistænkes for at være smittebærende[3]. Denne lov var ganske vist kun givet for tre aar og synes i 1731 ikke at være blevet fornyet, men kompagniet var dog stadig ængsteligt for konfiskationer og udstedte 1732 29. febr. en række bestemmelser, af hvilke den væsentligste var, at faktorierne med stemmeflerhed skulde afgøre, om der paa vedkommende plads var forefaldet saa mange tilfælde, at den maatte anses for pestbefængt, at skibene i saa tilfælde ikke maatte indtage ladning, og at intet skib maatte gaa fra Tyrkiet til England uden fra konsulen at medbringe attest om sundhedstilstanden[4]. Den usikkerhed, hele denne tilstand skabte i en tid, hvor kompagniet netop af al magt søgte at drive sin handel direkte, bragte sikkert dets medlemmer til at stille sig ret tilbageholdende overfor betydelige bomuldsopkøb og til med en vis sindsro at se paa, at en stor del af bomuldsimporten til England gled

[1] R. O. 21[illegible] [illegible] Sect. [illegible] (Levation, consulage and impositions.
[2] En ganske tilsvarende indvandring af græske og macedoniske bomulds- og garnhandlere finder sted til Sachsen midten af det 18. aarh. [illegible] bemærkes der Baumwollenhandel beherrschter [illegible] Z: die in Chemnitz wohnender Macedonier, welche die ehemaligen Leipziger Waarenlager zu Chemnitz ganz vom Platze verdrängt hatten [illegible] [illegible] 32[illegible] [illegible] det 19. aarh. [illegible] mange bomuldskøbmænd i Liverpool orientalske navne (Massarelli, Zigomalas, Galatti, Moralis, Ralli [illegible] Ellison 20[illegible], anm.; 20[illegible], anm.; 252, anm.[illegible] [illegible] invasion kommer [illegible] med det ægyptiske bomuld.
[3] [illegible] Act [illegible] George [illegible] [illegible] sams sect. 1[illegible] (ogsaa Statutes abridg'd VI, 221–31, London 1725) imod denne [illegible] Brit. Mus. Pamf. [illegible] [illegible]
[4] R. O. 210, 62[illegible] 6[illegible]

over paa fremmede hænder. Thi medens den engelske regering og det engelske kompagni forholdt sig meget passivt overfor de farer, der truede, tog Hollænderne, Italienerne og Franskmændene affære; de byggede udmærkede karantænehuse, hvor varen kunde oplægges en vis tid og udluftes; i Italien fandtes snart saadanne paa Malta, i Ancona, Venezia, Messina, Livorno og Genua, i Frankrig i Marseille[1]. Det var da indlysende, at den indirekte import her var langt at foretrække for den direkte — i Marseille og Italien var man altid vis paa at finde en vare, der ikke stod i fare for at blive konfiskeret, eftersom den havde været i karantæne.

157. Ganske særligt kom dette bomulden til gode, medens raasilken jo ikke maatte være genstand for indirekte handel. Jeg tror, at allerede den ret stærke stigning af bomuldsimporten op til 1720 for en stor del skyldes indvandrernes større virksomhed, at nedgangen efter 1720 skyldes dels pesten, dels at kompagniet næsten helt trak sig ud af bomuldsimporten. Dette synes ogsaa at fremgaa af dets egne udtalelser. Thi medens den officielle statistik angiver, at den samlede bomuldsimport, der endnu udelukkende kom fra Levanten, i 1730 beløb sig til 3864 baller à 400 lbs., i 1741 til 4113 baller, erklærer kompagniet selv i 1744, at det for faa aar siden kun importerede 400 baller om aaret. Det er da indlysende, at hovedmassen af bomulden maa være kommet indirekte over Italien. Men naar kompagniet saa videre meddeler, at det i løbet af disse faa aar har bragt sin import op til 5000 baller, er dette sikkert ganske urigtigt, hvis der derved skal forstaas baller à 400 lbs. Den samlede import angives nemlig for aaret 1743 til kun 2830 baller; i 1748 naaede den ganske vist den usædvanlige højde af 12,132 baller, formodentlig fordi der dette aar for første gang fandt import sted fra Charleston, der dog vistnok kun var vestindisk bomuld; i 1749 var den atter 4145 baller, i gennemsnit for aarene 1743—47 4500 baller[2].

Selve dette gennemsnit viser dog en ikke ringe fremgang siden 1730; havde importen i aarene til 1720 snarest oversteget aftagningsevnen, var nu det modsatte tilfældet; Wyatts spindemaskine (1733) og maaske den flyvende skytte (1738) begyndte at lade ane deres virkninger. Paa denne baggrund er kompagniets ytring karakteristisk; den skal bevise, at kompagniet fuldt ud havde forstaaet, at raastoftilførslen til den opvoksende bomuldsindustri var i færd med at blive en opgave, som man med rette kunde forlange løst af det. Men det var ikke at vente, at de Londonerkøbmænd, hvoraf kompagniet bestod, skulde kunne forandre hele deres forretningsførelse saa stærkt, at Manchesters tilstrækkelige forsyning med bomuld blev det væsentlige for dem; nu som før maatte de anse salget af engelske varer for deres hovedopgave; desuden var de sikkert allerede 1744 dels frivilligt, dels nødtvungne trængt tilbage paa dette omraade. Naar kompagniet selv rejser spørgsmaalet om de jødiske købmænd, der var britiske undersaatter, men som, hvis de op-

[1] Herom Masson 359—60. Allerede 1476 havde Marseille haft en karantæneanstalt, ogsaa de italienske var vel ældre end fra slutn. af det 17. aarh.

[2] Ellison 15—16, 81. Cunningham II, 693. Brit. Mus. Pamf. 213 i. 2 (59).

toges, vilde blive regnede for tyrkiske, tør det nok formodes, at det hermed sigter til indvandrerne, af hvilke nu en del var blevet britiske undersaatter, og som nok kunde antages at ville søge optagelse, fordi de var bomuldsimportører.

158. Hvad der saaledes svagt kan spores i 1744, det træder aabenlyst frem ti aar senere. Thi medens Levantkompagniets stedse aftagende evne til at skaffe silkeindustrien raastof, — i 1750 kom der for sidste gang persisk silke til Aleppo[1] — kunde afhjælpes ved, at regeringen samme aar tillod fri import af raasilke fra de britiske kolonier og indrømmede det østindiske kompagnis import af persisk og særligt kinesisk silke betydelige lettelser[2], var bomuldsindustrien endnu stedse væsentlig henvist til Levanten og maatte, jo stærkere tilførslernes utilstrækkelighed, trods deres stigen, føltes, naturligt vende sin vrede mod kompagniet. Derfor sker der det mærkelige, at i 1753—54 gentages ganske nøjagtigt klagerne fra 1744, men nu fra ganske anden side.

Thi, som kompagniet rigtigt havde forudset, havde ordningen af 1744 aldeles ingen forandring bragt i handelens gang. Det resultat, der den gang var naaet, var end ikke blevet benyttet af klædefabrikanterne, der havde rejst klagerne; nu som før afgik Levantskibene fra London, fabrikanter eller engelske klædeeksportører i byer udenfor London havde ikke søgt optagelse af den simple grund, at klædesalget i Levanten stadig gik tilbage. Kun en eneste købmand i Halifax var blevet optaget; grunden var, at der i denne by var opstaaet en tilvirkning af lettere uldstoffer, shalloons, der fandt langt bedre afsætning end de gamle klædesorter[3]. Naar der nu atter lød klager, var det ikke saameget klædefabrikanter og eksportører, men bomuldsfabrikanter og importører, der var de førende. Det er betegnende, at da der indsamledes penge til en aktion mod kompagniet i parlamentet, tegnedes de største bidrag i Liverpool og Bristol. Klagerne er de samme: London er for fjern og dyr til at være eneste afgangs- og ankomsthavn; men motiveringen er en anden: transporten af raasilke, kameluld, bomuld etc. fra Bristol til Coventry, fra Liverpool til Manchester og Derby, fra Yarmouth til Norwich vilde ikke være saa dyr, som den nu er fra London. Det var rimeligt at antage, at som importen tiltog, vilde ogsaa andre byer i Nordvest- og Mellemengland og Skotland begynde industriel virksomhed; ved at formindske importen af raamaterialier hindrede kompagniet udviklingen af de industrier, der benyttede dem. Angrebet var i det hele nu voldsommere, argumenterne urigtigere; man synes at have ønsket kompagniets fuldstændige ophævelse. Dette kunde kun gentage sit tidligere forsvar og yderligere henvise til ordningen af 1744. Men hvad kunde der i det hele taget gøres? Kompagniet kunde

---

[1] R. O. 184, 127[1]—129.

[2] Cunningham II, 336.

[3] Brit. Mus. Pamf. 104 h. 11. — 104 h. 4, 9—10: that the trade is not confined to the single expensive port of London the companys charter will clearly prove, and if the merchants of the other ports have not made use of this comprehension, the fault is not to be charged upon those of London, who have hitherto composed the company; for a single instance cannot be given of admission into it having been refused to any of them; nay, has been actually granted to a merchant of Halifax. Brit. Mus. Tracts B 718, 24—28, hvis skildring af Levanthandelen hviler paa udsagn af mr. Hawkins, „a gentleman who resided some years in those parts", og gælder tilstanden omkring 1750.

ikke ophæves, uden at der blev truffet en anden ordning med Tyrkiet, og regeringen paatog sig den officielle repræsentation overfor den tyrkiske regering og alle de dermed forbundne udgifter.

159. Derfor valgte man at søge stemningen beroliget ved en lov[1], der saa godt som intet forandrede i de kommercielle forhold.

Det var til en vis grad blot en afskrift af lovforslaget af 1744, adskiller sig sig dog paa nogle punkter derfra. Først og fremmest, fordi regeringen benyttede sig af lejligheden til at faa større myndighed over kompagniet. Medlemseden bibeholdtes, men den forandredes, saa at den væsentlig blev en ed om troskab mod kongen, og den kunde aflægges ikke blot til governor eller hans deputy, men ogsaa til enhver fredsdommer. Kompagniet beholdt sin ret til at udstede ordrer, men disse skulde to gange forelægges den almindelige forsamling og vedtages af den; hvis syv eller flere medlemmer var imod en ordre, kunde de appellere til „the commissioners for trade and plantations“, der da skulde undersøge sagen og billige eller misbillige den, i hvilket sidste tilfælde ordren bortfaldt. Ved denne bestemmelse ydedes der da en selv ringe minoritet indenfor kompagniet beskyttelse. Med hensyn til medlemsoptagelse fulgtes forslaget af 1744 deri, at enhver britisk undersaat efter 1754 24. juni kunde optages mod et indtrædelsesgebyr af £ 20 og edsaflæggelse; derimod bortfaldt den særlige begunstigelse for sønner og lærlinge. Forslaget fulgtes ogsaa ganske med hensyn til bestemmelsen om medlemmers frie handel fra og til alle britiske og tyrkiske pladser og om, at der som faktorer kun maatte benyttes medlemmer af kompagniet eller disses sønner og lærlinge; men hertil føjedes den yderligere indskrænkning, at disse faktorer skulde være kristne britiske undersaatter, idet man altsaa her tog hensyn til kompagniets udtalelser om faren ved at lade engelske Jøder virke som faktorer. Forbudet mod eksport af ædelmetal gav man den form, at der herom skulde træffes afgørelse ved kompagniets ordrer. Men endelig var loven forskellig fra det tidligere forslag derved, at den indeholdt bestemmelser med hensyn til forebyggelse af smittefare: alle ældre ordrer og regulativer herom skulde vedblive at staa i kraft og yderligere tilføjedes, at ingen varer, der kunde formodes at være smittebærende, og som kom fra Levanten uden en „ren“ sundhedsattest, maatte aflades i nogen havn i Storbritanien og Irland eller paa de normanniske øer eller Man, uden at kongen og privy council fik tilfredsstillende beviser for, at de havde gennemgaaet en tilstrækkelig karantæne enten paa Malta eller i Ancona, Venezia, Messina, Livorno, Genua eller Marseille.

160. Denne lov gjorde adgangen til kompagniet lettere, idet den ophævede kravene om ren en-gros handel og, i særlige tilfælde, borgerret i London, og nedsatte optagelsesgebyret fra £ 25 (eller £ 50) til £ 20; at det for medlemmers sønner og lærlinge sattes op fra 20 s til £ 20, berøvede medlemsretten dens middelalderlige præg af i mange tilfælde at være en slægtsarv. Men enhver britisk bys ret til at afsende skibe til Levanten havde stedse været anerkendt af kompagniet, og dette havde forlængst i praksis opgivet Levanthandelens koncentration til nogle faa tyrkiske pladser. I ingen henseende greb loven da ind i kompagniets handelsordning, og det bedste bevis herfor er, at den ikke foranledigede en eneste forandring heri, at der ikke behøvedes en eneste forklarende ordre om dens virkninger, ja, at den end ikke nævnes af kompagniet. Man kan vistnok sige, at lovens eneste betydningsfulde virkning i praksis var den, at den ved at give alle britiske undersaatter adgang ogsaa indrømmede de engelske Jøder ret til at forlange optagelse. Stemningen i parlamentet synes i denne tid at have været Jøderne gunstig; umiddelbart efter denne lov vedtoges en anden, der gav dem

[1] Gen. Acts 26 George II c. 18. cf. Ad. Anderson II, 402—3.

fuld engelsk borgerret[1]. Men naar loven nægtede dem at virke som faktorer i Tyrkiet, berøvede den dem vistnok de væsentligste fordele af denne ret. De jødiske købmænd, der vilde søge optagelse, var bomuldsimportørerne; men det er klart, at de vilde ikke undlade at benytte sig af de store fordele, deres gamle forbindelser med stammefrænder i Levanten bød dem; ogsaa de indfødte engelske bomuldsimportører havde sikkert nu lært at foretrække jødiske og armeniske indkøbskommissionærer i Levanten fremfor de engelske faktorer. Desuden indskærpede loven jo kravet om karantæne i Italien; derved vilde meget ofte fordelen ved den direkte import forsvinde. Selvom bomuldsimportørerne derfor søgte optagelse i kompagniet, vilde de endnu stadig foretrække den indirekte import over Italien, der stillede dem frit i valget af kommissionærer i Levanten og ophævede faren for konfiskation. Blandt dem, der havde rejst klagerne, synes der da heller ikke at have hersket stor tilfredshed med loven.

Men man tør sikkert antage, at fra nu af traadte den hidtil skjulte modsætning indenfor Levanthandelen aar for aar skarpere frem. Stedse bestemtere adskilte indenfor Levantkøbmændene eksportørerne af engelske varer sig fra bomuldsimportørerne; varespecialiseringen trængte nu fuldstændigt igennem. Kompagniets historie i hele dets sidste tid maa ses i belysning heraf.

161. Den engelske eksporthandel til Tyrkiet viser i denne sidste tid i det hele ganske samme trøstesløse billede som i den første halvdel af aarhundredet, i alt fald hvad klædeeksporten angaar. Det er ganske vist muligt, at der i aarene 1748—56 afsendtes noget større partier end i det meget uheldige femaar 1739—45; faktoriet i Aleppo angiver nemlig i en handelsberetning af 1765[2], at det i hin tid aarligt havde modtaget 1000 baller, hvad der, selvom ballen fra midten af det 18. aarh. maaske ikke kan antages at have indeholdt mere end 5—6 stk. gennemsnitlig, dog synes at give et uforholdsmæssigt stort tal for Aleppo alene. I alt fald fulgtes denne opgang snart af en fortsat nedgang; 1756—64 havde Aleppo faktoriet aarligt kun modtaget 500 baller. Nedgangen skyldtes vel for en del, at silketilførslerne fra Persien nu ganske var ophørt, at som følge heraf klædesalget dertil, der dog havde andraget ca. 300 baller, ligeledes standsede, og at tilmed det østindiske kompagni nu skaffede Persien de smaa partier, det aftog, over Balsora og Bagdad. Ogsaa synes Venetianerne og Hollænderne noget at have udvidet deres klædesalg; det siges, at Hollænderne omkring 1754 ikke havde solgt 15 baller klæde i Constantinopel aarligt, men i 60erne solgte over 100, tildels var det „Leipzigerklæde“, altsaa af sachsisk produktion. Hovedaarsagen var dog stadig den samme. Forbonnais, der i 1755 udsendte sit skrift til forsvar for den franske Levanthandels fuldstændige frihed, regner det franske klædes overlegenhed over det engelske for saa givet, at kun de indskrænkninger, som havde været den franske

[1] Cunningham II, 283 anm. 2. Ganske vist ophævedes denne lov allerede aaret efter.
[2] R. O. 184, 127[1]—29.

handel paalagt, havde hindret det i fuldstændigt at trænge Englænderne ud.

Det var derfor ikke mærkeligt, at ogsaa engelske købmænd følte sig fristede til at gøre forretninger i fransk klæde. Da syvaarskrigen bragte assurancepræmien paa franske skibe og de franske eksportørers risiko til at stige stærkt, tillod den franske regering alle at eksportere fransk klæde til Livorno og hvor som helst hen. Der var da straks medlemmer af det engelske kompagni, der i Livorno og selv i Frankrig opkøbte fransk klæde for paa neutrale skibe at føre det til Levanten. Kompagniet følte sig dybt rystet over denne trafik, „der ikke blot var en ubodelig skade for engelsk manufaktur og til gavn for Frankrigs, men som ogsaa gik stik imod dets hensigt med forbudet mod eksport af ædelmetal til Tyrkiet og mod loven af 1720 om importen af silke og mohairgarn", og ordrede derfor 1758 11. novbr.[1], at intet medlem i eget eller nogensomhelst anden persons navn direkte eller indirekte maatte sende eller være interesseret i forsendelsen af fransk klæde og uldmanufaktur til Tyrkiet, og at heller ingen faktor maatte deltage i saadan import under en bøde af 20 %. Og for at denne ordre ikke skulde blive omgaaet ved benyttelsen af fremmedes navne eller ved konsignation til fremmede, skulde der til alle bekræftelser, der afgaves i Storbritanien, Tyrkiet og Ægypten om, at den henholdsvis ind- eller udførte vare ikke var købt ved hjælp af importeret ædelmetal, tilføjes: eller for provenuet af fransk klæde sendt til Tyrkiet eller Ægypten siden ordren af 1758 11. novbr. Denne ordre fastholdtes ogsaa efter krigens ophør.

Faktoriet i Aleppo angiver, at Franskmændene dær 1760—64 har kunnet sælge 1500 baller aarligt; det mener, at det engelske klæde i det hele endog er gaaet tilbage i kvalitet, medens Franskmændene har forbedret deres; et stykke fransk klæde vejede tidligere 25 lbs. og solgtes for $2^1/_2$ daler pr. pike, medens det nu vejer kun $17^1/_2$ lbs. og sælges for $1^1/_2$ daler pr. pike. Det anser det for saa godt som umuligt, at den engelske industri skulde kunne tage konkurrencen op med den franske; enkelte af kompagniets medlemmer havde forsøgt derpaa, og det var ogsaa nu og da lykkedes dem at efterligne fransk kvalitet og farver, men selv i heldigste tilfælde havde de maattet forlange en pris, der var 10 d. højere pr. yard[2]. Ogsaa beretningen fra Constantinopelfaktoriet af samme aar fremhæver det franske klædes forbavsende prisbillighed[3]. Ti aar efter, i aarene 1775—77, var Englænderne naaet ned til en gennemsnitlig aarlig eksport til alle tyrkiske pladser af 729 baller, maaske ca. 4380 stk.[4]. Atter ti aar, og den gennemsnitlige aarlige eksport i aarene 1786—87 var 268 baller indeholdende 1444

[1] R. O. 210, 161—64. 211 (upag.).

[2] To cope with the French and outrival them in their fabricks will require great art and attention and still greater frugality, some attempts of this kind have indeed been made by some members of the Levant company, who amidst several tryals have now and then succeeded in imitating the quality and colours of the French cloth fabricks, but even they could not come near them in price by about 10 d. pr. yard.

[3] R. O. 184, 125^1—127^1: The state of the French nations commerce in the Levant is very flourishing . . . the surprizing cheapness of their cloth, so long as they possess this last advantage the British cloth trade can never hope to rival the French.

[4] R. O. 146, 318, 321, 322.

stk.[1] 1799 15. marts døde den sidste og eneste engelske faktor i Aleppo; han havde været kompagniets „agent" dær, og af hensyn til de kritiske tider bevægede gesandten en Englænder til at overtage denne stilling[2]. I de første aar af det 19. aarh. ansøgte de engelske faktorer i Constantinopel officielt sultanen om ret til at sælge klæde en detail i byen.

162. Det er sandt, at en saa fuldstændig uddøen som klædeeksporten viste andre grene af den engelske eksporthandel ikke. Aleppofaktoriet erklærer nok i 1765, at som med klædeeksporten, saaledes er det ogsaa gaaet med eksporten af tin, bly, indigo, cochenille og andre varer. Men fra nu af i alt fald begyndte en ny tid. Meget hurtigt maa eksporten af „stuffs", vistnok halvuldne bomuldstøjer, være steget; i 1775—77 eksporteredes heraf gennemsnitlig 693 baller om aaret indeholdende ca. 24,000 stk.; 1786—87 var eksporten steget til 1056 baller, indeholdende ca. 37,000 stk. Og nu var der kommet eksport af rene bomuldsstoffer, muselin og kaliko, til; denne gren af varehandelen er 60 % af værdien af den samlede aarlige eksport, medens klædet kun udgjorde ca. 8 %[3]. Det var den engelske bomuldsindustri, som begyndte sin sejrrige fremmarch, og som efterhaanden ogsaa i Levanten atter skulde tynge vægtskaalen ned til Englands fordel. Men endnu kunde denne fremtid ikke ane̷s; endnu var Frankrigs overlegenhed i de vigtigste af varehandelens grene, særlig kaffen, ubestridelig. Frankrig syntes netop i aarene 1786—87 saa godt som at have monopoliseret Levanthandelen, og den engelske eksporthandel maatte, bortset fra bomuldsstofferne, slaa sig igennem saa godt den kunde med afsendelsen af smaapartier af tin, tinplader, bly, metalarbejde, ure, papir, krudt, lervarer, farvetræ, indigo, sukker, kaffe, ingefær, cochenille etc.

163. Allerede i 1720erne og 30erne var de engelske kommissioners betydning for de engelske faktorer blevet meget forringet. Det var en bevægelse, der fortsattes aarhundredet ud. Kompagniet selv forstod meget godt faktorernes vanskelige stilling, indsaa, at den ikke tillod dem at give afkald paa en eneste ordre fra andre kommittenter end kompagniets medlemmer, som de blot med nogen grund kunde hævde ret til. Dette kom i et par tilfælde frem paa en karakteristisk maade.

Da kompagniet 1744 kodificerede sine ordrer, havde det nøjedes med at optage skibsfartordren af 1683 uforandret. Faktoriet i Aleppo gjorde det da opmærksom paa, at denne ordre kun nævnede engelsk klæde og uldmanufaktur, saa at alle andre varer, der kom uden certifikat, syntes at gaa fri for bøden. 1748 28. apr. gav kompagniet da ordre om, at ordene „og alle andre varer" skulde tilføjes[4]. Men nu nedlagde Smyrnafaktoriet straks 21. septbr. protest; i denne affattelse vilde ordren ogsaa ramme varer, som faktorerne modtog fra Italien eller andre ikke engelske havne for fremmede kommittenters regning. Atter

---

[1] Brit. Mus. Tracts B 718, 31—33.
[2] R. O. 211 (upag.) Aleppofaktoriets beretning af 1765 er underskrevet af konsulen og fem faktorer. 127: Brev fra gesandten sir Spencer Smith af 1799 18. aug. Kompagniet synes nu at have ophævet konsulatet i Aleppo.
[3] R. O. 146, 318, 321, 322. Brit. Mus. Tracts B 718, 31—33.
[4] R. O. 210, 148—49. 211, 85—87.

gav da kompagniet ordren en ny form; det tilbagekaldte ordren af 1748 28. apr. og udstedte 1749 5. jan. en ny, der lød[1]: at alt engelsk klæde, uldmanufaktur og alle andre varer, der importeredes til Tyrkiet eller Ægypten fra hvilken som helst plads, paa hvilket som helst skib, for en Englænders regning, hvad enten han var medlem eller ej, og som ucertificeret kom i en engelsk faktors disposition eller besidddelse, skulde betale 20 %. I denne formulering fik de fremmede kommittenter endogsaa paany ret til at konsignere engelsk klæde til engelske faktorer; en ret, som dog næppe blev benyttet i synderlig stor udstrækning.

Dette viser, hvor berettiget kompagniet fandt faktorernes krav om i fuldeste udstrækning at bevare deres fremmede kommissioner; det samme ses af det standpunkt, det nu indtog overfor forbindelsen med Persien. Saalænge det alene var faktorerne i Aleppo, der søgte at udvide deres handel hertil, havde kompagniet forbudt dette; men omkring 1740 maa det østindiske kompagni vistnok have ansat repræsentanter i Balsora, eller engelske eller persiske købmænd have søgt forbindelse med de engelske faktorer i Aleppo. Og nu bestemmes 1744[2], at de engelske faktorer i Smyrna, Constantinopel og Aleppo maa modtage varer fra Persien og Balsora, dog at de ikke anvendte provenuet af salget deraf til opkøb af silke, mohairgarn eller andre varer til eksport til Storbritanien for ikke-medlemmers regning; derimod maatte de sende det i guld og sølv. Men hvis der kommer strid med de tyrkiske toldembedsmænd, skal konsulerne ikke fastholde kun at ville indrømme betaling efter kapitulationerne. Paa samme maade skriver kompagniet 1750 23. marts lidt uvilligt, at selvom det ikke ved en ordre vil ligefrem forbyde faktorerne at handle til Persien, Bagdad og Balsora, finder det dog denne handel risikabel og vil i alt fald ikke finde sig i, at kapitulationerne fortolkes paa en maade, hvis rigtighed Tyrkerne aldrig vil indrømme; enhver faktor, der deltager heri, maa derfor selv bære risikoen. Forbindelsen vedligeholdtes dog sikkert; og i 1799 havde det østindiske kompagni selv en agent i Aleppo[3].

Til de forholdsregler, der skulde lette faktorernes forbindelser med fremmede kommittenter, kan man maaske ogsaa regne ordren af 1754 27. aug., der ophævede konsulatsafgiften af fremmedes ejendom paa fremmede skibe. Iøvrigt var kompagniet i den sidste halvdel af aarhundredet meget sparsomt med handelsregulerende ordrer; af de ældre, der endnu havde gyldighed, ophævedes silkeordren 1791 11. jan.[4].

164. Hvor gerne faktorerne end modtog fremmede ordrer; deres væsentligste fortjeneste maatte de dog søge ved deres egenhandel. Deres deltagelse i den tyrkiske indenrigske handel lettedes dem ved den stadige forøgelse af engelsk tonnage i tyrkiske farvande; fra aarene 1749—56 og senere er der talrige vidnesbyrd om, hvorledes engelske skibe, charterede af tyrkiske, græske, endog russiske købmænd, gik i

---

[1] R. O. 211, 87—89.
[2] R. O. 211, 33—34 Sect. 16 (Goods from Persia or Bussorah).
[3] R. O. 211, 95—96. 127: Brev fra gesandten af 1799 10. aug.
[4] R. O. 211, 109—10 og upag.

fragtfart mellem tyrkiske havne og mellem Tyrkiet og Italien[1]. Særlig i de første aar af 70erne, paa et tidspunkt altsaa, hvor den engelske handel havde naaet sit lavpunkt, synes de engelske faktorer at have udfoldet en meget stor virksomhed for egen regning.

Huset Tooke & Abbott i Constantinopel charterede saaledes 1772 25. septbr. et engelsk skib, der skulde føre 5 à 6000 kilows hvede fra Salonici til Constantinopel, omtrent samtidig endnu et, der skulde bringe 10,000 kilows fra Salonici; 28. septbr. et til 8,000 kilows; 30. novbr. et til 12,500 kilows; 4. decbr. skulde firmaet fra Lagosbugten have tilført 8000 kilows hvede; 19. decbr. 11,000, atter fra Salonici. 1773 30. jan.: fuld ladning hvede, byg eller sæbe fra Volo eller Negropont til Constantinopel; 9. febr.: 10,000 kilows hvede fra Salonici; 16. marts: fuld ladning sæbe fra Kreta o. s. v.[2]. John Humphrys & sons havde 1772 1. decbr. 8000 kilows hvede at faa tilført fra Salonici, 1773 2. aug. atter fuld ladning fra Salonici. John James, Constantinopel, charterede 1773 16. juni et skib til at gaa med ladning til Alexandria og dær indtage ladning af ris, kaffe, hør og andre varer for Constantinopel. John Jolly, Constantinopel, charterede 5. juli et skib til en ganske lignende rejse[3]. Og fra langt fjernere egne skaffede disse engelske købmænd Constantinopel forsyning: 1773 6. jan. ankom „The Westerhall Brigantine“ til Constantinopel fra Charleston i Sydkarolina, hvorfra det var afgaaet 1772 11. aug., medbringende 749 barrels og 80 halv-barrels ris for regning af Wm. Jackson, Constantinopel. Atter næste aar lod Jackson et engelsk skib hente ris i Charleston; skibet afgik derfra 1773 7. juni, passerede 24. juni Gibraltar, men naaede først 3. novbr. til Constantinopel[4].

Man vil af disse eksempler se, hvor fuldstændigt disse engelske faktorer havde levet sig ud af forbindelsen med England, hvorledes de engelske kommissioner for dem maatte være en ringe del af deres købmandsvirksomhed, der saa ganske var afpasset efter det lands forhold, hvori det levede. Deres egenhandel bragte dem til ganske at glide sammen med den indfødte købmandsstand; de arbejdede paa ganske samme betingelser og paa ganske samme maade. Kun en enkelt gang kom Englænderen op i en af dem, naar han fandt, at en anden faktor drev sin handelsvirksomhed for tyrkisk, som da Peter Tooke 1774 2. jan. ønskede officielt at protestere mod en varekonsignation, bestaaende af 17 negerslaver, som var blevet ham tilsendt fra Will. Barker, britisk købmand i Smyrna, og hvorom han erklærede, at han hverken vilde modtage dem eller være ansvarlig for følgerne af en saadan konsignation[5].

165. Imidlertid gik bomuldsimporten fra Levanten til England for størstedelen udenom de engelske faktorer. Loven af 1754 bragte heri ingen forandring; aarene 1756—59 opviser kun den samme ringe tilgang af 5 nye medlemmer om aaret[6], der havde været den regelmæssige siden 1720; forpligtelsen til at benytte engelske kristne ind-

[1] R. O. 183, 196 (1749 31. marts), 199, 214, 216, 231, 252, 254, 266, 276, 281 (1751 16. marts: certeparti mellem en russisk købmand og en engelsk skipper om fragtfart fra Constantinopel til Ancona) 287, 320, 335, 397 (certeparti af 1753 3. aug.), derefter upag. f. e. certeparti af 1756 30. septbr.

[2] R. O. 185, 83, 85, 87, 97, 101, 104^1, 116, 118, 124^1. Dette hus synes at have eksisteret endnu 1798; 10. novbr. valgtes George Abbott til at afløse Tooke som kasserer fra 1798 1. jan. R. O. 127.

[3] R. O. 185, 99, 149^1, 141, 142.

[4] R. O. 185, 110, 112, 169^1, 170. Den første ladning udgjorde 421,822 pd. netto. Ved modtagelsen afgiver Jackson hver gang erklæring: that I verily believe, that no sugar, tobacco, cotton wool, indico, ginger, fustick or other dying wood, molassoes, tar, pitch, turpentine, hemp, masts, yards and bowsprits, copper ore, beaver skins or other furrs have been landed out of the said ship. Til disse varer var altsaa dengang Englands monopol paa den amerikanske handel indskrænket.

[5] R. O. 185, 183^1.

[6] R. O. 210, 159, 164 65.

købskommissærer og det endnu opretholdte forbud mod eksport af ædelmetal var nok til at afholde bomuldsimportørerne fra at søge optagelse. Constantinopelfaktoriet angiver i 1765, at den indirekte import til England for fremmedes, Hollænderes, Jøders, Armeniers og Italieneres regning udgjorde mere end 8000 sække bomuld om aaret[1], at de fremmede udspredte rygter om pest, naar der kom skibe fra England, for at de engelske konsuler ikke skulde give „rene“ sundhedsattester, og de engelske skibe blive tvungne til at afgaa uden ladning. Og selvom det endnu fandt principet om, at Levantvarer skulde købes for engelske varer, heldigt, kan det dog ikke undlade at gøre opmærksom paa, at den engelske importør, kristen som Jøde, benytter ganske samme vej som de fremmede; over Livorno sender han en fremmed indkøbskommissionær penge til opkøb af bomuld, derved mister den engelske faktor provision.

Endnu i 1766 importeredes der til Liverpool kun 6000 smaa „bags“ vestindisk bomuld, i løbet af 70erne steg dog vistnok importen heraf stærkt, særlig til Liverpool, og i 1781 begyndte den regelmæssige import af brasiliansk bomuld. Det er muligt, at disse omstændigheder bragte importørerne af levantisk bomuld til at søge at optage den direkte forbindelse, der formentlig dog var den billigste; priserne paa vestindisk bomuld var i aarene 1771—75 overordentlig lave[2]. I alt fald stiger i slutn. af 70erne antallet af dem, der søgte optagelse, meget stærkt; 1780 optages over 20 nye medlemmer[3]. Men der var stadig den vanskelighed, at bomuldsimportørerne ønskede vedblivende at benytte deres tyrkiske forbindelser og ikke at blive henviste til de engelske faktorer, hvis hele forretningsvirksomhed var af en saa ganske anden karakter. Saaledes vil man bedst forstaa kompagniets ordre af 1777 19. decbr. om, at intet medlem maa konsignere varer til nogen fremmed undersaat paa nogen tyrkisk plads, hvor der er eller vil blive ansat en britisk konsul; hvis noget medlem konsignerer varer til en fremmed undersaat paa en saadan plads, skal der deraf betales 20 %[4]. Denne ordre indeholder implicite en tilladelse til konsignation til fremmede kommissionærer paa pladser, hvor der ikke var en britisk konsul eller vicekonsul, og den vil da kunne forklares som gørende en lille indrømmelse til de nye medlemmer samtidig med, at den nedarvede grundsætning fastholdtes.

166. Det er bekendt, hvor voldsom den engelske bomuldsindustris udvikling i 70erne og 80erne var. Hertil svarer en mægtig stigning af importen. I 1776—80 gennemsnitlig 17,000 baller, steg den 1782 til

[1] For excepting Mohair yarn and silk the rest of the Turkey trade consisting of cottons, goatswool and drugs is chiefly carried on by way of Leghorn by Dutch, Jews, Armenians and Italian merchants to the amount of a considerable yearly sum, a full sixth of the whole Levant trade, which supposing it to amount only to £ 60,000 a year, if in the hands of the Turkey company, would produce a yearly increase of so much in the exports of British industry. — Faktoriet gaar i denne retning saa vidt i „konservatisme“, at det beklager: the Levant company not having an exclusive charter.

[2] Ellison 166, 82.

[3] R. O. 211 (upag.)

[4] R. O. 211 (upag.): Ordered, that no member or members of the company shall consign any goods to any foreign subject or subjects at any of the places in Turkey, where a British consul or viceconsul is or shall be established. And if any member or members of the company shall be found to have transgressed this order by consigning goods to any foreign subject or subjects at any of the places before described . . .

29,500; 1785, da Nordamerika var kommet til, til 46,000; var derefter i aarene 1786—90 63,600 baller aarlig, heraf 13,000 fra Levanten, 1796—1800 93,370 baller aarlig, heraf 17,250 fra Levanten; paa samme tid (1795) blev ved den amerikanske import Liverpool hovedmarkedet i bomuld[1]. Som det vil ses af tallene, lod importen fra Levanten sig ikke nær udvide i forhold til den almindelige fremgang, men kompagniets interesse i bomuldsimportens stigen ses af en ordre af 1788 29. jan., der nedsætter konsulatsafgiften for bomuld alene til 5 %[2]. Napoleons felttog i Italien maa alvorligt have forstyrret, om ikke allerede fuldstændig hindret den engelske mellemhandel, og som i forudfølelse af, hvor yderligere vanskeligt det snart skulde blive for Englænderne at opretholde den direkte import fra Levanten, erklærede kompagniet 1797 20. decbr., at det ikke vilde modsætte sig import, der fandt sted paa skibe under tyrkisk flag, naar de importerede varer var tyrkiske undersaatters ejendom og konsignerede til medlemmer af kompagniet. Omend denne ordre kun skulde have gyldighed i et begrænset tidsrum, kunde det dog herefter ikke falde kompagniet vanskeligt fuldt ud at indrømme ogsaa medlemmer ret til at konsignere varer til tyrkiske undersaatter; dette skridt maa det have taget inden 1803 10. juni, thi den ordre, det denne dag udsteder, forudsætter, at medlemmerne har en saadan ret. Ordren er en ændret gentagelse af ordren af 1777 19. decbr. og bestemmer, at intet medlem maa afskibe og konsignere varer fra nogen britisk havn, hvad enten det er for hans egen eller modtagerens regning, til nogen fremmed undersaat eller til nogen tyrkisk undersaat, der har givet sig under nogen europæisk eller privilegeret magts beskyttelse, paa nogen af de tyrkiske pladser, hvor der er eller vil blive ansat en britisk konsul eller vicekonsul, under en bøde af 20 %. Idet kompagniet allerede har tilladt konsignation til tyrkiske undersaatter, vil det nu blot herfra undtage de tyrkiske købmænd, der nød fransk beskyttelse[3]. Men som engelske købmænd i England nu kunde modtage varer i kommission fra tyrkiske købmænd, saaledes havde de overalt paa de tyrkiske pladser valget mellem at benytte engelske faktorer eller tyrkiske undersaatter, med den nævnte begrænsning, som kommissionærer for sig. Herefter stiger i det første tiaar af det 19. aarh. antallet af nyoptagne medlemmer stærkt; fra 1806—9 optages gennemsnitlig 30 nye medlemmer aarlig, alene i aug. og septbr. 1809 endogsaa 21[4].

167. Bomuldsimportørerne havde sejret indenfor kompagniet; men de havde dermed ogsaa berøvet det dets indre eksistensberettigelse. Naar tyrkiske og engelske købmænd kunde træde i saadan direkte forbindelse, naar de saaledes gensidig kunde benytte hinanden som kom-

---

[1] Ellison 86. Importen fra Levanten, der sikkert væsentligst gik til London, udgjorde 1786—90 20,44 % af den samlede import, 1796—1800 18,47 %, sank derefter absolut og relativt til ikke mere end 2590 baller — 1,[illegible] % i 1806—10; til næsten intet: 1030 baller — 0,[illegible] % i 1816—20, først fra 1826 begyndte paany nogen stigning. — Endnu 1789 importeredes til London 48,000 baller, til Liverpool 47,000; 1790—92 var Liverpools import størst, 1793—94 Londons; derefter siden 1795 stedse Liverpools. Ellison 170—71.

[2] R. O. 211 (upag.)

[3] R. O. 211 (upag.)

[4] R. O. 211 (upag.)

missionærer, medens de engelske faktorers handelsvirksomhed overvejende antog karakter af at være et led af den særlige tyrkiske handel, havde endelig ogsaa den engelske Levanthandel naaet det punkt, hvortil den engelske handel til europæiske lande gennemgaaende var naaet allerede i den sidste halvdel af det 17. aarh., det punkt, hvor kompagniorganisationen blev overflødig og meningsløs. Alene hensynet til den officielle repræsentation holdt det endnu sammen. Ogsaa dette baand brast, da den engelske regering 1799 fandt det nødvendigt at sende lord Elgin som gesandt til Constantinopel[1]; efter en kort strid tog kompagniets gesandt sin afsked 1801, og konsulerne underordnedes den engelske regerings repræsentant. Paa forestilling af regeringen samledes medlemmerne af Levantkompagniet i foraaret 1825 og vedtog kompagniets opløsning[2].

[1] R. O. 211 (upag.) Brev af 1799 5. marts til sir Spencer Smith: His majesty's minister has informed us, that the right honourable earl of Elgin has been appointed as ambassador extraordinary on a special mission to the Porte, at the same time it is intended, that the business of the company should be continued to be transacted by you in the same manner as before, and we are happy to learn, that you are to receive the additional character of secretary to the embassy. Striden opstod i begyndelsen af 1800 og drejede sig om besættelsen af de underordnede poster, særlig sekretærposten; efter en konference mellem ministeren lord Grenville og kompagniet novbr. 1800, fik dette 1801 20. jan. ordre om at vælge lord Elgin til gesandt, hvilket skete paa kompagniets almindelige forsamling 30. jan.; med mange beklagelser og £ 500 afskedigedes Spencer Smith efter 6 aars tjeneste.

[2] Cf. Bent Engl. Hist. Rev. 5, 665. Oplysninger om den engelske Levanthandel i den første halvdel af det 19. aarh. findes hos Mc. Culloch i artiklerne Constantinople, Leghorn og særlig Smyrna, der væsentligst blot gengiver en handelsberetning fra en dær bosat engelsk købmand af 1828; det ses deraf, at der da af tekstilvarer alene afsættes „cotton stuffs“ og „shallons“.

Andet Afsnit: Den engelske Kommissionshandels Form og dens Forhold til Udviklingen af de derom fæstnede Retsregler.

---

168. Naar man efter saaledes at have søgt at forfølge, hvorledes den engelske kommissionshandel indenfor en enkelt af den udstrakte engelske aktivhandels grene paavirkedes af handelens rent historiske omskiftelser, vil optage en undersøgelse af, hvorledes retsreglerne herom har fæstnet sig i engelsk ret, og i hvilket forhold de staar til den historiske udvikling, maa først og fremmest engelsk rets særlige forhold indenfor handelsrettens omraade tages i betragtning.

Det er bekendt, at den engelsk-amerikanske retskreds ikke er naaet frem til nogen samlet kodifikation af dens handelslovgivning, og at dens regler herindenfor i det hele taget kun i meget ringe grad hviler paa en lovgivning. De regler, der almindeligt, men ikke absolut, anerkendes for gældende, har efterhaanden samlet sig sammen fra flere kilder, er blevet optagne og formulerede, eftersom praktiske krav fordrede det. Dette mærkes næppe paa noget omraade stærkere end netop her. Straks ser man, hvormegen betydning det har haft, at den engelske retsudvikling ikke officielt har reciperet Romerretten. Thi hvor Romerretten reciperedes, fandt man i mandatsreglerne en sum af retsregler, som det laa nær at overføre paa kommissionshandelen. Saaledes ikke i England. Common law kendte ingen regler, der lod sig overføre og anvende paa dette forhold; de regler om stedfortrædelse, der dær var udviklede, dækkede kun over faa af de forhold, som kommissionshandelen frembød, og disse regler stod endda, som det senere vil ses af et eklatant eksempel fra selve det 19. aarh., nærmest ganske afvisende overfor denne handelsform.

Heri delte kommissionshandelen ganske vist kun skæbne med hele handelsretten; men mellem dette og andre handelsretslige omraader var der den store forskel, at disse snart fik uddannet et sæt af regler ad en særlig vej, som først sent aabnede sig for kommissionshandelen. Denne særlige vej gik som bekendt gennem de engelske domstole, først

og fremmest equity-domstolene (Court of Chancery) og disses dommere. Disse store engelske dommere indsaa, hver gang en handelsretssag naaede frem for deres forum, at hvad common law kunde yde til løsning af saadanne konfliktstilfælde, var alt for lidet, og de paadømte dem da, dels støttende sig til opfattelsen i andre landes ret, der var formuleret og forsvaret af fremragende retslærde, dels nu og da hentende regler fra Romerretten, men oftest ud fra handelslivets egne uskrevne love, dets usancer, som de dels lærte at kende ved deres egen mangeaarige praksis, dels blev gjort bekendt med af ansete og fremragende købmænd, som det efterhaanden mere og mere blev sædvane at tilkalde i saadanne sager. De domsafgørelser, de saaledes naaede til, blev udførligt motiverede; den offentlige votering lod i sager, der afgjordes af flere end een dommer, de dissentierende dommeres opfattelse og motiver blive almindeligt bekendte, og dette var af saameget større betydning, som disse engelske dommere aldrig har ladet deres dommerhverv stagnere i en absolut henholden sig til præcedentia, men til enhver tid har anset det for deres naturlige opgave at underkaste tidligere afgørelser diskussion og kritik og ikke har taget i betænkning at forkaste dem, om det syntes dem nødvendigt. Saaledes naaede da den engelske retsudvikling — ikke ved enkelte domsafgørelser, men ved generationers arbejde — at faa skabt en sum af retsregler om handelsforhold, der var fæstnede ved rækker af domme om hvert enkelt forhold[1].

Men det er klart, at ad denne vej fik de forskellige sider af handelsretten en højst ulige behandling, eftersom de naaede frem for dommeren eller ej. Mangfoldige forhold — og naturligt som regel de væsentligste — naaede atter og atter frem for domstolene og underkastedes saaledes en omhyggelig drøftelse, udarbejdedes hyppigt meget fint i alle enkeltheder; andre naaede kun en sjelden gang eller aldrig frem. I saadanne tilfælde gav enkeltstaaende domme ingen fast regel for bedømmelsen af hele forholdet; den sky for systematisering, der var den naturlige følge af denne rettens overvejende praktiske udvikling, bragte de forfattere, der fra tid til anden skrev om handelens retslige emner, til overalt at indskrænke saadanne enkeltstaaende dommes rækkevidde til det mindst mulige, en tendens, der stadig genfindes i de nyeste arbejder af denne art.

169. Den egentlige kommissionshandel var en af de sider af handelsretten, der i ældre tid kun meget sjeldent naaede frem til de engelske domstoles drøftelse; ja man kan sige, at først i det 18. aarh. begynder langsomt en saadan fæstnelse af retsregler angaaende den gennem domsafgørelser, som findes i fuld udvikling for mange andre sider af handelsretten langt tidligere. Aarsagerne hertil er at søge i den historiske udvikling, der er angivet i det foregaaende afsnit; og særlig maa man fæste sit blik paa den meget faste form, engelsk handelsliv antog i det 16. aarh. Da var mellemhandelen indskrænket til et ganske betydningsløst omfang; ved eksport af nogle faa værdifulde engelske varer skaffede England sig en rigelig forsyning af fremmede

---

[1] Goldschmidt Handbuch I, 265—67. Blackstone III, 437.

varer, der saa godt som udelukkende var bestemte til konsum i landet selv. Havde oprindelig en række engelske byer hver for sit omraade formidlet denne eksport, blev London stedse mere det store centrum; hertil bragtes overskudsproduktionen, herfra eksporteredes den, her samledes derfor ogsaa paa første haand importen, de andre engelske byer maatte nu herfra skaffe sig den del deraf, de havde brug for. Men under denne forandring mistede disse andre engelske byers handelsliv ikke sin nedarvede selvstændighed. Deres købmænd raadede over saa megen kapital i forhold til vareomsætningen, og denne kapital var saa ligelig fordelt, at de var i stand til at føre deres handel som egenhandel; forskellen blev blot, at havde de før eksporteret til og importeret fra udenlandske pladser, maatte de nu i større omfang vende sig til London; til Londonerkøbmændene solgte de og af dem købte de for egen regning[1]. Saaledes blev der ikke i den indre engelske handel plads for nogen udstrakt kommissionshandel. Den større kapital, der var samlet i London, men som ogsaa her var meget ligeligt fordelt, fandt som regel ikke anvendelse til bemægtigelse af forsyningshandelens sidste led, det direkte salg til konsumenten, men til en stadig udvidelse af eksporten; at den ogsaa selv heri saa sin opgave, derom vidner kompagnicharternes krav om, at alle medlemmer skulde være „meere merchants and no retailers", udelukkende en gros-handlere[2].

Endelig var ogsaa Londons opkøb af eksportvaren saa fast organiseret, at der i lang tid heller ikke her var trang til en kommissionshandel som mellemled. Hele det 17. aarh. igennem bragte klædemagerne, der havde gennemført den hjemmeindustrielle produktionsform i tekstilindustrien, selv produktionen til de store markeder i Blackwellhall og Leadenhall, hvor eksportkøbmændene direkte afkøbte dem deres varer. Først i den sidste halvdel af det 17. aarh. blev det almindeligere, at dels eksportkøbmændene overlod deres opkøb, men end mere klædemagerne deres salg paa markedet til faktorer[3], og af disse dannede der sig da en klasse af kommissionærer, der efterhaanden i ikke ringe omfang drev egenhandel, idet de navnlig forsynede de klædemagere, hvis produktion de solgte, med uld. Disse Blackwell-hall factors var dog endnu næppe meget indflydelsesrige; da der i 1670erne lød klager fra klædemagere, der endnu selv solgte deres varer, over, at de blev trængt ud af markedet af faktorerne[4], traf Common Council 1678 foran-

[1] Som eksempel: Yorks, Newcastles og Hulls klage over Londonernes handel 1651 25. marts, særlig § 9: The Londoner first furnisheth upon creditt the tradsmen in the north and then comes downe into the country with much sleight stuffe and mixed wares of groceryes and merceryes, to the great hurt and ruyn of them that deale with the Londoner; Boyle-Dendy 167; ogsaa Ogles ytring 1713; indl. 42.

[2] Dette indskærpes i kompagniets general ordinances of 1615 28. apr. § 3.; R. O. 147, '147; hvor 20 °/o bøden paalægges any person trading beeing not a meere merchant, og hvorefter ethvert medlem, der laaner sit navn til en saadan, skal betale endog 25 °/o, for his default beeing so great a wrong to the generality; cf. ovfr. 124 anm. 3.

[3] Brit. Mus. Pamf. 712 g. 16. A treatise of wool and cattel, occasioned upon a discourse concerning the great abatements of rents and low value of land (a. 1677): and we may more than probably guess, that . . . the cheats and abuses of the brokers and factors at Blackwell-hall (a sort of people never heard of there before the beginning of the late rebellion and in those times there setled . . .) might be a great means to help ruine this our trade.

[4] Brit. Mus. Pamf. l. c. . . . for from men not worth much, when the device began, they are now many of them worth £ 5000 and 1000 a man . . . for they have brought the trade to that pass, there shall not now be a cloath sold in a market-day at Blackwell-hall by many of our clothiers, if these men have not the selling of it . . . it therefore begs . . . that the laborious clothier may have so much favour

staltninger herimod;[1] i 1690erne lød der atter klager, og bestemmelserne fra 1678 synes da at være blevet gjort til lov af parlamentet, ligesom der ogsaa 1694 indbragtes forslag om at forbyde faktorerne at sælge uld til klædemagerne[2]. Formentlig lod dog den naturlige udvikling sig ikke standse ved saadanne forholdsregler, og i det 18. aarh. var vel faktorhandelen herindenfor fæstnet.

Iøvrigt blev der i alt fald til midten af det 18. aarh. indenfor det særlige engelske handelsliv kun plads for mægleren, der uden selv at afslutte forretninger bragte køber og sælger i forbindelse. Netop i den udbredte mangel af selvstændig kommissionshandel i England maa man se aarsagen til, at den engelske broker ikke holdtes strengt indskrænket til sin mæglervirksomhed, men lejlighedsvis, hvor denne ikke førte til det ønskede resultat, selv købte og solgte for fremmed regning. I det hele var dog denne side af hans virksomhed den længste tid af saa ringe omfang og betydning, at den næppe kom til at give anledning til domsafgørelser, hvoraf kunde udledes regler for kommissionsforholdets specielle natur, omend til kendelser om forskellige forhold, der er fælles for kommissionær- og mæglervirksomhed.

Man kan da helt se bort fra den indtil midten af det 18. eller snarere beg. af det 19. aarh. spredte og lidet fremtrædende kommissionshandel i Englands indenrigske omsætning som afgivende materiale for engelsk retsudvikling.

170. Men ligeledes kan man bortse fra den del af den udenrigske kommissionshandel, der fandt sted mellem engelske og fremmede købmænd. Thi omend den efterhaanden blev af et ikke ringe omfang — og særlig er der her grund til at nævne den kommissionshandel, som skabtes ved den store engelske korneksport i eksportpræmiernes tid, fra 1689—1770, ligesom ogsaa til engelske købmænds benyttelse af tyske, særlig hamburgske købmænd som kommissionærer, og omvendt franske købmænds optræden som kommittenter overfor engelske, mest vel i midten af det 17. aarh.[3] — har den dog i ældre tid ikke haft ringeste indflydelse paa de engelske retsreglers udvikling, eftersom der, vel lige til det 19. aarh., næppe vil kunne paavises et eneste eksempel paa, at en kommissionshandelssag mellem en engelsk og en fremmed købmand er kommet til paadømmelse af en engelsk domstol. Og her maa det tillige erindres, at saadanne kommissionshandelsforbindelser kun kunde blive talrigere, hvor den engelske handel, som overfor Frankrig, Spanien, Portugal, Italien i det 17. aarh., havde opgivet kompagniorganisationen, og selv her vilde den engelske købmand, som det af det foregaaende afsnit tilstrækkeligt fremgaar for Italiens vedkommende, og som der ogsaa er klare vidnesbyrd om for Spaniens[4], endnu en tid langt fore-

as to sell his own cloth himself, that what honest profit can be made thereof he who only deserves it may receive it . . . and not the lazie factor.

[1] Brit. Mus. Pamf. l. c.: An act of Common-council for regulation of Blackwell-hall, Leaden-hall and the Welch hall (a. 1678)

[2] Brit. Mus. Pamf. 816 m. 14 (67): The Blackwell-hall factors case aganist a proviso to the bill for the better improving the woollen manufacture, whereby the factors will be prohibited from selling wool to the clothiers.

[3] Naudé I, 102 ff. Ndnfr. kap. III, afsnit II. Savary II, 144—46.

[4] I slutn. af det 17. aarh. dukker der endog planer op om paany at inkorporere et spansk kompagni, særlig af hensyn til den engelske handel i Bilbao. Brit. Mus. Pamf. 712 g. 16 (10).

trække forbindelser med engelske kommissionshuse i udlandet. Overalt ellers udelukkede de engelske kompagnier saadanne forbindelser; som det ovenfor er blevet paavist for Levantkompagniets vedkommende, og som det ogsaa kan paavises for de andre kompagnier, var den afgørende aarsag til deres sammenbrud og endelige ophævelse netop den, at de engelske kommittenter, som handelsforbindelserne fæstnedes og forholdene blev mere kendte, kom til at foretrække de fremmede, indfødte købmænd som kommissionærer fremfor de engelske faktorer.

171. Alene forbindelserne mellem de engelske principaler hjemme og de engelske faktorer i udlandet afgav da i tiden fra det 16. til slutn. af det 18. aarh. det materiale, hvoraf retsregler om engelsk kommissionshandel kunde opstaa. Men spørgsmaalet er nu: hvormeget af det materiale, disse forbindelser afsatte, kom indenfor de engelske domstoles synsvidde? Det maatte lettest ske, at en strid mellem en principal og en lejlighedsvis udsendt faktor indankedes for en engelsk domstol; de kunde kun sjeldent være af synderlig betydning eller rækkevidde, men det ses, at nu og da naaede virkelig en eller anden sag, mest som det synes afregningssager, hvis forum var Kings Bench[1], frem til domsafgørelse. Det samme kunde vel ogsaa være tilfældet med en og anden sag mellem en principal og en i udlandet fast bosat faktor, hvor handelen til hans plads ikke var undergivet et kompagni. Men langt den overvejende del af disse forbindelser, der bød de største udviklingsmuligheder, reguleredes af kompagnierne, og kompagniorganisationen holdt som regel sager mellem principal og faktor borte fra de engelske domstole. Ikke blot var der jo givet kompagnierne det mest udstrakte selvstyre i alle indre forhold, ikke blot bestemtes væsentlige sider af principals og faktors indbyrdes forhold ved kompagniets ordrer; men opstod der endelig strid, afgjordes den som regel ved kompagniets og dets embedsmænds egne jurisdiktionelle myndighed. Derfor maa man først og fremmest søge til kompagnierne og deres arkiver, naar man vil følge udviklingen af den engelske kommissionshandels form og iagttage de regler, der bragtes i anvendelse af kompagnidomstolene. Det er, saalænge kompagnierne bestaar, indenfor dem, at den betydningsfulde udvikling finder sted, og først efterhaanden som de opløses, og navnlig først, eftersom den egentlige kommissionshandel begynder at brede sig i England selv, er det, at de engelske dommeres arbejde indenfor dette omraade af handelsretten begynder, et arbejde, der her som paa andre omraader er ulige og spredt, stærkt samlende sig om enkelte punkter, der atter og atter har givet anledning til strid, medens mange andre punkter lades saa godt som uomtalte. Tilbage staar derefter at besvare det spørgsmaal: hvormeget og hvorledes har udviklingen indenfor kompagnierne øvet indflydelse paa udformningen af

[1] Malynes 468. Man var i købmandskredse meget lidt tilfreds med denne domstols procesmaade og afgørelser, og paa en almindelig forsamling af Levantkompagniet 1656 15. oktbr. foreslaas det: that this company would appeare in the revivall of some late agitations concerning the erecting of a law of merchants for deciding controversies in accounts and other things relating to forraine trade and for avoyding of chargeable and vexatious suites of lawe touching to the disquiet and ruine of merchants; the draught of a petition to which effect was now tendred and read, and the considrations thereof referred to the next court . . . at which time mr. Vincent promised to declare, what progress hath bin made therein by the common councell of the city, who haue formerly had this particular vnder debate. R. O. 151, 292–93.

de almindelige engelske retsregler om kommissionsforholdet og derved bidraget til skabelsen af den særlige engelske type?

172. Til en undersøgelse af denne udvikling yder da atter fortrinsvis Levantkompagniets arkiv et samlet materiale. Men inden jeg gaar over til at forsøge en behandling heraf, maa jeg gøre et par almindelige bemærkninger. Det vil være klart, at det ikke her er formaalet at behandle dette materiale paa en fra et juridisk synspunkt tilfredsstillende systematisk maade; ethvert saadant forsøg vilde være at øve vold mod materialets historiske karakter og vilde ikke lade selve den historiske udvikling træde tilstrækkeligt klart frem. Dertil kommer, hvad jeg her for hele dette arbejde maa fremhæve, at disse studier ikke tilstræber at give en skildring af kommissionshandelens udvikling i alle enkeltheder; hvad de søger, er alene at gribe de væsentligste af de træk, der er karakteristiske for de to typer af den, der har fæstnet sig indenfor retsvidenskaben, og at forklare disse typer ud fra en videre historisk betragtning; medens derimod mange forhold, der er fælles for typerne, og hvori deres karakter ikke saaledes aabenbarer sig, maa lades uomtalte.

173. Det vil let indses, at den praktiske nødvendighed, der fra det første øjeblik, stedfortrædelsen forekom i handelslivet, maatte lade stedfortræderen paa den fremmede plads være den, der berettigedes og forpligtedes overfor medkontrahenten, med fuld styrke gjorde sig gældende i Levanthandelen. Der er saa meget mere grund til at fremhæve dette, som den udvikling, den engelske handel gennemløb i det 16. aarh., og den form, den siden da en ikke ringe tid bevarede, saa skarpt betonede ikke blot lærlingens, men i visse tilfælde ogsaa liggerens afhængighed af principalen, at den i snævrere forbindelser virkelig ganske berøvede stedfortræderen karakteren af kommissionær, et forhold, hvortil jeg senere vender tilbage. Men i Levanten maatte den engelske faktor bevare denne karakter, hvor stærkt end hans selvstændighed var blevet indskrænket, ja selvom han endnu kun var lærling. Indenfor Englands handel i Levanten var det umuligt at foretage det afgørende skridt, der udkrævedes, for at faktoren ogsaa overfor tredjemand kun virkede som sin principals repræsentant, saa at hans forretningsafslutninger skabte et direkte obligatorisk forhold mellem kommittenten og medkontrahenten. Mellem England og Tyrkiet eksisterede der overhovedet ingen forbindelse, end ikke en officiel diplomatisk, alle rets- og sædvaneforhold var i den grad vidt forskellige, at faktorens „handel i eget navn“ her mere end nogetsteds eller til nogen tid var en absolut realitet. Faktoren havde og maatte have at varetage alt forholdet til medkontrahenten vedrørende; der kunde ikke være tale om, og der findes heller ikke i Levantkompagniets arkiv noget eksempel paa, at en principal skød sig ind imellem faktor og medkontrahent for selv at tage affære.

174. Forretningens udførelse og fuldbyrdelse maatte da helt overlades til faktoren. Forsaavidt den af den engelske faktor leverede vare ikke syntes den tyrkiske køber tilfredsstillende, vilde han gøre sine indsigelser gældende mod faktoren, og denne vilde ikke kunne henvise

ham til principalen i London. Da der ikke kunde være tale om at returnere en vare, maatte faktoren, naar varen var af slet kvalitet, ved ankomsten fandtes mere eller mindre ødelagt, eller senere uden hans forsømmelse forringedes, se at slippe af med den til en eller anden pris, saa meget der nu lod sig opnaa. Men naturligvis var det et spørgsmaal, hvorlangt denne faktorens kompetence strakte sig; der kunde let opstaa strid, naar principalen paastod, at varen ved afsendelsen havde været god nok, at den var forringet ved faktorens forsømmelighed, eller at denne havde solgt til en unødvendigt lav pris. Vistnok var faktorerne i den ældste tid ganske værgeløse overfor saadanne chikanerier fra principalens side; den beretning, Dudley North kunde give om et saadant tilfælde, er et vidnesbyrd herom[1]. Formentlig var det for at undgaa disse angreb fra principalernes side, at faktorerne i slutn. af det 17. aarh. kom ind paa at lade mangelfulde varer besigtige af faktoriets sekretær og to faktorer; i chancery books finder man fra denne tid indført de af et saadant besigtigelsesudvalg afgivne certifikater om klæde, der havde lidt ved ildløs, og særlig ofte om klæde, der ved modtagelsen eller salget havde vist sig at have for ringe maal, som havde tabt farve eller var mølædt, om peber, der vejede for lidt, og om tin, der var af slet kvalitet[2]. I disse certifikater havde faktoren da altid et bevis mod principalen. Endnu vilde der dog kunde opstaa strid om, hvorvidt faktoren ikke havde kunnet opnaa bedre betingelser ved salget af beskadigede varer. I det 18. aarh. lykkedes det faktorerne ogsaa at afværge saadan strid, idet det nu blev skik, at den faktor, der havde solgt klædet, mod hvis maal eller kvalitet der gjordes indsigelse af køberen, ligeledes lod dette besigtige af to købmænd, der da fastsatte, hvilken tara der skulde indrømmes køberen, d. v. s. hvor stort et kvantum, der skulde gives gratis med i købet til erstatning for det mangelfulde maal eller den ringere kvalitet[3].

Det maatte ogsaa være faktorens sag at tage affære, hvis medkontrahenten ikke udførte en afsluttet forretning, særlig ikke leverede en vare, han havde solgt. At søge at tvinge ham dertil ad rettens vej var altid en mislig sag, og ret tidligt begyndte derfor faktorerne i saadanne tilfælde at anvende en ligefrem boykotning, battulation; de aftalte indbyrdes, at ingen af dem vilde afslutte en forretning med en indfødt købmand, der havde gjort sig skyldig i en saadan forseelse, førend han havde udført vedkommende handel, og at navnlig ingen af dem vilde købe af ham den vare, som han allerede en gang havde solgt, men ikke

[1] Roger North 202.
[2] F. e. R. O. 177, 31, 75, 81, 86, 160, 162—64, 201, 202, 208, 218 (a. 1695—96). 179, 41—43, 91, 216, 288 (a. 1708 10). 182, 20, 258—59 (a. 1730—34).
[3] Eksempler: 1772 har George Abbott & Co. til Josua og Yusuph Coïn, shopkeepers of Constantinople, solgt en balle shalloons, indeholdende 30 stk.; Humphrys og Tooke erklærer 10. juli, at de heraf har fundet de 11 stk. beskadigede, besides which wee found one piece of scarlet so much damaged, that we were of opinion, it should be returned to the owners in London, and for these eleven damaged pieces we have thougt it reasonable and just to allow a tare of three pieces. S. a. har Jackson til Kalif og Isaac Eskinasy, Stephany Galaty, Pauly Negropont og Yany Mesenagy, shopkeepers of Constantinople, solgt 66 pieces mahouts; Tooke og Abbott erklærer 24. aug.: having examined the same and caused proper trials to be made on them, we found said cloth defective to the prejudice of the buyers by not taking the water (it being customary in this country to wet the cloth, before it is made any use of) which we attribute to its being too hot pressed or some other defect in the operation, allowed 240 pikes. R. O. 185, 76, 82. Undertiden er det hollandske købmænd, der bestemmer tara af engelske varer.

havde villet levere, fordi han fortrød salget. Allerede 1647 3. apr. instrueredes gesandten om at søge forstaaelse med de andre europæiske nationer om fælles optræden i disse tilfælde[1], og endnu 1744 fastholdtes battulation, der havde vist sig at være et meget effektivt middel[2]. Endelig var det givet, at faktoren alene kunde yde og modtage betaling, og at navnlig, hvad ufyldestgjorde fordringer angik, principalen kun havde valget mellem at betragte dem som tab eller at overlade dem til inddrivelse af den i tyrkisk sprog og ret dog nogenlunde bevandrede faktor. Saaledes lod huset Hedges & Palmers mange londonske kommittenter ganske rolig deres fordringer henstaa aar efter aar, og Dudley North kunde, da han var blevet optagen som associé i dette hus, grundlægge sin anseelse som faktor netop ved at skaffe disse flere aar gamle krav fyldestgjorte for størstedelen ad rettens vej[3]. Denne fuldstændige passivitet fra kommittentens side overfor medkontrahenten beroede ikke paa, at man ikke mente faktoren forpligtet til fordringsaftrædelse, tværtimod, principalens ejendomsret til varen anerkendtes i et saa absolut omfang, at han, som der senere skal fremdrages eksempler paa, ansaas for berettiget til paa et hvilket som helst tidspunkt at forlange udlevering af faktoren uden noget forbehold. Men kravet vilde i saa fald altid gaa ud paa en udlevering til en anden engelsk faktor, aldrig paa en aftrædelse til kommittenten selv.

175. De to eneste tilfælde, hvor den engelske principal kunde komme til at staa direkte overfor den tyrkiske medkontrahent i dennes egenskab af faktorens kreditor, var i faktorens døds- og fallitbo, og her havde man da ogsaa straks fra begyndelsen af indset nødvendigheden af at faa truffet en ordning ad diplomatisk vej. Herom drejede to af de vigtigste indrømmelser i kapitulationerne sig, og naar en faktors død eller fallit indtraadte, var det da ikke nødvendigt for hans principaler selv at søge beskyttelse for deres ejendom og krav, men det var kompagniet, der gennem sine konsuler tog vare paa deres interesser. Trods denne ordning, trods kapitulationernes forsikringer, var de dog ikke synderlig sikrede, der var altid fare for betydelige tab, idet de tyrkiske embedsmænd kun var altfor villige til selv at rejse krav paa regeringens vegne, eller til ved egenmægtige handlinger at tage parti for tyrkiske undersaatters krav.

Mindre fare frembød naturligvis behandlingen af et dødsbo. Det var herom i kapitulationerne bestemt, at naar en engelsk købmand døde, skulde hans gods overgives til dem, han havde bestemt skulde overtage det (his assignees). Døde han uden at have nævnt saadanne assignees, uden testamente, skulde den engelske konsul eller engelske købmænd paa den plads modtage godset, fandtes hverken konsul eller engelske

---

[1] Wee shall make this further addition concerning bargaines made with our factors, that . . . our consull and the consuls for other nations may mutually agree togeather, that if any one after a bargaine made by him shall renounce and flye off from the same, in such case that parcell of goods be by generall consent battulated, so that noe person of either nation buy the same or haue any dealing with that party vntill his complyance. R. O. 143, 401[1].

[2] Battulation drøftes og ordre derom vedtages R. O. 151, 351 (a. 1659 4. septbr.). 154, 37, 42 (a. 1677 5. juli). 1744: R. O. 211, 32 33 Sect. 15 (Battulations); motivering: as it is very expedient to avoid the having recourse to the tribunals of the country in all matters of commerce in Turkey.

[3] Roger North 41 44.

købmænd skulde kadien opbevare godset og udlevere det, til hvem den engelske gesandt bestemte[1]. I tidens løb udformede kompagniet ved sine ordrer nøjere reglerne herom: naar en købmand døde uden associé og uden testamente, skulde gesandt eller konsul straks tage hans bøger og papirer i besiddelse og deponere dem i sekretariatet; kopier deraf skulde leveres til kassereren og to ansete faktorer, der af konsulen skulde udnævnes til at varetage alle den afdødes sager. Disse tre skulde ogsaa tage nøjagtig fortegnelse over alle den afdødes effekter og lade dem indføre i faktoriets bøger med varernes mærker og tal specificerede; derpaa skulde de sælge dem og remittere provenuet til principalerne efter disses nærmere ordrer. Desuden skulde konsulen straks melde kompagniet et saadant dødsfald, for at dette kunde underrette de interesserede derom. Dette punkt indskærpedes i alle instruktioner til gesandt og konsuler, og i de bevarede chancery books fra Constantinopel, særlig de ældre af dem, finder man da ogsaa hyppigt indførsler af denne art.

Alligevel var dog principalernes interesser selv saaledes ikke tilstrækkeligt beskyttede. Ikke blot kunde der let gives anledning til uretmæssige krav fra en tyrkisk embedsmands side, men forretningernes afbrydelse, det hastige salg, udestaaende fordringers tvivlsomme værd indeholdt lige saa mange muligheder for tab. Derfor blev det vistnok allerede fra midten af det 17. aarh. almindeligt, at hver enkelt faktor ikke drev forretning alene, men at to eller tre associerede sig, døde saa den ene af dem, fik dette aldeles ingen betydning for principalerne, hvis forretninger førtes videre af den anden eller de andre kompagnoner;[2] konsulens pligt indskrænkedes til at drage omsorg for afdødes personlige formue, hvis han var død uden testamente, og bestod nu blot i forsegling af afdødes særlige bøger og papirer i hans kompagnons hus; over dem toges saa en fortegnelse, der sendtes hjem til kompagniet til brug for den afdødes arvinger. De engelske principaler foretrak derfor kommissionshuse med flere end een indehaver, og nyankomne faktorer indtraadte i et allerede bestaaende hus i stedet for at grunde en ny selvstændig forretning. Paa denne maade dannede der sig fra midten af det 17. aarh. i Levanten en fast kreds af kommissionshuse, der ved stadig afgang af ældre indehavere og tilgang af nyankomne bevarede kontinuiteten, vistnok saalænge kompagniet overhovedet bestod.

176. Langt vanskeligere var det at beskytte principalerne i tilfælde af en faktors konkurs, særlig naar den var forbunden med hans flugt. Den eneste mulighed var at støtte sig til et par bestemmelser i kapitulationerne om, at gælds betaling kun maatte kræves af skyldneren, ikke af andre engelske købmænd, og at ingen Englænder maatte blive draget til ansvar for en andens flugt eller fraværelse[3]. Disse bestemmelser,

[1] Noradounghian I, 152, art. 6.
[2] Roger North 58: The merchants do not care to trust single persons in factories abroad, because upon their deaths happening there is danger of embezzlements. When there are two or more in a partnership, all is safe, and upon adjunct of a new partner or two, the business goes on as before.
[3] Noradounghian I, 148 art. 8: Arrivant que quelque Anglais, soit à cause de ses propres dettes ou pour s'être rendu caution, se cache, se sauve du pays ou fasse banqueroute, la dette ne pourra être réclamée que du véritable débiteur . . . 149, art. 11.

der almindeligt findes i middelalderlige handelsprivilegier, og hvis udspring og oprindelige hensigt ovenfor er angivet, kunde benyttes til overfor de tyrkiske myndigheder at sikre principalernes separationsret i faktorens konkursbo. Der findes ikke meget til oplysning herom, vistnok fordi det i de fleste tilfælde, hvor en engelsk faktors fallit eller flugt havde bragt de tyrkiske lidenskaber i stærkere bevægelse, vilde være for voveligt yderligere at udæske; og man kan vistnok gaa ud fra, at det i alle tilfælde vilde være ret haabløst at forsøge paa at gøre separationsretten gældende med hensyn til mulige udestaaende fordringer. Derimod ser man, at det i 1679 dog idetmindste er lykkedes at skaffe separationsretten anerkendelse for endnu usolgte varer, der beroede hos fallenten. Men gesandten havde ogsaa maattet gaa frem med stor forsigtighed, maaske dog mest, fordi han havde faaet separeret lidt mere, end han egentlig skulde have haft.

Gesandten underrettede kompagniet om, at da mr. Francis Dryver gjorde konkurs, fik han for de tyrkiske domstole ved dom undtaget fra tyrkiske krav og arrest klæde og varer til en værdi af ca. 30,000 ld., der blev fjernet fra mr. Dryvers magasin og for større sikkerheds skyld bragt til gesandtens egen bopæl. Dær blev de i nogen tid, da faktorerne ikke ansaa det for sikkert for dem selv eller principalerne pludseligt at fjerne dem og desuden afventede disses ordrer. Da disse ankom, viste det sig, at der var en del varer uden mærker, hvis ejere derfor ikke kunde identificeres, ogsaa var der et parti varer, som viste sig at tilhøre mr. Dryver selv i fællesskab med en engelsk købmand mr. Meade i Messina. Disse to partier blev da beroende hos gesandten et helt aar, efterat der var disponeret over de andre varer, hvis ejere var kendte; men da der saa blev fare for deres ødelæggelse, overgav gesandten dem alle til huset Hiett, Jacob & Greene, der var mr. Meades forbindelse, forat de skulde sælge dem. Senere er der indført afregninger for salget; men da kompagniet ikke mener at have noget at gøre med den sag og ikke kan sige noget om, til hvem de indvundne salgssummer skal betales, beholder gesandten dem foreløbig, indtil der maatte findes nogen, der har ret til dem[1].

177. Selvom nu den illoyale anvendelse af separationsretten i dette tilfælde vel nok mest skyldtes et uheld, som man bagefter ikke fandt det heldigt at henlede de tyrkiske myndigheders opmærksomhed paa, ses det dog, hvor let separationsretten kunde føre til, at de tyrkiske kreditorer ikke opnaaede deres fulde ret. De maatte i alt fald meget let fatte mistanke om, at de blev bedragne, naar pludselig en engelsk købmand flygtede bort med, hvad han havde af rede penge, og saa den engelske konsul ovenikøbet tog til sig langt den største del af hans efterladte varelager under paaskud af, at det tilhørte ikke ham, men hans principaler hjemme i England, der ifølge kapitulationerne ikke var ansvarlige for hans forpligtelser. Man kan ikke undre sig over, at saadanne tilfælde let gav anledning til avanier, at de tyrkiske myndigheder til gengæld uden videre paalagde faktoriet at udrede saa og saa stor en sum penge. De var i det hele taget paa deres post i disse tilfælde og søgte saa vidt muligt at varetage tyrkiske undersaatters krav, som jo ogsaa rimeligt var. Særligt fandt de sig hertil opfordret i tilfælde, hvor den engelske faktor havde ægtet en tyrkisk kvinde[2]. Da Smyrnafaktoren Samuel Pentlow døde i 1678, efterladende sig en tyrkisk enke, forlangte

[1] R. O. 176, 432 34.
[2] Cf. Bent Engl. Hist. Rev. 5, 661.

saaledes kadien, at hele hans bo, derunder ogsaa alle varer i hans varehuse, selvom andre havde del deri, eller de fuldstændig var andres ejendom, skulde udleveres til ham til skiftebehandling. Samuel Pentlow havde imidlertid udnævnt Smyth & Ashby i Smyrna til sine eksekutorer, og de havde paa sædvanlig maade overtaget hans dødsbo og begyndt behandling deraf, da de paa kadiens klage kaldtes for storveziren i Adrianopel og dær fik paalagt og maatte betale en avania paa 90,000 ld. Men særlig var det naturligvis separationsretten i faktorens konkursbo, der var Tyrkerne en torn i øjet; det synes, som om den tyrkiske regering egentlig aldrig helt anerkendte berettigelsen af den fortolkning af kapitulationernes bestemmelser, der tillod at bringe dem i anvendelse herpaa; saaledes hører man under den spanske arvefølgekrig, hvor Tyrkiet atter nærede stærke franske sympathier, klager fra de engelske faktorer i Constantinopel over, at den tyrkiske regering vil gøre dem solidarisk ansvarlige for enkeltmands gæld. Samme princip synes den tyrkiske regering ogsaa nu og da at have hævdet overfor Franskmændene; Forbonnais maa endnu 1755 søge at borttage frygten herfor ved at gøre opmærksom paa, at den i de franske kapitulationer af 1740 udtrykkeligt har renonceret herpaa[1].

Bortset fra disse to tilfælde, hvor den mulige beskyttelse, som principalerne kunde opnaa, hævedes til et spørgsmaal om kapitulationernes rette forstaaelse og hævdelse, var som sagt enhver direkte forbindelse mellem principalen og medkontrahenten udelukket; det maatte af rent praktiske grunde fra første færd og stedse i Levantkompagniets tid være faktoren, der overfor tredjemand berettigedes og forpligtedes.

178. Den betydningsfulde udvikling finder derfor alene sted indenfor faktors og principals indbyrdes forhold. Men her maa der først tages hensyn til, at denne udvikling ikke bestemtes alene af den enkelte faktors stilling overfor sin eller sine principaler, men for mangfoldige siders vedkommende reguleredes ved kompagniets ordrer, d. v. s. ved de forsamlede principalers fællesbestemmelser for alle faktorer. Fortrinsvis er da disse ordrer at opfatte som principalernes fælles instruktioner, og netop dette gav dem deres overordentlige betydning og styrke, omend de aldrig var helt udtømmende, saa at en principal ofte ved siden af dem vilde give sin faktor særlig instruktion; ordrernes styrke svækkes netop ved en langsom udvikling, hvorefter forhold, der tidligere bestemtes ved dem, senere overlodes til hver principals afgørelse ved hans egen instruktion.

Ordrerne var dog tillige mere; i kraft af selve kompagniorganisationen indskrænkede de sig ikke til blot at give regler for faktorens kommissionærvirksomhed for de engelske principaler, men hele hans stilling og virksomhed bestemtes ved dem, ikke mindst hans forhold til andre kommittenter og hans egenhandel. Det er sandt, at hans handlefrihed indskrænkedes derved, særlig fordi kompagniet ofte gennemtvang en snæver principalpolitik. Dog maa forestillingen om den tvang, der

[1] Maj 1710 indgiver kompagniet til dronningen en klage over dette og andre tyrkiske overgreb R. O. 145, 346—47. Forbonnais 225.

derved paalagdes faktorerne, ikke overdrives. Selv i moderne kommissionshandel er dog ikke de gældende love og kommittenternes instruktioner de eneste faktorer, kommissionæren har at tage hensyn til; ved siden deraf bestemmes hans handlefrihed, hans ret og pligt ved de almindeligt anerkendte usancer. Paa mange punkter var ordrerne i virkeligheden kun en bestemt formulering af saadanne usancer, særlig gjaldt dette alle afregningssager; havde ordrerne ikke været, maatte faktorerne dog have rettet sig efter de almindelige handelssædvaner. Endelig maa det erindres, at meget ofte udgik ogsaa ordren paa opfordring af faktorerne selv; og det vil af det følgende ogsaa ses, at det ikke var umuligt for faktorerne at gennemtvinge en forandring af ordrerne, naar usancerne forandrede sig. Men det kan ikke nægtes, at meget ofte gjordes ved dem forandringen langt vanskeligere, hvad der f. e. med hensyn til retten til kredittilstaaelse utvivlsomt virkede i høj grad til skade for den engelske handel, selvom man ikke deri tør se den væsentligste grund til dens nedgang.

179. Hvad der udaf Levantkompagniets arkiv kan fremdrages til belysning af det snævrere forhold mellem principal og faktor, kan nu naturligst ordnes i tre grupper, hvorved følgende tre hovedspørgsmaal besvares: hvorledes opnaaedes ret til at drive handel som faktor indenfor kompagniets omraade, og hvad omfattede denne ret? hvorledes var det rent regnskabsmæssige forhold mellem principal og faktor ordnet? og hvilken var kompagniets særlige konsularjurisdiktions indflydelse paa udviklingen af principals og faktors gensidige rettigheder og pligter?

180. Grundbetingelsen for at udøve kommissionær- og handelsvirksomhed indenfor Levantkompagniets „privilegier“ var naturligvis, at man enten selv var medlem af kompagniet eller søn eller lærling af et medlem; med nogle faa ændringer optog Levantkompagniet ganske de regler herom, som havde vundet anerkendelse indenfor merchant adventurers i løbet af det 15. og 16. aarh.

Ogsaa her kunde medlemmers sønner opnaa medlemsret med deres fyldte 21. aar[1]. Lærlingens vej var vanskeligere: hovedbetingelsen, otte aars lærlingetid hos et medlem, fastholdtes af Levantkompagniet, men dertil knyttedes en bestemmelse om, at en del af lærlingetidens aar skulde tilbringes paa de udenlandske pladser i kompagniets privilegier. I Elisabeths to charter forlangtes fire aars tjeneste i udlandet, men dette nedsattes 1605 til tre aar, og bestemmelsen gjordes ogsaa ellers lempeligere: de tre aar behøvede ikke alle at falde inden afslutningen af læretiden, men kunde delvis aftjenes efter dens udløb, det behøvede ikke at være tre aar paa engang, men de kunde sammenlægges af flere mindre tidsrum[2]. Endelig fik ogsaa nu hvert medlem af kompagniet ret til een gang i løbet af hver syv aar at faa en lærling optaget som

---

[1] Denne aldersgrænse angives dog kun bestemt i chartet af 1600 13. decbr. Cf. Sellers 17.

[2] . . . that all the sonnes of all such as are or shall be of the said company and alsoe all theire apprentices imployed in that trade by the space of three yeares and vpwardes within the signories and domynions aforesaid, whither those yeares of imployment be whollye within theire apprenticeshipps or partlie within . . . and partelye after theire apprenticeshippes ended, and whether those yeares . . . be ioyntly togeather or at severall tymes, amounting to three yeares or vpwardes . . . R. O. 107.

medlem, der ikke saaledes havde tjent sine tre aar i privilegierne. I alle disse tilfælde fastsattes indtrædelsesgebyret til 20 s.

Fremdeles optog Levantkompagniet ogsaa de hertil knyttede kontrolbestemmelser[1].

Saaledes finder man, at det 1633 18. decbr. og 1634 8. marts ordredes, at i enhver lærekontrakt, hvorved en lærling ønskede at opnaa medlemsret, skulde kompagniets navn udtrykkelig være nævnt, og at enhver saadan kontrakt skulde indskrives i en bog, som sekretæren skulde føre, inden 12 maaneder efter dens indgaaelse, ellers skulde principalen betale 20 s. til kompagniet, før medlemsret tilstodes lærlingen. Ligeledes bestemmer de almindelige ordrer, som kompagniet vedtog 1615 28. apr., at intet medlem maatte præsentere til optagelse nogen lærling, der ikke virkelig havde tjent ham som lærling, men blot for en forms skyld havde indgaaet lærekontrakt for saaledes ved svig at opnaa medlemsret; bøden herfor fastsattes til £ 25, og lærlingen mistede al ret til optagelse eller sin medlemsret, hvis han allerede var optaget. Disse bestemmelser var ikke blot gældende i kompagniets første tid; 1666 26. novbr. bekræftedes ordrerne om indregistrering af lærekontrakterne, og 1692 30. decbr. vedtoges, at for at hindre indgaaelse af pro-forma-lærekontrakter skulde disse ikke blot indregistreres, men principalen erklære i kompagniets almindelige forsamling, at lærlingen var forpligtet til virkelig at tjene ham som lærling[2]. I de almindelige ordrer af 1615 bekræftedes ogsaa chartets bestemmelse om, at hvert medlem maatte lade optage en lærling i hver 7 aar uden tjeneste i privilegierne, og man genfinder her reglen om, at ingen kunde faa en lærling optaget, uden han — ganske vist kun paa forlangende — betalte al skyldig gæld til kompagniet[3]. I det hele taget var det kun de i England bosatte medlemmer, der kunde antage lærlinge, og senere udstedtes der et udtrykkeligt forbud mod, at lærlinge antoges af medlemmer i Tyrkiet. Denne sidste bestemmelse tilligemed reglen om lærlingekontraktens indhold opretholdtes endnu i kodifikationen af 1744[4].

181. Den for Levantkompagniet særlige bestemmelse om, at lærlingen i en vis tid skulde have gjort tjeneste paa en udenlandsk plads, viser, at man ved kompagniets oprettelse ikke havde meget stærk tro til, at det vilde lykkes at bevæge medlemmer til at paatage sig den nødvendige kommissionsvirksomhed, ogsaa er den et udtryk for dette kompagnis mere udprægede kapitalistkarakter; de engelske købmænd, der var dets første medlemmer, tænkte ingenlunde selv at rejse ud, men vilde udsende deres lærlinge.

Men at der her var noget nyt i frembrud, der ikke helt lod sig forene med de overleverede forestillinger om kompagniets rette organisation og formaal, aabenbarer sig i den helt forskellige maade, hvorpaa det første og det andet Levantkompagni stillede sig til denne sag. Det første Levantkompagni, af 1592, viser sig paa dette punkt som ved sin bibeholdelse af stintningen at tilhøre en noget ældre type end det andet af 1605; ganske vist erstattede det den ældste tids optagelse af lærlingen som medlem ved ankomsten til den fremmede plads med en præsentation af lærlingen for den almindelige kompagniforsamling i London inden afrejsen og en edsaflæggelse[5]; men det bestemte dog, at naar lærlingen havde været de fire aar i Tyrkiet, og hans lærlingetid var udløbet, kunde han dær optages som medlem.

---

[1] Cf. Sellers 18.

[2] R. O. 152, 315. 155, 226, 245. 147, 147[1] § 8.

[3] R. O. 147, 148 §§ 13, 15 . . . who is duly bound his apprentice for eight yeares (provided he be not admitted into the freedome before his time be expired) although he hath not serued beyond the seas.

[4] R. O. 209, 23 1687 26. juli: We have made a declaration of court, that no apprentize ought to be bound beyond the seas, and if any such be, they are not to be capable of being employed as factors nor of clayming their freedoms after the expiration of such indentures. — R. O. 211, 9—10 Sect. 4 (Apprentices) §§ 1 og 2.

[5] Brit. Mus. Harleian mss. 306, 73[1] ordre 35: none shalbe suffered to goe into Turkey, before he be presented to the companie at a courte and haue taken his oathe, and if anie of the companie send ouer anie servant or factor and not presente him, he shall forfeyte £ 50.

Men naar man forlangte, at de unge mænd som lærlinge skulde foretage en saa fareful rejse og i saa lang tid opholde sig ude og dær paa en saa selvstændig maade varetage sine principalers interesser, blev det nødvendigt at stille sig liberalere med hensyn til deres ret til egenhandel; havde merchant adventurers — forsaavidt handelen til dets særlige omraade angik — indskrænket lærlingens ret til egenhandel til, at han i det ottende og sidste aar maatte afskibe 100 stk. klæde for egen regning, synes Levantkompagniet at have tilladt dem i alle fire aar at handle paa deres principalers stint for et vist beløb. Naar lærlingen saa i Tyrkiet var optaget som medlem, fik han jo fuld medlemsret og blev selv „stintet"; det første aar maatte han handle for £ 250 for egen regning, det andet for £ 500, og derefter for £ 100 mere hvert aar, indtil han naaede en stint af £ 1000. Denne ordning stillede da rent formelt, i forholdet til kompagniet som helhed, faktorerne efter de fire lærlingeaar paa samme fod som principalerne; man kunde ligesaagodt blive medlem af kompagniet i Tyrkiet som i England; men der var ganske vist den karakteristiske forskel, at man som medlem i Tyrkiet ikke kunde naa en højere stint end £ 1000, medens man dog i England kunde naa £ 4000[1].

Det første Levantkompagni kom jo imidlertid ikke til at prøve, hvorlænge det kunde have fastholdt disse regler i praksis, og det nye af 1605 traf en helt anden ordning. Det betonede skarpere Englands, eller rettere Londons, absolute stilling i kompagniet, idet det ikke traf nogen ordning, hvorefter der kunde optages medlemmer noget andet sted end i London, eller for nogen anden myndighed end kompagniets almindelige forsamling dær. Handelen i Tyrkiet var ogsaa i dette kompagnis første tid saa usikker, at man næppe tænkte sig, at der vilde danne sig en kreds af købmænd, som i en længere aarrække drev forretning derude; man antog, at faktorens gerning nærmest vilde blive supercargoens, at der vilde finde en hurtigere personveksel sted, at de fleste faktorer i alt fald faa aar efter, at de havde aftjent de tre aar af deres læretid, vilde vende tilbage og saa drive forretning som principaler fra England. Derpaa tyder det ogsaa, at chartet af 1605 havde denne bestemmelse om, at de tre aar kunde være fordelt paa flere mindre tidsrum; det vilde jo netop sige, at lærlingen ikke var fast bosat i Tyrkiet, men gik dertil fra tid til anden som supercargo. Udviklingen gik i en anden retning, men en saadan opfattelse kan i alt fald have været medvirkende til, at det fra begyndelsen af og senere stadig hævdedes, at medlemsoptagelse kun kunde finde sted paa den almindelige kompagniforsamling i London.

182. Som det første Levantkompagni indsaa ogsaa det andet nødvendigheden af i større omfang, end det ellers havde været tilfældet, at tillade lærlinge at drive handel for egen regning. Eftersom det opgav stintning, kunde det ikke foreskrive nogen regel om, at lærlingens handel skulde finde sted indenfor deres principalers stint. Men det var dog meningen, at den skulde finde sted gennem principalerne. Herpaa tyder en ordre af 1663 1. decbr. — der sikkert som saa mange ordrer fra reorganisationstiden efter 1661 kun er en fornyelse af ældre ordrer — hvorefter kompagniet paa spørgsmaal om, i hvor udstrækning det vilde tillade lærlinge at handle med de smaasummer, som deres gode venner vilde laane dem, ordrede, at ethvert medlem maatte hos rederen sammen med sit eget gods lade indføre gods til en værdi af £ 200 for hver lærling, han havde enten hjemme eller i udlandet, og hvis lærlingetid nærmede sig sin afslutning[2]. Man vil se, at denne bestemmelse er lidt svævende; ganske sikkert, fordi imidlertid en anden praksis var vokset op, der gjorde den ret uvirksom. Man var nemlig kommet ind

[1] Brit. Mus. Harleian mss. 306, 74[1] ordre 48: How apprentizes resident on the other side shalbe made free there, and to what valew they may trade vppon theire maysters stinte within there tearme, and how they shalbe stinted after theire admitting into the freedome viz. 250 £ the first yeare, as muche the second yeare and euerie yeare 100 £ more, vntill they come to 1000 £ stint.

[2] R. O. 152, 177.

paa at tillade lærlinge, som en præmie for at gaa ud til Tyrkiet, at medtage varer for egen regning for et vist beløb, der ved en ordre af 1633 18. decbr. var fastsat til £ 100 for hvert aar, de virkelig havde aftjent af deres lærlingetid. Da de som regel gik ud efter at have været lærlinge i tre aar, betød dette, at de maatte medtage varer for £ 300, hvad der f. e. tilstaas 5 lærlinge 1664 20. decbr.[1]. Men denne bestemmelse gjorde vistnok den før nævnte uvirksom for de lærlinges vedkommende, der var gaaet ud som faktorer til Tyrkiet; det er klart, at naar de det første aar havde ret til at handle med £ 300, nøjedes de næppe med det følgende aar at handle for kun £ 200; heller ikke blev der vist lagt videre vægt paa denne begrænsning.

Derimod rummede denne tilladelse andre farer; en lærling, der havde ret til at medtage for £ 300 varer, vilde nødig nøjes med mindre, og det kunde da let ske, at han lod sig friste til, naar han ikke selv kunde skaffe den nødvendige kapital, at medtage varer for ikke-medlemmer. Faren herfor var som allerede nævnt særlig stor i 1650erne og 60erne[2]. Men i løbet af disse aar førte udviklingen ogsaa med sig, at de £ 300 syntes for lidt. Om Dudley North fortæller brodersønnen. at han kun havde ringe kapital at gaa ud med; fra sine forældre fik han blot £ 100 til laans; men hans moder skaffede ham ud af smaagaver, der var givet ham og nogle gamle guldsmykker, hun selv havde, og andre sager, hun havde skrabet sammen, omtrent £ 60 til, og hans „bedste broder“ laante ham de penge, han havde, omtrent £ 200; men hele hans kapital beløb sig næppe til £ 400, og „det var alt, hvad denne berømte købmand havde at begynde med. Det synes mærkeligt,“ fortsætter han, „at en ung mand kunde naa saa langt fra en saa ringe begyndelse, ringe, mener jeg, i forhold til vore dage, hvor der gerne gives £ 1000 ved lærekontraktens indgaaelse og £ 1000 eller mere, naar lærlingen gaar udenlands“[3]. Denne sidste erklæring, der gælder midten af det 18. aarh., er dog vel nok overdreven; men man finder ganske vist, at et medlem 1701 4. septbr. ansøgte om kompagniets tilladelse til, at hans lærling, der havde tjent ham i tre aar, maatte medtage £ 1000; det konservative kompagni fandt dog dette altfor meget, det tillod i dette tilfælde £ 500, men fastholdt ellers den gamle regel om £ 100 for hvert aars tjeneste. Med de stigende priser paa Levantvarer i det 17. aarh. er det dog kun rimeligt, at man ikke i praksis har kunnet fastholde denne begrænsning, der var afpasset efter en ældre tids forhold, selvom bestemmelsen endnu 1744 gentages[4].

183. Imidlertid viste det sig jo snart, at faktoren ikke almindeligvis vendte hjem efter faa aars forløb, men at flere og flere blev derude for en længere aarrække. Spørgsmaalet var da, hvorledes disses stil-

---

[1] R. O. 152, 242.

[2] Cf. ovfr. 125.

[3] Roger North 32. Cf. Blackstone I, 414.

[4] R. O. 156, 78. 18 septbr. beslutter kompagniet i denne anledning udtrykkeligt at fastholde ordren af 1633 18. decbr. 156, 80. — 211, 10 Sect. 4 (Apprentices) § 3. Ordren gjaldt imidlertid kun handel til England, saa det er muligt, at lærlingen kunde anvende sin overskydende kapital til handel paa Italien eller andre lande eller i selve den tyrkiske handel. I en lidt tidligere bekræftelse — af 1740 23 maj — siges ogsaa: every apprentice may have liberty of trading annually to London to the value of one hundred pounds for every year he has served of his apprenticeship, and of receiving the returns of the same R. O. 210, 116.

ling til kompagniet skulde ordnes. Dette findes første gang besvaret allerede 1611 3. decbr., hvor en almindelig forsamling finder anmeldt for sig fire unge mænd: Thomas Somer, søn af sir Stephen Somer, der optages som medlem i kraft af arv, betaler 20 s. og aflægger medlemsed; William Robinson, lærling hos mr. Leate, der faar medlemsret, idet han som lærling er blevet anvendt tre aar „beyond the seas“, betaler sine 20 s. og aflægger medlemsed, og endelig Roger Bertridge, bosat i Constantinopel, og Thomas Musterd, bosat i Aleppo, der faar „tilladelse til at handle som frie brødre af dette kompagni“, indtil de vender tilbage til England, hvor de da skal aflægge deres ed ifølge kompagniets ordre[1].

Denne udvej var det da, man valgte: naar lærlingetiden var udløbet, og faktoren blev i Tyrkiet, optoges han ikke som medlem, men kompagniet gav ham frihed til at handle for egen regning, en frihed, der jo ikke længere var begrænset ved nogen stintning, men som naturligvis var indskrænket ved de bestemmelser, der i det hele taget var paalagt faktorens handel. Kom han paa besøg tilbage til England, kunde han vel præsentere sig for den almindelige kompagniforsamling, betale sine indtrædelsespenge, aflægge sin medlemsed og saaledes blive optaget som medlem, men nogen stor fordel havde han ikke deraf; hans handelsfrihed var alligevel indskrænket ved de samme regler, der gjaldt for alle faktorer, hvad enten de var medlemmer eller blot havde handelsfrihed, og om den straf, der dikteredes for overtrædelse, var tilbagebetagelse af handelstilladelsen eller tab af medlemsret, var forsaavidt ligegyldigt; formodentlig var det vel snarest lettere at opnaa fornyet handelstilladelse end paany at opnaa medlemsret. Da tilmed de færreste faktorer saaledes kom hjem for kortere tid, blev det efterhaanden det almindelige, at de ikke var egentlige medlemmer, men drev deres handel i kraft af denne handelstilladelse. I det 17. aarh. finder man endnu medlemmer blandt faktorerne, men efter 1718—20 er det næppe muligt at paavise en eneste faktor, der var medlem.

Saa fast var da forestillingen om, at kompagnimedlemmerne kun kunde være bosatte i England, medens faktoren drev handel i Tyrkiet med handelstilladelse, blevet i løbet af det 18. aarh., at kompagniet 1809 12. juli udtrykkelig maatte erklære, at ifølge love og kompagniets ordrer havde enhver engelsk undersaat, der var medlem deraf, en klar og uomtvistelig ret til personlig at rejse til alle tyrkiske pladser og tage med sig alle slags ikke forbudte varer, tilhørende ham selv eller andre medlemmer, og en lige saa klar og uomtvistelig ret til, naar han var ankommet dertil, at disponere og sælge det medbragte gods og indkøbe andre varer til import i England[2].

184. Fik faktorerne paa denne maade end et stærkt præg af at være en underordnet klasse indenfor kompagniet, hvis eksistens ikke hvilede paa en egen ret, men paa en given tilladelse, saa gav netop

[1] R. O. 147, 98.

[2] R. O. 211 (upag.) begyndende: To prevent doubts as to the extent of the privileges of members of this company as to their right to proceed personally to Turkey and there to transact their own business, if they think proper, or to become factors, being Christians . . . . .

denne ordning dem paa den anden side en vis fri stilling, som kunde blive farlig for kompagniets myndighed, særlig naar faktorerne ved en betydelig egenomsætning følte sig mindre i økonomisk afhængighed af de engelske principaler. En saadan situation indtraadte første gang i de sidste aar af 1620erne; men de falliter, hvormed dette opsving endte, foranledigede kompagniet til en betydelig indskrænkning af faktorens egenhandel. Her kom da første gang betænkeligheder frem; vilde det være muligt at faa faktorerne, hvis hele forretningsførelse dog nu var ret grundfæstet, og som ikke var formelt bundne ved nogen medlemsed, til at overholde saa ubehagelige ordrer? Derfor fandt kompagniet det ogsaa 1631 15. juni heldigst, at der blev afkrævet alle faktorer og lærlinge paa de forskellige pladser en ed om, at de vilde adlyde alle kompagniets ordrer. Det ses ikke tydeligt, om en saadan ed er blevet afkrævet; men ængstelsen hos kompagniet holdt sig et par aar, i 1633 2. decbr. gav det to lærlinge handelstilladelse, men tilføjede, at det var bedst, at der blev afkrævet dem og alle andre i samme tilfælde en ed dels om almindelig lydighed, dels om ikke at fortolde fremmedes gods i eget navn[1]. Men i den følgende tid tabte denne ængstelse sig vistnok igen, faktorerne var i dette første sammenstød endnu for svage til en planmæssig modstand, og kommissionshandelen fra England tog i den følgende tid et stærkt opsving. Saaledes gik atter tanken om en ed i glemme, og i 1651 finder man handelstilladelse tilstaaet lærlinge efter endt lærlingetid uden fordring om nogen faktored[2]. Men derfor var det ogsaa, at da kompagniet efter den store opløsning i 50erne skulde begynde reorganisationen, mente det, at det fremfor alt var nødvendigt ved chartets stadfæstelse at sikre sig ret til at afkræve faktoren ed.

Hvor stærk opløsningen i den foregaaende tid havde været, viser sig tydeligt indenfor dette omraade; det ses nemlig, at faktorerne end ikke havde iagttaget den formalitet at skaffe sig selve handelstilladelsen; naar deres lærlingetid var udløbet, havde de blot uden videre fortsat deres handelsvirksomhed. Dette var saaledes tilfældet med selve Smyrnafaktorernes fører, Jos. Edwards. Først 1663 20. oktbr. fik han kompagniets handelstilladelse, efterat det medlem, der forlangte den for ham, havde maattet skaffe certifikat om, at han virkelig havde indgaaet lærlingekontrakt med Wm. Edvards for 7 aar fra 1646 11. marts. Med andre ord: ikke blot førtes der ikke længere noget register over lærlingekontrakter, men Jos. Edwards havde handlet som faktor i ti aar uden handelstilladelse[3].

185. Ovenfor er den heftige kamp skildret, som var følgen af kompagniets bestræbelser for at binde faktorerne, snart ikke blot ved selve faktoreden, med ved eder og bekræftelser ogsaa af speciel natur, og det er vist, hvorledes den endte med spørgsmaalet: om det var nødvendigt at aflægge ed, naar man opgav sine kommissioner? et spørgsmaal, der maatte virke som en bombe. Kompagniet skyndte sig at svare nej; men det synes nu virkelig, som om faktorerne ikke straks lod sig nøje med den besked, men førte forsøget videre end til en fore-

---

[1] R. O. 148, 238. 149, 98.

[2] R. O. 151, 131 17. oktbr.: Upon the motion of certaine persons now present in behalfe of their apprentices in Turky, whose tearmes were expired, these following are permitted to trade for themselves but not for vnfreemen, being to take the oath as other freemen vpon their arrivall in England viz. Samuell Pentlow, apprentice to mr. Henry Hunter . . . . .

[3] R. O. 152, 166, 169. Noget senere — 1668 13. aug. — bestemtes: that for the future noe lycence be given for trade before the indenture of the party be produced in court. 152, 395.

spørgsel. Thi to aar efter — 1673 3. decbr.[1] — udsendtes en ordre om, at da der var blevet klaget over, at nogle „personer“, der var bosatte i Tyrkiet, og som havde faaet handelstilladelse, senere havde forladt faktorerhvervet og dog vedligeholdt en anselig forretning for egen regning som købmænd, maatte kompagniet erklære det for sin opfattelse, at dets handelstilladelse gjaldt ikke længere tid end for lærlinge syv aar efter udløbet af deres lærlingetid og for medlemmers sønner 10 aar, efter at de var fyldt 21 aar. Og derpaa fortsatte det, at denne regel var ogsaa alle de, der nu var i Tyrkiet, undergivet, saa at der, naar disse fastsatte aar var udløbet, ikke kunde tilstaas dem nogen yderligere handelsfrihed, men de maatte blive medlemmer; i mellemtiden havde de at betale bøder og de for ikke-medlemmer fastsatte afgifter. Det var vistnok et ganske nyt princip, der her opstilledes, og man kan forstaa, hvor ubehagelig og upraktisk denne ordre har syntes i Tyrkiet. Nogen tid efter, 1675 10. marts, ændredes den da: tiden for handelstilladelsen forlængedes for medlemssønner til 14 aar efter 21-aarsalder og for lærlinge til 10 aar efter lærlingekontraktens udløb; men navnlig tilføjedes, at for at ingen i Tyrkiet skulde overraskes herved, skulde denne bestemmelse først træde i kraft 1677 25. marts[2]. I 1679 synes den virkelig at have været i praksis, thi kompagniet besvarede 4. april en forespørgsel: afgifterne, der skal betales af dem, hvis handelstilladelse er udløbet, skal betales saavel af import som af eksport; men — kun af deres eget gods, ikke af deres principalers[3]. Heraf fremgik det jo egentlig noksom, at ordren, naar den saaledes skulde have en almindelig gyldighed, var ganske misforstaaet; den var givet for at ramme dem, der ikke længere vilde have kommissioner fra England, ikke for at forulempe en fredelig faktor med en rejse hjem til England eller meget høje afgifter. Derfor drøftede kompagniets raad da ogsaa, om det ikke var bedre at anbefale kompagniet at ophæve ordren for „saadanne faktorers“ vedkommende, foreløbigt nøjedes det dog med 9. apr. at forlænge handelstilladelsens tid med endnu 4 aar. Da saa den store ordre 1683 22. novbr. kom, bestemte dens § 7: tidsbegrænsningen for kompagniets handelstilladelse ophæves[4]. Ordren var da formodentlig overflødig til opnaaelse af dens egentlige formaal; i 80erne sker jo omslaget; nu var faktorerne ikke mere tilbøjlige til saa rask at opgive kommissionerne fra England, nu kom tværtimod den tid, da kompagni og faktorer maatte staa fast sammen i konkurrencekampen. Den store kodifikation af 1744

[1] R. O. 153, 289—90: Touching the complaint made of persons residing in Turky who had liberty of trade granted them and have since deserted the imployment of factors and yet manage a considerable trade on their owne account as merchants, it is declared as the opinion of this court, that the companys licence of trade extends not (if to an apprentice) further then seven years after the expiration of his term of apprenticeship, and if a fremans son, not further then ten years after he shal attaine the age of 21 yeares, after which the said licence doth cease: and all persons now in Turky are to be understood to be under this rule and qualification and not admitted any further liberty of trade, untill they take the freedom, but are in the meantime to pay brokes and duties as unfreemen out and home.

[2] Allerede 1674 20. novbr. havde raadet foreslaaet en mildnende ændring: unlesse upon perticular application made to the company they should think fitt to prolong it. R. O. 153, 340, 350. Kort efter, at ordren var traadt i kraft, 1677 29. aug., nedsattes bøden fra 20 % til 2 daler pr. stk. klæde „and proportionably for other goods“, d. v. s. 4 %, paa kompagniskibe; paa private skihe „double the duty's which the members of the company doe pay at the same time“. R. O. 176, 349.

[3] R. O. 154, 130.

[4] R. O. 154, 130, 132, 385: That the limitation or restriction of time to such as have liberty of trade granted them by the company bee taken off.

indeholder da heller ikke andre regler om handelstilladelsen, end at den kun maa tilstaas medlemmers sønner og lærlinge, og at lærlingekontrakten skal forelægges kompagniets forsamling, før tilladelsen gives[1]. I det 18. aarh. gaves dog tillige en række specielle handelstilladelser indenfor visse beløb.

186. Indenfor denne skildring af faktorernes forhold til kompagniet maa endnu et vigtigt punkt kort berøres, det er de italienske købmænds stilling. Det synes, som om kompagniet ikke straks, da den italienske handel faar større betydning, er helt bestemt paa, hvorledes det vil stille sig til den. 1644 24. oktbr. anmodede et medlem, mr. Vassall, om, at mr. Thom. Wright, købmand i Livorno, maatte blive optaget for £ 25. Kompagniet ansaa det for urigtigt at tilstaa medlemsret til en person, der ikke var tilstede for at aflægge sin ed; alligevel besluttede det, da det kunde formodes, at han vilde drive forretning paa Tyrkiet i stort omfang, hvad enten han blev medlem eller ej, at svare mr. Vassall, at hvis han vilde stille kaution for, at mr. Wright vilde aflægge ed, saasnart han kom til England, og imidlertid vilde iagttage et medlems pligter, som om han allerede havde aflagt eden, vilde kompagniet give ham handelstilladelse, naar han betalte £ 50, eftersom han var over 26 aar. Man ser, at der ad denne vej var en mulighed for at knytte de italienske købmænd til kompagniet, hvad der maaske noget vilde have modarbejdet den senere heftige strid mellem dem; men kompagniet brød meget snart denne udvikling af; allerede da mr. Vassall 1646 9. febr. kom igen for paa samme maade at faa handelstilladelse til en anden mr. Wright i Genua, erklærede kompagniet, at det nu krævede personlig ed, og at det derfor maatte afvise denne anmodning og ogsaa ophæve den mr. Thom. Wright tilstaaede handelsfrihed[2]. For fremtiden kunde da de italienske købmænd kun ved en rejse til England opnaa medlemsret — følgen var, at indtil ind i det 18. aarh. de færreste af dem var medlemmer; og da der ingen mellemstilling var dem tilladt, kom kompagniet saaledes til at staa overfor en voksende handel af ikke-medlemmer fra Italien til dets „privilegier", der, som vi har set, snart syntes det meget ubehagelig.

187. Krævedes der da saaledes ganske særlige betingelser for at kunne udøve kommissionsvirksomhed for engelske principaler i Tyrkiet, maa det paa den anden side stærkt fremhæves, at disse betingelser gav dem, der opfyldte dem, et monopol paa de engelske kommissioner. Det var jo kompagniets højeste lov, at intet medlem d. v. altsaa sige, ingen købmand i England, der i det hele taget var berettiget til at drive handel til Tyrkiet, maatte konsignere varer til andre end kompagniets faktorer dær. Derom havde kompagniet af 1592 udfærdiget en særlig ordre: intet medlem skal benytte nogen anden som faktor i Tyrkiet end sin lærling eller en mand, der har været lærling hos et medlem, under en bøde af £ 100[3]. Efter charterne var det en selv-

[1] R. O. 211, 13. Sect. 7 (Liberty to trade) §§ 3 og 1. Cf. 219 anm. 3.

[2] R. O. 150, 142, 204—5.

[3] Brit. Mus. Harleian mss. 306, 73[1] ordre 23: Noe brother of the companie shall imploy a factor in Turkey but his apprentice or one that hathe bin apprentice to some of the companie vppon paine of one hundred poundes.

følge, at ingen Englænder, der ikke var medlem eller søn eller lærling af et medlem kunde drive kommissionsvirksomhed saa lidt som selvstændig forretning indenfor „privilegierne“; da i 1686 en saadan havde ansøgt om at opnaa kompagniets handelstilladelse, afsloges dette da ogsaa under henvisning til, at det var udtrykkelig mod chartets bestemmelser, at nogen person skulde opholde sig i eller blive anvendt som faktor eller medhjælper i handelen til nogen plads indenfor „privilegierne“ undtagen medlemmer eller sønner eller lærlinge af medlemmer; der skulde derfor forlanges en bøde af 20 % af alt gods, der konsigneredes til eller afladedes af nogen anden end dem, der var saaledes kvalificerede[1]. Derimod synes det, at man ikke for ældre tid kan finde nogen direkte ordre imod, at medlemmer konsignerede gods til fremmede; efter handelens ringe udvikling og regelmæssige gang var det en fristelse, der ikke laa nær; først tilfældet i 1678 synes da at have fremkaldt en bestemt ordre herimod[2]. Det er i det foregaaende afsnit paavist, hvorledes kompagniet fra det 18. aarh.'s begyndelse fik en bitter kamp at føre mod de fremmede, der vilde snige sig ind i dets handel, at det selv i tiaaret 1734—44 indrømmede ret til benyttelse af fremmede kommissionærer indenfor et begrænset omraade, men at iøvrigt dets fastholdelse af denne grundsætning blot førte til, at forbindelser mellem engelske principaler og tyrkiske kommissionærer efterhaanden etableredes paa en maade, som det ikke kunde ramme; at endelig disse forbindelser trængte sig ind i kompagniet selv og sprængte det.

Faktorens ret til at modtage kommissioner fra engelske principaler og dermed hele hans ret til at drive handelsvirksomhed i Tyrkiet hvilede da enten paa hans forhold som lærling af et medlem eller paa den af kompagniet meddelte handelstilladelse; kun sjeldnere paa en medlemsret.

188. Men heri laa ikke en ret til ubegrænset handelsvirksomhed, tværtimod, baade hans kommissionsforretning og hans egenhandel var underkastet mange indskrænkninger, der dels var særlige for hver af disse virksomheder, dels fælles for begge; dels var de principielle, dels paalagdes de af hensigtsmæssighedshensyn og vekslede med de skiftende tider.

Som overalt har Levantkompagniet ogsaa her i een henseende straks stillet sig paa ganske samme standpunkt som merchant adventurers: en lærling eller en covenant servant maatte principielt ikke modtage kommissioner fra andre end sin principal og dennes societetsforbindelser. Saaledes bestemte det første Levantkompagni, at ethvert medlem i Eng-

---

[1] R. O. 209, 22. 1686 20. decbr., brev til konsulen i Smyrna: Application hath lately been made unto us, that we would grant liberty of trade to mr. Roger Rowett, but that being a privilege which by an order of court made some years since we have appropriated to the sons or such as have been apprentizes to freemen only we could not grant it unto him as being under neither of those qualifications, and moreover we find it to be expressly contrary to a clause in our charter, that any persons should remain or be employed to any the ports or places of our privileges as factors, agents or servants in the trade of merchandize but such as are freemen or sons or lawfull apprentizes of freemen only, we have therefore ordered etc. Den her nævnte udtrykkelige bestemmelse om, at kun sønner og lærlinge kunde faa handelstilladelse, gaar over i kodifikationen af 1744 som sect. 7 (Liberty to trade) § 3; bestemmelsen om, at kun medlemmer, sønner og lærlinge maa være kommissionærer, findes sect. 8 (Brokes on non-entries and unfreemen) § 4. R. O. 211, 13, 14—15. Cf. 221 anm. 1.

[2] Derimod for Eastland company Sellers 28—29.

land, til hvem der konsigneredes varer fra nogen anden mands faktor eller lærling, skulde offentlig bekendtgøre dette paa kompagniets almindelige forsamling under straf af fortabelse af medlemsret, og at samme straf ramte det medlem, der, bosat i kompagniets privilegier, gav en faktor eller lærling tilladelse til at benytte hans navn til saadan konsignation. Ogsaa det andet Levantkompagni ordrede endnu i 1615, at for at undgaa de vanskeligheder, der kunde opstaa ved, at lærlinge i Tyrkiet sendte varer til andre personer end deres egne principaler, skulde ethvert medlem, der modtog nogen slags varer fra nogen anden mands lærling eller „servant“ indenfor privilegierne uden vedkommende principals samtykke, betale en bøde af £ 50[1]. Det tør sikkert antages, at der, hvor disse bestemmelser taler om „faktor“ og „servant“, derved forstaas „covenant servants“.

189. Meget snart skete der heri forandringer. For det første maatte Levantkompagniets særlige forhold næsten ganske udviske forskellen mellem lærlingen og den egentlige faktor. Lærlingene kom her ikke til paa faktoripladsen at staa overfor en kreds af faktorer, der var medlemmer, men de, der ikke længere var lærlinge, drev deres handelsvirksomhed videre blot i kraft af kompagniets handelstilladelse. Ordrerne tog da heller ikke hensyn til en sondring mellem faktorer, der kun var lærlinge, og faktorer, der havde handelstilladelse eller var medlemmer; de regler, de foreskrev, gjaldt alle faktorer, kun med hensyn til egenhandelens omfang hævdedes der endnu principielt en forskel.

Men dernæst blev det vistnok af en række praktiske grunde umuligt at anvende egentlige covenant servants i Levanthandelen. Indenfor merchant adventurers kompagniet var det, i alt fald saa længe Antwerpen var stapelpladsen, ved den nære og stadige forbindelse muligt, at enkelte medlemmers forretninger kunde antage et saadant omfang, at en faktor kunde se sin fordel ved at nøjes med kommissioner fra een principal; de andre medlemmer vilde blandt den store mængde af købmænd, der i Antwerpen paatog sig udførelsen af kommissionsforretninger, let finde den, til hvem de kunde henvende sig, eller de vilde selv kunde gaa dertil eller vilde kunne sende en lærling af sted paa en kortvarig rejse. Men indenfor Levanthandelen laa forholdene anderledes; en faktor vilde næppe kunne subsistere alene ved de konsignationer, han, som regel kun een gang om aaret, modtog fra een bestemt principal, og i alt fald de medlemmer, hvis forretning kun havde et beskednere omfang, maatte være henviste til at benytte andre medlemmers lærlinge som faktorer. Navnlig efter kompagniets store udvidelse i 1605, medens handelen endnu var saa usikker og dreves saa forsøgsvis, kan der ikke være tale om, at faktorernes antal paa nogen maade naaede

[1] Brit. Mus. Harleian mss. 306, 74 ordre 37 : That euerie brother of the companie, to whom anie goodes shalbe consigned hether by anie other mans factor or apprentice, shall publishe such consignement at a generall courte vppon paine of the losse of his freedome. And if anie freeman resident in the companies prіueledge lend his name to anie such factor or prentice to consigne his goodes, he shall loose his freedome. R. O. 147, 147 § 2: Ordered for the avoiding of such inconveniences as may grow by sending goods from apprentices resideing within the priviledges of the company to diuers other persons besides their masters, that no free brother of the company do at any time hereafter receaue any goods or commodityes from any other mans apprentice or servant resideing in any the places of trade in the Levant seas whithout the consent of the master of the said apprentice or servant vppon penalty of £ 50. Cf. Sellers 40–41.

blot tilnærmelsesvis op mod medlemmernes. Det kunde da hverken for faktoren, ej heller for den enkelte principal være fordelagtigt eller blot ønskeligt, at de bandtes saaledes sammen, at lærlingen eller faktoren kun maatte udføre kommissioner for sin principal og dennes societetsforbindelser. Ordren af 1615 har da formentlig ogsaa fortrinsvis til hensigt at indskærpe, at principalens tilladelse skal indhentes. Meget snart maa denne tilladelse være blevet en ren formssag og derefter bortfaldet, thi ingensinde senere hører man tale om, at det skulde være nogen faktor forment at modtage ordrer fra flere end een principal af kompagniets medlemmer.

Allerede tidligt i det 17. aarh. var der da paa dette omraade indtraadt en fuldstændig frihed; enhver principal, der var medlem, kunde give enhver faktor i Tyrkiet kommissioner, og omvendt kunde enhver faktor modtage kommissioner fra ethvert medlem. Naar man alligevel iagttager en vis fasthed i forbindelserne, maa dette antages alene at have beroet paa praksis. Endskønt der indrømmedes principalen en ubegrænset tilbagekaldelsesret, ikke blot re adhuc integra, men overhovedet til ethvert tidspunkt, vil man ikke finde noget eksempel paa, at en principal tilbagekaldte en enkelt bestemt kommission eller forlangte udlevering til en anden faktor af en enkelt bestemt varekonsignation. De kommissioner, en principal havde overdraget en faktor, dannede et hele; han vilde tilbagekalde eller forlange udlevering af dem alle eller af ingen af dem. En principal kunde benytte flere faktorer paa samme tid; men hvad hver enkelt af dem angik, vilde han enten vedblive at benytte ham, eller han kunde give ham faa kommissioner eller helt undlade at sende ham flere varer i konsignation; men kom det til, at han vilde forlange udlevering, vilde han kræve fuldstændig udlevering. De store afstande og Levanthandelens i forhold til modernere tider meget langsomme tempo gjorde en saadan praksis mulig.

Med hensyn til faktorens ret til at modtage kommissioner fra alle kompagniets medlemmer maa endnu blot bemærkes, at denne ret gjaldt ikke blot medlemmer i England, men ogsaa medlemmer og disses faktorer i udlandet, f. e. i Italien, hvor netop certifikaterne tjente den til beskyttelse, og i Tyrkiet—Ægypten, hvor den var grundlaget for den livlige kommissionshandel mellem faktorerne indbyrdes, som særlig beskyttedes selv ved de store ordrer af 1719.

190. Men lige saa sikker denne ret var, lige saa principielt sikkert var det, at faktoren ikke havde ret til at modtage kommissioner fra engelske ikke-medlemmer. Overfor ikke-medlemmer i England selv lod dette princip sig i praksis ret let hævde og blev stedse hævdet uden indskrænkning, men større vanskeligheder voldte ikke-medlemmerne i Italien, og eftersom kompagniet overfor dem førte en noget vekslende politik, eftersom kompagniets ordrer paa dette punkt ikke altid er helt udtømmende, og eftersom endelig praksis næppe altid helt var overensstemmende med ordrerne, er det ikke let nøjagtigt at sige, i hvilket bestemt omfang principet til enhver tid gennemførtes. Saalænge kompagniet fastholdt kompagnifarten, og saalænge det engelske klæde endnu bevarede sin overlegenhed, er forholdet ganske klart: fra ikke-med-

lemmer udenfor England maatte faktorerne ikke i konsignation modtage engelsk klæde og uldmanufakturer, men derimod alle andre varer og penge, og de maatte for dem indkøbe og til dem sende alle tyrkiske varer. Ordren af 1675 10. septbr. betegner her det store vendepunkt; fra nu af skulde der af alle slags varer og ogsaa af penge, der konsigneredes til faktorerne af ikke-medlemmer udenfor England betales 20 %. Dette betød et uindskrænket og absolut forbud; thi det kunde formentlig ikke ophæve ordrens prohibitive karakter, at varer, som faktorerne afskibede for engelske ikke-medlemmers regning, slap for 20 % bøden, naar de var købt for rede penge eller provenuet af varer, der ved importen allerede havde betalt 20 %; snarere var denne tilføjelse blot en kontrol-forholdsregel. Fra denne ordre undtoges i den nærmest følgende tid alene faktorerne i Ægypten, der 1700 24. april fik ret til at modtage alle ikke-engelske varer, men ikke penge, fra engelske ikke-medlemmer i Italien. Den ægyptiske handels særlige karakter gjorde en saadan undtagelsesstilling mulig; raasilke og mohairgarn, hvorom kampen stod, leverede Ægypten ikke, derimod andre varer, der havde en selvstændig betydning for Italien; kompagniet fandt det derfor unødvendigt at nægte sine faktorer her fordelene ved ikke-medlemmers ordrer, og det saa meget mere, som de vistnok kunde have enhver understøttelse behov. Derimod afviste det straks formodningen om, at denne undtagelse kunde udstrækkes til ogsaa at gælde de tyrkiske pladser.

Et stort spørgsmaal er det imidlertid, om denne ordning fra nu af fastholdes i hele kompagniets følgende tid, og om den forblev uberørt af de store omordninger i 1718—19 og 1744. Jeg tror, at man maa besvare dette spørgsmaal bekræftende. Ordlyden af erklæringen af 1712 26. aug. er et tydeligt vidnesbyrd om, at det absolute forbud da havde gyldighed for de tyrkiske pladser[1]; man tør næppe ud af ordren af 1719 5. marts læse en tilladelse til faktorerne her til paa visse betingelser at modtage pengekonsignationer fra ikke-medlemmer[2]; i alt fald udtaler kompagniet 1724 9. juni bestemt sin misbilligelse af, at en engelsk faktor paa Cypern havde modtaget en kommission fra et engelsk hus i Livorno, fordi dette var ganske i modstrid med kompagniets charter og ordrer[3]. Paa den anden side synes det af ordren 1719 5. marts ret bestemt at fremgaa, at de ægyptiske faktorer da bevarede deres særstilling. I kodifikationen af 1744 genfinder man ganske vist hverken ordren af 1675 10. septbr. eller den af 1700 24. apr., men den paafølgende diskussion mellem kompagniet og faktorierne i Aleppo og Smyrna 1748—49 synes dog at vise, at det absolute forbud stadig opretholdtes for de tyrkiske pladsers vedkommende[4]; vanskeligere er det at paavise, at Ægypten heller ikke her ligestilledes med Tyrkiet, forskellige bestemmelser og udtryk synes dog at tyde herpaa, og dette vilde jo ogsaa stemme godt overens med kodifikationens i det hele konserverende karakter. Naar de italienske ikke-medlemmers handel til Levanten for den spiller saa ringe en rolle, at den end ikke giver anledning til samlede bestemmelser, er aarsagen snarere den, at det nu virkelig var lykkedes kompagniet saa godt som fuldstændigt at udrydde den; engelske købmænd i Italien drev nu alene som faktorer for medlemmer handel til Levanten, eller de var selv medlemmer; den engelske købmand, der vilde omgaa kompagniet, henvendte sig

[1] Cf. ovfr. 169 anm. 2.

[2] Cf. ovfr. 177 anm. 2. Hvor der i disse bestemmelser bruges udtrykket „not free of the company“ tager dette formentlig kun sigte paa fremmede.

[3] R. O. 210, 47. Palmer & Lupart, Cypern, havde konsigneret et parti colloquintida til Kenelm Fawkner, London; 20 % bøden var afkrævet dem, men eftergives, althô the reasons mentioned in messrs. Palmer & Co.s letter are not esteemed sufficient to justify their accepting a commission from an English house at Leghorn, which is directly contrary to the companys charter and their orders.

[4] Cf. ovfr. 197—98.

til fremmede købmænd i Italien, og dette fandt formentlig næsten alene sted for bomuldsimportens vedkommende.

191. Med hensyn til faktorens fremmede kommittenter var forholdet ganske modsat; her finder man intetsteds, end ikke i kompagniets første tid, da faktorerne kun med deres principalers tilladelse maatte modtage kommissioner fra andre medlemmer, noget principielt forbud mod, at de modtog konsignationer og ordrer fra fremmede kommittenter. Det var rent praktiske hensyn, der bragte kompagniet til i tiden 1670—1749 at nægte dem ret til at modtage engelsk klæde og uldmanufakturer i konsignation fra fremmede; i kompagniets liberale tid i slutn. af det 17. aarh. søgte det tværtimod efter bedste evne at begunstige faktorernes forbindelser med fremmede, og heri skete der selv i det 18. aarh. kun den forandring, at det ved ordren af 1719 5. marts, som det synes, forbød dem at anvende fremmedes konsignationer af penge til opkøb af mohairgarn og raasilke (ardassine undtaget), en indskrænkning, der under handelens følgende udvikling fik stedse mindre betydning.

192. Hvad endelig faktorernes egenhandel angaar, var deres ret dertil, forsaavidt de var lærlinge, principielt begrænset til et bestemt beløb aarligt, forsaavidt de var medlemmer, kunde den kun fratages dem ved udstødelse. Men hovedmassen, efterhaanden saa godt som alle, drev jo egenhandel alene paa basis af kompagniets handelstilladelse, der da formelt til enhver tid atter kunde fratages dem; at dette tilfælde næppe nogensinde er indtruffet i praksis, er en sag for sig. Men hvad enten de drev egenhandel i kraft af medlemsret, handelstilladelse eller som lærlinge, var deres handelsvirksomhed som sagt underkastet kompagniets nærmere ordrer, hvorved saavel egenhandelens omfang (f. e. faktorernes ret til for egen regning at handle til Italien eller Persien, til at handle i korn, olie, salt o. s. v.) som de særlige indskrænkninger i faktorernes handlefrihed (f. e. retten til at tilstaa kredit, pligten til at sælge til en bestemt pris o. s. v.) bestemtes. Men herom maa jeg henvise til det foregaaende afsnit.

193. Naar man derefter vender sig til spørgsmaalet om afregningerne mellem principal og faktor, ser man, at ogsaa dette forhold helt igennem bestemtes og reguleredes ved kompagniets ordrer, at dette i det væsentlige afgjorde, hvilke omkostninger faktoren maatte føre i regning til sin principal, og hvilken provision han maatte beregne sig. Noget hen i tiden ser man med sikkerhed, at kompagniet havde vedtaget en fuldstændig tarif, som enhver havde at følge; men dette var dog næppe tilfældet fra begyndelsen af; det tog sikkert nogen tid, inden man i London vidste lige saa godt som i selve Levanten, hvilke mangfoldige smaaafgifter varen dær vilde blive afkrævet, og i den første tid nøjedes man da med ved særlige ordrer at regulere de omkostningsposter, der bestemtes alene af faktorerne. Den første af disse er fra 1613 26. novbr., da det ved ansættelsen af en dragoman i Constantinopel bestemmes, at gesandten skal lønne ham med 400 dl. aarlig; til gengæld skal han saa have ret til at kræve $^1/_8$ % af værdien af alle varer, hvilken afgift faktoren maa føre paa principalens regning under navn af „dragomanløn"; ved samme lejlighed ordres, at faktorerne for

fremtiden kun maa føre $^1/_2$ % i regning som mæglergebyr, eftersom det er med urette, at de tidligere har ført 1 %, da de i virkeligheden kun har betalt $^1/_2$ %[1]. Dernæst klages der i 1628 paany over, at faktorerne i Constantinopel opfører urimelige provisioner og omkostninger; for grogramstoffer købte i Angora opfører de en ekstraprovision af 2 %, medens $^1/_6$ % maa regnes for tilstrækkelig; for deres egen provision og mæglergebyr opfører de 3 %, og desuden beregner de sig kurstab og lignende. Der nedsættes en komite[2], om hvis arbejde man imidlertid intet hører; men meddelelsen er interessant, fordi den viser, at den almindelige faktorprovision nu som senere i tiden var 2 %, og det efter principalernes mening ubillige var da, at faktorerne atter forlangte 1 % i stedet for $^1/_2$ % som mæglergebyr.

194. Netop denne takst — 2 % provision, $^1/_2$ % mæglergebyr — fastholdes da ogsaa ti aar efter i en større ordre af 1638 28. juli, der til maal havde en ophævelse af adskillige afregningsmisbrug[3]. Men ifølge denne maatte provisionen, naar klæde blev solgt direkte mod bomuld, galæbler, silke eller andre varer ikke beregnes efter de priser, der fastsattes for disse varer, men kun efter, hvad deres pris vilde have været for salg pr. kontant. Med hensyn til køb og salg i Angora strakte man sig dog nu lidt videre end før, idet man tillod $^1/_2$ % provision af alle penge sendte dertil og ligeledes $^1/_2$ % af alle varer, modtagne derfra; ogsaa indrømmede man 4 ‰ for „sheroffage", d. v. s. kurstab. Siden 1628 var nye spørgsmaal imidlertid dukket op, som kompagniet nu afgjorde: efter gammel sædvane maatte der ikke beregnes pakhusleje for klæde eller andre fine varer, men emballagen skulde regnes for godtgørelse herfor, derimod kunde det indrømmes for bomuld, bomuldsgarn og andre grove varer, hvis den virkelig var blevet betalt; men faktorerne maatte ikke føre mere i regning for sækkene og disses udbedring, end de selv havde betalt. For remisser i rede penge eller veksler maatte faktorerne ikke tage mere end $^1/_2$ % provision. At man i Smyrna for at modtage og afsende varer til eller fra Constantinopel, Brussa etc., hvor der ikke var tale om køb og salg (altsaa som speditionsgebyr), forlangte 1 %, var en ny ting, som ikke mere maatte finde sted; for fremtiden vilde principalerne herfor kun betale 1 dl. pr. balle. Smaaudgifter maatte kun føres i regning efter dalerens virkelige kurs, men navnlig maatte faktorerne, der dog var forpligtede ved den tillid, der maatte vises dem, ikke paaføre mere for told eller konsulatsafgift, end de virkelig havde betalt.

Denne ordre kalder sig selv en tarif, og var vistnok ogsaa den første fuldstændige liste over, hvilke omkostninger og provisioner der maatte beregnes. I 1660erne er der klager over faktorernes ubillige beregning af tara og omkostninger ved rensning af silken, og det bestemmes, at silkeballerne ikke skal aabnes i faktorierne, men silken

[1] R. O. 147, 134.
[2] R. O. 148, 188.
[3] R. O. 143, 375–80.

sendes videre i samme emballage[1]; men en større strid om tarifen fremkaldtes, da alle møntforhold i Tyrkiet af aarsager, som ovenfor er nævnte, var blevet ganske usikre. Saa opfordrer kompagniets almindelige forsamling 1677 3. maj raadet til paa grund af faktorernes uretmæssige krav at tage tariferne under overvejelse og bringe dem tilbage til den gamle eller dog en rimelig form[2], og 10. oktbr. besluttes, at medens faktorerne i Constantinopel i de sidste aar har ført i regning baade de 4 ‰ for sheroffage og desuden 2 % for kurstab, maatte de for fremtiden som i ældre tid kun forlange de 4 ‰; hvis de har større tab, saa kun saa meget som de virkelig har haft; for remisser i rede penge eller veksler maa de tage 1 %, ikke 1½ %. I Smyrna maa der af penge, der sendes til Beibazar eller Angora tages 1 %, dog kun, naar faktoren ingen provision beregner sig af den derfor indkøbte vare[3]. Samtidig sendtes tarifer til Aleppo og Smyrna, hvoraf man ser, at provisionen som tidligere er 2 %, men mæglergebyret nu 1 %, og at pakhuslejen nu er anerkendt for alle varer i Smyrna, hvor den saaledes pr. stk. klæde maa ansættes til 20 @, medens den i Aleppo endnu ikke er gennemført for klædet, idet emballagen her stadig regnes som godtgørelse, derimod for andre varer, saaledes er den f. e. for tin 40 @ pr. barrell[4].

195. Men da denne ordre i april 1678 naaede Constantinopel, skete der noget hidtil uhørt. Da gesandten havde oplæst den, rejste Dudley North sig for paa de forsamlede faktorers vegne at protestere imod den; og skønt gesandten formanede dem om, at de ikke burde opponere, men blot adlyde kompagniets ordre, maatte han dog gaa ind paa at ville modtage en skriftlig indsigelse, naar en saadan blev tiltraadt af alle faktoriets medlemmer[5]. 3. april indgaves denne indsigelse; det erklæredes deri, at ved at føre 2 % i regning for kurstab var det saa langt fra, at faktorerne tjente, at deres tab i betragtning af beskaffenheden af de penge, de maatte modtage for solgte varer, og af, at de selv maatte betale med veksler, næppe dækkedes, saa at hver enkelt med lethed vilde kunne overbevise sine principaler om, at det blot førtes saaledes for nemhedens, ikke for gevinstens skyld; men hvis det ikke skulde lykkes at overbevise herom, skulde de gerne føre deres virkelige tab i regning. De 1½ % ansaa faktorerne for deres ret fra gammel tid, og de vilde derfor ikke indlade sig paa at udføre deres kommissioner paa nogen anden betingelse[6]. — Denne besked blev kompagniet meget forbavset over, og det udtrykte sin forbavselse

[1] R. O. 152, 314 1666 14. novbr. Complaint being made of great inconvenience and damage sustained by this company in their returnes of silk through the vndue practises of the factors and their extravagant advantages of tare and allowance for opening and cleaning of silk, pretending a custome and the companys authority for the same, whereby it is alleadged they abuse their principals to the value of 6, 7 or 10 per cent. . . . Tidligere klage 1663 28. septbr. 152, 163.

[2] R. O. 154, 30 Lastly it is referred to the court of assistants to inspect the incroachments of the factors to regulate the tariffes at the severall factoryes according to ancient custome or as shalbe reasonable and to make report to the generall court.

[3] R. O. 154, 54 55.

[4] R. O. 145, 25 28.

[5] R. O. 176, 346 -48. I kompagniets brev bemærkedes, at faktorernes krav var „contrary to ancient orders of the company and have no better foundation then their own agreement; wee are resolv'd not to allow of either.

[6] R. O. 176, 349—50.

i et brev til gesandten af 23. decbr.: det var højst mærkeligt, at faktorerne saaledes uden at give grunde nøjedes med at erklære, at de ikke vilde udføre deres kommissioner paa andre betingelser end dem, de selv fandt for godt; heller ikke kunde det være tilfredsstillende for kompagniet, at de tilbød at give principalerne hver især nøjere forklaringer. Derfor maatte det i et og alt fastholde ordren; de, der ikke adlød, skulde berøves deres handelstilladelse og betale 20 %[1]. Faktorerne lod sig dog ingenlunde skræmme, men besluttede foreløbig at se tiden an, eftersom de havde indgivet en ansøgning til kompagniet om denne sag — og virkelig 1680 6. febr. læste kompagniet denne ansøgning igennem for anden gang og gav saa efter; ganske vist, det vilde ikke bekvemme sig til at tage sin ordre tilbage, men det tilbagekaldte straffebestemmelserne og overlod det til medlemmerne selv at bestemme, om de vilde rette sig efter faktorernes fordringer eller ej[2].

196. Ganske samme mærkelige optræden skulde imidlertid faktorerne i Smyrna ti aar efter gøre sig skyldig i. 1689 21. juni havde kompagniet at læse et brev fra konsulen i Smyrna, hvormed fulgte en kopi af en tarif, som faktorerne dær var blevet enige om; de havde forpligtet sig overfor hverandre til ikke at fravige den og til ikke at modtage kommissioner paa nogensomhelst andre betingelser. Da denne fremgangsmaade var meget uregelmæssig og upassende, følte forsamlingen sig i høj grad fornærmet og maatte meget misbillige den; foreløbig henvistes sagen til raadet. Her viste det sig imidlertid, at uoverensstemmelserne ikke var større, end at kompagniet nok kunde tiltræde tarifen, det væsentligste var, at der forlangtes dobbelt saa høj pakhusleje, pr. stk. klæde dog 1 ld. i stedet for 20 @, og det vilde man gaa ind paa for syv aar i betragtning af de ulykker, der havde ramt byen ved jordskælv og ildebrand. Men alle skulde saa underskrive og overholde den nye tarif, der endelig vedtoges 2. novbr.[3].

Saaledes ser man da faktorerne to gange i træk sætte deres vilje igennem overfor kompagniet; maaske kan man heri søge grunden til, at der ikke senere høres om nogen betydeligere strid om disse spørgsmaal; kompagniet havde maaske nok lært her at være forsigtigt. Men afregningerne foregik stadig i kompagniets tid efter saadanne faste

---

[1] R. O. 154, 117—18. 176, 458—59: Wee cannot but think strange, that our factors doe not submit to our orders . . . but have presumed to enter into cancellaria their resolutions not to entertaine our businesse upon any other termes then such as themselfes think fitt, without offering us any reasons to the contrary.

[2] R. O. 154, 175—76. A letter which was formerly read at a general court from the factory at Constple was now againe read, wherein they tender their reasons, why they desire to bee excused from submitting to the companys tariffes, which beeing considered of the court did not think fit to recede from their former order; however in favour to the factors the penaltyes imposed on such as doe not comply therewith were taken off, and such of the company as are willing to allow them more are lefte to their own liberty. — Hvor dyb kompagniets misstemning over denne sag var, ses af den uvilje, det stadig nærede mod Dudley North. Roger North beretter (204): I have heard him complain of the ill usage he had from the Turkey company, whom he had served with indefatigable pains and with not little skill and dexterity and hoped for some handsome acknowledgements, in an honorary way at least, from them. But instead of that, they had given him by their secretary articles of exception to his accounts. One of them was, that he had put a tarif upon the company, which is an arbitrated rate, as of course, without regard to what expences he had been at. Her følger det ndnfr. 261 refererede. Det ses, at Roger North ikke ganske har forstaaet onklens forklaringer, men sammenblander tarifspørgsmaalet med regnskabsaflæggelse og gavekøb; dog synes det klart at fremgaa, at Dudley North har fremhævet tarifstriden som hovedaarsagen til kompagniets vrede.

[3] R. O. 155, 99: which manner of proceeding being very irregular and indecent the court did highly resent and disapprove of. 155, 116. Tarifen selv findes 145, 175—78, 190.

tarifer; nye vedtoges i juni 1726, og disse bekræftedes ved de samlede ordrer af 1744[1], der blot tilføjede en bestemmelse om, at alle afregninger skulde ske i den møntsort, som sultanens embedsmænd modtog betalinger i. Havde kompagniet maattet bøje sig for faktorernes ønsker paa en tid, da dets magt endnu blev respekteret, er det klart, at det i en senere tid maatte nøjes med indignerede indsigelser, saaledes som dette ses af en ordre af 1751 19. aug.[2] og kan læses ud af et brev til gesandten af 1761 8. septbr., hvori han underrettes om, at et medlem har klaget over, at han i afregninger fra Constantinopel har fundet opført shroffage og kurstab for varer, der var solgte mod varer, og dette under paaskud af, at faktoriet i dets forsamling havde besluttet dette. „Denne post er ganske usædvanlig og er i sandhed stridende mod den sunde fornuft. Vi ønsker, at Drs. exc. vil standse denne fremgangsmaade; thi at vi skulde finde os i, at vore faktorer bestemmer tarifer for sig selv, er uforeneligt med al orden og sømmelighed og mishager os meget“[3].

197. Fra en lidt senere tid end dette brev skriver sig en ordre, der endnu tydeligere viser, hvor stærkt kompagniets autoritet i slutn. af det 18. aarh. var rokket. Det er en ordre om, hvorledes der skal forholdes overfor faktorer, som overhovedet nægter at give principalerne afregning. At faktorer forsømte deres pligt til at aflægge regnskab, var vel forekommet tidligere, men var stedse anset for en pligtforsømmelse, som ramtes med kompagniets højeste straf: hvis en faktor ikke havde givet afregning eller kontokurantopgørelse til sin principal inden 3 maaneder, efter at den var ham afkrævet, skulde han af alle varer, han modtog og afsendte, betale dobbelte afgifter og være udelukket fra nationsforsamlingen; havde han ikke afgivet den inden 6 maaneder, skulde han hjemsendes under bevogtning[4]. Men i 1776 blev det nødvendigt at udsende en udførlig ordre herom af 19. marts: hvis en faktor saaledes ikke inden tre maaneder gav afregning eller kontokurantopgørelse, eller efter at have sendt den nægtede eller forsømte at betale, hvad han maatte være principalen skyldig, eller at udlevere gods, der tilhørte ham, eller hvis en faktor nægtede eller forsømte at afregne med og yde betaling til en anden faktor eller medlem i Levanten, og saa nægter eller forsømmer at møde for gesandt eller konsul 10 dage efter, at han er stævnet, eller nægter at anerkende gesandtens eller

[1] R. O. 211, 43 Sect 20 (Factors) § 8: That the tariffs which were settled and agreed to the 3, 8 and 15 of June 1726 for the several scales of Turkey shall be registered severally in the cancellaria of that sçale they may relate [to], and be signed as well by all such factors as are now abroad who have not already sign'd them, as by all other persons who shall resort to any of the scales of Turkey or Egypt as factors. § 10. That all factors shall sell their goods and render their accounts to their principals in such money as the grand signors officers receive for his duties.

[2] R. O. 211, 108: to put an end to that exorbitant aggio on money and bills, with which our accompts from some of the factorys have been charged of late years.

[3] R. O. 211 (upag.) We . . . only give you the trouble of this on a representation being made to us by one of our members of his being charged in accompt sales from Constple with shroffage and loss of money on goods given in barter, and this under pretence of the factory in assembly having agreed so to do. This charge is quite unusual and indeed is repugnant to reason. We desire, that your excellency would put a stop to such proceedings, for to suffer our factorys to settle a tariff for themselves is inconsistent with all order and decency and displeases us much. Samtidig -- 28. aug. oversendte kompagniet en tarif for spedition i Smyrna; af varer, købte i Constantinopel, men sendte til England over Smyrna skulde faktoren dær have en daler i „commission“ og en i pakhusleje pr. kolli; R. O. 210, 168--69.

[4] Cf. Sellers 39.

konsulens afgørelse — saa skal i alle disse tilfælde gesandten og konsulerne have myndighed til at arrestere ham og holde ham fængslet, indtil han har givet afregning og betalt eller stillet to mænd som kautionister for, at han vil møde og svare til enhver klage, som principalen vil rejse imod ham i England inden 12 maaneder, og for, at han vil efterkomme den dom, der maatte blive fældet[1]. Selve det, at en saadan ordre var nødvendig, at den kan nævne saa mange specielle tilfælde, at den maa omtale, at en faktor overhovedet nægter at møde for kompagniets domstol, og at den dog til slut maa nøjes med at henvise sagen til retsforfølgning for en ordinær engelsk domstol — alt viser kompagniets afmagt. Faktorerne havde ikke længere nogen respekt for kompagniets myndighed, og dette mistede da ogsaa paa dette omraade sin betydning for principalerne, blev en rent ydre form, der snarere kunde bruges som skalkeskjul for faktorerne, end det kunde yde principalerne beskyttelse; de havde alligevel, og blot efter flere omstændigheder, at gaa til de regelmæssige engelske domstole. Ogsaa paa denne maade var da kompagniet i fuld opløsning, længe inden denne formelt fandt sted.

198. Idet jeg iøvrigt henskyder fremstillingen af det rent forretningsmæssige forhold mellem principal og faktor til en senere sammenfattende betragtning af den udvikling, deres indbyrdes forhold i det hele undergik, vil det paa dette punkt være mest formaalstjenligt at søge at besvare det tredje spørgsmaal, at klargøre sig, hvilken indflydelse kompagniets særlige jurisdiktion kom til at udøve paa denne udvikling. Thi udenfor de tilfælde, hvorom kompagniet havde udstedt sine ordrer med de deri fastsatte bøder og straffe, forekom der naturligt stedse en række tilfælde af uoverensstemmelser mellem faktorer og principaler eller mellem faktorerne indbyrdes, der ikke faldt ind herunder, hvor ret og pligt ikke paa forhaand var nøje fastsat, men som maatte underkastes en retslig drøftelse med paafølgende kendelse eller dom. Det var netop disse tilfælde, der ved siden af den naturlige appetitus societatis og hensynet til de fælles fordele, man ved fælles optræden kunde opnaa, havde fremkaldt den første sammenslutning i kompagnier, og som var et af de væsentligste praktiske motiver dertil, indtil de rent økonomiske motiver i Elisabeths tid traadte stærkere frem. Den med rette fremherskende mistillid til det fremmede lands retshaandhævelse gjorde punktet om særlig jurisdiktion til snart sagt det væsentligste i de privilegier, man erhvervede sig hos landsherren.

Haandhævelsen af denne egne jurisdiktion blev da en af de ældste kompagniers væsentligste opgaver; de, der dannede kompagniets bestyrelse paa den fremmede plads, blev tillige dommere i alle stridigheder mellem kompagniets medlemmer indbyrdes. De særlige forhold, hvorunder disse domstole virkede, gjorde, at hele deres fremgangsmaade maatte blive forskellig fra de fleste domstoles i det fremmede land eller hjemlandet; de krævede først og fremmest større hurtighed i retsplejen og udviklingen af særlige midler til dommenes eksekution — ganske

[1] R. O. 211 (upag.).

paa samme maade som i alle lande fremvæksten af et kraftigere handelsliv i byerne og disses udskillelse som særlige retskredse fremkaldte særegne former for retsplejen. Men medens denne udviklings store betydning for de enkelte landes hele retsudvikling længe har været erkendt, er forholdet mellem kompagnidomstolene i udlandet og tilsvarende domstole i handelssager i hjemlandet ikke saa klart belyst; det er særligt for Englands vedkommende vanskeligt at afgøre, om der har fundet nogen stærk vekselvirkning sted, om der hos kompagnidomstolene kan spores nogen selvstændig udvikling med tilbagevirkende kraft paa hjemlandets domstole[1], eller om disse stedse var de førende, og kompagnidomstolene blot søgte efter bedste evne at følge dem. Uden derfor at komme stærkt ind paa dette forhold, skal jeg her blot forsøge en kort skildring af de regler, der var almindeligt gældende indenfor kompagnierne, og vise Levantkompagniets jurisdiktion i praktisk virksomhed, forsaavidt kilderne tillader dette.

199. Den ret til civil jurisdiktion over dets egne medlemmer, som merchant adventurers allerede havde haft i kraft af privilegierne, fik det yderligere bekræftet ved de charter, der gaves det af Elisabeth. Det havde da allerede i halvandet aarhundrede udøvet denne jurisdiktion, og det var derfor kun rimeligt, at da det ved aarhundredskiftet lod Wheeler udarbejde den store samling af alle dets love og ordrer, blev et særligt kapitel helliget reglerne for retssagers paadømmelse[2] og de særlige retsmidler, der stod til domstolens forføjende; hertil føjedes de regler, der tjente til opretholdelse af selve privilegiet paa egen jurisdiktion og til inddrivelse af medlemmernes gæld til kompagniet — dette sidste ganske naturligt, fordi fremgangsmaaden her, omend noget mere summarisk, i det væsentlige var den samme som den, der fulgtes, naar et medlem vilde inddrive gæld fra et andet medlem; et forhold, der naturligt fremkaldte langt hovedmassen af de sager, der overhovedet kom til paadømmelse af kompagnidomstolen.

Privilegiet paa egen jurisdiktion opretholdtes ved bestemmelser om, at hvis noget medlem anlagde sag mod et andet for en fremmed domstol, skulde han til kompagniet bøde hele det paaklagede beløb (§ 1), hvis kompagniet indrømmede en debitor henstand, og kreditor saa søgte at skaffe sig betaling ved gennem Court of Admiralty at foranledige hans skib eller gods standset uden at have kompagniets tilladelse, straffedes han med medlemsrets fortabelse (§ 30). Kun hvis kompagnidomstolen ikke afsagde dom i en sag paa grund af dens dunkelhed, maatte klageren med dens tilladelse søge sin ret andetsteds (27). — Det søges udvidet ved en bestemmelse om, at hvis nogen fremmed eller ikke-medlem i udlandet, der havde klage mod et medlem, ønskede sagen paakendt af kompagniet, stillede den forlangte kaution, og lovede ikke at appellere dommen, skulde vedkommende medlem uden vægring svare til sagen dær (28).

200. Selve procesreglerne var meget enkle og viser en som det synes fuldstændig overensstemmelse med den før receptionen af Romerretten i Tyskland almindelig udbredte arrestproces[3].

---

[1] Dette var dog i alt fald tilfældet for Londons vedkommende, der efter Malynes udsagn optog arrestprocessen fra kompagnidomstolene. Malynes 424.

[2] Lingelbach 155—168 Caput sextum: Arrestes of persons and goodes, processe and pursuite af causes before the court. Herefter det følgende; paragraftallene, som Lingelbach har udeladt, er tilføjede efter haandskriftet Brit. Mus. Add. 18913, 127 ff.

[3] Seuffert 10—12.

Domstolen er kompagniets raad (court of assistentes) i den by, hvor det er residerende som korporation (1). Klagen maa først indbringes for governoren, der bedømmer dens retmæssighed; først med hans anerkendelse og tilladelse kan sag anlægges eller arrest foretages (2). Klagen eller fordringen om arrest indføres af sekretæren, men kan kun forfølges, naar klageren stiller kaution eller to medlemmer som borgen (3). Skyldneren eller sagsøgte underrettes om klagen, og det paalægges ham at stille kaution eller to medlemmer som borgen for, at han vil svare klagen og respektere dommen. Nægter han dette, kan han ikke stille kaution, eller vil han unddrage sig klagen ved flugt, arresteres han (4). Er han fraværende, gives der ham passende tid til at møde personligt eller ved fuldmægtig, af gyldige grunde kan han faa længere udsættelse (6); men er der fastsat ham en dag, og han ikke møder, anses han for at have indrømmet klagens rigtighed og dømmes (7). Møder klageren ikke paa den fastsatte dag, hæves sagen, og klageren kan da ikke anlægge ny sag, før han har betalt alle omkostninger ved den afviste sag og en bøde paa 40 d. (8). Forfølger klageren ikke sit sagsanlæg i løbet af de to første retsdage, efter at den er indført, hæves sagen (13). Der forsøges mægling af mænd, valgte af domstolen, mislykkes den, afgiver mæglerne rapport til domstolen (14). Naar klageren har fremsat sin klage, sagsøgte sit svar, og hver parts vidner, beviser og grunde er hørte og nøje undersøgte, afgives og indskrives endelig dom, der forkyndes af governoren (15). Gælder dommen pant eller varer, udvælger domstolen fire uvildige mænd, medlemmer af kompagniet, til under ed at vurdere paagældende pant eller varer og angive deres værdi eller pris pr. kontant salg (16). Hvis skyldneren fyldestgør kreditor inden 15 dage efter vurderingen, udleveres pant eller varer til ham; hvis ikke, sælges de ved offentlig auktion for højest mulige pris; udbringer de mere end det tildømte beløb, tilfalder det overskydende debitor, udbringer de mindre, maa kreditor tage tabet, idet den fulde vurderingssum regnes afdraget paa gælden til ham (17).

201. Men navnlig viser merchant adventurers procesregler overensstemmelse med arrestprocessen derved, at disse ligesom den er meget snare til at anse skyldneren for usikker og derfor meget tilbøjlige til at sikre kreditoren hans ret ved skyldnerens arrestation eller beslaglæggelse af hans ejendom.

Hvis debitor eller sagsøgte mistænkes for at ville flygte eller være fallit, eller er bortflygtet, fallit, insolvent, død eller ikke kan møde, skal det være kreditor eller klager tilladt med bemyndigelse fra governoren at beslaglægge (to attache) penge, varer, fordringer eller andre ting, der tilhører debitoren eller sagsøgte, og hvoraf klageren selv eller noget andet medlem er ihændehaver. Beslaglæggelsen og tidspunktet derfor skal indføres af sekretæren, der saa klart som muligt skal angive de beslaglagte ting; men naar tilladelsen til beslaglæggelsen i almindelighed gælder, hvad der maatte findes i en saadan debitors pakhus eller kontor, skal kassereren sammen med sekretæren gaa derind, tage fortegnelse over og forsegle de penge, varer, gods, gældsforskrivninger o. s. v., han dær maatte finde, tilhørende debitor, og overgive dem til sikker forvaring eller sekvestrere dem, d. v. s. selv tage dem i forvaring (19). Hvis beslaglæggelsen gælder ting, der findes i tredjemands besiddelse, skal denne kaldes for governoren og to af raadet, og dær afgive beediget erklæring om, hvad gods han har i sin besiddelse, tilhørende debitor, eller havde paa det tidspunkt, da beslaglæggelsen blev tilstaaet, og straks aflevere det i kompagniets hus eller stille sikkerhed eller kaution eller aflægge ed paa, at han vil udlevere det. Sekretæren skal tage fortegnelse derover, og vedkommende være ansvarlig for det i hans besiddelse beslaglagte gods (11—12). Naar endelig dom er fældet, skal den, i hvis besiddelse, penge, gods etc., er beslaglagt, straks bringe disse paadømte ting til kassereren, for at der kan ske eksekution deri ved offentlig auktion efter de ovenfor nævnte regler (19). Saavel beslaglagte penge som provenuet af salget ved offentlig auktion skal sekvestreres og overgives til kassereren, for af ham at fordeles til kreditorerne ifølge dommen og kompagniets ordrer (21). Fordelingen finder sted saaledes, at privilegerede fordringer, nemlig 1) gæld til kompagniet, 2) omkostninger ved eksekutionen, godsopbevaring, fordeling og eventuelt begravelse, 3) gæld for føde og drikke, leje af hus eller værelse og folkeløn, først fyldestgøres, og derefter

kreditorerne i den rækkefølge, hvori deres begæringer om beslaglæggelse er blevet indførte. Bliver der noget restbeløb, opbevares det i kompagnihuset til fordel for debitor eller hans eksekutorer; forbliver nogen kreditor ufyldestgjort, maa han søge at skaffe sig fyldestgørelse ved sagsanlæg mod debitoren eller beslaglæggelse af gods, der tilhører ham, om han kommer til kendskab om saadant (22). Hvis sagsøgte først har stillet kaution, men derpaa nægter at adlyde dommen, skal der til fyldestgørelse af dommen gøres arrest, sekvestration og eksekution i hvilket gods, tilhørende debitoren selv eller hans kautionister, man først og lettest kan faa fat paa. Søger han eller de hemmelig at bortfjerne, eller skjuler de saadant gods, saa det ikke kan beslaglægges, skal han eller de arresteres og holdes fængslede, til han eller de har efterkommet dommen og dertil betalt en bøde af £ 10 (25). Den, til hvis fordel der er fældet dom i en beslaglæggelsessag, og alle, der modtager penge eller andre ting af kassereren ifølge dom, skal stille to medlemmer som sikkerhed, der sammen med ham er forpligtede til at holde domstolen skadesløs for aar og dag overfor alle i anledning af den afsagte dom og for alle krav, der maatte kunne rejses paa grund af den sag eller paa de modtagne penge eller ting (26).

202. Medens disse regler er i overensstemmelse med den tyske arrestproces, betegner de et betydeligt fremskridt fra det standpunkt, som de til kompagnidomstolen svarende equity-domstole i England selv samtidig indtog. Af dem hævdedes nemlig stedse som fast regel: equity acts in personam.

Efter denne regel kunde dommen ikke eksekveres paa den maade, at den omstridte ting overførtes fra besidderen til den, der ved dommen var erklæret for rette ejer; hvor ringe og uhjemlet end besidderens adkomst til tingen syntes domstolen, forsøgte den aldrig at fratage ham den; det eneste, den gjorde, var ved sin dom at befale besidderen at udlevere tingen til rette ejer. Nægtede han at adlyde denne ordre, havde domstolen intet andet middel end at lade ham arrestere, fordi han ikke adlød, og holde ham fængslet, indtil han adlød. Men det viste sig, at dette middel baade ofte var for voldsomt og dog ikke altid skaffede dommen adlydt. Man søgte da andre udveje. Først bøder, senere writs of assistance, hvorved rette ejer sattes i besiddelse af den omstridte ting, og hans besiddelse deraf opretholdtes, uden dog at domstolen dermed selv overførte ejendomsretten. Tilsidst naaede man til writs of sequestration, hvorved domstolen selv beslaglagde først den omstridte ting, senere al den uretmæssige besidders ejendom, indtil han adlød dommen. Skønt man stadig fastholdt det til grund liggende princip, var der dog herved skabt en fremgangsmaade, hvorved equity-domstolen med ret stor sikkerhed og med rimeligere midler kunde skaffe sine domme adlydte[1]. —

Der synes at herske megen tvivl om, naar disse writs of sequestration kom i almindelig brug af de engelske equity-domstole. Det første kendte siges at være fra 1596 (37 Eliz.), almindelig antages, at den praksis at eksekvere Court of Chancerys domme og ordrer ad denne vej først blev benyttet i større omfang af lord Bacon; nogle mener dog, at det først var, da lord Nottingham var chancellor (1673—82); for Court of Exchequers vedkommende synes writs of sequestration først at komme i brug efter 1671. I den første tid anvendtes de endda kun sjeldent og kun til fuldbyrdelse af domme, der befalede udlevering af en bestemt ting, hvor da sekvestratorerne nøjedes med at tage vedkommende ting i deres besiddelse. Til fuldbyrdelse af en dom, der gik ud paa betaling af en sum penge, blev der, som det synes, første gang tilstaaet en sekvestration i 1681, og fra nu af synes denne form almindelig anvendt af Court of Chancery[2].

---

[1] Anderson Execution 469—70.

[2] Anderson Execution 512—13; cf. Blackstone III, 444. I 1690 blev der i Dau v. the Earl of Stamford gjort et forsøg paa at standse Court of Chancery's anvendelse af writs of sequestration: it was moved for a prohibition to the Court of Chancery upon a writ of sequestration out of that court, whereby lands were sequestred, and suggested, that the Chancery was only a court of equity having only jurisdiction over persons in case of disobedience to their decrees and not otherwise, and affirmed, that tho it were called the High Court of Chancery, yet if it should go against law or exceed its jurisdiction, they were under controul of B. R., for they upon Habeas corpus will deliver one illegally committed by

203. Det er kun ganske naturligt, at man i England selv i længere tid kunde mene, at det var tilstrækkeligt til opnaaelse af dommens maal, at der kunde udøves et pres paa den person, af hvem lydighed fordredes; det vilde altid være en i England selv fast bosiddende person, som ikke uden de største ubehageligheder for ham selv kunde unddrage sig fuldbyrdelsen eller slippe bort fra domstolens rækkevidde. Derimod var den kreds af personer, der var kompagnidomstolens jurisdiktion undergivne, meget skiftende, ofte befandt den sagsøgte sig slet ikke indenfor dens omraade, han kunde let forlade det med skib og gods. Her har man da langt tidligere følt det utilstrækkelige i det pres, der kunde lægges paa personen selv, og saaledes var man hurtig naaet til at skaffe dommen fuldbyrdelse ved angreb paa godset i stedet for paa personen; og det saa meget lettere, som langt de fleste domme ikke forlangte, at den domfældte skulde foretage sig den eller den specielle handling, men blot, at han skulde betale en sum penge. Men udviklingen havde ogsaa her været saa hurtig, at man ikke var blevet staaende ved det mellemstandpunkt, der kendes i England, hvor sekvestrationen blot betød, at den omstridte ting af sekvestratoren (altsaa her kassereren) unddroges den uretmæssige besidder og opbevaredes, indtil denne havde efterkommet dommen; sekvestrationen indbefattede her allerede ogsaa udlevering eller realisation og betaling.

Merchant adventurers ordrer skelner mellem attachement og sekvestration. Attachement er den foreløbige sikkerhedsforholdsregel, arresten, der kan bringes i anvendelse i visse bestemte tilfælde, nemlig, naar sagsøgte eller debitor var mistænkt for at ville unddrage sig sine forpligtelser ved flugt eller for at være fallit, eller virkelig var bortflygtet eller fallit, insolvent, død eller ikke kunde være nærværende. Ved attachement beslaglagdes debitors gods i kreditors egen, tredjemands eller debitors besiddelse, saa at der ikke kunde disponeres derover af nogen; i sidste tilfælde kunde arresten allerede antage sekvestrationens ydre form, idet kompagniet, forsaavidt det arresterede gods ikke syntes tilstrækkelig sikkert i debitors forseglede varehus, ved sin kasserer selv kunde tage det i forvaring. Men bortset fra dette tilfælde anvendtes sekvestrationen som eksekutionsmiddel, der bragtes i anvendelse, hvor dommen gjaldt pant eller gods, eller hvor domfældte ved appel andetstedshen søgte at unddrage sig dommen. Særlig anvendtes den i forbindelse med attachement, der, forsaavidt den ved dom kendtes berettiget, efterfulgtes af sekvestration; det arresterede gods overgaves til kompagniets kasserer for af denne at udleveres eller realiseres.

204. Retstilstanden indenfor merchant adventurers er den nødvendige forudsætning for at forstaa den udvikling, der kan forfølges indenfor Levantkompagniet. Ogsaa dettes ret til egen jurisdiktion over

---

them, and it was said, that at first these sort of sequestrations were only granted in case of personal duty concerning land; but they ought not to sequester land for debt arising upon a personal contract not concerning the land sequestred. But Holt C. J. said: you move for a strangee to the bill and answer and proceedings in Chancery, and therefore you must take your remedy at law; you don't tell, that you have brought trespass against this sequestrator, and that they stop you by injunction out of Chancery — and no more was done in the matter. Note, the Master of the Rolls said, that that way of sequestration seemed now to have the countenance of an act of parliament, for that the statute of Will. 3 (sic!) did recite it and allowed it. Viner: Abridgement of Law and Equity. London 1742 19, 326.

dets medlemmer var det sikret ved kapitulationerne og de engelske charter. Her mere end nogetsteds var der grund til stærkt at fastholde dette privilegium; selvom senere Dudley North kunde rose den tyrkiske procesmaade paa mange punkter i forhold til den engelske, var mistilliden hos Englænderne fra først af og stedse naturligt større her end i noget andet land. Levantkompagniet følte imidlertid ikke en nøjere udformning af rets- eller procesregler som nogen paatrængende nødvendighed; det nøjedes med at acceptere det standpunkt, hvortil retsudviklingen indenfor merchant adventurers var naaet. Dette gjorde kompagniet endda først i § 10 af de almindelige ordrer af 1615; den bestemte, at alle trætter, der opstaar mellem faktorerne eller mellem disse og nogen anden Englænder, der er bosat i Tyrkiet, skal afgøres af den stedlige faktoriforsamling, og hvis den, hvem dommen er gaaet imod, ønsker at appellere den, skal han alene appellere til governor, raad og den almindelige kompagniforsamling i England. Konsulen har myndighed til at bemægtige sig gods, der tilhører den domfældte, til saa stor en værdi, som er fastsat ved dommen; hvis denne gaar ud paa en mulkt eller bøde, skal konsulen opkræve den til fordel for kompagniet, og hvis den nægtes, skaffe sig dens fulde værdi i saadant gods, som kan komme i hans magt. Hvis dommen drejer sig om nogen gæld, køb eller kontrakt, hvor enten varer eller penge skal udleveres til den part, til hvis fordel der er fældet dom, skal konsulen kræve det og udlevere det til vedkommende mod sikkerhed for tilbagegivelse, hvis dommen appelleres og underkendes. Ingen maa appellere til tyrkisk domstol under straf af en bøde paa 200 dl., fortabelse af medlemsret og fængsling[1].

Af denne bestemmelse fremgaar det tilstrækkeligt, at kompagniet fuldtud optog sekvestrationen som middel til at eksekvere dommene; at fastslaa dette var dens eneste indhold; den giver ingen nøjere procesregler, men det tør dog nok antages, at meningen har været, at man ogsaa her skulde følge den almindelige kompagniordning, ligesom den ogsaa fastholder, at domsmyndigheden tilkommer faktoriforsamlingen, der saaledes skulde overtage raadets funktion. Denne overgang var en nødvendig følge af den nye organisation, der bortkastede raadene i faktorierne (residensbyerne), medens den eksekutive myndighed tilfaldt konsulen, der i faktoriet svarede til governoren i residensbyen. Den nye organisation, eller rettere den nye magtfordeling mellem hjem- og udlandet, hvoraf organisationen var en følge, viste sig ogsaa i den nye regel om appel til kompagniets centralstyre[2], der nu var i England.

205. Denne kortfattede ordre af 1615 var nu i virkeligheden kompagniets første og sidste ord om den sag; det fandt sig aldrig foranlediget til at give nøjere regler om procesmaaden eller anvendelsen af arrest og sekvestration; kun lejlighedsvis udtalte det en mening om disse sager, naar særlige tilfælde, der forefaldt, gav anledning dertil[3].

---

[1] R. O. 147, 148. Cf. Sellers 53—54.
[2] Cf. Sellers 52—53, 60.
[3] Saaledes særlig ved en ordre af 1719 8. decbr., der gav regler for klagers indgivelse og hævdede appellen fra konsul til gesandt og kompagni R. O. 210, 26—28.

Dette er et vidnesbyrd om, at retsudviklingen indenfor kompagniet ikke var synderlig kraftig, at de egentlige retssager var saa faa, at man kunde hjælpe sig igennem med en almindelig anerkendt praksis; men det betyder ingenlunde, at man blev staaende ved, hvad der omkring 1600 var samlet af retsregler af merchant adventurers, og stedse fulgte dem. Tværtimod fandt der en ikke uvæsentlig forskydning sted, praksis blev efterhaanden en hel anden, mindre teknisk korrekt, mere svævende og uklar, samtidig med, at denne udvikling afsatte nogle faa nye faktiske regler, som blot aldrig fastsloges ved en samlet ordre. For at studere denne udvikling maa man vende sig til de enkelte tilfælde, der er overleverede i kilderne.

Hovedkilden hertil er imidlertid de af sekretæren i Constantinopel førte bøger, hvori alle ansøgninger til gesandten om arrest og forhandlingerne i de ganske faa virkelige retstrætter er blevet indførte; men disse begynder først henimod 1650. Der er da et spring paa omtrent 50 aar, hvor man ikke i det enkelte kan følge udviklingen, men maa nøjes med de oplysninger, der nu og da kan hentes fra den almindelige kompagniforsamlings protokol eller fra kompagniets korrespondance. Disse spredte oplysninger er, som det nedenfor vil ses, af stor interesse for et enkelt meget vigtigt punkt i udviklingen; men iøvrigt er der næppe grund til at tro, at overleveringens mangelfuldhed er et særligt stort tab; det er ret sikkert, at kompagniets jurisdiktion egentlig først fik nogen interesse i den store handelstid efter opsvinget i 40erne og 50erne.

Gaar man da straks ned til den tid, hvor denne udvikling atter kan følges, ser man, at der er indtraadt forskellige forandringer, hvis samlede resultat er, at al jurisdiktion udøves langt mere formløst, langt mere skønsmæssigt; alt er blevet simplificeret; al myndighed udøves mere discretionært. Selve sprogbrugen synes at vidne om denne simplificering, den skelner ikke mere mellem attachement og sekvestration; den, der ønsker at gøre arrest, ansøger straks om en sekvestration, der saa atter kan hæves, naar debitoren har fyldestgjort ansøgeren[1]. At tilstaa og eventuelt atter ophæve en saadan sekvestration er konsulens eller gesandtens sag, og man kan sige, at denne virksomhed er næsten alt det, der er tilbage af kompagniets jurisdiktion i praktisk liv. Konsul og gesandt havde derved faaet en mere fremskudt stilling, og maaske dette forklarer, at ogsaa den egentlige dommermyndighed af de ganske faa (2—3) retssager, der forekommer, ses at være gledet over til dem fra faktoriets almindelige forsamling, dog saaledes, at mæglingen ved udvalgte mænd af faktoriets medlemmer er bibeholdt, og at gesandten kun afsiger dommen efter samraad med dem.

206. Sekvestrationen i betydning af arrest var nu hovedsagen, og de største forandringer viser sig i den maade, hvorpaa den anvendes. Det var kun naturligt, at konsulens myndighed til at tilstaa arrest ogsaa indskrænkedes, da den nye kompagniorganisation indførte appel til centralstyrelsen i England; enhver af en konsul tilladt arrest kunde kompagniet befale hævet og omvendt befale ham at paalægge arrest, uden at sagen underkastedes hans egen kendelse. Endda skød efterhaanden gesandten sig ind som melleminstans mellem kompagni og konsuler,

[1] Indenfor Eastland company bibeholdes udtrykket attachement, og der gives dog nogle almindelige regler for anvendelsen deraf. Sellers 38.

ogsaa han paabød i mange tilfælde en konsul paalæggelse eller ophævelse af sekvestration.

Dernæst finder man, at sekvestration i betydning af arrest anvendes ikke blot i de visse bestemte tilfælde, men ogsaa som almindelig præventiv forholdsregel i tilfælde, hvor ingen af disse grunde kan anføres. Den, der af en eller anden grund ønskede at sikre sig, forlangte blot en tilladelse til sekvestration, der aldrig nægtedes; saa kunde han altid se tiden an, om det blev nødvendigt at gaa videre til dom og til en ordre om offentlig auktion; tidsgrænsen for en sekvestration var da ogsaa ganske ubestemt, vistnok alene afhængig af konsuls eller gesandts forgodtbefindende. Denne udvikling lettedes i høj grad ved, at der ingen faste regler var givet; og paa en vis maade kan denne ganske løse og skønsmæssige fremgangsmaade vistnok siges at have virket ret heldig; uden at styrte købmændene i Tyrkiet ind i stadige, langvarige og mere indviklede processer, gav en, om man kan sige, fordomsfri og dog maadeholden anvendelse af sekvestrationen handelslivet den fornødne sikkerhed, som det ellers maatte have søgt at opnaa ad andre veje.

Naturligvis var der en meget stor fare forbundet med denne praksis, der ikke var tynget af nogen slags nøjere begrebsbestemmelser, og da det langt kraftigere handelsliv i slutn. af det 17. aarh. fremkaldte en hyppigere brug af sekvestrationen, fandt kompagniet det da ogsaa fornødent fra tid til anden at paaminde konsulerne om dog at anvende en vis omtanke ved benyttelsen deraf; saaledes skriver det 1679 4. apr. til konsulen af Smyrna, at hvad sekvestration angaar, saa er tilfælde af denne natur saa forskelligartede og vanskelige, at kompagniet ikke kan give almindelige regler derom; men han maa være meget forsigtig og maadeholden i benyttelsen deraf og hellere søge at bilægge trætter, der opstaar mellem købmændene, ved en venskabelig overenskomst[1].

207. Medens kompagniet, som det fremgaar af denne udtalelse, ikke brød sig om eller saa sig i stand til at give almindelige regler om sekvestration, var der dog een anvendelse deraf, som det straks fra dets første tid bestemt modsatte sig: det var en faktors anvendelse af sekvestration mod en engelsk principal i England. Paa dette punkt modsatte det sig endog, som det synes, arrests anvendelse i et af de særlige tilfælde, hvor merchant adventurers regler netop havde tilladt den.

At sager, efter merchant adventurers opfattelse, mod købmænd i England af de medlemmer, der var i kompagniets residensbyer, meget vel kunde anlægges for kompagniets domstol, er klart af, hvad der ovenfor er meddelt, og at deres gods ogsaa i de særlige tilfælde kunde arresteres, er indlysende. Blandt disse var ogsaa, at sagsøgte „ikke kan være tilstede", en ret vag bestemmelse, der formodentlig omfattede alle saadanne tilfælde, hvor det paa forhaand maatte vides, at han ikke

---

[1] R. O. 154, 130, 132. Touching sequestracons the consul is to be advised, that cases of this nature are so various and difficult, that the company can give no directions therein but that hee proceed with great caution and prudence in the use thereof, rather endeavouring when differences arise between any of the nation to bring them to a friendly agreement.

kunde indfinde sig, f. e. fordi hans opholdssted var ubekendt, og han derfor ikke kunde stævnes, fordi han var fængslet, fordi forbindelsen med England var afbrudt o. s. v. Denne bestemmelse skulde synes indenfor Levantkompagniet altid at kunne bringes i anvendelse, hvor en faktor havde et virkeligt krav paa en engelsk principal; det kunde med sikkerhed siges, at denne aldrig var nærværende og heller ikke vilde indfinde sig, og at selv udnævnelsen af en fuldmægtig til at møde for ham vilde tage saa lang tid, at faktoren med billighed kunde søge sig større sikkerhed ved en arrest; om da i det hele taget sager kunde anlægges af faktoren mod principalen for kompagniets domstole i udlandet.

Men det viste sig straks, at kompagniet ikke vilde finde sig i saadan arrest af dets medlemmers gods; og det første standpunkt synes at have været, at en faktor ikke kunde rejse krav paa en principal for nogen kompagnidomstol i Tyrkiet, men vel for kompagnidomstolen i England. 1612 9. septbr. bestemmer kompagniet nemlig[1], at der skal skrives til gesandten om at frigive 166 daler tilhørende mr. John Derham, som uretmæssig er blevet sekvestrerede under paaskud af en gæld til Thomas Speght, og at det nævnte beløb straks skal oversendes til governor og kompagni i England, som da vil afgøre striden imellem dem ved en opgørelse af afregningerne; gesandten og faktoriet skal i det hele taget have en skarp paamindelse om paa grund af de uheldige konsekvenser af en saadan fremgangsmaade for fremtiden at afholde sig fra at behandle noget medlems penge eller gods paa den maade, men de skal henvise den slags sager til paadømmelse for kompagniet i England, som rimeligt er.

Naturligvis maatte der efter Levantkompagniets ganske særlige forhold træffes en særlig ordning paa dette punkt. Det kunde ikke tillades faktorerne for hvert krav, de mente at have paa deres principal, straks at foranledige en arrest af blot en del af hans ejendom i Tyrkiet, det vilde være at gøre principalerne for afhængige af faktorernes forgodtbefindende. Men en afregningsstrid, som denne synes at have været, kunde let opstaa og vilde vel i de fleste tilfælde være foranledningen til, at en faktor kunde ønske arrest af en principals gods. Dette vilde kompagniet under ingen omstændigheder finde sig i; det forlangte, at striden i alt fald skulde afgøres af den af principaler sammensatte kompagnidomstol, ikke af en af dem, der sammensattes af faktorer — men det vigtigste middel til at ophæve trangen til saadan arrest var utvivlsomt udarbejdelsen af de faste tarifer for afregninger, som vi ovenfor har fulgt.

208. At arrest af gods i Tyrkiet, der tilhørte engelske principaler, der var bosat i England, under alle omstændigheder var forbudt, var

[1] R. O. 147, 116[1]. Further it is ordered, that a clause be inserted in the said letters to the ambassadour for the releasing of 166 dollars of mr. John Derhams vnduly sequestred by vppon a pretence of mony owing to Thomas Speght, and that the said mony be forthwith made ouer to the gouernour and company here, who will end the difference betwixt them vppon the clearing of the accompts, and that both the ambassadour and nation be peremptorily advised on respect of the ill consequence of such proceedings as aforesaid to forbeare hereafter to medle with any of the companyes mony or goods in that manner, but rather to referre the causes of difference to be decided heere as is fitt and requisite.

nu i alt fald en grundsætning, som kompagniet stedse hævdede. Saaledes ogsaa, hvor striden ikke var mellem faktor og principal, men mellem to principaler, hvoraf den ene gennem sin faktor i Tyrkiet havde arresteret den andens gods hos hans faktor, og ved saaledes at gøre det til en strid mellem faktorer havde søgt at drage fordel af den hurtige og mere effektive retsforfølgning i Tyrkiet.

Saaledes besluttede kompagniet 1632 10. juli paa forlangende af mr. Gayer, at der skulde skrives til gesandten om at give ordre om tilbagebetaling til dennes faktor Thomas Pearle af hele den sum, som gesandten havde foranlediget sekvestreret i mr. Stringers navn i følge et krav fra mr. Hayfield, og om at henvise sagen til behandling og paadømmelse for kompagniet i England, idet mr. Gayer havde forpligtet sig til at betale mr. Hayfield alt, hvad der maatte vise sig med rette at være ham skyldigt. Ogsaa hertil knyttedes en formaning om i det hele taget ikke at gøre en for udstrakt brug af sekvestrationen; gesandten skulde opfordres til for fremtiden ikke straks at skride til sekvestration i enhver strid, der opkom mellem faktorerne, men enten høre og paadømme sagen eller ogsaa henvise den til paadømmelse i England; thi hvis denne fremgangsmaade fortsattes, kunde der let tilføjes principalen i England stor skade af ethvert krav paa hans faktor, hvor uretmæssigt det end var[1].

Heller ikke, naar en faktor var gaaet fallit, og det kunde formodes, at han havde fordring paa en principal i England, vilde kompagniet tillade, at noget af denne principals gods arresteredes til sikkerhed for den fallerede faktors fordring.

1646 3. febr. meddelte mr. Joseph Keble kompagniet, at konsulen i Smyrna havde modtaget ordre fra gesandten om at sekvestrere alt gods, der maatte komme konsigneret til Jeffrey Keble, Jo. Evans & Geo. Northly, hvilket firma nylig var falleret i Constantinopel. Han opnaaede kompagniets ordre til gesandten om at ophæve denne sekvestration og om at tilskrive konsulen om at frigive det af hans gods, som denne nu havde sekvestreret i kraft heraf; dog fandt kompagniet det rigtigst, at mr. Joseph Keble med ed bekræftede, at han aldeles ikke var sin nævnte slægtnings og korrespondents debitor[2].

209. Efter disse eksempler tør man da nok hævde, at kompagniet overhovedet ikke i noget tilfælde fandt arrest af en i England bosat principals gods eller penge berettiget. Men ganske særligt gjaldt dette det førstnævnte tilfælde: faktorens arrest af principalens gods[3]. Det er

---

[1] R. O. 149, 18—19: that there shalbe written to the ambassadour to give order for payment back vnto his (sc. mr. Gayers) factor Thomas Pearle all such monyes as he hath caused to bee sequestered in mr. Stringers name vpon the pretence of mr. Hayfeild, and that the bussiness in difference may bee remitted hether to be heard and ended, mr. Gayer promising to pay vnto mr. Hayfeild whatsoever shall appear to be iustly due vnto him. And also thought meete, that the ambassadour bee desired not to proceed in that kynde of sequestracon hereafter in any difference, that shall happen amongst the factors, but either to heare and determine the business or to recommend it into England to bee ended heere, in regard that if this course bee continued, the principall heere may suffer much preiudice vppon anie pretence against his factor how vnjust soever.

[2] R. O. 150, 199: Mr. Joseph Keble acquainted the court with an order, which mr. Lancelot at Smirna had received from the ambassador for sequestring all the goods, which should be found to be consigned to Jeffrey Keble, Jo. Evans & Geo. Northly, who haue lately failed at Constple. and producing mr. Lancelots letter to him touching the same desiring the company's favour for writing to his lordship to take off the said sequestration and cleere his goods, which mr. Lancelot now hold in deposito vpon that pretence; the same was hold reasonable, mr. Keble beeing also advised to take oath before a master of the chancery, that he stands no way indebted to his said kinsman and correspondent.

[3] Kompagniet var paa dette punkt i overensstemmelse med Malynes 427: it is a verie dangerous thing for merchants dwelling beyond the seas as also merchants which dwell in remote places of the kingdome, hauing their factors at London, if they vpon any surmise or pretence of debt shall make secretly any attachment in their owne hands of their masters goods, either when they know their master to be dead or trauelling in some forreine countries vpon a long voiage, as occasion may fall out, and so by practise deceiue them of their estates, by pleading afterwards the said attachment or iudgement had therupon in bar, as aforesaid. Dette standpunkt var fuldt forsvarligt, saalænge arresten meget hurtigt efterfulgtes af dom og offentligt bortsalg af den arresterede vare, men blev des mindre berettiget, jo mere sekvestrationen antog karakter af en blot præventiv forholdsregel.

da ganske interessant at se, at netop dette tilfælde dukker op igen i den tid, da faktorerne paa en vis maade staar friest overfor kompagniet, omtrent samtidig med, at reorganisationen efter chartets stadfæstelse begynder.

Den, der paany bragte dette spørgsmaal til live, var atter Smyrnafaktoren mr. Edwards; han havde ansøgt gesandten om og af denne faaet tilstaaet en sekvestration af gods, der tilhørte mr. George Masters, medlem af kompagniet i England. I denne anledning skriver da kompagniet 1662 10. oktbr. til gesandten: dette kommer til Dem paa foranledning af et medlem af vort kompagni, mr. G. Masters, hvis sag, saaledes som han selv har fremstillet den for os, vi herved anbefaler til Deres exc. Hvorledes den end maatte vise sig at være, kan vi ikke andet end betragte det ikke blot som skadeligt for ham, men ogsaa som en ny og for os alle i sine konsekvenser meget uheldig fremgangsmaade at faa vor ejendom gjort værdiløs paa grund af saadanne krav, som vore faktorer fremkommer med bagefter. Derfor anmoder vi Drs. exc. om at ophæve sekvestrationen af hans gods, ligesom vi har givet konsulen i Smyrna ordre derom. Men for at mr. Edwards & Co. i Smyrna, som han beklager sig over, ikke skal blive berøvet deres lovlige retsmiddel, har mr. Masters stillet kaution i Kings Bench, hvor hans sagfører, mr. John Baynes, vil være rede til at modtage enhver klage, de maatte ønske at indgive; ligesom mr. Masters yderligere frivillig har stillet firmaets forbindelse her, mr. D. Edwards, sikkerhed for, hvad hans venner ad denne vej maatte faa tilkendt. Dette, mener vi, er den mest regelmæssige vej, fordi den er overensstemmende med den anerkendte grundsætning: actor sequitur forum rei, og fordi vi som hans majestæts undersaatter maa bøje os for hans højeste domstoles afgørelser; og naar en sag er indledet for dem ved sikkerhedsstillelse, saa ophører al arrest og sekvestration, der er foretaget af andre jurisdiktioner, og maa vige for dette retsmiddel, der staar alle aabent. Vi anmoder om, at hvad sikkerhed, der er bleven taget i Smyrna i penge eller ved kaution, maa ved Drs. exc.'s befaling blive givet tilbage[1]. —

I en senere skrivelse vendte kompagniet tilbage til denne sag: hvad vi tidligere har skrevet til Drs. exc. med hensyn til sekvestrationen af mr. Masters ejendom, var ikke saa meget for at begunstige ham, som fordi vi (uden at drage Deres retfærdighedsfølelse og maadehold i tvivl) frygtede for den skade, der kunde tilføjes en tredjemand ved en standsning af hans ejendom og handelsvirksomhed. Og vi maa stadig anse det for baade at være det bedste og sikreste for Drs. exc. som ogsaa det rimeligste og retfærdigste i sig selv i saadanne tilfælde som dette, hvor en mand paastaar, at der er gjort ham uret, saa at lade den, hvem kravet rettes imod, yde sikkerhed for, at han vil stille kaution til indledning af en retssag her; thi ved denne fremgangsmaade bliver ingen del af en købmands ejendom gjort død og ubenyttet, saaledes som dette nødvendigvis maa blive følgen af en sekvestration[2].

---

[1] R. O. 112, 417—18: May it please your excellency. This comes to you vpon the account of a member of our company, mr. George Masters, whose case as himself hath represented the same vnto vs we doe hereby recommend to your excellency. Which however it prove we can not look vpon not only as injurious to him, but as a thing new and of very ill consequence to vs to haue our estates intangled vpon such afterpretences of our factors. And therefore we request your excellency to withdraw the sequestration on his estate, as we haue ordered the consul at Smyrna to doe But that mr. Edwards & Co. at Smyrna, whom he complaines of, may not be destitute of their legal remedy, mr. Masters hath here put in baile in the Kings Bench, where mr. John Baynes his attorney wilbe ready to receive any declaration they shall think fit to give in. And as further caution mr. Masters hath here voluntarily profered their agent, mr. D. Edwards, security for what his friends may so recover. And this we hold to be the most regular way for according to that known maxime: actor sequitur forum rei, and we as his majestys subjects ought to stand lyable to his supreamest courts, where bayle being given all attachments and sequestration from other jurisdictions cease and are to giue way to that open remedy. And we request, that what security has bin taken at Smyrna either by money or bond your excellency will cause to be returned back. And so hoping your excellency will assent with us herein we remain yours etc. — Omtrent ligelydende til konsul Cave, Smyrna l. c. 418–19. Cf. Cal. State Pap. Dom. Ch. II 1662 10. oktbr.

[2] R. O. 113, 44: What we formerly writt your excellency concerning the sequestration of mr. Masters estate was not so much in favour to him, as out of a feare we had (without any reflection vpon your judgment and prudence) of the damage any other person may sustaine by a stop of his estate and trade; and we cannot but still conceive it aswell honorable and safe to your excellencie as equall and iust in

Disse skrivelser er meget oplysende. De viser, at den ny gesandt, jarlen af Winchilsea, der endnu ikke var saa nøje kendt med forholdene, ansaa det delvis som en krænkelse af hans egen myndighed, at han saaledes skulde hæve en paalagt arrest, dels ikke kunde finde tilstrækkelig retfærdiggørelse for, at sekvestrationen, der ellers saa frit anvendtes, ikke kunde forsvares i dette tilfælde, og at han heri var mest tilbøjlig til at se en partitagen for mr. Masters fra kompagniets side. Dette fastholder principet om ikke at ville tilstede en faktors arrest af en i England bosat principals gods, dog i sin første skrivelse blot som en følge af sagens indankning for en højere domstol. Thi tiderne har dog forandret sig siden 1612; det henviser ikke mere en saadan sag til afgørelse af principalerne selv, forsamlede som kompagnidomstol, men, støttende sig til en almindelig retslig grundsætning, henviser det den til Court of Kings Bench. Det kunde se ud, som om der derved ydedes begge parter lige ret; men i praksis betød det sikkert, at man fratog faktoren ethvert nærliggende sikkerhedsmiddel og gav ham anvisning paa en udvej, som han formodentlig som oftest vilde betakke sig for at benytte, fordi en langvarig og kostbar proces i England ikke stod i noget forhold til det, hvorom striden drejede sig. I dette som i alle lignende tilfælde lodes der da intet andet tilbage for faktoren end, som Dudley North, blot at søge at opnaa et eller andet forlig med principalen, hvor ugunstigt og uretfærdigt det end syntes[1]. Efter denne tid forekommer der ikke flere eksempler paa en saa formastelig optræden fra faktorens side.

210. Kunde sekvestrationen da saaledes ikke uden efter udtrykkelig ordre af kompagniet bringes i anvendelse mod en i England bosat principals gods, spillede den dog en stor rolle i handelslivet i Levanten selv. Der er her formentlig ikke grund til nøjere omtale af de tilfælde, hvor den fremkaldtes af de aarsager, som allerede af merchant adventurers var fastslaaet: død, insolvens, fallit, flugt; her skal derfor blot fremhæves nogle faa tilfælde, hvor sekvestrationen som arrest fandt en særlig, afvigende anvendelse. Det er da interessant at iagttage, at medens faktoren ikke kunde benytte sekvestration til sikring af sin ret mod en i England bosat principal, stod dette ham aabent i alle andre tilfælde. Det mest oplysende af disse er en sag fra 1677—78, der ogsaa i andre henseender er af interesse.

1677 28. febr. ankom til Constantinopel fra Algier eller Lissabon en mr. Thom. Rowse, medbringende 151 kister sukker. Han paastod at være medlem af kom-

---

itselfe in such cases as that, where any person pretends a wrong, to take a security from him, vpon whom the pretence is, to give bayle to an action here, by which means noe part of a merchants estate may bee dead and vnimployed as in the case of sequestration it must needes doe. Cf. Cal. State Pap. Dom. Ch. II 1663 6. juli

[1] Roger North 38: After some years of his residence in Smyrna past, when he thought he had done very well for his master and given him content, a difference sprung up betwixt them upon some articles in his accounts, which althô of no great import or value were yet of the last consequence for him to have composed, for if his master from thence should take an umbrage to withdraw his business from him, who had little else in that place to depend upon, he must leave off and come away . . . He resolved to make a step into England . . . . that he might purge himself upon the Exchange and by referring his difference make his case known, and that his master and not he was in the wrong, and so at least make good his credit and reputation among the Turky merchants. 40: In the first place he resolved to agree with his master, cost what it would, and accordingly condescended to his demand and paid him a hundred pounds, as he affirmed, in his own wrong.

pagniet og fremviste til støtte for sin paastand afregninger og fakturaer fra købmænd i Aleppo og Smyrna, der var fra aarene 1655, 1657 og 1661—62. Man mistænkte ham imidlertid for at være supercargo for firmaet Tho. & James Banks i Hamburg; det blev fortalt, at han var gaaet med en ladning for det til Lissabon, dær havde ombyttet ladningen med sukker, og saa var gaaet videre med det til Constantinopel. Da han aflagde ed paa at være medlem og desuden stillede 1000 ld. som sikkerhed for en eventuel bøde, lagdes der ham ingen videre hindringer i vejen[1]. Han overgav saa sukkeret til huset Robt. Hiett, Alex. Jacob & Maurice Greene, for at det skulde sælge det for ham; det skulde for ham betale fragt, told og andre omkostninger og endvidere indfri medfølgende tratter mod, at han svarede dem renter af disse udlæg, der var fastsatte ved deres aftale. I alt betalte da Hiett, Jacob & Greene c. 8000 ld. for ham, og derpaa ansøgte de 13. aug. gesandten om, at der maatte blive tilstaaet dem en sekvestration paa dette sukker, der var i deres egen besiddelse, til sikkerhed for deres fyldestgørelse og for at hindre al mulig arrest deri fra tredjemands side. Denne sekvestration tilstodes dem straks, og sukkeret var derpaa sekvestreret i deres haand indtil 1678 4. marts, da den efter deres egen ansøgning atter hævedes, eftersom de nu havde modtaget fuldstændig betaling af mr. Thom. Rowse[2].

Det vil ses, at der i dette tilfælde ikke forelaa en eneste af de almindelige grunde for en arrest. Mr. Rowse, der var kommittenten i forholdet til Hiett, Jacob & Greene, var stadig selv tilstede, det nævnes ikke en gang, at han paatænker at bortrejse, hans solvens drages ikke i tvivl. Det var muligt, at han ikke var medlem, og at derfor 20 % bøden kunde blive ham afkrævet, men i saa fald havdes der jo sikkerhed i de 1000 ld. Men selvom nu denne omstændighed og det, at man i det hele taget ikke kendte noget til mr. Rowses forhold, kan have gjort Hiett, Jacob & Greene mere forsigtige, end de ellers vilde have været, er det dog sikkert, at der ikke nævnes et ord herom i sekvestrationsbegæringen; den og som følge deraf sekvestrationen selv er alene motiveret ved husets ønske om at faa sikkerhed for sine udlæg i selve godset. Det anføres ganske vist tillige, at det er for at hindre arrest fra tredjemands side, men, da der ikke angives nogen særlig grund til at nære frygt herfor, og da det er klart, at denne frygt ikke kan være fremkaldt ved nogen særlig omstændighed, f. e. arrest i anden af mr. Rowses ejendom, eftersom han ikke havde andet med sig end disse kister sukker, og der ellers ikke forlyder noget derom, kan man sikkert betragte denne tilføjelse som blot i almindelighed udfyldende den egentlige grund: ønsket om at opnaa sikkerhed i selve godset. I dette tilfælde ser man da sekvestrationen anvendt paa en saadan maade, at den giver kommissionæren en retentionsret i godset overfor kommittenten, og det vil senere blive paavist, at den kunde anvendes paa denne maade i alle tilfælde, hvor kommittenten ikke var et kompagnimedlem, bosat i England.

211. Af lige saa stor interesse er imidlertid de tilfælde, hvor sekvestrationen søgtes anvendt eller virkelig anvendtes til at fremtvinge overgivelse af en salgskommission og udlevering af godset fra den faktor, hvem den oprindelig var betroet, til en anden. Saadanne tilfælde var utvivlsomt meget sjeldne i ældre tid, om de overhovedet forekom

[1] R. O. 176, 333—34 og. ff.
[2] Tillæg nr. 2.

undtagen i tilfælde af dødsfald eller lign., fordi følelsen af sammenhørighed mellem faktoren og den principal, der havde udsendt ham, endnu var meget stærk. Men denne samhørighedsfølelse afsvækkes under det kraftigere handelsliv i slutn. af det 17. aarh., og i beg. af det 18., efterhaanden som man mere og mere nærmer sig kriseaarene 1718—20, forekommer der flere og flere tilfælde af denne art; ganske naturligt, fordi de strengere tider bragte principalerne til først og fremmest at se paa deres egen fordel eller til at søge at trække sig ud af forbindelse med en faktor, hvis stilling de mistænkte. At denne praksis var ny, ses deraf, at overførelsen ikke lod sig gennemføre alene ved en ordre fra principalen til faktoren; den kunde formentlig ikke ventes adlydt, fordi den ikke støttedes ved nogen ordre fra kompagniet om dette forhold, og fordi den af faktoren meget stærkt føltes som en uret; heller ikke lod som ovenfor bemærket en enkelt forretning sig saaledes overføre, men principalens samlede forretninger maatte overdrages fra en faktor til en anden. Principalen maatte derfor gaa den modsatte vej, idet han meddelte den faktor, hvem han ønskede sine forretninger overdragne, fuldmagt til af hans hidtilværende faktor at kræve samlet afregning og overdragelse af det gods, der endnu maatte bero hos ham usolgt. Saadanne overdragelser forekommer i stigende tal i tiden før og efter 1720; og særlig synes en enkelt faktor, mr. Lethicullier, at have været genstand for saadanne forsøg; af hans sager skal her et par refereres, der er af særlig interesse.

212. Den første af disse sager giver ganske vist ingen direkte oplysninger om sekvestrationen, fordi der ved den ikke blev tale om dens anvendelse, men den illustrerer godt, hvor slet betrygget faktorens stilling var overfor den engelske principal.

1716 28. febr. gav George Buckley, købmand i London, firmaet Drew & Hanger i Galata fuldmagt til at forlange afregning, betaling og udlevering af usolgte varer af hans hidtidige faktor mr. John Lethicullier, og 16. apr. indgiver da dette firma til gesandten petition om fuldmagtens eksekution. De følgende forhandlinger mellem parterne viser, at det drejede sig om 3 ure og 9 baller klæde. Af urene var det ene solgt, de to andre usolgte; Lethicullier erklærede sig straks villig til at udlevere dem og betale provenuet af det solgte. Ogsaa alt klædet var solgt til detaillister i Constantinopel, men af de 9 baller var i alt fald de 7 solgt paa nogle maaneders kredit, og dette kreditsalg var billiget af Buckley, til hvem Lethicullier 27. jan. havde sendt afregning. Men nu forlangte Drew & Hanger i kraft af deres fuldmagt, at han til dem straks skulde give afregning for klædesalget og betale provenuet eller ogsaa overgive dem forskrivningerne fra køberne til inkassation. Lethicullier gav dem afregning, der viste en saldo i Buckleys favør paa 2941 ld. Drew & Hanger gjorde indvendinger mod den og mente, at saldoen rettelig burde været 3067 ld. 49 @; men navnlig fandt de det ganske uberettiget, at Lethicullier forlangte 12 °/o for kontant betaling, medens han henviste til, at det var det almindeligt at tage, naar der forlangtes kontant betaling af en købesum, der var fremgaaet af kreditsalg og derfor endnu ikke var indgaaet; derimod var han villig til at betale, efterhaanden som afdragene indgik til ham selv. Forskrivningerne vilde han ikke udlevere, uden at han selv fik kvittering for hele deres paalydende paaløb; han ansaa de folk, han havde solgt til, for solide købere, og han regnede forskrivningerne for gode nok i hans egen haand, men han vilde ikke være ansvarlig for, hvad der kom ud af dem i Drew & Hangers; heller ikke kunde han anse det for stemmende med Buckleys interesser, at de blev udleverede. Atter 10. maj forlangte disse imidlertid fuldmagten eksekveret; de forlangte endog

adgang til Lethiculliers bøger for at undersøge hans paastand om kreditsalget. I et møde mellem parterne 4. juli udtalte gesandten dog de fornuftige ord, at Drew & Hanger jo gentagne gange havde faaet at vide, at 7 baller klæde var solgt paa kredit, og at Buckley havde billiget dette salg, hvad der fremgik af hans egne breve. Hvis en principal paa advis om, at hans varer var solgt paa kredit, kunde give fuldmagt til at kræve ufortøvet betaling af faktoren for provenuet af saaledes solgte varer, var der kun faa faktorer, der kunde føle sig sikre. Desuden maatte dog begge parter varetage Buckleys virkelige interesser. Han beordrede Lethicullier til at skaffe sikkert bevis for, at fordringerne var udestaaende. Derefter høres der ikke mere om denne sag; Drew & Hanger har da formodentlig slaaet sig til taals med at modtage betalingen, eftersom den indgik til Lethicullier[1].

Men denne praktiske afgørelse af sagen skyldte Lethicullier sikkert kun gesandtens bon-sens, og det kan under henvisning til den følgende sag vistnok betvivles, at gesandten i længden vilde have kunnet undlade at sætte fuldmagten i kraft.

213. Det interessante ved sagen er Lethiculliers forsvar og hele det standpunkt, hvorpaa han stiller sig. Han benægter ikke Drew & Hangers ret til at afkræve ham alt dette; for de fordringer, han stiller for at efterkomme dem, kan han kun henvise til almindelig sædvane, eller han maa endog henvise til Buckleys egen interesse — han, faktoren, kan ikke paaberaabe sig nogen ret overfor dette overfald fra principalens side. Thi anderledes kan dog Buckleys optræden ikke karakteriseres; der er jo med hensyn til klædet ikke tale om tilbagekaldelse re adhuc integra, eller inden kommissionen fuldt er udført; salget har fundet sted, kommittenten har billiget, at der var tilstaaet kredit — nu vil han have gældsforpligtelserne udleverede, hindre faktoren i fuldbyrdelsen af den ham overdragne forretning og berøve ham al sikkerhed for at faa sine udlæg erstattede og sin provision betalt, idet der endogsaa nægtes ham kvittering for gældsforskrivningernes fulde beløb. Kun et eneste sted er der en svag antydning af, at Lethicullier føler, at om han end ingen ret har, maa der dog tages noget hensyn til ham selv; det synes, at Drew & Hanger har foreslaaet, at han skulde udlevere nogle af forskrivningerne, formodentlig til et saa stort beløb, som Lethicullier efter en generalopgørelse vilde komme til at skylde Buckley, thi Lethicullier bemærker i mødet 4. juni, at da han dog ogsaa selv var interesseret i disse forskrivninger (nemlig i alt fald for udlæg og provision), mente han, at det ikke vilde være „praktisk“ at adskille dem. Og denne svaghed i forsvaret bliver endnu mere iøjnefaldende, fordi, som det synes, Lethicullier endog var Buckleys kreditor. Straks i sit første indlæg anmoder han, „bønfalder“ han gesandten om ikke at tvinge ham til ufortøvet betaling, eftersom han allerede nu staar betydeligt i forskud for Buckley, og senere hen indgiver han foruden afregningen over de ni baller klæde ogsaa en kontokurant. Men derefter tales der ikke et ord mere om denne, den spiller aldeles ingen rolle i de videre forhandlinger, undtagen maaske til yderligere at bestyrke Drew & Hanger i deres krav om at efterse Lethiculliers bøger. Selvom nu denne kontokurants saldo kun har været i Lethiculliers favør, fordi han ikke havde medoptaget de syv baller klæde, han endnu ikke havde faaet betalt, er det dog klart, at der var stærk grund for

[1] R. O. 180, 6—15, 19—23, 36—39, 42—43.

ham til at urgere sin ret paa disse punkter — om han havde haft nogen. Den hele sag synes da at vise, at faktoren, da det var ham forbudt at anvende sekvestrationen mod principalen i England, stod ganske uden noget anerkendt retsmiddel overfor denne; og dette indtryk bestyrkes, naar vi vender os til den følgende sag.

214. 6—7 aar efter er Lethicullier atter genstand for et lignende angreb, hvori sagforholdet dog er noget mere indviklet[1].

1722 17. decbr. giver Randolph Knipe, købmand og alderman i London, og John Letten, købmand sammesteds, huset Smyth & Pelham i Constantinopel fuldmagt til paa samme maade som i foregaaende sag at forlange afregning, betaling og udlevering af usolgte partier af varer, der var sendt Lethicullier for sir Randolphs regning, og ligeledes afregning, betaling og udlevering af den del, der tilkom sir Randolph af varer, der var sendt Lethicullier for Knipes og Pelhams fælles regning. For varer, der var sendt ham dels for hans egen og Knipes regning, dels for hans egen, Knipes og Lettens regning skulde han have valget mellem enten at afregne, betale og udlevere den del af dem, der tilkom henholdsvis Knipe og Knipe & Letten, eller udlevere alt og saa modtage betaling af sin del deri efter uvildige mænds vurdering eller selv overtage alt og saa betale Knipe og Knipe & Letten deres del deraf, ligeledes efter uvildige mænds vurdering.

1723 25. febr. ansøgte Charles Smyth gesandten om fuldmagtens fuldbyrdelse; men allerede næste dag gik han videre; da han var bleven underrettet om, at Lethicullier forsøgte at disponere over varer, der tilhørte sir Randolph og John Letten, og som i følge fuldmagten burde overgives til ham, anmodede han gesandten om at sekvestrere disse varer indtil fuldmagtens fuldbyrdelse. Gesandten opfyldte straks denne anmodning, idet han samme dag lagde sekvestration paa alle varer, penge og effekter, der tilhørte Knipe og Letten for hvers særlige eller deres fælles regning, og som fandtes i Lethiculliers besiddelse, indtil denne havde efterkommet den fuldmagt, der var sendt til Char. Smyth. Det vil let indses, at en saadan arrest maatte gøre en mand den største skade, og Lethicullier beklagede sig da ogsaa stærkt derover; 26. febr. kl. 9 om morgenen havde han faaet meddelelse om Smyths første ansøgning, mellem kl. 11 og 12 om hans anden, om sekvestration, der kun var tilstaaet paa usandfærdige meddelelser om, at han havde fjernet varer fra sit magasin ved nattetid; ved sekvestrationens paalæggelse havde man endog uden al ret standset en balle klæde, der netop blev ført ud af magasinet, som tilhørte hans onkel Wm. Lethicullier og var solgt dagen i forvejen; dette, siger han, havde vakt ligesaa stor opsigt i hele Constantinopel, som hvis fuldmagten var blevet offentliggjort i avisen, og det vilde have foraarsaget et „run“ paa ham, om ikke hans status havde været saa god. Mange af de varer, der var blevet sekvestrerede, var solgt paa levering for nogle maaneder siden, sekvestrationen vilde da være til den største skade saavel for sir Randolph, som for Pelham og ham selv; den vilde tvinge ham til at betale erstatning for ikke-opfyldelse af leveringskontrakterne og hindre salget af de endnu usolgte varer, uanset al anden skade, der derved forvoldtes ham selv. Trods atter og atter gentagne protester, opnaaede han dog ikke andet, end at Smyth indvilligede i at tillade, at de varer blev udleverede, som han kunde bevise var solgt paa levering; først 30. septbr., da sagen var forligt, hævedes sekvestrationen.

215. Forholdet var iøvrigt væsentlig det samme som i den foregaaende sag. Af det forlig, der afsluttede sagen, ses det, at i alt fald en del af det klæde, der tilhørte Knipe og Lethicullier i fællesskab, ikke var solgt; i det hele taget maa det vistnok formodes, at en stor del af de paagældende varer endnu laa i Lethiculliers magasin. Fremdeles ses det, at Lethicullier og Knipe stod i kontokurantforhold, og det ikke blot rent regnskabsmæssigt, men saaledes, at de hidtil villigt havde tilstaaet hinanden udstrakt kredit. Dette fremhæver Lethicullier selv overfor gesandten, omend han ganske vist nu fortryder det i sin bitterhed mod den mangeaarige forretningsven, der med eet har bragt ham i en saa ubehagelig situation;

[1] R. O. 181, 1—3, 19—21, 23—30, 33—37, 47—50, 86—91.

han bemærker, at sir Randolph har høstet mange fordele af at sælge hans gods, og i en opgørelse, han straks forelægger gesandten, paaviser han, hvorledes han 1719 5. decbr. stod i forskud for sir Randolph med 20,759 ld. 50 @ foruden £ 1500, som denne havde haft i hænde lige siden 1719, og ved hvis tilbageholdelse han nu mener at have lidt stor skade. Det synes ogsaa at fremgaa af den beredvillighed, hvormed Knipe, sikkert efter at han er kommet sig af den ængstelse, som et tab, Lethicullier har lidt paa Cypern, har forvoldt ham, — hvilken ængstelse vistnok er den egentlige grund til den hele sag — i et brev af 23. maj indrømmer ham fortsat kredit; da han skriver dette brev, har det aldrig været hans mening at forlange øjeblikkelig betaling eller at afbryde forbindelsen; han har blot villet fremkalde en fuldstændig opgørelse. Den opgørelse, Lethicullier forelægger gesandten, udviser en saldo i hans favør paa 3827 ld. 9 @, og han forbeholder sig at gøre tilføjelser dertil — et forbehold, han senere ogsaa benytter sig af paa en maade, som Smyth ikke noksom kan forfærdes over. Men selvom denne finder saldoen for stor, drager han egentlig ikke i tvivl, at Lethicullier virkelig havde krav paa Knipe; han tilbyder ham tværtimod gentagne gange sikkerhed for, at Knipe vilde indfri alle forpligtelser, blot Lethicullier vilde adlyde den i fuldmagten givne ordre. Da det nu nok maa antages, at de varer, striden drejede sig om, i alt fald for saa vidt de var usolgte, ikke var medtagne i denne opgørelse, synes altsaa Lethicullier overfor Knipe ikke blot at have kunnet gøre krav paa omkostninger ved de endnu usolgte varer, men ogsaa paa betaling af den saldo, der fremgik som resultat af en opgørelse af kontokurantforholdet.

216. Til bestemmelse af faktorens retslige stilling overfor den engelske principal paa dette tidspunkt er det da atter interessant at se forsvarets argumenter og deres virkning. Lethicullier havde ganske vist straks, da han hørte tale om fuldmagten, bemærket, at han ikke vilde efterkomme den, da det var Knipe, der skyldte ham penge. Men han skynder sig at underrette gesandten om, at det er ganske urigtigt, naar Smyth kalder det for hans eneste grund; nej, hans vigtigste argument er det, at ingen kan tage ud af hans besiddelse varer, hvori han selv er interesseret, heller ikke dem, hvori Pelham er interesseret, uden dennes fuldmagt; ej heller kan han tvinges til at dele dem imod sin vilje, men alle saadanne varer maa han have ret til at forlange selv at sælge. Dette er hans hovedargument, som han atter og atter gentager; han „har det fra meget gode forfattere“, og han er senere „nu fast overbevist om dets rigtighed“[1].

Men senere har han dog ogsaa et argument til; „eftersom sir Randolph Knipe er min debitor, bør han først likvidere med mig, før han kan stille noget krav til mig; Smyths forsøg paa at tage effekter ud af mine hænder, hvori Knipe er interesseret, er meget retsstridigt, og ingen sikkerhed, han kan tale om at give mig, er saa god som min lovlige ret til at disponere over Knipes varer og skaffe mig selv betaling derudaf; for jeg har meget gode beviser for, at alle de beløb,

[1] What goods I am concerned in with sir Randolph Knipe no law can take out of my hands, neither are they to be valued or parted but sold by myself; to take his share on me I think not prudent, and to have my share esteem'd and sold to him will be an unspeakable damage to me . . . Mr. Smyth har meddelt gesandten, that what I chiefly alledged in my behalf for refusing to comply with the procure was, that sir Randolph Knipe was indebted to me a certain sum of money, but he omitted to insert the aforesaid objections, that where mr. Thomas Pelham or self were interested in goods, said goods could not be taken out of my hands without the consent of the persons concerned, which if had been intimated to your excellency, would I presume have put a stop to the many proceedings, which may prove of evill consequence to the concerned and myself. — I affirm, that I have it from very good authors, that no law can take goods out of my hands wherein myself is concerned, nor force me to part them against my will, but that such goods are to be sold by myself. — I am now firmly convinc'tt, that when I am concerned in goods no law etc.

jeg yder en korrespondent, fra hvem jeg har varer i besiddelse, enten ved remisser eller i varer, maa regnes for at være à conto betalinger paa, hvad de varer indbringer, og maa derfor betales mig ud af deres provenu, lad mig saa sælge dem, naar jeg vil; saa den fuldmagt, sir Randolph har sendt ud mod mig, viser sig at være uberettiget, og jeg skal ikke udlevere nogetsomhelst ud af min besiddelse, hvori han er interesseret, før han først har likvideret med mig"[1].

Her dukker da, ganske vist uklart og øjensynligt uden at den, der benytter dette argument, har synderlig stor tiltro til dets styrke, end mindre paaberaaber sig det som en ret, forestillingen om kommissionærens krav paa sikkerhed i selve kommissionsgodset. Saa langt fra er det nogen ret, at argumentet straks afvises baade af modpart og dommer. I sit følgende indlæg erklærer Smyth, at han skal ikke ulejlige gesandten videre med bemærkninger om den af Lethicullier indgivne kontokurant; for selvom de fordringer, der dær opstilles, var aldrig saa rimelige, maa han fremkomme med sine krav paa sir Randolph i dennes bopæl i London, dær vil denne være nødt til at svare til dem. Smyth kan kun gentage sit tilbud om sikkerhed for alle retmæssige fordringers opfyldelse; men alle disse krav er en hel anden sag end fuldmagtens fuldbyrdelse[2]. Og gesandten sluttede sig her ganske til Smyth; 16. maj erklærede han, at da der nu var gaaet 11 uger, kunde han ikke længere udsætte fuldmagtens eksekution; og med hensyn til Lethiculliers paastand om, at han ikke havde at udlevere varerne, før hans krav var fyldestgjorte, var gesandten af den anskuelse, at da sir Randolph Knipe var klageren i denne sag, kunde Lethiculliers krav paa ham ikke standse fuldmagtens fuldbyrdelse[3]; han vilde dog foreløbig ikke afsige nogen dom, før Lethicullier havde indgivet fortegnelse over de af Knipes varer, der var i hans besiddelse.

Imidlertid var man naaet hen i maj maaned, og gesandten rejste paa landet; noget efter indløb Knipes ovenfor omtalte beroligende brev, og sagen endte saa i slutningen af september uden dom, men med et forlig, hvor fuldmagten i virkeligheden fuldbyrdedes, idet Lethicullier nu overtog hele det parti klæde, der tilhørte ham og Knipe i fællesskab til en vurderingspris, men under henvisning til Knipes brev nøjedes med at kreditere denne for beløbet for hans part. Knipe opnaaede da i det mindste det, at han i disse vanskelige aar paa en nem maade slap af med et parti klæde.

---

[1] As sir Randolph Knipe is my debtor, he ought first to liquidate accounts with me, before he can have any demands on me, so mr. Charles Smyths pretentions of taking effects out of my hands wherein sir Randolph Knipe is concerned are very illegal, and any security he can pretend to give me is not so good as the lawfull security I have of disposing of sir Randolph Knipes effects and paying myself thereout, for I have very good proofs, that all the money I advance to a correspondent either by remisses or goods, when I have effects of his in my hands, is on account of the returns due to him from those goods and must be paid me out of those goods, let me sell them when I will, so the procure sir Randolph Knipe has sent out against me, proves invalid, and I am to deliver nothing out of my hands wherein sir Randolph Knipe is concerned, till he has first liquidated accounts with me.

[2] I shall not trouble your excellency with any further remarks on the said account . . . for were they never so reasonable, he must make his demands on sir Randolph Knipe at his dwelling house at London, who will there be obliged to answer them . . . wherefore as these demands are a distinct affair from the procure, I must . . . insist, that your excellency, would . . . judicially determine, whither they can be any bar to the due execution of the procure.

[3] To that his excellency reply'd, that sir Randolph Knipe being the plaintiff in this matter it was his present opinion, that mr. John Lethiculliers demands upon sir Randolph Knipe ought not to stop the execution of the procure.

217. Efter 1720 findes der nu saa godt som ingen flere eksempler paa saadanne sager, i alt fald ikke tilfælde, hvor principalens forlangende om udlevering til en anden faktor fremkaldte heftigere indsigelser og længere tids forhandling. For en del skyldtes dette vel nok de meget rolige tilstande, hvori den engelske Levanthandel fra nu af gled ind, men nok saa meget dog den omstændighed, at man fandt en praktisk udvej. Forholdet mellem principal og faktor var paa dette punkt blevet for utaaleligt. Det var for umaadeligt ubilligt, at principalen til ethvert tidspunkt kunde forlange udlevering af konsignerede varer og selv fordringer uden ringeste hensyn til faktorens krav paa ham og uden ringeste erstatning, og det endda, selvom det, naar kontokuranten gjordes op, var ham, der var debitor. Faktorerne havde naaet og fastholdt efter 1720 et standpunkt af selvstændighed som købmænd, hvor de ikke kunde lade sig alt byde; havde de ingen ret at paaberaabe sig, kunde de i det mindste forlange en taaleligere praksis.

Den udvej, man fandt, var indrømmelsen af en udleveringsprovision og erstatning for de udgifter, faktoren havde haft, saalænge varen var i hans besiddelse. Denne ordning var gennemført i 1744, da der i kodifikationen optoges en bestemmelse om, at naar klæde, uldmanufakturer eller varer af nogen art forlangtes udleveret, skulde der, forsaavidt varerne udleveredes i deres oprindelige emballage, indrømmes den faktor, der udleverede dem, erstatning for de omkostninger, han havde haft, — hvilke omkostninger skulde beregnes efter kompagniets tarif med et tillæg af 8 % rente fra den tid, han havde staaet i forskud for disse omkostningers beløb, — tilligemed halvdelen af den provision, han vilde have fortjent ved salget deraf — altsaa 1 % — beregnet efter principalens fakturabeløb, og endelig for hver balle $^1/_2$ ld. i pakhusleje[1]. Fra nu af findes næppe mere sekvestrationsansøgninger i en udleveringssag.

218. Naar man herefter til slut vil søge i almindelighed at betragte udviklingen af forholdet mellem principal og faktor i dens historiske, tidsbestemte sammenhæng, vil det ses, at der her lader sig udsondre tre store perioder, af hvilke i alt fald den første staar i et meget bestemt modsætningsforhold til de to følgende. Den første omfatter tiden fra Levantkompagniets første begyndelse til opløsningstiden 1650—60, den anden tiden fra reorganisationen efter 1660 til det handelspolitiske omslag 1718—19, den tredje tiden til kompagniets opløsning 1825, eller hellere til ordren af 1777 19. decbr., der første gang indrømmer mulighed for at benytte kommissionærer udenfor faktorernes kreds. Det kan siges, at det moment, der dybest er det afgørende, og som ogsaa sætter skel mellem disse tre perioder, er faktorens rent forretningsmæssige forhold til principalen, saaledes som dette er et led af faktorens rent forretningsmæssige stilling i Levanthandelen i det hele taget.

---

[1] R. O. 211, 42—43. Sect. 20 (Factors) § 6: That when cloth and other woollen manufactures or goods of any kind shall be demanded of one factor by another in virtue of a letter of attorney, the factor delivering cloth or woollen manufactures or other goods in their proper package shall be allowed the charges he has been at according to the companys tariff with interest after the rate of 8 % p. a. for the time he has been in disburse for the said charges, and half of the whole commission chargeable on the sale thereof, valuing the amount of his principals invoice at 7 dollars for a pound sterling, and further half a dollar each bale for warehouseroom.

219. Som alt bemærket, var de første lærlinge, der gik ud, næppe for synderlig mere at regne end supercargos, der fulgte hver med sin principals varer for at ombytte dem med Levantvarer og saa vende tilbage; farerne ved et længere ophold syntes vistnok i den første tid overordentlig store, ikke blot havde faktoren at frygte klimaet, men ogsaa ligefrem Tyrkers og Jøders efterstræbelser mod de fremmedes liv[1]. Efterhaanden viste dog disse farer sig mindre end fra først af formodet; de modigere blev derude; snart var de saa mange faktorer paa faktoripladserne, at medlemmerne kunde opgive at sende supercargos med, naar blot de, der var, frit kunde udføre kommissioner for flere end een principal; de lærlinge, der nu udsendtes, gik ud for i det mindste at blive ude i de tre aar, der var betingelsen for at opnaa medlemsret. Eftersom de levede sig ind i forholdene, foretrak de snart ikke at skulle afbryde deres virksomhed med en rejse hjem efter de tre aars forløb; da kompagniet begyndte at tilstaa handelstilladelser, aabnedes der mulighed for et meget længere ophold.

Adgangen til at udføre kommissioner for flere principaler gav faktoren langt større provisionsindtægter, og i hele den første periode indtil opløsningen efter 1650 vedblev kommissionsforretningerne for de engelske principaler at have en ganske absolut betydning for faktorerne; ved siden deraf vejede deres egenhandel kun lidet til, og om kommissionsforretninger for fremmede var der indtil midten af aarhundredet ikke megen tale. Forretningsforholdet i denne første periode illustreres bedst ved de af mr. Modyford registrerede salg i aug.—oktbr. 1649 og inventariet over John Eriseys varelager af 1658 22. maj; begge var faktorer i Constantinopel[2]. Modyford sælger 332 tøjer; for Nathaniel Brandons regning 143, for Wm. Demiss & Co.s 79, for John Harveys 25, for en „ven" af Wm. Demiss 4, for egen regning 20, for egen og Nicholas Goulds regning 61. Maaske ser man her endnu i Nath. Brandon den principal, der har udsendt Modyford; som det vil ses, har kommissionsforretningerne ganske overvægten over egenhandelen. I John Erisey's dødsbo forekommer John Harvey med 51 stk. klæde, Nath. Brandon med 44¼, George Masters med 25, John & Edward Hill med 22, Gibbs med 10, Henry Davie, der har 13½ stk. klæde hos Erisey, har for næppe lang tid siden selv været faktor i Constantinopel; Modyford, der ogsaa nu er medlem og købmand i London, har hos ham nogle tøjer, 17 ure, tænger og lignende; men desuden har Erisey i konsignation fra Henry Giffith i Aleppo 137 hvalrostænder, fra Edward Beate, der formentlig er engelsk købmand i Italien, vin og italienske tøjer; 13 stk. fløjl skriver sig vel ogsaa fra Italien, men kommittentens navn er ikke angivet, maaske fordi det er en fremmed købmand. For egen regning har John Erisey 6½ stk. klæde, 62 barrels mønje, 23 barr. blyhvidt, 18 barr. tin og 100 piggs bly. I alt væsentligt lader da endnu dette inventarium forretningsforbindelserne og deres indbyrdes betydning i den første periode frem-

[1] 1613 paatænktes det et øjeblik at ophæve faktoriet i Aleppo, hvor mange faktorer døde „through the infection of the ayre"; 1612 var forpagterne af Moreahandelen blevet løst fra deres kontrakt med kompagniet „ther being manie of the factors poisoned through the malitious proceedings of the Jewes and Turkes". R. O. 147, 134[1], 104.

[2] R. O. 175, upag. og 47—56.

træde i det rette lys; man bemærker de begyndende forbindelser med Italien og mellem faktorerne paa de tyrkiske pladser indbyrdes; derimod mærkeligt nok ingen forretninger for fælles regning med en principal, som dog iagttages hos Modyford. Hver faktor fører forretning for sig, saalænge han er ude; selve forretningsgangen er uhyre simpel; de fra principalerne modtagne varer ombyttes for Levantvarer, der tilbagesendes med afregninger; paa intet punkt gøres det strengt taget nødvendigt for faktoren at træde til med sin egen kapital.

220. Det stod dem da frit for at anbringe denne deres egen kapital fuldstændig i deres egenhandel. Udsigten til en hurtig og betydelig kapitalforøgelse var imidlertid ikke stor; den 2 %'s provision af omsætningen for i heldigste tilfælde en halv snes kommittenter var dens væsentligste kilde, men den kapital, hvormed disse arbejdede, omsattes som regel kun een gang aarlig, og deraf skulde faktoren have sit underhold, før der blev tale om kapitalforøgelse; formodentlig gav derfor de £ 100 aarlig, hvormed hans egenhandel i de første aar maatte stige, et tilstrækkeligt spillerum. Det var sikkert fra først af kompagniets tanke, at faktoren vilde anvende sin kapital til forretninger af ganske samme art som principalernes; han vilde købe klæde i England og sælge det mod Levantvarer. Vistnok var dog denne den for faktoren mindst fordelagtige anbringelse; fik han en chance for større gevinst end 2 %, maatte han paa den anden side her bære risikoen, og ogsaa her kunde der kun være tale om een aarlig omsætning af kapitalen. Derfor synes faktorerne, saasnart det lod sig gøre, at have været betænkt paa at give deres egenhandel en anden form; i de sidste aar af 1620erne kastede de sig ind i kornhandelen til Italien; men de meget store gevinstmuligheder bragte dem til at lade deres foretagender langt overskride den grænse, deres ringe kapital burde have foreskrevet dem. Over deres egenhandel i disse aar kastes der lys ved en forhandling paa kompagniets almindelige forsamling 1631 4. apr. Gesandten havde underrettet kompagniet om, at George Moore, faktor i Constantinopel, var flygtet, efterladende sig en gæld paa 60,000 dl. til jødiske og tyrkiske købmænd; det angaves, at tre medlemmer, mr. Oranshaw, mr. Eglesfeild og mr. L. Roberts havde varer i konsignation fra Moore. Roberts, der var tilstede, erklærede, at Moore havde konsigneret til ham en balle grogramtøjer og £ 50 i rede penge; men Roberts havde sendt ham remisser herfor og var desuden hans kreditor for 3 à 400 dl.; Eglesfeild havde modtaget 3 baller silke, men sendt returvarer herfor til mr. Green i Smyrna[1]. Man ser, hvor ringe omfang Moores egenhandel til England havde haft; det var handelen til Italien, der havde ødelagt ham som saa mange andre. Falliterne og ordrerne afbrød foreløbig denne udvikling; da faktorerne omkring 1650 paany søger at udvide deres egenhandel, naar denne atter hurtigt udover grænserne af deres egen kapital; nu lyder klager over, at de ved at sende deres principaler for ringe remisser benytter disses kapital i deres egenhandel, snart atter klager over falliter. Men faktorernes trang til at give deres

[1] R. O. 148, 233[1]—34.

egenhandel en anden form end deres engelske kommissionsforretninger, ses dog, omend afdæmpet, selv hos Erisey, der foretrækker at importere tin og bly fremfor klæde; et helt passende felt fandt den dog først, da pengespekulationernes tid begyndte.

221. Til denne forretningsforbindelsernes tilstand svarer den nøje kontrol, faktorerne var underkastede med hensyn til deres forretningsafslutninger. De i kompagniet forsamlede principaler vilde nøje have rede paa alt, hvad deres faktorer, deres handelsmedhjælpere, blot paa en fremmed plads, foretog sig af forretninger. 1612 13. maj vedtoges en ordre om, at faktorerne hver lørdag skulde indgive til sekretæren en fortegnelse over alle de forretninger, de i ugens løb havde afsluttet, med angivelse af, hvilke varer de havde købt og solgt, for hvilke priser og for hvis regning; sekretæren skulde indføre disse fortegnelser i en protokol og hver 3. eller 6. maaned sende kompagniet afskrift heraf; straffen for undladelse var ikke ringere end tab af medlemsret eller af muligheden for nogensinde at opnaa den. Hver enkelt faktors opgivelser skulde ganske vist hemmeligholdes for de andre; men principalerne selv vilde nok vide besked. Denne ordre, der sikkert vakte megen passiv modstand, indskærpedes i den følgende tid, endnu 1652 10. marts; men maatte derefter opgives[1]. Ogsaa de absolute ordrer om overholdelse af en bestemt pris og mod kredittilstaaelse hører efter deres karakter hjemme i denne periode.

Hertil kom en meget skarp behandling af forsømmelige faktorer. Kompagniet mente at have ret til at hjemsende enhver faktor, der ikke overholdt dets ordrer, og som ikke gav sine principaler tilfredsstillende afregninger, forud for hjemsendelse kunde fængsling anvendes. Denne ret anvendtes uden skaansel, hvor der var fare for faktorens solvens. 1612 1. oktbr. sendtes der til kompagniet en bøn om naade for John Bates, i betragtning af hans fængsling og de store udgifter, den satte ham i; kompagniet var saa naadigt at svare, at naar Bates vilde gøre passende tilbud om betaling af sin gæld, skulde det, eftersom han var medlem, behandle ham saaledes, at han skulde have grund til at anerkende dets velvilje[2]. Kompagniet tog i denne periode ingensinde i betænkning at erklære en faktor fallit og lade ham sende hjem. Endnu 1639 gav det ordre om at hjemsende en faktor, der blot gjorde indsigelser mod at betale et beløb af 150 dl., „for at statuere et eksempel[3]“. Til denne ubegrænsede myndighed, kompagniet udøvede, hørte endelig en overopsigt med faktorernes private liv, der ytrede sig ved strenge forbud mod spil og andre udsvævelser og ved oversendelse af passende religiøse værker til faktoriernes smaa biblioteker, og som navnlig i den følgende periode, da den rigelige fortjeneste i almindelighed gjorde faktorernes liv mindre eksemplarisk fra et moralsk synspunkt, ofte antog en pudsig bedstemoderlig karakter[4].

[1] R. O. 147, 109. 151, 148.

[2] R. O. 147, 117[1]. The companye wilbe content to procure from mr. Bates such offers as he is able to make for the clearing of his debts, and then the companie will take such a course with him as he may haue cause to acknowledge their favour, in respect he is a brother of this society.

[3] R. O. 149, 346–47.

[4] 1664 25. oktbr.: Complaint was made of certain extravagances and ill customes practised of late

Endelig vil det ses, at det i denne første periode helt igennem og udelukkende er kompagniet, der optræder paa alle principalers vegne overfor faktorerne; principalernes instruktioner var kun supplerende, kunde kun indeholde bestemmelser om punkter, der ikke var afgjorte ved ordrene; men disse punkter var kun faa.

222. Den næste periode er den store gennembrudstid, først opløsningen i 1650erne, saa pengespekulationerne, saa den heftige konkurrence med Frankrig og kompagniets liberale politik gav faktorernes handelsvirksomhed et mægtigt opsving; det er i løbet af forbavsende faa aar, at alle forhold er fuldstændig forandrede. Det er under denne hurtige udvikling af den største betydning, at faktorerne ikke mere staar alene, ikke mere handler hver for sig, men slutter sig sammen to og to eller tre og tre og saaledes danner „ragiones“, kommissionshuse, hvis indehavere vel hurtigt vekslede, men hvorigennem traditioner bevaredes, modstandsevnen styrkedes, og navnlig kapitalen forøgedes. Det var omkring midten af aarhundredet, at disse forbindelser mellem faktorerne vandt større udbredelse; 1646 nævnes i Smyrna huset Jeffrey Keble, John Evans & George Northly; 1658 i Constantinopel Wm. Pearle & Co., 1662 i Smyrna Jos. Edwards & Co. Det hus i Constantinopel, hvori Dudley North i 60erne indtraadte, hed indtil da Wm. Hedges & Palmer; derefter formentlig Hedges, Palmer & North, indtil Hedges 1670 vendte hjem til England; saa North & Palmer, der forekommer 1678 16. novbr.; men paa den tid maa det brud have fundet sted, hvorved North skilte sig ud af firmaet og en tid drev forretning alene, thi allerede 1679 13. febr. nævnes Thom. Palmer & Ralph Lane; Palmer, der efter Norths skildring kun var en slet forretningsmand, havde da straks søgt sig en ny associé. Ogsaa Dudley North kaldte snart sin broder Montagu til sig som kompagnon, og sendte efter sin hjemkomst sin lærling Fairclough ud for at indtage hans plads; brodersønnen siger henimod midten af det 18. aarh., at det af Dudley North stiftede hus i Constantinopel da endnu eksisterede[1]. En del andre constantinopolitanske huse vil saaledes kunne forfølges under hurtigt skiftende firmanavne, eftersom ældre deltagere rejser hjem til England for at drive forretning videre som principaler, og nye indtræder. 1672 nævnes Wm. & Rob. Hiett & Alex. Jacob; maaske i 1677 forandres firmaet til Rob. Hiett, Alex. Jacob & Maur. Greene; 1693 er det blevet til Alex. Jacob & Edw. Stafford; kort efter til Stafford, Newton & Theyer; allerede i 1695 dør Newton, og efter endnu 1702 at have heddet Stafford & Theyer er husets navn 1705 blevet til Stafford, Theyer & Vernon for 1710 atter at være Stafford & Theyer. John Evans & Wm. Sherman er en tid Evans, Sherman & Latenward; er derefter 1699 forandret til Wm. Sherman & Henry Evans — saa Henry Evans & Williams og

at Smyrna, particularly the leading abroad of women being a thing vnusuall and of great scandal, as also of a woman carried over in the Bendysh, contrary to an express order of court made before the ships departure. 1667 22. jan. it was proposed, that some course be taken to prevent the employment of such factors as keepe woomen slaves in their houses or otherwise. R. O. 152, 234, 331.

[1] Roger North 57–58, 187, 200.

Evans, Williams & Phillips; efter Henry Evans død 1704 i 1705 Williams, Phillips & Mallett; 1709 Phillips & Mallett, kort efter Phillips, Mallett & Stamper, 1713 Mallett & Stamper. 1705 nævnes Smith, Wholley & Morrice, 1709 fallerede Wholley & Cope. Hvis materialet var fuldstændigt, vilde man formentlig kunne forfølge disse kommissionshuse under deres skiftende navne hele det 18. aarh. igennem, bortset fra dem, der efterhaanden gik ud ved fallit.

Disse kommissionshuse drev forretning i et ganske andet omfang end faktorerne i den foregaaende periode; dels modtog de langt flere kommissioner fra fremmede kommittenter, dels blev deres egenhandel langt betydeligere, først fordi de unge mænd, der gik ud, medtog større kapital, dernæst fordi denne kapital som regel indskødes i et firma, der allerede var vel indarbejdet, og blev et tilskud til den betydeligere kapital, et saadant hus i modsætning til den enligtstaaende faktor raadede over, endelig fordi den saa hurtigt forøgedes ved disse aars usædvanlig store avance paa spekulationsforretninger. Alt dette virkede i høj grad tilbage paa faktorernes forretningsforbindelser med deres engelske principaler.

223. I den foregaaende periode havde forholdet været udpræget ensidigt; det var faktoren, der havde at udføre kommissioner for principalerne; de faa kommissionsforretninger, hans egenhandel affødte i England, spillede aldeles ingen rolle. Da nu omfanget af faktorernes egenhandel saa hurtigt og stærkt tiltog med deres voksende kapital, var ganske vist de fleste af dem stedse tilbøjlige til at lade den indgaa som led af den egentlige Middelhavshandel, men en del af dem vilde dog give den form af en udvidet handel paa England. Den nødvendige forudsætning var de bedst mulige forbindelser i England, og hvem kunde faktoren med større tillid henvende sig til end sine egne principaler, hvis handelsvirksomhed i dette tilfælde havde ganske samme karakter som hans egenhandel? Imidlertid maatte faktoren næppe vente, at principaler i England vilde tjene ham som kommissionærer, hvad han kunde opnaa var, at principalen lod de fleste af sine forretninger være à conto meta med faktoren. Et eksempel herpaa har vi allerede truffet i Modyfords ovenfor omtalte salg i 1649, hvor salget af et parti klæde er en à metaforretning mellem Modyford og en af hans engelske principaler. Saadanne forretninger maa i den følgende tid være blevet langt talrigere for de faktorers vedkommende, der lod deres egenhandel være handel til England; og i Lethiculliers mellemværende med sir Randolph Knipe finder man denne form for forretningsforbindelser mellem principal og faktor i fuld udvikling. Det er da meget interessant at studere de forretninger, der laa bag striden. Sir Randolph paastod, i alt fald paa sagens senere stadier, at alt, hvad han ønskede, var en fuldstændig afregning. Derfor oversendte han til gesandten en fortegnelse over de forretninger, hvorover han manglede endelig afregning. Denne fortegnelse ser saaledes ud[1]:

---

[1] R. O. 181, 30.

Aar.	Hele det konsignerede parti.	Mangler afregning for	For regn. Rand. Knipe.	For regn. J. Letten.	For regn. J. Lethicullier.	For regn. Th. Pelham.
1713	30 baller klæde...	1 balle	1/2	1/2		
1714	40 „ „ ...	3 „	1/3	1/3	1/3	
1716	73 „ „ ...	3 „	1/1			
„	41 „ „ ...	14 „	2/3		1/3	
„	7 „ peber...	7 „	1/2		1/2	
1717	121 „ klæde...	81 „	1/2		1/2	
„	24 oksehov. sukker	24 okshdr.	1/2		1/2	
1718	101 baller klæde...	87 baller	1/2		1/2	
„	36 stk. ure.......	36 stk.	1/2		1/2	
1720	126 baller klæde...	126 baller	4/5			1/5
„	60 stk. ure.......	60 stk.	4/5			1/5

224. Forretningsforholdets udvikling har formentlig været følgende. Man tør vistnok antage, at John Letten indtil 1713 har været faktor i Constantinopel, bl. a. for Knipe, og at han det aar er rejst hjem til London, hvor han derefter har drevet forretning som principal. Gennem Letten er Knipe da kommet i forbindelse med Lethicullier, thi denne forbindelse er næppe ældre end fra 1714. I de første par aar konsignerer Knipe til Lethicullier væsentligst helt for egen regning, delvis indrømmer han ham 1/3. Men efter at Lethicullier har vundet hans tillid, bliver forretningsforholdet mellem dem saaledes, som det formentlig havde været mellem Knipe og Letten, væsentligst à metaforretninger. Maaske er nu Thom. Pelham Knipes lærling og udsendt af ham; en tid har nemlig Lethicullier ydet ham kost og logis uden vederlag og ment derved at vise Knipe en tjeneste, derefter er Pelham bleven Smyths junior partner. Der kunde da nok være grund for Knipe til at knytte forbindelse med dette hus; Smyth havde grebet denne chance og virkelig ogsaa, allerede formentlig 1720, opnaaet nogle mindre kommissioner fra Knipe. Endnu 1720 har denne dog konsigneret betydelige varepartier til Lethicullier; men da dennes afregninger ikke syntes ham tilfredsstillende, da han opskræmmedes ved meddelelse — fra Smyth? — om, at Lethicullier havde lidt et betydeligt tab paa Cypern, har han besluttet at afbryde forbindelsen med denne og helt at overdrage sine forretninger til Smyth & Pelham, eller i det mindste ved et energisk krav om endelig afregning at prøve Lethiculliers solvens. Medens Pelham næppe har billiget den hele manøvre og i alt fald ikke vil forlange udlevering af Lethicullier for sin part, har Smyth med den største iver og med langt større skarphed, end Knipe vel har ønsket, søgt at drage fordel af situationen og fremkalde et endeligt brud mellem Knipe og Lethicullier.

Fortegnelsen siges ikke at angive og angiver næppe alle konsignationer fra Knipe til Lethicullier, saaledes findes slet ingen opført for aaret 1715; det er muligt, at Lethicullier har været punktligere med afregninger for de partier, hvori han ikke selv var interesseret. Heller ikke for tiden til 1716 har Knipe ret meget at beklage sig over; først for 1717—18 bliver manglen føleligere, og for partierne af 1720, som Lethicullier har modtaget i begyndelsen af 1721, navde Knipe, da han 1723 8. jan. udfærdigede fortegnelsen, overhovedet ingen afregning modtaget. Men dette skyldtes, som alt bemærket, i det mindste for en del, at meget af disse senere sendinger endnu var usolgt. Hvorledes afregningerne for disse à metaforretninger rent regnskabsmæssigt opstilledes, er intetsteds oplyst; men jeg skulde være tilbøjlig til at antage, at Lethicullier beregnede sig sin sædvanlige kommissionærprovision, og at nettoudbyttet derefter fordeltes. Formentlig maa da sir Randolph paa samme maade have beregnet sig en provision af de forretninger for fælles regning, hvis udførelse faldt i England; saaledes omtaler han selv i sit brev et parti paa 102 sække mohairgarn, af hvilke han har sendt 6 i salgskommission til James Swift, Dublin, og lover, at han, saa snart han har faaet salgsafregning fra ham, skal opgøre regnskabet for hele partiet og sende Lethicullier kopi deraf. Ud af dette stadige, omfattende forretningsforhold var i dette tilfælde endda vokset et virkeligt kontokurrantforhold.

225. Nu var ganske vist Lethicullier for visse forretningers vedkommende alene Knipes kommissionær, medens Knipe sikkert ingensinde paa samme maade blot var Lethiculliers kommissionær, og Knipe var i det hele taget den kapitalmæssigt overlegne ogsaa for de fælles forretningers vedkommende, forsaavidt som Lethicullier i flere af dem kun havde været interesseret med ⅓. Alligevel maa dog faktoren i disse forbindelser siges at være forretningsmæssigt ligestillet med principalen, og ikke mindst er netop kontokurantforholdet vidnesbyrd herom. Alligevel er der megen forskel i den maade, hvorpaa parterne betragter deres mellemværende. For sir Randolph er Lethicullier alene faktoren, der udfører hans kommissionsforretninger; at denne faktor selv er interesseret i hovedparten af forretningerne endog med halvdelen af deres beløb, er ham en aldeles uvæsentlig biomstændighed, som han jo kun forsaavidt tager hensyn til, som han giver faktoren valget mellem paa staaende fod selv at overtage alle partierne eller overlade dem fuldstændig til ham selv. Ganske som Buckley, i forhold til hvem Lethicullier faktisk kun havde været kommissionær, anser Knipe sig for berettiget til til ethvert som helst tidspunkt at forlange fuldstændig udlevering, hvilken saldo end den fuldstændige opgørelse af deres mellemværende udviser. Og denne opfattelse deles fuldstændig ikke blot af Smyth, men ogsaa af gesandten. Lethicullier er ikke uenig med ham heri, hvad de rene kommissionsforretninger angaar, men han synes, at i de forretninger, hvori han selv er interesseret, maa han dog have en medbestemmelsesret. Vistnok er det for en del denne tanke, der har bragt ham til at være mindre nøjagtig med afregningerne i disse tilfælde. Han hævder en vis ligestilling i pligter, der svarer til den kapitalmæssige ligestillelse; hans afregningspligt kan i disse tilfælde ikke være saa absolut som ellers; han fremhæver, at det at sende afregning for hver enkelt solgt balle vilde være et endeløst arbejde og en stor udgift; heller ikke har Knipe sendt ham afregning, før hele det konsignerede parti var afsat[1].

226. I virkeligheden var nu et saadant forretningsforhold som dette vistnok ret sjeldent; faktoren vilde med sin egenhandel vende sig andensteds hen end til England, i alt fald ofte nøjes med i forholdet til de engelske principaler blot at udføre deres kommissioner. Og ligesom Knipe maaske ikke i og for sig har haft den kredit, Lethicullier fandt det formaalstjenligt til sine tider at yde ham, nødig, saaledes drev disse engelske principaler endnu stedse deres forretning for egen kapital, fuldstændigt og i strengeste forstand, idet de end ikke forsaavidt stillede krav til faktoren, at de af ham forlangte forskud paa konsignerede varer ved hans accept og betaling af tratter. Dette er et meget vigtigt punkt til forstaaelse af, at det trods alt ikke væsentligt lykkedes faktoren at forandre d. v. s. forbedre sin retsstilling overfor den engelske principal. Utvivlsomt vilde brugen af tratten have virket i høj grad forbindende og fæstnende og hindret mange af de udleveringsfordringer, der paa mindste foranledning stilledes fra de engelske principalers side. Det er i virkeligheden ogsaa mærkeligt, at den sædvane kort efter varekonsignationen at trække paa faktoren for en vis del af fakturabeløbet, endnu ikke var trængt igennem ogsaa i den engelske Levanthandel. Den var da forlængst i anvendelse ikke blot i den tyske og italienske kommissionshandel, men formentlig i alle vesteuropæiske landes, og selv engelske kommittenter havde næppe undladt at benytte sig heraf f. e. i forholdet til tyske kommissionærer, end

[1] It is sufficient I have from time to time advised him of the sale of goods, but to send him an account sale of every single bale would be an endless work and expence and what I believe is practised by nobody, and that sir Randolph Knipe has not rendered me an account nor credited me for moneys he received for my account, till the whole consignment was disposed of, I am ready to prove to your excellency, therefore, if law is for him, it is for me.

ikke nu og da overfor deres egne faktorer. Men denne sædvane synes først i større omfang at være trængt igennem i kommissionshandelen i England i de første aartier af det 19. aarh., og jeg har i alt fald i tiden indtil midten af det 18. aarh. ikke truffet noget eksempel herpaa i forbindelserne mellem engelske principaler og engelske faktorer i Levanten.

Dette skyldtes mest, at i denne handel var endnu stedse indkøbskommissionen nøje forbundet med salgskommissionen; principalen ønskede remisser i varer. Alligevel iagttager man dog netop i slutn. af det 17. aarh. en delvis bortgliden fra dette gamle forretningsgrundlag; principalerne synes ofte ikke at have ønsket det hele provenu anvendt til opkøb af Levantvarer, men at have ønsket remisser ved veksler. Deraf opstaar afregningsstriden mellem faktorerne i Constantinopel og kompagniet i 1678; skulde faktorerne remittere ved veksler, mistede de deres 2 % provision af indkøbskommissionen, derfor forlanger de $1^1/_2$ % i provision af saadanne remisser. Men selvom saaledes en vekselomsætning mellem England og Levanten, dels af denne grund, dels fordi de engelske principaler oversendte faktorerne penge til indkøb af Levantvarer ved veksler, i slutn. af det 17. aarh. fandt sted, ses en principal dog ingensinde at have forlangt delvis betaling, før den konsignerede vare virkelig var solgt, ingensinde at have ladet tratten følge umiddelbart efter varens afskibning eller modtagelse.

Hvor stor en egenkapital de engelske kommissionshuse i Levanten end arbejdede med, fandt denne derfor ikke anvendelse i deres kommissionshandel for engelske principaler, faktorerne kom i dette forhold ikke til at drive selve deres kommissionsforretning ved egen kapital, de arbejdede stedse kun med deres principalers. Deres krav paa disse var derfor regelmæssigt stedse de samme, indskrænkede alene til omkostninger og provision. Det er dette særlige, rent forretningsmæssige forhold, der forklarer, at man indenfor kompagniet ikke naaede frem til at anerkende, og at end ikke faktorerne, der dog i denne periode paa saa mange punkter indtog en meget bestemt og selvstændig holdning overfor kompagniet, nogensinde stillede noget bestemt krav om en retentionsret, endsige panteret, for faktoren i kommissionsgodset, saalidt som om en kompensationsret.

227. Netop det, at en almindelig retentionsret for faktoren indenfor kompagniet ikke var anerkendt, giver mr. Rowses ovenfor fremstillede tilfælde en ganske særlig interesse. Hiett, Jacob & Greene modtog her en kommission fra en engelsk principal paa ganske andre betingelser, end sædvanligt var. Rowse havde ikke købt sit sukker i Lissabon pr. kontant, men mod veksler, der til et vist tidspunkt vilde være at indfri. Denne forpligtelse paatog Hiett, Jacob & Greene sig sammen med salgskommissionen, naturligvis mod passende forrentning af de forskud, de derved vilde komme til at yde. Forretningsforholdet var da ganske det samme, som hvis Rowse havde tilsendt kommissionshuset sukkeret og saa efter en vis tids forløb trukket paa det for en del af fakturabeløbet. Derfor følte ogsaa kommissionæren, saasnart han havde indfriet vekslerne, trang til særlig sikkerhed i den konsignerede vare; savnet af en almindelig retentionsret erstattede huset

da ved at sekvestrere kommissionsgodset i dets egen haand; og saa overtydet var det om berettigelsen af denne fremgangsmaade, at det regner gesandtens ordre om sekvestration for en formalitet, og efter ordlyden at dømme snarere meddeler ham sekvestrationen end ansøger derom.

Naar denne udvej i dette tilfælde lod sig benytte, var det, fordi Rowse ved sin egen nærværelse i Constantinopel regnedes for at høre til faktorernes kreds; thi overfor principalerne i England vilde den ikke kunne benyttes, dertil havde kompagniet altfor ofte og altfor skarpt udtalt sin misbilligelse af sekvestrationens anvendelse paa denne maade overfor principalernes ejendom. Under normale forhold vilde der af de ovenfor anførte grunde heller ikke hos faktorerne føles nogen stærk trang hertil, selv ikke naar en og anden af dem lejlighedsvis ved rigelige remisser kom i et mindre forskud; kun naar fuldstændig udlevering fordredes, føltes savnet, og svagt dæmrer da ogsaa hos Lethicullier tanken om en særlig retentionsret. Men som sekvestrationen utvivlsomt lod sig benytte i faktorernes indbyrdes forbindelser, saaledes navnlig overfor deres fremmede kommittenter. Dels vilde disse — italienske som franske — selv intet have at indvende mod en retentionsret i alt fald for salgskommissionæren; dels var forrretningsforbindelserne med dem sikkert af mere moderne former og stillede større krav til faktorernes anvendelse af deres egen kapital i deres kommissionsvirksomhed ved rigelige forskud, formentlig ogsaa betaling af tratter. Hvor det gjordes fornødent, maatte den engelske faktor da her gribe til sekvestrationens nødhjælp.

Et enkelt eksempel kan anføres. En kontokurantopgørelse, dateret 1709 31. jan. fra Pier. Ant. Guadagni & Co., Livorno, til Phillips & Mallett, Constantinopel, udviste en saldo i sidstnævntes favør paa 1003 livorniske dl. 19 sols 5 deniers. Ved samme tid udtraadte John Phillips og rejste hjem til London, medens den anden indehaver Charles Mallett optog Stamper som junior partner og førte forretningen videre under navnet Phillips, Mallett & Stamper. Det nye hus overtog alle det gamles forpligtelser og krav og gav Pier. Ant. Guadagni & Co. ordre om at udbetale saldoen til John Phillips i London. Denne ordre blev imidlertid trods gentagne indskærpelser ikke efterkommet; da dette var egnet til at vække mistillid, indgav Charles Mallett 1709 10. oktbr. ansøgning om sekvestration af alle varer, penge og krav, som Phillips, Mallett & Stamper havde ihænde, tilhørende Pier. Ant. Guadagni & Co., indtil dette firma havde efterkommet ordren. Gesandten tilstod derefter en sekvestration, dog kun for ovenanførte saldos beløb[1].

I alle tilfælde, hvor der var mindste fare, kunde den engelske kommissionær saaledes ved sekvestrationen skaffe sig en retentionsret, kun ikke overfor den engelske principal i England. Men det er klart, at jo oftere sekvestrationen kom i denne anvendelse, des mere maatte en almindelig, en gang for alle anerkendt retentionsret synes en naturligere og bedre ordning. Man kan da sige, at i beg. af det 18. aarh. er retentionsretten i færd med at trænge sig frem i den engelske kommissionshandel i Levanten; den skrappe kompagniorganisation holdt den dog endnu udenfor kompagniets egne enemærker.

228. Den bevægende kraft i denne udvikling var imidlertid fak-

[1] R. O. 179, 191 93.

torernes forbindelser med de fremmede kommittenter. Disse forbindelser øvede nu sikkert i det hele taget en meget stor indflydelse paa faktorernes opfattelse af deres kommissionærvirksomhed og derigennem atter paa deres forhold til de engelske principaler; de maatte fremkalde en tendens til at omforme forholdet til disse i lighed med forholdet til de fremmede kommittenter. Dette var paa ethvert punkt langt friere, og der skød sig heller ikke nogen myndighed forstyrrende ind mellem kommittent og kommissionær. Som den engelske principal i det mindste sædvanemæssigt ikke vilde tilbagekalde en enkelt ordre, saaledes kunde faktoren næppe afslaa at udføre en kommissionsforretning for principalen i England; jeg har i alt fald ikke truffet noget eksempel herpaa. Forretningsforbindelsen med den fremmede kommittent indledes derimod ganske frit ved et tilbud fra dennes eller kommissionærens side, som den anden part kunde acceptere eller afslaa. Ved kommissionsforretningens udførelse havde faktoren — bortset fra hans plads usancer — alene kommittentens instruktion at tage hensyn til. Den var alene afgørende; kommissionæren maatte være opmærksom paa dens rette forstaaelse.

Palmer & Lupart, Cypern, havde i maj—juni 1720 gentagne gange tilbudt Pisani & figlii, Constantinopel, at indkøbe bomuld for dem. 30. juni fik de ordre om for disses regning at købe 80 sække bomuld af bedste kvalitet, hvis den kunde faas til 40 ld. pr. cantaro, hvis den kostede 43 ld., kun 50 sække, „ma se anche li questa rata non si potesse, siamo contenti con soli sacchi 30 à ld. 45". 8. oktbr. købte da Palmer & Lupart 30 sække à 45 ld., i jan. 1721 50 sække til à 43 ld.; 28. jan. gav de Pisani & figlii meddelelse om, at disse hos dem nu havde 80 sække bomuld. Pisani & figlii fandt, at Palmer & Lupart ikke havde fulgt deres ordre; sagen indankedes af begge parter for gesandten, der først henviste den til paakendelse af to engelske købmænd, der 18. decbr. erklærede, at efterat Palmer & Lupart havde købt de første 30 sække til 45 ld., burde de ifølge deres ordre have nøjedes dermed. Deres følgende køb af 50 sække til 43 ld. kunde de paa ingen maade forsvare, medmindre de kunde bevise, at Pisani & figlii havde accepteret det[1].

229. At instruktionen saaledes efter de engelske faktorers egen dom var det alene bestemmende overfor den fremmede kommittent, maatte bringe dem til at lægge hovedvægten ogsaa paa den engelske principals instruktion i modsætning til kompagniets ordrer. Paa dette punkt mødte de en tilsvarende bevægelse hos principalerne, ogsaa mange af dem følte sig tilbøjlige til at skyde kompagniets ordrer til side som hæmmende for deres handelsvirksomhed. Allerede 1639 havde en faktor nægtet at betale en idømt bøde, idet han udtrykkelig henholdt sig til sin principals ordre; og i denne periode mærkes oftere en stærk modvilje hos principalerne mod at adlyde kompagniets ordrer; særlig 1663, da de ikke vil undlade at sende varer til faktorer, som nægter at aflægge ed, og senere hen med hensyn til kompagniets forbud mod kreditsalg. Saavel hos principalerne som hos faktorerne var der en ganske bestemt følelse af, at de langt lettere vilde komme til forstaaelse i hvert fald i alle rene forretningsspørgsmaal, naar de blot kunde undgaa kompagniet og komme til direkte forhandling. Det var denne følelse, der under afregningsstriden mellem kompagniet og faktorerne i Con-

[1] R. O. 181, 120—22.

stantinopel fik sit udtryk i disses tilbud om, hver overfor sine principaler, at paavise det rimelige i de opstillede fordringer. Kompagniet afviste straks tanken om en saadan direkte forhandling som ganske utilfredsstillende, „eftersom vi udgør en samlet korporation"; ikke des mindre var det dog netop her, at det første gang maatte lade sin ordre vige for hver enkelt principals overenskomst med sin faktor. Utvivlsomt har ogsaa faktorernes forbindelser med fremmede kommittenter medvirket til at fremkalde disse omkostningskrav; faktorerne i Constantinopel paaberaaber sig til støtte udtrykkelig deres plads' usance; hvad de fremmede kommittenter indrømmede dem, det forlangte de nu ogsaa af de engelske.

Endelig blev i denne periode ogsaa alle fællesbeslutninger om priser og tidspunkt for afslutning af forretninger afskaffede. De havde nu vist sig blot at være midler til at beskytte og fremkalde en illoyal konkurrence. Dudley North kan fortælle, hvorledes de ældre faktorer, naar der var kommet unge lærlinge ud fra England, sammenkaldte faktoriet til nationsforsamling og dær vedtog, at der ikke maatte sælges under en vis pris; medens de nyankomne nu samvittighedsfuldt holdt sig denne bestemmelse efterrettelig, solgte de ældre faktorer glat væk løs under den aftalte pris, glade over, at de ved dette trick havde faaet „bundet hovederne op" paa de unge[1]. Derfor erklærede kompagniet 1717 5. juni, at faktoriernes ret til at træffe fællesbestemmelser i handelsspørgsmaal ikke skulde kunne benyttes til udstedelse af forbud mod køb eller salg af nogen slags vare til hvilken tid eller pris enhver maatte finde for godt[2]. Saaledes blev da hver faktor ogsaa i disse henseender stillet ganske frit, det vil for hans kommissionsforretningers vedkommende sige, at han ogsaa paa disse punkter alene havde at rette sig efter sin principals instruktion.

Det kraftigste vidnesbyrd om den store betydning, kommissionshandelen for fremmede kommittenter og handelen for egen regning i denne periode havde for faktorerne, er jo iøvrigt den kendsgerning, at nogle af dem kunde paatænke alene at holde sig til disse to omraader af deres handelsvirksomhed med opgivelse af de engelske kommissioner, og at de endog synes at have søgt at gennemføre denne plan i praksis. Støttende sig til den større handlefrihed og ret, de fremmede kommittenter indrømmede dem, og til en egenhandel, der i omfang næppe stod synderligt tilbage for principalernes, hvad à metaforretningerne var et vidnesbyrd om, og som i bevægelighed og forskelligartethed langt overgik disses, naaede faktorerne i denne tid en meget høj grad af forretningsmæssig selvstændighed, paa hvor mange punkter de end maatte bøje sig for kompagniets myndighed.

230. Jeg tror, at denne faktorernes rent forretningsmæssige selvstændighed endogsaa var saa absolut, at den rummede selvindtrædelsen,

[1] Roger North 35: He said, that he never was caught in any of their novice-traps, of which one alluding to horses in a stable is called tying up the head, and this they practise upon young or shallow traders, who deal by themselves. If they happen to have a large import and all their warehouses are full, the old factors, fearing the young men should be too quick and get the custom, conspire to discourse of not selling but at a price, the young men with good reason as they think resolve the same; and then the others undersell and leave them without opportunity, for their heads were tied up from their meat.

[2] R. O. 209, 165–66. (Their right) shall not extend to prohibit any person . . . from buying or selling any goods or merchandize whatsoeuer at such time or times, price or prices as he shall think fitt.

der vel kan siges at være det højeste udtryk for kommissionærens forretningsmæssige selvstændighed. Imidlertid er der intet forhold indenfor kommissionshandelen, som lettere dølger sig, og som det derfor er vanskeligere at føre et stringent bevis for, end netop selvindtrædelsen; den giver sig ikke til kende selv i en afregning, en kontokurant eller et brev fra en kommissionær til en kommittent med meddelelse om afslutningen af en forretning. For afgørende at bevise dens forekomst, skal man saa at sige gribe den i et ubevogtet øjeblik, som regel vil man højst kunne naa til et sandsynlighedsbevis. Hvad jeg kan anføre til fremsættelse af et saadant er følgende.

1663 28. septbr. rejstes der paa kompagniets almindelige forsamling diskussion, foruden om forskellige andre misbrug, hvori faktorerne gør sig skyldige overfor deres principal, ogsaa om „their ingrossing of goods into their hands and afterwards causing the price thereof to be raised“[1]. Videre forlyder der ikke derom; diskussionen om alle nævnte misbrug opsættes til et senere møde, men genoptages aldrig. Men den naturligste mening af disse ord maa dog være den, at faktorerne, naar kompagniskibe var i vente, opkøbte saa meget som muligt af de paa markedet forhaandenværende varer, derved bragte priserne til at stige, og saa selv indtraadte til den højere markedspris til skade for principalerne[2]. Og naar de i det hele taget for egen regning gjorde opkøb i saa stort omfang, hvem vilde da kunne kontrollere, om de leverede principalen varen fra eget rigeligt forsynede lager eller købte den i markedet?

Om Dudley North fortæller brodersønnen, at en af aarsagerne til kompagniets senere uvilje mod ham var, „that he foreseeing what the company would want for presents, bought them beforehand with his own money and not theirs, as he had opportunity, cheap; and when the time came he sold them to the company at the price then current“[3]. Hvis man antager, som det er rimeligt, at Dudley North, der i sin egenskab af kasserer havde at købe passende gaver for kompagniet til de tyrkiske embedsmænd, har afsluttet disse køb for kompagniets regning, beregnende sig selv provision som dets kommissionær — hvad der synes at kunne sluttes af fremhævelsen af, at han beregnede sig markedsprisen — vil man her have et ret klart eksempel paa selvindtrædelse. Men naar Dudley North kunde tillade sig denne fremgangsmaade som kompagniets betroede mand, er det indlysende, at han end mindre vilde nære betænkelighed derved som ganske almindelig kommissionær overfor en principal.

I Palmer & Luparts ovenfor nævnte tilbud af 1720 28. maj til

[1] R. O. 152, 163.

[2] Herpaa har man et sikkert eksempel fra aaret 1656, da kompagniet 29. septbr. til protektoren indgiver en petition mod Roger Fowke, der af gesandten var konstitueret som konsul paa Cypern: he has committed misdemeanours in engrossing the commodities of the country and setting his own rates upon them. Da der i novbr. afgives rapport om sagen til protektoren, var der imidlertid af 12 medlemmer indgivet en modpetition: Roger Fowke has much money and many goods of ours in his hands, besides his own goods and debts in the island. He is not guilty of the misdemeanour . . . nor has he set rates on other goods than his own, and that only at the price current, the buyer being at liberty to take and leave; bilagt med en erklæring fra And. Ellam, købmand i London, om, at Cyperns aarlige bomuldsproduktion er 4000 sække, and Fowke never had more than 300 at a time in his hands. Cal. State Pap. Dom. Comm. 1656 29. septbr., novbr., 117—18, 177—78.

[3] Roger North 204.

Pisani & figlii om indkøb af bomuld for disses regning skriver de: „as our purchases of said commodity are somewhat considerable, wee shall accomodate you in regard to the quality what in our power“ [1]. Det vil dog sige, at eftersom Palmer & Lupart har gjort betydelige indkøb af bomuld for egen regning, er de i stand til at byde Pisani & figlii særlig gode betingelser for at opnaa netop den kvalitet, de maatte ønske, eventuelt ved levering fra deres eget velassorterede lager.

At endelig kompagniet ogsaa meget godt kendte — og da der ingen ordre derimod foreligger, følgelig heller ikke modsatte sig — denne praksis, synes at fremgaa af den ordlyd, det gav eden mod kreditsalg af 1672: you swear, that you shall not sell or barter in Turkey for your own or any other English account any cloth or other goods upon trust directly or indirectly to your self or others etc. [2]. Altsaa ogsaa naar faktoren selv købte den konsignerede vare, havde han at yde principalen ufortøvet betaling.

231. Med hensyn til udviklingen i den tredje periode, tiden efter 1718—19, kan jeg her nøjes med at henvise til, hvad der tidligere er bemærket. Den var paa alle punkter en videreførelse af, hvad der i den foregaaende periode var begyndt, en videreførelse i retning af faktorens stedse større selvstændighed overfor kompagniet, hans mere direkte forbindelse med principalen. Om det forretningsmæssige forhold mellem dem giver materialet for denne tid langt færre oplysninger; chancery books, der tidligere ved sine sekvestrationsansøgninger har været en saa vigtig kilde, mister deres værdi i denne henseende, fordi ansøgningerne bliver saa langt færre, først fordi det kom til et forlig om udleveringsspørgsmaalet, dernæst fordi faktorens retentionsret vandt saa almindelig anerkendelse i engelsk forretningsliv i den første halvdel af det 18. aar., at betydningen af, at sekvestration ikke kunde anvendes overfor den engelske principals gods, bortfaldt; endelig fordi der, som det fremgaar af kompagniets ordre af 1776 19. marts utvivlsomt var en stigende tilbøjlighed saavel hos principaler som hos faktorer til at henvende sig til domstolene i England med deres sager. Kompagniet trak sig tilbage fra al regulering af selve handelen; som det i 1734 ophævede alle sine ordrer om køb og salg med undtagelse af silkeordren og det senere forbud mod salg af fransk klæde i Levanten, henviste det 1744 faktorerne til deres principalers instruktioner med hensyn til kredittilstaaelse og opgav endelig kompagnifarten. Efter 1744 optraadte kompagniet da væsentligst blot kontrollerende, og for denne virksomhed havde det et sikkert grundlag i den store kodifikation af dets ordrer, som det til yderligere sikkerhed for, at de blev alle interesserede bekendt, straks havde ladet trykke. Den videre udvikling medførte, at en efter anden af de deri optagne ordrer maatte tilbagekaldes eller ændres, ogsaa synes det, at kompagniet paa enkelte punkter, saaledes særlig med hensyn til afregningsforholdet mellem principal og faktor, senere har optaget saadanne fæstnede regler, der ikke havde fundet plads i kodifikationen af 1744; men denne vedblev at danne grundlaget, og de

[1] R. O. 181, 120.
[2] R. O. 309, 7.

fleste senere ordrer fremtraadte som ændringer af dennes enkelte paragrafer eller tilføjelser dertil. Følgen heraf var, at der fra tid til anden maatte foranstaltes nye udgaver af kompagniets trykte ordresamling eller, som den senere kaldtes, dets „bye-laws", og endnu saa sent som 1817 udsendtes en saadan ny udgave i trykken[1] — desværre har det ikke været mig muligt at opspore eksemplarer af disse senere udgaver.

Paa grundlag heraf hævdede da kompagniet saalænge som muligt de grundprinciper, hvorover det var bygget; forbudene mod benyttelsen af fremmede kommissionærer, mod faktorernes udførelse af kommissioner for ikke-medlemmer, og mod opkøb af Levantvarer for rede penge, og fastholdt for sine afgifters skyld de eder og erklæringer, det i den foregaaende periode havde indført[2]. Men jo mere de engelske kommissioner i forhold til faktorernes egenhandel og deres kommissionsforretninger for fremmede kommittenter tabte omfang og betydning, des mere vil trods dette faktorernes stilling i deres forretningsmæssige forhold til de engelske principaler være blevet end friere og selvstændigere.

232. Er der nu nogen paaviselig forbindelse eller i det mindste overensstemmelse mellem denne udvikling indenfor kompagniet og den almindelige engelske retsudvikling? Som udgangspunkt for en kort betragtning af denne skulde det syntes naturligt at vende sig til Malynes, hvis Lex mercatoria, der udkom 1622, genoptryktes først 1629, derpaa 1636, endelig 1686, og som i det hele taget for det 17. aarh. var hovedværket om handel. Men herom er der først at bemærke, at Malynes værk er en kilde til den engelske kommissionshandels praksis, ikke til den engelske retsudvikling, i alt fald ikke i den forstand, at man derudaf kan lære gældende engelsk ret om kommissionsforholdet at kende. Det er tværtimod — som det jo iøvrigt er angivet i selve værkets titel — Malynes hensigt at fremstille de sædvaneregler, hvorefter praktiske købmænd ordner deres mellemværender, og han kommer derved ikke sjeldent ind paa en kritik af netop den gældende engelske ret, hvor den staar i stærk modsætning til disse

---

[1] Kodifikationen af 1744 betegnes udtrykkeligt R. O. 211, 1: the printed orders of the Levant company. Det er ikke ganske klart, om dette var den eneste samling, eller om der ved siden af eksisterede en, ligeledes trykt, samling af „bye-laws". Afregningsordren af 1776 19. marts begynder: it was resolved, that the following clause in the companys bye-laws, relating to factors, be repealed, videlicet — men den derefter citerede ordre findes ikke i kodifikationen af 1744. 1791 11. jan. siges derimod: on considering our order relating to silk in the seventh page of the printed orders; 1803 10. juni: and for that purpose it will be necessary to amend the 28th and 111th by-law as follows; 1810 16. jan.: a new edition of the bye-laws is in the press; 1817, 10. juli: our new bye-laws are now published, the only alteration is a new table of consulage . . . and the abrogation of the old 28th by-law. Det vigtigste punkt, der taler for identiteten, er meddelelsen om, at by-laws 1817 indeholder tarif for konsulatsafgiften, thi en saadan fandtes jo i kodifikationen af 1744. Den rigtigste forklaring er maaske, at der i tiden fra før 1776 til efter 1791 bestod saavel en samling „printed orders" som en samling „bye-laws", men at den første derefter er blevet indarbejdet i den sidste, saa de fra nu af har dannet et hele. Herpaa kunde det tyde, at det 1799 meldes fra Constantinopelfaktoriet, at det ved en brand 13. marts har mistet sin samling af: capitulations, charters, orders, bye-laws, og at dette derefter 1800 10. novbr. faar tilsendt a box, containing the companys charter, the bye-laws, the capitulations, the navigation acts and Blackstones commentaries on the laws of England; men altsaa ikke en samling „printed orders" i stedet for de „orders", det havde mistet. R. O. 211 (upag.). 127 (upag.).

[2] 1764 15. juni: we expect the most strict attention to the three following particulars 1. that our orders expressly require entrys with affirmations to be made of all goods imported or exported, whether such goods pay any duty to us or not 2. that our affirmation to entrys relating to coin and bullion, bills of exchange and orders for money includes all draughts, notes or others conveyances of money from such as are not freemen nor have our liberty of trade, whereuer resident, and that on breach of that order the broke must be levied 3. that the affirmations to entrys in Turkey to or from foreign parts for account of freemen ought to be the same as are made to entrys to or from Great Britain. R. O. 210, 172.

sædvaneregler[1]. Dernæst gælder hans skildring ikke det 17. aarh., men engelsk handel i Nederlandene i slutn. af det 16. aarh. Den er væsentligst bygget paa hans egne personlige erfaringer; Malynes var født i tiden 1553—1561, blev 1586 udnævnt til commissioner of trade in the Low Countries, men levede fra 1590erne i London; i 1622 paaberaaber han sig erfaringer, han har gjort for tredive, eller endog for fyrretyve aar siden[2].

Udaf hans skildring kan der da kun hentes kendskab til engelsk handelsliv i disse sidste aartier af det 16. aarh., da engelsk handels karakter var mest usammensat, og den væsentligst endnu holdt sig samlet til nogle ganske faa og nærliggende udenlandske pladser, først og fremmest Antwerpen. Men som det tilstrækkeligt vil være fremgaaet af hele den foregaaende skildring, er det netop disse faa aartier, der har paatrykt den engelske handel sit stempel for de følgende tre aarhundreder, atter og atter maa man derfor vende tilbage til en betragtning af dem, naar man vil lære dens grundtræk at kende. Dette gælder ogsaa faktoren; i disse aartier bliver hans stilling saaledes bestemt, at den opfattelse deraf, der da bliver den herskende, i den følgende tid ligger bagved saavel praksis som ret og endnu udøver sin indflydelse. Det vil derfor være nødvendigt at dvæle et øjeblik ved Malynes fremstilling.

Hans skildring er[3], netop fordi den for sin tid er den første og eneste, efter en meget senere tids opfattelse naturligvis ikke udtømmende; paa, som det nu synes, væsentlige punkter lader den tvivl tilbage. Men saa meget er klart, at man for helt at forstaa den maa begynde med meget bestemt at holde faktorens forhold til principalen ude fra hans forhold til tredjemand, faa steder ser man saa skarpt som her, hvorledes stedfortræderens stilling i disse to relationer bestemmes ved aarsager og hensyn, der i virkeligheden er ganske uden indre forbindelse, selvom de nu og da glider over i hinanden.

233. Med hensyn til faktorens forhold til principalen er den alt overskyggende kendsgerning principalens forretningsmæssige overlegenhed, der som nævnt oftest hviler paa og indbefatter hans kapitalmæssige overmagt. Een følge deraf er allerede i det foregaaende afsnit fremhævet: indenfor stedfortrædernes indtil da ret ensartede masse havde den skabt en række grader og afskygninger af afhængighed, og den havde gennemført provisionen som et fast vederlag til faktoren for hans arbejde[4].

Men en ligesaa betydningsfuld virkning heraf og den, der danner hovedpunktet i Malynes skildring, var principalens vilje til at øve en langt mere indgribende indflydelse paa selve afslutningen af forretninger for hans regning. At der til denne vilje kunde svare en evne, blev muligt af to aarsager. Dels fordi den engelske købmand paa grund af

---

[1] F. e. Malynes 97, 103, 127—28, 466.

[2] Cf. herom f. e. Malynes 98—99; 149: I remember that in the yeare 1583; 200: in the yeare 1586 or thereabouts; 425: I remember a case of mine owne, that happened aboue twentie yeares since; 452: here let vs remember the controuersie betweene two brothers which was aboue fortie yeares since etc.

[3] Malynes 111—19; chap. 16: of factors and servants and commissions giuen vnto them.

[4] Cf. ovfr. 81, særlig anm. 2 og 3.

sit faktiske varemonopol i det hele taget formaaede tildels at bestemme pris og andre salgsbetingelser. Dels fordi forbindelserne mellem London og Antwerpen eller Middelburg var saa snævre, at en virksom kontrol lod sig gennemføre; forholdene paa den udenlandske plads vilde til enhver tid være principalen saa bekendte ved selvsyn eller let opnaaelig underretning, at han ikke blot kunde bedømme faktorens dispositioner, men endogsaa med sikkerhed paa forhaand kunde foreskrive ham, paa hvilken maade han ønskede en forretning for sin regning udført. Af disse grunde tilsammen blev det muligt for principalen gennem sine instruktioner at overtage ledelsen ogsaa af den del af sine forretninger, der afsluttedes paa den fremmede plads og med faktoren som stedfortræder.

Derfor var det, at instruktionen, der i ældre tid havde haft et saa begrænset indhold og en saa vag form, nu skødes saa absolut i forgrunden, udvidedes fra væsentlig blot at give forskrifter om remissernes art til desuden at indeholde nøjagtige bestemmelser om pris og salgsbetingelser og antog en imperativ, ufravigelig karakter. Det er denne nye opfattelse af instruktionen, der saa bestemt kommer til orde hos Malynes. Han kan vel erklære, at hvor principalen har vished om ikke blot faktorens hæderlighed, men ogsaa hans dygtighed, dær er det heldigst, at instruktionen beholder sin nedarvede karakter, efter formlen: dispose, doe and deale therein as if it were your owne; men selv her kan dog faktorens handlefrihed ikke antages at være ganske ubegrænset[1], og saasnart instruktionen har en bestemtere form, maa den ubetinget efterkommes, selvom det er til principalens skade; faktoren kan i saa fald kun beklage, at der ikke er indrømmet ham mulighed for at fravige den. Hævdelsen af instruktionens imperative karakter var da blevet principalens hovedformaal, og det opnaaedes derved, at der til gengæld for det faste vederlag, der ydedes faktoren ved provisionen, paalagdes ham en erstatningspligt i tilfælde af, at han fraveg sin instruktion. Derfor er dette forhold for Malynes det afgørende skelnemærke for den egentlige faktor: forskellen mellem en faktor og en handelsmedhjælper (a seruant or an apprentise) bestaar væsentligst deri, at en faktor modtager provision, men en handelsmedhjælper underholdes af sin principal, idet nogle faar aarlig løn, andre ikke. En faktor er forpligtet til at yde erstatning for det tab, principalerne lider ved, at han fraviger sin instruktion, medens en handelsmedhjælper ikke er det, men maa finde sig i sin principals mishag[2].

234. Gennemførelsen af denne grundregel i praksis maatte imidlertid nødvendiggøre opstillingen af en række særlige regler, hvorved nøjere bestemtes, i hvilke tilfælde denne faktorens erstatningspligt traadte i virksomhed, i hvilke ikke. Her maatte da et helt nyt og meget omfattende arbejde paabegyndes; hele forholdet mellem principal og faktor

---

[1] Malynes 113—14.

[2] The difference betweene a factor and a seruant consisteth chiefly in this, that a factor is created by merchants letters, and taketh salarie or prouision of factoridge: but a seruant or an apprentise is by his master entertained, some receiuing wages yearely, and some others without wages; a factor is bound to answere the losse, which happeneth by ouerpassing or exceeding his commission, wheras a seruant is not, but may incurre his masters displeasure.

maatte her tages op til gennemdrøftelse og nøjere præcisering. Malynes staar midt i dette arbejde; han nøjes derfor med til belysning af de spørgsmaal, der derved dukker op, at anføre en række tilfælde, der hyppigt forekom i den praksis, der er ham bekendt. Dog kan man, trods hans kasuistiske form, iagttage, hvorledes enkelte almindelige regler er i færd med at fæstne sig. Principalen har intet erstatningskrav paa faktoren, hvor denne har handlet efter hans ordre, eller hvor han med principalens billigelse eller vildledt af denne har begaaet en ulovlig handling, der medfører gods eller penges konfiskation f. e. har forsøgt at eksportere ædelmetal, har laant penge ud mod højere rente end den tilladte, eller har fortoldet principalens varer efter en fra denne modtaget urigtig faktura; hvis faktoren derimod selv gør falsk anmeldelse til toldvæsenet eller ved nogen anden ulovlig handling foraarsager konfiskation af principalens ejendom, maa han erstatte denne tabet. Han hæfter for alle tab, principalen lider ved hans uagtsomhed og skødesløshed, saaledes hvis han modtager falske penge i betaling, hvis varer frastjæles ham, hvis han trods principalens ordre undlader at assurere, hvis han køber og til principalen afsender varer, hvis eksport er forbudt, hvis han giver urigtig afregning, hvis han sælger til en mand, der ikke nyder almindelig kredit, og som viser sig at være insolvent. Men han er ikke ansvarlig for tab, hvori han er uden skyld, saaledes ikke hvis den mønt, han har modtaget i betaling, senere nedsættes i værdi, hvis principalen til ham konsignerer varer, hvis import er forbudt (omend han bør holde sin principal underettet om, hvilke varer der saaledes til enhver tid er forbudte), hvis varen ødelægges ved ild, vand eller plyndring, hvis han havde god grund til at anse køberen for solid og f. e. samtidig selv solgte til ham for egen regning. Han er erstatningspligtig, hvis han handler mod sin instruktion, f. e. sælger under limito; ligeledes hvis han undlader at underrette principalen om, at han har solgt til en mand, og denne saa senere viser sig insolvent. Endelig kan der tænkes tilfælde, hvor faktoren kun er delvis erstatningspligtig, f. e. hvor han har købt varer, der allerede før købet er beskadigede, men hvor beskadigelsens fulde betydning og omfang først senere blev klar for ham og alle andre.

Allerede af, hvad her er nævnt, vil det fremgaa, at den faktor, Malynes særlig har for øje, er en mand, der ved siden af at udføre kommissionsforretninger for flere principaler driver handel for egen regning, og af andre i praksis forekommende tilfælde, som han anfører, ses det, at denne egenhandel kan have et ikke ringe omfang. Dette forhold medfører for principalen den fordel, at han ikke er henvist til at gøre sin ret overfor faktoren gældende alene ved at rejse et erstatningskrav; han kan nemlig i visse tilfælde ganske simpelt afvise den af faktoren afsluttede forretning som sig uvedkommende. Hvor faktoren har købt over limito, hvor varen ikke er af den art eller kvalitet, den skulde være, eller hvis faktoren har afladet den for en anden plads end den, der var ham foreskrevet, kan principalen lade forretningen staa for faktorens egen regning. Men denne faktorens egenhandel holdes skarpt ude fra hans handel for fremmed regning; faktoren har først og fremmest

nøje at opfylde sine pligter overfor principalen, og overalt hvor hans faktorpligt kan komme i kollision med hans egen interesse, bør efter Malynes mening denne vige for hin. Han bliver fuldtud erstatningspligtig, hvis han til egen fordel tilvender sig en forretning, han har afsluttet som udførelse af en principals ordre, f. e. efter en prisstigning sælger den for principalen indkøbte vare for egen regning, eller paa samme maade aflader den til en anden plads for at sælge den dær. Hvis han til een og samme mand sælger saavel for egen som for principalers regning, bør han først godskrive disse indgaaende afdrag, inden han gør sig selv betalt.

235. Endnu eet punkt af forholdet mellem principal og faktor maa berøres, endskønt det næsten ikke finder omtale hos Malynes; forbindelsen mellem dem havde nu en meget fastere karakter end tidligere. Mest gjaldt dette naturligvis lærlingens forhold til principalen; lærlingetiden var nu aldeles fastslaaet ved lov og kompagnibestemmelser, at den var fuldt og tilfredsstillende udtjent var en betingelse for, at lærlingen kunde blive optaget som kompagnimedlem, han vilde ikke kunne løbe af lære og begynde for sig selv, han vilde meget vanskeligt kunne blot skifte principal, i alt fald ikke uden kompagniets medviden og tilladelse[1]. Men ogsaa den unge købmand, hvis lærlingetid var udløbet, maatte ønske at opnaa en saa fast forbindelse som muligt med en principal, fordi vanskelighederne ved at begynde selv nu var blevet saa overordentlig store. Principalerne havde nu paa den udenlandske plads forbindelser nok at vælge imellem, de var ikke mere interesserede i at forøge den unge købmands kapital ved et societet, i en begynder saa de blot en konkurrent. Derfor var det, at saa mange faktorer foretrak ved en kontrakt at opgive egenhandelen og handel for flere principaler, naar de blot derved kunde sikre sig een principal. Ængstelsen for at komme til at staa ganske uden forbindelser var stærk hos faktorerne; og de fleste søgte derfor at opnaa et skriftligt løfte af en principal om, at han vilde benytte dem som faktorer, sikkert ofte mod, at der blev stillet ham kaution[2].

Men atter her var der da et punkt, hvor principalerne kunde gøre deres større myndighed gældende. Det regnedes sikkert almindeligt for at høre med til en lærlings uddannelse, at han en tid anvendtes som stedfortræder paa den udenlandske plads[3]; men fordi principalen fandt det rigtigt at sende sin lærling til Antwerpen, var det ikke givet, at han vilde betro ham at udføre en hvilkensomhelst forretning; det var kun rimeligt, at han ofte paa forhaand vilde paalægge lærlingen visse indskrænkninger, f. e. at han kun maatte afslutte forretninger indenfor et vist beløb, at han kun maatte tilstaa en vis kredit eller maaske slet ikke tilstaa kredit, at han ikke maatte acceptere veksler el. lign. Ganske lignende indskrænkninger vilde principalen ofte paalægge en covenant servant eller en selvstændig faktor, enten straks ved selve kontraktens

[1] Lingelbach 45 46.
[2] Det merchants letter, der omtales af Malynes, vil have været et saadant i almindelighed holdt skriftligt løfte. Paa kautionen findes, ganske vist fra meget senere tid, et eksempel hos Postlethwayt.
[3] Det var denne sædvane, der hos Levantkompagniet ophøjedes til en udtrykkelig betingelse for at opnaa medlemsret.

indgaaelse eller forretningsforbindelsens indledelse — eventuelt i selve kontrakten eller en mulig skriftlig aftale — eller undertiden ogsaa senere under forretningsforholdets videre udvikling[1]. Og her som ved den specielle instruktion vilde principalen staa meget bestemt paa den nøjagtige efterlevelse.

236. Alt dette fik nu en ganske særlig betydning under den udvikling, som forholdet til medkontrahenten samtidig var undergaaet. Heller ikke dette forhold er hos Malynes saa nøje udredet som ønskeligt kunde være; men det er ganske klart, at den bevægelse, som allerede indenfor den hanseatiske handel var begyndt, her kom til en hurtig og kraftig videreudvikling. Den første og væsentligste aarsag hertil var forbindelsernes snæverhed, afstanden mellem Antwerpen og London var saa ringe, at det nøje kendskab til personer var let opnaaeligt; meget let kunde enhver indfødt eller fremmed købmand i Antwerpen skaffe sig rede paa, hvilken stilling en engelsk købmand, med hvem han afsluttede en forretning, indtog. Formentlig var den virkelige retsbeskyttelse for en Antwerpenerkøbmand i London ikke synderlig mere effektiv nu end før, omend den kortere afstand dog maatte gøre det noget lettere for ham at varetage sin ret; men her kunde man sætte sig ud derover; saaledes som de store engelske klædeeksportkøbmænd havde samlet varen i deres haand, maatte de mand for mand være kendte i Antwerpen, den anseelse og tillid, de nød, var saa stor, at det afgørende skridt her kunne foretages. Medkontrahenten vilde ikke nære betænkelighed ved, at det var dem, der forpligtedes ved de forretninger, han afsluttede med deres stedfortrædere, og som indbefattede kredittilstaaelse fra hans side. Hvor stedfortrædelsesforholdet var oplyst og alle bekendt, vilde han ikke være i tvivl om, at det alene var principalen, der forpligtedes; han vilde endog foretrække, at det var saaledes, eftersom det ogsaa var tilstrækkeligt bekendt, at stedfortræderne som oftest i disse tilfælde slet ikke drev handel for egen regning.

Ganske særligt gjaldt dette lærlingen; og til oplysning om forholdets natur var det her i og for sig tilstrækkeligt, at lærlingeforholdet var medkontrahenten bekendt, i alt fald ved meddelelse fra lærlingen selv eller fra principalen; men til yderligere betryggelse for tredjemand var det blevet almindeligt, at der medgaves lærlingen en officielt udfærdiget erklæring i form af en fuldmagt; og merchant adventurers forlangte udtrykkeligt, at en saadan medgaves lærlingen, hvis han i længere tid og fuldstændigt skulde repræsentere sin principal og saaledes ogsaa have stemmeret i kompagniets almindelige forsamling[2]. Det samme gjaldt ogsaa covenant servants, og i det hele taget vilde fuldmagten kunne anvendes overalt, hvor det gjaldt om at yde medkontrahenten yderligere betryggelse, saa at han bevægedes til at afslutte en forret-

[1] Malynes 116.

[2] Lingelbach 20: apprentyces except they bee their maisters factors and atturneyes shall haue no voice nor hand in court; 92: an atturnye may bee made by a letter of the constitutor signed by him and one of the wardens of his companie and directed to the governour or his deputie and the court; signifyinge what authoritie more or lesse ys giuen to the said atturnye, further then the which the said constitutor shall not stand charged or aunswearable. Malynes 106 chap. 15: of letters of attorney, or procurations: ... letters of attorney ... are called beyond the seas procurations; ... to the end, that the authoritie or power of the partie constituted may publikely appeare.

ning med en stedfortræder, naar principalen alene derved forpligtedes og berettigedes.

237. Saaledes differentieredes bestemtere stedfortrædelsen i handelslivet; der udsondredes en særlig klasse af stedfortrædere, hvis forretningsafslutninger altid havde direkte virkning. Men tilbage blev dog de selvstændige faktorer, der ikke blot udførte forretninger for flere købmænds regning, men som tillige drev en betydelig egenhandel. Ogsaa disse vilde selvfølgelig kunne kontrahere saaledes, at virkningerne ikke traf dem, idet de udtrykkelig angav, at de afsluttede denne forretning for den eller den engelske kommittent, og de vilde til yderligere støtte for denne paastands rigtighed kunne forevise en formel fuldmagt, eller maaske blot en ordre, et brev el. lign. Men i de fleste tilfælde vilde dette næppe lette dem afslutningen af forretningen, de vilde ikke have nogen særlig interesse i at gøre opmærksom paa stedfortrædelsesforholdet, og dette vilde derfor som regel forblive uoplyst. I alle regelmæssige tilfælde vilde dette ogsaa være ganske ligegyldigt; nu som før vilde det være faktoren, der berettigedes og forpligtedes, ham, der modtog og leverede varen, ham, der modtog og ydede betaling, ham, der gjorde reklamationer gældende eller mod hvem reklamationer gjordes gældende — saaledes som dette tilstrækkeligt fremgaar af Malynes eksempler[1]. Men med alt dette forblev nu som før forpligtelsens og berettigelsens omfang ganske ubestemt; dog saaledes, at forestillingen om, at forpligtelsen, saasnart stedfortrædelsesforholdet oplystes, gled tilbage paa den, der havde fordelen af forretningens udførelse, utvivlsomt vandt i styrke; hvilket i praksis dog kun vilde vise sig i tilfælde af kommittentens insolvens. Thi saaledes synes dog Malynes ord at maatte forstaas: faktoren udfører almindeligvis forretninger for flere købmænd, og enhver medkontrahent maa bære den risiko, der er forbundet dermed; men hvis en lærling (servant) handler for andres regning efter sin principals ordre, og de fallerer, kan lærlingen ikke lide tab derved, thi han anses ikke for at have anden kredit end sin herres, og dette er grunden til, at stævninger, arrest og alle andre retsmidler kan bringes i anvendelse mod handelslærlinge, men ikke mod faktorer, med mindre de har fuldmagt[2]. Disse Malynes ord er ganske vist uklare og kan maaske indbefatte, at faktoren i modsætning til lærlingen kunde komme til at lide tab ved en kommittents fallit; men i alt fald svarer sikkert denne uklarhed i formuleringen til en lignende uklarhed i den almindelige opfattelse; det maatte paa dette punkt endnu overlades til praksis selv at uddanne nøjere regler.

238. Med denne tiltagende differentiering blev imidlertid alle vanskeligheder mere mærkbare, man begyndte at indse, at der her lurede farer for handelslivets sikkerhed. Saasnart man i det daglige

---

[1] Særlig eksemplet 115 om den beskadigede alun: the factor did thereupon demand reparation of damages of him who sold him the allome, and the merchant did the like of the factor.

[2] Malynes 112: Factors doe deale most commonly for diuers men, and every man beareth the hazard of their actions; but if a seruant doe deale for others by his masters direction and they breake, the seruant can be no loser, for hee is taken to haue noe other credit but his masters, which is the cause that intimations, citations, attachements and other lawfull courses are executed against seruants and take no place against factors, vnlesse they haue procurations.

forretningsliv forlod den simple grundregel, at en handel forpligter dem, der afslutter den, og indrømmede, at stedfortræderen kunde forpligte principalen, medførte dette for medkontrahenten den vanskelighed, at han eventuelt maatte kunne paavise, at et stedfortrædelsesforhold i denne snævrere betydning forelaa. Her havde man søgt hjælp i fuldmagten; ved den var dette forhold paa forhaand og officielt tilkendegivet medkontrahenten, og hvis han nærede yderligere tvivl, maatte det blive hans sag at begrunde denne[1]. Men snart dukkede nye og større vanskeligheder frem. Det var klart, at der maatte være en grænse for, hvad stedfortræderen kunde forpligte principalen til, og at principalen ikke kunde være bunden ved stedfortræderens handlinger, hvis de faldt udenfor denne grænse. Men hvor var denne at drage? Det ses, at der her hos den engelske principal var en stærk tilbøjlighed til at bestemme det omraade, indenfor hvilket stedfortræderen forpligtede ham, saa snævert som muligt. Det var ikke blot en følge af principalens overvægtige indflydelse i det hele taget; denne fremherskende tendens forstærkedes sikkert netop ogsaa ved den almindeligere brug af fuldmagten; dennes egentlige karakter af forhaandstilkendegivelse til brug for tredjemand — til hvem den end formelt maatte være rettet — udviskedes derved, og stærkere betonedes dens karakter af myndighedsoverdragelse; det syntes rimeligt at antage, at stedfortræderens myndighed havde netop det omfang og kun det, i hvilket den var ham overdraget af principalen. Deraf fulgte, at principalen vilde kunne anse sig for uforpligtet, ikke blot hvis stedfortræderen havde handlet i strid med sine ordrer eller med en af disse almindelige indskrænkninger, som principalen engang for alle havde paalagt hans virksomhed, men muligvis ogsaa, hvis han overhovedet indlod sig paa at foretage nogen handling, der ikke var ham udtrykkelig tilladt af principalen, f. e. tilstod kredit, hvor han blot havde haft ordre om at sælge til en vis pris. Hvis nu principalen i saadanne tilfælde stedse kunde erklære den afsluttede forretning for ugyldig og uforbindende for sig, vilde medkontrahenten altfor ofte komme i en for ugunstig situation; og det saa meget mere som udviklingen indenfor forretningslivets teknik i disse snævre kredse var ifærd med at gaa endnu et skridt videre end før, idet man ikke blot ved kredittilstaaelse almindeligt udskød forretningens fuldbyrdelse til et senere tidspunkt, men ogsaa undertiden selve forretningens udførelse, d. v. s. leveringen af den solgte vare, saa at kun selve forretningsafslutningen foretoges af stedfortræderen.

239. Een afgrænsning var selvindlysende. Den medkontrahent, der havde kontraheret med en lærling vel vidende, at denne derved overskred sin ordre, kunde ikke vente, at principalen skulde føle sig forpligtet derved, men maatte i alt fald afvente dennes ratihabering; og her erklærer da Malynes, at i saadanne tilfælde maatte principalens

[1] Malynes 109: if a merchant maketh a procurator or by letter giueth credit to negotiate some businesse with another merchant; if this merchant do take exception to the procuration and letters, and maketh doubt, whether the partie that brought the same be the right man: the procurator is not bound to make any further proofe, but the partie excepting against him is to make good his assertion.

tavshed anses for anerkendelse[1]. Men hvor meget havde tredjemands gode tro krav paa beskyttelse? Det kunde maaske forlanges af ham, at han i det mindste gjorde sig nøjagtigt bekendt med en fuldmagts indhold, forsaavidt en saadan forelaa. Ud fra denne tanke var det vel, at merchant adventurers forlangte, at de fuldmagter, lærlinge medbragte, nøje skulde angive, hvilken myndighed, større eller mindre, der var meddelt lærlingen; naar det saa tilføjede: og derudover skal fuldmagtsgiveren ikke være forpligtet, udtrykte kompagniet klart de engelske principalers opfattelse[2]. Men naar der nu slet ingen fuldmagt forelaa? Eller naar den var holdt i ganske almindelige udtryk, hvilket som regel var tilfældet? Og selvom den var nok saa nøjagtigt affattet, vilde den ingenlunde kunne omfatte alle de handlinger, som en stedfortræder kunde blive nødt til at foretage. Og naar saa begrænsningen var givet i særlige kontrakter eller forskrifter, der var tredjemand ubekendte? Her maatte handelslivets sikkerhed kræve en vis almindelig norm, hvorved angaves, hvad medkontrahenten med rette, og hvor han ikke blev anderledes underrettet, maatte vente faldt indenfor stedfortræderens myndighedsomraade. Derfor erklærer Malynes det for „letfærdigt“ at spørge om, hvorvidt en stedfortræder, der har ordre til at sælge en vare, ogsaa har ret til at modtage betaling derfor; thi ved salg i aabent marked kan der ikke tages hensyn til de forskrifter, der maatte være givet sælgeren[3]. Og han er meget nær ved at udtale den sætning, som handelslivet for dets egen sikkerheds skyld maatte opstille, naar han erklærer, at fuldmagter maa anses for at omfatte alle handlinger, der selvfølgelig maa foretages med hensyn til penge eller betalinger[4].

240. Afgørelsen af disse spørgsmaal havde imidlertid ikke alene betydning, hvor stedfortræderens forretningsafslutning medførte direkte virkninger; ogsaa for den selvstændige faktor var de af den største interesse. Ogsaa her var principalerne tilbøjlige til at hævde samme meget snævre fortolkning af ordrer og instruktioner, idet disses meddelelse ogsaa under paavirkning af fuldmagten opfattedes som en myndighedsoverdragelse, saa at principalerne vilde kunne hævde, at faktoren var uberettiget til for deres regning at foretage sig handlinger, der ikke ved hans instruktioner var ham udtrykkelig tilladt. I dette tilfælde vilde følgerne ganske vist ikke naa ud til medkontrahenten, thi hensynet til hans egen forretnings trivsel paabød faktoren, at han for sit vedkommende fastholdt forpligtelsen overfor medkontrahenten, selv naar principalen erklærede forretningen for uforbindende for sig; netop derfor kunde principalen overfor en selvstændig faktor nøjes med at lade en saadan forretning staa for faktorens egen regning. Men ogsaa faktorer-

[1] Malynes 108: it is also a custome amongst merchants, that if the master (knowing that his procurator hath exceeded his commission) be silent, the same is taken for a consent.

[2] Cf. ovfr. 268 anm. 2.

[3] Malynes 109: the question therefore to know whether a procurator (hauing commission to sell commodities, or to let them to hire at a price) hath authoritie to receiue the money or hire, may be thought friuolus: for the buyer in matter of sale of commodities in market ouert, hath no regard to the procurations or commissions giuen to the seller of the said commodities.

[4] Malynes 108 9: procurations (commonly running in generall words, whereby factors are directed) do comprehend all things which (of course) are to be done touching moneys or paiment of exchanges for moneys.

nes sikkerhed maatte kræve, at spørgsmaalet om instruktionens rette betydning og begrænsning løstes paa en mere tilfredsstillende maade.

Malynes skildring har saa stor interesse, fordi den saa klart viser den engelske principals overlegenhed i forholdet til faktoren. Ved den vindes en dybere og bestemtere forstaaelse af kompagniorganisationens gennemførelse, og den lader det klart fremtræde, at den af en faktor for en engelsk principals regning afsluttede forretning stedse ansaas for at være principalens, ikke faktorens, i alt fald i sidste instans. Men Malynes skildring gælder som sagt kun et kort tidsrum, hvor den engelske handel havde naaet et ganske særligt udviklingstrin; da den engelske handel søgte ud til fjernere pladser, vendte den her tilbage til enklere former, saaledes som dette allerede er fremhævet for Levantkompagniets vedkommende, og spørgsmaal, som i dette korte tidsrum med dets snævre og intense handelsliv var blevet brændende, sank atter for en rum tid ned i ubemærkethed.

241. Den første kilde til den engelske rets udvikling indenfor dette omraade er Molloy. Men det er nødvendigt og meget oplysende at se Molloys arbejde paa baggrund af Malynes; thi i virkeligheden er det et uddrag af alle de af Malynes anførte sætninger, der havde fundet anerkendelse i engelsk ret derved, at deres gyldighed var blevet bekræftet ved en fældet dom, medens alle, der ikke var saaledes bekræftede, og som indeholdt mere end almindelige betragtninger, er udeladte. At netop dette er Molloys arbejdsprincip paa dette omraade af handelsretten, ses meget klart af et enkelt tilfælde; han har ikke kunnet nægte sig selv at optage Malynes sætning om, at en faktor, der er tredjemands kreditor saavel for principalens regning som for egen, bør betragte debitors betalinger som afdrag først paa principalens fordringer, omendskønt han maa oplyse, at Heath v. Turner har godtgjort, at han efter engelsk ret ikke kan tvinges dertil.[1]

Alene at iagttage, hvor Molloy har udeladt, er da oplysende. Med undtagelse netop af den lige nævnte sætning er alt, hvad der drejer sig om faktorens egenhandel, udeladt; Molloy kender hverken den mulighed, at principalen lader en forretning staa for faktorens egen regning, ej heller pligt- og interessekollisionen; heller ikke spiller spørgsmaalet om, hvorvidt principalen er bundet ved den af faktoren afsluttede forretning, nogen stor rolle for ham; han nævner blot lige, at principalen vil være forpligtet til at udføre et af faktoren afsluttet køb, hvis denne har plejet at købe for hans regning.[2] Derimod optager han ganske Malynes definition og saa at sige alle hans afgørelser af, i hvilke tilfælde principalen har et erstatningskrav paa faktoren, og i hvilke han ikke har det. Men hertil kommer saa noglè faa karakteristiske tilføjelser. Medens det af flere bemærkninger hos Malynes fremgaar, at han gaar ud fra, at fak-

[1] Ordret efter Malynes 112–13 slutter Molloy 494: they ought not to dispense with the non-payment of their principals monies after they become due and procure payment of their own to another mans loss. Her slutter Malynes, men Molloy tilføjer: but by the laws of England they cannot be compelled, og henviser til anførte sag.

[2] Molloy 495–96: the principal shall answer for his factor in all cases, where he is privy to the act or wrong; and so it is in contracts, if a factor shall buy goods on the account of the principal (especially if he has used so to do) the contract of the factor will oblige the principal to a performance of the bargain

toren har en vis ret til at tilstaa kredit, bemærker Molloy udtrykkeligt og i bevidst modsætning til Malynes, at selvom faktorens bemyndigelse er meget vid, efter formlen: dispose, do and deal therein, as if it were your own, har han dog ikke uden særlig bemyndigelse ret til at tilstaa kredit, thi, som det blev udtalt af C. J. Flemming i Barton v. Ladock (1611), bør en faktor bringe enten den betroede vare eller købesummen tilbage til sin principal.[1]

Navnlig af den her citerede dom, men ogsaa i det hele taget af Molloys fremstilling, fremgaar det klart, hvilke faktorer han og den engelske retsudvikling i det 17. aarh. havde for øje. Det var supercargoen, handelslærlingen, der udsendtes paa forretningsrejse med sin principals varer for efter kortere tids forløb at vende hjem med provenuet eller de derfor indkøbte varer, og som for sin mere betroede stillings skyld fik tillagt en faktors rettigheder og pligter. Derfor glider faktorens egenhandel ganske ud, supercargoens egenforretninger havde ikke noget stort omfang; derfor er der alene tale om erstatningskravet, thi naar supercargoen vendte hjem, var alle forretninger fuldt udførte, og der kunde alene blive tale om, hvorledes han havde udført dem; derfor den absolute nægtelse af hans ret til at tilstaa kredit, thi der blev under det korte ophold ikke megen foranledning dertil. Dette, at den engelske retsudvikling til midten af det 18. aarh. næsten udelukkende fik supercargoen og hans forhold at operere med, var, som tidligere bemærket, den naturlige følge af, at al den betydningsfulde engelske kommissionshandel holdtes indenfor kompagnierne og derved borte fra de engelske domstole; det kom til stærkt at præge den engelske retsudvikling, og denne virkede utvivlsomt tilbage paa de i kompagnierne forsamlede principaler, bestyrkende dem i deres konservatisme ved en tilsyneladende overensstemmelse.

242. Eet spørgsmaal optager Molloy, som Malynes helt havde ladet ligge; det var spørgsmaalet, om faktoren ikke havde nogen særlig ret overfor principalen. Thi selv i de kommissionsforhold, der kom for de engelske domstole, og hvor faktorens stilling var saa yderlig svag, kunde dog tanken om en retentionsret af en eller anden art ikke undlade nu og da at dukke op. Molloy kan til oplysning herom anføre enkelte domme. Det var efter common law kendt for ret, at en faktor, der en maaned efter, at hans principal havde konsigneret ham varer, accepterede en tratte fra denne, efter principalens paafølgende konkurs var pligtig til at udlevere varen og betale vekslen og blot kunde anmelde sin fordring som almindelig kreditor i principalens konkursbo. Her synes da for en gangs skyld et kommissionsforhold af en hel anden karakter end sædvanligt at have foreligget for en engelsk domstol; dommen falder da ogsaa selv Molloy i den grad for brystet, at han tilføjer:

---

[1] Per Flemming C. J.: the defendant ought here to render a full and plenary accompt, and he ought in performance of the trust in him here reposed by the plaintiff either to return the commodity again to his master .... or else to bring the mony with him for which they were sold, and to deliver the same to his master. Bulstrode: Reports of judgments in Kings Bench 1607–1623. Jeg maa her bemærke, at det under mit ophold i London desværre ikke altid stod mig klart, hvilke domme der havde en grundlæggende betydning; enkelte af de nedenfor anførte domme fra det 18. aarh. har jeg derfor ikke selv studeret saa nøje som ønskeligt var, men har for disses vedkommende væsentligst maattet henholde mig til Blackwells gengivelse af dem og deres betydning.

quære, if not equity may relieve in such case[1]. Men til et ganske lignende resultat var Court of Chancery kommet i tilfælde, hvor det drejede sig om forskud; saaledes i en dom af 1689, som Molloy anfører: en faktor havde i salgskommission modtaget et parti klæde og havde i tillid hertil laant principalen en vis sum penge; principalen dør og boets administrator forlanger klædet udleveret, faktoren kræver betaling først. Han kendes pligtig til at udlevere klædet med den motivering, at der i boet kunde være særlig sikret gæld, der gik forud for gælden til ham[2]. Til ingen art af forskud strakte da retentionsretten sig; derimod kunde Molloy have anført en dom, der ganske vist anerkendte en retentionsret for provision, men som det synes i en form, der gjorde den til et temmelig uvirksomt retsmiddel. 1695 erklærede C. J. Holt, at hvis en principal skyldte en faktor provision, kunde denne ikke sagsøge ham til betaling, saa længe principalen ikke nægtede at afregne med ham, og saalænge han havde varer eller penge, tilhørende principalen, i sin besiddelse; men hvis han fik ordre om at anvende hele provenuet til opkøb af varer, saa kunde han sagsøge principalen til betaling af provision og omkostninger, fordi han saa ikke mere kan tilbageholde og ikke har noget andet retsmiddel[3]. Af denne dom synes at fremgaa, at den retentionsret, man formelt ikke helt kunde nægte faktoren, ikke indbefattede nogen kompensationsret og desuden svigtede netop i det øjeblik, den skulde træde i virksomhed. Det kan ikke undre, at Molloy finder anledning til at beklage de langsommelige og ubehagelige chancerysager, hvormed faktorer ofte plejer at besvære deres principaler i stedet for at give dem gode afregninger[4].

243. Molloy er det 17. og 18. aarh.'s retsvidenskabelige autoritet paa dette omraade; hans arbejde, der udkom første gang i 1676, opnaaede ikke mindre end ti oplag, det 8. 1744, det 10. 1778. Th. Cunningham (1762) nøjes med at afskrive det, og det udgør ogsaa hovedparten af Postlethwayts artikel „factors" (1751. 1774). Her finder man dog udvidelser og tilføjelser, der lader ane, at en ny tid er i frembrud. Det er allerede betegnende, at Postlethwayt genoptager Malynes bemærkninger om faktorens egenhandel, baade hvad kollisionstilfældene og hvad principalens ret til at lade en forretning staa for faktorens regning angaar. Principielt hævdes endnu forbudet mod kredittilstaaelse uden særlig bemyndigelse; dog synes man tilbøjlig til at indromme sædvanen paa faktorens plads nogen betydning, ogsaa at fak-

[1] Molloy 496; sagen er i alt fald ældre end 1676, thi den findes allerede i Molloys første udgave 442.

[2] Chapman v. Derby; Vernon: Cases in the Court of Chancery 1680—1719 2, 117.

[3] Comberbach: The report of several cases argued and adjudged in the Court of Kings Bench. London 1724, 349. Overskrift: Factor not to bring action for factorage till his principal refuses to account: It was ruled by Holt, C. J., that where a factor, at the Canaries, deserves money for factorage, he cannot bring an action for it, unless the principal refuse to account, and if it appears, that the factor hath money in his hands, he may detain and cannot bring any action for his factorage; but if directed to vest all the produce of the adventure in wines, he may bring an action for factorage and his pains, because he cannot detain and hath no other remedy.

[4] Molloy 497: the following should be the standard rules which should govern the actions of factors viz: honesty, faithfulness, diligence, and observing of commission or instructions, but many factors want these, seldom or never render any other account but long and tedious chancery-suits. On the other hand factors that behave themselves worthily and prudently in the service of their principals ought after their tedious service to be numbered amongst those, that justly challenge that worthy denomination of merchants.

toren maa kunne sælge varer paa kredit, der ellers vilde ødelægges, naar han ikke kan sælge dem pr. kontant. Ogsaa er det af interesse, at Postlethwayt kan anføre en dom, hvori den anskuelse er blevet udtalt, at en faktor (eller servant), der køber uden at erklære, at det er som faktor, han handler, maa anses for at have forpligtet sig selv[1].

Men endelig knytter Postlethwayt til hele sin artikel nogle bemærkninger om, at de faktorer, den har omtalt, er dem, der mere nøjagtigt kaldes supercargos, som rejser ud for og atter vender hjem til deres principaler, og som ikke tager fast ophold i fremmede lande[2]. Derimod, siger han videre, er det almindeligt i europæisk handel, at købmænd af den højeste anseelse gensidig tjener hinanden som faktorer; de forretninger, de saaledes udfører, kaldes kommissionsforretninger, og alle købmænd er villige til at udføre saadanne, naar de blot altid i deres besiddelse har varer, der kan tjene dem til sikkerhed for de forretninger, de udfører for andres regning. Men saadanne købmænds hele forretningsførelse har da ogsaa en ganske anden karakter; de staar som regel i kontokurantforhold og trækker paa, remitterer til og giver varer i kommission til hinanden alene ved hjælp af breve. At der om denne form for faktorhandel ikke findes bestemte retsregler udformede, har ikke stort at sige, thi saadanne skriftlige aftaler og ordrer regnes mellem købmænd for ligesaa forpligtende som alle lovens baand; ja, man kan endog sige, at købmænd uden fare kan trække processer i langdrag, men deres handelsforetagender kan de ikke lade standse en eneste dag uden at løbe fare for at miste deres hele kredit i handelsverdenen[3].

244. Netop i den tid, der hengik mellem, at disse Postlethwayts ord første og anden gang blev trykt, var denne kommissionshandelens mere fremskredne form i færd med at trænge sig frem for de engelske domstole; den havde dær vundet sine første sejre og lod sig fra nu af ikke mere overse; engelsk retsudvikling maatte søge at indrømme ogsaa den en plads, at forene dens krav med den hidtil gældende ret om faktorforholdet. Kompagniernes myndighed var dels ophørt, dels saa stærkt svækket, at et stort materiale af retssager frigjordes til fordel for de engelske domstole. Heri maa man vistnok se hovedaarsagen til, at den engelske retsudvikling nu fik en forandret retning; thi til at lade kommissionshandelens højere form klart fremtræde, var den kraftigere kommissionshandel i England selv formentlig mindre egnet, fordi den væsentlig bares af brokers. Ganske vist havde disses handelsvirksomhed nu antaget et langt større omfang; havde de oprindelig været indskrænket til blot at bringe køber og sælger i forbindelse, saa afsluttede de nu selv handler, og hvad der var vigtigere, ved siden af deres brokervirksomhed drev de en stedse betydeligere egenhandel. Saaledes nær-

---

[1] Til Molloys ovfr. 272 anm. 2 anførte bemærkning føjes: who (principalen) is properly to be prosecuted for non-performance. But it has been held, if a factor or servant buy things generally, not declaring on the contract that it is as a factor only, he is chargeable in his own right. — Endnu Mc Cullochs art. factors er væsentlig blot en gengivelse af Postlethwayt og gennem ham af Malynes.

[2] The factors meant and intended by what has been said are such as are more properly called supercargoes and return backwards and forwards to their principals and not take up their residences wholly in foreign countries.

[3] Endnu hos Story 38, 129 forekommer sondringen mellem factors og commission merchants, dog naturligvis uden at der tillægges denne sondring den ringeste reelle betydning.

mede deres handelsvirksomhed sig i karakter faktorens; forskellen var dog endnu den, at brokeren vel fik overdraget at sælge en vare, men som regel ikke varen selv;[1] derved indskærpedes, hvad enhver tredjemand, der afsluttede en forretning med en broker, paa forhaand vilde gaa ud fra, at brokeren regelmæssigt ikke mente at forpligte sig selv. Ved siden af brokers paatog dog sikkert ogsaa engelske købmænd sig nu i større omfang end tidligere faktortjeneste for fremmede kommittenter.

245. Den første skranke, der maatte falde, for at den egentlige kommissionshandel kunde faa plads i det engelske retssystem, var det absolute forbud mod faktorens kredittilstaaelse. I 1743 fastsloges i Scott v. Surman, at hvor det var almindelig handelssædvane at sælge paa kredit, blev en faktor, der tilstod en almindeligt for solid anset køber sædvanemæssig kredit, ikke pligtig at erstatte principalen den solgte vares værdi i tilfælde af køberens senere insolvens, forudsat at faktoren straks havde givet principalen underretning om forretningens afslutning[2]. Saaledes bortfaldt her nødvendigheden af en særlig bemyndigelse til faktoren, og pladsusancen sattes i dens sted som berettigende.

Kort tid efter, i 1755, skulde i Kruger v. Wilcox det for den mere udviklede kommissionshandels form vigtigste princip for første gang blive anerkendt ved en engelsk domstols dom. Til paakendelsen af denne sag havde lord Hardwicke tilkaldt fire købmænd, der alle udtalte som deres fælles opfattelse, at hvor der fandt en fortløbende række forretninger sted mellem en købmand og en faktor, og en generalopgørelse udviste en saldo i faktorens favør, var denne berettiget til at tilbageholde skib eller varer eller provenuet af varer til sikkerhed saavel for generalopgørelsens balance, som for omkostninger, udlæg o. s. v., han havde maattet udrede i anledning af den enkelte varekonsignation. Lord Hardwicke anerkendte i sin dom denne faktorens retentionsret, saavel naar varen var i hans besiddelse in specie, som hvor den var ombyttet med en pengesum[3]. Det var kun en retentionsret, der indrømmedes faktoren, han havde ret til at tilbageholde det af principalens

[1] Dette er den staaende angivelse af forskellen mellem en broker og en faktor; Blackwell 106, anm.; cf. f. e. per Abbott C. J. Baring v. Corrie, Pollock Rev. Rep. 20, 388. Om brokers stilling i almindelighed og særlig deres eventuelle optræden som factors Story 33–38, 40, anm. 3.

[2] Willes: Cases in Common Pleas while Willes C. J. presided 1737—58, 400 ff. Blackwell 13–14 og per Chambre J.: There is no doubt of the authority of a factor to sell upon credit though not particularly authorised by the terms of his commission so to do, i Houghton v. Matthews (a. 1803). Pollock Rev. Rep. 7, 818, hvor Scott v. Surman paaberaabes. Story citerer desuden 84, anm. 4 Anon. 12 Mod. Rep. (a. 1669—1701), men da denne dom efter Blackwells' referat kun indeholder, at „where it is usual to sell only for cash in the particular business in which the factor is engaged, he must not sell upon credit," og da den hverken anføres af Molloy eller selv af Th. Cunningham, der dog kender og citerer Mod. Rep., som hjemlende faktoren en ret til uden bemyndigelse at tilstaa sædvanemæssig kredit, er sikkert først Scott v. Surman grundlæggende.

[3] Per lord Hardwicke: all the four merchants both in their examination in the cause and now in court agree, that if there is a course of dealings and general account between the merchant and factor, and a balance is due to the factor, he may retain the ship and goods or produce for such balance of the general account, as well as for the charges customs etc. paid on the account of the particular cargo. They consider it as an interest in the specific things and make them articles in the general account. Whether this was ever allowed in trover at law where the goods were turned into money, I cannot say, nor can I find any such case. I have no doubt it would be so in this court, if the goods remained in specie; nor do I doubt of its being so where they are turned into money. Kruger v. Wilcox, Ambler: Chancery Reports 1737–1778, 253–54. Per lord Mansfield: before this case (sc. Kruger v. Wilcox) it was certainly doubtful, whether a factor had a lien and could retain for the balance of his general account. Green v. Farmer, Burrow: Kings Bench Reports 1756—1772. 4, 2218. Blackwell 25–27. Story 460, anm. 5, 467.

ejendom, der var i hans besiddelse, indtil der var ydet ham betaling for alt, hvad principalen skyldte ham ifølge en generalopgørelse, men ikke til at sælge eller pantsætte den tilbageholdte vare; ogsaa var de fire købmænd enige om, at hans sikkerhed i varen ophørte i det øjeblik, han lod den komme ud af sin besiddelse.

Det forekommer mig, at man meget tydeligt ser sammenhængen mellem denne udformning af retentionsretten og den særlige form for de praktiske forretningsforbindelser mellem engelske principaler og faktorer, som Levantkompagniets arkiv har givet os indblik i; det i praksis almindeligt forekommende tilfælde var netop det, at principalen ved en generalopgørelse af en række forretninger, af et enten blot rent regnskabsmæssigt eller undertiden ogsaa virkeligt kontokurantforhold, blev faktorens debitor for en slutsaldo; meget sjeldnere var derimod endnu de tilfælde, hvor faktoren ved at acceptere tratter havde ydet principalen forskud paa den enkelte varekonsignation; saadanne forskud tages da heller ikke i betragtning, da retentionsretten udformes, omend de senere meget vel kunde indbefattes deri.

246. Dernæst blev det af den højeste vigtighed nu endelig at faa bestemt, hvilket omfang og hvilken betydning der maatte tillægges den faktoren af principalen meddelte „bemyndigelse“ til for dennes regning at afslutte forretninger, hvad enten denne bemyndigelse faktisk var bestemt begrænset eller ej, hvad enten den fremtraadte i skikkelse af en fuldmagt, under form af visse almindelige forskrifter eller blot som en speciel instruktion, og ganske uanset, om faktoren maatte anses for i et vist omfang eller slet ikke at forpligtes overfor medkontrahenten, omend ganske vist de tilfælde, hvor forretningsafslutningen medførte direkte virkninger, var dem, der for handelslivets sikkerheds skyld mest paatrængende krævede en løsning.

Allerede i Scott v. Surman var den stilling, engelsk ret vilde indtage til dette spørgsmaal, angivet derved, at dommen havde gjort pladsusancen til det afgørende i stedet for principalens særlige bemyndigelse, og saavel her som i Ekins v. Maclish (1753) var det udtalt, at domstolen til bestemmelse af den myndighed, der tilkom faktoren, hvad enten denne var ham tillagt ved et særligt dokument eller ikke, vilde tage hensyn til og følge handelens sædvaner, enten hvor det gjaldt om at give den rette forklaring af ord, der blev brugt i anden end deres sædvanlige betydning, eller hvor det gjaldt om deri at indbefatte tilfælde, der ikke var uoverensstemmende med faktorvirksomhedens natur[1]. I 1762 pointeres i Daniel v. Adams bestemtere dette standpunkt: alle forretninger, som falder indenfor faktorvirksomhedens sædvanlige ramme, afsluttede bona fide med en faktor af tredjemand, uden at denne har kundskab om eksistensen af instruktioner, der indskrænker faktorens tilsyneladende myndighed, er forbindende for principalen overfor medkontrahenten[2]. Ved en række følgende domme særlig fra tiden 1785

[1] Blackwell 30. Ambler: Chancery Reports 1737—1778, 184: and therefore nice and critical construction is not to be put upon these powers either at law or in equity. Cf. referatet hos Story 87, anm. 1 og 100, anm. 4.

[2] Blackwell 37. I Daniel v. Adams udtales, saa vidt jeg af mine optegnelser kan se, dette princip kun e contrario. Ambler: Chancery Reports 1737—1773, 495: that the wife was not bound by

til 1812, lagdes den samme opfattelse til grund, og saaledes naaede engelsk ret over til stedse bestemtere at opfatte faktoren som „a general agent“, der uanset den ham privat meddelte fuldmagt eller instruktion forpligter sin principal overfor godtroende tredjemand ved kontrakter og handlinger, der falder indenfor grænserne af den myndighed, der sædvanlig tilkommer a general agent af den bestemte art, og hvormed han tilsyneladende er, d. v. s. af tredjemand maa antages at være udstyret[1].

Det var selve handelslivets sikkerhed, der krævede, at faktorens stilling blev saaledes opfattet; det kunde ikke forlanges, at tredjemand forud for afslutningen af en forretning med en faktor skulde anstille undersøgelser om, hvorvidt faktoren nu ogsaa var berettiget til at afslutte denne forretning; tredjemand maatte kunne kræve sikkerhed for, at forretningen, naar den var af den art, som faktorer (eller den bestemte faktor) plejede at afslutte, og naar der intet var ham bekendt om en indskrænkning af faktorens myndighed, ikke efter at den var afsluttet kunde erklæres uforbindende for principalen og ugyldig. Hvor vidt faktorens sædvanemæssige myndighed faktisk strakte sig, og hvilke ændringer den undergik, maatte til enhver tid afgøres efter handelens egne sædvaner, naar disse var almindelige og stærke nok til at kunne anerkendes af domstolen; dog maa det bemærkes, at de engelske domstole paa visse punkter viste stor tilbageholdenhed, saaledes særlig med hensyn til spørgsmaalet om faktorens myndighed til forbindende for principalen at pantsætte kommissionsgodset; allerede i Paterson v. Tash (1742) var det udtalt, at dette ikke faldt indenfor faktorens myndighed[2], og senere fastholdtes denne opfattelse meget bestemt, selvom der nu og da rettedes kritik derimod.

Men at den engelske retsudvikling iøvrigt her fuldtud anerkendte handelslivets praktiske krav, maatte ogsaa virke tilbage paa det indbyrdes forhold mellem principal og faktor; ogsaa her maatte der tillægges handelens sædvaner større indflydelse til bestemmelse af faktorens ret og handlefrihed. Kunde det tidligere paastaas, at principalens ordre var det alene afgørende, saa at faktorens handlefrihed strengt taget ikke strakte sig længere end denne angav, maatte faktoren nu paa forhaand anses for at have bemyndigelse til at foretage sig alt, der ikke faldt udenfor faktorvirksomhedens sædvanlige omraade, og principalens ordre maatte paa alle punkter, hvor den ikke udtrykkelig indskrænkede faktorens myndighed, anses for suppleret ved handelens sædvaner. For at principalen skulde være nødt til at anerkende en af en faktor afsluttet forretning og dennes hele form, behøvede faktoren ikke mere at paavise, at han udtrykkelig havde været saaledes bemyndiget, men alene, at den faldt indenfor faktorvirksomhedens sædvanlige omraade og ikke var ham udtrykkelig forbudt af principalen. Dette udtaltes meget bestemt i Fenn v. Harrison (fra tiden 1785—1800): det kan ikke slaas for udtrykke-

the contract which was not made pursuant to the authority given to Bevans . . . It is not like the case of a factor, which is for the convenience of trade.

[1] Story 150 ff. Blackwell 33—37.

[2] Blackwell 42, 87. Story 105, anm. 4.

ligt fast, at hvis en principal, hvad forholdet mellem ham og faktoren angaar, ønsker at indskrænke den myndighed, som personer i faktorens stilling sædvanligt udøver, maa han erklære dette i meget bestemt og nøjagtig form[1].

247. Det er nu fortrinsvis i tiden 1775 til 1825, at den engelske retsudvikling fuldtud tilegner sig den egentlige kommissionshandels form og videre uddyber de principer til dens bedømmelse, som den i den foregaaende tid for første gang havde anerkendt. Indenfor det store arbejde, der her blev gjort, skal blot den vigtigste udviklingsretning paapeges. Ved en række domme bestemtes nøjere retentionsrettens omfang; i Haile v. Smith (1796—1804) anerkendtes første gang, at det, for at faktoren skulde kunne gøre sin retentionsret gældende, ikke var nødvendigt, at han havde varen i sin faktiske besiddelse, men at han var berettiget til at vindicere varen fra tredjemand, hvor han ved afladningsdokumenter eller paa anden maade kunde bevise, at det havde været principalens hensigt at sætte ham i besiddelse af varen[2]. Til retentionsretten føjedes i Feise v. Wray (1802) standsningsretten[3]. Og samtidig havde anerkendelsen af retentionsretten medført anerkendelsen af en videre og for faktoren meget betydningsfuld beføjelse. I Drinkwater v. Goodwin (1775) — en sag, hvor det var medkontrahenten bekendt, at faktoren solgte for fremmed regning — anerkendtes det, at hvor faktoren havde „a lien“ d. v. s. havde ret til at tilbageholde den vare, han solgte, til sikkerhed for en generalopgørelses saldo eller for forskud, han havde ydet principalen, havde han ret til at forlange betaling til sig, til at kvittere derfor og til selv at sagsøge medkontrahenten til betaling, uden at principalen kunde forlange betaling til sig, og uden at medkontrahenten ved betaling til principalen kunde befri sig for sin forpligtelse overfor faktoren, naar denne havde forlangt betaling til sig[4]. I Atkyns v. Amber (1796) tillagdes der faktoren samme ret i tilfælde, hvor han havde en medejendomsret i den solgte vare, saaledes hvor han helt eller delvis havde udlagt købesummen ved indkøbet af den[5]. Ved disse domme fastsloges da, at overalt, hvor faktoren havde et gældskrav paa principalen, hvorfor varen i kraft af retentionsretten tjente til sikkerhed, var han beføjet til at gøre sig selv berettiget overfor medkontrahenten med udelukkelse af principalen, hvilket i praksis vilde

---

[1] Blackwell 30.

[2] Blackwell 70. Story 456.

[3] Blackwell 70--71. Pollock Rev. Rep. 6, 551—59.

[4] Cowper: Kings Bench Reports 1774—1778, 251 ff.: Therefore we are all most clearly of the opinion, that a factor has a lien on the price of goods in the hands of the buyer, and in this case, though he had not the actual possession of them, yet as he had a power of giving a discharge or bringing an action, he had a right to retain the money, in consequence of his lien, as much as a mortgagee has by the title deeds of an estate in his hands, though he is not in possession. Cf. citatet hos Blackwell 64—65 og Story 505, anm. 2. Ogsaa R. v. Lee (a. 1819), Pollock Rev. Rep. 20, 664: A factor, to whom goods have been sent for sale and who has accepted bills of exchange drawn on him by his principal to the amount of their value, has a lien on such goods and the purchase-money, available against the Crown, where the goods or money have been seized by the sheriff under an extent against the principal for a debt due to the Crown, hvor Drinkwater v. Goodwin paaberaabes.

[5] Espinasse: Nisi Prius Reports 1793—1807, 492: A broker who has advanced money on goods, may declare on a special contract respecting the sale of them as his own goods — nor is it at variance, though the sale not mentions the name of the principal. Per Eyre, C. J.: The objection is, that evidence does not correspond with the declaration. The sale not appears to be a sale by Hippins . . . it is proved, that the plaintiffs had at least a special property in the timber; the sale was therefore theirs, and I am of opinion it is not at variance.

finde sted derved, at han solgte „i eget navn", d. v. s. at han enten ikke nævnede principalen, eller at han, hvor det var medkontrahenten bekendt, at han handlede for fremmed regning, udtrykkelig henviste denne til sig. Det er nu af alt klart, at i beg. af det 19. aarh. blev det i den engelske kommissionshandels praksis stedse almindeligere, at principalen forlangte forskud af faktoren ved kort efter konsignationen at trække paa denne, saaledes som dette allerede længe havde været i almindelig brug i andre landes kommissionshandel; des almindeligere blev det da, at faktoren havde et lien paa den vare, han solgte, og som følge deraf blev de tilfælde stedse flere, snart overhovedet de fleste, hvor faktoren var saaledes berettiget til at handle i eget navn. I 1818 blev da denne hans ret, netop i form af ret til at handle „i eget navn" anerkendt i Baring v. Corrie[1].

248. Hvis man da vil forsøge en besvarelse af spørgsmaalet om forholdet mellem udviklingen indenfor kompagnierne og den almindelige engelske retsudvikling, vil det ses, at der, hvad Levantkompagniet angaar, i det mindste er eet punkt, hvor det kan formodes, at retsudviklingen har udøvet nogen indflydelse paa kompagniudviklingen; det synes rimeligt at antage, at dommen i Scott v. Surman af 1743 har medvirket til kompagniets beslutning i 1744 om helt at ophæve forbudet mod faktorens kredittilstaaelse. Ganske vist synes kompagniet her endnu noget mere konservativt end dommen deri, at det stadig henviser faktoren til at søge sin bemyndigelse til kredittilstaaelse i principalens instruktion, men eftersom principalerne allerede langt tidligere havde vist utilbøjlighed til selv at fastholde kompagniets standpunkt, tør det nok antages, at de efter 1743 fuldtud accepterede dommens, og ved i deres instruktioner at undlade at forbyde faktorerne at tilstaa kredit, indrømmede dem myndighed til at tilstaa den paa de tyrkiske pladser sædvanemæssige kredit.

Men dette vilde da ogsaa være det eneste tilfælde, hvor retsudviklingen kan siges at have virket ansporende paa kompagniudviklingen. Iøvrigt er forholdet ganske omvendt det, at kompagniorganisationen i en meget væsentlig grad har virket forsinkende paa retsudviklingen ved at unddrage denne det værdifuldeste materiale. I slutn. af det 17. aarh., paa et tidspunkt, da den engelske faktors virksomhed paa Levantpladserne praktisk talt var en kommissionshandel in optima forma, saa den engelske retsudvikling med Molloy i faktoren væsentlig kun supercargoen. Og naar man bemærker, hvor — paa de fleste punkter — let og villigt den engelske retsudvikling udvidede sit synsomraade, da først materialet forelaa frigjort, tør det sikkert antages, at det gennembrud, der nu først fandt sted efter 1750, vilde have fundet sted tidligere, hvis forholdene havde gjort det muligt. Der er ingen tvivl om, at baade mr. Edwards, naar han i 1662 forsøgte at benytte sekvestrationen til hævdelse af en retentionsret overfor sin principal, som ogsaa mr. Lethicullier, naar han i 1723 overfor Knipe søgte at hævde en retentionsret baade paa grund af en medejendomsret i varen og som følge af et kontokurant-

[1] Pollock: Rev. Rep. 20, 383.

forholds saldo, langt lettere vilde have faaet deres krav anerkendte af Court of Chancery end af kompagniet eller dettes repræsentant, gesandten; endda ganske bortset fra et tilfælde som Hiett, Jacob & Greene's. Efter 1750 blev det indlysende for alle, og da først og fremmest for alle faktorer, at de engelske domstole i paadømmelsen af alle disse handelssager ydede saa langt mere retfærdighed end gesandt og kompagni; og utvivlsomt maa denne bevidsthed meget stærkt have bidraget til den tiltagende mangel paa respekt for kompagniets jurisdiktion, der er saa fremtrædende i ordren af 1776 19. marts.

249. Men det er ikke blot det, at kompagniet unddrog materialet, ogsaa den retsudvikling, hvordan den nu end var, der havde fundet sted indenfor det, forblev ganske betydningsløs for den almindelige engelske retsudvikling. Og dog er det en ikke helt utænkelig tanke, at denne i sit arbejde for at formulere de nye regler, der blev nødvendige, kunde have søgt støtte i de erfaringer, som i det mindste Levantkompagniet havde gjort, ligesom i sig kunde have optaget udviklingen indenfor Levanthandelen, der dog var en paa mange maader betydningsfuld gren af engelsk handel. En del af de resultater, udviklingen her havde afsat, var dog i slutn. af det 18. aarh. let tilgængelige; selvom man vil se bort fra, at adgangen til at skaffe sig oplysninger om kompagniets virksomhed ud af dets bøger ikke var udelukket, maa det dog betænkes, at i trykken forelaa først kompagniets kodifikation af 1744, senere dets „bye-laws“ [1], der alene efter de paragraftal, der nævnes, at dømme, sikkert maa have indeholdt omfattende og brugbare oplysninger om de resultater, hvortil udviklingen af forholdet mellem principal og faktor indenfor kompagniet var naaet. Blot et kendskab hertil vilde have været af betydning for den engelske retsudvikling, end større betydning vilde det have haft for den at danne sig et begreb om Levantpladsernes praksis. Men nu lodes hele denne tradition, hele dette stof ganske ubenyttet, det synes, som om retshaandhævelsen og retsvidenskaben til alle tider selv vil gøre sine erfaringer og kun drage nytte af dem, den selv har gjort. I alt fald har den engelske retsudvikling overset det stof, der forelaa, eller fundet det nødvendigt, at den nøjedes med at benytte det stof, der efterhaanden tilbødes den; fordi dette stof ikke har ladet alle punkter fremtræde i lige stærk belysning, er den derved, omendskønt den ikke som kompagniet havde nogen interesse i at afvise faktorernes berettigede fordringer og i løbet af et meget kort tidsrum fik formuleret retsregler, der anerkendte langt de fleste og vigtigste af disse, dog paa visse punkter kommet til at indtage en endog mere afvisende holdning end i sin tid kompagniet, og det vistnok væsentligt af mangel paa sagmateriale. Meget iøjnefaldende er dette saaledes med hensyn til et, omend maaske mere underordnet, punkt som udleveringsprovisionen. Endnu den dag i dag hævdes det som grundregel i engelsk ret, at principalen kan tilbagekalde en salgskommission uden at yde faktoren nogen erstatning for den provision, han kunde forvente, og som

[1] Cf. ovfr. 262—63 og anm. 1.

han ved tilbagekaldelsen gaar glip af[1]. Og dog har som ovenfor anført Levantkompagniet i 1744 i selve sine samlede ordrer udtrykkeligt anerkendt salgskommmissionærens ret til en udleveringsprovision. Og hvis, som det forekommer mig, det tør antages, at selvindtrædelsen ikke blot var almindelig praksis i Levanthandelen, men ogsaa en praksis, som kompagniet kendte og i det mindste ikke modsatte sig, vil det ses, at engelsk ret ogsaa paa dette punkt forholder sig langt mere afvisende end kompagniet, naar den endnu stedse nægter faktoren denne for kommissionshandelens mere fremskredne form saa vigtige, ja uundgaaelige ret[2].

250. Dog til forklaring af engelsk rets afvisende holdning overfor selvindtrædelsen er det ikke tilstrækkeligt at henvise til manglende kendskab til et enkelt handelsomraades praksis eller til tilfældigheden af mængden og arten af det materiale, over hvilket dens retsregler er formede, dertil medvirker en langt dybere aarsag, der udspringer af selve den engelske handels ældste grundforhold. Dette grundforhold var den enkelthed og koncentration, der fra det 16. aarh. gav hele den engelske handel sin særlige karakter, og som i alt væsentligt bevaredes uforandret indtil den sidste halvdel af det 18. aarh. Af koncentrationen, af den engelske principals kapitalmæssige overlegenhed og herredømme over varen udviklede sig en meget klar og dybt grundfæstet forestilling, der maaske bedst kan udtrykkes saaledes, at den forretning, faktoren afsluttede og udførte for principalens regning, ogsaa fuldtud var principalens. Denne grundforestilling er fælles for udviklingen indenfor kompagniet og for den almindelige engelske retsudvikling. Den fremkalder en tendens til overalt, hvor det praktisk er muligt, at lade faktorens forretningsafslutning med tredjemand have direkte obligatoriske virkninger for denne og principalen, en tendens, hvorfor — og mest i den ældre tid — saa at sige alene distantia loci træder hindrende i vejen. Den lader selv til den nyeste tid ingensinde den engelske retsudvikling overse, at som det ved kommissionsforretningernes afslutning, i hvilken ydre form denne end fremtræder, er principalens ejendom, der omsættes, som det er principalen, der opnaar et økonomisk resultat ved faktorens handlen, saaledes kan denne ikke undlade at medføre virkninger ogsaa for ham[3]. Det er en virkning af denne grundforestilling, at engelsk ret maa siges principielt at være blevet staaende paa det oprindelige standpunkt: at forretningsafslutningen, hvor det ikke er almindeligt anerkendt eller udtrykkeligt angivet[4], at denne ikke skaber eller ikke skal skabe retsvirkninger for den stedfortræder, der afslutter, maa kunne medføre virkninger saavel for principal som for faktor, og at berettigelsens og forpligtelsens fordeling mellem disse indbyrdes paa forhaand er ubestemt.

[1] Blackwell 21. Story 425.
[2] Story 36, anm. 5, 259 261, særl. 260, anm. 1, 271. Pollock 243—46. Blackwell 33.
[3] Story 530: the whole doctrine rests upon the maxim already referred to, qui facit per alium, facit per se; and it is a plain and obvious dictate of natural justice, that he who is to receive the benefitt shall bear the burden . . cf. 338, 496 97 o. fl.
[4] Per lord Erskine, ex parte Hartop: no rule of law is better ascertained or stands upon a stronger foundation than this, that where an agent names his principal the principal is responsible, not the agent; but for the application of that rule the agent must name his principal as the person to be responsible. Blackwell 75, Story 327, anm. 2 og 3.

Derfor har engelsk ret paadømt hver enkelt sag, som den tvivlende praksis henskød til dens afgørelse, alene ud fra det foreliggende, i hvert tilfælde særegne sagforhold og er først derigennem naaet til langsomt og med stor forsigtighed at formulere en hel række specielle regler, der hver for sig kun har en meget begrænset rækkevidde, og som kan skydes tilside, saa ofte sagforholdet ikke er ganske ensartet med de tilfældes, hvorover reglen er dannet. Derved bevarer engelsk retsudvikling en bevægelighed, der gør det muligt for den at følge det praktiske handelslivs udvikling, og kun forsaavidt det viste sig eller efterhaanden har vist sig, at dette har følt trang til mere almindelige regler, der under eet afgjorde bestemte grupper af tilfælde, hvis sagforhold paa et væsentligt punkt var det samme, har engelsk ret udtalt disse almindelige regler. Af saadanne grupper af tilfælde blev særligt to fremtrædende, de nemlig, hvor distantia loci foreligger, og de, hvor principalen staar i et forpligtelses- eller gældsforhold til faktoren. Under hele dette arbejde har engelsk ret tillige kunnet fastholde bevidstheden om, at berettigelsens fordeling og omfang ikke fremkaldes af de samme aarsager eller bestemmes ved de samme hensyn som dem, der bestemmer forpligtelsens. Derfor har i engelsk ret faktorens handlen „i eget navn" ikke den betydning, at den gør faktoren saavel alene berettiget som alene forpligtet. Faktoren kan, hvor han har et lien paa principalens ejendom, kræve selv at blive berettiget overfor medkontrahenten udaf kommissionsforretningens afslutning, men hvor et saadant forhold ikke foreligger, kan principalen til enhver tid for sig forlange forretningens udførelse og alle rettigheder overfor medkontrahenten, der følger af forretningsafslutningen; at faktoren har handlet „i eget navn", medfører her blot for medkontrahenten en ret til at kompensere sin forpligtelse med et eventuelt krav paa faktoren[1]. Og omvendt forpligtes faktoren vel selv overfor medkontrahenten, selvom denne ved, at og for hvilken fremmed regning han handler, men — til det tilfælde, at han har handlet for en udenlandsk kommittents regning, skal jeg senere vende tilbage — han forpligtes ingensinde alene, for medkontrahenten opstaar der af kommissionsforretningen stedse tillige et krav paa principalen, selvom han ved afslutningen var uvidende om, at faktoren handlede for fremmed regning. For at principalen skal kunne hævde, at han er uforpligtet overfor medkontrahenten, maa han kunne bevise, at denne ved forretningens afslutning var vidende om, at den afsluttedes for principalens regning, og at han, skønt han vidste dette, dog valgte alene at holde sig til faktoren. Hvor dette ikke har været tilfældet, kan principalen ikke ved at yde betaling til faktoren befri sig for sin forpligtelse overfor medkontrahenten[2].

---

[1] Blackwell 85—86. Story 512 ff.

[2] Armstrong v. Stokes (a. 1872) Law Rep. Q. B. 7, 598, cf. Story 378—80, der trak snævrere grænser, er omstødt af Irvine v. Watson (a. 1879) Law Rep. Q. B. D. 5, 102 cf. Pollock 102 og særlig Blackwell 81—83.

TREDIE KAPITEL.

Den tyske Kommissionshandel.

Første Afsnit: Almindelig historisk Udvikling.

251. Den tyske handels historie indtil midten af det 19. aarh. frembyder ganske et modbillede til den engelske. Det ses allerede af et rent ydre rids af forløbet gennem tiderne.

Saalænge man betragter den engelske handel, ser man et langsommere eller hurtigere — men stadigt fremskridt. Det er forholdsvis let at afgrænse perioderne. Først kommer de fremmede købmænd for at hente den engelske uld, saa overtager engelske selv eksporten deraf. Men England forbliver ikke længe blot raastofeksporterende land, snart forarbejder det selv ulden og begynder i stedet for at udføre sit klæde. Med dettes sejr paa det europæiske hovedmarked følger forbudet mod eksport af raastoffet, og sejren forfølges paa nye markeder, hvor selv Europas ældste og hidtil mest fremskredne uldindustri, den italienske, bliver trængt tilbage. Klædeeksporten er lige til slutn. af det 18. aarh. den faste grundvold for den engelske handel, omend hertil kommer i det 17. aarh. eksport af metaller, i det 18. en betydelig korneksport. Med den omfangsrige eksporthandel, som klædet skaber, med kapitalsamlingen, med den engelske handelsflaades vækst følger tilførsler til England af fremmede raastoffer, og deraf opstaar nye industrier, følger, at England ogsaa i mellemhandelen, i alt fald mellem de fremmede verdensdele og Europa, efterhaanden kommer til at indtage en ret betydende stilling, der dog indtil den endelige sejr over Holland og navnlig over Frankrig er usikker og i høj grad undergivet omskiftelser.

Ved et saadant flygtigt blik paa den tyske handels rent ydre forløb ser man straks modsætningen. Her er der ingen fast fremadskriden, de samme aarsager ses ikke stadig i virksomhed; de forskelligste motiver fremkalder en uafbrudt vekslen. En periodeinddeling er næsten en umulighed, i alt fald en vilkaarlighed. Tyske forfattere opponerer

da ogsaa stærkt mod at anvende den almindelige inddeling af historien ogsaa paa handelshistorien; de er nu enige om, at hverken opdagelserne eller reformationen eller konsolideringen af de vesteuropæiske nationalstater var af en saadan indflydelse paa den tyske handels forløb, at nogen af disse begivenheder berettiger til at sætte skel[1]. Men en betragtning af den tyske handel for sig selv, udskilt fra den almindelige verdenshistorie, yder ikke bedre holdepunkter. Der er Hanseforbundets opblomstring og sammenbrud, allerede i den første halvdel af det 16. aarh. Men den hanseatiske handel var altid kun en del af den tyske; der er ingen grund til at tro, at omfanget og betydningen af den handel, der fandt sted i Hansebyerne som helhed betragtede, var større, medens de var forbundne, end efter at forbundet var opløst; Hanseforbundet var dog fortrinsvis en politisk forbindelse, og det er forsaavidt med rette, at man har fremhævet de rent politiske aarsager til dets fald[2]. Og ser man hen til den sydtyske handel, finder man, at netop det 15. og 16. aarh. er nøje forbundne som de store handelsselskabers blomstringstid[3]. Men selv ikke deres fald i beg. af det 17. aarh., selv ikke trediveaarskrigen kan siges at øve en indgribende indflydelse paa den tyske handels forløb; deraf følger blot en almindelig afsvækkelse, der varer sin tid.

I virkeligheden er kun Østersøens aabning for den tyske handel en begivenhed af tilstrækkelig rækkevidde til at sætte skel i tysk handelshistorie; efter at den tyske handel derved har naaet sin fulde udfoldelse, forbliver den saa nogenlunde i den samme form lige indtil midten af det 19. aarh., da revolutionen i kommunikationsmidlerne og navnlig den hurtige opblomstren af tysk industri atter danner epoche. Rettest er det da at opfatte hele denne tid som een periode, hvor de forskellige afsnit blot har en forskellig farve, eftersom det ene eller det andet af de momenter, der stedse er tilstede, gør sig lidt stærkere gældende, uden dog at formaa at præge handelens hele karakter, eller efter som handelens hele gang er hurtigere eller langsommere, eftersom den omveksler større eller mindre varekvantiteter. Dens opgaver og maal er i alt væsentligt de samme indenfor den hele syvhundrede aar lange periode.

252. Det er paa den store forskel i opgavernes art, at ogsaa denne rent ydre forskellighed beror.

Man kan sige, at Englands handel var fra første færd, langt fra i omfang, men i karakter en verdenshandel. Den var det, fordi den engelske uld var verdens fortrinligste raastof; fordi det engelske klæde hurtigt blev Europas bedste — i forhold til dets pris. England producerede fra første færd ikke blot for sig selv, men for et verdensmarked, hvor det kunde være sikker paa at finde afsætning. Dette forhold og den enhed i varen, der var særegen for den engelske handel, bevirkede, at England saa hurtigt blev en økonomisk samarbejdet helhed; man kan vel med lethed paavise de mere primitive trin: husholdnings- og

[1] Keutgen Hans. Gbl. X 1901, 67—68. Cf. v. Below JNS 76, 629 anm. 240.
[2] Schäfer Hans. Gbl. IX, 1897, 11—15.
[3] Keutgen l. c. 69 anm. 5.

byomsætningsenheden, men de er kun en kort tid, kun indenfor visse omraader af betydning.

Anderledes i Tyskland, der sker overgangen fra de mindre til de større enheder uendelig langsomt gennem alle disse aarhundreder; langsomt samarbejdes de større enheder, og dette præger dybt hele udviklingen, hvert trin faar tid til at fæstne sig i meget udprægede former, der saa vanskeligere løder sig overvinde; her naar byomsætningsenheden sin fuldstændigste udfoldelse, og endda har man ment at maatte indskyde den territoriale omsætningsenhed, inden man naar til Tysklands enhed[1] — det er let forstaaeligt, at det netop er tyske forskere[2], der først har set og skildret disse forskellige trin, som mere eller mindre udprægede vil genfindes overalt.

Mellem denne almindelige økonomiske udviklingsproces og handelen finder der en vekselvirkning sted. Saalænge byomsætningsenheden er den herskende form, vil handelens opgave væsentligst være at forsyne byerne og det opland, der er knyttet til den med de varer, som nødvendigt maa tilføres; de maa erhverves ved den bedst mulige afsætning af de varer, som byen og distriktet selv producerer; men tyngdepunktet ligger ikke her, det som giver handelen karakter, det som lover avancen,

[1] Det er Schmoller, der i sin store afhandling om Friedrich den stores økonomiske politik har gjort sig til talsmand for theorien om „Territorialwirtschaft“ som mellemled mellem „Stadtwirtschaft“ og „Volkswirtschaft“, særlig i afsnittet: das Merkantilsystem in seiner historischen Bedeutung: städtische, territoriale und staatliche Wirtschaftspolitik. JGVV 8, 15—61. Schmollers theori gælder vel særlig Tyskland, men han mener dog ogsaa, at den har almindelig gyldighed: „die einzelnen holländischen Staaten, die französischen Provinzen, die italienischen Städtestaaten sind analoge Erscheinungen.“ l. c. 39. Schmoller antager, at „territoriet“ gaar forud for „staten“ som økonomisk enhed. v. Below har i JNS 76, 449—473, 593—631 kritiseret denne theori og hævder med rette, at man maaske kan tale om en økonomisk territorialpolitik, men ikke om „Territorialwirtschaft“ som særligt økonomisk udviklingstrin; l. c. 627; desuden at det ikke er let at se, hvad der skulde berettige til at skelne mellem „Territorialwirtschaft“ og „Volkswirtschaft“; en økonomisk territorialpolitik er saa lidet et for de tyske territorier i en vis tid almindeligt og fælles fænomen, at kun nogle meget faa, de største, har kendt den, og disse territorier havde ganske karakter af stater; l. c. 629—30. Det vil nedenfor blive fremhævet, at selv den preussiske territorialpolitik paa punkter, hvor dens enhedsbestræbelser efter Schmollers mening meget stærkt fremtræder, opnaaede ingen eller kun meget svage praktiske resultater, og at den væsentligst, som ogsaa helt igennem af v. Below paavist, maatte gribe til bypolitikens forholdsregler. Fra et rent økonomisk synspunkt vil det være umuligt at begrunde en sondring mellem „Territorialwirtschaft“ og „Volkswirtschaft“, eftersom de af Schmoller i den ovfr. anførte ytring som „territorier“ karakteriserede omraader er indbyrdes ganske forskellige i politisk organisation og konstruktion. Om selve begrebet „Volkswirtschaft“ se videre følgende anm.

[2] Büchers værk anses almindeligt for det grundlæggende, fordi de tre udviklingstrin: „Hauswirtschaft“, „Stadtwirtschaft“ og „Volkswirtschaft“ her bestemtere opstilledes og skarpere karakteriseredes, dog havde allerede 1866 Hildebrand, derefter Schønberg, Gierke og Schmoller givet skildringer af byomsætningsenheden; v. Below Hist. Zts. 86, 1—12; 89, 232. Af disse tre er imidlertid „Volkswirtschaft“ kun meget svagt karakteriseret. Eftersom hverken „kundeproduktionen“ eller „vejens længde“ (v. Below Hist. Zts. 86, 41 ff.; 91, 441—45) er ganske holdbare skelnemærker mellem Stadt- og Volkswirtschaft, bliver af Büchers skildring egentlig blot tilbage fremhævelsen af de politiske forholdsregler, hvorved regeringerne i visse europæiske lande i et vist tidsrum søgte at hidføre disse landes økonomiske enhed, idet det ganske henstilles, hvorvidt der til denne politik svarede den virkelige dannelse — forudgaaende eller efterfølgende — af en økonomisk folke- eller statsomsætningsenhed. Karakteriseringens svaghed beror sikkert paa, at medens der staar en fylde af historiske eksempler til raadighed for en skildring af byomsætningsenheden, maa saavel Bücher som Schmoller nøjes med for folkeomsætningsenhedens vedkommende at henvise til de vesteuropæiske stater. Af disse afgiver endda alene England i tiden c. 1600 - c. 1750 et tilstrækkeligt sikkert eksempel; derefter vilde dette økonomiske udviklingstrin kunne nærmere bestemmes omtrent saaledes: 1. folkeomsætningsenheden dækker hovedmassen af sin konsumtion ved egen produktion, 2. forsyningshandelen, der tilfører de manglende varer, og den dertil svarende eksporthandel er koncentreret i een bestemt eller nogle ganske faa byer, der samler overskudsproduktionen, og hvorfra de tilførte varer fordeles til andre byer indenfor omsætningsenheden, der da atter fordeler dem til konsumenterne, 3. denne økonomiske omsætningsenheds grænser falder sammen med det politiske samfunds grænser. At der overalt saaledes har været en tendens til dannelse af større enheder — ogsaa hvor denne ikke støttedes ved produktionen af en særlig fortrinlig eksportvare — der omfattede saavel landdistrikter som mange byer, men hvor dog een by dannede centrum, kan let konstateres, men det er meget usikkert, om disse større enheder — eller flere af dem tilsammen — andetsteds faldt sammen med de politiske omraader; cf. v. Below JNS 76, 622, 628. Dette gjaldt i alt fald ikke Tyskland før 1871. — Paa svagheden i karakteriseringen af „Volkswirtschaft“ beror det endelig, at Bücher 141—42 ikke kan se nogen grund til at skelne mellem dette trin og „Weltwirtschaft“.

er indkøbet af de fremmede varer til forsyning af hjemmemarkedet. Den udvidelse, som en saadan forsyningshandel tør haabe paa og arbejde mod, er en forøgelse af dette hjemmemarkeds aftagningsevne; konsumtionen kan stige, nye varer kan gøres til fornødenheder, men først og fremmest kan aftagningsomraadet maaske rent territorialt udvides. Er en udvidelse ikke mulig, gælder det om ved alle midler at fastholde det givne hjemmemarked i den udstrækning, det nu engang har. Men hvor handelen har en eller flere varer at arbejde med, der er af en saadan godhed, at de praktisk talt kan finde afsætning overalt, dær taber forsyningen af hjemmemarkedet sin aldeles overvejende betydning. Dær ligger udvidelsesmulighederne i den stedse større produktion af denne eller disse varer, i det stedse større opkøb, den stedse større afsætning. Afsætningen paa de fremmede markeder er hovedsagen; hvad købmanden til gengæld tager tilbage derfra i varer, afsættes paa hjemmemarkedet, forsaavidt det kan aftage det, ellers paa andre hjemlige eller maaske fremmede markeder. Det er klart, at under denne udvikling maa byomsætningsenheden sprænges; de byer, der lettest og bedst kan overtage eksporten af de overalt sælgelige varer, er istand til at tilrive sig forsyningen af mere end deres egne markeder; let og hurtigt arbejdes et land sammen til en økonomisk enhed; netop dette var tilfældet i England.

253. Ganske løseligt kan man da saaledes om et lands handel bruge betegnelserne: eksport- eller forsyningshandel, efter dens almindelige karakter, eftersom hvilket maal der fortrinsvis er sat for dens arbejde. Den store forskel mellem den engelske og tyske handel i hele denne tid ses da at bero derpaa, at den engelske meget hurtigt blev en udpræget eksporthandel, medens den egentlige tyske handel i hele perioden ikke mistede sin karakter af fortrinsvis at være en forsyningshandel, tværtimod, i visse tidsrum deraf blev dens karakter af ren forsyningshandel endog yderligere fremtrædende. Dette vil atter sige, at de varer, som de tyske byer af deres oplands egenproduktion havde at give i bytte mod dem, de selv behøvede, var med ganske faa og oftest temporære undtagelser ikke af den beskaffenhed, at de kunde konkurrere med alle landes frembringelser eller for den tyske handel erobre de betydeligste markeder. De fleste af dem maatte finde deres afsætning paa bedste maade, for en del paa markeder, hvor de bedre frembringelser ikke naaede hen; de fleste af dem stod selv dær hvert øjeblik i fare for at fortrænges.

Men var da Tyskland forsaavidt, for at fastholde den gængse udtryksmaade, uheldigere stillet end England, saa sikrede dets rent geografiske beliggenhed det paa forhaand en stor fordel, som England først efterhaanden ved ihærdigt arbejde opnaaede. Byomsætningsenheden fremtræder vel ikke nogensinde i historien saa rent, at dens konsumtion fuldstændig dækkes ved dens egenproduktion, at fremskaffe det manglende var forsyningshandelens opgave. Saa langt man gaar tilbage i den tyske middelalder, finder man, at en række varer blev tilført og maatte tilføres udefra; for de fleste tyske byers vedkommende var det særlig mange arter fremmede tøjer, tørrede og saltede fisk, salt,

pelsværk, krydderier, vin, men dertil ogsaa metalvarer, voks, tømmer, potaske, tjære, beg, sten, selv korn, ofte ogsaa specialiteter som vajd, øl, tønder, hatte m. m.[1]. De markeder, hvor de fleste af disse varer fandtes i overflod, laa syd og nord, vest og øst for det tyske omraade, og ikke blot maatte de tyske byer forsynes derfra, men disse markeder maatte selv søge den livligste forbindelse indbyrdes for paa samme maade at skaffe sig tilførsel af uundværlige varer. Ved denne udveksling maatte varerne passere tysk omraade; som allerede fremhævet gjaldt dette særlig forbindelsen mellem Øst- og Vesteuropa. For Tyskland blev derved mellemhandelen fra første færd af den største betydning; dets floder afgav de fortrinligste transportveje og dets geografiske position kunde ingensinde miste sin virkende kraft. Medens den engelske handel gik sin sejrsgang gennem verdensmarkederne, blev det derfor den tyske handels opgaver at søge paa alle maader at fastholde mellemhandelen og hjemmemarkedernes forsyning. Men derfor stod den tyske handel heller ikke fast sammensluttet som den engelske; hver tysk by kæmpede for sig, ganske vist mod samme maal, men netop derfor ofte mod hverandre indbyrdes.

254. Jeg har i det foregaaende kapitel forsøgt at paavise, at den engelske kommissionshandels særlige udformning staar i den nøjeste forbindelse med den engelske handels almindelige udvikling, saaledes som denne atter er bestemt ved varens særlige karakter og ved den engelske købmands herredømme over varen. Ganske det samme gælder den tyske kommissionshandels type, ogsaa den er skabt ved den udvikling, den tyske handel gennem aarhundreder gennemløb, blot er denne tyske type ikke i den grad særegen for Tyskland, som den engelske er det for England, enkelte af dens særtræk kan ikke engang siges først at være udviklede indenfor tysk handels omraade. Men den har her været næsten lige saa eneraadende, som faktortypen er det i engelsk handel, og typen er her i meget udpræget form bleven fæstnet ved lov. For nu at paavise dens sammenhæng og overensstemmelse med tysk handelslivs almindelige karakter maa man atter først rette sin opmærksomhed paa selve varerne og købmandens større eller ringere herredømme over dem som de grundforhold, der væsentligst bestemmer handelslivets karakter, og særlig maa man søge at fremdrage de muligheder, der var for, at den tyske handel kunde antage karakter af en eksporthandel, og undersøge, hvorvidt disse muligheder virkeliggjordes eller tilbagetrængtes.

Ved en saadan mere analyserende end beskrivende undersøgelse af den tyske handels varebestand vil det sikkert være tilladeligt at se saa temmelig bort fra de rene mellemhandelsvarer og blot tage de indenfor selve det tyske omraade producerede varer i betragtning. Thi det er paa forhaand indlysende, desuden atter og atter stadfæstet af handelens historie, at over den rene mellemhandelsvare vil købmanden kun for en tid, kun under særlig gunstige omstændigheder kunne hævde et virkeligt herredømme. Forandringer i den politiske situation, ændringer i handels-

[1] Bücher 126; berigtiget af v. Below Hist. Zts. 86, 46—53.

vejenes retning eller indenfor kommunikationsmidlerne vil let rive mellemhandelsvaren ud af hans haand. Aarsagen er, at hans herredømme ikke strækker sig ud til selve dennes produktionsgebet, det er eller kan blive tilgængeligt for andre. Overalt, hvor et lands købmandsstand har søgt at erhverve sig et fastere herredømme over en mellemhandelsvare, iagttager man derfor, at den stræber efter paa en eller anden maade at bringe produktionsgebeterne under sin økonomiske indflydelse; den rent geografiske position er ingenlunde tilstrækkelig eller afgørende. For Tysklands vedkommende var imidlertid forholdet det, at det næsten alene var dets geografiske position, der bragte mellemhandelen til at spille en saa fremtrædende rolle i dets handelsliv.

Langt lettere kan og kunde købmanden særlig i ældre tider erhverve sig herredømmet over den vare, der produceredes i landet selv; han kunde naa at beherske opkøbet, han kunde ved sin kapital skaffe sig indflydelse over selve produktionen. Des værdifuldere var denne hans indflydelse, jo finere en teknik der udkrævedes til selve varens fremstilling; thi denne finere teknik lod sig i datiden kun vanskeligt erhverve af andre; der var ingen, der gav undervisning i teknik, og en by eller en egn kunde gennem lange tider bevare sin tekniske overlegenhed som en hemmelighed. Allerede dette gav tekstilvarerne en værdi i omsætningen, der langt overgik raastoffernes eller de varers, der som vin, øl eller sild kun krævede en simplere teknik ved fremstillingen.

255. Derfor vil det være naturligt først at betragte de tyske tekstilvarer. Tysk handel vækkes i den tidligste middelalder til liv ved den frisiske import af fremmede uldtøjer; men i importens fodspor følger en tysk uldindustri, der vandrer op langs Rhinen efter den[1].

Maaske har den allerede i midten af det 11. aarh. bredt sig udover de egne, der i de følgende aarhundreder blev dens hovedsæde, til Rhinegnene, Schwaben og klostre og byer ved Donaus øvre løb. I alle de vigtigste byer: Köln, Aachen, Trier, Mainz, Worms, Frankfurt a/M., Speyer, Strassburg, Ulm spillede uldvæveriet en fremtrædende rolle; eftersom lavene uddannedes, indtog uldvæverne de fleste steder den fornemste plads iblandt dem[2]. Af interesse er det, at de fleste af de mange mindre byer, hvis uldstoffer nævnes i tarifer fra det 15. aarh., som i en kreds samler sig om Frankfurt a/M., thi denne bys aarsmarkeder maa i løbet af det 13. aarh. være vokset op til at blive hovedmarkedet for hele denne tyske uldstofstilvirkning[3]. Grunden var vel, at de tyske tøjer allerede tidligt fandt afsætning mod øst, baade Kölns og Ulms tøjer gik allerede inden udgangen af det 12. aarh. lige til Wien, og den vej, de fulgte, gik for de kölnske tøjers vedkommende fra Frankfurt over Nürnberg, Regensburg og Enns. Disse tyske uldstoffer lod sig da altsaa middelalderen igennem eksportere til Wien[4] — men sikkert kun, fordi de bedre stoffer i tiden til det 16. aarh. kun i ringe omfang naaede herhen; thi til verdensmarkederne vovede de sig ikke frem.

Hele denne tyske uldindustri var i sig selv ikke synderlig udviklingsdygtig. Om de fleste af dens hjemstedsbyer gælder det, at deres

[1] Cf. ovfr. 12—13.
[2] Schulte I, 121—24. „Marnerne" i Ulm Nübling 136—40. Keutgen Hans. Gbl. X, 1901, 98—100.
[3] Schulte I, 702, 166—67. Det ældste dokument om Frankfurtermesserne er Friedrich 2.'s beskyttelsesbrev af 1240. Keutgen Hans. Gbl. X, 1901, 110—11. Inama-Sternegg III, 2, 280—81.
[4] Schulte I, 123.

produktion overhovedet ikke var beregnet paa eksport, den skulde alene dække konsumtionen i byen selv og det opland, den netop derved drog til sig; iøjnefaldende er dette endogsaa ved en by som Strassburg[1]. Den fremstillede vare stod fra først af og stedse langt tilbage for de nordfranske og flanderske tøjer, endsige de engelske, og det i enhver henseende, med hensyn til raastoffet og til hele behandlingen, særlig farvningen.

Omend derfor den tyske uldindustri i det 15. til 16. aarh. bredte sig ogsaa mod nord, til Magdeburg, Hildesheim og særlig til Sachsen[2], var der dog ikke tale om, at den kunde konkurrere med den overmægtige flanderske eller engelske; den kunde højst bevare den kundekreds, der var for de ringeste og groveste sorter, og for disses vedkommende mærkede Englænderne en tid i alt fald nogen konkurrence[3]. Medens derfor i middelalderens første aarhundreder de flanderske tøjer ubestridt beherskede de nordtyske markeder, var det alene i Øvretyskland, at behovet for størstedelen tilfredsstilledes ved den hjemlige produktion, og selv her mærkes tidligt fremmede tøjers overlegenhed; allerede i midten af det 14. aarh. er Basels uldvæveri i tilbagegang. Tilbagegangen synes at brede sig mod nord og naaede i det 15. aarh. ogsaa Ulm[4]; dette forklares ved, at det i denne første tid vistnok mest var italienske tøjer, der beredte de sydtyske konkurrence; som salgsvarer nævnes i Strassburg i 1401 foruden flanderske kun tøjer fra Triest og Lombardiet, i 1477 tøjer fra ikke mindre end elleve forskellige italienske industridistrikter. Men nu var ogsaa konkurrencen fra nord begyndt; foruden de nederlandske tøjer nævnes i 1477 ogsaa franske og engelske[5].

256. Navnlig de engelske tøjers absolute overlegenhed maatte snart berede den tyske uldindustri trange kaar; begyndende i det 15. aarh. og med stigende heftighed fortsættende sig gennem de første aartier af det 16. lyder overalt i Tyskland klager over den stigende import af engelske tøjer og en voksende eksport af tysk uld[6]; det var de fremmede tekstilindustrier, der gravede grunden bort under fødderne paa den svage tyske industri ved at berøve den dens eget raastof.

Endda virkede den engelske konkurrence endnu ikke med fuld kraft, fordi Englænderne endnu holdt deres afsætning samlet i Antwerpen. Men efter midten af det 16. aarh. har de mest indsigtsfulde Englændere set, at selv paa Antwerpenmarkedet var det Tyskland, der var Englands største kunde, og at de varer, de engelske købmænd dær tog i bytte for deres klæde, var tyske varer, dels hanseatiske, men i lige saa høj grad linned, barchent og metalarbejder fra Øvretyskland[7]. Da derfor det endelige brud mellem Nederlandene og England kom i 1563, var det klart, at merchant adventurers maatte ønske at søge direkte forbindelse med dette deres vigtigste nordeuropæiske afsætningsomraade. Intet viser bedre den engelske industris og handels kolossale overlegenhed end den dristige og faste handelspolitik, England nu i det følgende halvthundrede aar førte overfor Tyskland. De engelske købmænd var sig deres overlegenhed bevidst, vidste, at de blot behøvede at vælge. „Bliver Antwerpen lukket for os, staar hele Holland og Seeland os aaben, dær har vi den gode Rhinforbindelse med indlandet; vi kan gaa til Emden, Krempe eller Harburg; vi kan oprette faktorier i preussiske, polske, danske,

[1] Schulte I, 603. I beg. af 14. aarh. har i Schlesien hvert af de 20 fyrstendømmer, hvori det dengang var delt, sin egen helt lokale uldindustri. Frahne 174—75.
[2] Ehrenberg Hamburg 287—88. 1543 forhandles i Augsburg tøjer fra Meissen, Giessen, Königstein; 1575—93 i Hamburg tøjer fra Hildesheim, Magdeburg, Lüneburg etc.
[3] Ehrenberg Hamburg l. c. anm. 77.
[4] Schulte I, 662, 646.
[5] Inama-Sternegg III, 2, 332 anm. 3.
[6] Inama-Sternegg III, 2, 332—33. Ehrenberg Hamburg 123—24
[7] Ehrenberg Hamburg 68—69.

ja endog i øvretyske og nordfranske byer“ [1]. Faktisk var enhver tysk by, som merchant adventurers vilde tilbyde deres stapel, villig til at modtage dem.

Men fremfor de andre byer bød Hamburg fordelene dels ved sin gamle forbindelse med Østersølandene over Lübeck, dels ved sine farverier, der arbejdede med den fremragende nederlandske teknik; efter straks i 1564 at have sikret sig Emden, der under den følgende tids omskiftelser vedblev at være deres nødanker, henlagde merchant adventurers i 1567 deres stapel til denne by, hvis raad 19. juli havde tilstaaet dem overordentlig gunstige privilegier[2], og fastholdt den dær til 1578, da det hamburgske raad under et stærkt pres fra Hanseforbundets side saa sig nødt til at nægte dem privilegiernes fornyelse. Forøvrigt var de engelske købmænd sikkert i denne første tid endnu noget i tvivl, om Hamburg ogsaa var den mest fordelagtige plads; denne bys forbindelser med Øvretyskland var næppe endnu faste nok. Thi netop de sydtyske varer øvede en stærk tiltrækning, og derfor ser man ogsaa Englænderne straks efter bruddet med Nederlandene opsøge hovedmarkedet for det tyske klæde: Frankfurtermesserne; her kunde de paa engang bibringe de tyske tøjer det afgørende nederlag og selv skaffe sig barchent og metalarbejder; saa vigtig var denne aktion, at merchant adventurers paa dette punkt brød med deres princip om afsætningens koncentration paa stapelpladsen og tillod kompagnimedlemmernes rejse til Frankfurtermesserne[3]. Men disse lod sig ikke nøje dermed; som interlopers opsøgte de selve Nürnberg, og her bestod der i hele slutn. af det 16. aarh. et ikke af kompagniet anerkendt engelsk faktori[4]. At merchant adventurers fra aaret 1587 paany i Stade fik en fast stapelplads i Nordtyskland, bevirkede imidlertid, at de sydtyske varer i stigende omfang fandt deres vej til England herover, saa at de direkte forbindelser med Øvretyskland efterhaanden blev overflødige. Da saa al Hanseforbundets modstand viste sig frugtesløs, da tilmed det pludselige opsving i korneksporten fra 1580erne gav Hamburg fornyet betydning, da forbindelsen med Øvretyskland lige saa let lod sig drage dertil som til Stade, kunde merchant adventurers atter i 1611 vende tilbage til denne by, der fra nu af var sædet for deres faktori i Tyskland, ligesom Constantinopel, Smyrna og Aleppo var det i Levanten. Og som i Levanten arbejdede det engelske kompagni ogsaa her paa at samle al den engelske handel paa faktoripladsen[5] og hindre sine medlemmer i at rejse „op og ned“ i Tyskland; dog dannede stedse de store tyske messer, nu ikke blot Frankfurter-, men særlig Leipzigermesserne, en undtagelse.

Under hele denne udvikling gik den tyske uldindustri til grunde; havde konkurrencen været følelig tidligere, blev den uimodstaaelig, da Englænderne selv bragte deres tøjer og kunde sælge dem endnu billigere end selve de importerende tyske købmænd. De tanker, der i kampens hede nu og da dukkede op hos deres ivrigste modstandere om, at Tyskland kunde undvære de engelske tøjer, at den tyske uldindustri selv kunde tilfredsstille efterspørgselen, var kun fantasier[6]. Først da „electoralfaaret“ kunde yde det sachsiske uldvæveri et bedre raastof, viste der sig atter svage muligheder for at optage en konkurrence.

257. Men ligesom nu uldstoftilvirkningen var Englands nationale tekstilindustri, kan lærredsvæveriet siges at være Tysklands.

Imidlertid er der imellem disse to grene af tekstilindustrien efter selve deres natur den største modsætning; medens særlig valkningen og farvningen tidligt bragte

---

[1] Ehrenberg Hamburg 143.

[2] Ehrenberg Hamburg 312—26. Allerede 1543 var merchant adventurers begyndt at importere deres tøjer direkte til Hamburg. Ehrenberg Zts. f. hamb. Gesch. 8, 149.

[3] Ehrenberg Hamburg 118—19. Englænderne nævnes første gang paa høstmessen 1564, cf. 155, 161, 210. Lingelbach 53—54: no persone of this fellowshippe shall carye . . . anie merchandise whatsoeuer to or for anie other towne . . . then only to suche towne . . . where the fellowshippe or some parte thereof ys by order resident nationwyse and keepeth the ordinarie martes . . . provided that yt shalbe lawfull to vse the Frankfortes martes . . . and to buy all kynde of foreign commodityes there.

[4] Ehrenberg Hamburg 118, 120—21.

[5] Saaledes er kompagniet mod den engelske handel i Nürnberg, mod handel i Emden og Stade, da Middelburg 1593 skal være eneste stapelplads. Ehrenberg Hamburg 201.

[6] Ehrenberg Hamburg 149—151, 161.

uldvæveriet til koncentration, i alt fald fortrinsvis, i byerne, var linnedvæveriet i en fortrinlig grad egnet til netop at vedblive at udgøre en del af hver enkelt landhusholdnings virksomhed. Heglingen af hørren og hampen fastholdt raastoffet paa landet, blegningen af det vævede stof kræver store, solbeskinnede flader, selve dyrkningen af hørren og hampen og viderebehandlingen af raastoffet skyder sig bekvemt ind mellem bondens øvrige arbejder, spindingen og vævningen var passende kvindearbejde i vinteraftenerne; det var tillige arbejder, der ikke krævede stor teknisk færdighed og ikke var særlig anstrængende[1]. Overalt paa landet dyrkedes der da hør, og fandt der linnedtilvirkning sted lige op til midten af det 19. aarh., og let kunde produktionen udvides; betingelsen var blot, at opkøbet til videreforhandling naaede derhen, som regel i skikkelse af den nærmeste bys købmænd. Derfor ser man til forskellige tider snart een tysk egn, snart en anden dukke op og vinde navn som hjemsted for en linnedtilvirkning; overalt forløb da udviklingen, lidt hurtigere eller lidt langsommere, som den f. e. skildres fra det hannoverske: linnedvæveriet er oprindelig en bibeskæftigelse ved landbruget, der væves kun til eget behov; saa begynder vævningen til salg, en bonde forfærdiger nu i reglen 5 à 6 stk. linned om aaret, en landarbejder 2 à 3 stk., hver pige faar som del af sin løn hør, som hun spinder til garn for deraf at væve et mindre stykke; hos de fattigere klasser fortrænger efterhaanden vævningen for salg ganske vævningen til eget behov. Der danner sig da vel en klasse af professionelle vævere, men stadig er en stor del af producenterne bønder, der søger bifortjeneste; denne producenternes uensartethed og den hele mangel paa koncentration gør det næsten umuligt at opnaa fremstillingen af en ensartet vare; snart gaar tilmed alle slags underslæb i svang: der bruges slet og uensartet garn, stykkerne har ikke samme længde, er smallere i den ene ende end i den anden, kun den del af stykket, der ved oprulningen kommer yderst, er godt vævet[2]. Kun ved ligefremme tvangsforanstaltninger kunde byerne søge at skabe dog i det mindste den grad af ensartethed hos varen, der var nødvendig, hvor linnedhandelen fik et større omfang.

258. Trods alle vanskeligheder og skønt linnedet i den første del af middelalderen mere og mere fortrængtes som beklædningsstof af uldtøjerne, naturligt mest i de nordligere egne[3], opstod der dog tidlig en betydningsfuld tysk linnedhandel. Thi anderledes end i Norden var forholdet i Middelhavslandene; dær var linnedet netop efterspurgt, og tilvirkningen ikke meget udbredt; naturligt bød de sig da frem som markeder for det tyske linned. Derfor finder man først en betydelig linnedhandel og en deraf fremkaldt stærkere produktion i egnen omkring Bodensøen, hvorfra overgangen til Italien var ret let[4]. Allerede midt i det 13. aarh. er denne handel særlig i Ravensburg og Konstanz af stor betydning; for disse to byer falder linnedhandelens blomstringstid i aarhundredet fra ca. 1350 til ca. 1450; med varens ensartethed førtes der i denne tid i det mindste i Konstanz tilsyn af en offentlig kontrolmyndighed. I det 15. aarh. bliver St. Gallen, Isny og Wangen centrerne for Bodensøegnens linnedproduktion og handel, især St. Gallen, der omkring 1530 producerer mere end 10,000 stk. linned aarlig, og hvor der er ca. 350 mestre, her fremstilledes ogsaa drejl („zwillich") d. v. s. kipret eller mønstret lærred, ogsaa farvedes det, blaat og sort[5].

Disse byers handel maatte da som i langt større omfang den engelske antage karakter af en kraftig eksporthandel, og med varen fulgte køb-

[1] Schulte I, 113—14. Dog Keutgen Hans. Gbl. X, 1901, 86—87.
[2] Hornung 59 63.
[3] Schulte I, 112—13.
[4] v. Below Hist. Zts. 89, 226: Bei Ravensburg, das im Mittelalter doch nicht so sehr „klein" war, kann schon die geographische Lage vieles erklären; es liegt viel näher an den Alpen.
[5] Schulte I, 114—15, 605 f., 622, 639.

manden; Schulte har gjort opmærksom paa, at det ikke, som man kunde vente, er købmænd fra de betydeligste sydtyske stæder som Strassburg eller Mainz, man finder i Italien og Spanien, men derimod, foruden Nürnbergere og Ulmere, netop fremfor alle købmænd fra Konstanz og Ravensburg[1]. Det sydtyske linned fandt i Middelhavslandene tidligt en stærk udbredelse, og denne gunstige stilling udnyttedes snart ved faste handelsforbindelser.

Allerede 1204 er tela Allamanie velkendte i Genua, i 1248 sendtes Baseler linned lige til Accon, og i alt fald straks fra beg. af det 14. aarh. er tysk linned, tela de Alemag, almindelig handelsvare i Levanten. I Venezia købtes i 1358 i fondaco 1045 stk. linned[2], men Venezia nægtede de tyske købmænd selv at føre deres varer over havet, og Genua blev derfor Sydtysklands eksporthavn. De yderligere begunstigelser, Genua 1424 27. decbr. tilstod de tyske købmænd paa en Konstanzerkøbmands anmodning, viser meget klart linnedstoffernes betydning for den tyske handel og byens stilling som eksporthavn; de gaar ud paa, at der af importen af linned, kanevas og barchent kun skal betales 9 ₰ pr. ℔ i told, og at der af alle varer, der uden at skifte ejer blot føres igennem Genua fra Tyskland til Katalonien og Provence eller omvendt, kun skal betales $^1/_2$ % i transittold[3].

Over Genua gik linnedet videre til Spanien, hvor tyske købmænd allerede i slutningen af det 15. aarh. fandtes i formodentlig ret stort antal; fra begyndelsen af det 15. aarh. kan man paavise faktorer for Konstanzer- og Ravensburgerselskaberne i Barcelona og Valencia, senere ogsaa i Tortosa, Saragossa, Alicante og Almeria. Ogsaa de italienske byer aftog meget tysk linned; det store Ravensburgerselskab drev handel til Neapel, maaske endog til Constantinopel[4].

259. Imod nord fandt det sydtyske linned en mindre stærk udbredelse, omend det kan paavises i Wittenberg, Schlesien, Wien og selv Flandern; aarsagen var, at ogsaa her vævedes der overalt lærred, i det mindste til dækning af eget forbrug, snart ogsaa til salg.

Allerede Johan Wittenborg køber linned, lader det blege paa engene ved Schwartau, og giver Arnold Bardewick det med som sendeve til Dorpat[5]. Men det er særlig i Nordvesttyskland, at Bremens og Hamburgs voksende handel fremkalder et stærkere opkøb og en forøget produktion. I den første tid gaar linned herfra i handelen under fællesbetegnelsen „westfalsk linned"; højmesteren importerer til eget forbrug partier af westfalsk linned i aaret 1400 og senere i løbet af det 15. aarh.[6]; men efterhaanden sondres der mellem forskellige sorter, der som sædvanlig i tøjhandelen betegnes efter deres produktionssted eller første markedsplads, saaledes nævnes linned fra Münster, Hannover, Herford, Bielefeld, Hameln. Særlig anseelse vinder snart det osnabrückske, fordi det i Osnabrück var lykkedes at faa oprettet en „legge", allerede inden udgangen af det 14. aarh. var denne kontrolanstalt traadt i virksomhed. Alt linned, der førtes til Osnabrück, skulde bringes derhen, inden det stilledes til salg; hvert stykke bredtes ud over maaleborde, derefter klassificeredes det efter vævningen og det anvendte raastof og stempledes. I spidsen for kontrollen stod en „leggemeister"; ved en ny mands ansættelse i 1473 gives

---

[1] Schulte I, 603. v. Belows kritik Hist. Zts. 89, 226—27 forekommer mig paa dette punkt — bortset fra det mindre betydningsfulde spørgsmaal om „rigsstæder" eller „landstæder" — kun at vise, at Schultes meget rigtige iagttagelse kunde have været heldigere formuleret. Schultes svar JGVV 27, 259—61.
[2] Schulte I, 116—17, 355.
[3] Schulte II, nr. 254.
[4] Schulte I, 545 ff.
[5] Mollwo II, 158, 205.
[6] Hirsch 256—7.

der ham udførlige instrukser: han skal maale linnedstykkerne paa den smalle side, han maa absolut ikke selv handle med linned eller garn etc[1].

Leggestemplet ydede køberen en ikke ringe garanti og det netop indenfor en vare, der i en fremtrædende grad var uensartet; intet under derfor, at osnabrücksk linned snart sondrede sig ud som en stærkt efterspurgt, finere kvalitet, der saaledes i aarene 1563—69 i London opnaaede langt højere priser end nogen anden tysk linnedsort[2]. Netop dette medførte imidlertid, at fordelen ved og derfor fristelsen til at omgaa leggen blev saa meget større, væverne begyndte at unddrage sig kontrollen ved at afgive deres lærred ustemplet til Bremer- og Hamburgerkøbmænd, der ogsaa udsendte opkøbere; det ustemplede osnabrückske linned, der kom i handelen, begyndte at bringe varen i miskredit. Derfor udstedte bispen 1580 en forordning, der indførte leggetvang for alle stiftets vævere, og som forbød fremmede købmænd at opkøbe; denne forordning, der fornyedes 1595, 1622 og 1634, synes endnu en tid at have opretholdt det osnabrückske linneds særlige anseelse[3].

Foruden de westfalske byer er imidlertid i det 16. aarh. og formodentlig allerede i det 15. ogsaa flere byer mellem Lüneburg og Magdeburg centrer for linnedproduktion og handel. Af disse sorter indtager i 1560erne linnedet fra Salzwedel en særlig fremskudt plads; som andre centrer nævnes Dannenberg, Lüchow og særlig Ülzen; vistnok sammenfattes de i dette distrikt producerede linnedsorter under betegnelsen: linned fra Ülzens opland, „hinterländisch" linned. Ringere sorter bringes uden hjemstedsangivelse paa markedet i London under betegnelserne „mittelgut" og „packtuch", ved hvilket sidste sikkert blot maa forstaas det grove omslagslærred, sækkelærred. Som allerede nævnt, opkøbte ogsaa de større byer, Lübecks, Lüneburgs, Bremens og Hamburgs købmænd linned paa landet og lod det blege; det „hamburgske" linned indtog paa Londons marked i pris en mellemstilling mellem osnabrücksk og salzwedelsk. En enkelt gang nævnes ogsaa „zwillich" fra Mittweida, hvad der er vidnesbyrd om en sachsisk linnedhandel, undertiden pommersk linned; og at det 16. aarh. ogsaa ser den første periode af den schlesiske linnedhandel, vil der senere blive lejlighed til nøjere at omtale. Endelig var ogsaa blaarlærredet (heyt louwent) hele det 16. aarh. igennem en meget vigtig handelsartikel[4].

Formodentlig var det tildels, fordi forbruget af linnedstoffer i Nordeuropa atter var i stigen, at handelen med nordtysk linned tog saa stærkt et opsving i det 16. aarh.; dog har det sikkert været en medvirkende aarsag, at ogsaa det ligesom det sydtyske havde fundet vej til Middelhavslandene. Allerede i 1530erne gik saaledes osnabrücksk og münstersk linned til Spanien, hvor der i Sevilla var et hovedmarked for disse varer[5]; samtidig blev det en velkendt artikel i Venezia, hvortil det naaede over Frankfurtermesserne[6]. Saaledes var da det nordtyske linned i færd med at trænge ind paa de markeder, det sydtyske først havde aabnet; og jo mere de udstrakte spanske kolonier i Amerika befolkedes, des større muligheder var der for en betydelig udvidelse af tysk linnedproduktion og linnedhandel. Welsernes store planer om kolonisation i Venezuela savnede ikke deres rent kommercielle berettigelse.

260. Man skulde da synes, at tysk handel i denne nationale lin-

[1] Hornung 68—69. Det ældste dokument herom, af 1404, omtaler leggen som en allerede eksisterende institution. „Leggen" (leggen, leegen, lägen) betyder blot: Hinlegen und Ausbreiten der Leinwand auf dem Mesztische oder Hinlegen des Stempelgeldes in die Leinwandbüchse.

[2] Ehrenberg Hamburg 299—300.

[3] Hornung 72—73.

[4] Ehrenberg Hamburg 298.

[5] Meder 24; 25[1] angives følgende maal: item ein stuck Munster leinwadt von 102 elen, thun in Siuila 134¼; item ein stuck Ochssenbrückisch leinwad von 107 elen, thun in Siuilia varra 144.

[6] Meder 10—10[1]: Ochssenbrückisch leinwat pr. Venedig; giver en kalkulation over osnabrücksk linned, købt i Frankfurt.

nedindustri kunde have fundet et lignende fast grundlag for en maalbevidst egenhandel, som den engelske fandt i uldindustrien. Kraftige bestræbelser for en styrkelse af tysk egenhandel har da ogsaa lige til det 19. aarh. taget linnedindustrien til udgangspunkt. Men to meget væsentlige forhold var til hinder derfor. Det tyske linned indtog ikke i det 16. aarh. og naaede aldrig senere en saa herskende stilling indenfor verdens samlede linnedtilvirkning som det engelske klæde i uldindustrien; det vedblev stedse at være en ringere vare.

Fra den ældste tid var Frankrig hjemlandet for de bedste linnedstoffer; linnedtilvirkningen var udbredt i Champagne, Bourgogne, Toulouse, senere Bretagne; de fineste sorter kom fra Rheims eller Cambrai[1]. Frankrig bevarede her sin overlegenhed, og heller ikke det hollandske linned kunde det tyske naa med hensyn til kvalitet, det fik udtryk ogsaa i prisen, medens osnabrücksk linned i 1560erne solgtes i London for 10 d. alenen, kostede selv de ringeste sorter hollandsk 15 à 16 d.[2].

Men selvom det tyske linned havde naaet en absolut sejr paa verdensmarkedet, havde denne sejr næppe draget ganske tilsvarende følger efter sig; linnedet i sig selv var ikke en vare af samme betydning i det almindelige forbrug og derfor heller ikke af samme magt i omsætningen som klædet. Og medens linnedet ikke var i stand til at optage en alvorlig konkurrence indenfor beklædningsstofferne med klædet, blev det selv fulgt i hælene af bomulden, der i det 19. aarh. skulde trænge det voldsomt tilbage.

261. I disse tidlige aarhundreder var der dog mere samarbejde end strid mellem linnedet og bomulden; et samarbejde, der indenfor tekniken fandt et meget passende udtryk i den i Sydtyskland udbredte fremstilling af barchent, et stof, der om ikke fra første begyndelse, saa dog meget snart stedse vævedes med hørgarns kæde og bomuldsgarns islæt.

Araberne havde udbredt bomuldsplanten over Nordafrika og Sydeuropa, med dem fulgte ogsaa bomuldsvæveriet, der efterhaanden bredte sig mod nord; allerede i det 12. aarh. vævedes bomulden i Bologna, snart efter i Rimini, Venezia, Bergamo og de fleste norditalienske byer, særlig Milano; fra 1320 vandrer det over Alperne til Konstanz og Basel, derpaa til Ulm, Augsburg og Biberach. Om nu end vanskelighederne ved at fremskaffe raastoffet satte grænser for produktionens omfang, blev dog efterhaanden barchent en vare af ikke ringe betydning i sydtysk handelsliv; i de ovenfor anførte genuesiske toldbestemmelser af 1424 nævnes det jævnsides linnedet, og sammen med det fandt det udbredelse i Sydeuropa; i Nordeuropa, hvor det tyske barchentvæveri var ganske uden konkurrenter, gik handelen dermed indtil 1569 næsten udelukkende over Antwerpen, og i det 16. aarh., da ogsaa Fuggerne grundede deres store barchentvæverier i Weissenhorn (1534), blev afsætningen af barchent til England af saa stort omfang, at Augsburgerne 1598 erklærede, at deres hele barchenttilvirkning maatte ophøre, om handelen med England afbrødes[3].

I nær forbindelse med linned- og barchenttilvirkningen stod endelig ogsaa den tyske papirfabrikation, der fremstillede en vare, som i alt fald fandt god afsætning, hvor det italienske papir ikke naaede hen; den

[1] Schulte I, 115, 117, 704.
[2] Ehrenberg Hamburg 301.
[3] Schulte I, 139—41, Ehrenberg Hamburg 204, 302—3. Om Fuggernes barchentvæverier i Weissenhorn Nübling 158 ff.

fandtes fra slutn. af det 14. aarh. i de samme sydtyske byer, særlig kan nævnes Nürnberg, Ravensburg og Basel[1].

262. Linnedtilvirkning fandt som sagt sted overalt i Tyskland; barchentvæveri og papirfabrikation var særlige sydtyske indsatser i erhvervslivet. Dette var ogsaa tilfældet med den anden betydelige tyske industri: metalindustrien; eftersom jernet afløste broncen som raamateriale, blev de sydtyske byer, der laa de betydeligste jerngruber nærmest, i den senere middelalder de førende i stedet for Ardennerbyerne.

Metalarbejder fandt nu større anvendelse, tidligst vel i bygningsfaget, der fra det 13. aarh. stedse mere lagde vægt paa, at jerngitre og beslag var udførte med den største kunstfærdighed, derefter ogsaa i det daglige liv og selv i landbruget. Dog var det stedse vaabentilvirkningen, der stillede metalindustrien de største opgaver; den tog et stærkt opsving ved berøringen med den overlegne saracenske og italienske vaabentilvirkning og ved rustningens udvikling til at blive en fuldstændig jernklædning; senere fordi fremstillingen af skydevaaben aabnede nye felter for metalindustriens tekniske opfindsomhed og produktionsevne. I denne henseende var det af den største betydning, at man allerede i det 14. aarh. ad ren praktisk vej var kommet ind paa at fremstille støbejern, thi lige til 1847 kendte man kun kanoner af støbejern eller bronce, broncekanonerne var de bedste, støbejernskanonerne de fleste[2]. For begge disse hovedretninger indenfor metalindustrien bliver fra det 14. aarh. de øvretyske byer hovedproduktionsstederne, kunst- og kleinsmederiet blomstrede i Augsburg, München og Nürnberg, vaabentilvirkningen i Nürnberg, Regensburg og Nördlingen, dertil i Solingen. Lavsfortegnelser for disse byer viser, hvor tidligt og stærkt industrien specialiserede sig; i Augsburg nævnes 1360 ring- sav- kedel- plade- og harnisksmede, i Nürnberg 1363 ikke mindre end 30 forskellige specialiteter[3].

Nürnberg blev i løbet af det 14. aarh. metalindustriens hovedstad; her gjordes mangfoldige tekniske fremskridt, og efterhaanden uddannede da dens metalarbejdere en teknik, der var alle andre landes og byers overlegen, endog som det synes Milanos[4]. De bedste panserskjorter og harnisk fremstilledes her, og fra 1480 kunde Nürnberg besejre alle konkurrenter indenfor disse specialiteter; alle de mangfoldige smaaarbejder af metal, der endnu sammenfattes under betegnelsen „Nürnbergerkram", særlig værktøj, beslag, husgeraad o. s. v., blev snart kendt overalt, og samtidig gik Nürnberg sammen med Augsburg i spidsen for den ny tid, allerede 1380 kunde byen paatage sig levering af støbte broncekanoner[5].

263. Og atter fremkaldte denne varens overlegenhed en kraftig eksporthandel; Nürnbergerkøbmændene fulgte deres vare, hvor den trængte hen.

I slutn. af det 13. aarh. bredte den nürnbergske handel sig op langs Rhinen; i 1311 faar Nürnbergerne toldfrihed i Brabant; 1361 i Flandern lige saa store privilegier som Hanseaterne; 1385 nævnes de i London. Den samme fremtrængen sker mod øst: 1326 og 1347 faar de privilegier i Bøhmen, 1365 handelsfrihed i Polen; i aarhundredets slutning strækker deres handel sig til Prag, Krakau, Lemberg, Tana, Brügge og Katalonien. Thi ogsaa mod syd gik deres veje, i Venezia, i selve Milano og i Como sælger de i stort antal deres metalarbejder og køber krydderier,

[1] Schulte I, 623, 683. St[illegible] Lübecker Papiermühlen im 15. Jahrh. [illegible] des Ver. f. Lüb. Gesch. [illegible]
[2] [illegible] Grosse Vermögen I, 180 [illegible]
[3] Inama Sternegg [illegible] 2, 113 anm. 2 og Beilage I, 88 f. Schulte I, 686 [illegible]
[4] Schulte I, 560 [illegible] gab es in Mailand auch Waffenschmiede, [illegible] arbeiteten
[5] Inama Sternegg [illegible] 2, 114

barchent og safran[1]. I det 15. aarh. befæster de overalt deres stilling; havde Lübeckerkræmmerne allerede 1353 følt deres detailhandel skadet ved salg af Nürnbergerknive i smaapartier, saa havde de og navnlig de preussiske stæder i det 15. aarh. en stadig kamp at føre med de nürnbergske landfarere, der forhandlede deres kram ude paa landet; efter 1450 maatte de liflandske byer optage den samme kamp. Samtidig begyndte Hanseaterne at frygte den nye forbindelse, Nürnbergerne havde skabt mellem øst og vest, i alt fald England vilde de holde dem borte fra, og 1447 vedtoges, at i de hanseatiske privilegier dær maatte Nürnbergere, Englændere og Nederlændere ikke have del[2]. Men ingen forholdsregler kunde berøve Nürnbergerne de fordele, deres gode varer gav dem; ogsaa i det 16. aarh. staar messingtraad, knive, leer, klinger, panserskjorter, harniskdele, vaaben, plader, laase, kedler og kander jævnsides med linned og barchent som Tysklands vigtigste eksportvarer[3].

England bliver ogsaa her den bedste kunde. Derfor er det, Englænderne søger frem til Nürnberg, saa vigtig en vare var de tyske metalarbejder for dem, at de i 1579 endog erklærede, at salget af engelske tøjer ikke var deres hovedformaal dær; de købte aarlig i Nürnberg for 60,000 fl. varer, alene de nürnbergske knivsmede gav de ordrer for 5000 fl. om aaret, deres klædesalg skulde blot tjene til at lette deres indkøb, som de dog for en del maatte dække ved betalinger i rede penge. Allerede fra første færd havde indkøb af vaaben og skyts spillet en stor rolle i den engelske handel i Hamburg; medens stapelen var i Stade, og senere da den atter henlagdes til Hamburg, gik store mængder husgeraad og „kramgut" dertil fra Nürnberg[4]. I slutn. af det 16. aarh. var vel selve varen endnu af samme godhed som før; men alligevel var den nürnbergske handels tidligere saa dristige fremtrængen standset. · Overfor England var den endog i færd med at forvandles til en passivhandel.

264. Inden vi søger aarsagerne hertil, maa med et par ord omtales selve metaludvindingen, fordi den afgav raastoffet for metalindustrien, og fordi de øvretyske byers stærke aktivitet i det 15. og 16. aarh. maaske nok saameget hvilede paa udvindingen og forhandlingen af metallerne selv.

Indenfor den tyske bjergværksdrift, hvis udviklingshistorie endnu paa mange punkter er ganske uklar, kan man skelne tre perioder[5]. I den ældste arbejdes der først i de allerede, væsentligst af Romerne, aabnede gruber, enkelte steder aabnes nye, fremfor alle Harzbjergværkerne. Fra omkring aaret 1200 iagttages overalt et stærkt opsving i driften og en større udbredelse; nu udvindes der i betydelige kvantiteter sølv i Valtelina, Trient og Steiermark, i Breisgau og Elsass, i Mansfeld, men navnlig i Goslar og i Iglau og Freiberg i Schlesien; guld i Goldberg og Löwenberg i Schlesien og i Gastein i Salzburg; begge ædelmetaller udvindes ogsaa i Jamnitz og Eule i Bøhmen. Samtidig med dette opsving i ædelmetaludvindingen finder et tilsvarende sted for andre metallers vedkommende; tildels i forbindelse med sølvet findes meget kobber og bly, saaledes særlig i Goslar og Mansfeld, desuden i Tirol og Kärnten; tin, som hidtil England alene har produceret, udvindes fra c. 1240, maaske allerede tidligere i Graupen og Schönfeld i Bøhmen, i slutn. af det 13. aarh. ogsaa i Wolkenstein i Sachsen; den tidligere ret ringe jernudvinding i Steier-

[1] Daenell II, 269—71; Schulte I, 659, 572, II, nr. 185: 1477 10. oktbr. levering af messingskeer. Eksport af Nürnberger metalvarer til Milano er hovedsagen for Koler-Kress-Saronnoselskabet af 1500. I, 588.
[2] Daenell II, 273–74, 277.
[3] Ehrenberg Hamburg 9, 297.
[4] Ehrenberg Hamburg 120, 267. Cf. III. kap. 2. afsnit.
[5] Til det følgende Inama-Sternegg II, 329—38, III, 2, 139—44.

mark, Schwarzwald, Øvrepfalz og andre steder forøges stærkt i det 13. og 14. aarh; hovedproduktionsstederne er Eisenerz og Vordernberg i Steiermark, Hüttenberg i Kärnten og Amberg-Sulzbach i Nedre-Bayern. Det er denne forøgede produktion af jern, tin og kobber, der afgiver raastofferne for den sydtyske metalindustri.

I den følgende tid er der nogen tilbagegang; i sidste halvdel af det 14. aarh. særlig for Freibergs vedkommende, i det 14. og beg. af det 15. aarh. stærkt i Harzbjergværkernes produktion; kun faar her i det 15. og 16. aarh. fremstillingen af vitriol en ikke ringe betydning. Men derefter indtræder atter i sidste halvdel af det 15. og i det 16. aarh. en ny og meget kraftig opgangsperiode; nye meget rige sølvgruber aabnes; i Sachsen saaledes Schneeberg, Annaberg og navnlig 1516 Joachimsthal; i Schlesien Reichenstein, i Tirol Schwaz, hvor der ogsaa udvindes betydelige mængder kobber, endelig bliver ogsaa de rige ungarske sølv- og kobberværker, særlig i Neusohl, af betydning for det tyske erhvervsliv.

Ser man bort fra det engelske tin, det svenske osemund og de ret ubetydelige mængder spansk sølv og jern, var det middelalderen igennem saa godt som Tyskland alene, der forsynede den europæiske verden med metaller. Særlig gælder dette ædelmetalproduktionen; med rette har man betegnet Tyskland som middelalderens Peru og Mexico. Guldproduktionen i Østrig-Ungarn naar i aarene 1493—1520 sit højdepunkt, gaar 1521—1544 noget tilbage for derefter 1545—1600 at falde til det halve; den samlede sølvproduktion synes jævnt stigende fra det 8. aarh., hvor den maaske kan beregnes til 1 mill. sølvmark aarlig, til tiden 1250—1450, da den er 5 mill. for i tiden 1450—1500 at stige til 8 mill.[1].

Det 15. og beg. af det 16. aarh. er den tyske ædelmetalsproduktions blomstringstid; det samme gælder utvivlsomt ogsaa udvindingen af de uædle metaller. Ikke blot havde nu denne stærke ædelmetalproduktion stor betydning for den umiddelbare akkumulation af disponibel kapital, men der kan efter forholdene ingen tvivl være om, at metaleksporten i det hele taget maa have indtaget en ret fremskudt plads i den middelalderlige tyske handel. Her mere end paa noget andet punkt savner man en samlende specialundersøgelse; man kan alene henvise til, hvorledes man næsten overalt og til ethvert tidspunkt i middelalderen møder denne metaleksport; den ses formentlig allerede i Alpehandelens ældste toldtarif fra Aosta af 960, derpaa i de yngre tarifer[2]; den er stærkt fremtrædende i Lübecks handel i det 14. aarh [3], og i Nürnbergs handel spiller sølv- og kobbereksporten stedse en betydelig rolle; det er Nürnbergerne, der overtager eksporten ogsaa af de ungarske metaller, og som 1399 første gang forsøger at sende kobber over Danzig til Flandern, en tanke, der senere genoptages af Fuggerne[4]. Det er vidnesbyrd om den tyske kobbereksports betydning, at i slutn. af det 14. aarh. sælges kobber paa Genuas marked efter Nürnbergervægt, ligesom linnedet sælges efter Konstanzeralenen[5]; fra hele det 15. aarh. findes mange vidnesbyrd om tysk eksport af tin, sølv og kobbererts til Italien; sølvet aabner c. 1450 tysk handel adgang til safranmarkedet i Aquila, og jævnsides Welsernes kolonisationsplaner i Venezuela staar Fuggernes tanke om at erobre Levantmarkederne ved kobberets hjælp[6].

[1] Sombart I, 274—75.
[2] Schulte I, 68, 694 ff.
[3] Cf. ovfr. 13—14, 30.
[4] Daenell II, 272.
[5] Schulte I, 543.
[6] Schulte II, nr. 223, 245—46, 163: Nürnbergere sælger 1429, 1434, 1455 og 1461 kobbererts i Como og Milano; II, nr. 115: 6000 mark sølv føres 1487 gennem Milano til Rom. I, 562: det store Ravensburgerselskab fører 1497 sølv og tin gennem Milano. I, 599, 547; cf. Strieder Zts. f. d. ges. Staatsw. Ergh. 17, 40 anm. 4.

265. I linnedet og det dertil knyttede barchent, i metallerne og de deraf fremstillede metalarbejder havde da den tyske handel varer, der virkelig ved deres egen kvalitet og deres hele betydningsfulde stilling i den almindelige vareomsætning i fortrinlig grad egnede sig til eksport. Som ved det engelske klæde var det sikkert oprindelig disse varernes indre egenskaber, der naturligt kaldte frem en eksporthandel. Men snart fik denne forøget kraft, fordi kapitalen greb ind. Thi ganske som i England vendte den i de tyske købmandskredse forhaandenværende kapital, hvorledes denne nu end maa antages oprindelig at være dannet, sig fortrinsvis til de grene af varehandelen, der ved muligheden for en stadig og udvidet eksport opfordrede til kapitalanvendelse til opkøb og koncentration, og derigennem til forøgelse af kapitalen selv. Det er saaledes, at de store sydtyske handelshuse, de store handelsselskaber dannes paa grundlag af handelen i linned, barchent og metaller.

Men disse forskellige varer aabnede ikke lige let kapitalen adgang til at øve sin indflydelse. Særlig linnedtilvirkningen har stedse og overalt i kraft af selve sin natur ydet modstand mod at antage kapitalistiske driftsformer. Dens teknik var uhyre simpel og usammensat, opløstes ikke let i flere forskellige processer, af hvilke kapitalen da kunde bemægtige sig et enkelt led for derfra at udvide sin indflydelse, aarhundreder igennem har man kunnet nøjes med ved fremstillingen at arbejde paa den fra fædrene nedarvede maade; endnu i den nyeste tid har det vist sig teknisk langt vanskeligere at bringe maskiner i anvendelse indenfor linnedtilvirkningen end indenfor nogen anden tekstilindustri. Raastoffet skulde ikke tilføres borte fra, dets finere kvalitet spillede ikke nogen væsentlig rolle, hyppigst producerede linnedvæveren det selv; heller ikke gennem større opkøb deraf havde da kapitalen en naturlig anledning til at tage affære. Derfor fuldbyrdedes linnedtilvirkningens overgang fra at være et bierhverv ved siden af landbruget til egentlig hjemmeindustri overalt og til alle tider uendelig langsomt gennem en række mellemformer, som næppe nogen anden produktionsgren kan frembyde tilsvarende til[1]. Det var da overordentlig vanskeligt for købmændene at naa frem til at beherske og organisere selve linnedproduktionen, og dette er den inderste grund til, at det var saa godt som umuligt at forbedre linnedets kvalitet eller blot, som ovenfor nævnt, at opnaa fremstillingen af en ensartet vare; alle mulige underslæb var i denne produktionsgren næsten uudryddelige. Som regel kunde købmanden alene opnaa at beherske opkøbet af den færdige vare, og derigennem kunde han udøve nogen kontrol med varens kvalitet og ensartethed; men selv beherskelsen af opkøbet vanskeliggjordes ved, at der rundt om ude paa landet fandtes opkøbere af enhver stand, folk, der ingenlunde havde handel til erhverv: kroejere, bønder, langt senere i tiden skolelærere og pensionerede underofficerer, der opkøbte, hvad de kunde faa fat paa og bragte den opkøbte vare til salg paa fjernere markeder med omgaaelse af den nærmeste by og dens købmænd[2]. Derfor var det, at varens ensartethed intetsteds lod sig fuldt gennemføre ved købmandens kontrol alene, der udkrævedes dertil en særlig offentlig institution selv i Konstanz, hvor det dog synes at være lykkedes købmændene at beherske selve produktionen[3]. Ellers maa det sikkert som regel antages, at det oftest kun lykkedes kapitalen at koncentrere opkøbet af linnedet i de enkelte betydeligste linnedeksporthandelsbyer, foruden Konstanz særlig Ravensburg og St. Gallen.

Ganske anderledes var forholdet indenfor barchentvæveriet. Som i den seneste tid stærkt fremhævet, har bomuldsindustrien i Europa vist sig særlig tilgængelig for kapitalens koncentrerende indflydelse, aarsagen er den ganske simple, at raastoffet maa tilføres fra fjerne markeder, saa at opkøbet deraf let og hurtigt

[1] Hornung 1 ff.
[2] Hornung 63, cf. Zimmermann passim.
Schulte I, 606.

kommer ganske paa købmandens haand. I formindsket omfang, men med ganske samme styrke er den samme aarsag virkende saavel i det 14.—15. som i det 18. 19. aarh.; hurtigt gøres det første skridt mod kapitalismens gennembrud i produktionen: væveren faar af købmanden raastoffet mod aflevering af det vævede raabarchent. I denne form ses koncentrationen ganske klart i barchentvæveriets hovedstad Ulm, der særlig benyttede cyprisk bomuld. Saaledes samledes herindenfor saavel produktion som handel paa moderne vis i de kapitalstærke købmænds hænder[1]; og der er sikkert grund til at formode, at naar man i Sydtyskland finder en noget stærkere koncentration af linnedhandelen og tildels af linnedindustrien end i Nordtyskland, skyldes det for en del samarbejdet mellem bomulden og hørren; i alt fald maatte en overførelse af forretningsformer fra barchentindustri til linnedtilvirkning her ligge nærmere. Koncentrationen støttedes endelig ogsaa ved den nærbeslægtede papirfabrikation; 1391 anlagde Nürnbergeren Ulman Stromer den første papirmølle i Tyskland og beskæftigede dær 12 arbejdere, senere fandt papirfabrikationen særlig sted i byer som Ravensburg og Basel, der ogsaa var centrer for linnedhandel og barchentvæveri, og den var sikkert stedse og overalt ganske kapitalistisk organiseret[2].

266. Der er ingen grund til her at nævne en række af de sydtyske købmænd og købmændsslægter, som blev koncentrationens og eksporthandelens bærere; først Ehrenberg, senere andre fremragende tyske forskere har ved storslaaede undersøgelser paany givet deres navne en plads i historien. Heller ikke er der grund til at søge at paavise koncentrationens indflydelse paa eksporthandelens styrke og omfang; det vilde tildels blot blive en gentagelse af, hvad der ovenfor i almindelighed er sagt om det tyske linneds og barchents udbredelse i Sydeuropa; thi næsten overalt, hvor det her viser sig, er det netop disse købmandsslægter, der er dets ejere og forhandlere. Men det er værd at standse et øjeblik ved den kendsgerning, at meget snart, næsten fra første færd, træder den enkelte linned- og barchenteksportør i skygge for de hurtigt opblomstrende handelsselskaber. Thi hele denne tyske udvikling træder mest herved i en stærk modsætning til den engelske. Denne var fastere i sit grundlag og jævnere fremadskridende, koncentrationen mindre snæver, den virkende kapital mere fordelt. Her havde koncentrationen to led: en gruppe smaakapitalister, klædemagerne, overtog omdannelsen af klædetilvirkningen i husindustriel form, en anden, de londonske storkøbmænd, koncentrerede opkøbet og eksporthandelen. I Tyskland er som nævnt kapitalens indflydelse paa linnedtilvirkningen meget ringe, omvendt er koncentrationen langt mere udpræget i barchentindustrien, hvor baade produktion og eksporthandel beherskes af de samme købmandskapitalister. Deres kreds er da forholdsvis langt snævrere, og de arbejder med forholdsvis større kapital.

Dette pointeredes yderligere ved handelsselskaberne, hvis maal netop var at danne og sammenholde en langt større kapital end den, den enkelte købmand kunde raade over. Saadanne sammenslutninger er ukendte i England; til forklaring af deres forekomst i Tyskland kan man henvise dels til den langt større rolle, slægterne og slægtssammenholdet spillede i tysk by- og handelsliv, dels til den store udbredelse, lejlighedssocieteterne mellem to, tre eller flere købmænd her fra første færd havde fundet; de store handelsselskaber var blot societeter i største stil. Men

[1] Nübling 144 ff.
[2] v. Below JNS 76, 601.

vel ogsaa til den økonomiske nødvendighed; netop den stærkere koncentration krævede den større kapital, ligesaa selve eksporten; medens den engelske købmand i al den tid, Antwerpen var det eneste marked for det engelske klæde, kun havde for sig den lette og billige søtransport fra London dertil, maatte den tyske købmand for sit linned og barchent benytte den kostbare og besværlige landtransport over Alperne til Genua og derfra forsende en del videre til spanske byer[1]. Og endelig øvede den store mellemhandel paa den tyske købmand en dragende magt, som den engelske ikke kendte. At faa del deri, det var de største tyske købmænds endelige maal, det havde Karbow, Veckinghusen & Co. tilstræbt; det tilstræbte Nürnbergerne, naar de søgte at naa ud til Danzig og England, det bragte ogsaa handelsselskaberne til at ville mere end eksportere linned og barchent til Sydeuropa. Men jo mangfoldigere mellemhandelens veje blev, jo flere dens varer, jo mere brat vekslende dens konjunkturer efter opdagelsen af søvejen til Indien, des mere kapital behøvedes der til at beherske blot en del deraf.

267. Der er nu i disse store sydtyske handelsselskabers historie to ret klart adskilte perioder; en første, fra midten af det 14. aarh. til slutn. af det 15., nærmere bestemt 1487, da de væsentligt er baserede paa eksporthandel i linned og barchent, og tiden derefter, da deres grundlag fortrinsvis er metaleksport og metaludvinding. Som repræsentanter for den første periode kan nævnes Muntpratselskabet i Konstanz og særlig det store Ravensburgerselskab, væsentlig under familien Humpiss' ledelse; formodentlig havde ogsaa Fuggernes ældste handel, saalænge den ledede af Hans Fugger og Jacob Fugger den ældre, den form, der er karakteristisk for denne første periode; omvendt bestod det store Ravensburgerselskab længe nok, til at det omkring 1500 kunde gøre et uheldigt forsøg paa at faa del i metaludvindingen[2].

Kraftigere end nogetsteds kunde her kapitalen bringes i virksomhed, thi tidligt og i høj grad forlanger bjergværksdriften kapitalistiske driftsformer; det 15. aarh.s driftsudvidelser var netop kun mulige, fordi kapitalen greb ind. I den ældre tid havde man væsentligst arbejdet, hvor malmlejerne laa saa nær overfladen, at maaske blot dagdrift var nødvendig, eller hvor man kun behøvede at gaa i ringe dybde. Allerede under disse driftsforhold iagttages dog en udvikling indenfor bjergmandslavene, hvorved nogle af de som regel 128 medlemmer, der oprindelig ejede hver sin andel af gruben og alle deltog i arbejdet, erhverver sig flere andele og derpaa gaar over til at lade deres del af arbejdet udføre af lønnede arbejdere. Indenfor bjergmændenes egne rækker var der en kapitalistklasse i udvikling; denne udvikling maatte tage større fart, da det blev nødvendigt overalt at søge ned til de dybereliggende lejer. Til deres udnyttelse krævedes nødvendigt omfattende anlæg af stoller, der kunde tilføre de enkelte orter luft og bortlede vandet; det var anlæg, der kun kunde iværksættes under anvendelse af megen kapital, hvoraf der ikke forventedes øjeblikkeligt udbytte. Derfor oversteg de de egentlige bjergmandslavs kræfter og maatte af disse overlades til særlige kapitalistiske stollbygningsselskaber, der vel undertiden dannedes af de kredse af bjergmænd, der allerede havde erhvervet sig større kapital, men hvorigennem der ogsaa aabnedes fremmed kapital adgang[3]. Det samme var tilfældet med smeltehytterne; de ejedes allerede i ældre tid overvejende af grundejerne i grubens nærhed, der selv lod dem drive ved løn-

[1] Om landtransportens kolossale omkostninger selv i forhold til den lange søtransport vest om Europa Strieder Zts. f. d. ges. Staatsw. Ergh. 17, 47—48 og anm. 2.

[2] Schulte I, 637. Ehrenberg Fugger I, 85.

[3] Inama-Sternegg III, 2, 159 ff.

arbejdere eller bortforpagtede dem til mænd, der som regel ogsaa var kapitalistiske driftsherrer[1]. Det er let forstaaeligt, at kapitalen, jo kostbarere stollanlægene blev, jo mere bjergmændene henvistes til hytteejerne eller forpagterne som købere af den udvundne malm, maatte udvide sit herredømme til gruberne selv

268. Fra midten af det 15. aarh. glider grubeandelene fra bjergmændene over i kapitalisternes besiddelse, idet de opkøbes dels af adelige grundbesiddere, men navnlig af de store handelshuse i Augsburg og Nürnberg. Meget nøje lader denne koncentrationsproces sig forfølge med hensyn til gruberne i Schwaz. I dette bjergværk havde endnu 1470 38 personer andele; allerede i 1475 var ejernes tal sunket til 30, i 1480 var de kun 19, i 1490 15, i 1505 10, i 1530 6, af hvilke de tre største andelshavere var Fuggerne, Herwarts og Hans Baumgartner; medens to, Støckl og Tanzl, repræsenterede omegnens adelsslægter[2]. Dog kan aaret 1487 regnes for vendepunktet; fra nu af bliver metaludvinding og metalhandel selve handelsselskabernes grundlag; mere og mere forlader de den egentlige varehandel, som alene Welserne fastholder og udvider indtil 1517[3].

Som bekendt gaar Fuggerne her i spidsen; 1487 overtager de mod et laan til erkehertug Sigmund af Tirol dennes landsherrerettigheder med hensyn til udbyttet af Schwazergruberne og begynder snart en udstrakt bjergværksdrift i Tirol og Kärnten, fra 1489 har de andele i gruberne i Rauris og Gastein[4]; 1495 overtager de sammen med den ungarske adelsfamlie Thurzo driften af kobbergruberne i Neusohl[5]. Næsten alle de andre store selskaber fulgte dem i større eller mindre omfang ind paa dette nye omraade. Og her var der mulighed for den højst tænkelige koncentration; saalænge den nye verdens gruber endnu ikke var aabnede, var det muligt for disse snævre købmandskredse, der var i besiddelse af saa store kapitaler, at bringe alle de vigtigste metalproduktionssteder i Tyskland selv, i Ungarn og Spanien i deres haand og derigennem at naa frem til fuldstændig at beherske handelen med visse metaller ligetil prisdannelsen, en koncentration, som først slutn. af det 19. aarh. indenfor visse varer har set mage til. Særlig fremtrædende er disse bestræbelser for en absolut koncentration indenfor kobberhandelen, hvor Fuggerne, Jørg. Herwart, Sigm. Gossenbrot, Hans Baumgartner og Hans Knoll allerede i aarene 1498—99 dannede et syndikat, hvis maal var at fastsætte prisen paa kobber paa Venezias marked; det mislykkedes, fordi sammenholdet mellem deltagerne ikke var fast nok; men saalænge Fuggerne overhovedet opretholdt deres varehandel, vedblev kobberet deri at have den første plads[6]. Paa ganske samme maade søgte Høchstetterne i tiden omkring 1520, støttende sig til deres monopol paa salget af kviksølvet fra Idria, at beherske verdensmarkedet i kviksølv[7].

------

[1] Inama-Sternegg III, 2, 192 ff.

[2] Sombart I, 279, 407—8. Om Fuggerne allerede 1448 havde erhvervet andel i dette bjergværk, er meget tvivlsomt; i 1522 overtager Jacob Fugger sammen med Hans Stöckl den fallerede Martin Baumgartners andele, og Fuggerne bliver derved og ved følgende erhvervelser i betydeligt omfang andelshavere. Strieder l. c. 38—42.

[3] Schulte I, 642. Ehrenberg Fugger I, 89—90.

[4] Schulte I, 651. Strieder l. c. 41 anm. 3.

[5] 1495—1525 dreves Neusohlgruberne af familierne Thurzo og Fugger i fællesskab, 1525—46 drev derefter Fuggerne dem alene. I Fuggerinventuret 1527 holdes endnu regnskaberne for Neusohlgruberne fra fællesskabets tid udenfor den øvrige masse som „der alte ungarische Handel". Strieder l. c. 37—38, 44—45, 46 ff.

[6] Ehrenberg Fugger I, 395 ff. 415—20. Efter inventuret af 1527 udgjorde aktiverne 3 mill. fl., heraf repræsenterede varebeholdningen 380,000 fl., bestaaende af kobber, hvoraf beholdningen i Antwerpen alene vurderedes til 200,000 fl., sølv, messing og meget smaa lagre af klæde, damask og andre tekstilvarer. Ehrenberg Fugger I, 122 cf. Strieder l. c. 33—37. 1536 er de samlede aktiver fl. 3,811,000, heraf varer 415,000, nml. kobber, sølv og messing 289,000, bomuld og barchent 87,000, damask og atlask 38,000. 1546 er af over 5 mill. fl. aktiver varer 1⅛ mill., nml. kobber 1 mill., barchent 125,000. 1563 er der slet ingen varebeholdning. Ehrenberg Fugger I, 133, 146, 173—76.

[7] Ehrenberg Fugger I, 398, 214.

Det var da købmandskapitalen, som, idet den bragtes i anvendelse paa visse let tilgængelige omraader af vareproduktionen og varehandelen, fremkaldte en koncentration, hvis yderste grænse betegnes ved bestræbelser for ganske at beherske markederne.

269. Men omvendt bragte koncentrationen en saa overmaade stærk forøgelse af kapitalen selv, at denne netop derved atter droges bort fra varehandelen.

Det fandt i handelsselskabernes første periode sted derved, at den saa stærkt forøgede kapital af selskabernes medlemmer anbragtes i opkøb af godser, hvis besiddelse forvandlede de borgerlige varekøbmænd til adelige godsejere, en forvandling, hvis aarsager ikke var af økonomisk art, men maa tilskrives en i tyske borgerkredse herskende uborgerlig tilbøjlighed[1]. I den anden periode er denne udviklingsgang vel endnu fremherskende, og den drager megen kapital bort fra varehandelen; men den er ikke længere det væsentligste moment. Denne anden periode er dels kendetegnet ved en i den første tid langt voldsommere akkumulation af kapital i de faa slægters besiddelse. Koncentrationen af varehandelen havde sikkert den ringeste del heri. Saalænge kapitalen anvendtes alene i linned- og barchenthandelen, kunde den kun forøges med den maadeholdne gevinst, som denne handel bragte; men hvor den anvendtes til udvinding af ædelmetal, fandt en „umiddelbar akkumulation“ sted, som nu ved den intensere drift var langt kraftigere end før medvirkende til den kolossale kapitalforøgelse. Det er til belysning af denne tilstrækkeligt at minde om, at Fuggernes formue i aarene 1475—1500 steg med aarlig 39,9 %, fra 1500—1513 med aarlig 19,1 %, at deres selskabskapital i aarene 1511—1527 gav en aarlig gevinst af 54½ %[2]. Den kolossale disponible kapital, hvorover de tyske handelsselskaber, fremfor alle Fuggerne, kom til at raade, maatte søge anvendelse i foretagender, der ydede højere gevinst end varehandelen syntes at love; selve ædelmetaludvindingen førte naturligt til leveringshandler til udmøntning, til udlaan og dermed til bankforretninger. Landenes og byernes regeringer, hvis finansielle kræfter ikke svarede til de nye opgaver, der trængte sig paa, var ivrige laantagere og sparede ikke paa løfter.

Saaledes blev det fremfor alt den store pengehandel, der i den anden periode drog selskabernes kapital bort fra varehandelen for tilsidst at opløse og tilintetgøre den. Medens derfor de engelske købmænd, der ikke nærede saa stærke tilbøjligheder for godsejertilværelsen, og hvis forholdsvis ringe kapital ikke fristede dem til at optræde som store pengeudlaanere, vedblev at lade den kapital, de raadede over, arbejde til styrkelse af selve den engelske varehandel, mistede den tyske varehandel den styrke, kapitalen havde givet den; koncentrationen ophørte, da kapitalen droges bort, og tysk produktion fandt fra nu af saa godt som udelukkende atter sted i rent haandværksmæssige former.

270. Kapitalens bortdragning havde dog mindre betydning for selve produktionens omfang, naar alene metaludvindingen undtages. Thi netop fordi denne for at være lønnende fordrede en saa stor anlægskapital, maatte forandringen her hurtigt blive følelig, i samme retning

---

[1] Atter her synes v. Belows kritik Hist. Zts. 89, 227 ff. mig kun at ramme Schultes noget uklare fremstillingsmaade, thi lader man det mere indviklede spørgsmaal om bypatriciatets deltagelse i handelen ude af betragtning, kan det jo ikke benægtes, at det i det 15. og 16. aarh. er saa at sige et fællestræk for alle de store tyske købmandsslægter, at de erhverver riddergodser paa landet og trækker sig tilbage dertil, og at Schulte kan fremføre det ene eksempel efter det andet herpaa, for det 15. aarh. f. e. Muntprats i Konstanz, der erhverver godser 1365, 1419, 1464; Schulte I, 615—16; een gren af Humpiss allerede før 1450, en anden efter 1475; I, 626—27; Möttelis i Ravensburg c. 1460; I, 630—31 o. s. v. Cf. iøvrigt Schulte JGVV 27, 261—65.

[2] Schulte I, 652—53. Ehrenberg Fugger I, 388—91. Cf. Strieder Zur Genesis des modernen Kapitalismus. Inaug. Diss. Bonn 1903.

virkede tilmed aabningen af den nye verdens rige sølvværker, ved hvis drift den maaske i Tyskland c. 1550 opfundne amalgameringsproces bragtes i anvendelse[1], og den intensere udvinding af bly og jern i England, som i slutn. af det 16. aarh. paabegyndtes under deltagelse af tysk kapital og for en stor del af tyske bjergmænd[2]. Dog var det først i det 17. aarh., at den tyske bjergværksdrift næsten ganske mistede sin betydning[3], og først i det 18., at den engelske raajernsudvinding gjorde store fremskridt[4].

Iøvrigt gælder det, at produktionen ogsaa i rent haandværksmæssige former kan arbejde med en ret betydelig eksport for øje[5]. Selvom derfor den i det 17. aarh. utvivlsomt stigende engelske tilvirkning af barchent maatte skade den tyske, var det tyske barchent fra Augsburg, Ulm, Biberach o. s. v. dog endnu i dette aarhundrede en vare af betydning i omsætningen[6], og endnu i slutn. af det 18. aarh., da Mittweida og Suhl var blevet hovedproduktionsstederne, hævdede det sin plads[7]. Ganske saaledes ogsaa den tyske metalindustri, der selv i det 15. og 16. aarh. havde bibeholdt sin haandværksmæssige organisation; paa dens tekniske overlegenhed beroede det, at Nürnbergs og Augsburgs handelsliv ogsaa efter det 16. aarh. bevarede en vis selvstændighed[8], og omend den senere kan siges at stivne i haandværksformen, iagttages dog i det 17. aarh. i det mindste i Solingen en udvikling, der fører over til kapitalistiske produktionsformer[9]. Endelig bevarede ogsaa det tyske linned sin betydning som eksportvare.

Men købmandskapitalens bortdragning bevirkede, at **ledelsen** af den tyske eksporthandel gled ud af de tyske købmænds hænder. Den tyske produktions omfang, eksportens retning, blev ikke mere bestemt af den tyske købmand, men, som det allerede fremgaar af den ovenfor citerede engelske udtalelse af 1579[10], af de fremmede opkøbere, deres ordrer blev det afgørende. Den tyske købmand maatte være tilfreds, om deres ordrer om indkøb rettedes til ham og ikke gik direkte til producenten.

271. Ikke engang dette kan siges om de varer, der fra den tidligste tid var Hansehandelens særlige eksportvarer: vinen, øllet og silden, thi de fortrængtes ligefrem af fremmede varer; heller ikke iagttager man udenfor den sydtyske handel nogen betydelig koncentration af opkøbet eller produktionen af varen i købmandens haand; de tilløb dertil, der kan nævnes, er ganske temporære og betydningsløse[11].

For vinens vedkommende bemærker man i Tyskland selv en stedse

[1] Häbler Die Geschichte der Fuggerschen Handlung in Spanien Weimar 1897; Zts. f. Soc. u. Wirts. Erg. 1, 138.
[2] Ehrenberg Hamburg 4 anm. 6.
[3] Hasse 457 ff., beilage IV, forestilling af Leipzigs raad af 1640 17. decbr. 459: Das Zinn, Kupfer, Messing, Blech, Eisen pp. sind wegen der verderblichen Bergwerke ins Stocken gekommen . . .
[4] Ehrenberg Grosse Vermögen I, 172.
[5] v. Below JNS 76, 608.
[6] Hasse l. c.: Der Barchent und Bettbarchent wie auch der schwäbische kembt in grosser Menge von Augsburg, Ulm, Biberich, Memmingen, Leutkirch, Kempen, Innerstadt, Kaufbayern, Landsberg auf Nürnberg und anhero.
[7] Hasse 235, 326, 362. Messerelationer 1766, 1780, 1788.
[8] Schulte I, 661.
[9] Inama-Sternegg III, 2, 115–17.
[10] Cf. ovfr. 297.
[11] v. Below JNS 76, 596 ff.

stærkere tilbøjlighed til at foretrække de vine, der tilføres udefra, for dem, der produceres i landet.

I den tidlige middelalder, da kun handelen langs Rhinen havde nogen styrke, medens Midt- og Østtyskland dækkede sit forbrug ved egenproduktion, fandt vindyrkningen en udbredelse som aldrig senere; fra det 9. til det 12.—13. aarh. bredte den sig gennem Westfalen lige til klostret Ny Corvey, til egnene omkring Hildesheim i Sachsen, til Brandenburg, ja, selv saa nordligt som til Mecklenburg. Naturligvis var den vin, der fremstilledes saa langt mod nord, ikke synderligt velsmagende eller værdifuld; en af disse landvine, fra egnen omkring Guben ved Oderen, vandt dog en ikke ringe anseelse og afsætning i Norden og i Preussen, hvortil den endnu 1474—76 forsendtes i ikke ringe kvantiteter; særlig Stettin og Kolberg var dens eksportbyer[1]. Men de øvrige landvine fortrængtes i handelen efterhaanden ganske af Rhinskvinene, hvortil endnu i det 16. aarh. Mosel- og Elsassvinene regnedes[2]. Ogsaa i England, hvor man mange steder i det 11. aarh. havde maattet bruge øl ved nadveren i stedet for vin, fandt Rhinskvinen stor afsætning og beherskede i det 13. aarh. ganske markedet. Men i de sidste aar af dette aarhundrede fandt købmænd fra de sydvestfranske byer vej til Brügge, og fra nu af vinder Poitou-, Auxois- og Gascognevinen indpas i det nordeuropæiske handelsomraade; da de hanseatiske Baiefarter begynder efter 1350 maatte denne bevægelse forstærkes, og i slutningen af aarhundredet er de franske vine velkendte i Preussen. Den stærke kommercielle og politiske forbindelse mellem England og Sydvestfrankrig bragte tidligst de franske vine sejren over Rhinskvinen i England; allerede 1350 nævnes en saa stor import hertil som 13,429 tdr. Efter de franske vine fulgte tilmed i de sidste aar af det 14. aarh. vinene fra den pyrenæiske halvø; i 1392 føres til Danzig vin fra Algarve og Granada, Romanie og Malvasier[3].

De franske og spanske vines fremtrængen bevirkede nu ingenlunde, at konsumtionen af Rhinskvin forringedes, tværtimod, som det straks skal omtales, var forbruget snarest stigende lige til efter midten af det 16. aarh.; men hvor den før havde været uden medbejler, mødte den nu konkurrence, og dertil kom, at Hollænderne, der ved deres livlige deltagelse i farterne til Sydvestfrankrig snart havde bragt handelen med franske vine i deres hænder, nu ogsaa begyndte at bemægtige sig opkøbet og videreforhandlingen af Rhinskvinen. I aarhundredet 1385—1476 tyder alle tal paa, at Kølns vinhandel, hvor skinsygt byen end søgte at værge den, er i stadig tilbagegang; Køln kunde ikke hindre, at Hollænderne fra midten af det 15. aarh. sejlede opad Rhinen lige til Koblenz med deres salt og saa tog vin med tilbage; 1474—76 var Amsterdam blevet Nordeuropas hovedmarked ogsaa for Rhinskvin[4].

Samtidig var det, at Englænderne, som allerede fremhævet, fra 1470 begyndte at trænge frem til det østlige Middelhav for at naa hen til Malvasiervinens egentlige produktionssteder: Kreta og Peloponnes; importen til England af de sydeuropæiske vine var fra nu af sikkert stedse stigende. Det kan derfor ikke undre, at de hanseatiske d. v. s. de kølnske købmænd allerede i den første halvdel af det 16. aarh. var, som det synes, ganske trængt ud af stillingen som vinimportører til England; den import, der finder sted, er udelukkende for engelsk eller ikkehanseatisk regning[5]. Forbruget var dog i alt fald i Nord- og Østeuropa endnu stærkt stigende; gennem Sundet føres i 1497 731½ ohm Rhinskvin, 1503: 424 ohm, 1528: 326, derefter 1536–47 i aarligt gennemsnit 2755 ohm, i tiden 1557—1569 endogsaa 11,345 ohm aarligt. I den følgende tid holder gennemførslerne sig ret konstant; 1574—79 er det aarlige gennemsnit 4527 ohm, 1580—89: 5812, 1590—99: 4804, 1600—09: 5112; efter en stigning 1610—19 til 7239 ohm aarligt, er tallet atter 1620—31 5134 ohm. Men denne stilstand siden 1570 betød dog en stærk relativ tilbagegang, thi i den samme tid steg tilførslerne af sydeuropæisk „hed“ vin ganske kolossalt; maaske kan man regne, at af al den vin, der førtes gennem Sundet, udgjorde Rhinskvinen 1557–69 68 %, 1574—79: 61 %,

[1] Hartmeyer 6-8, 44.
[2] Hartmeyer 114-15.
[3] Hartmeyer 8 17, 21 22, 36—38. Schanz II, 22.
[4] Hartmeyer 43. Daenell II, 60 61. Stein 39 anm. 1, 41.
[5] Schanz II, 27.

1580—89: 49 %, 1590—99: 37 %, 1600—09: 24 %, 1610—19: 34 % for derefter 1620—31 at synke til 17 %[1]. Spillede Rhinskvinen saaledes nu en ret ringe rolle i vinhandelen i Nord- og Østeuropa, var dens stilling i Nordvesteuropa sikkert endnu svagere; af lister over vinimporten til Hamburg for aarene 1623—24, 1629, 1632—33 tør man maaske beregne, at importen af Rhinskvin, der mest kom over Amsterdam, gennemsnitlig udgjorde 5—8 % af Hamburgs aarlige vinimport;[2] gaar man ned til 1687 ses det af en opgivelse af vinimporten til England for dette aar, at Rhinskvinen udgjorde knapt 4 %, medens ³⁄₄ af importen bestod af franske vine, hvoraf der i alt indførtes 15,518 tdr.[3].

Man vil da heraf forstaa, at i det 15. og 16. aarh. mistede Rhinskvinen ikke alene sin særlige værdi som eksportvare, men Tyskland selv aftog i stigende omfang fremmede vine, der i det mindste indtil 1685 importeredes dertil overvejende for hollandsk regning.

272. Paa samme tid indskrænkedes ogsaa det tyske øls afsætningsomraader.

Omend ølbryggeriet stedse i stort omfang var en fast bestanddel af den landlige husholdning, og selvom byerne traf foranstaltninger til at sikre hver borger hans ret til at brygge til eget forbrug[4], begyndte dog en række nordtyske byer tidligt at brygge til eksport, særlig eftersom tekniske fremskridt: stærkere mæskning og tilsætning af humle gav produktet større velsmag og holdbarhed. Fra beg. af det 13. aarh. var Bremerøl berømt[5], men i det 14. fortrængtes det i eksporten til Nederlandene af Hamburgøllet; saa vigtig var denne eksport for Hamburgs opkomst som handelsstad, at byen i den sidste halvdel af det 14. aarh. oprettede særlige kontorer i Stavoren, Amsterdam og Sluys til forhandling af dets øl, og saa at af de 457 bryggere, der i 1374 fandtes i Hamburg, de 127 producerede for kontoret i Amsterdam, de 55 for det i Stavoren[6]. Samtidig forsynedes ogsaa de nordiske riger med tysk øl, særlig fra Lübeck og Wismar;[7] senere dukkede nye ølsorter op, Brunsviger mumme, Einbeckerøl[8] o. s. v., der fandt afsætning overalt. Men ikke blot opstod der nu efterhaanden mellem tyske byer indbyrdes en heftig konkurrence;[9] ogsaa de lande, der hidtil havde været de bedste købere, søgte at skabe et hjemligt ølbryggeri. Holland gik i spidsen; her efterlignedes med held den tyske teknik, og Haarlem, Gouda, Amersfoort, Delft og andre hollandske byer fremstillede fra beg. af det 15. aarh. ølsorter af saa god kvalitet, at de ikke blot overflødiggjorde tilførsel af tysk øl, men endog lod sig eksportere[10]. I de nordiske riger iagttages i slutn. af det 15. aarh. lignende bestræbelser, her lykkedes det dog ikke at fremstille et produkt, der virkelig kunde konkurrere; men afsætningen af tysk øl led dog sikkert skade derved. England endelig, der optog fremstillingen af de sværere, tykt flydende ølsorter, der stod Brunsvigermummen nær, var i slutn. af det 16. aarh. naaet saa vidt, at dets øl sikkert regnedes for nok saa velsmagende som det tyske, i beg. af det 17. aarh. importeredes endog til Hamburg[11].

Ved den indre og ydre konkurrence indskrænkedes de tyske byers ølbryggeri formodentlig allerede i det 16. aarh. til kun at arbejde med forsyningen af bymarkedet og de omliggende landdistrikter for øje[12].

1 Øresundstoldregnskaber. Ved beregningen har jeg til grund lagt forholdet 1 pibe = 2 oksehoveder; 1 oksehoved = 1½ ohm.
2 Baasch Zts. f. hamb. Gesch. 9, 347—51.
3 Schanz II, 23.
4 Inama Sternegg III, 2, 103, 104—5. Stieda Bierbrauerei: Mitt. des Ver. f. Lüb. Gesch. 3, 37—63.
5 Inama Sternegg III, 2, 106.
6 Daenell I, 266—67. Stein 46, anm. 1.
7 Daenell I, 24, 152, 335; II, 71—72.
8 F...ssen, Hans. GBl IX, 1898, 23—28.
9 Daenell II, 431 anm. 1.
10 Daenell I, 267, 432.
11 Baasch Zts. f. hamb. Gesch. 9, 353
12 Schmoller JGVV 8, 381, 1043; 10, 678

273. Endelig er det jo noksom bekendt, hvorledes de nordtyske byers eksport af skaansk sild afløses af en import af hollandsk sild.

Da Hanseaterne 1384 nægtede Englænderne og Hollænderne deltagelse i de skaanske sildefiskerier[1], genoptog de sidste med iver sildefiskeriet i Vesterhavet. Vesterhavssild var tidligere blevet fisket og forhandlet, naar denne handel hidtil ikke havde naaet større omfang, skyldtes det, at man ikke saa vel havde forstaaet at bevare silden, den var bleven forhandlet røget eller kun ganske let saltet; i Antwerpen, der tidligt var blevet hovedmarkedet, fandtes betydelige silderygerier. I denne tilstand taalte varen vel forsendelse til Køln, men ikke til fjernere markeder; det opnaaedes først ved den stærke nedsaltning af silden i tønder, der var kommet i brug ved Skaanefiskerierne. Men denne teknik og den hele omhyggeligere behandling af silden, som Hollænderne havde lært i Skaane, overførte de nu til Vesterhavssilden; nye forbedringer indførtes, saaledes benyttedes større skibe og net; endelig optog Hollænderne de vendiske stæders arbejde for at sikre varens ensartethed og godhed; Briels sildetønde antoges som normalmaal og sendtes, udført i staal, til den hollandske silds gamle hovedmarkeder: Antwerpen og Køln[2]. Derved blev den hollandske sild hurtigt i stand til at optage konkurrencen med den skaanske. Inden midten af det 15. aarh. havde den erobret de rhinske og øvretyske markeder lige til Basel og fandt i det hele snart udbredelse i Vesttyskland, særlig over Hamburg; for en stor del sikkert, fordi den ogsaa var billigere end den skaanske. Meget langsommere var naturligvis dens fremtrængen i Østersøen. Krigen mellem Danmark og de vendiske stæder 1427—1435 skaffede den indpas, og 1432 viste den sig første gang i Novgorod; fredsslutningen standsede dens fremtrængen, der først genoptoges i 1450erne, i den følgende tid kom den dertil endogsaa ad vejen over Hamburg og Lübeck. Omend fra nu af tilførslerne af hollandsk sild var i stigning[3], hævdede den skaanske dog stillingen; i den sidste halvdel af det 15. aarh. fik endog andre danske fiskepladser, særlig Limfjorden, betydning, og endnu i den første halvdel af det 16. aarh. var de skaanske sildefiskerier stærkt besøgte og gav godt udbytte. Først da fra midten af aarhundredet selve sildefangsten i Sundet tog af, vandt den hollandske sild ogsaa her sejr. Imidlertid var inden beg. af det 17. aarh. Bremen og Hamburg blevet dens hovedimporthavne i Tyskland; 1609 22. maj afsluttedes en konvention mellem Holland og Hamburg om sildeimporten, og hvad Hamburg i 1620erne og 30erne importerer af sild, er næsten udelukkende hollandsk og det i meget store kvantiteter[4].

274. Udenfor disse tre hovedvarer fortjener særlig salthandelen en nøjere omtale; ikke blot var den nær forbundet med den hanseatiske handel med vin og sild, men de forandringer, der fandt sted indenfor denne del af varehandelen, var af den mest gennemgribende betydning for hele handelslivet i det nordeuropæiske handelsomraade. Som det var tilfældet med de sydtyske bjergværker, var sikkert ogsaa de fleste store sydtyske saltværker i drift i Romertiden, ligesom Germanerne vil have kendt og udnyttet mange nordtyske saltkilder. Mange af disse steder fortsattes saltudvindingen til ned i Karolingertiden; derefter finder i alt fald fra det 10. til det 12. aarh. meget store udvidelser sted, dels produceres der mere, dels dukker en række nye saltproduktionssteder op, deriblandt selve Lüneburg; i det mindste nævnes disse i denne periode for første gang. Da nu tilmed forbindelserne blev saa meget bedre, at saltet lettere kunde føres fra sted til sted[5], var Tyskland fra nu af ikke blot i stand til at forsyne sig selv med salt, men kunde

[1] Til det følgende Daenell Hans. Gbl. X, 1902, 13–16.
[2] Cf. svarene paa klager fra Hamburg 1468 Baasch Hans Gbl. XII, 1906, 62—63 og senere hollandske foranstaltninger til sikring af varens godhed 63 ff.
[3] Daenell I, 251, 257, 269–70, 433—34.
[4] Baasch Zts. f. hamb. Gesch. 9, 410—11, og nu navnlig Hans. Gbl. XII, 1906, 70.
[5] Inama-Sternegg II, 338–41, særlig 340 anm. 1. og 2.

endogsaa eksportere. For Nordtysklands vedkommende kom særlig i betragtning saltkilderne i Halle og Lüneburg paa grund af deres rigelighed og deres overordentlig høje saltprocent[1], medens Halle og de nærliggende saltværker forsynede Midttyskland, forstod Lüneburg at spærre vejen for det til Nordtyskland, der indtil midten af det 14. aarh. ganske beherskedes af Lüneburgersaltet. Sikkert havde det ogsaa sin store del i, at de vendiske stæder saa fuldstændigt erobrede markederne i nord og øst, trangen til salttilførsel var overalt meget stor i disse saltfattige egne, og særlig langs Østersøen, til Polen og langt ind i Rusland kunde Lüneburgersaltet i den første tid brede sig ganske uden konkurrence; først fra midten af det 12. aarh. nævnes saltværkerne i Wielicka og Bochnia, og næppe før midten af det 14. fandt dette salt vej til Østersølandene[2]. Imidlertid var ogsaa forbruget af salt stærkt stigende, og hertil bidrog ikke mindst fra det 13. aarh.s begyndelse sildefiskerierne ved Skanør og Falsterbo; aarligt maatte der hertil føres stedse stigende kvantiteter af salt. Formodentlig var det da „umelandsfarerne", der i den første halvdel af dette aarhundrede først hertil bragte Baiesaltet.

275. Ved baie de Bourgneuf med øen Noirmoutier, nær ved Nantes, og senere ved Brouage med øen Oléron, nær Rochefort, havde befolkningen maaske allerede i det 7.—8., sikkert fra beg. af det 9. aarh., udvundet salt af havvandet; tidligt var der her opstaaet betydelige markeder for salt og vin, og fra det 12. aarh. forsynedes ogsaa England herfra. Fordi produktionsomkostningerne var ringere, var Baie- og Brouagesaltet som alt havsalt betydeligt billigere end det Lüneburgske, dog ogsaa grovere. I Tyskland nævnes Baiesaltet første gang i 1276 i Hamburg, hvorfra det da endogsaa forsendtes til indlandet[3]. Men særligt maatte det være de preussiske og est-liflandske stæder magtpaaliggende at skaffe sig dette salt, og det var derfor Danzig og Reval, der kort efter 1350 begyndte hvert aar at sende skibe afsted til selve produktionsstedet for at hente det, fordi der ikke kom tilstrækkeligt til salg paa Skaanemarkedet, og fordi Hollænderne, der først havde gjort dem bekendt med det, og som sikkert snart for en del var gaaet videre dermed til Østersøbyerne, heller ikke ved deres tilførsel kunde dække den stigende efterspørgsel.

Ogsaa Hamburgere og Bremere deltog i disse farter, og snart slutter de vendiske stæder sig til; 1401 2. juli træffes de første hanseatiske fællesbestemmelser om Baiefarten, i de følgende aar gentages de[4]. Tilførslen blev nu saa stærk, at Lüneburg begyndte at mærke konkurrencen; paa klager fra byen i 1405 og 1407 forbød hertugen gennemførsel af fremmed salt gennem hans omraade, og det samme tilsagn opnaaedes af kurfyrsten af Brandenburg 1407, 1417 og atter 1441. Heller ikke Lübeck kunde helt med tilfredshed se paa en udvikling, der gjorde Østersøbyerne uafhængige af dets tilførsler; saa ofte den direkte forbindelse med Vesteuropa afbrødes ved krig, gjorde Lübeck glimrende forretninger med forsendelse

[1] Schmoller JGVV 11, 840. Medens de fleste saltkilders saltindhold er 2–10 %, har Groszensalze 11½ %, Staszfurth 17½ %, Halle 21 %, hvilken sidste saltprocent i Nordtyskland kun naas af Lüneburg.

[2] Daenell I, 90, 93 II, 340. Inama-Sternegg II, 341 anm. 1. 1375 udvides Krakaus stapelret til at gælde salt, der føres fra Bochnia til Thorn.

[3] Agats 5, 22–23, 45–47 (rôles d'Oléron af 1266). HUB I, nr. 573.

[4] Agats 52–53. Særlig Stralsund, Danzig og Reval, 25. Daenell I, 257, 446.

af Lüneburgersalt til Østersølandene; kun krævede det stærkere forbrug, at man nu ved saadanne lejligheder til hjælp maatte tage salt fra Oldesloe, Kolberg og Greifswalde[1]. Disse krige bidrog imidlertid kun til, at Hollænderne, hvis konkurrence i Baiesalttilførslen og -handelen siden 1420erne havde været stærkt følelig, tilrev sig stedse mere deraf; ogsaa anvendte de voldsomme midler, krigen mellem dem og Hanseaterne begyndte 1438 netop med et hollandsk overfald paa den hanseatiske Baieflaade ved Brest, og i krigsaarene sendte Hollænderne store Baieflaader til Østersøen[2]. Den paafølgende langvarige krig mellem Polen og den tyske orden (1454—66) maatte yderligere styrke deres stilling, samtidig bragte som nævnt hollandske skibe Baiesaltet opad Rhinen lige til Koblenz. Alligevel mærkes der næppe nogen væsentlig tilbagegang i den hanseatiske Baiesalthandel i det 15. aarh., den holdt sig formentlig paa omtrent samme standpunkt. Saaledes sender Reval det 15. aarh. igennem aarligt omtrent lige mange skibe afsted, i aarene 1426—37 i aarligt gennemsnit 24 skibe, 1442—52: 28, 1453—62: 22, 1479—88: 29, 1489—96 dog kun 19[3]. Hvad Hollænderne i det 15. aarh. vandt, var da vistnok kun dækningen af konsumtionsforøgelsen; deres fremgang beroede formentlig mest paa, at de kunde sejle for billigere fragt; kan man slutte tilbage fra senere begivenheder, var det maaske deres konkurrence paa selve saltmarkedet i Baie, der bragte Hanseaterne til i stedet for at opsøge det sydligere Brouage. 1411 nævnes Brouagesalt første gang, da en Danziger har indladet det til Riga; maaske kan det antages, at Brouage omkring 1475 blev hovedmaalet for den hanseatiske saltflaade[4].

276. Hvad enten Hollænderne eller Hanseaterne bragte det franske salt, fortrængte dette imidlertid fra det 16. aarh.s begyndelse stedse mere Lüneburgersaltet. Det gjaldt nu ikke mere eksporten til Østersølandene, men selve Nordtysklands forsyning. Som Baiesaltet allerede i det 15. var trængt op ad Rhinen, trængte det nu fra Hamburg og Stettin opad Elben og Oderen. Det var ikke blot paa grund af dets prisbillighed, men de tyske saltværker var simpelthen ikke i stand til længere at dække forbruget.

Deres produktion kunde selv i gunstigste tilfælde ikke udvides ud over en vis grænse, og den gik for de fleste af dem, særlig for Lüneburg, i løbet af det 16. aarh. tilbage, fordi det blev stedse vanskeligere at skaffe brændselsmateriale. Til Brandenburg kom indtil 1583 aarlig kun 2 à 300, højst 500 last salt fra Lüneburg; da det aarlige forbrug var 1000 à 1200 last, maatte resten skaffes andetsteds fra. Det kan under disse forhold ikke undre, at fyrsterne selv betragtede det som en statsopgave at skaffe deres lande tilstrækkelig saltforsyning, og at de derved greb til Baiesaltet. Kejser Ferdinand var stedse ivrig for at skaffe Lausitz og navnlig Schlesien tilstrækkelig forsyning af Baiesalt, han anlagde dær saltsyderier og sluttede 1555 med Brandenburg en traktat, hvorved transport af Baiesalt fra Stettin til Breslau ad Oderen tillodes; efter 1563—70 importerede den kejserlige regering Baiesaltet væsentligst over Hamburg og benyttede dertil flodtransporten ad Elben, Havel, Spree og ad Oderen fra Frankfurt til Breslau. Ogsaa kurfyrsten af Brandenburg, der havde et eget saltsyderi i Spandau, og særlig kurfyrst August af Sachsen, der en tid paatænkte at forsyne hele sit land med Baiesalt, oprettede syderier i Dresden og som ligeledes 1579—80 skaffede sig saltet fra Hamburg, havde en lignende opfattelse af denne sags betydningsfuldhed. Men desuden oprettedes der overalt private syderier, i Køln, Bremen, Hamburg og Stettin, i Frankfurt a/O. og Müllrose. Selvom det derfor lykkedes Halle ved en overenskomst med Sachsen at skaffe sig paa engang en aarlig brændelevering og eneret paa forsyningen af visse dele af Sachsen med salt, saa det i slutn. af aarhundredet endog kunde udvide sin produktion til den højest mulige grænse, selvom det 1583 lykkedes Lüneburg at skaffe sig et lignende monopol paa forsyningen af Kurmark, saa det kunde ved-

[1] Agats 38—39. Daenell I, 323—24.
[2] Agats 71—73.
[3] Agats 64—104.
[4] Agats 58, 95.

endogsaa eksportere. For Nordtysklands vedkommende kom særlig i betragtning saltkilderne i Halle og Lüneburg paa grund af deres rigelighed og deres overordentlig høje saltprocent[1], medens Halle og de nærliggende saltværker forsynede Midttyskland, forstod Lüneburg at spærre vejen for det til Nordtyskland, der indtil midten af det 14. aarh. ganske beherskedes af Lüneburgersaltet. Sikkert havde det ogsaa sin store del i, at de vendiske stæder saa fuldstændigt erobrede markederne i nord og øst, trangen til salttilførsel var overalt meget stor i disse saltfattige egne, og særlig langs Østersøen, til Polen og langt ind i Rusland kunde Lüneburgersaltet i den første tid brede sig ganske uden konkurrence; først fra midten af det 12. aarh. nævnes saltværkerne i Wielicka og Bochnia, og næppe før midten af det 14. fandt dette salt vej til Østersølandene[2]. Imidlertid var ogsaa forbruget af salt stærkt stigende, og hertil bidrog ikke mindst fra det 13. aarh.s begyndelse sildefiskerierne ved Skanør og Falsterbo; aarligt maatte der hertil føres stedse stigende kvantiteter af salt. Formodentlig var det da „umelandsfarerne", der i den første halvdel af dette aarhundrede først hertil bragte Baiesaltet.

275. Ved baie de Bourgneuf med øen Noirmoutier, nær ved Nantes, og senere ved Brouage med øen Oléron, nær Rochefort, havde befolkningen maaske allerede i det 7.—8., sikkert fra beg. af det 9. aarh., udvundet salt af havvandet; tidligt var der her opstaaet betydelige markeder for salt og vin, og fra det 12. aarh. forsynedes ogsaa England herfra. Fordi produktionsomkostningerne var ringere, var Baie- og Brouagesaltet som alt havsalt betydeligt billigere end det Lüneburgske, dog ogsaa grovere. I Tyskland nævnes Baiesaltet første gang i 1276 i Hamburg, hvorfra det da endogsaa forsendtes til indlandet[3]. Men særligt maatte det være de preussiske og est-liflandske stæder magtpaaliggende at skaffe sig dette salt, og det var derfor Danzig og Reval, der kort efter 1350 begyndte hvert aar at sende skibe afsted til selve produktionsstedet for at hente det, fordi der ikke kom tilstrækkeligt til salg paa Skaanemarkedet, og fordi Hollænderne, der først havde gjort dem bekendt med det, og som sikkert snart for en del var gaaet videre dermed til Østersøbyerne, heller ikke ved deres tilførsel kunde dække den stigende efterspørgsel.

Ogsaa Hamburgere og Bremere deltog i disse farter, og snart slutter de vendiske stæder sig til; 1401 2. juli træffes de første hanseatiske fællesbestemmelser om Baiefarten, i de følgende aar gentages de[4]. Tilførslen blev nu saa stærk, at Lüneburg begyndte at mærke konkurrencen; paa klager fra byen i 1405 og 1407 forbød hertugen gennemførsel af fremmed salt gennem hans omraade, og det samme tilsagn opnaaedes af kurfyrsten af Brandenburg 1407, 1417 og atter 1441. Heller ikke Lübeck kunde helt med tilfredshed se paa en udvikling, der gjorde Østersøbyerne uafhængige af dets tilførsler; saa ofte den direkte forbindelse med Vesteuropa afbrødes ved krig, gjorde Lübeck glimrende forretninger med forsendelse

[1] Schmoller JGVV 11, 840. Medens de fleste saltkilders saltindhold er 2—10 %, har Groszensalze 11½ %, Staszfurth 17½ %, Halle 21 %, hvilken sidste saltprocent i Nordtyskland kun naas af Lüneburg.

[2] Daenell I, 90, 93 II, 340. Inama-Sternegg II, 341 anm. 1. 1375 udvides Krakaus stapelret til at gælde salt, der føres fra Bochnia til Thorn.

[3] Agats 5, 22—23, 45—47 (rôles d'Oléron af 1266). HUB I, nr. 573.

[4] Agats 52—53. Særlig Stralsund, Danzig og Reval, 25. Daenell I, 257, 446.

af Lüneburgersalt til Østersølandene; kun krævede det stærkere forbrug, at man nu ved saadanne lejligheder til hjælp maatte tage salt fra Oldesloe, Kolberg og Greifswalde[1]. Disse krige bidrog imidlertid kun til, at Hollænderne, hvis konkurrence i Baiesalttilførslen og -handelen siden 1420erne havde været stærkt følelig, tilrev sig stedse mere deraf; ogsaa anvendte de voldsomme midler, krigen mellem dem og Hanseaterne begyndte 1438 netop med et hollandsk overfald paa den hanseatiske Baieflaade ved Brest, og i krigsaarene sendte Hollænderne store Baieflaader til Østersøen[2]. Den paafølgende langvarige krig mellem Polen og den tyske orden (1454—66) maatte yderligere styrke deres stilling, samtidig bragte som nævnt hollandske skibe Baiesaltet opad Rhinen lige til Koblenz. Alligevel mærkes der næppe nogen væsentlig tilbagegang i den hanseatiske Baiesalthandel i det 15. aarh., den holdt sig formentlig paa omtrent samme standpunkt. Saaledes sender Reval det 15. aarh. igennem aarligt omtrent lige mange skibe afsted, i aarene 1426-37 i aarligt gennemsnit 24 skibe, 1442—52: 28, 1453—62: 22, 1479—88: 29, 1489—96 dog kun 19[3]. Hvad Hollænderne i det 15. aarh. vandt, var da vistnok kun dækningen af konsumtionsforøgelsen; deres fremgang beroede formentlig mest paa, at de kunde sejle for billigere fragt; kan man slutte tilbage fra senere begivenheder, var det maaske deres konkurrence paa selve saltmarkedet i Baie, der bragte Hanseaterne til i stedet for at opsøge det sydligere Brouage. 1411 nævnes Brouagesalt første gang, da en Danziger har indladet det til Riga; maaske kan det antages, at Brouage omkring 1475 blev hovedmaalet for den hanseatiske saltflaade[4].

276. Hvad enten Hollænderne eller Hanseaterne bragte det franske salt, fortrængte dette imidlertid fra det 16. aarh.s begyndelse stedse mere Lüneburgersaltet. Det gjaldt nu ikke mere eksporten til Østersølandene, men selve Nordtysklands forsyning. Som Baiesaltet allerede i det 15. var trængt op ad Rhinen, trængte det nu fra Hamburg og Stettin opad Elben og Oderen. Det var ikke blot paa grund af dets prisbillighed, men de tyske saltværker var simpelthen ikke i stand til længere at dække forbruget.

Deres produktion kunde selv i gunstigste tilfælde ikke udvides ud over en vis grænse, og den gik for de fleste af dem, særlig for Lüneburg, i løbet af det 16. aarh. tilbage, fordi det blev stedse vanskeligere at skaffe brændselsmateriale. Til Brandenburg kom indtil 1583 aarlig kun 2 à 300, højst 500 last salt fra Lüneburg; da det aarlige forbrug var 1000 à 1200 last, maatte resten skaffes andetsteds fra. Det kan under disse forhold ikke undre, at fyrsterne selv betragtede det som en statsopgave at skaffe deres lande tilstrækkelig saltforsyning, og at de derved greb til Baiesaltet. Kejser Ferdinand var stedse ivrig for at skaffe Lausitz og navnlig Schlesien tilstrækkelig forsyning af Baiesalt, han anlagde dær saltsyderier og sluttede 1555 med Brandenburg en traktat, hvorved transport af Baiesalt fra Stettin til Breslau ad Oderen tillodes; efter 1563—70 importerede den kejserlige regering Baiesaltet væsentligst over Hamburg og benyttede dertil flodtransporten ad Elben, Havel, Spree og ad Oderen fra Frankfurt til Breslau. Ogsaa kurfyrsten af Brandenburg, der havde et eget saltsyderi i Spandau, og særlig kurfyrst August af Sachsen, der en tid paatænkte at forsyne hele sit land med Baiesalt, oprettede syderier i Dresden og som ligeledes 1579—80 skaffede sig saltet fra Hamburg, havde en lignende opfattelse af denne sags betydningsfuldhed. Men desuden oprettedes der overalt private syderier, i Køln, Bremen, Hamburg og Stettin, i Frankfurt a/O. og Müllrose. Selvom det derfor lykkedes Halle ved en overenskomst med Sachsen at skaffe sig paa engang en aarlig brændelevering og eneret paa forsyningen af visse dele af Sachsen med salt, saa det i slutn. af aarhundredet endog kunde udvide sin produktion til den højest mulige grænse, selvom det 1583 lykkedes Lüneburg at skaffe sig et lignende monopol paa forsyningen af Kurmark, saa det kunde ved-

[1] Agats 38—39. Daenell I, 323—24.
[2] Agats 71—73.
[3] Agats 64-104.
[4] Agats 58, 95.

blive sin produktion, til brændselsmangelen og trediveaarskrigen bragte den næsten ganske til ophør[1], var det dog det 16. aarh. og 17. aarh. igennem det fremmede tilførte salt, hvormed hele Nordtyskland fortrinsvis maatte forsynes[2].

277. I den sidste halvdel af det 16. aarh. foregik da endelig de forskydninger, hvorefter salt- og vintilførslen til Tyskland og Østersølandene næsten udelukkende fandt sted paa hollandske skibe. De nylig udgivne Øresundstoldregnskaber tillader at følge disse forskydninger fra aar til aar; i et meget grovt gennemsnit kan bevægelsen udtrykkes ved, at af alle skibe, der passerer Øresund kommende fra Frankrig og Portugal, er i tiden 1560—89 de 53 % hollandske, i tiden 1600—09 de 60 %, derefter i aarene 1610—19 endog de 85 %, endelig fra 1630—57 de 74 %.

De første aar af de mere specificerede toldregnskabers tid er de sidste af den periode, da endnu saa godt som alle betydelige Hansebyer lader et vist antal skibe deltage i de aarlige farter efter salt og vin; med saa megen mere grund kan man give billedet af aarene 1557—58 tilbagevirkende kraft, som Hollænderne i disse aar paa grund af krigen mellem Frankrig og Spanien var ganske udelukkede fra deltagelse. I gennemsnit er den hanseatiske flaade i disse aar sammensat af 92 hamburgske skibe, 43 fra Danzig, 37 fra Bremen, 19 fra Lübeck, 8 fra Reval, 6 fra Wismar og Rostock, 4 fra Stralsund og 1 fra Riga. De kommer næsten alle fra Brouage, og rimeligvis tør man sætte de østlige byers, Revals og Rigas, saa langt ringere deltagelse end i det 15. aarh. i forbindelse med, at Baie var blevet forladt. Allerede i 1558 havde dog et par hollandske og 4 danzigske skibe opsøgt Setubal, og da nu freden i Cateau Cambresis 1559 var sluttet, virkede den hollandske konkurrence øjeblikkelig atter med fuld styrke; i aarene 1560—64 er 47 % af de fra Portugal og Frankrig passerende skibe hollandske. Under disse forhold synes Hanseaterne kun at have haft valget mellem enten helt at trække sig ud af farten eller i stigende grad at udstrække den til Setubal; da tilmed syvaarskrigen gjorde Østersøen usikker, opgav Reval for stedse sin deltagelse, medens Rostock, Wismar og Stralsund indstillede deres for en halv snes aar. De andre byer fortsatte, med et betydeligt ringere antal skibe; Brouage var vel endnu hovedmaalet, men en del søgte Setubal.

Efter Stettinerfreden 1570 fulgte dog nu en lang fredsperiode, og samtidig fik salttilførslen paany en særlig betydning for de hanseatiske byer ved Østersøen; thi i disse aar var det, fiskerierne ved Marstrand havde deres kortvarige blomstringsperiode. I 1560 havde et eneste (lybsk) skib søgt dertil, i 1562 kom der 9 derfra, derefter i 60erne aarligt 39, i 70erne aarligt 144; efter nogen tilbagegang i de første aar af 80erne naaedes atter 119 i 1585, 106 i 1586; derefter en hastig tilbagegang til fuldstændig betydningsløshed. Det var sikkert dette forøgede saltbehov, der bragte de hanseatiske byer til paany i større udstrækning at genoptage saltfarterne, dog trak de sig mere tilbage fra Brouage; og medens Hollænderne stedse overvejende holdt sig til de franske saltproduktionssteder, endog fra midten af 80erne genoptog Baiefarten, var Setubal det marked, hvortil Hanseaterne fortrinsvis søgte. I tiaaret 1574—83 bestod den hanseatiske saltflaade i aarligt gennemsnit af 29 skibe fra Lübeck, 17 fra Danzig, 4 fra Riga og Wismar, 2 fra Rostock og Stralsund; Hamburg, der i 1570erne slet ikke havde deltaget i Østersølandenes forsyning med salt, lod i aarene 1580—84 endnu 5 skibe aarligt passere, Bremen 1574—82 aarligt 9 skibe. Medens saaledes Lübeck var gaaet betydeligt frem, var deltagelsen ringere for Danzigs, men navnlig for de to Nordsøstæders vedkommende; det var ogsaa klart, at disse sidste, der ingen særlige interesser havde, hurtigst maatte blive trængt ud under konkurrencen med Hollænderne.

I aarene 1582—84 skete der nu den betydningsfulde forandring, at Hanseaterne endelig og fuldstændig opgav Brouage, mest vel fordi den misvækst, der i disse

[1] Agats 109. Schmoller JGVV 8, 367—68; 11, 864—65. Baasch 7—13 og Zts. f. hamb. Gesch. 9, 397—98.
[2] Import af fransk og spansk salt til Stettin 1700—1721 Vanselow Balt. Stud. N. F. 7, 146—47.

aar hjemsøgte den pyrenæiske halvø, gav særlig Danzig en stor interesse i at tilføre den korn. Men denne forandring gav signalet til, at Bremen (fra 1582), Riga og Hamburg (fra 1584) ganske trak sig ud af salthandelen til Østersøen. Derefter sendte i aarene 1585—1608 Lübeck aarligt 30, Danzig 14, Wismar 6, Rostock 4 og Stralsund 3 skibe til Portugal for at hente salt. 1608—11 synes paany at have været kriseaar; først en stærkere hollandsk konkurrence i Setubal, dernæst Kalmarkrigen svækkede ogsaa disse byers direkte fart; Rostocks regelmæssige fart ophørte med 1609, Wismars med 1617, Stralsunds dog først med 1627. Danzig sendte 1608—19 aarligt 5 skibe, indstillede derefter farten i to aar og deltog senere meget uregelmæssigt deri; kun Lübeck fastholdt de gamle traditioner og sendte i tiden 1609—38 aarligt 15, 1639—1657 aarligt 13 skibe afsted, der i den sidste periode for en stor del atter opsøgte de franske saltproduktionssteder[1]. Men hvad de hanseatiske skibe saaledes tilførte, betød jo kun lidet overfor de kolossale hollandske tilførsler, højst dækkedes vel derved delvis byens og det nærmeste oplands forbrug, og fra de første to aartier af det 17. aarh. var det alene Lübeck, der holdt ud

Som det var tilfældet med vinen, kom formodentlig allerede før 1582, da Nordsøstæderne og Riga opgav, alt salt, der skulde forsendes videre, og efter beg. af det 17. aarh. størsteparten af selv det salt, der var bestemt til umiddelbar konsumtion i Østersøbyerne, dertil paa hollandske skibe, det vilde formentlig tillige sige: for hollandsk regning.

278. Denne udvikling fra eksport til import, som de fleste tyske hovedvarer viser, genfindes ogsaa hos tyske varer af ringere betydning i omsætningen. Saaledes havde f. e. de tyske farverier arbejdet paa grundlag af hjemlige for sin tid udmærkede farvestoffer: vajd, der særlig dyrkedes i Thüringen omkring Erfurt og ved Nedrerhin, og karmoisin; vajden eksporteredes til Flandern[2], eksport af tysk karmoisin synes at have fundet sted til Italien. Men fra det 16. aarh. kom alle de fremmede farvestoffer; først den mexikanske og peruanske cochenille, senere indigo og galæbler; efter heftig modstand vandt de sejr, og kun den schlesiske krap (breslauerrødt) havde fra det 16. aarh. og senere nogen betydning som eksportvare[3]. Og endelig var der jo de varer, som Tyskland stedse havde maatte importere: krydderier, sydfrugter, bomuld, silketøjer, pelsværk o. s. v.; fra slutn. af det 16. aarh. kom hertil ikke faa nye, saaledes f. e. kul, brændevin, sukker, hollandske mursten o. a.[4].

[1] Jeg har ved denne oversigt set bort fra tilførslerne fra de spanske saltproduktionssteder (San Lucar og Puerto Santa Maria), fordi den i forhold til den fransk-portugisiske tilførsel i disse aar spiller saa ringe en rolle. Dog er den som vidnesbyrd om hanseatisk foretagsomhed af stor interesse. Lübeck og en tid Danzig er de eneste Hansebyer, der med nogen regelmæssighed udstrækker deres farter hertil. Første gang sender Lübeck i 1560 5 skibe til S. Lucar, saa 2 i 1563, men derefter først i 1574; 1574—83 i aarligt gennemsnit 2, 1585—1608 5 om aaret, enkelte aar som 1590 og 1601 endogsaa 16; i tiden 1609—38 er der afbrydelser, og det aarlige gennemsnit er kun et skib, endnu i 1640 sendes 6 skibe, men derefter kun i ny og næ et eller to skibe. Danzig sender eet skib i 1562—63, 3 i 1576, eet i 1579 og 1585, 5 i 1589, 9 i 1590, 1600—1614 næsten regelmæssigt hvert aar; det aarlige gennemsnit 1585—1608 bliver dog kun to skibe. Med afbrydelser fortsætter Danzig dog forbindelsen lige til 1653, 1624—25 sendes 8 og 6 skibe. Af de andre Hansebyer har kun Rostock og Stralsund vist nævneværdig deltagelse. Hollænderne deltager, som naturligt er, kun meget lidt i denne fart, fra 1587 kun i aarene 1590—95 og 1609—23. Schäfer angiver Hans. Gbl. IX, 1897, 8, at San Lucar og Puerto Santa Maria 1590 lukkedes for Hollænderne, denne lukning synes herefter i alt fald ikke at være gennemført i praksis før 1595, endda kommer endnu 1599 tre hollandske skibe fra S. Lucar.

[2] Allerede i den hamburgske toldrulle af 1262 nævnes vajd Weissenborn 56; i det 15. aarh. tog eksporten stærkt opsving ved fremvæksten af den hollandske tekstilindustri; Daenell I, 432. v. Below Hist. Zts. 86, 48—49. Eksport af vajd fra Thüringen til Schlesien i 14. aarh.; Frahne 173. Om de tyske farvestoffer i det hele Quandt 3, 9—11; om krapdyrkning ved Braunschweig Daenell II, 431.

[3] Quandt 11. Ehrenberg Hamburg 291—93. Baasch Zts. f. hamb. Gesch. 9, 385—90. Om begyndelsesterminen for indigoens indtrængen i Tyskland v. Below Hist. Zts. 89, 234; Schulte JGVV 27, 267, v. Below Hist. Zts. 91, 440. anm. 1.

[4] Baasch Zts. f. hamb. Gesch. 9, 333—416.

279. Det vil af denne oversigt ses, at de forskydninger indenfor tysk handelsliv, der i det væsentligste endelig var fuldbyrdede i slutn. af det 16. aarh., først og fremmest bestod deri, at den ene tyske eksportvare efter den anden mistede den egenskab af, i det hele taget eller dog inden for et bestemt geografisk omraade, at være den bedste eller den eneste, der er nødvendig, for at en eksporthandel deri skal kunne antage karakter af og kunne udvides til at blive en „verdenshandel", og for at handelen dermed skulde kunne gøres til grundlag for og komme til at præge tysk handelsliv i almindelighed. For en række af disse tyske varer bortfaldt endog selve eksportmuligheden, ja forandredes til en importnødvendighed; det gjaldt særlig de nordtyske eksportvarer; var det endnu stedse muligt for Tyskland i det mindste at forsyne sig selv med øl, saa blev det for sildens og saltets vedkommende henvist til den hollandske import, og selv Rhinskvinen var, efterat Hollænderne havde overtaget opkøbet deraf, blevet en hollandsk importvare; endelig fandt en saa stor forandring ogsaa sted med hensyn til uldtøjerne, efterat den engelske import havde saa godt som knust den svage tyske uldindustri.

280. Der er imidlertid grund til at standse et øjeblik for at overveje de ydre praktiske virkninger af disse forandringer. Det er meget almindeligt at tale om det tyske erhvervslivs og særlig den tyske handels tilbagegang i det 16. aarh., og dette endda i udtryk, der leder tanken hen paa et almindeligt forfald, en hensygnen af tysk forretningsliv, en væsentlig forringelse af Tysklands omsætning. Man drøfter aarsagerne dertil og fremhæver som væsentlige meget fjerntliggende, hvis direkte indflydelse det overhovedet vil være meget vanskeligt at paavise: opdagelserne, tysk folkekarakter, navnlig manglen af en tysk rigshandelspolitik[1]; men det er hidtil, forekommer det mig, ikke blevet tilstrækkeligt præciseret, hvori selve denne formodede tilbagegang bestod, og i hvor stort omfang man overhovedet kan tale om en tilbagegang. Dette spørgsmaal er for omfattende til, at det her kan optages til drøftelse, men jeg maa nævne nogle af de synspunkter, der ved en besvarelse maa anlægges.

Henvisningen til den oceanske handels voksende betydning maa for tiden lige ned til slutn. af det 18. aarh. benyttes med største varsomhed, hvad størrelsen og værdien af denne handels omsætning angaar i forhold til størrelsen og værdien af den omsætning, der fandt sted mellem de europæiske lande indbyrdes og særlig i Nord- og Østersøhandelen. Endnu i slutn. af det 18. aarh. var Nord-Østersøhandelen den del af Hollands handel, hvori omsætningens værdi var højst; medens der her aarligt omsattes for 55 mill. fl., omsattes i handelen til Østindien for 36 mill., til Vestindien for 29 mill.; i det hele androg Hollands europæiske handel 204 mill. fl., dets oceanske 65[2]. Det samme vil have været tilfældet med forholdet mellem andre landes europæiske

---

[1] Ehrenberg Hamburg 34—49.

[2] Schäfer Hans. Gbl. IX, 1897, 3—11. Pringsheim 3, 15, hvor, formentlig ved en regnefejl, Hollands europæiske handel kun er angivet til 157 mill. fl. Det hollandsk-østindiske kompagnis import oversteg i aarene 1597—1705 aldrig 11 mill. fl. aarligt.

og oceanske handel; og forholdet vil i ældre tid, særligt i slutn. af det 16. aarh., have været end mere udpræget til fordel for den europæiske handel og derindenfor atter for Nord-Østersøhandelen, hvoraf dog stedse en saa væsentlig del faldt paa Tyskland.

Men dernæst maa spørgsmaalet kronologisk nøje afgrænses; man maa indskrænke betragtningen netop til den sidste halvdel af det 16. aarh. og holde ude derfra den forringelse og tilbagegang, der formodentlig indtræder i tysk omsætning i det hele taget i det første aarti af det 17. aarh. for stærkt at gøre sig gældende i midten af dette aarhundrede[1].

281. Vil man da søge at vurdere størrelsen og værdien af Tysklands samlede omsætning i det 16. aarh. i forhold til de foregaaende, er der ingen tvivl om, at den i løbet af dette aarhundrede var i kolossal stigning. Øresundstoldregnskaberne kan til belysning heraf benyttes i alt fald som et slags barometer; de viser en mægtig forøgelse af skibstrafiken paa Østersøen; gik der 1497—1547 gennemsnitlig 1336 skibe aarligt gennem Sundet, i 1497 kun 795, saa var deres tal 1557—58 steget til 2,251 og steg derefter stadig, i 1560—69 til 3,158, 1574—79 til 4,300, 1580—89 til 4,921, 1590—99 til 5,623, saa at trafiken i den sidste halvdel af aarhundredet mere end firedobledes. Selvom nu hovedparten af denne fremgang faldt paa byer som Danzig og Königsberg, Elbing, Riga o. s. v., der ikke mere kunde henregnes til det tyske omsætningsomraade, iagttages dog selv for de vendiske byer, der ramtes haardest af de forandringer, der var indtraadt, fremgang i forhold til de foregaaende tider, forsaavidt deres forbindelser gennem Sundet angaar. Fra Stralsund og Stettin gaar i aarene 1557—64 henholdsvis 66 og 33 skibe aarligt gennem Sundet, 1573—79: 82 og 23 aarligt, 1580—89: 79 og 50, 1590—99: 82 og 100. Selv for Lübeck er forholdet det samme; derfra gaar 1557—64 46 skibe aarligt vest paa, 1574—79: 94, 1580—89: 77, 1590—99: 63; altsaa i denne henseende endnu stadigt fremgang i forhold til tiden 1557—64, endsige til ældre tider. Og det var som sagt disse byer, der ramtes haardest; havde man en lignende statistik over udgaaende skibe fra Emdens, Bremens og Hamburgs havne, er der jo ingen tvivl om, at den vilde udvise en kolossal fremgang for det 16. aarh., det samme vilde være tilfældet med en statistik over omsætningen paa Frankfurtermesserne eller i Nürnberg. Man er da ogsaa i Tyskland i færd med at komme bort fra de overdrevne forestillinger, særlig om den hanseatiske handels omfang, man tidligere har næret; de meget smaa indbyggerantal, man ved nøjere studier fandt for de tyske byer[2], stillestaaende eller

[1] Det er utvivlsomt hindrende for forstaaelsen af tysk handels udvikling, at denne endnu saa lidet behandles under eet, men i det 15. og 16. aarh. hanseatisk og sydtysk handel hver for sig — det er en af Daenells fortjenester, at han har paavist den nøje sammenhæng — og senere hvert territoriums handel for sig. En samlet skildring af tysk handel i aarene 1608—14 vilde sikkert være af den største betydning, der er næppe nogen tvivl om, at disse aar paa alle punkter var de afgørende kriseaar; til Englændernes endelige optagelse i Hamburg 1611 og Welsernes (foruden andre tyske handelshuses) fallit i 1614 kan man nu føje henvisningen til Øresundstoldregnskaberne og til den udvikling, der i Frankfurt a/M. førte op til Fettmilchrevolutionen 1612—14. Bothe Die Entwickelung der direkten Besteuerung in der Reichsstadt Frankfurt bis zur Revolution 1612—14 Leipzig 1906. (SSF 26,$_2$).

[2] De nøjere undersøgelser over de tyske byers indbyggerantal begyndte i 1886 med arbejder af Jastrow (Die Volkszahl deutscher Städte zu Ende des Mittelalters und zu Beginn der Neuzeit) og

endog i tilbagegang for det 15. aarh.'s vedkommende, vakte opsigt, og særlig Daenell har fortjeneste af at have skildret den hanseatiske „blomstringstid" i det 15. aarh. som en stilstandsperiode, hvor stillingen lige opretholdes under kamp[1]. Men Hanseforbundet maa som sagt betragtes væsentligst som et politisk fænomen, dets sammenbrud betyder ikke og finder ikke sted under en hensygnen af tysk forretningsliv, men under en mægtig udvidelse af omsætningen i Tyskland.

Omend nu de forandringer, der samtidig indtraadte i mellemhandelens veje, og hvortil jeg senere skal vende tilbage, har øvet deres store indflydelse til forøgelse af omsætningen i Tyskland, er der dog næppe tvivl om, at denne forøgelse i det mindste til det første aarti af det 17. aarh. ogsaa fremkaldtes ved en udvidelse af Tysklands egen omsætning, dets import til eget forbrug og dets dertil svarende eksport af egen produktion. Naar da samtidig muligheden for eksport berøvedes ikke faa tyske varer, særlig de hanseatiske hovedvarer, er det klart, at Tyskland maatte søge ved andre varer end disse at dække sin stigende import, om det da ikke skulde betale sin gæld til de fremmede i rede penge. Ganske vist lod en del af dets import sig endnu opveje ved en forøget produktion og afsætning af metaller, metalarbejder, barchent og særlig linned, men denne forøgelse var dog næppe tilstrækkelig, og derfor er det, at Tyskland i det 16. aarh. i saa høj grad gaar over til at blive et raastofeksporterende land. Det var ved en stigende eksport af hør, krap, tømmer, kvæg, heste, korn og navnlig uld, at Tyskland dækkede sin merimport[2].

282. Om omfanget af denne eksport af tyske landbrugsprodukter er det imidlertid ganske umuligt at sige noget bestemt, dels fordi der ingen forsøg er gjort paa en nøjere undersøgelse heraf, og fordi selv en saadan maaske næppe vilde bringe synderlig oplysende tal frem for den ældre tid, dels fordi det er meget vanskeligt at holde den særlige tyske eksport ude fra den, der fremkaldtes af den store polskrussiske mellemhandel, der for størstedelen afgav netop de samme varer. Kun om eksporten af tysk korn maa der siges et par ord.

Det var bortset fra handelen paa Norge først meget sent, at det i Tyskland producerede korn fik nogen betydning for omsætningen med udlandet. Aarsagerne dertil ses let. Eftersom byernes folketal tiltog, blev det for de omliggende landdistrikter en naturlig opgave at forsyne denne bybefolkning med korn. Og over-

---

Bücher (Die Bevölkerung von Frankfurt a/M. im 14. und 15. Jahrh.). Oversigt over resultaterne af disse og senere undersøgelser Inama-Sternegg III, 1, 425. (1899). Hertil: Koppmann Zur Bevölkerungsstatistik Rostocks im 14., 15. und 16. Jahrh. Hans. Gbl. X, 1901, 45—63; Reisner Die Einwohnerzahl deutscher Städte in früheren Jahrhunderten. Smlg. natøk. u. stat. Abh. 36 (1903) og Hartwig Der Lübecker Schosz bis zur Reformationszeit; Leipz. 1903, 217—26.

[1] Daenell II, 283—85: Hanseforbundet „war ein Erzeugnis defensiven Charakters nach allen Richtungen hin". Cf. den forsigtige hensyntagen til den tidligere opfattelse I, 202: Die Weltstellung der Hanse im Verkehrsleben des Mittelalters, wenn wir von einer solchen einmal reden wollen . . .

[2] For Schlesiens vedkommende giver Frahne 178—80 en skildring af overgangen fra uldindustri til uldeksport i løbet af det 16. aarh., dog uden den rette vurdering af aarsagen hertil. (Die Entdeckung Amerikas und des Seeweges nach Ostindien hatten eine enorme Steigerung der Konkurrenzfähigkeit Englands und Hollands zur Folge gehabt, der deutsche Tuchhandel wurde . . . verdrängt etc.). Stigende uldeksport til England Ehrenberg Hamburg 303—5. Iøvrigt maa jeg her nøjes med at henvise til en sammenstilling af Johan Sigismunds opfattelse i 1618 (Schmoller JGVV 8, 379): Die Wolle werde um gar geringen Preis aus dem Lande geführt und komme dann als theure Waare wieder zurück, med Friedrich 2.s i brevet til de Launay (Zimmermann 170—72): Meine Unterthanen . . . würden bald alles baare Geld ausgegeben haben, das sie für Wolle, Leinwand und Holz, unsere einzigen Ausfuhrartikel, eingenommen haben.

skudsproduktionen af korn var ikke større, end at dette maal lige kunne naas; at skaffe borgerne billigt korn, blev en hovedopgave for bystyrelserne; tilførslen maatte sikres, forraad skabes[1], om fornødent al kornudførsel fra byen forbydes. Det var tilfældet i en udpræget industriby som Augsburg, og overalt ellers var korneksport i alt fald meget vanskeliggjort, særlig hvor bryggeri var et betydeligt erhverv. Saa lidt naaede i tiden til det 15.—16. aarh. og senere størstedelen af Tyskland ud over det standpunkt netop kun at kunne brødføde sig selv, at man kan regne at 95 % af de tyske byer aldrig naaede at faa en kornhandel af blot nogen betydning. Landdistrikternes kornproduktion rettede sig da de fleste steder alene efter bymarkedets aftagningsevne; den maatte undvære den stimulerende virkning, som en regelmæssig korneksport vilde have haft. En saadan kan ogsaa kun opstaa, hvor tilstrækkelige og billige transportmidler er forhaanden; overalt hvor kornet maatte transporteres paa vogne ad de slette landeveje, var derfor enhver kornhandel saa godt som umulig, kun hvor transporten kunde foregaa til søs, kun eftersom floderne toges i brug som transportveje for kornet, blev en korneksport mulig[2]. Endda kan man kun nævne faa tyske egne, hvis kornproduktion var stor nok til at afgive et overskud til eksport, efterat de derværende byers behov var tilfredsstillet. Tidligst var dette tilfældet med Pommern, hvor Stettin og Stralsund snart fik en ret betydelig kornhandel til de nordiske riger, særlig til Norge, og som desuden let kunne trække korn til sig fra Polen over Landsberg og ad Oderen; langt senere, først fra slutn. af det 15. aarh. med en række tyske lande, der kunde benytte Elben som transportvej: Bøhmen, hvis korn samledes i det sachsiske Pirna, erkebispedømmet Magdeburg og det frugtbare Holsten og Mark Brandenburg, for hvilke egne Hamburg naturligt tilbød sig som eksporthavn. Endelig var der Thüringen, hvis naturlige frugtbarhed synes at have overvundet alle transportvanskeligheder, og hvor Erfurt blev et midtpunkt for kornhandelen[3]. Efter Oderens spærring i 1572 koncentrerede den tyske korneksport sig stærkere end før i Hamburg.

283. For den tyske korneksport som for al kornhandel i datiden kommer eet forhold i væsentlig betragtning. Til en regelmæssig korneksport hører en fast aftager, og navnlig er dette nødvendigt, hvor førstehaandsopkøberen, det vilde i dette tilfælde sige den tyske købmand, skal kunne for sig bevare ledelsen af kornopkøbet og eksporten. Indtil slutn. af det 16. aarh. var alene Norge en saadan fast aftager af det tyske korn, og netop heri maa man søge grunden til, at korneksporten saa tidligt fik betydning for Stettins og Stralsunds handel; købmændene i disse byer vidste, at de til enhver tid vilde kunne finde afsætning i Norge for det korn, de opkøbte. Sverige, hvis trang til tilførsel maaske var ligesaa konstant, fik væsentligt sine tilførsler fra Danzig. Men om alle andre nordeuropæiske lande, ja, om disse landes enkelte provinser gjaldt det, at deres forhold i denne henseende var højst omskiftelige og uberegnelige; det ene aar kunde de behøve store tilførsler for det næste selv at have overskudsproduktion til eksport. Og selvom det byrige Flandern og Brabant aar for aar behøvede tilførsler, saa vilde de kunne skaffe sig disse i tilstrækkeligt maal snart fra de sydengelske grevskaber, snart fra Nordfrankrig, og var ikke tvungne til at henvende sig til Nordvesttyskland. Naar man endvidere betænker vanskelighederne ved at skaffe hurtige efterretninger om et markeds tilstand og den langsomhed, hvormed transporten foregik, er det indlysende, at korneksport for egen regning var en meget risikabel

[1] Hertil hører opførelsen af offentlige kornmagasiner; saadanne nævnes i Magdeburg 1425, i Köln 1438—41, i Hamburg 1445, i Breslau 1459, i Braunschweig 1488. Daenell II, 434 anm. 8.

[2] Naudé Städt. Getreidehpol. 5, 10—15.

[3] Naudé l. c. 5, 13. I sommeren 1491 skal der daglig være afgaaet 40 à 50 vogne med korn til Hessen, Franken, Rhinen, Holland og Brabant.

forretning, hvis udfald ikke lod sig forudse, og som den tyske købmand i virkeligheden var saa temmelig ude af stand til at beherske.

Vanskelighederne og risikoen forringedes ikke, da endelig en fast international kornhandel kan siges at tage sin begyndelse, det vil sige, da Sydeuropa fra 1580erne begynder at optræde som en aarlig fast aftager af Nordeuropas overskudsproduktion af korn[1]. Omend i de første aartier tyske og særlig danzigske købmænd for egen regning deltog i denne eksport til den pyrenæiske halvø og Italien, tør det nok formodes, at de paa grund af de store afstande og ukendskab til markedernes tilstand fandt mere risiko derved end gevinst, og alene af den grund atter trak sig tilbage. Det var under disse forhold, at Amsterdam i det 16. aarh. blev verdensmarkedet i korn. Byens beliggenhed var hertil fortrinlig egnet; let og hurtigt kunde dens købmænd drage korn til sig fra Sydengland, Nordfrankrig eller Nordvesttyskland, hvor der nu var overflod, og atter eksportere; langt bedre end ved Østersøens yderste rand kunde man her holde sig underrettet om høstens udfald og behovets styrke. Og fordi Holland selv behøvede ikke ringe tilførsler, kom man tidligt ind paa stedse at holde store forraad og søge stærk tilførsel, allerede i midten af det 16. aarh. var de amsterdamske kornmagasiner og alle byens indretninger til kornhandelens bedste de fortrinligste i Europa. Paa grundlag af den stilling, Amsterdam saaledes allerede indtog, blev det derfor dens købmænd, der efter 1585 kom til at lede den store korneksport fra Nord- til Sydeuropa, allevegne i Nordeuropa opkøbte de overskudsproduktionen og førte den til deres lagre for derfra atter i gunstigste øjeblik at kunne føre det til den plads, hvor der var trang dertil — undertiden endog tilbage til nordeuropæiske pladser[2]. Det blev saaledes den hollandske købmand, der kom til at bestemme opkøbets omfang, og som derved fik ledelsen af korneksporten, derunder ogsaa den særlig tyske.

284. Men hvad der i fremtrædende grad gjaldt kornopkøbet, det gjaldt ogsaa om opkøbet af de andre tyske landbrugsprodukter og i det hele om den tyske vareeksport. Hertil bidrog stærkt den nøje sammenhæng, der stadig var mellem tilførslen og salget af de fremmede varer og opkøbet og eksporten af de tyske; disse to virksomheder var stadig forenede. Den engelske købmand, der kom med sine tøjer, den hollandske, der kom med salt og vin — varer, som den tyske konsument var tvungen til at aftage — nøjedes ikke med blot at sælge dem og modtage betaling i rede penge; han købte for dem de tyske eksportvarer. I det hele taget var virkningen heraf meget heldig for tysk erhvervsliv, forsaavidt det stærkere opkøb fremkaldte en forøget produktion. Som Englænderne gav de nürnbergske metalarbejdere meget store ordrer, saaledes ansporede de sikkert den tyske linnedtilvirkning ved deres opkøb, endogsaa ude paa landet selv[3], til større produktivitet. Ogsaa den hollandske handels indtrængen i selve Tyskland havde samme virkninger.

---

[1] Naudé I, 14, 142—43, 186: 1583—84 var misvækstaar i Spanien, Portugal, 1586-90 i Italien.
[2] Naudé I, 328 ff. Schäfer Hans. Gbl. IX, 1897, 9.
[3] Ehrenberg Hamburg, 149, 157.

Som et iøjnefaldende eksempel herpaa kan man fremhæve den schlesiske linnedtilvirknings opblomstren. I Schlesien som overalt i Tyskland kan man forfølge spor af linnedvæveri langt tilbage i tiden, mest i Øvreschlesiens fattige bjergegne. I bjergdalene i Riesengebirges udløbere spandt befolkningen garnet og vævede linnedet, hvorefter væverne oppe fra bjerglandsbyerne bragte det til den nærmestliggende lille by Jauer, hvor borgerne afkøbte dem det og blegede det paa deres blegepladser udenfor byens mure. Men først fra midten af det 16. aarh. faar denne produktion et større omfang; i toldtariferne kommer fra 1556 eksporttolden paa linnedvarer til at indtage en fremskudt plads; i 1557 føjes hertil eksporttold af hør og hørgarn. Aarsagen er den allestedsnærværende, at nu var det kraftige opkøb naaet ogsaa til Schlesien; det kom i skikkelse af engelske og særlig hollandske faktorer[1]. De skibe, der gik op ad Oderen med deres Baiesalt, skulde have returfragt[2]; derfor opkøbtes hørren og garnet, der kunde tjene som raamateriale for den overlegne hollandske linnedindustri, og selve den blegede vare, der altid lod sig eksportere til Spanien. Til de fremmede solgte da de Jauerborgere, hvad de havde købt af væverne. Selv vilde de have været ganske ude af stand til at overtage forsendelsen af linnedet til saa fjerne markeder. I den sidste halvdel af det 16. aarh. fandtes fremmede faktorer i alle betydeligere schlesiske byer; de fik indflydelse ikke blot paa produktionens omfang, men formodentlig ogsaa paa dens art; i alt fald var det efter hollandske forbilleder, at de schlesiske vævere paa denne tid optog fremstillingen af florstoffer, først de sværere, senere de finere og mønstrede. Hovedsædet for denne tilvirkning var Hirschbergerdalen og byen Hirschberg kom her til at indtage Jauers stilling; i 1630 fik byen paa sin anmodning af kejseren tilstaaet monopol paa denne florhandel, som den, efter hvad den anfører i sin ansøgning, havde drevet alene i 70 aar. I de første aartier af det 17. aarh. var den schlesiske industri og handel i kraftig fremvækst, nye handelspladser voksede op, saaledes Greiffenberg, der 1609 havde 6 handelshuse og forsendte for 25,220 thlr. linned. Endda var opkøbets behov stærkere end Schlesiens egenproduktion; man greb da til at importere ubleget lærred fra Bøhmen og Lausitz, der i Schlesien blegedes og appreteredes; endnu i en toldtarif af 1638 faar denne import lov til at forblive toldfri, „eftersom vore fattige undersaatter derved fortjener et stykke brød“[3].

285. Men som nu købmændene i de schlesiske byer saa deres kapital vokse og forstod, hvor let og stadig afsætning det schlesiske linned fandt, begyndte de fremmede faktorers handelsvirksomhed paa visse punkter at falde dem til besvær; de ønskede nu at forbeholde sig selv førsteopkøbet og begyndte at nære planer om selv at deltage i videreforhandlingen af varen for derved at faa deres part af de „adskillige tønder guld“, som denne handel sagdes aarlig at indbringe de fremmede. Allerede 1601 lyder der stærke klager fra alle schlesiske købmænd til kejseren; men de forholdsregler, de foreslaar, er meget beskedne: af de varer, der udførtes af udenlandske købmænd og faktorer, skulde der betales dobbelt told; ingen fremmed faktor maatte udenfor aarsmarkederne opholde sig mere end fem nætter paa eet sted; der maatte ikke indrømmes nogen udlænding borgerret for længere tid end et aar, medmindre han giftede sig og erhvervede fast ejendom. Det sidste forslag er interessant, fordi det viser, hvorvidt man hidtil var gaaet for at fastholde disse fremmede købmænd, der i virkeligheden var uundværlige for handelens trivsel; enkeltvis og under form af en tilstaaelse af borgerret paa tid havde de hollandske faktorer i de schlesiske byer opnaaet endog større rettigheder end dem, de engelske faktorer i sluttet samfund og med mere éclat samtidig fik tilstaaet i Hamburg. Nu ønskede de schlesiske købmænd blot atter at blive sat i stand til at skille bukkene fra faarene; de vilde give disse fremmede, der saa længe havde været iblandt dem, valget mellem at lade sig fuldstændig optage i deres kreds eller atter at blive behandlede som virkelig fremmede; dem, der valgte det sidste, vilde de have paa lidt fjernere hold, men de ønskede dem ikke fordrevne. Den kejserlige regering synes da ogsaa at have opfattet stillingen ganske rigtigt; den nøjedes med at for-

[1] Zimmermann I 6, 10. Frahne 80.
[2] Schmoller JGVV 8, 368.
[3] Zimmermann 8 11.

lange en noget højere eksporttold af de fremmede end af de indfødte købmænd og besvarede senere klager blot med at henvise sagen til undersøgelse.

Senere søgte saa borgerne i Jauer selv at sætte de fremmede passende grænser; da den begyndende trediveaarskrig paalagde dem selv de største byrder, medens de fremmedes handel gik mere glimrende end nogensinde, vedtog borgerforsamlingen i Jauer 1622 en række bestemmelser, der vel næppe forandrede de faktiske forhold synderligt, men som atter viser, hvorledes de hollandske faktorer udøvede deres handelsvirksomhed, og i hvilket omfang disse deres ivrigste modstandere mente den overhovedet kunde indskrænkes. Bestemmelserne lød: enhver udlænding maa vel handle i Jauer, men kun opholde sig i byen fire dage i hver to maaneder; linned, garn og traad etc. maa de kun købe af borgere, ikke af „fremmede“ d. v. s. ikke af væverne selv; er en udlænding i færd med at afslutte en handel og en borger kommer til, kan denne altid gøre sin forkøbsret gældende; ingen udlænding maa betjene flere kommittenter, og han maa hverken købe eller leje hus eller rum; ingen borger maa opkøbe ubleget lærred for en fremmed eller blege og appretere andet linned for dem end det, de har købt af ham selv[1]. Man ser, hvad der er de Jauerborgeres maal: de vil holde opkøbet af den ufærdige vare og tilberedningen af den paa deres egne hænder; de fremmede maa købe og forsende den færdige vare; de frygter, at de fremmedes kapitaloverlegenhed vil gøre gennemførelsen af dette princip umulig, derfor vil de hindre dem i at benytte borgere som indkøbskommissionærer og i at lade borgere færdiggøre store varepartier for deres regning, derfor indsætter de endog en saa ganske umulig bestemmelse som den, at ingen fremmed faktor maa modtage kommissioner fra flere end een kommittent.

Hvad selv ikke de schlesiske købmænd, naar de gik videst, havde ønsket, det bevirkede trediveaarskrigen, den fejede ganske de hollandske faktorer ud af Schlesien. Jauer selv ødelagdes, en stor del af dens købmænd drog til Breslau. Dog selve den schlesiske linnedindustri kunde krigen ikke udrydde, hvor meget landet end udplyndredes, hvor mange menneskeliv der end gik tabt. Da uvejret var drevet over, genoptoges atter arbejdet, og oppe i bjergdalene opstod der ved siden af Hirschberg og Greiffenberg nye smaacentrer for linnedhandelen i Landeshut og Schmiedeberg[2].

286. Man vil, forekommer det mig, ved en saadan nøjere skelnen gøre sig det mere klart, hvori forandringen for den egentlige tyske handels vedkommende bestod. Under en meget kraftig udvidelse af den samlede tyske omsætning, under en stærk forøgelse i antal og kvantitet af de varer, der var genstand for en handel, som maatte indskyde mere end eet mellemled mellem producent og konsument, bibeholdt Tyskland i det hele sin tidligere økonomiske struktur, det vedblev at være opløst i byomsætningsenheder, fortrinsvis fordi en sammensmeltende eksporthandel manglede, ja mulighederne for en saadan endog stedse og væsentlig forringedes. Med de varer, tysk handel kom til at raade over, kunde det ikke tvinge køberne til sig. For en række af sine væsentligste fornødenheder blev derimod Tyskland henvist til den fremmede import; det maatte være tilfreds, om de fremmede tog tyske varer i betaling. Derfor gled ledelsen af tysk omsætning over til den fremmede købmand, der eksporterede de varer, der skulde tjene til betaling, fordi de særlige vanskeligheder, hvormed handelen i disse varer i datiden var forbundet, ogsaa gjorde deres indflydelse gældende.

Denne udvikling gjorde den tyske købmands stilling meget usikker. Han maatte finde sig i at opgive den eksporthandel til udlandet, som

[1] Zimmermann 6—8.
[2] Zimmermann 11—12.

enkelte tyske varers relativt gode kvalitet hidtil havde tilladt ham; men hvorledes kunde han finde sig i at blive trængt ud af sin stilling i selve Tysklands egen forsyningshandel? Indenfor hver byomsætningsenhed havde byens købmand og borger hidtil været den sidste haand, der uddelte forsyningsvaren, den første, der opkøbte den vare, der skulde gives i bytte; dette omraade maatte han dog stedse være i stand til at beherske, omend storhandelen gled fra ham. Men netop her truede store farer; saa stærk var den fremmede importørs stilling, at det laa ham fristende nær at afsætte direkte til konsumenten, at opkøbe direkte hos producenten. Det var dette, der maatte forhindres; den tyske købmands bestræbelser maatte rettes paa i alt fald ved særlige forholdsregler at fastholde for sig forsyningen og førsteopkøbet som egenhandel, eller der maatte findes en udvej, en form, hvorunder denne hans stilling kunde forenes med den kendsgerning, at ledelsen af den tyske import og eksport var gledet over til den udenlandske købmand.

Virkningerne var for den nordtyske handel saa stærke, fordi forandringerne her fandt sted i varerne selv; naar ogsaa ledelsen af den sydtyske omsætning omtrent samtidig delvis gled over til de fremmede, var det vel tildels paa grund af disses faste position i importen, men, som allerede fremhævet, ogsaa fordi den kapital, der havde givet den sydtyske produktion og handel retning og kraft, droges bort derfra.

287. I dette sidste forhold maa tillige ses aarsagen til, at ledelsen af den mellemhandel, der maatte finde sted gennem Tyskland, ogsaa gled ud af de tyske købmænds hænder, og da denne store mellemhandel var saa nøje forbundet med den egentlige tyske handel, at den tyske købmands stilling stærkt paavirkedes af dens forhold, vil det til fuld forstaaelse af forandringernes karakter være nødvendigt til slut kort at angive forandringerne herindenfor.

Den tyske mellemhandel havde at omveksle varer, der var producerede og som oftest samlede af førstehaandsopkøbet udenfor tysk omraade, og som ogsaa skulde afsættes udenfor dette. Som mellemhandelsvej havde Rhinen i middelalderen ikke ringe betydning, saalænge nemlig Italien og Flandern—England ad denne vej gensidig udvekslede varer[1]; mellemhandelens hovedretning gennem Tyskland var dog som bekendt øst-vest. Vesteuropas varer var tøjer, salt og vin, dertil krydderier. Østeuropas var først pelsværk og voks, dernæst huder, hør og hamp, beg, tjære, potaske, tømmer og korn. Til de hanseatiske byer ude ved kysten svarede en række opkøbsmarkeder inde i landet: Novgorod og Pskow, der særlig samlede det nordrussiske pelsværk, Polozk og Kowno, der samlede Litauens voks og skovprodukter, hertil kan ogsaa regnes Thorn, der dog snart ganske fortrængtes af Danzig, som ad Weichselen direkte modtog Polens og Preussens korn- og tømmerrigdom, medens vokset havde en fremragende betydning for Rigas handel; igennem Polen var i det 14. aarh. endelig Ungarns metaller begyndt at søge til Danzig[2]. I en tid,

[1] Cf. Schulte I, 677.
[2] Daenell I, 89—90, 92, 96—97.

da den hanseatiske handel endnu ikke havde faaet fuldt fodfæste i Østersølandene, var det lykkedes den tyske orden at koncentrere en betydelig del af denne deres naturproduktrigdom i sin magt.

Formodentlig har ordenen allerede i den sidste halvdel af det 13. aarh. drevet handel[1]; dens handels blomstringstid er slutn. af det 14. aarh., tiden fra omtrent 1360 til nederlaget ved Tannenberg 1410, ogsaa derefter fortsætter den sin handel, men denne er nu i stadig tilbagegang[2]. I dens store tid var ordenens handel en kraftig eksporthandel, og atter her fik den denne karakter ved de varers særlige egenskaber, den fortrinsvis omsatte. Grundlaget for ordenshandelen var ravet og kornet. Ravet, der i store mængder opskylles paa Preussens kyst fra Pillau øst paa, tilkom — alene bortset fra hvad bispen af Samland havde ret til — ordenen i kraft af dens grundregale. Som bekendt er denne kyst endnu den dag i dag hovedfindestedet for rav, det preussiske rav er forsaavidt et naturmonopol, og denne særlige omstændighed gav det som handelsvare dets særlige værdi; de paternostermagere, der i Brügge og Lübeck[3] bearbejdede ravet, var henviste til at afkøbe ordenen deres raamateriale. Ordenens ravhandel, der væsentlig ledede af storschæfren i Königsberg, havde saaledes endog karakter af en monopolhandel; det samme kunde maaske en tid ogsaa siges om dens kornhandel, der var koncentreret i dens andet storschæferi Marienburg. Af sine preussiske og polske fæstebønder modtog ordenen aarligt meget store naturalafgifter i korn, og der kan derfor næppe være tvivl om, at i tiden indtil Polen ret aabnede for sin kornrigdom, var hovedmassen af det preussiske korn, der kom til eksport, ordenens ejendom. Udaf denne naturlige koncentration voksede en stærk kapitalopsamling; 1396 arbejdede Königsbergerschæferiet med en for datiden saa kolossal kapital som 30,000 ℔ preus.; 1406 var denne endog steget til 77,000 ℔, Marienburgerschæferiet havde 1404 en driftskapital paa 52,000 ℔ preus.; kapitaler, der fandt deres anvendelse i den store vestøstlige handel, og som ved de store opkøb, de tillod, gav ordenens handel dens meget mægtige, selvstændige og fastsluttede stilling i datidens handelsliv.

Men denne koncentration hvilede paa et meget løst grundlag; krigen med Polen slugte kapitalerne og standsede bøndernes arbejde; det polske korn kom frem i stigende mængde, og de danzigske købmænd opkøbte det; selv indenfor ravhandelen synes nye findesteder at være dukket op. Ordenshandelens koncentration var da kun et forbigaaende fænomen.

288. Den direkte forbindelse til søs gennem Sundet maatte besejre den ældste forbindelse over Lübeck og Hamburg for alle de mindre kostbare massevarers vedkommende. Forgæves stred Lübeck imod og søgte ved indførelsen af stapeltvang i Brügge 1447 at binde i det mindste de stapelpligtige varer d. v. s. voks, pelsværk, metaller, skind o. a. til den gamle handelsvej; selvom denne maaske endnu i 1470erne hævdede sin overlegenhed[4], maa den dog i løbet af det følgende aarhundrede have tabt ganske i betydning overfor den direkte forbindelse. Og denne beherskedes stedse mere af de fremmede, særlig Hollænderne, hvis fremgang i slutn. af det 16. aarh. er stadig og meget stærk. Ved hjælp af Øresundstoldregnskaberne kan man forfølge den for de vigtigste pladser.

[1] Min afhandling: Den europæiske regalismes oprindelse. Natøk. Tidss. 248 52. Ogsaa Daenell I, 176 henlægger ordenshandelens begyndelse til denne tid.

[2] Til det følgende Sattler Der Handel des deutschen Ordens in Preuszen zur Zeit seiner Blüthe, Hans. Gbl. III, 1877, 61–85 og Der Staat des Deutschen Ordens in Preuszen zur Zeit seiner Blüthe. Hist. Zts. 49, 229–60; Naudé I, 252–78.

[3] Stieda Lübische Bernsteindreher oder Paternostermacher, Mitt. des Ver. f. Lüb. Gesch. 2, 97–112. Ravforsendelserne til Lübeck overgik meget i værdi returvarerne derfra, saa at differencen stadig maatte dækkes ved betalinger i rede penge. Sattler indl. 30.

[4] Daenell II, 70 ff, 111, 121 og Hans. Gbl. X, 1902, 39—41.

I aarene 1574—79 er af alle skibe, der passerer Sundet, kommende fra Danzig, Königsberg og Riga, henholdsvis de 53 %, 67 % og 66 % hollandske. I de følgende aartier er den hollandske fremgang stærkest for Rigas vedkommende, af de i aarene 1580—89 derfra passerende er 74 % hollandske, 1590—99 82 %, 1600—09 89 %, 1610—19 endog 93 %. For Königsberg er procenttallene: 78, 83, 82 og 86; for Danzig: 64, 63, 68 og 79. Da tilmed i beg. af det 17. aarh. Vestpreussen forlængst var gledet ud af enhver politisk forbindelse med Tyskland, og Østersøprovinsernes byer ikke mere var selvstændige, var disse mellemhandelens gamle veje i enhver henseende tabte for tysk handel.

289. Men imidlertid havde mellemhandelen brudt sig en ny vej gennem selve hjertet af Tyskland.

Som naturligt var, fandt der stedse over den tysk-polske grænse en landhandel sted; hvor øer i Oderen afgav en bekvem overgang over floden, voksede Breslau op som et midtpunkt for denne omsætning, der i slutn. af det 13. aarh. var af nogen betydning, og den indvandrede tyske købmandsstand i Breslau glemte ikke forbindelsen mod vest, hvor en gammel handelsvej over Leipzig, Erfurt og Köln bragte forbindelse med Brügge [1]. Østersølandenes aabning for tysk handel bevirkede dog, at denne handel foreløbig ikke fik megen betydning; de polske varer sendtes fortrinsvis mod nord. I det 14. aarh. begyndte imidlertid tillige varer fra det indre Rusland at søge et marked; de hanseatiske købmænd fra nord, de italienske fra Sortehavskolonierne søgte forbindelse. Et første knudepunkt blev Lemberg. I den sidste halvdel af det 14. aarh. kom hertil Venetianerne og Genueserne fra Soldaja, Kaffa og Tana; markedet besøgtes af Russere, Tartarer og Armeniere; fra nord kom de tyske købmænd fra Thorn; ogsaa ordenshandelen søgte hertil med sit rav. Tanas ødelæggelse i 1397 bragte dog Italienerne til at udeblive, og snart var da Lembergs betydning forbi [2].

Henimod 1400 naaede Nürnbergernes handel frem til Polen og gav Breslaus og Krakaus handel fornyet betydning; de hyppige og langvarige standsninger, som den hanseatiske handel i den første halvdel af det 15. aarh. oplevede, bragte Polakkerne til stedse mere at vende sig til disse byer for gennem dem at søge forbindelse med Øvretyskland og Vesteuropa. Deres opgave blev det over Nürnberg, der samtidig havde knyttet forbindelser med Flandern og England, over Frankfurt a/M. eller ad den gamle handelsvej over Leipzig direkte fra Brügge at skaffe de vesteuropæiske tøjer. I det 15. aarh. søgte ikke blot Nürnbergerne, men ogsaa købmænd fra de andre sydtyske byer ad denne vej frem mod øst, og her droges ved deres opkøb af pelsværk videre kredse til. I midten af aarhundredet kom saa to begivenheder til at virke med megen kraft: den langvarige hanseatiske afbrydelse af handelen med Flandern 1451—57 og Tyrkernes erobring af Constantinopel 1453, der bragte den italienske Sortehavshandel til ophør; de varer, Italienerne her havde opkøbt, maatte nu vende sig andetstedshen for afsætning og søgte sammen med varer fra det indre Rusland og Polen til Breslau og ud derover til Leipzig [3].

290. Det er paa denne baggrund, man maa se Leipzigs voksende betydning i den sidste halvdel af det 15. aarh.; fra nu af var

[1] Schmoller JGVV 8, 366; Heller 10—11.
[2] Daenell I, 90—92 og Hans. Gbl. X, 1902, 41—44.
[3] Daenell II, 271—73, 276—77, 279—81.

det, at Leipzig begyndte at arbejde sig frem til at blive det store centrale europæiske marked; en stilling, som i de følgende aarhundreder stedse mere befæstedes, og som selv det sidste aarhundredes saa forandrede forhold kun relativt har forringet.

Leipzigs messer voksede ud af de frie aarsmarkeder, hvoraf det allerede i det 12. aarh. havde to, ved paasketid og omkring Mikkelsdag; oprindelig helt lokale synes de dog i slutn af det 13. aarh. ogsaa at have været besøgt af fremmede købmænd. Men først fra midten af det 15. aarh. er der tydelige tegn paa et tiltagende besøg. 1458 1. novbr. tilstod kurfyrsten Leipzig endnu et marked ved nytaarstid, hvilken gave bekræftedes af kejseren 1466. Deraf opstod den første strid mellem Leipzig og en naboby. Til denne tid havde Leipzigs handel staaet tilbage for Erfurts, Magdeburgs og Halles, og særlig synes nytaarsmesserne i Halle at have været stærkt besøgte af fremmede købmænd; endnu 1464 havde byen faaet kejserlig stadfæstelse paa sit nytaarsmarked. Af sit privilegium tog nu Leipzig foranledning til at forbyde besøget af Halles; da Halle saa klagede til kejseren, gav denne vel først byen medhold, men det endte dog med, at han 1469 endogsaa forbød Halles nytaarsmarked. Omend der nu stadig i Halle fandt en nytaarsmesse sted, havde Leipzig dog berøvet den dens retsgrundlag og dermed vundet sin første sejr over en naboby[1].

Da Leipzig 1497 20. juli opnaaede en ny kejserlig stadfæstelse af sine tre messer, knyttedes der hertil de store privilegier, der formelt gjorde byen til det ene store knudepunkt for den nye vest-østlige mellemhandelsvej i de følgende aarhundreder. I virkeligheden naaede Leipzig dog sikkert først et aarhundrede senere frem til denne stilling; det var, da Englænderne mere vendte deres opmærksomhed mod Tyskland, og særlig efterat de havde valgt Hamburg til deres stapelplads. Thi hvis det særlig havde været de polske og russiske messefieranter magtpaaliggende at opnaa forbindelse med Øvretyskland, kunde vejen til Nürnberg fra Breslau over Prag, der da ogsaa nu og da syntes Leipzigerne en farlig konkurrent, vel nok have budt lige saa store fordele; men det, de ønskede at finde paa messerne, var et rigeligt udvalg af tøjer. Og det kunde lettere bringes sammen i Leipzig end andetsteds. For det første var der allerede i det 15. aarh. en sachsisk uldstoftilvirkning i fremvækst; den kunde fremstille en vare, der i det mindste i Østeuropa fandt købere, ligesom i sin tid Sydvesttysklands uldstoffer fra Frankfurtermesserne fandt vej til Wien; den stærkere efterspørgsel, Leipzigermesserne skabte, fremkaldte en stærkere produktion, og efterhaanden forbedredes ogsaa kvaliteten, dels da omkring 1570 nederlandske vævere, flygtende for Alba, søgte til Sachsen, dels ved det bedre raastof, electoralfaaret afgav[2]. Til denne sachsiske uldstoftilvirkning sluttede sig snart den sachsiske og senere den schlesiske linnedindustri. Men dernæst var det ved Leipzigs gamle forbindelser med Brügge og Frankfurt a/M. ret let at faa draget ogsaa de vesteuropæiske tøjer til, og endnu lettere blev dette, da Hamburg fra 1530 begyndte sin farvning og dermed en større import af engelske tøjer, der nu over Magdeburg for en del søgte til Leipzig; indtil endelig denne udvikling bragtes til afslutning ved Englændernes egen optræden i Hamburg og Leipzig. Thi Englænderne trængte sikkert hurtigt frem hertil, og ikke blot paa messerne

[1] Hasse 5 6, 11 13, 17, 34 -37.
[2] Heller 9.

fandt deres tøjer god afsætning, ogsaa under daglige forhold i byen selv. I 1597 var denne Englændernes konkurrence blevet de leipzigske købmænd saa uudholdelig, at de indgav klage til byraadet og 10. decbr. fik dettes tilsagn om, at det vilde forbyde Englændernes handel i tiden mellem messerne[1].

291. Saaledes havde da den store mellemhandel brudt sig denne nye vej mellem Hamburg og Leipzig, og den blev i de følgende aarhundreder den akse, hvorom mellemhandelen i Tyskland og en god del af Tysklands egen forsyningshandel drejede sig.

Meget vigtig blev forbindelsen mellem Leipzig og Frankfurt a/M., hvis to aarlige messer, i fasten mellem Oculi og Judica, i sommeren mellem 15. aug. og 15. septbr., i tid faldt umiddelbart forud for og saaledes sluttede sig nær til Leipzigermesserne, særlig eftersom fastemesserne mere og mere udstraktes til at vare til henimod paaske. Frankfurtermessernes største tid er det 16. aarh.[2], men efterhaanden viste alle Tysklands handelsveje i løbet af det 17. aarh. en stedse større tendens til at føre til Leipzig, og maaske kan man sætte aaret 1711 som det tidspunkt, da Leipzigermesserne i betydning overgik Frankfurtermesserne.

Da alle virkelig brugbare tal mangler, beror enhver angivelse af omsætningens størrelse paa Leipzigermesserne paa et skøn; men maaske kan man regne, at vareomsætningen fra det 16. til slutn. af det 17. aarh. fordobledes eller tredobledes, og at den fra da af under svingninger kun steg lidet indtil slutn. af det 18. aarh.[3]. Naturligvis skiftede denne vareomsætning noget karakter gennem tiderne; dens ældste og faste bestanddele var dog tøjerne, linnedet og pelsværket. Thi medens de polske og russiske massevarer naturligt søgte søvejen, kunde handelen med det kostbare pelsværk bære landtransportens større omkostninger; alligevel var det dog paa messerne Tyskerne og Vesteuropæerne, der mest mødte som sælgere, købmændene fra Øst- og Sydøsteuropa, der var køberne. Ogsaa kredsen af messefieranter ændredes i tidens løb; formodentlig tabte messerne terræn i Midtrusland, medens de øvede stærkere tiltrækning mod syd; i midten af det 18. aarh. møder af Sydøsteuropæere foruden Russere og Polakker regelmæssigt købmænd fra Siebenbürgen, Ungarn, Wallachiet, Macedonien, Tyrkiet, dertil græske, armeniske og jødiske købmænd[4].

Foruden denne store forandring skete der jo imidlertid stadig i det 16. aarh. de mest betydningsfulde forandringer i mellemhandelens veje. Det 16. aarh. saa Brügges endelige forfald, saa Antwerpen stige op til kortvarig glans, saa Amsterdam og London grundlægge deres handelsherredømme, saa nye veje til Rusland aabnes over Archangel og Narva, Lyon og Genua vinde kortvarig betydning, Antwerpens store vare- og pengehandel fordele sig til Hamburg, Frankfurt a/M., London, Middelburg, Emden, Bremen, Køln — saa endelig Venezias handel glide mere og mere over til Lissabon for efter en kort opblussen at hensygne. Og under alt dette ændredes ustandselig pengenes og varernes indbyrdes forhold.

292. Næppe nogensinde har vanskelighederne ved at beherske mellemhandelen, ved med agtpaagivenhed og hurtighed at følge og benytte disse dens stadige og voldsomme forandringer været saa stor — og midlerne til blot at skaffe sig kundskab derom saa ringe.

At beherske mellemhandelen vil sige for egen regning at købe i

---

[1] Hasse 180.
[2] v. Below JNS 76, 612; Ehrenberg Fugger II, 242—48.
[3] Hasse 250.
[4] Hasse 304.

det ene fremmede marked for at sælge i det andet. Det var, hvad den hanseatiske købmand endnu det 15. aarh. igennem havde formaaet; hans varers vej var ham fast afstukken, og han kendte nøje sin handels vilkaar; paa de uforanderlige yderste markeder, som han selv i sin første købmandstid havde lært at kende, havde han sine hanseatiske forbindelser. I det 16. aarh. maatte han give tabt. Det er uretfærdigt at bebrejde ham mangel paa forretningsaand og mod; de hanseatiske farter til Spanien og Italien er vidnesbyrd derimod[1]. Men mellemhandelen lod sig ikke mere drive paa gammeldags hanseatisk maade; Loytzernes fallit i Stettin 1572 er vel en af slutkatastroferne[2]. For Hansekøbmanden var mellemhandelens veje blevet uoverskuelige.

Det blev de overhovedet for enhver købmand, der kun havde sin egen indsigt at bygge paa. Alene de store sydtyske handelsselskaber kunde mene, at de ved deres store kapitalkraft og med deres mange hjælpere endnu i stor stil kunde beherske mellemhandelen, „hvor den ene købmand kun havde sine to øjne, havde Fuggerne mere end fyrretyve“[3]. Det er bekendt, at handelsselskaberne, hvor tidligt og stærkt end den store pengehandel beslaglagde deres interesse og kapital, dog ogsaa med stor iver kastede sig over denne opgave, som deres stærke eksporthandel naturligt bragte dem ind paa. De var overalt paa deres post, med stor behændighed skiftede de fra marked til marked, eftersom det fik betydning; de søgte i Lissabon del i de første portugisiske farter til Østindien, gjorde saa Antwerpen til deres hovedplads, søgte dertil at forbinde den gamle mellemhandel over de italienske byer med den hanseatiske fra Østersøbyerne og kastede sig med deres store kapital ind i meget vidtstrakte og risikable spekulationsforretninger. Selvom de største opgav dette arbejde for pengehandelen, var der mange mindre, der vedblev. Men det var umuligt at lede disse store foretagender fra det afsides Nürnberg eller Augsburg, og særlig kriseaarene omkring 1562 og 1575 berøvede det ene handelsskab efter det andet den store kapital, der var nødvendig[4].

Enkelte epigoner fortsatte endnu en tid i varehandelen; een familie skal her lige nævnes, hvis liv paa en mærkelig maade slynger sig gennem den tyske handels historie. Familien v. Bodeck, senere almindelig kaldet Bodecker[5], var en af de gamle preussiske ordensridderslægter og hørte i Danzig og Thorn til patricierne. Johann v. Bodeck levede i Thorn til sin død 1521; hans søn Bonaventura Bodecker tog c. 1554 fast popæl i Antwerpen, hvor han til 1583 drev en betydelig handel og blev en meget velhavende mand; 1583 drog han til Frankfurt a M og fortsatte dær forretningen til sin død 1591, hvorefter den førtes videre af hans Søn Johan. Af dennes handelsbøger 1602–09 faar man en forestilling om den kolossale mellemhandel, der indtil da havde været husets hovedvirksomhed. I Venezia købtes silke, ris og droguerivarer, i Amsterdam krydderier, i Nürnberg kviksølv, i Spanien indigo og uld; af disse varer sendes indigo, ris, kanel og ingefær til Hamburg, ulden til

[1] Schäfer Hans. Gbl. IX, 1897, 13, cf. ovfr. 311 anm. 1.

[2] Hering Die Loytzen Balt. Stud. 11, 80–92. Loytzernes historie viser ganske de samme grundtræk som de store sydtyske selskabers: aktiv og stærk deltagelse i den store mellemhandel, forsøg paa mineraludvinding (svovludvinding paa Island), erhvervelse af godser, saal. i Polen, til slut den store pengehandel, der hidfører falliten thi der er ikke ringeste grund til med Schmoller JGVV 8, 364 at sætte denne i forbindelse med Oderens lukning.

[3] Schulte I, 668.

[4] Schulte I, 669–70, 679. Ehrenberg Fugger I, 385.

[5] Ehrenberg Fugger I, 269, 390–91; II, 248–56.

Amsterdam, kviksølvet til Amsterdam, Antwerpen og Hamburg. Fra Hamburg til Bilbao sendes jern og voks, store partier rug fra Amsterdam og Emden til Genua. Omend tiden har bragt ændringer, havde Bonaventura Bodeckers forretningsførelse sikkert samme karakter, vi vil senere se ham i London gøre betydelige indkøb af tøjer, 1578 gik to skibe, tilhørende ham og Nicolaus v. d. Lynde og hjemmehørende i Danzig, hver to gange fra Danzig gennem Sundet og tilbage; 1579 atter et[1]. Saaledes var endnu dengang forbindelserne med Preussen, der vel havde dannet grundlaget for husets ældste forretninger, ikke glemt. I tiden 1602—09 vendte ogsaa dette hus sig udelukkende til pengehandelen, for ligesom de andre efter Johans død 1631 at ruineres derved.

293. Mellemhandelen lod sig overhovedet ikke drive paa denne altbeherskende, stærkt spekulative maade. Der maatte indtræde om ikke en specialisering, saa dog en fordeling; den fulgte naturligt, eftersom Englænderne og navnlig Hollænderne overtog ledelsen. Stadig arbejdende videre paa det faste grundlag, som klædet gav den engelske handel, kornet den hollandske, ved en jævn og besindig anvendelse af deres kapital til oversøiske foretagender, drog de hver for sig visse grene af mellemhandelen til sig. Og indenfor hver af de to landes samlede købmandsstand arbejdede hver købmand for sig ad sine bestemte veje, tildels i sine bestemte varer; Levantkøbmanden, den østindiske købmand, den russiske købmand havde hver sit omraade, og gennemgaaende afpassede han med klog besindighed sin virksomhed efter sin kapital. Mellemhandelens beherskelse var i alt fald for den engelske handel ikke i den forstand maalet, den engelske købmand tog og benyttede deraf, hvad der naturligt fulgte med hans eksporthandel. Det samme gjaldt til en vis grad ogsaa den hollandske handel, blot at den i sin karakter var mangfoldigere. Begge indtog en rolig, afventende holdning, fulgte de nye europæiske mellemhandelsveje, da de atter fæstnede sig, søgte intet at fremtvinge.

Alene fordi mellemhandelens veje nu var blevet saa langt mere udstrakte, var beherskelsen vanskeligere; markeders og vejes tilstand og natur krævede et kendskab, som ingen enkelt mand fuldt kunde komme i besiddelse af. Selve ledelsen af varens transport var uendelig vanskelig. Lettest var mellemhandelen at overskue, hvor marked forbandtes med marked ved havet; Levantkøbmanden i London, der i sin ungdom havde været faktor i Smyrna, kunde vel i det enkelte dirigere, om ikke salget og indkøbet i Levanten, saa dog varens transport. Men langt større vanskeligheder optaarnede sig, hvor mellemhandelsvejen gik over land, hvor hav-, flod- og landtransport afløste hverandre, hvor varen atter og atter skulde omlades, utallige toldafgifter svares efter stadig vekslende tarifer, mangfoldige møntsorter benyttes og beregnes i deres indbyrdes værdi, forskellige vekslende usancer paa de forskellige pladser tages med i betragtning. Enhver nogenlunde paalidelig kalkulation var en umulighed. En enkelt linie kunde maaske beherskes, men vejene var nu mange[2]. Her kunde der ikke være tale om en virkelig ledelse, en virkelig foreskriven af dispositioner fra en eller anden plads ude fra; her maatte man paa hvert punkt, hvor en tilført vare skulde stilles til

---

[1] Øresundstoldregnskaber.
[2] Schulte I, 668.

salg eller blot føres videre, have en korrespondent, der selvstændigt, men som var det hans egen vare, det drejede sig om, traf alle dispositioner, og ved sit kendskab til det lokale marked og de veje, der førte til og fra, var i stand til at træffe de bedste.

Netop saaledes laa forholdene i Tyskland. Den tyske købmand, som saa den store mellemhandels varestrøm nu væsentlig som hollandsk eller engelsk ejendom glide sig forbi, maatte kunne vente og forlange, at i det mindste denne uadskillige del af arbejdet derved blev ham overladt og forbeholdt. Som ved forsyningshandelen var der her et punkt, udover hvilket han ikke kunde vige tilbage uden modstand. Her som dær maatte der findes en udvej, en form, der forenede de modstridende interesser.

294. Denne form var allerede tilstede, det var kommissionshandelen, der med ejendomsrettens forbliven hos kommittenten forbeholdt denne kravet paa den egentlige ledelse og bestemmelsesret, medens selve forretningens udførelse i hvert enkelt tilfælde overlodes den selvstændige kommissionær. Dog ikke kommissionshandelen i den gamle hanseatiske form, den ulønnede gensidighed kunde ikke længere være det bærende princip; men i den mere moderne form, hvor kommissionæren havde den procentvise andel i omsætningens værdi, saaledes som denne udtryktes ved den opnaaede eller indrømmede pris. Og for mellemhandelens vedkommende kom hertil speditionen, hvis opgave netop kun var at varetage varens bedst mulige transport; havde den i den ældre tid været et ulønnet gensidigt bihverv, maatte der nu gives den en lignende udformning. Paa den mest fuldkomne maade forenede disse handelsformer den tyske købmands nedarvede selvstændighed med den kendsgerning, at den tyske omsætnings ledelse faktisk var gledet over til de fremmede, ja, de skjulte den. De forandringer i varer og veje, der var indtraadt, maatte sætte det som den tyske købmands naturlige og nærmestliggende maal, naar han ikke længere kunde fastholde sin handelsvirksomhed som egenhandel, da under denne form at blive den fremmede eller den gunstigere stillede tyske købmands kommissionær og speditør.

At dette maatte blive den tyske købmands maal fra slutn. af det 16. aarh. er jo imidlertid et ved en almindelig betragtning uddraget resultat, der i høj grad trænger til verifikation. At de opgaver, der fremstiller sig som de naturlige for den senere historiske betragter, i virkeligheden ogsaa var det, derfor maa man søge beviset i, at de ogsaa forekom samtiden de naturlige og nærmestliggende, at den med mere eller mindre held, ud fra forudsætninger, der maaske kan kritiseres, rettede sit arbejde mod deres løsning.

295. Dette samtidens arbejde er udtrykt i dens handelspolitik; det er derfor den, der maa tjene til verifikation. Men den tyske handelspolitik bestemtes ikke under eet for hele landet af en fælles øverste myndighed. Til Tysklands økonomiske opløsning i byomsætningsenheder svarede det ganske nøje, at hver af disse enheder selv traf sine handelspolitiske bestemmelser, og at der ikke i anden forstand kan tales om tysk handelspolitik end som den samlede sum af disse bestemmelser, der

hver for sig kun havde gyldighed for sit lille omraade. Imidlertid var dog ogsaa disse enheder i det mindste saa stærkt forbundne politisk, nationalt og kommercielt, at de maatte reagere nogenlunde paa samme maade overfor visse forandringer, der stærkt greb ind i alles liv. Men der er forskelle i tid og ydre maade, og lokale forhold paavirker udslagene. Det er derfor vanskeligere at se ensartetheden, og med forsigtighed maa samtidighed og ensartethed i handelspolitiske formaal konstateres. Man kan maaske kun haabe at paavise en stærkere og almindeligere fremskyden af visse forholdsregler, der gaar i samme retning, uden at det kan benægtes, at de ogsaa tidligere, omend mere spredt, forekommer; materialet er saa stort og spredt, at en fuldstændig gennemarbejdelse vilde kræve en speciel undersøgelse.

Den tyske handelspolitik har, saalænge den staar under byernes ledelse, væsentlig to sider; dels gaar den ud paa at udvikle en gæsteret[1], d. v. s. en samling af regler for, paa hvilke betingelser og særlig med hvilke indskrænkninger det var fremmede tilladt at udføre handelsforretninger i den enkelte by; dels paa hævdelsen af en stapelret[2]. Men denne sondring er uden værdi for undersøgelsen af, hvad handelspolitiken tilstræbte; de to grupper af forholdsregler, der herunder sammenfattes, har ikke til maal at sikre byens handelsliv hver i sin bestemte relation, men indenfor hver gruppe udspringer de enkelte forholdsregler af forskellige motiver, saa at først en endnu nøjere sondring og en deraf følgende omordning lader disse motiver klarere fremtræde. Hvad gæsteretten angaar, maa det vel erindres, at en bys „gæster“ var overhovedet alle ikke-borgere, der kom til byen for at udføre en handelsforretning; „gæsterne“ faldt derfor i meget forskellige grupper, dels var det landdistriktets bønder, dets haandværkere og vel ogsaa handelsmænd, forsaavidt saadanne fandtes, dels var det borgere fra andre tyske byer, dels var det købmænd af fremmed nationalitet[3]. I forhold hertil forfulgte gæsterettens bestemmelser forskellige formaal, og paa samme maade tjener ogsaa stapelretten, der iøvrigt paa de forskellige steder har en meget forskellig oprindelse og udformning, forskellige maal. Det forbindende for gæsterettens bestemmelser indbyrdes er blot det, at de alle tager sigte paa personen, det forbindende for stapelrettens, at de rammer varen.

Man har tidligere i for høj grad villet opfatte saavel stapelretten som gæsterettens enkelte bestemmelser blot som den bestemte formulering af en allerede forhaandenværende tilstand[4]. Sikkert gengav de rigtigt den allerede fremherskende udviklingsretning, men de var formulerede i forlængelse deraf; de søgte mere at fremtvinge den tilstand, der

---

[1] Af gæsterettens historie findes ingen samlet behandling; ganske utilfredsstillende er Ehrenbergs artikel „Fremdenrecht“ i Handw. der Staatsw.; Schmoller har til aprilhæftet 1904 af JGVV annonceret en afhandling: die Entstehung des Fremdenrechts in seiner handelspolitischen Bedeutung, men denne er, saavidt mig bekendt, endnu ikke fremkommet.

[2] En udførlig fremstilling af stapelrettens historie giver Stieda i Handw. der Staatsw.; men det nødvendige udgangspunkt for studier herover er nu Steins betydningsfulde arbejde: Beiträge zur Geschichte der deutschen Hanse. Giessen 1900, hvori dannelsen af alle de vigtigste Hansebyers stapelret klart udredes. Højst mærkelig forekommer derfor Noacks indledning til hans skildring af: Das Stapel- und Schiffahrtsrecht Mindens 1648–1769, Hann. und Leipz. 1904.

[3] Stolze 7, 18. Hartwig 29.

[4] Herimod særlig v. Below Hist. Zts. 86, 63 ff. cf. Stolze 93.

syntes at maatte blive denne udviklings endelige resultat, at fjerne de momenter, der stod i modstrid dermed. Derved kom de ofte til at træde i bestemt modsætning til en forhaandenværende tilstand. Men netop derfor fremtræder de ogsaa som tilkendegivelser af en bevidst politik.

296. En tidligere udvikling, der stedse mere bestemt førte hen til at gøre byen til centrum i en omsætningsenhed, der omfattede det byen omgivende landdistrikt i et vist omfang, bragte saaledes naturligt byerne til fra det 12.—13. aarh. — senere, hvor udviklingen var langsommere — at rette deres stræben mod at binde de omgivende landdistrikter saa fast som muligt og ofte i stedse større omfang til sig[1].

Den allernærmeste omegn knyttedes ved den saakaldte „bannmeilenrecht" som et læbælte fuldstændigt til byen; indenfor dette, d. v. s. i en omkreds af een, undertiden flere (tre) mil omkring byen er en større eller mindre række virksomheder forbudt. Næsten altid er kroer og haandværk forbudt, snart ogsaa salg af brød og kød, af tøj og sko, i strengeste tilfælde al erhvervsvirksomhed, der ikke bestaar i landbrug; læbæltets beboere var da for alle deres fornødenheder henviste til byen og byens torv[2].

Netop i dette sit ugentlige torv fandt byen dernæst et fortrinligt middel til at binde en videre omkreds til sig; som byens konsumtionsevne steg, var det naturligt, at bønderne fra en videre omegn hertil bragte deres produktionsoverskud; det hold, byen derved fik paa dem, maatte bringe dem til at blive aftagere af byhaandværkernes produktion og bykøbmændenes varer. Alle bestemmelser, der skulde sikre byens borgere mod konkurrence paa byens eget torv, maatte derfor, selvom de fortrinsvis tog sigte paa den købende bybefolkning, ogsaa bidrage til at sikre byens købmænd og haandværkere som kunder de paa torvet tilstedeværende bønder. Allerede tidligt i det 12. aarh. finder man bestemmelser, der synes at gaa ud paa at stille fremmede haandværkere ugunstigere paa byens torv; denne tendens blev naturligvis stærkere, jo mere i løbet af samme aarh. lavsdannelsen bredte sig; kun med lavets tilladelse tør nu fremmede haandværkere sælge deres varer paa byens torv; til slut henvises de alene til aarsmarkederne, saa at torvet ganske forbeholdes byens haandværkere. Paa dette byens torv skulde saa vidt muligt producent og konsument mødes; prisdannelsen her skal saa vidt muligt alene bestemmes af disse; varens pris saa vidt muligt være netop pretium justum[3]. Derfor er de tidlige morgentimer overladt de borgere til indkøb, der blot køber til eget behov, først derefter maa sælges til dem, hvem varen tjener som raastof, til købmænd, til fremmede. Og navnlig maa der ikke skyde sig nogen landhandel ind mellem torvet og bonden qua køber eller sælger. I Freiburg i U. bestemmes 1249, at naar en bonde gør indkøb paa torvet, skal han ingen told betale, naar den indkøbte vares værdi ikke overskrider 2½ β, er dens værdi fra 2½—5 β, skal han i told betale en heller, for 5 β' værdi en penning. Bag disse bestemmelser ligger vel nok den tanke, at torvet særlig er forbeholdt byens borgere som købere, maaske dog ogsaa en bestræbelse for at gennemtvinge, at hver bonde kun køber til eget behov. Langt vigtigere var det for byen at hindre landhandelen mellem bonden som producent og borgeren som køber. Derfor finder man allerede i den lybske toldtarif af 1227 en told af salget af kaal, frugt, hør og humle, der skal erlægges, naar den solgte vares kvantum udgør mere end een last, men kun af fremmede sælgere[4]. Det er klart, at man derved vil hindre opkøb af disse varer ude paa landet; og af denne tanke udsprang det bestemte forbud mod opkøb ude paa landet af bøndernes produktion; for at faa den afhændet, skulde bønderne føre den til byens torv.

Saaledes kom ved en naturlig udvikling, der støttedes af en bevidst politik, byens tilførsels- og afsætningsomraade til at falde sammen.

[1] Naudé Städt. Getreidehpol. 7 ff.
[2] Inama-Sternegg III. 2, 235 anm. 2.
[3] Stolze 18–20, 33–34, 41–44, cf. v. Below l. c. 71.
[4] Stolze 22–23.

Bønderne bragte levnedsmidler og raastoffer og købte derimod deres fornødenheder af byens haandværkere. At sikre dette forhold var i den ældste tid langt det vigtigste for byerne; i forhold dertil spillede den tilførsel af varer til byen, der fandt sted ved fremmede købmænd, endnu overordentlig mange steder kun en ringe rolle, og der paalagdes derfor som regel ikke de fremmede købmænds handel i byen nogen indskrænkning udover, at de naturligvis, forsaavidt de stillede deres varer til salgs paa torvet, var torveordningens bestemmelser underkastet. At de havde at betale told, kan næppe anses for udslag af en bestræbelse for at stille dem ugunstigere end borgerne, der havde at udrede skat til byen; tolden opfattedes sikkert ogsaa almindeligt som et ækvivalent for skatten[1].

297. Eftersom imidlertid i byerne en købmandsstand dannede sig, der netop gjorde sig til opgave at forsyne byen og dens købere med de varer, der maatte tilføres ude fra, og eftersom konsumenterne i stigende grad søgte til disse købmænd, maatte de ogsaa ønske at indskrænke, hvad der blev tilbage af fremmede købmænds lejlighedsvise konkurrence, at se konsumenterne udelukkende henviste til sig. Derfor indføres nu i gæsteretten bestemmelser mod fremmedes salg en detail udenfor aarsmarkederne.

Enestaaende tidligt — 1103 — findes dette forbud i Köln, hvor udviklingen var saa langt videst fremskreden; her som overalt er det særligt detailsalget af fremmede tøjer, der fremhæves, fordi klædehandlerne sammen med kræmmerne hørte til tysk købmandsstands ældste bestanddele. Hvor klædehandlerne sluttede sig fast sammen i et lav, forbødes det snart saavel fremmede som andre borgere at „udskære“ importeret klæde, saaledes 1183 i Magdeburg. Men ellers er det først i den sidste halvdel af det 13. aarh, at der rundt om dukker op forbud mod fremmedes detailhandel; nogle steder meget skarpt formuleret, omfattede næsten alle varer, andre steder f. e. i Augsburg 1276 i ret mild form. Som det synes, kommer først i slutn. af det 14. aarh. hertil bestemmelser, der indskrænker visse fremmedes, særlig kræmmeres, handelsvirksomhed i byen til faa dage[2].

Det er indlysende, at hvor saadanne bestemmelser virkelig gennemførtes, dær bortfaldt af sig selv fremmede købmænds salg til de af byens gæster, der var bønder fra omegnen, dær havde disse at skaffe sig ogsaa deres forsyning med fremmede varer ved køb fra byens købmænd, og ad ganske praktisk vej lagdes dær grunden til en bestemmelse om, at gæst ikke maatte handle med gæst, forsaavidt man det ene sted ved gæst forstaar den fremmede købmand, det andet sted bonden. Men selve reglen: gæst maa ikke handle med gæst, træffes — bortset fra et enkelt tilfælde, der nedenfor skal nærmere omtales — endnu i det 13. aarh. ikke bestemt formuleret, ikke i Lübeck 1227, ikke i Augsburg 1276[3].

298. Hvor formaalet nu blot var at holde byen forsynet med levnedsmidler og at binde bønderne som købere til byen, var denne lovgivning i og for sig tilstrækkelig; men hvor omegnens produktion af en enkelt eller visse varer tillige kunde afgive grundlaget for en eksport-

---

[1] Stolze 52—52. Hartwig 29, særlig anm. 5. Skarpest er denne opfattelse formuleret i Gøttingen: is he eyn ghast so nedarf he nicht tinsen, aber he mod tollen.
[2] Stolze 27—33.
[3] Stolze 24—25.

handel for byens købmænd, blev det af en ganske særlig interesse for dem at sikre sig, at disse varer tilbragtes i saa store kvantiteter som muligt, kun derved kunde paa een gang byens og eksporthandelens krav tilfredsstilles. I de byer, hvor dette var tilfældet, dannede man ud af den naturlige tilstand en ret og et krav. Stapelretten i denne udformning indeholdt netop, at en vis omegns produktion skulde føres til den by, der var egnens centrum og alene dær maatte sælges, alene derfra eksporteres.

Til en vis grad indehavde enhver by en saadan naturlig stapelret, og alle gjorde de vel tildels anstrengelser for at hævde den; midlet hertil var at erhverve et privilegium hos vedkommende territorialherre eller maaske endog hos kejseren. Dog var de byer, der naturligt kunde blive hovedhandelspladser, de ivrigste, fordi her ogsaa fristelsen til at omgaa byens stapel var størst, særlig for de distrikter af omegnen, der laa langs den handelsvej, oftest en flod, ad hvilken eksporten fra byen bevægede sig, eller for dem, hvori en noget betydeligere, mindre købstad eller forstad kunde have haab om at svinge sig op til et konkurrerende marked. Fra det 13. til den sidste del af det 15. aarh. gælder den tvang, stapelretten indførte, kun en enkelt bestemt eller nogle ganske faa varer af omegnens produktion; selvom privilegierne undertiden efter datidens officielle sprogbrug i mere almindelige udtryk omtaler stapelretten som omfattende alle varer, ses det dog som oftest af forhistorien eller af privilegiets andre bestemmelser, at den kun er tænkt bragt i praktisk anvendelse med hensyn til den enkelte bestemte vare.

299. Hyppigst gælder den naturligvis kornet, saaledes særlig i Magdeburg og Stettin.

I forliget med erkebispen af 1309 fik Magdeburg[1] dennes anerkendelse af, at korn kun maatte afskibes fra selve Magdeburg-Altstadt, ikke fra noget andet punkt ved Elben oven eller nedenfor den gamle by; derved henvistes alle erkebispedømmets indbyggere til Magdeburg alene som salgsmarked for deres korn og følgelig ogsaa som forsyningsmarked. Under stadige kampe med mindre byer ved Elben, særlig Burg, med forstæderne Neustadt og Sudenburg, med omboende grever og fyrster hævder og udvider Magdeburg i de følgende aarhundreder denne kornstapelret, indtil slutn. af det 16. aarh. i det hele med held. 1492 forbyder byen selv fyrsten af Anhalt korntransit, og hvor vidt det territorialt mente at kunne udstrække denne stapelret, ses af en angivelse fra det 17. aarh.; da paastaas det, at Magdeburg forlanger, at alt korn, der i Bøhmen, Meissen, Anhalt, Hall, Mansfeldt stift og hertugdømme Magdeburg, fyrstendømme Halberstadt, ad Saale og andre bifloder bringes til Elben, skal oplægges i Magdeburg og afskibes derfra, og alt korn, der avles nord for byen indtil Werben, maa ikke afskibes i Burg eller andre steder langs Elben, men skal føres til Magdeburg og alene dær forhandles og afskibes. Indtil 1598 kunde Magdeburg i praksis holde et saa udstrakt omraade under sin kontrol; fra da af stødte det imidlertid sammen med Hamburg, der i den foregaaende tid paa samme maade havde arbejdet paa at udvide sit kornstapelomraade opad Elben, og i den kamp, der deraf udspandt sig, var Hamburg den sejrende; det hentede nu korn fra landingspladser ved Elben, der egentlig var den magdeburgske stapel underlagte.

Det vil ses, at den magdeburgske stapelret i denne ældre tid i udpræget grad tjener til støtte for forsyningshandelen, idet den tvinger en vid omegns kornprodu-

[1] Til det følgende: Stein 43—45; Schmoller JGVV 8, 1024—1031, 1042—43.

center til at sælge og købe alene i Magdeburg. Det samme gælder ogsaa Stettins stapelret i ældre tid[1], selvom det i det grundlæggende privilegium af 1283 i almindelighed siges, at alle varer, der føres op eller ned af Oderen, skal bringes til Stettin og oplægges dær. I virkeligheden er der her som ved Magdeburg kun tale om kornet. Det ses af de tidligere hertugelige breve af 1253, 1272 og 1281, der er rettede mod ikke-stettinske købmænds opkøb af korn og mod afskibning af korn fra andre steder end Stettin; det ses af, at privilegiet selv indeholder de særlige bestemmelser om kornhandelen, at gæster kun maa købe korn af stettinske borgere, og at der kun med byens tilladelse kan nedlægges forbud mod korneksport. Men mest viser den udtrykkelige indrømmelse, Stettin i 1311 gav alle byer og indbyggere i Mark Brandenburg, at de frit maatte føre deres varer forbi byen ud ad Oderen, at stapelretten ikke tog sigte paa mellemhandelen; i virkeligheden var de brandenburgske byer i uhindret besiddelse af denne ret lige til ind i det 16. aarh. I denne tid er Stettin som Magdeburg blot betænkt paa at udvide det omraade, hvorfra kornet alene maa føres til det; i 1312 forbydes al kornafskibning mellem Stettin og Uckermünde, hverken fra Ziegenort, Krampe eller Damm, hverken i Oderen eller Jasenitz maa korn afskibes undtagen til Stettin. Alene som følge af disse territoriale udvidelsesbestræbelser er det, at Stettin i den følgende tid fører sejrrige kampe med nærliggende mindre byer, i det 14. aarh. med Garz og Greifenhagen, i det 15. aarh. den heftige kamp med Stargard; kun synes Stettin at have søgt at faa denne stapelret udvidet til ogsaa at gælde omraadets tømmerproduktion.

300. Mange andre mindre og større byer hævdede paa samme maade, ofte under kampe indbyrdes, en stapelret, der oftest tog sigte paa kornet. Der er her kun grund til endnu lidt nøjere at betragte Bremens stilling i den ældre tid og Kølns og Hamburgs stapelret. Bremen, fordi dets stilling viser, at hvor kornet ikke bragtes til en by af producenterne selv, men af købmænd fra andre byer, hvor der altsaa ikke var tale om at fastknytte et landomraade, men maatte blive tale om at fastholde en virkelig mellemhandel, dær hævdes i ældre tid ikke eller kun svagt en stapelret.

Det korn, der avledes i det frugtbare lavland nord for Harzen samledes af de sachsiske byer, særlig Hannover, Braunschweig og Hameln; eksporten herfra søgte for en del sin vej over Bremen, og fra den sidste halvdel af det 14. aarh. arbejdede disse byer med iver paa at skabe flodforbindelser med Weseren, der vilde lette eksporten. Men disse købmænd vilde ikke, som landdistrikternes bønder var nødte til det, finde sig i nogen stapel, og c. 1360 maatte Bremen officielt indrømme dem ret til frit at sælge og afskibe deres korn fra Bremen, hvorhen de vilde. I 1376 afgav Bremen en lignende erklæring overfor Hannover særligt: Hannoveranerne maatte frit sælge og føre alle varer gennem Bremen, denne frihed gjaldt ogsaa $^2/_3$ af det korn, de førte dertil; naar det paalagdes dem at sælge den sidste trediedel af deres korn i Bremen, kan man ikke deri se en bestræbelse for at sikre Bremerkøbmændene del i mellemhandelen, det er blot et udslag af den politik, der bød raadet at holde en by tilstrækkeligt forsynet med levnedsmidler[2].

Ved Kølns stapelret — vel den ældste — er det mest iøjnefaldende, at vinen her indtager samme centrale plads som ellers overalt kornet, og at den her tidligst fremtræder i en saadan formulering, at den virkelig theoretisk gælder mellemhandelen. Dette er formentlig for en del begrundet i, at Rhinegnene var sædet for Tysklands tidligste og derfor for en tid højst udviklede handelsliv, dels staar det i naturlig forbindelse med, at det er vinen, der danner stapelrettens grundlag. Thi

[1] Stein 53—54, Naudé I, 234 og Städt. Getreidehpol. 24 ff.; Schmoller JGVV 8, 361 ff. og Zts. f. preusz. Gesch. 19, 211 ff.
[2] Stein 25, 41 43. Naudé I, 231.

medens kornstapelstæderne som regel laa som centrer i de omraader, de produktionsgebeter, de søgte at hævde deres herredømme over, strakte Kølns vinegne sig væsentligst fra byen syd paa langs Rhinen; det maatte derfor synes en naturlig udvej for Køln, naar det fandt det for vanskeligt at fastknytte disse produktionsgebeter til sig, da overhovedet at forbyde adgang til den, at forlange al Rhinskibsfart afbrudt dær, selvom den slet ikke havde vinegnene, men en sydligere liggende Rhinby til maal.

Efter midten af det 12. aarh. træffer man første gang et saadant forsøg fra Kølns side; det forbyder Genterborgere at sejle højere op ad Rhinen end til Køln og faar deri 1178 til en vis grad medhold hos sin erkebiskop[1]. Imidlertid var Køln jo ikke blot et midtpunkt for Rhinfarten, gennem byen gik ogsaa den store handelsvej fra Dinant til Harzen. I 1203 paalægges der de varer, der ad denne vej blot transiterede, en toldafgift, og i 1259 faar saa byen af sin erkebisp et privilegium, der ligefrem forbyder alle købmænd fra øst og vest, fra nord og syd at drage igennem og udover Køln med deres varer; der tilstodes dem blot ret til atter at udføre de varer, de ikke fik solgt, men Køln skulde være alle handelsrejsers endemaal. I praksis blev dette saa vidtgaaende privilegium saa godt som betydningsløst; enkelte byer blev straks undtagne derfra, i det 14. aarh. flere, i det 15. aarh. var det overhovedet glemt. Kun forsaavidt havde det vel betydning, som Køln deri saa et retsgrundlag for dets kraftige hævdelse af vinstapelen, der gennemførtes ved en række skarpe bestemmelser: ingen Kølner maatte drage med fremmede købmænd op ad Rhinen og give dem adgang til vinegnene; ingen maatte give dem oplysninger om vinhandelen, hjælpe dem ved indkøb eller opkøbe for dem. Maaske dog ogsaa for udvidelsen af den faktisk hævdede stapelret til flere andre varer, særlig tømmer, der ikke maatte opkøbes mellem Strassburg og Køln, men kun i Køln; temporært ogsaa til salt, saltet og røget fisk og fedevarer.

Ogsaa i Hamburgs sent og langsomt erhvervede stapelret var kornet det første og centrale, indtil ind i det 17. aarh. bestræber Hamburg sig stadig for at udvide det omraade, hvorfra der tilføres det korn[2].

Fra 1359 var gæsters opkøb af korn paa Elben forbudt; korn, der tilførtes paa vogne maatte ikke sælges udenfor eller indenfor portene, men kun paa torvet. Fra 1383 forpligtes alle borgere til at bringe korn, som de havde købt paa Elben, i Elbbyerne eller ved bredderne, til Hamburg alene og sælge det dær. Men Hamburgs beliggenhed gjorde gennemførelsen af kornstapelen vanskelig; kornet fra Elbegnene ovenfor byen kunde føres forbi ad den sydlige Elb; kornet fra det frugtbare Holsten nedenfor byen let opkøbes af Hollændere. I beg. af det 15. aarh. søgte da byen med magt at hindre dette, og maaske var det i midten af aarhundredet nogenlunde lykkedes den at skaffe kornstapelen anerkendelse, da den mere officielt proklameredes i recessen af 1458. I de nærmest følgende aar var Hamburg mest betænkt paa at sikre sig det holstenske korn; 1462 fik byen af Kristian I. ret til frit at opkøbe korn og andre varer i hans lande og bringe dem til salg i Hamburg, en ret, Hamburg snart anvendte til at forbyde kornafskibning fra

---

[1] Er det ikke muligt, at man — ganske vist kun ved en konjektur — kan naa noget videre end Steins forklaring 36 anm. 1.? Det er sikkert, at Friserne har sejlet gennem Køln med deres tøjer til Rhinbyer højere oppe ad floden, og at saadan gennemsejling ogsaa i det 13. aarh. fandt sted, siden Kølnerne 1258 klager derover. Til nøjere forklaring kan erkebispens afgørelse 1169 maaske benyttes; da indrømmer han abbediet St. Bavo i Gent ret til aarlig ovenfor Køln at købe ikke mere end 60 foder vin og føre dette til abbediets egen kælder, d. v. s. han giver abbediet ret til at købe vin til eget behov hos producenterne selv. Heraf kan maaske sluttes, at det, Køln vil hindre, ikke i og for sig er gennemsejlingen til andre Rhinbyer, men opkøbet af vin hos producenterne. Naar da erkebispen 1178 indrømmer Genterne ret til gennemsejling saaledes (ita) som denne tidligere har været dem tilladt, vil dette sige: gennemsejling paa handelsrejse til andre Rhinbyer, men ikke gennemsejling til opkøb af vin (der er bestemt til videre forhandling) hos producenterne langs Rhinen.

[2] I det mindste indtil 1300 hævder Hamburg hverken nogen oplagsret eller nogen kornstapel, Weissenborn 55. Til det følgende Stein 48—50. Naudé Städt. Getreidehpol. 37 ff.

Nedreelben; 1465 tilpantede det sig Steinburg og i pantebrevet indsattes, at korn kun maatte afskibes fra Stør med den hamburgske lensmands tilladelse.

1482 erhvervede byen sig med store omkostninger et kejserligt privilegium: for fremtiden maatte rug, hvede, byg, mel eller andet korn ikke føres ned ad Elben forbi Hamburg, men skulde forhandles og sælges i Hamburg. Med dette privilegium begyndte dog den hamburgske stapel at antage en almindeligere form; allerede tidligere synes Hamburg at have villet udvide den til ogsaa at omfatte vin, i begyndelsen af 1470erne til Magdeburgerplanker;[1] i privilegiet af 1482 gjordes foruden kornet vin og øl til stapelvarer.

301. Hvor nu saaledes meget store tilførsler af en vare opnaaedes, var stapelretten alene ikke tilstrækkelig til at sikre byens købmænd eksporthandelen dermed; det vilde meget let ske, at den fremmede købmand i byen selv direkte af importøren opkøbte den vare, som han ikke maatte opkøbe udenfor byen. Da nu hensigten med stapelretten netop var at holde handelen med den stapelpligtige vare paa borgernes hænder, maatte den her styrkes ved tilføjelse af reglen: gæst maa ikke handle med gæst. Denne bestemmelse finder man da ogsaa i tiden ned til det 15. aarh. hævdet indenfor de varer, stapelretten virkelig tog sigte paa. Særlig interessante er forholdene i Køln; alene indenfor vinhandelen hævdes her stedse dette gæsterettens strengeste forbud; med stor omhu vaagede byen over, at det ikke blev omgaaet; „Oberländer“ og „Niederländer“ skulde lægge til med deres skibe hver ved sin bestemte kaj, de maatte end ikke bo hos de samme værter[2]. Ganske saaledes ogsaa i kornstapelstæderne. 1351 tillod Hamburg endnu den ejer, der havde bragt korn til byen, selv at udføre halvdelen deraf, men vilde han sælge det, skulde han sælge det til borgere, ikke til gæster; paa samme maade maatte i Stettin siden 1283 gæster kun købe korn af stettinske borgere.

Omvendt viser netop den omstændighed, at forbudet mod gæsters indbyrdes handel kun hævdedes med hensyn til disse bestemte varer, tilstrækkeligt tydeligt, at gæste- og stapelretten i denne udformning kun tog sigte paa forsynings- og den til dels dertil svarende opkøbshandel, ikke paa mellemhandelen. Den paalagde man i almindelighed ikke i denne ældre tid nogen tvang af denne art. I byer, hvor naturforholdene gjorde en omladning af den transiterende vare almindelig, kunde der heraf opstaa og hævdes et krav om, at varen ogsaa skulde omlades; tolderlæggelse og særlige indretninger kunde yderligere benyttes til at nødvendiggøre varens omladning. Mere betød det straks, naar hertil føjedes et krav om, at varen en vis tid — tre dage — skulde stilles til salg i byen; men selv herved indførtes dog ikke byens borgere som nødvendigt mellemled.

302. Dette svarer ganske til en tilstand, hvor den store mellemhandel endnu væsentlig bevægede sig ude langs Tysklands grænser. Det er derfor ogsaa ud til grænsebyerne, man maa søge for at finde

[1] Daenell II, 122.
[2] Hartmeyer 56 ff.

en stapel- og gæsteret, der direkte tager sigte paa mellemhandelen. Det ældste eksempel er fra Wien, og man kan temmelig nøje angive tidspunktet for dens opstaaen. Det er ovenfor nævnt, at en handelsvej fra Køln-Frankfurt over Regensburg, Enns og Wien til Ungarn i det 12. og 13. aarh. havde en vis betydning. Endnu 1192 hævdede Wien ikke nogen stapelret; i dette aar meddeles der de regensburgske „Ruslandsfarere" ret til mod en vis told frit at foretage handelsrejser derigennem til Rusland. I Wiens stadsret af 1221 har omslaget fundet sted; her bestemmes det kort og klart: nulli civium de Suevia vel de Ratispona vel de Patavia liceat intrare cum mercibus suis in Ungariam, og ligesaa bestemt tilføjes det: nec vendat (extraneus) merces, quas adduxit, extraneo, sed tantum civi[1]. Med kun ringe vaklen fastholdt i de følgende aarhundreder Wien og selve den østrigske regering disse bestemmelser, der var nødvendige overalt, hvor en bys borgere vilde sikre sig, at mellembandelen virkelig kom til at gaa gennem deres hænder og ikke blot sendte sin varestrøm gennem byen.

Men saadanne ønsker opstod selvfølgelig ogsaa kun, hvor mellemhandelen spillede en betydelig rolle for, ja satte sit præg paa hele byens forretningsliv. Medens derfor den ringere mellemhandel over den polsk-tyske grænse kun fremkaldte hævdelsen af en oplagsret i Frankfurt a/O 1253 og Breslau 1274, der tilmed næppe havde alt for stor praktisk betydning[2], finder man først i Krakau, da denne by vilde sikre sig den ruthenisk-preussiske mellemhandel, en stapel- og gæsteret af samme natur som Wiens. 1354 forbødes her gæsternes d. v. s. de fremmede købmænds indbyrdes handel; 1372 hævdes stapelret for alle fra Preussen, særlig Thorn, indførte varer, 1375 for salteksport fra Bochnia til Thorn, 1387 for alle varer. Samme karakter havde dernæst ogsaa den Thorn, som modtræk mod Krakau, 1403 18. marts tilstaaede stapelret, om denne end var svagere, forsaavidt den indskrænkedes til kun at gælde visse varer. Det er af interesse at bemærke, at i Krakau gaar forbudet mod gæsters indbyrdes handel forud for stapelretten[3].

303. Det vil af disse eksempler ses, at der er en ikke uvæsentlig forskel i gæste- og stapelretspolitikens udformning, at denne udformning er bestemt ved de formaal, der skal opnaas, og at ogsaa her modsætningen mellem forsynings- og mellemhandelen træder meget klart frem.

Det vilde blive for vidtløftigt i det enkelte at gennemgaa, hvorledes det forskellige formaal øver indflydelse paa denne politiks lokale udformning; hovedsagen er, at man kan forfølge, hvorledes det paa ethvert punkt er mellemhandelens stigende betydning, der fremkalder bestræbelser for en stapelret, gældende alle varer og forbudet mod gæsters indbyrdes handel. Man vil vistnok kunne konstatere, hvorledes disse bestræbelser i løbet af det 15. aarh. breder sig fra øst til vest. Tidligst naar bestræbelserne styrke i Livland, hvor Rigas udvikling er meget typisk; i det 14. aarh. lykkes det byen at bringe den russiske sejlads ud ad Düna til Gotland og Lübeck til ophør; i 1360erne begynder den at forbyde endogsaa Lübeckerne opsejling ad Düna; kun i Riga selv kunde fra begyndelsen af det 15. aarh. Lübeckerne handle direkte med de livlandske og russiske gæster; 1434

[1] Stolze 71—72, 25—26 cf. v. Below Hist. Zts. 86, 66—67.
[2] Stein 50—52. Netop i manglen af en egentlig stapelvare ser Stein hovedaarsagen til den frankfurtske oplagsrets svaghed. Schmoller JGVV 8, 366.
[3] Stein 55—58. Daenell I, 92—95.

forbødes handel mellem ikke-Hanseater og russiske gæster, endelig 1459—60 gennemførte byen det absolute forbud mod gæsters indbyrdes handel. Lidt senere naar bevægelsen Preussen, hvor den i aarene 1441 og 1443 kommer til gennembrud; 1441 forbydes det til Hollænderne, som allerede tidligere Englænderne, at handle med gæster; fra 1443 maa de litauiske og polske gæster kun sælge deres varer til Danziger borgere, ikke til fremmede, og fra da af stræber Danzig i praksis at hævde en mellemhandelsstapelret[1].

Da nu mellemhandelen fra midten af det 15. aarh. begynder at sende sin varestrøm gennem selve det tyske omraade, er det, at denne bevægelse i byernes politik, der skyder hensynet til mellemhandelen i forgrunden, naar til byerne i det egentlige Tyskland. Men først bør det dog bemærkes, at ogsaa forholdsreglerne til fastholdelsen af oplandet i dette aarhundrede skærpes; de fælles hanseatiske beslutninger synes endog fortrinsvis at tage sigte herpaa. I det hele taget, og navnlig for de foregaaende aarhundreders vedkommende, bør man ikke tænke sig byomsætningsenheden for konsekvent gennemført; der vilde stadigt være egne, der ikke var en bys herredomme underlagte, hvor fremmede købmænd og opkøbere havde ret frit spillerum[2]. 1417—18 opstillede nu Hanseforbundet regler for kornhandelen, der skulde gælde hele den hanseatiske handels omraade, og som ogsaa vandt almindelig tilslutning. Fremmede købmænds opkøb af korn i indlandet direkte fra producenterne og deres opkøb og afskibning af korn fra ikke anerkendte havne forbødes; ikke-Hanseater maatte kun i Hansestæderne og kun af borgerne dær købe korn. Allerede dengang paatænktes et almindeligt forbud mod fremmedes handel i indlandet, i landsbyer og landstæder i det hele taget; det blev vel foreløbigt skudt til side, men i 1420erne gennemførtes det i Livland, 1435 i Preussen; 1447 kunde det da træde i kraft for hele Hanseforbundets omraade. Naar forbundet derimod 1442 yderligere vilde hindre de fremmedes detailhandel, 1434 indskrænkede deres ret til ophold i en Hanseby til tre maaneder, og allerede 1417 endog kun vilde tillade dem handel med borgere, fik det at vide, at paa disse omraader vilde hver enkelt by træffe bestemmelser for sig[3].

Saaledes synes da endnu i den første halvdel af det 15. aarh. fastholdelsen af oplandet at være det, hvorom alle var enige, medens bestemmelser om de fremmedes stilling i byerne selv og forholdsregler, der direkte tog sigte paa mellemhandelen, ikke kunde samle alle om sig. Til en vis grad vedblev dette at være tilfældet, fordi mellemhandelen for hver enkelt by fik en højst forskellig betydning; alligevel maatte de dog alle tage bestemtere stilling til dette spørgsmaal, en vis ensartethed kan derved iagttages, og i løbet af et hundredaar dannedes i denne henseende et vist fælles system. Mellemhandelspolitiken samarbejdedes let med de allerede forhaandenværende forholdsregler; den altomfattende stapelret knyttedes let til omladningsret, oplagsret og stapelen af den enkelte vare; at gæst overhovedet ikke maatte handle med gæst var en let foretagen udvidelse af den ældre gæsteretspolitik. Med undgaaelse af

[1] Stein 58—66.
[2] v. Below Hist. Zts. 86, 57—58.
[3] Daenell II, 416—19. Stein 130 ff.

enkeltheder skal her hovedtrækkene af udviklingen i tiden ned til 1600 fremhæves; to hovedbegivenheder markerer den: indførelsen af Leipzigs stapelret og flodernes lukning.

304. Leipzigs stapelret fremtræder ret pludseligt og er af en ganske egenartet karakter. I det kejserlige privilegium af 1497 20. juli knyttedes til stadfæstelsen af Leipzigs tre messer et forbud imod, at der i stæder eller landsbyer deromkring i bispedømmerne Magdeburg, Halberstadt, Meissen, Merseburg og Naumburg oprettes noget nyt aarsmarked. Et nyt kejserligt privilegium af 1507 23. juni gik langt videre: Leipzig fik stapel- og oplagsret for alle varer, og for fremtiden maatte der i en omkreds af 15 mile omkring byen ikke oprettes eller afholdes noget aarsmarked eller messe eller hævdes nogen oplagsret[1].

I de følgende aarhundreder hævdede Leipzig, ganske vist under heftige kampe med Halle, Erfurt, Magdeburg, Naumburg, Braunschweig etc. disse udstrakte rettigheder, uddannede dem ogsaa videre til en fast enhed. Det fastslog sit omraade som en cirkel, hvis centrum det selv var og med en 15 miles radius; herindenfor maatte for det første ingen messer eller aarsmarkeder afholdes, i alt fald ikke oprettes; dernæst skulde alle varer, der kom indenfor cirklens periferi, føres til Leipzig og dær „oplægges" d. v. s. stilles til salg. Til gennemførelse heraf hævdede det en skarp transporttvang; de tilladte veje fra og til Leipzig bestemtes nøje, og man finder her en vis udvikling. Vigtigst af alle vejene var oprindelig forbindelsen med Polen, den vej, der her skulde følges, gik fra Breslau over Görlitz og Grossenhain til Leipzig; dernæst i den første tid vejene fra Leipzig over Plauen til Nürnberg, over Erfurt til Frankfurt a/M., over Halle og Hannover til Holland. I den sidste halvdel af det 16. aarh. fik to andre veje den mest fremragende betydning; over Magdeburg og Lüneburg til Hamburg, over Halle og Braunschweig til Bremen[2]. Da var Leipzig blevet mellemhandelens centrum, og saa vigtig var denne stilling for byen, at den endogsaa vilde afbryde den direkte forbindelse mellem Hamburg og Nürnberg over Erfurt og drage den over til sig, fordi Erfurt laa indenfor dens omraade[3]. Men hvor meget eller lidet Leipzig opnaaede i denne og andre kampe er ret ligegyldigt; dets privilegier var i det store kun et passende udtryk for dets virkelige stilling.

Man maa vel erindre, at disse privilegier netop først og fremmest sikrede mellemhandelen den størst mulige frihed; Leipzigermessernes som alle aarsmarkeders princip var handelens ubegrænsede frihed; her bortfaldt alle indskrænkninger, her kunde den engelske faktor fra Hamburg og den polske eller russiske eller armeniske købmand frit udveksle deres varer; den frie udveksling skulde blot koncentreres paa denne ene bestemte plads. Men ikke blot i messetiderne skulde Leipzig være omsætningsstedet for alle mellemhandelens varer; aaret igennem skulde det være det store depot, hvortil Vest- og Østeuropa kunde henvende sig; derfor var det, at der til messeprivilegiet knyttedes stapel- og oplagsretten.

305. Op til Leipzig og bort derfra førtes varerne gennem tyske byer, og det var til denne i omfang stedse voksende transit, at disse byers købmænd tog stilling ved at gennemføre flodernes lukning.

---

[1] Hasse 17–19.
[2] Heller 10–13, 15–16, 18, 28–29.
[3] Heller 27–28. Striden om Erfurts ret til oplag er heftigst i aarene 1590–93; Hasse 47–48; netop de aar, da Englænderne var begyndt i stigende omfang at hente Nürnbergervarerne over Erfurt og Hamburg i stedet for over Frankfurt a/M. Cf. III. kap. 2. afsnit.

Dér er tilløb hertil i slutn. af det 15. aarh. 1467 1. juni fik Stettin paany et privilegium paa stapelret for alle varer, og fra da af synes det at have hævdet en tre dages oplagsret; foreløbig lod det dog de brandenburgske stæder beholde deres ret til at sejle ud ad Oderen, og da Frankfurt a/O. og Breslau 1490 sluttede forbund mod Leipzig, fastholdt Frankfurt sin ret til at handle udover Breslau til Polen, Breslau sin til at handle udover Frankfurt til Stettin og Lübeck[1]. Vigtigere var, hvad der skete ved Vesterhavet. Her arbejdede Hamburg først og fremmest stedse videre paa sin kornstapel; 1487 11. novbr. sluttede det med Stade, Buxtehude og Bremen en overenskomst, hvori de fire byer gensidig lovede hverandre, at de aldrig vilde tillade en direkte kornhandel fra indlandet over havet, saa at deres stapel derved blev omgaaet[2]. Sammen med Elbens lukning for korneksport fulgte saaledes her Weserens. I det 16. aarh. kom nye bekræftelser af Hamburgs kornstapel til; i en traktat med Magdeburg af 1538 26. febr. forpligtede denne by sig til kun at føre sit korn til Hamburg og dær kun at sælge det til Hamburgerborgere, 1555 maatte ogsaa Brandenburg gaa ind paa en lignende overenskomst[3]. I midten af det 16. aarh. var da Hamburgs kornstapel fuldt sikret, og samtidig var det lykkedes byen at give stapelretten en almindelig karakter. Allerede siden 1435 havde Hamburg hævdet en tre dages oplagsret, og i slutn. af det 15. aarh var det, som ovenfor nævnt, stedse betænkt paa at udvide stapelretten til at gælde flere varer end korn; i privilegiet 1482 havde det faaet vin og øl tilføjet, og det siges, at byen ved senere kejserlige stadfæstelser fik indsmuglet ordene „og alle andre varer“[4]; i alt fald hævdede den i den første halvdel af det 16. aarh. i praksis, at dens stapel gjaldt alle varer, og dette anerkendtes af Magdeburg i traktaten af 1538. Haand i haand hermed gik skærpelsen af gæsteretten. Til hævdelsen af den tre dages oplagsret hørte nødvendigt, at gæster først efter de tre dage maatte sælge til andre gæster; som et naturligt supplement til den almindelige stapelret fremtræder det absolute forbud mod gæsters indbyrdes handel. Den hamburgske udvikling er ikke saa tilstrækkeligt klarlagt, at man kan angive det bestemte tidspunkt, da reglen: gæst maa ikke handle med gæst, fastslaas som almengyldig grundsætning, men dette maa være sket inden 1548, thi da erklæres det i en reces, at denne sætning aarlig forkyndes i byens bursprog[5].

Paa samme tid førte lignende bestræbelser fra Stettins side til et ganske andet resultat. Henimod midten af det 16. aarh. begyndte denne by at vilde gennemføre sit privilegium af 1467 i dets fulde omfang; nu vilde den ikke længere tillade de brandenburgske byer og særlig ikke Frankfurt den frie fart udad Oderen, nu skulde alle varer føres til Stettin og dær sælges til Stettinerborgere, saa at forbudet mod gæsters indbyrdes handel ogsaa her skulde gennemføres. Men heri vilde de brandenburgske byer ikke finde sig, og ogsaa Frankfurt vilde nu hævde sin stapelret overfor Stettin og Breslau. Følgen var en heftig strid, der 1561 og 1562 førte til afbrydelse af al handel mellem Brandenburg og Pommern; paany afbrødes handelen 1572 og nu for en lang aarrække Følgen heraf blev da blot den, at Oderhandelen mistede sin betydning, og at handelen over Berlin søgte frem til Hamburg[6].

Som i byerne ved flodmundingerne, hvor stapelretten ydede særlig støtte, trængte nu i løbet af det 16. aarh. næsten overalt, men for-

[1] Stein 53 anm. 3. Schmoller JGVV 8, 362.

[2] Naudé Städt. Getreidehpol. 42; Schmoller JGVV 8, 1033.

[3] Naudé Städt. Getreidephol. 43—45, 47—48. Schmoller JGVV 8, 1038 39. Fra 1530 begynder Hamburg med magt at hindre, at kornskibe omgaar stapelen ved at sejle ad Sydelben. Baasch 15 ff.

[4] Stein 49. Schmoller JGVV 8, 1033—34. Det er dog næppe sandsynligt, at denne oplagsret tog sigte paa alle varer; i det hele taget var den vistnok mest fremkaldt af hensynet til at skaffe den hamburgske borger som konsument pretium justum. Herpaa tyder bestemmelsen i recesserne af 1458 og 1483: Welch gast, de mit botter, käsen, schullen, willingen, cabellau edder andere sodane guder in dusser stadt . . . komet, de schall mit sodanen gudern binnen dusser stadt dre dage apenborlicken tho markede stan und neen gast schall von gaste kopen, idt en sie denne, dat de gast mit den gudern dre dage apenborlicken tho markede stahn hebbe. Ock scholen unse börger sodane gudern nenen gast tho gude kopen, ehr de guder etc . . . de guder scholen ooh unse börger, de vorhöcker syn, nicht kopen . . . ehr se ehre tydt gelegen hebben, uthgenamen jahrmarkede. Ehrenberg Hamburger Handel 297. Om privilegiestadfæstelserne Baasch 2, 25, 29.

[5] Ehrenberg l. c. 298.

[6] Schmoller Zts. f. preusz. Gesch. 19, 197 251 og JGVV 8, 364. Cf. ovfr. 309.

trinsvis i søstæderne, reglen: gæst maa ikke handle med gæst igennem som almengyldig grundsætning; nu gennemførtes overalt i praksis Hanseforbundets beslutning af 1417, der dengang kun havde fundet delvis tilslutning[1].

306. Dette virkede tilbage paa byerne i indlandet; som Frankfurt fulgte Stettins eksempel, som ogsaa Hamburgerne 1538 maatte forpligte sig til at sende deres varer til Magdeburg og ikke videre, saaledes søgte alle byer efter bedste evne at hævde deres eksistensberettigelse paa samme maade som de andre[2]. Langs alle mellemhandelsveje dannedes der saaledes knudepunkter, hvor varerne maatte standse, inden de gik videre mod deres endelige maal, fra eller til Frankfurt a/M., fra eller til Nürnberg, men særlig fra eller til Leipzig. I den ubegrænsede, stedse tilbagevendende omsætningsfrihed, der herskede paa denne den tyske handels hovedplads, i den vel nødvendige, men unægtelig ofte smaalige tvang langs vejene dertil og derfra, kan man med nogen dristighed se et fast system, som den af tyske forfattere saa haardt savnede rigshandelspolitik under de daværende forhold næppe kunde have udtænkt anderledes eller bedre.

Men der rejser sig nu det spørgsmaal: hvad var dette store handelspolitiske systems egentlige maal? Det skal ikke bestrides, at gæste- og stapelretspolitiken i den ældre periode havde til formaal at holde i alt fald opkøbshandelen, mindre skarpt forsyningshandelen som egenhandel paa de tyske købmænds hænder, at den saaledes overfor de fremmede købmænd havde en aggressiv karakter. Men i slutn. af det 16. aarh., da de gamle bestemmelser skærpedes, da byernes handelspolitik tilmed netop prægedes af hensynet til mellemhandelen, kunde denne politik da endnu have samme formaal? Vilde der ikke være en skrigende modsætning mellem et saadant handelspolitisk formaal og saa den kendsgerning, at de fremmede købmænd samtidig trængte dybt ind i Tyskland selv, næsten overalt traadte i direkte forbindelse med producenter og konsumenter og fuldstændig overtog ledelsen af mellemhandelen? Kunde den tyske købmand, der levede med i tiden og saa dens forandringer, mene, at han med sin ringe kapital alene ved handelspolitiske forholdsregler kunde blive sat i stand til for egen regning og risiko at tilføre

[1] At angive det nøjagtige tidspunkt for hver enkelt by vil først blive muligt, naar de tyske byers bursprog i større omfang er udgivne. For Wismars vedkommende synes der beklageligvis at mangle optegnelse af de efter 1480 indtil 1572 forkyndte bursprog; bestemmelsen forekommer her ikke til 1480, men første gang 1572 og derefter regelmæssigt. Techen 342 § 31, 360 § 63, 376 § 53. En sammenstilling af bestemmelsens forekomst i andre nordtyske byer findes Techen 177, anm. 5. Det kan vistnok siges, at af nordtyske byer var Riga den første, der i praksis gennemførte forbudet som almindeligt princip; dette skete i 1460 og fremkaldte heftige indsigelser fra Lübeck. Med udgangen af det 16. aarh. var det sikkert overalt gennemført, saaledes klager Leipzigerkøbmænd 1603 31. marts over, at det tillades fremmede købmænd, særlig Hamburgere, Lüneburgere, Braunschweigere og Magdeburgere at drive handel i Leipzig mellem messerne, do dargegen uns und den unserigen, wann wir der örter einzukauffen uns hinabbegeben, nicht verstattet noch vergönnet, sondern vorgewendet wird, es müsse noch solle kein Gast mit Gast, oder Frembder mit Frembden zu kauffen und Handlung zu schliessen; besondern wan der örter die Sehewahren anlangen, werden Sie alsobalde den bürgern underhendig gemacht, dass sie dieselben als ihr eigen Guth verhandeln, wier aber dürffen derer örter nicht von einigen frembden, Sondern wier von den Einheimischen bürgern, bey Verlust des Guts, do einer darüber betretten würde, handeln oder kauffen. Hasse 180–81.

[2] Meget oplysende for flodlukningens tilbagevirkende kraft er Weserstridighederne. 1507 og 1511 lyder der klager fra Minden, fordi Bremen gennemfører aftalen af 1487; 1530 faar Minden hertugeligt stapelprivilegium paa brænde, men først 1627 kejserligt privilegium paa tre dages oplagsret for korn (rug, byg, hvede, mel) og tømmer. Da byen i slutn. af det 17. aarh. bestemtere vil gennemføre sin stapelret for brænde og tømmer, foraarsager dette, at nu Hameln fra 1695—1700 for sit vedkommende nægter at lade brænde og tømmer passere. Noack 7 8, 11, 19 f, 27 ff.

f. e. Sydøsteuropa, hvad dette forlangte af engelske uldtøjer? Nej, der er kun den forklaring mulig, at gæste- og stapelretspolitiken ikke længere skal forstaaas som agressiv, men som defensiv; at man ikke længere skal lægge hovedvægten paa, hvad der positivt paabødes, men paa, hvad der ved hjælp af disse positive paabud skulde undgaas. Og særlig gælder dette med hensyn til mellemhandelen. Naar den fremmede købmand, der for at opnaa forbindelse med sin egentlige aftager maatte gennem Tyskland med sine varer, ikke kunde gaa udenom de tyske byer og selv dær ikke kunde sælge dem til en anden fremmed købmand, men maatte overlade dem til en borger, saa gjordes hans egen medrejsen overflødig, fordi han hindredes i at opnaa sit formaal dermed; han kunde da ligesaagodt selv blive hjemme og blot sende sin vare. Derfor kan fra slutn. af det 16. aarh. gæste- og stapelretspolitikens formaal de fleste steder sammenfattes i ordene: ikke manden, men varen til byen.

307. Det vil ses, at denne formel netop ogsaa i sammentrængt form giver kommissionshandelens væsen. Og der er heri intet overraskende, thi netop saaledes opfattet falder det 16. aarh.'s nye handelspolitik i fortsættelse af den tidligere praktiske udvikling. Jeg har i dette arbejdes første kapitel fremhævet, hvor langt man i det 15. aarh. var naaet indenfor den hanseatiske handel, hvorledes den gensidige kommissionshandel mellem to hver paa sin plads fast bosatte købmænd og borgere nu var den herskende form, medens liggerkommissionen næsten alene havde betydning paa de udenlandske pladser, og handelsknægten hyppigt var blevet blot varens ledsager og afleverer. Dog selv i de tyske byers indbyrdes handel var gæsten endnu langt fra forsvundet; handelsknægten vilde endnu ofte komme til byen som tjenestekommissionær og navnlig vilde den egentlige proprehandel endnu stedse have sit betydelige omraade. Det er let forstaaeligt, at da udviklingen havde naaet det punkt, at den faste handel dog i det hele havde overvægten over vandrehandelen, maatte der opstaa ønsker om ganske at bringe denne sidste til ophør. Fra det øjeblik af, da borgerne i en tysk by fik overdraget den overvejende mængde af kommissionsforretninger, der i den by var at udføre for købmænd i andre tyske byer, maatte det ligge dem nær at tilstræbe at faa dem alle overdragne. Det øjeblik maatte komme, da gæsternes ankomst og tilstedeværelse maatte synes at savne al berettigelse; der var i byen selv dygtige, foretagsomme og samvittighedsfulde købmænd nok, der var villige til at paatage sig udførelsen af de forretninger, for hvis skyld gæsterne kom til byen, og som allerede udførte ganske lignende i langt større omfang end de forholdsvis faa, som udførtes af gæster. Disse fremmede gæster behøvede slet ikke at komme, blot varen sendtes til byen, skulde købmændene dær nok vide at udføre enhver omsætning deraf til ejerens tilfredshed og til gensidig fordel.

I kraft af sin egen indre udvikling maatte da tysk handel naa frem til en skærpelse af gæsteretten. Særlig klart fremtræder dette i Riga; umiddelbart efter, at Rigabrevene af 1458 har vist, hvor udbredte de gensidige kommissionshandelsforbindelser er, gaar Riga i 1459—60 over

til ganske at forbyde gæsters indbyrdes handel. Derved hindredes gæsten væsentlig i at opnaa sit egentlige formaal; til yderligere sikkerhed mangfoldiggøres nu og indskærpes forbudet mod handel med „gæstepenning“ d. v. s. mod borgernes udførelse af kommissioner for de i byen tilstedeværende gæster. Man tør antage, at i løbet af det følgende aarhundrede vandt den faste handel i form af gensidig kommissionshandel stedse mere terræn indenfor det indre tyske handelsliv.

308. At det i det 16. aarh. var den strengeste gæste- og stapelretspolitiks formaal at støtte og paaskynde denne praktiske udvikling, derfor kan der, forekommer der mig, føres et positivt bevis ved hjælp af den ovenfor nævnte traktat mellem Hamburg og Magdeburg[1]; den afsluttedes 1538 26. febr., netop paa en tid, da disse to saa fremtrædende byer, endnu næsten ganske jævnbyrdige, havde udbredt deres stapelretsomraader saa vidt, at sammenstød var uundgaaelige. Begge hævdede strengt stapel- og gæsteretten; deres indbyrdes kommercielle forhold maa da antages ved traktaten at være blevet ordnede paa en maade, der forekom begge forenelig med deres handelspolitik; traktaten maa indeholde udtryk for, hvad de hver for sig tænkte at opnaa derved. Derfor tilkommer der denne traktat en central stilling i tysk handelspolitiks historie, og maaske vilde det være rettest at lade den sætte skel mellem et ældre og et nyere afsnit.

Traktaten er særlig fremkaldt ved Elbsejladsens stigende betydning; dens maal er først og fremmest at sikre Magdeburgs og Hamburgs stapelret imod alle andre Elbbyers, atter og atter gentages derfor, at alle varer skal føres op og ned ad Elben direkte fra den ene af disse to byer til den anden, uden at oplægges, stilles til salg eller omlades noget sted paa vejen. Saaledes garanterer de to byer gensidig hinandens stapelret overfor alle andre; men det er ogsaa en grundtanke i traktaten, at de gensidigt skal respektere hinandens stapelret; Magdeburgerne opgiver som for nævnt her deres ældgamle ret til uhindret sejlads med deres varer udad Elben forbi Hamburg direkte til Flandern eller hvorsomhelst hen, Hamburgerne anerkender til gengæld deres pligt til at oplægge deres varer i Magdeburg. Men var da derfor en købmand i Magdeburg, der sendte varer til Hamburg, i alle tilfælde ubetinget forpligtet til virkelig at sælge dem til en Hamburgerkøbmand og omvendt? Var en Hamburger- eller Magdeburgerkøbmand ubetinget ved traktaten forhindret i at sende varer for *egen regning* udover henholdsvis Magdeburg og Hamburg? Som svar paa dette spørgsmaal indeholder traktaten følgende meget vigtige bestemmelse: Und nachdeme dusse schipfardt und schepinge so Gott der allmechtige dersuluen vortgang gunnede, vormehrunge der nedderlage ahne twiuell inbringen werdt, so is ock beredet und verdragen, dat de gueder an factoren, de in vnsen steden, darhen de gueder gesandt werden, burger edder dersuluigen wahrhafftigen deener, verwandte edder befehelhebber sin und *an nemandes anders* und so dargegen gehandelt wurde, dat denne de

[1] [illegible]

vngehorsamen in gebürliche straffe derwegen genommen werden scholen. Heraf er det ganske klart, at traktaten tænker sig alle vanskeligheder løste ved at henvise købmændene til kommissionshandelen; den ene bys købmænd kan — alene med visse indskrænkninger for kornhandelens vedkommende — frit sælge deres varer i den anden by eller sende dem videre derfra, naar det sker ved kommissionærer; disse kommissionærer skal blot ikke være liggere eller gæster, men indfødte og fast bosatte borgere i byen.

Traktatens forfattere mente altsaa, at stapelretten og den dermed fast forbundne gæsteret skete fyldest, naar blot Hamburgerne og Magdeburgerne opgav uden videre at sejle gennem modpartens by med deres varer, opgav at rejse til modpartens by for selv at forhandle varerne, men gav deres varer i kommission til hinanden gensidig. Som den bedste og mest hensigtsmæssige ordning af handelsforbindelserne mellem to tyske byer opstiller traktaten da netop den fuldstændige gennemførelse af den gensidige kommissionshandel mellem borgerne i de to byer. Den er da grebet lige ud af det praktiske handelsliv, og dette ses ogsaa af en anden af dens bestemmelser. Det er tidligere fremhævet, at der til den ældre form af den tyske gensidige kommissionshandel nøje var knyttet et societetsforhold; da det nu netop er traktatens hensigt at gøre gensidig kommissionshandel til den eneherskende form for handelsforbindelserne mellem Magdeburgere og Hamburgere, bestemmer den følgerigtigt: edt schall ock den borgern tho Hamborch mit den borgern tho Magdeborch in der korne und terunge maschopp und gesellschop tho hebbende, wo ingelicken den borgern tho Magdeborch mit den borgern tho Hamborch in anderer koepmans handtierung, vnuerhindert und frey sin.

309. Det vil ses, at i denne traktat er hensynet til beskyttelsen af egenhandelen ganske skudt til side for sikringen af borgernes udførelse af kommissionsforretninger for fraværende kommittenter. Ikke altid var dette tilfældet, men under trykket af handelens forandrede forhold maatte dette de fleste steder blive det naturlige resultat, og det saa meget mere, som det i praksis næsten var umuligt at sætte skel mellem disse to former af handelsvirksomhed. Thi det er netop det, der er det karakteristiske for den tyske handel, at i den glider virkelige egenhandler og de kommissionsforretninger, en købmand udfører for fraværende kommittenter, i deres ydre tilsyneladelse saa ganske sammen, er endog, saalænge gensidigheden er det bærende princip, saa inderlig forbundne, at de danner en sammenhørende og hinanden betingende gruppe. Fremstiller man for sin tanke det billede, som Rigabrevene giver af en Rigakøbmands virksomhed i Riga selv, er det ganske klart, at det vilde være umuligt for den udenforstaaende at afgøre, hvilke af de forretninger, han afsluttede, der var for hans egen regning, og hvilke der var for regning af kommittenter i Lübeck eller Brügge. Den afgørende modsætning er derfor ikke den mellem egenhandel og kommissionshandel, men mellem paa den ene side egenforretning og kommissionsforretninger for fraværende kommittenter, paa den anden side gæsters handelsvirksomhed og kommissionsforretninger for gæster d. v. s. for fremmede, tilstedeværende kommittenter. Det er derfor,

en stapel- og gæsteret, der direkte tager sigte paa mellemhandelen. Det ældste eksempel er fra Wien, og man kan temmelig nøje angive tidspunktet for dens opstaaen. Det er ovenfor nævnt, at en handelsvej fra Køln-Frankfurt over Regensburg, Enns og Wien til Ungarn i det 12. og 13. aarh. havde en vis betydning. Endnu 1192 hævdede Wien ikke nogen stapelret; i dette aar meddeles der de regensburgske „Ruslandsfarere" ret til mod en vis told frit at foretage handelsrejser derigennem til Rusland. I Wiens stadsret af 1221 har omslaget fundet sted; her bestemmes det kort og klart: nulli civium de Suevia vel de Ratispona vel de Patavia liceat intrare cum mercibus suis in Ungariam, og ligesaa bestemt tilføjes det: nec vendat (extraneus) merces, quas adduxit, extraneo, sed tantum civi[1]. Med kun ringe vaklen fastholdt i de følgende aarhundreder Wien og selve den østrigske regering disse bestemmelser, der var nødvendige overalt, hvor en bys borgere vilde sikre sig, at mellembandelen virkelig kom til at gaa gennem deres hænder og ikke blot sendte sin varestrøm gennem byen.

Men saadanne ønsker opstod selvfølgelig ogsaa kun, hvor mellemhandelen spillede en betydelig rolle for, ja satte sit præg paa hele byens forretningsliv. Medens derfor den ringere mellemhandel over den polsktyske grænse kun fremkaldte hævdelsen af en oplagsret i Frankfurt a/O 1253 og Breslau 1274, der tilmed næppe havde alt for stor praktisk betydning[2], finder man først i Krakau, da denne by vilde sikre sig den ruthenisk-preussiske mellemhandel, en stapel- og gæsteret af samme natur som Wiens. 1354 forbødes her gæsternes d. v. s. de fremmede købmænds indbyrdes handel; 1372 hævdes stapelret for alle fra Preussen, særlig Thorn, indførte varer, 1375 for salteksport fra Bochnia til Thorn, 1387 for alle varer. Samme karakter havde dernæst ogsaa den Thorn, som modtræk mod Krakau, 1403 18. marts tilstaaede stapelret, om denne end var svagere, forsaavidt den indskrænkedes til kun at gælde visse varer. Det er af interesse at bemærke, at i Krakau gaar forbudet mod gæsters indbyrdes handel forud for stapelretten[3].

303. Det vil af disse eksempler ses, at der er en ikke uvæsentlig forskel i gæste- og stapelretspolitikens udformning, at denne udformning er bestemt ved de formaal, der skal opnaas, og at ogsaa her modsætningen mellem forsynings- og mellemhandelen træder meget klart frem.

Det vilde blive for vidtløftigt i det enkelte at gennemgaa, hvorledes det forskellige formaal øver indflydelse paa denne politiks lokale udformning; hovedsagen er, at man kan forfølge, hvorledes det paa ethvert punkt er mellemhandelens stigende betydning, der fremkalder bestræbelser for en stapelret, gældende alle varer og forbudet mod gæsters indbyrdes handel. Man vil vistnok kunne konstatere, hvorledes disse bestræbelser i løbet af det 15. aarh. breder sig fra øst til vest. Tidligst naar bestræbelserne styrke i Livland, hvor Rigas udvikling er meget typisk; i det 14. aarh. lykkes det byen at bringe den russiske sejlads ud ad Düna til Gotland og Lübeck til ophør; i 1360erne begynder den at forbyde endogsaa Lübeckerne opsejling ad Düna; kun i Riga selv kunde fra begyndelsen af det 15. aarh. Lübeckerne handle direkte med de livlandske og russiske gæster; 1434

[1] Stolze 71—72, 25—26 cf. v. Below Hist. Zts. 86, 66—67.

[2] Stein 50—52. Netop i manglen af en egentlig stapelvare ser Stein hovedaarsagen til den frankfurtske oplagsrets svaghed. Schmoller JGVV 8, 366.

[3] Stein 55—58. Daenell I, 92—95.

ikke-Hanseater og omvendt udførte kommissionsforretninger for disse. Men det er betegnende, at det særlig maatte indskærpes, at i Østersøbyerne skulde kun de modtage Baiesalt til salg, der ærligt og redeligt havde købt det, og for hvem det var indladet[1]. Og samtidig bemærkes en vaklen hos Hanseforbundet selv; allerede 1465 var til de undtagne varer, „ventewaren", føjet korn[2]. Trods indskærpelsen klagede Brüggerkontoret paany 1476, og disse klager kunde det i den følgende tid med saa megen større grund fremføre, som nu stedse flere varer regnedes for „ventewaren", og forbudene overhovedet ikke mere overholdtes. Særlig stærke bliver klagerne i det 16. aarh., 1539 fra Brügge, 1562 fra Antwerpen hedder det, at Hansekøbmændene havde societeter med ikke-Hanseater og her og overalt i Nederlandene benytter saadanne som faktorer[3].

Gik det saaledes i Nederlandene, hvor de hanseatiske liggere, hvem denne udvikling beredte direkte konkurrence, var ivrige for at vaage over forbudenes overholdelse, er det klart, at det tilsvarende forbud mod, at Hansekøbmænd i hjembyerne udførte kommissionsforretninger for fremmede i det 16. aarh. blev ganske uden praktisk betydning. Dette er imidlertid en udvikling, der meget let unddrager sig historikerens blik, fordi den næsten ingen spor sætter sig i de offentlige dokumenter, der er historiens lettest tilgængelige kilder. Kun sjeldent finder man vidnesbyrd om, at der i tyske byer fandtes dem, der med uvilje iagttog, hvorledes byens borgere i voksende omfang overtog at udføre kommissionsforretninger for fremmede, fraværende kommittenter[4], og kun faa steder kan det af senere forhold ses, at en saadan misstemning har vundet overhaand og faaet indflydelse paa handelspolitikens haandhævelse i praksis. Dette giver dog kun det rent negative, at denne bevægelse ikke vakte nævneværdig modstand; for de positive vidnesbyrd om, at kommissionshandelsforbindelser med købmænd af fremmed nationalitet i det 16. aarh. fandt stor og voksende udbredelse i de tyske byers handelsliv, maa man søge til private kilder, og om disse maa jeg

[1] Daenell II, 410—11.

[2] Daenell II, 411, anm. 1. Senere tilføjes beg, tjære og vognskud; 1530—40 nævnes endnu kobber, hør, pelsværk og talg blandt stapelvarerne, men 1542 tilbyder de vendiske stæder de sachsiske, for at formaa disse til at betale afgift til kontoret, at uld, vitriol og kobber skal erklæres for ventevarer. Sartorius III, 260, anm. 5.

[3] 1539, fra Brügge til Lübeck: Die Hansischen Waren, sonst nur von und an Hansen zum weitern Verkauf nach den Niederlanden gesandt, würden jetzt den Auszerhansischen Factoren committirt, und durch solche Fremdlinge aus den Bundesstädten verschrieben, besonders geschehe diesz zu Antwerpen und Amsterdam. Derfor begav Brüggerkontorets medlemmer sig til disse to byer, verheiratheten sich daselbst, würden Bürger, setzten aber ihre alten Verbindungen mit den Hanse-Städten fort . . . sie verkehrten mit ihnen und übernähmen Speditions- und Commissions-Geschäfte für sie. Efter Sartorius III, 266. 1562, fra kontoret i Antwerpen til Münster: nemlich dass die Ansichen Kauffleute mit Vnfrien, die in der Anze nicht gehorich, Masschopei halten, oder dieselben Vnfrien alhie vnd allume in den Niederlanden vor Ihre factorn gebrauchen. Niesert Münstersche Urkundensammlung; Coesfeld 1829; III, 424—30.

[4] I Hamburg kommer en saadan misstemning indenfor visse borgerkredse til orde i recessen 1548, der forlanger overholdelse af „die articul von unsen börgern und inwohnern, frembder lüde factoren und entfengern, so mit dersulven frembden gelde und ehnen tho gude allhir in dusser stadt und umlanges her de wahren und guder vpkopen edder ehrer herrn wahre fremden luden verkopen, und dat nemand mit gastpenningen, vele weniger gast mit gasten kopen schall. Her søges øjensynligt forbudet mod handel med gæstepenning fortolket som ogsaa rammende fraværende kommittenter, men det er karakteristisk, at det tilføjes: würde awerst de execution (des articuls) der stadt nahrung nadehlig befunden, werd E. E. Raht na geschehnen versokede derowegen mit den börger wider underreding hebben. Endnu 1557 lyder der stærke klager over, at „unse medebörger und ingesettene frembder lude factoren siende mit ehren geldern" opkøber korn, og at borgere indlader sig i societet med Hollændere, Brabander og Friser; 1579 træder derimod klagerne over, at borgerne er fremmedes faktorer, ganske tilbage for klager over selve de fremmede faktorers handel. Ehrenberg Hamburger Handel 298—300.

henvise til det følgende afsnit Dær vil det ogsaa ses, at man allerede i beg. af det 16. aarh., og formodentlig langt tidligere, indenfor selve den hanseatiske handel havde uddannet en særlig handelsform, der tillod at forbinde gensidigheden med et bestemt pekuniært vederlag til kommissionæren — et forhold, der forklarer den lethed og hurtighed, hvormed hele denne udvikling foregik.

311. Men i den sidste halvdel af det 16. aarh. kom den i fare for at blive afbrudt. Da var det, at den store invasion af fremmede købmænd fandt sted[1]; da syntes det, som om disse ganske vilde skyde den tyske købmand til side for selv direkte at træde i forbindelse med tyske aftagere og producenter, og navnlig at de selv vilde udføre alle de handelsforretninger, mellemhandelen fremkaldte, uden den tyske købmands hjælp. Atter svulmede liggernes og gæsternes tal op i de tyske byer, blot at det nu var hollandske og engelske liggere og gæster. Hvad den store mellemhandel angik, maatte der gives de fremmede et vist spillerum; det var, hvad Leipzigermesserne indrømmede dem. Men iøvrigt havde købmændene i hver enkelt by to udveje. Dels kunde de, hvor tilstrømningen var meget stærk, aabne deres byer for dem, idet de tillod dem dær at tage fast bopæl, optog dem som borgere og saa haabede, at disse nye borgeres fremmede forbindelser vilde tjene til styrkelse af byens handelsliv i det hele taget; det var, hvad Hamburg gjorde overfor de nederlandske flygtninge og de portugisiske Jøder, senere ogsaa overfor de franske Huguenotter, det var, hvad Jauer tilbød de hollandske faktorer, og hvad ogsaa fandt sted i andre tyske byer. Og dernæst kunde de skærpe deres gæste- og stapelretsbestemmelser, give dem den udformning, hvorved de ramte mellemhandelen, der var af særlig stor betydning for disse fremmede købmænd, og saa bringe dem i anvendelse paa de fremmede med det formaal for øje derved at formaa dem til at overlade deres forretninger til tyske købmænd som kommissionærer. Som de tyske købmænd i deres indbyrdes forbindelser havde indset, at deres personlige medrejsen var unødvendig og blev formaalsløs, saaledes maatte ogsaa de fremmede indse, at der i Tyskland stod en købmandsstand beredt til at varetage deres interesser samvittighedsfuldt, blot de fik dem overdragne. En saadan politik var selv i de mest fremmedfjendtlige kredse forsvarlig og forstaaelig — men at indrømme de fremmede købmænd netop som gæster og liggere særlige friheder og privilegier, det syntes at være imod al fornuft og billighed, og netop derfor vakte Hamburgs optræden overfor Englænderne saa megen harme.

312. Naar man derfor fra det 17. aarh.s begyndelse finder kommissionshandelen som den herskende handelsform i Tyskland, tør det nok paastaas, at denne tilstand ikke alene var den naturnødvendige følge af de store forandringer indenfor selve den tyske omsætning og de særlige vanskeligheder, hvormed tysk handel i sin egenskab af landhandel var forbundet, men at den ogsaa var skabt ved de tyske køb-

[1] Om denne invasions [illegible] Tyskland kan [illegible] Botzes [illegible] Frankfurt a. M.

mænds egen bevidste stræben, saaledes som denne aabenbarer sig i deres handelspolitiske forholdsregler[1]. Det er indlysende, at havde ikke de tyske købmænd i de fleste tyske byer forstaaet den tid, hvori de levede, og indrettet deres handelspolitiske praksis derefter, vilde et fuldstændigere og pludseligere sammenbrud af tysk handelsvirksomhed være blevet følgen.

Det maa dog ogsaa indrømmes, at ikke overalt var der en saa klar forstaaelse af, at det, det kom an paa, var bevarelsen af den tyske handelsvirksomhed som kommissionshandel. Der var de tyske byer, hvor købmændene ikke helt kunde forstaa, at det ikke længere kunde være gæsterettens formaal at beskytte deres egenhandel, og hvor de stadig var tilbøjlige til at hævde dette synspunkt. Dette gjaldt navnlig de mindre Østersøstæder lige fra Lübeck[2] til Kønigsberg (Danzig formentlig undtagen); skønt hellerikke de helt kunde unddrage sig den naturlige udvikling, synes de dog kun modvilligt at have bøjet sig derfor, og lige til slutn. af det 18. aarh., lejlighedsvis idetmindste, at have hævdet egenhandelen som deres gæste- og stapelretspolitiks princip og formaal. Følgen var paa den ene side en virkelig og meget stærk formindskelse af deres handel, paa den anden side, at de fremmede liggere intetsteds var forholdsvis talrigere end netop i disse byer.

Formentlig er der dog en dybere aarsag til deres købmænds manglende forstaaelse. Den direkte forbindelse ad søvejen og den nye mellemhandelslinje Leipzig-Hamburg berøvede disse byer saagodtsom enhver andel i den store mellemhandel; deres virksomhed indskrænkedes til forsyningen af hver sit lille distrikt. Denne opgave var ikke mere omfattende, end at hver af disse byers købmandsstand maatte mene sig i stand til at løse den for deres egen regning; deraf den mere afvisende holdning og deres modvillighed, naar de maatte indrømme for sig selv, at selv hertil slog deres kræfter ikke til[3]. Det var i de byer, hvor den store mellemhandel skabte et stedse virksommere handelsliv, at den nyere opfattelse af gæste- og stapelretspolitikens formaal slog igennem. Og det saa meget lettere, som udførelsen af kommissionsforretninger netop i denne tid endelig befriede sig for de baand, gensidigheden paalagde den, og løste sig ud som selvstændigt erhverv. Dette skete derved, at kommittenten tilstod kommissionæren et vist, snart usancemæssigt bestemt vederlag for hans arbejde i form af provision; det vil i næste afsnit blive paavist, at denne forandring kom til gennembrud i tysk handel netop i den sidste halvdel af det 16. aarh. og stod i nær forbindelse med, at de tyske købmænd nu overtog udførelsen af stedse flere kommissionsforretninger for kommittenter af fremmed nationalitet.

[1] Herved bør man dog ikke overse, at det for en stor del var de som borgere indvandrede købmænd, der bragte den indfødte tyske købmandsstand i mere udstrakte forbindelser med fremmede kommittenter.

[2] Om Lübecks handelspolitik i det 17. og 18. aarh. nu Baasch Die „Durchfuhr" in Lübeck. Hans. GbI. XIII, 1907, 109—52.

[3] Büsch Darstellung I, 198—200. Solche (Stapelstädte) sind alle kleinere Seehäven an der Nord- und der Ost-See. Sie versorgen mit ausländischen Waaren jede einen kleinern oder grössern Strich Landes, gewöhnlich so weit, bis ihnen der Betrieb einer andern Handels-Stadt in den Weg kömmt . . . So hat der Rhein mehrere Stapel-Städte, durch deren eine zur andern die Handlung fortgeht, deren aber jede insbesondre eine kleinere oder grössere Gegend teils mit ausländischen Waaren versorgt, teils deren Produkte an sich zieht . . . In diesen Stapel-Städte wird der Handel noch sehr nach alter Art betrieben.

Ganske samme forandring fandt samtidig sted med hensyn til speditionen.

313. Den her efter følgende tid, tiden fra 1600 til 1850 er det mindst gennemforskede tidsrum af den tyske handels historie, og kun med megen varsomhed, kun i meget store træk kan man tale derom; der er her en rig arbejdsmark for specialundersøgelser. Aarsagen hertil er dels den, at dette halvtredje aarhundrede almindelig synes at betragtes som en tid, hvori tysk handel i det hele taget er lidet livskraftig, dels, at den virkelig er, om ikke en stilstandens, saa dog i visse maader en uforanderlighedens tid, dels endelig den, at den energiske tyske forskning, fortabt i beskuelsen af Hansetidens glans, endnu ikke fuldt har bragt sin energi i virksomhed her, dog med en saa fremragende undtagelse som Schmoller. Det kan ikke nok fremhæves, dels at tysk omsætning i sin helhed i denne tid utvivlsomt har et langt større volumen end i Hansetiden, dels at der netop med hensyn til dens omfang sikkert finder store omskiftelser sted, som det vilde være af meget stor interesse at faa nøjere belyst. Men den er unægtelig uforanderlig netop i de forhold, der udgør dette arbejdes emne.

314. Den er uforanderlig derved, at tysk handel ikke inden for noget omraade hæver sig til en eksporthandel, der kan antage karakter af en verdenshandel; alene det tyske linned bevarer sine større eksportmuligheder saaledes, som disse var, mindre beroende paa varens kvalitet end paa det store og netop i dette tidsrum forøgede konsum. De industrielle virksomheder, der opstaar i Hamburg, guld- og sølvtrækkerier, sukkerrafinaderier, kattuntrykkerier, fløjlsvæverier, sæbesyderier, tobaksspinderier o. s. v. tilhører for en del først det 18. aarh., hæver sig ikke til nogen større betydning og har blot til formaal at gøre visse importerede varer færdige til konsum i Tyskland[1]. Den sachsiske uldindustri kan forsyne en vis ringe del af de tyske konsumenter med sine frembringelser og, som tysk uldvæveri i den ældste tid, finde aftagere i Østeuropa; ogsaa den industri, der vokser op under merkantilismens beskyttende vinger, tjener, forsaavidt den overhovedet lykkes, alene til formindskelse af importen af fremmede varer til Tyskland, ingenlunde til forøgelse af den tyske eksportvarebestand[2]. Og det maa ikke forglemmes, at i denne tid bliver fornødenhederne langt flere, stedse større kredse af befolkningen skaffer sig deres fornødenheder tilfredsstillede ved køb i stedet for ved egenproduktion. Derfor vedbliver tysk handel overvejende at være en forsynings- og mellemhandel.

Til denne uforanderlighed i handelens karakter svarer uforanderligheden i Tysklands økonomiske bygning, i de tyske købmænds handelspolitiske formaal og som følge deraf i de tyske byers handelspolitik. Som byomsætningsenheden vedblev at være bestaaende, og kun kom i en langsom og delvis opløsning derved, at mængden af de varer voksede, der maatte tilføres udefra ved handelens hjælp, saaledes var det

---

[1] Büsch Versuch 62—66.
[2] v. Below JNS 76, 608: sogar im Laufe des 18. findet mehr eine Minderung des Imports als eine Steigerung des Exports statt.

stedse de tyske købmænds væsentligste formaal at hævde sig en vis andel og plads i forsynings- og mellemhandelen, og saaledes greb de atter og atter tilbage til gæste- og stapelretspolitiken, hvorsomhelst, saa ofte og saa længe der var fare for, at de kunde blive skudt ud deraf. I principet hævdedes denne politik overalt hele dette tidsrum igennem af købmændene og byerne. Men naturligvis var den mest fremtrædende i den første tid, saalænge det endnu gjaldt om at formaa de fremmede købmænd til at træde i handelsforbindelse med tyske købmænd i stedet for selv at komme eller sende deres egne faktorer. Hvor maalet i alt væsentligt var naaet, dær kunde de handelspolitiske forholdsregler læmpes eller ganske skydes tilside. Derfor vedblev denne tyske handelspolitik i sin praktiske gennemførelse at være i højeste grad lokalt bestemt og lokalt forskellig.

315. Tidligst af alle tyske byer kunde Hamburg paatænke en læmpelse. Saa stærk var allerede i midten af det 16. aarh. varetilstrømningen til denne by, saa mange kommissionsforretninger og andre handelsforretninger bragte denne sammenstrømning ganske af sig selv og uden tvang med sig for dens borgere, at Hamburg tidligt kunde begynde at føle sig som „børsplads", saa det blot søgte at samle saa store varemængder som muligt. Da det derfor gjaldt en saa vigtig sag som Englændernes komme, kunde Hamburg meget vel allerede i 1567, under absolut fastholdelse af stapelretten, som Englænderne maatte respektere, gaa ind paa at give dem ret til handel med fremmede gæster (dog i korn undtaget). I praksis maatte dette betyde ophævelse af forbudet mod gæsters d. v. s. fremmede købmænds indbyrdes handel. Da Englænderne var udviste i 1578, blev det ganske vist paany sat i kraft i recessen af 1579;[1] men netop i de nu følgende aar var det, at den hamburgske kommissionshandel for fremmede kommittenter, og det endog særlig for engelske kommittenter, slog igennem og fæstnedes; der var da ingen grund til at fastholde et paabud, som kun kunde virke hæmmende paa varetilførslerne, medens det ikke nævneværdigt gavnede, i altfald ikke behøvedes for at sikre de hamburgske købmænd kommissioner.

Helt vilde raadet dog ikke ophæve det; i et raadsmandat af 1604 deltes da alle varer i to hovedgrupper: „freie güter", hvormed det var tilladt gæster at handle indbyrdes, og „bürgerliche güter", hvor dette ikke var tilladt; for de fleste af disse „bürgerliche güters"s vedkommende var det dem dog tilladt at benytte en borger som kommissionær, alene om korn, frugt, smør, ost og — sild og franske og hede vine hedder det: damit gaste mit gaste, auch mit gastepfennigen nicht handeln, auch kein factor an fremde verkauffen mag"[2]. Det synes da, som om man har villet holde handelen med disse varer som egenhandel for de hamburgske købmænd; en tanke, der i alt fald for de to sidstnævnte varers vedkommende maa have været ganske uigennemførlig[3]. I det hele taget var et saadant forsøg paa en detailleret regulering for en plads som Hamburg sikkert ganske upraktisk og virkningsløst; hellere maatte man lade den almindelige regel blive principielt bestaaende og saa i praksis haandhæve den med større eller mindre lemfældighed, eftersom tiderne syntes at kræve.

[1] Ehrenberg Hamburg 95—96 og Hamburger Handel 316.
[2] Ehrenberg Zts. f. hamb. Gesch. 8, 148 anm. 2.
[3] Baasch Hans. Gbl. XII, 1906, 66.

Da Englænderne i 1611 vendte tilbage med ligesaa store privilegier som før, kunde der vistnok ikke længere være tale om hævdelse af et absolut eller selv et indskrænket forbud; og det kom fra da af næppe heller til at spille nogen rolle for Hamburgs handelspolitik; at det dog selv ikke her principielt toges tilbage, derom synes den kendsgerning at vidne, at endnu den hamburgske mæglerordning af 1824 15. decbr. under høj straf forbyder al mægling mellem fremmede købmænd indbyrdes[1]. Som Hamburg principielt fastholdt dette forbud, men som regel fandt dets praktiske gennemførelse unødvendig, saaledes fastholdt det ogsaa principielt sin stapelret; men da i beg. af det 18. aarh. Altona, fordi det var blevet gjort til en frihavn, drog en stor del af de hamburgske kommissioner og konsignationsvarer til sig, var det ikke ved hjælp af sin stapelret, men ved at nedsætte sin transittold saa meget som muligt, at Hamburg søgte at gøre denne konkurrent uskadelig[2].

Med alt dette bør det dog ikke glemmes, at det kun var med hensyn til mellemhandelen, at Hamburg i praksis læmpede og kunde læmpe sin handelspolitik; alle bestemmelser, der tog sigte paa forsyningshandelen, holdtes derimod i kraft, saaledes, som naturligt var, forbudet mod fremmedes detailsalg[3].

316. Ser man bort fra de faa tyske byer, hvis købmænd trods alt stædigt vilde fastholde egenhandelen, var det overhovedet, som alt bemærket, ikke de byer, der i deres egenskab af kommissionshandelspladser befandt sig i en lykkelig fremadskriden, som behøvede at søge støtte i stapel- og gæsteret. Men for alle dem, der af naturlige grunde, ved beliggenhed, ved andre byers overvældende konkurrence, havde vanskeligere ved at følge med, var denne politik det sidste værn. Og saa hensigtsmæssig var den, at den tillod enhver praktisk fortolkning, der blot ikke berøvede den tyske købmand en vis andel i hans bys handel. Hvor det gjaldt forsyningen af og opkøbet i byen og dens opland, dær kunde den ikke vige tilbage fra kommissionshandelen, men hvor det drejede sig om mellemhandelen, kunde den endnu finde sig tilfreds med speditionen, der dog i det mindste gav købmanden speditionsgebyrerne. En saadan yderligere tilbagevigen fra kommissionshandel til spedition fandt ganske vist som regel ikke sted uden katastrofer; det var ofte de gamle handelshuse, der faldt, fordi de vilde fastholde kommissionshandelen; men saa kom i det mindste nye huse frem ved speditionen. Forøvrigt var det jo kun naturligt, at som alle mellemhandelens veje i denne tid blev fastere, kommunikationerne dog ogsaa noget forbedrede, maatte visse byer, der tidligere havde grebet noget mere selvstændigt ind, se deres virksomhed forandret til blot forsendelse af varer. Saaledes maatte, eftersom linjen Hamburg-Leipzig fæstnede sig, saavel Lüneburgs, som særlig Magdeburgs stilling som egentlig mellemhandelsplads blive stedse svagere; det samme gjaldt for Frankfurt for Oderliniens vedkommende, hvor i det hele taget tysk handelsliv var svagest. Men det er paa disse udsatte punkter, at man klart ser, hvormeget

[1] Westphalen Hamburgs Verfassung. Hamburg 1846, II, 119, anm. 2.
[2] Büsch Darstellung II, 281—82. Stieda Handw. d. Staatsw. 6, 1004.
[3] v. Below JNS 76, 460 anm. 39.

gæste- og stapelretspolitiken i virkeligheden betød som værn, og hvorfor de tyske byer i hele dette tidsrum dog ikke kunde opgive den; ja, at selv dens principielle modstandere maatte anerkende dens nødvendighed i praksis.

317. Det var den voksende tilbøjlighed hos købmændene til at benytte flodtransporten, der maatte gøre Frankfurts og Magdeburgs kommercielle stilling meget svag; dertil kom, at begge disse byer ramtes meget haardt af trediveaarskrigen.

Næppe var dog den svenske garnison trukket bort, før Frankfurt a/O 1643—44 lod sig alle sine gamle oplagsrettigheder bekræfte. Spørgsmaalet om, i hvor stor udstrækning Odersejladsen skulde tillades, krævede dog særlige forhandlinger med Breslau, hvorunder Frankfurt foreslog at tillade alle svære varers transport ad flodvejen fra Frankfurt til Breslau paa betingelse af, at alle fiske- og fedevarer, der forsendtes i tønder og kom fra nord og vest, skulde sælges til en Frankfurterborger, hvis de skulde føres videre ad flodvejen. Dette forslag kan næppe betyde andet, end at Frankfurterne for at indrømme Breslauerne den billigere flodtransport forlangte af dem — for visse varers vedkommende — provision som deres indkøbskommissionærer[1].

Herpaa vilde Breslauerne dog ikke indlade sig, og de videre forhandlinger førte da i 1646 til en overenskomst[2], der i sin grundtanke ganske kan jævnstilles med den hamburg-magdeburgske af 1538. Det bestemtes, at de breslauske købmænd maatte føre alle deres varer ad Oderen til Frankfurt; dær kunde de enten sælge dem — dog udenfor messerne og aarsmarkedet ikke til fremmede — eller de kunde, mod betaling af et oplagsgebyr, sende dem videre ad Spree, Havel og Elben eller paa vogn til andre lande (Stettin undtaget), naar denne videreforsendelse fandt sted ved faktorer, der tilhørte den frankfurtske købmandsstand[3]. Omvendt er det Frankfurterne tilladt selv at bringe deres varer til Breslau og paa samme betingelser at forsende dem videre ud derover. Ved denne overenskomst indskrænkes den frankfurtske oplagsret overfor Breslauerne til omladningspligt og et gebyr, men Frankfurt havde da ogsaa sikret sig speditionen og dertil, ved fastholdelsen af forbudet mod gæsters indbyrdes handel, de eventuelle kommissionsforretninger. Ogsaa gensidigheden havde fundet sit udtryk i overenskomsten; Frankfurternes handel i Breslau var underkastet ganske de samme indskrænkninger som Breslauernes i Frankfurt. Men Breslau var i fremvækst, Frankfurt den svagere part ved overenskomstens afslutning; det maatte være tilfreds med ved det værn, det havde i sin gæste- og oplagsret, at kunne fastholde speditionen af Breslauernes varer.

318. I den paafølgende tid blev Breslaus fremdrift stedse stærkere, Frankfurts stilling stedse svagere; svagest da Friedrich-Wilhelmkanalen,

[1] Toeche-Mittler 25—26. Schmoller JGVV 8, 371.

[2] Lünig Vol. XIV, p. spec. vol. X (cont. IV th. II forts.) 343 cf. Kløden 5, 28 ff. og Lepa, Zts. f. Handr. 26, 478 f.

[3] Ordret hedder det, først om Breslauerne, saa om Frankfurterne: oder durch solche façtoren, welche sie aus der Kauffmannschafft daselbst bestellen . . . weiter . . . versenden. Toeche-Mittler 29 bemærker slet ikke dette overenskomstens hovedpunkt og ser derfor i den kun et nederlag for Frankfurt.

bygget 1662—68, skabte Breslau en direkte flodforbindelse over Berlin med Hamburg[1]. Frankfurt mistede herved, ikke uden protest[2], speditionen af de varer, der udveksledes mellem Breslau og Hamburg over Berlin; med des større forsigtighed maatte det søge at hævde sin plads i den egentlige Oderhandel. Allerede i nogen tid havde det tilladt skippere, der kom syd fra, at sejle igennem, naar de blot betalte oplagsgebyr og udstedte en revers om, at de anerkendte Frankfurts privilegier. 1678, da kurfyrsten havde erobret Stettin, afsluttedes 11. juni to overenskomster, den ene mellem Breslau og Stettin, den anden mellem Breslau og Frankfurt; meget klart lader de de forskellige interesser træde frem. I overenskomsten mellem Breslau og Stettin[3] tilstaas der den breslauske købmand store friheder; men den absolute betingelse for dem er, at han lader en Stettinerborger og -købmand som sin faktor varetage alle sine interesser. Under reservation af sin stapelret tillader Stettin den breslauske købmand at sende linnedvarer, garn, silkevarer, krydderier, Breslauerrødt, uld, honning, tøjer, engelsk vitriol, schlesisk jern og ellers alle slags købmandsvarer gennem byen, hvad enten de kommer fra havet eller fra floden; de skal blot omlades og betale oplagsgebyr. I disse tilfælde forbeholdt altsaa Stettinerkøbmanden sig blot speditionen og speditionsgebyret[4]. Men korn, mel, skibsplanker, master, klaptræ, beg, tjære, salt, sild, tran, svensk jern, svensk vitriol, hør, hamp, Bergervarer og kridt skal han ikke blot udlade, men ogsaa forhandle til en borger, respektive modtage dem fra en borger[5]. I disse tilfælde vilde da Stettinerkøbmanden forbeholde sig, om ikke egenhandelen, saa dog kommissionærprovisionen. Og særligt gjaldt dette andre pommerske byers forsyning med tøjer og opkøbet af honning dær; her maatte Breslaueren forpligte sig til ikke selv at føre sine tøjer dertil, men love, at han ved sin faktor vilde sælge dem til en Stettinerkøbmand og ligesaa gøre opkøb af honning gennem ham. Disse begunstigelser gjaldt naturligvis kun selve den breslauske handel, derfor kun den breslauske købmands „propergutt und factoreyen", altsaa ikke blot hans egne varer, men ogsaa hans kommissionsvarer[6], et meget

[1] Kanalen blev første gang besejlet i 1669, da huset Schmettau lod fem Oderpramme afgaa 9. marts, ladede med 28 fade garn, 4 fade Breslauerrødt og 1½ td. voks; 18. marts passeredes kanalen, 22. marts naaedes Berlin, hvor varerne omladedes til viderebefordring til Hamburg. 10. apr. kom atter fire store Oderpramme fra Schmettau til Berlin. Fra den anden side gik en skipper fra Hamburg til Frankfurt med 30 last salt. Ernst v. Schmettau er i 1678 en af Breslaus repræsentanter ved afslutningen af de ndnfr. nævnte overenskomster. Kloden 5, 39 40. Om kanalens bygning Toeche-Mittler 31—34; om dens betydning for Berlin Schmoller JGVV 8, 371 75; Toeche-Mittler 54 59.

[2] Toeche-Mittler 35 38. Det forekommer lidt besynderligt, at Toeche-Mittler deri, at kurfyrsten tilbageviser Frankfurts krav om omladetvang, medens han haardnakket og mod købmændenes ønsker — fastholder omladetvangen i Berlin; l. c. 40 ff., partout vil se den territoriale politiks sejr over bypolitiken; i kurfyrstens mund betyder „vore lande" jo her blot Berlin.

[3] Lünig l. c. 350. Schmoller omtaler slet ikke disse overenskomster, der dog er et saa interessant led i udviklingen. Kloden 5, 41 ff har af en trykfeil hos Lünig ladet sig forlede til at henføre dem til 1676. Toeche-Mittler 47 48.

[4] Solche Kauffmanns-Waaren und Gütter, so ab- und auffgehen, je und alle Wege an einen Factorn, so Bürger und Kauffmann in Stettin ist, zusenden . . .

[5] . . . besondern, dass er (den breslauske købmand) solche und dergleichen Gütter und Waaren zu Stettin auszuladen und an einen Bürger und Kauffmann zu verhandeln schuldig und respective aus eines Bürgers und Kauffmanns Handen diese zu erwarten gehalten seyn solle. Man ser, hvor tydeligt overenskomsten undgaar de bestemte udtryk: verkaufen und kaufen.

[6] Wollen auch die Handlung nur auf einen Breslauischen Kauffmann und dessen Proper-Gutt und Factoreyen allein angesehen . . .

talende bevis om kommissionshandelens styrke og om, hvorledes den betragtedes.

For at Breslau kunde have glæde heraf, maatte der imidlertid ogsaa en overenskomst med Frankfurt[1]; Breslauerne maatte have fri fart til Stettin. Det var, hvad Frankfurt indrømmede dem for alle varer, alene fede- og fiskevarer undtagne, og under reservation af stapelretten, hvis anerkendelse stadig fandt sit udtryk i oplagsgebyret. Saa vidt gik Frankfurterne endogsaa, at de ikke mere forlangte omladning, varerne maatte frit gaa videre i samme skibe, de skulde blot lægge til for at betale oplagsgebyr og saa — „skal disse varer betros en Frankfurterkøbmands faktori, ved et til ham rettet fragtbrev, han skal da mod sædvanligt faktorgebyr saa hurtigt som muligt sende dem videre; men uden saadan kommission maa de ikke passere“ [2]. Man ser, at grunden til den frankfurtske liberalitet var, at Frankfurterne beholdt speditionen, endda med mindre arbejde; kun med hensyn til fede- og fiskevarerne søgte de endnu stadig at fastholde kommissionen[3].

319. Imidlertid vedblev forholdet mellem Stettin og Frankfurt formelt i alt fald at være fjendtligt; Stettin vilde stadig ikke indrømme Frankfurterne den frie sejlads gennem byen. Først da Stettin var blevet en preussisk by, kunde den preussiske regering begynde forsøg paa at skabe taaleligere tilstande. Disse bestræbelser udsprang fra regeringens ønske om at hæve Oderhandelen paa Elbhandelens bekostning, de var da udslag af en territorrial, eller hellere, af en rigshandelspolitik. Det er ogsaa sikkert, at den preussiske regering fra nu af ikke blot tog initiativet, men ogsaa fremsatte og stedse forfægtede opfattelsen af kongeriget Preussen som en enhed i kommerciel henseende og ogsaa gjorde forsøg paa at gennemføre handelspolitiske forholdsregler, der mest forsvaredes ved, at de var naturlige nødvendige konsekvenser af denne opfattelse. Den havde herved til forbilleder de vestlige nationalstaters sammensluttethed og deres industrielle og merkantile foretagsomhed, men hvor de virkelige økonomiske og kommercielle forhold var ganske andre end i Preussen eller Tyskland i det hele taget. Denne forskel lod sig ikke ophæve ved regeringsedikter. Det viste sig, at i praksis maatte regeringen paa alle kommercielle omraader lade de alene deducerede forholdsregler vige for saadanne, der blot var videreført praksis, undertiden endog gribe til bypolitikens ældste magtmidler, der allerede var i færd med at komme i miskredit.

Thi da i slutn. af det 17. aarh. tysk handelsliv blev kraftigere, og her og dær store forandringer indtraadte, nye byer voksede op til betydelige handelspladser, medens gamle byer gik tilbage, syntes gæsteretten og særlig stapelretten ofte hæmmende. Dog ikke i de tyske købmænds

[1] Lünig l. c. 352–53.

[2] Sollen diese Güter eines Frankfurtischen kauffmanns Factorey durch einen an ihn eingerichteten Fracht-Brief, anvertrauet, und umb gewöhnliche Factor-Gebühr von demselben also fort, durch den Franckfurtischen Baum, weiter gesandt und ohne dergleichen Commission nicht passiret werden.

[3] Det forekommer mig — uden at jeg kan anføre noget bevis for denne antagelse — usandsynligt, at praksis ikke skulde have fulgt de i overenskomsterne opstillede principer, selvom disse selv vel bortfaldt, da Stettin kort efter atter blev en svensk by. Anderledes Toeçhe-Mittler 48. Noget andet er, at Oderhandelen i det hele maatte være svag, saalænge Stettin var i svensk besiddelse, fordi den belastedes med større afgifter, og fordi der til disse endog i de fleste tilfælde yderligere kom Øresundstold.

henvise til det følgende afsnit. Dær vil det ogsaa ses, at man allerede i beg. af det 16. aarh., og formodentlig langt tidligere, indenfor selve den hanseatiske handel havde uddannet en særlig handelsform, der tillod at forbinde gensidigheden med et bestemt pekuniært vederlag til kommissionæren — et forhold, der forklarer den lethed og hurtighed, hvormed hele denne udvikling foregik.

311. Men i den sidste halvdel af det 16. aarh. kom den i fare for at blive afbrudt. Da var det, at den store invasion af fremmede købmænd fandt sted[1]; da syntes det, som om disse ganske vilde skyde den tyske købmand til side for selv direkte at træde i forbindelse med tyske aftagere og producenter, og navnlig at de selv vilde udføre alle de handelsforretninger, mellemhandelen fremkaldte, uden den tyske købmands hjælp. Atter svulmede liggernes og gæsternes tal op i de tyske byer, blot at det nu var hollandske og engelske liggere og gæster. Hvad den store mellemhandel angik, maatte der gives de fremmede et vist spillerum; det var, hvad Leipzigermesserne indrømmede dem. Men iøvrigt havde købmændene i hver enkelt by to udveje. Dels kunde de, hvor tilstrømningen var meget stærk, aabne deres byer for dem, idet de tillod dem dær at tage fast bopæl, optog dem som borgere og saa haabede, at disse nye borgeres fremmede forbindelser vilde tjene til styrkelse af byens handelsliv i det hele taget; det var, hvad Hamburg gjorde overfor de nederlandske flygtninge og de portugisiske Jøder, senere ogsaa overfor de franske Huguenotter, det var, hvad Jauer tilbød de hollandske faktorer, og hvad ogsaa fandt sted i andre tyske byer. Og dernæst kunde de skærpe deres gæste- og stapelretsbestemmelser, give dem den udformning, hvorved de ramte mellemhandelen, der var af særlig stor betydning for disse fremmede købmænd, og saa bringe dem i anvendelse paa de fremmede med det formaal for øje derved at formaa dem til at overlade deres forretninger til tyske købmænd som kommissionærer. Som de tyske købmænd i deres indbyrdes forbindelser havde indset, at deres personlige medrejsen var unødvendig og blev formaalsløs, saaledes maatte ogsaa de fremmede indse, at der i Tyskland stod en købmandsstand beredt til at varetage deres interesser samvittighedsfuldt, blot de fik dem overdragne. En saadan politik var selv i de mest fremmedfjendtlige kredse forsvarlig og forstaaelig — men at indrømme de fremmede købmænd netop som gæster og liggere særlige friheder og privilegier, det syntes at være imod al fornuft og billighed, og netop derfor vakte Hamburgs optræden overfor Englænderne saa megen harme.

312. Naar man derfor fra det 17. aarh.s begyndelse finder kommissionshandelen som den herskende handelsform i Tyskland, tør det nok paastaas, at denne tilstand ikke alene var den naturnødvendige følge af de store forandringer indenfor selve den tyske omsætning og de særlige vanskeligheder, hvormed tysk handel i sin egenskab af landhandel var forbundet, men at den ogsaa var skabt ved de tyske køb-

[1] Om denne invasions i enhver henseende gennemgribende betydning for udviklingen i Tyskland kan jeg nu henvise til Bothes fortrinlige skildring af forholdene i Frankfurt a/M.

mænds egen bevidste stræben, saaledes som denne aabenbarer sig i deres handelspolitiske forholdsregler[1]. Det er indlysende, at havde ikke de tyske købmænd i de fleste tyske byer forstaaet den tid, hvori de levede, og indrettet deres handelspolitiske praksis derefter, vilde et fuldstændigere og pludseligere sammenbrud af tysk handelsvirksomhed være blevet følgen.

Det maa dog ogsaa indrømmes, at ikke overalt var der en saa klar forstaaelse af, at det, det kom an paa, var bevarelsen af den tyske handelsvirksomhed som kommissionshandel. Der var de tyske byer, hvor købmændene ikke helt kunde forstaa, at det ikke længere kunde være gæsterettens formaal at beskytte deres egenhandel, og hvor de stadig var tilbøjlige til at hævde dette synspunkt. Dette gjaldt navnlig de mindre Østersøstæder lige fra Lübeck[2] til Kønigsberg (Danzig formentlig undtagen); skønt hellerikke de helt kunde unddrage sig den naturlige udvikling, synes de dog kun modvilligt at have bøjet sig derfor, og lige til slutn. af det 18. aarh., lejlighedsvis idetmindste, at have hævdet egenhandelen som deres gæste- og stapelretspolitiks princip og formaal. Følgen var paa den ene side en virkelig og meget stærk formindskelse af deres handel, paa den anden side, at de fremmede liggere intetsteds var forholdsvis talrigere end netop i disse byer.

Formentlig er der dog en dybere aarsag til deres købmænds manglende forstaaelse. Den direkte forbindelse ad søvejen og den nye mellemhandelslinje Leipzig-Hamburg berøvede disse byer saagodtsom enhver andel i den store mellemhandel; deres virksomhed indskrænkedes til forsyningen af hver sit lille distrikt. Denne opgave var ikke mere omfattende, end at hver af disse byers købmandsstand maatte mene sig i stand til at løse den for deres egen regning; deraf den mere afvisende holdning og deres modvillighed, naar de maatte indrømme for sig selv, at selv hertil slog deres kræfter ikke til[3]. Det var i de byer, hvor den store mellemhandel skabte et stedse virksommere handelsliv, at den nyere opfattelse af gæste- og stapelretspolitikens formaal slog igennem. Og det saa meget lettere, som udførelsen af kommissionsforretninger netop i denne tid endelig befriede sig for de baand, gensidigheden paalagde den, og løste sig ud som selvstændigt erhverv. Dette skete derved, at kommittenten tilstod kommissionæren et vist, snart usancemæssigt bestemt vederlag for hans arbejde i form af provision; det vil i næste afsnit blive paavist, at denne forandring kom til gennembrud i tysk handel netop i den sidste halvdel af det 16. aarh. og stod i nær forbindelse med, at de tyske købmænd nu overtog udførelsen af stedse flere kommissionsforretninger for kommittenter af fremmed nationalitet.

---

[1] Herved bør man dog ikke overse, at det for en stor del var de som borgere indvandrede købmænd, der bragte den indfødte tyske købmandsstand i mere udstrakte forbindelser med fremmede kommittenter.

[2] Om Lübecks handelspolitik i det 17. og 18. aarh. nu Baasch Die „Durchfuhr" in Lübeck. Hans. Gbl. XIII, 1907, 109—52.

[3] Büsch Darstellung I, 198--200. Solche (Stapelstädte) sind alle kleinere Seehäven an der Nord- und der Ost-See. Sie versorgen mit ausländischen Waaren jede einen kleinern oder grössern Strich Landes, gewöhnlich so weit, bis ihnen der Betrieb einer andern Handels-Stadt in den Weg kömmt . . . So hat der Rhein mehrere Stapel-Städte, durch deren eine zur andern die Handlung fortgeht, deren aber jede insbesondre eine kleinere oder grössere Gegend teils mit ausländischen Waaren versorgt, teils deren Produkte an sich zieht . . . In diesen Stapel-Städte wird der Handel noch sehr nach alter Art betrieben.

ogsaa tilbage til sin oprindelige plan, idet den 1729 9. april for to aar erklærede handelen mellem Stettin og Frankfurt ganske fri. Men hvem var de, der ønskede denne udvidelse? Da i 1731 de to aar var forløbne, udtalte det stettinske købmandsskab sig for en fortsættelse, medens magistraten fraraadede den. Og nu foretog regeringen et tilbagetog. 1731 17. apr. satte den atter recessen af 1723 i kraft; den var bleven ængstelig, fordi de særlig gunstige aar siden 1728 og handelsfriheden havde foranlediget etableringen af et ikke ringe antal hollandske og schlesiske huse henholdsvis i Stettin og Frankfurt.

Saaledes havde det vist sig, at opgivelsen af stapelretten, endda blot for de preussiske byers vedkommende, havde haft netop den virkning, som de tyske købmænd igennem disse aarhundreder stedse havde frygtet: mellemhandelen gled ganske ud af deres hænder, de fremmede traadte i direkte, omend skjult, indbyrdes forbindelse. Det er af de nærmere bestemmelser i en ordre af 1733 16. oktbr. klart, at den preussiske regering nu indsaa, at dens og handelsfrihedens ivrige tilhængere havde været de fremmedes haandlangere; thi denne ordre indskærpede fremfor alt en ed, som alle købmænd skulde aflægge om, at de ikke med nogen udenfor de preussiske lande boende købmand vilde indgaa et societet, hvis formaal var at deltage i Oderhandelen, og at de særlig ikke vilde tjene nogen udenlandsk købmand som speditør. Men om nu end dette forlangende var et velment udtryk for regeringens erfaringer, var det paa den anden side under de daværende forhold for umuligt. Thi ganske vist havde det oprindelig været de tyske købmænds hensigt med gæste- og stapelretten at fastholde i alt fald kommissionshandelen, men de havde dog altid, hvor ikke andet lod sig opnaa, været villige til at nøjes med speditionen for de fremmede købmænd. I Berlin nægtede da ogsaa saa godt som alle købmænd at aflægge eden[1].

322. Det forekommer mig, at det heraf meget klart ses, med hvilken forsigtighed den tyske handelspolitik maatte føres, saalænge Tyskland endnu ikke havde nogen eksporthandel, der alene ved sin egen kraft kunde holde de fremmede borte, ja end ikke kan siges at have haft en eneste vare, hvori det var de fremmede virkelig overlegent. Saalænge dette ikke var tilfældet, var en udstrakt liberal handelspolitik de fleste steder en umulighed, al anstrengt ansporing af den tyske handel ved territorialpolitikens ordrer kun mundsvejr, territorialpolitiken selv maatte vende tilbage til det grundlag, byernes politik havde arbejdet paa. Den forsigtige gæste- og stapelretspolitik, som de tyske byer ledede den, der saa til egenhandelen, men mente kommissionshandelen, og i nødsfald nøjedes med spedition, var eller maatte synes den eneste mulige handelspolitik. Büsch, der ikke forstod dens væsen, kunde forkaste den, fordi han levede og virkede i Hamburg, hvor alle varer af sig selv strømmede til og alene derved gav Hamburgkøbmændene opgaver nok, forretninger nok og mulighed for at arbejde sig frem. Men at tro, at Elbhandelen lod sig drage til Oderen, vidnede om

[1] At iøvrigt regeringens skiftende handelspolitik næppe har øvet stor indflydelse paa Oderhandelens omfang, ses af de tal, Vanselow Balt. Stud. N. F. 7, 154 meddeler om Stettins import og eksport i aarene 1729–38, disse viser en jævn og stadig fremgang.

utilstrækkelig indsigt, dermed bortfaldt den territoriale handelspolitiks berettigelse; her kunde den gamle politik vel mildnes, men den maatte bevares, til de forhold, der havde skabt den, forandredes.

323. Vender man sig til Elblinien og Magdeburg[1], ser man, at denne bys bestræbelser ganske ligesom Frankfurts og Stettins er rettede mod at bevare kommissionen og speditionen. I hvilken grad denne sag var af betydning for de magdeburgske købmænd, ses bedst af den strid, der derom opstod mellem dem og de magdeburgske skippere.

I overensstemmelse med traktaten af 1538 modtog de magdeburgske købmænd som faktorer for Hamburgerne disses varer, solgte dem som kommissionærer eller sendte dem vel ogsaa videre, i hvilket sidste tilfælde der var at svare et oplagsgebyr af varerne; maaske var den provision, de heraf beregnede sig, i begge tilfælde den samme. Indtil 1631 havde de magdeburgske skippere nøjedes med fragtbesørgelsen; dog havde de tillige som alle magdeburgske borgere ret til at drive egenhandel i korn. I den opløsningstid, som efter 1631 indtraadte i den magdeburgske handels historie, forandredes dette. Enkelte kapitalkraftigere købmænd anskaffede sig skibe, ikke blot for paa dem at forsende deres egne varer, men, idet de lod sig optage ogsaa i skipperlavet, benyttede de dem tillige til fragtbesørgelse for andre. Blandt de egentlige skippere, hvis erhverv i det hele krævede ret stor kapital, fandt de efterlignere. Og disse købmandsskippere drev nu ikke blot egenhandel ogsaa med stykgods, men overtog tillige spedition af Hamburgervarer til Leipzig og omvendt; mod et formentlig ringere speditionsgebyr sparedes paa denne maade oplagsgebyr og faktorprovision. Naturligvis maatte dette berede hovedmassen af de magdeburgske købmænd en ødelæggende konkurence, og fra 1649 var striden staaende; en kurfyrstelig resolution af 1684 14. febr., der forbød skipperne at beskæftige sig med „kommissioner og faktorier", havde kun forsaavidt virkning, som den bevægede de fire store handelshuse, der paa engang drev skipper- og købmandsforretning, til at love, at de mod at bibeholde deres fulde ret til egenhandel vilde afholde sig fra faktoreren af fremmede varer og overlade dette til de andre købmænd, for at disse kunde tjene deres provision — man ser, at dette var stridens kernepunkt.

324. En saadan resolution kunde naturligvis ikke standse den naturlige bevægelse, der var i færd med at trænge Magdeburg tilbage til væsentligst at være en speditionsplads. De blandede skipper- og købmandsforretninger fortsatte deres virksomhed; i 1705 afgjorde en kongelig kommission sagen saaledes, at en skipper vel maatte drive egenhandel med stykgods, men at han dertil skulde benytte en købmand som faktor, mod at denne kun beregnede ham den halve provision af, hvad han beregnede fremmede kommittenter[2]. Selv denne afgørelse, der søgte at ordne skippernes egenhandel i lighed med, hvad der gjaldt fremmedes, var virkningsløs, og det saa meget mere som en overappellationsrets-

[1] Schmoller JGVV 11, 34—43.

[2] Schmoller l. c. 39, bemærker herom: Die Entscheidung war nicht ganz klar, denn das Faktoriren konnte sich nur auf fremde Güter, nicht auf eigene beziehen. (!)

dom af 1709 var skipperne gunstig, selvom den advarede dem mod „at drage købmændenes faktorvirksomhed til sig". I aarene op til 1720 tiltog nu skippernes handelsvirksomhed stærkt i omfang, skipperlavet paastod 1728, at det dengang havde haft 70 medlemmer; foruden de store huse lod mange unge købmænd sig optage og drev kommissionsforretning og „faktori" endog uden selv at eje skib. Des stærkere klagede købmandslavet, idet det forestillede regeringen, at det drejede sig om, hvorvidt den vilde begunstige 5—6 meget store huse eller 50—60 retskafne, mindre købmænd, med bitterhed talte de om de unge begyndere, der „satte priserne ned".

1722 26. oktbr. kom da en afgørelse: ingen skulde kunne være medlem af begge lav, en købmand skulde være en købmand, en skipper maatte ikke drive handels- eller faktorvirksomhed; paa det strengeste forbydes det skipperen at lade fremmede benytte hans navn og at have societet med fremmede. 1733 8. marts tillodes det dog skipperne at indlade hver tredivte last for egen regning, men naar det iøvrigt i det 18. aarh. lykkedes at holde skippervirksomhed og købmandsvirksomhed adskilte, tør det antages, at det var, fordi Magdeburgerkøbmændene af skipperne og de unge begyndere havde lært at sætte provisionen ned fra kommissions- til speditionsprovision.

At fastholde blot denne andel i mellemhandelen var nu ogsaa Magdeburgs formaal, og hertil maatte den som alle andre tyske byer søge støtte i sin stapel- og gæsteret. Allerede brudt af Hamburgerne, kom den magdeburgske stapelret i fuldstændig opløsning under trediveaarskrigen, sachsiske skippere sejlede igennem lige til Hamburg, og selvom byen fra 1632 forlangte en revers af dem om, at de anerkendte stapelretten, kom ogsaa dette ud af brug efter 1685. Under disse forhold hjalp en kejserlig stadfæstelse af 1638, en kurfyrstelig af 1666 kun lidet; kun ved forhøjelser af oplagsgebyret kunde byen værge sin ret[1]. Fra 1720erne mærkes her en kraftigere strømning; i nye statuter for købmandslavet af 1723 forbydes atter gæsters indbyrdes handel, købmanden maa ikke anmelde fremmedes varer som borgerlig ejendom og maa ikke indgaa societet med fremmede, forkøb af skipperne forbydes[2]. Fra 1727 forlanges atter reverser, og 1747 17. juni genoprettede Friedrich 2 den magdeburgske stapelret[3]. Endnu her benyttede da „territorialpolitiken" bypolitikens overleverede vaaben, og stapelretten hævdedes lige til 1786 i sit fulde omfang, ogsaa overfor andre preussiske byer; efter den tid ikke, forsaavidt angik lejlighedsvise indskibninger ved Elben nedenfor byen og indenfor preusisk territorium, endelig ophævet blev den først ved Elbsejladsakten af 1821 22. juni[4].

325. Hvor vigtigt det var for Magdeburgerne at fastholde denne mellemhandel, der dog foruden at afgive told og afgifter til kongen og byen, tillige afgav kommissionær- eller speditørprovision til dens købmænd og fragt til dens skippere og fragtmænd, ses af en oversigt over

[1] Schmoller JGVV 8, 1049, 1051.
[2] Schmoller JGVV 11, 41.
[3] Schmoller JGVV 10, 711.
[4] Schmoller JGVV 10, 714—15.

det procentvise forhold mellem egenhandelen og kommissions- eller speditionshandelen indenfor visse varearter, der lader sig uddrage af de af Schmoller meddelte lister over de mængder af disse varer, der i aarene 1741—1759, 1770 og 1780 ad Elben befordredes mellem Hamburg og Magdeburg[1].

Fra Magdeburg til Hamburg

	Blaastivelse		Blik		Jernvarer		Lærred		Potaske		Smeltedigler	
	fremmed regning	egen regning	f. r.	e. r.	f. r.	e. r.	f. r.	e. r.	f. r.	e. r.	f. r.	e. r.
1747—51.	100,0		93,8	6,2	100,0		99,9	0,1	92,3	7,7	100,0	
1752—55	100,0		82,7	17,3	100,0		100,0		81,4	18,6	100,0	
1756—59.	91,6	8,4	81,2	18,8	100,0		97,3	2,7	63,8	36,2	100,0	
1770.....	100,0		100,0		100,0		100,0		100,0		100,0	
1780.....	100,0		100,0		100,0		99,6	0,4	70,1	29,9	100,0	

Fra Hamburg til Magdeburg

	Sukker		Sirop		Kaffe		Sild		Rosiner		Ris	
	fremmed regning	egen regning	f. r.	e. r.	f. r.	e. r.	f. r.	e. r.	f. r.	e. r.	f. r.	e. r.
1741—42.	91,6	8,4	73,8	26,2	90,4	9,6	40,5	59,5	80,0	20,0	60,2	39,8
1745—46	89,9	10,1	66,3	33,7	95,0	5,0	40,3	59,7	82,8	17,2	49,4	50,6
1747—51.	88,8	11,2	61,9	38,1	91,9	8,1	37,1	62,9	77,4	22,6	58,8	41,2
1752—55.	90,3	9,7	61,9	38,1	90,5	9,5	33,0	67,0	80,1	19,9	55,0	45,0
1756—59	92,1	7,9	92,8	7,2	80,0	20,0	44,3	55,7	71,1	28,9	46,8	53,2
1780	100,0		100,0		69,4	30,6	31,0	69,0	77,0	23,0	44,1	55,9

Det ses, at indenfor disse varearter er den magdeburgske egenhandel kun overlegen i sild og ris, af nogen betydning i rosiner, kaffe, sirop, sukker og potaske, ganske forsvindende i de andre tilfælde. Og utvivlsomt havde egenhandelen i denne tid endda taget et vist opsving[2], hvad man ogsaa kan iagttage for risens, sildens, kaffens og potaskens vedkommende. Alligevel var dog egenhandelen af meget ringe omfang i forhold til handelsvirksomheden for fremmedes regning, og dette ses endnu skarpere deraf, at af alle varer, der i 1786 førtes igennem provinsen Magdeburg, var efter værdien kun de 13,5 % for Magdeburgernes egen regning, medens for provinsen Halberstadts vedkommende egenhandelen androg 11,7 %[3].

[1] Schmoller JGVV 11, 24—26.
[2] Schmoller JGVV, 10, 718.
[3] Schmoller JGVV 10, 722.

326. Disse eksempler maa være tilstrækkelige til at vise handelspolitikens uforanderlighed, dens nødvendighed og værdi. De tyske købmænds hovederhverv var i dette tidsrum kommissionshandelen og speditionen. Dette forhold var den nødvendige følge af landhandelens vanskeligheder og transportmidlernes ufuldkommenhed. Men ved disse virksomheder erhvervede den tyske købmand sig ogsaa efterhaanden atter kapital, saa han derved end mere kunde tilpasse sin kommissionshandel efter, hvad forholdene krævede, og bedre end før hævde denne handelsforms berettigelse og sin egen selvstændighed. Havde han paa overgangen fra det 16. til det 17. aarh. som kommissionær arbejdet med kommittentens kapital i form af konsignerede varer eller penge til indkøb af varer for kommittentens regning, gik han allerede i løbet af det 17. aarh. over til at føre sin kommissionsforretning ved egen kapital. Idet han accepterede og betalte tratter, der præsenteredes ham en vis tid efter, at han havde modtaget varer i konsignation, ydede han kommittenten forskud; han gjorde udlæg for denne, idet han selv betalte den vare, han købte for kommittentens regning. Jeg vil i det følgende afsnit komme tilbage til denne udvikling, her skal den blot nævnes, fordi den utvivlsomt i høj grad lettede handelen i det hele taget, befæstede den tyske købmand i hans stilling som kommissionær og formentlig mere end baade gæste- og stapelret bevirkede, at kommissionshandelen blev den tyske handels herskende form.

At kommissionshandelen var den herskende handelsform vilde som ovenfor kunne udtrykkes rent talmæssigt. Hvis det var muligt aar for aar at angive den samlede sum af alle de forretninger, tyske købmænd udførte, enten udtrykt ved de omsatte varemængder eller ved disses værdi, og det saa var muligt at fastslaa, hvor store varemængder eller for hvor stort beløb de tyske købmænd omsatte for egen regning og hvor store som kommissionærer, vilde det ses, at kommissionsforretningerne udgjorde den største og i procent udtrykt formentlig endog en voksende del af den samlede tyske omsætning. Da kommissionsvirksomheden var løst ud som særligt erhverv, blev en saadan udvikling mulig; men manglen af statistisk materiale gør enhver direkte paavisning umulig, man maa nøjes med en ydre betragtning af bevægelsen.

327. For det første vedblev kommissionshandelen at have ganske samme betydning for handelsforbindelserne mellem tyske købmænd indbyrdes; selvom gensidigheden ikke længere var det bærende princip i den forstand, at den netop repræsenterede lønnen, vilde dog tyske købmænd i forskellige byer ofte vedblive at staa i gensidig forbindelse. Imidlertid maa man her erindre Büsch's ord om, at strengt taget gives der kun een handel, nemlig egenhandelen. „Enhver given kommission forudsætter, at en mand, hvem han end er og hvor han end lever, for sin egen regning foretager en handelsforretning og i denne sin egenhandel benytter en andens tjeneste“[1]. Hvis derfor tyske købmænd alene havde modtaget kommissioner fra andre tyske købmænd, maatte

[1] Büsch Darstellung I, 208 9.

kommissionshandelen, selv frigjort ved provisionens indførelse, selvom det var hovedmassen af de tyske købmænd, der fortrinsvis udførte kommissioner, medens kun nogle faa fortrinsvis drev egenhandel, have forholdt sig til egenhandelen som en til en, naar den samlede omsætning opgjordes. Det er derfor, man fortrinsvis maa rette sin opmærksomhed paa de af de tyske købmænds. kommittenter, der ikke selv var tyske købmænd.

Disse falder i to grupper, af hvilke langt den betydeligste dannes af købmænd af fremmed nationalitet; dem var det, der gav den tyske kommissionshandel den store overvægt over egenhandelen. Jeg kan her kun rent skitsemæssigt antyde de forandringer, der indtraadte med hensyn til disse fremmede købmænds forekomst som kommittenter, thi, hvor forbavsende det end er, foreligger der i hele den rige tyske historiske og økonomiske literatur næsten intet om forretningsforbindelserne imellem tyske og fremmede købmænd i tiden 1600—1850. I det mindste overalt i Vesterhavs- og Østersøbyerne burde alt materiale hertil fremdrages af arkiverne og undersøges; først paa nøjere specialundersøgelser hver by for sig kunde en skildring af den tyske handels historie i denne tid opbygges.

328. Navnlig i tiden umiddelbart efter 1578 modtog ikke blot i Hamburg, men ogsaa i andre byer tyske købmænd i stigende grad kommissioner fra engelske kommittenter. Disse engelske kommissioner maatte betydeligt formindskes, da Hamburg paany i 1611 optog merchant adventurers; den engelske principal havde nu sin engelske faktor at henvende sig til i Hamburg, maatte ikke engang benytte andre som kommissionærer, og faktoren selv behøvede i Hamburg ingen mellemmand, eftersom direkte handel med fremmede, kornhandelen undtagen, udtrykkeligt var Englænderne tilladt ved privilegiet. Forandringen kunde dog formentlig kun øve sine virkninger i Hamburg selv, og formindskelsen af de engelske kommissioner her opvejedes vel ved det forøgede antal ordrer fra andre tyske byer til Hamburgerkøbmændene om indkøb dær hos Englænderne. Imidlertid var jo i virkeligheden i det 17. aarh. et engelsk faktori i Hamburg mindre paa sin plads end noget andet sted i verden, fordi der her stod en stor, stammebeslægtet, foretagsom købmandsstand beredt til at yde engelske principaler netop de tjenester, som faktorerne udførte, her var forholdene ikke væsensforskellige fra de engelske, sørejsen kort og dens farer mindre end andetsteds, kommunikationen stedse livligere mellem Hamburg og alle engelske kystbyer. Jo mere Englænderne vænnede sig til og lærte de tyske forhold at kende, des mindre maatte kompagniorganisationen synes berettiget; dertil kom, at den engelske handel netop til Tyskland hurtigere tabte sin stærkt koncentrerede karakter og de londonske klædegrosserere dermed deres aldeles overvejende indflydelse. Følelsen af den særlige organisations unødvendighed forstærkedes sikkert saavel i Hamburg som i England i løbet af det 17. aarh. I Hamburg fandt den et udtryk i Windischgräzerrecessen af 1674, der opfordrede raadet til at tilbagekalde de særlige privilegier til kompagniet og træffe en saadan ordning, at Englænderne i Hamburg ikke berøvede den indfødte købmand hans

erhverv[1]. I England gjorde alle kompagniorganisationens angribere særlig merchant adventurers til deres syndebuk, indtil saa dette kompagni allerede i 1688[2] blev berøvet sit monopol paa eksporten af engelsk klæde til kontinentet.

329. Hamburgfaktoriets ubetimelighed viste sig mest iøjnefaldende derved, at det stadig havde at kæmpe med en uudryddelig handel af interlopers til Hamburg. Allerede 1577—78 var denne interlopers handel af et betydeligt omfang[3], og der er ingen tvivl om, at den i den følgende tid, da kompagniet vanskeligt kunde træffe foranstaltninger derimod, er blevet fortsat. Disse engelske købmænd udenfor kompagniet henvendte sig naturligvis stedse til hamburgske kommissionærer, og i alt fald efter faktoriets genoprettelse 1611 blev dette en nødvendighed for dem, naar de vilde fortsætte deres handel. Netop det, at det i sig selv var saa naturligt, at engelske købmænd benyttede hamburgske kommissionærer, gjorde kompagniets stilling meget vanskelig og maatte styrke modstanden mod det i England selv. Det søgte da at standse denne bevægelse, idet det paa den ene side i strid med alle nedarvede principer 1613 20. marts tillod ikke-medlemmer at importere alle fremmede varer til Hamburg, naar de gav dem i kommission til medlemmer af kompagniet dær[4], paa den anden side ved privilegiernes fornyelse 1618 fik tilføjet et forbud mod, at borgere, indbyggere eller fremmede i Hamburg fra England bragte eller dertil sendte varer, tilhørende Englændere, hvad enten disse var medlemmer eller ej[5]. Eftersom imidlertid indrømmelsen med hensyn til fremmede varer var saa at sige betydningsløs i en tid, hvor engelsk handel næsten alene var klædeeksport, fandt der ikke desto mindre i 1620erne en ikke ringe import sted til Hamburg fra interlopers[6], og i en stigende interloperhandel kan man vistnok se aarsagen til, at merchant adventurers handel, endskønt Hamburg havde afløst Middelburg som kompagniets hovedplads, øjensynligt i det 17. aarh. var i tilbagegang.

Thi medens engelsk handel som helhed indtil slutn. af det 17. aarh. var i stadig fremgang, og medens antallet af engelske faktorer paa Levantpladserne i dette aarhundrede stedse vokser, er det i Hamburg i tilbagegang. Materialet til denne kompagniets senere historie er ringe, men det kan dog anføres, at man for aaret 1611 kender navnene paa 104 engelske købmænd, der drev handel i Hamburg, for 1620 kan anslaa deres tal til mindst 116 — men for aarene omkring 1690 til kun et halvt hundrede. De i faktoriets kirkebog bevarede daabslister kan maaske benyttes som vidnesbyrd om, at tilbagegangen var jævn og stadig; medens der i 1618 døbes 16 børn, i 1624: 15, er tallet i perioden 1640—64 i aarligt gennemsnit 9,4, i tiden 1666—88 4,4[7].

Loven af 1688, der gav alle Englændere lige ret til klædeeksport

[1] Lingelbach Am. Hist. Rev. 9, 277.
[2] Stat. of the Realm I Will. and Mary c. 32 sect. 10.
[3] Ehrenberg Hamburg 330—31.
[4] Lingelbach 32.
[5] Lingelbach Am. Hist. Rev. 9, 272.
[6] Baasch Zts. f. hamb. Gesch. 9, 311.
[7] Ehrenberg Hamburg 258 ff. Hitzigrath 12–14, 24—25.

til kompagniets omraade, gjorde interlopers handel lovlig og kunde derfor kun være til gavn for den hamburgske kommissionshandel. Det engelske faktori i Hamburg blev ganske vist bestaaende og bevarede sine særlige privilegier dær, lige til det ophævedes af Napoleon 1807 20. aug.[1], men det var fra nu af en ganske privat sammenslutning, der ikke længere havde magt til at lede handelen eller til for sig at forlange alle engelske kommissioner. Hamburgerkøbmænd traadte stedse mere i de engelske faktorers sted som kommissionærer, og samtidig med at deres tidligere misstemning mod det engelske faktori tabte sig, hævdede de deres fuldstændige ligeberettigelse. I en konvention om handelen med engelsk sild i Hamburg, der afsluttedes 1719 8. febr., er der saaledes indsat en bestemmelse om, at de engelske ejere, der vil sende deres sild til Hamburg og lade den sælge dær ved kommissionærer, skal være forpligtede til at vælge disse enten blandt medlemmerne af det engelske faktori eller blandt Hamburgs borgere, der kan da sælge den til hvem de vil eller forsende den videre[2]. Faktoriet var derfor til denne tid i stadig tilbagegang; 1689—1738 var daabsgennemsnittet kun 3,5 og allerede 1722 talte faktoriet kun 20 medlemmer. Men paa dette standpunkt holdt det sig saa det 18. aarh. igennem[3], og de engelske huse i Hamburg bevarede dog en vis del af de engelske forretninger — men de fleste af disse engelske faktorer var efter John Parish' dom lidet dygtige eller virksomme købmænd[4].

330. Langt tidligere og stedse i langt større omfang optraadte Hollænderne som de tyske købmænds kommittenter, des beklageligere, at der netop herom ikke kan siges andet end dette. Man kan her blot henvise til nogle omstændigheder og tal, der kan belyse, hvor overordentlig fast og livlig forbindelsen mellem Holland og Hamburg var i den første tid af det 17. aarh.

I 1613 indrettedes en regelmæssig fragtfart, „børtfart", mellem Hamburg og Amsterdam, og børtordningen af 25. septbr. vidner tilstrækkeligt om kommissionsforbindelser; 1631 oprettedes en linie Hamburg-Bremen, 1647 forbandtes saaledes ogsaa Bremen og Amsterdam. Denne fragtordning blev bestaaende til ned i det 19. aarh.[5] Man ser, at i aarene 1623—32 var der næsten ikke den vare, som ikke for en del importeredes til Hamburg fra Amsterdam eller andre hollandske byer, fuldstændig fik Hamburg derfra sin import af sild, de fleste andre fiskearter og Rhinskvin, og for en række andre varer: kolonialvarer, sæbe, ost, sten (mursten), visse farvestoffer, kalveskind o. s. v. var Holland hovedimportlandet, ogsaa franske vine fik Hamburg stedse mere over Amsterdam i stedet for direkte fra Frankrig. I beg af 1620erne kommer over halvdelen af samtlige indgaaende skibe til Hamburg fra Holland, ligesom over halvdelen af de skibe, der forlader Hamburgs havn, har en hollandsk havn til bestemmelsessted; disse skibes antal er voksende, saa at de omkring 1630 udgør over 60 %[6].

---

[1] Lingelbach Am. Hist. Rev. 9, 282--87.

[2] Klefeker 6, 339—42. Convention renouvellée et amplifié entre Sa Majesté Britannique et la ville de Hamburg touchant le commerce des harangs § 6: Quand les proprietaires voudront envoyer leur harang à des commissionaires pour le débiter ils seront tenus de choisir leur commissionaire ou d'entre la louable Société Anglicane, residante dans la ville, ou d'entre les bourgeois qui alors le pourront vendre à quiconque leur plaira ou l'envoyer hors de la ville où bon leur semblera. — Formodentlig har denne bestemmelse allerede været indsat i den første konvention af 1711 31. jan.; men Baasch omtaler den hverken her eller under forhandlingerne 1715—19. Hans. Gbl. XII, 1906, 80—81, 87—90.

[3] Lingelbach Am. Hist. Rev. 9, 279, anm. 1.

[4] Ehrenberg Parish 4.

[5] Baasch Forschungen zur Hamburgischen Handelsgeschichte II: Die Börtfahrt zwischen Hamburg, Bremen und Holland. Hamburg 1898.

[6] Baasch Zts. für hamb. Gesch. 9, 302 ff.

Det maa være tilladt heraf at slutte, at Hollænderne ogsaa indtog den første plads blandt de hamburgske købmænds oversøiske kommittenter i det 17. aarh.; thi dels var det, som ovenfor anført, sikkert allerede fra beg. af det 16. aarh. almindeligt, at hollandske købmænd gav deres varer i kommission til hamburgske og andre tyske købmænd, dels var Hamburgerne netop paa dette punkt stedse paa deres post og vilde forlange raadets indskriden, naarsomhelst de syntes, at udførelsen af de hollandske kommissioner lejlighedsvis i for høj grad overlodes til hollandske faktorer[1].

331. I beg. af det 18. aarh. sker der da det, at de franske kommissioner faar en overvejende betydning for de tyske, fremfor alt de hamburgske kommissionærer. Frankrigs herskende stilling i det 18. aarh.s verdenshandel skyldtes, som allerede tidligere fremhævet, dels dets overlegenhed i fremstillingen af lettere uldstoffer og fine silketøjer, dels den rigdom af kolonialvarer, som dets vestindiske kolonier forskaffede det. Medens det i Levanthandelen først og fremmest havde været det franske klæde, der havde bragt det sejren hjem, er alle samtidige enige om, at det i Tyskland ved siden af dets silketøjer afgjort var kolonialvarerne.

Af de mangfoldige franske kolonisationsforsøg i det 17. aarh. var det i virkeligheden kun dem paa Antillerne, der fuldtud lykkedes, idet de ikke blot førte til varige bosættelser, men ogsaa snart viste sig at byde den franske handel virkelig betydelige fordele. Den første ø, Franskmændene besatte, var den lille St. Christophe (1625);[2] maaske var tobakskultur indført her af den lille engelske koloni, der fandtes før Franskmændenes ankomst; allerede 1629 beskyttedes i det mindste den fra St. Christophe til Frankrig importerede tobak ved lavere toldsats end al anden til Frankrig indført tobak[3]. Tobak var da saaledes den første vare, som Antillerne kunde yde Frankrig; men som flere af øerne besattes, kom nye varer til, først og fremmest sukkeret og snart vistnok ogsaa indigoen. Det var Hollænderne, der først havde indført sukkerrørdyrkningen paa Martinique, derfra bredtes den til de andre franske øer, og allerede 1649 producerede Guadeloupe 50,000 ℔ sukker til en værdi af 15,000 livres. I de franske tarifer af 1664 og 1667 begunstigedes importen af fransk kolonisukker, og 1670 tilføjedes en eksportpræmie af 6 livres pr. cent sukker. Omkring 1680 fik kolonierne en værdifuld forøgelse af deres varebestand, idet man paa den tid begyndte dyrkning af kakao paa Martinique, medens i den følgende tid sukkerproduktionen tog stærkt opsving paa den franske del af San Domingo. Trods de store krige, der iøvrigt heller ikke berørte de vestindiske øer stærkt, var der da sikkert her stadig fremskridt; meget kort tid efter deres afslutning finder man dem i en saa blomstrende tilstand, at denne kun kan forklares ud fra en saadan stadig fremgang. I 1717 udstedtes en ny tarif for varer fra de franske kolonier, blandt de deri nævnte varer er de vigtigste: muscovados (raasukker), cassonados, indigo, ingefær, bomuld, konfitures og kakao, og satserne er gennemgaaende betydeligt lavere end i tarifen af 1667; men langt vigtigere var dog en vedføjet bestemmelse om, at forsaavidt disse varer ikke var bestemte til

---

[1] Da saaledes endnu efter midten af det 17. aarh. de hollandske sildeimportører benytter hollandske liggerfaktorer, opfordrer de hamburgske Skaanefarere maj 1663 raadet til ved forordning at nægte disse faktorer tilladelse til „ihre faktoreyen vor eine Butterschiebe alhie zu treiben und uns das Brod für dem Munde wegzunehmen;" ligesom raadet under senere forhandlinger strengt holder paa, at kommissionærerne for de hollandske sildeimportører i Hamburg skal være „Bürger und Einwohner." Baasch Hans. Gbl. XII, 1906, 73, 84–85.

[2] St. Christophe maatte Frankrig afstaa 1713. Iøvrigt bestod de franske vestindiske kolonier af: Martinique og Guadeloupe (besatte c. 1635), St. Lucie og Cayenne (1643), St. Martin, Maria-Galante, St. Barthélémy og Les Saintes (1648), Grenada (1650), St. Croix (1651), La Tortue og San Domingue (første besættelse c. 1635, endelig 1664), Tabago (1713). 1733 solgtes St. Croix til Danmark; 1748 erklæredes Grenada og Tabago, dertil Dominica og St. Vincent for neutrale, hvilke fire øer 1763 blev engelske. Zimmermann Frankreichs Kolonialpolitik 54–56, 96, 214–16. Om salg af øerne til private 1649 og tilbagekøb af kompagniet 1664 Benoit 56, 70.

[3] Til det følgende Zimmermann l. c. 54–57, 84–96, 210–16, 253.

konsum i Frankrig, men til videreforsendelse til udlandet, skulde der af dem kun svares en værditold af 3 %. Paany fik øerne deres vareproduktion forøget, da i 1723 en officer de Clieu bragte de to første kaffeplanter dertil fra Paris; kaffedyrkningen slog straks her overordentlig godt an, saa godt endogsaa, at regeringen 1729 advarede øens indbyggere mod at anvende for megen jord paa kaffedyrkningen, saa de derved kom til at forsømme sukkerproduktionen. I 1720erne naaede de franske kolonier i Vestindien deres fulde økonomiske udfoldelse, og fra nu af var deres betydning for Frankrigs handel og verdenshandelen mærkbar for alle, først og fremmest for Englænderne, der allerede i 1718, paa et tidspunkt, da de netop stod i det bedste politiske forhold til Frankrig, begyndte deres forsøg paa voldeligt at drive Franskmændene ud af disse værdifulde besiddelser, forsøg, der dog netop paa dette punkt selv ikke i 1763 kronedes med synderligt held. Desværre lader fremgangen i disse aar sig endnu ikke konstatere talmæssigt; først for 1785 angives den aarlige værdi af importen til Frankrig til 240 mill. francs, værdien af eksporten fra Frankrig til Vestindien til 150 mill. frcs. I 1789 havde Frankrigs samlede handel en værdi af 703 mill. frcs., deraf faldt 345 mill. paa importen til Frankrig, 358 mill. paa eksporten. Af disse 358 mill. udgjordes de 164 mill. af varer fra de franske Antiller.

332. Vanskeligere er det at forfølge disse varers gang til Europa. I den første tid var det udelukkende hollandske skibe[1], der besørgede omsætningen mellem Europa og de franske kolonier; først i 1664 skred den franske regering til en skarpere organisation af handelen ved oprettelsen af et compagnie des Indes Occidentales, nu lukkedes der for alle fremmede skibe og handel maatte kun finde sted til Frankrig og paa skibe, der tilhørte kompagniet[2].

Dette kunde imidlertid ingenlunde skaffe de nødvendige skibe, og følgen var derfor i de følgende aar dels en stærk smughandel med Hollænderne, dels at man i 1670 maatte give alle franske redere ret til handel med Vestindien ved siden af kompagniet mod en ekstratold af 5 %. Omend ogsaa i den følgende tid, særlig i krigsaarene, franske skibe viste sig utilstrækkelige til at besørge øernes omsætning[3], kom dog efterhaanden, navnlig i tiden efter Utrechterfreden, handelen med moderlandet i fast gænge; i slutningen af 1720erne beskæftigede Frankrigs handel med Vestindien 3 à 400 skibe, Martinique alene i 1750 236, i 1755 390 skibe; koloniernes handel i det hele paa samme tid c. 500 skibe, endelig i slutn. af 1780erne gav Antillehandelen fragt til 900 franske skibe af en samlet handelsflaade paa 5500 skibe, de 900 skibe var tilsammen paa 300,000 tons.

Omend Hollænderne saaledes efterhaanden saa sig trængt ud af den direkte skibsfart til de franske Antiller, og i alt fald kun kunde komme dertil som smuglere, var de dog ikke dermed trængt ud af handelen med de franske kolonialvarer, tværtimod er der ingen tvivl om, at netop de i begyndelsen havde mellemhandelen dermed i deres haand. Det var dem, der som kommittenter sendte de franske kolonialvarer til deres kommissionærer i Hamburg.

333. Efterhaanden forandredes dog dette forhold, saa at Hamburgerne traadte i direkte forbindelse med franske købmænd.

Utvivlsomt havde det i denne henseende ikke ringe betydning, at Hamburg i 1685 havde optaget en koloni af Huguenotter; disse Huguenotter havde jo naturlige og gode forbindelser i Frankrig, og de benyttede dem til at drive egenhandel

[1] Benoit 56, 98.
[2] Benoit 71—77; 94—98. Kompagniets charte af 1664 28. maj 256—66.
[3] En noget afvigende fremstilling hos Benoit 176—80, 197—98, der mener, at handelen med Antillerne allerede ved kompagniets endelige ophævelse 1674 31. decbr. var paa franske hænder og Hollænderne drevet ud deraf.

i franske vine[1], idet de saaledes trængte Hollænderne ud af den herskende stilling, de siden 1630 havde haft herindenfor. Som denne huguenottiske koloni voksede mere sammen med den hamburgske forretningsverden, blev de direkte forbindelser mellem Hamburg og Frankrig med omgaaelse af Hollænderne mere almindelige. Hertil kom i beg. af det 18. aarh. andre momenter; Hamburg slog i 1720erne ind paa en energisk frihandelspolitik, idet i løbet af kort tid transitafgifterne nedsattes til omkring 1 %. Derimod synes det. som om det længe bevarede handelssupremati havde gjort Holland ufølsom for farer, indbyrdes nid hindrede virkeliggørelsen af tanken om at erklære en hollandsk by for frihavn, afgifterne af mellemhandelen holdtes paa samme højde[2]. Forholdsvis høje afgifter af mellemhandelen gav tillige kommissionæren lejlighed til en ekstrafortjeneste; det vilde ofte være muligt for ham at opnaa et arrangement med toldvæsnet, saa at han kom til at svare mindre afgifter end han egentlig skulde; førte han ikke destomindre afgifterne i afregning med deres fulde beløb, fremkom der en ikke ubetydelig gevinst for kommissionæren selv, rent bortset fra, at den endnu meget mangelfulde retsbeskyttelse stillede kommittenterne saa temmelig værgeløse overfor opskruede afregninger. Ogsaa paa disse punkter synes man at kunne se den hollandske handelsvirksomheds stagnation; det siges i alt fald senere, at de hollandske kommissionærer som regel ad disse veje udover deres berettigede krav skaffede sig en ekstragevinst paa 2 à 4 %. Følgen var, at de fremmede — det vil her sikkert fortrinsvis sige de franske kommittenter — dels paa grund af de høje afgifter, dels paa grund af denne de hollandske kommissionærers velkendte sædvane, saa meget som muligt betroede deres kommissioner til Hansebyerne og kun gav dem til Hollænderne, naar de var absolut nødt dertil[3].

334. Saaledes skete det, at de franske kommissioner i det 18. aarh. blev af saa stor og voksende betydning for de tyske købmænd, særlig i Hamburg og Bremen. Det er af interesse at anføre, at E. F. v. Hagen, der i 1740erne affattede Commercedeputationens beretninger om Leipzigermesserne, angiver[4], at det særlig var efter den utrechtske fred og efter 1719, at de franske kolonialvarer fandt deres vej til Tyskland, fordi denne bemærkning tyder paa, at udviklingen her var ganske som i Levanthandelen, at det netop var aarene umiddelbart efter denne utrechtske fred, der almindeligt anses for at betegne et lavpunkt i Frankrigs økonomiske historie, der gjorde dets industrielle og kommercielle overlegenhed klar for den ganske verden. Det er umuligt at angive det tidspunkt, da de franske kolonialvarer overvejende kom direkte til de hamburgske kommissionærer, eftersom endog selve importen deraf til Hamburg i høj grad mangler tal. I de fra beg. af det 18. aarh. opblomstrende hamburgske sukkerrafinaderier kan man se et ledsagende moment ved den franske sukkerimport; det kan nævnes, at af de til Europa fra de franske Antiller i aaret 1740 afskibede 60,000 fade sukker, gik de 30,000 til Hamburg og ligesaameget til Holland[5], der formentlig altsaa dengang i det mindste var distanceret i importen til Tyskland. For aarene 1763—76 angives det, at Hamburg da aftog $^1/_5$ af de franske koloniers samlede eksport af sukker, $^5/_{12}$ af deres kaffeeksport[6]; men talangivelserne stemmer ikke vel med de fra 1740 opgivne tal og er formentlig næppe meget paalidelige. Alligevel, hvor

[1] Büsch Versuch 73, 101.
[2] Büsch Darstellung II, 248—49.
[3] Klefeker 6, 515, anm. 1.
[4] Hasse 319.
[5] Zimmermann Frankreichs Kolonialpolitik 213.
[6] Ehrenberg Parish 19 anm. 3.

usikre de er, viser de dog, hvilken betydning man tillagde Hamburg og derigennem Tyskland som aftager af de franske kolonialvarer i det 18. aarh.; den franske handels voksende betydning for tysk handelsliv kan vel ogsaa aflæses af listerne over de fremmede købmænd, der besøgte Leipzigermesserne i den sidste halvdel af det 18. aarh., særlig i forhold til den engelske og hollandske; medens der til de to hovedmesser 1748 møder 7 Franskmænd, 6 Englændere og 45 Hollændere, er tallene ved efteraarsmessen 1767: 22, 11 og 28, ved begge messer 1780: 64, 12 og 50[1]. I Frankrig selv var bevidstheden om den franske handels fremragende betydning for Tyskland og særlig for Hamburg saa levende, at der omkring 1760 var ønsker fremme om, at Hamburg skulde tilstaa det ret til at danne en særprivilegeret koloni ganske paa samme maade som Englænderne[2], planer, der dog ikke realiseredes, fordi de sikkert mere var udtryk for den franske regerings ønske om i det ydre at fastslaa fransk handels jævnbyrdighed med engelsk, end de svarede til en virkelig praktisk trang. Hamburgerkøbmændene var ivrige efter at modtage de franske varer i kommission og af Büsch's skrifter fremgaar det, at man endnu i aarhundredets sidste aar tillagde de franske kommissioner en ganske særlig betydning[3].

335. Det var de fremmede kommittenter af disse tre nationer, der havde den væsentligste indflydelse paa den tyske kommissionshandel, dens omfang steg og faldt i overenssemmelse med mængden af deres ordrer. Men ogsaa andre nationer ydede deres kontingent.

Mindst — om i det hele taget — det østlige og sydøstlige Europa; købmændene fra Polen og Rusland, fra Ungarn, Siebenbürgen, Wallachiet, Tyrkiet og Grækenland, for en stor del Jøder, Armeniere og Macedoniere, indfandt sig personlig paa Leipzigermesserne, ogsaa i Frankfurt a/O. og Breslau, og gjorde dær selv deres indkøb, ligesom de personlig solgte deres varer; saa lidet udviklede var handelsforbindelserne med disse lande, at de orientalske købmænd, d. v. s. købmændene fra Ungarn, Siebenbürgen, Tyrkiet og Grækenland, lige ned til 1752 betalte deres indkøb med rede penge, først fra den tid af begyndte sælgerne at tilstaa dem en kredit, hvis omfang de dog allerede 1763 paa grund af lidte tab saa sig nødsaget til betydeligt at indskrænke[4]. Det var først, efterat for en stor del tyske huse var etablerede i St. Petersborg og andre nu russiske Østersøbyer, at de russiske kommissioner begyndte at blive af større omfang. Men sikkert fandt i hele denne tid de tyske kommissionærer ogsaa kommittenter i de nordiske lande, i Spanien og maaske i Italien. Disse kommissioner var dog kun forsvindende overfor de tre store vesteuropæiske handelsfolks. Det er derfor ikke underligt, at de tyske byer, særlig Hamburg, igennem hvilke den store importstrøm fra Vesteuropa gik, kom til at føle sig meget nøje knyttede til disse vesteuropæiske nationer, og at disse paa deres side fuldt vel indsaa, at det var af den største betydning for deres eget handelsliv at gøre denne tilknytning fastere ved deres handelspolitiske og almindelige politiske forholdsregler. Særlig gjaldt dette England og Frankrig.

For Englands vedkommende gav tilknytningsbestræbelserne sig ganske samme praktiske udslag overfor de vigtigste nordtyske stæder som overfor Livorno og de italienske byer, det indrømmede en undtagelsesstilling overfor navigationsaktens

[1] Hasse 304—9.
[2] Lingelbach Am. Hist. Rev. 9, 282.
[3] Büsch Darstellung II, 217. Bohn 5 fremhæver endnu 1789 den franske handel som den vigtigste gren af den hamburgske handel, derefter den engelske, hollandske og portugisisk-spanske. Cf. Ehrenberg Parish 15: kam doch bis zu den Revolutionskriegen die Hauptmasse des hamburgischen Kaffee- und Zuckerimports aus Frankreich.
[4] Hasse 325.

strenge bestemmelser. Endskønt denne havde bestemt, at ikke blot russiske varer, men ogsaa en række andre særlig opregnede varer kun maatte importeres til England paa engelske eller produktionsstedets eller -landets skibe[1], indrømmede den engelske regering allerede 1661 26. juli hamburgske borgere og indbyggere ret til som hidtil til England at importere ikke blot tyske varer, men ogsaa alle andre varer, der almindeligt eksporteredes fra Hamburg som første afskibningshavn, naar de dertil benyttede skibe, der var hamburgsk ejendom og hvor kaptejnen og størstedelen af mandskabet var borgere eller indbyggere i Hamburg, men ikke lejede skibe[2]; og da en senere lov til forhindring af toldbesvigelser yderligere havde indskærpet, at en række varer — for størstedelen de samme som navigationsakten særligt havde opregnet — overhovedet ikke maatte tilføres England fra Holland eller Tyskland[3], gentoges 1663 1. juni denne særlige indrømmelse, idet det dog indskærpedes, at importørerne eventuelt ved ed skulde kunne bekræfte, at de skibe, hvorpaa importen fandt sted, var hamburgsk ejendom, og at varerne ikke tidligere maatte være afskibede fra nogen anden havn. Saaledes søgte England at holde den store mellemhandelsstrøm over land fra Leipzig over Hamburg til England fri for de indskrænkninger, navigationsakten vilde paalægge den, forsaavidt dette lod sig forene med dets bestemte vilje til at knuse den hollandske fragtfart; og det skulde synes, at selve den engelske lov da ogsaa maa have virket oplivende paa den hamburgske skibsfart.

I forholdet til Frankrig var det det vigtigste, at dette land under sine fra slutningen af det 17. aarh. hyppige krige med det tyske rige stedse søgte at holde i det mindste Hamburgs havn aaben for sine varer; i traktater sikrede det Hamburg neutralitet i krigstilfælde, og hvor megen misstemning denne Hamburgs neutrale holdning end vakte i Wien og Regensburg, der forlangte absolut afbrydelse af al handel med rigsfjenden, lykkedes det dog Hamburg lige til Revolutionskrigene at bevare sin neutralitet og sin stadige handelsforbindelse med Frankrig[5].

336. Den anden gruppe af kommittenter, for hvem de tyske kommissionærer fik at udføre kommissioner, var af langt ringere betydning; den dannedes, som overalt ogsaa i nutiden, af folk, der uden selv at være købmænd, havde handelsforretninger at udføre. Derfor først og fremmest af regeringerne, der, som de staaende hære voksede frem, fik store indkøb at gøre til troppernes beklædning og forplejning, og hvis behov mægtigt forstørredes i krigstider, fordi saa store hære ikke længere som i trediveaarskrigens dage lod sig underholde ved plyndringer, der i det hele ikke mere ansaas for en saa passende form; i alt fald med syvaarskrigen begynder derfor den tid, da krigene trods deres ødelæggelser ofte er gode forretningstider; som Schimmelmann i den skabte sin formue ved leverancer, saaledes var den en straalende tid for Hamburgs forretningsliv. Regeringerne havde desuden endnu overskudet af landbrugsprodukter fra deres domæner at omsætte og gøre i penge, her gled de som kommittenter sammen med de store jordegodsbesiddere, for hvem købmændene besørgede afsætningen af deres

[1] Stat. of. the Realm 12 Ch. 2 c. 18 sect. 8. De særlig opregnede varer var: noe sorts of masts, timber or boards, noe forraigne salt, pitch, tar, rozin, hemp or flax, raizins, figs, prunes, olive oyles, noe sorts of corne or graine, sugar, potashes, wines, vinegar or spirits called aqua-vite or brandy wine. Om navigationsaktens bestemmelser med hensyn til tyrkiske varer, der vel ogsaa i denne forbindelse kunde have betydning for Hamburg, se ovfr. 131.

[2] Klefeker 6, 282—83.

[3] Stat. of the Realm 14 Ch. 2. c. 11 sect. 23: And whereas some doubts and disputes have arisen concerning the said late act for encreasing etc. about some of the goods therein prohibited to be brought from Holland and the parts and ports thereabouts be it enacted and declared, that no sort of wines (other then Rhenish), no sort of spicery, grocery, tobacco, potashes, pitch, tar, salt, rozen, deals, boards, fir timber or olive oyle shall be imported into England . . from the Netherlands or Germany upon any pretence whatsoever in any sort of ships or vessels whatsoever upon penalty of the losse of all the said goods as also of the ships and furniture.

[4] Klefeker 6, 284—88.

[5] Büsch Versuch 42-47, 98; 100—1, 181—88.

avl og, som allerede i tidligere tid, ogsaa indkøb. Landbruget afgav saaledes en kreds af kommittenter, der ikke selv var købmænd[1]; i moderne tid har industrien afgivet en lignende, bestaaende af mænd, der alene er fabrikanter, og som skaffer sig deres produktion afsat ved købmandskommissionærer. Først den kolossale udvikling af fabriksindustrien fra midten af det 19. aarh. i Tyskland aabnede dog muligheder for dannelsen af en klasse af kommittenter af denne art. Som de merkantile tanker fra Frankrig trængte igennem i Tyskland, tog tyske manufakturer, mest indenfor de forskellige grene af tekstilindustrien, et vist opsving; Sachsen var en tid lang i spidsen, men snart fulgte Preussen efter og overfløjede det tildels, mest efter erhvervelsen af Schlesien. Men dette opsving fandt næsten udelukkende sted indenfor de tilvante husindustrielle former, ja, bragte egentlig først disse, ikke uden vanskelighed og end ikke fuldstændigt, til gennembrud; de, der havde at afsætte manufakturvarernes produktion, var derfor for størstedelen i forvejen købmænd, der nu blot i større eller mindre omfang blev husindustriens ledere, og de kommissioner, de som saadanne havde at give, udgjorde et med de kommissioner, deres almindelige købmandsforretning gav dem lejlighed til at ønske udførte. Da de opblomstrende manufakturer havde deres sæde i Tysklands indre egne, og de købmænd, der havde at afsætte deres produktion, som regel gav dem i kommission til købmændene i Leipzig, Hamburg eller Bremen, bidrog dette manufakturernes opsving saaledes vel til at forøge omfanget af handelen mellem de tyske købmænd indbyrdes, men ikke til yderligere at forrykke forholdet mellem tysk egenhandel og tysk kommissionshandel til fordel for den sidste.

For denne gruppe af kommittenter var det af den største betydning, at de tyske kommissionshuse nu drev deres virksomhed med saa stor kapital, at de var i stand til at yde betydelige forskud. For landmanden eller den mindre kapitalstærke husindustrielle driftsleder var det en meget stor hjælp, at han ved kort tid efter varekonsignationen at trække paa kommissionæren for en vis del af det formodede salgsprovenu, kunde frigøre en stor del af den kapital, der holdtes bunden i varen. Det er endnu ikke muligt fuldt at vurdere, hvor megen del denne nye handelsteknik har haft i landbrugets opsving i det 18. aarh.; men det er klart, at den maa have støttet adskillelsen mellem købmands- og fabriksvirksomhed.

337. Det vil forhaabentlig af denne fremstilling, hvor skitsemæssig den end paa mange punkter har maattet være, fremgaa, at kommissionshandelen i disse tre aarhundreder var den herskende form i tysk handelsliv, og at den af mange rent praktiske grunde maatte være det; at ved siden deraf speditionsforretninger af flere tyske byer var endogsaa eftertragtede og overalt stod i saa nøje forbindelse med kommissionshandelen, at de maatte medtages. Men naturligvis bevaredes tysk egenhandel i et blot forholdsvis formindsket omfang, enkelte tyske smaabyer vilde vedblive i den at se den eneste værdige form; vigtigere var det, at netop paa de store tyske handelspladser vilde den stærke sammen-

[1] Büsch Darstellung I, 131—33 om bøhmiske godsejeres tømmerhandel.

strømmen af varer give købmanden lejlighed til undertiden, om han maatte ønske det, at anvende sin ved kommissionshandelen indvundne kapital til spekulationsforretninger for egen regning, eller han vilde derved kunne holde sit lager tilstrækkeligt assorteret. Men alt dette betød ikke meget; selv under den almindelige fremgang beholdt egenhandelen sin beskedne plads i forhold til kommissionshandelen. Der er en enkelt undtagelse; i det 18. aarh. drev købmændene fra den lille bjergby Iserlohn i Westfalen en ret betydelig mellemhandel som egenhandel, uden at der synes at kunne paavises nogen anden grund til, at dette netop for dem kunde lykkes, end selve deres købmandsdygtighed og saa maaske byens beliggenhed midtvejs mellem Leipzig og Amsterdam[1]. Men dette var kun et ganske forbigaaende fænomen.

338. Næppe begyndte da ogsaa merkantilistiske strømninger at gøre sig gældende i Tyskland, før regeringerne med beklagelse fremdrog tysk egenhandels beskedne stilling. Fremfor alle viste snart den preussiske regering sig utrættelig i sine opfordringer til købmændene om i langt større omfang at drive deres handel direkte, med omgaaelse af mellemhandelspladserne og for egen regning. Uden dybere forstaaelse af Tysklands virkelige kommercielle forhold var det for den og dens embedsmænd en trossætning, at egenhandelen maatte være den naturligste og mest fordelagtige form. Det vil vistnok være vanskeligt at vise, hvilke overvejelser og betragtninger der egentlig støttede denne tro, udover vage forestillinger om, at en kraftig aktivhandel var betingelsen for skibsfartens fremgang, at de vesteuropæiske lande, der var de store forbilleder, fortrinsvis førte deres handel som egenhandel, og at der var noget nedværdigende for tysk handel i, at dens væsentligste opgave var at udføre andres handelsforretninger[2]. I alt fald var regeringens forkærlighed for egenhandel urokkelig og gav sig praktiske udslag saavel i den store kurfyrstes som i den store konges virksomhed, ligesom den deltes af en række af deres ledende ministre og embedsmænd. Saa megen praktisk sans viste dog disse mænd, at de — bortset fra Schlabrendorfs ganske mislykkede og uheldige forsøg paa ved transittoldmanøvrer at skabe Magdeburg en kraftig egenhandel[3] — fortrinsvis til genstand for deres bestræbelser valgte vareomraader, hvor tysk egenhandel fra den ældste tid have haft et virkeligt rygstød, og hvor der endnu var visse betingelser tilstede.

---

[1] Büsch Darstellung I, 305—6. Iserlohns betydning har dog maaske næppe tabt sig saa hurtigt, som Büsch antager. Paa Leipzigermesserne møder i 1748 65 købmænd fra Iserlohn, 1752: 72, eft. 1767: 65, eft. 1771: 52, 1780: 80, 1790: 70, 1800: 91, 1810: 97, 1815: 124; derefter regnes de formentlig sammen med andre købmænd fra Westphalen Hasse 304—8. Iserlohnerne spiller paa messerne en stor rolle for opkøbet af linned, som de sender til Holland Hasse 317, 323—24, 344 — dog har Iserlohn haft nogen industri, saaledes nævnes silketøjer derfra Hasse 346, 354 og særlig isenkramvarer Hasse 352, 354—55; paa efteraarsmessen 1788 sælger en Iserlohner købmand 13 mill. synaale til en russisk jøde for 8000 thlr. Hasse 363.

[2] I kommissionshandelen kunde Friedrich 2 kun se „haandlangertjeneste“ for fremmede købmænd, som han selv udtaler i sit ypperlige og klare svar til de Launay: aber in meinen Ländern sind all diese schönen Phrasen gestickte Röcke, die mich an den Bettelstab bringen würde. Die Industrie liegt hier noch in der Wiege, und der Handel ist nichts weiter als der Handlanger fremden Handels. Zimmermann 171. Denne „haandlangerteori“ behersker endnu vide kredse af tysk historieforskning, og er særlig mærkbar hos Schmoller og hans elever, af hvilke Naude udmærker sig ved ligefrem at benytte „faktor“ og „haandlanger“ som synonymer: die Holländer ... drückten den einheimischen Kaufmann zum Factor und Handlanger herab I, 79.

[3] Schmoller JGVV 10, 715—27. Schlabrendorf var marts 1754 til slutn. 1755 kammerpræsident i Magdeburg, blev derefter forsat til Schlesien.

339. Den store kurfyrste tænkte sig det muligt atter at fremkalde en stærkere egenhandel i korn[1]. Siden 1610 synes den tyske korneksport at have været i tilbagegang, en bevægelse, der forstærkedes dels ved trediveaarskrigen, dels ved lave kornpriser i 40erne[2]. I det hele taget var denne egentlige tyske korneksport fra Elbegnene, Brandenburg og Pommern meget ustadig, fordi disse egnes overskudsproduktion som regel kun kom til eksport, naar det polske og preussiske korn svigtede, eller naar der opstod særlig stor kornmangel i Vesteuropa[3]. Den store kornhandel gik fra Preussen til Sydeuropa, og denne handel maatte have sit centrum i Amsterdam. Endnu Büsch fremhæver som et eksempel paa, at mellemhandelen er nødvendig af rent geografiske aarsager, at naar Spanien behøver korn, kan det faa dette tilført fra Holland allerede i februar, men fra en Østersøhavn vilde det først komme dertil efter høsten eller ødelagt af sommerheden[4]. En direkte kornhandel til Sydeuropa havde Østersøbyerne da allerede tidligt opgivet overfor den hollandske konkurrence; det spørgsmaal, der stod tilbage, var, om tilførslen fra Østersøen til det hollandske verdensmarked skulde ske for hollandsk eller tysk regning. Ogsaa dær havde Hollænderne ved deres nøjere kendskab til efterspørgslens styrke og ved deres billigere fragtfart allerede længst sejret; de tyske købmænd kunde højst kun bevare kommissionsopkøbet[5].

Det var ikke smaaborgerligt snæversind, der lod Østersøbyernes købmænd selv i de gunstigste korneksportaar nøjes med provision, medens spekulationsgevinsten tilfaldt Hollænderne, disses overmagt var saa stor, at de kunde slaa ethvert emancipationsforsøg ned. Da, maaske ved regeringens opfordringer, Colbergerkøbmændene i 1662 for egen regning sendte polsk korn til Amsterdam, slog deres spekulation ganske fejl; i tillid til de høje priser havde de købt dyrt, men næppe var deres korn naaet til Amsterdam, før et pludseligt prisfald indtraadte. Ganske det samme gentog sig, da Königsbergerne i vinteren 1699—1700 gjorde et lignende forsøg, men denne gang var man klar over aarsagerne: de store offentlige magasiner i Amsterdam var blevet aabnede, og derfra solgtes kornet saa billigt, at et almindeligt prisfald maatte blive følgen; og endda tillodes det ikke Königsbergerne atter at udføre deres korn[6]. Belært ved saadanne ruinerende erfaringer skulde de tyske købmænd vel vogte sig for at forlade den sikre vej, der var dem anvist som Hollændernes kommissionærer; da regeringen senere, i 1723, opfordrede Stettinerne til at forsøge spekulationseksport til Rusland, hvor der var øjeblikkelig kornmangel, afviste de dette forslag som uigennemførligt, idet de ved en

[1] Naudé II, 77—78, 80—81, 104.
[2] Naudé II, 94—95.
[3] Saaledes særligt 1709—10, da disse aarsager samvirkede Naudé II, 173.
[4] Büsch Darstellung II, 261.
[5] Det er vanskeligt at danne sig en ganske klar opfattelse af byer som Colbergs og Kønigsbergs handelspolitik i det 17. og 18. aarh.; paa den ene side synes de virkelig saa længe som muligt at have villet benytte gæsteretspolitiken til beskyttelse for deres egenhandel, — Naudé II, 79—82, hvor dog denne tendens utvivlsomt er for stærkt fremhævet — paa den anden side viser samtidige udtalelser, at købmændene i disse byer dog ogsaa udførte kommissionsforretninger for hollandske principaler — Naudé II, 224 — og dette vilde ogsaa bedst forklare uviljen mod de fremmede liggere.
[6] Naudé II, 82—83, 145.

nøjagtig beregning paaviste, at resultatet kun kunde blive tab[1]. Imidlertid bidrog alle forhold til at lade den særlige tyske korneksport i det 18. aarh. svinde ind til næsten intet, bortset fra de ganske enestaaende aar 1709—10. England var allerede fra midten af det 17. aarh. regelmæssigt korneksporterende, siden eksportpræmiernes indførelse 1689 steg dets eksport overordentligt[2]; medens befolkningstilvæksten i Tyskland selv fremkaldte et stærkere konsum. De opvoksende industribyer og særlig de hurtigt opblomstrende handelsbyer som Berlin og Hamburg kunde nu aftage de tyske landdistrikters overskudsproduktion[3].

340. Endnu interessantere er det at iagttage preussiske regeringsbestræbelser i forhold til den schlesiske linnedhandel, hvis historie foreligger nogenlunde belyst. Her ramte de et omraade, hvor mulighederne for en kraftigere egenhandel i virkeligheden ikke var ringe, hvor udviklingen allerede havde ført købmændene hen derimod i deres praktiske handelsvirksomhed, hvor regeringens opfordringer derfor ikke mødtes med hovedrysten som af de nordtyske kornkøbmænd, men fandt paaagtning og efterfulgtes — og dog viste de atter og atter gentagne og nu af een grund, nu af en anden mislykkede forsøg, at kommissionshandelen ogsaa indenfor dette omraade maatte forblive den herskende form for tysk handel, at egenhandelen ikke lod sig tvinge eet skridt ud over de grænser, der var den afsat ved selve de naturlige forhold. Og det endskønt det lader sig forfølge, hvorledes linnedindustrien i løbet af de to aarhundreder skridt for skridt styrker tysk egenhandel, hvor ugunstige end de forhold var, hvorunder den arbejdede. Som i en sum samler betragtningen af den schlesiske linnedhandels historie de bemærkninger, der her er fremsat om tysk handels vilkaar.

341. Da næsten alle andre tyske varer mistede deres evne til at hævde sig som eksportvarer af betydning, bevarede dog det tyske linned sin, og herpaa beroede dets evne til at styrke tysk egenhandel. Sjeldent ser man saa tydeligt som her, hvorledes en vare trods alle vanskeligheder maa bane sig vej til de egne, hvor den er efterspurgt, saasnart den blot i en vis forstand, selv med alle forbehold og indskrænkninger, formaar at hævde sin overlegenhed. Thi det tyske linneds overlegenhed som vare betragtet var meget indskrænket. Det var nu som før saa langt fra det bedste eller fineste linned; den franske og hollandske linnedindustri var den tyske langt overlegen i teknik og fremstillingsevne. Men de grovere og billigere stoffer, den fremstillede, havde deres marked, og dette markeds behov var stedse stigende. Det var nu som før tildels Middelhavslandene, Spanien, Italien, ogsaa de østlige Middelhavslande, men fremfor alt dog de europæiske kolonier i Amerika, først de spanske, snart ogsaa de engelske;

---

[1] Naudé II, 264 67 Derimod forsøgte Colbergerne det, hvorfor Naudé roser dem for foretagelsesaand og købmandsmod, men „freilich erklärten sie später, sie hätten dabei gar wenigen Profit gehabt und seien nicht gesonnen noch einmal Fahrten dahin zu unternehmen." 269.

[2] Naude I, 97—122; II, 103.

[3] Berlin havde efter de franske Huguenotters indvandring naaet 20,000 indb. 1688, og drog fra nu af overskudsproduktionen fra Mark Brandenburg til sig; af det til Hamburg, særlig fra Magdeburg og Elblinien, indførte korn forblev i aarene 1735 39 80 % i byen til konsum. Naude II, 159—60, 255—56.

jo flere slaver der dær blev at beklæde, des mere voksede efterspørgslen efter det tyske linned[1].

Paa dette omraade mærkedes ikke konkurrencen fra Holland, der overhovedet kun fremstillede enkelte overordentlig fine og dyre linnedstoffer, som det tyske linned slet ikke optog kampen med, og som vel væsentlig fandt afsætning i Europa selv[2]. Frankrig derimod var i disse aarhundreder som tidligere hjemlandet for verdens største og højst udviklede linnedtilvirkning; endnu var Nordfrankrig hovedsædet derfor, mest anset var linnedet fra Bretagne, Normandiet og fransk Flandern, Rouen og Cambrai var de betydeligste linnedhandelsbyer. Denne franske linnedtilvirkning var ikke saa stærkt specialiseret som den hollandske; den fremstillede paa een gang de fineste sorter og tillige almindeligere, billigere og dog gode, derfor var det vel ogsaa i hele denne tid Frankrig, der dækkede den største del af de spanske og amerikanske markeders behov. Heller ikke overfor denne franske linnedindustri kunde den schlesiske optræde som virkelig konkurrent, tværtimod, den tjente den mere som supplement; de franske købmænd kompleterede deres eksportlagre med schlesisk linned. Dette var i alt fald tilfældet, efterat de schlesiske producenter, som det siges paa opfordring af Hamburgerkøbmænd, fra beg. af det 18. aarh. var begyndt at efterligne de mest kendte og ansete franske sorter og nu bragte deres varer i handelen under navn af: Platilles, Bretagnes, Rouennes, Estupillas[3]. Kun synes importen af tysk linned som af de fleste andre industrifrembringelser til Frankrig selv siden Colberts Tid at være meget besværliggjort[4].

I slutn. af det 17. aarh. fik den tyske linnedtilvirkning imidlertid en ny og farligere konkurrent i den opblomstrende irske. Ikke mindst ved Straffords arbejde havde denne, der hidtil vistnok kun havde forsynet Irland selv, taget et stærkt opsving; franske og belgiske spindere og vævere var indkaldt, og man søgte at faa den irske hørdyrkning og -behandling bragt op paa højde med andre landes. Det var bestræbelser, der fra først af ikke blev betragtet med synderlig velvilje i England; men snart slog stemningen her om, man indsaa, at det var bedre, at Irland fik en linnedindustri, end at det forsatte sit samtidige arbejde paa at skabe en uldindustri, der konkurrerede føleligt med den engelske[5]. I 1698 foreslog da det engelske parlament et kompromis: Irland skulde standse sin uldindustri mod at faa beskyttelse til sin linnedindustri, et tilbud, som det irske parlament modtog[6]. Fra beg. af det 18. aarh. søgte da ogsaa England som Frankrig ved stedse forhøjede toldsatser at standse importen af schlesiske linneder og flor, hvilket dog paa grund af disses billighed, og fordi den irske produktion ikke helt kunde dække behovet, kun langsomt lykkedes. Og iøvrigt behøvede selve den irske industri stedse en ikke ringe tilførsel af raastof i form af schlesisk hørgarn; et forhold, der til skade for schlesisk industri, men til gavn for dets handel, fremkaldte en ikke ringe garneksport, indtil denne standsedes ved et forbud i 1759[7].

342. Det vil af denne oversigt ses, hvor løst det grundlag var, hvorpaa den tyske linnedeksport hvilede. At det tyske linned lod sig eksportere, beroede ikke paa dets indre egenskaber, det var stedse, selv efter bestræbelserne for at efterligne det franske, af ringere kvalitet, det var vel næppe engang bedste kvalitet selv i forhold til den ringe pris, det opnaaede; der var ikke tale om, at Tyskland kunde opnaa en herskende stilling, end sige en monopolstilling, i denne vare;

---

[1] Zimmermann 69. Hasse 360.
[2] Zimmermann 67. Saa overlegen var den hollandske teknik, at Hollænderne kunde opkøbe tysk linned for efter at have appreteret det atter at sende det tilbage til salg i Tyskland. Hasse 333—34.
[3] Fechner JNS 65, 213. Estupillas var efterligninger af Schweizermusselin, kun var de vævede med hørkæde og bomuldsislæt. Frahne 102—3.
[4] Zimmermann 70.
[5] Om karakteren af og motiverne til lovgivningen om den irske linned- og klædeindustri cf. Cunningham The repression of the woollen manufacture in Ireland. Engl. Hist. Rev. 1, 277—94, særlig 291.
[6] Ellison 11. Cunningham II, 296—304.
[7] Zimmermann 108—9.

overalt, hvor kvalitet kom i spørgsmaal, maatte det let besejres. Men det kunde forsaavidt ogsaa med ro se paa, at det ene europæiske marked efter det andet lukkedes for det paa grund af dets underlegenhed og ved toldforholdsregler, thi dets eksportmulighed skabtes alene ved det rent ydre forhold, at der var et behov for billige linnede beklædningsstoffer, som Europa kun ved dets hjælp kunde dække. Hollandske, engelske, franske købmænd maatte derfor gribe til opkøb af tysk linned. Derfor vedblev i England trods den stigende toldbeskyttelse bestemmelsen om drawback at staa ved magt, d. v. s. at af importeret tysk linned tilbagebetaltes ved reeksport $^7/_8$ af tolden, en bestemmelse, som det trods heftige angreb derpaa fra linnedindustriens side i 1738, 1743 og endnu 1771 lykkedes de i denne mellemhandel interesserede store engelske handelshuse at bevare[1]. England var saa meget mere interesseret i denne linnedhandel til det spanske Amerika, som det jo siden Utrechterfreden var det eneste land, der havde en vis begrænset ret til direkte handel med de spanske kolonier; baade for dets retmæssige handel og for den omfangsrige smughandel, der sprang op ved siden af, var linnedet den væsentligste vare[2]. Alligevel gik dog hovedmængden af linnedtilførslen over de spanske havne, og særlig var Cadiz stedse hovedpladsen for denne mellemhandel. Om Spanien som linnedhandelens hovedmarked stod i det 17. og 18. aarh. striden mellem den franske, irske og schlesiske linnedindustri; den gjaldt nedsættelse af de høje spanske toldsatser, særlige begunstigelser ved handelstraktater. I denne konkurrence var i det 18. aarh. Frankrig særlig gunstigt stillet; til dets bedre varer havde det nu det nære politiske forhold mellem det og Spanien, der skaffede det franske linned en stadig toldbegunstigelse fremfor det schlesiske.

343. Det er et stærkt vidnesbyrd om, hvor betydningsløst den indbyrdes konkurrence mellem de europæiske linnedindustrier var overfor den kendsgerning, at deres samlede overskudsproduktion kun med nød og næppe kunde dække den amerikanske efterspørgsel, at det schlesiske linned trods alle disse vanskeligheder ikke lod sig slaa af marken; skønt man hvert øjeblik ved en eller anden forholdsregel i England eller Frankrig spaaede den schlesiske linnedindustris ødelæggelse, viser den for den sidste halvdel af det 18. aarh. bevarede eksportstatistik i det hele en langsom fremgang. I tiaaret 1748/49—1757/58 eksporteres i aarligt gennemsnit schlesisk linned til en værdi af 3,935,872 thlr., i tiaaret 1768/69—1777/78 er værdien af den aarlige eksport steget til 4,165,982 thlr. for i aarene 1783/84—1787/88 at kulminere med 5,662,050 thlr.[3].

Det er meget heldigt, at denne statistik tillige giver specielle tal for de forskellige eksportretninger, og det er meget rigtigt, at den herved

---

[1] Zimmermann 68—69, 103—6, 164—65. Det synes herefter at være en misforstaaelse, naar Hasse 150 antager, at drawback-bestemmelsen ophævedes 1738.
[2] Zimmermann 69.
[3] Zimmermann 460—467. Det er forbavsende, at Zimmermann har kunnet aftrykke „diese amtlich zusammengestellte Tabelle“ uden at bemærke, at saa at sige ikke een af dens aarssammenlægninger er rigtig. De her meddelte tal er de rettede.

regner eksporten til England, Holland, Frankrig, Spanien, Portugal, Vest-Indien etc. under eet som een eksportretning; det svarer ganske til de faktiske forhold, fordi saa godt som alt det schlesiske linned, der eksporteredes til de nævnte europæiske lande, var bestemt til reeksport, væsentligst til Amerika. Det var linnedets hovedeksportretning, og i tiden 1748—1758 og atter fra 1778—1788 gik ikke mindre end $^3/_4$ af hele eksporten i denne retning; i tiaaret 1768/69—1777/78 aftager den endogsaa henved 82 %. Disse tal viser ganske klart, hvorledes det var Amerikas komsumtionsevne, der var den væsentligste aarsag til den schlesiske eksport; ved siden deraf kommer eksporten i andre retninger kun i ringe betragtning; Sydøsteuropa, d. v. s. Polen, Ungarn, Siebenbürgen og Tyrkiet tilsammen tager i samme tidsrum kun 7 %, Italien kun 3,6 %. Saaledes levnes der kun 7,4 % til alle andre europæiske lande, og deraf tager Preussen 3 %, Sachsen 2 %, medens de resterende 2,4 % fordeles med forsvindende tal mellem det øvrige Tyskland, Østrig, Schweiz, Danmark, Sverige[1] og Rusland. Efter alt, hvad der foreligger, tør man formentlig nok tilbageføre disse procenttal til ogsaa nogenlunde at have gyldighed for det 17. aarh.; forholdet: $^3/_4$ til oversøisk eksport var formentlig ogsaa da gældende, selvom eksporten i det hele havde et ringere omfang.

344. Dette var da de ydre forhold, hvorunder den schlesiske linnedhandel havde at arbejde; det var dens første opgave at bringe forbindelse tilveje mellem de schlesiske bjergbyer, hvor produktionen samledes, og Amerika eller rettere en af de mange mellemstationer paa vejen dertil.

Det var denne opgave, de hollandske faktorer med lethed havde løst i slutn. af det 16. aarh. Men trediveaarskrigen havde fejet dem ud, og da arbejdet atter genoptoges efter dens slutning, vendte de ikke tilbage. Købmændene i de smaa schlesiske byer, der hidtil havde virket som mellemmænd mellem væverne og de hollandske faktorer, var ingenlunde i stand til at udfylde den plads, der derved lodes aaben. Deres forbindelser var afbrudt, og de var selv uden kapital. De særlig store vanskeligheder, hvormed en koncentration af linnedindustrien naturligt er forbundet, gjordes ved denne mangel paa kapital ganske uovervindelige; det er da ogsaa først i slutn. af det 18. aarh., at man ser en svag og ufuldstændig husindustriel koncentration. Købmændene ansaa det indtil da ikke for en naturlig opgave for dem at forsyne væverne med garn og atter jævnt aftage deres færdige varer; de nøjedes med at overtage blegningsprocessen og handlede iøvrigt fra dag til dag. Følgen deraf var som altid en række underslæb[2], som ingen patenter eller forordninger, hvoraf der i det 17. og 18. aarh. udstedtes mangfoldige, kunde standse. Meget rigtigt erklærede de schlesiske øvrigheder i 1661, at det bedste middel mod varens ureelitet var, at hver købmand paasaa, at der leveredes ham godt arbejde, og ikke antog ureelle varer; men det virkelige forhold var, at den schlesiske købmand ofte selv forlangte ureelle og derfor billigere varer af væverne. Det kan derfor ikke undre, at de mænd, der søgte at hæve den schlesiske linnedindustri i den østrigske tid, ikke havde meget tilovers for denne købmandsstand, der hverken paa den ene eller anden maade var sine opgaver voksen; saaledes dukker der 1684 hos en af dem[3] en plan op om at erstatte den manglende en-gros handel ved en statsinstitution: der skulde oprettes statsmagasiner, hvor en kejserlig generalfaktor skulde modtage og kontrollere hvert parti linned, betale

[1] Om stærkere afsætning end tidligere til Danmark og Sverige 1753 Hasse 324.
[2] Zimmermann 17 ff.
[3] Ph. W. v. Hörnigk i „Oesterreich über Alles, wenn es nur will" Zimmermann 15—17.

væveren et vist forskud derpaa og saa besørge salget deraf mod en provision — saaledes vilde den hollandske faktorhandel være genopstaaet i en kejserlig østrigsk embedsmands skikkelse. Saa store forsøg vilde eller kunde den østrigske regering ikke indlade sig paa, men medens den fortsatte sine frugtesløse bestræbelser for ved tvangssyn og bestemte regler at gøre varen god og ensartet, arbejder dog denne ringe og lidet formaaende handel, alene fordi varen, hvordan den end nu var, kunde hævde sin plads paa verdensmarkederne, sig skridt for skridt frem til bedre at magte de opgaver, der derved bødes den.

345. Dens første skridt var, at den, da den ikke længere fandt de fremmede købere i landet selv, vendte sig til det nærmeste og bedste marked, hvor den kunde knytte forbindelser med dem paany. Det var Leipzig, hertil maatte nu den schlesiske købmand føre sine varer, her traf han i messetiden atter de hollandske og engelske faktorer.

Dette var saa meget nødvendigere for ham, som hans hovedformaal ingenlunde var afsætningen af linnedet og andre schlesiske varer, det var i alt fald i det 17. aarh. nok saa vigtigt for ham at skaffe sig returvarer, særlig kolonialvarer, for at han dermed kunde forsyne Schlesien og forhandle, hvad han fik tilovers, videre til Polen og Ungarn. Derfor holdt barathandelen sig paa dette omraade lige til slutn. af det 18. aarh.; særlig Hollænderne betalte stedse det schlesiske linned med kolonialvarer, og de fleste schlesiske eksportører var tillige kolonialvarehandlere[1]. Straks efter trediveaarskrigen har da den schlesiske linnedeksport vendt sig til Leipzig; i 1655 maatte et patent af 1653, der forbød blegning af linnedet i tiden fra oktober til marts forandres saaledes, at slutningsterminen blev medio februar, da de schlesiske købmænd ellers ikke kunde faa varer nok til Leipzigerpaaskemessen, ogsaa var det Leipzig selv, der 1654 paa engelske og hollandske klager først indførte en kontrol med de schlesiske varers bonitet[2]. Hovedbyen for linnedopkøbet og handelen var endnu Hirschberg, der stadig fastholdt sit slørmonopol; her var der 1758 17 betydelige linned- og slørhandlere, der sluttede sig sammen i en korporation, som snart ogsaa begyndte at deltage i arbejdet for hævdelsen af varens kvalitet; 1677 dannede købmændene i Landeshut en lignende organisation. Foruden disse to byer var ogsaa Greiffenberg og Schmiedeberg centrer for linnedopkøbet[3]. Det var købmændene fra disse fire smaa schlesiske stæder, der i Leipzig atter bragte forbindelsen med Hollænderne og Englænderne i stand[4].

Men saa snart dette var naaet, begyndte Spaniens store behov for linned at øve sine virkninger gennem dem. Det var ikke Englænderne og Hollænderne nok, at de kunde købe linnedet to gange om aaret paa Leipzigermesserne, de maatte have langt større, stadigere og billigere tilførsel.

346. Følgen var dels, at købmændene i disse schlesiske smaabyer, der maaske, saalænge kun det nærliggende Leipzig var maalet, havde opkøbt, bleget og solgt linnedet for egen regning, nu ganske blev kommissionærer for Hollænderne og Englænderne, dels at varen selv, hvis endemaal i Tyskland var Hamburg, søgte dertil ad mere direkte veje. Efterhaanden viger den da for en voksende del deraf stedse mere bort fra Leipzig, bryder eller omgaar Leipzigs stapel.

---

[1] Zimmermann 64. Fechner JNS 65, 214—16 for den østrigske tid; Moritz-Eichborn 54 om tiden c. 1780.

[2] Zimmermann 30.

[3] Zimmermann 24—25, 61 anm. 2.

[4] Til arbejdet herfor hører ogsaa Hirschbergborgmesteren Flades rejser 1672 og 1676 til Holland, de spanske Nederlande, England og Frankrig. Frahne 90.

Allerede 1651 gik schlesisk og selv Lausitzerlinned til Dresden for herfra ad Elben at naa til Hamburg; snart efter søgte det længere mod nord for ad en af Leipzig forbudt landvej at naa over Sagan og Jüterbogk, Magdeburg og Lüneburg dertil[1]. Det var denne naturlige og nødvendige udvikling, som den brandenburgske regering paa en saa indsigtsfuld maade imødekom, da den store kurfyrste, endda med opofrelse af hans egen by Frankfurts interesser, i aarene 1662—68 byggede Friedrich-Wilhelm kanalen og dermed skabte en direkte flodforbindelse mellem Oder og Spree, mellem Schlesien og Hamburg. Det var umuligt for Leipzig at gøre noget forsøg paa at hindre linnedets forsendelse ad denne vej, fordi den paa intet punkt faldt indenfor den cirkel, som dens 15 miles radius drog. Fra nu af konkurrerede denne nye vej med den tilvante over Leipzig, en strid, hvis afgørelse imidlertid ikke alene var bestemt ved, at den nye vej var nemmere og omgik stapelen. Mange andre forhold spillede ind; væsentligt var naturligvis forsendelsesomkostningernes størrelse, og her var kanalvejen fordelagtigst; 1669 meldtes til Leipzig, at de for denne var betydelig mindre end landfragten over Leipzig, eller selv over Magdeburg; allerede 1771 mente man, at mere end fjerdedelen af de polske og schlesiske varer, der hidtil var gaaet over Leipzig, nu forsendtes ad flodvejen. Saa skete det, at Leipzig og dens omegn i aarene 1680—81 hjemsøgtes af pest; naturligt maatte Leipzig selv i denne tid opgive at hævde sin stapel, og ogsaa efter at pesten var ophørt, maatte Leipzigerne med sorg se, at linnedet, som det havde været nødt til i pesttiden, nu forsendtes ad kanalvejen over Berlin til Hamburg[2]. Forsøg paa atter at lokke mellemhandelen og den deraf flydende spedition til, mislykkedes, fordi de krydsedes af en siden 1686 strengere toldbehandling; endnu 1710 saa Leipzig i disse forhold de væsentligste aarsager til denne mellemhandels tilbagegang. Toldnedsættelser i 1711 bragte vel for en tid de nærmeste schlesiske distrikter, Hirschberg og Schmiedeberg, til atter at forsende over Leipzig; i det hele var dog flodvejens betydning stedse stigende, saa at endelig Friedrich 2 efter Schlesiens erobring 1747 23. febr. mente at kunne udstede en ordre om, at dets varer, særlig linned, for fremtiden udelukkende skulde forsendes ad denne vej[3].

347. Naturligvis maa dette paabud kun opfattes som en tilkendegivelse af, hvad man mente efter den stærke udvikling, trafiken ad denne vej længe havde været i, at kunne opnaa; det er klart, at ingen saadan regeringsforanstaltning endelig kunde afgøre en konkurrencestrid. Leipzigerne synes da ogsaa netop paa det tidspunkt at være ved godt mod; paa den sachsiske regerings forespørgsel svarede Leipzigerkøbmanden Johan T. Eckardt meget træffende, at det var ikke den preussiske konge, der foreskrev Schlesierne varernes speditionsrute, men disses kommittenter, d. v. s. Hollænderne, Englænderne, Hamburgerne og Leipzigerne. Ingen af disse havde nogen særlig interesse i at forlange netop flodvejen benyttet; Odersejladsen var saa usikker, at forsikringspræmien for forsendelse ad den til Hamburg var 1 %, medens den for forsendelse over Leipzig kun var $^1/_3$ %; for fine varer foretrak man stedse landtransporten. Hollænderne og Englænderne benyttede, naar de ikke fik deres varer direkte fra Schlesien, mest Leipzigerkommissionærer; disse gjorde ofte forretninger à conto meta med dem og kunde i det hele ved deres mange forbindelser med dem byde Schlesierne særlige fordele. Saaledes fik Schlesierne ved varens levering i Leipzig ofte halvdelen af dens værdi betalt og kunde disponere over dens videreforsendelse[4]. — Trods denne selvtillidsfuldhed og trods det, at transporten ad flodvejen var langsommere[5], vendte dog Leipzig sig allerede 1752 til Hamburg med fornyede klager over, at det ikke tog det schlesiske garn over Leipzig; men Hamburg svarede blot, at det havde intet med forsendelsen at gøre, da garnet leveredes frit i Hamburg eller i det mindste Lüneburg[6]. Flodvejens overlegenhed blev da sikkert stedse mere udpræget.

---

[1] Heller 33, 35.
[2] „nur zu Nutz und Frommen einiger Hamburger und englischer Faktoren, welche eine direkte Verbindung mit dem Bestimmungsorte anzuknüpfen suchen" Heller 43.
[3] Heller 35–36, 39, 43, 45, 52–53, 54. Hasse 128 ff., 145.
[4] Hasse 483. Anlage XXV: Gutachten J. T. Eckardts über den Schlesischen und Lausitzer Handel vom 12. Aug. 1747.
[5] Zimmermann 76. Heller 57.
[6] Heller 54.

Det er interessant, at den schlesiske eksporthandel i beg. af det 18. aarh. ikke blot saaledes omgik Leipzigs stapelomraade, men ogsaa direkte brød denne bys stapelret. Stedse livligere blev trafiken ad de forbudte landveje, der ikke berørte Leipzig, skønt de gik igennem stapelomraadet; nye veje af denne art kom i brug; den sachsiske regering maatte 1723 selv indrømme, at den stod magtesløs overfor denne bevægelse, at den ikke kunde gennemføre og hævde vejtvangen udenfor selve det sachsiske territorium[1]. Man ser, at saasnart Tyskland blot indenfor et enkelt vareomraade udviklede en kraftigere eksporthandel, toges hurtigt grunden bort under fødderne paa den stapelpolitik, der var uddannet med en forsigtig fastholden af forsynings- og mellemhandelen for øje. Selve den leipzigske stapel fik sit dødsstød, da ogsaa den sachsiske linnedhandel rejste sig imod den under Dresdens ledelse; det første lille skridt mod dens opløsning var et kurfyrsteligt reskript af 1756 21. maj, hvorefter den ikke mere skulde finde anvendelse paa raa- og hjælpestoffer, der importeredes for indenlandske fabrikanters regning[2]. Selv ikke nu vilde man da unddrage den mellemhandelen for fremmed regning; men inden videre skridt blev nødvendige, bragte syvaarskrigen, der paa saa mange maader var af indgribende betydning for tysk handelsliv, den faktisk ganske til ophør; først efter paamindelse fra Wien bekvemmede Leipzig, der endnu ved kejser Franz I.s valg straks havde søgt sit privilegium stadfæstet, sig endelig i 1770 til for sidste gang at betale de høje gebyrer for stadfæstelse af rettigheder, som ingen længere i praksis anerkendte[3].

348. Efter saaledes at have forfulgt eksporthandelens virkninger paa stapelretspolitiken, staar endnu tilbage at efterspore dens virkninger paa forholdet mellem tyske købmænds kommissions- og egenhandel. Det blev ovenfor nævnt, at fornyelsen af forbindelsen med Hollænderne og Englænderne straks gjorde handelen med schlesisk linned til en kommissionshandel for disses regning. De schlesiske købmænd var alene indkøbskommissionærer, og i dette forhold indtraadte der indtil ind i det 18. aarh. ingen forandring. Det fremhævedes af Schlesierne selv i 1678, da den danske regering indledede underhandlinger med den kejserlige for trods den westfalske freds forbud derimod at opnaa dennes samtykke til en genindførelse af Glückstadtertolden; Danmark tilbød da toldfrihed for købmændene fra de østrigske arvelande, men Schlesierne erklærede paa forespørgsel, at denne toldfrihed vilde være uden betydning for dem, da kun de færreste handlede direkte til udlandet i eget navn[4]. I den store forordning om linnedproduktionen og -handelen af 1724 forbeholdtes den egentlige eksporthandel købmændene i de schlesiske byer; de talrige linnedhandlere i landsbyerne maatte med deres opkøbte varer kun be-

[1] Heller 56.
[2] Heller 71. Biedermann 63—64: „dasz das Leipziger Stapelrecht ferner keine Anwendung finden sollte auf den Bezug von Materialien für Rechnung inländischer Fabrikanten, vielmehr noch auf solche Kaufmansgüter, die ein Handelsmann dem andern sende." Derfor mistede Leipzig en væsentlig del af mellemhandelen med tyske manufakturvarer; i 1773 udtales i messeberetningen, at linnedhandelen en gros i løbet af de sidste aar stedse mere har trukket sig bort fra Leipzigermessen til selve produktionsbyerne; 1780 kan den dog fremhæve, hvor mange grunde der endnu bandt afsætningen af manufakturproduktionen til messerne; Hasse 333, 343.
[3] Hasse 29—31, 33.
[4] Zimmermann 66.

søge de store aarsmarkeder i Breslau, Prag, Leipzig, Wien, Frankfurt a/O, Brünn og alle byer i arvelandene, men de maatte ikke drive handel til det tyske rige, Schweiz eller Italien, end mindre til Hamburg, Holland og England; thi kun oplærte købmænd maatte handle „al grosso oder als factoren“ — man ser, at disse betegnelser er enstydige udtryk[1]. En betænkning, afgivet af tre fremragende schlesiske købmænd 1746 14. septbr., viser endnu skarpere kommissionshandelen som herskende, saa godt som eneste form: de schlesiske købmænd holdt selv kun smaa lagre og var alene kommissionærer for udlændinge; for deres regning gjorde de indkøb, den udenlandske kommittent bar al risiko. Kommittenterne foreskrev ikke blot den bestemte varesort og kvantiteten, men endogsaa den fremgangsmaade, der var at følge ved appreteringen, pakningen og forsendelsen, og det saa nøje, at den schlesiske kommissionær hverken med hensyn hertil eller med hensyn til speditionsrute og leveringstid turde gøre den ringeste forandring af frygt for at blive unddraget ordrer i fremtiden[2] — en skildring, der ganske stemmer med Leipzigerkøbmanden Eckardts omtrent samtidige ytringer.

Indtil midten af det 18. aarh. var det købmændene i de førnævnte fire schlesiske byer: Hirschberg, Landeshut, Greiffenberg og Schmiedeberg, der var de ledende indenfor linnedhandelen i Schlesien selv; ved deres kommissionshandel erhvervede de sig efterhaanden en vis formue, og i 1740 var der i de fire byer ikke mindre end 110 linned- og garnkøbmænd, der regnedes for velhavende. Da Friedrich den store straks efter erobringen af Schlesien med saa stor iver søgte at sætte sig ind i sin nye provins forhold, var det ogsaa hos købmænd i disse fire byer, han søgte oplysning og raad[3]. Men fra denne tid af blev det mere og mere Breslau, der blev det egentlige centrum ogsaa for den schlesiske linnedhandel. Det var til dels blot en følge af den nye speditionsrute; før dens aabning havde de fire byer naturligt graviteret mod det store tyske centrum, Leipzig; naar flodvejen benyttedes, var det naturligt, at forsendelsen af det schlesiske linned udgik fra Breslau. Som Berlin fik forøget betydning som handelsstad ved at blive en speditionsplads paa vejen fra Breslau til Hamburg[4], saaledes blev ogsaa Breslau nu først selve den egentlige schlesiske handels hovedplads.

349. Breslaus udvikling i denne henseende forstaas bedst, naar man forfølger det endnu bestaaende Breslauerhus Moriz-Eichborns historie. Det blev stiftet i aaret 1728 og drev i de første aartier væsentligst speditions- og kommissionsforretning i linned og garn; hertil knyttedes dog ogsaa snart bankforretninger, der stod i naturligt sammenhæng med husets varehandel. Dels herved, dels ved en i 50erne meget omfangsrig garnhandel, der endog synes at være fortsat endnu nogen tid efter eksportforbudet af 1759 3. aug., vandt det en efter schlesiske forhold betydelig kapital. Linnedeksportens kraftige tiltagen i tiden 1740—1756 oversteg, som det synes, bjergbykøbmændenes finansielle kræfter, hvor

[1] Zimmermann 42.
[2] Zimmermann 95—96.
[3] Zimmermann 63, 75, 77.
[4] Heller 36—37.

god fortjeneste den end bragte dem; i kapital og kredit blev de afhængige af og henviste til Breslau, og særlig huset Moriz-Eichborn kom til at staa som mellemmand mellem dem og deres udenlandske kommittenter. Igennem det gik efterhaanden betalinger og leveringer; uden at opgive sin egen varehandel blev det bankier for de schlesiske købmænd i bjergbyerne og dermed saa at sige for hele den schlesiske linnedhandel. I 1765 var det Breslaus første købmandshus og skal da have raadet over en kapital paa 200,000 thlr. — et selv for datiden næppe synderligt imponerende beløb, der bedst giver begreb om, hvor smaa kapitaler købmændene i bjergbyerne raadede over[1]. Og dog krævede selv kommissionshandelen i linned ikke ringe kapital; med rette bemærker de tre schlesiske købmænd i 1746, at endskønt det nok kunde synes, som om der ikke behøvedes megen kapital til denne forretning, eftersom aftageren som oftest sender betaling, inden han har faaet varen, saa er betydelig kapital dog nødvendig. Da selve forretningsudførelsen næppe har forandret sig meget i løbet af det 18. aarh., vil det til forklaring heraf sikkert være berettiget at søge til de oplysninger, der gives om forretningsgangen i slutningen af aarhundredet og de første aar af det 19. aarh. Saaledes beretter Joh. Wolfg. Moriz-Eichborn i 1807[2]: de udenlandske kommittenter giver deres ordrer om indkøb af det linned, de har behov, men giver som oftest først rembours, naar varen kan afsendes eller endda først, naar den er kommet den hamburgske speditør i hænde. Den schlesiske kommissionær er altsaa forpligtet til at skaffe penge til indkøb af den raa vare og til at staa i forskud, indtil linnedet er bleget og færdigt d. v. s. 6 à 8 maaneder. Derfor kommer vort forretningsliv ofte til at lide under stor pengeknaphed; man anspænder den breslauske, saakaldte bankiers finansielle kræfter, og han er ikke en mand med betydelig kapital, men søger blot at realisere de eventuelt indgaaende veksler for at skaffe de købmænd, der driver „fabrikhandel", penge. Det er klart, at jo større omfang eksporten tog, des mindre var bjergbykøbmændene i stand til at møde disse krav, des mere behøvede de en bankier, der kunde yde dem forskud til indkøbet af raavaren. Det var denne tjeneste, Eichborn & Co. ydede; naar varen var færdig, blev den overgivet til dette firma, sjeldnere til salgskommission, oftest blot til spedition til Hamburger-, Bremer- eller Amsterdamerfirmaer, af hvem det da fik sine forskud betalt, saa at disse firmaer nu paa deres side stod i forskud, indtil varen naaede den oprindelige kommittent.

---

[1] Moriz-Eichborn 7, 17—18, 23—24, 33. Desværre er størsteparten af husets arkiv fra det 18. aarh. gaaet til grunde 1807.

[2] Commissionshandel findet mit Leinewand statt, der Spanier, Portugiese, Engländer und andere Nationen mehr committieren den Einkauf benötigter Leinen, geben aber mehrenteils erst dann Rembours, wenn die Ware versandt werden kann oder gar oft erst, wenn sie in Hamburg angekommen und in Händen des Expediteurs ist; bey solchen Aufträgen ist der Schlesier verbunden, die Gelder zum rohen Einkauf zu fournieren und bis die Leinen gebleicht und fertig sind 6 und 8 Monate lang in Vorschusz zu bleiben. Dies bringt uns sehr oft in die unangenehme Lage eines groszen Geldmangels zum Handelsverkehr; man spannt dazu die Kräfte des Breslauischen sogenannten Banquiers an, der nun aber, da sich das ganze Bançowesen in Breslau blosz auf die Handelsverhältnisse des Landes selbst beschränkt, nicht als Mann von bedeutender cassa, sondern mehr als Commissionair angesehen werden kann, der die etwa eingehenden Wechsel zu realisieren sucht, um den Fabrikhandel treibenden Kaufleuten nur Gelder herbeizuschaffen, weil die stets mit Hunger und Elend kämpfenden Tuchmacher und Leineweber, wenn sie nicht untergehen sollen, in ununterbrochenen Tätigkeit erhalten werden müssen. Moriz-Eichborn 73—74. Ukorrekt skildres forretningsgangen af Fechner JNS 65, 212, naar han siger, at de fremmede kommittenter straks fra indkobet af raavaren paatog sig risikoen og ydede betaling; heller ikke betaltes provisionen for blegning og appretur, men for indkøbet.

350. Selv Eichborn & Co. formaaede dog nu ikke nær at finansiere den store eksport; dets 200,000 thlr. i 1765 skulde ikke forslaa meget overfor en eksport til England, Holland o. s. v. paa over 3 mill. thlr. i samme aar. Derfor maatte — og heri kan man maaske se en forandring, der er fuldbyrdet i løbet af den sidste halvdel af det 18. aarh. — kommittenterne selv træde til; de aabnede bjergbykøbmændene kredit hos Eichborn & Co. for visse bestemte beløb og sendte det enten remisser eller anviste det rembours for de af dem optagne beløb[1]. Dette sidste synes at have været den almindeligste forretningsgang henimod aarhundredets slutning; i et forretningsbrev af 1813 20. jan., der sikkert ogsaa kan gælde for den foregaaende tid, skriver Eichborn & Co.: „Vi vil gøre Dem bekendt med, hvorledes vor linnedhandel foregaar, og hvorledes Hollænderne, Hamburgerne og Englænderne anlægger deres spekulationsforretninger deri.... Hamburgerne, Bremerne og Hollænderne forsyner indkøberne i vore bjergegne med penge gennem deres bankiers i Breslau, efterhaanden som de gør deres indkøb af raavare paa markederne; disse skaffer sig remboursement ved at trække direkte paa disse pladser eller paa Augsburg, varen bliver bleget og saa eksporteret. Den bedste tid for indkøb er vinteren fra november til april incl.[2]". Nu maa det imidlertid vel erindres, at fordi varen naaede Hamburg eller Bremen, selv Holland eller England, havde den ikke fuldendt sin vandring, for den laa endnu vejen over Cadiz eller det ene retfærdige engelske skib til de spanske kolonier, eller fra England til Nordamerika. Til fuldendelse af sin spekulationsforretning havde den engelske og hollandske kommittent at sætte en eller flere kommissionærer i Cadiz og hinsides Oceanet i virksomhed. Inden forsendelsen og afsætningen var fuldbyrdet, inden afregningen og betalingen naaede tilbage, hengik maaneder og aar; og til alt dette krævedes et stort kendskab til firmaer og forretningsforhold paa disse fjerne markeder; i det hele var det en handel, der var forbundet med den største risiko, hvilken yderligere forøgedes ved det 18. aarh.s stadige og voldsomme søkrige. Allerede disse forhold maatte — rent bortset fra den store kapital, der udkrævedes — have henvist linnedhandelen til Englændernes og Hollændernes ledelse, de alene kunde fuldstændig beherske den, de alene kunde skaffe sig de nødvendige og gode forbindelser. I løbet af det 18. aarh. synes de at have saa omtrent delt konsumtionsgebeterne saaledes imellem sig, at Hollænderne væsentligst forsendte til de spanske kolonier over Cadiz, medens Englænderne, som naturligt var, mere og mere fik nok i at forsyne deres egne nordamerikanske kolonier. At disses konsumtionsevne var saa stærkt stigende, medførte naturligvis, at Englændernes kommissioner

[1] Moriz-Eichborn 55.

[2] Moriz-Eichborn 79: Wir wollen Sie damit bekannt machen, wie unser Leinenhandel betrieben wird, und wie die Holländer, Hamburger und Engländer ihre Spekulation darin anlegen . . . Die Hamburger, Bremer und Holländer fournieren den Einkäufern in unserem Gebirge das Geld durch ihre Bankiers von Breslau successive und so wie sie auf den Märkten den rohen Einkauf machen, diese ziehen dagegen ihre Remboursement direct auf diese Plätze oder auf Augsburg; die Ware wird gebleicht und dann exportiert. Die besten Einkäufe geschehen im Winter von November bis April hinaus.

blev talrigere. Vistnok var fra midten af aarhundredet England linnedets bedste aftager, i alt fald gik hovedmassen af slørproduktionen dertil; tillige var den engelske kommittent i høj grad anset for sin redelighed; han ydede hurtige betalinger, og man behøvede ikke at frygte for, at han skulde unddrage sig sine forpligtelser[1].

351. For selve de schlesiske købmænd var da under disse forhold kommissionshandelen stedse den herskende og foretrukne form og maatte være det. Derimod kaldte den kraftige og stadige eksport andre tyske købmænd frem til egenhandel. Det var dels Bremerne, der dog navnlig formidlede den atter betydelige westfalske linnedeksport, og Leipzigerne, dels og særlig Hamburgerne. Den hamburgske købmandsstand raadede i alt fald i det 18. aarh. over ikke ringe kapital; det var naturligt, at de, der aar ud og aar ind tjente de fremmede som kommissionærer og speditører ved deres spekulationsforretninger, kom ind paa ogsaa selv at forsøge egenhandelen paa et omraade, hvor den syntes saa lønnende. For Hamburgerne var dette formentlig saa meget lettere, som de vel nok have bevaret en del af de talrige forbindelser, de i 1605 havde haft i spanske og portugisiske byer[2]; allerede fra slutn. af det 17. aarh. synes de da ogsaa i ikke ringe omfang at have gjort forretninger for egen regning til Spanien, næppe dog ud derover. For Leipzigerne var sagen straks vanskeligere; deres egenhandel synes mest at have bestaaet deri, at de gjorde forretninger sammen med deres hollandske og engelske kommittenter à conto meta; derved formindskedes risikoen, og Leipzigerne undgik at blive stillet overfor den meget vanskelige opgave selv at skaffe sig gode forbindelser.

De samme aarsager, der saaledes styrkede egenhandelen i Hamburg og Leipzig, var nu naturligvis, omend afsvækkede, ogsaa virkende for den schlesiske handel. Det var klart, at de hollandske og engelske købmænd, med hvem Leipzigerne gjorde forretninger à conto meta, heller ikke var uvillige til at lade deres schlesiske kommissionærer være halvt med dem om et parti linned. Navnlig kom derved den schlesiske købmand — ligesom den leipzigske — ud over det vanskelige punkt med selv at skulle skaffe sig forbindelser; hele forretningens videre udførelse efter vareafsendelsen paalaa her som ved kommissionshandelen den fremmede korrespondent; Schlesieren stod blot halvt. Ogsaa mellem Hamburgere og Schlesiere maatte saadanne forretninger let fremkomme. For saa vidt som Schlesieren ved disse forretninger var halvt om gevinst og tab, drev han da egenhandel, og denne form maa hans egenhandel sikkert oftest have haft, naar den omtales i ældre tid. Naar Büsch saaledes beretter, at Breslauerne allerede 1714 handlede direkte[3], ligger det, efter som forholdene senere viser sig, nær at formode, at der her har været tale om metaforretninger f. e. med hollandske huse. Sikkert er det, at Schlesierne aldrig, selv efter at de havde gjort kraftigere forsøg paa egenhandel, opnaaede virkelig selv at have udenlandske forbindelser; deres handel

[1] Zimmermann 103, 143, 165.
[2] Baasch Zts. f. hamb. Gesch. 9, 315, anm. 1.
[3] Büsch Versuch 90.

for egen regning havde stedse fundet sted ved hamburgske, bremiske og hollandske huses hjælp[1]. Dog er det naturligvis ogsaa i ældre tid forekommet, at særlig Breslauerne under gunstige konjunkturer virkelig for egen regning og risiko har sendt linned til England og Holland, maaske ogsaa til Spanien, naar de gennem et Hamburgerhus havde faaet en kommissionær anvist.

352. Man maa kende disse handelens praktiske forhold, man maa tilmed erindre, at i 1740erne havde de schlesiske købmænd endnu ikke den breslauske bankier at støtte sig til, for at forstaa, hvorledes de opfordringer til at drive direkte egenhandel i det mindste til Spanien, der fra nu af stedse rettedes til dem fra den preussiske regerings side, maatte lyde i deres øren. Allerede 1752 tilbageviste de saadanne opfordringer under henvisning til, at risikoen var for stor, eftersom betalinger først præsteredes efter aars forløb, og den endelige gevinst paa grund af den høje forsikringspræmie beløb sig til næppe $4^1/_5$ %; det var derfor fordelagtigere for dem at handle til Hamburg og Holland[2]. Til sammenligning tjener, at det i 60erne og 70erne siges, at kommissionærens gevinst ofte var 12 % af indkøbsprisen, selvom provisionen i fakturaen kun figurerede med 2 %[3] — og det var en forretning, der var saa at sige uden spor af risiko. Men opfordringerne hørte ikke op; i kommissionshandelen kunde den store konge selv kun se haandlangertjeneste for fremmede, at faa den fortrængt af egenhandel var en opgave, der i den grad laa ham paa hjerte, at han ikke undlod personligt i samtaler at søge at formaa de betydeligste schlesiske købmænd til at slaa ind derpaa; naar han i en rundskrivelse anbefalede dem at støtte en saadan egenhandel ved udsendelse af rejsende, foregreb hans tanke de udveje, som tysk produktion skulde søge i den sidste halvdel af det 19. aarh.; overfor de stadige henvisninger til den for ringe kapital greb han til den ene gang efter den anden at udkaste planer om store eksportkompagnier i forskellige former, som han hyppigst var villig til at yde statssubvention. Saadanne planer var fremme allerede i 1753; men det syntes kongen særligt magtpaaliggende at faa dem virkeliggjorte, da der i 1768 naaede rygter til ham om, at Østrig vilde forsøge paa at fortrænge det schlesiske linned fra det spanske marked ved hjælp af det endnu billigere bøhmiske. Denne fare, mente kongen, kunde alene afværges ved, at det spanske marked holdtes rigeligt forsynet med schlesisk linned, et kompagni skulde dannes, bestaaende af 6 à 8 af de største schlesiske huse, det skulde til saa lave priser som muligt opkøbe og forsende linned til Spanien. Købmændene selv var tilbøjlige til at mene, at de spanske lagre allerede i forvejen var mere end tilstrækkelig forsynede, de sympatiserede ingenlunde med tanken om et kompagni; men først da de forpligtede sig til, at de for fremtiden i fællesskab vilde sørge for, at lagrene i Cadiz stedse var oppe paa en

---

[1] Moriz-Eichborn 291.
[2] Zimmermann 95.
[3] Moriz-Eichborn 46, anm. 2: Für die Kommission gewinnt der Schlesische Kaufmann wenigstens 12 vom Hundert des Einkaufpreises, obgleich an eigentlicher Provision in der Factur nur 2 pro cent berechnet werde. Cf. Friedrich den stores ytring Zimmermann 128.

værdi af ca. 1/2 mill. thlr., frafaldt kongen sin yndlingsplan om en kompagniorganisation [1].

353. I selve dette løfte ligger imidlertid et vidnesbyrd om, at direkte handel til Spanien i større omfang ikke ganske afskrækkede de schlesiske købmænd paa dette tidspunkt. Efter hele den tidligere udvikling kunde dette skridt jo ogsaa nok gøres, omend fordelen derved ikke var umiddelbart indlysende forretningsmæssigt set. Sagen var, at netop da havde de schlesiske købmænd faaet i det mindste een egen forbindelse i Cadiz. Den schlesiske linnedeksports forhold laa jo i den tid saa gunstigt, at kongens tanker ikke var uden ivrige tilhængere i købmændenes egen kreds. Ivrigt optagen deraf var Peter Hasenclever, en energisk købmand, der havde faaet en fortrinlig uddannelse ved rejser i udlandet, egne studier og et virksomt forretningsliv. Han havde støttet planerne om et kompagni i 50erne; nu rejste han selv til Amerika, hvor han kastede sig ind i meget vidtsvævende forretninger, og startede i forbindelse hermed en forretning i Cadiz, hvis formaal var at udføre kommissioner for de schlesiske købmænd, idet han dels solgte deres linned for dem dær, dels vilde søge at forøge eksporten til Amerika [2]. I virkeligheden maa det da antages, at Schlesiernes direkte handel til Cadiz i 60erne og de første aar af 70erne var af ikke ringe omfang. Naar det saaledes i en handelsberetning fra aaret 1774 hedder: i januar indløb efterretninger om, at den spanske flaade var vendt tilbage fra Havana med 38 mill. pjastre ombord; dette havde stærk virkning paa vor linnedmanufaktur i bjergegnene. I februar sendte man os gunstige afregninger over de varer, vi havde paa lager fra forrige aar, og nu blev indkøbet for i aar fortsat med frisk mod og forøget kraft — er det klart, at der her er tale om direkte handel for schlesisk regning til Cadiz. Ogsaa beretter Büsch, at han i 1775 i Schlesien lærte huse at kende, der drev næsten hele deres handel direkte [3]. Imidlertid varede denne direkte handels blomstringstid kun kort; grundene var de ofte fremhævede: sædvanligt varede det 6 à 8 maaneder, inden der kom rimesser fra Spanien; fandt varen ikke afsætning dær, maatte kommittenten for egen regning sende den videre til Amerika, og da gik der ofte fire aar, inden han fik sine penge. Og det var, naar alt gik vel. Hasenclever selv have faaet at føle, hvor uovervindelige vanskelighederne var; allerede 1774 var han vendt tilbage til Schlesien, efter at hans forretning i Cadiz var gaaet fallit. Vistnok var egenhandelen til Spanien i det væsentlige allerede i 1778 atter opgivet [4].

354. De schlesiske købmænd vendte da tilbage til alene at holde sig til den sikre form: kommissionshandelen; de opgav at forcere eksporten ved egenhandel, de afventede ordrerne. Saaledes var deres holdning, selv da den nordamerikanske frihedskrig pludselig lukkede dette marked for de engelske kommittenter. Schlesierne vilde rolig afvente

[1] Zimmermann 95, 140—41.
[2] Zimmermann 91, 129.
[3] Moriz-Eichborn 44. Büsch Versuch 91.
[4] Zimmermann 166 anm. 2, 207.

krigens slutning, kun kongen var utrættelig. I 1778 skulde søhandelskompagniet, i 1782 Hamburgerhuse overtage eksporten til Nordamerika, England omgaas[1]. De glimrende aar efter freden, 1784—86, da ordrer strømmede ind, gjorde alle saadanne planer ligegyldige. Det var først, da revolutionskrigene lukkede vejen til Cadiz, at Schlesierne, tvungne af nøden, over Nordamerika vilde aabne sig adgang til de spanske kolonier. 1796 startede Justus Erich Bollmann et kommissionshus i Philadelphia, og amerikanske huse tilbød at tjene de schlesiske købmænd — men ogsaa disse forsøg bragte kun tab; allerede 1803 fallerede Bollmann, og paany vendte Schlesierne tilbage til den sikre og afventende kommissionhandel[2]. Huset Moriz-Eichborn gjorde tildels disse bevægelser med, indtil slutn. af 70erne drev det i et vist omfang egenhandel i linned, derefter indskrænkede det sig til kommission og dets særlige bankvirksomhed. Fra slutn. af det 18 aarh. lader sig hos det overhovedet ikke større spekulationsforretninger i linned paavise, kun ubetydelige forretninger for fælles regning med forretningsvenner forekommer nu og da; opfordringer til forretninger for egen regning af større omfang er atter og atter blevet afslaaede under henvisning til de slette erfaringer, man havde gjort[3]. De store schlesiske huses holdning efter aarhundredskiftet karakteriseres sikkert bedst ved et forretningsbrev fra firmaet af 1813 10. novbr.: „vi gør vel selv ogsaa undertiden forretning i linned, dog kun par goût, kun for nu og da at skaffe vore korrespondenter i bjergegnene beskæftigelse i flove tider. Bjergegnene er hovedsædet for linnedproduktionen, og vi kan yde Dem meget væsentlige tjenester, da vi dær har meget nøje forbindelser og paa grund af de kommissioner, som vore forretningsvenner i Hamburg og andetsteds betror os, stadig er interesserede i linnedfaget. Vi udfører Deres ordrer mod en provision af 2 %, og De faar til gengæld de virkelige markedspriser bragt i afregning. Iøvrigt er vi ogsaa villige til at opgive Dem adresser paa vore forbindelser; De vil dog ikke have nogen fordel deraf, da vi forstaar at tjene vor provision ind ved en omhyggelig varetagelse af Deres interesser“[4].

Da krigene endte i 1815, fandt det tyske linned sine markeder oversvømmede af engelske bomuldsvarer. Der er ingen grund til at

[1] Zimmermann 161—62, 163—64. Hamburgerhuset Ohmann & Co. skulde tage alt schlesisk linned i kommission (ikke „kaufen“), betale de schlesiske købmænd 3/4 af varens værdi straks og skaffe god afsætning. Berlinerbanken skulde financiere forretningen, søhandelskompagniet hæfte for Schlesiernes fordringer. Kongens planer følger her samtidige stemninger, den amerikanske uafhængighedserklæring og det, at Spanien 1776 gav betydelige ordrer paa indkøb af linnedvarer, der formentlig var bestemte for Nordamerika, ja at der endog viste sig en amerikansk kommissionær paa selve Leipzigermessen, fremkaldte i de følgende aar ogsaa i Leipzig store planer om direkte handel til Nordamerika, i 1782 og aarene umiddelbart efter fredsslutningen søgtes disse planer overalt virkeliggjorte · overalt endte forsøgene med falliter eller store tab. Hasse 336, 337—38, 349, 352—53, 354—55.

[2] Zimmermann 231—32.

[3] Moriz-Eichborn 78.

[4] Brev til F. Jordan i Gøteborg: Wir machen zwar selbst bei unseren Wechselkommissionen auch etwas in Leinen, doch nur par goût, um dann und wann einige unserer Korrespondenten im Gebirge bei stiller Zeit zu beschäftigen. Der Hauptsitz der Leinen ist in unserem Gebirge, und wir können Ihnen darin die wesentlichsten Dienste leisten, da wir daselbst in den engsten Verbindungen stehen und vermöge der Kommissionen, die wir von unseren Hamburger und anderen Freunden haben, stets fortwährend in Leinenfach interessiert sind. Wir besorgen ihre Aufträge für eine Provision von 2 Prozent und Sie genieszen dagegen die wahrhaften Marktpreise. Sonst sind wir auch bereit, Ihnen die Adressen unserer Freunde selbst mitzuteilen, wobei Sie aber nichts lucrieren, indem wir unsere Provision durch Wahrnehmung der Vorteile für Sie zu bergen wissen. Moriz-Eichborn 92.

dvæle ved de forsøg, der blev gjort paa at tilbageerobre dem[1]; de maatte ganske vist have egenhandelens form, fordi kommittenterne nu ikke mere sendte ordrer; men disse spredte egenhandelsforsøg var alene en fortvivlelsens nødhjælp, der ikke kunde standse linnedhandelens og -produktionens uophørlige tilbagegang[2].

355. Det forekommer mig, at disse regeringsbestræbelser netop meget tydeligt viser, hvor grundfæstet kommissionshandelsformen var og maatte være i tysk handel. Manglen af en eksporthandel af nogen kraft, manglen af kapital bevirkede, at de tyske købmænd kun havde meget faa korrespondenter i udlandet, der var vant til og vilde paatage sig at sælge deres varer for dem, det var ogsaa grunden til, at unge tyske købmænd kun fandt sig lidet opfordrede til at drage ud til fremmede pladser for specielt at drive eksportforretning for Tyskland; drog de ud, var det for at indleve sig i og komme til at udgøre et led af det fremmede lands købmandsstand og deltage i dets forretninger. Den tyske købmands udenlandske forbindelser var hans kommittenter, hvis varer han solgte, og for hvem han indkøbte. Det er indlysende, at det var ikke blot stivsind, smaaborgerligt snæversyn, mangel paa mod, der bestemte de tyske købmænds afvisende holdning overfor spekulationshandelen; den var efter deres overbevisning i længden urentabel, kunde og burde i alt fald kun forsøges af dem, der som f. e. Hamburgerne og tildels Bremerne og Leipzigerne raadede over en ved en kommissionshandel i største omfang indsamlet kapital, som stedse ad samme vej kunde øges. De historiske kendsgerninger synes at indrømme dem, at deres anskuelser var de rigtige.

356. Det er ogsaa dem, der mere og mere bevidst kommer til udtryk i den særlige handelsliteratur, der efterhaanden opstaar; den viser, at det kun var i merkantilistisk paavirkede embedsmandskredse, at forestillingerne om egenhandelens fordelagtighed og mulighed holdt til, medens handelsliteraturens forfattere, der som regel stod det praktiske forretningsliv langt nærmere, netop i kommissionshandelen ser tysk handels væsentligste og gunstigste form.

Man maa dog ikke vente i den ældre tyske handelsliteratur at finde spørgsmaalet om kommissionshandelens berettigelse i forhold til egenhandelen bestemt fremsat eller drøftet. Dels er den egentlige handelsliteratur fra før det 18. aarh. i sig selv meget nødtørftig og tæller kun ganske faa skrifter, dels er der som bekendt næppe nogen gren af literaturen, der i mindre grad giver sig af med at opstille og drøfte problemer. Der er næppe noget omraade, hvor literært samarbejde mellem den ræsonnerende betragter og den praktiske mand har været og er ringere; Büsch er den første, maaske i en vis forstand den eneste, der

[1] Moriz-Eichborn 291--302. Forsøgene gjaldt som tidligere særlig Nordamerika og foretoges i 1822 og følgende aar af M-E. i forbindelse med søhandelskomgagniet og hamburgske og bremiske huse. Lignende formaal havde det 1822 stiftede Rheinisch-Westfälische Kompagnie, der ophørte 1831. 1823-24 syntes der at være mulighed for eksport af tysk linned over tyske huse i Philadelphia til Mexiko, men de urolige politiske forhold og de engelske bomuldsvarer gjorde snart denne mulighed til intet. Disse og lignende forsøg i handel med tyske uldtøjer ender for M-E.s vedkommende i 1831 med en samlet afskrivning af næsten 15,000 thlr. 1839 udelukkes tysk linned endelig fra Nordamerika ved en told paa 25 %.

[2] Herom særlig Frahne 106-10, 121-23: fra slutn. af det 18. aarh. til 1805 gik salget af schlesisk linned fra 7 mill. thlr. (?) ned til $2^1/_2$ mill., samtidig med at priserne stærkt reduceredes; tilbagegangen fortsattes lige til de første aar af 1860erne.

til bunds kender baade sin tids ræsonnement og sin tids praksis og forstaar at give hver sit. De forfattere, der i ældre tid skriver smaaskrifter om handelen, søger blot at meddele den praktiske købmand den mest nødvendige viden; maal, mønt og vægt spiller en fremragende rolle i deres fremstilling.

Meder udmærker sig ved at medtage enkelte kalkulationer og nogle meddelelser om handelsusancer paa forskellige verdenspladser. I det 17. aarh. er det brugen af vekslen, som først og fremmest synes at trænge til forklaring, ganske naturligt, fordi den netop i det aarhundrede fik en saa stor betydning i tysk kommissionshandel; M. Wagners meget kortfattede „Idea mercaturæ“ af 1661 handler næsten alene herom og om bogholderi. Disse to for al handelsvirksomhed ganske vist væsentligste emner optager ogsaa størstedelen af Speranders (Fried. Gladows) „Sorgfältiger Negotiant und Wechsler“, der udkom i andet oplag 1712. At han var sig bevidst, hvor stor en rolle kommissionshandelen spillede for den læsekreds, hvortil han vendte sig, kan man dog vel se deraf, at han i sin gennemgang af reglerne for dobbelt bogholderi giver meget udførlige forskrifter for, hvorledes man skal opstille sine konti som kommissionær eller kommittent[1]; ogsaa indskærper han, ganske vist kun under omtalen af vekselkommissionen, instruktionens betydning[2]. Ud derover afspejler hans arbejde ikke meget samtidige tilstande, dog er hans ytringer om liggerhandelen bemærkelsesværdige. De store byer som Amsterdam særlig, London, Genua, Firenze og Venezia har ofte i mindre byer deres handelshuse, eller dog i nogle deres medinteresserede kompagnoner, etablerer ogsaa saadanne forbindelser ved deres egen kapital, idet de dertil benytter vel oplærte og erfarne handelsmedhjælpere, hvem de underhaanden giver en vis kapital paa visse betingelser, og finder deres regning derved. Efter Speranders mening er denne tilstand heldig og til fordel baade for de nævnte store og de smaa byer, idet det for disse sidste er bedre, end om de selv skulde søge rundt omkring at afsætte deres forfærdigede varer[3]. Saaledes deler Sperander ikke den selv i købmandskredse endnu undertiden opblussende uvilje mod de fremmede liggere; i det hele indeholder hans ytring en godkendelse af de daværende forhold, der vel ogsaa gælder tyske huses udførelse af kommissioner for fremmede; maaske tager hans lidt svævende udtryk: deres handelshuse, sigte netop paa tyske selvstændige kommissionshuse i modsætning til de af de fremmede selv etablerede.

Det er først den meget skrivende Marperger, der bestemt stiller spørgsmaalet op. Man maa, siger han i „Neueröffnetes Handelsgericht“[4] (1709), med hensyn til kommissionsvarer tage under overvejelse, om en bys borgere og indvaanere har mange „faktorier“ (d. v. s. i stort omfang udfører kommissionsforretninger), om det er landets egen konstitution og situation, der fordrer det saaledes, eller om handelens armod og dekadence er skyld deri, ligeledes om indvaanerne har flere kommissioner at give andre, end de selv modtager. Derefter følger saa et forsvar for kommissionshandelen ud fra det synspunkt, at det er bedre, at købmændene tjener provisionen ved importen af de fremmede varer, som dog maa indføres; det er først en kraftigere udvikling af landets egne manufakturer, der kan indskrænke kommissionshandelen og bringe den til ophør; thi naar den udenlandske kommittent ikke mere ser sin fordel ved et salg, for hvis istandbringelse han endog maa betale pro-

---

[1] Sperander l. c. 140—42.
[2] Sperander l. c. 45—46.
[3] Sperander l. c. 90—91.
[4] 270 -73: Unser wohlbestaltes Commercien-Collegium hat bey dieser Materie von Commission-Waaren zu bedencken, ob dessen Bürger und Einwohner viel Factoreyen haben, ob die Constitution und Situation des Landes es also erfordere oder die Armuth und Decadence des Commercii daran Schuld sey, item ob die Einwohner mehr Commissiones zu geben oder zu nehmen haben.

vision, vil han af sig selv ophøre at give sin vare i salgskommission; saalænge han ikke gør det, er det et tegn paa, at de tyske manufakturer endnu ikke kan maale sig med de udenlandske i kvalitet ved samme pris.

Dette er imidlertid et forsvar af en ivrig merkantilist, som mere anser kommissionshandelen for det mindste onde end som den, handelsmæssigt set, berettigede og fordelagtigste form.

357. En i højeste grad personligt og skarpt tænkende talsmand faar den tyske købmandsverden henimod det 18. aarh.s slutning i Johann Georg Büsch. I hans skrifter[1] faar spørgsmaalet om kommissionshandelens berettigelse overfor egenhandelen en besvarelse, som utvivlsomt de tyske købmænd med overbevisning tiltraadte.

Kommissionshandelen har først og fremmest de store fortrin frem for egenhandelen eller spekulationshandelen — som Büsch fortrinsvis ynder at kalde den — at den er langt sikrere. Spekulationshandelen lover ganske vist en langt større avance, og det er sandt, at den under særlig gunstige konjunkturer hurtigt kan gøre sin mand rig, men den er meget ofte ruinerende. Dens farefuldhed er blevet stærkt forøget ved den langt livligere kommunikation, den lader sig i det hele bedst anvende paa en plads, der ved opkøb samler varer ind fra en nærmere omegn, og af fremmede varer kun importerer saa meget, som med sikkerhed kan afsættes til oplandet; ikke derimod for den store mellemhandelsplads, der henter sine varer fra alle verdens kanter i den største mangfoldighed. Og som overflødiggørende alle beviser for spekulationshandelens mislighed kan Büsch henvise til, at paa alle saadanne store mellemhandelspladser foretrækker købmændene nu kommissionshandelen; den egenhandel, de driver, supplerer og støtter blot deres kommissionshandel.

Man tør heller ikke anse kommissionshandelen for en ringere handelsform end spekulationshandelen eller blot som dennes haandlanger. Det er sandt, at kommissionæren forud kender sin indtægt af en afsluttet forretning, idet denne er bestemt med fastsættelsen af provisionens størrelse, som regel 2 %; alligevel maa dog ogsaa han løbe stor risiko, saasnart han vil drive sin forretning i det store og selvstændigt. Han maa da yde stor kredit; ved indkøbskommission lader kommittenten ofte maaneder hengaa, efter at han har modtaget varen, inden han tænker paa eller kan skaffe udveje til remisser, og selvom kommissionæren, som rimeligt er, beregner sig renter af sin saaledes bundne kapital, maa han dog saalænge staa i forskud; ved salgskommissionen stilles der vel ikke saa store fordringer til ham, men han maa dog acceptere tratter som regel til et beløb af $^2/_3$ af den konsignerede vares værdi. For at kunne føre sin kommissionsforretning paa denne maade, maa kommissionæren derfor have en betydelig kapital til sin disposition, og hvis hans egen kapital ikke helt slaar til, maa han indlade sig paa mange transaktioner, der ikke er til fordel for ham.

Til med fordel at drive en udstrakt kommissionsforretning hører

[1] Büsch Darstellung I, 207—26; Versuch 246 ff.

endelig ogsaa stort kendskab til mennesker og forhold, megen omsigtsfuldhed og megen fagmæssig købmandsdygtighed. Til at skabe sig en stor forretning er den rette vej ikke den blot at søge paa alle maader at skaffe sig saa mange ordrer som muligt; det vil hurtigt vise sig, at den unge købmand derved blot opnaar at overanspænde sin forholdsvis ringe kapitalkraft. Man maa vise klog tilbageholdenhed overfor kommittenterne, der ofte ved deres konsignationer blot har til hensigt at indvikle kommissionæren i forretninger af anden art og navnlig drive ham ind i et vekselrytteri, der hurtigt vil styrte ham i fordærvelse. Ved vekselaccepterne binder kommissionæren ganske vist sine kommittenter nærmere til sig; men paa den anden side maa han ogsaa have mod og beslutsomhed til at afbryde en forbindelse, selvom han saa gaar glip af meget betydelige ordrer og konsignationer. For at kunne udføre de ham betroede kommissioner tilfredsstillende, maa kommissionæren besidde et meget stort varekendskab. Men vigtigst af alt er det for kommissionæren at erhverve og hævde et urokkeligt ry for retskaffenhed. Kommittenterne kan nok fastsætte limitopriser og give instruktioner; til syvende og sidst hviler dog alt paa deres tillid til kommissionærens redelighed, til at han lader dem faa den fulde fordel af en gunstig konjunktur, til at han i et og alt varetager deres interesser, som om de var hans egne. Dette er et meget stort krav og ganske bogstaveligt opfyldes det vel kun af de færreste; men paa den anden side vil ingen købmand kunde bringe det vidt som kommissionær, hvis ry for redelighed gentagne gange svækkes ved en handlemaade, der ikke er forenelig med opfyldelsen af dette krav.

358. Hvor nøje Büsch med disse betragtninger gengav sin samtids opfattelse, ses klart ved en betragtning af det dengang største tyske købmandshus' forretningsførelse. Det var huset Parish i Hamburg; paa en interessant maade er dette hus og dets virksomhed et samlet udtryk for de hamburgske traditioner samtidig med, at det i største omfang deltog i de mange nye forretninger, der fremkaldtes ved de mægtige økonomiske og politiske omvæltninger i den sidste halvdel af det 18. aarh.

Husets stifter var John Parish, hvis fader havde været skibsfører hos et af de engelske købmandshuse i Hamburg; da dette 1755 gik fallit, begyndte han en lille skibsmaterialieforretning i Hamburg, som sønnen 1761, kun 19 aar gammel, overtog. En tid havde han selv meget ønsket at komme i lære hos en af de engelske købmænd, men det var ikke blevet til noget, og af denne grund var og blev han stedse udelukket fra det engelske faktori og delagtighed i dets privilegier. Selv følte han sig da ogsaa, i det mindste i sine yngre aar, fuldtud som Hamburger, og i hans forretning var der ikke tale om oprindelige og særlige forbindelser med engelske kommittenter. Han gjorde den hurtigt til en egentlig købmandsforretning i hamburgsk stil, og i 1773 overtog han denne alene, medens skibsmaterialieforretningen udskiltes og overtoges af en broder. Gennem kriseaar og aar med den gunstigste konjunktur ledede han selv sit hus til 1796, da hans sønner John og Richard overtog det[1]. Hans arv havde 1762 været 4000 mk. banko. 1773 var husets begyndelseskapital 46,000 mk.; 1796 var den 2,079,000 mk., efter at ikke ubetydelige kapitalandele var udbetalt til forskellige associés. Særlig i 90erne tog husets forretninger et ganske kolossalt opsving; det stod i forbindelse med de

[1] Ehrenberg Parish 5—6, 13, 82.

aller betydeligste hollandske og engelske huse og udførte forretninger af ganske særlig art, saaledes formidlede det Englands subsidiebetalinger til Preussen og paatog sig troppetransporter for den engelske regering, foruden store vekselforretninger.

Men i dets egentlige varehandel var kommissionshandelen selv nu den herskende form. Det ses tydeligt af de opgivelser, John Parish selv meddeler i sin levnedsskildring, hvor lidet disse opgivelser end egner sig til at lade dette klart fremtræde. Saaledes giver han en oversigt over størrelsen af den aarlige bruttogevinst. For de to sidste aar er hans opgivelser herom mere specialiserede; i 1795 var bruttogevinsten af kommissionsforretningerne 451,000 mk. banko, i 1796 175,000 mk., af alle andre forretninger var bruttogevinsten 1795 1,331,000, 1796 353,000 mk. Men af disse sidste beløb faldt 1795 116,000 mk. paa renter, 137,000 mk. paa vekselforretninger og ikke mindre end 837,000 mk. paa den før nævnte troppetransportforretning; medens 241,000 mk. angives som gevinst af varehandel „og andet"; paa samme maade var i 1796: 157,000 mk. renteindtægter, 49,000 gevinst ved veksel-, forsikrings- og bankforretninger, kun 147,000 mk. gevinsten ved „varehandel og andet". Selvom man nu vil antage, at disse beløb 241,000 mk. og 147,000 mk. virkeligt helt er fremkomne ved varehandel for egen regning, hvad der næppe er sandsynligt, vil det ses, at de staar betydeligt tilbage for kommissionshandelens beløb, og dette var endda de aar, hvor husets forretningsførelse under John Parish' ledelse havde sin mest spekulative karakter, og hvor dets kapital var stor nok til, at det kunde vove betydelige spekulationsforretninger. For de tidligere aar er opgivelserne mere summariske: bruttogevinsten af kommissionshandelen var i aarligt gennemsnit i aarene 1774—79 17,800 mk., af al anden forretningsvirksomhed 25,200 mk., i tiden 1780—89 henholdsvis 43,500 og 51,100 mk. For de enkelte aar af 90erne: 1790: 48,500 og 35,500 mk.; 1791 73,000 og 142,000 mk.; 1792 98,800 og 94,000 mk.; 1793 128,400 og 82,500 mk.; 1794 196,300 og 385,600 mk.[1]

Man ser af disse tal, hvorledes handelsvirksomhedens kerne, kommissionshandelen, er i en stadig stigning, dannende det solide grundfundament for al anden forretningsvirksomhed; at den 1790, 1792 og 1793 med hensyn til bruttogevinst langt overstiger denne, der er meget vekslende fra aar til aar; og man maa klart holde sig for øje, hvor lidet af denne øvrige forretningsvirksomhed der tør antages at have været varehandel for egen regning. Endelig giver denne oversigt over bruttogevinsten jo kun et meget ufuldstændigt billede af den betydning, kommissionshandelen havde for husets daglige forretningsgang, det maa erindres, at medens bruttogevinsten for varehandelen for egen regning maaske blot var resultatet af nogle ganske faa, meget heldige spekulationsopkøb, maatte bruttogevinsten af kommissionshandelen dannes ved den daglige, stadige strøm af varer, der for fremmed regning omsattes af Parish.

Derfor kaster den statusopgørelse, som Parish under krisen 1793 lod optage, rent talmæssigt nok saa meget lys over omfanget og betydningen af husets kommissionshandel. Han opgør da sine aktiver til 8,610,000 mk.; heraf er 1,750,000 mk. veksler og banktilgodehavende, 950,000 diverse hamburgske debitorer. Men hans lagre af konsignationsvarer i Hamburg og Altona, hvoraf 5 mill. ℔ kaffe og 4000 oksehoveder sukker, opgøres til en værdi af ikke mindre end 4,500,000 mk.; undervejs til ham fra Liverpool er 3 skibsladninger sukker og kaffe for regning af G. & H. Brown, Liverpool, til en fakturaværdi af 500,000 mk. og 4 andre ladninger af samme art for Richard & Co.s regning til en værdi af 430,000 mk.; endelig har Parish for 480,000 mk. købt Østersøkorn for den engelske regerings regning, for hvilket beløb han skal trække paa dennes agent Scott[2]. Af hans samlede aktivmasse paa 8,61 mill. mk. udgøres altsaa de 5,91 mill. af varer i salgs- og indkøbskommission.

Fuldstændigt passer Büsch's ord paa dette det største af alle daværende hamburgske handelshuses forretningsførelse; kommissionshandelen var den herskende og foretrukne form, varehandelen for egen regning

[1] Ehrenberg l. c. 85—87.
[2] Ehrenberg l. c. 51.

kun supplerende og støttende; den overflødige kapital, der kunde disponeres over, anvendtes som regel ikke til farefulde spekulationsforretninger i varer, men til bankforretninger eller i Parish' enestaaende tilfælde til forretninger af anden art, der lovede en særlig stor avance.

359. Og dette var heller ikke for John Parish' vedkommende en ren faktisk tilstand, men ogsaa han ansaa netop varespekulationshandelen for en særlig uheldig og risikabel form for handelsvirksomhed. Dette kommer meget klart og stærkt frem i den kritik, han i aaret 1801 rettede mod sønnernes forretningsførelse i tiden siden 1797. Han bebrejder dem, at de havde forladt deres huses slagne vej og indladt sig paa en varespekulationshandel, som de ikke havde tilstrækkelig indsigt i; de havde købt store partier kaffe, sukker, bomuld, tobak, korn etc. for egen regning og havde derved lidt tab paa over 300,000 mk. „De gentagne skuffelser, jeg har lidt ved næsten alle mine spekulative eventyr, har bøjet min stolthed og bragt mig til den overbevisning, at skæbnen her var mig afgjort ugunstig, medens min regelmæssige forretning udviklede sig heldigt. Til en kommissionsforretnings virksomme drift kræves saa megen opmærksomhed, kraft og tid, at usædvanlige spekulationsforretninger nødvendigvis maa blive hastværksarbejde; men ogsaa de fordrer naturligt tid og kraft til rolig overvejen af avancemulighed og risiko. Kommissionsforretning og spekulation lader sig ikke forene.“ [1]

Den praktiske købmands ord er da her ganske de samme som den theoretiske betragters. De fremhæver begge kommissionshandelen som den herskende og heldigste form for tysk handelsvirksomhed[2]. Men alle de grundforhold, der havde knust det 16. aarh.s handelsselskabers og handelshuses store forsøg paa at gøre spekulationshandelen mulig i tysk handel, var da ogsaa endnu uforandrede tilstede. Og i disse aarhundreder havde kommissionshandelen i Tyskland naaet en udformning, der i enhver henseende stillede den som en jævnbyrdig handelsform ved siden af egenhandelen. Derved, at den tyske købmand i disse aarhundreder ikke tilstræbte det umulige, der kun for en overfladisk betragtning kunde synes det højere, men arbejdede sig frem ad den vej, alle naturlige forhold anviste ham, og satte al den kapital, han erhvervede sig, ind i dette regelmæssige arbejde, var det lykkedes ham at naa en selvstændighed og handlefrihed som kommissionær, der i ingen henseende stod tilbage for den købmands, der naturligt var henvist til spekulationshandelen. Ved de store forskud, han kunde yde sine kommittenter, var det tværtimod meget ofte ham, der nu var den overlegne i forholdet.

360. Der vil i det følgende afsnit være grund til at vende tilbage til en nøjere betragtning af denne udvikling. Her, hvor opgaven har

[1] Ehrenberg l. c. 92-93. Paa ganske lignende maade ræsonnerer Parish i anledning af en af ham selv i 1783 foretagen spekulationsforretning til Vestindien: Bevor wir fortfahren, Mr. John, laszt hören, was ihr zur Rechtfertigung dieses wilden westindischen Projekts sagen könnte. Es lag eurem Beruf als Faktor vollständig fern. Ihr begabt euch damit auf ein Gebiet, das euch vollkommen fremd war etc. 33.

[2] Af Lübecks handelsliv findes en meget oplysende skildring fra 1789 i Mitt. des Ver. f. Lüb. Gesch. 5, 119—123, her holdt købmændene sig væsentligst til speditionen, særlig for Hamburgerfirmaer, der gav meget god fortjeneste, „und haben nicht nöthig, sich mit dem miszlichern Propre- oder Comiszionshandel abzugeben. Der letzere Handel wird hier auch eben nicht mit vielem Glücke betrieben, da nur auf wenig Gegenden Wechsel gezogen werden können.

været blot at angive den tyske kommissionshandels omfang og nødvendighed og at paavise dens stilling som herskende tysk handelsform i denne periode, skal dette blot antydes, fordi man heri maa se aarsagen til, at tysk handelsvirksomhed kun forholdsvis langsomt afpassede sig efter de store forandringer, der fra midten af det 19. aarh. fandt sted i tysk erhvervsliv. Thi medens den første halvdel af det 19. aarh. endnu var en fortsættelse af den tidligere tilstand, endda stærkere udpræget ved, at den svage tyske eksporthandel yderligere tabte terræn, skød fra aarhundredets midte en række tyske industrier op, først og fremmest metalindustrien, hvis varer i en ganske fortrinlig grad var egnede til eksport, samtidig med at et mægtigt jernbanenet og en langt kraftigere benyttelse af floderne ryddede alle de gamle skranker til side, der indtil da havde nødvendiggjort en saa udstrakt kommissions- og speditionsvirksomhed. Men overfor denne bevægelse, der skred frem med al den moderne tids rivende hast, stod den tyske handel afventende, næsten uforstaaende; den tyske industri maatte selv overtage afsætningen af sin produktion og ved en stærk anvendelse af agenter og rejsende skaffe sig de nødvendige udenlandske forbindelser; særlig Hamburg var saa indlevet i sin stilling som mellemhandelsplads og importhavn, at det kun modstræbende kunde bekvemme sig til at opgive at se tyngdepunktet af sit handelsliv i den nøje tilknytning til de udenlandske kommittenter for ved tilslutning til den tyske toldforening at indordnes som led i et nationalt tysk handelsliv.

361. Men netop medens denne store forandring endnu blot forberedtes, var det, at de tyske enkeltstater i 50erne begyndte et energisk arbejde paa at udarbejde en fælles tysk handelslovbog, der endelig i 1861 opnaaede saa godt som almindelig tilslutning. Det var klart, at dette arbejde fuldtud maatte være dannet over den tidligere tids faktiske tilstande og ikke kunde paavirkes af den nye tid, der blot var i færd med at vokse op. Man kunde ved udarbejdelsen deraf ikke se bort fra, at kommissionshandelen var en saa fremherskende handelsform, at speditionen spillede en saa betydelig rolle; i to særlige afsnit[1] samledes retsreglerne herom i mere udførlig og fuldstændig form, end nogen anden lovgivning indtil da havde kendt.

[1] A. D. HGB., Buch IV, Tit. 3 og 4.

Andet Afsnit: Den tyske Kommissionshandels Form og dens Forhold til Udviklingen af de derom fæstnede Retsregler.

---

362. Udviklingen af den tyske kommissionshandels form er først og fremmest bestemt ved den stadige og faste fremadskriden fra vandrehandel til fast handel. Var den allerede i midten af det 15. aarh. naaet til det punkt, hvor det fortrinsvis var hver paa sin plads fast bosiddende købmænd, der gensidig udførte kommissionsforretninger for hverandre, maatte den umiddelbart følgende tids forandringer føre til, at netop den ganske selvstændige købmandskommissionær blev den tyske kommissionshandels bærer. Da fra slutn. af det 15. aarh. og i løbet af det 16. de udenlandske kontorpladser en for en lukkedes, ofte til slut ved ydre vold, men dybest, fordi den tyske eksporthandel havde mistet sin styrke, da samtidig de sydtyske handelsselskabers sammenbrud ogsaa fjernede deres faktorer fra alle udenlandske pladser, forsvandt den tyske liggerkommissionshandel i dens forskellige afskygninger af selvstændighed. Tilbage blev vel endnu tjenestekommissionæren og de selvstændige købmænd, der under et kortere ophold som gæster paa en fremmed plads vilde udføre handelsforretninger for fremmed regning, men dels var det allerede i det 15. aarh. blevet vanskeligere at anvende handelsknægten som kommissionær, dels traadte fra da af indenfor den tyske handels eget omraade modsætningen mellem gæsterne og de fastbosiddende købmænd stærkere frem og tilspidsedes til en kamp, der fik sit udtryk i den i det foregaaende afsnit skildrede gæste- og stapelretspolitik; en kamp, der droges længere ud ved den store invasion af købmænd og faktorer af fremmed nationalitet, men som lod den fast bosatte købmandskommissionær fremgaa som den sejrende type.

Denne udvikling er da gennem aarhundreder ganske jævnt fremadskridende, og naar skildringen af den ovenfor blev afbrudt, var det heller ikke, fordi nogetsomhelst i den tyske handels egen indre udvikling opfordrede dertil, men fordi den sammenligning mellem engelsk og tysk handel, der overalt i dette arbejde er forsøgt, gjorde en afbrydelse

hensigtsmæssig og naturlig. Den blev afbrudt, fordi der kommer det øjeblik, da de engelske og tyske handelsformers udvikling ikke længere har et ensartet forløb. Medens den engelske kommissionshandel i alt fald fra det 16. aarh. udvikler sig videre af en form for liggerhandelen, der ved provisionens indførelse og faktorens hele stærkere afhængighed af principalerne er bragt tjenestekommissionens form meget nær, fortrænges paa tysk grund de andre udformninger stedse mere af den ganske selvstændige købmandskommissionshandel; gensidigheden, der dær ophæves, gøres her mellem de tyske købmænd indbyrdes tildels, i det mindste for en tid, endog netop til princip.

Jeg har ment at kunne søge aarsagen til denne forskel i udviklingen i den engelske varehandels stærkere koncentration og kapitalisering; det er, fordi der i tysk varehandel — paa to ret kortvarige undtagelser nær — ingen saadan koncentration finder sted, at gensidigheden en tid kan gøres til princip, og at den form af kommissionshandelen, der medfører og kræver størst selvstændighed hos kommissionæren, bliver den sejrende. Men de to undtagelser er der; det er som i det foregaaende afsnit fremhævet den tyske ordens og de sydtyske handelsselskabers varehandel; og inden jeg gaar over til nøjere at skildre den form, der blev den herskende, vil det derfor være nødvendigt at undersøge disse to tilfælde, saavidt kilderne tillader det. Thi hvis det virkelig er i denne rent økonomiske udvikling, at man maa søge den dybeste aarsag til den forskellige udformning af kommissionshandelen, maa det paa forhaand formodes, at disse koncentrationer indenfor den tyske handel har haft i det mindste en tendens til at præge den kommissionshandel, der staar i forbindelse dermed, paa samme maade; virker koncentrationen indenfor den engelske handel saa stærkt i retning af at gøre kommissionærens hele stilling mere afhængig, maa lignende virkninger kunne spores ogsaa dær, hvor den tyske handel naar en svagere eller kraftigere koncentration.

363. Den koncentration, der fremkaldes ved ordenens handelsvirksomhed, finder sted paa et meget tidligt tidspunkt; de former, ordenshandelen udvikler, præges helt af, at de er fæstnede i en ældre tid, senest i midten af det 14. aarh. Navnlig finder man intetsteds noget spor af provisionen som form for ordenskommissionærens løn; ordenens kommissionshandel har da antaget sin særlige form, inden provisionen var trængt igennem paa det nordeuropæiske verdensmarked i Brügge, et forhold, der bestyrker formodningen om, at dette virkelig først fandt sted i løbet af det 15. aarh., og at aaret 1431 som tidsbestemmelse for provisionens første forekomst i Brügge derfor ikke alene skyldes et mangelfuldt kildemateriales lunefuldhed.

Man kan i det hele ganske betragte ordenen som et hanseatisk købmandshus, blot i meget stor stil; de medhjælpere, den benytter, er ganske de samme som dem, der ogsaa staar til den hanseatiske købmands raadighed. De falder i de to kendte hovedgrupper: købmandsknægtene, der staar i fast tjenesteforhold, og de selvstændige købmænd, der staar i fri forretningsforbindelse med ordenen. Men forskellen kommer frem i afgrænsningen af disse to grupper; medens den alminde-

lige Hansekøbmand kunde nøjes med een eller et ringe antal knægte og i øvrigt søgte at skaffe sig saa mange frie forbindelser som muligt, benyttede ordenen kun i ringe omfang ganske selvstændige købmænds hjælp; langt den største del af sine forretninger udførte den ved hjælp af den store stab af handelsknægte, som den uddannede i sin tjeneste.

De fleste af de unge mænd, der opnaaede at blive handelsmedhjælpere hos ordenen, stammede fra ordenslandet selv. Stillingen som handelsknægt hos ordenen var ganske som hos enhver anden købmand: der gaves en fast løn, der, naar den unge mand udsendtes paa handelsrejse, erstattedes ved kostpenge[1]. Arbejdet var ganske det samme: først det rent underordnede at ledsage og beskytte de afsendte varer og at aflevere dem til købere eller kommissionærer, men dernæst ogsaa at træffe dispositioner for ordenens regning, sjeldnere vel ved at sælge varer for ordenen, men meget ofte ved at gøre indkøb og modtage eller give betalinger[2]. Som hos den private købmand fandt ogsaa hos ordenen med hensyn til disse handelsrejser en vis specialisering sted; de ganske faste rejser, der hvert aar nødvendigt maatte foretages, betroedes gerne til samme handelsknægt, der naturligvis derved erhvervede sig stort kendskab til vedkommende markeder.

Ved siden af dette rene tjenesteforhold traadte ogsaa ordenens handelsknægt i friere forhold til den. Det var lige saa lidt ham som den private købmands knægt forment at drive handel for egen regning; man finder, at storschæfren afkøber sin knægt varer, som denne medfører for egen regning foruden dem, han medbringer for ordenens. Ogsaa ordenen stod ganske som den private købmand tillige i societetsforhold med sine tjenestekommissionærer; i storschæfrenes regnskaber fra den første snes aar af det 15. aarh. finder man gentagne gange lister optagne over disse societeter[3]; som regel angives det, at ordenen indskyder den halve kapital, knægten den anden halvdel, i enkelte tilfælde er forholdet $^2/_3$ og $^1/_3$. Undertiden betyder dette vel nok, at begge parter ogsaa i virkeligheden gjorde et saadant kapitalindskud, men ofte var det hele formodentlig kun en form; i virkeligheden var det ordenen, der indskød den hele kapital, som saa ved opløsningen skulde tilbagebetales, medens den opnaaede gevinst deltes. Det synes, som om et saadant societetsforhold oprettedes straks, naar en mand antoges som ordenens knægt, og altsaa var et fast led af hans forhold til den, ligesom det ophørte, hvis han traadte ud af dens tjeneste; for ordenen var det i mange tilfælde en lidet lukrativ forretning[4], og risikoen blev ikke ringere netop derved, at societetsforholdet vistnok ligefrem opfattedes som en slags retmæssig løntillæg for handelsknægten.

364. Med samme ret som tidligere i dette arbejde kan man da ogsaa betegne en del af ordensknægtens virksomhed som en tjenestekommissionshandel; den væsentligste del af ordenens kommissionsforretninger udførtes dog naturligvis for den som for den private købmand af liggerne. For tiden umiddelbart efter begyndelsen af det 15. aarh. kan man bestemt paavise, at ordenen har haft sine liggere overalt paa de for den vigtigste handelspladser[5]; storschæferiet Marienburg havde saaledes liggere i Danzig, Thorn, Elbing og Reval, i Flandern, Skotland og vistnok i England; storschæferiet Königsberg sikkert i Danzig, Thorn, Elbing, Brügge, Lübeck og i Lifland. I den almindelige hanseatiske handel var netop overgangen fra stillingen som købmandsknægt til stillingen som ligger principielt af stor betydning; dermed kan den unge

---

[1] Sattler 458^{38}, 493^{30}.
[2] Sattler indl. 9.
[3] Sattler 11—12, 54, 61, 65, 66; 264—65, 279, 291—92.
[4] Saaledes bemærkes 1404: Nota dys nochgescrebene hatte bruder Heynrich von Alen gerechent bruder Johan Tirgard und dys is alles ungewisse scholt, wend her ny keynen gesehen hot, noch ny pfenning dovon empfangen hat. Primo myt Heynrich von Lubig, dem hatte her getan 60 mk. yn wedirlege, do solde her als vil ken han etc. Sattler 11—12.
[5] Sattler indl. 12, 20—21.

købmand med rette siges at have gjort det afgørende skridt, der fører ham over i de selvstændige købmænds kreds. Ordensliggerens stilling var en ganske anden; han gjorde netop ikke dette afgørende skridt, hans stilling var i forholdet til ordenen med visse modifikationer ganske den samme, som da han var knægt; forskellen var blot, at medens han før sendtes om fra sted til sted eller aarlig foretog de samme rejser, havde han nu taget fast ophold for en længere tid paa en bestemt plads; desuden naturligvis, at de forretninger, ordenen nu betroede ham at udføre, var flere og vigtigere og at langt mere overlodes til hans selvstændige disposition. Men hele hans virksomhed, alle hans forhold er blot blevet forstørrede; han har ikke brudt af og begyndt for sig selv; han er blot avanceret.

Ganske som handelsknægten fik ordenens ligger saaledes en fast aarlig løn; saa mange eksempler herpaa finder man i ordenens regnskaber, at dette sikkert kan siges at gælde alle tilfælde.

Tydeligst kan det følges for liggerne i Flandern; i Marienburgschæferens afregning med sin ligger dær fradrages dennes „kostgelt“[1], og om denne „kostgelt“s natur oplyses man yderligere ved de bevarede liggerbøger for Königsbergschæferiets to liggere. Johannes Plige, der var ordenens ligger fra 1391 til 1399, faar aarlig 30 ℜ gl. i kostpenge, 1394—95 dog kun 25 ℜ gl.[2]; Andreas Koyan, der udsendtes som ligger 1419, faar ligeledes de første par aar 30 ℜ gl., derefter i en række følgende kun 24 ℜ gl. aarlig[3]. Den aarlige løn beregnedes kun for den tid, liggeren faktisk opholdt sig paa sin plads; for den tid, han var paa rejse, tilstodes der ham en rejsegodtgørelse, hvis størrelse bestemtes for hvert enkelt tilfælde. Formodentlig maa man heri se en direkte overførelse af handelsknægtens forhold, blot at Preussen regnedes for at være dennes hjemsted, saa at han, naar han var hjemme, fik fast aarlig løn, der, naar han udsendtes paa forretningsrejse, erstattedes med kostpenge; hele forandringen var da blot, at for liggeren f. e. Flandern i stedet for Preussen regnedes for hjemsted, og at maaske den aarlige løn blev større. Foruden om de flanderske liggere ved man med sikkerhed ogsaa om Königsbergschæferiets ligger i Lübeck Gottschalck Byrman, at han fik aarlig løn. 45 ℳ lub., at regne fra jul[4].

365. Som tjenesteforholdet fortsattes, saaledes ogsaa societetsforholdet. Maaske kan man ogsaa her tale om et avancement, der bestod deri, at den selskabsformue, hvormed liggeren handlede, forøgedes[5].

Det er dog vanskeligt bestemt at paavise, at denne forøgelse staar i forbindelse med den forandrede stilling; thi vistnok forøgedes i aarenes løb ogsaa de selskabsformuer, der var betroede handelsknægtene, saa at der her maaske blot er

---

[1] Sattler 52[3].

[2] For 1392: Hirvan zla ic af myn costgelt van eyme jare 30 ℜ gl. Item zla ic af 5 ℜ gl. van costgelde, de ic vorterede twisschen vincula Petri und Michaelis up de tyt, alz myn here, her Walter van Nederhoven, grosscheffer von Kongsberg, was to Dordrecht und entfenk my Johanes Plige vor sinen dener in Detmer Bluwes staet in dem jare 91 by vincula Petri. Sattler 333[34]. For følgende aar: 344[10], 359[27], 370[17], 382[21], 405[28], 414[3], 424[35].

[3] Item vorczerte ich off der reyszen ken Flandern, als mich myn here dar sandte im selben jore (1419) 1 ℜ gl. Sattler 454[1]. Item czu myner czerunge vor das vorledin jor 30 ℜ gl. 457[1], 461[26]. 24 ℜ gl. 466[11]. Item uff den 19den tag [in Mey] anno 24 ging myn kostgelt an, itczlich jor 24 ℜ gl., die sal ich haben von der schefferie czu Konigsberg, 482[31]. 1425 ff. aar: 487[11], 491[25], 494[20], 505[19]. Fra jul til 12. maj i Preussen: 2 ℜ gl., paa rejsen fra Danzig til Antwerpen 12.—28. maj: 1 ℜ gl., item off dessen vorscreven 28sten tag in dem Meye quam ich zu Andorp von myns heren wegen ende off denselven vorscreven tag geet an myn kostgelt 508[19]. 1431: 513[26].

[4] Sattler 145[24], 148[33], 150[13]. Ordenen betaler desuden liggerne i Flandern pakhusleje — „kelrehure“ — Joh. Plige har 12 sk. om aaret: 325[24], 344[37], 359[27]. 382[20], 405[29], 414[4], 424[36]. Andreas Koyan noterer idetmindste: kellerhuwer czwene monde lang 4 sk. 495[32].

[5] F. e. Herman Huxer har som „diener“ 1395 et societas paa 132 mk., som ligger i Thorn 1400—2 paa 200 mk.; Jacob Valprecht som „diener“ 1404 societas paa 224 mk., som ligger i Brügge 1411: 700 mk.; Heinr. v. d. Pforten som tjener 1400: 45 mk. 8 sc., som ligger i Flandern 1403: 110 mk.

tale om en jævn fremadskriden. Dog synes det af bevarede lister at fremgaa, som det jo ogsaa er naturligt at antage, at de største selskabsformuer i reglen betroedes liggerne. Disse societeter ses ofte at have bragt tab, og maaske kan man tage storschæfrens selskab med Andreas Koyan som et eksempel paa, hvorledes disse selskabsforbindelser betragtedes af ordenens „tjenere". I den königsbergske storschæfers liste findes for aaret 1419 opført et selskab med Andreas Koyan paa 56 ℔ gl., hvoraf hver part har indskudt halvdelen[1]; hertil svarer i Andreas Koyans regnskabsbog en indførsel om, at han i aug. 1420 modtog 28 ℔ gl. i wedderlegginge fra „sin herre"[2], saa at liggerens eget kapitalindskud i alt fald i dette tilfælde ikke er fingeret. I fasten 1422 afregnede Koyan selskabet; dets samlede formue udgjorde da 652 ɱ „geringes geldes", hvoraf der altsaa tilkom storchæfren 326 ɱ og Koyan 326 ɱ. Af storchæfrens del betalte Koyan ham i forskellige mindre poster ialt 152 ɱ, saa at han endnu skyldte ham 174 ɱ. Om denne gæld bemær- Koyan i sin regnskabsbog: „denne sum udgøres af udestaaende fordringer, bliver den mig betalt, vil jeg gerne atter betale min herre den, men bliver den mig ikke betalt, kan jeg heller ikke give min herre betaling, og det sagde jeg min herre, dengang da jeg afregnede med ham."[3] Unægtelig en meget flot maade at afregne et selskab paa! Senere viste det sig dog, at der hos Niclos Rosenitz i Danzig stod et lille fad med ingefær, som tilhørte selskabet, og som Koyan kunde anvise storschæfren til dækning, det udbragtes til 88 ɱ. Men dermed mente saa Koyan vistnok ogsaa, at han havde ydet, hvad der med billighed kunde forlanges af ham, og at han nu kunde undlade at anvise de udestaaende fordringer til dækning for storschæfren særligt. Disse fordringer bestod af 8 ℔ gl. som Jan Schutte i Brügge skyldte, og 14 ß, som en kvinde sammesteds skyldte. Om de 8 ℔ gl. har Koyan først i sin regnskabsbog indført, at dem kunde han ikke faa betalt, senere har han overstreget dette og bemærket, at nu havde han faaet dem; nogen tid efter indfører han, at han har betalt til storschæfren af udestaaende fordringer for selskabets regning 4 ℔ gl.[4] — med andre ord: af de 8 ℔ gl. har han beholdt de 4 ℔ selv udover de 174 ɱ, han havde faaet ved afregningen. Men storschæfren har slaaet sig til taals med, hvad han har faaet; thi efter en endelig afregning 1424 19. maj gav han Koyan en generalkvittering for selskabet, beseglet med schæferiets segl[5]. Hvis man kan slutte fra dette eksempel, sammenholdt med de tilfælde, der gav ordenen ligefrem tab, synes det da, som om storschæfer og tjenere var enige om at betragte disse selskaber nærmest som forretningslaan[6], der næppe en gang kunde ventes forrentede, men som gav knægt eller ligger lejlighed til at drive egen forretning med større kapital og til saaledes at indvinde en større gevinst, end de ellers vilde have været i stand til.

366. At ordenens liggere saavel som dens knægte endelig ogsaa havde ret til at drive handel for egen regning, er hævet over al tvivl; men den maade, hvorpaa de bevarede flanderske liggerbøger er udgivne, tillader desværre ikke nøjere at se, i hvilket omfang, og paa hvilken maade denne ret udøvedes. Alt, hvad der siges derom, er, at man ind mellem regnskaberne over forbindelsen med storschæfren ogsaa i dem finder notitser om forretningsforbindelser med andre ordensembedsmænd og med købmænd[7]. Man maa vistnok nære tvivl om, at denne

[1] Sattler 293.
[2] Sattler 456[40].
[3] Sattler 468—69. Desse summa steyt bussen an schulden, wird se mir beczald, so wil ich see gerne mynem hern vord beczalen, werde ich nicht beczald, so kan ich ouch mynem hern nicht vord beczalen, unde dis sagete ich off die czit mynem hern do ich mit em abrechente.
[4] Sattler 462, 470: Item noch so habe ich her Hans van Mos gegeben von sculden die ich ussensteen hatte von der wedirlegunge wegen so in der rechenunge geschreben steit 4 ℔ gl. ℔ grote var 1422 = 8 mk. 1 sc. prus; storschæfren fik altsaa ialt 120 mk. 4 sc. af de 174 mk.
[5] Sattler 467, 469.
[6] Ordenen tilstaar ogsaa liggerne virkelige driftslaan f. e. Sattler 213[1]: Item Gerhardt Batenburgh, unsir leger czu Danczk, tenetur 200 mk. prusch, die sal her undirhalden, dy weile her unsir ding vorsteet.
[7] Sattler 318, 450, 474—75. Den tredje udgivne liggerbog, der ogsaa har tilhørt Andreas Koyan, bestaar af 112 blade; forretninger med og for storschæfren omfatter p. 5—48 og 177—216, p. 49—176 forretninger med andre.

ordensliggernes egenhandel i ordenens blomstringstid praktisk har spillet nogen betydelig rolle i forhold til deres handelsvirksomhed som ordenens kommissionærer. Thi det ses klart, at i ordenshandelens store tid 1360—1410 er avancementet fra tjenestekommissionær til ligger det almindelige; i alt fald dens liggere i udlandet synes altid at have været saadanne udsendte „tjenere" — kun sjeldent og vistnok kun i tyske byer benytter ordenen som kommissionærer forretningsvenner blandt en bys selvstændige købmænd. Ordenshandelen bæres da i denne tid af en sluttet stab af mænd, der var opdragne i ordenens tjeneste og fast knyttede til den, hvis fremtid mere laa i et avancement indenfor ordenens rammer — og et saadant avancement førte endog een af dem, Gerhard Veusan, fra handelsknægt over stillingerne som ligger i Danzig og Flandern til selve storschæferembedet[1] — end i skabelsen af en selvstændig købmandsforretning. Selve deres opdragelse i ordenens tjeneste maatte vanskeliggøre en saadan fremtid for dem. De havde ikke fra begyndelsen af de samme muligheder som en ung købmand fra en tysk by for at skaffe sig saa mange gode forbindelser som muligt blandt hjembyens købmænd; den gensidighed, der for ham opvejede kommissionærlønnen, ydede ordenen ikke; den lønnede og gav lejlighed til god fortjeneste ved kapitalindskud, men den udførte ikke kommissionsforretninger. Storschæfren[2] var „herren", liggeren var „tjeneren"; de var ikke to saa temmelig ligestillede købmænd. Vanskeligheden ved at skaffe sig forbindelser, udsigten til god gevinst i ordenens tjeneste, maa have bragt ordensliggeren til at lægge hovedvægten paa ordenshandelen; maa i en betydelig grad have indskrænket hans egenhandel, forsaavidt den krævede gensidige kommissionsforbindelser med andre selvstændige købmænd.

Ordenshandelen var i tiden 1360—1410 i sig selv et indenfor nordtysk handelsliv saa enestaaende fænomen, dens sammensluttethed og dens „tjeneres" ringe selvstændighed var saa udpræget, at dette forhold ikke kunde undlade i det mindste at komme til syne i forholdet til tredjemand. I alt fald de medkontrahenter, der var ordenens faste kunder for dens monopolvare, ravet, kunde ikke være uvidende om, at det ved deres forretningsafslutninger med ordenens stedfortræder i virkeligheden var ordenen, der berettigedes; saaledes erkender paternostermagerlavet i Lübeck 1397 at være ordensliggeren Godskalk Byrman 3156 ℳ skyldig for storschæfrens regning, og det tør sikkert formodes, at den købmand, der solgte til en ordensknægt eller ligger, paa samme maade regelmæssigt var vidende om, eller vilde gaa ud fra, at forretningen afsluttedes af denne for ordenens regning[3].

---

[1] Sattler indl. 8.

[2] Pauli I, 230, nr. 105: hii omnes, totum officium patrinostrificum representantes, recognoverunt, quod ipsi omnes et ipsorum unusquisque conjuncta manu in solidum . . . tenerentur Gotscalco Beerman ad manus domini sui, ut dixit, magni procuratoris dicti des Grotescheffers des Ordens to Prutzen, Conradi van der Mure . . . Til denne indførsel i Nieder-Stadtbuch er senere føjet Byrmans kvittering for et afdrag paa 1986 mk.

[3] Man tør dog ikke af denne medkontrahentens viden slutte, at ordensliggerens forretningsafslutning overhovedet ikke forpligtede ham selv, men vel, at medkontrahenten vilde anse ordenen for forpligtet i tilfælde af liggerens insolvens og, forsaavidt det var ham muligt, vilde gøre sit krav gældende mod den. Det er fristende til bevis herfor at anføre H R II, 3, 143 anm. 3: da liggeren Th. Schenckendorf i Brügge, der tillige var ordenens faktor, 1444 var falleret og bortflygtet, lod hans kreditorer aug. 1445 selve Marienburgerstorschæfren Hans Reppin arrestere i Brügge og holdt ham trods alle henvendelser fængslet i det

367. Saaledes finder man da, at den koncentration af varer og kapital, der kendetegnede ordenshandelen i dennes blomstringstid, udøvede indflydelse paa den deraf afledte kommissionshandels form. Som ordenshandelen selv var et forbigaaende og kortvarigt fænomen, saaledes var dens virkninger paa dette omraade ganske vist svagere og kom ikke til at sætte varigt præg paa den tyske kommissionshandels udformning, men deres retning iagttages dog let. Som al koncentration har ordenshandelen en tendens til at berøve kommissionshandelen dens selvstændige karakter; den ophæver ligestillingen og gensidigheden, den indskrænker kommissionærens egenhandel, den gør ham til en fast lønnet, kapitalmæssigt stærkt afhængig stedfortræder — en videre udvikling i samme retning, en mere absolut og varig koncentration vilde have ført til stedse større afhængighed, til højere lønninger og egenhandelens ophør. Men nederlaget 1410 rystede ordenens økonomiske grundvold, og Danzig gennembrød i det følgende halvt hundrede aar koncentrationen, indtil det endelig ogsaa politisk knuste ordenens magt. Virkningerne heraf viser sig hurtigt; liggerens aarlige løn nedsættes, end langt mere formindskes ordenens driftslaan i selskabsform, som følge deraf er Andreas Koyans stilling som ligger utvivlsomt mere selvstændig end nogen tidligere flandersk liggers, hans egenhandel af større omfang og betydning for ham selv. Ordenens faste stab af funktionærer rekrutteres ikke mere saa let som før, og i løbet af det 15. aarh. kom den over til væsentligst at benytte selvstændige købmænd som kommissionærer for sig[1].

368. Ogsaa i ordenens store tid maatte den dog i eet forhold træde i forretningsforbindelse med selvstændige købmænd. Det var nødvendigt for dens handelsknægte saa vel som for alle rejsende købmænd, at de i de byer, hvor de havde forretninger at udføre, havde fast logis og kost hos en borger for den tid, de opholdt sig dær; i de fleste byer vilde dette endog være en udtrykkelig betingelse for gæstens handel. At det nu saavidt muligt stedse var den samme borger, til hvem ordenens knægte kunde søge som „vært“ for dem under deres ophold, medførte mange fordele; her skal blot nævnes, at usolgte eller indkøbte varer kunde deponeres hos ham, indtil der blev truffet nærmere bestemmelse om dem; og saaledes finder man da rundt om i forskellige byer selvstændige købmænd, der i en længere aarrække staar i forbindelse med ordenen som dens „værter“. For Marienburgschæferiets vedkommende synes der ganske vist ikke at foreligge oplysninger om saadanne forbindelser; men Königsbergschæferiet havde værter i Lemberg, Marienburg, Marienwerder, Dirschau, Graudenz, Neumarkt, Gilgenburg, Königsberg og Danzig, overvejende altsaa i selve de preussiske stæder. At værtsforholdet let gav anledning til, at ogsaa udførelsen af egentlige handelsforretninger blev værterne betroet og det netop i kommissionshandelens form, skal nedenfor nærmere omtales; hvad ordenens forhold til dens værter angaar, er det af størst interesse at iagttage, hvorledes ogsaa her ordenens kapital er virksom. Ordenen yder dem laan, dels ved at gøre betalinger for dem ved forskellige lejligheder, dels maaske ligefrem faste driftslaan for den tid, de fungerede som værter; i alt fald indføres det om

mindste til S.s tilbagekomst novbr. 1446. Men tilfældet er ikke meget oplyst; det siges dog, at Reppin var rejst til Brügge for at sikre ordenen mod tab, og at de krav, hvorfor han arresteredes, ikke udsprang af S.s faktorvirksomhed; muligt er det da, at han blot har villet gøre separationsret gældende i S.s fallitbo, og at hans fremgangsmaade herved har mishaget kreditorerne. Desuden maa det erindres, dels at kreditorerne i en kommissionærs fallitbo sikkert stedse vilde anse kommittenten for forpligtet, hvor stedsfortrædelsesforholdet forelaa oplyst eller oplystes, cf. ovfr. 44; dels at dette tilfælde indtraf, efterat ordenens store tid var forbi.

[1] Saaledes den i foreg. anm. nævnte Th. Schenckendorf; cf. Hirsch 122 og anm. 242; og Heinrich Gendena i Riga, ovfr. 36, 57.

værten i Königsberg: „item Bernhard Scherping, der unser wirt was uff dem Knypåff, tenetur 100 ß, dy wyr ym getan hatten, dywyle das her unser dyng vorstundt", og værten i Danzig faar et laan paa 300 ß, hvoraf han i rente skal svare 1 ß af 12 ß[1]. Ogsaa her synes man da at spore bestræbelser for at gøre forbindelserne fastere; maaske søgte ordenen dog ogsaa paa dette omraade at gøre sig uafhængig af udenforstaaende; da værten i Dirschau er død, køber den baade hans hus i byen, hans maltehus og gaard udenfor byen og hans varehus[2], formentlig var det da for fremtiden unødvendigt for ordenen at have en selvstændig vært i den by.

369. I langt højere grad end i ordenshandelen er koncentrationen fremtrædende i de sydtyske handelsselskabers. Her var den ikke et slags naturfænomen, men den var netop fremkaldt ved kapitalens stadige og meget bevidste arbejde. Medens den kapital, hvormed ordenen virkede, afsattes af og kan opfattes blot som et udtryk for den naturlige vareophobning og næppe nogensinde voksede ud over det omfang, der var nødvendigt for at beherske varemængden, var i den sydtyske handel den umiddelbare akkumulation af pengekapital ved ædelmetaludvindingen et fremtrædende træk, den skærpedes ved handelsselskabsorganisationen, og saalænge denne mægtige kapital fandt anvendelse til opretholdelse af koncentrationen af vareproduktionen og varehandelen, var derfor denne koncentration fastere end nogen, der hidtil var forekommet. Derfor var det, at medens koncentrationen indenfor ordenenshandelen kun lige viser sin evne til at afhængiggøre stedfortræderen, iagttages dens omskabende magt her meget klart. Hellere end med ordenshandelen maa man derfor sammenligne handelsselskabernes handel med den engelske i de tiaar af det 16. aarh., da koncentrationen herindenfor er mest udpræget; i enhver, ydre og indre, henseende er ligheden meget iøjnefaldende, kun er, som det vil ses, koncentrationens magt indenfor handelsselskabernes handel end stærkere end indenfor den engelske.

Omend det store materiale, der er fremdraget, eller rettere den maade, hvorpaa det er benyttet, ikke lader de afgørende punkter af forholdet mellem faktor og principal fremtræde særlig klart belyst, kan dog selv af de mere almindeligt holdte skildringer overensstemmelsen konstateres. Som den engelske covenant servant staar i et fast forhold til een bestemt principal, saaledes staar den sydtyske faktor i et meget fast forhold til handelsselskabet; det maa antages, at han, som det var tilfældet med en covenant servant, regelmæssigt ikke kunde udføre forretninger for andre end det selskab, hvis faktor han var. Forholdets karakter af et tjenesteforhold er yderligere pointeret ved, at han, som covenant servant undertiden, og som ordensliggeren stedse, modtager en fast løn, hvortil efter tysk sædvane endda kom fri station (kostpenge). Som den engelske lærling og covenant servant kunde lade sin kapital arbejde i principalens forretning, saaledes var det overalt faktoren tilladt at indskyde sin kapital i selskabet og saa deraf faa fuld gevinstandel; som en omformning af det tidligere societet med laant indskud maa det opfattes, at selskabet undertiden vilde indrømme faktoren en vis andel i gevinsten, selvom han ikke havde gjort virkeligt indskud. Om faktoren iøvrigt kunde drive handel for egen regning, er usikkert; omend

[1] Sattler 121[8], 114[10].
[2] Sattler 118.

man intetsteds finder noget bestemt forbud derimod, vil der paa den anden side af det hidtil fremdragne materiale næppe kunne paavises noget eksempel herpaa[1].

Fremdeles fremgaar det klart af de mange forretningsbreve, Ehrenberg har benyttet og delvis aftrykker, hvor snævre grænser der var draget for faktorens handlefrihed, og hvor nøjagtige de instruktioner var, som de for hvert enkelt tilfælde modtog fra selskabets side. Naturligvis maatte kommunikationslangsomheden sætte visse grænser for lederens indgriben, særlig for de største selskaber, hvis virksomhed var meget udbredt; mange og vigtige dispositioner maatte her overlades til faktoren, og en saa virksom kontrol, en saa detailleret foreskriven som den, der var mulig for den engelske principal overfor faktoren i Antwerpen, lod sig her ikke gennemføre. Men hvor en ordre forelaa i rette tid, maatte den ufravigelig følges, og ligeledes vilde sikkert visse arter af forretninger ofte paa forhaand være faktoren forbudt; der er flere eksempler paa, at faktorerne afviste begæringer om selv mindre laan eller udlæg som dispositioner, de ikke kunde foretage uden særlig bemyndigelse[2].

370. Hvad endelig forholdet til tredjemand angaar, maa det straks og særligt fremhæves, at den sydtyske handel i dens første periode ogsaa deri viser overensstemmelse med den engelske i slutn. af det 16. aarh., at det omraade, hvorpaa den væsentligst bevæger sig, er ret snævert; afstandene fra Konstanz og St. Gallen, selv fra Nürnberg, Ulm og Augsburg til Venezia og Genua var i sig selv ikke store, rejserne krævede ikke lang tid, og omend Alperne laa imellem, kunde landrejsernes besværligheder og farer dog ikke nær sammenlignes med havets lunefuldhed. Forbindelsen mellem de sydtyske og norditalienske byer var da meget livlig, proprehandelen bevarede sig her i større omfang, efterat den ellers for største delen var forladt. Forholdene paa begge sider af Alperne var ret ensartede, og saa nøje var forretningsforbindelserne, at societeter mellem tyske og italienske købmænd var meget almindelige, og at tyske uldkøbmænd var husindustrielle arbejdsgivere for uldvæveriet i Como[3]. De fleste tyske købmænd, der gjorde forretninger i norditalienske byer, var her saa velkendte, at den købmand, der afsluttede en forretning med en stedfortræder for en af dem, ikke vilde se nogen fare i, at stedfortræderen ikke selv forpligtedes ved forretningsafslutningen. Derfor kunde her som indenfor den engelske handel i Antwerpen det afgørende skridt foretages; det blev muligt for en stedfortræder at afslutte forretninger for fremmed regning uden at forpligte sig selv, idet han udtrykkelig angav, for hvis regning og i hvis navn han afsluttede forretningen.

Saaledes finder man mellem en række gældsbreve fra købmænd i Como og omegn til tyske købmænd fra aaret 1429 et til „Anricho Lind de Gamondia . . .

[1] Ehrenberg Fugger I, 382—83. Schulte I, 634—35.

[2] Schulte II, nr. 312 og Fugger in Rom I, 193: in welche Not geriet Blankenfeld, als ihm Zink die 100 Dukaten Postgeld für die schleunige Übersendung von Breven an den Hochmeister versagte; ohne Auftrag Jakob Fuggers dürfe er das nicht thun.

[3] Schulte I, 579 ff.

recipienti nomine Petri Gayst de Gamondia"[1], medens det for de andres vedkommende, hvor en saadan tilkendegivelse ikke findes, maa staa hen, om de er fremgaaede af en egenhandel, eller om der maaske nu og da bag dem ligger en virkelig kommissionshandel. Af samme art som dette gældsbrev er ogsaa den erklæring, Georgius de Hosburgo afgiver 1445 30. septbr. om, at al den kobbererts, som han nu i løbet af september maaned har ført til Como og Milano, har han tilført for Nürnbergeren Johann Flittmanns regning, og at han i to aar har været samme Flittmanns faktor[2].

371. Naturligvis gjaldt dette ganske særligt for de kapitalstærke sydtyske handelsskaber, der fra den første tid, tysk handel begyndte at faa større betydning i det norditalienske handelsliv, væsentligst ledede den. Overfor dem vilde medkontrahenten endogsaa foretrække, at de selv forpligtedes, stedfortrædelsesforholdet vilde være almindeligt bekendt, det vilde vides, at stedfortræderens egen kapital kun var ringe, og han vilde selv med iver fralægge sig forpligtelser for selskabets store foretagender — derfor vilde stedse en forretningsafslutning med et handelsselskabs faktor kun medføre direkte virkninger. Men det, der er det særlige for de sydtyske handelsselskaber, det, der viser, hvor langt mægtigere koncentrationen her var end i den engelske handel, er den kendsgerning, at det at ophæve distantia locis hæmmende magt for dem var muligt ikke blot i de snævre forbindelser med Norditalien, men overalt, paa alle europæiske pladser. Disse mægtige handelsselskaber var overalt, i Spanien, i Antwerpen og Danzig, i England og Nordeuropa som i Italien saa velkendte — det er betegnende, at det første ganske sikre vidnesbyrd om det store Ravensburgerselskab er, at det i 1426 er indført i Barcelonas toldregister under det velkendte navn „Josumpis"[3] — deres anseelse og indflydelse var overalt saa stor, den kredit, de i kraft af deres mægtige kapital nød, saa udstrakt, at ingen nok saa selvstændig, dygtig og paa sin plads velkendt kommissionær kunde ved sin personlige anseelse have skaffet dem bedre betingelser, ydet dem bedre sikkerhed for den bedst mulige varetagelse af deres interesser, end de selv kunde. Derfor varetog de overalt selv deres interesser, tog overalt selv affære; de behøvede ingen mellemmænd. Naar ellers overalt i datiden den utilstrækkelige retsbeskyttelse og de store vanskeligheder, en fjerntboende købmand havde ved at hævde og skaffe sig sin ret, var de væsentligste motiver til, at han overgav sine retskrav til kommissionærens varetagelse, saa havde selskaberne ganske andre magtmidler til deres raadighed; de havde indflydelse paa regeringerne og kunde gennem dem øve pres paa debitorer og stedlige domstole; deres „regerere" beherskede hjembyernes raad og kunde, naar som helst det var nødvendigt, gribe til den forurettede købmands sidste middel: hjembyens intervention[4]. Det er af alle bevarede dokumenter ganske klart, at fak-

---

[1] Schulte II, nr. 225.
[2] Schulte II, nr. 246—47.
[3] Schulte I, 626.
[4] Schulte I, 668. Om selskabsledernes deltagelse i og indflydelse paa bystyrelserne Schulte og Ehrenberg passim. Endvidere Schulte II, nr. 368: Jos Huntpiss og Ital Huntpiss die eltern love, at de og selskabet vil holde byen Ravensburg skadeslos i anledning af, at dens borgmestre og raad har skrevet til borgmestre og raad i Lübeck angaaende en gæld fra en lybsk borger til selskabet; I, 562—63: det store selskabs smugleraffære i Milano 1497; II, nr. 308—313: forskellige henvendelser fra byen Bern til fordel for Welser & Vöhlin.

toren overalt handlede i selskabets navn; gældsforskrivninger er udstedte til faktoren i selskabets navn[1]; de hos den milanesiske regering opnaaede „breve mod debitorer“ er udstedte til og formentlig erhvervede af selskabet selv[2]; alle processer anlægges overalt af og mod selskabet selv, ikke af eller mod dets faktor[3]. Det var en for alle og enhver velbekendt kendsgerning, at faktoren ikke var en selvstændig købmand, men stod i et fast tjenesteforhold til det ene selskab, hvis forretninger han udførte; netop som selskabets tjener nød han anseelse og næsten stedse, naar et brev udstedes til ham, føjes til hans navn en udtrykkelig bemærkning om, at han er det eller det selskabs faktor[4]. Den overmægtige kapitalindflydelse, der lod selskabet overvinde de faktiske vanskeligheder af retslig art, viste da her den absolute koncentrations sande karakter, dens tendens til at ophæve den selvstændige kommissionshandel, til at virke gennem fuldstændigt afhængige agenter eller repræsentanter for det store firma.

372. Som i engelsk handel maatte dog ogsaa her de vanskeligheder, der var forbundne med hele denne udvikling, undertiden blive stærkt mærkbare. Herom oplyses man ved de bestemmelser, som 1448 7. marts blev truffet med hensyn til forretningsafslutninger i det tyske fondaco i Venezia, og disses motivering. Thi her meddeles det, at der i handelen dær har indsneget sig misbrug, der er til stor skade for de venetianske købmænd og borgere, idet nemlig tyske købmænd, der kommer til Venezia, lader sig indskrive i fondacoets kontor som faktorer for tyske handelsselskaber, der er rige og mægtige, og ved den kredit, de derved opnaar, køber de saa mange varer de vil og rejser med dem tilbage til Tyskland. Naar saa betalingsterminen kommer, og de venetianske købmænd ved deres breve opfordrer de selskaber, i hvis navn varerne er købt, til at betale dem, nægter disse betaling, idet de erklærer, at de er ganske uvidende om alt dette, og at den, der har købt dem, ikke er deres faktor. Da der herved foraarsages de venetianske købmænd store tab, bestemmes det, at ingen tysk købmand for fremtiden skal kunne indskrives som faktor for et tysk selskab i fondacoets kontor, uden han medbringer lovformelig fuldmagt fra vedkommende selskab, og denne fuldmagt bør til alles underretning in extenso indføres i kontorets bøger[5]. Ogsaa her havde da medkontrahenten faaet at føle, at den største van-

---

[1] Schulte II, nr. 163 Milano 1461 7. jan.: Christoforus de Coppa . . . obligavit . . . Johanni de Ramperger . . . factore et negotiorum gestore infrascriptorum sotiorum, ibi presenti, stipulanti et recipienti nomine et vice et ad partem et utilitatem Anz Muler et sotiorum Teutonichorum . . . nr. 178: Milano 1511 12. decbr.: Gregorius Stubmer . . . procurator seu agens nomine domini Jacobi Focher et nepotum Alamannorum . . . de novo inthimavit dictos (debitores), quatenus vellent solvere dicto domino Gregorio dicto nomine . . . Noget afvigende ganske vist nr. 164 Milano 1461 24. oktbr.: Baldesar de Porris . ., promixit obligando . . . Thomaxio de Constantia Teutonico . . . mercatori Mediolani . . . presenti et stipulanti suo nomine proprio et item nomine et vice et ad partem et utilitatem Yosompis et sotiorum Teutonicorum . . . solvere. Ogsaa I, 545 anm. 1.

[2] Schulte II, nr. 91—93; vel ogsaa nr. 102.

[3] Schulte II, nr. 265 1449 26. aug.: Audito claro juris utriusque doctore domino Baptista de Goano dicente fuisse . . . captas et interceptas certas lanas et merces spectantes nonnullis Teotonicis, pro quibus Janue negotiatur Ottomar de Sancto Gallo, que . . . intercepte fuerunt . . . a quibusdam Provincialibus . . . deinde ab eis alienate et pervente in Alexium Salucium et socios, qui eas emerunt precio villi . . . Requirente propterea deligi magistratum dicto Ottomaro, qui justiciam dicat inter prenominatum Ottomarum nomine quo supra una parte et Alexium et socios ex altera. Cf. nr. 259 og 261, nr. 368, 395—96; ogsaa nr. 308, 310, 363, 393. — I, 637 anm. 3.

[4] Schulte II, nr. 42, 94, 96, 127.

[5] Schmidt 14—15.

skelighed var den at føre bevis for stedfortrædelsesforholdets eksistens, hvor dette benægtedes, og ogsaa her greb man til ganske samme middel mod den usikkerhed, der derved indførtes i handelslivet; den i fuldmagten givne forhaandserklæring om stedfortrædelsesforholdet skulde her som indenfor det engelske handelsliv afværge usikkerheden. Derfor finder man ogsaa her eksempler paa fuldmagtens anvendelse i det almindelige praktiske handelsliv; af et brev fra 1437 23. aug. fremgaar det, at det store Ravensburgerselskab undertiden vilde medgive sine faktorer fuldmagt[1], og en saadan fuldmagt fra Fuggerne til en faktor af 1502 12. maj er bevaret; den er holdt i meget vide og almindelige udtryk[2]. Ved de sydtyske handelsselskabers hurtige sammenbrud blev imidlertid de spørgsmaal, som forretningsafslutningen med direkte virkning maatte fremkalde, uden fremtrædende betydning for tysk handelsliv.

373. Thi som allerede fremhævet gik den almindelige udvikling, den der blev bestemmende for den tyske kommissionshandels form, i en ganske anden retning end i disse to enestaaende tilfælde. At give en nogenlunde tilfredsstillende skildring af denne almindelige udvikling er imidlertid forbundet med store vanskeligheder. Kilderne dertil er kun faa, eller rettere, de kilder, der vilde give de bedste oplysninger, ligger endnu for størstedelen skjulte i arkiverne. En tilfredsstillende skildring af den tyske kommissionshandels indre udvikling maatte bygges op paa en række specialundersøgelser af, hvad der er bevaret rundt om i de tyske byarkiver; fremfor alt maa størst udbytte for den senere som for den ældste tid ventes af de ikke faa bevarede købmandsregnskabsbøger eller korrespondancer. At foretage saadanne efterforskninger i større omfang har oversteget min tid og evne; kun for det 16. aarh.s vedkommende har jeg kunnet foretage et par specialundersøgelser; iøvrigt tør jeg kun haabe, at kendsgerninger, der i og for sig allerede er bekendte, her stilles i en noget anden belysning.

Er det saaledes for Tysklands vedkommende vanskeligere end for Englands, hvor man dog kan finde samlet et saa stort og oplysende materiale, som Levantkompagniets arkiv frembyder, at vinde fuld klarhed over kommissionshandelens praktiske form til de forskellige tider, saa fremtræder derimod de tyske retsregler om kommissionshandelen med den større fasthed og afgrænsning, som deres bestemte formulering i den tyske handelslovbog af 1861 har givet dem. Bag denne lovfæstelse ligger en retsudvikling, der i sin karakter og sit forløb er meget forskellig fra den tilsvarende engelske. Thi medens den engelske retsudvikling bæres af dommeren, og der derved er givet praksis lettere adgang til at øve indflydelse paa retsreglernes udformning, saa snart den blot kan komme til orde, er det i Tyskland væsentlig den egentlige retsvidenskab, der gennem lovgivning er retsudviklingens bærer, og retsvidenskabens hele stilling er atter blevet bestemt ved receptionen af Romerretten. Denne var egentlig allerede fuldbyrdet, da den tyske retsvidenskab begyndte at rette sin opmærksomhed paa dette omraade af handelsretten;

[1] Schulte II nr. 368.
[2] Schulte II nr. 186.

det var da kun naturligt, at den begyndte sit arbejde paa nærmere at præcisere retsregler herom ud fra de forudsætninger, der var givne i Romerretten, og i langt ringere omfang søgte samarbejde med praksis. En uvilkaarlig vekselvirkning mellem praksis og retsreglernes formulering finder vel ogsaa her sted; men den fik paa langt flere punkter karakteren af en strid.

I det følgende maa jeg da nøjes med at fremstille den tyske kommissionshandels praktiske form i dens enkleste og almindeligste hovedtræk og med at angive det standpunkt, hvorpaa det begyndende retsvidenskabelige studium stillede sig, for til slut i korte træk at kunne antyde, hvorledes den lovfæstede type fremgik af brydningen.

374. Men hertil behøves først og fremmest et saa fuldstændigt billede som muligt af, hvorledes den tyske kommissionshandels praksis formede sig i det 16. aarh. Thi dette aarhundrede var en overgangstid ogsaa i den henseende, at i det fastsloges af praksis netop visse hovedtræk, almengyldige for den tyske kommissionshandel i de følgende aarhundreder, men som adskiller denne nyere form fra den ældre, saa at det er fra det 16. aarh., man maa drage forbindelseslinierne tilbage til den ældre tid og frem til nutiden. Og et studium af kommissionshandelen i det 16. aarh. er ogsaa nødvendigt af den grund, at man maa søge at have et saa nøje kendskab som muligt til dens praksis netop umiddelbart, før den tyske retsvidenskab, der nu ganske stod paa den reciperede Romerrets grund, i det 17. aarh. for alvor begyndte sit arbejde paa dette omraade.

En fremstilling af det 16. aarh.s praksis muliggøres i noget omfang ved hjælp dels af en købmandsregnskabsbog, der er bevaret i Malmø byarkiv, og som tillige har den interesse at være den ældste kilde af denne art, der er bevaret i nordiske arkiver, dels ved hjælp af de i Hamburgs kommerzbibliothek bevarede regnskabsbøger, der har tilhørt Hamburgkøbmanden Matthias Hoep.

375. At den malmøske købmandsbog[1] har tilhørt en Malmøborger Ditlev Enbeck, kan ikke gøre det betænkeligt at benytte den som kilde til den nordtyske kommissionshandels historie; thi ikke blot var jo den danske handel og Østersøhandelen i det hele taget endnu i beg. af det 16. aarh. saa nøje forbundet med den tyske, at den maa regnes for eet dermed, men som det senere vil ses, drejer de oplysninger, denne købmandsbog giver, sig om kommissionsforretninger mellem købmænd i de vendiske stæder og Ditlev Enbeck, der selv vistnok var en indvandret Tysker, hvad hans navn tyder paa; maaske var han fra Stralsund, hvor han i aaret 1537 dør og bliver begravet. Naturligt er der i denne købmandsbog kun tale om forretninger af et meget beskedent omfang, og særlige forhold kan have øvet deres indflydelse; alligevel viser den dog kommissionshandelens form i smaa forhold, saaledes som den uden

[1] Til det følgende er, hvor ikke andet udtrykkeligt er bemærket, alene Ditlev Enbecks regnskabsbog kilden; da alt, hvad der kan læses ud deraf, alene indvindes ved en stadig sammenstillen af dens meget spredte notitser, har jeg ikke fundet det nødvendigt at henvise til de mange forskellige sidetal; ogsaa haaber jeg, at der i en nær fremtid maa blive givet mig mulighed for at forelægge den i trykken in extenso.

tvivl faktisk foregik i alt fald i en række mindre byer indenfor det nordeuropæiske handelsomraade.

Ditlev Enbeck er som sagt borger i Malmø; han betaler sin skat til byen, hvor han ejer en købmandsgaard og en kaalhave, som han lejer ud; senere har han ogsaa købt en bondegaard, af hvilken han betaler landgilde til domkapitlet i Lund. Han er da sikkert ret velstaaende; hans forretning er utvivlsomt af et efter malmøske forhold ikke ringe omfang; han handler med alle mulige slags varer, fortrinsvis dog med sild, salt, humle, heste, tøjer, øl, vin, tømmer og kobber. Hans kunder er folk fra Malmø og andre skaanske købstæder, men blandt dem er ogsaa provsten i Dalby og lensmanden paa Malmø slot, hr. Albert Jepsen Ravensberg; de falder i to klasser, dels de, der køber til eget konsum, dels byens haandværkere: bryggeren, glarmesteren og særlig bødkeren, der hos ham køber raamateriale. I et ikke ganske ringe omfang tilstaar Ditlev Enbeck disse kunder kredit; denne omstændighed og det forhold, hvori han selv staar til sine forretningsforbindelser, er det, der har tilskyndet ham til anlæggelsen af en regnskabsbog, hvori efter almindelig middelalderlig sædvane netop kun kredithandler indføres, og som derfor ingenlunde kan antages at give et billede af hans samlede omsætning. Paa en af de første sider bemærker han, at han første gang skrev i denne bog lørdagen den 31. aug. 1521; dette behøver ikke at stride imod, at man senerehen finder indførsler, der drejer sig om forretninger endog fra aaret 1517; det er muligt, at de er overførte til denne bog fra en tidligere eller fra løse regnskaber. Bogen er paa 200 sider; Ditlev Enbecks egne indførsler standser p. 179; den sidste daterede indførsel er fra aaret 1535 og findes paa p. 173. Paa p. 180—183 findes forskellige notitser af svigersønnen Henrik Brantun, af hvilke den første meddeler Ditlev Enbecks død, den anden, at i paasken 1538 flyttede saa „jeg Henrik Brantun og Gese Ditlevsdatter, min kære hustru, i den hellige trefoldigheds navn ind i hendes faders gaard, hvis sjæl gud naade“. Resten af siderne er blanke. Den egentlige regnskabsbog er paa et par undtagelser nær helt igennem ført med Ditlev Enbecks egen haand.

376. Af bogens indhold har her kun interesse de indførsler, der giver oplysning om Ditlev Enbecks forhold til de købmænd, fra hvem han fik sine varer, og til dem, sammen med hvem han gjorde forretninger. De varer, han sælger, faar han fra købmænd i de vendiske stæder, særlig nævnes Lübeck og Stettin, dog ogsaa Danzig. Med hans købmandsforretning er forbundet et ikke ubetydeligt gæstgiveri. En del af de tyske købmænd eller købmandsknægte, der kommer til byen, tager ind hos ham, faar dær kost og foder til de heste, de medfører eller under deres ophold køber.

Og det er ikke kortvarige besøg, sjeldent kun for nogle dage, undertiden lige op til 17 uger, oftest dog fra 6 til 9 uger; undertiden kommer den tyske købmand eller hans knægt selvtredje eller selvfjerde. Dette gæstgiveri har da været en god indtægtskilde for Ditlev Enbeck, og hans hus har sikkert været anset for et godt opholdssted; ogsaa en kongelig hofsinde og en mand som hr. Ditlev Brockdorff har boet hos ham, men det er dog kun enkeltstaaende tilfælde. Som regel falder vistnok disse besøg af tyske købmænd sammen med Skaanemarkedet; de kommer til Malmø paa deres aarlige rejser til Skaane, hvor de dels vil købe og sælge, dels salte sild; man ser, at Ditlev Enbeck staar i forbindelse med dem ogsaa, naar de er i Falsterbo.

Saaledes er da Ditlev Enbeck en type paa den købmand, der tillige er „vært“. Nu var der ganske vist, saalænge vandrehandelen var mere fremtrædende, vel med enhver købmandsforretning forbundet et vist gæstgiveri. Som Johan Wittenborg har Arnold Bardewick og Berthold Wittenborg paa kost og giver dem logis for betaling, naar de er i Lübeck, saaledes modtog enhver købmand som „vært“ sine forretnings-

venner, naar de kom til hans by. Men det er klart, at for Lübecks borgmester spillede den indtægt, han deraf havde, ikke nogen væsentlig rolle, og hans stilling som vært fik næppe nogen indflydelse paa formen for hans forretningsforbindelser. Det var derimod, som det nedenfor nøjere skal paavises, tilfældet for alle mindre købmænd, for hvem det netop var af stor pekuniær betydning at udvide deres værtshold saa meget som muligt, som ikke blot modtog forretningsvenner, men helst alle og enhver, og for hvem der netop af selve værtsholdet udsprang handelsforretninger.

377. Overalt i datidens handelsliv[1], i Tyskland som i England, i Flandern som i Italien, finder man derfor, at købmændene i en by er værter for de tilrejsende gæster, overalt, at dette værtshold for mange af dem har en ganske særlig betydning; undtagne er alene de byer, hvor de fremmede købmænd, som i de større italienske byer, har faaet anvist fondaci, eller hvor de har faaet tilstaaet eller selv har erhvervet sig fælles hus. Denne almindelig udbredte praksis støttedes af den nordtyske og engelske gæsteret, der udtrykkelig paabød den fremmede købmand at gaa i kost hos en borger, for at bystyrelsen derved lettere kunde føre tilsyn med hans handelsvirksomhed; de „hostmen“, der træffes i de fleste engelske byer, er netop de borgere, der fortrinsvis er værter[2]. Men værtsforholdet strakte sig ud over den tid, gæsten opholdt sig i byen; som ovenfor nævnt var det almindeligt, at gæsterne deponerede varer hos deres værter, ogsaa, at værterne modtog betalinger, der indgik til gæsterne under deres fraværelse. Og naturligt udsprang af værtsforholdet ogsaa egentlige handelsforretninger. I byer, hvor tilstrømningen af fremmede købmænd var meget stor, som i Brügge, kom værterne til at fungere som mæglere mellem de fremmede[3]. Og paa de fleste pladser fik værterne kommissionsforretninger at udføre for deres gæster, særlig efterladte varer at sælge, ogsaa ordrer om og penge til indkøb af varer.

Ved siden af de store købmænd, for hvem værtsholdet var et tilbehør til og en følge af forretningsforbindelserne, findes der saaledes overalt andre, for hvem værtsholdet var kilden til handelsforretninger. Det er disse sidste, mindre kapitalstærke købmænd, man med særlig ret kan betegne som værter; de fandtes sikkert i de store handelsbyer, ofte i ikke ringe tal; men navnlig i de mindre, i dem, der laa lidt uden for handelens alfarveje, var værtsholdet og alt, hvad dermed stod i forbindelse, af største betydning for den hele købmandsstand. Det er væsentlig i de mindre preussiske byer, man finder ordensværterne; og næppe synderlig højere end disse stod i datiden en by som Malmø,

[1] Eksempelvis: Italien Schaube 757—60 og Schulte passim; i Konstanz Schulte II, nr. 359; i Baie Hirsch 92; i Holland HR. I, 3, nr. 425 § 11 (a. 1389), i Danzig Hirsch 196, anm. 153; i Lübeck Hartwig 30, anm. 3.

[2] Schanz I, 379–433. Dendy Extracts from the Records of the Company of Hostmen of Newcastle-upon-Tyne; Publications of the Surtees Society vol. 105. London 1901; introduction. Hostmenkompagniet i Newcastle udviklede sig senere til eksportører af kul og møllesten.

[3] Ehrenberg Makler, Hosteliers und Børse in Brügge Zts. f. Handr. 30, 408 ff. Daenell I, 16, 22. For Antwerpen Zts. f. hamb. Gesch. 8, 158, 159, anm. 27 og 30. 1553 23 oktbr. og 29. novbr. køber Jacob Schrøder to sække peber, i begge tilfælde er sælgeren en Italiener Johann Montini, mægleren Romboldt van Sande, der 29. novbr. betegnes som „unser wirth“ og begge gange modtager købesummen og betaler den videre til sælgeren.

omend den fik en særlig betydning ved Skaanefiskeriernes nærhed. De kommissionsforretninger, disse værter fik overdraget af deres gæster, paavirkedes nu saa stærkt deraf, at de alene fremkaldtes af værtsholdet, at man kan tale om „værtskommission“ som en særlig form for datidens kommissionshandel.

378. Det er til et studium af denne særlige form, at Ditlev Enbecks regnskabsbog yder materiale; for des klarere at lade den fremtræde, skal her i det enkelte gennemgaas forretningsforholdet mellem ham og en lybsk købmand, der er saa meget mere oplysende, som det i regnskabsbogen afsluttes med en generalopgørelse. En saadan samlet afregning forekommer ikke i nogen anden købmandsbog fra datiden; at den her findes, giver denne regnskabsbog dens store værdi, hvor ringe end de varemængder er, der omsættes. Dette forretningsforhold skal fremstilles ganske som det fremtræder i kilden, og derefter skal dets indhold og form bestemmes.

Henning Berendes er en købmand i Lübeck, hvis navn dukker op en enkelt gang paa en af de første sider, da han for Ditlev Enbeck betaler Hinrick van Santen 14 gylden. Allerede da har der altsaa været nogen forretningsforbindelse mellem dem; men livligere bliver denne først, da Henning Berendes, vistnok i aaret 1528, ved sin bortrejse fra Malmø, hvor han formodentlig har været i kost hos Ditlev Enbeck, hos denne efterlader 10 schok planker, om hvilke Ditlev Enbeck indfører: item so let Hennynck Berendes hir ligghen 10 schok delen, de solde ik em tho ghude forkopen, dat twelffte for 4 ℳ. Af en række følgende indførsler kan man se, hvorledes Ditlev Enbeck afsætter dette parti planker; halvdelen deraf, 5 schok, sælger han straks til en anden Malmøkøbmand Hans Haweman til den fastsatte pris og med kredit til 1529 25. juli, en termin umiddelbart før Skaanemarkedets begyndelse. Af den anden halvdel sælger han 6 tylter til 4 ℳ, 7 til 4½ ℳ, i smaaposter sælger han 2 tylter 7 stk. til højere priser end de fastsatte. For en post paa 1 schok 10 stk. findes ingen pris angivet. Endelig overtager han selv 4 tylter 1 stk.; men det maa nødvendigvis antages, at han heraf atter har solgt 6 stk., der da her er medregnede i detailsalget. Ialt har han solgt de 10 schok for 204 ℳ 12 β 6 ₰[1].

Til Skaanemarkedet 1529 ankommer Henning Berendes knægt Hans Ghrote, og til ham betaler Hans Haweman 100 ℳ for sine 5 schok og Ditlev Enbeck ligeledes 100 ℳ for resten. Med andre ord: Henning Berendes faar betaling overensstemmende med den pris, han har fastsat, medens Ditlev Enbeck selv beholder de 4 ℳ 12 β 6 ₰; paa hele partiet har denne saaledes haft en fortjeneste af henimod 2½ %. Ogsaa er det værd at lægge mærke til, at Ditlev Enbeck betaler sine 100 ℳ, endskønt han øjensynligt endnu selv mangler betaling for 6 tylter.

Nu fortsættes den saaledes indledede forbindelse; Hans Ghrote medfører 3 last salt og 900 alen münstersk lærred til Ditlev Enbeck, om hvilket denne indfører: „so hebbe ik entfanghen fan Hennynck Berendes 3 last soltes, de last steyt 24 ℳ lub. to betalende vp winachten“ og: „noch hebbe ik entfanghen fan Hennynck Berendes 900 münsters lowent, dat 100 steyt 10 ℳ lub. vnde 4 β to betalende vp Martinj.“ Da han rejser bort, efterlader han hos Ditlev Enbeck 1026 alen blaarlærred (heyt lowent); det indføres i regnskabsbogen med det sædvanlige: dat sall ik em to ghude forkopen; den endelige opgørelse viser, at det ikke tilhører Hans Ghrote personlig, men Henning Berendes.

De 3 last salt sælger Ditlev Enbeck straks, det meste i smaapartier til meget høje priser; ialt faar han for dem 194 ℳ 4 β dansk, hvad der omtrent giver 116 ℳ 8 β 10 ₰ lüb.[2], en gevinst af ikke mindre end c. 62 %.

---

[1] Tillæg nr. 3.

[2] Overalt i dette regnskab har Ditlev Enbeck regnet 100 mk. dansk = 60 mk. lub. Kursen paa dansk mønt i forhold til lybsk var saaledes 1528—32 betydeligt lavere end 1487—1494, da 100 mk. dansk var = 75 mk. lub. Hist. Tdss. VII, 4, 533—34.

Af de to partier lærred sælger han i den følgende tid smaapartier. Af det münsterske er der i regnskabsbogen gjort indførsler om salg af 500 alen, der er solgt for 90 ℳ dansk = 54 ℳ lub., hvad der giver en gevinst for Ditlev Enbeck af $5^{3}/_{8}$ %. Af blaarlærredet er der maaske regnskab for $976^{1}/_{2}$ alen; her er der den mærkelighed, at af disse har Ditlev Enbeck solgt et mindre parti paa 154 alen til en pris af kun 12 ℳ dansk pr. 100 alen, medens det hele parti senere afregnes til 13 ℳ dansk pr. 100 alen. Det ene salg til lavere pris opvejes dog af andre til en højere, saa at hele partiet synes solgt uden tab, men formentlig ogsaa uden avance.

379. Atter det følgende aar, 1530, kommer Hans Ghrote til Malmø og Skaanemarkedet; han medbringer $1^{1}/_{2}$ deger russiske skind, som Ditlev Enbeck straks sælger til den angivne pris: $2^{1}/_{2}$ ℳ dansk pr. deger, og 350 alen og 1 pakke lærred, hvoraf Ditlev Enbeck ses at have solgt de 300 alen, ligeledes til den angivne pris: 16 ℳ dansk pr. 100 alen. Samtidig gør Enbeck udlæg for Henning Berendes regning; i fragt og arbejdspenge (forlon) for to tønder, der tilhører Henning, betaler han 2 β 8 ₰ og i told, fragt, primpenge, pramleje og arbejdspenge ved forsendelsen af to last salt til Hans Ghrote til Falsterbo i alt 5 ℳ 7 β, tilsammen $5^{1}/_{2}$ ℳ 5 hvide dansk. „Ummetrent Lawrentii“, c. 10. aug., har Ditlev endvidere modtaget fra Henning 2 last 4 tdr. salt, som Hans Ghrote vel ogsaa har haft med sig; heraf kan man maaske se regnskab for 11 tdr, der synes at vise en gevinst paa henimod 70 %.

Da saa Hans Ghrote skal til at rejse bort, indfører han selv i Ditlevs regnskabsbog: item int iar 30 leth ick stan bij Detleff Enbeken, dat Hennynck tho kumpt: 2 leydesche laken, noch 6 nerdesche[1], noch 900 vnde 33 elen heist louendes, klene hundert. Lidt efter tilføjer Ditlev Enbeck, at af de leydiske tøjer er det ene rødt, det andet sort, af de naardiske er de 4 graa, et gult og et blaat, endvidere at Hans Ghrote kun „lod staa“ 420 alen lærred; inden sin afrejse har da Hans Ghrote vel selv faaet 513 alen solgt. Men om disse varer kan man intet se i regnskabsbogen før den endelige opgørelse; dær optages som solgt de 420 alen blaarlærred à 13 ℳ dansk pr. 100 og de 4 graa naardiske tøjer à 12 ℳ dansk pr. stykke; om de 2 leydiske og de andre to naardiske tøjer meddeler Ditlev Enbeck, at dem har han udleveret til en købmandsknægt, der hed Herman Rode, og han tilføjer: disse 4 laken hebbe ik em ghelevert fan Hennynck Berendes weghen, dar ik Hennynghes befel fan hebbe.

Betalingerne afgør Ditlev Enbeck paa følgende maade: engang i efteraaret 1529 sender han sin knægt Mathias til Lübeck med 6 heste og debiterer saa Henning Berendes for 60 ℳ lybsk, ogsaa senere hen indfører han: it. so hefft Hennynck hir vp entfanghen fan mynem knechte Mattes 60 ℳ lub. fan 6 perden, de Hennynch my to ghude forkoffte; i den endelige opgørelse opfører han imidlertid kun 59 ℳ 8 β for disse heste, saa at Henning formodentlig har haft et eller andet udlæg paa 8 · at betale i Lübeck for dem. Iøvrigt giver han en anden Malmøkøbmand Peter Dene ordre til at betale Henning 24 ℳ lybsk, hvilken betaling dog først synes indgaaet til denne i 1532. I 1530 betaler derimod Jacob van Lanken 60 fl. til Henning for Ditlevs regning, og Peter Dene paa samme maade 15 ℳ lub. Endvidere lader han til Hans Ghrote, medens denne er i Falsterbo, betale 50 ℳ dansk ved en Malmøkøbmand Henrik Borger og andre 50 ℳ dansk ved en stettinsk købmandsknægt, og han anviser 30 ℳ til betaling af Hans Bracht, hvilke 30 ℳ Jacob van Lanken synes at have betalt. Ogsaa sender han til Henning med skipper Anders Mikkelsen 1 tønde med 300 alen svensk lærred; en post, der dog ikke optages i generalopgørelsen, saa at der formodentlig for den har fundet afregning sted paa anden maade. I 1531 betaler Peter Dene først 12 ℳ, saa 11 ℳ, endelig 15 fl.; Jacob v. Lanken betaler 20 fl. I 1532 betaler Peter Dene i tre rater ialt 42 ℳ 8 β. Hertil kommer saa de ovenfor nævnte udlæg.

Maaske har Henning Berendes i 1531 ingen knægt haft i Skaane, i alt fald har hans ophold dær ikke givet anledning til nye forretninger. I 1532 indfører Ditlev Enbeck en kontokurantopgørelse over sine forretninger med Henning siden 1529, og denne kommer da til at se saaledes ud:

[1] Fra byen Naarden i Holland.

Henning Berendes, Lübeck,

debet

Aar	Dato	Lub.	ℳ	ß
1529		6 heste ÷ udlæg	59	8
1530	22. jan.	Betalt ved Jacob v. Lanken 60 gylden	90	
		„ „ Peter Dene	15	—
		„ „ Jacob v. Lanken	30	—
	aug.	Sendt til Hans Ghrote 100 ℳ dansk	60	—
	„	Udlæg 5½ ℳ 5 hvide dansk	3	5
1531		Betalt ved Peter Dene	12	—
		„ „ „ „	11	—
		„ „ Jacob v. Lanken 20 gylden	30	—
		„ „ Peter Dene 15 gylden	22	8
1532		„ „ „ „	7	8
		„ „ „ „	24	—
		„ „ „ „	11	—
			375	13
		Saldo	21	13
			397	10

credit

Aar	Lub.	ℳ	ß
1529	3 last salt à 24 ℳ lub. pr. last	72	
	900 alen münstersk lærred à 10 ℳ 4 ß lub. pr. 100 alen	92	4
	1026 alen blaarlærred à 13 ℳ dansk pr. 100 alen	79	
1530	350 alen lærred og en pakke à 16 ℳ dansk pr. 100 alen	34	10
	1½ deger russiske skind à 2½ ℳ dansk pr. deger	2	4
	4 naardiske tøjer à 12 ℳ dansk	28	13
	420 alen blaarlærred à 13 ℳ dansk pr. 100 alen	32	11
	2 last 4 td. salt à 24 ℳ lub. pr. last	56	
		397	10

Kontokuranten udviser altsaa en saldo i Henning Berendes favør paa 21 ℔ 13 β; den udlignes ved, at Ditlev Enbeck til dennes knægt Jasper Frese betaler 38 ℔ dansk. Det eneste, man derefter hører om en forretningsforbindelse mellem dem er, at i 1534 efterlader Hennings knægt for hans regning 26 ℔, som Ditlev Enbeck betaler Jasper Frese tilbage i paasken 1535.

380. Spørgsmaalet er nu: af hvilken art er de forretninger, der her foreligger? Er der her tale om direkte køb og salg eller om kommissionshandel?

Gennemgaar man de enkelte forretninger, finder man, at de, der nærmest synes at maatte opfattes som handler for Ditlev Enbecks egen regning, er de 3 last salt og de 900 alen münstersk linned i 1529; de er straks indførte med en fast pris, hvormed de jo ogsaa krediteres i opgørelsen, der er ydermere angivet betalingsterminer: Mortensdag og jul, som rigtignok kun meget delvis overholdes; endelig har Ditlev Enbeck paa saltet en meget betydelig avance, c. 62 %, paa lærredet ganske vist en betydelig mindre: $5^{3}/_{8}$ %. Straks synes det da rimeligst at antage, at der her foreligger et direkte køb af disse to varepartier, at Ditlev Enbeck her handler for egen regning. Men man ser snart, at kriterierne ikke er saa absolut afgørende. Indførslens ordlyd: modtaget fra Henning Berendes, er noget vag; i andre tilfælde, hvor et direkte køb foreligger, fremtræder dette bestemtere i indførslen saaledes: so koffte ik aff Gert fan Santen en fat rinswin, de ame for 9 ghulden myn enen ort. Heller ikke er angivelsen af prisen af stor betydning; en pris angives ikke ved disse to varepartier alene, men ved alle de varer, Ditlev Enbeck modtager, hvad man ser enten straks ved den første indførsel eller i alt fald af den endelige opgørelse; den fremtræder ikke bestemt som en købepris, idet der ikke er indført: lasten for 24 ℔ eller blot: lasten 24 ℔ men: de last steyt 24 ℔ lub., dat 100 steyt 10 ℔ lub. vnde 4 β. Men navnlig vækker det opmærksomhed, at Ditlev Enbeck ved salget af 50 alen af dette münsterske linned udtrykkelig tilføjer: dit kumpt Hennynck Berendes to. Som mere betydende kriterier for, at der her foreligger køb for egen regning, er der da egentlig blot tilbage betalingsterminerne og avancen, særlig den store avance paa saltet.

Om de 2 last 4 td. salt af 1530 10. aug., om de 350 alen 1 pakke lærred og de $1^{1}/_{2}$ deger russiske skind af samme aar siges overhovedet intet nøjere; det kan formodes, at Ditlev Enbeck har solgt saltet med en endog større avance end det foregaaende aar, c. 70 %, medens skindene og den del af lærredet, der ses at være solgt, er solgt ganske uden avance, netop til de i opgørelsen krediterede priser.

I alle andre tilfælde drejer det sig om varer, som Henning Berendes eller hans knægt „lader bliver staaende“ eller „liggende“ hos Ditlev; her siges det udtrykkelig om de 10 schok planker af 1528 og de 1026 alen blaarlærred af 1529: de sall ik em to ghude forkopen; ganske paa samme maade bemærker Ditlev Enbeck om de seks heste, han har sendt: de Hennynck my to ghude forkoffte. At ejendomsretten da i disse tilfælde forbliver hos afsenderen indtil varens salg til tredjemand er utvivlsomt. For plankernes vedkommende bestyrkes denne opfattelse i høj grad ved, at Ditlev Enbeck i sin regnskabsbog indfører de partier, han selv aftager, ja endog betegner de to tylter udtrykkelig som solgte, nemlig til ham selv. Endvidere maa formodningen om ejendomsrettens forbliven hos Henning Berendes bestyrkes ved, at saa store partier sælges til den angivne pris uden avance. Endelig er der de otte tøjer, som bliver staaende i 1530, og her hæves al tvivl; om disse og om de 420 alen blaarlærred erklærer Hans Ghrote selv i Ditlev Enbecks regnskabsbog, at de tilhører Henning Berendes; men ganske afgørende er det, at Ditlev atter udleverer de fire tøjer til Herman Rode og yderligere bemærker, at han gør dette efter Henning Berendes befaling, efter at have modtaget ordre derom fra ham.

381. Alt tilsammen taget kan der da ikke være tvivl om, at disse forretninger ikke er udslag af Ditlev Enbecks egenhandel som købmand, men af en i beg. af det 16. aarh. brugelig form for kommissionshandel. Thi som ejendomsrettens forbliven er uomtvistelig og finder sit skarpeste udtryk i kommittentens ret til til enhver tid, re adhuc integra, at tilbagekalde og forlange udlevering af den kommitterede vare til en anden,

saaledes fremtræder det paa den anden side med al ønskelig klarhed, at Ditlev Enbecks medkontrahenter forpligtes overfor ham. Ethvert salg af Henning Berendes varer indfører Ditlev med et: item so is my schuldich, ganske som ved hans egenhandler, og derefter afskrives efterhaanden betalingerne, som de indgaar til ham.

Men det er for fuldt at forstaa denne særlige historiske form nødvendigt at se bort fra visse moderne forestillinger om kommissionshandelens rette form. Det vil nu ses, at det, at der er vedføjet en bestemt pris intet betyder til afgørelsen af, hvorvidt der foreligger egenhandel eller ej. Prisen er paa en vis maade at opfatte som en limitopris.

Saaledes fremtræder den ogsaa ganske tydeligt ved plankehandelen: de solde ik em to ghude forkopen, dat twelffte for 4 ℔. Ogsaa de 60 ℔ lybsk for hestene er en limitopris, som Ditlev Enbeck derfor straks debiterer Henning Berendes for medens han senere maa fradrage de 8 ß udlæg. Ganske paa samme maade maa ogsaa udtrykket: de last steyt 24 ℔ lub. opfattes; „steyt" maa ikke oversættes ved det moderne „staar i", hvorved man vel oftest kun vil forstaa indkøbspris plus omkostninger, „steyt" er snarere selv en oversættelse af det latinske „stat", et ganske indifferent „koster". Følgelig kan der i denne limitopris meget vel være indbefattet en endog betydelig avance for kommittenten, og at dette almindeligt har været tilfældet, bestyrkes ved, at man ogsaa i Johan Wittenborgs regnskabsbog finder udtrykket „steyt" brugt i et tilfælde, hvor man tydeligt kan paavise avancens medindbefatning[1]. Men der er da næppe noget til hinder for i de to tilfælde, hvor en betalingstermin er angivet, ogsaa at opfatte denne som en del af limito: salget skal — hvis det overhovedet kan — finde sted henholdsvis inden Mortensdag og jul; eller det er blot en tilkendegivelse af, at Henning Berendes til disse tidspunkter ønsker betalinger, maaske fremkaldt ved, at Ditlev Enbeck med hensyn til den foregaaende plankehandel har ventet ganske roligt med betalingen til Hans Ghrotes ankomst.

382. Det er dog ikke tilstrækkeligt at betegne den angivne pris som en limitopris; den er mere end det. Den er den pris, hvortil varen er overladt Ditlev Enbeck i salgskommission, og som han i tilfælde af, at han sælger varen, har at svare kommittenten. Ved afregning maa kommissionæren altsaa præstere enten varen selv som endnu usolgt eller afregne kommittenten den angivne pris. Hvilken pris kommissionæren selv opnaar, er afregningen uvedkommende. Sælger han, som Ditlev Enbeck, et parti af blaarlærredet under den angivne pris, maa han selv bære tabet. Men paa den anden side — og det er det vigtigste — tilfalder enhver yderligere avance, der kan opnaas udover afregningsprisen, kommissionæren selv.

Ved flere salg for Henning Berendes opnaar Ditlev Enbeck ikke en saadan, ved andre har han en lille avance af $2^1/_2$ % eller $5^3/_8$ %, ved saltsalget en meget betydelig, 60—70 %. I dette sidste tilfælde gør formentlig særlige omstændigheder sig gældende; Henning Berendes sender betydelige kvantiteter salt til nedsaltning af sild i Falsterbo, en del deraf anbragtes hos Ditlev Enbeck, der saa, forsaavidt

---

[1] Mollwo II, 292: 1358 sender Hinr. Laurencius som remisse for sendeve fra Joh. Wittenborg og Joh. Laurencius 1200 bodichholt — 300 til Stralsund, 500 til Lübeck, 400 til Wismar — som han har købt for 3 mk. preus. pr. 100, hvilke 3 mk. preus. formentlig højst kan regnes lig 4 mk. 8 sk. lub. (II, 294 regnes 1 mk. preus. = 23 sk. 6 d. lub.). De 400 i Wismar sælges à 8 mk., dermed betales fragt og omkostninger for hele partiet, dog maa J. W. og J. L. hver skyde 2 sk. til, saa at de samlede omkostninger har udgjort 32 mk. 4 sk. d. v. s. 2 mk. 11 sk. pr. 100. I salgsprisen 8 mk. er altsaa indbefattet en avance paa 13 sk. pr. 100. 1359 bemærker J. W. om de 300 bodichholt i Stralsund, at de er usolgte og at „de stat uns 24 mk. lub.", d. v. s. 8 mk. pr. 100. II, 326.

der ikke blev brug derfor, faar det overdraget til salg til en engang fastsat pris af 24 ß lub. pr. last. Man tør maaske ligefrem formode en forhaandsaftale derom, siden prisen i begge aar er den samme; fiskerierne var saa store svingninger underkastede, at det ikke var let forud at vide, hvormeget salt der vilde blive brug for; for Henning Berendes var det vel bedre at faa det overskydende solgt i Malmø end at betale fragt og omkostninger ved tilbagesendelsen; ved at indrømme mulighed for en god avance skaffede han sig tillige en god kommissionsforbindelse i Malmø.

Det er paa grund af dette særlige afregningsforhold, at jeg mener, „værtskommissionen" maa opfattes som en særlig udformning af datidens kommissionshandel.

Thi hvad der her ses saa klart, det skimtes ogsaa bag de notitser, der findes om ordensværterne. Ogsaa de udfører nu og da kommissionsforretninger for ordenen, og naar det da om værten i Marienwerder indføres, at han skylder ordenen 400 (skæpper?) hvede, hvert hundrede til 13 ß, summa 52 ß, og derefter bemærkes: dedit 13 ß wedir vor 100 weysen, das kunde her nycht beczalen, maa dette betyde, at i stedet for de 100 (skæpper?) hvede, han har solgt, betaler han den fastsatte pris 13 ß[1].

383. Det var en handelsform, der ganske nøje afspejlede de rent faktiske forhold, der havde skabt den. Det var naturligt, at en købmand, der aar efter aar tog ind hos den samme vært i en by, hos ham deponerede varer, der netop var beregnede for det bestemte marked, men som han ikke under sit ophold havde faaet solgt; maaske vilde salgsmuligheder eller betingelser være bedre, naar han kom tilbage; værten havde naturligvis at indestaa for varen og præstere samme kvantum. Men det var en yderligere fordel for købmanden, at de salgsmuligheder udnyttedes, der maatte fremkomme, medens han var borte. Ved en let modifikation forvandledes da værten fra depositar til salgskommissionær: forsaavidt han ved købmandens tilbagekomst ikke kunde præstere varen in natura, ydede han i stedet for denne betaling i penge for det hele kvantum eller hver manglende del deraf efter et ved bortrejsen fastsat forhold. Dermed var der dannet en kommissionshandelsform, der var anvendelig, ogsaa hvor dens forbindelse med selve værtsholdet noget løsnedes; den bragtes i anvendelse ikke blot paa varer, der af en eller anden grund maatte deponeres hos værten, men købmanden vilde ofte medbringe varer netop for under denne form at give dem i salgskommission til værten, eller han kunde gaa endnu et skridt videre og ligefrem sende varer til ham i dette øjemed. I dette sidste tilfælde vilde en ny kommissionærpligt tilføjes: værten vilde have at betale fragt og gøre andre udlæg for kommittenten.

Hvor formens udvikling var saa vidt fremskreden, hvor tilmed værtens egenhandel havde et ikke helt ringe omfang, havde værtskommissionen ganske løst sig ud af de faktiske forhold, der skabte den, og maatte udefra betragtet tage sig ud ganske som enhver anden købmandskommissionshandel. Paa det væsentligste punkt afveg den dog stedse derfra; gensidigheden var faktisk ikke tilstede eller forudsattes i det mindste ikke. Det var en simpel følge af, at det var værtsholdet og ikke forretningsforbindelsen, der var værtskommissionens grundlag;

[1] Sattler 132[10].

den var oprindelig kun en nødhjælp for proprehandelen, og den holdt sig, i alt fald indtil det 16. aarh., væsentlig til de mindre byer, hvis forbindelser med de store handelspladser mest beroede paa, at de opsøgtes af købmænd derfra, og hvis varebestand ikke var af en saadan betydning, at den kunde gøre gensidigheden fyldest. Den gensidige ulønnede kommissionshandel var som handelsform udtryk for den store mellemhandels ligevægt, ved den forbandtes de lige betydende store markeder, ved værtskommissionen knyttedes til dem de smaa markeder, der væsentligst blot var aftagende.

Da derfor værterne som kommissionærer oftest saa sig afskaarne fra at udnytte gensidigheden, var det klart, at de paa anden maade maatte have vederlag for deres arbejde. Det var det, de fik ved deres ret til at tilvende sig selv den eventuelle avance ud over den fastsatte afregningspris. Saaledes ser man ogsaa her det særlige vederlag dukke op, hvor gensidigheden ikke lod sig praktisk udnytte. Omend ikke forudsat var den dog ikke helt udelukket; Ditlev Enbeck kan vel næsten kun remittere rede penge til Henning Berendes, dog sender han de 6 heste til ham, for at han skal sælge dem for hans regning og kreditere ham for beløbet. Allerede i dette tilfælde benytter han paa sin side Henning Berendes som kommissionær i Lübeck; end mere har hans forsendelse af det svenske lærred, der er holdt uden for afregningen, karakter af et forsøg paa at skabe en gensidig forretningsforbindelse. Men det maa sikkert antages, at Ditlev Enbeck som kommittent var villig til at indrømme Henning Berendes samme fordele, som denne indrømmede ham, nemlig ret til den mulige avance ud over den fastsatte pris, at altsaa ogsaa Henning Berendes udførelse af kommissionsforretninger for Ditlev Enbeck fandt sted i værtskommissionens form.

384. I det hele taget er det let forstaaeligt, at værtskommissionen, engang opstaaet og løsnet fra sin umiddelbare forbindelse med værtsholdet, maatte vinde ikke ringe udbredelse som særlig handelsform. Den ophævede paa en praktisk maade mange vanskeligheder, der klæbede ved den gensidige, ulønnede kommissionshandel; den stillede hver købmand som kommittent friere, den sikrede kommittenten broderparten af avancen og gjorde dog kommissionæren direkte interesseret i forretningens økonomiske resultat, navnlig umuliggjorde den enhver ellers saa nærliggende tvivl om afregningens rigtighed. Formodentlig fandt den derfor i det 16. aarh., da handelens veje forandredes, og de gamle faste forbindelser løsnedes, netop som fri handelsform større udbredelse. Selve Ditlev Enbecks regnskabsbog indeholder til en vis grad vidnesbyrd herom. Thi vel er Ditlev Enbeck en type paa en købmandsvært, forsaavidt som hans værtshold har en stor økonomisk betydning for ham og direkte skaber ham handelsforretninger, og vel ses i denne ene forretningsforbindelse med Henning Berendes meget klart værtskommissionens sammenhæng med værtsholdet, men iøvrigt er Ditlev Enbecks handelsvirksomhed ikke fuldstændigt, end ikke i særlig høj grad afhængig af hans værtshold, den er tværtimod saa omfattende og mangfoldig, at næsten alle datidens handelsformer kommer til syne i hans

regnskabsbog, deriblandt ogsaa værtskommissionen i tilfælde, hvor dens direkte sammenhæng med værtsholdet i det mindste ikke kan paavises.

Det maa særlig fremhæves, at Ditlev Enbecks handel for egen regning har et i forhold til hans hele handelsvirksomhed meget betydeligt omfang; den fremtræder ganske klart foruden i den ovenfor anførte indførsel om hans køb af et fad rhinsk vin, i indførsler som: int jar 21 vp svnte Mawrijs awent (21 sept.) do koffte my aff Ghert Lefferdinck, burgher to Lub[eke], 5 last herinck, de last for 24 gholt ghulden, for dit ghelt solde he my senden münssters lowent; hvor der med det direkte salg er forbundet en indkøbskommission; eller som: so is my schuldich Jachop fan Kollen, borgher to Stade, 3 g[holt] ghulden fan den 10 perden, de he my aff koffte int forjar, alse me schreff 22; so hebbe ik enem ghesellen forkofft, de het Johan fan Kollen, 4 perde for 47 g[holt] ghulden, vnde he licht to hus mit Martin Rawen to Lub[eke], dusse perde sall ik em to Lub[eke] qwit vnde frey leferen vnde dar myn ghelt entfanghen. Undertiden giver denne egenhandel lejlighed til dannelsen af et societet, saaledes i 1517 med Hans Mikkelsen, der i København sælger et parti humle „to vnsser beyder besste."

Som enhver anden købmand har Ditlev Enbeck i sin tjeneste handelsknægte, der faar fast løn og kostpenge, naar de rejser ud, og som han da enkelte gange har benyttet som kommissionærer. Bortset fra en saadan enkelt undtagelse er det overalt, hvor Ditlev Enbeck optræder som kommittent — og det er meget hyppigt — selvstændige købmænd, der udfører hans kommissionsforretninger. Dels er det købmænd fra Malmø selv og andre skaanske byer; stedse er da forholdet gensidigt, saa at Ditlev Enbeck ligesaavel udfører kommissioner for dem som de for ham, og selvom det paa grund af regnskabsbogens meget kortfattede og ikke meget distinkte tale ofte er meget vanskeligt at danne sig en bestemt opfattelse af disse forbindelsers præcise form, tør man vistnok antage, at de hyppigst er ikke blot gensidige, men ogsaa ulønnede. Paa den anden side synes dog værtskommissionsformen at fremtræde i en indførsel som: item so dede ik Hinrich Brantun mede to Wartberch en stukke wandes, dat solde he my to gude forkopen for 25 ℳ.

385. I mange af Ditlev Enbecks forbindelser med nordtyske købmænd er saaledes værtskommissionen udløst af enhver forbindelse med værtsholdet og blevet en ganske fri handelsform; det viser sig ved, at varen ikke efterlades hos eller bringes til ham, men sendes til ham, saa at han som kommissionær har at betale fragt og omkostninger.

Det er saaledes særlig fremtrædende i hans forbindelse med Reymer Sandow i Lübeck, der aldrig personlig forekommer som gæst hos ham, heller aldrig sender en handelsknægt til ham, og med hvem Ditlev Enbeck derfor maa afregne i Lübeck. Fra ham modtager Ditlev Enbeck f. e. med skipper Oluf Munk fra Lübeck 7 fade mumme, „de Reymer Sandowen to horen". Deraf betaler han i fragt til Oluf Munk 8 ₰ pr fad, ialt 3 ℳ 8 ß, i primpenge betaler han 2 ß, i pramleje 4 hvide for fadet, ialt 9 ß 1 hvide; i arbejdspenge (forloen) 2 ß pr. fad: 14 ß. Paa toldboden betaler han „to syse" for de 7 fade 28 ß. Derefter indfører han de 4 fade til Malmø by og maa saa atter betale i accise til byen 4 ℳ; derimod synes han senere atter at have afsendt de 3 fade, eftersom han for dem paany betaler 4½ ß i arbejdspenge og 3 ß i pramleje. Med Per Laalandsfarer modtager han en pakke tøj og betaler derfor i fragt 10 ß, i pramleje 1 ₰ og 1 ß i arbejdspenge. Det hele summerer han saaledes op: item de svmme, dat ik for Reymer hebbe vt ghelecht, lopt sik 12 ℳ vnde 10 ꝺ. Foruden saadanne gentagne sendelser af mumme modtager Ditlev Enbeck særlig flere partier salt fra Reymer Sandow; til gengæld sender han denne sild og kød i saa store kvantiteter, at han, som det synes, ikke behøvede at gribe til betalinger i rede penge, saa at det endog ved en afregning i 1525 viste sig at være Reymer Sandow, der blev Ditlev Enbecks debitor for et restbeløb. Her var da Malmøkøbmanden i stand til at opretholde jævnbyrdigheden i varesendinger; at forretningsforbindelsen dog havde værtskommissionens form, fremgaar paa baggrund af forbindelsen med Henning Berendes tilstrækkeligt tydeligt af, at det atter og atter ved indførsler om detailsalget bemærkes, at den solgte vare tilhører Reymer

Sandow, eller at salget finder sted for hans regning, og at den faste afregningspris anføres ved varens modtagelse. Det er da rimeligt at antage, at ogsaa Ditlev Enbecks sild og kød sendes i kommission til Reimer Sandow med en afregningspris, altsaa i værtskommission.

I en forbindelse, der var helt løsnet fra værtsholdet, og hvori gensidigheden var fuldstændig opretholdt, havde saaledes værtskommissionen, der gav kommissionæren mulighed for at fortjene en avance, fortrængt den ganske ulønnede kommissionshandel. Men ogsaa denne forekommer med sikkerhed i Ditlev Enbecks forbindelser med nordtyske købmænd; naar han indfører: item so hebbe ik entfangen fan Otte fan Remin fan Stettin 1 last mels, de sall ik em forkopen to sinen bessten int jar 28, ligger det i udtrykket: to sinen bessten, at Ditlev Enbeck her vil have at afregne den virkelig opnaaede pris. Det samme gælder sikkert ogsaa alle de tilfælde, hvor han optræder som indkøbskommissionær; her havde han at afregne den virkelig betalte pris. Af Michel Drancks „dener Jurgen“ modtager han 80 ℳ, „dar sall ik em botter for kopen«. Han køber 3 tdr. smør à 22 ℳ; de er 5 ℔ overvægtige, saa han yderligere maa betale 7 ℳ 13 β (25 β pr. ℔), dertil udlægger han pr. td. 3 β, en i vejerpenge, en „to binden“ (vel for at faa tønderne slaaet til), og en i arbejdspenge. Det hele beløber sig til 81 ℳ 13 β. Kortere og tydeligere: item so hebbe ik Hinrick Borgher kofft 12 last tunnen, de last for 3 ℳ vnde 6 ₰. For en stor del af Ditlev Enbecks mange andre kommissionsforbindelser med nordtyske købmænd vil det som sagt være vanskeligt at angive forbindelsens bestemte form; heller ikke er kombinationer af flere former udelukkede.

386. Ditlev Enbecks regnskabsbog meddeler i det hele taget indtrykket af en tid i begyndende opbrud; de nedarvede handelsformer er ikke længere helt tilfredsstillende, der er trang til nye; den store fasthed, der havde præget handelen i det nordeuropæiske handelsomraade, er i færd med at svinde. Handelens veje er ikke mere saa enkelte og lige afstukne, de hanseatiske købmænd ikke mere ene om at beherske alle deres knudepunkter, sideveje har dannet sig; i de nordiske lande er der opstaaet en særlig købmandsstand, hvis virksomhed nu ret skal samarbejdes med det almindelige handelssystem; det er næppe urigtigt at sige, at den modtages af de hidtil eneraadende med en vis mindre grad af tillid, der opfordrer til at søge nye udveje paa alle de punkter, hvor de hidtil herskende handelsformer har krævet en saa usædvanlig høj grad af tillid, som alene det nøje slægtskab og de faste og stadige forbindelser mellem de hanseatiske købmænd indbyrdes har kunnet skabe.

Det havde under disse forhold været naturligt, om egenhandelen mere end før var blevet gjort til princip; om den købmand, der havde varer at sælge og ikke solgte direkte til konsumenten, havde forlangt den aftaget af mellemhandleren i fast regning. Men dertil manglede de nordeuropæiske købmænd endnu stedse i for høj grad kapital, handelens risiko var i sig selv for stor. De var derfor stedse ikke meget tilbøjlige til at binde deres kapital i større opkøb af varer for egen regning, indkøbet bød heller ikke stor chance for gevinst, man var saa temmelig henvist til at skaffe sig de varer, man mente at kunne afsætte, fra det nærmeste marked, der kunde ikke være megen tale om forsøg paa at finde, hvor det billigste var. Paa salget af varen til konsumenten laa stadig den væsentligste fortjeneste. Derfor var det nødvendigt rundt om at have gode forbindelser, der besørgede dette salg; man maatte ikke vente, at de ved selv at købe varen vilde eller kunde overtage risikoen for varens afsætning, men sendte man den til dem og selv beholdt

ejendomsret og risiko, vilde de gøre deres bedste for at faa den afhændet.

387. Værtskommissionens stærkere udbredelse var det nøjagtige udtryk for disse noget forandrede forhold. Ved den bragtes handelen for fremmed regning saa nær op til egenhandelen som overhovedet muligt; fra det øjeblik af, kommissionæren havde solgt varen, var det praktisk talt, som om han selv havde købt det solgte parti af kommittenten til den af denne fastsatte pris; og særlig var dette tilfældet, hvor kommittenten tillige havde angivet en termin, til hvilken han ønskede betaling. Ogsaa kommissionærens ret til at tilegne sig gevinsten udover den limiterede pris gav værtskommissionen et stærkt skær af egenhandel. Paa dette punkt viser værtskommissionen sin sammenhæng med den ældre form, samtidig med at den peger frem mod de kommende tider. Thi ligesaavel som værtskommissionsformen ikke hindrede gensidigheden, ligesaavel var den formelt ulønnet. For selve sit arbejde havde kommissionæren intet krav paa vederlag; solgte han netop til den fastsatte pris — og det var, som vi har set, oftest tilfældet — fik han selv intet for sit arbejde. Men han havde dog muligheden for ved selve sin kommissionærvirksomhed at opnaa økonomisk fordel, oftest kunde han have 2 à 5 %, undertiden langt mere; og denne mulighed var tilstrækkelig til at gøre det ønskeligt for ham at modtage saa mange kommissioner som muligt, uanset hans evne til at udnytte gensidigheden. Derved var der for kommittenten anvist et middel til at skaffe sig talrige forbindelser; da han selv fastsatte prisen, laa det til dels i hans haand, hvor stor mulighed for gevinst han vilde indrømme kommissionæren; men det vigtigste var, at den faste pris umuliggjorde enhver tvivl om afregningens rigtighed.

Forsaavidt var denne form mere tilfredsstillende for begge parter end den ældre, men for kommittenten var der dog den ulæmpe forbundet dermed, at han, der dog havde risikoen, ikke kunde drage den fulde fordel af salgsmarkedets øjeblikkelige gunstige tilstand; han havde i forvejen at bestemme, hvor lille en avance han vilde være tilfreds med, og skulde saa rolig se paa, at al avance derudover, selv en meget stor, som maaske kunde opnaas, gik i kommissionærens lomme; det var den pris, han havde at betale for den større sikkerhed. At den undertiden kunde synes ham for dyrekøbt, er naturligt; og naar man mindes Ditlev Enbecks kolossale avance paa Henning Berendes salt, kan det ikke undre at finde følgende indførsel: item noch hebbe ik fan em (Reymer Sandow) entfanghen 2 last soltes, de entfenck ik for pinxsten vnde solde em dat solt betalen alse it ghulde vp sunte Johannes dach. I stedet for selv at fastsætte en pris, har kommittenten her betinget sig den pris, der kunde opnaas midt i juni, d. v. s. den tid, da saltprisen i Malmø vel plejede at staa saa nogenlunde højst, før de store tilførsler til Skaanefiskerierne bragte den til at falde. Det var et forsøg fra kommittentens side paa at holde kommissionærens gevinst indenfor rimelige grænser, og dette ønske maatte særlig opstaa hos en kommittent, der alene fik remisser i rede penge, saa at han ikke havde noget haab om gevinst paa sin side ved at faa remitteret varer i værtskommission. Det

var i saadanne tilfælde rimeligt, at kommittenten ønskede det fuldstændige udbytte af salget, ønskede at faa den virkelig opnaaede pris afregnet, og saa hellere vilde yde kommissionæren de par procent, der ansaas for passende, som et fast vederlag i alle tilfælde af salg. Det var det, der opnaaedes ved provisionen; det vil ses, at den let lod sig indføre, og at værtskommissionens stærkere udbredelse maa have banet vejen for den i den nordeuropæiske handel.

388. Fremdeles viser værtskommissionen paa to punkter, forekommer det mig, meget bestemt en praksis, som man hidtil almindelig har antaget først tilhørte en senere tid. Med hensyn til selvindtrædelsen har den almindeligste opfattelse vistnok været, at denne først er opstaaet i praksis og har bredt sig i løbet af det 17. og beg. af det 18. aarh., at der paa denne tid først i Frankrig, senere ogsaa i Italien og Tyskland har dannet sig en handelsbrug, som tillod kommissionæren selv at indtræde[1]. Men Ditlev Enbecks plankehandel synes mig at hæve det over enhver tvivl, at kommissionæren i det mindste allerede nu har ret til at selvindtræde. Ditlev Enbeck overtager selv 4 tylter 1 stk. og sandsynligheden taler endog for, at han deraf atter sælger 6 stk. med en avance udover den fastsatte pris, som han selv tilegner sig. Det vil nu ogsaa paa forhaand let indses, at der er noget unaturligt og upraktisk ved at tænke sig selvkontraheringen som en slags skik, der opstaar eet sted og til en vis tid og saa derfra breder sig rent territorialt. Selvindtrædelsen har til alle tider ligget og ligger stedse en bestemt udformning af kommissionshandelen saa nær, at den, man kan sige, naturnødvendigt maa forekomme. Hvad der udkræves er, at kommissionæren er en selvstændig købmand, der driver en i forhold til hans kommissionsforretninger ikke ubetydelig egenhandel, og at han som følge af denne sin frie og sikre stilling nyder tillid hos sine kommittenter. Hvor dette er tilfældet vil til enhver tid kommittenten, hvis hensigt først og fremmest er at faa sine varer solgt og faa remisser ret hurtigt, foretrække, at kommissionæren selv køber dem fremfor at risikere at skulle vente i længere tid. Ganske paa samme maade med indkøbskommission. Og kommissionæren, der vil og kan selvindtræde, vil vide, at han i mangfoldige tilfælde netop derved bedst varetager sine kommittenters tarv.

Selvindtrædelsen opstaar da ganske spontant, og hvor mange farer der end klæber ved den, har den dog vist sig at være et uundgaaeligt tilbehør til selvstændige og i kapital ret uafhængige købmænds kommissionshandel. I det 16. aarh. ophævede nu tilmed værtskommissionens særlige form alle farer ved dette forhold; den faste afregningspris bevirkede, at det kom ganske ud paa eet, om kommissionæren solgte varen

---

[1] Munch-Petersen: Besvarelse af Universitetets prisopgave i lovkyndighed 1891—92 (utrykt), 4. Breit, 10 angiver ubestemt, at „bereits im sechszehnten Jahrhundert scheint eine derartige Kommissionsausführung nichts Ungewöhnliches mehr gewesen zu sein.“ Om han dermed mener: i Tyskland eller: i verden i det hele taget, er usikkert; som kilde anfører han kun: Schaps Das Selbsteintrittsrecht des Kommissionärs nach H. G. B. art. 376 und 377. Inaug. diss. Berlin 1887, 10, der atter som sine kilder for det 16. aarh. kun anfører Angelus de Ubaldis (Perusinus) (1532) og Decisiones Rotæ Genuæ (1582), for begyndelsen af det 17. aarh. Scaccia (1618). Her findes; Schaps. l. c. anm. 7–9; udtalelser om, at kommissionæren ikke maa selvindtræde, hvoraf Schaps slutter en begyndende sædvane. Men disse kilder har gyldighed for Italien, ikke for Tyskland.

til tredjemand med ret til at tilegne sig avancen over afregningsprisen, eller om han først selv indtraadte og saa atter solgte til en pris, der var højere end den fastsatte; i begge tilfælde havde kommittenten kun krav paa afregningsprisen, og en kollision mellem hans og kommissionærens interesser var derfor utænkelig. Det tør da antages, at Ditlev Enbecks selvindtrædelse ikke var et enestaaende tilfælde, i alt fald ikke, hvor værtskommissionen var herskende form.

389. Det vil vistnok ogsaa være forsvarligt i værtskommissionen at se de første sikrere spor af kommissionærens staaen del credere. Del credere-hæftelsens historiske oprindelse og forekomst er ganske uoplyst; men det er klart, at den italienske betegnelse ikke er tilstrækkelig til at antage blot en overførelse af italiensk handelsbrug[1]; den kan meget vel være forekommet i praksis i Nordeuropa længe, før den fik sit særlige navn. Deraf, at værtskommissionen havde udviklet sig af deponering af varen, fulgte naturligt, at kommissionæren, naar han ikke kunde præstere varen, havde at præstere betaling, uanset om han selv havde overtaget den, eller den ved hans forsømmelse var blevet ødelagt, eller han havde solgt den. Der er intet, der tyder paa en særlig aftale i dette sidste tilfælde, gaaende ud paa, at han ikke skulde betale, medmindre køberen havde betalt til ham.

Hvad regnskabsbogen viser, er, at Ditlev Enbecks beføjelse til at tilstaa kredit er ubegrænset, og at han i et par tilfælde faktisk kommer til at staa del credere. Da han yder fuld betaling for plankerne, er byen Malmø endnu hans debitor for 6 tylter, og da han sælger et parti münstersk linned, indrømmer han køberen kredit til julen 1529, medens Henning Berendes har forlangt afregning og betaling af ham for dette münsterske linned til Mortensdag. At Ditlev Enbeck selv var sig denne sin del credere-hæftelse bevidst, kan man slutte af, at han, da han sælger de 5 schok planker til Hans Haweman, tilstaar denne kredit til 1529 25. juli; det var nemlig den yderste termin, han kunde indrømme ham, naar han vilde sikre sig købesummens betaling, inden han selv havde at afregne og betale det hele parti planker, naar Henning Berendes eller hans knægt omkring 10. aug. atter kom til Malmø paa vej til Skaanefiskerierne. Men der vil senere være lejlighed til atter at fremhæve, hvorledes en saadan afpasning af den af kommissionæren tilstaaede kredit efter tidspunktet for hans afregningspligt viser bestræbelser for at undgaa, at del credere-hæftelsen fik praktisk betydning. Maaske vilde en dyberegaaende undersøgelse da vise, at aarsagen til, at der paa de nordeuropæiske pladser senere snart var usance for kommissionærens staaen del credere, snart ikke, hænger nøje sammen med værtskommissionens større eller mindre udbredelse i ældre tid.

390. Naar man fra Ditlev Enbecks regnskabsbog gaar over til de Hoepske, føres man baade lidt længere ned i tiden, til den sidste halvdel af aarhundredet, og dertil fra en af handelslivets yderposter ind til selve dets centrer: Antwerpen, London og Hamburg. De syv bind bærer Hoeps navn, fordi de væsentligst indeholder hans forretningsregnskaber;

[1] Grünhut 345—46.

det første af dem (A) har dog oprindelig tilhørt en anden Hamburger, Jacob Schrøder, der paa de første 25 blade deraf har gjort indførsler om de forretninger, han har udført som ligger i Antwerpen i tiden fra marts 1553 til april 1554[1]. Senere er saa bogen kommet i Hoeps besiddelse, og han har deri gjort indførsler fra aarene 1572—1593.

Bogen har været Jacob Schrøders journal; han har i den i kronologisk orden indført formentlig alle de forretninger, han har afsluttet i det nævnte tidsrum; foruden den har han tillige ført andre bøger, i alt fald hvad der vilde svare til en moderne hovedbog, hvor hver af hans forretningsforbindelser har haft sin særlige konto. Jacob Schrøders hele stilling som ligger er i sin ydre form ikke forskellig fra, hvad der nu havde været den gennem et par aarhundreder fastslaaede[2]. Da han paabegyndte denne bog, havde han formodentlig allerede i et par aar opholdt sig i Antwerpen og dær drevet liggerforretning; en virksomhed, der ogsaa for hans vedkommende afbrødes af forretningsrejser til hjembyen; saaledes var han i januar 1553 rejst fra Antwerpen til Hamburg, som han atter forlod 7. marts for den 13. paany at indtræffe i Antwerpen. Aaret 1553—54 var sikkert hans sidste aar som ligger; ved et brev fra hans fader, der selv var købmand i Hamburg, kaldtes han 1554 3. apr. tilbage, han afrejste dagen efter og blev fra da af i Hamburg, hvor han 1557 giftede sig og døde allerede 1565, kun 34 aar gammel.

Hans forretning falder som alle datidens liggeres i tre dele: hans kommissionsforretninger for andre købmænd, hans societetshandel og hans handel for egen regning. Hvad hans kommissionsforretning angik, havde han først og fremmest den store fordel at tilhøre en i Hamburg anset købmandsslægt. Der var først hans fader, raadmand Gødert Schrøder, dernæst hans fætter Gerdt Schrøder, der i Hamburg drev en meget stor købmandsforretning og synes at have været en meget velhavende mand; i Antwerpen opholdt sig ogsaa dengang som faktor hans broder Warmboldt Schrøder, der senere blev raadmand i Hamburg. For dem alle tre udførte Jacob Schrøder kommissioner — for faderen ganske vist kun i meget ringe omfang — og navnlig var fætteren Gerdt den af alle hans kommittenter, der langt gav ham mest at bestille, for ham solgte han varer til et samlet beløb af 222 ℔ 8 ₰. Om ikke paa anden maade fik han naturligvis igennem dem let forbindelser med andre Hamburgerkøbmænd; og da han 7. marts rejste fra Hamburg, medførte han saaledes flere anvisninger: Simon Parseval havde anvist ham for Karsten Wordemanns regning hos Govert v. d. Lytt i Antwerpen at inkassere 37 ℔ 10 ₰, Hinrich Poeck dels paa samme maade hos Claus Bolsenn i Antwerpen at inkassere 62 ℔ 12 ₰ for Jacob Schrøders faders regning, dels hos Curt Sesemann i Antwerpen at hæve 39 ℔ 10 β 11 ₰, som Jacob Schrøder havde overgivet denne, da han i januar rejste derfra; Hinrich Poeck synes nu at have laant Jacob Schrøder denne sum, thi denne indfører derom: welchesz ick tho mynem nuette kerenn schall[3]. Baade for Simon Parseval og Hinrick Poeck sælger Jacob Schrøder da ogsaa varer henholdsvis for 63 ℔ 6 β 3 ₰ og 91 ℔ 11 β 7 ₰; af Hamburgerkøbmænd desuden for Author Petersen (102 ℔ 7 β 1½ ₰), Peter Parseval (67 ℔ 16 β 2 ₰), Hinrik Rode (65 ℔ 6 β 2 ₰) og Jürgen Krøger (3 ℔ 4 β 6½ ₰).

Næsten alle disse kommissionsforretninger er ganske i den gamle stil: salg af konsignerede varer; en enkelt udmærker sig ved sit mere moderne tilsnit, idet den ikke er følge af en konsignation af varer fra Hamburg, men af en skriftlig ordre om indkøb og derpaa følgende salg af varer i Antwerpen selv. Det er Simon Parseval, der fra Hamburg lader udføre en lille spekulationsforretning i peber paa Antwerpenermarkedet; 1554 9. febr. køber Jacob Schrøder for ham pr. kontant to sække peber for 60 ℔ 6 β 9 ₰, hvortil han i mæglerkurtage betaler 2 β; dagen efter sælger han dem mod en 3 maaneders veksel for 63 ℔ 6 β 3 ₰, altsaa med

---

[1] Ehrenberg Zts. f. hamb. Gesch. 8, 142—44.

[2] Efter hvad der i det hele taget er fremført i dette arbejde, behøver jeg maaske næppe at gøre opmærksom paa, at Ehrenbergs opfattelse af den middelalderlige faktors stilling, saavel i Zts. für hamb. Gesch. 8, 145, hvor han tillige sammenblander accommenda, sendeve og wedderlegginge, som endnu i Hamburg 250 (wie wäre es z. B. in der Blüthezeit des hansischen Handels möglich gewesen, dass ein Factor gleichzeitig für so viele Principale Geschäfte gemacht hätte!), er urigtig.

[3] Ehrenberg Zts. für hamb. Gesch. 8, 169—80. A.

en avance af c. 4¾ % (bortset fra disconto)[1]. Muligheden for en saadan forretnings udførelse var givet ved den nu meget livlige forbindelse ved bude mellem Hamburg og Antwerpen, selvom denne budforbindelse endnu ikke var regelmæssig som mellem Antwerpen og Amsterdam; imellem Antwerpen og London fandtes derimod en ligefrem postforbindelse[2].

Foruden hamburgske kommittenter udførte Jacob Schrøder ogsaa kommissionsforretninger for andre faktorer i Antwerpen, saaledes som allerede nævnt for sin broder Warmboldt (salg for 72 ℳ 14 β 8 ₰), desuden for Gerdt van Holte (40 ℳ 17 β 9 ₰) og Curt Sesemann (32 ℳ 14 β 4 ₰). I disse tilfælde er der sikkert tale om salg af varer for disses egen regning, naar han derimod 1554 26. febr. sælger 61 tørrede, men halvraadne huder „welche my Peter Schinkell vann Londenn aff thon handenn gesennt hefft" foreligger der rimeligvis tilfælde af substitution. I det hele taget afgiver Jacob Schrøders journal vidnesbyrd om, hvor nøje forbindelserne var mellem faktorerne paa de tre hovedpladser Antwerpen, Amsterdam og London, og om, hvorledes kommittenterne selv overførte forretninger eller provenuet deraf fra den ene til den anden af dem; thi paa alle tre pladser havde en Hamburgerkøbmand sine kommissionærer, hyppigst vist flere end een paa hver plads. Saaledes synes Author Petersen foruden Jacob Schrøder i Antwerpen at have benyttet ogsaa Victor Heuckenn som faktor, Simon Parseval ogsaa Hans Veltmann; i Amsterdam var Hinrik Moller kommissionær for begge disse, desuden formodentlig for Peter Simensen og Hans Luders i Hamburg, medens Claus Lona var Hinrich Poecks Amsterdamerfaktor. I London var Hinrik Priggen Author Petersens faktor; Hans Alvermann Peter Simensens o. s. v. Ved disse mangfoldige hinanden krydsende forbindelser kom faktorens substitutionsret naturligt hyppigere end før i anvendelse.

391. I et societetsforhold staar Jacob Schrøder til sin fætter Gerdt Schrøder, der jo tillige var hans hovedkommittent; selskabet betegnes i hans journal som „Gerdt Schrøder samptt der marsckop", Gerdt Schrøder & Co. Om ogsaa flere hørte til dette selskab er ikke ganske klart; besvarelsen er mest afhængig af, om dette selskab er identisk med „der handell, szo der vader, Gerdt Schroder und Hinrik Rode tho samennde hebben", hvad jeg ikke er ganske vis paa; for denne sælger Schrøder varer til et beløb af 88 ℳ 9 β 10 ₰, for Gerdt Schrøder & Co. for 346 ℳ 8 β 7 ₰; i tilfælde af deres identitet andrager altsaa hans societetshandel, for salgets vedkommende, 434 ℳ 18 β 5 ₰.

Endelig er der Jacob Schrøders egenhandel. Det er selvfølgeligt, at faktorens egenhandel som regel var af ganske samme art som hans kommittenters; ogsaa han lod sig tilsende de varer, der kunde opkøbes i hans hjemby eller andre tyske byer, for at ombytte dem mod de fremmede varer, saaledes sælger Jacob Schrøder for egen regning de samme slags varer, som han ogsaa sælger i kommission for andre: osnabrücks linned, hør, huder, særlig synes han at have gjort forretning i tran. Men vi har allerede set en af hans kommittenter vove sig ud til en ren spekulationsforretning paa selve Antwerpenermarkedet; det var klart, at denne fristelse maatte ligge faktorerne, der selv var paa pladsen, langt nærmere. I fællesskab med Curt Sesemann foretager Jacob Schrøder en enkelt saadan spekulationsforretning af et meget betydeligt omfang[3]. 1553 31. oktbr. køber de for fælles regning pr. kontant 13 simmer sobelskind for 585 ℳ; 12. novbr. sælger de dem igen for 666 ℳ 13 β 4 ₰; avancen var da 12½ %; men de maatte give en meget langstrakt kredit: af købesummen skulde halvdelen først betales efter et halvt aars forløb, resten først efter et aar. 1554 13. maj, altsaa efter at Jacob Schrøder havde forladt Antwerpen, gik køberen fallit; det blev fra hans side paastaaet, at Curt Sesemann havde faaet sobelskindene — eller vel den 12. april forfaldne halvdel af købesummen — betalt ved juveler og gældsbeviser, men denne nægtede det; for Jacob Schrøders vedkommende var resultatet da blot en retssag med Curt Sesemann; sine penge saa han sikkert aldrig.

392. Det er her angivet, for hvilken sum hver af Jacob Schrøders kommittenter gennem ham lod sælge varer og omfanget af hans societets-

[1] Ehrenberg Zts. für hamb. Gesch. 8, 168.
[2] Ehrenberg Zts. für hamb. Gesch. 8, 152.
[3] Ehrenberg Zts. für hamb. Gesch. 8, 158—59, 166—67.

handel, fordi det har sin ikke ringe interesse at søge at konstatere, hvorledes forholdet rent omsætningsmæssigt set var mellem de tre grene af hans forretning.

En saadan sammenholden har naturligvis des mere værdi, jo mere man er overbevist om, at journalen virkelig giver meddelelse om alle de af Jacob Schrøder afsluttede forretninger; men den lader sig kun gennemføre for de solgte varers vedkommende, fordi det ved indkøbene som regel ikke er anført, for hvis regning der købes. I journalen er indført salg af varer for ialt 2169 ℳ 1 β 4½ ₰[1]; herfra maa dog regnes 102 ℳ 6 β, der blot fremkommer ved, at Jacob Schrøder overlader andre Antwerpenerfaktorer varer, han selv har købt, til indkøbspris, og 333 ℳ 6 β 8 ₰, der er Curt Sesemanns del af den før omtalte metaforretning. Tilbage bliver 1733 ℳ 8 β 8½ ₰, der fordeler sig saaledes, at societetsforretningen andrager 434 ℳ 18 β 5 ₰, kommissionshandelen 766 ℳ 10 β 9 ₰ — deraf for hamburgske kommittenter 615 ℳ 12 β 6 ₰, for andre Antverpenerfaktorer 146 ℳ 6 β 9 ₰, ved substitution 4 ℳ 11 β 6 ₰ — endelig Jacob Schrøders egenhandel: 531 ℳ 19 β 6½ ₰.

Procentvis udgør societetshandelen 25 %, kommissionshandelen 44 % — for hamburgske kommittenter alene: 35½ % — egenhandelen 31 %. Disse tal illustrerer, hvorledes kommissionshandelen, ikke blot mellem købmænd i forskellige byer, men ogsaa mellem en faktor og hans kommittenter, kunde hvile alene paa gensidigheden. Sin egentlige fortjeneste fik faktoren af sin egen- og societetshandel, der saavel i andre tilfælde som i dette udgjorde over halvdelen af hans samlede omsætning. Societetsforretningerne besørgedes af hver af societetets medlemmer paa hans plads; men til faktorens egenhandel maatte som regel nødvendigt komplement svare en kommissionshandel af samme omfang i hjembyen; gevinsten opnaaede han jo kun netop ved at sende de opkøbte varer hjem og faa dem solgt dær; thi at Jacob Schrøder anvender størstedelen af den kapital, han har at stikke i sin egenhandel, paa en spekulationshandel paa sin egen plads, er jo noget, der er særegent for ham — og som han selv maa betale for. De kommissionsforretninger i hjembyen, der var en følge af faktorens egenhandel, var det, dennes kommittenter udførte som kommissionærer for ham; og det er da interessant at iagttage, at Jacob Schrøders kommissionshandel for hamburgske kommittenter og hans egenhandel i værdi saa at sige netop dækker hinanden. I et tilfælde som dette, der sikkert i denne henseende er ganske typisk, var hver af parternes fortjeneste af gensidigheden da netop lige stor.

393. Ved denne betragtning mener jeg dog blot at styrke sandsynligheden af, at gensidigheden alene i den ældste tid kunde være det princip, hvorpaa kommissionshandelen hvilede; den form, hele Jacob Schrøders forretningsvirksomhed som faktor har, er saa fuldstændig overensstemmende med en langt ældre tids form, at en tilbageføring synes berettiget. Men jeg mener ikke dermed at kunne sige noget bestemt om, hvorvidt nu Jacob Schrøders faktiske forhold til hans hamburgske kommittenter virkelig ogsaa var bestemt alene ved gensidigheden. Der er paa forhaand noget usandsynligt deri. Man maa erindre tidspunktet; for mere end et aarhundrede tidligere er der sikkert vidnes-

[1] Ehrenberg Zts. für hamb. Gesch. 8, 147.

byrd om provisionen i Brügge og indenfor en gren af selve den hanseatiske kommissionshandel; det er rimeligt at antage, at den med mange andre handelssædvaner overførtes fra Brügge til Antwerpen; den er ganske fastslaaet i engelsk handel fra den store kompagnidannelses tid, der om saa kort tid rinder op. Det vilde være at forudsætte en høj grad af modstandsevne, af vedhængen ved nedarvede handelssædvaner, hvis man ganske vilde nægte den mulighed, at ogsaa de hanseatiske faktorer i det mindste paa verdensmarkederne paa dette tidspunkt var kommet ind paa at beregne sig provision. Dog er der i denne kilde ikke noget bestemt bevis derfor.

Det kan skyldes, at den kun er en journal; Jacob Schrøder kan — hvad han i alle tilfælde maatte gøre — have nøjedes med at indføre sin provision paa kommittentens konto i hovedbogen. Der er mulighed for, at provisionen har sat spor ogsaa her i journalen. 1553 19. aug. giver Gerdt Schrøder Jacob skriftlig ordre om at kreditere „handelens" (d. v. s. det ovenfor nævnte societet mellem Gerdt Schrøder, Jacob Schrøders fader, Hinrik Rode, og maaske Jacob Schrøder selv) konto for 45 rthlr. af provenuet af salget af den ham proper tilhørende halve last svovl, da han i Hamburg har optaget saa stor en sum af handelens „formue". 10. oktbr. sælger Jacob Schrøder svovlet for 9 ℔ 18 β, hvorefter han (skønt dette beløb ikke er helt lig 45 rthlr., der i flamsk mønt var 10 ℔ 17 β 6 ₰) ifølge ordren krediterer „handelens" konto for 45 rthlr., medens han paa Gerdts egen konto som nettoprovenu synes at have afregnet 9 ℔ 9 β 9 ₰, altsaa 8 β 3 ₰ mindre end salgssummen[1]. Hvis der nu ikke i dette fradrag skjuler sig paaløbende omkostninger, f. e. mæglerkurtage og udlæg ifølge særlige salgsbetingelser eller lignende, eller en særlig postering, saa er der en mulighed for, at man deri maa se Jacob Schrøders provision for salget. Denne mulighed bestyrkes derved, at fradraget, maaske tilfældigt, staar i et vist forhold til salgssummen, det er 99 ₰ af 198 β, 1/2 ₰ pr. β, 10 ₰ pr ℔. Hvad der taler derimod er dels det, at dette er en meget høj provision, ikke mindre end 4 1/6 %, over det dobbelte af, hvad der kort tid efter er fastslaaet som det koutumemæssige i engelsk handel; en provision, som hvis den var gældende for alle, vilde have berøvet Simon Parseval saa godt som al fornøjelse af hans peberspekulation. Dels og mere det at Hoeps egne regnskaber, som giver bedre oplysninger om dette punkt, synes at vise, at provisionen virkelig endnu kun var trængt meget ufuldstændigt igennem i den hanseatiske faktorhandel selv paa verdenshandelspladserne.

394. Medens saaledes endnu Schrøders hele stilling synes bestemt ganske ud fra den gamle tids tilstande, finder man i Matthias Hoeps egne regnskaber vidnesbyrd af alle arter om, at man nu er kommet ind i en overgangstid. Disse regnskaber er af en saa overordentlig interesse, ikke blot fordi de yder en fylde af oplysninger om varer, priser og handelsforhold fra en af handelshistoriens betydningsfuldeste perioder, men ogsaa fordi de er vel nok den vigtigste kilde til selve handelsformernes udvikling. Det er i en væsentlig grad paa grundlag af dem, at det er lykkedes Ehrenberg at give et saa anskueligt billede af, hvorledes merchant adventurers forbindelser med Hamburg indled, og fæstnedes, og hvilke forhold det var, der naturligt førte til denne løsning, endda han næppe kan siges at have naaet at udtømme deres hele handelshistoriske indhold i sit arbejde. End mindre har han fuldt vurderet deres betydning som kilde til handelsformernes udvikling; han giver et par af de væsentligste hovedtræk, men det vil sikkert kunne

[1] Ehrenberg Zts. für hamb. Gesch. 8, 181.

lykkes ved et nøjere studium at naa til en mere nøjagtig opfattelse og en noget dybere forstaaelse.

Det, der i denne henseende giver disse regnskabsbøger deres store værdi, er, at Matthias Hoep selv i sit trediveaarige forretningsliv kom til at staa, man kan sige i alle de forhold, der i datiden var mulige, til sine forretningsforbindelser. Han begyndte, som saa mange hanseatiske købmænd var begyndt i de forløbne aarhundreder, som ligger; fra aaret 1563 til i alt fald slutn. af aaret 1570 var han bosat i London og besørgede i den tid køb og salg for hamburgske og vel ogsaa andre tyske købmænd og for andre faktorer i Antwerpen og Amsterdam, foruden at han, som det stedse havde været sædvane for de hanseatiske faktorer i udlandet, drev handel for egen regning. Derefter rejste han — som det ogsaa almindeligt var tilfældet — hjem til Hamburg og drev i løbet af 70erne dær forretning som købmand, men fra 1578—79 indtræder der for ham en ny forandring, idet han fra nu af træder i stedse stærkere forbindelse med engelske købmænd.

Utvivlsomt med rette ser Ehrenberg heri en typisk udvikling; der er al rimelig grund til at antage, at som det gik Hoep, saaledes gik det en stor mængde andre Hamburgerkøbmænd. Grunden hertil var, at selvom den engelske stapel i Hamburg atter ophævedes i 1578, selvom Englænderne i de følgende tredive aar lod, som om de ikke var saa meget ivrige efter at vende tilbage til Hamburg igen, selvom der fra Hanseaternes og senere endogsaa fra selve kejserens side lagdes deres tilbagevenden og i det hele taget deres ophold paa tysk grund alle mulige hindringer i vejen, saa fulgte dog handelen sine egne veje. Og det var nu engang saa, at Hamburg ved sine fortrinlige forbindelser med det indre Tyskland, med Magdeburg og Leipzig, var den tyske handelsby, hvortil de engelske købmænd med størst fordel kunde søge med deres tøjer. At stapelen ophævedes, betød derfor ikke, at nu kom Englænderne ikke mere til Hamburg, tværtimod, de kom aar for aar i stedse stigende tal; men de kom ganske vist som regel kun paa kortere besøg. Netop dette gjorde det imidlertid nødvendigt for dem at knytte faste forretningsforbindelser med hamburgske købmænd; de maatte have et sted, hvor de kunde tage ind, naar de kom til byen, de maatte have en hamburgsk købmand, der kunde besørge deres forretninger for dem, naar de ikke selv var tilstede — og vel ogsaa selv i saa tilfælde. Og i forstærket grad blev dette tilfældet, efterat stapelen var henlagt til Stade i 1587; man tør nok sige, at Stade i det hele taget kun var et paaskud for Hamburg, og som man kan konstatere, at hovedmassen af de engelske tøjer, der importeredes til Stade, atter gik videre til Hamburg, saaledes blev det ogsaa for de engelske købmænd sædvane at lægge vejen til Stade om ad Hamburg, hvor dog en saa væsentlig del af deres forretninger udførtes. Men des mere nødvendigt blev det da for dem at kunne benytte hamburgske købmænd som kommissionærer.

395. Saaledes gaar det da til, at ved siden af, at Hoep fortsætter, om end maaske i stedse svagere omfang, sin og hele den hamburgske handelsverdens nedarvede forretningsgang, kommer han i stedse højere grad til at optræde som og drive forretning som „vært“ for de engelske

gæster. I virkeligheden er hans stilling overfor de engelske købmænd ganske den samme som Ditlev Enbecks overfor hans hanseatiske gæster; de tager ind hos ham og bor dær, han bespiser dem, giver deres heste foder, køber heste til dem, naar de skal videre til Stade, sælger dem for dem, naar de er paa rejse hjem til England. Men dertil kommer saa ganske som hos Ditlev Enbeck, men naturligvis i langt større omfang, de rækker af egentlige handelsforretninger, hvortil dette værtshold gav anledning: salg og køb som kommissionær for gæsterne, spedition af varer for dem, pengeinkassationer og udbetalinger. Det er ikke rigtigt, naar Ehrenberg mener, at Hoep siden 1572 kun gjorde forretninger for egen regning „paa anden haand", d. v. s. at han købte sine engelske tøjer udelukkende i Hamburg af Englænderne eller tyske importører[1], endnu i 1586 i det mindste sender han varer til faktoren Herman Langenbek i London med ordre ti ham om for provenuet at indkøbe engelske tøjer, men det er sandt, at ved siden af hans egen forretning antog hans kommissionsforretninger og speditionsforretninger for de engelske købmænd et stedse voksende omfang og var vel i hans sidste aar den betydeligste del af hans forretning.

Man ser da, at Matthias Hoep efterhaanden kom til at drive handel i alle de former, den hanseatiske handel kendte. Han drev den gensidige kommissionshandel baade som faktor og købmand, han stod som faktor og senere naturligt i societetsforhold, han drev handel for egen regning, og han indtog stillingen som vært. Men det interessanteste er nu, at man gennem hans regnskabsbøger kan forfølge, hvorledes et nyt princip med stedse større kraft bryder ind i disse kendte forhold; et princip, hvis stedse stærkere fremtræden man mest maa tilskrive forbindelsen med England og en deraf følgende overførelse af engelske handelssædvaner. Dette nye princip, hvis gennembrud lader sig forfølge i de Hoepske handelsbøger, er provisionsprincipet; man ser det indført, først og svagt i faktorhandelen; senere og absolut i værtshandelen for de engelske købmænd. For at paavise dette gennembrud vil en nøjere redegørelse for enkelte partier af de Hoepske regnskabsbøgers indhold være nødvendigt.

396. Om Matthias Hoeps virksomhed som ligger i London oplyses man ved en meget fyldig handelskorrespondance fra aarene 1566—1569 og ved regnskabsindførsler af forskellig art, særlig lister over solgte varer fra aarene 1563—1566 og en liste over varer, afskibede i aaret 1570[2].

Om disse regnskabsindførsler og om Hoeps hele regnskabsførelse maa først bemærkes, at den staar langt under Schrøders. Det viser sig ikke blot i den ydre form: skriften selv er ikke saa god og let læselig, indførselsmaaden ikke saa ordentlig, men ogsaa i hele anlæggelsen af regnskabet. Man kan med sikkerhed se en hovedbog bag Schrøders journal, og der er i det mindste grund til at formode, at journalen er fuldstændig; intet saadant kan ses eller formodes hos Hoep. Der kan være tale om, at Schrøders bogholderi har været ret systematisk; Hoeps er det sædvanlige middelalderlige, alene fremkaldt af kredittilstaaelsen, det er derfor i sig selv ufuldstændigt, hvad til overflod bevises ved, at man i brevene finder om-

[1] Ehrenberg Hamburg 253—54.
[2] Salgslisterne findes i B, afskibningslisten i D, cf. ndnf. 430 anm. 1.

talt salg, der ikke er optagne i de tilsvarende salgslister. Principet for disses affattelse er skiftende; 1563—1564 indføres salgene i kronologisk orden som hos Schrøder; for 1565—66 tilstræbes en ordning i konti, saaledes at de engelske debitorer hver faar sin [1]; for de samme aar findes ogsaa herudenfor indførsler om salg, hvor ikke engang den kronologiske ordning er overholdt. Ogsaa senere vedbliver den samme uorden og uoverskuelighed, hvor man blot stadig kan spore en stræben efter ordning i konti, som dels ikke overholdes, dels ikke kender til ordentlige overførelser. Ved sin ufuldstændighed vilde dette materiale miste en væsentlig del af sin værdi, hvis det her særlig gjaldt om at bestemme omfanget af Hoeps faktorforretning, og selvom her dennes form er det vigtigste, øver den dog ogsaa sin indflydelse; det er vanskeligt at se udviklingen af Hoeps egenhandel, den træder kun lidet frem i salgslisterne, og man lades i tvivl om, hvorvidt dette skyldes, at han i de første aar især har sat sin egen kapital i societetshandelen, eller om det kun beror paa denne ufuldstændighed. Dette hindrer dog ikke, at man i alt væsentligt kan danne sig et billede af hans faktorvirksomhed, særlig med hensyn til hans forbindelser i Hamburg[2].

Salgslisterne begynder med indførelsen af et enkelt salg 1563 19. aug.; for dette aar findes dernæst indførsler om salg i novbr. og decbr. Et enkelt af disse er for Hoeps egen regning; andre for societeterne Matthias Hoep & Wilken v. Dutten og Hinrik Rode & Wilken v. Dutten, de fleste for Albert Stockemann. Hermed er allerede angivet den fasteste kreds af Hoeps kommittenter fra de første aar; salgslisten for 1564, der synes ret fuldstændig, giver næsten ganske samme billede. Albert Stockemann er ogsaa her den, der giver Hoep langt de fleste kommissioner at udføre, for størstedelen for egen regning, hvad der undertiden særligt fremhæves ved den kendte tilføjelse til navnet „vor sin proper“, men ogsaa for et societets, hvis varer betegnes med et andet mærke end Albert Stockemanns eget; skønt der ingen sikker angivelse er derom, er det ikke for dristigt at antage, at dette societet bestod af Albert Stockemann og Matthias Hoep, eller at denne i alt fald var medlem deraf. Dernæst er Hinrik Rode og Wilken v. Dutten Hoeps kommittenter, begge disse forekommer atter saavel „vor sin proper“ som i societetsforbindelser. Af disse ses tydeligt Wilken v. Dutten & Matthias Hoep; lidt mindre klart er forholdet for Hinrik Rodes vedkommende, i 1564 og 1565 anføres gentagne gange „Hinrik Rode vnde de masschop“ og det mærke, der derved angives, er da det samme, som Hinrik Rode selv benytter; men samme mærke findes ogsaa for varer, der angives „bolangende Wilken v. Dutten“ og for varer, hvis ejer angives at være „Wilken v. Dutten vnd mi“, saa at formodningen taler for, at Matthias Hoep ogsaa har været medlem af dette societet, der altsaa foruden ham har bestaaet af Wilken v. Dutten og Hinrik Rode. I de sidste maaneder af aaret dukker et par nye navne op: Albert Kellinghusen og Daniel Doppe.

397. I 1565 udvides kredsen betydeligt, medens de gamle forbindelser vedbliver. Af de nye kommittenter, der kommer til, er Jochim Stampell den mest fremtrædende; varer fra ham anføres under to mærker, af hvilke det ene er hans eget, det andet anføres for varer, der hyppigst blot indføres under Jochim Stampels navn, men dog ogsaa som „bolangende vnsz beyde marschoppey“, det er altsaa mærke for et mellem Matthias Hoep og Jochim Stampell bestaaende societet, der synes oprettet samtidig med, at Hoep begynder at udføre kommissionsforretninger for Stampell. Af andre nye kommittenter forekommer Jochim Heitmann, Claus Drall eller Drelle, Berent Boldewin, Harmen Szanbek og Jochim v. Kampe. Men navnlig knyttes nye forbindelser gennem substitutionen. 2. septbr. overdrog Reinick Wolanth, formodentlig en anden hamburgsk faktor, der nu forlod London, det til Hoep at modtage betaling for varer, han havde solgt for Peter Müllers regning[3]; den saaledes indledede forbindelse førte til, at Hoep ogsaa i det følgende aar fik ikke faa kommissioner at udføre for Peter og Jochim Müller. Tydeligere

[1] Her begynder indførslerne med: Item folgende wes ich Matteys Hoep hebbe hyr in Lunden vor kofft van wegen myner frunden vnde my, angeffangen in dem namen godes im jare 1565. Den første og største konto har Tomas Teler, og her bemærkes: anno 1566 den 12. desember rekede ick Matteys Hoep mytt Tomas Teler vnde alles mytt em geslatten so befindett sick, dat my von mr. Teler wyll resten 45 ₰.

[2] Cf. Ehrenberg Hamburg 249.

[3] Anno 65 denn 2. september sulde ick van wegen dem ersamen Petter Muller hir entffanghen so Reinick Wolanth hir in Lunden vorkofft hefft int ersten van Mathew Siamens ...... £ 27. 14 s. 4 d.; betales 16. septbr., 15. decbr. og 1566 12. jan.

fremtræder substitutionen i et andet tilfælde. Otto Frölich opholdt sig i dette aar som faktor i London; ind imellem indførslerne om salg findes noteret pengesummer, som Hoep i foraarsmaanederne havde laant ham. I decbr. finder man første gang Author Petersen og Jeronimus Snitker nævnt som Hoeps kommittenter; om Author Petersens varer bemærker Hoep i sin liste, at dem har han solgt for Otto Frölich; 1566 14. jan. meddeler han Jeronimus Snitker, at han for ham har solgt 2 pakker hinterlandsk linned, som han har modtaget af Otto Frölich, der har betalt omkostninger for dem og vil give ham afregning. Otto Frölich har da været faktor for disse to købmænd, ved sin bortrejse substituerer han Hoep, og selvom denne substitution ikke synes at have ført til en langvarigere forbindelse, faar Hoep dog nogle kommissioner for dem og deres societeter — saaledes Author Petersen & Jochim Heitmann — at udføre i mellemtiden, til de har truffet andet arrangement.

I 1566 er kredsen af kommittenter ved saadanne forskydninger en del forandret. Endnu i januar havde Hoep solgt varer for Albert Stockemanns regning; denne var dog formodentlig død allerede inden udgangen af aaret 1565, eftersom Hoeps korrespondance, der begynder 1. jan., og netop for den første tid synes ret fuldstændig, ikke indeholder et eneste brev til ham[1]. Det første brev er derimod til Hans Martins, der her nævnes første gang; med ham var Hoep rimeligvis netop gennem Albert Stockemann kommet i forbindelse. Det er maaske muligt, at Hans Martins har overtaget Albert Stockemanns forretning; i alt fald havde de sammen et societet, og senere hen paa aaret sender Hoep opgørelser til Hans Martins og Albert Stockemanns enke over, hvad hver havde at betale som følge af disse mellemværender[2]. Med Hans Martins fortsatte Hoep sin forbindelse lige til 1570; dog synes de deraf flydende forretninger aldrig at have faaet noget større omfang; Hans Martins erstattede for Hoep ikke Albert Stockemann.

Derimod dukker nu i brevene en ny mand op: Matthias Heren. Det første brev til ham er dateret 5. apr.; Hoep meddeler deri, at han 23. marts over Amsterdam har afsendt en pakke tøjer, som han haaber, at Matthias Heren har modtaget, allerede før han modtager dette brev, og han fortsætter: item gunstige h[er] w[erth] sois myne denstlicke bogher itt wiltt myne lacken mit den ersthen tho gelde macken, jw wedder vmme tho denende na mynem vormogen sy ick altens willich. Som „sin vært" betegner Hoep i sine breve alene Matthias Heren. Han nævnes ikke i salgslisterne for de foregaaende aar, medens forretningsforbindelsen mellem ham og Hoep fra nu af er meget livlig. Maaske staar da ogsaa hans særstilling i en vis forbindelse med Albert Stockemanns død. Da denne i den første tid har været Hoeps største kommittent, kan det formodes, at han er den købmand, hos hvem Hoep har haft sin tjenestetid, i hvis hus han efter at være bleven ligger vilde have taget ophold under en rejse til Hamburg, og til hvem han altid kunde henvende sig med sine kommissioner. Efter Stockemanns død har Hoep følt nødvendigheden af en ny forbindelse af samme art, og har da opnaaet en saadan med Matthias Heren. Man maa dog næppe tænke sig dette forhold i den Ditlev Enbeckske stil, snarere har det vel været som forholdet mellem Arnold Bardewick og Johan Wittenborg, og forbindelsen har næppe haft værtskommissionens form.

Af de ældre forbindelser fortsættes den med Wilken v. Dutten, den bliver overhovedet bestaaende, saalænge Hoep er faktor; ogsaa deres selskab synes endnu i 1566 at bestaa. Hinrik Rodes selskab nævnes derimod ikke mere; med ham selv stod Hoep dog i forbindelse i alt fald til juni 1566, i et brev, han da sender ham, omtaler han afsendelse af tøjer til ham, men da Hoep samtidig lover at være hans „tjener" behjælpelig paa alle maader, kan man antage, at denne „tjener", der vel nu skulde begynde som faktor i London, for fremtiden har overtaget Rodes kommissioner; denne nævnes i alt fald ikke senere som Hoeps kommittent. Inden udgangen af 1565 havde Hoep imidlertid ogsaa faaet en ny og for ham meget værdifuld forbindelse med sin onkel Hans v. Buchten[3], denne kom fra nu af med

[1] Hoeps korrespondance findes i C.
[2] Brev til Hans Martins af 1566 12. septbr.
[3] Breve af 1566 1. jan.: item bolangende juuer rekening schal ick juw klarlick erstes dages tho sendenn bi erste selschop de van hir will reiszen; 6. apr.: al fisk solgt, vnnd warden de negesten wecken ytt vngellt inals dar vp rekenn vnd enem idern itt szyne thodelenn, wor van ick jw denn na juwen boger de

Wilken v. Dutten og Matthias Heren til at udgøre den faste grundstamme i hans forbindelser. Af forbindelserne fra 1565 fortsættes som sagt de med Jochim Müller, Peter Müller, Claus Drelle, Jochim Stampell og Jochim v. Kampe; nye navne som Gerken Ubings, Godert Giszenn og Michel Reders forekommer nu og da.

398. Udenom en fast kerne danner der sig saaledes en gennem aarene stedse skiftende kreds af kommittenter, der snart blot fra tid til anden betror Hoep enkelte kommissioner, snart i noget længere tid og i noget større omfang staar i forretningsforbindelser af forskellig art med ham.

I aarene 1566—67 synes saaledes foruden de nævnte særlig to nye kommittenter at være fremtrædende: Borchert v. Retze og Hans Finck[1]; for begge udfører Hoep i ret stort omfang kommissioner. I 1568—69 nævnes disse ikke mere saa meget, nu er det Hinrik Berendes i Antwerpen[2], Hans Berendes i Hamburg, der dels hver for sig, dels gennem deres indbyrdes societet, hvori maaske ogsaa Hoep har del, giver ham mest at bestille; det store flertal af Hoeps breve fra 1568 er rettede til Hinrik Berendes, der ogsaa synes at have hjulpet ham til andre forbindelser i Antwerpen, særlig saaledes med Bonaventura Bodecker. Lejlighedsvis ses af brevene, at ogsaa i disse senere aar nu og da nye kommittenter af mindre betydning kom til, i 1568 f. e. Peter Kloppenborch.

Salgslisterne giver da et stærkt indtryk af, hvor vekslende den kreds af købmænd var, der benyttede en og samme kommissionær; hvor ganske frit forbindelser knyttes og afbrydes; faktoren var en ganske selvstændig købmand, der drev sin egen forretning og ikke særlig var knyttet til en bestemt kommittent, f. e. den købmand, hos hvem han havde staaet i lære; det var naturligt, at denne særlig støttede ham i den første tid gennem et societet, ved at skaffe ham forbindelser og ved at udføre hans kommissioner for ham — men alt dette var i og for sig ikke andet end, hvad enhver anden kommittent var villig til, der var derimod ikke tale om noget særligt afhængighedsforhold. Og saa snart faktorens forretning var lidt fæstnet paa den fremmede plads, stod det ham ganske frit at søge sine forbindelser, hvor han vilde. Der er heri intet, der er forskelligt fra ældre tid udover det, at selve handelslivets rigere udvikling havde forøget mulighederne for mange og stedse nye forbindelser; heller ikke var kommissionærens forhold til tredjemand forandret.

399. Men man maa standse et øjeblik her for at se, om der dog ikke kan iagttages nogen forskel fra ældre tid. Var dog ikke paa en saadan verdenshandelsplads som London provisionen nu trængt igennem som løn for faktorens udførelse af kommissionsforretninger? Salgslisterne giver herom ingen oplysning; det gør derimod brevene, der for en stor del indeholder afregninger fra Hoep til hans kommittenter. I enkelte af disse afregninger fremtræder provisionen ganske bestemt; men det maa indrømmes, at det er meget vanskeligt at danne sig en bestemt opfat-

negeste wecke warde etlicke lacken vor jw kopen vnd se, wiltt gott, vor jw schepen vp Amsterdam .... item bolangende dem stockfisch hagett my woll, datt gy ehne vorkofft hebben, it schall ehne hir bauen 14 ℔ nicht vorkopen; 3. maj etc.

[1] Breve til B. v. R. af 1566 7. septbr., 11. septbr.; 25. oktbr.; 1567 23. novbr. o. fl.; til Hans Finck: 1567 20. aug., 5. septbr.; 16. oktbr.; 31. oktbr.; 6. novbr.; 23. novbr.; 1568 23. juni, o. fl.

[2] Breve til H. B. af 1567 20. decbr.; 1568 24. jan.; febr. 8, 21, 28; marts 28; apr. 14, maj 16, juni 26, juli 10, 17, 24, 31, aug. 22, 29, septbr. 7, 18, 26, oktbr. 9, 18, 23, 30, novbr. 16, 20, 27, decbr. 4, 12, 1569 2. marts o. fl.

telse af, i hvilket omfang den var trængt igennem, og i hvilken form den forekom.

Hvad der kan siges derom er følgende. Der forekommer i disse breve mange afregninger over indkøb af engelsk klæde for forskellige kommittenter; i dem opføres indkøbspris og en række paaløbende omkostninger, men i ingen af dem beregnes der under nogen form provision[1]. Ligeledes forekommer der nogle afregninger for salg af konsignerede varer. Saaledes sender Hoep 1566 1. jan. afregning til Author Petersen over salget af to pakker salzwedelsk linned, 14. jan. til samme over salget af en pakke hinterlandsk linned og af islandsk fisk[2]; til Jochim v. Kampe over to pakker hinterlandsk linned og til Jeronimus Snitker over salg af seks pakker hinterlandsk — i ingen af disse tilfælde beregner han sig i afregningen provision.

Derimod gør han det i tre andre tilfælde, hvoraf det første er fra ganske samme tid som de før nævnte. 1566 1. jan. giver han Jochim Heitmann afregning over salget af $^{1}/_{2}$ last fisk, som denne har sendt ham 1565 10. jan.; han har solgt den for £ 10, fradrager her ganske de samme omkostninger som ellers, men dertil „vor min solarium 6 s.“[3]. 21. septb. sender han brev med afregninger til Peter Müller: 21. jan. har han fra Harmen Elsbeck i Amsterdam for Peter Müllers regning modtaget en sæk uld; 13. juni har han solgt den halve for £ 33, den anden halvdel for £ 35 2 s., omkostninger som sædvanligt £ 4 10 s. 11 d., deraf „vor myn solarium“ £ 2 5 s. 4 d.; netto-provenu £ 63 11 s. 1 d. Ligesaa har han 27. apr. fra Hamburg modtaget endnu en sæk uld, solgt 10. juni for £ 71 18 s., omkostninger £ 4 11 s. 6 d., deraf solaryum £ 2 8 s.; netto-provenu £ 67 7 s. 6 d.[4]. Interessantest er maaske det tredie brev, som han 14. aug. sender til sin onkel Hans v. Buchten. Han giver deri afregninger over indkøb af tøjer, han har afsendt: 5 stk. for Buchtens regning, 3 stk. for Matthias Herens og 12 stk. „vor min proper“. Fremdeles har han købt og afsendt 5 stk. hvide tøjer for Hans v. Buchten's hustrus regning og har for hende solgt to pakker „middelgut“ linned, som han har modtaget 4. juli. Ogsaa for disse to kommissioner giver han afregning; i intet tilfælde, heller ikke ved indkøbet for Hans v. Buchtens hustru, beregner han sig salær for indkøbene; for salget afregner han derimod: den ene pakke solgt 17. juli for £ 20 4 s. 8 d., den anden 27. juli for £ 21 6 s., ialt £ 41 14 s. 8 d.[5]; omkostninger £ 3 3 s. 10 d., deraf „sollarium“ £ 1 6 s. 8 d.; netto-provenu: £ 38 10 s. 8 d.[6]. Endelig maa som fjerde tilfælde nævnes et brev af 1568 27. oktbr. til Peter Kloppenborch: Hoep har sendt ham 2 stkr. tøjer, hvorfor han giver afregning uden salær; har fra ham modtaget en pakke „packdoch“, hvorom han bemærker: yck hebbe enn vorkofft Tomas Teler vnd ysz vann gekamen frie geltt besidenn mynen solarium ys nett 9 ₰ myn 4 s.

Dette sidste tilfælde viser blot, at ogsaa Peter Kloppenborch har betalt Hoep salær, det siger intet om dettes størrelse; i de tre andre tilfælde faar man derimod bestemte angivelser, men det er ikke af dem muligt at se noget bestemt fælles princip for beregningen af provisionen; det ser snarest ud, som om den er beregnet paa forskellig maade i hvert enkelt tilfælde. Det første er klart nok: 6 s. af £ 10, det er 3 % af bruttoprisen; paa lignende maade synes Hoep for uldsalgene at have beregnet sig provisionen af bruttoprisen, men denne gang $3^{1}/_{3}$ %, 6 s. 8 d. af £ 10. For salget af de to pakker linned synes provisionens beløb ikke at kunne omsættes i et rimeligt procentforhold hverken af brutto- eller nettopriserne; man er da her mest tilbøjlig til at gætte paa et gebyr af 13 s. 4 d. ($^{2}/_{3}$ £) pr. pakke; senere vil vi netop træffe flere eksempler paa et saadant faktorgebyr pr. stk.

[1] Afregninger uden solarium over klædeindkøb til Matth. Heren 1566 3. marts og 1567 6. novbr.; til Peter Muller 1566 3. maj, til Hans v. Buchten 1566 3. maj, 1567 16. oktbr.; til Borchert v. Retze 1566 11. septbr.; til Michel Reder 1567 16. oktbr.; til Hans Finck 1567 16. oktbr., 6. og 23. novbr.; til Hans Martins 1568 10. aug.

[2] Tillæg nr. 4 a.

[3] Tillæg nr. 4 b.

[4] Skulde være £ 67 6 s. 6 d.

[5] Skulde være £ 41 10 s. 8 d.

[6] Skulde være £ 38 6 s. 10 d.

400. Man ser af disse faa tilfælde, at der ikke her er tale om den engelske 2 %'s provision, overhovedet ikke om nogen fast, for alle varer ensartet provision, ikke en gang selve principet for beregningen af faktorlønnen er fastslaaet. Studiet af Hoeps handelsbøger viser, at provisionen endnu til denne tid ikke var trængt igennem som almindeligt princip i den hanseatiske kommissionshandel paa de store verdenspladser. Man ser Hoeps kommittenter danne to grupper: de, der i en aarrække staar i en stadig forbindelse med ham, stadig sender ham deres varer i kommission og modtager hans, og de, der lejlighedsvis, en enkelt gang eller flere, benytter ham som kommissionær. For de fastere forbindelser kunde gensidigheden endnu være tilstrækkelig; de mere kortvarige, om hvilke det maaske slet ikke engang var meningen, at de skulde føre til gensidighed, maatte kræve en særlig løn. Men det er klart, at dette kun er den i almindelighed virkende aarsag, som ikke direkte kan forklare hvert enkelt tilfælde. Gensidighedens umulighed er ganske vist indlysende i tilfældet med Hans v. Buchtens hustru; man kunde maaske ogsaa antage, at den var udelukket mellem Hoep og Jochim Heitmann, der kun her forekommer som kommittent og mellem hvis to varekonsignationer der er et aars mellemrum. Derimod benytter Peter Müller dog i ikke ringe omfang og i aarene 1565—66 ret jævnligt Hoep som kommissionær, og for Peter Kloppenborchs vedkommende kan gensidigheden paavises. Og hvorfor beregner Hoep sig ingen provision af Author Petersen, Joachim v. Kampe og Jeronimus Snitker, med hvem han dog ogsaa kun stod i ringe og lejlighedsvis forbindelse, knyttet ved en substitution, og som næppe har givet anledning til gensidighedens udnyttelse?

401. Der synes ingen anden forklaring mulig end den, at man i disse Hoeps regnskaber netop griber det øjeblik, da provisionen fra hidtil i den hanseatiske handel kun at have forekommet i mere enkeltstaaende tilfælde er i færd med at blive et mere almindeligt anvendt princip. Men det er som forretningsprincip nyt; ikke alle, mindst formodentlig mænd af en ældre generation som netop Author Petersen, fandt det hensigtsmæssigt og rimeligt at bringe det i anvendelse; andre mente netop at se deres fordel derved, maaske fordi de havde vanskeligt ved paa anden maade at skaffe sig forbindelse med en faktor; de foretrak maaske at give dette faste vederlag fremfor at forstrække en faktor med kapital gennem et societet, eller de vilde overhovedet kun benytte en faktor en enkelt gang eller to. Om der skulde betales provision eller ej og provisionens størrelse beroede da endnu paa en særlig overenskomst mellem kommittent og faktor; af Hamburgerkøbmændene var der mange, der endnu holdt paa den gamle forretningsgang, og hver Hamburgerfaktor havde formodentlig som Hoep en fastere kreds af kommittenter, overfor hvem gensidighedsprincipet var det herskende; men det er vel nok rimeligt at antage, at de for de mere kortvarige forbindelser foretrak provisionsprincipet. Denne opfattelse vilde forklare, at man i afregninger, der iøvrigt er ganske overensstemmende i alle poster, man kan sige ord til andet, finder, at Hoep snart beregner sig provision, snart ikke gør

det. Jeronimus Snitker og Author Petersen har formodentlig hørt til Otto Frölichs faste kreds af kommittenter, at han substituerer Hoep, giver ikke denne berettigelse til at forlange provision og bringer ikke dem til at forlade deres forretningsprinciper; maaske er dette grunden til disse forbindelsers kortvarighed. Omvendt er det klart, at hvor provisionsprincipet var bragt i anvendelse og dog tillige gensidighed fandt sted — som i Peter Kloppenborchs tilfælde — dær har Hoep ogsaa maattet yde provision som kommittent. At dette netop var tilfældet, vil der senere ses eksempel paa; og ad denne vej maatte provisionsprincipet da i denne tid ret hurtigt brede sig fra de store verdenshandelspladser i vest udover den hanseatiske handels omraade.

402. Disse Hoeps faktorregnskaber viser da en overgangstid, hvor et nyt princip — dog endnu kun indenfor salgskommissionen — er i færd med at vinde almindeligere udbredelse, men hvor dog endnu den gamle form for kommissionshandelen maa siges at være den herskende. Hvor ufuldstændige oplysningerne end er, ser man dog af salgslisterne tydeligt, hvorledes societetshandelen sammen med kommittenter udgør en væsentlig del af Hoeps forretningsvirksomhed.

Baade herom og om gensidigheden indeholder brevene flere oplysninger. Med hensyn til Matthias Heren er allerede en sætning af et brev af 1566 5. apr. anført; det samme viser, at der bestod et societet mellem Hoep og Heren, og Heren anmodes deri om i det hele taget at varetage Hoeps og hans families interesser[1]; et senere af 1567 31. oktbr., hvori der som sædvanligt gives underretning om køb og afsendelse af engelske tøjer, indeholder tilbud om en à meta forretning: Item kunde gy gutt Ulser hinderlandes bokamen vnd ney solltwedelsck, dar sulde me hir itzunt nichtt ouel mede doen, nu idtt yn Francricken feyde is, nu boginnett idtt lennewantt tho rysen; wyl gy allene nicht wagen, ick holde min partt mede . . . wiltt juwen flitt don vnd watt guder van lennewanntt herjegen, vp Amsterdam edder wo idtt juw tho passe kumpt; ick sta min partt dar mitt inne. Bemærkninger i et brev til Hans v. Buchten af 1566 6. apr. drejer sig vistnok ogsaa om afregning som følge af et societet og om et af Hans v. Buchten foretaget salg af stokfisk for fælles eller for Hoeps egen regning[2]. Ifølge et brev af 1567 16. oktbr. afsender Hoep til Buchten engelske tøjer, deraf nogle mærket med Hoeps eget mærke, altsaa rimeligvis ogsaa for hans egen regning, tillige ordre om linnedindkøb: item gunstige ohm, ick schreff j. l. van etlick gutt hinderlandes, willt mi en antwortt schriuen, inual datt gy idtt nicht bokamen kant, dat ser fyn is, so latt idtt anstan. Wilcken v. Dutten endelig har i begyndelsen af 1566 sendt Hoep afregning, som denne 5. apr. lover at gennemse.

403. Hoeps egenhandel er det af grunde, som før er fremhævede, vanskeligt at forfølge; der findes kun hist og her enkelte vidnesbyrd derom. At den som enhver liggers under regelmæssige forhold har været stigende i omfang, er det rimeligt at antage; at den i det sidste halve aar, Hoep opholdt sig som faktor i London, havde naaet et betydeligt omfang, ses af den bevarede liste over hans afskibninger i dette tidsrum.

[1] . . . itt dett my ffromett, dat myn broder vnse lacken nicht hefft vorkofft, och hefft er ken war wedder hir gesanth, my duncket er hefft mer willen na Dennemarck tho spattzeren tho reysen, den he hefft tho kopenschop vmme geltt tho vordenende . . . Boger gunstige her werth vmme alle vordenst willen itt willt Jochim vnnd myne leuen moder in den besten helpen raden.

[2] Cf. ovfr. 425 anm. 3.

Da denne liste ogsaa i andre henseender er oplysende, meddeles den under teksten i sammentrængt form[1]; den giver formentlig et nogenlunde fuldstændigt billede af, hvilke varepartier Hoep i denne sidste tid afsendte. Iøjnefaldende er det, hvor stor en rolle Hoeps egenhandel nu spillede i hans omsætning; tager man alene hans klædesendinger, finder man, at han for sin egen regning afsendte ikke mindre end 192 stk. tøjer, for Matthias Herens 114 — langt bagefter kommer først Hans Rosenow med 18 stk., Peter Kloppenborch med 14, Hans Martins med 12 og nogle andre med ganske faa stykker. Men ogsaa, hvad han ellers afskiber, er mest for egen regning. Med andre ord: hans kommissionsforretning var nu blevet den mindst betydende del af hans hele handel; nok saa meget som han selv havde beskæftigelse som kommissionær, kunde han nu beskæftige andre d. v. s. sine forretningsvenner i Hamburg. I de syv aar havde han arbejdet sig saaledes op, at tyngdepunktet i hans hele handelsvirksomhed ikke mere laa i London, men hjemme i Hamburg; det øjeblik var derfor kommet, hvor det var naturligt for ham at forlade London for at fortsætte sin forretning som købmand hjemme.

Dernæst giver denne liste et ret tydeligt billede af gensidigheden. Ganske vist viser sig i den næsten kun de fasteste af Hoeps forbindelser. Det ser ud, som om han er begyndt at forberede sin afrejse med at indskrænke sine kommissionsforretninger til saa vidt muligt kun at omfatte dem, han havde at udføre for Matthias Heren, for sin onkel Hans v. Buchten og for Wilken van Dutten. Til de to sidste sender han endda kun faa varer for deres egen regning, derimod afskiber han endnu meget for Matthias Herens. Men til den kreds af købmænd, hvis kommissionsforretninger han saaledes udfører, sender han saa ogsaa til gengæld i kommission de varer, han har købt og afskibet for egen regning. Dette ses tydeligt af opgivelserne i listen selv for Hans v. Buchtens og Wilken v. Duttens vedkommende; gentagne gange anføres det ved varesendingerne, at de sendes til deres adresse; til Hans v. Buchten sender han saaledes ialt tre pakker tøjer foruden andre varer, til Wilken v. Dutten fire pakker tøjer. Dette maa som regel betyde, at disse varer sendes i salgskommission til dem. en enkelt gang ses det, at der endog kun er tale om spedition; de „6 rode stoplysen“ skal Hans v. Buchten jo blot sende videre til Danzig til Hinrik Klenfelt. At Matthias Heren modtog varer i kommission for Hoep, har vi set, her er der ganske vist kun eet tilfælde deraf,

---

[1] Juli 1: Med skipper Hynryck Bornhorst. For regning Matteis Heren: 2 pakker, en indeholdende 20, en 10 ufarvede tøjer. For regning Matteys Hoep: en pakke med 10 ufarvede tøjer, 2 oksehoveder talg, begge dele „vorschreuen an Hans van Buchten“; en pakke med 10 ufarv. tøjer „vorschreuen ahn Wilken van Dutten“. En pakke med 10 ufarv. tøjer, 5 for Peter Kloppenborchs regning, 2 for Jurgen Hoges, 3 for Johan Bremens.

Juli 1: Med skipper Hans Kruneman: For regn. Matteis Heren: 1 pk. med 10 ufarv. tøjer. For regn. Hans Martins: 1 pk. med 10 ufarv. tøjer.

Juli 28: Med skipper Petter Aluerman: For Matteys Heren: 1 pk. med 20 ufarv. tøjer. For Matteys Hoep: 1 pk. med 10 ufarv. tøjer, 1 pk. med 10 farvede tøjer, 1 pk. med 4 farvede og 6 ufarv. tøjer; 5 oksehoveder talg.

Juli 30: Med skipper Harmen Fyltter: For Matteys Heren: 1 pk. med 20 ufarv. tøjer. For Matteys Hoep: 1 pk. med 10 ufarv. tøjer, 3 okshvdr. talg, 1 okshvd. eddike. For Hans Rosenow: 1 pk. med 5 farvede, 5 ufarv. tøjer; 1 pk. med 5 farv., 3 ufarv. tøjer. 1 pk., adresseret til Petter Kloppenbor, indeh. 9 ufarv. tøjer for dennes regning, 1 stk. fint, hvidt tøj for Matteys Hoeps regning.

Juli 30: Med skipper Jurgen Haan: 1 pk. adresseret til Matteys Heren, med 20 tøjer for dennes regn., 2 for Hoeps. For regning Matteis Hoep: 3 oksehvdr. og 2 tdr. talg, to sammenpakkede tøjer „ahn Hans Buchten“. 2 fade malmesie, det ene en gave til Matthias Heren. Smaaposter til Jurgen Hoge og Johan Bremen.

Juli 30: Med skipper Hynryk Aluerman: For Matteys Hoep: 1 pk. med 13½ tøjer og 9 „baien“; 2 bøtter „muschettell“, 2 oksehvdr. vineddike.

Septbr. 18: Med skipper Hynryk Schele: For Matteys Heren: 1 pk. med 20 ufarv. tøjer, 1 okshvd. øl. For Matteys Hoep: 1 pk. med 17 tøjer. Smaaposter for Marghrete Hope og Hylle Here.

Septbr. 18: Med skipper Jochym Schele: 1 pk. indeh. 14 tøjer for Matteys Herens regning, 3 for Johan Bremens, 2 for Hans Martins, 1 for Jorgen Hoges. For Wilk van Dutten: 1 oksehvd. øl. For Hans v. Buchten: 1 oksehvd. øl. For Matteys Hoep: 2 løse ufarv. tøjer.

Oktbr. 14: Med skipper Johan Ladick: For Matteis Hoep: 1 pk. med 10 ufarv. tøjer. „Item in ditt bauengeschreuen stuck laken vor mi noch darin 6 rode stoplysen, de sall Hans van Buchten na Danszg senden an Hinrich Clenfeltt.“

Oktbr. 24: Med skipper Wolder van Dun: „Vor mi proper“: 1 pk. med 10 farv. tøjer, 1 pk. med 25 blaa kirseys. Smaaposter for Johan Bremen.

Oktbr. 24: Med skipper Martten Mychtmann: For Matteis Hoep: 1 pk. med 10 ufarv. tøjer „vorschreuen ahn Wilken van Dutten; dertil smaaposter.

Novbr. 12: Med skipper Hans Dresing: For regn. Matteis Hoep: 2 pk., hver med 10 ufarv. tøjer, en til Wilken v. Dutten, en til Hans v. Buchten.

Novbr. 12: Med skipper Dyrich Eluers: For regn. M. Hoep: 1 pk. med 14 tøjer til W. v. Dutten.

det er, hvor Hoep til ham sender en pakke, der indeholder tyve tøjer for hans regning og to for Hoeps egen; det er klart, at meningen er, at hele pakken skal afleveres til Matthias Heren, og denne følgelig ogsaa besørge salget af Hoeps to tøjer. Men forøvrigt tror jeg, man tør paastaa, at i alle tilfælde, hvor der ikke for Hoeps egne varer er angivet nogen særlig adressat, — og det er de fleste — drejer det sig om varer, som han sender i kommission til Matthias Heren. Ogsaa Peter Kloppenborch maa anses for at være kommissionær for Matthias Hoep, den ene af de pakker, der sendes til ham, indeholder ni tøjer for hans regning og et for Hoeps. Derimod synes det, som om Hoep ikke i dette sidste aar har benyttet Hans Martins som kommissionær, men forbindelsen mellem ham og Hoep var jo fra langt ældre tid, og der er ingen tvivl om, at ogsaa han havde gjort gensidigheden fyldest.

404. Tilbage af listens virkelig selvstændige købmænd er da alene Hans Rosenow. Hans navn forekommer ikke tidligere i Hoeps regnskaber; det ses ikke, at Hoep benytter ham som kommissionær. Her maa det nu bemærkes, hvad der ikke har kunnet optages i gengivelsen af listen, at der i den tillige findes afregninger for alle de varesendinger, der deri opføres, særlig udførlige for klædesendingerne. Afregningerne bestaar overalt af indkøbspris og de i London paaløbne omkostninger; den pris, varen kommer til at staa modtageren i, angives ved en simpel addition. Herfra er der kun en eneste undtagelse, nemlig de to pakker tøjer, der er indkøbte for Hans Rosenows regning. Alene her indeholder nemlig afregningen en post til: solarium til Hoep, der opføres „vor myn solarium, 6 d. van it ℔," d. v. s. 2½ %. Dette er overhovedet det eneste tilfælde, saavidt jeg har kunnet se, hvor Hoep har forlangt provision for indkøb af varer; i de tidligere tilfælde, hvor han har modtaget provision som faktor, var det for salget af konsignerede varer, medens han ikke beregnede sig provision af det tilsvarende indkøb af returvarer. Grunden til provisionen i dette ene tilfælde er det naturligvis vanskeligt at angive. Det kan maaske tænkes, at Hans Rosenow blot har anvist penge, ikke givet varer i salgskommission, til indkøb af tøjerne; og Hoep har maaske saa kun paataget sig indkøbet mod denne provision eller faaet den tilbudt. Men som dette enestaaende eksempel i forbindelse med de tidligere fremdragne viser, hvorledes provisionen var i færd med at trænge ind ogsaa i den hanseatiske kommissionshandel, saaledes viser det ogsaa, at i alle de andre tilfælde, hvor der ikke findes provision opført i afregningerne, dær er den heller ikke blevet forlangt og heller ikke ydet. I alle disse andre tilfælde finder man da ogsaa det, der i den hanseatiske kommissionshandel hidtil havde været provisionens ækvivalent: gensidigheden. E contrario bestyrker derfor dette tilfælde formodningen om, at indtil denne tid havde lønnen for kommissionsforretningernes udførelse mellem selvstændige tyske købmænd netop bestaaet i gensidigheden. Men nu var provisionen i færd med at trænge ind; den meldte sig, snart af en grund, snart af en anden, den søgte ind i alt fald alle vegne, hvor gensidigheden ikke var absolut.

405. Der er i denne sammenhæng ikke megen grund til nøjere at studere Hoeps forretningsførelse i de nærmest følgende aar, hvor han begyndte som købmand hjemme i Hamburg. Den var en naturlig fortsættelse af hans virksomhed som faktor i dette sidste aar, blot var det nu ham, der hjemme udførte de forretninger, som Matthias Heren, Hans v. Buchten o. s. v. før havde besørget for hans regning, medens den del af hans egenhandel, som tidligere havde været en del af hans egen forretningsvirksomhed i London, nu besørgedes af hans faktor dær, Daniel Berendes. Ser man bort fra selve denne skiften plads, er overgangen fra faktor til købmand ikke betegnet ved nogen forandring indenfor selve forretningsførelsen, faktoren er allerede købmand. Hoep fortsætter ogsaa sine forbindelser fra faktortiden; og der er her særlig grund til at fremhæve forbindelsen med Hinrik Klenfelt i Danzig. Om den hører man i to breve fra Hoep til Klenfelt af marts 1572.

I det første, dateret 18. marts, meddeler Hoep først, at han har afsendt varer til Klenfelt, derefter skriver han: ick hebbe juw bie minem schipper Daniell van Dutten geschreuen, datt gie sin schip sulden vor mie souoll stors schepen als moglick etc.; datt hebbe gie gedhan, dar vth hefft min factor Daniell Berndes entfangen 21 ferndell, welch gie tho Dansick geschepett hebben den 5 juni, do hadde gie in die Engelsche all vorhen geschepett all die 83 ferndell, so die Engelsche in hebben hatt, ock is min merck ock nicht, datt vp dem stor steitt; darvmb gifft it mie wunder vnd fromtt, datt gie den stor vp min rekenschop gesteldt hebben. Item bolangendis der lacken so j. l. bie juw van mie noch stande hebben, daruan wertt mie borichtett, datt gie sie latten wmb farben, willt mie doch daruan ein gelegenheit tho scriuen. I løbet af den følgende uge maa Hoep fra Klenfelt have faaet afregning over salget af nogle engelske tøjer, men han er ikke tilfreds dermed og skriver den 25. marts bl. a. til ham: Item juwe prouision daruan ein parszentt, daruor stelle gie 2 parsentt, is vnbillich . . . og fremdeles: item van disse bauenschreuen vorwundertt mie, datt ick kein boscheitt krige, watt daruan gekamen is, vnd wo itt darumb isz; gie schriuen mie, datt de baien sintt vorkofft, auerst gie konen dar noch kene reckening van dhon, datt is ein quatt teken vnd is quade factorschap . . . gie willen woll van dem juwen gude reckenschopp hebben; og endelig skriver han atter om stören, at den har han „sin leff nicht bogert tho entfangen"; Klenfelts egen faktor har modtaget de 83 ferndele og solgt dem, og han maa derfor afregne dem med ham.

406. Disse to breve giver et ganske tydeligt billede af denne forbindelse, der var indledet allerede, da Hoep var faktor i London, og nu fortsattes. Man ser gensidigheden: Klenfelt sælger for Hoep engelske tøjer i Danzig og indkøber efter ordre stør; Hoep har paa samme maade i London og nu i Hamburg udført kommissioner og spedition for ham; man ser det af henvisningen til, at han dog nok vil have afregning for sit gods. Men Hoep, der selv har taget provision, har ogsaa baseret sin forbindelse med Klenfelt paa provision, dog vel som almindeligt kun for salg; han har indrømmet ham den lave sats 1 % og vil nu ikke finde sig i nogen vilkaarlig forhøjelse. Saaledes ser man her provisionen dukke op helt ovre i en Østersøhavn — om end i en betydelig mere beskeden skikkelse end i vesten. Iøvrigt viser disse breve, at kommissionæren endnu ganske optræder med den fra gammel tid nedarvede udstrakte handlefrihed, han lader uden videre kommittentens varer farve uden engang at underrette denne derom, og uden at denne gør indsigelse; han er ikke meget hurtig med sine afregninger. Hvad størforretningen angaar, er sagen tydeligt nok den, at den næppe har betalt sig, og at Klenfelt derfor har gjort et forsøg paa at vælte sin egen spekulationsforretning deri over paa Hoep; denne henholder sig til, at hans ordre kun gjaldt, hvad der kunde indlades paa det bestemt angivne skib, og navnlig ogsaa til, at den stør, Klenfelt, allerede før han ladede det, havde afskibet paa engelske skibe, ikke var mærket med hans mærke, og derfor heller ikke af Klenfelt kan være afskibet for hans regning; Hoep afviser den derfor som en ham uvedkommende forretning, der maa staa for Klenfelts egen regning. Man faar da af disse breve endnu en tydelig forestilling om, hvor vilkaarlig en behandling kommittenten kunde være udsat for fra kommissionærens side; man forstaar, at der, jo bedre og fastere forbindelserne blev, kunde føles en stærk trang til paa mange punkter at indskrænke en handlefrihed hos kommissionæren, der ikke længere nødvendiggjordes ved selve de vanskelige forhold, og til bestemtere at fastslaa hans pligter.

407. Grunden til Klenfelts optræden var nu naturligvis som altid i saadanne tilfælde, at han havde stor vanskelighed med at klare for sig, og med rette ser Hoep deri et slemt tegn; da Hoep senere hen i aarene tog sig for at opnotere, hvilke tab han havde lidt i løbet af 70erne og de første aar af 80erne[1], kunde han begynde med at notere et nettotab af 1200 ℳ paa Hinrick Klenfelt i Danzig[2]. Men det var ikke hans eneste tab. I 1574 tabte han ved Jacob Borch i Ribe paa engelske tøjer 1323 ℳ 12 ß, i 1580 eller 81 mistede han et skib med varer i Brügge, hvad der udgjorde et tab paa 5100 ℳ, samme aar ogsaa i Brügge 7 sække uld og 5 fade talg, ialt 4100 ℳ; hans tab til aaret 1581 var ialt 13,976 ℳ. Og for 1582 kunde han atter tilføje: Christoffer Mevs hefft mi vorszatlich bodragen, so ick vor em gelauett, vnd er mich wedder vorkofft hade 15 packen hinderlandsk, so mi in 14 dagen schulden warden leffert in mynem husze, darmitt ich wulde minen reysze na Emden nemen; auer er mitt einem schelm daruan gestrecken vnd mich stecken latten, daruor ick szinenhaluen vnderschreuen vnd vorszeglt is 7000 ℳ. Det var store tab, der nok har kunnet ryste hele Hoeps egenhandel; og selvom i løbet af 80erne kommissionshandel for Englænderne mere og mere frembød sig som et naturligt felt for den hamburgske handel, kan det dog nok formodes, at disse tab har været medvirkende til, at netop Hoep med saa stor iver synes at have kastet sig ind i disse nye forhold, at hans egenhandel mere og mere traadte tilbage i forhold dertil.

Det er især fra aaret 1585, at Hoeps forretningsførelse mere udpræget antager denne karakter, og det var som sagt gennem sit værtshold, han førtes over hertil. I 70erne ser man Hoep være vært for tyske købmænd, f. e. for Jeronimus Knakerug, der i mellemtiden mellem sine regelmæssige rejser til Leipzigermesserne tager ophold hos ham, naar han er i Hamburg; det kan formodes, at han har tjent Hoep som kommissionær i Leipzig, men forholdet synes her ikke at have affødt nogen større kommissionsvirksomhed for Hoeps vedkommende; derimod sælger Hoep til ham engelsk klæde, brændevin etc.[3] Det var først, da Englænderne blev hans gæster, at værtsholdet fik betydning for Hoeps købmandsvirksomhed.

408. Ved spredte udtog af Hoeps regnskabsbøger har Ehrenberg givet et ydre omrids af hans forretningsforbindelser med de engelske købmænd. Bedre end at søge at supplere hans skildring er det at tage en enkelt af disse op til nøjere undersøgelse. En af de tidligste, der antager et større omfang, er forbindelsen med Valentin Palmer; over Hoeps virksomhed som vært og kommissionær for ham[4] faar man bedst

[1] A 53^1—54^1.

[2] Ao 1571 so up dem karckenszall S. Nicolaij ahn miner sitt Nicolay van der Wouwe vnde Jochim Wichmann sintt vorhandeltt jegen Hinrick Klenffelt van Danszick vnd hefft an siner sziden gehatt Petter Luçkens vnd Gert Eppingk, vnd is mi thogekert van 1200 daler, szo ick up Dansck geszunden hade, is 600 daler, szo ich allhie van Hans Aluerman hebbe entfanghen, is de vorlust nett 1200 mk.

[3] Jeronimus Knakerug bor hos Hoep 1577 24.—27. septbr., rejser saa til Leipzig, kommer derfra til Hoep 22. oktbr., bliver til 24. decbr., da han atter rejser til Leipzig nytaarsmesse. Bor hos Hoep 1578 2.—28. septbr., rejser da til Lübeck, kommer 30. oktbr. fra Leipzig, bliver til 25. novbr., kommer igen 14. 25. decbr., kommer fra Leipzig 1579 18. jan., bliver til 8. febr. Atter 1579 26. septbr. rejser J. K. fra Hoep til Leipzig. E 70, 74^1—76, 84.

[4] Cf. Ehrenberg Hamburg 254.

overblik ved til udgangspunkt at tage et udkast til en regning paa salærer, som Palmer er blevet ham skyldig.

Dette udkast er blot en liste over, hvad Hoep har foretaget for hans regning; de enkelte poster er ikke udregnede, men der er ladt plads aaben til indføjelse af beløbet. Listen[1] ser saaledes ud:

Hirup is mi Valentin schuldich 66 last 15 fatt wethen, solarium tho 2 ß is . .

Noch vor garste 18 last so ick utt Eistede holde . . .

Noch vor 5 fathe talliges kamen auer 500 ℳ tho . . . is . . .

Noch van Daniell van Dutes vor 50 last weten solarium . . .

Noch 30 last soltes so junge Hinrick Kop van em kofffte . . .

Noch solarium vor 10 wecken 6 dage, so ick van wegen mr. Valentin, mr. Geritt, mr. John Kumadis (?) in den Nedderlande was, des dages . . .

Noch solarium 110 decker witte kalff fell, is van 395 ℳ 2 ß . . .

Noch solarium van 10 witte lacken tho Hans Kalmes tho Lunborch jegen flas van 555 ℳ is . . .

Noch hefft Valentin vnde sin folcke vp minem hoffe gewest 7 wecken, ick ege jo dauor . . .

Noch nha dem Nedderlande alsze na Amsterdam, Middelborch, Flissing inals 11 wecken vt gewest, dar ege ick jo woll 50 daler vor . . .

Noch na Dansk, nha Melffing vnd Konigsborch 5 wecken gewest, in szumma min hals grot effenturett . . .

Noch 3 fathe talliges dem kassengeter bi dem barge kumpt tho . . . 392 ℳ 11 ß.

409. For de fleste af de handler, der er nævnt i denne liste, finder man indførsler i Hoeps regnskaber, saa at det er muligt at danne sig et tydeligt begreb om deres form; det er en kommissionshandel, der i det ydre ganske fremtræder som egenhandel.

Om de 110 deger skind findes saaledes disse to indførsler: 1585 24. maj „kofffte ick van“ Valentin Palmer 109 deger 9 stk. hvide kalveskind for 3 ℳ 6 ß pr. deger, de 9 skind gives med i købet, saa at købesummen bliver 367 ℳ 14 ß „vp Mychaely (29. septbr.) tho botalen.“ 26. maj „vorkofffte ick“ 109 deger 9 stk. hvide kalveskind til Marten Poleman, borger i Lüneburg; de 9 skind gives med i købet, saa at han kun skal betale 109 deger à 3 ℳ 10 ß, er 395 ℳ 2 ß, hvoraf 100 ℳ skal betales straks, 100 til Jacobi (25. juli) og 195 ℳ 2 ß til Mychaely (29. septbr.). Ganske saaledes lyder indførslerne om de 10 ufarvede tøjer: 1585 18. aug. købte jeg af Valentin Palmer 10 hvide tøjer for £ 74 = 555 ℳ, at betale om 5 maaneder; og: 18. aug. solgte jeg til Hans Kalmes i Lüneburg 10 hvide tøjer for £ 74 = 555 ℳ; herimod taget hør for 328 ℳ, resten 227 ℳ at betale om 4 maaneder[2]. Hvis man ikke af salærlisten vidste, at disse to salg i virkeligheden er foretagne for Valentin Palmers regning, maatte man absolut antage, at der her forelaa egenhandel — selvom Hoep saa ingen fortjeneste havde haft paa salget af de engelske tøjer; formen er ganske den samme, som den vilde være i tilfælde af egenhandel, Hoep køber af Palmer og sælger til Poleman og Kalmes.

Men saasnart disse handlers optagelse i salærlisten gør det utvivlsomt, at de er kommissionsforretninger, ser man let, at deres form er ganske værtskommissionens, saaledes som vi kender den fra Ditlev Enbeck.

Det er blot selve indførselsordene, der er forandrede; hvor Ditlev Enbeck indfører: jeg har modtaget fra og skal sælge tilbedste for, skriver Hoep ligefrem: jeg har købt af . . . og solgt til. Det er muligt, at denne forandring skyldes hensyn til gæsteretten, i begge tilfælde formidler Hoep jo en handel gæst med gæst

[1] B 101.
[2] B 98[1]—99.

og endnu var Hamburg jo ikke naaet frem til standpunktet af 1604, hvor handel med ufarvede engelske tøjer mellem gæster indbyrdes var tilladt; men selvom dette havde været tilfældet, vilde en vis forsigtighed dog have paabudt Hoep at lade i det mindste de betydelige kornindkøb for Palmers regning fremtræde som egenhandel i sine regnskaber. Saa let lod i praksis gæsterettens bestemmelser sig forene med en ordning, der sikrede de hamburgske borgere kommissionshandelen for fremmede.

410. Ogsaa genfinder man her den samme forsigtige afpasning af kredittilstaaelsen efter afregningsterminerne; for skindene skal Hoep yde Palmer afregning og betaling 29. septbr., han tilstaar derfor kun for halvdelen af købesummen Poleman kredit til 29. septbr., de 200 ℛ skal betales dels straks, dels 25. juli; for klædet skal Hoep yde Palmer betaling om 5 maaneder, medens han selv kun for en restsum indrømmer 4 maaneders kredit. Men denne afpasning er jo kun fremkaldt af forsigtighedshensyn; det afgørende er, at kommissionæren til den af kommittenten fastsatte termin havde at præstere enten varen eller betaling, uanset paa hvilke betingelser han selv havde solgt, og saaledes havde paataget sig en del credere-forpligtelse, der ogsaa var nødvendig, naar hans fuldstændige frihed til at tilstaa kredit bibeholdtes. At de priser, hvortil Hoep siges at have købt varen af Palmer, er limitopriser, er indlysende; og naturligt maatte han til enhver tid have ret til at selvindtræde til denne limitopris. Alene paa eet punkt er der da indtraadt en betydningsfuld forandring; *kommissionærens ret til at tilegne sig ekstraavancen udover afregningsprisen er afløst af salæret.* Dette ses klart af skindforretningen. De 109 deger er Hoep overladt til en limitopris af 367 ℛ 14 ß, han sælger dem to dage efter for 395 ℛ 2 ß, i stedet for selv at tage de 27 ℛ 4 ß afregner han, som man ser af salærlisten, den virkelig opnaaede pris, men beregner sig saa sit salær heraf[1]. Det er jo ogsaa indlysende, at dette maatte være den naturligste følge af provisionens indtrængen i værtskommissionen.

De indkøbskommissioner, der nævnes i salærlisten, genfindes ogsaa i indførslerne, og disse har ganske samme form af egenhandel. De 66 last 15 fade hvede genfindes saaledes: 1585 16. apr. købte jeg af Peter up dem Merr 40 last hvede à 56 daler, er 2240 daler, at betale halvdelen straks, halvdelen 31. juli, og 11. maj købte jeg af Peter up dem Merr 20 last hvede à 54 daler, er 1080 daler, at betale om en maaned. Disse 60 last leveres derpaa af Peter up dem Merr saaledes: 23. apr. leveres til Hoep 1½ last; 26. apr.: 8 last; 29. apr.: 5 last 9 fade; 13. maj: 16 last; 14. maj: 19 last; 15. maj: 11 last 36 fade; ialt 61 last 15 fade. 17. maj køber Hoep saa endnu 5 last à 54 daler, er 540 ℛ[2]. Ogsaa de 50 last hvede, der er købt af Daniel v. Dutten, er købte paa samme tid, men man finder derom kun følgende indførsel: 1585 25. marts købte jeg af Daniel v. Dutten 17 last 10 fade hvede à 56 daler, er 961 daler 10 ℳ 9 ₰, at betale halvdelen til paaske, halvdelen til pinse; Dutten leverer dem 31. marts[3]. Der er ved disse handler at bemærke, at købesummerne i det mindste delvis betales sælgerne af Palmer selv, da denne i maj opholder sig i Hamburg; man finder nemlig indført: adi 15. maius botalde mr. Valentin Palmer tho Petter up dem Merr 200 ℔ is 1500 ℛ,

---

[1] Hvis Hoep havde ret til at tilegne sig ekstraavancen over limito, vilde han have tjent 7²/₈ % paa skindforretningen, intet paa klædeforretningen; regner man med en 2 ‰s provision, vil hans salær af begge forretninger have været 18 mk. 7 sk. 4 d., med en 3 ‰s provision 27 mk. 11 sk. Dertil renteindtægten af summer, der indgaar til ham, før han har at betale Palmer. Der har da ikke været stor forskel mellem de to former med hensyn til fordelagtighed for kommissionæren.

[2] B 96¹, 97¹.

[3] B 96¹–97.

og samtidig betaler han til Daniel v. Dutten 2162 ℔ 5 β[1]. Ogsaa til andre af posterne i salærlisten svarer indførsler, der dog har en noget anden form.

411. Man ser, at det var forretninger af stort omfang og betydning, Hoep havde at udføre som Palmers kommissionær; det var tillige mere end selve købene og salgene, ogsaa betydelige rejser foretog han i Palmers ærinde; i det hele var Hoeps virksomhed i disse aar af stor betydning for Palmers forretningsførelse. Der er da ogsaa god grund til at antage, at alle disse kommissionsforretninger ikke overdroges ham enkeltvis, men at der engang for alle var givet ham en ordre og instruktion, hvorefter han havde at handle.

Saaledes maa man sikkert opfatte nogle meget skødesløse optegnelser, der fylder en hel side i Hoeps regnskabsbog[2], og som findes indsat midt i en række regnskaber over forholdet til Palmer. I disse findes nævnt en række varer og forskellige tidspunkter, paa hvilke de skal købes eller sendes, undertiden tillige priser eller andre særlige bestemmelser; at det er til England, disse varer skal sendes, synes ganske tydeligt at fremgaa af notitsen: flaszs jegen Jacobi in Englant, der ikke kan betyde andet end, at der skal sendes hør til England omkring 25. juli. Naar det paa samme maade noteres: hoppen jegen Johanni in tho kopen, jegen Michaely durr, synes dette naturligt at maatte forstaas som: humle skal indkøbes i slutningen af juni, i slutningen af september er der god pris paa den, nemlig i England. De vigtigste varer, der nævnes, er sennepsfrø, der skal købes eller sendes ved pinsetid, bønner (paaske), byg (midfaste), havre (paaske, pinse), rug (pinse, 24. juni), hvede (midfaste, pinse), her tilføjes: darna den wintter still, altsaa kun i foraars- og sommertiden, naar prisen staar højt, ønskes hvedeopkøb. Ogsaa heste fremhæves særligt, de skal være stærke og ikke for unge, skal købes til godt køb og kun de bedste, skal helst købes i Østfrisland og Oldenburg efter St. Hansdag, naar de har staaet paa græs. Foruden disse varer nævnes høge og falke, som Hoep netop i disse aar importerede fra Island, jernvarer og gedeskind.

Man kan ogsaa se, at de kommissionsforretninger, Hoep udfører for Palmer, i tid og varer stemmer overens med denne instruktion, der formodentlig i alt fald gjaldt aarene 1585—86; og naar man derfor finder, at Hoep atter i marts og april 1586 indkøber og afskiber betydelige partier hvede og rug, er der al grund til at antage, at disse køb atter finder sted for Palmers regning, omend de som for aaret 1585 indføres i hans regnskabsbog, som om de var udslag af hans egenhandel[3].

412. Af den ovenfor anførte salærliste ses, at Hoep for alt, hvad han foretog sig som kommissionær for Palmer, køb, salg og rejser, havde krav paa salær; kun dettes størrelse og den maade, hvorpaa det beregnedes, kan man ikke se, fordi summerne ikke er ført ud. Senere, engang i foraaret 1586, finder man blot, at Hoep efter at have indført, at han til Palmer har solgt og afsendt en hingst, har rejst for ham til Bremen og i Holsten, har solgt ham høge og købt sennepsfrø til ham, tilføjer: des hefft my mr. Palmer tho myn solarium geschenkett 1 punt = 7 ℔ 8 β;[4] hvad der ikke er meget oplysende, da det ikke ses, om det er salær for alle disse foretagender eller f. e. kun for rejserne. Kun synes denne ytring at vise, at salæret ikke var ganske bestemt og dets størrelse givet i forvejen, men at det for en del beroede paa mr. Palmers forgodtbefindende. Det er maaske ogsaa grunden til, at

---

[1] B 98.
[2] B 55[1].
[3] B 103.
[4] B 54[1]—56.

summerne ikke er udført i salærlisten; men at et eller andet salær var betingelsen for Hoeps virksomhed, er sikkert.

413. Forbindelsen med Valentin Palmer var jo imidlertid kun en enkelt af de mangfoldige forbindelser med engelske købmænd, hvorom der fra nu af findes saa mange vidnesbyrd i Hoeps regnskabsbøger. Det var som sagt regelmæssigt af værtsholdet, disse forbindelser udsprang; igennem Hoeps købmandsgaard i Hamburg gik allerede fra midten af 80erne, men navnlig i de fire sidste aar af hans liv, fra 1590—93, en stadig strøm af engelske gæster.

De navne, Ehrenberg nævner, og de eksempler, han anfører, kan let forøges;[1] det vilde ikke være uden interesse, om alle de indførsler, der findes i regnskabsbøgerne herom, blev sammenstillede og benyttede til at give et samlet billede af virksomheden og livet i den Hoepske købmandsgaard. Alene for halvdelen af aaret 1591 har jeg noteret: 11. marts kommer mr. Thomas Piggott og mr. Hannicken, mr. Piggott rejser igen 16., men kommer snart efter tilbage og har til gæster hos sig mr. Mooll, mr. Robartt Allen o. a. 28. marts kommer Thomas Mowlson og mr. Edwartt Paruys; 10. apr. Alssop Krafft og Richard Assborn, der kommer fra Lüneburg, den sidste bliver til 15. apr. og har mr. Wilm Bonde og mr. Mouwell til gæst, 27. apr. kommer mr. Spencer, der opholder sig hos Hoep til 31. apr. og atter fra 4. til 7. maj, fra 8. til 10. maj. 3. maj kommer atter mr. Piggott. han bliver til den 16. maj, vender tilbage 19. og bor atter hos Hoep fra 2. til 7. juli, fra 8. til 10. juli, 7. og 8. aug. Fra 2. til 9. juni bor gamle mr. Rich. Mooll hos ham; 30. juni kommer mr. Pule med en knægt, og han kommer atter 7. aug. fra Stade; 2. juli kommer mr. Hannicken og mr. Hamson o. s. v.[2] Denne liste gør ikke fordring paa at være og er langt fra fuldstændig; den giver blot et ringe udsnit af den stadige bevægelse, som gæsters ankomst og afrejse foraarsagede.

414. Hoeps forretningsforbindelser med disse hans gæster bestod dels i kommission, dels i spedition, herunder ogsaa modtagelse og udbetaling af pengesummer. Kommissionsforretningen var væsentligst indkøbskommission; salget af de engelske tøjer besørgedes af de engelske faktorer, dels i Stade, men formodentlig ogsaa nok i Hamburg, hvor ulovligt dette end var.

En vigtig gren af indkøbskommissionen var køb af heste, dels enkeltvis til brug paa rejserne, dels i større partier til videreforhandling; men ogsaa for egen regning drev Hoep en ikke ringe hestehandel. Af Englænderne synes særlig Walraffe Freyon at have handlet med heste; 1593 køber Hoep for hans regning 8 heste, der varierer i pris fra $64^1/_2$ til 100 daler pr. stk.; ialt koster de 612 daler; dertil kommer Hoeps salær, der er 4 daler pr. stk., men opføres med 34 daler, altsaa lidt over $5^1/_2$ %[3]. Iøvrigt omfattede disse indkøbskommissioner næsten alle tyske eksport- og mellemhandelsvarer. Som eksempler kan anføres: 1588 28. og 30. novbr. køber Hoep for mr. Richard Stukes 9 pakker hør og hamp efter vægt à 21 β pr. sk℔., købesummen udgør ialt 66 ℳ 2 β 6 ₰, omkostningerne er 12 ℳ 4 β, Hoeps salær er 4 β pr. pakke, skulde altsaa være 2 ℳ 4 β, men opføres med 2 ℳ 3 β, hvad der giver c. $2^3/_4$ % af købesum + omkostninger[4]. 1590 30. marts køber han for Wylm Bonde 5 ruller voks, købesum 1831 ℳ 2 β, omkostninger 6 ℳ 6 β; „vor myn solaryum per rolle $^1/_2$ daler = 5 ℳ, kun $^1/_4$ %[5]. 1593 6. novbr. „vor mr. Fulck Rattfort gekofft ahn flockenn alse folgett . . . . . . vor myn solaryum 1 β per sten, 52 sten 3 ℔ is 3 ℳ 4 β“[6]. Man ser af disse eksempler, dels at der

---

[1] Ehrenberg Hamburg 257.
[2] G 81^1—82, 86^1—87, 88, 92^1, 97, 99, 101.
[3] A 109^1 cf. Ehrenberg Hamburg 257.
[4] A 87^1—88.
[5] G 25.
[6] A 123^1.

stedse ydes Hoep salær, dels at dette salær ikke er en egentlig provision, d. v. s. ikke staar i procentvis forhold til købesummens størrelse; en beregning i procent giver tværtimod de mest afvigende resultater.

Salæret er et gebyr, som regel pr. stk. og som regel beregnet i daler: 4 daler pr. hest, $^1/_2$ daler pr. rulle voks; 4 ß d. v. s. $^1/_8$ daler pr. pakke hør; kun en enkelt gang beregnes salæret i forholdet til varens vægt 1 ß pr. sten. Denne forskel i salærets størrelse og beregning kan heller ikke ses at bero paa forskel i varen, og den giver da indtrykket af en vilkaarlighed, der viser, at der ikke i Hamburg paa dette tidspunkt har været faste usancer for en saadan salærberegning; den maa, som man ogsaa træffer antydning af i forholdet til Valentin Palmer, være fremkaldt ved, at salærets størrelse væsentligst har beroet paa kommittentens forgodtbefindende, eller i alt fald er bestemt ved særlige aftaler mellem Hoep og hver af hans kommittenter.

At salæret bestemmes af kommittenten, derpaa afgiver Hoeps forhold til Humfrey Spencer et eksempel, der er ganske analogt med det ovenfor nævnte fra forholdet til Valentin Palmer. I tiden 21. juni til 28. aug., vistnok 1588, har Spencer opholdt sig hos Hoep, der i denne tid har udført forskellige forretninger for ham; han har modtaget rede penge for ham fra Stade, bl. a. fra Thomas Piggott, og inkasseret veksler, han har gjort udbetalinger for ham f. e. til Abraham Lemans 1000 daler, til Martten Enssbarch 300 daler, han har købt to heste til ham for 33 og 21$^1/_2$ daler, har medgivet ham 10 daler paa en rejse til Lübeck; i afregningen bemærker han saa: „mr. Spancar hefft mi geschenkett ffor kopen sine perde vnde entfangen sin geltt 1 ℔ 2 s." d. v. s. 4 daler[1]. Her har da salæret ganske karakter af en gave.

415. Et meget stort omfang antager Hoeps speditionsforretning. Dens opgave var først og fremmest at formidle vareforsendelserne mellem de engelske købmænd og faktorer, mellem London og Stade; hvad der her gav Hoep mest at bestille, var modtagelsen af varer fra Stade og deres videreforsendelse til England, thi størstedelen af de engelske tøjer kom til Stade med merchant adventurers aarlige flaader; dog finder man ogsaa i Hoeps regnskabsbøger nu og da import til Stade via Hamburg.

Med varerne fra Stade modtog han som regel 2 eller 4 engelotter[2] til dækning af en del af omkostningerne, disse betalte han og sendte saa varerne videre til England. Saaledes modtog han eksempelvis 1586 20. oktbr. fra mr. Hocknell 4 pakker, der skulde sendes til mr. Henry Parvis, fra mr. George Huxley 5 pakker til mr. Thomas Lowe; 22. oktbr. fra Hocknell 3 pkr., fra Huxley 3 baller, 23. oktbr. fra Hocknell 1 balle; 26. oktbr. fra Huxley 1 balle og 30. oktbr. atter 1 balle[3], o. s. v.

Ved siden af vareforsendelsen mellem Stade og London spillede endnu to forsendelsesretninger en fremragende rolle i Hoeps spedition; den ene var Hansehandelens gamle hovedvej Hamburg—Lübeck, ad hvilken Hoep forsendte en del engelske tøjer og modtog Østersøvarer; den anden var forbindelsen med Nürnberg, hvor de engelske købmænd vistnok blandt de nürnbergske borgere havde kommissionærer,

---

[1] A 57[1]–58.
[2] En engelot regnes 1586 22. oktbr. til 11 s. 8 d.; B 128[1]—129; men 30. oktbr. og 5. novbr. til 12 s. 4 d. B 129[1]–130[1].
[3] B 127[1]—131, 133[1]—136.

der besørgede deres indkøb af Nürnbergervarer og saa sendte dem til en Hamburgerspeditør, i disse tilfælde altsaa Hoep.

Saaledes modtager Hoep 1590 14. jan. fra Nürnberg, tilhørende Robert Harwood, 6 fade „kramgutt", 3. marts endnu 2 fade, samme dag sender han de 8 fade videre til London i to skibe, og bemærker om dem: tho vorschryuen vp Lundon an Tomass Smidtt tho Shipsszide, Sopers Lens ende. Senere modtager han atter 1 td. med varer, „dutt gutt mitt den ersten tho senden vp Lundon an Jardes Salter, marcion in Lundon. Van Lundon sall mr. Jardes Saltter mi senden etliche fatte van ditt marck; de td. is werdich 10 ℔, darin bley, dar men mede schrifft. Hertil er føjet: Robbart Harwood og det mærke, hvortil der henvises. er øjensynligt dennes; under det er skrevet: up Norenborch an Mychell Ersinger. Senere bemærkes atter i anledning af Rob. Harwood: Hans Hyllt sall all de guder van Noernborch an mi senden[1]. Robert Harwood er da sandsynligvis en engelsk faktor i Stade, hans kommittenter i London er Thomas Smidt og George Salter, som kommissionærer i Nürnberg benytter han Mychell Ersinger og Hans Hylt, og de Nürnbergervarer, han dels for egen, dels for sine kommittenters regning importerer til England, lader han i Hamburg Hoep speditere. Det var store varemængder, der ad disse veje og for et betydeligt antal kommittenter samledes hos Hoep og af ham, efter at alle omkostninger i Hamburg var betalt, forsendtes videre; til illustration kan anføres, hvad han blot for een kommittent og i en kort tid modtog og afsendte: for Rob. Allen spediterede Hoep 1590 4. marts: 1 fad vin, 20. marts: 10 sække peber, 22.: 800 klapholt, 26.: 20 stk. buckrall og 2 kister med husgeraad, 28.: 3 kurve kannaster, 2. apr.: 1 kurv kannaster, 4.: 1100 klapholt, 9.: 1 kiste sukker, 13.: 2 pakker kirsey, 2 pakker læder, 1600 klapholt, 500 klapholt, en kurv kanel, 2 td. med harnisk og 10 stk. kobber[2].

Hvad salæret for spedition angaar, ses det ganske som ved kommission at være beregnet pr. stk. og som regel i daler. Udover dette er det vanskeligt at se noget bestemt princip for salærberegningen, der hverken synes bestemt ved kommittentens person eller ved varens art; de almindeligst tilbagevendende satser er ½ daler og 1 ort d. v. s. ¼ daler pr. stk.; det er muligt, at dette beror paa, at der har fundet en almindelig nedsættelse sted, eftersom ½ dalersatsen synes at forekomme i 80erne, ortsatsen i 90erne. Men foruden disse satser finder man ogsaa lavere paa 3 β pr. stk. Endelig faar Hoep ogsaa salær for modtagelse og udbetaling af penge. Ovenfor er nævnt et eksempel paa, at salæret i et saadant tilfælde nærmest var en ren gave; i et enkelt tilfælde, hvor omsætningen andrager et beløb af 1024¼ rigsdaler, beregner han sig et salær af 5 daler, d. v. s. ½ %;[3] i et andet, hvor summen kun beløber sig til 452 ℔ 14 β, nøjes han med det almindelige speditionssalær af en ort = 8 β 3 ₰[4].

416. Ligesom Hoeps hele virksomhed som kommissionær for Palmer kan antages at hvile paa den almindelige instruktion, af hvis indhold han har gjort de ovenfor fremførte løse notitser, saaledes maa det ogsaa antages, at hans virksomhed som kommissionær og speditør for hans andre engelske kommittenter paa samme maade hvilede paa mere omfattende aftaler, der skulde tjene ham som vejledning. Det er vistnok ogsaa rimeligt at antage, at han som regel fik overdraget al spedition og kommission i Hamburg for vedkommende kommittent, at der da tillige blev truffet aftale om salæret, og at han, ligesom han for Palmer maatte gøre rejser, saaledes hyppigt maatte paatage sig besørgelse af breve, og iøvrigt naturligvis, som det stedse havde været til-

---

[1] G 14[1], 15, 23. 24[1] 35[1], 36.
[2] G 24. Fremdeles novbr. 16, 26, decbr. 2, 4. 63[1].
[3] A 124[1]: Hijruan vor min solarijum ½ daler, is 5 daler, is 10 mk. 5 sk. Hertil omkostninger: Dijt suluige geldt hebbe ich suluest vp Stade gebrochtt undt itt mr. Fulck Rattfortt auer anttwordett, hefft my tho vngelde gekost ½ rikesdaler, is 1 mk. 0 sk. 6 d. lubs.
[4] A 125: Dijsse 60 ℔ 7 sk. 8 d. mr. Fulck Rattfortt thogesunden by mr. Peter Pijrrij tho gesunden de 9. december vor myn solarium ¼ daler, is 8 sk. 3 d.

fældet, havde at holde sine kommittenter underrettet om, hvad der kunde være af interesse for dem. Rundt om finder man spor af saadanne almindelige aftaler og instruktioner.

Som saadanne kan jo allerede opfattes bemærkningen om, at Hans Hylt i Nürnberg skal sende alle Harwoods varer til Hoep, bagved maa ligge en aftale mellem Harwood og Hoep om, at denne skal have al spedition for ham i Hamburg. Paa samme maade maa opfattes et brev fra Jarrie Astell, for hvem Hoep udførte kommissions- og speditionsforretninger, til Lucas Stork, der var bosat i Krakau og, som det fremgaar af brevet, dær var Astells kommissionær; han faar ordre til at sende alt tømmer, egetræ, huder, hør, voks o. s. v. „tho Hamborch (sikkert via Danzig) tho einem mr. Matteis Hoep, hwo shall make conseinstisszen (!) wntto mi in tho Inglantt“[1]. Ogsaa her maa man antage en almindelig aftale mellem Astell og Hoep. Men man finder ogsaa gengivelser af aftaler og instruktioner; saaledes: „to gedenken wegen mr. [Tocker], datt he leet in syne stede [de sine] dingen vorwaltt vnd de sulke gelt soll vor schetten, datt ick vor em vttlegge, vnd soll mi de guder senden van Stade, so ick up Lunden vor em sall scheppen, sin nam is Wylm Heynde, licht in Stade bi Johan Chyapman. Wegen hoppen sall ik em senden in 1 nask de proffe vnd den kopp daruan. Ick sall mr. Tocker schriuen van alle war boschett the Lunden the husz by mr. Artor Starke vp Sunnt Mar Hill harde bi Billingsgett“[2] og „20. nouember (1590?) commission van mr. Jeronemey Heidon: in ein ider schipp 1 stucke, itt szi denn, datt dar nene schepe mer is denn 1 schip, dan schall me se beide schepen. All de breffe sall me up ffor Lunden in Harmen Langermann sine breffe for slatten . . . Richiartt Bladwell edder mr. Winkell tho Stade sall all de vnkosting bodzalen[3].

417. Naar ovenfor er medtaget en oversigt ogsaa over Hoeps virksomhed som speditør for Englænderne, er det, fordi kommission og spedition i datiden var saa nøje forbundne, og fordi man deraf ser, hvor gennemgaaende lønprincipet var i alle Hoeps forretningsforbindelser med engelske købmænd. Dette var kun en naturlig og nødvendig følge af, at i denne kommissionshandel var muligheden for gensidighed absolut udelukket; de engelske købmænd, der benyttede Hoep som kommissionær, modtog ikke varer fra ham til salg i England eller andetsteds; forsaavidt hans egenhandel gav sig udslag i konsignation af varer til London, maatte han med dem vende sig til de hamburgske faktorer dær. I disse forbindelser fremtraadte da kommissionshandelen rent, som en selvstændig virksomhed, ikke som et nødvendigt komplement til en egenhandel af tilsvarende omfang.

Provisionen gled naturligt ind i tysk kommissionshandels form, hvor gensidigheden var ophævet; hvor let den end indføjedes, maatte den dog hurtigt virke til en vis grad omskabende. Allerede indenfor det tyske handelsliv selv havde værtskommissionæren været en mand, der, hvor betydelig hans egenhandel end var, i forholdet til sine kommittenter saa at sige alene havde været kommissionæren. Dette pointeredes ved provisionen, derved kunde kommissionærvirksomheden mere bestemt sondre sig ud som særligt erhverv; og navnlig kom modsætningen frem i forbindelserne med de fremmede; her var fra det 16. aarh.s slutning og senere i det 17. og 18. aarh. de fremmede købmænd alene kommittenter, de tyske alene kommissionærer.

[1] B 114[1]. Hele brevet er skrevet i et saadant fortvivlende Tysk-Engelsk.
[2] G 1.
[3] G 67[1]

Derved maatte ogsaa straks interessemodsætningen mellem kommittent og kommissionær blive stærkere betonet; provisionen maatte videre bevirke, at alle de punkter, der hidtil indenfor tysk handel havde staaet ret ubestemt, nu sattes i skarpere belysning. Provisionen, det var nu kommissionærens sikre løn for hans arbejde, men hvilke krav kunde kommittenten til gengæld stille til ham[2]. Det er indlysende, at særlig den engelske kommittent vilde forlange dette spørgsmaal besvaret saaledes, at tysk kommissionshandels form derved bragtes saa nær op til engelsk som muligt.

418. Kommittenten vilde til gengæld for provisionen føle sig berettiget til og forlange vished for, at den fulde fordel af forretningen tilfaldt ham, i alt fald hvor ikke en meget stærk usance satte visse grænser. Derfor er det, at Hoep som værtskommissionær for Valentin Palmer maa opgive ekstraavancen over limito; derfor maatte kravene til kommissionærens regnskabsaflæggelse skærpes; der maatte forlanges paalidelig afregning og hurtig, at den des bedre kunde kontrolleres, der kunde ikke mere som endnu i Hoeps faktortid gaa et aarstid hen, inden der kom afregning, undtagen hvor ganske særlige omstændigheder eller en meget stor afstand lagde uoverstigelige hindringer i vejen.

Fremfor alt maatte den tyske kommissionær nu lære at forstaa, at en instruktion ikke var en henstilling eller et ønske, men en ordre, der skulde efterkommes. Dog netop dette krav voldte det utvivlsomt kommittenten den største vanskelighed at faa anerkendt eller rettere at faa gennemført i praksis. Thi stødte det maaske end i og for sig ikke paa principiel modstand hos kommissionæren, havde det dog at trænge igennem og omforme en aarhundredgammel, hævdvunden opfattelse af kommissionærens stilling og en dertil svarende praksis. Hvor stor vanskeligheden her var, illustreres godt ved et brev fra Hoep til Hinrich Berendes, dateret 1568 12. juni. Det var gennem Berendes, at Hoep havde opnaaet forbindelse med Bonaventura Bodecker; det var en meget værdifuld og betydningsfuld forbindelse, og det fremgaar af alle Hoeps breve, at han er paa det ivrigste optaget af at handle ganske, som Bodecker maatte ønske. Men Hoep var dog som faktor fra den gamle tid, medens Bodecker var en af den nye forretningsaands repræsentanter — og saaledes var det sket, at Hoep, der modtog sine ordrer fra Bodecker tildels gennem Berendes, formodentlig i misforstaaet iver havde handlet som en faktor fra det gamle systems dage og havde afveget fra sin instruktion. Det er det, han gør afbigt for i dette brev: han venter godt køb paa tøjer og vil da gøre indkøb af de bedste sorter „auer in kenen wegen auer e. l. commission gan, ick werde mich mine dage souel nicht mer vordristigen, we ich vormals gedan hebbe, ich werde nach e. l. commission vorttfarenn so with, alse it streckett, und nichtt darbauen, vff das der here kene vrsake edder fault an mich vindett.“ Kan man i disse ord høre den gamle tid spotte lidt over den nye tids pedanteri? Lidt af den redelige kommissionærs uvilje mod saaledes at lade sig binde af en instruktion, der ogsaa fæstnede sig i det senere atter og atter gentagne hollandske ordsprog: thue quatt und folget ordre.“

Imidlertid, for det 16. aarh.s største kommittenter, der ofte havde saa langt mere omfattende spekulationsforretninger for øje, end den ældre tid nogensinde havde drømt om, var det af højeste vigtighed, at dette krav indskærpedes, og at kommissionæren i det hele taget fik den klarest mulige forestilling om sine pligter.

Ganske særlig maatte den engelske kommittent anse opfyldelsen af dette krav for den nødvendige forudsætning for, at han skulde betro sine forretninger til tyske kommissionærer. Ved de engelske købmænds nu hyppige rejser til alle de vigtigste nordvest- og sydtyske byer, men særlig til Hamburg, blev alle tyske handelsforhold dem saa velkendte, at det blev dem muligt i noget omfang selv at træffe dispositioner, foruden at deres vares kvalitet og art her som overalt tillod dem at fastsætte betingelser paa forhaand; ved oprettelsen og forbedringen af postforbindelser mellem Nordvesttyskland og England[1] blev det dem muligt at meddele hyppigere ordrer og udøve kontrol i Hamburg næsten saa godt som i Antwerpen. Derfor ser man overalt i Hoeps forbindelser med engelske kommittenter instruktionen dukke op, og i det hele taget maatte jo de engelske købmænd se forholdet til deres tyske kommissionærer fra det synspunkt. som udviklingen af kommissionshandelen indenfor den engelske handel indgav dem.

419. Ud fra disse forudsætninger bliver det forstaaeligt, at indenfor den ældre tyske partikulærret netop Hamburgs stadsret af 1603 (1605) — og netop kun den — indeholder en fyldigere samling retsregler om kommissionshandelen.

Denne stadsret var oprindelig blot tænkt som en omarbejdelse af den ældre af 1497; men snart fandt man det nødvendigt at skabe et helt nyt værk, hvis udarbejdelse, for at den kunde ske hurtigere, 1603 31. maj fordeltes mellem to borgmestre, ni raadsherrer og raadets syndicus. Allerede da var det besluttet, at den nye stadsret i modsætning til alle andre tyske stadsretter ogsaa skulde indeholde et særligt afsnit om kommissionshandelen, thi det overdroges to raadsherrer blandt andre afsnit ogsaa at udarbejde et „van factoreien“[2]. I den publicerede stadsret findes dette afsnit som dens 2. dels 12 titel, det har til overskrift: „von anwaldschafft und befehl“ og indeholder ti artikler, af hvilke de syv er hentede direkte fra Romerretten[3], medens der for de tre ingen kilde kan angives.

Det 16. aarh. var den tid, hvor receptionen af Romerretten i Tyskland tog meget stærk fart; v. Below har nylig stærkt fremhævet, at aarsagerne hertil væsentligst var ydre: den tyske rets partikularisme og uensartethed, trangen til en ensartet ret og til en skreven ret, de romerretskyndige juristers store indflydelse som dommere i de højeste domstole og som medlemmer af de kommissioner, der udarbejdede kodifikationerne[4]. Det vilde da ligge nær at nøjes med en antagelse af, at optagelsen af romerretlige regler ogsaa her blot er virkningen af et

[1] Herom Ehrenberg Hamburg 255 anm. 23, 256, anm. 24.

[2] Hamburg indl. 8. Raadsherrerne Hinrich v. Spreckelsen og Hinrich Sylm fik 1603 31. maj tildelt: van Schiffrecht, Assecurantie, van Factoreien, navtico foenore, Wechseln.

[3] Af disse maa her en, § 2, lades ude af betragtning, da den ikke gælder kommissionshandel.

[4] v. Below Rezeption 106 ff., 163.

tilstrækkeligt stort kendskab til Romerretten hos stadsrettens udarbejdere, af hvilke da ogsaa de fem var licentiater og de to doctores. Et lidt nøjere studium af stadsrettens enkelte bestemmelser paa baggrund af et dybere kendskab til Hamburgs handelsliv i disse aar vil dog utvivlsomt gøre det indlysende, at man i det mindste for dette afsnits vedkommende virkelig kan paavise, at rent praktiske kommercielle aarsager bestemte ikke blot receptionen, men i det hele taget indholdet af Hamburgerstadsrettens afsnit om kommissionshandel[1].

420. Man maa erindre, at ved kommissionens overvejelser maa paa dette punkt hensynet til Englænderne have spillet en afgørende rolle.

Det store spørgsmaal i den hamburgske handelspolitik i disse aar var, om byen paany skulde søge at faa merchant adventurers til at vende tilbage eller ej. Forbitrelsen over det raske kup, hvorved Stade i 1587 fik dem til at henlægge deres stapel dertil, havde bragt Hamburg til, skønt stadig mistænkt af de andre byer, at slutte sig til den af Lübeck indledede fjendtlige politik mod Englænderne. Men den var ynkeligt slaaet fejl, fra 1601 kom de engelske skibe atter til Stade, 22. apr. tillod Hamburg atter tilførsel af engelske tøjer fra Stade, og den fik øjeblikkelig et stort omfang. I foraaret 1603 kom det ved et møde i Bremen til et heftigt sammenstød mellem Hamburg og de andre Hansebyer, idet disse atter, omend i tilsløret form, beskyldte Hamburgerne for hemmeligt at søge forbindelse med Englænderne; een af de hamburgske afsendinge var licentiaten Sebastian v. Bargen, der lige fra mødet rejste hjem for at deltage i stadsrettens udarbejdelse. Om Englænderne vilde vende tilbage til Hamburg, syntes mere end tvivlsomt; men det hamburgske raad kunde ikke være uvidende om, i hvor stort omfang hamburgske købmænd nu i mere end tyve aar havde haft kommissionsforretninger at udføre for dem, det maatte vide, at denne bevægelse navnlig havde faaet betydning, siden Stade var blevet stapelplads, og at dens betydning vilde forøges, netop hvis Englænderne blev dær; vendte de tilbage, vilde det altid være heldigt at bevare saa meget som muligt af de engelske kommissioner for Hamburgerkøbmanden. Det maatte ogsaa være velbekendt i det hamburgske forretningsliv, at den engelske kommittent opfattede kommissionærens stilling paa en væsentlig anden maade end den hidtil tilvante, at han forlangte punktligere opfyldelse af instruktionen og ikke indrømmede kommissionæren saa stor handlefrihed. Paa den anden side kunde Hamburgerkøbmanden som kommissionær ogsaa tiltrænge en vis beskyttelse mod indskrænkninger, der syntes for nærgaaende, eller mod, at visse større forpligtelser, der havde været naturlige i ældre tid, nu uden videre overførtes Overgangstiden var i det hele næppe ganske let for den hamburgske købmandsstand; opgaven var at finde en ordning, der paa een gang ydede den beskyttelse og samtidig viste den ærlige vilje til at forstaa og imødekomme det engelske standpunkt.

Det er fristende af en engelsk udtalelse af 1604 om, at det hamburgske raad og byens fornemste indbyggere utvivlsomt vilde modtage den engelske købmand godt, hvad der jo ogsaa stemmede med deres egen fordel, at slutte, at netop formuleringen af det for Englænderne vigtigste afsnit i stadsretten af 1603 havde haft den forønskede virkning.

421. Først og fremmest gjaldt det om at indskærpe de hamburgske kommissionærer deres pligter i dette deres forandrede forhold til kommittenten, og hertil var unægtelig de romerretlige mandatsregler „durch-

---

[1] v. Below selv er saa langt fra at benægte praktiske aarsager til receptionen, at han udtrykkelig bemærker: Natürlich bestreiten wir gar nicht, dasz im Verlauf der Rezeptionsgeschichte das Studium des Römischen Rechts auch direkt durch ein starkes praktisches Bedürfnis befördert worden ist. Es machte sich geltend, als die Rezeption weiter vordrang, und besonders als sie ihrer Vollendung entgegenging. l. c. 122.

aus passend"[1]. Enhver skal nøjagtigt følge den ordre, han har modtaget og ikke overskride den; har han engang paataget sig ordrens udførelse, er han pligtig at arbejde derfor og udføre den; den, der har accepteret en ordre, men overtraadt den, kan ikke føre klage mod kommittenten, men denne mod ham, fordi han har overtraadt den[2] — saaledes lyder afsnittets første artikel. Og videre art. 3: enhver, der har accepteret en ordre, er pligtig at anvende al omhyggelighed derved. Derfor, sker der ved hans skyld, ligegyldighed eller forsømmelse nogen skade, er han forpligtet til at erstatte den; men han er ikke forpligtet til at svare til, hvad der sker ved et uforudseeligt tilfælde, medmindre han da selv har paataget sig risikoen[3]. Art. 4: den, der af nogen har modtaget ordre om eller penge til indkøb af varer og ikke udfører sit hverv, er forpligtet til at erstatte kommittenten al skade, denne deraf maatte have, og dertil den interesse, han havde i forretningens udførelse[4].

To af de fra Romerretten hentede bestemmelser gælder kommissionsforholdets ophør; af disse bestemmer art. 10, at mandatet ophører saavel ved kommittentens som ved kommissionærens død; alle omkostninger, der bona fide er anvendt paa udførelsen af ordren, skal dog erstattes, og kommissionæren maa, selvom han ikke kan bringe forretningen til afslutning, dog gøre de nødvendige udlæg[5]. Nødvendigheden af at optage denne bestemmelse var formentlig givet ved den livligere kommunikation; den begyndende regelmæssige postforbindelse gjorde det muligt, at meddelelse om kommittentens dødsfald kunde indtræffe inden kommissionens udførelse. Endogsaa en tilbagekaldelse fra kommittentens side kunde nu tænkes; art. 9 bestemmer, at naar kommittenten har givet ordre til at købe og senere tilbagekalder den, er han dog forpligtet, forsaavidt købet allerede har fundet sted, inden tilbagekaldelsen kommer til kommissionærens kundskab[6]. Paa et punkt, der netop paa dette tidspunkt var blevet af betydning i praksis, kunde man da yde kommissionæren beskyttelse ved at optage en Romerretsregel.

422. Det samme var ogsaa tilfældet paa et endnu langt vigtigere punkt, nemlig med hensyn til kredittilstaaelsen. Næppe noget andet

[1] Goldschmidt 331.

[2] Hamburg 359. P. II tit. 12. § 1: Ein ieder soll seinem empfangenen Befehle fleissig folgen und denselben nicht überschreiten. Auch da er einmal den Befehl angenommen, ist er demselben nachzusetzen und ihn zu vollziehen verbunden. Und derselbige, welcher die Vollmacht angenommen, aber übertreten hat, kann nicht den Befehl-geber, sondern der Befehlgeber diesen, der wider den Befehl gehandelt, besprechen.

[3] Hamburg 359. P. II tit. 12 § 3: Ein ieglicher, so einen Befehl auszurichten über sich genommen, ist darbey allen möglichen Fleisz auzuwenden schuldig. Und derowegen, so durch seine Schuld, Fahrlässigkeit oder Versäumnisz einiger Schade geschiehet, ist er denselben zu erstatten, aber gar nicht was durch einen unvorsehnlichen Fall sich zuträgt, dazu zu antworten verpflichtet, es wäre denn Sache, dasz er solches auf seine Gefahr angenommen, dabey es billig bleibet.

[4] Hamburg 359–60. P. II tit. 12 § 4: Welcher von iemanden eine Vollmacht oder Geld annimmt um Waaren oder Güter einzukauffen, und demselben nicht nachkommt, der ist dem Befehlgeber allen daher erwachsenden Schaden und Interesse abzutragen verpflichtet.

[5] Hamburg 361. P. II tit. 12 § 10: Durch tödtlichen Abgang sowol desselbigen, der da befiehlet, als dessen, dem befohlen ist, wofern alles noch in vorigen Stand beruhet, wird das Mandat erloschen; und sollen alle Kosten, so auf Verfolg des Mandats unter gutem Glauben aufgewendet, in alle Wege entrichtet werden. Und im Fall der Befehlhaber die Sache auch noch nicht endigen können, so sind doch nothwendige Unkosten zu bezahlen.

[6] Hamburg 361. P. II til. 12 § 9: Wenn einer etwas befohlen hätte zu kauffen, und das hernachher wieder würde verboten, woferne das Gut gekaufft ist, ehe denn der Befehlhaber das geschehene Verbot erfahren, dieszfalls bleibet gleichwol der, so es befohlen zu kauffen, verpflichtet.

spørgsmaal maatte i overgangstiden fremkalde større vanskeligheder. I den klassiske hanseatiske handel havde kommissionærens ret til at tilstaa kredit været et selvfølgeligt led af den store handlefrihed, der i det hele var ham indrømmet; utvivlsomt var denne opfattelse endnu stedse den herskende i handelsforbindelser mellem tyske købmænd. Men lige saa sikkert var det, at den engelske kommittent ikke ansaa kommissionæren for berettiget hertil uden særlig bemyndigelse, denne anskuelse var ikke blot nu og langt senere den ubetinget herskende i engelske købmandskredse, men den blev jo endog 1611 udtrykkelig fastslaaet ved dom[1]. Der var nu ganske vist een udvej ud af dette dilemma; de fleste forbindelser mellem engelske kommittenter og tyske kommissionærer havde hidtil fundet sted i værtskommissionens form, hvor kommissionæren var forpligtet til til en vis termin at yde kommittenten betaling for solgte varer, uanset paa hvilke betingelser han selv havde solgt; derved beholdt kommissionæren sin ret til at tilstaa kredit, men kom, saasnart han ikke nøje afpassede den frist, han tilstod efter afregningsterminen, til at staa del credere. Det kunde være naturligt, saalænge den større avance, han maaske opnaaede ved at give længere frist, tilfaldt ham selv; men naar hans egen fordel blev indskrænket til provisionen, var det urimeligt, at værtskommissionen usancemæssigt skulde afføde en del credere-forpligtelse. Derfor bestemte art. 7, at hvis nogen efter modtagen ordre sælger varer paa tid, og køberen senere bliver insolvent, skal der ikke derfor kunde rejses krav mod kommissionæren, saafremt køberens forhold, paa den tid, købet fandt sted, var saadanne, at ogsaa andre gode købmænd vilde have ydet ham kredit[2]. Ved optagelsen af denne regel opnaaede man ganske vist bestemt at udsondre del credere-hæftelsen fra kommissionærens almindelige pligter, men forsaavidt det virkelig var meningen kun at indrømme kommissionæren ret til at tilstaa kredit, naar han havde udtrykkelig bemyndigelse dertil, var sikkert de hamburgske købmænd enige om, at stadsrettens udarbejdere her havde gjort for store indrømmelser til det engelske standpunkt. Derfor foreslog borgmester Ulrich Winckel, da, vistnok i tiden 1618—27, en revision af stadsretten var paa tale, at der i art. 7 skulde tilføjes: eller forsaavidt det er sædvane at forhandle saadanne varer paa tid, og dette ikke er kommissionæren udtrykkeligt forbudt[3]. Selvom denne tilføjelse aldrig blev lov, er der dog næppe tvivl om, at praksis fortolkede den romerretlige lovregel saaledes.

423. Stadsrettens udarbejdere har imidlertid indset, at Romerretten alene ikke slog til; der blev endnu dog nogle meget vigtige praktiske forhold tilbage, som behøvede faste regler. Derfor indføjede de selv de tre artikler, hvorfor der ingen kilde kan angives. Hoeps virksomhed for de engelske købmænd bestod ikke blot i egentlig kommission og

---

[1] Cf. ovfr. 272—73.

[2] Hamburg 360. P. II tit. 12 § 7: Würde einer auf empfangenen Befehl auf Zeit und Termin iemande Güter verkauffen, und der Kauffer darnach in Discredit gerathen, so soll dadurch der Befehlhaber nicht gefähret werden, woferne zu der Zeit als der Kauff beschehen, der Kauffer also bewandt gewesen, dasz ihm auch andere fleissige Händler getrauet hätten.

[3] Thesaurus I, 832.

spedition, han paatog sig ogsaa for dem at modtage indbetalinger, der formentlig var provenuet af forretninger, de selv havde afsluttet, og at tilsende dem disse summer. Det er et stærkt vidnesbyrd om, hvor selvfølgelig en ret kredittilstaaelsen forekom den hamburgske købmand som kommissionær, at man her fandt det nødvendigt at indsætte en bestemmelse (art. 6) om, at den, der havde fuldmagt til at modtage indbetalinger for en andens regning, ikke kunde tiltage sig myndighed til at tilstaa yderligere henstand[1].

Netop deri, at de engelske kommittenter selv saa ofte kom til Hamburg og derved ofte som sælger traadte i direkte forbindelse med dem, der ogsaa var den hamburgske købmands kunder som kommissionær, rummedes en fare. Stadsrettens udarbejdere var vel villige til paa punkter, hvor det var nødvendigt, at indskrænke kommissionærens nedarvede handlefrihed endog betydeligt, men de kunde ikke gaa med til at berøve hans kommissionærvirksomhed dens karakter af selvstændig købmandsvirksomhed. Dette vilde ske, hvis den fremmede kommittent kun vilde overlade kommissionæren afslutningen af forretningen, men, hvor lejlighed gaves, forlange dens udførelse henvist til sig selv, og særlig hvis han ved salgskommission vilde forlange, at medkontrahenten skulde yde betaling direkte til ham. Art. 5 bestemte da, at naar en kommittent meddelte en salgskommission, skulde derved forstaas, at det ogsaa tilkom kommissionæren at fordre og modtage betalingen[2]. En salgskommission skulde saaledes stedse indbefatte forretningens fuldbyrdelse, og kommissionæren fik da tillige overfor kommittenten den faktiske sikkerhed, der laa i, at han stedse havde enten varen, fordringen eller købesummen i sin besiddelse.

Imidlertid havde alle disse bestemmelser for øje den praktiske udvikling, der havde fundet sted i løbet af det sidste halvt hundrede aar, og som man nu stod midt i. Men fordi nye former trængte frem, forsvandt jo ikke de gamle; de levede endnu videre i forbindelserne mellem tyske købmænd indbyrdes; provisionen blev vel almindeligere, men der føltes næppe her, eftersom det 16. aarh.'s store spekulationsforretninger ophørte, nogen særlig stærk trang til en betydeligere indskrænkning af kommissionærens handlefrihed, i alt fald ikke udover en almindelig kraftigere fremhævelse af hans pligter. Derfor bestemmer art. 8, at hvis en kommittent giver nogen ordre til at handle, som han synes bedst, skal der herved forstaas, at kommissionæren uden egen risiko kan handle blot efter sin bedste overbevisning[3]. Selve artiklens ordlyd: giebt einer iemande dermassen befehl, als ihm zum besten däuchte zu handelen, er en genklang af den i det 15. aarh. staaende formel for overdragelsen af en kommissionsforretning: so do myn beste darby int vorkopen. Denne artikel vil da sige, at hvor kommissioner

---

[1] Hamburg 360. P. II tit. 12 § 6: Welcher Mann von iemande Vollmacht hat um Geld zu empfangen, derselbe kann sich keine Gewalt nehmen längere Zeit zu der Bezahlung zu verstatten.

[2] Hamburg 360. P. II tit. 12 § 5: Gäbe auch iemand Vollmacht etwas zu verkauffen oder zu vermieten, so wird zugleich dadurch verstanden, dasz derselbige Befehlhaber auch das Kauff- und Mietgelder einzufordern und zu empfangen Macht haben solle.

[3] Hamburg 360. P. II tit. 12 § 8: Giebt einer iemande dermasson Befehl als ihm zu besten däuchte zu handelen, solches soll hernachher auf guten Glauben und sonder Gefahr verstanden werden.

overdrages paa gammeldags vis, dær skal kommissionærens handleftihed ikke være mere indskrænket, hans udførelsesmaade ikke paalægge ham erstatningspligt overfor kommittenten i større omfang, end dette stedse har været tilfældet.

424. Det ses da, hvor nøje disse stadsrettens bestemmelser slutter sig til og er afstemte efter de forhold, der forelaa i praksis. At det er Romerretsregler, der bringes i anvendelse, er forsaavidt af underordnet betydning, som kun de, der passer ind i de praktiske forhold, optages, og det i en formulering, der saa nøje som muligt passer ind. Hvor de ikke slaar til, sætter man til af sit eget. Interessant er det at iagttage, hvorledes stadsretten, samtidig med at den indskærper kommissionæren hans pligter overfor kommittenten, hævder hans selvstændighed som købmand. Overdragelsen af kommissionen er resultatet af et tilbud og en accept, kommissionæren kan frit paatage sig eller afslaa udførelsen[1]. Paatager han sig den, fremtræder den ved udførelsen i alt ydre ganske som hans egen forretning; ved salgskommission var medkontrahenten udtrykkelig henvist til ham alene for hele forretningens afvikling, og naar ved indkøbskommission en tilsvarende regel ikke var givet, var det sikkert kun, fordi det her var en selvfølge, at varen af sælgeren leveredes til kommissionærens eget lager eller efter hans ordre. For kommissionæren forelaa der da ikke under almindelige forhold nogen foranledning til at gøre medkontrahenten opmærksom paa, at han handlede for fremmed regning; hans kommissionsforretninger gled nu som før ganske sammen med hans ofte betydelige egenhandel, det var i alle tilfælde ham, der overfor medkontrahenten berettigedes og forpligtedes, hvilket dog ikke hindrede, at stedfortrædelsesforholdet nu og da vilde blive oplyst, og kommittenten yde direkte betaling til medkontrahenten eller omvendt.[2] Ved den livligere og fastere kommunikation var de kommercielle forhold nu saaledes forandrede, at en indkøbskommission ikke altid meddeltes som den naturlige følge af en salgskommission, men hyppigt for sig alene, de faktiske saaledes, at direkte forbindelser mellem kommittent og medkontrahent ikke mere var udelukkede, netop derfor hævdede stadsretten kommissionærens ret til at fuldbyrde forretningen paa det punkt, hvor det var vigtigst, nemlig med hensyn til salgskommissionen, idet den her omformede den tidligere faktiske tilstand i en retsregel. Ud af den hamburgske stadsrets bestemmelser kan man da læse netop de forandringer, som provisionens indtrængen i forbindelse med den kraftigere og sikrere kommunikation maatte fremkalde.

425. Denne bevægelse fik i Hamburg et saa prægnant udtryk, fordi den dær i løbet af kort tid slog saa kraftigt igennem, fordi den stod i saa nøje forbindelse med en udvikling, der prægede og bestemte byens hele handelspolitik, og fordi revisionen af stadsretten blev foretaget netop, da disse motiver virkede med deres fulde kraft. Hvad der her findes sammentrængt og bestemt udtrykt, kan fra nu af forfølges

[1] Til stærkere fremhævelse heraf foreslog borgmester Ulrich Winckel ogsaa i § 1 efter vollziehen at tilføje: oder re integra nach Anleitung der gemeinen Rechte zu renunciren Thesaurus I, 832 cf. Poehls I, 271. (4).

[2] Cf. ovfr. 435—36.

som tendens overalt i den tyske kommissionshandel; thi i løbet af det 17. aarh. trængte provisionen mere og mere ind i forbindelserne ogsaa mellem tyske købmænd indbyrdes. For en stor del unddrager denne udvikling sig sikkert enhver nøjere efterforskning; det vil være vanskeligt i andre tyske byer at finde et saadant materiale som det, der for Hamburgs vedkommende er bevaret i de Hoepske regnskabsbøger, og i ingen anden by faldt bevægelsen sammen med en revision af stadsretten. For Østersøhandelens vedkommende afspejler bevægelsen sig ret tydeligt i Marquarts skrifter, medens Lübeck endnu 1586, da det „reformerede" sin ret, ikke havde fundet det nødvendigt at opstille nye regler for kommissionsforholdet[1]. Allerede i 1636 har Marquart forfattet en disputats om mandatet, hvori han særlig synes at have fremhævet, at provisionen var kommissionærens løn, og hvad han i sin store „Tractatus politico-juridicus de iure mercatorum et commerciorum", der udkom i Frankfurt 1662, udtaler om kommissionshandelen[2], drejer sig væsentligst om de samme spørgsmaal, som besvares i Hamburgerstadsretten, og som var fremkaldt af denne almindelige bevægelse. Saaledes fremhæver ogsaa han først og fremmest instruktionens betydning; han hævder, at en instruktion bør ikke fraviges, hvor mange vanskelige tilfælde det praktiske liv end her kan frembyde.

Han støtter dette ved ganske bestemte eksempler, der sikkert er hentede fra hans egen erfaring. Et af dem er: købmænd i Reval havde givet købmænd i Lübeck i kommission at købe visse varer og sende dem til Amsterdam; de skulde assurere varerne, og disse maatte ikke omlades under forsendelsen; assurancen ansloges at ville koste 8 %. Lübeckerne assurerede dem imidlertid uden klausulen om ikke at omlade varen, da assurancen med denne klausul vilde koste 15 %. Marquart ved vel, at de vilde kunne forsvare denne fremgangsmaade, men finder dog selv, at instruktionen i dette tilfælde ikke burde være fraveget.

Hans andet eksempel er: Titius sendte Gajus i Narva nogle fade vin i salgskommission med besked om, at han skulde remittere ham provenuet ved sikker lejlighed. Senere sendte han ham imidlertid ordre om, at han i stedet for skulde remittere visse varer, som han skulde købe for provenuet og oversende med de første skibe. Gajus solgte vinen, men overgav den ved salget indvundne pengesum til Damasippus, der imidlertid flygtede bort dermed. Dette sidste eksempel viser, hvor lidet Østersøhandelen var forandret i sin ydre skikkelse. Denne Damasippus er nemlig øjensynligt Titius' knægt, der havde ledsaget varen ved forsendelsen til Gajus, thi Marquart tilføjer om ham, at det var ham overdraget i almindelighed at drage omsorg for varen, men at han iøvrigt ikke havde nogen myndighed til at sælge vinen eller modtage købesummen. Altsaa er denne forretning i alt ydre ganske overensstemmende med den aarhundredgamle forretningsform: Titius sender sin knægt Damasippus af sted med vinen, for at denne skal drage omsorg for den under forsendelsen og aflevere den til hans kommissionær Gajus, formodentlig en i Narva bosat, selvstændig købmand; denne skal sælge den og faar saa oprindelig besked om at remittere pengene ved sikker lejlighed, senere om at remittere varer. Gajus lægger ikke nogen vægt paa, hvilken af disse to udførelsesmaader han skal vælge; maaske har han kunnet sælge vinen hurtigere end formodet, og da Damasippus, Titius egen knægt, synes ham den sikreste lejlighed, mener han det bedst at overgive ham købesummen, idet han derved handler ud fra de gamle forestillinger om kommissionærens handlefrihed. Heller ikke vilde der i ældre tid ved Damasippus flugt være rejst noget erstatningskrav mod ham. Men skønt alt ydre er uforandret, bedømmes dette tilfælde ganske anderledes ud

---

[1] Reform. Lüb. R. lib. 3, tit. 2, art. 20 gentager blot cod. IV, 82; cf. ovfr. 56.
[2] Marquart 306–9.

fra den nye tids opfattelse, der gennemtrænger hele Marquarts fremstilling. Marquart lægger al vægten paa de to instruktioner, han fremhæver udtrykkelig, at ved den sidste var den første tilbagekaldt. Ved ikke at følge denne sidste, nu alene gældende instruktion ifalder kommissionæren erstatningsansvar, thi en kommissionær maa enten helt udføre et mandat, eller ogsaa renunciere re adhuc integra.

426. Ogsaa ved Marquarts bemærkninger om provisionen kan man se, hvor nær de praktiske forhold, han har for øje, endnu staar den ældre tid, og man synes næsten at kunne spore, at han lever og skriver i selve gennembrudstiden. For kommissionærlønnen har han vel den nye betegnelse provision, men han bruger ogsaa to andre udtryk derfor: salarium, der er Hoeps og det 16. aarh.'s, og honorarium, der er hentet fra Romerretten og skal gøre det muligt at føre kommissionen ind under mandatets synspunkt. Thi idet han drager konsekvensen af Hamburgerstadsrettens reception af mandatsregler, betegner Marquart kommissionen som mandat. Dette er ganske vist efter sin natur ulønnet, men blandt købmænd gives der almindeligt mandataren provision; „dette er en moderne sædvane, der i vore dage er blevet udbredt paa de forskellige handelspladser til alle købmænd, nemlig at de giver deres mandatarer, faktorer, 1 eller $^1/_2$ % provision" — man ser, at selve den sats, Marquart angiver, netop er den, Hoep betalte Klenfelt. Ogsaa mærker man hos Marquart den anden side af sagen: nødvendigheden af, at kommissionæren beskyttes mod ubillige fordringer fra kommittentens side. Derfor afviser Marquart under henvisning netop til Hamburgerstadsretten tanken om, at kommissionæren uden videre skulde være forpligtet til at staa del credere. Og i et andet forhold, hvor han ogsaa hævder kommissionærens ret, kan man sikkert iagttage brydningen mellem kommissionærens nedarvede handlefrihed og hævdelsen af instruktionens betydning. Denne brydning synes nemlig at have ført til, at kommittenterne undertiden tiltog sig ret til kun at anerkende den del af den kommitterede forretning, der var udført i overensstemmelse med instruktionen. Herimod erklærer Marquart, at kommittenten ikke kan delvis acceptere, delvis forkaste udførelsen af forretningen, han maa acceptere eller forkaste den som helhed, og han tilføjer, at netop om dette spørgsmaal har der for kort tid siden været stærk strid mellem hamburgske og lybske købmænd.

427. Marquarts hele skildring har størst betydning ved sine praktiske eksempler og i det hele, fordi han skrev ud fra et omfattende kendskab til de faktiske forhold. Hans værk bærer tydelige spor af endnu at tilhøre gennembrudstiden; brydningen mellem den gamle og den ny tid mærkes i det, selve hovedpunktet, provisionen, er dog slaaet fast. Men det, at vederlaget ikke som i engelsk handel var den naturlige konsekvens af en kraftig koncentration af varehandelen, men saaledes lidt efter lidt, vare for vare, trængte igennem[1], forklarer, at man indenfor tysk handel ikke naaede til en saa almindelig gyldig sats som den engelske 2 %'s provision; i den følgende tid finder man i de

[1] I de samme aar, hvor provisionen faar fodfæste i Hamburg, viser den sig første gang (?) i Sydtyskland, hvor David Gauger, Augsburg, 1589—90 modtager provision for salg af silke. Sieveking JGVV 26, 209–10.

forskellige byer og atter for de forskellige varer et virvar af forskellige satser, snart er kommissionærens vederlag en provision, snart et gebyr — et virvar, som selv den nyeste tid ikke helt har udlignet[1]. Til fastholdelsen af denne uensartethed bidrog formentlig ogsaa, at der ikke bestemt sondredes mellem kommissions- og speditionsvirksomhed, og at den stærke indbyrdes konkurrence paa mange tyske pladser efterhaanden drev faktorlønnen ned, uanset om den var vederlag for kommission eller for spedition[2].

Som nu provisionen trængte igennem, maatte de gamle former komme i opløsning. Gensidigheden blev stedse mere et handelspolitisk princip, som byerne søgte at opretholde ved reguleringen af deres indbyrdes forhold, men som ikke mere i handelens daglige praksis forbandt købmand og købmand, societetet forsvandt eller afløstes af de friere forretninger à conto meta. Til dels ledsagedes denne bevægelse af en indtrængen af nye tekniske betegnelser. Endnu i den endelige redaktion af Hamburgerstadsretten finder man brugt de særlig nordtyske betegnelser for kommittent og kommissionær: befehlgeber og befehlhaber, men allerede i Hoeps korrespondance er disse afløst af princhipal og faktor, medens faktorschap bruges om kommissionærvirksomhed. Fra nu af er faktor den staaende betegnelse for kommissionæren — og endnu Parish kan betegne sig selv saaledes[3] — medens factorey betegner kommissionsforholdet, eller snarere kommissionsforretningen eller kommissionærvirksomheden; dog synes det, at disse udtryk paa visse pladser og navnlig senere i tiden har en tendens til at blive specielle betegnelser for speditør og spedition. Provision afløser hurtigt salarium som betegnelse for kommissionærens vederlag; i det 17. aarh. kan man lejlighedsvis finde ogsaa dette udtryk benyttet om selve kommissionsforholdet[4]. Af særlig interesse er det, at det sejrende udtryk: kommission oprindelig er betegnelsen netop for selve instruktionen. Mange eksempler fra Hoeps korrespondance viser, at commissio af ham kun bruges i denne betydning; saaledes naar han forsikrer Hinrich Berendes om, at han ikke mere vil fordriste sig til at gaa ud over dennes „commission“, naar han anmoder Bonaventura Bodecker om „commission“ angaaende sin optræden overfor Hartich v. Spreckelsen, og naar han selv betegner instruktioner, han har modtaget om forsendelse af varer og breve, som „commission van mr. Jeronemey Heidon“. „Kommissionär“, „kommissionsgeschäft“ o. s. v. kommer imidlertid først i slutn. af det 18. aarh. i almindeligere brug i Tyskland, og da vistnok alene ved en simpel overførelse af de franske betegnelser, næppe under indflydelse af italienske handelsretsforfatteres sprogbrug.

---

[1] Zander und Fehrmann Danziger Handelsgebräuche, Danzig 1901, 45: Für Getreide beträgt die ortsübliche Provision, welche der Landwirth an den Kommissionär (Faktor) zahlt, mangels anderer Abrede ein Prozent des erzielten Kaufpreises neben der vom Käufer an den verkaufenden Kommissionär zu zahlenden Faktoreiprovision von zwei Mark pro Tonne. Gutachten vom 30. Jan. 1897.

[2] Ovfr. 355—56.

[3] Ovfr. 389 anm. 1.

[4] I en svensk forordning mod fremmedes handel af 1673 21. marts siges art. 3: weil auch unter den Nahmen Provision ein grosser Unterschleif geschieht, also dasz einige Bürger offt von ihren eigenen Mitteln vor Fremde gegen Provision allerley Wahren ein- und verkaufen . . . Marperger Schwedischer Kaufmann, Wismar und Leipzig 1706, 383.

428. Paa overgangen fra det 16. til det 17. aarh. og i den nærmest følgende tid blev det da af den største betydning for særdeles mange tyske købmænd at faa overdraget kommissionsforretninger af fremmede købmænd, og derved sondrede de sig særligt ud som købmænd, hvis væsentligste erhverv netop var udførelse af andres forretninger. Men i forholdet til de fremmede var dengang den tyske købmand gennemgaaende kapitalmæssigt og forretningsmæssigt saa ganske den svagere part, og tilmed var det sikkert i den første tid netop den kapitalsvagere del af den tyske købmandsstand, der specialiserede sig som kommissionærer, særlig stræbte at give den del af deres forretning, der bestod i udførelse af kommissionsforretninger, der var uafhængige af deres egenhandel, et saa stort omfang som muligt. Endda havde de i disse bestræbelser at konkurrere med de fremmedes egne faktorer, der i denne tid trængte sig ind overalt. De kapitalkraftigere tyske købmænd fortsatte derimod snarest ad de gamle veje, fortsatte deres egenhandel og den kommissionshandel, som gensidigheden affødte, blot her med tilføjelse af provisionen. Heri indtraadte der dog vistnok allerede ved trediveaarskrigen nogen ændring; hvor meget denne krig end lammede tysk handel, medførte den dog visse fordele; de fremmede faktorer forsvandt ialtfald mange steder, og derved slap de tyske kommissionærer fri for en mægtig konkurrence, samtidig med at deres kreds stadig udvidedes. Selve disse kommissionshuse arbejdede sig op til at drive deres forretning med større kapital, og blev ialtfald i forholdet til tyske kommittenter ofte de kapitaloverlegne; dette virkede atter tilbage paa deres forhold til de fremmede kommittenter.

Derved skiftede den stadig fortsatte gennemdrøftelse af kommissionsforholdet karakter. Det 17. aarh.s første halvdel er den tid, hvor den tyske kommissionær er mest afhængig af kommittenten, den tid, der er mest optaget af at hævde dennes ret. I den følgende tid ses spørgsmaalet mere fra kommissionærens standpunkt, der spørges mere om, hvad da hans ret er, bevægelsen gaar henimod at hævde og paa enkelte punkter bestemtere fastslaa denne hans ret; og som den første bevægelse havde ført til en lovfæstelse i Hamburgerstadsretten, saaledes fører ogsaa denne senere bevægelse til en lovfæstelse. Ogsaa denne lovfæstelse er udtryk for et rent praktisk krav fra kommissionshandelens side og upaavirket af nogen theori. Thi i disse som i de tidligere aarhundreder bevarede kommissionshandelen sin karakter eller modtog den sine ændringer, uden at der opstod nogen trang til en videregaaende lovfæstelse af dens indhold. Men nogle enkelte spørgsmaal fremtraadte under handelens videre udvikling stedse hyppigere og under saa vanskelige forhold, at den løsning af dem, som handelslivets sikkerhed forlangte, kun kunde opnaas ad lovgivningens vej. Kommissionærens ret overfor kommittenten kunde i ret stor udstrækning hævdes alene ved, at der fæstnede sig usancer derom; ad denne vej fritoges han mange steder for del credere uden særlig overenskomst og for muligheden af at finde sin udførelse af kommissionen kun delvis accepteret. Men usancen alene slog i længden ikke til, naar det gjaldt at hævde kommissionærens almindelige krav paa kommittenten; hans krav paa skadesløsholdelse for

alle udlæg, paa betaling af provisionen og paa erstatning for gjorte forskud, særlig ikke i tilfælde af kommittentens konkurs. Til beskyttelse af disse hans krav formuleres da i slutn. af det 17. aarh. visse lovbestemmelser, først rundtom paa alle de vigtige handelspladser i Tyskland, senere fra disses lovgivning indenfor enkelte omraader optagne i territoriallovgivningen.

429. Lovfæstelsen staar som sagt i den nøjeste sammenhæng med det praktiske handelslivs krav; i virkeligheden er det blot usancen, der ophøjes til lov. Det er her tidligere fremhævet, i hvor høj grad den ældre nordeuropæiske kommissionshandel forudsatte et tillidsforhold mellem de to parter. Det gjaldt ikke blot udførelsen af hver enkelt kommissionsforretning, men i endnu højere grad selve den betroelse af egen ejendom til en anden, og denne andens betroelse af udlæg, undertiden ogsaa forskud, mod forventet senere betaling, der er den nødvendige forudsætning for enhver kommissionshandel. Hvis denne tillid skuffedes, stod begge parter i virkeligheden saa temmelig uden retsbeskyttelse; thi i forvejen at ville sikre sig en retsgyldig pantsættelse var forbundet med saa mange formaliteter, at den praktiske købmand aldrig kunde tænke sig at gaa denne vej. Det var da klart, at handelens praksis maatte søge et surrogat for en saadan uopnaaelig retsgyldig panteret, og dette fandt den deri, at enhver del af debitors formue, der ved en forretningsforbindelse kom i hans kreditors haand, eventuelt kunde tjene til dækning for alle fordringer, der udsprang af deres forretningsforbindelse, særlig i tilfælde af debitors konkurs. Ganske usancemæssigt tillagdes der da enhver købmandskreditor en saadan retentions- og kompensationsret[1].

Netop indenfor kommissionshandelen maatte udviklingen af en saadan usance ligge overordentlig nær, særlig saalænge denne bevarede sin gensidige karakter; det, at hver af de korresponderende parter som regel til enhver tid havde varer af den andens i sin besiddelse, hvori han eventuelt kunde skaffe sig kompensation for sine egne fordringer, var det skjulte, men sikre grundlag for kommissionshandelen i den store udstrækning, hvori den tidligt forefindes. Det er ovenfor fremhævet, at i den gensidige kommissionshandel holdtes de to rækker af forretninger for hver kommittent regnskabsmæssigt hver for sig; men det tør formodes, at i det øjeblik, den ene af parterne ikke længere var i stand til at opfylde sine forpligtelser, vilde den anden ikke tage i betænkning at saldere hans konto ved kompensation med de af hans varer, som var i hans besiddelse. Man maa sikkert paastaa, at det er nødvendigt at forudsætte en saadan usance for overhovedet at forstaa, at varer kunde sendes i kommission fra Riga, Reval, Danzig lige til Brügge, Antwerpen, Amsterdam og London og omvendt, i en tid, hvor den effektive retsbeskyttelse for denne handel var saa særdeles ringe.

430. Gensidigheden gav en saadan usance stor praktisk værdi; det er da ogsaa klart, at netop hvor gensidigheden forrykkedes, maatte trangen til at hævde denne uopklarede usance som en bestemt ret op-

[1] Her og til det følgende Goldschmidt Handbuch I, 996—1011.

staa hos den enkelte kommissionær, og hvor disse enkeltstaaende tilfælde bleve flere og flere, maatte trangen afføde et krav om paa en eller anden maade at faa denne ret mere officielt fastslaaet. Kilderne tillader os da ogsaa at forfølge denne udvikling ved enkelte eksempler.

Det er atter de Hoepske regnskabsbøger, der ogsaa paa dette punkt afgiver et eksempel paa det første trin deraf; det kan hentes fra forholdet mellem Bonaventura Bodecker, Hartich v. Spreckelsen og Matthias Hoep. Overfor en kommittent som Bonaventura Bodecker var gensidigheden ganske udelukket; han havde i London som kommissionær benyttet Hamburgerfaktoren Hartich v. Spreckelsen, men i foraaret 1568 besluttede han, at hans kommissionsforretninger dær skulde overdrages til Hoep, og 9. maj meddelte han denne, at han havde givet Spreckelsen ordre om at udlevere til ham. Paa Hoeps forlangende om udlevering svarede Spreckelsen imidlertid, at han var villig til at udlevere alt paa et passende tidspunkt, men kun hvis Bodecker vilde svare til de 250 stk. klæde, som han havde købt paa levering for hans regning. Dertil kunde Hoep ikke svare andet, end at han vilde underrette Bodecker herom; Spreckelsen vilde ogsaa selv skrive, da han i det hele taget maatte have bedre besked om mange ting. En ny skrivelse fra Bodecker af 16. maj synes ikke at have givet Spreckelsen den sikkerhed, som han forlangte, thi 24. maj underrettede Hoep Bodecker om, at han nu erklærede, at han intet vilde udlevere, før han havde afskibet de 250 stk. klæde. Hoep havde særlig forlangt udlevering af et parti hør, men dertil havde Spreckelsen svaret, at han vilde benytte provenuet deraf til dækning af købesummen for klædet, endda vilde Bodecker komme til at skylde ham ikke mindre end £ 400, da det ikke havde været ham muligt at sælge andre varer af Bodeckers, som var i hans besiddelse; „ock wil er nicht auer leueren, er das er contenteret is van juw van den 250 lackenn, dar vp beropt he al sine sake“, skriver Hoep.

Saaledes finder man da her denne faktor for sit vedkommende overfor en kommittent paaberaabe sig og fastholde en retentions- og kompensationsret; trangen til en officiel anerkendelse deraf faar sit første udtryk i Amsterdam, hvor, i det mindste efter Antwerpens fald, kommissionerne fra hele Østersøhandelen samlede sig, og hvor det tør antages, at kommissionsvirksomheden ogsaa nu stærkere skilte sig ud som selvstændigt erhverv. De hollandske købmænd, der fortrinsvis var kommissionærer, kunde frygte for, at deres kommittenter ikke længere vilde være saa villige til at anerkende en usance, der ikke mere var af lige stor praktisk betydning for begge parter; dem maatte det være magtpaaliggende at faa usancen bestemtere fastslaaet. Derfor sammentraadte 1596 16. jan. ni amsterdamske købmænd og erklærede, at de i mange aar fra ungdommen af havde drevet købmandsforretning, og at de i den tid stedse havde næret den opfattelse og endnu mente, at en købmand eller faktor, der i sin besiddelse havde varer, der var konsigneret til ham af nogen kommittent over søen eller paa anden maade udenlands fra, havde en fortrinsret fremfor alle andre for saa meget, som han ved sine bøger eller andet tilstrækkeligt bevis kunde paavise, at han var gaaet i forskud til bedste for ejeren af disse varer, medens

han havde haft dem i sit værge. De ni købmænd havde den opfatt at saadanne varer var og forblev som special hypothek i pant til saadan faktor til sikkerhed for ham, og at ingen anden, der kunde r noget krav derpaa, helt eller delvis kunde komme i besiddelse de før faktoren var bleven fyldestgjort med hensyn til alt, hvad han ledes havde udlagt, eftersom faktoren dog havde en bedre sikkerh det gods, der faktisk var i hans værge, end i et krav paa den ejer, havde sendt ham det. De ni købmænd forklarede endvidere, at de i kunde erindre, at nogen sag nogensinde ad rettens vej eller ved fred bilæggelse var blevet afgjort i modstrid med den her afgivne forklar og de føjede til, at hvis dette ikke var saaledes, vilde kommissi handelen være altfor risikabel, men uden den vilde atter hand i det hele taget ikke have sin tilbørlige fremgang[1]. Det er til be for den store oversøiske kommissionshandel, at denne erklæring afgi hvad der i det mindste saa langt disse købmænd kunde huske tilt fra 1596 havde været usance i den amsterdamske kommissionshan det vil først og fremmest sige den østersøiske, det fastslaas her best tere som en ubestridelig ret for kommissionæren, om end den i antager form af en bestemt formuleret lovregel.

431. Det er ikke ganske klart, for hvilke udlæg denne erklæ tillægger kommissionæren kompensations- og retentionsret. Den næv ikke provisionen, men det siges, at det er for de udlæg, som komm sionæren har gjort, medens han havde varen i sin besiddelse; d skulde da kun synes at omfatte de omkostninger, som var nødvend til at faa varen klareret og solgt. Paa den anden side synes dog trykket: „syn credyt verstreckt to hebben ten behoeve van den ey naer" ogsaa i sig at maatte kunne indbefatte forskud til ejeren. saadanne forskud allerede tidligt nu og da var blevet forlangt, ses af det sparsomme materiale, der er bevaret om den hanseatiske han det vil være naturligt at antage, at jo hyppigere og fastere forbindelse blev, jo mere handelens teknik udvikledes, og dens spekulative mom fremtraadte, des oftere kunde kommittenten finde det ønskeligt e nødvendigt at søge støtte i kommissionærens kapital og kredit, des oft vilde denne efter kommittentens udtrykkelige ønske eller blot som fe af, at konsignationerne ikke altid holdt ganske nøje trit med indke ordrerne, komme til at staa i forskud for kommittenten. Formoden dannede en saadan almindeligere praksis baggrunden for de ni Ams damerkøbmænds erklæring, thi overalt synes først kommissionær virkelige forskud til kommittenten at have fremkaldt en bestemt forr leret, officiel anerkendelse af kommissionærens særlige ret i komn sionsgodset. Saalænge der kun er tale om kommissionærens krav erstatning af omkostninger og provision, er den økonomiske intere øjensynligt for ringe til, at den kan forlange særlig beskyttelse; me klart fremtræder dette indenfor den engelske kommissionshandel, h

[1] Handvesten der Stad Amstelredam II, 189 Verscheyde Costumen nr 12 . . . dat sy memorie en hebben dat out eenige saken by rechte ofte submissie syn afgehandelt contrarie dese haerlu verklaringe, ende datoch andersints al te periculeus soude wesen de bedieninge der factorie, sonde welcke nochtans de coopmanschap haren behoorlycken voortganck niet en soude mogen hebben.

faktoren endnu det 17. aarh. igennem og senere maatte nøjes med det fra gammel tid overleverede, men ganske uopklarede almindelige købmandsmæssige retentionskrav, der, eftersom domme hindrede dets overgang til en kompensationsret, blev et yderligt svagt værn. Overalt derfor, hvor kommissionærens retentions- og kompensationskrav bestemtere fremtræder, vil forskud til kommittenten være den ansporende kraft.

432. I løbet af et hundrede aar efter erklæringen af 1596 blev nu kommissionærens forskud, der hidtil kun mere lejlighedsvis var fremkomne, indenfor hollandsk og tysk handel en meget udbredt sædvane, idet man under den i det hele taget i dette tidsrum stærkt tiltagende brug af vekslen, i tratten fandt et fortrinligt middel til at indordne forskudet som et ret fast led af den herskende kommissionshandels form. Denne udvikling forløb indenfor tysk handel hurtigst paa de store messepladser: Frankfurt a/M. og Leipzig, og der er grund til at antage, at værtskommissionen ogsaa med hensyn til denne udvikling har øvet stor indflydelse.

Den særlige karakter, disse messebyers handelsliv antog, maatte hurtigt give deres borgeres kommissionshandel et meget betydeligt omfang og det netop i denne form. Den fremmede købmand, der tre gange om aaret rejste til Leipzigermessen, saa naturligvis ikke sin fordel ved hver gang at medtage varer, han ikke havde faaet solgt paa selve messen; han vilde leje lagerrum hos sin vært til dem og give dem i forvaring til ham til næste messe. Denne indtægtskilde spillede for enhver leipzigsk husbesidder en stor rolle[1], og meget gerne tog han, særlig naar han selv var købmand, de efterladte varer i salgskommission. Netop disse salgskommissioner betragtedes som en af messerne flydende fordel, hvortil de leipzigske borgere alene var berettigede; thi udenfor messetiden var naturligvis ogsaa i Leipzig gæsterettens almindelige bestemmelser gældende, fremmede maatte da kun sælge til byens købmænd og kun en gros. Mere fristende for de fremmede end andetsteds var det her at blive ogsaa i tiden mellem messerne for at afsætte resten af deres lager eller at efterlade en faktor[2]; men stedse klagede da byens købmænd og fik raadet til at indskærpe forbudet, saaledes, som nævnt, allerede 1597 overfor Englænderne; hele det 17. aarh. igennem, og endnu ved et raadspatent af 1763 6. apr., endnu 1800 22. decbr. forlanger de leipzigske købmænd det overholdt[3]. Allerede 1603 fremtræder kommissionshandel i Leipzig som særligt erhverv[4], og med hvor stor iver folk udenfor købmandsstanden i det 17. aarh. optog denne kommissionshandel, derom vidner Leipzigerkræmmerlavets artikler af 1672 11. novbr. Deres art. 9 bestemmer: ingen fremmede købmænd maa, hverken for sig selv eller ved deres handelsknægte, holde aaben bod mellem de tre messer, endmindre hemmelig sælge punde-, stykke-

[1] Hasse 187 anm. 2.

[2] Af Frankfurt a/M's vekselordning af 1666 §§ 1—4 fremgaar tilstrækkeligt, i hvor stort omfang dette fandt sted, og hvorledes messefieranterne ogsaa undertiden til selve messerne vilde sende en faktor i stedet for selv at indfinde sig. Siegel I, 382—83.

[3] Hasse 180—82, 193—94, 196 cf. 493 anlage nr. 43.

[4] 1603 17. decbr. forhandler raadsdeputerede med deputanter „der Communion aller der Hendler"; disse danner otte udvalg, repræsenterende klædehandlere, fiskehandlere, linnedhandlere etc., som nr. 8 nævnes „Societät des Faktorenhandels". Hasse 181.

eller alenvis deres varer til andre end byens indvaanere, der er borger og købmænd, eller bortsende dem, under en bøde af 50 thaler, undtage hvis de giver dem i virkelig salgskommission til en bosat borger, de ikke er haandværker. Ellers skal alle fremmede, saavel som indbyggern der er haandværkere og saaledes har deres eget erhverv, ganske afhold sig fra al kommissions- og faktorihandel under den samme bøde af 5 thaler, medmindre da en haandværker finder, at han bedre kan naa ve stand ved handel, ved hjælp af kommissioner og faktori, end ved s haandværk, og saa ganske opgiver dette. Dog skal det være haan værkerne tilladt at beholde hos sig i byen oplag af deres gæsters var fra den ene messe til den anden og ogsaa at modtage saadanne vare der sendes til dem i tiden mellem to messer, for at de desto bedre ka skaffe sig indtægt af deres huse, men de maa paa ingen maade i ell udenfor messetiden forsende dem til andre fremmede steder[1]. Her se man, hvor ivrig, man kan sige hele Leipzigerborgerskabet lige ned t haandværkerne er for at sikre sig messefieranternes salgskommission og spedition, og hvorledes kræmmerlavet paa en for datiden overraskend lemfældig maade søger, ikke at hindre dette, men blot at trække viss grænser mellem haandværk og handel, endelig ogsaa, hvorledes kom missionerne og speditionen naturligt slutter sig til og vokser ud a værtsholdet.

433. Der kan da næppe være nogen tvivl om, at denne kommis sionshandel mellem messerne oprindelig fuldstændig har haft værts kommissionens form; den fremmede købmand har efterladt varen ho sin vært i salgskommission med fastsættelse af en vis pris, som denn vilde have at afregne, forsaavidt varen ved hans tilbagekomst til næst messe var solgt. Denne form kan være blevet modificeret ved prov sionens indførelse, og ved at kommittenten ogsaa i tiden mellem mes serne har tilsendt kommissionæren varer. Men det vigtigste er, a kommittenten altid vilde kunne regne med, at han ved næste messe begyndelse vilde have et vist tilgodehavende at fordre hos sin kommis sionær, der til den tid vilde være pligtig at give ham afregning og yd ham betaling for den del, der i mellemtiden var solgt. Med nogle aar erfaring vilde han let forud kunne beregne, hvor stort dette tilgode havende vilde være, og ganske naturligt vilde han da, hvis han f. e ikke selv indfandt sig paa messen, men gav sine forretninger dær i kom mission til en anden købmand eller sendte en faktor, stille dette fo modede tilgodehavende til dennes disposition ved en tratte paa Leip zigerkommissionæren, medens afregningen udsattes til en senere messe eller til hele det konsignerede parti var solgt. Saaledes en gang udløs fra afregningen vilde betalingen af det formodede tilgodehavende pr tratte snart gennemløbe en videre udvikling; under Leipzigerkommissio nærernes indbyrdes konkurrence vilde tratter af dem blive accepteret og betalte, selvom deres beløb overskred det virkelige tilgodehavende det vilde blive sædvane, at kommittenten en vis tid, 3 à 4 maaneder efter at han havde sendt varer i kommission, trak paa kommissionære

[1] Biedermann 18–19.

for en del af fakturabeløbet; tidsfristen vilde ikke mere blive bestemt ved tidsrummet mellem messerne, men fastsættes ved aftale eller usancemæssigt, med en tendens til stadig at afkortes. Og endelig vilde denne sædvane fra messepladserne overføres til andre tyske handelspladser eller opstaa dær selvstændigt og langsommere i tilknytning til lignende værtskommissionsforbindelser.

Men under denne udvikling, hvor tratten utvivlsomt meget snart kom til kun for den mindste del af sit beløb at repræsentere et virkeligt tilgodehavende, men derimod ofte et betydeligt forskud, maatte det blive paatrængende nødvendigt for kommissionæren at skaffe sig en ganske særlig sikkerhed i de konsignerede varer, fremfor alt i tilfælde af kommittentens konkurs.

434. I overensstemmelse med den her antagne udvikling finder man en saadan særlig ret for kommissionæren først anerkendt paa de to store tyske messepladser, først i Frankfurt a/M., hvor vekselomsætningen i det hele taget var livligst, fordi denne by tillige var det største tyske pengemarked. Saaledes indeholder denne bys vekselordning af 1666 en bestemmelse (§ 20), der lyder, at ligesom den, der har modtaget varer i salgskommission for en anden, for hvem han desuden har maattet betale veksler og ellers gøre udlæg, har ret og magt til at skaffe sig sine forskud betalt i de modtagne varer, saaledes skal han heller ikke i tilfælde af fallit eller varernes arrest være pligtig til at udlevere mere end, hvad der bliver tilbage, efter at han selv har faaet sine forskud dækkede[1]. Som man ser, drejer det sig ogsaa ved denne bestemmelse forsaavidt kun om den lovmæssige stadfæstelse af kommissionærens kompensationsret, der blot bestemt udvides til ogsaa at gælde i konkurstilfælde. Hvad vekselordningen indeholder, er da ikke en ny regel, men stadfæstelse og bestemtere regulering af en allerede bestaaende handelssædvane; skønt man ikke kender meget til dens tilblivelseshistorie, er der derfor formentlig ikke megen grund til at søge fjernere kilder til den i italiensk eller hollandsk ret, selv paaberaaber den sig udtrykkelig stylus mercantilis.

Denne vekselordning blev derimod utvivlsomt et forbillede for andre tyske vekselordninger; thi næsten overalt trængte i den følgende tid bestemmelsen om kommissionærens kompensationsret med hensyn til det ydede forskud, derunder ogsaa betalte tratter, igennem. Ganke kort tid efter, at Frankfurt saaledes havde givet eksemplet, indsaa man ogsaa i Leipzig hensigtsmæssigheden af at faa denne ret bestemtere anerkendt. Initiativet dertil toges forsaavidt af Leipzigs raad, som dette i anledning af en betænkning, kurfyrsten havde anmodet det om, benyttede lejligheden til 1668 5. febr. at foreslaa denne bl. a. at forordne, at forskud paa kommissionsvarer maatte blive betalt forud for andre kreditorer. Denne anmodning opfyldtes ved decisivbefalingen af 1669 4. septbr.[2], der udtaler, at med hensyn til de varer, der gives i kommission, skal der i Leipzig gælde samme regel, som den, der

[1] Siegel I, 385.
[2] Hasse 184. Siegel I, 64–65.

skal være indført og sædvanemæssig i andre handelsbyer, nemlig at — og saa følger saa godt som ordret den frankfurtske vekselordnings § 20. Der kan da ikke være tvivl om, at denne direkte har affødt decisivbefalingen, men den hurtighed, hvormed Leipzig optager denne frankfurtske bestemmelse, viser dog, at man ogsaa paa den anden store tyske messeplads stærkt har følt den samme trang til en fast lovregel om dette forhold. I en noget fyldigere form, hvori man dog stadig genkender Frankfurterordningens ordlyd, gaar saa decisivbefalingen over i den leipzigske vekselordning af 1682 som dennes § 34[1].

I den første del af det 18. aarh. optager derpaa de forskellige større tyske handelsbyer i deres vekselordninger bestemmelser, der hyppigst er ganske overensstemmende med, undertiden endog direkte tagne fra den leipzigske, eller som, selvom de har en selvstændig affatning, dog i indhold saa temmelig er den lig. Saaledes Danzig i 1701, Hamburg i 1711 — hvor kommissionæren dog forpligtes til i konkurstilfælde at opgive, hvilke varer af kommittentens, der er i hans besiddelse —; Bremen i 1712 — hvor varerne dog skal sælges ved en mægler —; Breslau i 1716[2]. Af andre byer optog Braunschweig i 1715 den frankfurtske formulering, Elbing i 1758 den leipzigske (danzigske), dog med tilføjelse af, at kompensationsretten ikke blot gjaldt de varer, der ved konkursens erklæring allerede var i kommissionærens besiddelse, men ogsaa dem, der maatte være undervejs til ham, en udvidelse, der ogsaa findes i Nürnbergs vekselordning af 1722[3].

435. Denne, omend noget forskelligt udformede, saa dog overalt anerkendte retentions- og kompensationsret afgav nu det sikre grundlag, hvorpaa den tyske kommissionshandel i det 18. aarh. kunde naa til den fulde praktiske udfoldelse af dens nye form. Denne nye forms mest fremtrædende karaktermærke var tratten. Men dette vilde atter sige: kommissionærens forskud, vilde atter sige, at kommissionæren under udførelsen af sine kommissionsforretninger stillede sin egen kapital til sine kommittenters disposition. Til opnaaelsen af dette resultat havde den tyske købmand maattet foretage en betydningsfuld svingning, havde maattet forandre holdning. Da i slutn. af det 16. aarh. de tyske købmænd i stedse større tal vendte sig til kommissionshandelen, havde de i den første tid holdt denne afsondret fra deres egenhandel som en særlig gren af deres handelsvirksomhed. Samtidig med at Hoep udførte kommissionsforretninger for sine engelske kommittenter, alene ved hjælp af den kapital i penge eller varer, som disse tilstillede ham, anlagde han sin egen kapital i opkøb af varer, som han tilsendte sin faktor i London. Men paa dette standpunkt: egenhandel for egen kapital for sig, kommissionsforretninger for kommittenternes kapital for sig, som den engelske kommissionshandel i det væsentlige endnu en rum tid vedblev at indtage, blev den tyske ikke staaende. Jo mere det i løbet af det 17. aarh. blev klart, at kommissionshandelen var den tyske købmands eneste udvej, des mere koncentrerede han sin hele handelsvirk-

[1] S. Sege: I, 57.
[2] S. Sege: I, [illegible]
[3] S. Sege: I, [illegible]

somhed herom, des mere kom han over til at anvende den kapital, hvorover han raadede, ikke saameget til forretninger for egen regning, som til støtte for og i sin kommissionsvirksomhed. Forøgedes hans kapital ved provisionen, benyttede han denne forøgede kapital til yderligere udvidelse og selvstændiggørelse af sin kommissionshandel, en gang indledet forsattes denne bevægelse saaledes, at i slutn. af det 18. aarh. saavel en praktisk forretningsmand som Moriz-Eichborn som en ræsonnerende betragter som Büsch kunde erklære, at den tyske købmand kun drev egenhandel par goût, som et udfyldende supplement.

Sikkert var denne holdning for den tyske købmand den eneste rette, den, der for ham bevarede hans stilling i verdenshandelen og endog tillod ham at erobre tilbage omraader, der for en tid syntes tabte. Ved at stille sin egen kapital til sine kommittenters raadighed, saa han sig i stand til at byde dem saa betydelige fordele, at han endelig kunde slaa konkurrencen fra de fremmede faktorers side af marken. Indkøbskommissionen kunde nu fuldstændigt udskilles fra salgskommissionen, og den tyske kommissionær behøvede ikke at forlange penge tilsendt til udførelse af indkøbskommissioner, han kunde ofte selv betale købesummen og gaa i forskud med dens beløb for sin kommittent, en praksis, som selv de kapitalsvage, schlesiske linnedkommissionærer ikke veg tilbage for, endmindre da de store kommissionshuse paa Tysklands hovedpladser. Ganske en selvfølge blev til slut hans accepteren og betaling af de konsignationsvaren medfølgende tratter for kommittenten.

Ved alt dette saa han sig ogsaa i stand til at yde det nationale tyske erhversliv meget betydelige tjenester. Ønskede de kapitalsvage tyske industriledere eller landbrugere at handle for egen regning og risiko, kunde de ved at henvende sig til den kapitalkraftige tyske kommissionær opnaa ganske de samme fordele: hurtigt at faa frigjort en betydelig del af deres kapital og hans støtte til opnaaelse af passende og gode udenlandske forbindelser. Med selvfølelse kunde Leipzigerkøbmanden i 1747 henvise til, at hos ham fik den schlesiske linnedhandler straks udbetalt halvdelen af varens værdi og kunde endda saa selv træffe disposition om varens videre forsendelse. Eller kommissionæren kunde tilbyde den indenlandske kommittent en forretning à conto meta.

436. Det er nu indlysende, at denne dybt indgribende forandring i høj grad maa have øvet indflydelse paa kommissionærens hele stilling, særlig i forholdet til kommittenten, at den maa have styrket hans købmandsselvstændighed, udvidet hans handlefrihed, i det hele paa mange punkter givet hans ret et sikrere grundlag og modificeret hans pligt. Netop for det 18. aarh. gør imidlertid en saa godt som fuldstændig mangel paa alle offentliggjorte kilder til kommissionshandelens form sig føleligt gældende; og det vil derfor i det følgende kun være mig muligt ganske løseligt at skitsere dens omrids.

Det maa da her straks indskydes, at kommissionshandelens „nye form“, bestemt ved provision og tratte, ingenlunde i det 18. aarh. forekommer overalt og overalt i sin renhed, uden tilføjelser eller modifikationer; det er tværtimod ganske klart, at den tyske kommissionshandel ogsaa da er kendetegnet ved en formernes mangfoldighed og variation.

Selv den ældste form, den ulønnede gensidige, omtales endnu i midte af det 18. aarh. i Hamburg; den var ganske vist da kun sjeldent praktisk brug og kun i forretninger, der arbejdede med ringe kapital Og om værtskommissionen tør det bestemt paastaas, at den viss steder bevarede sin betydning, ja sin form uforandret, og at den en ogsaa kom til at øve meget betydelig indflydelse paa den senere u vikling.

437. Ganske særligt gælder dette om Frankfurt a/M; af aa sager, der ovenfor er fremhævede, maa værtskommissionen her fo mentlig have været den herskende form, og den kan utvivlsomt h forfølges lige til ned i det 19. aarh., selvom man som midler hen alene har juridiske forfatteres skrifter. De afgørende kendemærker f værtskommissionen er kommissionærens eventuelle del credere-hæftel og hans ret til at tilegne sig selv ekstraavancen over limito, hvorm hans selvindtrædelsesret stod i nær forbindelse. Det er nu klart, eftersom provisionen syntes kommissionshandelens særlige kendemærk eftersom det som følge heraf ansaas for kommissionærens pligt i d mindste formelt at afregne den virkelig opnaaede pris, og eftersom p den anden side del credere-hæftelsen udtrykkeligt udskødes som en pli for kommissionæren, undtagen hvor han paatog sig den ved en særl overenskomst, kunde der nok opstaa tvivl om, hvorvidt værtskommi sionen virkelig kunde siges at være en form for kommissionshandel, denne tvivl maatte forstærkes, da der yderligere til værtskommissione form føjedes kommissionærens forskud til kommittenten ved acce tering og betaling af tratter. I virkeligheden synes man da ogsaa i frankfurtske købmandskredse i beg. af det 18. aarh. at være komm over til ikke længere at betragte værtskommissionen som en form f kommissionshandel, men som en særlig form af egenhandel. Thi vekse ordningen af 1739, der fastslaar kommittentens separationsret i kommi sionærens konkursbo ikke blot for endnu usolgte varer, men ogsaa f udestaaende fordringer, undtager herfra udtrykkeligt det tilfælde, kommissionæren har staaet del credere, i saa fald indgaar de ud staaende fordringer i konkursboet, og Frankfurterrettens kommentat Orth angiver som aarsag hertil, at i dette tilfælde er ejendomsrett over varen i virkeligheden overført til kommissionæren, og forhold kan ikke længere anses for et kommissionsforhold[2].

At denne lovbestemmelse virkelig er fremkaldt af værtskommi sionen, fremgaar meget tydeligt af en sag, der refereres af Mettingl og hvori juristfakultetet i Giessen 1761 havde afgivet responsum. denne sag, der skulde paadømmes efter Frankfurterret, vilde N. & C gøre deres separationsret gældende saavel med hensyn til udestaaen fordringer som til endnu usolgte varer, der var givet afdøde N. N. kommission. Men herimod hævdede boets sagfører, at separationsrett ikke kunde gøres gældende; der var angivet N. N. en bestemt pri hvorunder han ikke maatte sælge varen, men som følge heraf maat

[1] Klefeker 4, 694; nævnes ogsaa af Ludovici 2, 481.
[2] Siegel Erste Forts. 85 § 52; Orth 5, 1095.

han antages at have staaet del credere og atter som følge heraf ejendomsretten at være overført til ham. Modparten fremlagde herimod en skrivelse fra N. N., hvoraf det fremgik, at han havde modtaget provision af salget. Juristfakultetet udtalte, at i alt fald de usolgte varer utvivlsomt kunde separeres; med hensyn til de udestaaende fordringer var det afgørende, om N. N. havde staaet del credere eller ej, men det første kunde lige saa lidt sluttes deraf, at der var ham fastsat en vis limitopris, som det sidste deraf at han modtog provision, thi provision som vederlag for en salgskommission kunde godt forenes med en del credere-hæftelse[1].

Det er ganske klart, at boets sagfører nøje kender og i virkeligheden har værtskommissionen for øje, naar han anfører limitoprisen som et bevis for del credere-hæftelsen, og der er al grund til at antage, at den foreliggende handelsforbindelse ogsaa har haft værtskommissionens form. Modparten anfører herimod provisionen; men dennes ydelse er ikke noget bevis, 1 % eller 2 % kunde meget vel opføres som provision i afregningen, naar kommittenten indrømmede en saadan, uden at værtskommissionens form derved brødes; det afgørende var, om kommissionæren fastholdt ekstraavancen over limito og del credere-hæftelsen. Dette har den frankfurtske kommissionær gjort, thi sikkert er det, at man stadig her kan skimte værtskommissionen. Paavirket af opfattelsen i dette den sydvesttyske handels centrum er formentlig den badiske handelslov af 1809, der vel væsentligst er en oversættelse af code de commerce, men som dog har særegne tilføjelser og blandt disse saavel kommissionærens selvindtrædelsesret som hans pligt til at staa del credere[2], her som overalt i denne forbindelse uden særlig godtgørelse derfor. Men navnlig kommer forholdet klart frem hos Bender (1824), der i særlig grad er den frankfurtske traditions fremstiller, thi han anerkender — ganske vist ikke uden at lade de betænkeligheder komme til orde, som hans kendskab til de herskende opfattelser hos juristerne vækker hos ham — som almindelig anvendt praksis saavel kommissionærens ret til ekstraavancen over limito som hans selvindtrædelsesret til limitoprisen og hans ulønnede del crederehæftelse, medmindre han efter en særlig frankfurtsk bestemmelse, hvortil jeg senere vender tilbage, har opgivet kommittenten medkontrahentens navn[3].

438. Meget interessant er det nu at iagttage retsvidenskabens holdning overfor værtskommissionen, og jeg maa derfor her indskyde et par ord derom. Juristfakultetets ovenfor omtalte kendelse er karakteri-

[1] Mettingh 15–16.

[2] Bad. HR § 92 aa: Der Kaufbesorger ist nicht schuldig den Widerruf einer Bestellung anzunehmen, wenn er die Waare schon von andern eingekauft, oder von seinem eigenen Vorrath wirklich abgegeben, verpackt, und zu Buch getragen hat . . . § 92 ad: Ein Kaufbesorger, der einen Waarenverkauf übernimmt, steht für die Zahlbarkeit des Käufers gut, wenn das Gegentheil nicht bedungen ist.

[3] Bender I, 216: Kauft der Commissionar noch unter dem Limito, so sollte er, strenge geurtheilt, den Gewinn dem Committenten berechnen; nach Herkommen aber behält er selbst den Betrag als reinen Gewinn; 217, 227: Dem Commissionar steht es frei, die Sendung für eigene Rechnung zu kaufen; denn dem Committenten kommt es in der Regel nur darauf an, dass sie überhaupt gut verkauft werde, gleichviel an wen; der Commissionar darf dann aber nicht unter dem Limito zahlen. 228: hat er des Käufers Namen dem Committenten nicht bestimmt mitgetheilt, so haftet er in jedem Nothfall unbedingt für den ganzen Betrag der Verkaufsumme. Betænkelighederne særlig 216, anm. d.

stisk for de herskende juridiske forestillinger derved, at den opløser. hvad praksis meget nøje har sammenføjet; fakultetet holder limitopris, provision og del credere-hæftelse skarpt ude fra hverandre, men opnaar derved kun, at det slet ikke kan komme til noget sikkert resultat. Imidlertid kunde retsvidenskaben dog ikke helt overse, at limitopris og del credere-hæftelse i værtskommissionens tilfælde kun var to sider af samme form; under deres ivrige stræben efter at henføre de forhold, det praktiske liv frembyder, under romerretlige kontrakter, dukker derfor op hos den ene juridiske forfatter efter den anden tanken om, at værtskommissionen retteligt bør bestemmes som contractus æstimatorius. Men da disse ældre jurister havde den opfattelse, at ejendomsrettens overførelse var en bestanddel af denne kontrakt, vilde derved værtskommissionen, ganske vist i overensstemmelse med praksis' opfattelse, men i modstrid med retsvidenskabens almindelige tendens, blive opfattet snarere som en form for egenhandel end som en særlig udformning af kommissionshandelen. Derfor er Mettingh imod denne opfattelse, idet han, uddybende juristfakultetets kendelse og polemiserende mod Orth hævder, at del credere-hæftelsen ikke er bevis for contractus æstimatorius, men forretningen vedbliver at være en kommissionsforretning; ligesaalidt er en limitopris det, hvad enten faktoren staar del credere eller ej, thi han er da pligtig at føre det, han opnaar over limito, i sin kommittents regning[1]. Imidlertid kom samme opfattelse af værtskommissionen som contractus æstimatorius atter til orde hos Riccius; ogsaa han antager, at (den ulønnede) del credere-hæftelse forudsætter contractus æstimatorius og ejendomsrettens overførelse[2]. Men endelig naaede retsvidenskaben ud over denne vanskelighed ved Treitschke: Riccius antagelse hvilede paa to urigtigheder, dels den, at ved del credere-hæftelsen blev kommissionsforholdet til contractus æstimatorius, dels den, at ejendomsrettens overførelse var en bestanddel af denne kontrakt[3]. Omend retsvidenskaben saaledes ikke vilde anse den ulønnede del credere-hæftelse for tilstrækkeligt kriterium for contractus æstimatorius, kunde den dog fra nu af meget vel anerkende værtskommissionen, nøjere bestemt som contractus æstimatorius, som en særlig udformning af kommissionsforholdet.

Dens hyppige forekomst i praksis benægtede Treitschke da heller ikke, og navnlig Wilda fremhæver den som en ikke sjeldent forekommende form[4]. Den har i virkeligheden ogsaa udenfor Frankfurt efterladt sig tydelige spor selv i retskilderne; særlig er der grund til at fremhæve, at ogsaa Hamburgs fallitordning af 1753 indeholder den samme begrænsning af kommittentens separationsret i det tilfælde, at kommissionæren har staaet del credere; en bestemmelse, der i højeste

[1] Haec sententia (sc. Orths) valde mihi displicet; clausula emin del credere-stehen hunc solum producit effectum, ut factor hac forma præpositus merces vendendo fidem de pretio emtoribus habens, de pretii solutione præponenti caueat. Nec per hanc clausulam contractus aestimatorius efficitur, sed negotium adhuc in commissionis subsistit terminis.

[2] Riccius 31 § 12: si vero commissarius del credere stehet et ita pro solutione fidem praestet, contractum potius aestimatorium quam mandatum (seu Commission) initum fuisse eoque dominium mercium in commissarium seu mandatarium translatum fuisse concludunt; citeret efter Grünhut 360, anm. 37. Riccius kan dog vel næppe, som man efter Treitschke 31 skulde formode, have været saa inkonsekvent at benægte kommissionærens ret til ekstraavancen over limito i dette tilfælde.

[3] Treitschke 29–30, 86–37.

[4] Treitschke 21–23, Wilda 709.

grad forbavser Hamburgertraditionens fremstiller Poehls[1]. Og sikkert kan man ogsaa deri se værtskommissionens vedblivende indflydelse, at det trods juristernes stadige sondren og skelnen, trods gentagne domme i midten af det 19. aarh. ikke var muligt at faa de tyske købmandskredse bort fra den forestilling, at ved del credere-hæftelsen gik kommissionshandelen over til at blive en form for egenhandel[2].

439. Saaledes kan det iagttages, at hvor værtskommissionens form bevaredes, fremkaldte indføjelsen af kommissionærens forskud en tilbøjlighed hos denne til endog trods provisionen at opfatte sig selv som egenhandler, det vil sige til ganske at fralægge sig alle særlige pligter, der udsprang af kommissionsforholdet. Men selv hvor kommissionshandelens nye form fremtraadte mere rent, selv hvor praksis anerkendte kommittentens ret til den virkelig opnaaede pris og holdt del crederehæftelsen ude fra selve kommissionsforretningen, maatte dog kommissionærens forskud i forbindelse med hans egenhandel gøre hans stilling overfor kommittenten friere.

Naturligvis kunde han ikke overse eller være uvidende om sine almindelige pligter overfor kommittenten, de stod endnu at læse i den hamburgske stadsret; og navnlig kunde han ikke se bort fra instruktionen. Men herved maa det nu i det hele taget erindres, at i det 18. aarh., der saa at sige ikke kendte andet end den reelle varehandel, og som endnu ikke havde dampen og telegrafen til sin raadighed, var der sat spekulationsforretningerne, i alt fald hvor deres udførelsessted var en fremmed plads, visse meget snævre grænser. Det vilde næppe nogensinde ligge i kommittentens tanke ved et salg at søge at fremkalde et prisfald eller at fiksere en vis lavere pris[3], højst kunde han søge ved et forudgaaende opkøb af den paa den fremmede plads forhaandenværende vare at fremkalde gunstigere salgsbetingelser for en paatænkt konsignation af et parti af denne vare[4]. Kommissionæren vilde derfor næppe nogensinde komme i det tilfælde at maatte spørge sig selv, om han nu virkelig ved at opnaa den højeste mulige pris, de bedst mulige betingelser ramte sin kommittents hensigt. Selve det, at kommittenten ikke som nu dag for dag, time for time, kunde holde sig underrettet om det fremmede markeds tilstand og alle ydre forhold, maatte opfordre ham til ikke at give for mange forskrifter, til at indskrænke sin instruktion til det mindst mulige og til, hvor han iøvrigt havde tillid til kommissionæren, at lade den saa vidt muligt have blot en demonstrativ karakter[5]. Naturligvis var der visse udslag af kommissionærens handlefrihed, der nu var blevet utænkelige; han vilde ikke anlægge provenuet af en salgskommission efter eget forgodtbefindende, han vilde ikke købe varer i større kvantitet eller for et større beløb, end det var ham foreskrevet, eller af en væsentlig anden art eller kva-

[1] Klefeker 3, 271—72, § 26[2]; Poehls I, 276.
[2] Breit 18, anm. 47.
[3] Grünhut 138, anm. 2.
[4] Ehrenberg Parish 41.
[5] Ehrenberg l. c. De Walkiers ordre til Parish: Paris 5. Januar 1791: Nach Empfang dieses Schreibens kaufen Sie für meine Rechnung bestmöglich Zucker und Kaffee im Betrage von 500,000 Gulden, schaffen Sie sich Deckung durch Tratten auf Hope & Co.

litet -- paa saadanne elementære punkter var det, at den tidligere ind skærpelse af instruktionens betydning havde skullet øve sin virknin og havde øvet den[1]. Men med denne selvfølgelige begrænsning vild han overfor de lidet detaillerede ordrer iøvrigt opfylde sin pligt, naa han varetog sin kommittents interesser „som en god købmand", udføri sin kommittents forretninger, som om de var hans egne.

440. Men hvis nu dog kommissionæren havde paa en eller ande maade fraveget sin instruktion, eller hvis han havde disponeret frier end foreneligt med den, saa bød kommissionærens kapital og egenhand kommittenten den store fordel, at han regelmæssigt ikke vilde behøv at indlade sig paa et langvarigt og vanskeligt erstatningssøgsmaal, me blot kunde lade den afsluttede forretning staa for kommissionærens ege regning. I modsætning særlig til de engelske handelsretsforfattere fr det 17. og 18. aarh. er det derfor indenfor tysk handel mere i denn form end i form af en erstatningspligt, at pligten til at efterkomm instruktionen indskærpes kommissionæren.

Meget oplysende i denne henseende er en hamburgsk retssag fr 1758 60.

Nic. Groeneveldt, Rotterdam, havde efter opfordring af Barkey & Schrøde Hamburg, i oktbr. 1757 til dette firma afskibet 32 last 5 td. sild, fakturaen herp beløb sig til 4031 fl. 4 β, og i et brev af 6. oktbr. havde kommittenten opfordr firmaet til at sælge saa hurtigt som muligt med god avance, denne instruktion ge toges 10. oktbr. med løfte om flere kommissioner. Skipperen blev saa meget fo sinket, at han først ankom 16. novbr.; der havde da fundet saa stærk tilførsel ste at priserne var faldende, og kommissionæren ikke mente at kunne sælge. Unde rettet herom gav dog kommittenten paany 2. decbr. ordre om at sælge til marked prisen; 12 last solgtes nu à 54 rthlr., 1758 23. febr. erklærede kommittenten si tilfreds hermed og opfordrede til fortsat salg. 28. febr. og 24. marts meldte imi lertid Barkey & Schrøder, at den solgte sild ved varens aflevering havde vist si at være af slet kvalitet, at køberne gjorde reklamationer, og at de derfor vilde fo sende silden videre til indlandet. Kommittenten besvarede denne meddelelse me at hævde varens gode kvalitet og med fornyet opfordring om blot at sælge pa bedste maade, eventuelt ved auktion, og om at varetage hans interesser, som o de var deres egne; men navnlig erklærede han 31. marts, at da han gentagn gange havde opfordret dem til at sælge saa hurtigt som muligt til markedsprise og ikke havde givet nogen ordre om at forsende varen videre, maatte saadan fo sendelse, naar varen var usælgelig i Hamburg, være for deres egen regnin 4. apr. svarede hertil Barkey & Schrøder, at alene skipperens forsinkelse og varen slette kvalitet var skyld i, at de ikke havde kunnet sælge; de havde nu for pa bedste maade at varetage kommittentens interesser, forsendt silden til Lünebu paa egen risiko for dær at søge at sælge den til hæren. Af hvad der fremførte under processen, ses det, at Barkey & Schrøder paastod at mene kun at hav overtaget forsendelsesrisikoen, ikke varen selv, omend de senere lovede Groenevelc rimesse, skønt de endnu ikke havde faaet een groschen in cassa for hans silc kommittenten derimod paastod, at de var selvindtraadt, forlangte derfor allered 10. apr. afregning og betaling, gentog 29. apr. og 6. maj, at det havde været dere skyldighed at betale ham varen, inden de forsendte den videre for egen regning o risiko, og sagsøgte endelig Barkey & Schrøder til betaling af 2327 ℛ 2 β, hvilke var fakturaprisen med fradrag af rimesser Dommeren fandt, at det afgørend spørgsmaal var, om Barkey & Schrøder havde været beføjet til videreforsendels af silden eller ikke? og eftersom dette spørgsmaal maatte besvares benægtend eftersom de altsaa derved havde overskredet deres mandat, dømtes de 1760 1(

[1] Savary II, 58 ff. giver en meget god skildring af, hvad der i det 17. og 18. aarh. almindeligvi kunde forstaas ved punktlig opfyldelse af kommittentens ordre. Ogsaa Bender I, 216.

oktbr. til inden fjorten dage at betale det paaklagede beløb, hvilken dom 1761 10. marts konfirmeredes af juristfakultetet i Frankfurt a/O[1].

Det ses af denne sag paa den ene side, at dommeren afgjort vilde hævde instruktionens ufravigelighed, paa den anden side, at kommittenten, da det kun er ham om at gøre at faa varen solgt til fakturaprisen, ikke fremsætter noget yderligere erstatningskrav paa grundlag af den interesse, han maatte have haft i at faa salget udført og udført hurtigt, og navnlig, at han med iver griber den første lejlighed til at faa forretningen væltet over paa kommissionæren. Det er heraf klart, at under regelmæssige forhold vilde kommittenten, hvis han mente, at kommissionæren havde handlet imod eller overskredet sin instruktion, være tilfredsstillet ved at kunne lade forretningen staa for dennes regning, og kommissionæren maatte i kommittentens regelmæssige ønske om at opnaa hurtigt salg og fakturapris se sig opfordret til, hvor han ikke var vis paa, at der vilde blive ham indrømmet en udstrakt handlefrihed, for at undgaa al fremtidig tvist at selvindtræde til fakturaprisen eller eventuelt markedsprisen.

441. Men det er tillige indlysende, at hvor kommissionæren udførte kommissionen paa denne maade, maatte dette medføre en afsvækkelse af hans pligt til regnskabsaflæggelse. En kommittent, der fik hurtig afregning og betaling efter en pris, han mente at kunne være tjent med, vilde regelmæssigt ikke give sig til at undersøge, om kommissionæren nu ogsaa havde afregnet ham den absolut højeste opnaaelige pris. Ogsaa paa andre punkter maatte i det praktiske handelsliv i det 18. aarh. kommissionærens pligt og modsat kommittentens ret fremtræde afsvækket i forhold til, hvorledes de kunde fremstilles ved en flittig fremdragning af mandatsregler. Naar kommittenten ved tratter modtog meget betydelige forskud paa de konsignerede varer, maatte hans ensidige tilbagekaldelsesret faktisk i høj grad afsvækkes, i det mindste forsaavidt den ikke gik ud paa en udsættelse af forretningens udførelse, en foreløbig stillen sagen i bero, men paa virkelig udlevering; kommissionæren vilde ikke roligt se paa, at partier af de varer, hvori han havde sikkerhed for sine forskud, unddroges hans besiddelse. I alle tilfælde vilde han forlange erstatning for den forventede fordel, han ved udleveringen gik glip af, og i løbet af det 18. aarh. fæstnede sig da ogsaa paa de fleste tyske handelspladser, særlig atter Frankfurt a/M. og Hamburg, en usance for en udleveringsprovision, regelmæssigt det halve af salgsprovisionen[2]. Endelig og navnlig vilde der ikke kunde være tale om, at der af kommissionæren kunde kræves en saadan ganske særlig tilsidesættelse af hans egne interesser til fordel for kommittentens, som af Malynes og Molloy i det mindste forsøgtes hævdet i engelsk handel[3]. Det er af interesse at fremhæve, at allerede 1666 erklærede den frankfurtske vekselordning: eftersom handelssædvanen (stylus mercantilis) har fastslaaet, at naar en købmand har fordringer

[1] Klefeker 4, 682–91.
[2] Bender I, 225. Poehls I, 268. Hamburgs fallitordning af 1753 § 26 foreskriver udredelse af 1 % udleveringsprovision ogsaa ved kommittentens udøvelse af separationsretten; Klefeker 3, 271.
[3] Ovfr. 267 272.

paa en tredjemand saavel for sin egen regning som ogsaa for and men denne tredjemand ikke kan yde fuldstændig betaling, har han til at benytte det, der er scontreret eller afdraget, først til saldering sin egen konto, lader vi det forblive ved denne sædvane, naar scor ringen allerede har fundet sted før tredjemands fallit[1]. Utvivlsomt denne sædvane, der her ligefrem fik lovhjemmel, overalt i den ty kommissionshandel herskende overfor tvivlsomme debitorer.

442. Jævnsides med hele denne bevægelse henimod en afsv kelse af kommissionærens pligter gik nu i det 18. aarh. en anden vægelse, der paa mange maader indflettedes i hin. Til dennes udredı maa jeg gribe noget tilbage. I den ældste tid, hvor forbindelserne saa usikre og langsomme, og afregninger i det hele taget først in efter aars forløb, vilde kommissionæren indskrænke sig til at med kommittenten, at det konsignerede vareparti var solgt til den og pris, men ikke finde det fornødent at angive, til hvem han havde s selvom fordringen endnu var udestaaende[2]. Eftersom kredittilstaae blev almindeligere, kom der imidlertid herved til at klæbe den ulen at kommissionæren i tilfælde af en medkontrahents fallit vilde ku henskyde sit tab til sine kommittenter; alene ved værtskommissio kom man udover denne vanskelighed. Da derfor i slutn. af det aarh. forbindelserne blev fastere og personkendskabet derved større, samtidig kravene til kommissionærens regnskabsaflæggelse skærpedes, hans ret til at tilstaa kredit anfægtedes og søgtes begrænset, opstod hos kommittenten et naturligt krav om, naar kommissionæren solgte kredit, da at faa at vide, til hvem han solgte hans vare, ikke fı kommittenten netop tænkte sig i givet tilfælde selv at kunne tage affa men for at han kunde være sikker overfor kommissionæren. Saale ser man, at Hoep som faktor i London regelmæssigt opgiver sine k mittenter navnene paa dem, til hvem han har solgt deres varer[3].

Heri blev der imidlertid snart en fare for kommissionæren. S det navnlig ses i Hoeps Hamburgtid, var i tysk handel forbindelse nu blevet saa faste, at kommittent og medkontrahent meget vel ku træde i direkte forretningsforbindelse[1]; skulde udførelsesmeddelelsen stedse være saaledes formuleret, at det bestemt angaves kommitten med hvem kommissionæren havde afsluttet, og denne saaledes lige give kommittenterne en fortegnelse over sine forbindelser, var der stedse voksende fare for, at disse vilde søge at omgaa ham ved træde i direkte forbindelse med hans kunder. Denne fare var Hamburgerstadsretten tildels søgte at dæmme op imod ved, da b opgav det værn, der kunde vdes af forbudet mod gæsters indbyı handel, at gribe til bestemmelsen om, at en ordre om salg indbefat retten til at indkræve købesummen. Men et langt sikrere middel ha kommissionæren deri, at han paany i større omfang kunde gribe tilt til den ubestemte udførelsesmeddelelse, den blotte angivelse af at h

solgt uden angivelse af til hvem. Jo mere mulighederne for direkte forbindelse mellem medkontrahent og kommittent forøgedes, jo lettere det blev for kommittenten endogsaa ad rettens vej at varetage og gennemføre sine krav, des mere maatte den ubestemte udførelsesmeddelelse blive kommissionærens værn.

Derved dukkede imidlertid atter vanskelighederne ved kredittilstaaelsen frem; kommittenten maatte forlange, enten at kommissionærens ret til at tilstaa kredit væsentligt indskrænkedes, eller ogsaa at faa medkontrahentens navn opgivet. Kun hvor værtskommissionen var den herskende form, voldte dette spørgsmaal ingen vanskeligheder, og netop i Frankfurt a/M. kunde man derfor 1739 udtænke en ganske ejendommelig løsning[1]: for at undgaa al strid og mistanke om, hvorvidt de kommittenten anviste insolvente debitorer i virkeligheden ogsaa var dem, der havde købt hans varer, skulde for fremtiden alle kommissionærer, saa ofte de solgte kommissionsvarer paa kredit for et beløb af 100 rthlr. eller mere, foruden fakturaen over de solgte varer til kommittenten indsende en forseglet seddel, hvori køberens navn var opgivet, under straf af ellers at staa del credere for købesummen; kommittenten skulde det ikke være tilladt at aabne denne navneseddel, saalænge han ikke af kommissionæren blev underrettet om en købers fallit, men han skulde, for at han ikke skulde blive bekendt med kommissionærens forretningsforbindelser og drage dem til sig, efter købesummens rigtige indgang sende kommissionæren navnesedlen ubrudt tilbage. Da nu denne indsendelse af navneseddel næppe i praksis blev stærkt benyttet, tør det nok formodes, at netop denne bestemmelse væsentligt har bidraget til, at de frankfurtske kommissionærer saa bestemt fastholdt værtskommissionen.

Thi værtskommissionen viste udvej, og hvor den ikke var herskende, blev derfor den særlige del credere-overenskomst det middel, hvorved vanskelighederne løstes. Kommittenterne saa i og for sig deres fordel ved kun at have med den dem velkendte kommissionær at gøre, og var derfor villige til at yde ham en særlig provision for hans overtagelse af del credere-hæftelsen, og kommissionæren maatte det paa grund af hans forskud til kommittenten være meget magtpaaliggende, at han i saa stort omfang som muligt berettigedes overfor medkontrahenten; saaledes vandt del credere-hæftelsen mod provision i forbindelse med den ubestemte udførelsesmeddelelse i det 18. aarh. overalt stedse større udbredelse, ja kan vel i det 19. siges at være reglen[2]. Den ubestemte udførelsesmeddelelse lettede tillige kommissionæren anvendelsen af selvindtrædelsen, del credere-hæftelsen gav ham hans fuldstændig frie ret til at tilstaa kredit tilbage, men vigtigst er det, at begge i forening havde den virkning, at kommissionærens forhold til kommittenten meget skarpt holdtes ude fra hans forhold til medkontrahenten; hvad der før havde været en naturlig følge af alle handelens vilkaar, det blev nu en ved kunst opretholdt ordning.

443. Skønt saaledes alt bidrog til stærkt at koncentrere kommis-

[1] Siegel Erste Forts. 85 § 53.
[2] Breit 15–16 og anm. 41.

sionsforretningens retsvirkninger om kommissionærens person, tør dog paastaas, at den praktiske købmand ingensinde helt tabte af s at alt dette beroede paa særlige forhold og overenskomster, og at d og for sig ikke var et nødvendigt udslag af kommissionsforholdets e natur, han vilde ingensinde mene, at denne udelukkede alle dir retsvirkninger mellem kommittent og medkontrahent indbyrdes. I indsaa, at han i et vist omfang maatte forpligte sig selv overfor n kontrahenten for overhovedet at bringe forretningen i stand, han vil det 18. aarh. ofte for sin forretningsvirksomheds trivsels skyld son nødvendigt onde paatage sin den fulde forpligtelse, han vilde paa san tid med iver arbejde for, at han saa vidt muligt alene berettige overfor medkontrahenten — men han vilde i saa fald rigtignok nærn være tilbøjlig til at betragte sig selv som egenhandler. Naar han f sig som kommissionær, vilde han ikke mene, at ved hans forretni afslutning forblev kommittenten i og for sig uberettiget og uforpli overfor medkontrahenten og omvendt. Men de tilfælde, hvor denne fattelse kunde komme frem, var i det regelmæssige handelsliv faa blev stedse færre; nu og da dukker den dog op, hos kommissionæ naturligst, naar han frygter sin kommittens solvens. Saaledes hos H der i et saadant tilfælde, hvor der endda foreligger skriftlig kontrak følelsen af forholdets ubestemthed søger at forklare sin stilling i forl til principalen alene som en kautionists[1]. Men ogsaa midt i det aarh. hos Ludovici, der vel bemærker, at kommissionæren er nød at forpligte sig selv i et vist omfang, men dog tilraader ham, hvis nærer mistillid til kommittentens solvens, da at foranledige, at n kontrahenten i alt fald opfører begge som debitorer[2]. Endelig en i Hamburgs monitum (nr. 373) til den tyske handelslovbogs art. abs. 2, hvori kommittentens direkte berettigelse overfor medkontrahe søges hævdet[3].

444. Ved hele den her skildrede udvikling havde da tyske kommissionær i det 18. aarh. naaet en fuldstændig købma mæssig selvstændighed. Den fuldstændige sammengliden af forretnir for egen og for fremmed regning tillod mange kombinationer, skaffede alle parter de fordele, der følger med omsætning af store tier; mange kommittenters ordrer kunde udføres ved eet samlet indl ved eet salg bortsolgtes paa een gang varer for egen og for frem regning. Paa kommissionærens lager samledes konsignationsvarer og e varer i mængde, og over dem alle kunde han disponere med meget frihed. Her fuldbyrdedes selvindtrædelsen, saavel i den form, at k missionæren forenede udførelsen af een kommittents indkøbsordre udførelsen af en anden kommittents tilsvarende salgsordre, som i

[1] [illegible] gude [illegible] ahn mi geschreuen vnd n [illegible] kunde krigen edder [illegible] mitt dem principall sp [illegible] still holden, dar [illegible] darup ick em ge [illegible] borge.
[2] [illegible] fahren lassen und [illegible]
[3] [illegible]

at han ved udsondring leverede varen fra sit maaske særlige lager for egen regning eller førte konsignationsvaren direkte dertil. I nødsfald vilde han endogsaa retsgyldigt kunne pantsætte ikke blot sine egne, men ogsaa sine kommittenters varer[1].

Og dog kunde udviklingen føre endnu et skridt videre, kommissionæren kunde blive den økonomisk overlegne i forholdet, og hans faktiske dispositionsfrihed som følge deraf endnu yderligere udvidet. Formen bevaredes, men forholdet vendtes ganske om, forsaavidt som det, der før kun havde været et ledsagende moment, nu blev det væsentlige. Det vilde for kommittenten ofte være af største betydning, at han til enhver tid kunde stille krav til kommissionærens kapital, at denne i saa stort omfang som muligt accepterede og betalte hans tratter. Under saadanne omstændigheder vilde tratternes samlede beløb ikke rette sig efter de konsignerede varers værdi, men denne omvendt efter det optagne beløbs størrelse; det vilde blive kommittentens opgave at sørge for, at hans konsignationer stadig holdt kommissionærens lager saa vel fyldt, at han ikke fandt det fornødent at nægte yderligere accepter. Alligevel vilde denne dog derved som regel blive drevet betydeligt ud over grænsen af den sikkerhed, hans retentions- og kompensationsret ydede ham, han vilde ofte for længere tid have udækkede forpligtelser at indfri. Det er klart, at under disse omstændigheder kunde en kommittent ikke staa meget stift paa en instruktions punktlige overholdelse, kommissionæren maatte i praksis anse sig for berettiget til en uindskrænket dispositionsret over de konsignerede varer, ganske som om de var hans egne — hvad de jo i en vis forstand ogsaa var.

445. For ved et par eksempler at iagttage denne udviklingens sidste fase vil det være lønnende atter at vende tilbage til Parish. Da England i 1765 næsten med eet slag for stedse gik over til at blive et kornimporterende land[2], oprandt der paany gyldne tider for den østersøiske kornhandel. Selve den kendsgerning, at det ikke mere var Sydeuropa, men England, der var Østersøkornets hovedaftager, maatte gøre Amsterdam undværlig som mellemplads, fra Østersøhavnene kunde afskibningerne lige saa let dirigeres direkte til London som til Amsterdam. Med klar forstaaelse saa købmændene i Østersøbyerne, at nu var virkelig muligheden for en kornhandel for egen regning paany tilstede, de var ikke mere tvungne til at overlade den hollandske kommittent den egentlige avance; og lige saa fast som de hidtil havde afvist alle opfordringer til spekulationshandel, lige saa ivrige var de nu for at kaste sig ind deri. Men vanskelighederne var alligevel meget store; prissvingningerne paa det engelske marked var saa voldsomme, at der maatte regnes med eventuelle betydelige tab, og opkøbene krævede betydelig kapital. Den manglede Østersøkøbmændene, og hvad de havde, maatte det være dem magtpaaliggende saa hurtigt som muligt at faa frigjort igen, for at de stadig kunde holde forretningen igang. Desuden var de ganske uden forbindelser. Derfor maatte de henvende sig til de store tyske kommissionshuse, blandt disse til Parish. I 1774 organiserede denne Østersøkornhandelen og deltog deri i fire aar, til 1777. Imod at faa tilsendt konnossementerne paa kornladningerne accepterede Parish Østersøkøbmændenes tratter, han besørgede ladningerne assurerede i Hamburg og havde fuldstændig fri raadighed over, til hvem af hans forretningsforbindelser i England, lejlighedsvis ogsaa Spanien og Portugal, de skulde konsigneres; i en eneste sommer forhandlede han paa denne maade over tusind skibsladninger hvede. Hvor saaledes

[1] At kommissionæren retsgyldigt kunde pantsætte kommissionsgodset var fra tidlig tid anerkendt i tysk handel og ret efter den gammel tyske retssætning Hand musz Hand wahren. Poehls I, 273.

[2] Naudé I, 122 ff, 380 ff, 418 ff.

kommissionæren var den egentlige leder, maatte instruktionen naturligvis ganske bortfalde; men den sædvanlige form bevaredes, blot med den modifikation, at det overlodes til Parish selv i det enkelte at fastsætte betingelserne, saa at han f. e kunde betinge sig en højere provision end sædvanlig; den egentlige avance derimod tilfaldt naturligvis kommittenten, der ogsaa havde hele risikoen. Hvor betydelig denne var, fremgaar tilstrækkeligt af, at ikke mindre end fire af Parish' kommittenter gik fallit; for Parish selv laa vanskeligheden i at holde sine udækkede fordringer indenfor en nogenlunde rimelig grænse. I eet tilfælde maatte han i seks maaneder arbejde sig ud af et blankoengagement paa 300,000 mk., hvad der dog lykkedes ham paa 40,000 mk., nær[1].

446. Endnu interessantere er det at iagttage Parish' optræden under den ovenfor nævnte krise i 1793. De forretninger, der førte op til denne krise, var væsentlig af ganske samme art. De to Liverpoolfirmaer Richard & Matthiesen og G. & H. Brown konsignerede varer, mest kaffe og sukker, til Parish mod tratter paa bankfirmaet Burton, Forbes & Gregory i London, der atter dækkede sig ved tratter paa Parish, med hvem det ogsaa ellers stod i forretningsforbindelse, saa at Parish ogsaa trak paa det i stort omfang. 16. marts standsede Burton & Co. sine betalinger; det kunde forudses, at ogsaa G. & H. Brown vilde blive draget med i dets fald, hvad ogsaa indtraf. Da var det, at Parish, der havde faaet underretning om, hvad der forestod, medens endnu intet var bekendt i Hamburg, 23. marts gjorde sin status op. Ved Burtons betalingsstandsning kunde Parish vente for 950,000 mk. tratter paa det protesterede, desuden vilde han kunne vente at maatte dække yderligere for 650,000 mk. engelske tratter. Selv havde han inden 1. maj at indfri for 2,800,000 mk. accepterede tratter, hvortil kom 1,300,000 mk., der forfaldt i løbet af maj. Til indfrielse af disse forpligtelser havde han kun 1,750,000 mk. disponibel kapital, saa at han endnu maatte skaffe 1,050,000 mk. for blot at kunne betale de før 1. maj forfaldende tratter. Samraad med en forretningsven overbeviste ham om, at der i hele Hamburg højst vilde kunne faas 500,000 mk. Men han havde jo ganske vist et lager til en værdi af 4,5 mill. mk. Hvilken udvej kunde han finde? „Pantsætte mit varelager? Det er altid en lidet ærefuld forholdsregel, en yderste tilflugt; desuden kun anvendelig hvor det drejer sig om mindre beløb.“ Om morgenen 24. marts lod han en kaffemægler kalde og meddelte ham „at jeg havde ordre om at sælge 1 mill. pd. kaffe pr. kontant. Jeg vilde sælge 1/3 under markedsprisen, men kun til spekulanter, ingen post maatte være under 100,000 ℔; kunde hele partiet ikke anbringes, vilde jeg selv overtage resten; ligeledes maatte jeg forbeholde mig ret til at tage alt tilbage, der ikke blev afhentet og betalt i ugens løb.“ I løbet af en time var denne million ℔ solgt; derefter anbragtes paa samme maade endnu 500,000 ℔. Til en sukkermægler erklærer Parish først, at han vil købe det sukker, der er i markedet pr. kontant; mægleren kommer tilbage, meddeler, at sælgerne har sat priserne op paa grund af efterspørgslen, at han lettere kan sælge 500 oksehoveder end købe 100, og raader Parish, der dog har et stort lager, til hellere at sælge; i løbet af dagen sælger Parish saa 1700 oksehoveder af de 4000, han har paa lager, ogsaa pr. kontant. Da Burtons fald blev bekendt paa Hamburgerbørsen, og man hørte om Parish' salg, blev hans fremgangsmaade meget skarpt fordømt, da man mente, at han dog ikke vilde kunne redde sig. Senere meddeler Parish, at hans udækkede fordringer paa Richard & Matthiesen i marts beløb sig til £ 20,000 (250,000 mk.); ganske vist var de fire skibsladninger, der ventedes, £ 35,000 værd, men konnossementerne vilde ikke fremkomme; at G. & H. Browns fallit ialtfald bragte ham tab; at han, der havde 85 lagerrum fyldte med varer, følte forretningernes mængde i den grad overstige sine kræfter, at han maatte overgive en del af sine konsignerede varer til andre kommissionshuse, og at han inden to mdr. havde kunnet købe sine varer tilbage til langt billigere priser[2].

447. I denne Parish' egen beretning finder man alle de yderste kendemærker paa kommissionærens fuldstændige selvstændighed: selvindtrædelsen, substitutionen, pantsættelsen af varelageret, den ganske frie fastsættelse af salgsbetingelserne. I virkeligheden handler Parish ganske, som om varerne tilhørte ham selv, og han

[1] Ehrenberg Parish 21–23.
[2] Ehrenberg Parish 48–50.

derfor i enhver henseende frit kunde disponere over dem. Men trods alt dette glemmer han ikke sin stilling som kommissionær, overfor kaffemægleren foregiver han udtrykkelig en modtagen ordre. Det vil vistnok være vanskeligt at finde en tilfredsstillende juridisk konstruktion af de forretninger, Parish 24. marts afsluttede. Handlede han, tvungen af omstændighederne, vel vidende, at hans betalingsstandsning yderligere vilde forværre Liverpoolkommittenternes stilling, uden mandat, som negotiorum gestor, i forventning om senere anerkendelse af de forretninger, han havde afsluttet? Det vilde maaske kunne siges, hvis de varer, han solgte, alene var for de Liverpoolfirmaers regning, men i betragtning af, at Parish' accepter langt fra alle kan antages at skrive sig fra disse forretningsforbindelser, at ¼ mill. af de accepter, der skrev sig blot fra forbindelsen med det ene af disse huse, var udækkede, sammenholdt med bortsælgningen af saa stor en del af lagret, er det næppe sandsynligt. Parish sondrer overhovedet slet ikke mellem varer for Liverpoolfirmaernes regning og varer for andre kommittenters. saa lidt som han angiver, hvor stor en del af lageret der virkelig tilhørte ham selv; han disponerer derover under et. Mente Parish da maaske at have selvindtraadt til markedsprisen, for derpaa for egen regning at sælge kaffen ¼ ß under markedsprisen? Men man vil vistnok ogsaa kunne spare sig alle forklaringsforsøg; deraf, at Parish ansaa sig for forpligtet til saa hurtigt som muligt ved tilbagekøb at bringe sit lager op paa ganske samme højde, kan vistnok sluttes, at han overhovedet ikke til sine store bekymringer føjede juridiske betragtninger af nogen art, men mente at have ret til for en dag at tiltage sig en absolut myndighed, naar blot alt saa hurtigt som muligt bragtes i samme stand igen. Under de vanskeligste forhold og — det maa vel erindres — paa grundlag af en omhyggelig opgjort status, der viste en saa fuldkommen solvens, at aktiverne alene i rede penge, pladstilgodehavende, veksler og et til enhver tid realisabelt varelager oversteg passiverne med 1½ mill. mk., mente Parish utvivlsomt ikke blot at redde sig selv men ogsaa overfor sine kommittenter at handle i højeste forstand som god købmand ved i det afgørende øjeblik at disponere ganske, som havde han ikke andre at staa til regnskab end sig selv. Men den hamburgske forretningsverden, der troede ham langt yderligere forpligtet, end han i virkeligheden var, misbilligede i første øjeblik hans færd, fordi den unægtelig syntes vanskeligt forenelig med en kommissionærs, end sige en fallents pligter — og en domstol vilde vel heller næppe have fundet et forsvar fyldestgørende.

448. Ikke blot i dette tilfælde vilde en domstols drøftelse have været af interesse. Naar man, efter at have fulgt kommissionshandelens egen indre udvikling i praksis, vil søge kort at klargøre sig denne udviklings forhold til retsudviklingen, vilde det i det hele taget for Tysklands som for Englands vedkommende være den bedste og sikreste vej, om den da var fremkommelig, at gaa til domstolenes afgørelser, fordi man derved vilde faa fat i selve den faktiske retshaandhævelse. Men her maa man i stedet for nøjes med de arbejder, der til forskellig tid søger at give en samlet fremstilling af de retsregler, der ansaas for gældende. Paa saadanne arbejder er nu den tyske literatur langt rigere end den engelske; tidligt finder man endogsaa specialbehandlinger af kommissionshandelens retsregler. Og der er forsaavidt mere grund til kort at betragte disse tyske arbejder, som de ikke indskrænker sig til de tilsvarende engelskes mangelfulde kasuistik, men støttende sig til den nu fuldt reciperede Romerret søger at gennemføre en sammenhængende betragtning af kommissionsforholdet. Igennem dem arbejder da den juridiske theori sig frem til større klarhed. Ogsaa har de formentlig selv til en vis grad udøvet en retsstiftende magt; det har formentlig været uundgaaeligt, at de købmandskollegier, eller i alt fald de juristfakulteter, der skulde afgive deres parere, at den juridisk uddannede

dommer, der skulde paakende en sag, har fulgt opfattelser, der var fremsat i disse specialbehandlinger.

449. Det karakteristiske for i alt fald de ældste af disse juridiske forfattere er nu det, at de, selvom glimt af praksis lejlighedsvis kan skimte igennem, øjensynligt er ganske uden faste forestillinger om den virkelighed, der omgiver dem, og som de skriver om; en ganske omtrentlig antagelse er dem nok til en begrebsbestemmelse. Men de ansaa heller ikke en dybere indtrængen i praksis for deres opgave, hvad det for dem gjaldt om, var nu, da Romerrettens reception var fuldbyrdet, at placere „faktoren" i systemet. Forfattere fra det 17. aarh. — Vincens v. Spreckelsen (1645), Huldreich v. Eyben (1659 og 1661) og Storck (1682) nøjes med at betegne faktoren som institor, de opfatter ham nærmest som en forretningsfører.

Med hensyn til bestemmelsen af, under hvilken romerretlig kontraktsform kommissionsforholdet henhørte, maatte det øve megen indflydelse, at Hamburgerstadsretten havde reciperet mandatsreglerne. Som Marquart opfatter da ogsaa Hamburgeren Vincens v. Spreckelsen kommissionsforholdet som et mandat, omend han indrømmer vanskelighederne ved at afgøre, hvilken actio der kan tillægges faktoren til opnaaelse af provisionen[1]; disse vanskeligheder kommer Storck udover ved at opfatte provisionen simpelthen som merces og kommissionsforholdet derfor som locatio conductio operarum[2]. Af det 18. aarh.'s forfattere fandt endnu Mettingh faktor væsentlig ensbetydende med institor; kommissionsforholdet var efter hans anskuelse enten mandat, eller locatio conductio, eller innominatkontrakt, medens han som ovenfor nævnt meget skarpt opponerede mod en undertiden fremsat opfattelse af det som contractus æstimatorius. Riccius (1781) genoptog bestemt mandatsopfattelsen, idet han nøjere definerede kommissionshandelen (mercatura procuratoria) som mandatum, quo quis alieni facultatem dat merces ad eum transmissas emtoribus vendendi, en definition, hvis alt for store snæverhed Faber med rette fremhæver. Ogsaa Püttmann (1793) fandt, at kommissionshandelen nærmest var et mandat; hos ham dukker dog første gang op en tvivl, om man i det hele taget saaledes kunde henføre dette forhold under de romerretlige rubriker; han udtalte, at han vilde ikke have meget imod, om man vilde paastaa, at kommissionen var en særlig kontrakt, der var udviklet af praksis selv.

450. Men fra denne tid af kunde retsvidenskaben i rigt maal drage fordel af Büsch's mangfoldige og fortrinlige arbejder; paa en gang aabnede der sig for dens blik en virkelighed, som den tidligere synes næsten ikke at have anet. Breuls (1800) skrev under umiddelbar indflydelse af Büsch's betydningsfulde virksomhed og kunde endogsaa hertil

[1] Quamvis autem mandatum, quod etiam inter præponentem et præpositum celebratur, sit gratuitum, honorarium tamen sive salarium intervenire potest, quod naturam contractuum gratuitorum non immutat, uti hodie etiam communiter institores salarium aliquod percipiunt. An autem et quomodo hoc peti possit, nimis expeditum est . . .

[2] Storck 7. 8. Dicitur tandem certa mercede conducta. Ex quibus patet, ad quemnam conctractum referendus proprie is, qui hic intercedit inter dominum negotiationis et factorem, nempe ad locationen conductionem. 18. ad illud meo quidem iudicio referri potest factoria, quia factor sive institor principali domino operas suas huic vel illi rei præstandas pro certa mercede locat, veluti pro hac vel illa summa numeratæ pecuniæ, quæ in foro mercatorum vocatur provisio, die provision-gelder.

føje kendskab til Savary; intet under da, at hans dissertation er langt den friskeste og mindst formbundne. Han gennemgaar alle de forskellige bestemmelser af kommissionshandelen, der er forsøgt eller kan forsøges, og paaviser, hvorledes ingen af dem rammer dennes virkelige indhold. Kommissionæren er ikke en institor, thi det er kun den, hvem det overdrages at føre en andens hele forretning paa en bestemt plads; han er ikke en mægler, thi denne er blot en mellemmand, der som regel er indsat af øvrigheden og beediget. Kommissionshandelen er ikke mandat, dels fordi dette er ulønnet, men navnlig fordi kommissionæren maa staa friere end mandataren, denne har i bedste fald kun handlefrihed indenfor de ved mandatet afstukne grænser, men „selve handelens natur forkaster en saa stor ængstelighed“; kommissionæren maa kunne vove i visse tilfælde at gaa ud derover. Heller ikke er den contractus æstimatorius, da kommissionæren, naar han sælger til højere pris eller køber til lavere, end der er ham opgivet, ikke kan tilegne sig selv gevinsten, men kun erhverver for kommittenten. Fremdeles er den ikke negotiorum gestio, der finder sted uden mandat og uden ejerens vidende; ikke locatio conductio, da provisionen ikke er løn, og til en innominatkontrakt (do ut facias) mener Breuls, at man dog ikke for alvor kan tage sin tilflugt, da denne ikke er stort mere end et ord. Der bliver da intet andet tilbage end at opfatte kommissionsforholdet som en særlig, af praksis udformet kontrakt[1]. Breuls egen definition blev da, at kommissionsforretning er enhver handelsforretning, der besørges for en fraværende købmand paa det vilkaar, at denne erstatter de udlæg, der derved nødvendiggøres og yder en vis betaling for det arbejde og den flid, der er anvendt[2].

451. Man kan da sige, at saa overvældende var det indtryk, et nogenlunde skarpt billede af virkeligheden gjorde paa retsvidenskaben, at den i første øjeblik mente at maatte opgive forsøgene paa at passe den ind i systemet. Følelsen af, at det var nødvendigt at naa en nøjere tilslutning til praksis, var i den nærmest følgende tid meget levende; men praksis selv var i Tyskland afvigende paa de forskellige handelspladser, fordi den overalt var lokalt udviklet. I de almindelige behandlinger af handelsretten, derunder ogsaa kommissionshandelen, som nu fremkom, kom paa en gang disse bestræbelser og dette forhold til syne; Bender (1824) blev særlig talsmand for traditionen i Frankfurt a/M.; Poehls (1828) for den hamburgske tradition. Hertil kom nu en ydre paavirkning, som næppe maa undervurderes, den nemlig, at den franske code de commerce fik gyldighed for visse dele af Tyskland, og levede videre, omend modificeret, i den badiske handelslov; men denne opstillede som et særligt kendemærke for kommissionæren det, at han handlede i eget navn. Under dette var diskussionen om kommissionsforholdets rette natur blevet fortsat. Locatio conductio-forklaringen havde endnu i Heise (1814—16), der væsentlig blot fulgte Martens

[1] Breuls 5-8: nihil reliquum est, quam uti commissionem moribus introductam esse proprioque contractu constare dicamus.

[2] Inde commissio (commission) vocatur quoduis negotium mercatorium, quod pro mercatore absente ea lege curatur, ut expensarum eo nomine factarum resarcitio, tum etiam ut studii et laboris fiat aliqua compensatio.

(1797), fundet en forsvarer; selv Breuls erklærede, at han, hvis ha endelig skulde henføre kommissionsforholdet under en romerretlig kon trakt, fandt denne den mest passende[1]. Men tanken om, at dette over hovedet slet ikke lod sig gøre, var endnu meget levende hos Bender med Poehls begynder tilbageslaget: denne stræben efter en rubricerin kunde ganske vist undertiden tage sig noget pedantisk ud, men hvor ledes vilde man ellers begrunde de retsregler, der maatte komme anvendelse? Man vilde dog ikke gerne i provisionen se ligefrem e løn, mandatet maa være den kontrakt, hvorefter kommissionsforhold maa bedømmes[2].

Disse forskellige indflydelser mødes i Fabers dissertation (1829 der har det forud for Breuls', at den tager hele kommissionsforholde ikke blot indkøbskommissionen, op til betragtning, men som i virkeli heden er et langt svagere arbejde, egentlig blot en udvidet gentagels Faber har ganske samme gennemgang af mulighederne for en system tisk bestemmelse; sprogbrugen er nu saaledes fæstnet, at han kan pa staa, at ingen, der har ringeste kendskab til handel, vil falde paa betegne en kommissionær som faktor[3]. Men han fremhæver først, den, der udfører kommissioner for andre, dog derved fører sin ege forretning, og — ligesom Poehls — at han som regel udfører kommi tentens forretninger i eget navn og saaledes forpligtes og berettig overfor medkontrahenten[4]. Af samme grunde som Breuls finder Fab vel, at kommissionsforholdet ikke udenvidere kan bestemmes som manda trods alt staar den dog dette nærmest[5], medens distantia loci efter ha mening ikke bør optages i definitionen[6]. Hans egen definition er da eft dette vaklende standpunkt meget svag: en kommissionsforretning er de handelsforretning, som en udfører efter en andens ordre og for denn regning paa betingelse af, at han derfor modtager en løn, der er b stemt ved overenskomst eller sædvane[7]. Diskussionen kan endelig sig at være bragt til afslutning af Treitschke (1839), der fastslog, at e kommissionsforretning var et køb eller salg, der fandt sted efter e andens ordre og derfor for dennes regning og risiko, men overfor køb eller sælger i udførerens navn, og iøvrigt, at mandatsreglerne fuldstændi fandt anvendelse paa kommissionsforholdet, idet provisionen som honorarium ikke kunde ophæve kontraktens karakter[8].

---

[1] Grünhut 48, anm. 1.
[2] Poehls I, 249—253.
[3] Faber 13: Quid? quod vel qui parumper habeat perspectam scientiam mercatoriam, vix umqu factorem appellabit commissionarium.
[4] Faber 20: quod mandatarius nomine mandantis, commissionarius non nisi suo nomi pro committente mercaturam exercere solet .. quum commissionarius negotia pro committente ger possit, cujus nomine gerat, reticens; quo fit, ut ille solus, neque vero qui commisit, vocetur jus, ni pro illo se gerere negotium (quod raro accidit) profiteatur. Man ser, hvor uklare og vaklende fo stillingerne er saavel om den ydre form for „kontraheringen i eget navn" som om de formodede retsli virkninger.
[5] Faber 16—22, 31.
[6] Faber 9.
[7] Faber 6: procuratoriam eam appellamus mercaturam, quam quis alterius jussu et ratione conditione facit, ut accipiat mercedem, aut pacto aut consuetudine constitutam.
[8] Treitschke 1: Commissions Handelsgeschäft wird am gewöhnlichsten ein Einkauf oder Verka genannt, der im Auftrage eines Andern, daher für dessen Rechnung und Gefahr, jedoch dem Verkäuf oder Käufer gegenüber im Namen des Beauftragten geschieht, 5—7.

452. Det har sin interesse at forfølge denne definitionernes brydning; det ligger nær at fremhæve dens rent formelle karakter, at fæste sig ved, hvor udelukkende det var formelle hensyn, der bestemte mandatets sejr. Som et frisk pust kommer Breuls; iøvrigt er det de samme spørgsmaal, der drøftes og besvares, de samme fire punkter, der stadig er de afgørende. Vigtigst er det for Treitschke som for de ældre forfattere at klare spørgsmaalet om provisionen. Efter streng romerretlig opfattelse var mandatet ulønnet; derfor udelod Riccius, som senere Treitschke, enhver omtale af provisionen i sin definition. Men denne var nu for afgjort en kendsgerning til, at det kunde lade sig gøre at se bort fra den, og det var derfor meget heldigt, at Püttmann paany havde gjort opmærksom paa, at dog ogsaa Romerretten havde anerkendt, at der i form af et honorarium, en takkegave, kunde ydes et vist vederlag for mandatets udførelse. Selvom Breuls fandt denne betegnelse af provisionen noget vel haartrukken, blev det dog den vej, ad hvilken det lykkedes at hævde kommissionens bestemmelse som mandat samtidig med, at man indrømmede kommissionæren ret til provision. Thi denne ret lod sig ikke benægte, den trængte sig under diskussionen stærkere og stærkere frem, Breuls og selv Faber optog den i selve deres definitioner, Treitschke hævdede den med kraft i sin videre udvikling. Men det maa indrømmes, at der over provisionen paa de tyske handelspladser var kastet et vist frivillighedens skær derved, at den aldrig naaede frem til en almindelig anerkendt sats' fasthed, saa at Faber med rette kunde sige, at der ikke kunde tales om en almindelig regel, men at provisionens størrelse maatte rette sig efter vedkommende plads sædvane og — som han ret naivt tilføjer — efter det besvær, forretningens udførelse volder[1].

453. Der er unægtelig noget forbløffende i den tanke, at medens den schlesiske linnedopkøber og den østersøiske kornopkøber var særdeles tilfreds med at kunne skaffe sig sin kapital hurtigt fri igen ved at trække saa meget som muligt paa den kapitalkraftige Hamburgerkommissionær og saa iøvrigt stolede paa, at han vilde forstaa i løbet af den tid, hvori han maatte staa i forskud, at skaffe dem et passende provenu af deres konsignationer, drøftede retsvidenskaben, hvorvidt de kunde siges at leje hans arbejde, eller om de snarere meddelte ham et nøje begrænset mandat og saa viste ham deres anerkendelse ved et passende honorar. Medens det i det 18. aarh. i det mindste i de særlig tyske forbindelser utvivlsomt var kommissionæren, der ikke blot var den økonomisk overlegne, men ogsaa den, der var forretningens egentlige leder, uden hvis kapitalmæssige bistand den overhovedet ikke kunde komme i stand, og som ofte ved at financiere den løb en meget stor risiko, tog forholdet sig i de fleste juridiske dissertationer ganske omvendt ud, her var det kommittenten, der havde al ejendommen, magten og retten — eller som i det mindste burde have den. Det er ganske vist muligt, at man kan søge den inderste grund til mandatbestemmelsens endelige sejr netop i en almindelig vag forestilling om, at det overfor kom-

[1] Faber 88—89.

missionærens økonomiske overlegenhed var kommittenten, hvis stillin det fremfor alt gjaldt om at styrke og beskytte; en saadan tanke ha rigtignok intetsteds blot nærmet sig til at blive udtrykt i ord. I al fald er det sikkert, at anerkendelsen af kommissionsforholdet som e mandatsforhold maatte have og havde den virkning, at hensynet til kom mittenten, hans ønsker, hans fordel og ret blev afgørende; deraf affødte en udpræget utilbøjlighed hos retsvidenskaben til at anerkende enhve ret eller beføjelse for kommissionæren, der ikke lod sig indordne unde mandatssynspunktet, eller som endog i sin karakter var stridende derimod der skulde ud af praksis kunne hentes meget tvingende grunde derfo og den vilde stedse være nøje at begrænse.

454. Som i sin tid den praktiske nødvendighed af at indskær instruktionens betydning havde ført til den nærliggende reception mandatsregler i Hamburgerstadsretten, saaledes førte nu omvendt de theoretiske anerkendelse af mandatets anvendelighed til fornyet indskæ pelse. Medens Breuls og vel blot følgende ham ogsaa Faber stærl havde fremhævet, hvor udstrakt en handlefrihed kommissionæren maatt have, saa at Faber endog havde hævdet, at han maatte anses for bere tiget til i visse, meget paatrængende tilfælde at overskride en limite pris[1], træffer man saaledes hos Poehls og Treitschke den udredning de forskellige grader af handlefrihed, som efter instruktionens forske lige art maatte tilkomme kommissionæren; en udredning, der s nere af Grünhut udarbejdedes til det noget kunstige system, hvor d skelnes mellem imperative, demonstrative og fakultative instruktioner Breuls havde hævdet, at kommissionen ikke var ensidigt tilbagekaldeli fordi kommittenten ikke uden videre kunde berøve kommissionære hans berettigede forventning om provision; den kunde kun hæves me begge parters vilje; derved søgte han en retsgrund for den i praks almindelige udleveringsprovision ved salgskommission og saa heri e væsentlig forskel mellem kommissionen og mandat. Ogsaa Bende mente, at tilbagekaldelse fra kommittentens side var udelukket, na kommissionæren havde opført kommissionen i sine bøger; men Treitschk erklærede, at kommittenten havde ret til at tilbagekalde til ethvert tid punkt inden udførelsen, retten til provision opstod først efter udførelse og udleveringsprovisionen var kun en udbredt, lokalt bestemt praksis

455. Vanskeligst var det naturligvis at forlige retentionsretten c selvindtrædelsen med mandatssynspunktet. Breuls er selvfølgelig ikke tvivl om, at der absolut tilkommer kommissionæren en retentionsre vekselordningernes bestemmelser er udslag deraf[4]. Men alle de fo fattere, der holdt paa mandatsbestemmelsen, begrænsede principielt kommi sionærens retentionsret til udlæg og provision. Poehls synes dog mene, at kommissionæren med hensyn til de forskud, han yder kommi

[1] Breuls 6, Faber 20-21, nemlig: si repentinæ rationes mercatoriæ quæ dum committebatu incognitæ committenti fuere, aut mercium conditio suadere illud videbatur.
[2] Poehls 1, 257; Treitschke 12-15; Grünhut 108-124. Cf. rec. i Zts. f. d. ges. Hand 26, 341-43.
[3] Breuls 36, Bender 1, 214; Treitschke 7, 52-55. Cf. Grünhut 369 anm. 2; 42 anm. 4.
[4] Breuls 33—34.

tenten, særlig i form af accepter, kan gøre retentionsretten gældende i den enkelte konsignation, hvorpaa han har ydet forskudet; derimod absolut ikke med hensyn til andre fordringer, der ikke direkte følger af den bestemte konsignation, altsaa ikke med hensyn til en generalbalance[1]. Treitschke og Wilda[2] nægter ham overhovedet retentionsret for forskud, efter „almindelig ret" har han intet krav herpaa; Treitschke, som ved, at kommissionæren er nødt til at acceptere tratter til $^2/_3$ af fakturabeløbet, hvis han vil have mange kommissioner betroet, raader ham ganske upraktisk til hver gang at skaffe sig en panteret i varen, hvad kommissionæren efter hans mening maa antages at have gjort, naar han underretter kommittenten om, at han kun vil yde forskud, mod at varen hæfter derfor. Alle ved de dog, at der partikulærretligt, ved visse vekselordninger, er indrømmet kommissionæren en saadan udvidet retentionsret; Treitschke indrømmer, at denne endog overfor kommittenten som regel har en panteretlig karakter, idet kommissionæren selv ved kommittentens fallit kan holde sig til varen, sælge den og saaledes skaffe sig kompensation.

456. Om selvindtrædelsen gælder for det første, at dens utvivlsomt meget hyppige forekomst i praksis først langsomt synes at være blevet almindelig kendt. Büsch omtaler den kun flygtigt og uden sympathi; hvilket forleder selv Breuls, der iøvrigt anerkender denne praksis, til at finde det uheldigt, at kommissioner betros til mænd, der driver handel for egen regning, særlig naar det er i samme vare; han tænker sig endog, at dette kunde forbydes ved lov[3]. Men dernæst er det klart, at selvindtrædelsen, selvom dens almindelige udbredelse i praksis anerkendes af de fleste, dog maatte synes dem, der hævdede mandatsbestemmelsen, egentlig ganske utilladelig[4]; hvorledes var det muligt, at kommissionæren paa een gang kunde varetage sin kommittents interesser, hvilket var hans højeste pligt, og tillige sine egne?[5]. Poehls forsøgte her en mellemvej; han tillod salgskommissionæren selv at overtage varen til højeste markedspris, men indkøbskommissionæren maatte købe i markedet, ikke selv levere; han indrømmede dog, at købmændene ofte om dette sidste punkt vilde nære andre anskuelser[6]. Treitschke fandt det betænkeligt at erklære denne dagligt forekommende form for udførelse for utilladelig; men kommittenten burde ved selvindtrædelsen stilles ligesaa gunstigt, som hvis der var kontraheret med tredjemand, og en redelig kommissionær burde ikke overfor kommittenten fortie, at kommissionen var udført ved selvindtrædelse, omend han ikke behøvede at afvente dennes billigelse[7]. Spørgsmaalet om, hvorvidt denne praksis kunde anerkendes som ret og i hvilket omfang, blev fra nu af et af de

[1] Poehls I, 266.
[2] Treitschke 69—71. Wilda 717.
[3] Breuls 21—22, 26—27. Om Bender ovfr. 461 anm. 3. Cf. iøvrigt Grünhut 455, anm. 3.
[4] Breit 13.
[5] Det er dette spørgsmaal, der bestandig har syntes juristerne uløseligt. Grünhut 452—53 og 457, anm. 3.
[6] Poehls I, 255—56, 261—62.
[7] Treitschke 15—17.

mest omtvistede; de færreste tillod sig ganske at nægte det, omvendt
vandt praksis visse domstoles anerkendelse[1].

457. I den almindelige tyske handelslov skulde nu aarhundredets
praksis og theori forenes -- eller i det mindste striden mellem dem afgøres.
Det blev paa en række væsentlige punkter praksis, der sejrede. Ikke
blot fik den her anerkendt, hvad der hidtil kun ret uvilligt var bleve
den indrømmet, men den fik endog en udvidet ret, som den hidtil ikke
havde vovet at fordre. Paa den anden side vilde retsvidenskaben ikke
opgive det resultat, hvortil den efter saa ihærdige undersøgelser va
naaet; det maatte ikke udviskes, at kommissionsforholdet efter sit væsen
og sin karakter var et mandatsforhold, omend dette nok saa meget til
sløredes af praksis. Og i nær sammenhæng hermed stod, at loven
affattere heller ikke mente at kunne undvære en nøjagtig begrebs
bestemmelse, i spidsen for alle retsreglerne og paavirkende deres ud
formning maatte ligesom i de juridiske dissertationer stilles en fas
definition, der fremhævede de særlige kendemærker, der adskilte kom
missionæren fra enhver anden i handelslivet forekommende stedfortræder

Det kan iagttages, hvorledes og i hvilket omfang disse synspunkte
ganske i det enkelte bestemte lovreglernes udformning; her skal til sl
blot hovedresultaterne anføres. Under en praksis, der tillod kommi
tenten som regel at stille meget store krav til kommissionærens kapita
var det utvivlsomt af størst vigtighed for denne at faa sin særlige sikke
hedsret i kommissionsvaren anerkendt. Den retentions- og kompens
tionsret, der partikulærretligt var indrømmet kommissionæren ved de fø
nævnte vekselordninger, udvidedes derfor til en almindelig gældend
panteret[2], til hvis realisering kommissionæren er berettiget til und
iagttagelse af visse forskrifter at iværksætte varens salg; i udestaaend
fordringer har han til sikkerhed for sine krav paa kommittenten e
retentions- og kompensationsret, og disse rettigheder tilkommer ham
alle tilfælde overfor kommittenten, dennes andre kreditorer og overf
kommittentens konkursbo. Denne panteret udstrækkes til at omfat
ikke blot det kommissionsgods, der faktisk er i kommissionærens besi
delse, men ogsaa det, hvorover han i kraft af konossementer eller p
anden maade er dispositionsberettiget. Endelig bestemmes, at denne
panteret gælder kommissionærens krav ikke blot paa erstatning af om
kostninger og provision, ikke blot forskud, accepterede veksler ell
andre med hensyn til kommissionsgodset indgaaede forpligtelser, me
ogsaa alle kommissionærens krav paa kommittenten i løbende regnin
altsaa ogsaa en kontokurantopgørelses saldo. Dernæst fastslaas kommi
sionærens ret til erstatning af udlæg og til provision, derunder ogsa
til udleveringsprovision, hvor dette er handelssædvane, og til særlig d
credere provision. Fremdeles hævdes, at han retsgyldig kan pantsæt
kommissionsvarer til godtroende tredjemand, at han, hvor det ikke
kommittenten er ham udtrykkeligt forbudt, har ret til at tilstaa sædvan

[1] [illegible] 1845 27 septbr OA [illegible]
[illegible]
[2] [illegible]

mæssig kredit, og endelig indrømmes der ham under visse forudsætninger, der nedenfor nøjere skal omtales, ret til at selvindtræde[1].

Om alle disse bestemmelser gjaldt, at det at faa dem anerkendt i en for hele Tyskland gældende lovbog gav dem en meget stor sikkerhed. De var nu ikke længere lokale handelssædvaner, hvis berettigelse kunde omtvistes, men enhver tysk kommissionær kunde hævde dem som ret; lovfæstelsen maatte da ogsaa faktisk udvide deres omraade. Men ganske særlig var selvindtrædelsens anerkendelse en meget stor sejr for praksis; ingen ret for kommissionæren var mere omstridt, og ingen syntes mere uforenelig med retsvidenskabens tilgrundliggende opfattelse af kommissionsforholdet end netop denne. At den fra nu af ved lovfæstelsen faktisk var gældende ret, og følgelig ikke mere kunde simpelthen benægtes eller omtales som en undertiden forekommende, ret uheldig afvigelse, syntes at stille retsvidenskaben en ny opgave, den nemlig at bestemme selvindtrædelsens juridiske konstruktion; et arbejde, som den i den følgende tid med den største iver og udholdenhed kastede sig ind i, men som kun førte til meget tvivlsomme og lidet frugtbare resultater[2].

458. At kommissionsforholdet af lovgiveren stilledes under synspunktet mandat, havde her som tidligere den praktiske betydning, at kommissionærens pligter overfor kommittenten, i den faktiske form som de nu en gang paa forhaand antoges at have, fastsloges som lovregler og samtidig udvidedes saa meget som muligt, kravene om, at han udførte kommissionsforretningen i den nøjest mulige overensstemmelse med kommittentens vilje, at han paa ethvert punkt varetog kommittentens interesser og fuldtud lod ham nyde alle af forretningen flydende fordele, blev saa vidt muligt skærpede[3]. Lovgiveren maatte her nøjes med i grovere træk at opregne pligterne og betone nødvendigheden af den nøjest mulige opfyldelse; retsvidenskaben, fremfor alle Grünhut, udførte denne grundtanke i de fineste detailler, netop derved yderligere skærpende loven. Det vilde føre for vidt her at gennemgaa de enkelte af disse pligter, der paalagdes eller rettere mentes at paahvile kommissionæren, og det omfang, man gav dem, men der er eet hovedpunkt, hvor loven kom til — theoretisk i det mindste — at danne led i en praktisk udviklIng, der i det foregaaende er forfulgt.

459. Fremstiller man for sig i et samlet overblik de forskellige udformninger, hvori kommissionshandelen særlig indenfor tysk handelsliv i disse aarhundreder var forekommet, vil det ses, at det centrale punkt er den af kommittenten angivne pris. Som mundtlig besked til handelsknægten, der udsendtes, eller købmanden, der tog varer med i sendeve, har den formentlig allerede haft sin betydning i kommissionshandelens aller første tider, og i værtskommissionen bibeholdtes længe den mundtlige form. Men eftersom forbindelserne med liggere og fast bosatte købmænd blev almindeligere, maatte den iklædes skriftlig form; i det varen ledsagende brev angav kommittenten allerede i det 15. aarh.

[1] A. D. HGB. art. 306, 369, 376.
[2] Breit 49 56.
[3] A. D. HGB. art. 361 -62, 365, 367.

sædvanlig den pris, hvori varen „stod". Meget snart har man nu set hvor store fordele denne prisangivelse bød kommittenten i en tid, hvo enhver effektiv kontrol af kommissionærens handlen var udelukket Derfor gjordes prisangivelsen meget tidligt i værtskommissionen til selv forbindelsens grundlag. Her erklæredes den af kommittenten for a være netop den pris, han ønskede at opnaa. Men ogsaa i de gensidig forbindelser var det klart, at prisangivelsen skulde tjene kommissionære i det mindste til vejledning; ogsaa her angaves derved den pris, hvort kommittenten i alle tilfælde vilde sælge — eller købe — selvom de ikke her havde karakter af en forud fastsat afregningspris.

Dens betydning i saa henseende skærpedes tidligst indenfor engels handel. Da man her indførte provisionsprincipet og saa til gengæl udformede kommissionærens erstatningspligt, antog den af kommittente angivne pris karakter af en bestemt limitopris; solgte kommissionære til lavere, købte han til højere pris, maatte han erstatte differencen. Me deraf at den angivne pris saaledes gjordes til den grænse, hvis ove skridelse gjorde kommissionæren erstatningspligtig, fulgte naturligvis ikk at han som ved værtskommissionen var berettiget til at afregne kommi tenten netop denne pris; kommittenten maatte kunne forlange den vi kelig opnaaede pris afregnet — men om dette ogsaa skete, vilde be næppe saa meget paa hans evne til at kontrollere kommissionæren so paa, hvad der paa dennes plads var handelssædvane, og paa, hvad in byrdes konkurrence mellem kommissionærerne drev disse frem til f at sikre sig saa mange og saa gode forbindelser som muligt.

Da provisionsprincipet saa indførtes i tysk handel, medførte d ganske samme konsekvenser, kun var praksis her sikkert langt mer utilbøjlig til at forlade det sikre grundlag, man havde i den af kommi tenten angivne pris og fuldtud anerkende hans ret til at faa den virkel opnaaede pris afregnet. Ialtfald paa de pladser, hvor værtskommission havde været — og tildels endnu vedblev at være — den almindelige form, gjorde praksis vedvarende modstand; heller ikke var denne modstar theoretisk set uforsvarlig, saalænge den handelssædvane, værtskommission havde skabt, vedblivende paalagde kommissionæren en del credere-hæftels endogsaa uden at han derfor kunde gøre krav paa en særlig del creder provision. Men dertil kom, at spørgsmaalet om, hvorvidt kommittent i afregningen fik noteret den af ham angivne pris, den virkelig opnaaed eller en pris derimellem, næppe i praksis spillede nogen synderlig st rolle under almindelige forhold; det var utvivlsomt ret let for kommi sionæren at neutralisere en højere beregnet pris ved en tilsvaren højere beregning af omkostninger, særlig hvor salgskommissionen le sagedes af hans accept og betalen af tratter; eller man kan tænke s tilfælde, hvor det var lykkedes kommissionæren at formindske sine eg faktiske udlæg, medens han stadig førte de samme omkostninger sc før i regning og til gavn for sin forretning valgte at beregne sine ko mittenter en højere pris. Man maa huske, at den enkelte afregnir ja, at alle afregninger dannede en helhed, og at de enkelte poster kun være kommittenten ligegyldige, blot hovedresultatet forekom ham tilfred

stillende. Naar man betænker de prøver paa afregninger, Savary meddeler, eller hvad der ovenfor er anført om de hollandske kommissionærer, eller meddelelsen om de schlesiske indkøbskommissionærer, der tjente 12 %, skønt provisionen kun var opført med 2 %[1], vil man let indse, at dette spørgsmaal ikke i praksis kunde have nogen meget stor betydning.

460. Endelig maa det vel erindres, at kommittenten ingenlunde var afskaaret fra at gøre sin indflydelse gældende. Jeg har straks, da disse af kommittenten angivne priser forekom, søgt at paavise, at der i dem maa antages at være en avance indbefattet, og dette er jo ved værtskommissionen umiddelbart indlysende. Det laa følgelig stedse i kommittentens egen haand at bestemme, hvor stor en avance han forud vilde beregne sig; jo bedre og hurtigere han kunde holdes underrettet om prisbevægelserne, des bedre kunde han afpasse den pris, han angav, derefter. Han kunde meddele kommissionæren den som en bestemt limitopris; men dette var ikke nødvendigt, maaske ikke engang hensigtsmæssigt. Allerede i det 16. aarh. havde i det mindste i engelsk handel fakturaen skilt sig ud som et varen ledsagende særligt dokument, forsaavidt den ikke fortrinsvis var beregnet paa toldvæsnet, kunde den deri angivne værdi af varen tjene til og udtrykkelig være ment og af kommissionæren være forstaaet som en vejledning. Tanken med at benytte fakturaen i stedet for at fastsætte en bestemt limitopris var sikkert den, at fakturaprisen mere skulde gøre indtryk af kun at indeholde indkøbspris og omkostninger, og kommissionæren saaledes anspores til at søge at opnaa en højere pris. Men ogsaa i en saadan fakturapris var selvfølgelig indbefattet en avance for kommittenten. Dette fremhæver Postlethwayt: købmænd plejer gerne at forøge fakturaprisen med 5, 10, 12 % eller mere, særlig hvis varen er blevet købt billig, eller hvis dens pris er steget fra anskaffelses- til eksporttiden. Denne forøgelse har undertiden en heldig, undertiden den modsatte virkning, thi naar faktoren ved, at principalen nu og da gør dette, vil han tro, at dette altid er tilfældet og disponere over hans varer i overensstemmelse dermed. Men det ligger i faktorens interesse at varetage deres principalers, de, der gør det, vil aldrig have knapt med kommissioner.

Med andre ord: saa at sige enhver af en kommittent angiven pris, selv i en faktura, vilde indbefatte en avance, og dette var stedse tilfældet med den prisangivelse, der fremtraadte som en bestemt limitopris. Enhver kommittent vilde meget nøje vide, om det paa kommissionærens plads var sædvane at afregne netop denne pris, og vilde kunne indrette den derefter. Gik han derved nu og da glip af en ganske særlig gunstig konjunktur, er der paa den anden side ingen tvivl om, at kommissionæren meget ofte vilde afregne varen som solgt til limito, skønt han i virkeligheden ikke havde opnaaet denne pris. Det spillerum, der var mellem limito og den virkelige pris, hvad enten denne faldt til den ene eller den anden side, var overladt kommittentens og kommissionærens forretningsdygtighed, usancen og konkurrencen til valplads. Som Post-

[1] Savary II, 450 ff. Ovfr. 364, 381.

lethwayt meget rigtigt fremhæver, vilde kommissionæren ingensinde kunne glemme, at jo gunstigere afregninger, des flere kommissioner men det synes, som om i tysk handel i det 17. og 18. aarh. konkurrencen mere havde den virkning, at den drev beregningen af omkostninger og selve provisionssatsen ned, end at den drev kommissionshandelen bort fra afregningen til limitopris. Denne afregningsform ydede paa saa mange maader saavel kommittent som kommissionær saa megen sikkerhed, at det er fuldt forstaaeligt, at den i tysk handel kunde bliv fastholdt med saa megen styrke, at den, endnu da den tyske handels lovbog udarbejdedes, maaske var den herskende, ialtfald en meget a mindelig handelssædvane.

461. Hvor udbredt nu end denne praksis var, kunde det jo dog i o for sig ikke betvivles, at hensigten med ydelsen af provision var de at kommittenten skulde have den virkelige pris afregnet. Forestillinge herom vil straks have skaffet sig indpas i praksis mange steder, og efte som i det 18. aarh. markedsprisen paa de betydeligste pladser ble mere officielt bekendte, vil man ved konkurrencen ogsaa have nærm sig dette; det er med megen selvfølelse, at Moriz-Eichborn 1813 erklærer, at de betinger sig en provision paa 2 %, men til gengæl bringer de virkelige markedspriser i afregning[1]. I den all nøjeste forbindelse med dette forhold stod spørgsmaalet om kommissi næren selv kunde overtage den vare, der var givet ham i konsignation eller levere den vare, om hvis indkøb der var givet ham ordre, og c til hvilken pris. Indenfor værtskommissionen voldte som paavist dett spørgsmaal aldeles ingen vanskeligheder, men ogsaa ellers vilde sel indtrædelse til limitopris være fuldt berettiget. Thi stedse var sel indtrædelsens formaal det at skaffe kommittenten hurtigst mulig afre ning og betaling, og stedse gik kommissionæren herved med rette u fra den forudsætning, at kommittentens første maal var at faa hurti solgt, og at han følgelig hellere vilde sælge straks med den avanc han selv havde beregnet sig i limito, end afvente en mulig høje avance. Retsvidenskaben havde ved bedømmelsen af dette forhold al for udelukkende det tilfælde for øje, hvor kommissionæren selvindtræd med sikkerhed for, at han selv derefter kan sælge til højere pris. M i den reelle varehandel vil disse tilfælde utvivlsomt have været sjeld og uden stor betydning i forhold til dem, hvor kommissionærens mo blot var ønsket om at kunne meddele kommittenten, at det hele pa var afsat; stedse foretrak kommissionæren vistnok den regelmæssi udførelse af ordren og først, naar dette ikke lod sig gøre indenfor rimelig tid, eller naar han ved at selvindtræde kunde skaffe sin ko mittent gunstigere betingelser, benyttede han selvindtrædelsen; ofte vil det formentlig kun ved at selvindtræde være ham muligt at overhol limito. I tiden lige ned til midten af det 19. aarh. vil derfor selvin trædelse have fundet sted til limitoprisen, og ganske særligt vil de have været tilfældet, hvor del credere-hæftelsen var usance. Men ogs her begyndte de mere officielle markedspriser at øve deres virkning

[1] Ovfr. 383 anm. 4.

gjorde det usikkert, om limito alene var den rette grænse; denne vaklen udtrykkes meget klart i en dom af 1849 2. novbr., hvor kommissionærens ret til at selvindtræde indrømmes „vorausgesetzt nur, dasz er dabei nicht das etwaige limitum oder den marktgängigen Preis zum Nachtheile des Kommittenten überschritten habe“ [1].

462. Det forekommer mig, at i den tyske handelslovbog fremtræder meget klart en brydning mellem denne meget gamle praksis og mandatsopfattelsen. Ved bestemmelserne om limitooverskridelse blev lovgiveren staaende paa det gamle standpunkt: har kommissionæren solgt under limito, maa han erstatte kommittenten prisdifferencen; har han købt over limito, kan han hindre, at kommittenten afviser forretningen som sig uvedkommende ved straks at tilbyde at dække prisdifferencen [2]. Her tiltrædes da ganske praksis' opfattelse af limito som det afgørende, der er her ikke tale om, at limito kun er at opfatte som henholdsvis en minimal- og maksimal grænse.

Men i art. 372 bestemmes: afslutter kommissionæren til fordelagtigere vilkaar end dem, der er ham angivne af kommittenten, tilkommer fordelen alene den sidste. Dette gælder især, naar den pris, hvortil kommissionæren har solgt, overstiger den af kommittenten bestemte laveste pris, eller naar den pris, hvortil han har købt, ikke naar op til den af kommittenten fastsatte pris. I motiveringen udtales udtrykkelig, dels at denne bestemmelse var en naturlig følge af kommissionsforholdets mandatsnatur, dels at handelsverdenens opfattelse unægtelig „ikke gennemgaaende“ var i overensstemmelse hermed. Det vilde være meget interessant, om det var muligt at paavise, at denne lovbestemmelse nogensinde har øvet nogensomhelst indflydelse paa praksis i den forønskede retning; om den har forandret en eneste afregnings form. Det er muligt, at den bevægelse fra limitopris til markedspris, der i den seneste tid havde taget mere fart, er blevet fremskyndet ved den; men det kan ikke overses, at den ved sin almindelige form bød en chikanøs kommittent store muligheder.

Ved selvindtrædelsen endelig opgav lovgiveren fuldstændig limitoprisen; her gjordes markedsprisen ikke blot til det afgørende, men overhovedet til en conditio sine qua non; kommissionæren havde vel ret til at selvindtræde, men kun forsaavidt varen havde en børs- eller markedspris (og forsaavidt kommittenten ikke havde forbudt det). Skønt Goldschmidt atter her straks gjorde indsigelse, skønt det under forhandlingerne og senere er blevet hævdet, at det netop for varer, der ikke havde en markedspris, kunde være vanskeligt at finde en køber, fandt man denne løsning af problemet en lykkelig [3].

[1] Breit 59, anm. 169.

[2] A. D. HGB. art. 363 og 364. Under forhandlingerne om disse bestemmelser kom der forslag frem om ogsaa her at ombytte limitoprisen med markedsprisen, fordi kommittenten, naar limito lagdes til grund, kunde faa enten for lidt eller for meget, særligt fordi kommissionæren, der havde solgt under limito, muligt vilde kunne have opnaaet ikke blot denne, men endogsaa en højere pris. Fastholdelsen af limito forsvaredes heroverfor med, at denne simple regel var til fordel for kommittenten, der derved undgik at blive indviklet i vidtgaaende og vanskelige bevisførelser. Men det udtaltes tillige, at godtgørelsen af forskellen ikke var det eneste krav, kommittenten kunde stille, og denne tanke blev skarpt ført videre af Grünhut, særlig ved hans sondring mellem den „begrundede“ og den „ubegrundede“ overskridelse af limito. Grünhut 405, anm. 20 og 393—419.

[3] Breit 59—60 og anm. 171—72. Grünhut 457 anm. 3, 461. anm. 6.

463. Det har med disse bemærkninger alene været hensigten at vise, i hvilket ejendommeligt forhold lovgiveren her staar til praksis og theori. Han iagttager og kender praksis, men han tager ikke sit standpunkt i den, ud af dens store sammenhæng udløser han enkelte bestanddele og lader dem blive theoretisk bestemte og ordnede. Det er sandt, at vanskelighederne her var saa overordentlig store, fordi det store lov-givningsarbejde blev foretaget paa en tid, da den store tyske varehandel havde naaet kommissionshandelens yderste grænser og var i færd med at forvandles til egenhandel; alligevel vilde dog maaske den fastsættelse af kommissionærens pligter, der var en nødvendighed, være sket med større sikkerhed og praktisk virkningsfuldhed, om ikke mandatstheorien havde krævet sin plads. Men dertil kom, at det meste af, hvad lov-giveren søgte at opnaa ved hævdelsen af mandatsopfattelsen, i den føl-gende tids praksis gjordes uvirksomt derved, at der til reglerne om selvindtrædelsen knyttedes en bestemmelse om, at forsaavidt kommissio-næren ikke, samtidig med at han gav meddelelse om forretningens ud-førelse, nævnede en anden person som køber eller sælger, var kommit-tenten berettiget til at anse kommissionæren selv for køber eller sælger[1] Ogsaa denne bestemmelse var ment som en særlig beskyttelse for kom-mittenten; dens virkning blev, som det senere skal omtales, i praksi ganske modsat. Den tog sigte paa den „ubestemte udførelsesmeddelelse" denne stod imidlertid ikke særlig i forbindelse med selvindtrædelsen men hørte hjemme i en ganske anden praktisk sammenhæng, den samme der førte frem til den theori, hvorover handelslovbogens almindelig definition af kommissionæren var dannet.

464. Ogsaa denne definitions forhold til praksis er ejendommeligt definitionen var her praksis' aller yderste konsekvens. Jeg kan her nøje med at henvise til den foregaaende fremstilling, det vil deraf ses, a uanset de almindelige aarsager, der gjorde stedfortræderen til kommis-sionær, d. v. s. lod stedfortræderen selv blive berettiget og forpligtet u af den afsluttede forrretning, var det under den tyske kommissions-handels udvikling stedse mere blevet betonet, at det netop og fortrinsvi var kommissionæren, der berettigedes og forpligtedes. Derved, at de tyske købmandskommissionær i saa stort omfang drev sin forretning me egen kapital, opløstes den forretning, hvorved det i virkeligheden va kommittenten og medkontrahenten, der med kommissionæren som mellem-mand opnaaede et økonomisk resultat, stedse mere i to selvstændige o adskilte retsforhold: eet mellem kommittenten og kommissionæren, et ande mellem kommissionæren og medkontrahenten. Til at denne sondring praksis næsten helt kunde gennemføres, var i meget væsentlig grad de credere-hæftelsen aarsag. Hvor kommissionæren stod del credere, va det uden væsentlig interesse for kommittenten at faa opgivet, med hven han havde kontraheret; ja, han vilde endogsaa foretrække kun at hav med kommissionæren at gøre, hvis hele position var ham velbekendt Og selvom kommissionæren ikke kunde nære noget ønske om alene a

[1] A. D. HGB. art. 376 abs. 3: Macht der Kommissionär nicht zugleich mit der Anzeige über d Ausführung des Auftrages eine andere Person als Käufer oder Verkäufer namhaft, so ist der Kommitten befugt, den Kommissionär selbst als Käufer oder Verkäufer in Anspruch zu nehmen.

forpligtes overfor medkontrahenten, var det dog af betydelig interesse for ham, at hans kunder ikke bragtes i direkte forbindelse med og blev kommittenten bekendte; jo fastere handelsforbindelserne blev, jo lettere og ufarligere det blev at etablere direkte forbindelser, des villigere blev kommissionæren til at paatage sig de forpligtelser, der var nødvendige for at hindre dem. Saaledes fremkaldte del credere-hæftelsen den ubestemte udførelsesmeddelelse, og omvendt var det selvsagt, at hvor kommissionæren benyttede den ubestemte udførselsmeddelelse, maatte det være ham, der hæftede for forretningens fuldbyrdelse[1]. Det var denne meget udbredte praksis, som lovgiveren gjorde almengyldig, naar han erklærede det for kommismissionærens særkende, at han „handlede i eget navn“, forklarede dette udtryk saaledes, at „ved de forretninger, kommissionæren afslutter med tredjemand, bliver han alene berettiget og forpligtet; mellem kommittenten og tredjemand opstaar derudaf ingen rettigheder og pligter“, og yderligere udtalte, at kommittenten kun kunde gøre fordringer, der skrev sig fra en af kommissionæren afsluttet forretning, gældende overfor debitoren, efter at kommissionæren havde aftraadt dem til ham[2]. Efter denne opfattelse var da kommissionsforretningen først og fremmest at anse for kommissionærens.

[1] Breit 16.
[2] A. D. HGB. art. 360 abs. 2, art. 368 abs. 1.

FJERDE KAPITEL.

Afsluttende Bemærkninger.

465. Dette arbejde har til formelt grundlag taget den indenfor den positive ret fremtrædende forskel mellem en engelsk og en tysk udformning af retsreglerne om kommissionshandelen, og det er søgt paavist, at denne forskel har sine dybeste aarsager i og sin naturlige sammenhæng med engelsk og tysk handelslivs forskelligartede historisk-praktiske udvikling, omend den forskellige maade, hvorpaa den positive ret indenfor de to retskredse er blevet fæstnet og formuleret, de forskellige indflydelser, der derved har gjort sig gældende, og den stivhed, der er følgen af enhver retsfæstnelse, har bevirket, at forskellen i positiv ret ingenlunde nøjagtigt svarer til forskellen i praktisk udvikling.

Imidlertid vil det formentlig af disse studier fremgaa, at forskellen i den praktiske udvikling ikke beror derpaa, at kommissionshandelens udformning helt igennem og stedse har været afvigende, saa at man ogsaa i praksis kan tale om to forskellige typer, der hver for sig kun forekommer indenfor engelsk og indenfor tysk handels omraade. Det vil tværtimod ses, at saavel indenfor engelsk som indenfor tysk handelsliv forekommer kommissionshandelen i ganske de samme forskellige udformninger, og at forskellen i den praktiske udvikling alene beror derpaa, at disse forskellige udformninger ikke forekommer i samme omfang, og navnlig ikke paa samme tid eller i lige store tidsrum. Men da nu, i det mindste indenfor saa nær beslægtede menneskelige samfund, ganske samme sagforhold maa antages at danne ganske samme ret, uanset hvilke muligheder der er for at faa denne formuleret paa ganske samme maade, skal det her til slut ved en sammenholden undersøges, om dette ikke netop ogsaa er tilfældet indenfor det her betragtede omraade.

466. Det maa da her først bemærkes, at den forskel i positiv ret, der iagttages, ikke til alle tider har været lige udpræget. Det er for ældre tider meget vanskeligt at sammenligne, fordi den positive ret da ikke var ensartet formuleret for hele den engelske eller tyske handels omraade. Der var da en meget nøje overensstemmelse mellem engelsk og

tysk positiv ret overalt, hvor denne formuleredes og hævdedes af købmændene selv; forskellen mellem Hansekontorets og merchant adventurers ret var da meget ringe. Men sammenligner man Hamburgerstadsretten af 1603 blot med dommen i Barton v. Ladock af 1611, fremtræder alene paa et enkelt punkt en meget stor forskel, og denne forskel bliver endnu tydeligere, hvis man vil sammenholde Molloy med, hvad der var positiv ret i Frankfurt a/M efter 1666 eller endnu mere med den positive Hamburgerret efter 1711. Den første halvdel af det 18. aarh. er da det tidsrum, hvor afstanden er størst, men fra 1750 begyndte engelsk ret at nærme sig den tyske, og i tiden 1823—1861, fra den første engelske faktorakt til den almindelige tyske handelslovbog, staar engelsk og tysk ret hinanden nærmere end nogensinde. Det var den formulering, lovgiveren gav den tyske positive rets regler i den tyske handelslovbog, der paany lagde en større afstand imellem dem.

Af mindre betydning er det, at i den tyske handelslovbog fik mange retsregler en fra den engelske ret noget forskellig udformning. Dette gælder særlig de regler, hvorved omfanget af kommissionærens rettigheder bestemtes; at den tyske lovbog her som oftest satte videre grænser, har vel interesse som symptom, men afvigelserne er under hensyn til den maade, hvorpaa engelsk ret er blevet formuleret, ikke meget store eller væsentlige.

Det er i selve grundopfattelsen, at en betydningsfuld forskel synes at manifestere sig; jeg har ovenfor udtrykt dette saaledes, at medens kommissionsforretningen efter tysk ret er kommissionærens, er engelsk ret vedblevet at fastholde, at den er kommittentens. Denne forskel er imidlertid til en vis grad kun tilsyneladende; en nøjere undersøgelse viser, at der til samme sagforhold svarer i det væsentlige samme positive ret.

467. Det moment, der adskiller kommissionæren fra alle andre handelsstedfortrædere er, at han i et vist omfang, under visse omstændigheder selv berettiges og forpligtes ud af den for fremmed regning afsluttede forretning. Søger man en forklaring heraf, kan man saa godt som fuldstændigt se bort fra de motiver af handelsteknisk art, der ofte fremhæves[1], de har vel til visse tider og tildels deres betydning, men deres styrke er ikke stor. I virkeligheden er der to hovedaarsager, der, i deres karakter indbyrdes ganske forskelligartede, hver for sig og hver paa sin vis øver en bestemmende indflydelse paa kommissionærens stilling.

Den første af disse er distantia loci, jo længere man gaar tilbage i tiden, med des større kraft virker den; det er den alene, der giver den hanseatiske handelsknægt og endnu den engelske faktor i Levanthandelens første tid karakter af kommissionær. Distantia loci vil ikke blot sige stedsforskellen, det betyder den oprindelige, rent faktiske umulighed af, at medkontrahent og den fjerne kommittent overhovedet ved forretningens afslutning, udførelse eller fuldbyrdelse kunde træde i indbyrdes forbin-

[1] Cf. ovfr. 5 anm. 4.

delse, og navnlig for dem begge umuligheden af eller den stadige uovervindelige vanskelighed ved ad rettens vej at gennemføre deres krav paa hinanden, hvilket særlig hos medkontrahenten fremkaldte en bestemt vilje om fortrinsvis at kunne søge sin sikkerhed hos den ham alene fuldt bekendte stedfortræder. Distantia locis historie som aarsag er imidlertid den, at dens betydning af velkendte grunde stadig formindskes, omend indtil midten af det 19. aarh. kun meget langsomt og kun indenfor snævrere omraader; medens den snart almindelige kredittilstaaelse bragte spørgsmaalet om medkontrahentens og kommittentens indbyrdes forhold frem, et spørgsmaal, der saalænge forretningen paa een gang og helt afvikledes af stedfortræderen, overhovedet havde været holdt ganske ude. Der viser sig da en tilbøjlighed til, overalt hvor distantia loci kan skydes til side, at lade den af stedfortræderen afsluttede forretning i alt fald i sidste instans skabe direkte virkninger for principalen og medkontrahenten, en tilbøjlighed, der udspringer af bevidstheden om, at det er disse to, der ved forretningen opnaar et økonomisk resultat. Denne naturlige opfattelse af forholdet kommer frem, hvor den rumlige og retslige forskel virkelig er meget ringe; men nærhed og lighed var dog i det 15. og 16. aarh. langt fra tilstrækkelig til ganske at ophæve distantia locis virkninger; kun den meget stærke koncentration havde magt dertil, i den engelske handel er der derfor en stærk stræben derimod, men kun de sydtyske handelsselskaber kan ganske hæve sig op derover. Kommittenten er dog fra nu af ikke mere ladt ude af betragtning; og det tør paastaas, at det er ingensinde i det praktiske handelsliv blevet betvivlet, at stedfortræderens og medkontrahentens forretningsafslutning i og for sig ogsaa havde virkninger for ham, ogsaa berettigede og forpligtede ham; og at denne forpligtelse, at denne berettigelse, hvor ikke særlige grunde forelaa, vilde kunne træde i praktisk virksomhed, saasnart stedfortrædelsesforholdet oplystes.

Men trods post- og fragtforbindelsernes udvikling i tiden 1600—1850, trods større retssikkerhed og delvis større retsensartethed bevarer distantia loci dog i hele denne tid sin betydning; selv hvor direkte forbindelser i og for sig ikke var udelukkede, var der dog saavel hos medkontrahent som navnlig kommittent stærke ønsker om kun at have den dem hver for sig velkendte kommissionær til skyldner eller kreditor. Heri saa kommissionæren sin egen interesse, og derfor vedblev han at indtræde i forholdet som ganske selvstændigt mellemled. Derfor vedblev han at paatage sig den fulde forpligtelse overfor medkontrahenten, som handelslivets sikkerhed gjorde nødvendig, selvom han maatte finde det naturligt, at han befriedes derfor i tilfælde af kommittentens insolvens, derfor vilde han endogsaa undertiden overfor kommittenten paatage sig forpligtelsen for medkontrahentens solvens, dog regelmæssigt kun mod særligt vederlag. Som kommittenten nu vilde kunne vedblive at holde sig til kommissionæren uden derfor at tabe sin selvstændige ret overfor medkontrahenten af syne, vidste ogsaa denne, at han altid vilde kunne holde sig til kommissionæren, selvom han ingensinde, hvad der særlig fremtræder i engelsk handel, opgav sit videre og samtidige krav paa kommittenten.

Denne distantia locis virkning til at gøre kommissionæren forpligtet overfor medkontrahenten er endnu meget synlig i engelsk ret, idet en engelsk kommissionær for en udenlandsk købmand præsumeres at have gjort sig selv forpligtet. Lord Tenterden fremhævede i Thomson v. Davenport (1829), at hvor en britisk købmand køber for en fremmed, anses krediten for tilstaaet den britiske køber, ikke den fremmede[1]. Og meget interessant er Blackburns udtalelse endnu i Armstrong v. Stokes (1872) om dette forhold; han fremhæver, at det er alene fremkaldt af en handelssædvane, og at det maa indrømmes, at det oprindeligt var og endnu er et rent faktisk forhold, men „de mange vanskeligheder, der er forbundet med en antagelse af, at der knyttes direkte forbindelser mellem en Liverpoolkøbmand og producenten af hver enkelt balle bomuld, der opkøbes til ham som følge af en indkøbsordre, han har givet en kommissionær i New-Orleans eller mellem en New-Yorkkøbmand og alle dem, af hvem hans Londonerkommissionær har købt, er saa iøjnefaldende og velkendte, at vi er berettigede til at betragte dette faktiske forhold som en retsregel, idet vi udtaler, at hvor en fremmed principals kommissionær ikke har udtrykkelig bemyndigelse dertil, kan han ikke forpligte sin principal"[2]. Saa stærkt virker da endnu i engelsk ret distantia loci, medens indenfor tysk dens betydning, der endnu hævdedes af Breuls og Bender, er blevet tilsløret af den juridiske theori.

468. I løbet af det 17. aarh. fremkommer den anden hovedaarsag, det er kommittentens gældsforhold til kommissionæren. Den historiske udvikling foreligger her overordentlig klart. Der er forskelle i tid og maade; i tysk handel er det allerede i den første halvdel af det 17. aarh. almindeligt og opstaar ved, at kommissionæren ved at acceptere kommittentens tratter yder denne forskud, i engelsk handel, hvor koncentrationen holder udviklingen tilbage, sker gennembrudet først i beg. af det 18. aarh. ved en oprindelig ganske umærkelig overgang. Det bliver paa denne tid blot stedse almindeligere, at en kontokurantopgørelse viser en saldo i kommissionærens favør, først i slutn. af det 18. aarh. forekommer ogsaa tratten almindeligt i engelsk kommissionshandel. Saasnart forskudet foreligger, men ogsaa først da, faar kommissionærens krav om en særlig retentionsret meget stor kraft; selvom denne endnu ikke er anerkendt, vil dog den enkelte kommissionær, der staar i forskud, søge at hævde den; i tysk handel er Hartich Spreckelsen i 1568 ganske paa samme maade en forløber som Hiett, Jacob & Greene er det i engelsk handel i 1677, eller snarere mr. Edwards i 1662. Retentionsretten anerkendes i tysk ret fra 1666, i engelsk fra 1755. Med dens anerkendelse følger det næste skridt: skal kommissionæren kunne afhænde den vare, der er hans sikkerhed, maa han kræve, at det er ham, der berettiges overfor medkontrahenten, særlig at denne yder ham betaling, og at han kan sagsøge medkontrahenten til betaling. Dette kommissionærens krav paa at berettiges er, hvad engelsk ret forstaar ved hans ret

[1] Per Lord Tenterden Thomson v. Davenport. Pollock Rev. Rep. 32, 585.
[2] Law Rep. Q. B. 7, 605.

til udtrykkelig at handle i eget navn, og ganske historisk korrekt angives oprindelsen til og begrænsningen af denne hans ret af Holroyd I. i Baring v. Corrie[1]. Ikke ganske saa klart foreligger denne udvikling i tysk handel, fordi den tyske kommissionærs købmandsmæssige selvstændighed i det mindste i Hamburg fremkalder en tidligere anerkendelse af hans „handlen i eget navn" (1603) end af hans retentionsret (1711); det tør dog antages, at det ogsaa her er forskudet, der — maaske allerede i 1603 — giver kravet om berettigelsen sin egentlige nødvendighed.

469. Af disse to hovedaarsager har da distantia loci væsentlig den virkning, at den gør stedfortræderen forpligtet, kommittentens gældsforhold væsentlig den, at den gør det nødvendigt, at stedfortræderen berettiges. Men det er indlysende, at hvor begge disse aarsager samvirker, maaske endda støttet af de mere underordnede motiver, maa de i en ganske særlig grad koncentrere forretningens retsvirkninger om hans person. Den engelske kommissionær, der modtager salgs- og indkøbsordrer fra en udenlandsk kommittent og samtidig accepterer hans tratter og maaske delvis udlægger købesummen, bliver efter positiv engelsk ret berettiget og forpligtet i en grad, der under handelens regelmæssige gang i praksis lader ham staa som den eneberettigede og eneforpligtede. Men da kommissionshandelen fra beg. af det 17. aarh. blev den tyske handels herskende form, var i den netop begge disse aarsager virkende. Medens i engelsk ret paa grund af den langsommere praktiske udvikling de enkelte bestanddele endnu tydeligt kan udsondres, voksede de i tysk handel i løbet af to aarhundreder sammen til en fast og overalt forekommende form. Derved bliver det forstaaeligt, at den tyske theori ganske kunde udskyde den ene aarsag, distantia loci, som altfor praktisk og uvidenskabelig og i stedet for den anden, kommittentens gældsforhold, kunde gribe dennes sidste formalitet og hæve den til den afgørende betydning, idet den erklærede, at paa grund af sin handlen i eget navn bliver kommissionæren alene berettiget og forpligtet.

Men hvormeget end den for den praktiske tyske udvikling særegne tilsløring af den historiske aarsagssammenhæng gør opstillingen af denne formulering forklarlig, kan det dog iagttages, at lovgiveren selv havde en følelse af, at denne theori paa flere maader førte for vidt. Lovgiveren mente øjensynligt ikke at kunne forudsætte, at hans sprogbrug stemte med den almindelige, ikke, at det i praksis umiddelbart vilde blive forstaaet, at det, at kommissionæren handlede „i eget navn", betød og medførte, at han alene forpligtedes og berettigedes, derfor indsattes til forklaring art. 360 abs. 2, som man først i den reviderede handelslov af 1897 har ment at kunne undvære, fordi den juridiske theori om, at ved stedfortræderens handlen forpligtes eller berettiges enten kun denne eller kun den, for hvem han handler, først da var fuldt udformet, sanktioneret af Bürgerliches Gesetzbuch og formentlig tilstrækkeligt ind-

[1] Per Holroyd J. A factor, who has the possession of goods, differs materially from a broker. The former is a person, to whom goods are sent or consigned, and he has not only the possession but in consequence of its being usual to advance money upon them, has also a special property in them and a generall lien upon them. When therefore he sells in his own name it is within the scope of his authority . . . Baring v. Corrie Pollock Rev. Rep. 20, 391.

øvet i praksis[1]. Men bemærkelsesværdigt er det, at end ikke lovgiveren selv udslettede ethvert spor af en direkte forbindelse mellem kommittenten og medkontrahenten; for, navnlig ikke i tilfælde af kommissionærens konkurs, at gøre kommittenten afhængig af en formelig fordringsaftrædelse fra kommissionærens side, tilføjedes i art. 368 abs. 2 udtrykkeligt: dog regnes saadanne fordringer, ogsaa naar de ikke er aftraadte, i forholdet mellem kommittenten og kommissionæren og dennes kreditorer for kommittentens fordringer[2]. Derimod fandt lovgiveren det ikke nødvendigt at indrømme medkontrahenten nogen selvstændig ret overfor kommittenten; paa dette punkt staar tysk ret skarpest i modsætning til engelsk, der netop i meget høj grad begunstiger tredjemands krav, og at dette undertiden indenfor retsvidenskaben selv føles som en mangel, kan man maaske se deraf, at juridiske forfattere, der iøvrigt staar paa væsentligt samme theoretiske standpunkt som tysk ret, nu og da vil stræbe at hævde medkontrahentens ret til kommissionærens dækningskrav i dennes konkursbo[3].

470. Hvor saaledes den udformning af kommissionsforholdet foreligger, der er bestemt saavel ved distantia loci som ved kommittentens gældsforhold, vil der hertil, bortset fra den for tysk ret særegne theoretiske formulering, indenfor de to retskredse svare samme positive ret. Men fordi denne udformning gennem aarhundreder havde været den stærkest fremtrædende i tysk handelsliv, tog tysk ret den alene i betragtning og formede sine retsregler over den som norm. Engelsk ret derimod har ved det engelske handelslivs særlige udvikling ikke kunnet tabe andre udformninger af kommissionsforholdet af syne, ja, drager endog stedse den handelsstedfortræder, hvis handlen skaber direkte virkninger, med ind under betragtning; den er derved ikke blevet fristet til at ville udslette, hvad der er fælles for alle udformninger. Dette har dog næppe haft meget stor betydning i praksis; ogsaa andre udformninger kunde komme til deres ret under den tyske formulering, kommittenten vil f. e. i givet tilfælde uden vanskelighed have kunnet gøre direkte krav gældende mod medkontrahenten og omvendt, kun har det i saa fald været nødvendigt at fingere en fordringsaftrædelse.

Den tyske theori kan vel til en vis grad siges at have haft sin historiske berettigelse, men det vil ikke kunne nægtes, at der ved dens formulering fandt en skæbnesvanger forveksling sted; derved kom den i øjeblikket til at øve en meget uheldig indflydelse paa formuleringen af retsreglerne om kommissionshandelen i det hele taget, men navnlig bragtes derved den selv og hele den tyske handelslovs afsnit om kommissionshandelen i det slettest tænkelige forhold til fremtidens praksis. Ved at hæve kontraheringen i eget navn til afgørende kendemærke tabte tysk ret ganske af syne det faste grundlag, hvorpaa — i forholdet til kommittenten — kommissionærens krav paa berettigelse overfor medkontrahenten hvilede og hviler. Hvis lovgiveren i stedet for at tage den sidste formalitet var gaaet tilbage til den første aarsag, vilde det

[1] Schlossmann I, 81—82, 360. BGB. § 164 abs. 1.
[2] Grünhut 328 anm. 6, 334 ff. Schlossmann I, 94. Seuffert 93.
[3] Lassen I, 127—28, hvis opfattelse bestrides af Grundtvig Ugeskr. f. Retv. 1898, 865.

næppe have været muligt at fastholde opfattelsen af forholdet mellem kommittent og kommissionær som saa ganske ensidigt. Man vilde ikke have kunnet saa godt som ganske fortie, at der sædvanlig overfor kommittentens betroelse af varen stod som modydelse kommissionærens forskud, endda ofte yderligere pointeret ved hans del credere-hæftelse; var dette kommet stærkere til lovgiverens bevidsthed, vilde det formentlig være blevet klart, at netop den udformning af kommissionshandelen, der alene toges i betragtning, ikke tillod eller kunde nøjęs med at blive opfattet som mandat.

471. Lovgiveren mente sikkert ikke, at theorien om kontrahering i eget navn blot havde en historisk, tidsbegrænset berettigelse, han opfattede den sikkert som almengyldig og mente utvivlsomt, at i alt fald netop fremtidens praksis vilde lade det klart fremtræde, at den havde ramt det centrale. Omendskønt den praktiske udvikling i den sidste halvdel af det 19. aarh. falder udenfor dette arbejdes rammer, skal der dog her siges et par ord derom.

Det er meget vanskeligt at sige noget bestemt om den udvikling, som kommissionshandelen siden midten af det 19. aarh. i almindelighed har undergaaet; i virkeligheden er man næsten ganske uvidende herom. Den almindeligste anskuelse er dog sikkert den, at kommissionshandelen i sine gamle former stedse mere er blevet skudt til side i det praktiske handelsliv, at den paa overordentlig mange omraader ganske er forsvundet eller i færd med at forsvinde. Som aarsager anføres først og fremmest den, at distantia locis betydning er blevet saa kolossalt forringet, at den indenfor den saakaldte civiliserede verden næsten er svundet ind til intet. Den mægtige udvikling af alle kommunikations- og meddelelsesmidler har ganske ophævet afstands- og tidsforskelle, der før var uovervindelige; overalt hersker retssikkerhed og de positive retsregler er fæstnede og ikke altfor indbyrdes forskellige. Forretningslivets uendeligt hastigere tempo og den skærpede konkurrence kræver den hurtigst mulige forretningsafvikling og undgaaelse af alle ikke absolut nødvendige omkostninger, det foretrækker derfor den direkte forretningsafslutning og skyder saa vidt muligt alle mellemmænd, men navnlig kommissionæren, til side. For forretninger mellem købmænd indbyrdes har derfor en sagkyndig i 1895 kunnet erklære kommissionæren for et „fuldstændigt overflødigt stykke møbel“[1].

Ved siden heraf virker meget stærkt varehandelens mægtigt tiltagende koncentration. Den kreds af producenter eller købmænd eller det fast sammensluttede syndikat, der behersker en vare, tvinges ikke længere af distantia loci til at lade deres repræsentanter indtage en selvstændig kommissionærstilling; de kan vel undertiden, hvor det gælder om at erobre nyt land, foretrække, mest maaske for ikke at vække animositet, at benytte de indfødte købmænd og for en tid lade dem, der før købte og solgte varen for egen regning, drive deres forretning videre som kommissionærer for sig, men de vil dog snart og oftest

[1] Breit 2–4. Om udviklingen indenfor Levanthandelen Martineau 31—32: les Européens ..., envoient leurs marchandises à des agents locaux, qui . . . cherchent à les placer. Ces agents, qui étaient autrefois des commissionaires, sont aujourd'hui des représentants.

foretrække agenten eller direkte selv etablere udsalg. Overfor deres kolossale kapital og kredit spiller stedfortræderens egen kapital og kredit ingen rolle; denne udvikling vil da føre til og have ført til, at netop de udformninger af kommissionshandelen, der ikke er betingede ved kommittentens gældsforhold, forsvinder.

472. Tilbage vil der dog blive kredse af mindre kapitalstærke kommittenter, overvejende formentlig ikke-købmænd, landbrugere, mindre fabrikanter, ogsaa købmænd paa mindre eller ugunstigt beliggende pladser, der netop søger den store købmand som kommissionær. Og her vil det da ses, at det moment, som den tyske handelslov i sin theoretiske iver lod ude af betragtning, formentlig netop er det, der endnu hævder kommissionshandelen en plads som handelsform. Thi disse kommittenter søger kommissionæren, ikke fordi han alene berettiges og forpligtes — thi distantia loci har for dem ikke større end den samme alene afledede betydning, som den har for alle andre — men netop fordi han er i stand til og altid forudsættes at ville yde forskud, saa at de ved at henvende sig til ham kan være sikre paa straks at faa den største del af deres i varen bundne kapital stillet til raadighed igen. Derfor skydes formentlig netop dette moment stedse stærkere frem i moderne kommissionshandel; ja, forskudet kan vistnok i købmandskredse, idetmindste indenfor visse handelsgrene, siges at blive regnet blandt kommissionærens moralske pligter.

Jeg kan til støtte for denne formodning henvise til en sag, som i 1899 blev paakendt af Sø- og Handelsretten i København, hvis kendelse 1891 stadfæstedes af Højesteret[1]. 1885 13. novbr. afsendte Mohr & Kjær, København, 18 fustager smør i salgskommission til Clephans & Wienke, Newcastle, hvem de meddelte konsignationen og underrettede om, at de samme dag paa dem havde trukket 6 veksler til ordre Sophus Berendsen, København, til et beløb af 1399 kr. 03 øre. 14. novbr. standsede Mohr & Kjær deres betalinger, hvilket 16. novbr. om morgenen meddeltes i engelske aviser. I et brev af samme dato meddelte Clephans & Wienke Mohr & Kjær, at de havde modtaget og solgt de 18 fustager, men at tratterne endnu ikke var blevet dem præsenterede, og at de efter at have set betalingsstandsningen ikke vilde kunne acceptere dem. Senere indbetalte Clephans & Wienke provenuet af smørsalget, der oversteg vekslernes beløb, til Mohr & Kjærs konkursbo, i hvilket Sophus Berendsen anmeldte sine fordringer, idet firmaet for de 1399 Kr. 03 øres vedkommende forlangte forlods og fuldstændig betaling. Ved skiftedecisionen erklæredes, at det ogsaa med hensyn til denne fordring kun kunde være at betragte som almindelig kreditor. Det i denne sammenhæng interessante ved denne sag er, at alle tre firmaer gaar ud fra den forudsætning, at kommittenten med rette og utvivlsomt kan vente og forlange, at kommissionæren accepterer og betaler de tratter, der følger med en salgskonsignation fra denne, forudsat naturligvis, at deres beløb kun udgør en vis del af den konsignerede vares værdi; ja, de er endogsaa enige om, at dette under regelmæssige forhold er kommissionærens pligt. Naar Clephans & Wienke i dette specielle tilfælde nægter det, er det alene, fordi Mohr & Kjærs betalingsstandsning var blevet dem bekendt, inden tratterne var dem foreviste til accept, idet de i dette tilfælde efter engelsk ret var uberettigede til at acceptere vekslerne uden at gøre sig ansvarlige overfor konkursboet. Denne opfattelse fik et meget prægnant udtryk i, hvad der anførtes af Sophus Berendsens sagfører: det var anmelderne bekendt, at fallenterne, samtidig med at de trak vekslerne paa Clephans & Wienke, afskibede smør til dette firma, og da firmaet ved at modtage varerne paadrog sig forpligtelse til at honorere vekslerne, maatte anmelderne anse vekslernes indgang for sikker. „Naar fallenterne i deres brev af 1885

[1] Ugeskrift for Retsvæsen 1890, 815; 1891, 662.

13. novbr. baade gav det nævnte firma underretning om, at der var sendt firmaet 18 fustager smør i konsignation, og adviserede de til anmeldernes ordre trukne veksler, var dette to sider af samme mandat, og salget af varerne og vekslernes accept og betaling var derved sat i en saadan forbindelse med hinanden, at firmaet ved at modtage og disponere over varerne paatog sig forpligtelse til at honorere vekslerne.“ Det forekommer mig, at dommeren — selve konklusionens rigtighed ubestridt — vilde have stillet sig paa et sikrere standpunkt, om han havde søgt at motivere sin kendelse paa anden maade end ved som almindelig grundsætning at postulere: ikke antaget, at det engelske firma ved at modtage og disponere over de sendte varer havde paataget sig nogen forpligtelse til at honorere de samtidig adviserede veksler.

473. Hvorledes nu end almindelig moderne praksis maatte forholde sig paa dette punkt, saa meget kan i alt fald med sikkerhed siges, at tager man alene moderne tysk praksis i betragtning, har næppe nogensinde et saa gennemtænkt og vel overvejet lovarbejde som den tyske handelslovs afsnit om kommissionshandel haft en saa forunderlig historie. Aarsagen dertil var alene den, at hvor meget man end ved udarbejdelsen søgte at have praksis for øje, havde man dog ikke midler til at danne sig et sammenhængende billede af den, kendte ikke dens historiske forudsætninger og var derfor ikke tilstrækkelig opmærksom paa dens egen indre udviklingsretning. Thi den tyske kommissionshandel var, som tidligere bemærket, allerede dengang ifærd med at glide over til at antage karakter af en egenhandel. Det er let forstaaeligt, at den kommissionær, der, som f. e. Parish, bestandig ydede sine kommittenter meget store forskud, ja endogsaa indlod sig paa betydelige blanko-engagementer, og som tilmed stod del credere, maatte ønske ogsaa at opnaa alle en virkelig købers eller sælgers rettigheder overfor kommittenterne, selvom kommissionshandelens form bevaredes. Navnlig knyttede disse bestræbelser sig nu som tidligere til del credere-hæftelsen, og henimod midten af det 19. aarh. havde kommissionærerne paa pladser som Berlin og Frankfurt a/M., hvor de var særlig indflydelsesrige, saa godt som naaet deres maal; underretterne, til 1850 ogsaa den preussiske overret, sluttede sig til deres opfattelse. Men fra 1850 skete et omslag; nu hævdede særlig den preussiske og lybske overret bestemt, at ogsaa kommissionæren, der stod del credere, kun var at anse for kommissionær[1].

Disse tendenser var ikke handelslovens udarbejdere ubekendte;[2] men samtidig med, at de ved at lægge mandatsopfattelsen til grund mente at finde det bedst mulige holdepunkt for den skarpeste hævdelse af kommissionærens pligter, kom de ved de til reglen om selvindtrædelse knyttede bestemmelser til at give kommissionærerne den

[1] Breit 16—20, særlig anm. 47.

[2] Dette kommer frem under diskussionen om et forslag om ikke at begrænse kommissionærens selvindtrædelsesret alene til de varer, der har en børs- eller markedspris. Det fremhæves herimod, at dette krav betegnede den yderste grænse for en afvigelse fra den egentlige kommissionsforretnings „indre natur“, markedsprisen maatte være kommittentens sikkerhed for, at hans interesser var varetagne, og meget karakteristisk fortsættes: die Beschränkung des artikels sei durch das System des Entwurfes bedingt; wenn dieselbe falle, so bedürfe der ganze Titel über das Commissionsgeschäft einer völligen Umgestaltung, denn es werde dadurch das im Entwurfe behandelte reine Commissionsgeschäft und das Propregeschäft vollständig vermischt; die Commissionäre, von welchen auf gegnerischer Seite die Rede sei, könnten nur im nationalökonomischen Sinne als Commissionaire der Committenten d. h. als Vermittler des Handels zwischen diesen und namentlich dem Binnenhandel einerseits und den Importeuren andererseits betrachtet werden, juristisch seien sie Proprehändler, denn sie hätten keineswegs die Absicht, die Pflichten der Commissionäre zu übernehmen; der Ansatz von Provision u. s. w. sei dabei nichts als ein eigenthumlicher Modus für die Berechnung des Kaufpreises. Grünhut 461 anm. 6 slutn. (464).

rigest mulige lejlighed til under bibeholdelse af kommissionshandelens form at fortsætte dennes omformning til egenhandel. Thi naar det bestemtes, at hvor kommittenten modtager ubestemt udførelsesmeddelelse, havde han ret til at betragte og holde sig til kommissionæren selv som køber eller sælger, førte denne bestemmelse til, at den faktiske retstilstand i den følgende tid paa grund af kommissionærens økonomiske overlegenhed blev den, at den ubestemte udførelsesmeddelelse stedse opfattedes som en stiltiende erklæring om kommissionærens indtrædelse for egen regning, og at kommittenten derved blev ikke blot berettiget, men ogsaa forpligtet til i ham at se sin medkontrahent. Ved at afgive en ubestemt udførelsesmeddelelse opnaaede kommissionæren saaledes netop en virkelig købers eller sælgers rettigheder overfor kommittenten under bibeholdelse af kommissionshandelens form, og ydermere en betydelig formindskelse af afregningspligten, idet denne i tilfælde af selvindtrædelse var blevet indskrænket til en paavisning af, at den afregnede pris var overensstemmende med markedsprisen, medens naturligvis sædvanlige omkostninger og provision kunde fradrages eller tilføjes. Det var derfor kun naturligt, at kommissionæren, overalt hvor det var muligt, benyttede den ubestemte udførelsesmeddelelse, uanset paa hvilken maade han faktisk havde afsluttet forretningen[1]. Medens man indtil den tyske handelslov ved selvindtrædelsen stedse havde forstaaet det rent faktiske, at kommissionæren selv købte varen til sit eget lager eller leverede den derfra[2], blev selvindtrædelsen nu blot en form, blot en erklæring; medens den faktiske selvindtrædelse nu som før formentlig vedblev at være undtagelsen, blev ved den ubestemte udførelsesmeddelelse den formelle selvindtrædelse netop kommissionshandelens hovedform; til selvindtrædelseserklæringen hørte nu blot en „dækningsforretning“ med tredjemand[3]. Havde lovgiveren tænkt sig at kunne sætte et skarpt skel mellem egenhandel og kommissionshandel, blev saaledes netop det modsatte tilfældet; kommissionærnavnet bevaredes, provisionen bevaredes, selvom den undertiden sank ned til $^{3}/_{8}$ $^{0}/_{0}$, alle ydre former bevaredes, men under alt dette og i forbindelse med den almindelige kommercielle udvikling gled tysk handel faktisk stedse mere over til egenhandel, indtil i 1895 alle af børs-enquêtekommissionen tilkaldte sagkyndige kunde udtale som deres almindelige opfattelse, at den tyske varehandel overhovedet ikke mere kendte kommissionshandel som en virkelig handelsform[4].

474. Naar da engelsk ret synes at have bevaret en lykkeligere forbindelse med praksis, naar det er, som om forandringer i handelslivet selv, de nye krav, der derved opstaar, og den nye ret, der derved skabes, her lettere og klarere er blevet anerkendte, kunde dette antages at bero paa, at det i England er dommeren, der har formuleret den positive ret. Men dels vil det af disse studier være fremgaaet, at dommerens virksomhed er meget afhængig af, hvilket materiale der kommer til at

[1] Breit 21 23.
[2] Breit 11—12.
[3] Breit 24.
[4] Breit 3, særlig anm. 4.

foreligge for ham, og dels frembyder kommissionshandelen ogsaa her et meget slaaende eksempel paa, at heller ikke dommeren altid klart vil kunne se, hvor den praktiske udvikling fører hen, at ogsaa han undertiden af en theori vil blive hindret i at bringe den virkelige ret til rigtig formulering.

Ifølge common law kunde ingen retsgyldig pantsætte, hvad han ikke ejede; overført til kommissionshandelen betød dette, at faktoren vel ved et salg kunde overdrage til tredjemand ejendomsretten over principalens vare, men at han ikke kunde give ham den i pant; denne myndighed var blevet ham nægtet, som ovenfor anført, allerede i 1742 i Paterson v. Tash og senere gentagne gange. Men eftersom det under de større krav, der nu af principalen stilledes til faktorens kapital, henimod 1820 var blevet en meget almindelig handelssædvane, at faktoren skaffede sig penge til laans mod sikkerhed i principalens vare eller konnossementer eller andre adkomstdokumenter dertil, kom handelslivet stærkt til at lide under den usikkerhed, der skabtes ved domstolenes holdning. En lov af 1823, noget ændret i 1825[1], erklærede faktorens pantsættelse af principalens ejendom til godtroende tredjemand for retsgyldig. Men det viste sig, at dommerne ikke var tilsinds at lade denne lov faa den praktiske rækkevidde, der var den tiltænkt; hvor loven regnede den tredjemand for godtroende, der ikke vidste eller kunde se, at faktoren ikke var ejeren, benægtede dommerne tredjemands bona fides, hvor omstændighederne var saadanne, at han som fornuftig mand maatte have formodet, at faktoren ikke var det; hvor loven talte om adkomstdokumenter, som faktoren var i besiddelse af, forlangte dommerne, at han udtrykkelig ogsaa skulde have faaet netop de papirer betroet o. s. v. En ny lov af 1842[2] tog alle de tilfælde op, hvor domme havde underkendt, hvad der i den praktiske handelsverden ansaas for ret, og søgte ved bestemmelser, der nøje tog sigte paa disse domme, at hindre gentagelser deraf, idet netop dommernes fortolkninger af loven af 1823 forkastedes. Atter lykkedes det dog ved nye konstruktioner at sætte ogsaa denne lov snævrere grænser end tiltænkt; atter maatte i 1877 nye ændringer af loven rydde ogsaa disse af vejen. Først da var striden mellem retskonstruktion og det praktiske livs krav i det væsentligste afsluttet[3]. Der er da her et omraade, hvor den engelske handelsverden, der ellers saa lidet ønsker sine retsregler fæstnede i lovens skarpe ord, atter og atter har maattet ty til lovgivningsmagtens beskyttelse mod dommernes theoretiske haardnakkethed.

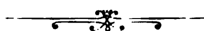
475. I sandhed er det en ophøiet og uendelig vanskelig opgave at formulere den positive ret. At retsvidenskaben nu saa afgjort har vendt sig fra den konstruktive formulering og stedse bestemtere bestræber sig for at lade den positive ret være den ved en nøie analyse klarlagte immanente ret, gør ikke formuleringens vanskeligheder ringere. Blandt rettens omraader gælder dette mest handelsrettens, hvor selve den

[illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]

immanente ret saa ustandseligt og hastigt skifter, afskyder ældede bestanddele og danner nye. Gennem de her betragtede aarhundreder præges udviklingen af national afsluttethed og uendelig langsomhed; dette bevirker, at indenfor den positive ret eet lands særlige type kan staa mod et andet lands. Nu udjævnes dag for dag ogsaa her nationale modsætninger, og samtidig bevirker den gennemførte varespecialisation, at det kommercielle liv indenfor hvert enkelt folk mister sit særlige præg, vare for vare vil handelsformerne og deres immanente ret være forskellig.

Den første betingelse for den positive rets heldige formulering vil da nu mere end nogensinde være den at vinde klarhed over, hvorledes den virkelige tilstand er, og i hvilken retning den praktiske udvikling gaar. Men hverken dommeren eller lovgiveren staar saaledes, at de let ser dette. Som hastige lysglimt glider retssag efter retssag forbi dommerens blik, det er oftest de uregelmæssige og tvivlsomme tilfældes ringe og lidet betydende brøkdel, stridspunktets afgørelse er deres eneste formaal, de vil ikke oplyse om den store sammenhæng, hvoraf de er løsrevne foreteelser, men som bygges op af hele den mægtige mængde af regelmæssige tilfælde, der ikke har dommerens kendelse behov. I de lande, hvor lovgivningstekniken er videst fremskreden, er lovgiveren vel begyndt i et stort omfang at tilkalde det praktiske livs mænd for ved deres udsagn at danne sig et samlet billede af den virkelige tilstand, men sjeldent vil det derved frembragte materiale blive retteligt udnyttet, og selvom love vel ikke mere hugges i sten, har de dog en uforanderlighedens svaghed; dertil kommer, at midt i nutidslivets hastige fremfaren arbejder alle lovgivende forsamlinger med en yderlig langsomhed, som den herskende tilbøjlighed til at fremkalde politisk strid, selv hvor den er ganske unødvendig, gør end mere ødelæggende.

Det er mellem de kampe, der føres i retssale og parlamenter, at den gennemtrængende virkelighedsforskning maa søge at komme til orde. I størst muligt omfang maa virkeligheden erkendes og fremstilles, og ved betragtningen af det stof, den ustandseligt afsætter, maa den historiske forskningsmethode komme i anvendelse. Den alene skaber sammenhængende forstaaelse — uden at jeg dog, og mindst under videnskabernes stadig fortsatte sammengliden, skal vove at paastaa, at netop paa dette omraade „historikeren“ af alle videnskabelige forskere vil forstaa med størst kraft og lykke at bruge dette blanke og skarpe vaaben, historien selv har smedet. Men historisk forskning, af hvem den end bæres, maa se, at der her er stillet den store maal.

TILLÆG

Nr. 1.

Det engelske Levantkompagnis klædeeksport 1670—1718.

Gennem sin afgiftsopkrævning har Levantkompagniet let kunnet skaffe sig en statistik over saavel import som eksport; kun lidet af en saadan statistik synes dog nu bevaret, væsentlig visse statistiske sammenstillinger, som kompagniet fra tid til anden har ladet foretage i et eller andet øjemed. Saaledes findes R. O. 145, 308 en statistik over klædeeksporten for aarene 1670—1701, udarbejdet i 1703 for at vise, at eksporten var blevet betydeligt forøget, siden kompagniet vedtog sit forbud mod kredittilstaaelse (Cf. ovfr. 163 anm. 4.). Afskrifter af disse lister findes R. O. 145, 272, 298, 333 og 340, hvor de er udvidede og fortsatte til aaret 1706 incl. Fremdeles har kompagniet i slutningen af 1718 eller begyndelsen af 1719 ladet udarbejde og trykke (Brit. Mus. Pamf. 357. b. 6 (49)): an account of the number of woollen cloths of all sorts, exported by the Levant company from England to Turkey in forty-six years from Christmas 1671 to Christmas 1717. Hensigten med denne publikation var at vise, at eksporten stedse havde været størst i de aar, hvor den fandt sted ved kompagniskibe, for at kompagniets tilbagevenden til kompagnifarten derved kunde retfærdiggøres. Disse lister er i den her meddelte oversigt sammenstillede i kolonnerne A, B og C, kun er angivelsen af eksportens størrelse i 1713 og totalsummen 1713—20 tilføjet efter Brit. Mus. Pamf. 816 m. 13 (126); i D og E er forsøgt af denne sammenstilling at uddrage en almindelig eksportstatistik. Aarstallene angiver tiden for importen til Tyrkiet, saa at for et aar, hvor kompagnifart fandt sted, f. e. 1672, menes det kvantum klæde, der importeredes til Tyrkiet i 1672, men som altsaa var eksporteret fra England henimod jul 1671. Det samme vil forøvrigt væsentligt ogsaa være tilfældet for aarene med fri skibsfart, da hovedeksporten jo fandt sted paa samme tid, selvom mindre sendinger kom til i aarets løb. For 1671 mangler angivelse; tallene betyder stk. klæde.

Det ses let, at alle de i kolonne A, B og C anførte tal har fælles kilde, nemlig kompagniets statistik; i hvilket øjemed kompagniet end forelægger partier deraf, hvorledes det end stiller tallene op, er det de samme tal, det opererer med. Saaledes stemmer sammenlægningstallet i C for aarene 1696—1705 ganske med de specificerede tal i A, tallet i C for 1672—1683 ganske med de to tal for samme tidsrum i B. Dette taler paa forhaand til gunst for statistikens paalidelighed d. v. s. forsaavidt den faldt indenfor kompagniets rækkevidde. Alene for tiden 1684—95 er der nogen forvirring; de to tal i C giver 169736, de tre i B 169734; sikkert beror dette kun paa en eller anden regnefejl, og jeg har valgt at bringe overensstemmelse til veje ved i B at regne 105258 i stedet for 105256. Men endda lykkes

	A. R. O. 145, 272, 298, 333, 340.	B. R. O. 145, 308.	C. Brit. Mus. Pamf. 357 b. 6. (49).	D. Aarlig eksport.	E. Gennemsnitlig aarlig eksport pr. femaar.
1670	29802			29802	
1672				[18117	
1673				18117	
1674		120451		18117]	21038
1675	29868			29868	
1676				[18116	
1677			238365	18116	
1678				17829	
1679				17829]	20352
1680	28771	117914		28771	
1681				[17829	
1682				17828	
1683				17828	
1684				14619]	19375
1685	16282			16282	
1686			74756	[14619	
1687		105256		14618	
1688				14618]	
1689				—	12027
1690	30769			[30502]	
1691	—	—		—	
1692	47119	47119	94980	47119	
1693	—	—		—	
1694	—	--		—	15524
1695	17359	17359		17359	
1696	9327	9327		9327	
1697	6660	6660		6660	
1698	14485	14485		14485	
1699	20659	20659		20659	13698
1700	24476	24476		24476	
1701	21905	21905	148789	21905	
1702	5539			5539	
1703	20624			20624	
1704	15209			15209	17551
1705	9905			9905	
1706	20759			20759	
1707				[10977	
1708				10976	
1709			122253	10976]	12719
1710	Brit. Mus. Pamf. 816 m. 13 (126)			[10976	
1711				10976	
1712				10976]	
1713	35637			35637	
1714			13378	13378	16389
1715			11537	11537	
1716		138974	12348	12348	
1717			22771	22771	
1718			20234	20234	
1719			—	—	13378
1720				23069	

det ikke at bringe overensstemmetse til veje med A; selvom man regner, at der ingen eksport fandt sted i revolutionsefteraaret 1688 og den følgende tid, giver dog A's tre tal for 169Γ—95: 95247 i stedet for C's 94980. — Da A øjensynligt har forkærlighed for at søge aarene med den størst mulige eksport ud, har jeg valgt at nedsætte tallet for 1690 fra 30769 til 30502 og at regne 1689 uden eksport.

For at fremstille D og E har jeg iøvrigt fordelt B og C's totalsummer paa de aar, for hvilke der i A manglede speciel angivelse efter først at have fradraget A's tal; alle de i D indklamrede tal er (med undtagelse af tallet for 1690) fremkomne ved saadan beregning. Naturligvis har kompagniets eksportstatistik for aarene 1670—90 haft et andet, mere afvekslende udseende, men de fra aar til aar varierende tal vil, som det ses for tiden efter 1690, have udlignet hverandre. Netop for at se den almindelige bevægelse: fremgang eller tilbagegang, har jeg ud af det saaledes opstillede materiale beregnet femaarsgennemsnit, uden hensyn til krigs- eller fredsaar, aar med kompagnifart eller med fri skibsfart.

Jeg tror, at denne statistiks gennemsnitsresultater tør gøre krav paa at regnes for ret tilforladelige. Hvis kompagniet, naar det beraabte sig paa sine tal, var tendentiøst, var det det alene i tallenes opstilling, ikke med hensyn til tallene selv. Og det synes ikke, som om den eksport, der gik udenom kompagniet, selv da den var paa sit højdepunkt, havde noget synderligt stort omfang. (Cf. ovfr. 171—72). Selvom gennemsnitstallene efter 1710 burde sættes et par hundrede stk. klæde op for at naa den virkelige import af engelsk klæde til Tyrkiet i disse aar, vil hovedresultatet ikke væsentligt forrykkes; og det synes mig, at denne statistik lader selv femaarenes svingninger ret tydeligt fremtræde.

Nr. 2.

a. Sekvestrationsansøgning til gesandten John Finch fra Robt. Hiett, Alex. Jacob & Maurice Greene i Constantinopel.

May it please your excellencie: Whereas mr. Thomas Rouse, merchant, arrived here on the February last past on the ship „Charles“, Peter Wall commander, from Algier and having brought with him one hundred and fifty one chests of white and Muscouado sugars engag'd by said mr. Rowses obligations to severall persons, he having deliverd' the sugars into our possessions to sell for him thereupon at his instance with the caution in our hands wee haue disbursd' incirca liondollars eight thousand in freight, custome, other charges charges (sic) and bills of exchange come along with the said sugars in and upon consideration for accounting with us for intrest for the time wee shall bee in disburse agreed between us, in which respect and for our indemnity in all natures, to prevent all and every such pretensions, attachment or attachments that may hereafter be made by any person or persons whatsoever on the said sugars, wee hereby doe sequester the same in our owne hands and doe humbly petition your exellencie, that the same goods remain accordingly sequesterd' and that the same may be enterd' in cancellaria to the notice of all whome it may concerne. Whereby wee shall be obliged ever to pray for the encrease of your excellencies honour as being your excellencies most obedient and most faythfull humble servants

Galata 13. Aug. 1677.

Robt. Hiett, Alex. Jacob & Maur. Greene.

b. Ansøgning om ophævelse af samme sekvestration.

His excellency etc. having bin pleasd' upon our most humble petition presented him under the 13. August last past) graciously to permitt the same to

be registered in his cancellaria and thereupon grant us a sequestration on the 151 chests of white and Muscovado sugars, accountt of mr. Thomas Rouse, having receivd' contentfull satisfaction for all pretences therein mentiond' think ourselues obligd' most thankfully to confesse the same to his Lordshipp, that so the afore mentiond' sequestration may appear of no longer force. To which intent, if his excellency think's convenient, that this our declaration appear in cancellaria and be also enterd' there, wee most humbly subscribe to the same your excellencies most obedient and eternally obligd' humble servants

Rob. Hiett Alex. Jacob & Maur. Greene.

We according to the petitioners request haue vacated and taken off the mentiond' sequestiation, and that it may appear to be taken off at the request of mr. Hiett, Jacob & Green lett this according to the desire of the petitioners be registerd' in our cancellaria. 4. March 1677 (1678). John Finch.

Afskrifter i R. O. 176, 236—37, 335.

Nr. 3.

Uddrag af Ditlev Enbecks regnskabsbog.

For at vise det kildegrundlag, hvorpaa min fremstilling af Ditlev Enbecks salg af Henning Berendes' planker hviler, har jeg fundet det nødvendigt her at aftrykke alle de indførsler, der findes derom, og dertil de faa andre indførsler, der findes om køb og salg af planker:

p. 81. noch hebbe ik entfanghen fan Gher Lefferdinck 2 eken delen, stan 2 ℳ lub. vnde 18 lub. is densk ghelt 3½ ß.

p. 94. it. so is my Neghels Fönbo bormesster 6 tulte delen, den tult 4 ℳ. noch 4 elen hor for 8 β.
it. hir hebbe ik vpentfanghen for 20 ß howe.
it. noch hebbe ik entfanghen 2 foder stro.

p. 95. it. so is my Neghels Fönbo bormesster schuldich 6 tult delen, den tult 4 ℳ.
it. noch 4 elen hor for 8 β.
it. noch 6 elen hor for 12 β.
it. hir hebbe ik vp entfanghen for 20 ß howe.
it. noch hebbe ik entfanghen 2 foder stro.

p. 99. it. so let Hennynck Berendes hir ligghen 10 schok delen, de solde ik em to ghude for kopen, dat twellfte for 4 ℳ.
it. fan den delen hefft Hans Haweman entfanghen 5 schok.
it. so hebbe ik dar aff entfanghen 2 twelffte.
it. noch for kofft 6 tult, it tult 4 ℳ, de krech de bormesster Neghels Jens Fwnbo.
it. do ik latest rekende mit Matteyes Johanssen, do bleff he my schuldich 5½ ℳ.
it. noch hebbe ik entfanghen ene dele for 1 ℳ.

p. 100. it. noch hebbe ik fan den delen entfanghen 9 stukke.

p. 102. it. so is my Peter Harken schuldich 6 delen for 2 ℳ vnde 2 β.
it. so is my Hans Jensszen ratman schuldich 8 delen, dat stukke for 17 witte.
it. noch hebbe ik for kofft 6 tult delen, den tult 4 ℳ.
it. noch hebbe ik for kofft, 2 tult delen for 8 ß.
it. so is my de rotemesster, de dar wesstwart want, 5 delen 3 it stukke 6½ β vnde 2 for 15 β betalt.

p. 103. it. so is my schuldich en man, want wesstwart, he krech Per Tughesen frowe 2 delen for 12 β.

p. 104 it. so is my Peter Lalandesfar 2 delen for 12 ß.
it. so is Berent Oghestein 4 tult delen, den tult 4½ ℳ.
it. so hebben se fan den delen entfanghen 1 schok vnde 10 delen by deme strande, dar se de jacht bwen, de hebben se my aff ghekoft.
it. noch hebbe ik entfanghen 4 delen.
it. noch hebbe ik deme rade for kofft 6 tult delen, de tult for 4 ℳ.
it. noch hebbe ik entfanghen 1 tult delen.
it. so is my her Clawes Prytbersen 2 tult delen, den tult 4½ ℳ.
p. 105. it. so is my de Schotte, de vnder deme rathuse want in deme nyen huse want, 1 tult delen for 4½ ℳ.
it. so is my Mette Tydemans 8 delen, it stukke 6 ß.
p. 109. it. so is my schuldich Berent Oghestein 4 tult delen, den tult 4½ ℳ.
it. hir vp betalt 9 ℳ.
it. noch hebbe ik entfanghen 6 ℳ.
p. 113. it. so let Hennynck Berendes by my ligghen 10 schok delen, de solde ik em to ghude forkopen.
it. hir hefft Hans vp entfanghen 36 ℳ fan mij.
it. noch hefft he entfanghen 14 ℳ fan mij.
it. noch betalt 50 ℳ fan mij.
it. fan dussen delen hefft Hans Haweman entfanghen 5 schok, dat schok for 20, ℳ to betalende vp svntte Jachoppes dach.
it. hir hefft Hennynck Berendes knecht vp entfanghen 85 ℳ vnde 5 ß fan Hans Haweman.
it noch hefft Hans entfanghen fan Hans Haweman 15 ℳ mijn 5, ß.
it. noch hefft de stat entfanghen 6 tult delen, den tult 4 ℳ, is 24 ℳ.
p. 150 it. noch bin ik Willim ½ schok delen for 26 ℳ.
p. 166. it. noch bin ik Willim 26 ℳ for ½ schok delen.

Flere indførsler om plankehandel findes ikke. Med undtagelse af indførslerne p. 81, 150 og 166 og den ene planke, Ditlev Enbeck køber af Mathias Johansen p. 99, maa da alle de andre høre til regnskabet over salget af Henning Berendes 10 schok; det ses ogsaa klart af pris, plads i regnskabsbogen o. s. v. Man vil straks se, at Ditlev Enbecks regnskabsførelse er rig paa gentagelser, de samme poster kommer flere gange igen, formodentlig overfører han dem, naar de andre poster paa den side, hvorpaa de oprindelig er indført, er likviderede, eller ogsaa for selv fra tid til anden at faa et samlet overblik. Der kan da være lidt tvivl om, hvilke af disse poster der er gentagelser, hvilke nye. Utvivlsomme gentagelser er Bernt Oghesteins 4 tylter p. 109 og borgmester Niels eller Jens Fynboes 6 tylter paa p. 95, 99 og 104, der atter gentages som en endnu udestaaende fordring paa byen p. 113. Men desuden antager jeg, at det er de samme 6 tylter, der lige noteres p. 102, og at i analogi hermed de to tylter paa samme side er en gentagelse af de to, Ditlev Enbeck selv har overtaget paa p. 99. Jeg ser da bort fra disse poster.

For de tilbageblivende handlers vedkommende er det fornuftigst at skelne mellem tre grupper: en-grossalget d. v. s. i tylter og salget af 1 schok 10 stk., detailsalget d. v. s. salg i enkelte stykker, og saa de partier, som Ditlev Enbeck selv overtager. En gros sælger han 8 schok 3 tylter 10 stk., en detail 2 tylter 7 stk., selv tager han 4 tylter 1 stk. Men dette giver, da 1 schok = 5 tylter à 12 stk., tilsammen 10 schok og 6 stk.; følgelig maa Ditlev Enbeck have solgt de 6 stk. til Peter Harke (p. 102) af den beholdning, han havde sat til side til sig selv, og de maa da fradrages enten her eller i detailsalget.

Vil man undersøge de priser, hvortil det samlede parti realiseres, finder man følgende. De 5 schok og 6 tylter sælges til den af Henning Berendes fastsatte pris af 4 ℳ pr. tylt; 7 tylter sælges til 4½ ℳ pr. tylt; en detail sælges til forskellige priser, der dog alle er højere end 5⅓ ß pr. stykke, hvilken pris vilde svare til 4 ℳ pr. tylt. Uden pris opføres det ene parti paa 1 schok 10 stk., heller ikke er pris angivet ved den del, Ditlev Enbeck selv overtager; hans overtagelse af de to tylter p. 99 gentages dog p. 102 som: solgt 2 tylter for 8 ℳ. Regner man da for disse poster, som rimeligt er, den fastsatte pris, faar man følgende opgørelse:

			ℳ	β	₰
Solgt 5 schok	6 tylter		124		
1 „		10 stk.	23	5	4
	3 „	7 „	14	5	4
	7 „		31	8	
		6 „	2	2	
		8 „	2	13	4
		3 „	1	3	6
		2 „		15	
		4 „	1	8	
		8 „	3		
Solgt 10 schok		for	204	12	6

Da Ditlev Enbeck dels selv, dels ved Hans Haweman, ialt til Hennyng Berendes kun betaler den angivne pris: 200 ℳ, har han altsaa paa salget en fortjeneste af 4 ℳ 12 β 6 ₰ d. v. s. henimod $2^1/_2$ %.

Nr. 4.

Afregning fra Matthias Hoep.

a. Afregning uden solarium.

Per posth. Adi 14. janouvary 66.

In godes namen amen vnd minen willigenn denst stedes. Ersame vursichtige gunstige Auttor Petersenn, jw gesuntheit vnd jw luckselige woluarth samttlick juuer leuen husfrouuen vnd gesinde eruare ick gerne. Aldi kan ick juuer lefite nicht bargenn, wodath ick juuen packe hinderlandes n. 44 hebbe vor 2 dagen vorkofft tho Adam Moyle tho betalen in 6 wekenn, dar vth geleuerth 11 ct. 8 ellen, itt ct. tho 4 ℔ 15 s. is inn gelt . . . . 53 ℔ 11 s. 1 d.

Item van dissen packen geuen tho vngelde wo ffolgeth:

Ungelt kostume	30 s. 6 d.	Summa vngelt 2 ℔ 8 s. 2 d.
Luchter, portgelt	0 s. 8 d.	
Thor ffracht	13 s. 0 d.	
Primbosmangelt	0 s. 8 d.	
Tho mettenn	2 s. 4 d.	
Tho huerhuer (!)	1 s. 0 d.	

Item ditt vngelt van dissem vor geschreuenn summen aff getagenn blifft frie vnd beholden gelt is de packe . . . . 51 ℔ 2 s. 11 d.

Item gunstige frunth Autter Petersenn, des hebbe ick vorkofft juuen islandesken fisck tho Wilm Dickensen de last vor 15 ℔ 10 s. vnde eme geleuerth 16 ct. fisck is int gelt . . . . 24 ℔ 16 s. 0 d.

Item des muste ick eme bateren vor vorrotten vnd braken fisck is . . . . 0 ℔ 7 s. 0 d.

Item van disse 16 ct. fisck geguen tho vngelde wo ffolgeth:

Ungelt kostume	11 s. 2 d.	Summa 1 ℔
Luchter, portgelt	1 s. 9 d.	
Thor ffracht	22 s. 5 d.	
Primbosmangelt	0 s. 8 d.	
Tho hushuer	1 s. 8 d.	

Item dith vngelt van dissem fiscke affgetagen blifft fri vnd beholden gelt bi mi is 22 ℔ 11 s. 4 d.

b. Afregning med solarium. Udtog af brev til Jochim Heitman dat. 1566 1. jan.

Wider is jw boger tho wetten, wath van dem fiscke gekamen is, so gi mi a^{0} 65 d. 10. januuari senden in schipper Hubert Janszenn, welcker was eine halue last, de [hebbe ick] vor kofft tho Willm Dickenssen vnd geleuerth vor 10 ℔. Item hir van geuen tho vngelde wo ffolgeth:

Ungelt kostume	3 s.	4 d.	
Luchter, portgelt	0 s.	8 d.	
Thor ffracht	5 s.	6 d.	Summa vn^{elt}
Primboszmangelt	0 s.	8 d.	0 ℔ 18 s. 0 d.
Tho hushuer vnd setten	0 s.	10 d.	
Vor min solarium	6 s.	0 d.	

Item diith vngelt van de 10 ℔ affgetagen blifft bi mi fri vnd beholden gelt 9 ℔ 2 s. 0 d.

INDHOLD

263. Udbredelse af Nürnbergs handel til Polen og England. 264. Metaludvinding og metaleksport. 265. Kapitalens koncentration af metaludvinding, barchent- og papirindustri. 266. Sammenligning mellem engelsk og tysk koncentration. 267. De sydtyske handelsselskaber, særlig 268. deres beherskelse af bjergværksdriften og metaleksporten. 269. Mægtig kapitalakkumulation; kapitalens bortdragning, særlig ved den store pengehandel. 270. Kapitalens bortdragning bevirker, at ledelsen af den tyske eksporthandel glider ud af de tyske købmænds hænder. — 271. De hanseatiske hovedvarer: Rhinskvinen fortrænges af fransk og sydeuropæisk vin, Hollænderne bemægtiger sig opkøbet af Rhinskvinen. 272. Det tyske øl mister ved konkurrence sin værdi som eksportvare. 273. Den skaanske sild fortrænges af hollandsk. 274. Tysk saltproduktion og eksport. 275. Baiesaltet, de hanseatiske Baiefarter. 276. Tysk salt kan ikke dække konsumtionen, stigende import til Tyskland af Baiesalt. 277. Hollænderne overtager denne import, dog vedbliver, omend i formindsket maalestok, de hanseatiske saltfarter, fra slutn. af det 16. aarh. dog mest til Setubal. 278 Ogsaa indenfor andre varer ses samme overgang fra eksport til import. — 279. Resumé af disse forandringer i varehandelen. 280. Virkningerne heraf. Den oceanske handels ringe betydning i forhold til den indreeuropæiske. 281. Den tyske omsætnings stærke stigen i det 16. aarh., Tyskland gaar over til væsentligst at eksportere raastoffer. 282. Eksporten af tyske landbrugsprodukter, særlig korn. 283. Amsterdam bliver det nødvendige centrum for korneksporten fra Nord- til Sydeuropa. 284. Opkøbet af de tyske varer bestemmes af de fremmede købmænd; den første schlesiske linnedeksport. 285. De schlesiske købmænds stræben efter at bevare stillingen som mellemhandlere mellem de schlesiske vævere og de fremmede opkøbere. 286. Den tyske købmands stilling i forsynings- og opkøbshandelen stærkt truet af de fremmede. — 287. Den tyske mellemhandel. Ordenshandelens koncentration af rav- og kornhandelen. 288. Den direkte forbindelse gennem Sundet afløser forbindelsen Lübeck-Hamburg og beherskes af Hollænderne. 289. Trang til et centraleuropæisk marked; Lemberg; Nürnbergernes handel skaber forbindelse mellem Øst og Vest. 290. Leipzigs messer; forbindelsen Leipzig-Hamburg. 291. Denne nye vejs betydning for den tyske handel. Andre forandringer i mellemhandelens veje. 292. Handelsselskaberne søger at fastholde beherskelsen af mellemhandelen. Huset Bodecker. 293. Men den fuldstændige beherskelse af mellemhandelen en umulighed, en del af arbejdet derved maa overlades til meget selvstændige stedfortrædere. 294. Den tyske handels naturlige udvikling maatte gøre det til den tyske købmands maal at fastholde kommission og spedition; til bevis for, at tysk handel heri ogsaa saa sin opgave, maa tysk handelspolitik tjene. 284—390

295. Tysk handelspolitik under byernes ledelse; gæsteret og stapelret. 296. Dannelsen af byomsætningsenheden støttes ved politiske forholdsregler, der hindrer opkøb og salg paa landet. 297. Fremmede købmænd maa ikke sælge en detail. 298. Stapelret for at sikre byen tilførsel af omegnens produktion. 299. Magdeburgs og Stettins stapelret. 300. Bremen, Køln og Hamburg. 301. Fremmede købmænd maa kun købe stapelvaren af borgere; handelspolitiken tager endnu alene sigte paa forsynings- og opkøbshandelen. 302. En stapelret, der tager sigte paa mellemhandalen, forekommer først i Wien (1221), senere i Krakau og Thorn; i forbindelse hermed staar det absolute forbud mod gæsters indbyrdes handel. 303. Rigas stapelret; Hanseforbundets bestemmelser; de tyske byers handelspolitik tager fra slutn. af det 15. aarh., men særlig fra slutn. af det 16. fortrinsvis sigte paa mellemhandelen. 304. Leipzigs særligt udformede stapelret. 305. Flodernes lukning. 306. Det tyske handelspolitiske system. Hvad var dets virkelige formaal? Ikke manden,

3 2044 019 070 21

WIDENER
WIDENER
FEB 2 8 2000
SEP 1 0 1999
BOOK DUE
CANCELLED

